E-ISSN: 2147-1185

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF THE HUMAN AND SOCIAL SCIENCE RESEARCHES

itobiad

YIL- YEAR: 2025

Cilt-Volume : 14

Sayı- Issue : 3

Temmuz – Ağustos – Eylül

July - August– September

İSTANBUL / TÜRKİYE

Since 2012 -14 th Years

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Journal of the Human and Social Science Researches

itobiad

Cilt/Volume: 14 Sayı/ Issue: 3

Temmuz–Ağustos-Eylül / July-August-September 2025

e-ISSN: 2147-1185

www.itobiad.com & https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad

Yayıncı / Publisher

Mustafa Süleyman ÖZCAN- publisher@itobiad.com

itobiadmuhasebe@gmail.com

0000-0003-1091-6314

Eyüp-İstanbul

www.itobiad.com

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU itobiad@itobiad.com

mustafayigitoglu@ibu.edu.tr-www.mustafayigitoglu.com

0000-0001-6308-1475

Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Theology, Bolu-TURKIYE

Baş Editör/ Editor in Chief

Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU -itobiad@itobiad.com , mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

0000-0001-6308-1475

Address: Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Theology, Bolu-TURKIYE

Address: Bolu Abant Izzet Baysal University, Prof. Dr. Fuat Sezgin Library, Scientific Publications and Journals Coordinatorship / **Coordinator**

3rd Floor, Room 220

Golkoy, 4030, Bolu / TURKIYE

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences Faculty, Bolu-TURKIYE

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology, Konya- TURKIYE

Veri Girişi/Data Entry

Assist. Prof. Dr. Eyüp AKBULUT- eyupakbulut@ibu.edu.tr

0000-0003-4314-8462

Bolu Abant Izzet Baysal University, Bolu- TURKIYE

E-Yayın/Electronic Publication

30.06.2025

https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad

Yönetim Yer /Executive Office

Yesilpınar Mah. Ruzgarlı Sokak. No:8/10 Eyup Sultan -ISTANBUL

publisher@itobiad.com ; itobiad@itobiad.com

www.itobiad.com

Dizinlenme Bilgileri / Abstracting And Indexing Services

[itobiad] Tubitak-Ulakbim **TR Dizin,** Ebsco (Sociology Source Ultimate) , Index Islamicus, **Modern Language Association (MLA)**, Education Full Text (**H. W. Wilson**) Database Coverage List**, ,** IPSA, **CNKI**: China National Knowledge Infrastructure, **Erih Plus**, The Belt and Road Initiative Reference Source (Ebsco), **RILM Abstracts of Music Literature (EBSCO),** EBSCO - SocINDEX For detailed information, please click here: https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad

Digital Platforms

ULRICH'S (Proquest), JGate, Academic Journal Database, Asos, SJournals, Academic Journals Datebase, Türk Eğitim İndeksi (TEİ), EuroPub, İlahiyat Atıf Dizi (Davet), Sobiad **For detailed information, please click here:** https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad

Alan Editörleri/Section Editors

İktisadi İdari Bilimler Editörleri / Economic Administrative Sciences Editors

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences Faculty, Bolu-TURKIYE

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saim.kayabidi@marmara.edu.tr

0000-0002-4753-4216

Marmara University. Institute of Islamic Economics and Finance Faculty of Business Administration, Istanbul-TURKIYE

Prof. Dr. Ieva MEIDUTė-KAVALIAUSKIENė ieva.meidute@gmail.com

0000-0003-0435-7632

Vilnius Gediminas Technical University (Vılnıus Tech)

LITHUANIA

Dr. Samet YÜCE- sametyuce01@hotmail.com

0000-0002-9975-4739

Independent Researcher, Sakarya-TURKIYE

Prof. Dr. Norma Md SAAD -norma@iium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyyah of Economics and Management Sciences

0000-0002-2455-904X

Islamic Economy, Kuala Lumpur / Malasia

Assoc. Prof. Dr. Dzuljastri Abdul RAZAK- dzuljastri@iium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyyah of Economics andManagement Sciences

0000-0002-2455-904X

Islamic Economy, Kuala Lumpur / Malasia

Dr. Khoirul UMAM- khoirulumam@unida.gontor.ac.id

University Darussalam Gontor (unıda),

0000-0002-5530-8884

Indonesia

Doç. Dr. Ihor HURAK- ihorhurak@gmail.com

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk- UKRAINE

0000-0003-1739-2509

Dr. Oğuz ÖZCAN- oguz_ozcan@yahoo.com

Teknopark İstanbul

0000-0003-4031-615X

Eğitim Editörleri / Educaciton Editors

Assoc. Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR – gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir- TURKIYE

0000-0002-8770-6107

Bandırma Onyedi Eylül University

Assoc. Prof. Dr. Sıtı Zubaıdah ISMAIL- szubaida@um.edu.my

University of Malaya- Malaysia

0000-0003-3381-4943

Felsefe ve Dini Araştırmalar Editörleri / Philosophy and Religious Studies Editors

Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology, Konya- TURKIYE

Assist. Prof. Dr. Merve YİĞİTOĞLU- merve.yigitoglu@ibu.edu.tr

0009-0006-7833-7131

Bolu Abant İzzet Baysal University Theology Faculty- Bolu-TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Ali YILDIRIM – oklubali@hotmail.com

0000-0003-1687-993X

Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Theology, Tokat-TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN – sukrumaden@karabuk.edu.tr

0000-0002-7165-6299

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Nelofar ARA- nelofarara2017@gmail.com

0000-0003-1366-1505

Lovely Professional University, Pencap-INDIA

Dr. Mohamed Amine Hocini- mhocini@qu.edu.qa

0000-0002-7822-7622

Qatar University-Qatar

Tarih Kültür Sanat Editörleri / History, Culture and Arts Editors

Prof. Dr. Gülçin YAHYA KAÇAR-gulcin.yahya@hbv.edu.tr>

0000-0001-6056-2564

Ankara Hacı Bayram Veli University State Conservatory of Turkish Music Instrument Education Department

Ankara-TURKIYE

Doç. Dr. Aşkın ÇELİK- a_celik36@hotmail.com

0000-0003-4056-0371

Manisa Celal Bayar University, Faculty of Education, Manisa-TURKIYE

Assist. Prof. Dr. Mahmut Sami KANBAŞ-sami.kanbas@marmara.edu.tr

0000-0001-6970-3669

Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul- TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Badri ZUBIR - badri@iium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyyah of Economics andManagement Sciences

0000-0003-3301-9448

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saim.kayabidi@marmara.edu.tr

0000-0002-4753-4216

Marmara University. Institute of Islamic Economics And Finance Faculty of Business Administration, Istanbul-TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT-demiray_f@ibu.edu.tr

0000-0003-0689-8483

Bolu Abant İzzet Baysal University, School of Foreign Languages, Bolu- TURKIYE

Dr. Samet YÜCE- sametyuce01@hotmail.com

0000-0002-9975-4739

Independent Researcher, Sakarya-TURKIYE

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

Assist Prof. Dr. Zeynep BÜYÜKSARAÇ-zeynepbuyuksarac@ibu.edu.tr

0000-0001-7683-0965

Bolu Abant İzzet Baysal University, School of Foreign Languages, Bolu- TURKIYE

Rusça Dil Editörü / Russian Language Editor

Dr. Gulzira ZHAXYGULOVA- gulzirazhaxy@gmail.com

0000-0002-3797-6803

Kazakhstan

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

Assist Prof. Dr. Muhammet Ali CAN
muhammetalican@gmail.com

0000-0001-8781-0812

Çanakkale Onsekiz Mart University, Theology Faculty, Çanakkale- TURKIYE

Mizanpaj Editörü/ Layout Editor

Assist. Prof. Dr. Eyüp AKBULUT-
eyupakbulut@ibu.edu.tr

0000-0003-4314-8462

Bolu Abant Izzet Baysal University, Bolu- TURKIYE

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences Faculty, Bolu-TURKIYE

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saim.kayabidi@marmara.edu.tr

0000-0002-4753-4216

Marmara University. Institute of Islamic Economics and Finance Faculty of Business Administration, Istanbul-TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN – sukrumaden@karabuk.edu.tr

0000-0002-7165-6299

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Doç. Dr. Ihor HURAK- ihorhurak@gmail.com

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk- UKRAINE

0000-0003-1739-2509

Prof. Dr. Esmaiel ABOUNOORİ- esmaiel.abounoori@semnan.ac.ir

0000-0003-4168-7163

Semran University-IRAN

Assist. Prof. Dr. Muhammad Manzoor MALIK- philomalik@gmail.com

0000-0003-4168-7163

Assumption University-Thailand

Assoc. Prof. Dr. Badri ZUBIR- badri@iium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyyah of Economics andManagement Sciences

0000-0003-3301-9448

Prof. Dr. Ieva MEIDUTė-KAVALIAUSKIENė ieva.meidute@gmail.com

0000-0003-0435-7632

Vilnius Gediminas Technical University (Vılnıus Tech)

LITHUANIA

Assist. Prof. Dr. Merve YİĞİTOĞLU- merve.yigitoglu@ibu.edu.tr

0009-0006-7833-7131

Bolu Abant İzzet Baysal University Theology Faculty- Bolu-TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Ali YILDIRIM – oklubali@hotmail.com

0000-0003-1687-993X

Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Theology, Tokat-TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR – gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir- TURKIYE

0000-0002-8770-6107

Bandırma Onyedi Eylül University

Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology Konya-TURKEY

Prof. Dr. Norma Md SAAD -norma@iium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyyah of Economics andManagement Sciences

0000-0002-2455-904X

Islamic Economy

Kuala Lumpur / Malasia

İndeks Editörü & Index Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

0000-0001-6308-1475

Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Theology, Bolu-TURKIYE

Hakem Kurulu / Referee Board

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / **Bu konuda genel bilgi için** www.itobiad.com **Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad]** uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. **For detailed information, please click here:** https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad

Telif Hakları/Copyrights

Dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakları yazarlara aittir ve çalışmaları Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) kapsamında lisanslanmıştır.

Authors own the copyright to their work published in the journal and their work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

İçindekiler/Contents

i/xi | Jenerik/Generic

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

1211/1231 | Ebubekir Işık

Credibilty, Quality, and Aesthetics on Social Media: The Impact of Influencer Posts on Brand Reputation and Purchase Intention

Sosyal Medyada Güven, Kalite ve Estetik: Influencer Paylaşımlarının Marka İtibarı ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkileri

1232/1252 | Murat Sucu & Sibel Bilkay

A Research to Determine the Relationship Between Person-Organization Fit and Organizational Innovation: An example of Airport Operator

Kişi-Örgüt Uyumu ile Örgütsel Yenilikçilik Arasındaki İlişkiyi Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma: Havalimanı İşletmecisi Örneği

1253/1274 | Burcu Alan & Fikriye Kırbağ Zengin

The Effect of Artificial Intelligence-Based E-Learning Environment on Students' Attitudes Towards Science Course

Yapay Zeka Tabanlı E-Öğrenme Ortamının Öğrencilerin Fen Dersine Yönelik Tutumları Üzerine Etkisi

1275/1305 | Mehmet Etlioğlu

The Evaluation of Marketing Performance of Airline Companies with AHP and TOPSIS Methods

Havayolu Şirketleri Pazarlama Performanslarının AHP ve TOPSIS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi

1306/1322 | Nurettin Akçay

China's Public Diplomacy Strategy towards the BRI Countries

Çin'in BRI Ülkelerine Yönelik Kamu Diplomasisi Stratejisi

1323/1354 | Yasin Şeşen

SWOT Analizi Yöntemiyle Kamu Kurumlarında Yürütülen Arşiv Hizmetlerinin Sürekliliğinin İncelenmesi?

Examining the Continuity of Archive Services Carried out in Public Institutions Using SWOT Analysis Method

1355/1378 Tuğçe Olcay

Yenilenebilir Enerji Üretimi ve İktisadi Büyüme İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Panel VAR Analizi

T The Relationship of Renewable Energy Production and Economic Growth: Panel VAR Analysis on BRICS-T Countries

1379/1401 Cüneyt Çatuk

Türkiye'nin Petrol İthalatında Arz Kesintilerinin Ağ Tabanlı Dinamik Modelleme Yaklaşımıyla Risk Analizi

Risk Analysis of Supply Disruptions in Türkiye's Oil Imports Using a Network-Based Dynamic Modeling Approach

1402/1431 Kadir Caner Doğan

Ombudsmanlık Kurumu Bağlamında Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri: Bahreyn, Bangladeş, Macaristan ve Ürdün Örnekleri

Comparative Country Studies in the Context of the Ombudsman Institution: The Case of Bahrain, Bangladesh, Hungary and Jordan

1432/1452 Atıf Çiçekli & Önder Eryılmaz & Aylin Çiçekli

Genç Yetişkinlerin Politik Duyarlılıkları ile Sosyal Sorumluluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi

Investigation of the Relationship Between Political Sensitivity and Social Responsibility Levels of Young Adults

1453/1472 Gülçin Con Wright

Amartya Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı Bağlamında Emeklilikte Yapabilirlikler ve Faillik

Amartya Sen's Capability Approach to Capabilities and Agency in Retirement

1473/1504 Saliha Bozer Bayraktar

İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda Yer Alan Lale Tasvirli Mezar Taşlarından Örnekler

Examples of Tulip-Depicted Tombstones in Karacaahmet Cemetery, Istanbul

1505/1527 Pelin Demirçe Altıntaş

Türküler Ekseninde Lokman Hekim

Lokman Hekim in the Context of Folk Songs

1528/1548 Hasan Ali Diken

Kültür Endüstrileri Kapsamında Bir Festival Örneği: Kars Altın Kaz Film Festivali

An Example of A Festival As A Cultural Industries: Golden Goose Film Festival in Kars

1549/1571 Hidayet Zertürk

Fıkhî İhtilafların Çözümünde Esbâbu Vürûdi'l-Hadîsin Kullanım Alanıyla İlgili Bazı Örnek Uygulamalar

Some Sample Applications Related to the Use of Asbab al-Wurudi al-Hadith in the Resolution of Fiqhical Disputes

1572/1595 Sare Evcimik

Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algısı

Perception of Prosocial Behavior of Prospective Teachers

1596/1621 Fatma Nur Doğan

Türkçe Öğretmenlerinin Dinleme Eğitimi Uygulamalarına Dair Görüşleri

Turkish Teachers' Opinions on Listening Education Practices

1622/1659 Gülsüm Korkut & Deniz Say Şahin & Gülnihal Altun

Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Özgecilik Düzeylerinin Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi

Examination of Altruism Levels of Social Work Students According to Socio-Demographic Variables

1660/1682 Keziban Altun Erdoğdu

Avrupa'da Çocuk Sahibi Olmanın Mutluluk Üzerindeki Etkisi: Covid-19 Döneminden Ampirik Bulgular

The Effect of Having Children on Happiness in Europe: Empirical Evidence from the COVID-19 Period

1683/1706 Gönül Göker

Öznel İyi Oluş ve Rekreasyonel Fayda Algısı: Akademisyenler Üzerine Bir İnceleme

Subjective Well-Being and Perception of Recreational Benefits: A Study on Academicians

1707/1727 Âdem Çaylak

Despotik Liderlerin Meşruiyet İnşası: Hitler, Stalin ve Kim Jong Un Örnekleri Üzerinden Kitlelerin İtaat Dinamikleri

The Construction of Legitimacy by Despotic Leaders: Dynamics of Mass Obedience Through the Cases of Hitler, Stalin, and Kim Jong Un

1728/1753 Recep Kaya

Yerel Yönetim Birimi Olarak İl Özel İdareleri: Seçim Beyannameleri Üzerinden İçerik Analizi

Special Provincial Administrations as Local Government Units: Content Analysis on Election Declarations

1754/1778 Fatma Zehra Yıldız

Cam Tavan: Kadın Çalışanların Deneyimlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma

Glass Ceiling: A Qualitative Study on the Experiences of Female Employees

1779/1798 Barış Armutcu

The Impact of Environmental, Social and Governance (ESG) Aspects on Consumers' Equity

Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG) Unsurlarının Tüketicilerin Öz Kaynakları Üzerindeki Etkisi

1799/1828 Derya Kutlu

Bir Afet Sigortası Ürünü Olan Zorunlu Deprem Sigortası Sunucusu DASK'ın Hibrit ÇKKV Modeli ile Performans Analizi

Performance Analysis of Compulsory Earthquake Insurance Provider TCIP, a Disaster Insurance Product, with Hybrid MCDM Model

1829/1852 Yunus Emre Bilgiç & Gülnur Karakaş Tandoğan

Otel Çalışanlarının Bireysel Yaratıcılık, Hizmet Kalitesi ve Hata Toleransı Algılarının Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

Examinig of Hotel Employees' Perceptions of Individual Creativity, Service Quality and Fault Tolerance in Terms of Demographic Variables

1853/1870 Ülker Çam Karakaş

Türkiye'de İmalat Sanayii Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet Analizi: Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sektörü Üzerine Bir Uygulama

Concentration and Competition Analysis in the Turkish Manufacturing Industry: A Case Study on the Paper and Paper Products Sector

1871/1900 Yeliz Bolat

Türkiye Yüzyılı Maarif Modelini Temel Alan Okul Öncesi Eğitim Programındaki Öğrenme Çıktılarının İncelenmesi

Examining the Learning Outcomes in the Preschool Curriculum Based on the Century Türkiye Maarif Model

1901/1917 Mehmet Demirhan

Ethics in Qualitative Research

Nitel Araştırmalarda Etik

1918/1942 Uğur Parlak & Nilgün Sanalan Bilici

Konaklama İşletmelerindeki Yöneticilerin Yiyecek ve İçecek Maliyet Kontrol Algıları

Managers' Perceptions of Food and Beverage Cost Control in Accommodation Businesses

1943/1962 Üzeyir Yıldız

Corporate Social Responsibility Projects of Companies Responding to the COVID-19 Pandemic: Evidence from Türkiye

COVID-19 Pandemisine Yönelik Şirketlerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri: Türkiye'den Kanıtlar

1963/1985 Ulaş Kalay

19. Yüzyıldan Günümüze Süryani Göçlerinin Dinamikleri: Tarihsel ve Sosyopolitik Bir İnceleme

The Dynamics of Syriac Migration from the 19th Century to the Present: A Historical and Socio-Political Analysis

1986/2011 Mustafa Yücel

Stratejik Yönetim ve Rekabet: Türkiye Demir-Çelik Sektöründe Yoğunlaşma Göstergeleri Üzerinden Bir İnceleme

Strategic Management and Competition: An Evaluation Based on Concentration Indicators in the Turkish Iron and Steel Sector*

2012/2032 | Bülent Yıldız

Afet Yönetiminde Yapay Zekâ Destekli İnsansız Hava Araçlarının Rolü

The Role of Artificial Intelligence Supported Unmanned Aerial Vehicles in Disaster Management

2033/2057 | Tuna Taşdemir

Program Müziği Perspektifinden Barok Dönem Keman Eserlerinde Tematik ve Dramatik Unsurlar

Thematic and Dramatic Elements in Baroque Violin Works from the Perspective of Program Music

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1211-1231 | Research Article

Credibilty, Quality, and Aesthetics on Social Media: The Impact of Influencer Posts on Brand Reputation and Purchase Intention

Ebubekir Işık [1]

Abstract

This study examines the effects of the reliability, quality, and aesthetic aspects of social media influencers' product and brand posts on brand reputation and consumer purchase intention. The research is based on the analysis of data collected from a sample of 300 individuals aged 18-25 using Structural Equation Modeling (SEM). The findings reveal that the reliability and quality of influencer posts positively influence both brand reputation and purchase intention. However, the aesthetic aspect has a positive effect only on brand reputation and does not exhibit a significant impact on purchase intention. Furthermore, the strong influence of brand reputation on consumer purchase intention has been confirmed. These results underscore the importance of considering reliability, quality, and aesthetic factors collectively in influencer posts. Specifically, it is recommended to prioritize reliable and high-quality content in influencer collaborations. While aesthetic elements play a role in building brand reputation, the findings suggest they may not directly drive purchase behavior. This study makes a theoretical contribution to the influencer marketing literature while also offering strategic recommendations for marketing practices. It provides a deeper understanding of the use of influencer posts as an effective tool in brand communication, delivering significant insights at both academic and practical levels. Particularly for young consumers, where influencer impact is prevalent, the study offers valuable guidance on how marketing practices can be optimized. In this context, the research serves as a reference point for academics and practitioners aiming to comprehend the dynamics of social media marketing and develop effective strategies.

Keywords: Influncer Marketing, Social Media, Brand Reputation, Purchase Intention, Credibility, Quality, Aesthetics

Işık, E. (2025). Credibilty, Quality, and Aesthetics on Social Media: The Impact of Influencer Posts on Brand Reputation and Purchase Intention, *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 14(3), 1211-1231. https://doi.org/10.15869/itobiad.1606259

Date of Submission	23.12.2024
Date of Acceptance	08.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Lecturer (PhD), Karabuk University, Vocational School of Social Sciences, Karabük, Türkiye, ebubekirisik@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5048-3942

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1211-1231 | Araştırma Makalesi

Sosyal Medyada Güven, Kalite ve Estetik: Influencer Paylaşımlarının Marka İtibarı ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkileri

Ebubekir Işık [1]

Öz

Bu çalışma, sosyal medya influencerlarının ürün ve marka paylaşımlarının güvenilirlik, kalite ve estetik yönlerinin marka itibarı ve tüketici satın alma niyeti üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırma, 18-25 yaş aralığındaki 300 kişilik bir örneklemden elde edilen verilerin Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile analizine dayanmaktadır. Bulgular, influencer paylaşımlarının güvenilirliğinin ve kalitesinin hem marka itibarı hem de satın alma niyetini olumlu yönde etkilediğini, estetik yönün ise yalnızca marka itibarı üzerinde olumlu bir etki yarattığını ancak satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Ayrıca, marka itibarının tüketici satın alma niyeti üzerindeki güçlü etkisi doğrulanmıştır. Bu sonuçlar, influencer paylaşımlarında güvenilirlik, kalite ve estetik faktörlerinin bir arada ele alınmasının önemini vurgulamaktadır. Özellikle güvenilir ve kaliteli içeriklerin influencer iş birliklerinde önceliklendirilmesi gerektiği önerilmektedir. Estetik unsurların ise marka itibarı oluşturmadaki rolü göz önünde bulundurulmalı, ancak bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre satın alma davranışını doğrudan tetiklemeyeceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışma, influencer pazarlaması literatürüne teorik katkı sunarken, pazarlama uygulamaları için de stratejik öneriler geliştirmektedir. Influencer paylaşımlarının marka iletişiminde etkin bir araç olarak kullanımına dair derinlemesine bir anlayış sunarak hem akademik hem de pratik düzeyde önemli faydalar sağlamaktadır. Özellikle genç tüketiciler arasında yaygın olan influencer etkisinin, pazarlama uygulamaları konusunda nasıl optimize edilebileceği konusunda değerli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışma, sosyal medya pazarlamasının dinamiklerini anlamak ve etkili stratejiler geliştirmek isteyen akademisyenler ve profesyoneller için rehber niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Influencer Pazarlaması, Sosyal Medya, Marka İtibarı, Güvenilirlik, Kalite, Estetik

Işık, E. (2025). Sosyal Medyada Güven, Kalite ve Estetik: Influencer Paylaşımlarının Marka İtibarı ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 1211-1231. https://doi.org/10.15869/itobiad.1606259

Geliş Tarihi	23.12.2024
Kabul Tarihi	08.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

[1] Öğr. Gör. Dr., Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Karabük, Türkiye, ebubekirisik@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5048-3942

Introduction

With the advancement of technology, digital tools, most notably social media, have become significant mediums profoundly influencing consumer behavior (Nurhandayani et al., 2019). Social media usage has experienced exponential growth, with 2.73 billion users in 2017 rising to 5.17 billion in 2024, and is projected to reach 6.05 billion by 2028 (Statista, 2024a). Social media is regarded as an essential source of news and information for consumers (Lou and Yuan, 2019, p. 58), while simultaneously offering brands the opportunity to promote their products and services on a broad and personalized scale. For consumers, social media has also evolved into a platform where individuals can freely share their opinions - positive or negative - about products and brands without direct influence from brands or other entities (Voramontri and Klieb, 2019, p. 210). Some of these consumers have successfully built a follower base by influencing others through their commentary on products (Viktoria, 2022, p. 2). Known as social media influencers, these individuals produce content across one or more platforms, engaging and influencing a wide range of audiences (Lou and Yuan, 2019, p. 58). Social media influencers are defined as "individuals who create a personal brand by generating as much attention as possible within social media environments, enhancing their visibility, and thereby becoming intermediaries that brands leverage to reach consumers" (Hearn and Schoenhoff, 2016, p. 194). To inform and persuade target audiences about their products and services, brands have incorporated social media influencers perceived as more relatable and trustworthy and by consumers into their marketing strategies (Gormley, 2016). As the role of social media influencers in marketing practices continues to grow, the global market for influencer marketing, valued at $1.7 billion in 2016, has grown to $24 billion in 2024 (Statista, 2024b). This underscores the increasing influence of social media influencers over time.

According to Foroudi (2019, p. 274), brand reputation is characterized by the trust and positive image consumers associate with a brand. A brand's reputation is considered strong if it is in high demand among consumers (Afzal et al., 2010, p. 45). Brand reputation positively impacts consumer purchase intention (Jung and Seock, 2016) and the perception of a brand as high-quality (Milgrom and Roberts, 1986). Communication efforts made by brands significantly influence their reputation. In this context, social media influencers, widely used by brands to convey information about products and services to target audiences, play a pivotal role in shaping perceptions of brand reputation, either positively or negatively (Shrivastava and Jain, 2022).

Consumer purchase intention is defined as the desire of consumers to purchase a specific product or product category (Dapas et al., 2019, p. 88). Numerous factors influence purchase intentions, and identifying these factors is vital for brands to sustain their operations. To this end, research is conducted to reveal the determinants of consumer purchase intentions, which serve as foundational data for predicting future sales and understanding the effects of marketing strategies on consumer behavior (Morwitz, 2014, p. 182). Previous research highlights the positive effects of various factors such as social media marketing efforts (Alalwan, 2018), brand-celebrity collaborations (Gupta, 2015), and electronic word-of-mouth marketing (eWOM) activities (Albayrak and Ceylan, 2011) on consumer purchase intention.

This study aims to examine the impact of social media influencers on brand reputation and consumer purchase intention. Specifically, the research employs quantitative

methods to investigate the effects of the credibility, quality, and aesthetic attributes of product information shared by social media influencers on brand reputation and purchase intention. While numerous studies in the literature explore the influence of social media influencers on consumer purchase intention, there is a lack of research examining the combined impact of influencers' post credibility, quality, and aesthetics on brand reputation. The primary objective of this study is to address this gap by providing empirical evidence on how influencers' post credibility, quality, and aesthetics jointly influence brand reputation and purchase intention. The secondary aim is to provide insights for marketing practitioners seeking to leverage the influence of social media influencers in their strategies.

Literature Review

Social Media Influencers

The development of the internet has introduced innovative ways for individuals to acquire, share, and consume information, while simultaneously opening new marketing opportunities for businesses (Leung et al., 2022, p. 226). Among these advancements, social media has emerged as one of the most significant online environments. Kaplan and Haenlein (2010, p. 61) define social media as "internet-based applications built on the ideological and technological foundations of Web 2.0, allowing for the creation and exchange of user-generated content." With billions of users worldwide, social media's popularity and reach continue to grow annually, prompting corporate brands to collaborate with social media influencers individuals who promote brands and influence consumer behavior through their online communications (Singh et al., 2020, p. 464).

In marketing, social media influencers are regarded as content creators who have established expertise in a specific field, gained a significant and engaged follower base valuable to brands, and achieved this status by consistently producing high-quality content on social media (Lou and Yuan, 2019, p. 59). Unlike traditional celebrities, such as artists or athletes, social media influencers attain online fame through their active engagement and content-sharing on social media platforms (Leung et al., 2022, p. 228). However, traditional celebrities can also transition into influencers by regularly sharing content on these platforms (Lou and Yuan, 2019, p. 60). As such, social media influencers differ from traditional celebrities in that their fame is inherently tied to their online presence rather than achievements in domains like film, music, or sports (Jin et al., 2019, p. 568). Influencers are perceived as reliable sources by their followers due to their ability to establish and sustain stable relationships with consumers (Huffaker, 2010, p. 594). Consequently, social media influencers have become one of the most effective marketing tools for businesses, serving as endorsers who positively impact brand reputation and consumer purchasing decisions. Research underscores the significant impact of social media influencers on various consumer attitudes and behaviours. These include purchasing behavior (Lim et al., 2017), brand reputation (Singh et al., 2020), brand image (Matin et al., 2020), electronic word-of-mouth (eWOM) (Shen, 2021), customer satisfaction, and repurchase behavior (Nurvajri et al., 2022). As a result, the strategic use of social media influencers has proven to be an essential component of modern marketing strategies, shaping consumer perceptions and fostering deeper brand engagement.

Brand Reputitaon

For brands to achieve success and profitability, maintaining a positive reputation is

essential (Herbig and Milewicz, 1995, p. 18). Gotsi and Wilson (2001, p. 28) define brand reputation as a general evaluation of the brand formed in the minds of customers over time. It encompasses trustworthiness, respectability, goodwill, and confidence in the brand's current and future actions (Foroudi, 2019, p. 274). Among these, trustworthiness emerges as a critical component of brand reputation, reflecting consumers' expectations that a brand will fulfill its promises regarding products or services (Milewicz and Herbig, 1994, p. 41). The state of a brand's reputation can be evaluated based on consumer perceptions. When consumers recommend a brand to their social circles or in online interactions, it signals a positive brand reputation. Thus, brand reputation embodies the trust and positive attitudes consumers hold toward a brand, highlighting its perceived reliability and credibility (Afzal et al., 2010, p. 44).

Social media has become a vital platform for consumers to share their opinions about brands. Consumers who care about the brands they use - and who have had significant positive or negative experiences with them - often post real time comments on social media. For managers aiming to understand how their brand is perceived, these comments serve as invaluable data points (Rust et al., 2021, p. 21). Research highlights a strong positive relationship between social media and brand reputation (Musarandega, 2023; Rialti, 2016). Furthermore, social media influencers - who inform their followers about brand products and services through partnerships and aim to influence their purchasing decisions - also contribute positively to brand reputation (Shrivastava and Jain, 2022; Chiny et al., 2021). However, contrasting findings from Singh et al. (2020) suggest that during crises, collaborations with influencers may be perceived as manipulative by consumers, potentially damaging brand reputation.

Purchase Intention

Purchase intention refers to the likelihood of consumers engaging in future purchasing behavior, serving as a predictive indicator of customer actions (Morwitz, 2014, p. 182). Marketers often consider purchase intention as a reliable proxy for forecasting future consumer behavior. It also reflects a consumer's decision to purchase a product or service following their individual evaluation process (Younus et al., 2015, p. 9). This evaluation process is influenced by various factors, including product price, packaging, consumer knowledge, product quality, endorsements by celebrities or influencers, fashion trends, and family dynamics, among others (Shafiq et al., 2011, p. 10577). Kotler and Armstrong (2010, p. 126) describe a series of sequential steps consumers typically undergo before making a purchase: awareness, knowledge, interest, preference, persuasion, and finally, the act of purchasing. These stages emphasize that purchase intention is not merely a spontaneous act but a deliberate process requiring conscious effort on the part of the consumer (Spears and Singh, 2004, p. 53).

Given the increasing significance of social media as a communication platform for sharing product information and fostering consumer interaction, many studies have investigated its impact on purchase intention. The findings reveal that social media usage (Pütter,

2017; Majeed et al., 2021; Alalwan, 2018), electronic word-of-mouth (eWOM) activities on social media (Sultahana, 2019; Albayrak and Ceylan, 2021), guerrilla marketing strategies implemented on social media platforms (Gokerik et al., 2018), and the influence of social media influencers (Lim et al., 2017) all contribute positively to consumer purchase intention.

Methodology

Research Model and Hypotheses

The research model and hypotheses were developed based on prior studies in the literature. This study proposes a model to examine the impact of the credibility, quality, and aesthetic attributes of social media influencers' posts on brand reputation and purchase intention. While the literature includes numerous studies investigating the effects of social media influencers on purchase intention, there is a noticeable gap concerning the combined impact of influencers' post credibility, quality, and aesthetics on brand reputation. This research aims to address that gap. The proposed research model is presented in Figure 1.

Figure 1. Research Model

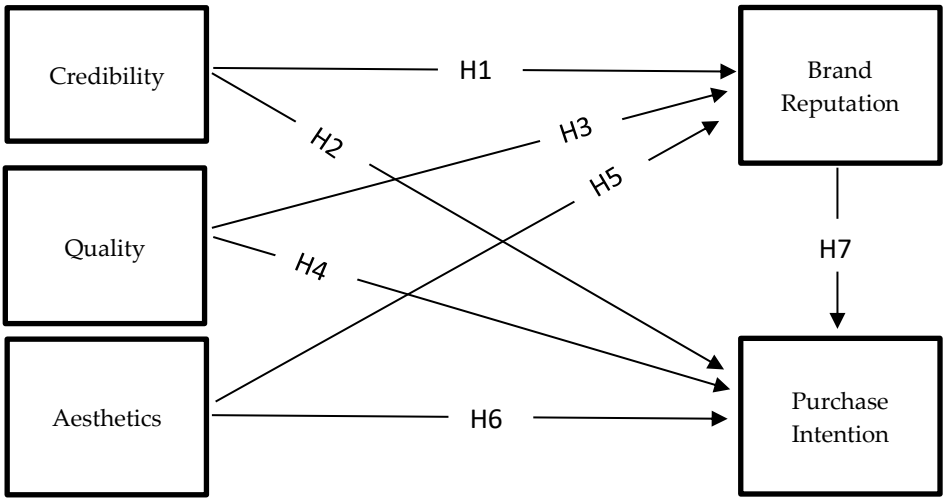

Credibility

Source credibility is defined as "the positive characteristics of a communicator that influence the receiver's acceptance of a message" (Ohanian, 1990, p. 41). In this context, consumers perceive the source, and the information provided as trustworthy. When consumers regard the source of product information as credible, it positively influences their behavior (Ismagiyova et al., 2020; Walten and Wiedmann, 2023). Jin and Phua (2014) argue that the popularity of social media influencers contributes to their perception as trustworthy sources by consumers. Similarly, Weismueller et al. (2020) suggest that trustworthiness is the most crucial factor in consumers' approval of social media

celebrities. Trustworthiness is considered one of the primary characteristics enabling influencers to impact consumer behavior (Ao et al., 2023, p. 1). Adnan et al. (2023) find that the trustworthiness of social media influencers positively influences brand reputation, while Chiny et al. (2021) report that credible posts by influencers positively affect brand reputation. Moreover, numerous studies indicate that the perceived trustworthiness of influencers' posts positively impacts consumer purchase intention (Gayathri and Anwar, 2021; Coutinho et al., 2023; Gökerik, 2024; Ata et al., 2022). Based on these findings, the following hypotheses are formulated:

H1: The credibility of social media influencers' posts significantly and positively influences brand reputation.
H2: The credibility of social media influencers' posts significantly and positively influences consumer purchase intention.

Quality

Information quality refers to the degree to which information shared in a communication medium is clear, understandable, and actionable by the audience (Tam and Oliveira, 2017, p. 544). It is also described as the quick and accurate delivery of valuable information to consumers (Gaberamos and Pasaribu, 2022, p. 2471). Djafarova and Rushworth (2017) suggest that high-quality content from influencers not only leads followers to validate the information but also fosters positive attitudes toward the brand. Similarly, Kim et al. (2021) highlight that the quality of influencers' posts positively impacts brand reputation. Erkan and Evans (2016) report that high-quality product information enhances its perceived usefulness, leading to information adoption and positively influencing purchase behavior. Lou and Yuan (2019) further find that the quality and utility of information shared by influencers significantly impact purchase behavior. Perdana et al. (2023) also confirm that the quality of influencers' posts positively affects purchasing decisions. In light of these findings, the following hypotheses are proposed:

H3: The quality of social media influencers' posts significantly and positively influences brand reputation.
H4: The quality of social media influencers' posts significantly and positively influences consumer purchase intention.

Aesthetic

The aesthetic aspect of information refers to presenting messages in a harmonious and appealing manner (McQuarrie and Mick, 1992, p. 184). It is often described as the attractiveness of content created by social media influencers (Bazi et al., 2020, p. 228). While previous marketing studies have primarily focused on product design aesthetics, research on social media marketing often emphasizes influencers' physical attractiveness (AlFarraj et al., 2021; Bazi et al., 2023). This study, however, focuses on the aesthetic appeal of the message rather than the product or influencer's appearance. Influencers

often present product information using visual or other aesthetic elements to capture consumer attention and enhance product appeal (Shen et al., 2020, p. 425). The quality and aesthetics of influencers' posts improve information clarity and foster positive perceptions of the influencer (Lee and Hong, 2016, p. 360). Moreover, aesthetically appealing content enhances user experience and promotes positive emotions between influencers and their followers (Faisal et al., 2020, p. 1631). Studies focusing on aesthetics in influencer marketing indicate that influencers' visual attractiveness positively impacts consumer purchase behavior (Xie et al., 2023; AlFarraj et al., 2021; Von Mettenheim and Wiedmann, 2021). Based on these insights, the following hypotheses are developed:

H5: The aesthetic appeal of social media influencers' posts significantly and positively influences brand reputation.
H6: The aesthetic appeal of social media influencers' posts significantly and positively influences consumer purchase intention.

Brand Reputation

Brand reputation reflects consumers' trust in a brand, formed through positive perceptions of its product quality or promises (Agmeka et al., 2019, p. 852). Consumers are more likely to purchase products and services from businesses that fulfil their promises and do not deceive them (Wang et al., 2021, p. 4). Research consistently shows that brand reputation positively influences consumer purchase intention (Alfian, 2024; Rani et al., 2017; Gatti et al., 2012; Adnan et al., 2023). Therefore, the following hypothesis is formulated:

H7: Brand reputation significantly and positively influences consumer purchase intention.

Population and Sample

The population of this study consists of young individuals aged 18 and above residing in Turkey. The sample comprises individuals aged 18 and above living in Karabük, with a focus on the 18–25 age group. This preference stems from the higher rates of social media usage among young individuals compared to other age groups (Gottfried and Shearer, 2016).

Data Collection Instrument

The data for this research were collected using convenience sampling through online surveys. A 5-point Likert scale (ranging from "Strongly Disagree" to "Strongly Agree") was employed in the survey. A total of 300 surveys were collected, and the data were analyzed using SPSS 21 and AMOS 20 software. The sample size was deemed sufficient for analysis since the number of participants exceeded five times the number of items in the survey, as recommended by Tabachnick and Fidell (2013). The survey consisted of two sections and 26 items, ensuring that the sample size met the requirements for statistical analysis. Ethical approval for the survey was obtained from the Ethics

Committee of Karabük University, Faculty of Social and Humanities Research and Publication Ethics Board, under the protocol numbered E-78977401-050.04-389569, dated November 18, 2024.

The survey's first section collected demographic information about participants, while the second section focused on evaluating the credibility, quality, and aesthetic aspects of social media influencers' posts, as well as their impact on brand reputation and purchase intention. This study includes five variables. The variables used and their sources are presented in Table 1.

Table 1. Variables and Sources

Variables	Sources
Credibility	Prendergast, G., Ko, D., & Siu Yin, V. Y. (2010)
Quality	Park, D.-H., Lee, J., & Han, I. (2007)
Aesthetics	Dinh, T. D., & Mai, K. N. (2016)
Brand Reputation	Serbest, D., & Bakır, N. O. (2023)
Purchase Intention	Gökerik, M. (2019)

Findings

When examining the demographic factors of the participants, it is observed that 62.7% of the respondents are women, while 37.3% are men. A higher number of female participants was preferred for the reliability of the study, as social media influencers are more effective on women. Research indicates that 86% of women use social media for purchasing advice, women follow social media influencers more than men, and women are more likely than men to try products recommended by influencers (Thorpe, 2023).

Regarding educational background, 93.3% of the participants are undergraduate students. The majority of participants are unmarried and fall within the 18–25 age group. An analysis of participants' social media usage habits reveals that Instagram is the most preferred platform, accounting for 69.3% of respondents. This is followed by X (formerly Twitter) at 12.3%, YouTube at 10.7%, TikTok at 5.3%, LinkedIn at 1%, and Facebook at 0.3%. These results demonstrate that Instagram is the most popular social media platform among young individuals. Detailed demographic information about the participants is provided in Table 2.

Table 2. Demographic Characteristics

Measure	**Frequency**	**Percentage (%)**
Gender		
Female	188	62,7
Male	112	37,3
Age		
18 – 25	278	92,7
26 – 33	12	4
34 – 41	6	2
42 – 49	2	0,7
50 and above	2	0,7
Education Level		

Secondary Education	7	2,3
Associate Degree	9	3
Bachelor's Degree	280	93,3
Postgraduate	4	1,3
Most Used Social Media Platform		
Instagram	208	69,3
X	37	12,3
Youtube	32	10,7
Tiktok	16	5.3
LinkedIn	3	1,0
Facebook	1	0,3
Others	3	1,0

The research model was analysed using Structural Equation Modeling (SEM). Predictive models are better suited to SEM for yielding more reliable results (Bentler and Chou, 1987). Before analysing the model, validity and reliability analyses were conducted for all scales used in the study. Internal consistency among the scale items was assessed using Composite Reliability (CR) and Average Variance Extracted (AVE).

For the scales to be considered valid and reliable, CR values must be 0.70 or higher, and AVE values must be 0.50 or higher (Fornell and Larcker, 1981). In this study, the CR values for all scales exceeded 0.70, and AVE values were above 0.50, confirming the reliability and validity of the scales. Table 3 presents the CR and AVE values for each scale used in the study.

Table 3. Factor Loadings, CR and AVE Values

	Items	**Loadings**	**CR**	**AVE**
Credibility	C1	0,79	0.908	0.712
	C2	0,87		
	C3	0,87		
	C4	0,82		
Quality	Q1	0.81	0.848	0.650
	Q2	0,79		
	Q3	0,80		
Aesthetics	A1	0,88	0.858	0.670
	A2	0,82		
	A4	0,73		
Brand Reputation	BR1	0,83	0.820	0.538
	BR2	0,83		
	BR3	0,60		
	BR4	0,63		
Purchase Intention	PI1	0,87	0.919	0.694
	PI2	0,84		
	PI3	0,79		
	PI4	0,82		
	PI5	0,82		

The analysis results for the proposed research model are presented in Figure 2 and Table 4. The acceptable thresholds for goodness-of-fit indices are as follows: CMIN/DF < 3, GFI

> 0.90, AGFI > 0.90, CFI > 0.90, and 0.05 < RMSEA < 0.08 (Şimşek, 2020). The goodness-of-fit indices obtained in this study indicate that some values fall within the excellent range, while others are within the acceptable range: CMIN/DF = 2.369, GFI = 0.902, AGFI = 0.866, CFI = 0.953, and RMSEA = 0.068. When examining the acceptance and rejection of research hypotheses, it was found that all hypotheses (H1, H2, H3, H4, H5, H7) were supported except for H6. The results indicate that the credibility, quality, and aesthetic appeal of influencer posts positively affect brand reputation. However, only the credibility and quality of influencer posts (excluding aesthetic appeal) have a significant positive impact on purchase intention. Additionally, the findings highlight the positive influence of brand reputation on consumer purchase intention.

Figure 2. Path Analysis

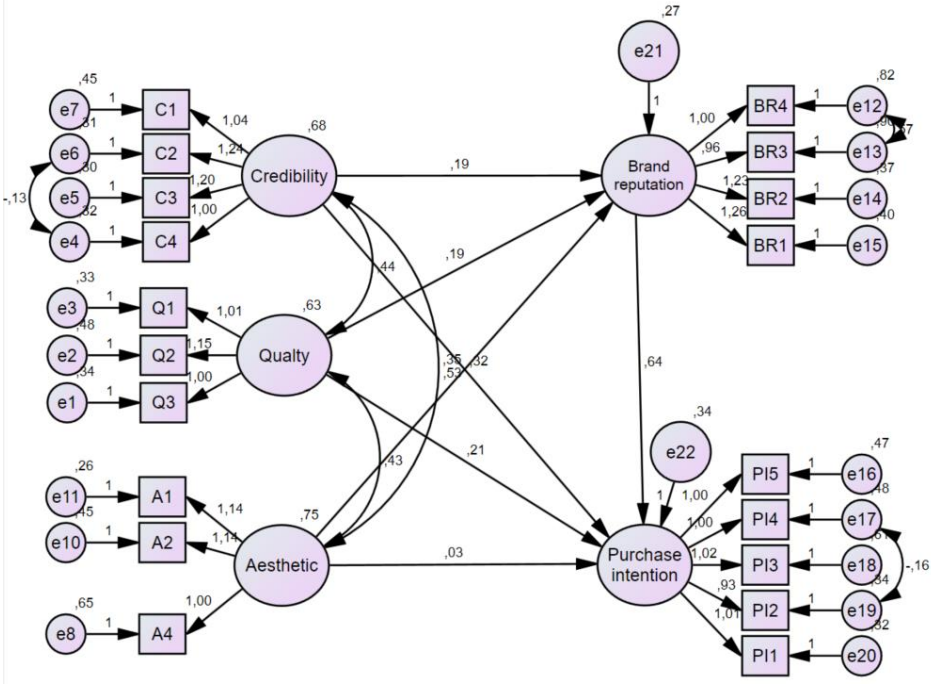

Table 4. SEM Hypothesis Results and Goodness of Fit Values

	Hypothesis	Standard Loadings	t-value	p value	Conclusion
H1	The credibility of social media influencers' posts significantly and positively affects brand reputation.	0.185	2.204	0.028	Accept
H2	The credibility of social media influencers' posts significantly and positively affects consumer purchase intention.	0.318	3.439	***	Accept
H3	The quality of social media influencers' posts significantly and	0.186	2.411	0.016	Accept

	positively affects brand reputation.				
H4	The quality of social media influencers' posts significantly and positively affects consumer purchase intention.	0.207	2.428	0.015	Accept
H5	The aesthetic nature of social media influencers' posts significantly and positively affects brand reputation.	0.348	4.250	***	Accept
H6	The aesthetic nature of social media influencers' posts significantly and positively affects consumer purchase intention.	0.034	0.372	0.710	Reject
H7	Brand reputation significantly and positively affects consumer purchase intention.	0.635	5.930	***	Accept
	CMIN/DF=2.369 GFI =0.902 AGFI=0.866 CFI=953 RMSEA=0.068				

Conclusion and Discussion

Social media has fundamentally transformed the way marketers and consumers communicate (Castro et al., 2021, p. 59). Brands leverage social media to deliver more personalized promotions and engage interactively with their target audiences, while consumers use social media to exchange information about products and brands (Voramontri and Klieb, 2019, p. 210). Certain users on social media, known as influencers, have gained a following through the content they produce and the product information they share (Lou and Yuan, 2019, p. 58). Influencers work to encourage their followers to purchase specific products, adopt particular lifestyles, and even alter various consumer behaviours through their communication methods (Castro et al., 2021, p. 61). Research demonstrates that social media influencers positively impact consumer purchase behavior (Lim et al., 2017), brand reputation (Singh et al., 2020), brand image (Matin et al., 2020), electronic word-of-mouth (eWOM) (Shen, 2021), customer satisfaction, and repurchase behavior (Nurvajri et al., 2022). The role of social media influencers in marketing continues to expand, with the global market size for influencer marketing increasing from $1.7 billion in 2016 to $24 billion in 2024 (Statista, 2024b).

This study examines the effects of the credibility, quality, and aesthetic aspects of social media influencers' posts on brand reputation and consumer purchase intention. It also investigates the influence of brand reputation on purchase intention. The sample comprised 300 participants aged 18–25, a demographic known for high social media usage. The data, analyzed using Structural Equation Modeling (SEM), reveal that the credibility of influencers' posts positively and significantly impacts brand reputation

(H1). This finding aligns with the studies by Jin and Phua (2014) and Weismueller et al. (2020), which demonstrate that influencers are perceived as trustworthy sources by consumers. Trustworthiness positively influences consumer behavior (Ismagiyova et al., 2020; Walten and Wiedmann, 2023), and this study confirms that the credibility of influencers' posts positively affects brand reputation, consistent with findings by Adnan et al. (2023) and Chiny et al. (2021). Additionally, the study finds that the credibility of influencer posts positively impacts consumer purchase intention (H2), supporting previous research by Gayathri and Anwar (2021), Coutinho et al. (2023), and Ata et al. (2022). Another key result indicates that the quality of influencer posts positively affects both brand reputation (H3) and purchase intention (H4). These findings align with studies by Djafarova and Rushworth (2017) and Kim et al. (2021), which highlight the role of perceived quality in fostering positive brand attitudes. The positive impact of post quality on purchase intention also supports research by Lou and Yuan (2019) and Perdana et al. (2023). Furthermore, the aesthetic aspect of influencer posts positively influences brand reputation (H5). Aesthetic content enhances information comprehension and fosters positive perceptions of the brand (Lee and Hong, 2016), while also improving user experience (Faisal et al., 2020). However, the hypothesis suggesting that the aesthetic aspect of posts positively affects purchase intention (H6) is rejected. The aesthetic aspect examined in this study refers to the harmony and composition of the message (McQuarrie and Mick, 1992), differing from prior studies that focused on physical attractiveness (Bazi et al., 2023; AlFarraj et al., 2021; Xie et al., 2023; Von Mettenheim and Wiedmann, 2021). The findings indicate that the aesthetic aspect of influencer posts does not positively influence consumers' purchase intentions. This result differs from previous studies that highlighted the positive impact of influencers' aesthetic attributes—often emphasized through their physical appearance—on consumer purchasing behavior. Notably, studies by Bazi et al. (2023), AlFarraj et al. (2021), Xie et al. (2023), and Von Mettenheim and Wiedmann (2021) found evidence supporting such positive effects. Finally, the study confirms that brand reputation positively influences consumer purchase intention (H7), consistent with findings by Alfian (2024), Rani et al. (2017), and Gatti et al. (2012).

Contribution to the Literature

This study contributes to the literature by examining the effects of social media influencers' posts on brand reputation and purchase intention. First, it introduces a novel perspective by analysing the credibility, quality, and aesthetic aspects of influencer posts together. Highlighting the combined positive effects of these dimensions on brand reputation addresses a significant gap in the literature. Moreover, the finding that the aesthetic aspect of influencer posts impacts brand reputation but not purchase intention provides a fresh perspective. Unlike previous studies that focused solely on physical attractiveness, this research emphasizes the influence of message presentation and composition on consumer perceptions. Additionally, the study reinforces the critical role of brand reputation in driving consumer purchase intention, underscoring its importance for marketing strategies.

Implications for Practitioners

For marketing practitioners, the findings underscore the effectiveness of social media influencers as communication tools for brands. Prioritizing the credibility and quality of influencer posts is crucial. Collaborating with trustworthy influencers can foster positive perceptions of the brand, while high-quality content serves as a bridge to translate these perceptions into purchase behaviours. The study also highlights the strategic use of aesthetics: while aesthetically pleasing content enhances brand reputation, it does not directly influence purchase intention. Thus, brands should focus on aesthetics for reputation building but prioritize credibility and quality for influencing purchase behaviours.

Limitations and Future Research

This study has certain limitations. The data were collected from university students, and while social media usage is prevalent among this group, the findings may not fully represent the broader population. Additionally, the majority of participants were Instagram users. Future studies could explore various social media platforms or focus on a single platform for deeper insights.

Appendix: Measures

Veriable	**Items** Iinfluencer's posts about products on social media …
Credibility (Prendergast, G., Ko, D., & Siu Yin, V. Y., 2010)	C1: They are strong C2: They are convincing C3: They are credible C4: They are accurate
Qualty (Park, D.-H., Lee, J., & Han, I.,2007)	Q1: They are understandable Q2: They are clear Q3: They have sufficient reasons to be supported
Aesthetic (Dinh, T. D., & Mai, K. N.,2016)	A1: They are beautiful A2: They are stylish A3: They are artistic A4: They have visual appeal
Brand Reputation (Serbest, D., & Bakır, N. O.,2023)	BR1: Brands that work with influencers have a good reputation BR2: Brands that work with influencers have a reliable reputation BR3: My friends tell me that brands promoted by influencers are reliable BR4: My friends tell me that brands promoted by influencers are good
	PI1: I am open to the idea of buying a product promoted by an influencer

Purchase Intention (Gökerik, M.,2019)	PI2: I would most likely buy a product promoted by an influencer PI3: I would prefer a product promoted by an influencer when I need that type of product PI4: I would consider trying a product promoted by an influencer PI5: I would recommend a product promoted by an influencer to my friends

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Karabuk University Rectorate, Social and Human Sciences Area Scientific Research and Publication Ethics Board of the Social Sciences and Humanities Area Scientific Research and Publication Ethics Board with the decision of 18.10.2024 date, E-78977401-050.04-389569 No. Ethics Committee Decision was taken).
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Karabük Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunca 18.10.2024 Tarih, E-78977401-050.04-389569 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

References / Kaynakça

Adnan, K., Amjad, N., Iftikhar, A., & Nisar, A. (2023). Study of the effect of influencer marketing on consumer purchase intention with medators brand awareness and brand reputation: Organic skin care products in Pakistan. *Journal of Policy Research* (JPR), 9(2), 124-133.

Afzal, H., Khan, M. A., ur Rehman, K., Ali, I., & Wajahat, S. (2010). Consumer's trust in the brand: Can it be built through brand reputation, brand competence and brand predictability. *International business research*, 3(1), 43-51.

Agmeka, F., Wathoni, R. N., & Santoso, A. S. (2019). The influence of discount framing towards brand reputation and brand image on purchase intention and actual behaviour in e-commerce. *Procedia Computer Science*, 161, 851-858. https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.11.192

Alalwan, A. A. (2018). Investigating the impact of social media advertising features on customer purchase intention. *International journal of information management*, 42, 65-77. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2018.06.001

Albayrak, M., & Ceylan, C. (2021). Effect of eWom on purchase intention: Meta-analysis. *Data Technologies and Applications*, 55(5), 810-840. https://doi.org/10.1108/DTA-03-2020-0068

AlFarraj, O., Alalwan, A. A., Obeidat, Z. M., Baabdullah, A., Aldmour, R., & Al-Haddad, S. (2021). Examining the impact of influencers' credibility dimensions: attractiveness, trustworthiness and expertise on the purchase intention in the aesthetic dermatology industry. *Review of International Business and Strategy*, 31(3), 355-374. https://doi.org/10.1108/RIBS-07-2020-0089

Alfian, R., Nugroho, W. F., & Yuliana, L. (2024). Analysis of brand awareness, brand loyalty and brand reputation on purchase decisions. *Jurnal Bisnis dan Manajemen*, 11(1), 63-74.

Alves de Castro, C., O'Reilly Dr, I., & Carthy, A. (2021). Social media influencers (SMIs) in context: A literature review. *Journal contribution*. 9(2), 59-71 https://doi.org/10.6084/m9.figshare.19673517.v1

Ao, L., Bansal, R., Pruthi, N., & Khaskheli, M. B. (2023). Impact of social media influencers on customer engagement and purchase intention: A meta-analysis. *Sustainability 2023*, 15, 2744. https://doi.org/10.3390/ su15032744

Ata, S., Arslan, H. M., Baydaş, A., & Pazvant, E. (2022). The effect of social media influencers' credibility on consumer's purchase intentions through attitude toward advertisement. *ESIC Market*, 53(1), e280. https://doi.org/10.7200/esicm.53.280

Bazi, S., Filieri, R., & Gorton, M. (2020). Customers' motivation to engage with luxury brands on social media. *Journal of Business Research*, 112, 223-235. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.02.032

Bazi, S., Filieri, R., & Gorton, M. (2023). Social media content aesthetic quality and customer engagement: The mediating role of entertainment and impacts on brand love and loyalty. *Journal of Business Research*, 160, 113778. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113778

Bentler, P. M., & Chou, C. P. (1987). Practical issues in structural modeling. *Sociological methods & research*, 16(1), 78-117. https://doi.org/10.1177/0049124187016001004

Chiny, M., Chihab, M., Juiher, E. M., Jabari, K., Bencharef, O., & Chihab, Y. (2021). The impact of influencers on the companies reputation in developing countries: Case of Morocco. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science*, 24(1), 410. https://doi.org/10.11591/ijeecs.v24.i1.pp410-419

Coutinho, F., Dias, A., & Pereira, L. F. (2023). Credibility of social media influencers: Impact on purchase intention. *Human Technology*, 19(2), 220-237. https://doi.org/10.14254/1795-6889.2023.19-2.5

Cut Nurvajri, T. R., Yunus, M., & Chan, S. (2022). The effect of content marketing and social media influencer on customer satisfaction and their impact on online repurchase intention during the Covid-19 pandemic. *International Journal of Scientific and Management Research*, 5(6), 156-168. http://doi.org/10.37502/IJSMR.2022.5614

Dapas, C. C., Sitorus, T., Purwanto, E., & Ihalauw, J. J. (2019). The effect of service quality and website quality of zalora. Com on purchase decision as mediated by purchase intention. *Calitatea*, 20(169), 87-92.

Dinh, T. D., & Mai, K. N. (2016). Guerrilla marketing's effects on Gen Y's word-of-mouth intention–a mediation of credibility. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 28(1), 4-22. https://doi.org/10.1108/APJML-06-2015-0102

Djafarova, E., & Rushworth, C. (2017). Exploring the credibility of online celebrities' Instagram profiles in influencing the purchase decisions of young female users. *Computers in human behavior*, 68, 1-7. https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.11.009

Faisal, C. M. N., Fernandez-Lanvin, D., De Andrés, J., & Gonzalez-Rodriguez, M. (2020). Design quality in building behavioral intention through affective and cognitive involvement for e-learning on smartphones. *Internet Research*, 30(6), 1631-1663. https://doi.org/10.1108/INTR-05-2019-0217

Foroudi, P. (2019). Influence of brand signature, brand awareness, brand attitude, brand reputation on hotel industry's brand performance. *International journal of hospitality management*, 76, 271-285. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.05.016

Gaberamos, O., & Pasaribu, L. H. (2022). The effect of information quality, customer experience, price, and service quality on purchase intention by using customer perceived value as mediation variables (Study on Gofood Applications on the Millenial Generation). *Jurnal Mantik*, 5(4), 2470-2480.

Gatti, L., Caruana, A., & Snehota, I. (2012). The role of corporate social responsibility, perceived quality and corporate reputation on purchase intention: Implications for brand management. *Journal of Brand Management*, 20, 65-76. https://doi.org/10.1057/bm.2012.2

Gayathri, A., & Anwar, H. (2021). Consumers' perception of the credibility of social media influencers and its impact on purchase intention. *Adalya*, 8, 1-8.

Gormley, A., 2016. How brands can get more from their influencer relationships. Mumbrella [online]. Available from: https://mumbrella.com.au/five-top-tips-influencing-influencers-372025. Retrieved date: 25.11.2024

Gottfried, J., & Shearer. E. (2016), "News use across social media platforms 2016," Pew Research Center, May 26, http://www.journalism.org/2016/05/26/ news-use-across-social-media-platforms-2016/. Retrieved date: 25.11.2024

Gotsi, M., & Wilson, A.M. (2001), "Corporate reputation: seeking a definition", *Corporate Communications: An International Journal*, Vol. 6 No. 1, pp. 24-30. https://doi.org/ 10.1108/13563280110381189

Gökerik, M. (2019). Sosyal medyada gerilla pazarlama paylaşımlarının tüketici satın alma kararına etkisi. Karabük.

Gökerik, M., Gürbüz, A., Erkan, I., Mogaji, E., & Sap, S. (2018). Surprise me with your ads! The impacts of guerrilla marketing in social media on brand image. *Asia Pacific journal of marketing and logistics*, 30(5), 1222-1238. https://doi.org/10.1108/APJML-10-2017-0257

Gupta, R., Kishore, N., & Verma, D. P. S. (2015). Impact of celebrity endorsements on consumers' purchase intention. *Australian Journal of Business and Management Research*, 5(3), 1-15.

Hearn, A., & Schoenhoff, S. (2015). From celebrity to influencer: tracing the diffusion of celebrity value across the data stream. Içinde P. D. Marshall & S. Redmond (Ed.), *A Companion to Celebrity* (1.194-212). Wiley. https://doi.org/10.1002/9781118475089.ch11

Herbig, P., & Milewicz, J. (1993). The relationship of reputation and credibility to brand success. *Journal of consumer marketing*, *10*(3), 18-24. https:// doi.org/10.1108/EUM0000000002601

Huffaker, D. (2010). Dimensions of leadership and social influence in online communities. *Human Communication Research*, 36(4), 593-617. doi.org/10.1111/j.1468-2958.2010.01390.x

Thorpe, H. (2023). 7 stats that show women dominate influencer marketing. Retrieved From: https://www.fohr.co/articles/7-stats-that-show-women-dominate-influencer-marketing. Retrieved date: 25.11.2024

Statista (2024a). Number of worldwide social network users as A of April 2024. Retrieved from https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/ Retrieved date: 29.11.2024

Statista (2024b). Global influencer market size as of April 2024. Retrieved from: https://www.statista.com/statistics/1092819/global-influencer-market-size/ Retrieved date: 29.11.2024

Ismagilova, E., Slade, E., Rana, N. P., & Dwivedi, Y. K. (2020). The effect of characteristics of source credibility on consumer behaviour: A meta-analysis. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 101736. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.01.005

Jin, S. V., Muqaddam, A., & Ryu, E. (2019). Instafamous and social media influencer marketing. *Marketing Intelligence & Planning*, 37(5), 567-579. https://doi.org/10.1108/MIP-09-2018-0375

Jin, S.-A. A., & Phua, J. (2014). Following celebrities' tweets about brands: The impact of twitter-based electronic word-of-mouth on consumers' source credibility perception, buying intention, and social identification with celebrities. *Journal of Advertising*, 43(2), 181-195. https://doi.org/10.1080/00913367.2013.827606

Jung, N. Y., & Seock, Y. K. (2016). The impact of corporate reputation on brand attitude and purchase intention. *Fashion and Textiles*, *3*, 1-15. https://doi.org/10.1186/s40691-016-0072-y

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business horizons*, 53(1), 59-68. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003

Kim, E., Duffy, M., & Thorson, E. (2021). Under the influence: Social media influencers' impact on response to corporate reputation advertising. *Journal of Advertising*, 50(2), 119-138. https://doi.org/10.1080/00913367.2020.1868026

Kotler, P., & Armstrong, G. (2010). Principles of marketing. Pearson education.

Lee, J., & Hong, I. B. (2016). Predicting positive user responses to social media advertising: The roles of emotional appeal, informativeness, and creativity. *International Journal of Information Management*, 36(3), 360-373. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2016.01.001

Leung, F. F., Gu, F. F., & Palmatier, R. W. (2022). Online influencer marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50(2), 226-251. https://doi.org/10.1007/s11747-021-00829-4

Lim, X. J., Radzol, A. M., Cheah, J., & Wong, M. W. (2017). The impact of social media influencers on purchase intention and the mediation effect of customer attitude. *Asian journal of business research*, 7(2), 19-36. https://doi.org/10.14707/ajbr.170035

Lou, C., & Yuan, S. (2019). Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. *Journal of Interactive Advertising*, 19(1), 58-73. https://doi.org/10.1080/15252019.2018.1533501

Majeed, M., Owusu-Ansah, M., & Ashmond, A.-A. (2021). The influence of social media on purchase intention: The mediating role of brand equity. *Cogent Business & Management*, 8(1), 1944008. https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1944008

McQuarrie, E. F., & Mick, D. G. (1992). On resonance: A critical pluralistic inquiry into advertising rhetoric. *Journal of consumer research*, 19(2), 180-197. https://doi.org/10.1086/209295

Milewicz, J., & Herbig, P. (1994). Evaluating the brand extension decision using a model of reputation building. *Journal of Product & Brand Management*, 3(1), 39-47. https:// doi.org/10.1108/10610429410053077

Milgrom, P., & Roberts, J. (1986). Price and advertising signals of product quality. *Journal of Political Economy*, 94(4), 796-821. https://doi.org/10.1086/261408

Morwitz, V. (2014). Consumers' purchase intentions and their behavior. *Foundations and Trends® in Marketing*, 7(3), 181-230. http://dx.doi.org/10.1561/1700000036

Musarandega, M. (2023). The impact of social media on the brand reputation of Urban Local Authorities in Midlands Province, Zimbabwe. [*PhD Thesis*, Great Zimbabwe University].

Nurhandayani, A., Syarief, R., & Najib, M. (2019). The impact of social media influencer and brand images to purchase intention. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, 17(4), 650-661. http://dx.doi.org/10.21776/ub.jam.2019.017.04.09

Ohanian, R. (1990). Construction and validation of a scale to measure celebrity endorsers' perceived expertise, trustworthiness, and attractiveness. *Journal of Advertising*, 19(3), 39-52. https://doi.org/10.1080/00913367.1990.10673191

Park, D.-H., Lee, J., & Han, I. (2007). The effect of on-line consumer reviews on consumer purchasing intention: the moderating role of involvement. *International Journal of Electronic Commerce*, 11(4), 125e148. https://doi.org/10.2753/JEC1086-441511040

Perdana, C. C., Mustikarini, C. N., & Parega, E. (2023). The impact of social media influencers and content quality unraveling the mediating role of trust on purchase intention. SEIKO: *Journal of Management & Business*, 6(1), 263-270. https://doi.org/10.37531/sejaman.v6i1.5248

Prendergast, G., Ko, D., & Siu Yin, V. Y. (2010). Online word of mouth and consumer purchase intentions. *International journal of advertising*, 29(5), 687-708. https://doi.org/10.2501/S0265048710201427

Pütter, M. (2017). The impact of social media on consumer buying intention. *Marketing*, 3(1), 7-13. http://dx.doi.org/10.18775/jibrm.18498558.2015.31.3001

Rani, N. S. A., & Suradi, Z. (2017). International brand vs. local brand: An evaluation of brand trust, brand reputation, customer satisfaction and purchase intention of Malaysian customers. *Journal of Business and Retail Management Research*, 11(3).

Rialti, R., Zollo, L., Caliandro, A., & Ciappei, C. (2016). Social media strategies to protect brand image and corporate reputation in the digital era: A digital investigation of the Eni vs: report case. *Mercati e competitività*: 4, 2016, 65-84.

Rust, R. T., Rand, W., Huang, M.-H., Stephen, A. T., Brooks, G., & Chabuk, T. (2021). Real-time brand reputation tracking using social media. *Journal of Marketing*, 85(4), 21-43. https://doi.org/10.1177/0022242921995173

Serbest, D., & Bakır, N. O. (2023). Lüks ürün kategorisinde marka aşkı ve marka itibarının marka deneyimi boyutlarına etkisi. *Turkish Journal of Marketing Research*, 2(1), 1-19.

Shafiq, R., Raza, I., & Zia-ur-Rehman, M. (2011). Analysis of the factors affecting customers' purchase intention: The mediating role of perceived value. *African Journal of Business Management*, 5(26), 10577-10585. https://doi: 10.5897/AJBM10.1088

Shen, K.-S., Chen, K.-H., & Liu, Y.-T. (2020). Explore the appeal of social media in aesthetics communication among different culture. P.-L. P. Rau (Ed.), Cross-cultural design. applications in health, learning, communication, and creativity (C. 12193, ss. 424-433). *Springer International Publishing*. https://doi.org/10.1007/978-3-030-49913-6_35

Shen, Z. (2021). A persuasive eWOM model for increasing consumer engagement on social media: Evidence from Irish fashion micro-influencers. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 15(2), 181-199. https://doi.org/10.1108/JRIM-10-2019-0161

Shrivastava, A., & Jain, R. (2022). Social media influencer and corporate brand reputation—an experimental study. *Global Business Review*, 097215092211200. https://doi.org/10.1177/09721509221120077

Singh, J., Crisafulli, B., & Xue, M. T. (2020). 'To trust or not to trust': The impact of social media influencers on the reputation of corporate brands in crisis. *Journal of Business Research*, 119, 464-480. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.03.039

Spears, N., & Singh, S. N. (2004). Measuring attitude toward the brand and purchase intentions. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 26(2), 53-66. https://doi.org/10.1080/10641734.2004.10505164

Şimşek, Ö. F. (2020). Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve lisrel uygulamaları.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics (6th ed.). Boston, Mass: Pearson International Edition.

Tam, C., & Oliveira, T. (2017). Understanding mobile banking individual performance: The DeLone & McLean model and the moderating effects of individual culture. *Internet Research*, 27(3), 538-562. https://doi.org/10.1108/IntR-05-2016-0117

Ural, Ayhan ve İbrahim Kılıç (2005), Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi, 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık, 2005.

Viktoria, K. (2022). Macro Vs. Micro-Influencer: Which One to Choose Based on Brand Awareness and Purpose.

Voramontri, D., & Klieb, L. (2019). Impact of social media on consumer behaviour. *International Journal of Information and Decision Sciences*, 11(3), 209-233. https://doi.org/10.1504/IJIDS.2019.101994

Von Mettenheim, W., & Wiedmann, K. P. (2021). The role of fashion influencers' attractiveness: A gender-specific perspective. *Communication Research and Practice*, 7(3), 263-290. https://doi.org/10.1080/22041451.2021.2013087

Walten, L., & Wiedmann, K.-P. (2023). How product information and source credibility affect consumer attitudes and intentions towards innovative food products. *Journal of Marketing Communications*, 29(7), 637-653. https://doi.org/10.1080/13527266.2022.2061033

Wang, S., Liao, Y.-K., Wu, W.-Y., & Le, K. B. H. (2021). The role of corporate social responsibility perceptions in brand equity, brand credibility, brand reputation, and purchase intentions. *Sustainability*, 13(21), 11975. https://doi.org/10.3390/su132111975

Weismueller, J., Harrigan, P., Wang, S., & Soutar, G. N. (2020). Influencer endorsements: How advertising disclosure and source credibility affect consumer purchase intention on social media. *Australasian Marketing Journal*, 28(4), 160-170. https://doi.org/10.1016/j.ausmj.2020.03.002

Xie, S., Wei, H., & Liu, F. (2023). Is beauty always good? Effects of visual presentation of Influencer's aesthetic labor on brand purchase intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103528. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103528

Younus, S., Rasheed, F., & Zia, A. (2015). Identifying the factors affecting customer purchase intention. Global Journal of Management and Business Research, 15(2), 8-13.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1232-1252 | Research Article

A Research to Determine the Relationship Between Person-Organization Fit and Organizational Innovation: An example of Airport Operator

Murat Sucu [1] **Sibel Bilkay** [2]

Abstract

Organizational innovation is accepted as the most important competitive tool for businesses. It can be said that innovative businesses are more competitive than their competitors. These innovations can be realised with people who can adapt to the vision, mission, values and goals of the enterprise. In this context, if the expectations, values and goals of the employees are compatible with the business, person-organization harmony can be mentioned and innovations can be implemented. The global competitive environment in today's business world has made innovation compulsory. Innovation is very important for airport operators, such as aviation businesses operating internationally, because it is the only way to take part in international competition. Airport operators, which are one of the important stakeholders operating in the aviation sector and trying to meet the demands and expectations of consumers by constantly innovating, can gain advantages that can ensure their continuity in the sector both by integrating technological developments and by innovative inventions. In this context, a quantitative research based on survey technique was conducted with the employees of an airport operator operating in Türkiye and some airports in the world. Data obtained through survey forms were analyzed with descriptive analysis, pearson correlation and linear regression analysis and finally ANOVA and t-tests by using SPSS 30.0 version. According to the research findings, it was concluded that Person-Organization Fit (POF) has a critical effect on product innovation, behavioural innovation, strategic innovation and there is a strong relationship between these concepts. In addition, it was found that POF differs according to gender, age, marital status, education and working time. Due to the lack of any research on POF and innovation in the literature review, this study aims to contribute to the literature.

Keywords: Organizational Behavior, Person-organization Fit, Organizational Inovation, Strategy, Civil Aviation

Sucu, M., & Bilkay, S. (2025). A Research to Determine The Relationship Between Person-Organization Fit and Organizational Innovation: An example of Airport Operator. *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 14(3), 1232-1252. https://doi.org/10.15869/itobiad.1674856

Date of Submission	12.04.2025
Date of Acceptance	21.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Dr, Havaş Ground Handling Company, İstanbul, Türkiye, mur.sucu34@gmail.com, ORCID: 0000-0001 8951-3045

[2] Dr, Malatya Turgut Özal University, Aviation Management, Malatya, Türkiye, sibelbilkay@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3938-8749

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1232-1252 | Araştırma Makalesi

Kişi-Örgüt Uyumu ile Örgütsel Yenilikçilik Arasındaki İlişkiyi Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma: Havalimanı İşletmecisi Örneği

Murat Sucu [1] **Sibel Bilkay** [2]

Öz

Organizasyonel yenilikçilik, işletmeler için en önemli rekabet aracı olarak kabul edilmektedir. Yenilikçi işletmelerin rakiplerine göre daha rekabetçi oldukları söylenebilir. Bu yenilikler, işletmenin vizyon, misyon, değer ve hedeflerine uyum sağlayabilen kişilerle gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda çalışanların beklentileri, değerleri ve hedefleri işletme ile uyumlu ise kişi-örgüt uyumundan bahsedilebilir ve yenilikler hayata geçirilebilir. Günümüz iş dünyasındaki global rekabet ortamı, inovasyonu zorunlu hale getirmiştir. Uluslararası faaliyet gösteren havacılık işletmeleri gibi havalimanı işletmecileri için de inovasyon oldukça önemlidir çünkü uluslararasındaki rekabette yer alabilmek ancak o şekilde mümkündür. Havacılık sektöründe faaliyet gösteren ve sürekli inovasyon yaparak tüketicilerin talep ve beklentilerini karşılamaya çalışan önemli paydaşlardan biri olan havalimanı işletmecileri, hem teknolojik gelişmelere entegre olmak hem de inovatif buluşlarla sektörde devamlılığını sağlayabilecek avantajlar elde edebilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de ve dünyanın bazı havalimanlarında faaliyet gösteren bir havalimanı işletmecisi çalışanlarına anket uygulanmıştır. Anket formları aracılığıyla elde edilen veriler SPSS 30.0 versiyonu kullanılarak, tanımlayıcı analizler, pearson korelasyon ve doğrusal regresyon analizleri, son olarak ANOVA ve t testleri yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre, kişi-örgüt uyumu ile ürün inovasyonu, davranışsal yenilikçilik, stratejik inovasyon üzerinde önemli bir etkiye sahip ve bu kavramlar arasındaki güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yanı sıra, kişi-örgüt uyumu cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim ve çalışma süresine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Alanyazında yapılan taramalarda kişi-örgüt uyumu ve inovasyon konularını ele alan ve havalimanı işletmecisi çalışanlarıyla yapılan bir araştırmaya rastlanmamış olmasıyla, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Davranış, Kişi-Örgüt Uyumu, Örgütsel İnovasyon, Strateji, Sivil Havacılık

Sucu, M., & Bilkay, S. (2025). Kişi-Örgüt Uyumu ile Örgütsel Yenilikçilik Arasındaki İlişkiyi Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma: Havalimanı İşletmecisi Örneği. Journal of the Human and Social Sciene Researches, 14(3), 1232-1252. https://doi.org/10.15869/itobiad.1674856

Geliş Tarihi	12.04.2025
Kabul Tarihi	21.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

[1] Dr, Havaş Havaalanları Yer Hizmetleri A.Ş., İstanbul, Türkiye, mur.sucu34@gmail.com, ORCID: 0000-0001 8951-3045

[2] Dr, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Malatya, Türkiye, sibelbilkay@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3938-8749

Introduction

Enterprises nowadays are trying to survive in an intensely competitive environment. Although the fierceness of competition varies according to factors such as geographical location, sector and product, it can be said that the intensity of competition is high in all cases. In highly competitive markets, enterprises must innovate to stay one step ahead of their competitors. These innovations may be product-based or they may include different innovations such as process, individual level and market. Innovations can be made individually or collectively or in stages according to the need. How the innovations will be made is determined by the decisions of the top management of the enterprises by analysing the situation. For this reason, it is necessary to analyse the internal and external environment in order to make organizational innovation. Organizational innovations are an initiative that should be done immediately when needed, not in certain periods. In this context, organizational innovation is a dynamic and living concept. Organizational innovation is defined as the effective implementation of innovative ideas inside an organization. In the literature, it is seen that a link is established between creativity at the individual level and organizational innovation at the organizational level. In particular, it is argued that organizational innovation begins with individual creativity and that individuals are the main creators of all kinds of new ideas and technologies (Razavi & Attarnezhad, 2013, p.227; Çivilidağ, 2017, p.356). Therefore, organizational innovation starts with individual creativity and individuals in enterprises play important roles. In enterprises that want to make organizational innovation, there should be people who will serve this purpose and who are willing to use their individual creativity skills. This necessity raises the concept of POF.

There are different approaches and definitions of POF within the literature. For example, POF is defined as the compatibility between individual and organizational characteristics, such as alignment of values, alignment of goals, and alignment between the needs of employees and the support available within the work environment. The greater the level of POF, the greater the impact on the organization's desired outcomes. Through this alignment, it will be possible to increase job fulfillment and organizational commitment and decrease employee turnover (Pratama et al., 2022, p.75). In addition, if the person-organization fit is high in the organizational structure, employees are eager to solve problems, participate in internal activities, are helpful, willing to take on additional tasks and responsibilities, and do not engage in negative organizational behaviors such as virtual shirking (Chatman, 1991, p.465; Kristof-Brown, 2000, p.645; Kristof-Brown, Zimmerman, & Johnson, 2005, p. 283; Sezgin, 2006, p. 560; Loi, Hang-Yoe, & Folay, 2006, p.108; Aktaş, 2011, p.18; Kooij, Tims, & Akkermans, 2017, p. 9; Bilkay, 2024, p.13).

Although no study examining the relationship between POF and organizational innovation was found during the literature review, some studies on organizational innovation mention the elements necessary for POF. For example, Stieglitz and Heine (2007) emphasise that employees should be mobilised for organizational innovation by top management. Eşitti & Erdem (2017, p.479, as cited in Silverthorne, 2004) stated that people working in an environment of POF will be satisfied with their duties and thus their motivation will increase. In another study, it is stated that innovative enterprises allow employees to break down the obstacles they face and a reward structure is established within the enterprise (Razavi and Attarnezhad, 2013, p.230). Organizational innovation is described as changes in the organization's hierarchy, work routines and

leadership to improve the success of workflows and employee motivation (Gallego et al., 2013, p.3). Therefore, it is expected that there is a relationship between POF and organizational innovativeness.

In this study, a literature review was conducted on the concepts of person-organization fit and organizational innovation to establish a conceptual framework. Subsequently, academic studies addressing both concepts were presented. In the final section of the study, data obtained through a survey were analysed and the hypotheses were accepted or rejected. In the conclusion section, recommendations for airport operators are presented based on the analysis results and data obtained from the literature review. The aim of our study is to contribute to the POF and organizational innovation literature. With the support of the literature, we explored the relationship between POF and organizational innovation on white-collar employees who work at an airport operator that operates some of our airports in Türkiye. There are some limitations to our research. The most important of these limitations is that it was not possible to reach all employees due to the shift or periodic work of airport employees. Another limitation is that employees are not sufficiently aware of innovation activities in the aviation sector.

1. Conceptual Framework

1.1. Person-Organization Fit

Strategists have argued that competitiveness can emerge from a resource-based view of the firm, namely from enterprise resources. In a period of great challenges such as globalization, technological developments and environmental sustainability, human resources are argued to be the most important element in building the competitiveness of an enterprise. When people choose a place to work, they choose by taking into account the attractiveness of the workplace as well as their personal characteristics and their preferences (Ng & Burke, 2005, p.1196). However, people consider what they will gain from joining the organization when choosing a workplace. In this context, the advertising materials of the organization and the person's past experiences in other organizations usually play a determinant role (Deniz et al 2015, p.371). On the other hand, organizations will want to hire people who can adapt to the organization and make positive contributions to the organization with high performance in the recruitment process. Work performance of employees is a very important factor in determining the performance of an organization. It is stated that individuals with high POF have positive work outcomes (Farooqui & Nagendra, 2014, p.126). POF is one of the most important factors to be examined in recruitment processes. Because POF occurs when an organization meets the needs, wishes and preferences of an individual. For this reason, the similarity between the values, beliefs, expectations and personal characteristics of an individual and the values of the organization is a leading factor in ensuring the fit between job applicants and the organization. Ng & Burke (2005, p.1197, as cited in Cable and Judge,1996) stated that applicants' perceived value fit with their selected organization is related to their perceptions of POF and that perceptions of perceived POF influence actual job selection decisions. For example, it has been found that individuals with a high need for success are more interested in organizations with performance rewards. Research on POF shows that organizations that successfully keep the best talents will develop significantly. However, keeping highly skilled employees has always been one of the biggest challenges for organizations. Undoubtedly, the loss of highly skilled talents not only creates financial problems but also affects the productivity of the business, reduces the

motivation of other employees and affects the loss of organizational memory (Memon et al 2015, p.313). Therefore, POF is considered as an important factor that starts from the recruitment process of organizations and affects all functions of the organization POF has become a trending topic in the areas of organizational behavior and personnel management. It has become an important topic in academic studies due to its impact on employees' turnover intentions, attitudes, organizational citizenship behaviors, ethical behaviors, and job performance (Liu et al. 2010, p.617).

There are different approaches and definitions of POF in the literature. For example, POF is defined as the fit between employees and organizational characteristics, such as the fit of values, the fit of goals, and the fit between the needs of employees and the support available in the work environment. The better the level of POF, the better the impact on the organization's desired outcomes. Through this fit, it will be possible to increase job satisfaction and organizational commitment and reduce employee turnover (Pratama et al., 202 p.75). In another approach, POF is defined as the fit between organizational value patterns and individual value patterns (Goodman & Svyantek, 1999, p.256). Kristof-Brown et al. (2005) argue that POF has three components. The fırst is the alignment between the characteristics of the employees and the features of the organization; the second is the goal alignment between the employees and the organization; and the third is the alignment between the values of the employees and the culture of the organization. Liu et al. (2010, p.617, as cited in Westerman and Cyr, 2004) defined POF as a multidimensional construct composed of three types of alignment: values, personality and work environment. Fit is defined as the process that occurs when an employee's personal characteristics match the characteristics of the organization (Liu et al., 2010, p.617). If the staff member's attributes fill the empty spaces left by other people, then the fit is achieved. In another study, it can be stated that POF can also be achieved through job embeddedness, a concept that describes why employees stay in the organization and how they adapt (Sönmez, 2022, p.2163). People use values to choose, including their involvement in organizations. On the other hand, organizations use their values to enhance a culture that provides norms and guidelines for agreeable employee beliefs and behaviors. The fit existing between the person's values and the values systems of the organization provides a measure of POF (Westerman & Cyr 2004, p.253). In another POF approach, two dimensions of person-job fit and person-job unfit are mentioned. Person-job fit explains the harmony between the needs, desires and preferences of the employee and the rewards of the job and the harmony between the job demands and the knowledge, skills and abilities of the employee. On the other hand, person-job unfit defines the employee who cannot fulfil the job without creating danger for himself/herself or others and causes an increase in the level of stress (Deniz et al, 2015, p.370). Person-job fit is also defined as the relationship between the characteristics of a person and the job or the tasks performed at work. It is argued that there are two basic assumptions of person-job fit. These assumptions are expressed as demand-capabilities and need or supply-value fit. In the first assumption, the employee's knowledge, skills and abilities are matched with the requirements of the job and task, and in the second, the employee's needs, desires or preferences are met by the work they perform (Memon et al, 2015, p.316). Arthur et al. (2006, p.787 as cited in Kristof,1996; Schneider,1987) stated that POF occurs between people and organizations when (a) at least one asset meets the needs of the other, or (b) they have similar basic characteristics, or (c) there is fit in both. On the other hand, Schneider (1987) raised the attraction-selection-attrition theory. This theory assumes that

individuals are attracted to organizations that match their values and interests. In turn, organizations tend to select candidates who are most similar to the organization. Following their joining the organization, individuals whose values do not match with the organization tend to leave, either voluntarily or involuntarily. These leaving causes the organization to become homogenous through the loss of different (incompatible) individuals and the similarity of the staying ones. In this context, the theory of attraction, selection and attrition determines the types of people in organizations (Arthur, et al, 2006, p.787). This model is defined as, includes the difficulty of achieving organizational change, the benefit of personality and interest measures for understanding organizational behaviour, the creation of organizational climate and culture, the importance of recruitment, and the need for individual-based theories of leadership and work attitudes (Graczyk-Kucharska & Erickson, 2020, p.168). There are also studies that consider POF as subjective and objective fit. Subjective POF is described as the fit between the individual's own core values and the values of the organization as perceived by the individual. Objective POF is described as the fit between the individual's own values and the values of the organization as perceived by others (Hamstra et al., 2019, p.595). In the context of these definitions and approaches, it can be said that the productivity, profitability, competitive advantage and innovation initiatives of organizations are related to POF. In the literature, it is possible to find studies in which different concepts are related to POF. For example, Deniz, Noyan and Ertosun (2015) found that POF and job load do not affect each other. However, it was found that there was a statistically significant relationship between person-job fit and work stress. Farooqui and Nagendra (2014) stated that POF can be achieved through recruitment, corporate culture and socialisation. In addition, a process of open career development management for employees will reduce turnover and positively affect the POF. Research by Liu, Liu, and Hu (2010) suggests that POF has a strong effect on job satisfaction and a negative effect on turnover intention. Memon, Salleh, and Baharom (2015) stated that an employee's job and organizational fit enhances positive emotions, attitudes, and behaviors. In other words, when alignment occurs, it leads to favorable behavioral outcomes related to work. Likewise, it is stated that a high level of fit between the employee and the employer encourages individuals to have a high degree of commitment. In this context, when employees fit well with their jobs and organizations, they feel obliged and high levels of commitment are created. Moreover, due to the negative relationship between employee engagement and turnover intention, it can be said that individuals with high levels of engagement intention to stay longer at their jobs and voluntarily give up their tendency to leave their jobs. Westerman and Cyr (2004) found that employee satisfaction and commitment mediate the relationship between work environment fit and turnover intention, but personality fit and value fit have direct effects on intention to stay. Arthur Jr, Bell, Villado and Doverspike (2006) stated that there are strong theoretical and conceptual relationships between POF and job satisfaction, organizational commitment and turnover intentions. Ng and Burke (2005) found that the fit between an organization's values and an individual's values is an important factor in an employee's job choice. Hamstra, Van and Koen (2019) stated that POF is positively related to job satisfaction and organizational citizenship behaviour and negatively related to turnover intentions. In the literature, studies on POF are generally associated with turnover, job attitude, organizational citizenship behaviours, teamwork, ethical behaviour, stress, corporate culture and job performance (Westerman & Cyr 200, p.252).

In this context, there is no study to determine the relationship between POF and organizational innovativeness. Therefore, in the second section of this study, the concept of organisational innovation was introduced and its relationship with POF was determined.

1.2. Organizational Innovation

The concept of innovation is derived from the Latin word 'innovane' and is expressed as 'innovation' in foreign literature. Renewal is derived from the word 'innovore' and is also called innovation. Innovation is defined as the ability to respond to all changes and the endeavour to engage in new activities. According to Drucker, innovation is a phenomenon that increases the welfare level of society. In summary, innovation is a concept that starts with the emergence of an idea and comes to an end as a result of implementation (Aykanat & Çalışkan, 2019, p.835). The ability to innovate has always been considered between the most significant factors that contribute to an organization's performance. Organizations that have the resources needed, a motivation to innovate, and an institutional climate that enables and encourages innovative ideas will be able to innovate quickly and successfully. Organizations that can innovate have the skills to continuously transform their knowledge and ideas to new products, processes and systems for the benefit of both themselves and society (Popa et al., 2010, p.151). A supportive organizational climate for employees is considered an important factor because it allows employees to freely utilize their potential. Enterprises should create an environment that supports innovative work by employees. This type of creative work environment is called an innovative climate. This innovative approach can help organizations accelerate their institutional progress. Employees play a crucial role in modern environments because their creative perceptions contribute to the formation of an innovative climate (Waheed, et al., 2019, p.5). Today's business world requires businesses to have a competitive structure by pioneering and implementing change and innovation. There are three perspectives on innovation. The first perspective views innovation as a determinant of organizational growth and business performance excellence. The second perspective sees innovation as a support element of organizational improvement and acknowledges the primacy of organizational climate and conditions rather than purely focusing on innovation. The third perspective emphasizes a fine balance between innovation and various other contributing factors for effective business performance (Razavi & Attarnezhad, 2013, p.228).

In the literature, the concepts of innovation and innovativeness are defined with similar expressions. For example, organizational innovation is the application of a new organizational method in an organization's business practices, workplace layout or external relations (Fernandes Rodrigues Alves, Vasconcelos Ribeiro Galina and Dobelin 2018:3). Innovation is defined as the process of adoption of a new idea, plan, programme and behaviour in relation to the members of the organization. Organizational innovativeness is defined as the transformation of new ideas and behaviours into activities and roles in the emergence of new products and services by adapting them to the internal and external environment (Aykanat & Çalışkan, 2019, p.836). Organizational innovation is defined in a different definition as a mechanism that organizations apply to adapt to changing conditions such as competition, technological progress and market expansion by producing newer products, techniques and systems. Organizational innovation and creativity are different concepts. Creativity is the introduction of creative

and constructive ideas. Organizational innovativeness is defined as the successful realisation of innovative ideas within an organization. Another approach states that creativity is related to 'knowing-thinking' and innovation is related to 'doing-acting'. Therefore, innovation is the transformation of original, different, applicable ideas produced through creativity into beneficial outputs, a value, and their realisation (Özaydın & Boyraz, 2021, p.861). Çağlıyan, Attar, & Külahlı (2021, p.127, as cited in Amabile et al., 1996) define organizational innovation as the successful implementation of creative ideas. Innovation has become one of the important issues in maintaining competitive advantage, especially in large and well-established organizations (Çağlıyan, Attar, & Külahlı, 2021, p.127).

Organizational innovation studies state that there is an important link between competition and innovation. There is a view that it is not enough to engage in innovations only in one subject in order to gain competitive advantage. Joseph Schumpeter (1934) was the first author to mention the existence of different types of innovation (Fernandes Rodrigues Alves et al, 2018, p.2). Some of these types of innovation are as follows.

•Behavioural Innovativeness: It refers to the continuity of behavioural changes of individuals in the direction of innovation. Behavioural innovation is the behavioural changes that increase the innovation understanding, knowledge and experience of the organization and ensure their continuity.

•Individual Innovation: It means encouraging individuals to volunteer for change.

•Team Innovation: It is the ability of teams to adapt to change.

•Management Innovation: It is the belief and willingness of the management to change.

•Product Innovation: It is a process that involves the design, research, development, production and management practices of the new product, as well as marketing activities.

•Process Innovation: The development of a different and new production-distribution method or the improvement of existing methods.

•Marketing Innovation: The creation of a new marketing method related to the product.

•Strategic Innovation: It refers to the reshaping of the entire business according to the purpose of existence in the current business environment.

Organizational innovation includes the creation and application of new internal or inter-organizational processes and procedures in order to provide more efficient, effective and flexible solutions to consumers. In this context, structural organizational innovation changes responsibilities, the hierarchical number of levels or the departmental structure of functions, while procedural organizational innovations impact the routines, processes and operations of an organization. Internal innovations take place within an organization, whereas inter-organizational innovations involve collaborative activities with other organizations. Thus, organizational innovation can be defined as changes in the hierarchies, routines and leadership of an organization resulting from the implementation of new structural, managerial and work practices and concepts to enhance the coordination of workflows and employee motivation (Gallego et al., 2013, p.3). Burns and Stalker (1961) mentioned the importance of organizational structure for organizational innovation and mentioned mechanical and organic organizational structures. They mentioned how these structures affect innovation management in terms of differences in the market environment, speed of change and complexity. While mechanistic organizational structure is suitable for more rigid, hierarchical, stable conditions; organic organizational structure can adapt to rapid change and innovation conditions faster. Therefore, organizational innovation can be implemented faster in

organic organizational structures. However, Lam (2000, p.6, as cited in Lawrence and Lorsch, 1967) stated that organizational functions can coexist in different parts of the same organization as mechanical and organic structures. In line with this view, hybrid (ambidextrous) organizational form has come to the agenda (Lam, 2000, p.6). Organizational innovativeness is associated with knowledge culture, organizational learning, leadership, specialisation, individual skills and abilities. For example, Çakırel and Pınar (2021) found in their study that knowledge culture (Trust, Technology, Reward, Justice, Team-Oriented Working, Communication, Organizational Structure, Top Management Support) has a positive effect on organizational innovativeness. Hage (1999) stated that specialisation, functional differentiation (or number of departments), professionalism (participation in training and/or professional activities) have significant relationships with organizational innovativeness.

Onağ and Tepeci (2016) found that organizational innovativeness is supported by organizational learning capability and has higher effects on new product and business performance. Çağlıyan, Attar and Külahlı (2021) found that there is a positive and significant relationship between transformational leadership and organizational innovation. Özaydın and Boyraz (2021) found that organizational innovativeness has a positive and significant effect on marketing innovation strategies. In addition, it has been observed that problem solving skill has a significant positive effect on organizational innovativeness through creativity skill and creativity skill has a significant positive effect on organizational innovativeness through individual innovativeness skill.

During the literature review, no study was found examining the relationship between POF and organizational innovation. However, different studies related to POF were found. For example, Eşitti & Erdem (2017, p.479 as cited in Stieglitz and Heine, 2007; Silverthorne, 2004) argue that employees should be motivated towards organizational innovation by top management. Also that people who working in an environment of POF will be satisfied with their duties and thus their motivation will increase (Eşitti & Erdem, 2017, p.479). According to another study, it is stated that innovative enterprises allow employees to overcome the obstacles they face and a reward structure is established within the enterprise (Razavi and Attarnezhad, 2013, p.230). In this framework, factors such as the mechanical or organic structure of the organization, leaders, reward systems within the organization, providing opportunities for innovative ideas, the openness of the organization to learning and the use of various motivational instruments play important roles in POF. However, individuals who want to work in such organizations should have a structure that demands these opportunities. For example, in an organization that wants innovative ideas to emerge, it will not be effective for individuals who do not want to produce new ideas to work in the context of POF. Individuals can offer more innovative ideas in organizations that are peaceful, pleasant and compatible with their personal values.

The aim of our research is to support the literature on POF and organizational innovativeness. This research intends to determine the relationship between POF and organizational innovativeness of white-collar employees in an airport company that operates some airports in Türkiye with the support of the studies in the literature. To this purpose, our research questions aim to determine the relationship and effect of POF on organisational innovation. Our research has some limitations. The most important of these limitations is that it was not possible to reach all employees due to the shift or

periodic work of airport employees. Another limitation is that employees are not sufficiently aware of innovation activities in the aviation sector.

2. Method

2.1. Purpose and Sample

The aim of this research is to explore the effect of POF on organizational innovation activities in an airport management company operating in Türkiye and to contribute to the aviation sector literature. Another aim of the research is to explore the differences of the gender, age, marital status, education, sector experience sub-elements of the participants according to the variables. In this study, convenience sampling was used. Golzar, Noor & Tajik (2022, p, 73 as cited in Rahi, 2017; Koerber & McMichael, 2008) describe the convenience sampling as the data collection process from a research population that is effortlessly reachable to the researcher. Since convenience sampling basically means that the researchers utilize a sample which is readily available and they have access to, it can be applicable to almost any research. Convenience Sampling is a non-probability sampling technique commonly used in both quantitative and qualitative research. Due to requiring little effort, cost, time investment, and its simple operation, many researchers tend to prefer this sampling technique (Golzar, Noor & Tajik, 2022). The sample size consists of a company operating in Türkiye and operating airport operations. The reason for selecting this company is that the company carries out its activities in a competitive environment. It is thought that it aims to be ahead of other airport businesses by obtaining competitive advantage. Airport operators employed white-collar and blue-collar workers. The participants in the study consisted of white-collar workers. White-collar workers are employed in administrative departments and decision-making processes. Blue-collar workers were not included in the scope of the study as they are not usually involved in these processes. The sample size of the research was determined as 281 people. If the population size is between 751-1000 people, it is sufficient to have 278 samples. This number is in accordance with the universal sample size established by Yazıcıoğlu and Erdoğan (2004) (according to the p=0.5 value; 278 people). Based on this information, it can be seen that the number of participants is representative of the sample.

The hypotheses related to the research are as follows. H1 hypothesis indicates the correlation between the variables. H2 hypothesis indicates the causality between the variables. Hypotheses of the study:

H_1: There is a significant relationship between POF and organizational innovativeness.
H_{1a}: There is a significant relationship between POF and product innovation.
H_{1b}: There is a significant relationship between POF and behavioural innovation.
H_{1c}: There is a significant relationship between POF and strategic innovation.
H_2: POF has impact on organizational innovativeness.
H_{2a}: POF has impact on product innovation.
H_{2b}: POF has impact on behavioural innovation.
H_{2c}: POF has impact on strategic innovation.
H_3: POF differs according to demographic factors.
H_{3a}: POF differs according to gender.
H_{3b}: POF differs according to age.
H_{3c}: POF differs according to marital status.

H_{3d}: POF differs according to education.
H_{3e}: POF differs according to duration of employment.

2.2. Data Collection Toll and Collection of Data

This study was conducted with quantitative research method. Data were collected through an on-line questionnaire. The questionnaire consists of 3 sections. In the first section, there are statements to determine the demographic characteristics of the participants. In the second part, there are 4 statements developed by Netemeyer et al. (1997) and used in the master's thesis prepared by Parıltı (2020), and statements related to POF consisting of a single dimension. In the third part, there are organizational innovation statements developed by Wang and Ahmed (2004) and used in the master's thesis prepared by Altınok (2021); consisting of product innovation, market innovation, process innovation, behavioural innovation and strategic innovation sub-dimensions. The scale includes a total of 20 statements, 4 statements for each sub-dimension. The scale items consisted of 5 Likert-style statements (1-Strongly Disagree, 5-Strongly Agree).

Ethics Committee

The relevant questionnaire was collected by on-line method by obtaining permission from Arel University Ethics Committee dated 14.03.2025 and numbered 2025/07 for the research.

2.3. Data Analysis

The data obtained through questionnaire forms were analysed with SPSS 30.0 software. Firstly, descriptive analyses were conducted to evaluate the demographic data of the participants. Along with the validity and reliability analyses of the scales, Pearson correlation and linear regression analyses were performed to determine the relationship and effects between the dependent and independent variables. Multiple regression analyses were performed to determine the effects of the sub-dimensions of the dependent and independent variables on each other. Finally, ANOVA and t tests were performed to determine the differences between the groups. The conformity of the data obtained within the scope of the research to the normal distribution was examined before the analysis. In order to decide which analysis methods will be used within the scope of the research, it is necessary to examine whether the data show normal distribution. For this purpose, skewness and kurtosis values were tested. The test results were found between -1.5 and +1.5. Based on these results, it was concluded that the distribution was normal (Tabachnick & Fidell, 2007, p.80-81).

3. Findings

Demographic findings of the participants are shown in Table 1. As seen in Table 1, the majority of the participants were male (66,9%) and married (71,9%). Participants are mostly in the 36-45 age range (48%) and have bachelor's degrees (60,8%). The duration of employment is mostly between 5-10 years (24,6%), 16-20 years (22,1%) and 11-15 years (20,6%).

Table 1. Demographic Caracteristics of the Population

Variables	N	%

Gender	Female	93	33,1
	Male	188	66,9
Marital Status	Married	202	71,9
	Single	79	28,1
Age	18-25	12	4,3
	26-35	64	22,8
	36-45	135	48,0
	46-55	59	21,0
	56-65	11	3,9
Education	High School	80	28,5
	Bachelor's degrees	171	60,8
	Master's degree	28	10.0
	Doctorate	2	0,7
Duration of Employment	Less than 5 years	79	28,1
	5-10	69	24,6
	11-15	58	20,6
	16-20	62	22,1
	More than 20 year	13	4,6

3.1 Scale Reliability

Content validity, construct validity and reliability analyses were performed for the validity and reliability analyses of the scale. In the analyses, $p<0.05$ was acceptable as the statistical significance level. In the analysis of the scales' reliability as seen in Table 2, Cronbach's Alpha value for the POF scale is 0,941 for the competitive strategies scale is 0,977. If Cronbach's Alpha value is $0.60 \leq \alpha < 0.80$, the scale is highly reliable (Terzi, 2019, p.13).

Table 2: Reliability Analysis Results

Scale	Cronbach's Alpha	Number of Items
Person-Organization Fit	0,941	4
Organizational Innovation	0,977	20

Analyses results applied to calculate the factor loadings of POF and organizational innovation scale are shown in Table 3. The KMO value of the factor analysis results related to POF was calculated as 0,853. The KMO value for the organizational innovation scale was calculated as 0,966. This shows that the sample size is adequate.

Table 3: Factor Analysis of the Scales

KMO ve Bartlett Test		
KMO Sampling Measurement Value Adequacy: **Person-Organization Fit**		,853
Bartlett Sphericity Test	Chi-Square	632,451
	Degrees of Freeness	6
	Significance	,000
KMO Sampling Measurement Value Adequacy: **Organizational Innovation**		,945
Bartlett Sphericity Test	Chi-Square	686,379
	Degrees of Freeness	190
	Significance	,000

Table 4 shows that the POF scale consists of 1 dimensions and 4 statements. It explains 85,309 % of the total variance. The factors that make up the questionnaire and the research model have factor loadings of 0,909 and 0,947 within themselves.

Table 4: Validity Test Results for Person-Organization Fit Scale

Items	Factor Loadings
POF1	,912
POF2	,947
POF3	,909
POF4	,925
Total Variance Explained	***85,309***

As seen in Table 5, in the factor analysis of the organizational innovativeness scale, three factors were obtained as product innovation, behavioural innovation and strategic innovation. Other sub-dimensions were removed from the analyses because they were loaded on these three factors. Table 5 shows that the organizational innovation scale consists of 3 dimensions and 12 statements. It explains 84,276% of the total variance.

Table 5: Validity Test Results for Organizational Innovation Scale

Items	Components		
	1	**2**	**3**
PI 1	,895		
PI 2	,868		
PI 3	,850		
PI 4	,839		
BI 1		,798	
BI 2		,810	
BI 3		,888	
BI 4		,758	
SI 1			,761
SI 2			,749
SI3			,792
SI 4			,801
Total Variance Explained			***84,276***

3.2. Correlation Analysis Results

Pearson correlation analysis was performed for the first hypothesis of our study. As seen in Table 6, Pearson correlation analysis shows that there is a strong and positive relationship (r= ,841; p<0.01) between POF and the organizational innovation. In this context, H_1: "There is a significant relationship between person-organization fit and organizational innovativeness" is confirmed.

Table 6. Correlation Analysis Result Between Person-Organization Fit and Organizational Innovation

	Person-Organization Fit	Organizational Innovation
Person-Organization Fit	1	,841**
Organizational Innovation	,841**	1

** p <0,01; * p <0,05.

As seen in Table 7, Pearson correlation analysis shows that there is a strong and positive relationship (r= ,799; p<0.01) between POF and the product innovation. In this context, H_{1a}: There is a significant relationship between person-organization fit and product innovation is confirmed.

Table 7. Correlation Analysis Result Between Person-Organization Fit and Product Innovation (Sub-Factor)

	Person-Organization Fit	Product Innovation
Person-Organization Fit	1	,799**
Product Innovation	,799**	1

** p <0,01; * p <0,05.

As seen in Table 8, Pearson correlation analysis shows that there is a strong and positive relationship (r= ,778; p<0.01) between POF and the behavioural innovation. In this context, H_{1b}: There is a significant relationship between person-organization fit and behavioural innovation is confirmed.

Table 8: Correlation Analysis Result Between Person-Organization Fit and Behavioural Innovation (Sub-Factor)

	Person-Organization Fit	Behavioural Innovation
Person-Organization Fit	1	,778**
Behavioural Innovation	,778**	1

** p <0,01; * p <0,05.

Pearson correlation analysis in Table 9 shows that there is a strong and positive relationship (r= ,795; p<0.01) between POF and the strategic innovation. In this context, H_{1c}: There is a significant relationship between person-organization fit and strategic innovation is confirmed.

Table 9. Correlation Analysis Result Between Person-Organization Fit and Strategic Innovation (Sub-Factor)

	Person-Organization Fit	Strategic Innovation
Person-Organization Fit	1	,795**
Strategic Innovation	,795**	1

** p <0,01; * p <0,05.

The results of the correlation analyses indicate that there is a strong and positive relationship between POF and organizational innovativeness. In addition, there is a strong and positive relationship between the sub-dimensions of organizational innovativeness, namely product innovativeness, behavioral innovativeness, strategic innovativeness and POF.

3.3. Regression Analysis Results

Regression analysis results are shown in Table 10. As a result of the analysis, the R2 value, which is the explanatory power of the model: 0,708 and significance level p<.001 (R= 0,841; R2 = 0,708; p<.001). This value shows that 70% of the dependent variable (variance) of the organizational innovation is explained by the independent variable in the model. In this context, it is seen that person-organization fit has a significant impact on the organizational innovation. Thus, our hypothesis H_2: "Person-organization fit has impact on organizational innovativeness" is confirmed.

Table 10. Regression Analysis of Person-Organization Fit and Organizational Innovativeness

Independent Variable	Dependent Variable	B	Std.	t	P	R	R^2
Person-Organization Fit	Organizational Innovation	,817	,112	7,295	**,001**	,841	,708

R^2 = 0,708; F= 675,835; p <,001.

The regression analysis results of POF and organizational innovativeness sub-dimensions are shown in Table 11. As a result of the analysis, the R^2 value, which is the explanatory power of the model: 0,639 and significance level p<.001 (R= 0,799; R^2 = 0,639; p<.001). This value shows that 63 % of the dependent variable (variance) of the product innovation is explained by the independent variable in the model. In this context, it is seen that person-organization fit has a impact on the product innovation. Thus, our hypothesis H_{2a}: Person-organization fit has impact on product innovation"is confirmed.

As a result of the analysis, the R^2 value, which is the explanatory power of the model: 0,605 and significance level p<.001 (R= 0,778; R2 = 0,605; p<.001). This value shows that 60 % of the dependent variable (variance) of the behavioural innovation is explained by the independent variable in the model. In this context, it is seen that person-organization fit has a significant impact on the product innovation. Thus, our hypothesis H_{2b}: "Person-organization fit has impact on behavioural innovation" is confirmed.

As a result of the analysis, the R^2 value, which is the explanatory power of the model: 0,632 and significance level p<.001 (R= 0,795; R^2 = 0,632; p<.001). This value shows that 63 % of the dependent variable (variance) of the strategic innovation is explained by the independent variable in the model. In this context, it is seen that person-organization fit has a significant impact on the strategic innovation. Thus, our hypothesis H_{2c}: "Person-organization fit has impact on strategic innovation" is confirmed.

Table 11: Regression Analysis of Person-Organization Fit and Organizational Innovativeness (Sub-Factor)

Independent Variable	Dependent Variable	B	Std.	t	P	R	R^2
Person-Organization Fit	Product Innovation	,971	,130	7,494	**,001**	,799	,639
	Behavioural Innovation	,661	,144	4,603	**,001**	,778	,605
	Strategic Innovation	,819	,132	6,204	**,001**	,795	,632

R^2 = 0,639; F= 492,940; p <,001. R^2 = 0,605; F= 428,059; p <,001. R^2 = 0,632; F= 478,272; p <,001.

3.4. ANOVA Test Results

As a result of the ANOVA test, it was determined that the POF (F=6,941; p=,001) and organizational innovation (F=5,654; p=,001) differed according to duration of employment. TUKEY test was applied to determine these differences. According to the results of Tukey test, as seen in Table 12, employees with 5-10 years (X=3,17) of service are less tend to POF and organizational innovativeness behaviours than employees with other employment periods. According to the ANOVA test results, no difference was found between the variables according to age and educational status (p>0,05). In addition, according to the t-test results, no difference was found between the variables depending on gender and marital status (p>0,05). According to the data obtained as a result of the analyses, our hypothesis H_{3e}: POF differs according to duration of employment" is accepted. H_{3a}, H_{3b}, H_{3c} and H_{3d} are not accepted. Based on these results, the hypothesis "H_3: POF differs according to demographic factors"has been partially confirmed.

Table 12: Results of ANOVA Test According to Duration of Employment

	Duration of Employment	Number of Participants (N)	Average (X)	Standart Deviation (SD)	F	P	Sig
POF	Less than 5 Years	79	3,9051	,97263	6,941	,001	1,3,4,5-2.
	5-10	69	3,1775	1,28345			
	11-15	58	3,7974	,88166			
	16-20	62	3,8710	,92300			
	More than 20 Years	13	4,2885	,69856			
OI	Less than 5 Years	79	3,7289	,83807	5,654	,001	1,3,4,5-2.
	5-10 Years	69	3,1884	1,26709			
	11-15 Years	58	3,6710	,67780			
	16-20 Years	62	3,7903	,82823			
	More than 20 Years	13	4,1410	,50848			

POF: Person-Organization Fit; **OI:** Organizational Innovation

According to the results of all analyses, there is a strong relationship between POF and organizational innovativeness. In addition, POF positively impacts organizational innovativeness and all its sub-dimensions. POF and organizational innovativeness differ according to the duration of employment. People with 5-10 years of duration of employment differ according to other duration of employment. Years of employment with 5-10 duration of employment are less likely to exhibit POF and organizational innovativeness behaviours compared to other groups.

Conclusion

Enterprises are in competition with their competitors in order to have more shares in the markets in which they operate. Enterprises that innovate in a fiercely competitive environment and monitor the internal and external environment closely are one step ahead of their competitors. For this reason, enterprises have to carry out innovations and changes in accordance with the conditions of the day. These innovations and changes can be included in the missions of the enterprises. In this case, business employees should also exhibit behaviours appropriate to this mission. The alignment between the mission, culture and goals of the enterprise and the goals of the employees is defined as POF. This alignment, which starts with the recruitment process and should continue with business processes, is considered as an element that will support businesses to be more competitive by making innovations. There are different approaches and definitions about POF in the literature. For example, POF is defined as the alignment between individual and organizational characteristics, such as aligment of values, aligment of goals and compatibility between the needs of employees and the support available in the work environment. The level of POF is higher, the effect on the results desired by the organization will be better. With this fit, it will be possible to increase job satisfaction and organizational commitment and reduce the turnover rate of employees (Pratama et al, 2022, p.75).

It is possible to be competitive by designing and implementing new ideas, methods and processes. Therefore, enterprises need to perform innovative behaviours in order to compete with their competitors. In this context, organizational innovation is an important element of competitiveness. Innovation is defined as the process of adoption of a new idea, plan, programme and behaviour in relation to the members of the organization. Organizational innovativeness is defined as the transformation of new ideas and behaviours into activities and roles in the emergence of new products and services by adapting them to the internal and external environment (Aykanat and Çalışkan, 2019:836). Also, Razavi & Attarnezhad (2013, p.227, as cited in Cummings, 1996) made a connection between creativity at the individual level and organizational innovation at the organizational level. Many studies have shown that organizational innovation starts with individual creativity and individuals are the main creator of any new idea (Razavi & Attarnezhad, 2013, p.227). In this context these new ideas, methods and behaviours emerge with the adoption of the employees of the enterprise. Organizational innovation becomes stronger with the existence of POF.

The aviation sector is a rapidly growing and developing sector due to technological developments. These technological developments affect aircraft manufacturing processes, applications that ensure passenger comfort and speed up flight traffic at airports. Therefore, airport operators need to provide services that can quickly respond to newly manufactured aircraft types and passenger demands and flight safety. For example, airport operators must implement innovations in lounge areas and terminal services for a new generation of aircraft with increased passenger capacity and class. These new features are made possible by innovative approaches.

The purpose of this research is to investigate the effect of POF on organizational innovation activities in an airport management company operating in Türkiye and to contribute to the aviation sector literature. But our research has some limitations. The most important of these limitations is that not all of the employees could not be reached due to the shift or periodic work of the employees working at the airports. According to

the results of all analyses, there is a strong relationship between POF and organizational innovativeness. In addition, POF positively impacts organizational innovativeness and all its sub-dimensions (products, behaviour and strategic innovation). The findings of our study are consistent with the literature. Because, enterprises can conduct their innovative activities with their employees. If employees do not behave in accordance with the mission, values, goals and vision of the enterprises, organizational innovation will not emerge. Airport operator is considered as a rapidly developing sector all over the world. Especially the change in the profile, demands and expectations of air passengers requires innovation activities in airport operators. This change is realised through the behaviour of the people who work in airport operators by being aware of these changes. In the literature, there is no study that deals with airport POF and organizational innovativeness and is conducted in airport operators. For this reason, it is thought that the study will contribute to the aviation sector.

Airport operations in our country and around the world are managed by the private sector and government organizations. This study was conducted with airports operated by the private sector. Future studies could be conducted with airports operated by government organizations to identify differences between the private and public sectors. Additionally, studies that identify the necessary steps for airport operators to enhance person-organization alignment and better benefit from new technological developments will contribute to the aviation sector.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Arel Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 14.03.2025 Tarih , 2025/7 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * (Arel University Rectorate, Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 14.03.2025, numbered 2025/7 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

References / Kaynakça

Aktaş, M. (2011). Kültürel Değerler ve Kişi Örgüt-Kişi İş Uyumu İlişkisi: Kavramsal Bir Çerçeve. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 13-21.

Arthur Jr, W., Bell, S. T., Villado, A. J. & Doverspike, D. (2006). The Use Of Person-Organization Fit in Employment Decision Making: An Assessment of Its Criterion-Related Validity. *Journal of Applied Psychology*, *91*(4), 786.

Aykanat, Z. & Çalışkan, M. (2019). Dönüştürücü Liderlik ve Örgütsel Yenilikçilik Arasındaki İlişki: Bir Kamu Kurumu Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *10*(20), 829-857.

Bilkay, S. (2024). The Mediating Role of Career Satisfaction in the Impact of Person Organization Fit on Cyberloafing. *Romaya Journal*, 4(2), 12-22.

Cable, D. M. & Judge, T. A. (1996). Interviewers' Perceptions of Person–Organization Fit and Organizational Selection Decisions. *Journal Of Applied Psychology*, *82*(4), 546.

Chatman, J. A. (1991). Matching People and Organizations: Selection and Socialization in Public Accounting Firms. *Administrative Science Quarterly*, 36, 459-484.

Çağlıyan, V., Attar, M. & Külahlı, S. (2021). Dönüşümcü Liderliğin, Örgütsel İnovasyon Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Öğrenmenin Aracı Rolü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *16*(1), 124-145.

Çakırel, Y. & Pınar, R. (2021). Bilgi Kültürü, Bilgi Paylaşımı ve Örgütsel Yenilikçilik Etkileşimi. *Journal of Management And Economics Research*, *19*(1), 253-272.

Çivilidağ, A. (2017). İş Yaşamında Sanal Kaytarmanın İş Stresi, İş Doyumu ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 355-373.

Deniz, N., Noyan, A. & Ertosun, Ö. G. (2015). Kişi-İş Uyumunun İş Stresine Bağlanması: Algılanan Kişi-Örgüt Uyumunun Aracılık Etkisi. *Procedia-Sosyal ve Davranış Bilimleri*, *207*, 369-376.

Eşitti, B. & Erdem, S. H. (2017). Birey-Örgüt Uyumunun Örgütsel İnovasyon Üzerindeki Etkileri: Yiyecek-İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *6*(4), 475-489.

Farooqui, M. S. & Nagendra, A. (2014). The Impact of Person Organization Fit on Job Satisfaction and Performance of The Employees. *Procedia Economics And Finance*, *11*, 122-129.

Fernandes Rodrigues Alves, M., Vasconcelos Ribeiro Galina, S. & Dobelin, S. (2018). Literature on Organizational Innovation: Past and Future. *Innovation & Management Review*, *15*(1), 2-19.

Gallego, J., Rubalcaba, L. & Hipp, C. (2013). Organizational Innovation İn Small European Firms: A Multidimensional Approach. *International Small Business Journal*, *31*(5), 563-579.

Graczyk-Kucharska, M. & Erickson, G. S. (2020). A Person-Organization Fit Model of Generation Z: Preliminary Studies. *Journal Of Entrepreneurship, Management and Innovation*, *16*(4), 149-176.

Golzar, J., Noor, S., & Tajik, O. (2022). Convenience Sampling. *International Journal of Education & Language Studies,* 1(2), 72-77.

Goodman, S. A. & Svyantek, D. J. (1999). Person–Organization Fit and Contextual Performance: Do Shared Values Matter. *Journal of Vocational Behavior*, *55*(2), 254-275.

Hage, J. T. (1999). Organizational Innovation and Organizational Change. *Annual Review of Sociology*, *25*(1), 597-622.

Hamstra, M. R., Van Vianen, A. E. & Koen, J. (2019). Does Employee Perceived Person-Organization Fit Promote Performance? The Moderating Role of Supervisor Perceived Person-Organization Fit. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, *28*(5), 594-601.

Kooij, D. T., Tims, M., & Akkermans, J. (2017). The influence of future time perspective on work engagement and job performance: The role of job crafting. European Journal of Work and Organizational Psychology, 26(1), 4-15.

Kristof-Brown, A. L. (2000). Perceived Applicant Fit: Distinguishing Between Recruiters' Perceptions Of Person-Job and Person-Organization Fit. *Personnel Psychology*, 53(3), 643-671.

Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D., & Johnson, E. C. (2005). Consequences of Individuals' Fit At Work: A Meta-Analysis of Person-Jop, Person-Organization, Person-Group, And Person-Supervisor Fit. *Personnel Psychology*, 58(2), 281-342.

Lam, A. (2000). Tacit Knowledge, Organizational Learning and Societal Institutions: An Integrated Framework. *Organization Studies*, *21*(3), 487-513.

Liu, B., Liu, J. & Hu, J. (2010). Person-Organization Fit, Job Satisfaction, and Turnover Intention: An Empirical Study in The Chinese Public Sector. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, *38*(5), 615-625.

Loi, R., Hang-Yoe, N., & Folay, S. (2006). Linking Employees' Justice Perceptions to Organizational Commitment and Intention to Leave: the Mediating Role of Perceived Organizational Support. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 79, 101-120.

Memon, M. A., Salleh, R. & Baharom, M. N. R. (2015). Linking Person-Job Fit, Person-Organization Fit, Employee Engagement and Turnover Intention: A Three-Step Conceptual Model. *Asian Social Science*, *11*(2), 313.

Ng, E. S. & Burke, R. J. (2005). Person–Organization Fit and The War For Talent: Does Diversity Management Make a Difference?. *The International Journal of Human Resource Management*, *16*(7), 1195-1210.

Özbay, F., Arıcan, M., & Oguzturk, B. S. (2021). Çin Rüyasının Gerçekleşmesinde İnovasyonun Önemi: Büyüme ve İnovasyon İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 413-437.

Pratama, E. N., Suwarni, E. & Handayani, M. A. (2022). Effect of Job Satisfaction and Organizational Commitment on Turnover Intention With Person Organization Fit as Moderator Variable. *Aptısı Trans. Manag*, *6*(1), 74-82.

Popa, I. L., Preda, G. & Boldea, M. (2010). A Theoretical Approach of The Concept of

Innovation. *Managerial Challenges of The Contemporary Society. Proceedings*, 151.

Razavi, S. H. & Attarnezhad, O. (2013). Management of Organizational Innovation. *International Journal of Business and Social Science*, *4*(1).

Sönmez, R. V. (2022). Is Job Embeddednes Affected by Human Resources Management Practıces And Personnel Empowerment; A Research in Türkiye And Iraq. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 11(4), 2162-2186.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). Using Multivariate Statistics (Vol. 5). Boston, MA: Pearson.

Terzi, Y. (2019). Questionnaire, Reliability-Validity Analysis. *Ondokuz Mayıs University, Samsun Https://Personnel. Omu. Edu. Tr/Docs/Ders_Dokumanlari/1030_32625_1500. Pdf*, *21*, 2023.

Onağ, O. & Tepeci, M. (2016). Örgütsel Öğrenme Yeteneğinin Gelişmişlik Aracılığıyla Yeni Ürün ve İşletme Performansına Etkisi. *İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, (80), 50.

Özaydın, E. & Boyraz, E. (2021). Problem Çözme, Yaratıcılık, Yenilikçilik Becerilerinin Pazarlama Yenilik Stratejilerinde Örgütsel Yenilikçilik Aracılığıyla Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *13*(1), 858-874.

Sezgin, F. (2006). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Birey-Örgüt Değer Uyumuna İlişkin Algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 557-583.

Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.

Waheed, A., Miao, X., Waheed, S., Ahmad, N., & Majeed, A. (2019). How New HRM Practices, Organizational İnnovation, and İnnovative Climate Affect The İnnovation Performance in The IT İndustry: A Moderated-Mediation Analysis. *Sustainability*, 11(3), 621.

Westerman, J. W. & Cyr, L. A. (2004). An Integrative Analysis of Person–Organization Fit Theories. *International Journal of Selection and Assessment*, *12*(3), 252-261.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1253-1274 | Research Article

The Effect of Artificial Intelligence-Based E-Learning Environment on Students' Attitudes Towards Science Course

Burcu Alan [1] **Fikriye Kırbağ Zengin** [2]

Abstract

This study aims to examine the effects of e-learning environments prepared according to multiple intelligence fields determined by artificial intelligence in science teaching on the attitudes of 5th-grade students towards the science course and to obtain the students' opinions. The study was conducted within the framework of mixed methods. Conducted in the 2022-2023 academic year, the research involved 130 students (58 girls and 72 boys) from one experimental and three control groups at a secondary school in Elâzığ. Quantitative data were collected using the "Science Course Attitude Scale," while qualitative data were gathered through semi-structured interviews. SPSS 23 package program was utilized for quantitative data analysis, performing a One-Way ANOVA, while qualitative data underwent content analysis. Over eight weeks (four hours weekly), the website created for the study first identified the dominant intelligence types of experimental group students. They then received training on the "Matter and Change" unit in an e-learning environment tailored to their intelligence types. In contrast, control groups followed the standard curriculum with teacher-led lessons. The ANOVA results indicated no statistically significant difference in science course attitude scores between the experimental and control groups. However, interviews with experimental group students revealed that their interest, desire, curiosity, and motivation toward the science course increased. They highlighted that the platform tailored to their dominant intelligence types provided benefits such as personalized learning, ease of learning, enjoyable experiences, a positive attitude towards the subject, and an engaging, that is free of boredom learning environment.

Keywords: Artificial Intelligence, Machine Learning, Multiple Intelligence Theory, Science Education, E-Learning, Science Attitude

Alan, B., & Kırbağ Zengin, F. (2025). The Effect of Artificial Intelligence-Based E-Learning Environment on Students' Attitudes Towards Science Course. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1253-1274. https://doi.org/10.15869/itobiad.1574248

Date of Submission	26.10.2024
Date of Acceptance	08.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Dr., Firat University, Institute of Education Sciences, Elazig, Türkiye, burcualan@outlook.com, ORCID:0000-0003-3429-0942.

[2] Prof. Dr., Firat University, Faculty of Education, Department of Mathematics and Science Education, Elazig, Türkiye, fzengin@firat.edu.tr, ORCID:0000-0002-0547-8746.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1253-1274 | Araştırma Makalesi

Yapay Zeka Tabanlı E-Öğrenme Ortamının Öğrencilerin Fen Dersine Yönelik Tutumları Üzerine Etkisi

Burcu Alan [1] **Fikriye Kırbağ Zengin** [2]

Öz

Bu çalışmanın amacı, fen öğretiminde yapay zekâ ile belirlenen çoklu zekâ alanlarına göre hazırlanmış e-öğrenme ortamlarının, 5.sınıf öğrencilerinin fen dersine yönelik tutumlarına etkisinin incelenmesi ve öğrencilerin görüşlerinin alınmasıdır. Çalışma, karma yöntem çerçevesinde yürütülmüştür. Çalışma, 2022-2023 eğitim öğretim yılı Elâzığ iline bağlı bir ortaokulda öğrenim görmekte olan biri deney, üçü kontrol olmak üzere 58 kız, 72'si erkek toplamda 130 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın nicel verileri "Fen Dersine Yönelik Tutum Ölçeği" ile toplanırken, nitel verileri yarı yapılandırılmış mülakat ile toplanmıştır. Nicel verilerin analizinde SPSS 23 paket programı kullanılmıştır ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. Çalışmanın nitel verileri ise içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Çalışma sekiz haftada (haftada dört saat) tamamlanmıştır. Çalışmaya özel olarak tasarlanan web sitesinde öncelikle deney grubu öğrencilerinin her birinin baskın zekâ türü belirlenmiş ardından ise baskın zekâ türlerine uygun olarak hazırlanmış e-öğrenme ortamında "Madde ve Değişim" ünitesine yönelik eğitim almaları sağlanmıştır. Kontrol gruplarında ise mevcut öğretim programına uygun, öğretmen eşliğinde dersler normal seyrinde işlenmiştir. Çalışmanın ANOVA sonuçlarına göre; deney grubu öğrencilerinin fen dersine yönelik tutumları ile kontrol gruplarının fen dersine yönelik tutumlarının arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Uygulama sonrasında deney grubu öğrencileri ile yapılan mülakat sonuçlarında ise öğrenciler fen bilimleri dersine yönelik; ilgi, istek, merak ve motivasyonlarının arttığını sıklıkla dile getirmişlerdir. Ayrıca, platformun baskın zekâ tipine uygun olarak hazırlanmış olmasının kişiselleştirilmiş öğrenme, kolay öğrenme, eğlenerek öğrenme, derse karşı olumlu tutum geliştirme, başarıya katkı sağlama, dikkat çekici olma ve sıkılmadan öğrenme gibi birçok açıdan avantaj sağladığını da belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Makine Öğrenmesi, Çoklu Zekâ Kuramı, Fen Bilimleri Eğitimi, E-Öğrenme, Fen Tutum

Alan, B., & Kırbağ Zengin, F. (2025). Yapay Zeka Tabanlı E-Öğrenme Ortamının Öğrencilerin Fen Dersine Yönelik Tutumları Üzerine Etkisi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1253-1274. https://doi.org/10.15869/itobiad.1574248

Geliş Tarihi	26.10.2024
Kabul Tarihi	08.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ, Türkiye, burcualan@outlook.com, ORCID:0000-0003-3429-0942.

[2] Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Elâzığ, Türkiye, fzengin@firat.edu.tr, ORCID:0000-0002-0547-8746.

Introduction

The COVID-19 pandemic has caused significant challenges in many sectors, including education. Schools worldwide have had to switch from face-to-face education to online education. This has created new challenges for institutions and new opportunities for using technology in teaching and learning. In other words, it has provided broad perspectives on the role of technologies in changing the learning process, supporting sustainable teaching, and providing an educational environment to students around the world during distance learning (Abbasi et al., 2020). Before the COVID-19 pandemic, there were online platforms for conducting classes, sharing resources, conducting evaluations, and managing the daily routine activities of academic institutions. However, the use of these existing platforms was proactive (Haleem et al., 2022). The pandemic process has forced institutions to adopt the online teaching mode to sustain the education system. Digital technologies played the role of savior of education in this crisis period (Araújo et al., 2021; Burlacu, 2011; Javaid et al., 2020; Seale et al., 2021). Among the many digital solutions adopted during this period, e-learning stood out as one of the most widely implemented and impactful technologies.

E-learning, which gained great momentum before the pandemic, has become indispensable after the COVID-19 crisis. E-learning integration aims to support face-to-face learning by making it more flexible, effective, and efficient (Sukendro et al., 2020). The rapid advancement of educational technology (El Sabağ, 2021) has customized learning experiences. This has made the content of e-learning environments richer and more diverse (El-Sabagh & Hamed, 2020). During the COVID-19 pandemic, some studies were carried out for e-learning applications in education (Abbasi et al., 2020; Favale et al., 2020). However, there is still a deficiency in this area, and e-learning platforms remain limited in scope and subject diversity (Sukendro et al., 2020). Moreover, in many traditional e-learning environments, teaching typically follows a "one size fits all" approach. This means that students who differ from each other in many subjects are all exposed to the same learning procedures. These learning approaches do not take into account students' dominant intelligence types, learning styles, preferences, needs, and expectations.

Such uniform approaches fail to accommodate students' individual learning needs. In this context, Howard Gardner's Theory of Multiple Intelligences becomes extremely important. This theory utilizes cognitive science, developmental psychology, and neuroscience to argue that each individual's intelligence level is formed by autonomous powers or abilities and that there are at least eight powers (intelligence) (Demirel, 1999). Howard Gardner emphasizes that individuals have various types of intelligence such as verbal-linguistic, logical-mathematical, bodily-sensory, visual-spatial, musical-rhythmic, social-interpersonal, introverted, and naturalist, and that they learn best with methods appropriate to their dominant types of intelligence.

Given the diversity in intelligence types, there is a growing consensus on the need for educational approaches that are tailored to individual learners. Personalized learning has thus emerged as an important pedagogical approach to address these issues (Lokare & Jadhav, 2024). The ability to customize learning experiences according to students' individual characteristics—such as their dominant intelligence type—has the potential to significantly improve learning outcomes. Personalization in e-learning is one topic that has recently attracted significant attention (Hogo, 2010; Virvou et al., 2015). It is also one

of the limitations of e-learning platforms. E-learning can provide access to information, but presenting and personalizing the content is a big problem. At this stage, current technologies come into play. With rapid developments in artificial intelligence and machine learning, improving e-learning platforms and processes and personalizing e-learning environments is no longer a dream (Magomadov, 2020; Moubayed et al., 2018). Educational technology researchers, especially in recent years, have aimed to test and present new approaches incorporating artificial intelligence techniques to make e-learning environments easier for students to learn and to increase the quality of education to higher levels (Oubalahcen et al., 2023).

Literature Review and Significance of the Study

In recent years, many studies have been conducted on the development of personalized learning environments and the effects of these environments on students' academic achievement, attitudes, and motivation. Especially with the integration of artificial intelligence technology into education, it is aimed to provide personalized learning experiences, and many different e-learning platforms have been developed in this direction. A review of the literature reveals that most of these personalized learning environments are based on limited variables such as students' learning styles or interests, while the studies involving multiple intelligences are mainly in the field of language education. Some of these studies are given below.

Kaewkiriya et al. (2016) aimed to design a rule-based recommendation system that considers learning profiles based on multiple intelligences. Their study was grounded in the observation that many e-learning environments lack content tailored to students' abilities. Similarly, Mankad (2015) proposed a conceptual e-learning model that integrates the theory of multiple intelligences. He emphasized the benefits of e-learning and the mechanisms for its effective implementation by showcasing how multiple intelligences theory can enhance learning outcomes. Through a student survey, he demonstrated the importance of aligning e-learning environments with learners' dominant intelligences. Likewise, Hafidi and Lamia (2015) developed an e-learning system that predicts students' abilities using the theory of multiple intelligences. Their proposed system recommends personalized courseware to match individual learners' intelligence profiles.

Most studies on the integration of multiple intelligences and artificial intelligence have been conducted in the context of language learning. For instance, Pitychoutis and Al Rawahi (2024), in their conceptual study, explored the integration of multiple intelligences theory with AI tools in English as a Foreign Language (EFL) education. They proposed a strong pedagogical framework that demonstrates the synergy between these two approaches, emphasizing their potential to enhance student engagement, motivation, and inclusion in EFL classrooms. Their work serves as a foundational reference for future research. Similarly, Eslit (2023) examined how the integration of multiple intelligences and artificial intelligence in language learning affects personalized instruction and student engagement.

On the other hand, there are many studies in science education in which teaching practices based on the theory of multiple intelligences were carried out, and the effects of these practices on students' academic achievement and attitudes towards the course were examined (Akkuzu & Akçay, 2011; Ateş, 2007; Şengül, 2007). However, these studies were limited to in-class multiple intelligence activities and the personalization dimension in

the digital environment was missing.

The COVID-19 pandemic has clearly highlighted the urgent need for robust and flexible digital education solutions that can address diverse student needs across the globe. Providing personalized content that facilitates students' learning has become the primary concern of today's e-learning systems. The theory of multiple intelligences can serve this purpose tremendously and make an essential contribution to the teaching and learning process, as it allows for the inclusion and consideration of students' needs, styles, intelligences, and potential (Alsalhi, 2020). In this context, the uniqueness of this study lies in the use of artificial intelligence technology to identify students' dominant intelligence types and provide instruction in a digital e-learning environment tailored to their dominant intelligence. This application, which is conducted entirely online, centers on students' differences and offers an e-learning environment that accommodates their individual characteristics. In addition, this study differs from the existing literature in several significant ways. While the majority of studies integrating multiple intelligences theory and artificial intelligence have been conducted in the field of language learning, the present study focuses on science education, where such applications remain scarce. Furthermore, whereas previous studies in science education based on multiple intelligences theory have largely been limited to classroom-based implementations, this study was conducted entirely within an online learning environment. This innovative approach is expected to make a unique and valuable contribution to both the fields of educational technology and science education.

Research Aim and Research Questions

In this study, the dominant intelligence types of the students were determined with an artificial intelligence-supported system, and science education was carried out in the e-learning environment developed in this direction. The research aims to determine the effect of this e-learning environment on the attitudes of 5th-grade students towards science lessons and to analyze the opinions of the students who participated in the application about their experiences. This study aims to answer the following research questions:

- Is there a significant difference in the Attitudes Toward Science Course Scale post-test scores between students who received education in e-learning environments designed according to their dominant intelligence types identified through a machine learning model and those who received traditional teacher-led education?
- What are the students' opinions regarding the e-larning environments organized according to their dominant intelligence types identified through a machine learning model?

Methods

This study was carried out within the framework of mixed methods, where both quantitative and qualitative methods were used together. According to Tashakkori & Teddlie (1998), mixed method is a combination of quantitative and qualitative approaches to a study. The understanding that quantitative data and qualitative data provide for a problem is different. While qualitative data provides a detailed understanding of the problem, quantitative data provides a more general understanding. While quantitative understanding is based on examining a large number of people and evaluating the

answers given to some variables determined by the researcher, qualitative understanding is based on working with a small number of people and examining their perspectives in more detail. Quantitative and qualitative methods reveal different perspectives and have limitations and strengths. However, with the mixed method, where both methods are used together, the limitations of one of the quantitative or qualitative methods can be overcome by the strengths of the other method (Creswell & Plano Clark, 2015; Johnson & Onwuegbuzie, 2004).

The study employed an explanatory sequential mixed methods design, which is one of the mixed method approaches. In the first stage of the study, quantitative data were collected and analyzed. In the second stage, qualitative data were gathered to gain a deeper understanding of the quantitative findings and to explain the results based on students' experiences. In this context, semi-structured interviews were conducted with students in the experimental group, and the quantitative results were interpreted in an explanatory manner based on these interviews. Therefore, the study was structured in accordance with the core principle of the explanatory sequential mixed methods design, which involves supporting quantitative findings with qualitative data (Creswell & Plano Clark, 2015).

Participants

Convenient/accidental sampling, one of the non-random sample techniques, was employed in the study group selection. The appropriate sampling method, sometimes known as convenient or incidental sampling, is a technique that aims to minimize labor, time, and financial losses. (Büyüköztürk et al., 2016). In this context, the study group consisted of students studying at the 5th-grade level in a public secondary school in Elâzığ City Centre. The main reason for choosing 5th-grade students in the study is that both cognitive and affective development levels of students in this age group are suitable for observing the effects of differentiated learning environments based on multiple intelligence theory. In addition, since 5th-grade students encounter discipline-based Science courses for the first time, it is thought that the positive attitudes to be developed in this period will form a permanent basis for scientific thinking at later grade levels. A total of one experimental group and three different control groups were studied. The control group consisted of students from three different classes in the same school who studied the same unit as the experimental group but were taught using traditional methods. These classes were instructed by three different science teachers. The primary rationale behind this choice was the recognition that teacher diversity is a natural aspect of real classroom environments, and incorporating it into the study design aimed to enhance the external validity of the research. Individual differences among teachers—such as pedagogical approaches, experience levels, and classroom management skills—are important factors that can influence students' attitudes toward the subject. Therefore, structuring the control group to reflect teacher diversity, rather than relying on a single instructor, was intended to strengthen the generalizability of the findings to a broader student population. Furthermore, addressing teacher influence as part of the natural variation in classroom settings, rather than as an isolated individual variable, is considered to contribute to a more objective comparison between the experimental and control groups. Students in the experimental group learned the "Matter and Change (MaC)" unit without any support through an e-learning environment prepared according to their dominant intelligence types on a web page designed specifically for the study. The students of three different classes, where the other three teachers taught, learned the

MaC unit with their teachers, adhering to the current curriculum. Therefore, the effect of the AI-based e-learning environment on students was compared with the impact on the students of three different science teachers who taught by the current curriculum. Examined the frequency and percentage distributions of the experimental group, control group 1, control group 2, and control group 3 students in the study group according to their gender and are given in Table 1.

Table 1. Frequency and percentage distribution of students participating in the study by gender

	Female		Male		Total	
Groups	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
Experimental Group	9	25	27	75	36	27.6
Control Group 1	22	64.7	12	35.2	34	26.1
Control Group 2	7	26.9	19	73.1	26	20
Control Group 3	20	58.8	14	41.2	34	26.1
Total	58	44.6	72	55.3	130	100

When Table 1 is examined, it is seen that the experimental group includes 36 students, with 25% girls and 75% boys. Control Group 1 has 34 students (64.7% girls, 35.2% boys), Control Group 2 has 26 students (26.9% girls, 73.1% boys), and Control Group 3 has 34 students (58.8% girls, 41.2% boys). Overall, the study was conducted with 130 fifth-grade students, of whom 44.6% were girls and 55.3% were boys.

Application Process

The study was conducted during the fall semester of the 2022–2023 academic year. The experimental and control groups consisted of 5th-grade students enrolled in a public school. The experimental group received science instruction through the website www.eduwithai.com, which was specifically designed for this research, under the observation of the researcher. The study lasted for eight weeks, with four class hours per week, and both pre-tests and post-tests were administered to the experimental and control groups. After completing the pre-tests, students in the experimental group registered on the website www.eduwithai.com and filled out the required forms. Using a machine learning model integrated into the website, each student's dominant intelligence type was identified, and students were directed to an e-learning environment tailored to their specific intelligence type.

The reason for choosing the MaC unit within the scope of the study is that the outcomes of the unit are quite suitable for enrichment with learning activities that can be associated with different types of intelligence. The videos of the achievements were shot by the researcher and the suitability of these videos for the intelligence types was evaluated by expert academics in the field. Instructional videos related to the learning outcomes of the unit were prepared before the implementation of the study but were not uploaded all at once. Instead, the videos were uploaded to the system each week, right before the scheduled lesson, in alignment with the relevant learning objectives. Throughout the process, the researcher provided guidance to the students and offered technical support when they experienced difficulties accessing the system or encountered problems with their devices. Each student brought their phone, tablet, or computer and followed the lessons independently using headphones. In both the experimental and control groups, the standard science textbook was used as a common printed material. Every week, students in the experimental group studied the lesson through videos designed according

to their dominant intelligence type, took notes, and completed the class by participating in engaging activities that also aligned with their intelligence profile. After the completion of the unit, post-tests were administered, and semi-structured interviews were conducted with 13 students (five girls and eight boys), selected based on their dominant intelligence types and voluntary participation. The researcher did not intervene in the control groups in any way. The three control groups completed the same pre- and post-tests used in the experimental group at the beginning and end of the unit.

What is the "Eduwithai.com" web page designed for?

This article covers part of a comprehensive study. The study was carried out in three stages in total. Within the scope of the first stage, two outcomes were determined for the 5th grade learning areas in the science course curriculum. A total of 16 videos were shot based on the multiple intelligence theory (eight different types of intelligence) suitable for these two achievements. In the second phase of the study, a web page named www.eduwithai.com was opened, using the abbreviations "education with AI" specific to the doctoral thesis, and these videos were uploaded to the system. Students were asked to watch the videos of each learning area and score from 1 to 8, from the video they understood best to the video they did not understand the most. Demographic information about each student was also used. While students' demographic information and video sequences were used as input data, dominant intelligence types were used as outputs according to the scores they received from the "multiple intelligence scale for children", whose validity and reliability study was conducted by Kırmızı Susar (2006). Seven different machine learning algorithms were used with the data collected from 527 students, and a model was created with the algorithm that best predicted the students' dominant intelligence type. Then, a special e-learning environment was designed for eight different intelligence types in accordance with each achievement in the MaC unit. In other words, each learning outcome is supported by a narrative and activities specific to eight different types of intelligence. This article constituted the third phase of the study. With the model created in Stage 2, it is aimed to determine the dominant intelligence of the student who has just entered the system, and then to receive education in an e-learning environment suitable for the dominant intelligence type. For the experimental group, the entire process was carried out on the "eduwitai.com" website without teacher support.

Data Collection Tools

While the quantitative data of the research were collected with the "Science Course Attitude Scale (SCAS)", the qualitative data were collected through semi-structured interviews with the experimental group students.

The original form of the SCAS was developed by Enger and Yager (2001) and adapted into Turkish by Kapıcı and Akçay (2016). There are a total of 18 statements on the scale, and it consists of 4 sub-dimensions. These statements measure the sub-dimensions of "Attitude Towards Science Teachers," " Attitude Towards Science Course," "Attitude Towards the Benefits of Science," and " Attitude Towards Scientists." The Cronbach alpha value of the scale was calculated as .76.

A semi-structured interview was conducted to obtain the opinions and information of the students in the experimental group about their training process for the MaC unit by the dominant intelligence type determined by AI. The researcher prepared three questions

that served the purpose of the study. After obtaining expert opinions, the questions were ready to be used as a qualitative data collection tool. These questions:

1. Did receiving science education in accordance with the dominant intelligence type determined by artificial intelligence change your attitude towards science?
2. What are the advantages and disadvantages of this platform prepared according to intelligence type?
3. Do you have anything to say or any suggestions?

Interviews were conducted via phone calls, and conversations were recorded with the permission of the students. Interviews lasted a minimum of 7 minutes and a maximum of 12 minutes. Semi-structured interviews were conducted with 13 fifth-grade students from the experimental group, five girls and eight boys. In the selection of students, care was taken to ensure that they had different intelligence types and that they were volunteers. The real names of the students were not used, and each student was given a nickname consisting of three letters.

Analysis of Data

Quantitative Data Analysis

Before starting the analysis, it was checked whether there was any error in transferring the quantitative data collected from the experimental and control groups to the computer environment. Licensed SPSS 23 package program was used in the analysis of quantitative data.

In this study, a one-way analysis of variance (One-Way ANOVA) was conducted to determine whether there was a statistically significant difference in students' attitudes toward the science course between the experimental group and the control groups. This analysis method is a widely used parametric test recommended in cases where the means of more than two independent groups need to be compared (Field, 2013; Pallant, 2020). Before conducting the ANOVA analysis, the assumptions required for ANOVA were examined. First, it was confirmed that the samples whose mean scores were to be compared were independent. To assess whether the data followed a normal distribution, skewness, kurtosis, and Shapiro-Wilk test values were evaluated. The skewness and kurtosis values were found to be between -2 and +2, which is generally considered acceptable and indicates that the data do not significantly deviate from normality (George & Mallery, 2010). Since the group sizes were fewer than 50, the Shapiro-Wilk test was used to further assess normality. A p-value greater than .05 suggests that the data do not significantly deviate from a normal distribution (Büyüköztürk, 2015). In this case, all p-values from the Shapiro-Wilk test were greater than .05, supporting the assumption of normality. To test the assumption of homogeneity of variances—another key assumption of ANOVA—the Levene's test was performed. The result of the Levene's test was $p = .138$, which is greater than .05, indicating that the variances across groups were equal. In this case, it is possible to say that all assumptions of ANOVA are met.

Qualitative Data Analysis

Used the content analysis method to analyze the data obtained from semi-structured interviews. The process performed in content analysis is to compile similar data within the framework of specific themes and concepts and organize and interpret them in a way that the reader can easily understand (Yıldırım & Şimşek, 2008). In this study, an

inductive content analysis method was employed to analyze the data obtained from the semi-structured interviews, following the model proposed by Elo and Kyngäs (2008). This approach was chosen as it allows categories and themes to emerge from the data without imposing predetermined categories. The process included open coding, category creation, and abstraction. First, interview recordings were transcribed verbatim. Then, two researchers independently reviewed the transcripts, coded the data, and identified emerging themes. The theme, vategory and codes were then compared and finalized through consensus. To ensure reliability, the inter-coder agreement was calculated using the Miles and Huberman (1994) formula ($\Delta = C \div (C + \eth) \times 100$, was used ($\Delta$: Reliability coefficient, C: Consensus number of terms provided, $\eth$: Number of terms for which there is no consensus), resulting in a reliability coefficient of 91%, which indicates high consistency in coding. This ratio obtained shows that the coding of the data is reliable (Miles & Huberman, 1994). Participant names were kept confidential throughout the analysis.

Results

This part of the study includes quantitative and qualitative findings from the SCAS. Quantitative findings are given under "Descriptive Statistics" and "Inferential Statistics". Under the heading of descriptive statistics, the comparison between the groups, standard deviation, kurtosis, and skewness values, minimum and maximum values, and Shapiro-Wilk values of the pretest and posttest mean scores of the " SCAS " of the study group were included. Under the heading of inferential statistics, statistical results for the relationship between dependent and independent variables were given, and the study's research questions were analyzed.

Quantitative Data

Descriptive Statistics

The average distributions of the Pre-SCAS scores and Post-SCAS scores applied to the students in the study were examined. The comparison of the mean scores of the 5th grade students between the groups, standard deviation, kurtosis and skewness values, minimum and maximum values and Shapiro-Wilk values are given in Table 2.

Table 2. Descriptive statistics of 5th-grade students' SCAS pretest and posttest scores

Tests	Groups	Gender	N	$\bar{X}$	SD	Skewness	Kurtosis	Range	Min	Max	Shapiro-Wilk
Pre-SCAS	Experimental Group	Female	9	65.44	7.23	-.807	-.047	21	52	73	.267
		Male	27	64.18	7.8	-.080	-.643	31	49	80	.879
		Total	36	65.25	7.63	-.199	-.633	31	49	80	.685
	Control Group 1	Female	22	65.04	7.44	.422	-.720	26	52	78	.092
		Male	12	68.08	9.09	.455	.301	32	52	84	.238
		Total	34	66.5	8.02	.385	-.335	32	52	84	.209
	Control Group 2	Female	7	65.57	7.11	.706	.720	22	56	78	.765
		Male	19	64.10	9.53	-.150	-.236	36	46	82	.852
		Total	26	64.50	8.83	-.123	-.051	36	46	82	.895
	Control Group 3	Female	22	66.86	6.81	-.033	-.692	24	54	78	.498
		Male	12	68.16	6.81	.690	-.440	27	56	83	.252
		Total	34	67.5	7.38	.334	-.428	29	54	83	.398
Post-SCAS	Experimental Group	Female	9	67.88	5.89	-.675	-1.038	16	58	74	.235
		Male	27	67.74	7.68	-.377	-.873	26	53	79	.217
		Total	36	67.77	7.19	-.410	-.788	26	53	79	.133
	Control Group 1	Female	22	66.95	6.69	.270	-.665	24	55	79	.590
		Male	12	67.83	8.5	.181	-.037	30	53	83	920
		Total	34	66.90	7.3	.365	-.247	30	53	83	.598
	Control Group 2	Female	7	66.71	5.25	.042	-.873	15	59	74	.865
		Male	19	65.36	10.73	-.179	.161	42	43	85	.738
		Total	26	65.73	9.48	-.270	.715	42	43	85	.503
	Control Group 3	Female	22	67.90	6.60	-.373	.045	26	54	80	.866
		Male	12	68.66	7.55	.379	.617	28	55	83	.646
		Total	34	68.03	6.90	-.017	.213	29	54	83	.562

When Table 2 is examined, the mean SCAS score of the experimental group increased from the pre-test ($\bar{X}$=65.25) to the post-test ($\bar{X}$=67.77). In contrast, the increases in the control groups were more limited: Control Group 1 ($\bar{X}$=66.5 → $\bar{X}$=66.90), Control Group 2 ($\bar{X}$=64.50 → $\bar{X}$=65.73), and Control Group 3 ($\bar{X}$=67.5 → $\bar{X}$=68.03). Although these changes indicate a positive trend in the experimental group, it is not appropriate to draw definitive conclusions based solely on mean differences without conducting significance tests.

Inferential Statistics

Findings Related to ANOVA Analysis

This part of the study presents the results related to the question, "Is there a significant difference in the Attitudes Toward Science Course Scale post-test scores of students who received education in e-learning environments organized according to the dominant intelligence types identified through machine learning model and those who received traditional teacher-led education?"

Table 3. ANOVA results of the attitude scale scores of the experimental and control groups towards science course

Source of variance	Sum of squares	df	Mean squares	F	p
Intergroup	209.577	3	69.859	1.159	.328

Intragroup	7594.431	126	60.273
Total	7804.008	129	

The analysis results show that there is no significant difference between the students' attitudes towards science course in terms of the applied method, F (3, 126) =1.159, p> .05. In other words, the students' attitudes towards science course do not differ significantly depending on the applied method.

Qualitative Data

The themes and codes obtained from the answers to the given by students' in the question "Did receiving science education in accordance with the dominant intelligence type determined by artificial intelligence change your attitude towards science?" is shown in Table 4.

Table 4. Students' opinions on their attitudes towards science

Theme	Category	Code	Frequency
Attitude Towards Science	Interest and Curiosity	My interest increased	11
		My curiosity increased	8
	Desire and Enjoyment	My desire increased	5
		My love increased	5
	Motivation	My motivation increased	3

As seen in Table 4, most students expressed positive changes in their attitudes toward science, frequently stating that their interest and curiosity increased. Sample opinions of some students regarding the question asked by the researcher are given below.

Asu: *"My interest and desire for science increased. I love science more now, with videos and activities that suit my visual intelligence. My friends also knew that I was uninterested in science before. But now I'm more interested in science."*

Eva: *"My curiosity and motivation towards science increased. This was the first time I was curious about science. Now, every week, I wonder what I will encounter. I have always had an interest in it, but it has grown more."*

Han: *"My curiosity, especially towards science, has increased. Frankly, I don't feel this way in regular science classes. Therefore, my interest in science increased."*

Ege: *"I loved science, but I loved it more with game-style videos suitable for my dominant intelligence type. I am eager for the day of science class to come."*

The themes and codes obtained from the answers to the given by students' in the question "What are the advantages and disadvantages of this platform prepared according to intelligence type?" is shown in Table 5.

Table 5. Students' opinions on the advantages and disadvantages of the platform

Theme	Category	Code	Frequency
	Accessibility and Flexibility	Enabling learning everywhere	10
		Possibility to repeat as many times as desired	9
		Possibility to listen to lectures at any time	9
	Personalization	Receiving education appropriate to the dominant intelligence type	9
		Learning without getting bored	4
		Learning subjects with fun	9

Advantages	Engagement and Motivation	Having fun activities (Puzzle, Crossword, etc.)	7
		Having fun tests suitable for the content	5
		Being remarkable	4
	Support for Learning	Helping to gain information	8
		Age-appropriate videos and activities	8
		Contributing to success	8
		Providing easy learning as it is suitable for the dominant intelligence type	6
		Developing a positive attitude towards the course	5
		Using technology for educational purposes	4
		Giving opportunity to reinforce the topics	3
Disadvantages	Content Limitations	The content is only for science course	5
	Lack of Variety	There is only one dominant type of intelligence	2
	Health and Usability Concerns	Staring at the screen strains the eyes	2
		Lack of any question and answer system (such as a chatbot)	2
		System error	1

As seen in the table, students highlighted several prominent advantages of the system. The most frequently mentioned were enabling learning everywhere (f=10), receiving education appropriate to the dominant intelligence type (f=9), learning with fun (f=9), the possibility to repeat lessons as many times as desired (f=9), and the flexibility to listen to lectures at any time (f=9). These findings suggest that accessibility, personalization, and enjoyment were key factors in students' positive experiences. On the other hand, the most common disadvantage was that the content is limited to the science course (f=5), followed by concerns about the dominance of a single intelligence type and eye strain due to screen time (f=2). While the advantages were mentioned more frequently and with greater variety, a few limitations were also noted by students. Sample opinions of some students regarding the question asked by the researcher are given below.

Ada: *"I can enter the system wherever and whenever I want, which is an excellent advantage. I received education by my dominant intelligence type, so I learnt the subjects both easily and I was not bored. Moreover, I had a lot of fun."*

Ege: *"Unlike school, I can enter the parts I do not understand into the system and repeat them wherever I want. The tests in the system made me feel like I competed and had a lot of fun. I was already able to answer many questions while solving them. In general, it is a remarkably different platform."*

Can: *"I already loved listening to music but listened to it for educational purposes for the first time. I enjoyed it very much, and these came to mind. The negative side is that I only watch videos for music intelligence. I am also curious about the content of other intelligences, for example. Sometimes, I have a question, but I can't ask it to anyone. I can ask the teacher at school. It is still perfect, but I wish it were not only science subjects, but also other subjects."*

The themes and codes obtained from the answers to the given by students' in the question "Do you have anything you want to say or a suggestion?" is shown in Table 6.

Table 6. Students' opinions on their requests and suggestions

Theme	Category	Code	Frequency
Request and Suggestion	General Satisfaction	Everything was good, no suggestions	7
	Inclusivity and Accessibility	Activities of other types of intelligence can be accessible to all	3
		Access to videos of non-dominant types of intelligence can also be granted	2
	Content and Scope Expansion	Such platforms can be designed for different courses	2
	Engagement and Motivation Tools	The platform can be made more interesting by adding more games with lesson content	1

As seen in the table, most students (f=7) stated that everything was good and they had no suggestions. However, some students recommended that activities targeting other types of intelligence should be accessible to all (f=3) and suggested expanding the platform to support different courses and non-dominant intelligence types (f=2). These findings indicate overall satisfaction, along with a few constructive suggestions for inclusivity and content diversity. Sample opinions of some students regarding the question asked by the researcher are given below.

Ada: "Everything was beautiful. But there could be more educational games so we can spend more time on the system."

Eva: "Everything was great and age-appropriate."

Can: "I'm curious about how the subjects are explained in other types of intelligence. I was looking at it while my friends were watching, but I would like to go into it at length myself. So I wish we had the chance to see them too, so that those who wish can watch them too."

Ahu: "I think the system is very good. The only thing I regret is that there are no other courses."

Ali: "I would like to see videos and activities of other intelligences because I am curious about them, too. For example, my friend was doing crossword puzzles, and the other was doing puzzles. They were fun, too."

Discussion

Today, platforms with a large number of e-learning content are available. However, it is difficult for students to select the appropriate e-material that meets their learning objectives (Arun Kumar et al., 2022). For an adequate education, it is very important to understand students and to be able to meet their needs and interests in accordance with their individual differences. Within the scope of this study, it is aimed to create a personalised e-learning environment, which is one of the difficulties encountered in e-learning systems, and to examine its effects. It was concluded that there was no significant difference between the attitudes towards the science course of the experimental group students who received education in e-learning environments prepared according to the multiple intelligence areas determined by artificial intelligence and the attitudes towards the science course of the control group 1, control group 2 and control group 3 students who were taught with traditional teaching methods. In this case,

it can be said that estimating the students' dominant intelligence types and then educating them in e-learning environments prepared in accordance with their intelligence types is not effective in changing their attitudes towards science courses. The study was conducted in six weeks, not counting the pretest and posttest periods. After the application, it was observed that there was an increase between the pretest and posttest scores of the experimental group, but this increase did not create a significant difference according to the ANOVA results.

Although the ANOVA results did not show a statistically significant difference between the experimental and control groups in attitude scores toward science courses, the qualitative data obtained through interviews provided deeper insights into the student's experiences, and students frequently stated that they developed positive attitudes toward science courses. Many students in the experimental group stated that their interest, desire, love, curiosity, and motivation toward science increased after participating in the e-learning environment suitable for their dominant intelligence types. The main aim of the Science Course Curriculum (2018) is to raise all individuals as science literate. Students' attitudes towards science course are also essential in achieving this goal. It is difficult for individuals who do not like science course, are not interested in science, and are not curious about the events around them to grow up as science literate. The fact that the implementation caused a positive change in students' attitudes towards science leads to the idea that it will be effective in fulfilling the objectives of the curriculum. The students who did not like science and were unsuccessful before the application stated that their perspectives toward science changed after the application, and they started to like science course. This discrepancy between quantitative and qualitative findings is not uncommon in mixed methods research and can be attributed to multiple factors (Creswell & Plano Clark, 2015). One possible explanation is the relatively short duration of the study, which may not be sufficient to produce statistically significant changes in emotional constructs such as attitudes—structures that typically develop gradually over extended periods. Türkmen (2007) emphasized that attitudes do not change easily; rather, they are shaped progressively through long-term experiences and accumulated influences. Another contributing factor might be that the attitude scale used in the study failed to capture the subtle emotional and cognitive shifts experienced by the students. In addition, students have not encountered a similar platform before and have not received education in such an environment. Due to their age, these students use technology more for entertainment purposes. However, they have been trained in an unusual learning environment for eight weeks for a completely different purpose. During this period, they tried to adapt to the environment, manage the process without teacher support, and overcome technological deficiencies. Despite all these, the fact that students' views were oriented towards developing positive attitudes towards science lessons suggests that the developed platform contributed to a fun and engaging science learning experience, which in turn has the potential to promote long-term positive changes in attitudes.

When the literature was examined, many studies were found in which personalised learning environments were developed using artificial intelligence technology (Ahmed, 2016; Baylari & Montazer, 2009; Edward et al., 2015; Kacalak & Majewski, 2009; Khan et al., 2022; Fu et al., 2022; Martin et al., 2023; Manickam et al., 2017; Parkavi et al., 2024; Potode & Manjare, 2015; Villaverde et al., 2006). However, there is no study in which dominant intelligence types of students are predicted. In addition, the effectiveness of the developed applications has yet to be evaluated. Therefore, the results of this study were

compared only with the studies in which the theory of multiple intelligences was applied in the classroom environment. In the relevant literature, there are studies similar to this study's results, in which multiple intelligence-based activities and practices do not significantly differ in students' attitudes toward science course. Şengül (2007) examined the effect of multiple intelligence theory-based teaching on sixth-grade students' attitudes toward Science and Technology courses and did not detect a significant difference between the experimental and control groups. Ateş (2007) concluded that the processing of the Science and Technology lesson "particulate structure of matter" unit based on multiple intelligence theory in sixth grade did not significantly affect students' attitudes towards science course between the experimental and control groups. There are also studies in the relevant literature that do not coincide with the results of this study (Akkuzu & Akçay, 2011; Altınsoy, 2011; Şahan, 2018; Uçak, 2006).

In conclusion, although the quantitative data did not reveal a statistically significant difference, the qualitative findings suggest that students were positively affected emotionally and cognitively towards the science course thanks to the personalized e-learning environment. These findings suggest that exposing students to digital environments designed according to their needs, even for a short period, can increase their interest and motivation and pave the way for more permanent attitude changes in the long term. Therefore, the use of artificial intelligence-based applications to support students' differences- such as identifying dominant intelligence types- holds promise for making science teaching more engaging and effective. More long-term and comprehensive research is needed to fully realize the potential impact of such systems on student attitudes and academic achievement.

Conclusion

This study examined the effect of e-learning environments prepared according to the multiple intelligence domains identified through artificial intelligence in science education on students' attitudes toward the science course and to gather their opinions. It is seen close to each other before the application that the mean scores of the experimental group students who received education on the MaC unit in e-learning environments for the dominant intelligence type determined by artificial intelligence and the control groups who were taught according to the current curriculum (See Table 2). According to the ANOVA findings, it was concluded that there was no statistically significant difference between the science course attitude scores of the 5th-grade students in the experimental group and the science course attitude scores of the 5th-grade students in the control group (See Table 3). This result can be interpreted as the e-learning environment prepared according to the dominant intelligence types determined by artificial intelligence not positively influencing students' science course attitudes compared to the lessons conducted according to the current curriculum with teacher guidance or support.

The findings indicate that students found the AI-supported e-learning platform, designed according to their dominant intelligence types, highly beneficial and enjoyable. Key advantages included personalized and fun learning experiences, flexibility in time and place, alignment with their intelligence profiles, and repeated access to content. Students noted increased motivation and positive attitudes toward the science course. Despite its advantages, students pointed out certain limitations: low internet speed at school, content limited to only one subject and one intelligence type, screen fatigue, and occasional

system errors. Notably, students expressed a desire to access content prepared for other intelligence types and suggested expanding the platform to other subjects and including more gamified elements. These suggestions reflect student engagement and satisfaction with the learning experience, indicating the potential of AI-personalized, intelligence-based e-learning platforms to enhance both enjoyment and academic outcomes.

Limitations and Recommendations

While this study provides valuable insights into the role of e-learning environments designed according to multiple intelligences identified by artificial intelligence in science teaching, it has several limitations that should be taken into account when interpreting the results.

First, the duration of the study is relatively short, limited to six weeks excluding the pre-test and post-test phases. Given that attitude development is a long-term process, this short time frame may not be sufficient to observe statistically significant changes in students' attitudes. Future studies may consider conducting their studies over a longer period to capture more lasting and measurable changes.

Second, the e-learning content was limited to a single unit (MaC) and students were only trained on the MaC unit with content appropriate to their dominant intelligence type. This narrow scope may have limited the generalizability of the findings. Expanding the content to cover more than one unit and allowing students to explore the e-learning environment tailored to different types of intelligences may increase the comprehensiveness and effectiveness of such interventions.

Third, AI was active in the study in identifying students' dominant intelligence types. Future research could further incorporate AI into the teaching and learning process. For example, a Chatbot could be created to help students by answering their questions in terms of both platform usage and domain knowledge.

Finally, although the study included both quantitative and qualitative data, the attitude scale may not have fully captured the emotional and cognitive nuances expressed in the interviews. Future research could utilize more sensitive and multidimensional measurement tools to better reflect students' emotional responses.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma Prof. Dr. Fikriye KIRBAĞ ZENGİN danışmanlığında 2023 tarihinde tamamladığımız "Fen Öğretiminde Yapay Zeka ile Belirlenen Çoklu Zeka Alanlarına Göre Hazırlanmış E-Öğrenme Ortamlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. * (Fırat Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 31.08.2020 Tarih, 408291 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "The analysis of e-learning settings, which are prepared on the basis of multiple intelligence domains determined by artificial intelligence in science instruction, as per different variables", supervised by Prof. Dr. Fikriye KIRBAĞ ZENGİN (Ph.D. Dissertation, Firat University, Elazig/Türkiye, 2023). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * (Firat University Rectorate, Social and Human Sciences Research Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 31.08.2020, numbered 408291 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

References | Kaynakça

Abbasi, S., Ayoob, T., Malik, A., & Memon, S. I. (2020). Perceptions of students regarding E-learning during COVID-19 at a private medical college. *Pakistan Journal of Medical Sciences, 36*(COVID19-S4), 57-61. https://doi.org/10.12669/pjms.36.COVID19-S4.2766

Ahmed, R. K. A. (2016). Artificial neural networks in E-learning personalization: A review. International *Journal of Intelligent Information Systems, 5*(6), 104-108. https://doi.org/10.11648/j.ijiis.20160506.14

Akkuzu, N., & Akçay, H. (2011). The design of a learning environment based on the theory of multiple intelligence and the study its effectiveness on the achievements, attitudes and retention of students. *Procedia Computer Science, 3*, 1003-1008. https://doi.org/10.1016/j.procs.2010.12.165

Alsalhi, N. R. I. (2020). The representation of multiple intelligences in the science textbook and the extent of awareness of science teachers at the intermediate stage of this theory. *Thinking Skills and Creativity, 38*, 100706. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2020.100706

Altınsoy, A.B. (2011). *Fen ve teknoloji dersinde çoklu zekâ kuramına dayalı öğretimin öğrencilerin başarılarına etkisi [The effect of teaching based on multiple intelligence theory on students' success in science and technology courses]*. [Unpublished master's thesis]. Selcuk University.

Araújo, A. C. D., Knijnik, J., & Ovens, A. P. (2021). How does physical education and health respond to the growing influence in media and digital technologies? An analysis of curriculum in Brazil, Australia and New Zealand. *Journal of Curriculum Studies, 53*(4), 563-577. https://doi.org/10.1080/00220272.2020.1734664

Arun Kumar, U., Mahendran, G., & Gobhinath, S. (2022). A review on artificial intelligence based E-learning system. Pervasive Computing and Social Networking: Proceedings of ICPCSN 2022, 659-671. https://doi.org/10.1007/978-981-19-2840-6_50

Ateş, R. Ö. (2007). *6. sınıflarda maddenin tanecikli yapısı konusunun çoklu zekâ kuramına dayalı öğretimi [Multiple intelligences theory based instruction of the particulate nature of the matter at 6th grade level]* [Unpublished master's thesis]. Balikesir University.

Baylari, A., & Montazer, G. A. (2009). Design a personalized e-learning system based on item response theory and artificial neural network approach. *Expert Systems with Applications, 36*(4), 8013-8021. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2008.10.080

Burlacu, S. (2011). Characteristics of knowledge-based economy and new technologies in education. *Revista Administratie si Management Public (RAMP), (16),* 114-119.

Büyüköztürk Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı [Manual of data analysis for social sciences]* (21th edition). Pegem Publishing.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri [Scientific research methods].* Pegem Publishing.

Cresswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2015). *Karma yöntem araştırmaları: Tasarımı ve yürütülmesi [Mixed methods research: Design and conduct]* (Trans. Y. Dede & S. B. Demir). Ani Publishing.

Demirel, Ö. (1999). *Planlamadan degerlendirmeye ögrenme sanatı [The art of teaching from planning to evaluation].* Pegem Publiishing.

El-Sabagh, H. A. (2021). Adaptive e-learning environment based on learning styles and its impact on development students' engagement. *International Journal of Educational Technology in Higher Education, 18*(1), 53. https://doi.org/10.1186/s41239-021-00289-4

El-Sabagh, H. A., & Hamed, E. (2020). The relationship between learning-styles and learning motivation of students at Umm Al-Qura University. *Egyptian Association for Educational Computer Journal.* https://doi.org/10.21608/EAEC.2020.25868.1015

Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing, 62*(1), 107–115.

Enger, S. K., & Yager, R. E. (2001). *Assessing student understanding in science: A standards-based K-12 handbook.* Corwin Press.

Eslit, E. (2023). *Integrating multiple intelligence and artificial intelligence in language learning: Enhancing personalization and engagement.* Preprints. https://doi.org/10.20944/preprints202307.1044.v1

Favale, T., Soro, F., Trevisan, M., Drago, I., & Mellia, M. (2020). Campus traffic and e-Learning during COVID-19 pandemic. *Computer Networks, 176*, 107290. https://doi.org/10.1016/j.comnet.2020.107290

Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics.* Sage publications limited.

Fu, X., Lokesh Krishna, K., & Sabitha, R. (2022). Artificial intelligence applications with e-learning system for China's higher education platform. *Journal of Interconnection Networks, 22*(Supp02), 2143016. https://doi.org/10.1142/S0219265921430167

George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A Simple Guide and References.* Baston: Allyn &Bacon.

Hafidi, M., & Lamia, M. (2015, April). *A personalized adaptive e-learning system based on learner's feedback and learner's multiple intelligences.* In 2015 12th International Symposium on Programming and Systems (ISPS) (pp. 1-6). IEEE.

Haleem, A., Javaid, M., Qadri, M. A., & Suman, R. (2022). Understanding the role of digital technologies in education: A review. *Sustainable Operations and Computers, 3*, 275-285. https://doi.org/10.1016/j.susoc.2022.05.004

Hogo, M. A. (2010). Evaluation of e-learning systems based on fuzzy clustering models and statistical tools. *Expert systems with applications, 37*(10), 6891-6903. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.03.032

Javaid, M., Haleem, A., Vaishya, R., Bahl, S., Suman, R., & Vaish, A. (2020). Industry 4.0 technologies and their applications in fighting COVID-19 pandemic. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews, 14*(4), 419-422. https://doi.org/10.1016/j.dsx.2020.04.032

Johnson, R. B., & Onwuegbuzie, A. J. (2004). Mixed methods research: A research paradigm whose time has come. *Educational Researcher, 33*(7), 14-26. https://doi.org10.3102/0013189X033007014

Kacalak, W., & Majewski, M. (2009). E-learning systems with artificial intelligence in engineering. In Emerging Intelligent Computing Technology and Applications: *5th*

International Conference on Intelligent Computing, ICIC 2009, Ulsan, South Korea, September 16-19, 2009. Proceedings 5 (pp. 918-927). Springer Berlin Heidelberg.

Kaewkiriya, T., Utakrit, N., & Tiantong, M. (2016). The design of a rule base for an e-learning recommendation system base on multiple intelligences. *International Journal of Information and Education Technology, 6*(3), 206.

Kapıcı, H., & Akçay, H. (2016). Middle school students attitudes toward science scientists science teachers and classes. *In The Asia-Pasific Forum on Science Learning and Teaching, 17*(1), 1-22.

Khan, M. A., Khojah, M., & Vivek. (2022). Artificial intelligence and big data: The advent of new pedagogy in the adaptive e-learning system in the higher educational institutions of Saudi Arabia. *Education Research International,* 1-10. https://doi.org/10.1155/2022/1263555

Lokare, V. T., & Jadhav, P. M. (2024). An AI-based learning style prediction model for personalized and effective learning. *Thinking Skills and Creativity, 51,* 101421. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2023.101421

Magomadov, V. S. (2020). The application of artificial intelligence and big data analytics in personalized learning. *Journal of Physics: Conference Series, 1691*(1), 012169. IOP Publishing. https://doi.org/10.1088/1742-6596/1691/1/012169

Manickam, M. V., Mohanapriya, M., Kale, S., Uday, M., Kulkarni, P., Khandagale, Y., & Patil, S. P. (2017). Research study on applications of artificial neural networks and E-learning personalization. *International Journal of Civil Engineering and Technology, 8*(8), 1422-1432.

Mankad, K. B. (2015). The role of multiple intelligence in e-learning. *IJSRD-International Journal for Scientific Research & Development, 3*(05), 2321-0613.

Martin, E., Aziz, M. A., Pujihanarko, A., & Pratiwi, N. R. (2023). Exploring the research on utilizing machine learning in e-Learning systems. *International Transactions on Artificial Intelligence, 2*(1), 76-80. http://doi.org/10.33050

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.

Ministry of National Education [MoNE]. (2018). Science course curriculum (Grades 3–8 of primary and lower secondary education). Board of Education and Discipline.

Moubayed, A., Injadat, M., Nassif, A. B., Lutfiyya, H., & Shami, A. (2018). E-learning: Challenges and research opportunities using machine learning & data analytics. *IEEE Access, 6*, 39117-39138. https://doi.org/ 10.1109/ACCESS.2018.2851790

Oubalahcen, H., & Tamym, L. (2023). The Use of AI in E-Learning Recommender Systems: A Comprehensive Survey. *Procedia Computer Science, 224*, 437-442. https://doi.org/10.1016/j.procs.2023.09.061

Pallant, J. (2020). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS*. Routledge.

Parkavi, R., Karthikeyan, P., & Abdullah, A. S. (2024). Enhancing personalized learning with explainable AI: A chaotic particle swarm optimization based decision support

system. *Applied Soft Computing, 156*, 111451. https://doi.org/10.1016/j.asoc.2024.111451

Pitychoutis, K. M., & Al Rawahi, A. (2024). Smart teaching: The synergy of multiple intelligences and artificial intelligence in english as a foreign language ınstruction.

Potode, A., & Manjare, P. (2015). E-learning using artificial intelligence. *International Journal of Computer Science and Information Technology Research, 3*(1), 78-82.

Seale, J., Colwell, C., Coughlan, T., Heiman, T., Kaspi-Tsahor, D., & Olenik-Shemesh, D. (2021). 'Dreaming in colour': disabled higher education students' perspectives on improving design practices that would enable them to benefit from their use of technologies. *Education and Information Technologies, 26,* 1687-1719. https://doi.org/10639-020-10329-7

Sukendro, S., Habibi, A., Khaeruddin, K., Indrayana, B., Syahruddin, S., Makadada, F. A., & Hâkim, H. (2020). Using an extended technology acceptance model to understand students' use of e-learning during COVID-19: Indonesian sport science education context. *Heliyon,* 6(11), 1-9. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05410

Susar Kırmızı, F. (2006). İlköğretim 4. sınıf Türkçe öğretiminde çoklu zekâ kuramına dayalı iş birlikli öğrenme yönteminin özetleme stratejisi üzerindeki etkileri [The effects of cooperative learning method based on multiple intelligence theory on summarizing strategy in teaching Turkish to 4th grade of primary school]. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute, (6)*, 99-108.

Şahan, A. (2018). *Fen bilimleri öğretiminde çoklu zekâ destekli eğitim modelinin öğrenci başarısına ve fen tutumuna etkisi [The effect of the multiple intelligence supported education model on student success and science attitude in science teaching]*. [Unpublished master's thesis]. Kirikkale University.

Şengül, S. H. (2007). *Çoklu zekâ kuramı temelli öğretimin ilköğretim altıncı sınıf öğrencilerinin dolaşım sistemi başarıları üzerine etkisi [Effects of Multiple Intelligence Theory Based Instruction on Sixth Grade Primary School Students' Achievement of Circulatory System]*. [Unpublished master's thesis]. Balıkesir University.

Tashakkori, A., & Teddlie, C. (1998). Mixed methodology: Combining qualitative and quantitative approaches. Sage.

Türkmen, L. (2007). The influences of elementary science teaching method courses on a Turkish teachers college elementary education major students' attitudes towards science and science teaching. *Journal of Baltic Science Education, 6*(1), 66-77.

Uçak, E. (2006). *Maddenin sınıflandırılması ve dönüşümleri" konusunda çoklu zekâ kuramı destekli öğretim yöntemi'nin öğrenci başarısı, tutumu ve hatırda tutma düzeyine etkisi [The effect of multiple intelligence based education method to the level of student success, attitude and remembering in the unit of changes and classification of matter].* [Unpublished master's thesis]. Pamukkale University.

Villaverde, J. E., Godoy, D., & Amandi, A. (2006). Learning styles' recognition in e-learning environments with feed-forward neural networks. *Journal of Computer Assisted Learning, 22*(3), 197-206. https://doi.org/10.1111/j.1365-2729.2006.00169.x

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri [Qualitative research methods in the social sciences]* (6th edition). Seckin Publishing.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1275-1305 | Araştırma Makalesi

The Evaluation of Marketing Performance of Airline Companies with AHP and TOPSIS Methods

Mehmet Etlioğlu [1]

Abstract

Marketing performance is a critical success factor in achieving sustainable profitability and competitive advantage for airline companies in the global competitive environment. Increasing competition in the sector and diversification of consumer expectations have made the effectiveness of marketing strategies dependent not only on traditional product/service, price, place and promotion elements but also on comprehensive criteria such as digital marketing, brand positioning, technology and innovation management and customer experience. In addition, the importance of digitalization and customer-oriented strategies in achieving competitive advantage is gradually increasing. In the literature, studies conducted using multi-criteria decision-making techniques in airline companies generally focus on basic performance indicators, financial and service quality. In this context, it is evaluated that the study will contribute to the literature and sector practitioners by evaluating the marketing performances of airline companies with multi-criteria decision-making techniques, AHP and TOPSIS. In this context, it has become mandatory for airline companies to evaluate their marketing strategies with multi-dimensional and analytical approaches for sustainable success. The aim of the study is to evaluate the prioritization of marketing strategies in the airline sector systematically and comprehensively with multi-criteria decision-making methods. In line with this purpose, considering the limitations in the literature, the weights and importance rankings of basic marketing criteria were determined with the AHP method; Then, the marketing performances of four airline companies operating in Türkiye were compared using the TOPSIS method. The analysis results revealed that pricing (0.232), product/service quality (0.206) and digital marketing (0.113) were the most critical criteria. Technology and innovation management (0.111) also has an important place in competitive strategies. In the TOPSIS analysis, Airline A showed the highest performance in the areas of product/service, place, promotion, digital marketing, brand positioning, customer experience and technology-innovation. Airline B ranked second, and Airlines C and D ranked third. These findings provide significant contributions to airline companies in making their marketing strategies more effective and efficient and thus achieving competitive advantage.

Keywords: Marketing Performance, Airline Companies, AHP, TOPSIS, Multi-Criteria Decision-Making Methods

Etlioğlu, M. (2025). The Evaluation of Marketing Performance of Airline Companies with AHP and TOPSIS Methods. *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 14(3), 1275-1305.. https://doi.org/10.15869/itobiad.1700893

Date of Submission	16.05.2025
Date of Acceptance	03.08.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Assist. Prof., Konya Food and Agriculture Univ., Faculty of Social Sciences and Humanities, Dep.of International Trade and Buisness, Konya, Türkiye, mehmet.etlioglu@gidatarim.edu.tr, ORCID:0000-0001-5341-5777

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1275-1305 | Araştırma Makalesi

Havayolu Şirketleri Pazarlama Performanslarının AHP ve TOPSIS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi

Mehmet Etlioğlu [1]

Öz

Küresel rekabet ortamında havayolu şirketleri için pazarlama performansı sürdürülebilir karlılık ve rekabet avantajı elde etmede kritik bir başarı faktörüdür. Sektörde artan rekabet ve tüketici beklentilerinin çeşitlenmesi, pazarlama stratejilerinin etkinliğini sadece geleneksel ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma unsurlarına değil aynı zamanda dijital pazarlama, marka konumlandırma, teknoloji ve inovasyon yönetimi ve müşteri deneyimi gibi kapsamlı kriterlere de bağımlı hale getirmiştir. Ayrıca rekabet avantajı elde etmede dijitalleşmenin ve müşteri odaklı stratejilerin önemi giderek artmaktadır. Literatürde havayolu şirketlerinde çok kriterli karar verme teknikleri kullanılarak yapılan çalışmalar genellikle temel performans göstergeleri, finansal ve hizmet kalitesine odaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın havayolu şirketlerinin pazarlama performanslarını çok kriterli karar verme teknikleri, AHP ve TOPSIS ile değerlendirerek literatüre ve sektör uygulayıcılarına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda havayolu şirketlerinin sürdürülebilir başarı için pazarlama stratejilerini çok boyutlu ve analitik yaklaşımlarla değerlendirmeleri zorunlu hale gelmiştir. Çalışmanın amacı, havayolu sektöründe pazarlama stratejilerinin önceliklendirilmesini çok kriterli karar verme yöntemleri ile sistematik ve kapsamlı bir şekilde değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda literatürdeki kısıtlılıklar göz önünde bulundurularak temel pazarlama kriterlerinin ağırlıkları ve önem sıralamaları AHP yöntemi ile belirlenmiş; ardından Türkiye'de faaliyet gösteren dört havayolu işletmesinin pazarlama performansları TOPSIS yöntemi ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre en önemli kriterlerin fiyatlandırma (0,232), ürün/hizmet kalitesi (0,206) ve dijital pazarlama (0,113) olduğu ortaya çıkmıştır. Teknoloji ve inovasyon yönetimi (0,111) de rekabet stratejilerinde önemli bir yere sahiptir. TOPSIS analizinde Havayolu A, ürün, dağıtım, tutundurma, dijital pazarlama, marka konumlandırma, müşteri deneyimi ve teknoloji-inovasyon alanlarında en yüksek performansı göstermiştir. Havayolu B ikinci, Havayolu C ve D ise üçüncü sırada yer almıştır. Bu bulgular havayolu işletmelerinin pazarlama stratejilerini daha etkin ve verimli hale getirerek rekabet avantajı elde etmelerinde önemli katkılar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama Performansı, Havayolu Şirketleri, AHP, TOPSİS, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri

Etlioğlu, M. (2025). Havayolu Şirketleri Pazarlama Performanslarının AHP ve TOPSIS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1275-1305.* https://doi.org/10.15869/itobiad.1700893

Geliş Tarihi	16.05.2025
Kabul Tarihi	03.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

[1] Assist. Prof., Konya Food and Agriculture University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of International Trade and Buisness, Konya, Türkiye, mehmet.etlioglu@gidatarim.edu.tr, ORCID:0000-0001-5341-5777

Introduction

Due to intense competition, service similarity and diversified customer expectations, marketing strategies are among the critical success factors in the airline industry. Marketing performance plays a decisive role in analyzing customer needs, creating loyalty and increasing market share (Alp, 2023, p. 137; Karaağaoğlu & Ülger, 2020, p. 186). The dynamic structure of the sector forces companies to constantly develop innovative and differentiating strategies (SHGM, 2020). Digital marketing, customer service and data-based applications have become the key to competitive advantage (Karaağaoğlu & Ülger, 2020, p. 199). In Türkiye, major players such as Turkish Airlines, Pegasus, AnadoluJet and SunExpress are constantly renewing their strategies in the fields of marketing mix, digitalization and innovation (THY, 2023b; Pegasus, 2025; Işılar, 2021, pp. 42-63). Turkish Airlines focus on global brand image and digital analysis; Pegasus focuses on low cost and digital investments; AnadoluJet focuses on regional prevalence; SunExpress focuses on tourism-focused campaigns (THY, 2023b; SunExpress, 2025). These strategies are constantly updated in line with digital transformation and aim to respond to customer expectations (Işılar, 2021, p. 60). As a result, success in marketing performance depends on the continuity of customer-focused, innovative and flexible strategies.

The marketing performance of airline companies is based on multidimensional and dynamic criteria such as product/service quality, pricing, place, promotion, digital marketing, brand positioning, customer experience and innovation management. However, in the literature, holistic analysis of these comprehensive criteria with Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods such as AHP and TOPSIS is limited; comparative performance analyses are insufficient, especially in the context of Türkiye. This situation points to a significant research gap in the prioritization, weighting and evaluation of the performances of companies accordingly. In this context, The research question of this study is defined "Which criteria determine the marketing performance of four airline companies operating in Türkiye and how do company strategies differ according to these priorities?" In seeking an answer to this question, the study relies on the MCDM approach in the marketing management literature and the extended marketing mix theory.

This study aims to contribute to airline companies gaining competitive advantage, developing strategies in line with customer expectations, and integrating digitalization and innovation into marketing processes by analyzing the multidimensional structure of marketing performance. Analyzing marketing criteria with scientific and systematic methods is also important in terms of efficiency in resource use and optimization of customer experience. The study expands the traditional 4P (product/service, place, price, promotion) framework and includes current criteria such as brand positioning, digital marketing, customer experience, and innovation management in the scope of the analysis. This expanded approach allows marketing strategies to be evaluated with multidimensional and current dynamics. As a result, the study analyzes the marketing performance of airline companies in Türkiye with AHP and TOPSIS methods, reveals the priority criteria and the best performing company; thus, it offers a methodological innovation to the literature and strategic guidance to the sector.

1. Literature Review

The literature review systematically evaluates studies that address marketing performance in the airline industry within an analytical framework. Marketing performance is defined by multidimensional criteria such as product/service quality, pricing, place, promotion, digital marketing, brand positioning, customer experience and technology-innovation, and the critical role of these elements in business success is emphasized. However, existing studies generally exhibit one-dimensional approaches and comprehensive analyses conducted with multi-criteria decision making (MCDM) methods are limited. In Türkiye, the lack of comparative and original marketing performance analyses reveals the research gap in this area.

This study uses AHP and TOPSIS methods in an integrated manner to determine the relative importance of marketing performance criteria and to compare airline companies. While AHP determines the weights of the criteria through pairwise comparisons (Saaty, 1980, p. 22); TOPSIS reveals the best performance by calculating the proximity of alternatives to the ideal solution with these weights (Hwang & Yoon, 1981, p. 69). The comparative analysis of four airline companies in Türkiye adds practical value to the study, provides concrete roadmaps for the development of marketing strategies and fills the methodological gap in the literature.

Marketing performance is a multidimensional concept used to evaluate the outcomes of a firm's marketing activities. It is not limited to financial results but also encompasses strategic outcomes such as customer satisfaction, brand equity, market share, and customer loyalty (Morgan, Clark & Gooner, 2002, p. 364). This performance is assessed through indicators that measure the value creation potential of marketing efforts, the efficiency of resource utilization, and the role of marketing in achieving competitive advantage. Rust et.al. (2004, p. 76) classify marketing performance into three main categories: customer-related metrics (e.g., satisfaction and loyalty), financial metrics (e.g., revenue, ROI), and brand-related metrics (e.g., brand awareness and reputation). From the Resource-Based View (RBV) perspective, marketing capabilities are considered strategic resources that directly contribute to firm performance (Vorhies & Morgan, 2005, p. 82). Furthermore, meta-analyses that examine the impact of marketing activities on financial performance indicate that expenditures on advertising and promotion yield long-term positive effects through enhanced brand value and strengthened customer relationships (Krasnikov & Jayachandran, 2008, p. 10). In this context, marketing performance is positioned as a managerial concept with strong theoretical and practical dimensions, evaluated through both internal capabilities and external market outcomes. It can be defined as a multidimensional measurement system that assesses the impact of a firm's marketing efforts on financial, customer-based, and brand-based outcomes.

Marketing performance is of strategic importance in terms of increasing customer satisfaction, strengthening brand value and providing sustainable competitive advantage to airline companies. Effective evaluation of marketing strategies in line with increasing competition, digitalization and changing passenger expectations has become critical in terms of positioning in the sector. In this context, Resource-Based View (RBV) and Contingency Theory provide solid theoretical foundations in the analysis of marketing strategies. While RBV emphasizes the role of rare and valuable resources such as digital marketing, customer experience and innovation in creating competitive advantage

(Barney, 1991, p. 628); Contingency Theory argues that strategies should be shaped in accordance with environmental factors and customer demands (Donaldson, 2001, p. 345). When these two approaches are evaluated together, it becomes clear that airline companies need to structure their strategies according to both internal resources and external environmental conditions. In this context, multi-criteria decision-making (MCDM) methods such as AHP and TOPSIS provide effective tools in determining strategic priorities and enable the evaluation of marketing performance criteria in a hierarchical and analytical structure. In conclusion, while this study demonstrates the applicability of MCDM methods in airline marketing at a theoretical level, it contributes to strategic decision-making processes by providing a comparative marketing performance analysis for airline companies in Türkiye at a practical level.

2. Airline Marketing Strategies

The boundaries between marketing strategies, performance, and KPIs are unclear, and each is considered as a tool to support and measure marketing activities. This study adopts an expanded marketing approach that includes digital marketing, brand positioning, customer experience management, and technology-innovation strategies in addition to the traditional 4Ps (product, price, place, promotion).

In the literature, studies conducted on airline companies using multi-criteria decision-making techniques generally focus on financial and service quality. There are a limited number of studies that include existing criteria such as digital marketing, customer experience and innovation. Studies conducted on airline companies using multi-criteria decision-making techniques; key performance indicators (Garg & Agrawal, 2023, p. 21), destination selection (Akman et.al., 2018, p.1), financial performance (Avcı & Çınaroğlu, 2018, p.316), service quality (Chien-Chang, 2012, p. 246; Chang & Yeh, 2002, p. 166; Bakır & Atalık, 2018, p. 617; Kuo, 2011, p.1177; Öztürk & Onurlubaş, 2019, p. 81; Tsaur et.al., 2002, p. 107), aircraft selection (Kıracı & Bakır, 2018, p. 13), supplier selection (Rezaei et.al., 2014, p. 8165), passenger number and traffic forecast (Grosche et.al., 2007, p.175; Nam & Schaefer, 1995, p. 239; Suryani et.al., 2010, p. 2324), revenue management (Zhang & Cooper, 2005, p. 415; Van Ryzin & McGill, 2000; p. 2) marketing performance (Gürsoy et.al., 2022, p. 135), financial and operational efficiency (Pineda, 2018, p. 103), corporate image and reputation (Chuang et.al., 2007, p. 1) can be given as examples.

Product/service strategies increase customer value with personalized services by improving the quality of pre-flight, during-flight, and post-flight experience (Ferrell & Hartline, 2011, p. 293). Pricing is dynamically optimized according to cost, demand, and segments (Talluri & Van Ryzin, 2006, p. 14). Distribution is multi-channel and digitalization-supported, and social media and mobile applications increase customer access (Pearson, 2013, p. 2). Promotion strategies strengthen customer relationships with data-driven campaigns and social media interaction (Kotler & Armstrong, 2021, p. 205; Wensveen, 2023, p. 158). Digital marketing strategies provide effective access to the target audience with social media, SEO, big data analytics, and personalized campaigns (Chaffey et al., 2013, p. 56), while mobile applications and VR/AR technologies increase user experience and brand loyalty (Morosan, 2010, pp. 52-58). Differentiation strategies such as low cost, premium quality, and environmental awareness stand out in brand positioning (Fragomeni, 2024). Customer experience management aims to provide consistent service at every stage of the flight with biometric passes, AI-supported

chatbots and loyalty programs (Shaw, 2016, p. 242; THY, 2023a). Technology and innovation management increases operational efficiency and customer satisfaction with IoT, automation, AI and digital twin applications (Halpern et al., 2021, p. 193). This holistic marketing approach is critical to improving airline performance, building customer loyalty and providing sustainable competitive advantage.

3. Emprical Study

The purpose of this study is to determine the most effective marketing strategy among four airline companies operating in Türkiye based on product/service, price, place, promotion, digital marketing, brand positioning, customer experience and technology-innovation strategies. In this context, evaluation was made on 8 main and 46 sub-criteria using AHP and TOPSIS methods in line with the opinions of field experts and academicians.

The criteria determination process was designed as a multi-stage procedure that integrated both rigorous academic literature and expert evaluations. The initial phase involved an extensive review of national and international studies focused on airline marketing and strategic marketing performance. Foundational constructs were drawn from frameworks such as the marketing mix (4Ps) as defined by Kotler (2022, p. 34), and further supported by works including Kotler et.al. (2022, p. 88) and Buhalis & Foerste (2015, pp. 152–153). Particular attention was paid to eight strategic dimensions: product/service quality, pricing, place/distribution, promotion, digital marketing, brand positioning, customer experience, and innovation. These dimensions are commonly cited in empirical airline marketing studies, emphasizing the importance of adapting offerings and strategies to evolving digital and experiential contexts (Moghadas & Mokhles, 2021, p. 115; Keke, 2024, pp. 60–61; Altexsoft, 2024).

Following this literature-based screening, 62 potential indicators were identified and subsequently refined through a two-round Delphi process. In the first round, an open-ended questionnaire was administered to a panel comprising three senior marketing managers with at least ten years of experience in the aviation industry and two academic experts. Based on their qualitative feedback, redundant, ambiguous, and overlapping items were eliminated. In the second round, the remaining 50 indicators were rated by the same panel using a 1–9 Likert scale to evaluate each item's applicability and importance.

The Content Validity Ratio (CVR) was calculated for all items in accordance with Lawshe's (1975, p. 565) method, and only indicators exceeding the critical threshold of 0.49 were retained. As a result, 46 indicators were finalized for further analysis.

In the final stage, a pilot test was conducted with the same panel to reassess the wording, scope, and conceptual clarity of the selected criteria. Linguistic refinements and structural adjustments were made based on expert feedback. This systematic process ensured that all criteria were not only theoretically grounded and empirically supported but also validated for practical implementation.

Ultimately, eight main categories and 46 sub-criteria—derived from literature and refined through expert consensus—were determined to be valid and reliable for use in the AHP-based weighting and TOPSIS-based ranking phases of the study, providing a robust framework for evaluating strategic marketing performance in the airline industry.

Therefore, grounded in both theoretical frameworks and empirical airline marketing research, the eight selected dimensions—product/service, pricing, place, promotion, digital marketing, brand positioning, customer experience, and innovation—emerged as the most comprehensive and contextually relevant criteria (Park et al., 2020, pp. 2–3; Raza et al., 2025, p. 3886; Karaağaoğlu & Çiçek, 2019, p. 611).

3.1 Analytical Hierarchy Process (AHP)

Analytical Hierarchy Process (AHP) is one of the most widely used approaches among multi-criteria decision making (MCDM) methods developed by Saaty (1977). AHP allows decision makers to evaluate the relative importance of criteria or alternatives intuitively and consistently, especially in cases where quantitative data is insufficient (Saaty, 1977, p. 52). Saaty (1980) presented a systematic method that converts pairwise comparisons into numerical priorities. The basic stages generally accepted in the literature are; converting the decision problem into a hierarchical structure, making pairwise comparisons, checking consistency and calculating priorities**:**

Step 1: Defining the Decision Problem and Determining the Purpose

The decision problem to be solved is clearly defined and the main purpose of the decision is determined. In this stage, the scope and goals of the decision are determined and the direction of the process is drawn.

Step 2: Establishing the Hierarchical Structure by Determining the Criteria and Sub-Criteria

The main criteria and sub-criteria affecting the decision problem are determined. These criteria are organized in a hierarchical structure together with the purpose. The hierarchy usually consists of the purpose at the top, the criteria and sub-criteria in the middle, and the alternatives at the bottom.

Step 3: Determining the Relative Importance of the Criteria by Pairwise Comparisons

The criteria at each hierarchical level are subjected to pairwise comparison using a standard importance rating scale such as the scale in Table 1. The relative priorities of the criteria are determined by these comparisons.

Table 1. Pairwise comparison scale

Value	Semantic Meaning
1	The two decision items have the same importance.
3	The selected decision item is weakly more important than the other one
5	The selected decision item is strongly more important than the other one.
7	The selected decision item is very strongly more important than the other
9	The selected decision item is absolutely more important than the other
2,4,6,8	Intermediate values

Kaynak: Saaty, 1980, p. 21

Step 4: Normalizing the Comparison Matrix

The values in each column in the created binary comparison matrix are normalized by dividing them by the sum of that column. Thus, the relative weights between the criteria

are standardized.

Step 5: Calculating the Priority Vector

A vector showing the priorities of the criteria (priority vector) is created by taking the arithmetic average of each row of the normalized matrix. This vector numerically expresses the relative importance of the criteria.

Step 6: Creating the Weighted Total Matrix (Eigenvector)

The priority vector is multiplied by the initial comparison matrix to obtain the weighted total matrix. This matrix is used to check the consistency of the comparisons.

Step 7: Calculating the largest eigenvalue (λmax)

Each element in the weighted total matrix is divided by the corresponding element in the priority vector. The average of the elements of the new matrix is taken to calculate the λmax (maximum eigenvalue) value.

Step 8: Calculating the Consistency Index (CI)

The Consistency Index (CI) is calculated by subtracting the number of criteria (n) from the largest eigenvalue (λmax) and dividing the result by (n - 1).

$$\boldsymbol{CI} = \frac{(\boldsymbol{\lambda}\,\mathbf{max} - \boldsymbol{n})}{(\boldsymbol{n} - \mathbf{1})}$$

Step 9: Calculating the Consistency Ratio (CR)

The Consistency Ratio is found by dividing the Consistency Index (CI) by the random index (RI) value (CR= CI / RI). The random index table is shown in Table 2. The CR value determines whether the decision matrix is within acceptable consistency limits. Generally, if CR ≤ 0.1, the matrix is considered consistent.

$$\boldsymbol{CR} = \frac{\boldsymbol{CI}}{\boldsymbol{RI}}$$

Table 2. Random index

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Value	0	0	0.58	0.9	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45	1.49	1.51	1.53	1.56	1.57	1.59

Kaynak: Saaty, 1980, p. 21

The AHP method evaluates criteria and alternatives with pairwise comparisons in a hierarchical structure, mathematically integrating quantitative and qualitative data with expert opinions. It is suitable for group decisions, its flexibility can be tested with sensitivity analysis, and it provides reliable decisions (Saaty, 1977, p. 56; Tzeng & Huang, 2011, p. 152).

3.2.Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS)

The TOPSIS method was developed by Hwang and Yoon (1981) and is based on the alternatives being closest to the positive ideal solution and farthest from the negative ideal solution. This method provides more realistic models by allowing the criteria to balance each other (Tzeng & Huang, 2011, p. 217). While the positive ideal solution

maximizes the benefit criteria and minimizes the cost criteria, the negative ideal solution applies the opposite (Wang & Elhag, 2006, p. 310). It is widely used to determine the most effective strategy by comparing the marketing strategies of airline companies within the scope of product/service, price, place, promotion, digital marketing, brand positioning, customer experience and innovation criteria. The stages are presented below.

Step 1: Creating the Decision Matrix

A decision matrix with m*p dimensions in equatition 3.1 is created by the decision maker, including the decision alternatives (m) to be compared and the evaluation criteria (p) to be used in the decision process in the matrix columns (Hwang & Yoon, 1981, p. 63).

$$A_{IJ} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1p} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2p} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mp} \end{bmatrix} \quad 3.1$$

Step 2: Creation of Normalized Decision Matrix (R)

After the decision matrix is created, the normalized matrix elements (rij) are obtained by dividing the value in each column (aij) by the square root of the sum of the squares of all elements of the relevant column with the formula in 3.2 (Mahmoodzadeh et.al., 2007, p. 138) and the matrix given in 3.3 is obtained.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} a_{ij}^2}} \left(i = 1,\dots,m \text{ ve } j = 1,\dots,p\right) \quad 3.2$$

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1p} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2p} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mp} \end{bmatrix} \quad 3.3$$

Step 3: Creation of Weighted Normalized Decision Matrix (V)

The value in each column of the normalized matrix (r_{ij}) is multiplied by the weight value (w_i) related to the evaluation criterion expressed by the relevant column to obtain the normalized matrix weighted in 3.4. The elements of this matrix are symbolized as v_{ij} (Rao, 2008, p. 1975).

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1p} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2p} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mp} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1p} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2p} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & \dots & v_{mp} \end{bmatrix} \quad 3.4$$

Step 4: Creating Positive Ideal (A*) and Negative Ideal (A^-) Solutions

After the weighted normalized matrix (V) is created, positive (A^+) and negative (A^-) ideal solution values are determined. The highest values in the maximized criteria and the lowest values in the minimized criteria are taken as A^+; the opposite values are taken as A^-.

Positive ideal solution values

$$A^+ = \{\max v_{ij} | j = 1, \dots p; i = 1, \dots, m\} \quad 3.5$$

$A^+ = \{v_1^+ v_2^+, v_n^+\}$ Column maximum values.

Negative ideal solution values

$$A^- = \{\max v_{ij} | j = 1, \dots p; i = 1, \dots, m\} \quad 3.6$$

$A^- = \{v_1^- v_2^-, v_n^-\}$ Column minimum values.

Step 5: Calculation of distance values (S^+ and S^-) to positive ideal and negative ideal solutions.

When calculating the distances (S^+ and S^-) to the positive and negative ideal solutions, the Si+ and Si- values are obtained separately for each alternative using the Euclidean distance formulas with the help of the formula in 3.7 and 3.8 (Mahmoodzadeh et.al., 2007: 139).

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} \left(v_{ij} - v_j^+\right)^2} \quad 3.7$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} \left(v_{ij} - v_j^-\right)^2} \quad 3.8$$

Step 6: Calculation of the relative closeness value (C) to the ideal solution

The relative closeness value of each decision alternative to the ideal solution is calculated using the distances to the positive and negative ideal solutions. The closeness value to the positive ideal solution takes values in the range $C_i^+ 0 \leq C_i^+ \leq 1$. While $C_i^+ = 1$ indicates the absolute closeness of the relevant decision alternative to the positive ideal solution, $C_i^+ = 0$ indicates the absolute closeness of the relevant decision alternative to the negative ideal solution (Özdemir, 2015, p. 136). As a result of the specified steps, the calculated C_i^+ values are ranked according to their magnitude and the order of importance is determined for each decision alternative (Hwang & Yoon, 1981, p. 19).

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad 3.9$$

4. Application

4.1. Determining Criteria Weights of Marketing Strategies with AHP Method

In the first stage of the AHP method, the decision problem is structured hierarchically as purpose, main and sub-criteria and options (Figure 1, Table 3). The relationship between airline companies and marketing strategies is also shown in Figure 1. Criteria weights were determined with AHP over the decision matrix created by pairwise comparisons

made by experts and academicians on a scale of 1-9; group decision was calculated with geometric mean, and consistency rates were checked. The weights obtained were integrated into the TOPSIS method and the marketing strategy performance of airline companies was compared.

Figure 1. Hierarchical framework

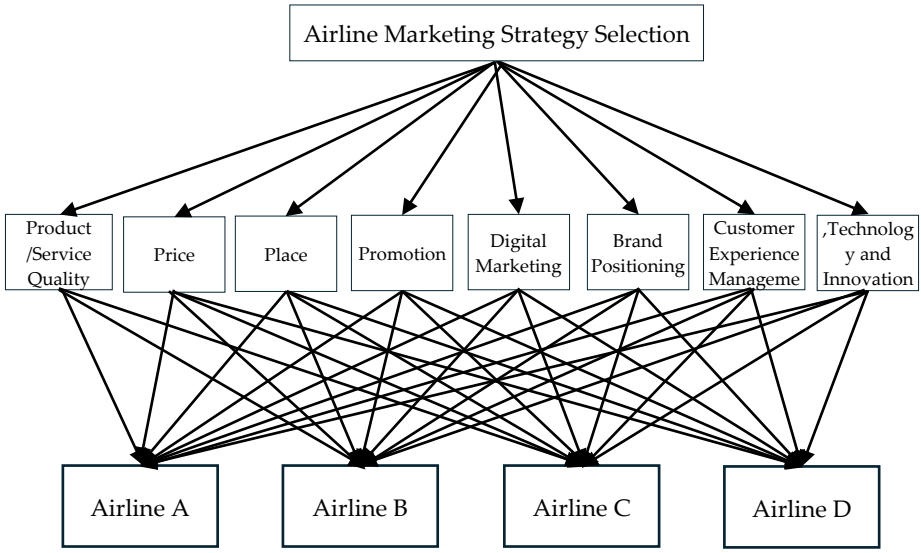

As a result of comparing the main criteria with each other, it was concluded that price is more important (PRIC: 0.232), the order of importance of other main criteria is PRDCT (0.206), DMKT (0.113), TIM (0.111), PLC (0.106), PRMT (0.094), BRDP (0.085) and CEXM (0.053). As a result of pairwise comparisons, the consistency index (CI) value (0.07) was accepted as consistent since it was below 0.1 (Table 4)**.**

Table 4. Comparison of main criteria

	PRDC	PRI	PLC	PRM	DMK	BRD	CEX	TIM	W	λ	λ_ma	CI	CR
PRDC	0,187	0,23	0,09	0,086	0,404	0,230	0,148	0,266	0,20	1,87	9,098		
PRIC	0,187	0,23	0,43	0,158	0,220	0,222	0,159	0,240	**0,23**	2,05	8,851		
PLC	0,187	0,05	0,09	0,086	0,078	0,109	0,121	0,126	0,10	0,92	8,710		
PRMT	0,187	0,12	0,09	0,086	0,021	0,088	0,079	0,073	0,09	0,80	8,509	0,10	0,07
DMK	0,036	0,08	0,09	0,317	0,078	0,088	0,108	0,101	0,11	0,98	8,722		
BRDP	0,071	0,09	0,07	0,086	0,078	0,088	0,121	0,065	0,08	0,73	8,664		
CEXM	0,071	0,08	0,04	0,061	0,041	0,041	0,056	0,027	0,05	0,46	8,653		
TIM	0,071	0,09	0,07	0,119	0,078	0,136	0,208	0,101	0,11	0,94	8,504		

Pairwise comparisons of sub-criteria, their relative priorities and consistency rates are shown in Tables 4-13. Accordingly; In terms of product/service strategies, innovative products and services PRDCT1 (0.529), competition-based pricing PRIC3 (0.436) in price strategies, multi-channel distribution and omni-channel PLC6 (0.476 in the place strategies),

customer loyalty and incentive programs PRMT6 (0.347) in the promotion strategy, big data and personalization DMKT4 (0.503) in digital marketing strategies, global and regional network power focused positioning BRDP10 (0.311) in brand positioning strategies, loyalty programs and special privileges CEXM4 (0.400) in customer experience strategies and security and smart airport technologies (biometric authentication & blockchain) TIM1 (0.338) in technology and innovation strategies constitute the most important sub-criteria.he consistency rate (CR) of all matrices is below 0.10.

Table 5. Comparison of product/service sub-criteria

	PRDCT1	PRDCT2	PRDCT3	PRDCT4	W	λ	λ_max	CI	CR
PRDCT1	0,54	0,60	0,51	0,47	**0,529**	2,15729	4,08	0,02	0,02
PRDCT2	0,16	0,18	0,24	0,16	0,186	0,76	4,09		
PRDCT3	0,21	0,14	0,19	0,28	0,206	0,83324	4,04		
PRDCT4	0,09	0,09	0,06	0,08	0,079	0,32021	4,05		

Table 6. Comparison of price sub-criteria

	PRIC1	PRIC2	PRIC3	PRIC4	PRIC5	PRIC6	W	λ	λ_max	CI	CR
PRIC1	0,0529	0,0389	0,0584	0,0332	0,0517	0,0321	0,045	0,2904	6,5177	0,1178	0,0950
PRIC2	0,1213	0,0891	0,0574	0,0677	0,1227	0,1245	0,097	0,6388	6,5791		
PRIC3	0,3185	0,5454	0,3511	0,4993	0,4446	0,4581	**0,436**	2,9214	6,6979		
PRIC4	0,1488	0,1230	0,0656	0,0934	0,1227	0,0590	0,102	0,6422	6,2916		
PRIC5	0,1732	0,1230	0,1337	0,1288	0,1693	0,2139	0,157	1,0542	6,7148		
PRIC6	0,1853	0,0805	0,3339	0,1777	0,0889	0,1124	0,163	1,0983	6,7332		

Table 7. comparison of place sub-criteria

	PLC1	PLC2	PLC3	PLC4	PLC5	PLC6	W	λ	λ_max	CI	CR
PLC1	0,0490	0,0337	0,0247	0,0652	0,0329	0,0606	0,044	0,2767	6,2376	0,0713	0,0575
PLC2	0,0490	0,0337	0,0115	0,0203	0,0293	0,0576	0,034	0,2033	6,0552		
PLC3	0,1243	0,1829	0,0627	0,0687	0,0410	0,0637	0,091	0,5644	6,2332		
PLC4	0,1182	0,2607	0,1436	0,1572	0,1615	0,1535	0,166	1,0705	6,4572		
PLC5	0,2402	0,1858	0,2469	0,1572	0,1615	0,1459	0,190	1,2485	6,5850		
PLC6	0,4193	0,3032	0,5105	0,5314	0,5738	0,5187	**0,476**	3,1291	6,5717		

Table 8. Comparison of promotion sub-criteria

	PRMT1	PRMT2	PRMT3	PRMT4	PRMT5	PRMT6	W	λ	λ_max	CI	CR
PRMT1	0,113	0,236	0,277	0,122	0,134	0,088	0,162	1,0241	6,332	0,049	0,040
PRMT2	0,020	0,041	0,024	0,049	0,040	0,054	0,038	0,23018	6,052		
PRMT3	0,018	0,079	0,045	0,055	0,060	0,053	0,052	0,31042	6,008		
PRMT4	0,333	0,304	0,297	0,361	0,410	0,366	0,345	2,17919	6,320		
PRMT5	0,050	0,061	0,045	0,052	0,060	0,073	0,057	0,35609	6,258		
PRMT6	0,467	0,279	0,312	0,361	0,297	0,366	**0,347**	2,25896	6,513		

Table 9. Comparison of digital marketing sub-criteria

	DMKT1	DMKT2	DMKT3	DMKT4	DMKT5	DMKT6	W	λ	λ_max	CI	CR
DMKT1	0,0645	0,0445	0,0503	0,0690	0,0605	0,0662	0,059	0,3678	6,2139	0,0397	0,0320
DMKT2	0,1001	0,0691	0,1589	0,0713	0,0835	0,0472	0,088	0,5408	6,1202		
DMKT3	0,0645	0,0219	0,0503	0,0713	0,0278	0,0449	0,047	0,2814	6,0149		
DMKT4	0,4911	0,5088	0,3702	0,5251	0,5747	0,5498	**0,503**	3,1817	6,3220		
DMKT5	0,0890	0,0691	0,1511	0,0763	0,0835	0,0961	0,094	0,5802	6,1592		
DMKT6	0,1906	0,2866	0,2192	0,1869	0,1700	0,1957	0,208	1,3243	6,3614		

Table 10. Comparison of brand positioning sub-criteria

	BRDP1	BRDP2	BRDP3	BRDP4	BRDP5	BRDP6	BRDP7	BRDP8	BRDP9	BRDP10	W	λ	λ_max	CI	CR
BRDP1	0,048	0,083	0,060	0,009	0,037	0,146	0,082	0,090	0,026	0,063	0,064	0,68677	10,675	0,127	0,085
BRDP2	0,018	0,032	0,037	0,017	0,022	0,023	0,029	0,032	0,030	0,048	0,029	0,31099	10,836		
BRDP3	0,104	0,112	0,131	0,141	0,061	0,106	0,166	0,184	0,146	0,154	0,130	1,44905	11,108		
BRDP4	0,293	0,118	0,050	0,054	0,035	0,037	0,053	0,043	0,056	0,054	0,079	0,92788	11,709		
BRDP5	0,097	0,110	0,163	0,115	0,076	0,118	0,074	0,166	0,102	0,043	0,106	1,20829	11,367		
BRDP6	0,048	0,203	0,181	0,211	0,094	0,146	0,178	0,184	0,113	0,162	0,152	1,68174	11,069		
BRDP7	0,018	0,034	0,024	0,031	0,032	0,026	0,031	0,009	0,026	0,050	0,028	0,31111	11,044		
BRDP8	0,018	0,034	0,024	0,043	0,016	0,027	0,116	0,034	0,056	0,050	0,042	0,44669	10,656		
BRDP9	0,104	0,058	0,050	0,054	0,041	0,072	0,067	0,034	0,056	0,047	0,058	0,65908	11,319		
BRDP10	0,251	0,217	0,280	0,327	0,586	0,298	0,204	0,225	0,390	0,329	**0,311**	3,60828	11,613		

Table 11. Comparison of customer experience sub-criteria

	CEXM1	CEXM2	CEXM3	CEXM4	W	λ	λ_max	CI	CR
CEXM1	0,298	0,377	0,410	0,249	0,333	1,371	4,11302	0,02626	0,029177
CEXM2	0,043	0,055	0,043	0,075	0,054	0,217972	4,037112		
CEXM3	0,146	0,255	0,201	0,249	0,213	0,860985	4,043546		
CEXM4	0,512	0,313	0,346	0,428	**0,400**	1,647503	4,121438		

Table 12. Comparison of technology and ınnovation sub-criteria

	TIM1	TIM2	TIM3	TIM4	W	λ	λ_max	CI	CR
TIM1	0,3340	0,3256	0,3679	0,3264	**0,338**	1,3620	4,0242	0,0060	0,0067
TIM2	0,2263	0,2206	0,1718	0,2366	0,214	0,8582	4,0134		
TIM3	0,1057	0,1495	0,1164	0,1105	0,121	0,4833	4,0098		
TIM4	0,3340	0,3044	0,3439	0,3264	0,327	1,3167	4,0245		

Tablo 13. AHP main criteria weights

Main Criteria	**Weights**
Product/Service	0,206
Pricing	**0,232**
Place	0,106
Promotion	0,094
Digital Marketing	0,113
Brand Positioning	0,085
Customer Experience	0,053
Technology and Innovation	0,111

According to AHP results, pricing (0.232) and product/service quality (0.206) have the highest priority among marketing performance criteria in airline companies; this shows that consumers see cost and service quality as the most critical factors. The weights of place (0.106) and digital marketing (0.113) are seen to be at a medium level. This supports the increasing role of digitalization and easy accessibility in marketing strategies today. Technology and innovation management (0.111) is important for competitive advantage but is not as much a priority as price and product/service quality. Promotion (0.094) and brand positioning (0.085) are lower, and customer experience management has the lowest weight (0.053), indicating that it is not prioritized enough in practice. The results show that price and product/service quality are the main determinants of marketing strategies in the airline sector, digitalization and technology investments are of increasing importance, but customer experience and brand management are still secondary. These findings emphasize that investment in digital marketing and innovative technology is mandatory in addition to price and product/service quality for competition.

4.2. Determining the Business with the Best Marketing Performance with the TOPSIS Method

The TOPSIS method was applied in six steps to determine the airline company with the highest marketing performance (Hwang & Yoon, 1981, p. 56; Özdemir, 2015, p. 137). First, the evaluations of the airline alternatives determined by the decision makers and the eight marketing criteria were scored with a 5-point Likert scale to create a decision matrix (A) of m × p size (Tables 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38, 42, 46). In the second step, the matrix values were normalized to obtain the rij matrix (Tables 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39, 43, 47). In the third stage, the normalized values were multiplied by the criteria weights (wi) obtained by AHP to form

a weighted normalized matrix (V) (Tables 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40, 44, 48). In the fourth stage, positive ideal (A+) and negative ideal (A−) solutions were determined from these matrices. The positive ideal includes the maximum values in the benefit criteria and the minimum values in the cost criteria, while the negative ideal is the opposite. In the fifth stage, the Euclidean distances (S+ and S−) of each airline to A+ and A− were calculated (Tables 17, 21, 25, 29, 33, 37, 41, 45, 49). Finally, the relative proximity value (Ci) of each alternative was calculated and the airline with the best marketing performance was determined by ranking them in the range of 0–1 (Table 50).

Table 14. Product/Service decision matrix

	PRDCT1	PRDCT2	PRDCT3	PRDCT4
A AIRLINE	4,0000	4,0000	5,0000	4,0000
B AIRLINE	3,0000	3,0000	3,0000	3,0000
C AIRLINE	2,0000	3,0000	3,0000	3,0000
D AIRLINE	3,0000	3,0000	3,0000	3,0000
	6,1644	6,5574	7,2111	6,5574

Table 15. Product/service normalized decision matrix

	C1	C2	C3	C4
A AIRLINE	0,6489	0,6100	0,6934	0,6100
B AIRLINE	0,4867	0,4575	0,4160	0,4575
C AIRLINE	0,3244	0,4575	0,4160	0,4575
D AIRLINE	0,4867	0,4575	0,4160	0,4575
w	0,5291	0,1857	0,2062	0,0790

Table 16. Product/service weighted normalized decision matrix and positive (A^+) and negative (A^-) ideal solutions

	C1	C2	C3	C4
A AIRLINE	0,3433	0,1133	0,1430	0,0482
B AIRLINE	0,2575	0,0850	0,0858	0,0362
C AIRLINE	0,1717	0,0850	0,0858	0,0362
D AIRLINE	0,2575	0,0850	0,0858	0,0362
A*	0,3433	0,1133	0,1430	0,0482
A-	0,1717	0,0850	0,0858	0,0362

Table 17. Product/service positive and negative-distances to ideal solution (Si+ & Si^-),

proximity to ideal solution (Ci) values and performance rankings

						Rank
S1*	0,0000	S1-	0,1835	C1	1,0000	1
S2*	0,1076	S2-	0,0858	C2	0,4437	2
S3*	0,1835	S3-	0,0000	C3	0,0000	4
S4*	0,1076	S4-	0,0858	C4	0,4437	2

Table 18. Price decision matrix

	PRIC1	PRIC2	PRIC3	PRIC4	PRIC5	PRIC6
A AIRLINE	3,0000	4,0000	4,0000	5,0000	4,0000	5,0000
B AIRLINE	4,0000	4,0000	5,0000	3,0000	4,0000	4,0000
C AIRLINE	4,0000	3,0000	3,0000	2,0000	3,0000	3,0000
D AIRLINE	4,0000	3,0000	4,0000	3,0000	4,0000	3,0000
	7,5498	7,0711	8,1240	6,8557	7,5498	7,6811

Table 19. Price normalized decision matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A AIRLINE	0,3974	0,5657	0,4924	0,7293	0,5298	0,6509
B AIRLINE	0,5298	0,5657	0,6155	0,4376	0,5298	0,5208
C AIRLINE	0,5298	0,4243	0,3693	0,2917	0,3974	0,3906
D AIRLINE	0,5298	0,4243	0,4924	0,4376	0,5298	0,3906
w	0,0446	0,0971	0,4362	0,1021	0,1570	0,1631

Table 20. Price weighted normalized decision matrix and positive (A+) and negative (A^-) ideal solutions

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A AIRLINE	0,0177	0,0549	0,2148	0,0744	0,0832	0,1062
B AIRLINE	0,0236	0,0549	0,2684	0,0447	0,0832	0,0849
C AIRLINE	0,0236	0,0412	0,1611	0,0298	0,0624	0,0637
D AIRLINE	0,0236	0,0412	0,2148	0,0447	0,0832	0,0637
A*	0,0236	0,0549	0,2684	0,0744	0,0832	0,1062
A-	0,0177	0,0412	0,1611	0,0298	0,0624	0,0637

Table 21. Price positive and negative-distances to ideal solution (Si+ & Si^-), proximity to

ideal solution (Ci) values and performance rankings

						Rank
S1*	0,0540	S1-	0,0855	C1	0,6127	2
S2*	0,0366	S2-	0,1134	C2	0,7561	1
S3*	0,1263	S3-	0,0059	C3	0,0446	4
S4*	0,0759	S4-	0,0598	C4	0,4405	3

Table 22. Place decision matrix

	PLC1	PLC2	PLC3	PLC4	PLC5	PLC6
A AIRLINE	5,0000	5,0000	5,0000	4,0000	5,0000	5,0000
B AIRLINE	5,0000	3,0000	2,0000	3,0000	5,0000	4,0000
C AIRLINE	4,0000	3,0000	3,0000	3,0000	4,0000	3,0000
D AIRLINE	4,0000	4,0000	4,0000	4,0000	4,0000	3,0000
	9,0554	7,6811	7,3485	7,0711	9,0554	7,6811

Table 23. Place normalized decision matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A AIRLINE	0,5522	0,6509	0,6804	0,5657	0,5522	0,6509
B AIRLINE	0,5522	0,3906	0,2722	0,4243	0,5522	0,5208
C AIRLINE	0,4417	0,3906	0,4082	0,4243	0,4417	0,3906
D AIRLINE	0,4417	0,5208	0,5443	0,5657	0,4417	0,3906
w	0,0444	0,0336	0,0906	0,1658	0,1896	0,4761

Table 24. Place weighted normalized decision matrix and positive (A+) and negative (A^-) ideal solutions

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A AIRLINE	0,0245	0,0219	0,0616	0,0938	0,1047	0,3099
B AIRLINE	0,0245	0,0131	0,0246	0,0703	0,1047	0,2480
C AIRLINE	0,0196	0,0131	0,0370	0,0703	0,0837	0,1860
D AIRLINE	0,0196	0,0175	0,0493	0,0938	0,0837	0,1860
A*	0,0245	0,0219	0,0616	0,0938	0,1047	0,3099
A-	0,0196	0,0131	0,0246	0,0703	0,0837	0,1860

Table 25. Place positive and negative-distances to ideal solution ($Si+$ & Si^-), proximity to

ideal solution (Ci) values and performance rankings

						Rank
S1*	0,0000	S1-	0,1335	C1	1,0000	1
S2*	0,0764	S2-	0,0656	C2	0,4621	2
S3*	0,1306	S3-	0,0123	C3	0,0862	4
S4*	0,1265	S4-	0,0343	C4	0,2133	3

Table 26. Promotion decision matrix

	PRMT1	PRMT2	PRMT3	PRMT4	PRMT5	PRMT6
A AIRLINE	5,0000	4,0000	5,0000	5,0000	4,0000	5,0000
B AIRLINE	4,0000	3,0000	4,0000	3,0000	4,0000	4,0000
C AIRLINE	3,0000	2,0000	3,0000	2,0000	3,0000	3,0000
D AIRLINE	3,0000	2,0000	3,0000	2,0000	3,0000	3,0000
	7,6811	5,7446	7,6811	6,4807	7,0711	7,6811

Table 27. Promotion normalized decision matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A AIRLINE	0,6509	0,6963	0,6509	0,7715	0,5657	0,6509
B AIRLINE	0,5208	0,5222	0,5208	0,4629	0,5657	0,5208
C AIRLINE	0,3906	0,3482	0,3906	0,3086	0,4243	0,3906
D AIRLINE	0,3906	0,3482	0,3906	0,3086	0,4243	0,3906
w	0,1617	0,0380	0,0517	0,3448	0,0569	0,3468

Table 28. Promotion weighted normalized decision matrix and positive (A+) and negative (A^-) ideal solutions

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A AIRLINE	0,1053	0,0265	0,0336	0,2660	0,0322	0,2258
B AIRLINE	0,0842	0,0199	0,0269	0,1596	0,0322	0,1806
C AIRLINE	0,0632	0,0132	0,0202	0,1064	0,0241	0,1355
D AIRLINE	0,0632	0,0132	0,0202	0,1064	0,0241	0,1355
A*	0,1053	0,0265	0,0336	0,2660	0,0322	0,2258
A-	0,0632	0,0132	0,0202	0,1064	0,0241	0,1355

Table 29. Promotion positive and negative-distances to ideal solution ($Si+$ & Si^-),

proximity to ideal solution (Ci) values and performance rankings

						Rank
S1*	0,0000	S1-	0,1893	C1	1,0000	1
S2*	0,1179	S2-	0,0739	C2	0,3855	2
S3*	0,1893	S3-	0,0000	C3	0,0000	3
S4*	0,1893	S4-	0,0000	C4	0,0000	3

Table 30. Digital marketing decision matrix

	DMKT1	DMKT2	DMKT3	DMKT4	DMKT5	DMKT6
A AIRLINE	5,0000	5,0000	5,0000	5,0000	5,0000	5,0000
B AIRLINE	5,0000	4,0000	4,0000	4,0000	3,0000	4,0000
C AIRLINE	3,0000	3,0000	3,0000	2,0000	1,0000	2,0000
D AIRLINE	3,0000	3,0000	3,0000	2,0000	1,0000	2,0000
	8,2462	7,6811	7,6811	7,0000	6,0000	7,0000

Table 31. Digital marketing normalized decision matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A AIRLINE	0,6063	0,6509	0,6509	0,7143	0,8333	0,7143
B AIRLINE	0,6063	0,5208	0,5208	0,5714	0,5000	0,5714
C AIRLINE	0,3638	0,3906	0,3906	0,2857	0,1667	0,2857
D AIRLINE	0,3638	0,3906	0,3906	0,2857	0,1667	0,2857
w	0,0592	0,0884	0,0468	0,5033	0,0942	0,2082

Table 32. Digital marketing weighted normalized decision matrix and positive (A+) and negative (A^-) ideal solutions

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A AIRLINE	0,0359	0,0575	0,0305	0,3595	0,0785	0,1487
B AIRLINE	0,0359	0,0460	0,0244	0,2876	0,0471	0,1190
C AIRLINE	0,0215	0,0345	0,0183	0,1438	0,0157	0,0595
D AIRLINE	0,0215	0,0345	0,0183	0,1438	0,0157	0,0595
A*	0,0359	0,0575	0,0305	0,3595	0,0785	0,1487
A-	0,0215	0,0345	0,0183	0,1438	0,0157	0,0595

Table 33. Digital marketing positive and negative distances to ideal solution ($Si+$ & Si^-),

proximity to ideal solution (Ci) values and performance rankings

						Rank
S1*	0,0000	S1-	0,2435	C1	1,0000	1
S2*	0,0849	S2-	0,1599	C2	0,6532	2
S3*	0,2435	S3-	0,0000	C3	0,0000	3
S4*	0,2435	S4-	0,0000	C4	0,0000	3

Table 34. Brand positioning decision matrix

	BRDP1	BRDP2	BRDP3	BRDP4	BRDP5	BRDP6	BRDP7	BRDP8	BRDP9	BRDP10
A AIRLINE	4,0000	3,0000	5,0000	5,0000	5,0000	5,0000	5,0000	5,0000	4,0000	5,0000
B AIRLINE	2,0000	5,0000	4,0000	3,0000	3,0000	4,0000	4,0000	3,0000	3,0000	3,0000
C AIRLINE	2,0000	4,0000	3,0000	3,0000	2,0000	2,0000	3,0000	2,0000	2,0000	2,0000
D AIRLINE	3,0000	4,0000	4,0000	3,0000	3,0000	3,0000	4,0000	3,0000	2,0000	3,0000
	5,7446	8,1240	8,1240	7,2111	6,8557	7,3485	8,1240	6,8557	5,7446	6,8557

Table 35. Brand positioning normalized decision matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10
A AIRLINE	0,6963	0,3693	0,6155	0,6934	0,7293	0,6804	0,6155	0,7293	0,6963	0,7293
B AIRLINE	0,3482	0,6155	0,4924	0,4160	0,4376	0,5443	0,4924	0,4376	0,5222	0,4376
C AIRLINE	0,3482	0,4924	0,3693	0,4160	0,2917	0,2722	0,3693	0,2917	0,3482	0,2917
D AIRLINE	0,5222	0,4924	0,4924	0,4160	0,4376	0,4082	0,4924	0,4376	0,3482	0,4376
w	0,0643	0,0287	0,1305	0,0792	0,1063	0,1519	0,0282	0,0419	0,0582	0,3107

Table 36. Brand positioning weighted normalized decision matrix and positive (A+) and negative (A^-) ideal solutions

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10
A AIRLINE	0,0448	0,0106	0,0803	0,0549	0,0775	0,1034	0,0173	0,0306	0,0405	0,2266
B AIRLINE	0,0224	0,0177	0,0642	0,0330	0,0465	0,0827	0,0139	0,0183	0,0304	0,1360
C AIRLINE	0,0224	0,0141	0,0482	0,0330	0,0310	0,0414	0,0104	0,0122	0,0203	0,0906
D AIRLINE	0,0336	0,0141	0,0642	0,0330	0,0465	0,0620	0,0139	0,0183	0,0203	0,1360
A*	0,0448	0,0177	0,0803	0,0549	0,0775	0,1034	0,0173	0,0306	0,0405	0,2266
A-	0,0224	0,0106	0,0482	0,0330	0,0310	0,0414	0,0104	0,0122	0,0203	0,0906

Table 37. Brand positioning positive and negative-distances to ideal solution (Si+ & Si^-),

proximity to ideal solution (Ci) values and performance rankings

						Rank
S1*	0,0071	S1-	0,1653	C1	0,9590	1
S2*	0,1054	S2-	0,0668	C2	0,3879	2
S3*	0,1653	S3-	0,0035	C3	0,0209	4
S4*	0,1111	S4-	0,0563	C4	0,3363	3

Table 38. Customer experience decision matrix

	CEXM1	CEXM2	CEXM3	CEXM4
A AIRLINE	5,0000	5,0000	5,0000	5,0000
B AIRLINE	4,0000	4,0000	3,0000	3,0000
C AIRLINE	3,0000	3,0000	3,0000	3,0000
D AIRLINE	3,0000	3,0000	3,0000	3,0000
	7,6811	7,6811	7,2111	7,2111

Table 39. Customer experience normalized decision matrix

	C1	C2	C3	C4
A AIRLINE	0,6509	0,6509	0,6934	0,6934
B AIRLINE	0,5208	0,5208	0,4160	0,4160
C AIRLINE	0,3906	0,3906	0,4160	0,4160
D AIRLINE	0,3906	0,3906	0,4160	0,4160
w	0,3333	0,0540	0,2129	0,3997

Table 40. Customer experience weighted normalized decision matrix and positive (A+) and negative (A^-) ideal solutions

	C1	C2	C3	C4
A AIRLINE	0,2170	0,0351	0,1476	0,2772
B AIRLINE	0,1736	0,0281	0,0886	0,1663
C AIRLINE	0,1302	0,0211	0,0886	0,1663
D AIRLINE	0,1302	0,0211	0,0886	0,1663
A*	0,2170	0,0351	0,1476	0,2772
A-	0,1302	0,0211	0,0886	0,1663

Table 41. Customer experience positive and negative-distances to ideal solution (Si+ &

Si-), proximity to ideal solution (Ci) values and performance rankings

						Rank
S1*	0,0000	S1-	0,1533	C1	1,0000	1
S2*	0,1331	S2-	0,0440	C2	0,2483	2
S3*	0,1533	S3-	0,0000	C3	0,0000	3
S4*	0,1533	S4-	0,0000	C4	0,0000	3

Table 42. Technology and innovation decision matrix

	TIM1	TIM2	TIM3	TIM4
A AIRLINE	5,0000	5,0000	4,0000	4,0000
B AIRLINE	4,0000	4,0000	3,0000	4,0000
C AIRLINE	4,0000	4,0000	3,0000	3,0000
D AIRLINE	4,0000	4,0000	3,0000	3,0000
	8,5440	8,5440	6,5574	7,0711

Table 43. Technology and innovation normalized decision matrix

	C1	C2	C3	C4
A AIRLINE	0,5852	0,5852	0,6100	0,5657
B AIRLINE	0,4682	0,4682	0,4575	0,5657
C AIRLINE	0,4682	0,4682	0,4575	0,4243
D AIRLINE	0,4682	0,4682	0,4575	0,4243
w	0,3385	0,2138	0,1205	0,3272

Table 44. Technology and innovation weighted normalized decision matrix and positive (A+) and negative (A-) ideal solutions

	C1	C2	C3	C4
A AIRLINE	0,1981	0,1251	0,0735	0,1851
B AIRLINE	0,1585	0,1001	0,0551	0,1851
C AIRLINE	0,1585	0,1001	0,0551	0,1388
D AIRLINE	0,1585	0,1001	0,0551	0,1388
A*	0,1981	0,1251	0,0735	0,1851
A-	0,1585	0,1001	0,0551	0,1388

Table 45. Technology and innovation positive and negative distances to ideal solution

(Si+ & Si-), proximity to ideal solution (Ci) values and performance rankings

						Rank
S1*	0,0000	S1-	0,0684	C1	1,0000	1
S2*	0,0503	S2-	0,0463	C2	0,4790	2
S3*	0,0684	S3-	0,0000	C3	0,0000	3
S4*	0,0684	S4-	0,0000	C4	0,0000	3

Table 46. Main criteria decision matrix

	PRDCT	PRIC	PLC	PRMT	DMKT	BRDP	CEXM	TIM
A AIRLINE	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
B AIRLINE	3,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
C AIRLINE	3,00	4,00	4,00	3,00	4,00	3,00	3,00	3,00
D AIRLINE	3,00	4,00	4,00	3,00	4,00	3,00	3,00	3,00
	6,56	9,06	8,54	7,68	8,54	7,68	7,68	7,68

Table 47. Main criteria normalized decision matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
A AIRLINE	0,6100	0,5522	0,5852	0,6509	0,5852	0,6509	0,6509	0,6509
B AIRLINE	0,4575	0,5522	0,4682	0,5208	0,4682	0,5208	0,5208	0,5208
C AIRLINE	0,4575	0,4417	0,4682	0,3906	0,4682	0,3906	0,3906	0,3906
D AIRLINE	0,4575	0,4417	0,4682	0,3906	0,4682	0,3906	0,3906	0,3906
w	0,2060	0,2318	0,1064	0,0944	0,1130	0,0845	0,0532	0,1108

Table 48. Main criteria weighted normalized decision matrix and positive (A+) and negative (A-) ideal solutions

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
A AIRLINE	0,1257	0,1280	0,0623	0,0614	0,0661	0,0550	0,0346	0,0721
B AIRLINE	0,0943	0,1280	0,0498	0,0491	0,0529	0,0440	0,0277	0,0577
C AIRLINE	0,0943	0,1024	0,0498	0,0369	0,0529	0,0330	0,0208	0,0433
D AIRLINE	0,0943	0,1024	0,0498	0,0369	0,0529	0,0330	0,0208	0,0433
A*	0,1257	0,1280	0,0623	0,0614	0,0661	0,0550	0,0346	0,0721
A-	0,0943	0,1024	0,0498	0,0369	0,0529	0,0330	0,0208	0,0433

Table 49. Main criteria positive and negative distances to ideal solution (Si+ & Si-),

proximity to ideal solution (Ci) values and performance rankings

						Rank
S1*	0,0000	S1-	0,0639	C1	1,0000	**1**
S2*	0,0430	S2-	0,0344	C2	0,4447	2
S3*	0,0639	S3-	0,0000	C3	0,0000	3
S4*	0,0639	S4-	0,0000	C4	0,0000	3

Table 50. Ranking

Airline Company	PRDCT	PRIC	PLACE	PRMT	DMKT	BRDP	CEXM	TIM	General Ranking
A AIRLINE	1	2	1	1	1	1	1	1	***1***
B AIRLINE	2	1	2	2	2	2	2	2	***2***
C AIRLINE	4	4	4	3	3	4	3	3	***3***
D AIRLINE	2	3	3	3	3	3	3	3	***3***

According to AHP results, pricing (0.232) and product/service quality (0.206) stand out as the most critical marketing criteria in airline companies; this shows that consumers primarily care about price and product and service quality. Digital marketing (0.113) and technology-innovation (0.111) also play a decisive role in competitive marketing strategies with significant weights. In the TOPSIS ranking, Airline A ranks first with its superior performance in these priority criteria. Thus, multi-criteria analyses show that, in addition to price and product/service quality, digitalization and innovation are also critical for achieving competitive advantage in airline marketing.

5. Discussion and Conclusion

The results of this study reveal critical insights into how strategic marketing performance is shaped in the airline sector. The AHP analysis demonstrates that pricing (0.232) and product/service quality (0.206) are the most influential factors affecting airline marketing strategies. These findings align with foundational value-perception models, which emphasize that consumers evaluate offerings based on the trade-off between perceived benefits and perceived sacrifices (Kotler & Keller, 2016, p. 150; Zeithaml, 1988, p. 13;). This relationship is especially salient in the airline industry, where passengers display high price sensitivity while simultaneously expecting a baseline of service quality such as punctuality, cleanliness, and convenience (Tarn, 1999, p. 30). Therefore, the commonly cited marketing maxim — "customers seek maximum value at minimum cost" — is not only theoretically sound but empirically validated in this context.

Beyond price and product/service quality, digital marketing (0.113) and technology-innovation (0.111) emerge as essential, though secondary, components in competitive marketing strategies. This reflects a paradigmatic shift in the airline industry, where digitalization and technological agility are increasingly replacing traditional channels as the dominant drivers of differentiation (Buhalis & Foerste, 2015, p. 154; Keke, 2024, p. 63). For example, digital tools such as mobile apps, real-time booking systems, loyalty programs, and data-driven personalization are no longer optional but expected service components. These tools not only enhance operational efficiency but also significantly impact customer

acquisition and retention, thereby expanding the marketing value chain beyond the 4P framework to include digital and experiential touchpoints (Chaffey et al., 2013, p. 56).

The TOPSIS results further reinforce the multidimensional nature of marketing performance. Airline A, which did not lead in price but achieved top scores in digital marketing and innovation, ranked highest overall. This outcome validates the strategic importance of integrating cost-effectiveness with technological advancement. Conversely, Airline B, despite leading in pricing, failed to secure top-tier marketing performance—highlighting the limitations of cost leadership in the absence of service or innovation differentiation (Moghadas & Mokhles, 2021, p. 118). This suggests that airline managers must avoid over-relying on price-based competition, and instead adopt hybrid strategies that balance affordability with perceived service excellence and technological appeal.

Interestingly, customer experience (0.053) and brand positioning (0.085) received the lowest AHP weights. However, literature clearly establishes their long-term value in building brand equity and fostering customer loyalty. Emotional, sensory, and behavioral brand experiences have been shown to significantly influence repurchase intentions and customer engagement (Raza et al., 2025, p. 3890). Moreover, Park et al. (2020, pp. 2–3) demonstrated that tangible service factors — including check-in processes, staff courtesy, and in-flight amenities — are integral to customer satisfaction. These findings indicate that while these criteria may not drive immediate performance metrics, they represent critical investments for sustainable brand value creation. Their low AHP weights may reflect underinvestment or a managerial focus on short-term returns, pointing to a potential misalignment between strategic intent and customer expectations.

From a theoretical standpoint, this study extends Resource-Based View (RBV) applications by empirically validating that unique marketing capabilities—such as digital engagement and service personalization—act as strategic assets that create sustained competitive advantage (Vorhies & Morgan, 2005, p. 82; Barney, 1991, p. 628). The findings also support Contingency Theory, demonstrating that marketing effectiveness is contingent upon both internal resources and external environmental dynamics, including customer demands and technological shifts (Donaldson, 2001, p. 345). By incorporating MCDM methods like AHP and TOPSIS, this research further contributes methodologically by offering a structured decision-making framework for prioritizing strategic alternatives, addressing a key gap in the literature on airline marketing performance evaluation (Garg & Agrawal, 2023, p. 21; Gürsoy et al., 2022, p. 135).

The practical implications of this study are equally significant. Airline managers should not treat pricing as a standalone solution but as a component of an integrated marketing strategy that includes digital marketing, customer experience, and technological innovation. In an industry characterized by volatile demand and increasing commoditization, sustained differentiation requires more than cost control—it necessitates a proactive investment in digital infrastructure, data analytics, customer-centric innovations, and brand development initiatives. Managers are encouraged to allocate marketing budgets not only toward acquisition but also toward loyalty programs, experiential enhancements, and digital transformation projects that provide long-term strategic returns.

In conclusion, this study affirms that airline marketing performance is best understood through a comprehensive lens that incorporates both economic rationality and emotional

value propositions. Pricing and product/service quality remain foundational pillars, but their effectiveness is amplified when complemented by digital engagement, technological agility, and consistent customer experiences. By integrating AHP and TOPSIS into the evaluation framework, this research provides both theoretical enrichment and practical utility. It serves as a strategic compass for both scholars and practitioners navigating the complex and evolving landscape of airline marketing.

Future studies should expand the model by including emerging criteria such as sustainability practices, environmental responsibility, crisis response strategies, and AI-based personalization—elements increasingly relevant in the post-pandemic and environmentally conscious travel ecosystem. Additionally, integrating consumer perception data alongside expert judgment could balance supply-side insights with demand-side expectations, leading to a more holistic performance evaluation model. This would further strengthen the theoretical grounding and empirical robustness of airline marketing strategy research in both domestic and global contexts.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. * Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi Rektörlüğü, Bilimsel Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 28.03.2025 Tarih, 2025/03-5 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * Konya Food and Agriculture University Rectorate, Scientific Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 28.03.2025, numbered 2025/03-5 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

References / Kaynakça

Akman, G., Özcan, B., Başlı, H., & Gündüz, E. B. (2018). Çok kriterli karar vermede AHP ve TOPSIS yöntemleriyle uçuş noktası seçimi. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi*, *34*(3), 45-57.

Alp, M. (2023). Airline Marketing. In: Yılmaztürk, Y. & Akdoğan, Ç. (eds.), *Selected Topics in Marketing: Concepts and Studies.* Özgür Publications. https://doi.org/10.58830/ozgur.pub199.c916

Altexsoft (2024). Airline Marketing and Advertising Use Cases from American Airlines, Ryanair, Air France, and Others. https://www.altexsoft.com/blog/airline-marketing-advertising/?utm_source=chatgpt.com Accessed Date: 20.07.2025.

Avcı, T., & Çınaroğlu, E. (2018). AHP Temelli Topsıs Yaklaşımı ile Havayolu İşletmelerinin Finansal Performans Değerlemesi. *Cumhuriyet University Journal of Economics & Administrative Sciences/Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *19*(1), 316-335.

Bakır, M., & Atalık, Ö. (2018). Entropi ve Aras yöntemleriyle havayolu işletmelerinde hizmet kalitesinin değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *10*(1), 617-638.

Barney, J. (1991). Special theory forum the resource-based model of the firm: origins, implications, and prospects. *Journal of management*, 17(1), 97-98. https://doi.org/10.1177/014920630102700601

Buhalis, D., & Foerste, M. (2015). SoCoMo marketing for travel and tourism: Empowering co-creation of value. *Journal of Destination Marketing & Management, 4*(3), 151–161. https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2015.04.001

Chaffey, D., Smith, P. R., & Smith, P. R. (2013). *eMarketing eXcellence: Planning and optimizing your digital marketing*. Routledge.

Chang, Y. H., & Yeh, C. H. (2002). A survey analysis of service quality for domestic airlines. *European journal of operational research*, *139*(1), 166-177. https://doi.org/10.1016/S0377-2217(01)00148-5

Chien-Chang, C. (2012). Evaluating the quality of airport service using the fuzzy multi-criteria decision-making method: a case study of Taiwanese airports. *Expert Systems*, *29*(3), 246-260. https://doi.org/10.1111/j.1468-0394.2010.00574.x

Chuang, M. L., Chen, W. M., & Liou, J. J. (2007). A fuzzy MCDM Approach for evaluating Corporate Image and Reputation in the Airline Market. *NN Aan, and F. Farry*.

Donaldson, L. (2001). *The contingency theory of organizations*. Sage.

Ferrell, O.C. & Hartline, M.D. (2011). *Marketing Management Strategies (5.Edition)* Canada: South Western Cengage Learning.

Flypgs (2016). Türkiye'nin En Dijital Ulaştırma Şirketi: Pegasus Hava Yolları. https://www.flypgs.com/basin-bultenleri/turkiyenin-en-dijital-ulastirma-sirketi Accessed Date: 25.04.2025.

Fragomeni, G. (2024). A Flight Among Branding Strategies: EasyJet, WizzAir, and the Giant RyanAir Positioning. https://gianluigifragomeni.medium.com/a-flight-among-branding-strategies-easyjet-wizzair-and-the-giant-ryanair-positioning-37d564cb615a Accessed Date:

22.04.2025.

Garg, C. P., & Agrawal, V. (2023). Evaluation of key performance indicators of Indian airlines using fuzzy AHP method. *International Journal of Business Performance Management*, *24*(1), 1-21. https://doi.org/10.1504/IJBPM.2023.127509

Grosche, T., Rothlauf, F., & Heinzl, A. (2007). Gravity models for airline passenger volume estimation. *Journal of Air Transport Management*, *13*(4), 175-183. https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2007.02.001

Gürsoy, N. C., Karaman, F., & Akınet, M. (2022). Evaluation of the airline business strategic marketing performance: The Asia-Pacific Region Case. *Journal of Aviation*, *6*(2), 135-147. https://doi.org/10.30518/jav.1063368

Halpern, N., Budd, T., Suau-Sanchez, P., Bråthen, S., & Mwesiumo, D. (2021). Conceptualising airport digital maturity and dimensions of technological and organisational transformation. *Journal of Airport Management*, *15*(2), 182-203. https://doi.org/10.69554/MZJB2664

Hwang, C. L., & Yoon, K. (1981). Methods for multiple attribute decision making. *Multiple attribute decision making: methods and applications a state-of-the-art survey*, 58-191. https://doi.org/10.1007/978-3-642-48318-9_3

Işılar, H. B. (2021). Havayolu endüstrisinde dijital pazarlama uygulamalarının değerlendirilmesi. *Havacılık ve Uzay Çalışmaları Dergisi*, *1*(2), 42-63.

Karaağaoğlu, N. & Ülger, G. (2020). Havayolu şirketlerinin dijital pazarlama iletişiminin yolcu satın alma kararına etkisi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 176-206.

Karaağaoğlu, N., & Çiçek, M. (2019). An evaluation of digital marketing applications in airline sector. *Journal of Human Sciences*, *16*(2), 606-619. https://doi.org/10.14687/jhs.v16i2.5661

Keke, M. (2024) Digital Ascension: Digital Marketing Strategies of Skytrax 5 Star Airlines. *Open Journal of Social Sciences*, *12*, 57-74. https://doi.org/10.4236/jss.2024.125005.

Kiracı, K., & Bakır, M. (2018). Using the multi criteria decision making methods in aircraft selection problems and an application. *Journal of Transportation and Logistics*, *3*(1), 13-24. . https://doi.org/10.26650/JTL.2018.03.01.02

Kotler, P.A. & Armstrong, G. (2021). *Principles of marketing: Scandinavian edition*. Pearson Higher Ed.

Kotler, P., Keller, K. L., & Chernev, A. (2022). Marketing management 16ed.(16). *Harlow: Pearson*.

Krasnikov, A., & Jayachandran, S. (2008). The relative impact of marketing, research-and-development, and operations capabilities on firm performance. *Journal of Marketing*, 72(4), 1–11. https://doi.org/10.1509/jmkg.72.4.001

Kuo, M.S. (2011). A novel interval-valued fuzzy MCDM method for improving airlines' service quality in Chinese cross-strait airlines. *Transportation Research Part E, 47*(6), 1177-1193. https://doi.org/10.1016/j.tre.2011.05.007

Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology,*

28(4), 563–575. https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393.x

Mahmoodzadeh, S., Shahrabi, J., Pariazar, M. & Zaeri, M. S. (2007). Project Selection by Using Fuzzy AHP and TOPSIS Technique. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, *1*(3), 135-140. https://doi.org/10.1007/978-3-319-11328-9_9

Moghadas, N.S., & Mokhles, A.F. (2021). Price sensitivity as a moderating factor between the effects of airline service quality and passenger satisfaction on passenger loyalty in the airline industry. *International Journal of Business Continuity and Risk Management (IJBCRM), 11*(3), 114-125. https://doi.org/10.1504/IJBCRM.2021.116274

Morgan, N. A., Clark, B. H., & Gooner, R. A. (2002). Marketing productivity, marketing audits, and systems for marketing performance assessment: Integrating multiple perspectives. Journal of Business Research, 55(5), 363–375. https://doi.org/10.1016/S0148-2963(00)00161-4

Morosan, C. (2010). Theoretical and empirical considerations of guests' perceptions of biometric systems in hotels: Extending the technology acceptance model. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, *36*(1), 52-84. https://doi.org/10.1177/1096348010380601

Nam, K., & Schaefer, T. (1995). Forecasting international airline passenger traffic using neural networks. *The Logistics and Transportation Review*, *31*(3), 239-252. https://doi.org/10.3844/jcssp.2020.1063.1084

Özdemir, M., (2015). *Operasyonel, Yönetsel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*, (Ed. Bahadır Fatih Yıldırım& Emrah Önder), Dora Basım Yayın Dağıtım, Bursa: 133-146.

Öztürk, D., & Onurlubaş, E. (2019). Havayolu taşımacılığında hizmet kalitesinin AHP ve TOPSIS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *10*, 81-97.

Park, S., Lee, J. S., & Nicolau, J. L. (2020). Understanding the dynamics of the quality of airline service attributes: Satisfiers and dissatisfiers. *Tourism management*, *81*, 104163. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104163

Pearson, A. (2013). Integrating social media with mobile, online and other marketing channels. Journal of Digital & Social Media Marketing, 1(2), 192-200. https://doi.org/10.69554/MUTN8836

Pegasus (2025). Dünden Bugüne Pegasus. https://www.pegasusyatirimciiliskileri.com/tr/hakkimizda/dunden-bugune-pegasus Accessed Date: 16.05.2025.

Pineda, P. J., Liou, J. J., Hsu, C.C., & Chuang, Y.-C. (2018). An integrated MCDM model for improving airline operational and financial performance. *Journal of Air Transport Management*, *68*, 103-117. https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2017.06.003

Rao, R. V. (2008). Evaluation of environmentally conscious manufacturing programs using multiple attribute decision-making methods. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part B: Journal of Engineering Manufacture*, *222*(3), 441-451. https://doi.org/10.1243/09544054JEM981

Raza, H., Ali, J. K., & Gregory, M. L. (2025). The Impact of Brand Experience on Brand

Consciousness of Customers in the Airline Industry. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, *8*, 3885-3898.

Rezaei, J., Fahim, P. B., & Tavasszy, L. (2014). Supplier selection in the airline retail industry using a funnel methodology: Conjunctive screening method and fuzzy AHP. *Expert systems with applications*, *41*(18), 8165-8179. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2014.07.005

Rust, R. T., Ambler, T., Carpenter, G. S., Kumar, V., & Srivastava, R. K. (2004). Measuring marketing productivity: Current knowledge and future directions. Journal of Marketing, *68*(4), 76–89. https://doi.org/10.1509/jmkg.68.4.76.42721

Saaty, T.L. (1977). A scaling method for priorities in hierarchical structures. *Journal of mathematical psychology*, *15*(3), 234-281. https://doi.org/10.1016/0022-2496(77)90033-5

Saaty T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. McGraw-Hill, New York, A.B.D.

Shaw, S. (2016). *Airline marketing and management*. Routledge.

SHGM (2020). Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Düzenlemeler Teori ve Türkiye Uygulaması. https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/kurumsal/yayinlari Accessed Date: 16.05.2025.

SunExpress (2025). Şirket Profili. https://www.sunexpress.com/tr-tr/sirket/sunexpress-duenyasi/sirket-profili/? Accessed Date: 16.05.2025.

Suryani, E., Chou, S. Y., & Chen, C. H. (2010). Air passenger demand forecasting and passenger terminal capacity expansion: A system dynamics framework. *Expert Systems with Applications*, *37*(3), 2324-2339. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.07.041

Talluri, K. T., & Van Ryzin, G. J. (2006). *The theory and practice of revenue management* (Vol. 68). Springer Science & Business Media.

Tarn, J. L. (1999). The effects of service quality, perceived value and customer satisfaction on behavioral intentions. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, *6*(4), 31-43. https://doi.org/10.1300/J150v06n04_04

THY (2023a). Butikten Zirveye. https://investor.turkishairlines.com/documents/turk-hava-yollari-2023-2033-stratejisi.pdf

THY (2023b). 2023 Sürdürülebilirlik Raporu. https://investor.turkishairlines.com/documents/surdurulebilirlik/thy_2023_surdurulebilirlik_raporu.pdf

Tsaur, S.-H., Chang, T.-Y., & Yen, C.-H. (2002). The evaluation of airline service quality by fuzzy MCDM. *Tourism Management*, *23*(2), 107-115. https://doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00050-4

Tzeng, G. H., Huang, J. J. (2011). *Multiple Attribute Decision Making*, CRC Press.

Van Ryzin, G., & McGill, J. (2000). Revenue management without forecasting or optimization: An adaptive algorithm for determining airline seat protection levels. *Management Science*, *46*(6), 760-775. https://doi.org/10.1287/mnsc.46.6.760.11936

Vorhies, D. W., & Morgan, N. A. (2005). Benchmarking marketing capabilities for sustainable competitive advantage. Journal of Marketing, *69*(1), 80–94.

https://doi.org/10.1509/jmkg.69.1.80.55505

Wang, Y. M., & Elhag, T. M. (2006). Fuzzy TOPSIS method based on alpha level sets with an application to bridge risk assessment. *Expert systems with applications*, *31*(2), 309-319. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2005.09.040

Wensveen, J. (2023). *Air transportation: A global management perspective*. Routledge.

Zhang, D., & Cooper, W. L. (2005). Revenue management for parallel flights with customer-choice behavior. *Operations Research*, *53*(3), 415-431. https://doi.org/10.1287/opre.1050.0194

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1306-1322 | Research Article

China's Public Diplomacy Strategy towards the BRI Countries

Nurettin Akçay [1]

Abstract

In 2013, China introduced the Belt and Road Initiative (BRI) to enhance economic cooperation, connectivity, and development among participating nations. While extensive research has examined the economic and political dimensions of the BRI, its public diplomacy efforts have received comparatively less attention. This article explores the strategic objectives, functions, and challenges of China's public diplomacy within the BRI framework, emphasizing its influence on international relations, mutual understanding, and cultural exchange. Adopting a qualitative approach, the study analyzes policy documents, official statements, and cultural initiatives to understand how China uses public diplomacy to shape its international image and support its economic and cultural goals in collaboration with BRI nations. The findings demonstrate that public diplomacy is an essential tool for China to expand its soft power. Initiatives within the scope of BRI such as cultural outreach programs, educational exchanges, and infrastructure collaborations aim to strengthen people-to-people connections and promote trust with partner countries. However, these efforts face significant challenges, including geopolitical rivalries, concerns over economic feasibility, and insufficient transparency in engaging local communities. Such issues risk undermining China's public diplomacy effectiveness and its ability to sustain long-term partnerships under the BRI framework. To address these challenges, the article proposes actionable recommendations. These include developing a cohesive and consistent public diplomacy narrative, improving public relations strategies, and expanding efforts to facilitate cultural and interpersonal connections. By addressing these weaknesses, China can enhance the BRI's potential for long-term success, fostering a global environment of sustainable development, mutual cooperation, and greater international understanding. Ultimately, effective public diplomacy can serve as a cornerstone for achieving the BRI's ambitious goals.

Anahtar Kelimeler: China, BRI, Public Diplomacy, Belt and Road, Soft Power

Akçay, N. (2025). China's Public Diplomacy Strategy towards the BRI Countries. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1306-1322. https://doi.org/10.15869/itobiad.1529869

Date of Submission	07.08.2024
Date of Acceptance	27.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.	

1 Dr., Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, History, Ankara, Türkiye, nurettinakcay@outlook.com, ORCID: 0000-0003-3725-0727

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1306-1322 | Araştırma Makalesi

Çin'in BRI Ülkelerine Yönelik Kamu Diplomasisi Stratejisi

Nurettin Akçay [1]

Öz

Çin 2013 yılında, Kuşak ve Yol Girişimi'ni (BRI) katılımcı ülkeler arasında ekonomik iş birliği ve kalkınmayı teşvik etmek amacıyla başlattı. Şimdiye kadar, Kuşak ve Yol Girişimi'nin ekonomik ve siyasi boyutları üzerine geniş çapta araştırmalar yapılmış olsa da kamu diplomasisi boyutuna görece daha az dikkat çekilmiştir. Bu makale, BRI çerçevesinde Çin'in kamu diplomasisinin stratejik hedeflerini, işlevlerini ve karşılaştığı zorlukları inceleyerek, bunun uluslararası ilişkiler ve kültürel etkileşim üzerindeki etkilerini vurgulamaya çalışmaktadır. Çalışma nitel bir yaklaşım benimseyerek, politika belgelerini, resmî açıklamaları ve kültürel girişimleri analiz etmiş; Çin'in kamu diplomasisini uluslararası imajını şekillendirmede ve BRI ülkeleriyle ekonomik ve kültürel politikalarını desteklemede nasıl kullandığını incelemiştir. Bulgular, kamu diplomasisinin Çin'in yumuşak gücünü genişletmek için başvurduğu temel araçlardan biri olduğunu göstermektedir. BRI kapsamında düzenlenen kültürel etkileşim programları, eğitim ve altyapı iş birlikleri gibi girişimler, insanlar arası bağları güçlendirmeyi ve BRI kapsamındaki ülkelerle güven inşa etmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu çabalar, jeopolitik rekabetler, ekonomik sürdürülebilirlik endişeleri ve yerel toplulukların katılımında yetersiz şeffaflık gibi önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Bu sorunlar, Çin'in kamu diplomasisinin etkinliğini ve BRI çerçevesinde uzun vadeli ortaklıkları sürdürme yeteneğini tehlikeye atma riski taşımaktadır. Makale, bu zorlukları ele almak için uygulanabilir öneriler sunmaktadır. Öneriler arasında tutarlı bir kamu diplomasisi söyleminin geliştirilmesi, halkla ilişkiler stratejilerinin iyileştirilmesi ve kültürel ve insanlar arası bağları kolaylaştırmaya yönelik çabaların genişletilmesi yer almaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesiyle, Çin, BRI'nin uzun vadeli başarısını artırabilir, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik edebilir ve küresel ölçekte karşılıklı iş birliği ve anlayışı güçlendirebilir. Etkili kamu diplomasisi, BRI'nin iddialı hedeflerine ulaşmasında temel bir yapı taşı olabilir.

Keywords: Çin, BRI, Kamu Diplomasisi, Kuşak ve Yol, Yumuşak Güç

Akçay, N. (2025). Çin'in BRI Ülkelerine Yönelik Kamu Diplomasisi Stratejisi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1306-1322. https://doi.org/10.15869/itobiad.1529869

Geliş Tarihi	07.08.2024
Kabul Tarihi	27.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih, Ankara, Türkiye, nurettinakcay@outlook.com, ORCID: 0000-0003-3725-0727

I.Introduction

China's raise in the global arena has introduced complex and multifaceted challenges to its foreign policy, necessitating a strategic shift towards promoting more open, fair, and stable regional cooperation. Scholars have long debated how this rise reshapes international dynamics, with Yin Zhang (2018, p.72) emphasizing that the announcement of the "Silk Road Economic Belt" in 2013 marked a foundational shift in China's approach to international engagement. Through this initiative, China aims to create a structured framework for regional connectivity, offering partner countries opportunities to bolster infrastructure and integrate into a shared economic and developmental network. According to Hong Yu (2024, p.7), the BRI's core agenda lies in strengthening the infrastructure foundations of participating countries, which in turn supports broader regional integration and economic resilience. By 2024, the BRI had evolved into a comprehensive model of cooperation encompassing industrial collaboration, trade exchanges, and economic partnerships, positioned as mutually beneficial pathways for both China and its partners. Joel Wuthnow (2017, p.7) underscores that the BRI presents substantial potential gains for partner nations, including economic opportunities, infrastructure development, poverty alleviation, and improved international standing.

However, the initiative is not solely driven by economic objectives. Recognizing the necessity of ideological and cultural alignment, China has concurrently invested in extensive public diplomacy efforts to enhance global understanding and acceptance of the BRI. Yin Zhang and other scholars argue that these efforts are intended not only to clarify the initiative's objectives but also to mitigate potential geopolitical skepticism among partner nations. This aspect of the BRI aligns with Joseph Nye's concept of "soft power," as China seeks to enhance its international image and forge lasting partnerships beyond purely economic transactions. China's investment in public diplomacy highlights the initiative's role as a cornerstone of its broader foreign policy strategy. As Wuthnow (2017, p.8) notes, China's commitment of billions of dollars into this initiative reflects not only a bid for economic influence but also an attempt to position itself as a central player in regional stability and development. By creating a narrative that intertwines economic growth with mutual respect and cultural exchange, China positions the BRI as both a development tool and a diplomatic bridge.

In this context, this paper seeks to examine how China's strategic use of public diplomacy and infrastructural development through the BRI aligns with its foreign policy objectives, ultimately framing the initiative as a mechanism for long-term influence and cooperative relations. By analyzing the BRI's structural components and diplomatic outreach, the study aims to shed light on the broader implications of China's approach to multilateral regional cooperation and its efforts to reshape international power dynamics. The central research question guiding this study is to what extent can China's public diplomacy under the BRI build long-term trust and legitimacy in partner countries, despite limitations such as limited civil society engagement, weak transparency, and tensions with democratic norms? The study uses a qualitative document analysis to examine China's public diplomacy strategy within the BRI. The methodology combines three complementary techniques: targeted literature review, qualitative content analysis, and comparative case analysis. Sources were chosen based on two main criteria: their direct relevance to China's public diplomacy practices and their ability to reflect the strategic, narrative, and practical aspects of the BRI. The analysis draws on academic studies by

both Chinese and international scholars which offer theoretical perspectives and critical interpretations of China's evolving diplomatic efforts. In addition, the study includes country-specific reports and third-party evaluations, including think tank publications, journal articles, and international media coverage from BRI countries such as Kenya, Kazakhstan, Greece, and Serbia. These materials were selected to provide local viewpoints, reveal public reactions, and identify differences between official narratives and on-the-ground realities. Rather than concentrating on a single case, the study adopts a multi-country approach to reflect variation in how China's public diplomacy is received. The chosen examples—Indonesia, Kazakhstan, Greece, Kenya, and Serbia—represent different regional contexts and were selected based on their strategic importance within the BRI and the availability of reliable data on China's activities in each country.

The article begins by introducing the main theoretical concepts and approaches related to public diplomacy and soft power. It then examines China's practices in selected BRI countries to explore how public diplomacy is implemented on the ground. Next, the strategic objectives behind these efforts are discussed, followed by an analysis of the key challenges they face. The final section offers a comparative evaluation and presents several policy recommendations.

II. Core Concepts and Theoretical Foundations

Belt and Road Initiative (BRI)

The BRI is a significant national development strategy proposed by China, also referred to as the "Belt and Road Initiative" or "Belt and Road Construction". According to China, project's primary purpose is to stimulate economic cooperation, connectivity, and mutual development between countries along its route and to propel regional economic integration (Tian and Gao, 2017, p.58). This idea is inspired by the ancient Silk Road, aiming to re-establish and promote exchanges and collaborations between countries along the route. The initiative has expanded the original concept, now including both the "Silk Road Economic Belt" and the "21st Century Maritime Silk Road". China's official narrative explain the goal of the initiative is to drive economic integration and cooperative development between participating countries through bolstering infrastructure construction, economic and trade cooperation, and cultural exchanges (Jiang, 2022, p.2-3). It aspires to achieve shared prosperity and sustainable growth, promoting mutual benefits among nations. It primarily involves infrastructure construction, economic and trade cooperation, financial collaboration, and cultural exchanges. By developing transnational highways, railways, ports, energy, and communication networks, it reinforces connectivity; promotes economic development through trade and investment; provides financial support through financial cooperation; and deepens mutual understanding and people-to-people ties through exchanges in education, culture, and technology. The initiative encompasses a wide range of countries, spanning Asia, Europe, Africa, Oceania, and Latin America (Shahriar, 2022, p.3-5). So, China claims that it offers cooperation opportunities and development potential for participating nations, spurring regional economic growth.

Public Diplomacy

Public Diplomacy refers to diplomatic activities in which a country or government engages directly with the international public through communication, interaction, and

collaboration to promote mutual understanding, friendship, and cooperation (Jing, 2017, p.15). It emphasizes shaping the national image, promoting values, and enhancing people-to-people relations internationally through cultural exchanges, educational cooperation, and media outreach. The objectives of public diplomacy include upholding international understanding, establishing amicable relationships, promoting bilateral and multilateral cooperation, securing collaborative partners, and molding or improving a country's image (Kelechi, 2024, p.43; Simonin, 2008, p.24). It is an indispensable part of modern diplomacy, aiding in fostering global peace, stability, and prosperity by directly communicating and interacting with the international public.

China aims to emphasize multi-level, multi-domain cooperation with BRI countries, encompassing intergovernmental cooperation, business collaborations, and people-to-people exchanges through the public diplomacy methods (Burcu and Boni, 2023, p.81-83). Through such multifaceted collaborations, China seeks to establish a close bond of mutual trust with BRI countries. Simultaneously, by promoting tourism, cultural exchanges, and educational collaborations, China desires to enhance mutual understanding and friendship among people, thereby deepening their trust and willingness to cooperate with one another.

Soft Power Theory

Soft Power Theory is a concept in international relations introduced by American political scientist Joseph Nye in the 1990s. Unlike hard power, which involves military force and economic strength, soft power is about a country's ability to attract support and cooperation through its appeal and values. According to this theory, a nation's soft power hinges on factors like its culture, political values, and diplomatic tactics. Specifically, these elements include cultural appeal, political systems, values, and diplomatic methods (Nye, 2008, p.95). The Soft Power Theory suggests that by effectively using soft power, a country can shape its international image and persuade other nations to accept its values and policy goals. Compared to hard power, soft power emphasizes influence generated through non-coercive means, aiming to realize a nation's long-term interests (Nye, 2002, p.8-12)

China, as the initiator of the Belt and Road Initiative, has established profound ties of interest with countries along the route through economic collaboration. Additionally, China has provided support in the forms of investments, loans, technology, and market access to spur the economic growth of these countries and share in their developmental achievements. China also carries out assistance projects that support infrastructure development, economic growth, and the well-being of the populace in these countries. This helps to earn the support and favor of local citizens, fostering an image of a responsible major power. Through public diplomacy tactics and soft power tools, such as high-level visits, cultural exchange events, and media tools, China aims to bolster communication and collaboration with countries along the route (Li, 2019, p.145).

III. The Role and Significance of Public Diplomacy for China's BRI

Shaping International Image and Reputation

Public diplomacy strategy can assist China in sculpting a positive international image and reputation within the framework of the BRI. By conducting public diplomacy activities, including summits, high-level visits, and cultural exchanges, China can

showcase its image as a responsible major power to the world. This not only enhances trust and recognition from countries along the route but also from the broader international community. By engaging in these activities, China conveys its commitment to peaceful cooperation, sustainable development, and mutual growth (d'Hooghe, 2007, p.18). It can dispel misconceptions and build bridges of understanding, ensuring that its intentions and contributions in the initiative are accurately perceived and appreciated (Hartig, 2016, p.6). Furthermore, the transparent and proactive approach in public diplomacy enhances an environment of open dialogue, which can preemptively address concerns, reduce misunderstandings, and ultimately strengthen bilateral and multilateral ties with partner countries. In a world where perception often drives political and economic decisions, establishing and maintaining a positive reputation becomes paramount. For China, the "Belt and Road Initiative" is not merely an economic project but also a manifestation of its approach to international relations (Wang, 2021, p.1-4). Through effective public diplomacy, China ensures that its international image aligns with its aspirations and objectives in the initiative.

A relevant example is Indonesia, where China has combined large-scale infrastructure investment—most notably the Jakarta-Bandung high-speed railway—with intensive public diplomacy efforts. Through frequent leadership visits, Mandarin language programs, Confucius Institutes, and bilateral cultural festivals, China has positioned itself not only as a development partner but also as a nation engaged in mutual respect and cultural understanding. These activities have contributed to softening skepticism in the Indonesian public and promoted a more favorable view of Chinese involvement in the region. (Ma, 2024, p.42)

Promoting Political Trust and Collaboration

Public diplomacy strategy plays a crucial role in promoting political trust and collaboration between China and the countries along the "Belt and Road" route. Through diplomatic dialogues and the establishment and development of multilateral cooperation mechanisms, China wants to enhance intergovernmental exchanges and collaborations. This deepens mutual understanding, consensus, and trust, creating a favorable political climate for the successful implementation of the BRI. A notable example of this is Kazakhstan, where the BRI was first announced by President Xi Jinping during a state visit in 2013. Since then, China and Kazakhstan have engaged in high-level strategic dialogues, established bilateral cooperation mechanisms such as the China-Kazakhstan Cooperation Committee, and initiated regular intergovernmental consultations. These efforts have not only facilitated major infrastructure projects like oil pipelines and transportation corridors but also fostered a high level of political trust between the two governments. Public diplomacy efforts—such as Chinese media content in Kazakh, youth exchange programs, and joint think tank forums—have complemented official diplomacy, creating a politically favorable and cooperative atmosphere for long-term bilateral engagement. (Slamgazhy, Liu, Zhappassov, & Tassilova, 2024, p.374)

Expanding Economic Cooperation and Investment Opportunities

Public diplomacy is instrumental in bolstering economic cooperation and investment within the "Belt and Road Initiative." High-level visits, business negotiations, and investment cooperation forums enable China to attract a wider range of international investments and economic collaboration opportunities. It facilitates seamless trade and

investment convenience between nations along the route, spurring economic growth and shared prosperity. In Greece, China's active engagement through public diplomacy has been closely tied to major economic investments, particularly in the case of the Piraeus Port. Following numerous official visits and the organization of joint economic forums, Chinese state-owned enterprise COSCO acquired a majority stake in the port. This investment was accompanied by narratives of mutual benefit and partnership, circulated through both official discourse and local media cooperation. (Zacharias, 2021, p.85) The initiative not only boosted port operations but also positioned Greece as a critical gateway for Chinese goods entering Europe, thereby reinforcing the economic dimension of the BRI through sustained public diplomacy efforts.

Enhancing Cultural Exchanges and People-to-People Diplomacy

The strategy of public diplomacy aids in strengthening cultural exchanges and grassroots diplomacy between countries aligned with the BRI. Exchanges and collaborations in education, culture, technology, and tourism sectors enhance understanding and friendships amongst the people, solidifying the social foundation of the initiative. It promotes closer ties amongst the populace and enhances mutual appreciation of cultures. In Kenya, for example, China has actively promoted cultural diplomacy alongside infrastructure investments by expanding Confucius Institutes, offering scholarships for Kenyan students to study in Chinese universities, and organizing cultural festivals and media exchange programs. These initiatives have increased Mandarin language learning and Chinese cultural awareness among Kenyan youth. Additionally, Chinese cultural centers in Nairobi serve as platforms for local engagement through art exhibitions, music performances, and joint heritage projects. These people-to-people exchanges contribute significantly to promoting goodwill and intercultural dialogue, strengthening the BRI's social legitimacy at the grassroots level. (Wu, 2024, p.15-16)

Disseminating Shared Values and Ideals

The public diplomacy strategy is also pivotal in communicating the shared values and ideals promoted by the "Belt and Road Initiative," such as openness, inclusivity, collaboration, and mutual benefit. Through promotional reporting and international exchange activities, China wants to assist countries along the route better comprehend and identify with the principles and goals of the initiative, thus driving collective participation and collaboration. One illustrative example is Serbia, where China has employed a robust public diplomacy approach to frame the BRI as a platform for inclusive development and mutual respect. Chinese media outlets have collaborated with Serbian news agencies to disseminate stories highlighting the "win-win" nature of cooperation, while official state visits have been accompanied by cultural exhibitions and joint press conferences that emphasize shared values. Educational partnerships and think-tank dialogues between Chinese and Serbian institutions have further contributed to shaping a narrative of common purpose. (Trailović , 2024, p.290-296.) These activities have helped foster local support for Chinese-funded projects and have cultivated a perception of China as a trustworthy and value-driven partner in Serbia's development trajectory.

To further clarify the alignment between tools and strategic functions in China's public diplomacy, Table 1 provides a structured overview of the main instruments used within the BRI framework, their primary functions, target audiences, and contextual examples.

Table 1. Strategic Functions of China's Public Diplomacy Tools

Public Diplomacy Tool	Primary Function	Target Audience	Intended Outcome	Example Country
Confucius Institutes	Cultural outreach, language promotion	Students, educators	Enhance cultural affinity and soft power	Kenya, Serbia
Scholarship programs	Educational cooperation	University students, young elites	Build long-term elite alignment	Indonesia, Kazakhstan
Media cooperation	Strategic narrative shaping	General public, opinion leaders	Increase legitimacy and control discourse	Greece, Serbia
High-level bilateral visits	Political signaling and elite engagement	Government, policymakers	Promote diplomatic trust and bilateral alignment	Kazakhstan, Indonesia
Infrastructure-linked branding (e.g. COSCO, HSR)	Link hard power to soft image	Public, business sector	Frame investment as mutual development	Greece, Indonesia
Cultural festivals & exhibitions	People-to-people connectivity	Local communities, families	Increase familiarity and reduce suspicion	Kenya, Serbia

IV. The Essence and Objectives of China's Public Diplomacy Strategy for the BRI Countries

The concept of the Silk Road was first introduced in 1877 by the German geographer Baron Ferdinand von Richthofen. This designation vividly represented the foreign trade strategy that China commenced in 114 BCE (Chin, 2013, p.196). As the Silk Road flourished, trade and cultural exchanges between the East and West have experienced unprecedented prosperity and so the Silk Road has become a prominent symbol of China's foreign trade. China's public diplomacy strategy in the construction of the Belt and Road aims to serve as a new cultural catalyst, dedicated to disseminating the culture of the Silk Road to countries along its path (Xiaoyu, 2021, p.49). One of the primary objectives of China's public diplomacy strategy is to convey the friendship will be formed by the Silk Road. Through diplomatic interactions, people-to-people exchanges, and personal connections, China's strategy aims to enhance mutual understanding and friendship among the peoples of different nations, improve trust and closeness between the countries along the route (Hu, 2019, p.6), and provide a solid humanistic foundation for deeper cooperation

China's public diplomacy strategy also aims to promote the spirit of the Silk Road (Chunyan, 2024, p.392). This spirit emphasizes mutual benefit, openness, inclusiveness, civilizational exchange, and shared development. It advocates for equality, respect, and understanding between different cultures and ethnicities (Hu, 2019, p.3). By strengthening exchanges and cooperation among countries along the BRI, the initiative targets for mutual benefits in political, economic, and cultural fields.

Through proactive publicity and image-building efforts, China enhances its reputation among the countries participating in the Belt and Road Initiative, aiming to increase their recognition and understanding of China. Within the framework of the BRI, China strengthens intergovernmental exchanges and cooperation, fostering political mutual trust among the countries along the route, thus laying a solid foundation for subsequent cooperation (Chen and Xi, 2017, p.44). Additionally, promoting bilateral and multilateral economic and trade cooperation, increasing trade investments and capacity cooperation, and promoting mutual economic benefits and win-win situations among the countries involved in the BRI are among the short-term objectives.

China's government has pursued actions such as encouraging exchanges and cooperation in education, culture, tourism, and other domains. These efforts aim to facilitate mutual understanding and friendship among the populations of all countries, thereby bolstering the social underpinnings for the Belt and Road initiative (Li and Yu, 2020, p.75). Additionally, the government has prioritized initiatives to improve infrastructure interconnectivity and enhance logistics and transportation conditions along the Belt and Road countries. These measures are intended to stimulate regional integrated development. Through the BRI, China seeks to facilitate the utilization of complementary resource advantages, promote technology transfer, and create increased employment opportunities, thus enhancing the quality of life and well-being of the people in the countries along the route.

V. Challenges Faced by the "Belt and Road" Public Diplomacy Strategy

An analysis of China's current public diplomacy efforts towards countries along the Belt and Road indicates that the progress of the Belt and Road construction is positive, optimal, and consistent with the initiative's principles and strategic objectives. However, in a rapidly changing international environment, with the combined effects of various factors, unforeseen issues can arise at any moment. This brings new challenges to the formulation and implementation of the "Belt and Road" public diplomacy strategy. An overview of China's public diplomacy along the Belt and Road highlights the key challenges currently faced in its strategy, which include the following:

Misunderstandings and Geopolitical Tensions

Due to cultural differences, historical issues, or geopolitical considerations, certain countries or their populations might have misconceptions or misunderstandings about China's intentions and objectives behind the BRI. In India, despite geographic proximity and shared regional interests, skepticism toward the BRI has been significant. The China-Pakistan Economic Corridor (CPEC), which passes through the disputed Kashmir region, has been viewed by Indian policymakers as a violation of territorial sovereignty. Furthermore, historical tensions, such as past border conflicts and strategic rivalry in South Asia, have fueled public suspicion regarding China’s geopolitical motives. As a result, Indian public discourse has often framed the BRI as a tool for expanding Chinese influence rather than as a platform for mutual development. (Jacob, 2017, p.80.) These perceptions illustrate the challenges China faces in conveying its intentions clearly and building trust in regions where historical and strategic concerns dominate the narrative.

Since the reform and opening-up, China, often referred to as the "Awakened Dragon", has caught the world's attention with its rapid economic growth and rise in comprehensive national strength rankings. As a result, China has been perceived by some

Western powers as a potential adversary, leading them to employ various measures to counteract its growth (U.S. Department of Defense, 2023, p.6). Regarding the Belt and Road Initiative primarily advocated by China, major powers both inside and outside the region not only hold differing views on the initiative but also use means such as propaganda, economic sanctions, and political pressure to interfere with and influence China's public diplomacy. This restricts the effectiveness of China's voice and image on the international stage. For instance, in 2015, the US collaborated with its allies to establish the "TPP-Trans-Pacific Partnership Agreement", from which China was excluded. In 2021, EU announced "Global Gateway" as an alternative to China's BRI (Kuo, 2021). During the G20 summit in New Delhi in 2023, world leaders unveiled plans for a India-Middle East-Europe Economic Corridor (IMEC) as a counter to the Chinese BRI (Khan, 2023). The purpose of all these initiatives were to counterbalance the "Belt and Road" initiative. Such actions undoubtedly affect, and may even weaken, China's credibility and discourse power in public diplomacy, subsequently impacting the construction of the "Belt and Road".

Economic Viability and Debt Concerns

There are concerns among some nations regarding the economic viability of the projects under the "Belt and Road" initiative. The fear of falling into a "debt trap" and the subsequent potential loss of sovereignty over critical infrastructure has also been a concern for some countries (Brautigam, 2020, p.4). In Sri Lanka, the Hambantota Port project has become one of the most cited examples of these concerns. After struggling to repay the Chinese loans used for the construction of the port, the Sri Lankan government agreed to lease the port to a Chinese state-owned company for 99 years. This development sparked both domestic and international criticism, with opponents arguing that it symbolized the risks of excessive dependence on Chinese financing (Carrai, 2021). While Beijing denied any strategic motives, the situation intensified global debates around the "debt trap diplomacy" narrative and raised questions about the long-term sustainability and transparency of BRI-funded infrastructure projects.

Governance, Social, and Security Challenges

Questions about transparency, project standards, labor practices, and environmental concerns might been raised, with calls for more open and transparent decision-making processes (Russel and Berger, 2019, p.9). In Ethiopia, the construction of the Addis Ababa–Djibouti Railway with Chinese financing and contractors brought significant infrastructure improvements but also raised several concerns. Critics pointed to the limited involvement of local firms in the planning and construction phases, a lack of transparency in contractual agreements, and the predominance of Chinese labor over local workforce integration (Chen, 2021, p.6). Additionally, environmental assessments were perceived as insufficient or inadequately disclosed to the public. These issues prompted civil society organizations and international observers to call for greater transparency, local participation, and adherence to environmental and labor standards in BRI projects, emphasizing the need for more inclusive and accountable decision-making frameworks.

In certain countries, local communities have raised concerns about the social and environmental impacts of the projects (Russel and Berger, 2019, p.13). Such concerns, if not addressed adequately, can lead to local opposition or backlash against the initiative.

In Myanmar, the proposed Kyaukpyu deep-sea port and associated special economic zone under the BRI framework sparked significant resistance from local communities. Residents and civil society groups expressed fears over forced displacement, loss of livelihoods, inadequate compensation, and long-term environmental degradation, particularly regarding marine ecosystems and farmland. The lack of community consultation and transparency in project planning intensified these concerns (Bain, 2016). In response to mounting criticism, the Myanmar government renegotiated the project's terms, significantly reducing its initial scale. This case illustrates how insufficient attention to local socio-environmental impacts can provoke backlash, delay implementation, and undermine China's soft power objectives in host countries.

As China invests in infrastructure projects in various regions, the security of these projects and Chinese personnel becomes a concern, especially in areas with political instability or extremist activities (Wuthnow, 2017, p.16). Addressing these challenges requires a multifaceted approach, including enhanced communication, greater transparency, respecting local norms and customs, and ensuring that projects are both economically viable and socially beneficial. In Pakistan, the China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) has faced repeated security challenges, particularly in the Balochistan region, where separatist groups have targeted Chinese workers and infrastructure. Several attacks on Chinese engineers and consular facilities have raised alarms about the safety of Chinese nationals involved in BRI projects. In response, Pakistan established a dedicated security force to protect Chinese interests, and both governments have engaged in security cooperation and dialogue. (Ahmad, 2024) However, long-term solutions have also involved increasing local engagement, investing in community development, and addressing socio-economic grievances to reduce hostility. This case underscores the need for China to adopt a comprehensive approach that balances physical security with socio-political sensitivity in high-risk environments.

Limited Participation of Civil Forces in Public Diplomacy

Traditionally, in the realm of public diplomacy, the Chinese government has always been the predominant participant. Funds for diplomacy, operational affairs, and management related to public diplomacy have all relied heavily on the government. Over time, there's a possibility that the government might have inadvertently overlooked the need to encourage the participation of civil forces in public diplomatic affairs. The number of China's civilian entities involved in public diplomacy is relatively limited. Their participation mainly concentrates in the cultural and educational sectors. Compared to governmental bodies, the proportion of civilian involvement is considerably small (d'Hooghe, 2007, p.25). Such limited participation is evidently not conducive to the comprehensiveness of the public diplomacy strategy.

In countries like Germany, where civil society and non-governmental organizations play a central role in international engagement, the limited visibility of Chinese NGOs and independent cultural actors has weakened China's soft power efforts (Dams, Martin, & Kranenburg, 2021, p.105-106.). While official Chinese cultural events and state-sponsored exhibitions are present, the absence of grassroots-level dialogue and sustained civil engagement has limited their reach and resonance with the broader public. This gap becomes more apparent when compared to the activities of other countries' cultural institutes, such as Germany's Goethe-Institut or France's Alliance Française, which operate with relative autonomy and long-term local integration. China's public

diplomacy efforts, being overly state-centric, have struggled to foster the kind of organic people-to-people connections that are often essential for lasting influence in societies with vibrant civic cultures.

The comparative analysis in Table 2 presents a synthesis of China's public diplomacy practices in five key BRI partner countries. This table highlights the tools deployed, the nature of local responses, observable gaps between discourse and practice, and each country's strategic value within the BRI framework.

Table 2. Comparative Overview of China's Public Diplomacy Practices in Selected BRI Countries

Country	Public Diplomacy Tools Used	Local Response	Discourse-Practice Gap	Strategic Relevance
Kenya	Scholarships, Confucius Institutes, cultural festivals	Youth engagement positive; civil society critical	Medium	High (East Africa hub)
Kazakhstan	High-level visits, media in Kazakh, youth programs	Government supportive, public neutral to positive	Low	High (symbolic origin of BRI)
Greece	COSCO port investment, economic forums, media messaging	Mixed: public concern over sovereignty and labor	High	Medium (EU gateway)
Serbia	Confucius Institutes, scholarships, strategic media cooperation	Strong political elite support, moderate public trust	Medium	High (EU periphery partner)
Indonesia	Mandarin programs, bilateral cultural initiatives, HSR project	Scepticism reduced over time, youth positive	Low to medium	High (ASEAN anchor)

VI. Strategic Considerations for the "Belt and Road" Public Diplomacy

Building a Public Diplomacy Discourse System

The essence of a public diplomacy strategy is to vie for international discourse power. In international interactions, the party that holds the initiative in discourse enjoys an absolute advantage. To effectively eliminate the competitive factors from major countries within the "Belt and Road" initiative, there's a need to establish a comprehensive, coherent, and influential public diplomacy discourse system. China's President Xi Jinping, while presiding over the 18th Central Political Bureau meeting, specifically pointed out: "We should strive to enhance our international discourse power and meticulously construct an external discourse system." (Li, 2018, p.146). This emphasizes China's core values and policy stances and aligns them with the interests and needs of the countries along the Belt and Road. To develop a public diplomacy discourse system, the first step is to devise a strategy to contest international discourse power. Next, innovations in international discourse are needed, which include innovation in content, phrasing, expression, and rules. Efforts should also be amplified to enhance the reach of international discourse: improving the means of communication, bolstering the communication agenda, timely updating of communication tools, and implementing a localized communication strategy. All these measures serve to strengthen external

propaganda and explanations, cultivate a positive image, and enhance public identification and acceptance.

Optimizing the Public Diplomacy Public Relations Model

From the perspective of China's public diplomacy and public relations model for countries along the "Belt and Road", most have adopted government-led PR (d'Hooghe, 2007, p.21-24). This enhances the credibility and stability of China's public diplomacy strategy, fostering trust and friendship between countries. However, with the intensifying cooperation between nations, the functions, energy, and resources of government personnel are limited. A singular PR model is not conducive to in-depth and innovative bilateral cooperation. Therefore, there's a need to optimize public diplomacy strategies. Under government leadership, the involvement of non-governmental forces should be encouraged as primary participants in public relations activities. This can increase the proportion of lobbying diplomacy, entrusted diplomacy, and strategic communication, thereby enriching public diplomacy options. Establishing a flexible and efficient public diplomacy PR model will strengthen cooperation with the media and non-governmental organizations. Making full use of new media tools to promptly respond to various public sentiments and actively disseminate positive information is also crucial. Furthermore, guiding and managing foreign media is essential to safeguard China's reputation and image. Integrating diverse forces can create a holistic public relations model that caters to the multifaceted needs of the "Belt and Road" initiative.

Broadening the Scope of Public Diplomacy Exchanges

Currently, China's public diplomacy strategy towards the BRI countries mainly focuses on areas such as politics, economy, and education. However, to establish stable, long-term, and high-quality international relationships, cultural exchanges are the real game-changer in winning the hearts of the people. Therefore, in public diplomacy activities, it's crucial to expand the areas of exchange. Beyond politics and economics, there should be emphasis on education, culture, science and technology, sports tourism, medical care, and humanities exchanges. Promoting academic exchanges, cultural interactions, and youth engagement will enhance mutual understanding and friendship among the citizens of participating countries, thereby solidifying public support for the "Belt and Road" initiative.

VII. Conclusion

The Belt and Road Initiative represents more than a framework for infrastructure development; it represents China's broader strategy to reshape global narratives and promote enduring partnerships through public diplomacy. This study has examined the strategic deployment of public diplomacy tools—ranging from cultural diplomacy and educational exchanges to media cooperation and high-level dialogue—as essential mechanisms in advancing China's soft power within the BRI framework. The findings demonstrate that China's public diplomacy has adopted a multi-layered approach that aligns closely with its political, economic, and cultural objectives. For instance, initiatives such as the establishment of Confucius Institutes in Africa, China's scholarship programs to BRI countries, and the state-led media partnerships with local outlets in Serbia and Kazakhstan exemplify how China embeds cultural and political messaging alongside infrastructure projects. These initiatives aim to create a perception of mutual benefit and shared development, reflecting Joseph Nye's concept of attraction-based influence.

However, the study also reveals that these efforts face several challenges. Limited participation of civil society actors, as seen in contrast with institutions like Germany's Goethe-Institute or France's Alliance Française, has constrained China's ability to establish local credibility and foster participatory support. Moreover, cases like Sri Lanka's Hambantota Port or the Kyaukpyu project in Myanmar highlight how insufficient transparency and lack of community engagement have triggered local opposition and skepticism, threatening the BRI's social sustainability. Importantly, the analysis confirms that China's public diplomacy, though centrally organized, lacks adaptive flexibility in regions where media freedom, civic activism, and democratic norms demand more inclusive communication strategies. The article also reveals critical gaps between China's official discourse and its actual practices. While Beijing promotes values such as openness, inclusivity, and mutual benefit, in practice, many BRI projects are characterized by limited transparency, minimal local engagement, and weak alignment with democratic norms such as civic participation and freedom of expression.

The centralized and state-dominated nature of China's public diplomacy limits its adaptability in open societies where bottom-up communication and civil society participation are essential. For example, while Confucius Institutes aim to promote cultural understanding, they have faced accusations of political censorship in some host countries. Similarly, media partnerships often lack editorial independence, raising concerns about propaganda and image management. These tensions reveal a fundamental contradiction: the BRI's soft power ambitions are constrained by the hard realities of China's political model and governance style. Thus, effective public diplomacy within the BRI context must go beyond state-led promotion and incorporate diversified actors and interactive narratives.

This research contributes to public diplomacy theory by illustrating how economic-statecraft tools are intertwined with symbolic power instruments in shaping long-term geopolitical influence. It underscores the need to conceptualize public diplomacy not merely as messaging, but as a practice of structured relationship-building that is sensitive to local contexts and evolving global norms. Future studies may benefit from deeper empirical fieldwork, including interviews with local stakeholders, policy officials, and civil society representatives in BRI countries, to provide a more nuanced assessment of public diplomacy outcomes.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is a revised and developed version of an unpublished original study. It is not derived from a master's thesis or doctoral dissertation * It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

References | Kaynakça

Ahmad, Osama. 2024. "Pakistan's Security Challenges Threaten to Undermine Its Relationship with China." Stimson Center, Kasım 20, 2024. https://www.stimson.org/2024/pakistans-security-challenges-threaten-to-undermine-its-relationship-with-china/ (Accessed on 22.05.2025).

Bain, Sean. 2016. "Myanmar: It's Time for Transparency over the Kyaukphyu Special Economic Zone." International Commission of Jurists, Kasım 20, 2016. https://www.icj.org/resource/myanmar-its-time-for-transparency-over-the-kyaukphyu-special-economic-zone/ (Accessed on 22.05.2025).

Brautigam, Deborah. 2020. A critical look at Chinese 'debt-trap diplomacy': the rise of a meme. Area Development and Policy, 5(1), 1–14.

Burcu, Oana and Boni, Filippo. 2023. China's Public Diplomacy and Its Foreign Policy Towards Central and South Asia. In: Zhang, Xiaoling and Schultz, Corey eds. China's International Communication and Relationship Building. Communicating China. Abingdon: Routledge, 79–96.

Carrai, Maria Adele. 2021. "Questioning the Debt-Trap Diplomacy Rhetoric Surrounding Hambantota Port." Georgetown Journal of International Affairs, 5 June 2021. https://gjia.georgetown.edu/2021/06/05/questioning-the-debt-trap-diplomacy-rhetoric-surrounding-hambantota-port/ (Acessed on 22.05.2025)

Chen, Shuisheng and Xi, Guigui (陈水胜, 席桂桂). 2017. 'Public Diplomacy to Assist the Construction of 'Belt and Road', Should Grasp the 'Five Ones' (公共外交助力"一带一路"建设,应抓好"五个一"), Public Diplomacy Quarterly, No.02, 42-47.

Chen, Yunnan. 2021. "Laying the Tracks: The Political Economy of Railway Development in Ethiopia's Railway Sector and Implications for Technology Transfer." China Africa Research Initiative Working Paper, no. 2021/43, Johns Hopkins University.

Chin, Tamara. 2013. The Invention of the Silk Road, 1877, Critical Inquiry, Vol. 40, No. 1, 194-219.

Chunyan, Liu. 2024. Promoting the Spirit of the Silk Road and Building a Community of Human Destiny, International Multidisciplinary Journal for Research & Development, 11(01), 392-398.

Dams, Ties, Xiaoxue Martin, and Vera Kranenburg. 2021. China's Soft Power in Europe: Falling on Hard Times. European Think-tank Network on China (ETNC), https://ceias.eu/wp-content/uploads/2021/04/ETNC-2021-Chinas-Soft-Power-in-Europe-Falling-on-Hard-Times-1.pdf (Acessed on 22.05.2025)

D'Hooghe, Ingrid. 2007. The rise of China's public diplomacy, Netherlands Institute of International Relations" Clingendael", Diplomacy Papers No.12.

Hartig, Fall. 2016. How China Understands Public Diplomacy: The Importance of National Image for National Interests, International Studies Review (2016) 0, 1–26.

Hu, Biliang. 2019. Belt and Road Initiative: Five Years on Implementation and Reflection. Global Journal of Emerging Market Economies, 11(1-2), 1-10.

Jacob, Jabin. T. 2017. China's Belt and Road Initiative: Perspectives from India. China & World Economy, 25(5), 78–100.

Jiang, Yuan. 2022. "Revealing China's diplomatic narratives ofthe Belt and Road Initiative", Journal of Language and Politics 22 (1), 1-19.

Jing, Xing (邢晶). 2017. 'The flexible moulding of national image by public diplomacy' (公共外交对国家形象的柔性塑造), Yinshan Journal,30(05):14-17.

Kelechi, Withney. 2024. Public Diplomacy and Nation Branding. Journal of Public Relations, 3(1), 40–51.

Kuo, Mercy A. 2021. Global Gateway: The EU Alternative to China's BRI, 27 September 2021. Accessed on 04 August 2024 at: https://thediplomat.com/2021/09/global-gateway-the-eu-alternative-to-chinas-bri/

Leydesdorff, Loet, Probst, Carole. 2009. The Delineation of an Interdisciplinary Specialty in Terms of a Journal Set: The Case of Communication Studies, Journal of the American Society for Information Science and Technology, 60(8):1709–1718.

Li, Hongxiu (李红秀). 2019. New media public diplomacy under the 'Belt and Road' initiative: Theory and practice (一带一路"倡议下的新媒体公共外交:理论与实践), Academic Forum, 42(02), 142-148.

Li, Yixiang and Yu, Hongjun. (李一骁,于洪君). 2020. 'Characteristics, Challenges and Construction Paths of Public Diplomacy of Think Tanks on the Belt and Road' (一带一路"智库公共外交的特点、挑战及建设路径) Contemporary World, (12), 73-77.

Ma, Xinyue. 2024. Cultural diplomacy and China's image in Southeast Asia: Managing bilateral relations through soft power. Journal of Political Science Research, 5(2), 39–54.

Moiz Khan, Abdul. 2023. The India-Middle East-Europe Economic Corridor (IMEC): Too Little, Too Late?, 12 December 2023. Accessed on 04 August 2024 at: https://carnegieendowment.org/sada/2023/12/the-india-middle-east-europe-economic-corridor-imec-too-little-too-late?lang=en (Accessed on 21.04.2025)

Nye, Joseph. 2002. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone. New York: Oxford University Press.

Nye, Joseph. 2008. 'Public Diplomacy and Soft Power', Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 616, 94-109.

Russel R. Daniel. and Berger, Blake. (2019). Navigating the Belt and Road Initiative, The Asia Society Policy Institute.

Shahriar, S. 2022. China's Belt and Road Initiative. In: Farazmand, A. (eds) Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance. Springer, Cham.

Simonin, Bernard L. 2008. Nation Branding and Public Diplomacy: Challenges and Opportunities, Fletcher Forum of World Affairs, Vol.32, No.3, 19-34.

Slamgazhy, Ainur. Liu, Ran. Zhappassov, Zharylkassyn & Tassilova, Aigerim. 2024. Kazakhstan's media coverage of China: How the Belt and Road Initiative strengthens geopolitical ties. Journal of Eastern European and Central Asian Research, Vol.1, No.2,

362-376.

Tian, Lijia and Gao, Yingtong (田立加, 高英彤). 2017. 'Study on Formulating the Development Path of China-ASEAN Public Diplomacy under the Belt and Road Initiative (一带一路"倡议下制定中国—东盟公共外交发展路径研究), 广西社会科学), Vol.12, 57-61.

Trailović, Dragan. 2024. "Steel Friendship" of the Political Elites: How China Became a Soft Power Player in Serbia. In: The 4rd "Dialogues on China" International Academic Conference: Harvesting the winds of change: China and the global actors. Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 283-306.

U.S. Department of Defense. 2023. Military and Security Developments Involving the People's Republic of China, Annual Report to Congress.

Wang, Zhaohui. 2021. Understanding the Belt and Road Initiative from the Relational Perspective, Chinese Journal of International Review Vol. 3, No. 1, 1-26.

Wu, Yabo. 2024. Constructing Chinese Firms as Development Catalysts: State-Firm Public Diplomacy Collaboration in Kenya, Journal of Contemporary China, DOI: 10.1080/10670564.2024.2388174

Wuthnow, Joel. 2017. Chinese Perspectives on the Belt Road Initiative: Strategic Rationales, Risks, and Implications, Center for the Study of Chinese Military Affairs Institute for National Strategic Studies China Strategic Perspectives, No. 12.

Xiaoyu, Chen. 2021. Cross-cultural Communication in the Belt and Road Strategy, The Frontiers of Society, Science and Technology, Vol. 3, Issue 8: 48-56.

Yu, Hong. 2024. *Understanding China's Belt and Road Initiative*, Springer.

Zacharias, Georgios. 2021. China's public diplomacy: evolution, challenges, and the Greek case. Journal of Liberty and International Affairs, 6(3), 79-89.

Zhang, Yin (张银). 2018. 'The Enhancement of China's International Discourse and the Shaping of International Image under the Perspective of "Belt and Road" (一带一路"视域下中国国际话语权的提升与国际形象的塑造),齐齐哈尔大学学报, Philosophy and Social Science Edition, (12), 72-75.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1323-1354 | Araştırma Makalesi

SWOT Analizi Yöntemiyle Kamu Kurumlarında Yürütülen Arşiv Hizmetlerinin Sürekliliğinin İncelenmesi

Yasin Şeşen [1]

Öz

Türkiye'de arşiv hizmetleri, hukuki altyapının desteği ile öncelikle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB) bünyesinde düzenli şekilde gerçekleştirilmekte olup diğer kamu kurumları ile de ortak bir eşgüdüm içerisinde ülke genelinde sürdürülmektedir. Genel olarak arşiv hizmetlerinin sürdürülmesi kamu kurumlarının kendi organizasyon yapıları içerisinde devam ettirilmektedir. Bunun yanında arşiv hizmetlerinin sürdürülmesi faaliyetlerinde kullanıcılara arşiv materyalinin sürekli ve verimli şekillerde sağlanması ile yürütülen arşiv hizmetlerinin belirli kurallarla devam ettirilmesi konusunda bazı problemli yönler bulunmaktadır. Örneğin öncelikle 1923-1928 yılları arasında (Harf Devrimine kadar) üretilmiş Osmanlıca arşiv belgelerinin, Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ve/veya herhangi bir kurumun arşivinde değerlendirilmesi gerektiği belirlenmelidir. Daha sonra bu arşiv belgelerinin hangi teknik şartlar altında ve nasıl değerlendirilmesi gerektiği gibi birtakım sorunlar da çözümlenmelidir. Arşiv hizmetlerini zorlaştıran durumların düzeltilebilmesi ve kamu kurumlarının arşiv hizmetlerinin geliştirilebilmesi için stratejik çalışmalar ve değişimler yapılmalıdır. Bu çalışmada, mevcut mevzuat incelenerek arşiv hizmetlerinin ayrıntılı analizleri yapılmıştır. Bu analizler sonucunda arşiv hizmetlerinin güçlü ve zayıf yönleri ile geleceğe yönelik fırsat ve tehditlerin ele alındığı SWOT analizi oluşturulmuştur. Çalışmanın metodolojisi olarak, nitel veri analizi yöntemleri içerisinde sıkça kullanılan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki arşivler üzerinde araştırma yapan araştırmacıların ve farklı kurumlarda görev yapan akademisyenlerin arşiv koleksiyonları üzerinde sürdürdükleri arşiv hizmetlerini SWOT analizi çerçevesinde analiz ederek, bu hizmetlerin daha etkin ve verimli bir biçimde yürütülebilmesi için öneriler geliştirmektir. Çalışmanın sonucu olarak, arşiv hizmetlerinde yapay zekâ uygulamalarının kullanımının güncel koşullara uygun olarak geliştirilerek belge döngüsünün iyileştirilmesine acil ihtiyaç bulunduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen bulgulara dayalı olarak arşiv hizmetlerinin sürdürülebilirliğine yönelik önerilerde bulunulmuştur. Çalışma, arşiv hizmetlerinin ülkemizde geliştirilebilmesi için geleceğe yönelik rehber bir kaynak olabilme potansiyeli taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arşiv Hizmetleri, Süreklilik, Kamu Kurumları, SWOT Analizi, Türkiye

Şeşen, Y. (2025). SWOT Analizi Yöntemiyle Kamu Kurumlarında Yürütülen Arşiv Hizmetlerinin Sürekliliğinin İncelenmesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1323-1354. https://doi.org/10.15869/itobiad.1595108

Geliş Tarihi	02.12.2024
Kabul Tarihi	06.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr. Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Rektörlük, Niğde, Türkiye, ysesen11@gmail.com, ORCID: 000-0001-6896-0567

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1323-1354 | Research Article

Examining the Continuity of Archive Services Carried out in Public Institutions Using SWOT Analysis Method

Yasin Şeşen [1]

Abstract

Archive services in Türkiye are carried out regularly, primarily within the State Archives Directorate of the Presidency of the Republic of Turkey (DAB) with the support of the legal infrastructure, and are also carried out throughout the country in joint coordination with other public institutions. In general, the maintenance of archive services is carried out within the own organizational structures of public institutions. In addition, there are some problematic aspects regarding the maintenance of archive services activities, the continuous and efficient provision of archive material to users, and the continuation of archive services carried out with certain rules. For example, first of all, it should be determined that the Ottoman Language archive documents produced between dec. 1923 and 1928 (until the Letter Revolution) should be evaluated in the Ottoman Archive, the Republican Archive and/or the archive of any institution. Later, some problems should be solved, such as under what technical conditions and how these archival documents should be evaluated. Strategic studies and changes should be carried out in order to correct the situations that make archive services difficult and to improve the archive services of public institutions. In this study, detailed analyses of archive services were made by examining the current legislation. As a result of these analyses, a SWOT analysis was created in which the strengths and weaknesses of archive services, as well as opportunities and threats for the future were addressed. As the methodology of the study, descriptive analysis method, which is frequently used in qualitative data analysis methods, was used. The main purpose of the study is to analyze the archive services provided by researchers conducting research on archives in Turkey and academics working in different institutions on archive collections within the framework of SWOT analysis and develop recommendations for the more effective and efficient execution of these services. As a result of the study, it was concluded that there is an urgent need to improve the document cycle by developing the use of artificial intelligence applications in archive services in accordance with current conditions. Based on the findings obtained, suggestions were made for the sustainability of archive services. The study has the potential to be a guiding source for the future so that archive services can be developed in our country.

Keywords: Archive Services, Continuity, Public Institutions, SWOT Analysis, Türkiye

Şeşen, Y. (2025). Examining the Continuity of Archive Services Carried Out in Public Institutions Using SWOT Analysis Method. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 14(3), 1323-1354. https://doi.org/*10.15869/itobiad.1595108*

Date of Submission	02.12.2024
Date of Acceptance	06.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Dr. Lecturer, Nigde Omer Halisdemir University, Rectorate, Nigde, Türkiye, ysesen11@gmail.com, ORCID: 000-0001-6896-0567

Giriş

Arşiv kurma, arşiv belgesi toplama, arşivleme felsefesinin insan yaşamına yerleşmesi, arşiv kurumlarının oluşturulması ve arşivleme biliminin geçmişi Antik Çağlar'a kadar uzanmaktadır. Arşivler, Antik Çağlar'dan itibaren toplumların hafızalarının saklandığı önemli mekanlar olmuşlardır. "Hattuşaş (Boğazköy-Yozgat)'da yapılan kazılarda M.Ö. 2000-1800 yıllarında Hititlerin resmi anlaşmaları, kanunları ve birçok resmi vesikaları tabletler halinde sakladıkları ve arşivledikleri görülmüştür" (Kütükoğlu, 1994, s. 15). "Yine, 1800'lü yıllarda Irak'ta İngiliz Arkeolog Austin Henri Layard tarafından keşfedilen ve tam bir arşiv belgesi şeklinde olan Sümer tabletleri de önemli arşiv belgeleridir" (Vural, 2018). Arşiv belgelerinin geçmişten günümüze uzanması, arşiv kaynaklarının çok değerli hazineler olduklarını göstermektedir.

Arşivler, onları kullanan mevcut ve/veya potansiyel kullanıcılarıyla birlikte bir bütün halindedirler. Arşivler hem devlete ait kurumsal hafızayı hem de kişisel hafızaları bir arada tutabilme potansiyeli taşıyan önemli kurumsal yapılardır. Arşivlerin bu derece eski ve köklü bir tarihe sahip olması, arşivlerin değerli belgeler topluluğu olduklarının en yegâne kanıtı durumundadır. Arşivler, geçmiş ve gelecek arasında köprü görevi görmektedirler.

Arşivlerin genel tanımı konusunda farklı bilim adamlarının görüşleri ele alınabilir. Arşivler, kurumların gördükleri hizmetler veya işlemler sonucu toplanmış belgelerdir (Alikılıç, 1998, s. 163). Arşivler, resmi bilgi kaynaklarının hizmete sunulduğu mekanlar olup mesleki ilke ve standartlara uygun biçimde arşiv değeri taşıyan tüm resmi-özel belgeleri koruma ve hizmete sunma sorumluluğunu taşımaktadırlar (Rukancı ve Anameriç, 2009, s. 163; Rukancı vd., 2021, s. 2).

Arşivlerin ülkemizde belirli kurallar gereği en yüksek oranda toplandığı kurum DAB'dır. "DAB'ın temeli, 1845 yılında Osmanlı İmparatorluğu döneminde Enderun'daki tarihi vesika ve defterlerin tasnif edilmesi ve düzenlenmesiyle atılmıştır. 1846'da Hazine-i Evrak Nezareti kurulmuş ve 1984 yılında Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün oluşturulmasıyla tam olarak arşiv modern görünümünü kazanmıştır" (Devlet Arşivleri Başkanlığı Tarihçe, 2025). Bu kurumun arşivleme hizmetlerinin hukuki yönünü destekleyebilmek amacıyla Türkiye'de önemli bir arşiv yönetmeliği olan Arşiv Hizmetleri Yönetmeliği 07.07.1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 2018 yılında devletin yeni hükümet sistemine uygun olarak bu kurum, 703 sayılı Kanunla kapatılmıştır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine bağlı olarak 16 Temmuz 2018 tarihli 11 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile DAB kurulmuştur. DAB'ın teşkilat yapısı kısa sürede düzenlenmiştir. DAB'a, genel bütçeye tabi kamu sektöründeki faaliyetlerin, belge yönetiminin ve arşiv hizmetlerinin düzenlenmesi görevi verilmiştir. Devlet Arşiv Hizmetleri Yönetmeliği 18 Ekim 2019 tarihinde yeni devlet sistemine uygun olarak güncellenmiştir. 2 Ekim 2021 tarihinde yayımlanan Arşivlerden Yararlanma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik en son yayımlanan arşiv mevzuatıdır. Bu mevzuata uygun olarak günümüzde farklı devlet kurumlarının kurumsal arşivlerinde sunulan arşiv hizmetleri bu çalışmada detaylı olarak analiz edilmiştir. Analiz sonucuna uygun olarak çalışma sonunda birtakım öneriler de ortaya koyulmuştur.

DAB genel bütçeye tabi olmak üzere, kamu sektöründeki faaliyetler, belge yönetimi ve arşiv hizmetlerinin düzenlenmesinden sorumludur. DAB, kuruluş amacı ve üstlendiği hizmetler gereğince mevcut mevzuat çerçevesinde kendisine tanınan arşiv hizmetlerini

devam ettirmektedir. Türkiye'de arşiv hizmeti veren kurumlar (tüm devlet kurumları) DAB'ın arşiv kurumu olarak tanımladığı kurum ve kuruluşlardır. Bu kurum ve kuruluşlar yükümlü statüsünde olup, ellerindeki arşiv belgesini/materyalini mevzuatta belirtilen süreler içinde düzenleyip-koruyarak DAB'a devretmekten sorumludurlar. Tüm bu yasal düzenlemeler ülkemizde arşiv hizmetlerinin daha etkin, hızlı, insan odaklı, hukuki ve devlet kontrolünde devam edebilmesini sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. İlgili kanunların hukuki açıdan incelenmesi ve hizmetlerin kanunlara uygun olarak yürütülmesi, arşiv hizmetlerinde uygulanması gereken hukuki prosedürü tam olarak ortaya koyabilir. DAB, kendi ürettiği belgeleri arşivleyen çeşitli arşiv kurumları arasındaki koordinasyonu sağlayan ve ülkenin arşiv dermesini verimli şekilde korumaya odaklanmış bir statüye sahiptir. Bu sorumluluk, her geçen gün daha da önem kazanmaktadır. DAB'ın kamusal alana yönelik hizmetleri ve katkıları, arşivleri kullanan vatandaşın taleplerini karşılayabildiği ölçüde önem kazanmaktadır. DAB'da sunulan tüm hizmetler, teknolojinin gelişimi ve teknolojinin arşiv hizmetlerine olan katkılarının gelişimine paralel olarak ilerlemektedir. Aynı zamanda hizmet potansiyelinin niteliksel ve niceliksel olarak ölçülebilmesi için hizmetlerin etik ve hukuki düzeyde de incelenebilmesi gerekmektedir. Bu amaçla mevcut mevzuata sürekli uyum sağlayarak ve dönem dönem teknolojik gelişmelere uygun yeni mevzuat geliştirilerek bazı durumlarda gönüllülük esasına dayanan, bazı durumlarda ise mesleki yükümlülükleri kapsayan arşiv hizmetleri sürdürülmeli ve zaman içerisinde güncel ilerlemelere uygun olarak mevzuat içeriği de geliştirilmelidir.

Yukarıda ifade edilenlere paralel olarak çalışmanın üzerinde durduğu nokta; güncel mevzuata uygun olarak farklı devlet kurumlarının kurumsal arşivlerinde doğrudan sürdürülen arşiv hizmetlerinin günümüzde hangi içerikler ve uygulamalar ile devam ettirildiğinin görülebilmesi ve gelecekte geliştirilmesi gereken yönlerin neler olduğunun saptanabilmesidir.

Çalışmanın ulaşmak istediği nokta; güncel mevzuatta ortaya koyulan arşiv hizmetlerinin genel bir analizinin yapılması sonucunda, devlet kurumlarının yürütmekle mükellef oldukları ve yıllar içerisinde uygulama süreçlerinde üzerinde durdukları arşiv hizmetlerinin güçlü ve zayıf yönleri ile gelecekteki fırsat ve tehditlerin (SWOT analizi) ortaya konularak detaylıca analiz edilebilmesidir. Bu doğrultuda ilgili yönetmelikte bulunan ve devam ettirilen arşiv hizmetlerinin incelenerek eksik ve zayıf yönlerinin hangi yöntemlerle düzeltilebileceği ile gelecekte hangi açılardan yeniliklerin kurumlara kazandırılması noktasında hayata geçirilmesi gereken noktalarda belirlenmiştir. Olası sorunları ortaya çıkmadan önce öngörebilmek ve gerektiğinde bu sorunların temel altyapısına doğrudan müdahale ederek önlemler almak oldukça önemlidir. Yapılacak her türlü çalışma, arşiv kullanıcılarının arşivlerden daha verimli yararlanabilmesini sağlamaya yöneliktir. Arşivlerin içeriklerinin ve arşiv hizmetlerinin geliştirilmesi, arşivlerden yararlanan araştırmacıların da daha istekli şekilde arşivlerden faydalanabilmelerine ve arşivlerin zamanın teknolojik gelişmelerine uygun olarak ilerleyebilmesine de yardımcı olacaktır.

Çalışmanın temel araştırma sorusu şudur; "Türkiye'de arşivlerin sürdürülebilir hizmetler sunması, dijital dünyaya uyum sağlaması ve arşiv hizmetlerinin sürekliliği konusunda eksiklikler nelerdir ve bu eksiklikler nasıl çözümlenmelidir?"

Bu bilgiler ışığında çalışmanın temel amacı; Türkiye'deki arşiv hizmetlerinin dijital

dünyaya uyum sağlayıp-sağlamadığının ve devamlılığının hangi seviyede olduğunun incelenmesidir. Böylece, Türkiye'deki arşivler üzerinde araştırma yapmaya devam eden (bağımsız araştırmacılar dahil) farklı kurumlardaki araştırmacıların, devlet kurumları ve DAB'ın arşiv dermesi üzerinde sürdürdükleri akademik/teknik çalışmalardan elde ettikleri/edebilecekleri verimliliği geliştirebilmek de mümkün olabilecektir. Bu bakımdan çalışmanın literatüre katkı sağlaması açısından özgün ve önemli olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında bu çalışma aracılığıyla, mevzuat konusunda gelecekte ortaya çıkabilecek tüm problemli durumların hangi planlama unsurlarının geliştirilmesiyle önlenebileceği de belirlenebilecektir.

Bu çalışmaların desteğiyle, arşiv hizmetleri konusundaki eksiklikler giderilerek ve hizmet çeşitliliğindeki bazı problemli yönler geliştirilerek, hizmetlerin daha verimli şekilde sunulabilmesi de sağlanabilir. Çalışma sonucunda elde edilen verilerin ışığında Türkiye'deki devlet kurumlarında yürütülen arşiv hizmetlerinin geliştirilmesi açısından yapılması gerekenler için geleceğe yönelik öneriler de ortaya konulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve ve Metodoloji

Sürdürülebilirlik kavramı ve sürdürülebilir hizmetlerin sürekliliği son yıllarda küreselleşen dünyada önemli ve vurgulanan bir alan haline gelmiştir. "Sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin varlığınının devamı için gerekli kaynakları yok etmeden mevcut neslin varlığını devam ettirebilmek olarak tanımlanabilir. Günümüzde kurumların/işletmelerin verdikleri hizmetlerde sürdürülebilirlik performansları önemli duruma gelmiştir" (Ok ve Göktaş, 2024, s. 1067). Sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması ve sürdürülebilir hizmetlerin yerine getirilebilmesi için ülkelerin yürüttükleri hizmetlerde girişimcilik anlayışı ön plana alınmaktadır (Zorkun ve Dilek, 2020, s. 68). Sürdürülebilir hizmetlerin devamlılığı son yıllarda, kurumsal verimlilik açısından çok önemli bir konu durumuna gelmiştir. Sürdürülebilirlik anlayışını önemseyen kullanıcılar ve araştırmacılar, sahip oldukları fırsatları en ekonomik, adil ve akıllı şekilde değerlendirebilen, karşılaştıkları engelleri fırsata dönüştürebilen ve maddi kazançtan daha ziyade ahlaki getirileri düşünen kişilerdir. Ahlaki getirilere önem veren kişilerin, sürdürülebilir hizmetlere katkı sağlama potansiyeli de oldukça yüksektir.

Sürdürülebilirlik aynı zamanda, organizasyonel ve sosyal değişim alanlarında kaynak tahsisine rehberlik etmektedir. Özellikle 2019 yılında tüm dünyayı olumsuz açıdan etkileyen bir salgın hastalık olarak başlayan Covid-19 pandemisi sürecinde (17.11.2019-05.05.2023) arşiv kullanıcılarının zaruri olarak fiziksel ortamlara nazaran daha fazla oranda çevrimiçi hizmetlere yönelme durumu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde eldeki imkânlarla kullanıcılara teknolojik açıdan verimli ve daha güçlü hizmetler sunulabilmesi amaçlanmıştır. Pandeminin başlangıcından itibaren geçen yıllar içerisinde arşiv hizmetleri daha büyük oranda çevrimiçi olarak verilmeye çalışılmıştır. Bu durumun getirisi olarak günümüzde arşiv hizmetlerinin daha büyük oranda hızlı, etkin ve kullanıcıya dönük çevrimiçi olanaklarla sunulması üzerinde durulmaktadır. Yapay zekanın gelişmesi ve küreselleşmenin genişlemesine paralel olarak hizmet sektöründe inovasyon, araştırma-geliştirme (ar-ge) ve çevrimiçi olanakların birçoğu da gelişme göstermekte ve yapay zeka önem kazanmaktadır (Dilek, 2016, s. 88).

Arşiv hizmetleri, tarihsel belgelerin, kayıtların ve verilerin toplanması, korunması, düzenlenmesi ve erişime sunulması süreçlerini içeren hizmetlerdir. Bu hizmetler, bireylerin, araştırmacıların ve kurumların geçmişe dair bilgiye ulaşabilmelerini

sağlamakta ve aynı zamanda kültürel mirasın geleceğe yönelik olarak korunabilmesine de katkıda bulunmaktadır. Bu hizmetler, bireylerin ve toplulukların geçmişlerini anlayabilme çabalarında önemli bir yer tutmakta ve sürdürülebilir bir geleceğin ve sürdürülebilir arşiv hizmetlerinin de temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Arşiv hizmetlerinin etkili bir şekilde sunulması bilgiye erişimi artırmakla kalmamakta, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bağların da toplum içerisinde güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Bunun yanında kültürel mirasın korunması, kültürel kaynakların araştırılma imkanlarının fiziki olarak geliştirilmesi ve hukuki desteğin de artışının sağlanmasına ön ayak olmaktadır. Arşiv hizmetinin verimliliğini sağlamak için stratejik bir bakışın ortaya koyulması ve hizmetlerin iyileştirilmesi beraberinde, her sektörde sürekliliğin devamını da getirmektedir.

Arşivlerin sürdürülebilirliği (işletilmesi ve sürekliliği) üzerine uygulanan politikalar son yıllarda önemli ölçüde fiziki-teknik açıdan değişmiş ve gelişme göstermiştir. Arşivciler günümüzde teknolojinin kendilerine sunduğu destek ile daha verimli sürdürülebilir kaynakların kullanımına odaklanmaktadırlar (Roe, 2005, s. 9). Karanfil (2024, s. 1462)'in de ifade ettiği gibi, günümüzde sürdürülebilirlik ile ilgili ortaya koyulan akademik-teknik çalışmalar küresel anlamda çevreyi korumak ile ekonomik, ekolojik ve sosyal düzeylerde ortak bir kalkınmayı sağlamayı da amaçlamaktadır.

Kamu yararını gözeterek hareket eden arşivcilerin çalışma amaçları ve yöntemleri zaman zaman farklılıklar gösterebilir. Özel arşivlere sahip arşivcilerin çalışma usulleri kendi seçeneklerine ve stillerine göre şekil almaktadır. Kurumsal arşivlerde ise durum farklıdır. Kurumsal arşivlerde görev yapan arşivcilerin yöntemleri, mevzuata uygun düzenli tasnif edilmiş bir arşiv oluşturmak ve arşivlerin uzun süre varlığını sürdürmesini sağlamak üzerinedir. Bu durum yasal zorunluluktur (Anameriç, 2019, s. 16). Arşiv hizmetlerinin temelinde arşivlerin maksimum seviyede verimli şekilde kullanılması ve arşivler üzerinde gerçekleştirilen araştırma ve geliştirme hizmetlerinin kesintisiz sürdürülmesi bulunmaktadır. Arşiv hizmetlerinin hayata geçirilebilmesi beraberinde toplumun içindeki bilgi uçurumunu da yok edebilecek potansiyeli taşımaktadır.

Zaman içerisinde arşiv hizmetlerinin takip edilme sistemleri de değişime uğramıştır. DAB, arşiv düzenleme hizmetlerini yeni teşkilat yapısı içerisinde daha ciddi ve koordineli bir biçimde uygulamaktadır. "Araştırmaya açılan arşivlere tek bir merkezden erişim sağlanması amacıyla kurulan bilişim ağı olarak ifade edilen Devlet Arşiv Ağı ve Devlet Arşiv Veri Merkezi önem kazanmıştır" (Anameriç, 2019, s. 23-24). Kurulan bu yeni merkezi sistem ile Devlet Arşiv Veri Merkezi projesi hayata geçirilmiştir. Bu merkezin devamlılığının ülkemizdeki arşivciliğe de önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda ülkemizdeki devlet kurumlarında sürdürülen arşiv hizmetlerinin bütün unsurlarıyla ele alınması önem arz etmektedir. Bu çalışmanın yapılabilmesi için de ilgili güncel mevzuat destekleyici olacaktır. Güncel mevzuatın olumlu/olumsuz yönlerinin analiz edilmesi, SWOT analizinin yapılabilmesi ve gerekli noktalarda farklı örnekler ile de desteklenen fikirlerin ortaya koyulabilmesi çalışmanın akışı ve ulaşmak istediği hedefe verimli şekilde ulaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca kurum içi araştırma hizmetlerini güçlendirebilmek amacıyla bir kurumun iç ve dış yapısının etkin ve objektif olarak ölçülebileceği SWOT Analizi ile ölçümlenmesi gelecekte ortaya çıkabilecek farklı ölçüm tekniklerinin de geliştirilmesini sağlayabilecektir. Olası sorunları ortaya çıkmadan önce öngörebilmek ve gerektiğinde bu

sorunların temel altyapısına doğrudan müdahale ederek önlem almak oldukça önemlidir.

Çalışmanın metodolojisi olarak, nitel veri analizi yöntemleri içerisinde sıkça kullanılan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma ülkemizde sürdürülen arşiv hizmetlerinin güçlü ve zayıf yönleri ile geleceğe yönelik fırsat ve tehditlerin ele alındığı SWOT analizi yöntemi ile de geliştirilmiştir.

2. Literatür Taraması

2.1. Arşivlerde Araştırma Yapabilme Hakkı

Arşivlerde araştırma hakkı, "arşivlerde tasnif edilmiş ve son işlem tarihi üzerinden en az otuz yıl geçmiş arşiv materyali üzerinde, Türk ve/veya yabancı uyruklu vatandaşların araştırma yapabilmesi hakkının bulunması ve bu tür işlemlerde belirli kaidelerin geçerli olması durumudur" (Arşivlerde Araştırma Esasları, 2025).

Arşivlerin daha verimli kullanılabilmesi belirli yasal mevzuat ile sağlanmaktadır. Bu yasal mevzuatın uygulanması, değişimi, güncellenmesi ile ilgili kıstaslar kurumun kendisi ve/veya yasa koyucu üst kurumların inisiyatifindedir. Tüm kurumlar bu açıdan, DAB'ın belirlediği kurallara uymakla yükümlüdürler. Arşiv hizmetlerinin verimli şekillerde verildiği arşiv kurumlarından daha fazla sayıda araştırmacı yararlanabilecek ve kaliteli bilgi yayımının hızlanması da sağlanabilecektir.

2.2. Arşivlerde Verilen Hizmetler Konusunda Ortaya Koyulan Akademik Çalışmalar

Arşivlerde süreklilik, sürdürülebilirlik ve arşiv hizmetleri hakkında daha önce Türkiye'de ve Dünya'da yapılmış olan akademik çalışmalara dair genel bilgiler Tablo 1'de sunulmaktadır. Arşiv hizmetlerine doğrudan etki eden genel akademik literatürün incelenmesi ve analiz edilerek yorumlanması, çalışmanın daha detaylı olarak ele alınabilmesine katkı sağlamaktadır.

Tablo 1. Arşiv Hizmetleri Literatürü

Yazar	Eser Başlığı	Yorumlar
Kim Jeanyoung vd.	Digital service management at the NTB Provincial Library and Archives service, 2024	Jeanyoung ve diğerlerinin ele aldığı bu makalede; dijital arşiv hizmetlerinin sürdürülebilirliği için Uluslararası Endonezya Kütüphane ve Arşivinde (NTB) yürütülen hizmetlerin yönetimi ele alınmaktadır. Arşivlerin verimli şekilde takip edilebildiği NTB'de, dikkatli ve ölçülebilir program planlaması yoluyla mevcut hizmetlerin iyileştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu araştırmanın sonucunda NTB'de arşiv hizmetlerinin planlama, organizasyon ve uygulamadan başlayarak gelişimi mükemmel bir durumdadır ve arşiv koleksiyonlarının yenilenmesi ve arşiv kullanıcılarının işini kolaylaştırmak için yeterli altyapıyı karşılamak için bütçe her yıl geliştirilmektedir. NTB'de sürdürülen arşiv hizmetlerinde mevcut dijital hizmetlerin kalitesi, kurum tarafından sağlanan mükemmel hizmetlerle güvence altına alınmıştır. Kurum, halkın dijital kaynaklara her

		yerden ve her zaman erişebilmesini sağlamak için dijitalleşme çalışmalarına devam etmektedir. Ancak mevcut hizmetlerin kalitesinin artırılması için daha fazla altyapı unsurunun ele alınması da önemlidir.
Emel Sesigür	Devlet Arşivlerinde araştırma hizmetlerinin yapılandırılması, 2023	Sesigür'ün doktora tezinden çıkarılabilecek yorumlar ele alındığında, teknolojik yeniliklere bağlı olarak arşiv iş süreçlerinde gelişmeler ön plana gelmiştir. Arşivcilik mevzuat ve düzenlemelerinde, standartlarında ve arşiv hizmetlerinin geliştirilmesine bağlı olarak yeni düzenlemeler ortaya konulmaya başlanmıştır. Kurumun, başvuran herkese kapısının açık olduğu, yerli-yabancı araştırmacıların resmi tatiller dışında her gün araştırma yapabildiği görülmektedir. Araştırma için üyelik başvurusunda bulunan kanuni engeli olmayan herkese izin verilmektedir. Bunun yanında araştırmacı tarafından verilen bilgilerde eksiklik varsa, kısıtlamalar yapılmaktadır. Bu durum da arşivlerin korunması açısından önemlidir. Tüm bunların yanında arşiv hizmetleri açısından bazı olumsuz durumlar da görülebilmektedir. Örneğin belgelerin kullanımı konusunda yazılı bir rehber bulunmamaktadır. Ayrıca kurumda danışma hizmeti çevrimiçi ve interaktif olarak verilememektedir. Tüm bu imkânların yanında; BETSİS (Betsis Sistemi, 2024) sisteminin geliştirilmesiyle birlikte uzaktan erişimle belge talebinde bulunulması ve belgelere çevrimiçi erişim imkânı gelişme göstermektedir. Tüm bunların yanında DAB yönetimi ve personeli, kurumun yeni çehresi gereği, araştırmacıların da araştırma-geliştirme sürecine katılmasının yararlı olduğunu kabul etmektedirler. Böylece araştırmacıların beklentilerinin belirlenmesi açısından daha yararlı faaliyetler yürütülebilecektir.
Turgay Kır ve Bahadır Kır	Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik ve Yükseköğretim Kurumlarının arşiv mevzuatının değerlendirilmesi, 2022	Kır ve Kır'ın üzerinde durdukları gibi; Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik kapsamına giren yüksek öğretim kurumlarının kendi arşiv yönetmeliklerini uygulamaları konusunda üzerlerine düşen yükümlülüklere uymamaları neticesinde bir yaptırımla karşılaşmadıkları görülmektedir. Bu olumsuz durumların gelişmesi kurumların arşivlerinin zarar görmesine neden olmuştur. Uzun yıllar geçmesine rağmen mevzuatın geliştirilmemesi ve var olan hükümlerin de doğru bir şekilde uygulanmaması, arşivlerin gözardı edilmesine neden olmuş ve cezai

		yaptırımların olmaması arşivlerin yok olmasına sebebiyet vermiştir. DAB tarafınca düzenli denetimlerin yapılması ve kurumlara arşiv hizmetleri konusunda düzenli eğitimler verilmesi sorunların çözümüne yardımcı olabilecektir.
İbrahim Baş	Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de arşivlerin oluşumu ve Türk arşivlerinde araştırma hizmetleri, 2019	Baş'ın üzerinde özellikle durduğu gibi; Türkiye'de arşiv hizmeti verebilecek yirmiden fazla merkezi bağımsız arşiv idaresinin var olması, ortak bir merkezi arşiv idaresinin koordine edilebilmesini bazı yönlerden engellemektedir. Tüm arşiv kurumlarını kapsayan bir üst yapı oluşturulamaması, çok başlı bir sistemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çok başlı bir sistemin varlığı bu açıdan ciddi bir sıkıntıdır. Tüm bunların yanında arşivcilerin ellerindeki arşiv materyalini iyi bir şekilde korudukları ama hizmete sunma konusunda isteksiz şekilde davrandıkları görülmektedir. Bu gibi sıkıntılı durumların ivedilikle düzeltilmesinde fayda bulunmaktadır. Arşivlerde hizmetlerin geliştirilmesi için, arşivcilerin de motivasyonunun geliştirilmeye ihtiyacı bulunmaktadır.
Fatih Rukancı	Devlet Arşivlerinde tanıtım ve eğitim faaliyetleri, 2019	Rukancı'nın belirttiği gibi; DAB'da eğitim ve tanıtım faaliyetlerinin günümüz koşullarında daha çok elektronik altyapıyla takip edilmesinin olumlu sonuçları bulunmaktadır. Devlet Arşivlerindeki eğitim ve tanıtım faaliyetlerinin aynı zamanda arşiv hizmetlerinin gelişmesine de doğrudan etki ettiği görülmektedir. Devlet Arşivlerinde ulusal ve uluslararası camiada önemli bilgiler içeren belgeler bulunmaktadır. DAB yayımlarının etkin tanıtımının yapılması sayesinde, arşiv kaynaklı araştırmaların gelişmesi ile belge erişim araçlarının sayısında artış da olacaktır. Dünyada önde gelen arşiv kurumlarından olan Almanya Federal Arşivi, İngiltere Ulusal Arşivi, Amerika Birleşik Devletleri Federal Arşivi vb. arşivlerin özellikleri ve yürütmekte oldukları arşiv hizmetleri güncel olarak izlendiğinde; Türkiye ulusal arşivlerine de değerli katkıların kazandırılabileceği görülecektir. Sonuç olarak DAB'da arşiv hizmetlerinin verimli şekilde geliştirilmesiyle birlikte, arşivden daha verimli faydalanmanın etkili bir tanıtımla daha üst düzeye çıkabildiği görülebilecektir. DAB'ın tanıtım faaliyetleri ve eğitime katkı uygulamalarının gözden geçirilmesiyle birlikte gelecekte

		hazırlanacak tüm stratejik planların bu doğrultuda geliştirilmesinde fayda bulunmaktadır.
Kübra Ayık	Arşivlerin tanıtımsal pazarlama çalışmalarında web ve sosyal medya araçlarının kullanılması: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı örneği, 2019	Ayık'a göre; arşiv kurumları ellerindeki potansiyeli web ve sosyal medya araçlarıyla halka daha kolay duyurabilirler. Arşiv kurumlarının barındırdıkları içeriklerini, kendi vizyonları ve misyonları çerçevesinde hedef kitlelerine ulaştırabilmek için çalışmaları oldukça önemlidir. Toplumun her katmanından bütün vatandaşlara kültür hizmeti veren bir bilgi merkezi durumunda olan arşivlerin kullanıcılarına web aracılığıyla da hizmet sunabilmesi gerekmektedir. Örnek olarak, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfının 2019 yılı itibari ile web sayfası ve içeriği çok gelişmiş durumdadır. Web sayfasının ülke genelinde diğer kamu kurumlarıyla ortak koordinasyon içinde halkla ilişkiler çalışmalarında da etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak, gelecekte ilgili web sayfasında arşiv içeriğinin kategorilere ayrılarak sunulması kullanıcının ilgisini çekecek ve onların bu sayfayı sürekli ziyaret etmesini de sağlayacaktır.
Marc J. Ventresca ve John W.	Archival research methods, 2017	Ventresca ve Mohr'ın ele aldığı gibi arşiv hizmetleri, kuruluşlar tarafından ve kuruluşlar hakkında üretilen belgelerin ve metinsel materyalin araştırılmasını kolaylaştırmak için uygulanan faaliyetlerdir. Tarihi belgelerin detaylı incelenmesi işlemleridir. Günümüzde arşiv geliştirme yöntemleri, çağdaş kuruluşlar ile farklı bilim insanları tarafından ortaya koyulan belgelerin incelenmesinde de kullanılmaktadırlar. Çeşitli elektronik veri tabanları, e-postalar ve web sayfaları dahil olmak üzere dijital metinlerin analizinde de verimli kullanılabilmektedirler.
Miguel Escobar Varela Mohr	The archive as repertoire: Transience and sustainability in digital archives, 2016	Varela'nın vurguladığı gibi makalede; dijital arşivlerin sürdürülebilirlik faaliyetlerinin nasıl yürütüleceğine dair politika ve teknik öneriler ele alınmaktadır. Dijital arşivlerin sağladığı veriler ve veri madenciliği işlemlerinin kapasitesi oldukça yüksektir. Veri madenciliği tekniklerinin uygulanması arşivlerin sürdürülebilirliğin de büyük etki yaratmaktadır. Bu etki, temel alanlardan biri olan gazete arşivleri ve tarihsel araştırmaları da derinden etkilemektedir. Bu araştırma materyali çeşitlerinden olan gazete arşivleri, kayıtlarının

		periyodikliği, bolluğu ve tekdüzeliği nedeniyle oldukça değerlidir. Yeni teknolojiler bireylerin hayatlarını incelemek, fikirlerin gelişimi ile dolaşımını izlemek açısından önemlidir. Zaman içerisinde dijital arşivlerin iç ve dış faktörlere göre konumlanmaları da değişime uğrayabilmektedir. Dijital arşivler performans çalışmaları, dijital hümanistler ve açık kaynak topluluklarının çalışmalarına önemli araçlar ve teknikler sağlayabilmektedirler.
Burçak Şentürk	Arşivlerde araştırmacı eğitimi programları: Tasarım ve uygulama süreci, 2013	Şentürk'ün değindiği gibi; arşiv kullanıcıları ve arşiv personelinin arşiv hizmetleri eğitim programlarına dâhil edilmesi gerekmektedir. Arşiv kaynaklarının etkin kullanımı konusunda sürekli şekilde güncel gelişmelere uygun eğitim almaları önemlidir. Arşivlerin yanlış kullanımı açısından birçok problemin eğitim ile aşılabileceği düşünülmektedir. Hassas arşiv materyalinin düzenlenmesi konusunda da öncelikli adım arşivcilerin eğitilmesi olacaktır. İyi bir eğitim almış ve yaptığı işten üstün seviyede mutlu olabilen arşiv personelinin varlığı, arşiv hizmetlerinin veriminin de artışını sağlayacaktır.

Tablo 1'de detaylı şekilde incelenen örnek çalışmalar, arşiv hizmetlerinin değerlendirilebilmesini ve çalışmanın ulaşmak istediği hedefin daha verimli duruma getirilebilmesine destek olabilir. Literatür örneklerinde görülen ortak nokta, son 20 yılda gelişen elektronik olanakların ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin toplumun her alanını olduğu gibi arşiv hizmetlerinin sürdürülebilirliğini de olumlu yönden etkilemesidir. Dijital arşivlerin geliştirilmesi ve teknolojik açıdan bilgili ve iyi yetiştirilmiş arşivcilerin varlığı beraberinde iyi arşivlerin de gelişmesini sağlayacaktır. Arşivlerin fiziki ve içerik olarak gelişimi de arşiv hizmetlerinin gelişmesini sağlayabilecektir.

Bunun yanında tam olarak dijital ortamda arşiv belgelerinin sınırsızca Dünya'nın her noktasından ulaşılabilir duruma gelememesi bir açıdan da handikaptır. Dijital kaynakların daha hızlı ve sınırsız şekilde çevrimiçi sunulabilmesi beraberinde araştırmacıların araştırma-geliştirme sürecine katılmasına katkı sağlayabilecek ve dijital ortamların da gelişimini beraberinde getirecektir. Araştırmacıların beklentilerinin bir çoğuna erişebilme olasılığının geliştirilmesi önemlidir.

Arşiv hizmetlerinin sürdürülmesi ve kullanıcılara talep ettikleri ile ihtiyaçları olduğu arşiv belgelerinin sunulması konusunda organizasyonlar riske girmemekte ve yalnızca Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik kapsamında yapmaları gereken rutin hizmetleri yerine getirmektedirler. Bunun yanında özellikle yerel yönetim kuruluşları olan belediyeler, üniversiteler ve çeşitli yüksek öğretim kurumlarının mevcut arşiv yönetmeliklerini uygulamaları konusunda üzerlerine düşen çeşitli yükümlülüklere uyup/uymamaları konusunda özgür oldukları ve her hangi bir yaptırımla

karşılaşmadıkları da görülmektedir. DAB kurulana ve denetime geçene kadar bu kurumların bir cezai işlem geçirmedikleri bilinmektedir. Bu olumsuz durumların gelişmesi kurumların arşivlerinin yıllar içerisinde zarar görmesine neden olmuştur. Bu sorunun en yegane çözümü, DAB tarafınca düzenli denetimlerin yapılması ve kurumlara arşiv hizmetleri konusunda düzenli eğitimler verilmesidir.

İletişim teknolojileri günümüzde, bilgi, fikir, düşünce yapısının geliştirilmesi açısından insan yaşamını doğrudan etkilemektedir (Ertürk ve Şeşen, 2017, s. 63). Dijital kültürün genişleyen etkisi göz önünde bulundurulduğunda, internet ve iletişim teknolojilerinin yalnızca günlük yaşamda değil, aynı zamanda akademik alandaki dinamikleri de yakından etkilediği görülmektedir (Yayla, 2024, s. 4). İnsanların günümüzde ulaştığı bilgi ve teknolojik ilerlemeler gerçek dünyanın kapılarını sanal dünyaya da açmıştır (Yiğitoğlu, 2022, s. 7).

Son yıllarda tüm Dünya'da bilişim sektörü, bilgi teknolojileri, bilgi teknolojilerine bağlı şekilde insanların günlük yaşamlarında kullandıkları teknolojik aletler, bilgiye bakış açısı, bilgi hizmetlerinin sunumu, bilgi pazarlama ve bilgi politikaları çok hızlı ilerlemeler kat etmiş ve insan yaşamını da beraberinde geliştirmiş ve değiştirmiştir. Bilişim sektörünün hızlı ilerlemesine bağlı olarak geliştirilen teknolojiler ve teknolojik araçlar, insanoğlunun evriminde atılmış en önemli adımlardan biri durumundadır. Bilişim teknolojilerinin gelişimi süreçleri, geçmişte yazının icadı, kâğıdın kullanılmaya başlanması ve devingen harfli basım tekniklerinin yaygınlaşması vb. gelişmeler, o dönemlerin önemli buluşlar ile aynı değerde görülmektedir. Bilgisayar ve internet teknolojilerinin günümüzde eriştiği etki zincirinin genişlemesi, bilişim dünyasının da olumlu etkilenmesini beraberinde getirmektedir.

Bilişim teknolojilerinin ilerlemesinden olumlu yönlerden etkilenen en önemli alanlardan birisi, arşivlerdir. Arşivleri yöneten arşiv yöneticilerinin teknolojiye yönelik tutumlarının ölçülebilmesi, bu tutumların bilgiye erişim süreçlerine ve bireylerin yaşam boyu öğrenme ihtiyaçlarına etkisi de önemlidir. Arşivlerin yönetim süreçlerinde teknolojinin nasıl entegre edildiği ve bu entegrasyonun eğitim ve öğrenme üzerindeki uzun vadeli etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda verimli araştırma soruları belirlenip, yöneticilerin teknolojiye karşı tutumlarının nasıl şekillendiği, teknolojik gelişmelere nasıl adapte oldukları veya yaşam boyu öğrenme bağlamında hangi araçları kullandıkları detaylıca analiz edilmelidir. Bu türden tutumların ölçümlenebilmesi için dikkate alınması gereken bazı anahtar noktalar şunlar olabilir:

- Bilgi Teknolojilerinin Rolü: Arşiv merkezlerinde kullanılan teknoloji, bilgiye erişimin hızını, doğruluğunu ve verimliliğini etkiler. Yönetici bakış açıları, bu teknolojilerin ne kadar etkili kullanıldığını belirleyebilmektedir.
- Bilgi Erişim: Bilgiye erişim arşivlerde bulunan dijital kaynaklar ile çevrimiçi platformların yardımıyla bilgiye ulaşma anlamına gelmektedir. Yönetici tutumları, bu erişimin nasıl kolaylaştırılacağını veya engelleneceğini belirleyebilir.
- Yaşam Boyu Öğrenme: Teknolojik araçlar, bireylerin eğitimlerini sürekli olarak güncellemeleri ve geliştirmeleri için fırsatlar sunmaktadır. Arşiv yöneticilerinin teknolojiye karşı tutumları, bu araçların nasıl bir öğrenme ortamı sunduğunu da etkileyebilmektedir.

- Yöneticilerin Bakış Açılarının İncelenmesi: Yönetici bakış açıları, teknolojinin eğitimdeki kullanımını, personelin eğitimi için teknolojiye ne kadar yatırım yapıldığını ve arşivlerin teknolojik altyapısının geliştirilmesi konularında yapılan kararları etkileyebilmektedir.

Dijital girişimcilik, dijital çağda bireylerin ve kurumların verimli ve etkili bir şekilde faaliyet göstermeleri için kritik öneme sahip kavramlardır. Bu unsurlar, toplumun dijital dönüşüm sürecinde birbirini tamamlayan ve destekleyen önemli unsurlardır.

Çeşitli iletişim yöntem ve araçları, arşiv hizmetlerinin geliştirilmesinde de kullanılabilir. Özellikle yapay zekâ, metaverse ve dijital teknolojik araçların daha yoğunlukla arşivlerde kullanılması beraberinde arşivlerin de gelişmesini sağlayacaktır. Ayrıca arşivcilikle ilgili genel literatür incelendiğinde, son yıllarda yeni arşiv teori ve yöntemlerinin geliştirildiği de görülmektedir. Yapay zeka birçok sektörde olduğu gibi arşivleme biliminde de ön plana gelmiştir ve her geçen gün yapay zekaya bağlı hizmetler gelişme göstermektedir (Akgün ve Çiçek, 2022, s. 36). Özellikle arşivlerde yapay zekâ uygulamalarından yararlanılması arşiv biliminin gelişmesi açısından oldukça önemlidir.

Yukarıda işaret edilen çalışmalarda değinildiği gibi devlet kurumları elindeki olanaklarla birlikte hem elektronik hem de fiziksel ortamda arşivcilerin gereksinim duydukları kaynakları onlara daha hızlı ve verimli biçimlerde sunabilmek için büyük bir özveriyle görev yapmaktadırlar. Bunun yanında her kurumda olduğu gibi eksiklikler ve kurumların kendilerini güncelleme ihtiyacı bulunan bazı farklı alanlar da bulunmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalarda bu eosin alanlar, konu uzmanları tarafından dile getirilmiş ve bazı çözüm önerileri de öne sürülmüştür. Genel literatürün detaylı şekilde incelenmesi, makalenin içeriğine de olumlu etki etmekte ve geleceğe yönelik akademik çalışmaların yapılabilmesine önder olmaktadır.

2.3. Türkiye'de Kamu Kurumlarında Uygulanan Arşiv Hizmetlerine Genel Bir Bakış

Türkiye'de belirli bir kurumsal arşive sahip olan tüm kamu kurumları ellerinde bulunan arşiv materyalinin kullanılması, arşivlerinden kullanıcıların yararlandırılması ve genel açıdan sunduğu arşiv hizmetlerinin devamlılığı konusunda güncel mevzuata göre hareket etmektedirler.

Kurumlar genellikle kendilerine gelen araştırma hizmeti taleplerini kendi mevzuatı ve kurumsal kimliklerine uygun olarak yorumlarlar. Araştırmacıların özellikleri, daha önce kurumlarından yararlanan araştırmacılardan aldıkları geri dönüşler ve mevcut dönemdeki konjünktüre göre hareket etmektedirler. Kamu kurumlarında arşiv belgelerinden yararlanma hakkı hem bireyler hem de araştırmacılar için gerekli ve araştırmalarının verimli sonuçlar çıkarabilmesi açısından da önemli bir süreçtir. Bu süreçten alınan her türlü olumlu geri dönüş, araştırmalarında daha verimli şekilde sonuçlanmasına katkı sağlayacaktır.

Bu süreçte hem kullanıcılar hem de arşiv kurumu tarafından dikkate alınması gereken bazı temel noktalar şunlardır:

- *Başvuru Sürecine Uygunluk*: Kamu kurumlarına ait arşiv belgelerine erişim genellikle resmi başvuru ile yapılır. İlgili kurumun web sitesinde ya da

doğrudan ofislerinde nasıl başvurulacağına dair bilgiler bulunabilir. Başvuru sırasında hangi belgelerin istendiği açıkça belirtilmektedir.

- *Erişim Hakları*: Türkiye'de 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'na uygun olarak, vatandaşlar kamu kurumlarından bilgi edinebilirler. Ancak bazı belgeler gizli veya özel statüde olabilir ve bu belgelerin kullanımı sınırlı olabilir.
- *Araştırma Amaçlarının Açıkça Belirtilmesi*: Arşiv belgelerinden yararlanma amacı net bir şekilde ifade edilmelidir.
- *Belgelerin İncelenmesi Konusunda Uyulması Gereken Kurallar*: Belgelere erişim sağlanması ve belgelerin nasıl inceleneceği konusunda belirli kurallara dikkat edilmelidir. Bazı kurumlar, belgelerin yalnızca belirli bir yerde incelenmesine izin verebilirler.
- *Arşiv Bilgi Sistemlerinin Dijitalleştirilmesi*: Birçok kamu kurumu, arşiv belgelerini dijitalleştirerek çevrimiçi araştırma hizmetlerine sunmaktadırlar.
- *Danışmanlık Hizmetleri*: Eğer multidisipliner bir araştırma yapılması gerekiyorsa, arşiv uzmanlarından veya tarihçilerden ücretli-ücretsiz yardım alınabilir.
- *Etik ve Yasal Sorumluluklara Uyum*: Arşiv belgeleri kullanılırken etik kurallara uymak ve yasal sorumlulukları göz önünde bulundurmak önemlidir.
- *DAB'a Belge Aktarımı:* Araştırmacılar, arşiv belgelerinden yararlanarak yayımladıkları eserlerden DAB'a bir nüsha vermelidirler.
- *Son İnceleme:* DAB'a aktarılan eserler, kurumların arşiv işlemlerini yürüten ilgili birimler tarafından kontrol edilerek genel dermeye katılmalıdırlar.
- *Geri Bildirim:* DAB'dan alınan arşiv hizmetleri konusunda kullanıcıların geri dönüşleri, verilen hizmetlerin verimliliğinin ölçülebilmesi açısından önemlidir.

3. SWOT Analizi

3.1. SWOT (GZFT) Analizi Tanımı ve Stratejik Yönetim Süreci

SWOT analizi; bir kurumun, işletmenin ya da projenin içsel ve dışsal durumunu değerlendirmek amacıyla kullanılan stratejik bir planlama aracıdır. SWOT, İngilizce dört kelimenin baş harflerinden oluşur:

*S - Strengths (Güçlü Yönler)
*W - Weaknesses (Zayıf Yönler)
*O - Opportunities (Fırsatlar)
*T - Threats (Tehditler)

Türkçeye çevrilmiş haliyle GZFT analizi olarak da bilinmektedir.

SWOT analizinde bu dört (4) alan hakkında şu bilgiler verilerek analizin unsurları detaylandırılabilir:

- Güçlü Yönler; kuruluşun diğerlerinden daha iyi yaptığı, rekabet avantajı sağlayan içsel özelliklerdir. Örneğin, güçlü kurum imajı, yetkin insan kaynağı, ileri teknoloji kullanımı vb.
- Zayıf Yönler; kuruluşun gelişime açık, rekabet dezavantajı yaratabilecek içsel zayıflıklarıdır. Örneğin, yetersiz finansal kaynaklar, düşük verimlilik, kurum memnuniyetsizliği vb.

- Fırsatlar; kurumun dış çevresinde ortaya çıkan ve doğru değerlendirilirse avantaj sağlayabilecek gelişmelerdir. Örneğin, yasal teşvikler, teknolojik gelişmeler vb.
- Tehditler ise; kuruluşun dış çevresinde karşılaşabileceği olumsuz durumlar veya risklerdir. Örneğin, artan rekabet, ekonomik durgunluk, mevzuat değişiklikleri vb.

Bir kurumda, kurumun iç ve dış işleyişinin ayrıntılı olarak belirlenebilmesi ve detaylı durum değerlendirmesinin yapılabilmesi amacıyla dönem dönem stratejik incelemeler ve planlar gerçekleştirilmektedir. Bir kurumun hizmetleri üzerinde gelecek tahminlerinin daha verimli şekillerde ortaya koyulabilmesi amacıyla SWOT analizi uygulanmaktadır. SWOT (GZFT) Analizi, organizasyonun kendisi ve çevresini etkileyen faktörlerin (Güçlü yönler, Zayıf yönler, Fırsatlar, Tehditler) analizi yardımıyla sistematik olarak incelenmesidir. SWOT analizi, bir kurum/kuruluş/organizasyonun güçlü ve zayıf yönleriyle ortaya çıkabilecek fırsat ve tehditleri belirlemek için kullanılan stratejik bir tekniktir (Baraz, 2018, s. 82). SWOT analizi, stratejik planlama süreçlerinin her aşamasında kullanılır ve organizasyonların güçlü yönlerini koruyup zayıf yönlerini iyileştirmelerine, fırsatlardan yararlanmalarına ve mevcut tehditlere karşı önlemler geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

SWOT analizi, organizasyonların doğru stratejileri geliştirmeleri ve Dünya'nın değişimine adapte olabilmeleri için başvurulması gereken önemli bir uygulamadır (Özcan, 2024, s. 1587). SWOT analizi, kurumların gelişimi açısından önemli bir dönüşüm yaratma potansiyeline sahiptir. Kurumlarda geliştirilen teknolojinin güçlü yanları, zayıf yanları, fırsatları ve tehditleri detaylıca bu analiz ile incelenebilir (Calp vd., 2025, s. 74).

SWOT analizlerinin hayata geçirilmesi, kurumların mevcut durumlarının ne olduğunu, güçlü ve zayıf yönlerini anlama, fırsat ve tehditlere yönelik adımlar atılabilmesine yardımcı olmaktadır (Antony, 2012, s. 692; Sever, 2021, s. 1183). Bu kapsamda organizasyonların içsel olarak güçlü ve zayıf yönleri ile dışsal etkenlerden kuruma yarar/zarar verebilme potansiyeli taşıyan fırsatlar ve tehditlerin her biri detaylı şekillerde belirlenebilir (Çoban, 2010, s. 347). SWOT analizlerinden yararlanılarak kurumlar açısından önemli adımların atılmasında yapay zekâ tekniklerinin kullanılması insan hatalarını minimuma indirmektedir (Karatop, 2021, s. 3527). SWOT analizinin faydası olarak, geleceğe dönük stratejiler inşa ederek faaliyetler yürüten kurum ve kuruluşların tamamen bilinçli ve öngörülü olarak hizmet verdikleri görülebilecektir. SWOT analizleri stratejik olarak yönetilen kamu kurumlarının uzun vadeli hedeflerini belirlemelerine, kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmalarına ve dijital çağın dinamik gereksinimlerine uyum sağlamalarına yardımcı olmaktadırlar (Yolcu ve Ozan, 2024, s. 2296).

SWOT analizlerine uygun olarak ortaya koyulan ve bir kurumun stratejik olarak yönetilme süreci olan stratejik yönetim, bir kurumun uzun vadeli başarısını sağlamak amacıyla çevresel analizler yaparak hedefler koyması ve bu hedeflere ulaşmak için stratejiler geliştirmesini kapsamaktadır. SWOT analizi bu sürecin önemli bir parçasıdır. Stratejik yönetimde takip edilen süreçler aşağıda (Tablo 2) detaylandırabilir.

Tablo 2. Stratejik Yönetim Süreçleri

Durum Analizi (Çevresel Tarama): İç çevre analizi (kurum içi güçlü ve zayıf yönler) Dış çevre analizi (fırsatlar ve tehditler)
Stratejik Hedeflerin Belirlenmesi: Misyon ve vizyon tanımı yapılması Ulaşılmak istenen uzun vadeli hedeflerin belirlenmesi
Strateji Geliştirme: SWOT analizine dayalı olarak uygun stratejilerin seçilmesi
Stratejilerin Uygulanması: Belirlenen stratejilerin kurum genelinde uygulamaya geçirilmesi Kaynak tahsisi, organizasyonel yapı düzenlemeleri vb.
Performans İzleme ve Değerlendirme: Stratejilerin başarısının ölçülmesi Gerekli görüldüğünde düzeltici önlemlerin alınmasıdır.

SWOT analizi süreçlerini dikkatle takip eden ve süreçlerden elde edilen sonuçlara uygun hizmetler meydana getiren kurumların daha başarılı ve daha şeffaf kararlar verebilen kurumlar oldukları görülebilecektir. SWOT analizlerinin düzenli aralıklarla güncellenmesi gerekmektedir. Böylece ileride oluşabilecek sorunlara anında müdahale imkânı doğabilir. Güncellemeler, kurumların ait olduğu ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Sürekli kendisini güncelleyen kurumlar her zaman kalitede ve hizmette ön planda olacaklardır. Çünkü başarıları tesadüfler üzerine değil, sistematik bir düzen üzerine oturmaktadır.

3.2. Türkiye'de Kamu Kurumlarında Yürütülen Arşiv Hizmetlerinin SWOT Analizine Ön Bakış

Bir arşiv kurumunda SWOT analizi, o arşivin genel bir tablosunun çizilmesi ile başlatılır. Daha sonra arşiv kurumundaki olumlu ve sürdürülebilir yönler ile olumsuz ve eksik yönlerin neler olduğu konusunda listeler yapılır. Gelecek tahminleri ve gelecekte potansiyel sorun çıkarabilecek yönler de belirlenir. SWOT analizinin yapılması bir arşiv kurumunun stratejik hedeflerine verimli ve hızlıca ulaşabilmesi açısından oldukça önemlidir.

Stratejik hedeflerin belirlenmesinden sonra hedeflere ulaşılabilmesi için stratejik planlar detaylı şekilde işlenip hayata geçirilir. Faaliyetlerden alınan geri bildirimler ile stratejik yönetim tamamlanır. Stratejik yönetim, ellerindeki kaynaklarla devamlılığa sahip olan kamu kurumlarının gelecekteki konumlarını belirlemesine yardımcı olmaktadır. Stratejik yönetim süreci, arşiv kurumunun kendisini konumlandırdığı yerin tam olarak saptanabilmesini sağlamaktadır. Kurumun hizmet ettiği paydaşlardan eğer olumsuz geri dönüşler alınması durumunda, arşiv kurumunun yürüttüğü hizmetler üzerinde ivedilikle değişimler ve geliştirmeler yapılabilmelidir.

Daha iyi hizmet verebilmek amacıyla tüm devlet kurumları, stratejik planlarını daima güncel tutmalıdırlar. 2003 yılında yasalaşan 5436 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu ile tüm kamu kurumlarının stratejik planlarını hazırlaması zorunlu duruma getirilmiştir (Coşkun, 2011, s. 126). Yasanın uygulanmasıyla birlikte stratejik planların detaylı şekilde takibi, kamu kaynaklarının boşa harcanmamasını ve daima kamu yararının sağlanmasını amaçlamaktadır. Stratejik planların takip edilmesi ve gerekli durumlarda cezaların da caydırıcı olması önemlidir. Stratejik yönetim sürecini mevzuata göre uygulayan kurumların verdikleri hizmetler de verimli olmaktadır.

Kâr amacı gütmeyen kurumlardan olan arşivlerde araştırma hizmeti verilmesi, büyük bir kitleye ulaşmayı sağlayan, onların ilgisini çeken, sahip olunan koleksiyonun kullanımını teşvik eden önemli bir faaliyettir (Dearstyne, 2001, s. 191). Arşiv malzemelerinin kullanımının yanı sıra arşivle ilgili farkındalığın da artmasını sağlamaktadır. Böylece arşiv kurumunun kamuoyunda bilinirliği ve hedef kitlelere yönelik güvenilir bir imaj oluşturması gerçekleştirilebilir (Keskin, 2014, s. 201-206).

Devlet kurumları gelecek hedeflerini yerine getirebilmek ve arşiv kullanıcılarına daha iyi hizmet verebilmek amacıyla, arşivcilik konusunda kısa, orta ve uzun vadeli stratejik planlarını oluşturabilmeli, belirli zaman dilimleri içerisinde arşivlerinin kullanım verimliliğinin ölçülebilmesi konusunda SWOT analizleri oluşturabilmelidir. Bu analizlerin daha verimli şekillerde hayata geçirilebilmesi için dinamik ve görev bilinciyle çalışan bir kadro ve güçlü bir bütçe gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti hatırı sayılır bir arşiv materyaline/birikimine sahiptir. Türkiye elindeki arşiv materyalinin korunması ve düzenlenmesi konusunda son yıllarda dijitalleşme çalışmaları yapmaktadır. Bunun yanında arşiv teknolojisini daha teknolojik tabanlı olarak sürdüren diğer ülkelerden daha ileri bir duruma kendisini taşıyabilmelidir. Bu nedenle de arşivlerin geliştirilmesi ve tanıtımı amacıyla, arşiv hizmetleri verimli şekillerde yapılmalıdır.

Arşiv hizmetlerinin geliştirilmesi salt kullanıcıların her belgeyi istediği vakit inceleyebilmesinin sağlanması açısından değil; daha fazla sayıda ve daha nitelikli kullanıcıların arşivlere çekilebilmesi açısından da önemlidir. Böylece fırsat eşitliği sağlanmakla birlikte, araştırmacı kalitesinin de artırılması sağlanmış olacaktır. Bu açıdan dijital uçurumun azaltılması ve araştırma sonuçlarının kalitesinin yükseltilmesi önemlidir.

Arşiv hizmetleri; tüm arşivcilik faaliyetlerinin idari ve entelektüel olarak bireysel/kamusal faydaya dönüştüğü ve tüm arşiv işlemlerinin olumlu veya olumsuz sonuçlandığı bir süreçtir. Arşiv hizmetinin sunulmasında amaç, belge/bilgiye etkin, tam ve doğru erişimin sağlanmasıdır (Rukancı vd., 2021, s. 83).

Arşiv hizmetleri temelde şu üç (3) unsurun üzerinde yürütülmektedir;

- Araştırmacının talep ettiği belge-bilgileri kanuni çerçeveler içerisinde kullanıma açabilmek,
- Araştırmacının gelecekte olması talep ettiği hizmet çeşitlerini belirleyebilmek,
- Araştırma sonuçlarından istenen verimi alabilmektir.

Arşiv hizmetlerinin düzenli şekilde takibinin yapılması, arşiv belgelerinin güvenliğinin sağlanması açısından da önemli bir faaliyettir. Arşivden faydalanmak isteyen

araştırmacıların hangi konu, dönem, kişi/kurum ile ilgili araştırmalar yaptığının detaylı şekilde kayıt edilmesi ile belgelerin yetkisi olmayan kişilerce kullanılmasının engellenmesi güvenlik önlemlerinin alınması açısından oldukça önemlidir (Rukancı vd., 2021, s. 13).

Günümüzde belgelerin üretilmesi ve korunması konusunda dijital platformlar da önem kazanmaya başlamıştır. Dijital koruma, kurum personelinin önder olduğu bir konudur. Bu konuda Lynch'e göre (2003, s. 328) "dijital materyalin yönetimi ve dağıtımı için bir dizi hizmet sunulması önemlidir". Dijital arşiv hizmetlerinin kullanıcıların dijital kaynaklara her yerden ve her zaman erişebilmesini sağlayabilmek amacıyla sürdürülebilir duruma getirilmesi ve geliştirilmesi oldukça önemlidir. Arşiv hizmetlerinin sürdürülebilirlik açısından SWOT analizi ile incelenmesi, sürdürülebilirlik çabalarını olumlu yönden etkileyebilecek hem iç hem de dış faktörlerin detaylı şekilde değerlendirilebilmesinin önemli bir yolu durumundadır.

Ele alınan tüm çalışmaların özeti olarak arşiv hizmetleri ve araştırma yapabilme hakkı konusunda yeni yöntemler geliştirilebilir ve yeni bir paradigma ortaya koyulabilir. Arşivlerden yararlanabilme hakkı geçmişte belirli bir zümrenin hakkı iken, günümüzde tüm toplumun en doğal hakkı olmalıdır. Günümüzde arşivlere erişim koanlike da sağlayan bu bakış açısı, arşivlerin sadece yetkili kişilerce veya tarihi araştırmalar yapan bir zümre tarafından kullanılabileceği algısının kırıldığı dönemden itibaren artık önemli bir konu durumuna gelmiştir (Nora, 1989, s. 12-15; Rukancı vd., 2023, s. 6). Arşivlerden herkesin, kendisine tanınan temel anayasal haklar doğrultusunda yararlanabilmesi gerekmektedir.

Arşivler günümüzde ilgili mevzuat gereği tamamen kamuya açık durumdadır. Bu durumun ileriki yıllarda daha şeffaf ve daha geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşarak sürdürülebilir olacağı da beklenmektedir. Kamu hizmetlerinden yararlananların sayısının artması için, arşiv çalışanlarının motivasyonunun da artırılması önemlidir. Bu amaçla teknolojik yeniliklerden de yararlanılmalıdır. Arşiv personeli, EBYS ve E-Arşiv hizmetlerini daha organize şekilde iş süreçlerine dahil ettiklerinde, iş yükleri de hafifleyebilecektir. Yeni teknolojinin katkısı ile sistemlerin etkinliğinin daha uzun vadede kullanımı teşvik edebileceği de söylenebilir (Arısoy ve Özdemirci, 2017, s. 1259).

Araştırmada elde edilen bulguların Türkiye'nin gelecekteki arşiv yönetimi için de örnek teşkil edebileceği düşünülmektedir.

4. Araştırmanın Bulguları

Arşiv hizmetlerinin ülkemizde sürdürülebilir olup-olmadığının tespit edilebilmesi açısından başta Anayasa olmak üzere; güncel kanunlar, KHK'lar, Cumhurbaşkanı Kararnameleri ve Yönetmelikler incelenmiştir. Daha sonra kanun maddelerine uygun olarak, veri elde edilebilen farklı arşiv kurumlarındaki arşiv hizmetleri incelenmiştir.

En güncel mevzuat maddelerini içerdiğinden ve çalışmanın yoğunlaştığı konu olduğundan dolayı, Arşivlerden Yararlanma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (2021) bu bölümde detaylı olarak incelenmiş ve bu yönetmeliğin SWOT analizi yapılmıştır. Yönetmeliğin analizi sonucunda, yönetmelikte yalnızca arşiv hizmetlerinin sunumu ile ilgili ifadelerin geçtiği maddeler alınarak, çalışmayı güçlendirmek ve okuyucunun dikkatini dağıtmamak amacıyla aşağıda belirtilmiştir.

Türkiye'de arşiv hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından uyulması gereken en güncel ve kanuni yönetmelik olduğundan dolayı; öncelikli olarak bu yönetmeliğin tümü yorumlanarak, Türkiye'de kurumlarda uygulanan arşiv hizmetlerinin SWOT analizi gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de devlet/özel fark etmeksizin tüm kurumlarda uygulanan arşiv hizmetleri, bu yönetmeliğe uygun olarak yerine getirilmektedir/getirilmek zorundadır. Tüm bu nedenlerden dolayı yönetmeliğin SWOT analizinin yapılması, ülkemizdeki arşiv hizmetlerinin uygulanış biçiminin daha detaylı anlaşılabilmesini de sağlayabilecektir.

Yönetmeliğin SWOT analizi gerçekleştirildikten sonra, Türkiye'de Kamu Kurumlarında Yürütülen Arşiv Hizmetlerinin Sürekliliğinin SWOT Analizi dört (4) alt unsur halinde (Tablo 3) detaylı biçimde incelenmiştir.

4.1. Arşivlerden Yararlanma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin SWOT Analizi (Arşivlerde Araştırma Esasları, 2025) [2]

Bölümde yalnızca arşiv hizmetlerinin sunumu ile ilgili ifadelerin geçtiği maddeler alınmış ve analiz edilmiştir. Yönetmelikte çalışmanın konusu ile ilgili olmayan maddeler metine dahil edilmemiştir.

Yönetmelik genel olarak incelendiğinde dikkat çeken ve araştırmacılara olumlu katkılar sağlayabilecek yönler bulunmaktadır. Örnek olarak; yerli ve yabancı gerçek/tüzel kişilerin kayıt olup arşiv belgelerine ulaşabilmesi sağlanarak, araştırmaya açıklık ilkesi yaygınlaştırılması önemlidir. Arşiv Belgesi Gizlilik Değerlendirme Komisyonunun varlığı, gizlilik değerlendirmesi yapılması ile şeffaflık açısından oldukça önemlidir. Bunun yanında yönetmelik, yerli ve yabancı akademisyenlerin Türkiye arşivleriyle işbirliğini kolaylaştırabilme potansiyeli taşımaktadır. Elektronik veri erişiminin teşviki, ileride kapsamlı dijital arşiv projelerine zemin hazırlayabilir. Fakat, yabancıların başvuruları için tanınan 30 iş günü yanıt süresi, acil çalışmaları yavaşlatabilme dezavantajına sahiptir.

Yönetmeliğin araştırmacılara sunduğu olanaklar kadar, geliştirilmesi gereken alanları da bulunmaktadır. Yönetmeliğin uygulanma sürecine dair gözlemler ve istekler doğrultusunda zaman içinde güncellemeler yapılması da mümkündür. Bu açıdan yönetmeliğin SWOT Analizi'nin yapılabilmesi ve okuyucunun daha detaylı bilgilendirilebilmesi için bazı yönetmelik maddeleri doğrudan alıntılanmıştır.

"MADDE 1 - (1) Bu yönetmeliğin amacı, araştırmaya açık arşiv belgelerinden yerli ve yabancı gerçek kişilerin yararlanması, yükümlülükleri ve arşiv belgesinin örneklerinin verilmesi hususlarında usul ve esasları belirlemektir.

MADDE 5 - (1) Yerli veya yabancı gerçek veya tüzel kişiler, e devletten üye olmak koşuluyla araştırmaya açık arşiv belgelerinde araştırma yapma hakkına sahiptir.

(2) Yabancı araştırmacılar için Türkiye'nin karşılıklı ilkesi ve taraf olduğu uluslararası sözleşmelerden doğan hak ve yükümlülükleri saklıdır.

MADDE 7 - (1) Arşiv belgeleri, yükümlülerce Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında

[2] https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/mevzuat/arastirmaesaslari2021.pdf

Yönetmelikte belirtildiği şekilde Başkanlığa devredilir ve araştırma hizmeti Başkanlıkça verilir.

(2) Başkanlık, gerekçe belirtmek suretiyle arşiv belgelerine erişim ve kullanım sınırlaması getirebilir, geçici veya süresiz durdurabilir.

(3) Bir fonun/koleksiyonun, bir dosyanın veya defterin tamamının kopyasının verilip/verilmemesi hususunda karar vermeye Başkanlık yetkilidir.

(4) Asli düzeni bozulmuş veya yararlanılamayacak derecede yıpranmış arşiv belgeleri araştırmaya verilmez. Ancak bu tür belgelerden devlet hizmetinin yürütülmesinde veya bir hakkın korunmasında ve ispatında delil olarak kullanılacağının anlaşılması halinde, e belge şeklinde olan ilgili belgeler görevli personel nezaretince incelenebilir".

4.1.1. Güçlü Yönler

1. Arşivlerden yararlanma durumu, gereken yasal zemine oturtulmuştur. ➡ Madde 7'ye Dayanarak Yorum

2. Elektronik arşiv materyaline değer verilmekte ve kurumun belge/dosya koruması konusuna ön planda yer verildiği görülmektedir. ➡Madde 7-4'e Dayanarak Yorum

3. Arşiv hizmetlerinin genellikle dijital arşivleme yoluyla yürütülmesi, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen bir durumdur. ➡ Madde 7-4'e Dayanarak Yorum

4. Üyelik işlemlerinin, e-devlet'ten başvuruda bulunarak yapılması, teknolojik açıdan arşivlerin kolay kullanımı açısından olumlu bir durumdur. ➡ Madde 5'e Dayanarak Yorum

5. Yönetmelik maddelerine uyarak çalışan bilgili ve yetenekli uzman personel hem koruma hem de sürdürülebilirlik çabalarında en iyi uygulamaları sağlamaktadır. ➡ Yönetmeliğin Genel Yorumu

6. Elektronik kaynaklara yönelim oldukça olumlu bir gelişmedir. ➡ Yönetmeliğin Genel Yorumu

7. Kullanıcı dostu hizmetlerin verilmesi, arşivcilerin arşivlerden elde ettikleri verimi de artırmaktadır. ➡ Yönetmeliğin Genel Yorumu

4.1.2. Zayıf Yönler

1. Birçok arşiv hizmetinin yürütülmesinde bütçenin sınırlı olması durumu, sürdürülebilir uygulamaları ve/veya teknoloji yükseltmelerini uygulama yeteneklerini de sınırlayabilmektedir. ➡ Yönetmeliğin Genel Yorumu

2. Arşiv hizmeti veren alanlar genişlik açısından sınırlı olabilir ve çevre dostu yükseltmeleri barındıracak şekilde genişleyemeyebilirler. ➡Yönetmeliğin Genel Yorumu

4.1.3. Fırsatlar

1. Arşivler hakkında tutulan her türlü istatistiki bilgi, nicel kanıt niteliğindedir. ➡ Yönetmeliğin Genel Yorumu

2. Teknolojik ilerlemelerin hızı verimli dijital depolama çözümlerinin artmasını sağlayabilir, kaynak tüketimini azaltabilir ve arşivlemeye daha sürdürülebilir bir yaklaşımı teşvik edebilir. ➧ Madde 7-4'e Dayanarak Yorum

3. Üniversiteler, teknoloji şirketleri ile ortaklıklar, paylaşılan kaynaklar ve uzmanlık aracılığıyla sürdürülebilirlik çabalarını artırabilir. ➧ Yönetmeliğin Genel Yorumu

4. Düzenleyici kuruluşların sürdürülebilirliğe daha fazla oranda vurgu yapması, arşiv hizmetleri için destekleyici politikaların uygulanmasını sağlayabilir. ➧Yönetmeliğin Genel Yorumu

4.1.4. Tehditler

1. Teknolojik değişimin hızlı temposuna eğer elektronik arşivler yetişemezse, eskimenin etkisi ile yeni materyale erişilemez ve materyal yönetilemez hale gelebilir. ➧ Yönetmeliğin Genel Yorumu

2. Doğal afetler veya iklim değişikliği, fiziksel arşiv koleksiyonlarını tehdit edebilir ve maliyetli koruyucu önlemler gerektirebilir.

3. Elektronik arşivlerin ve yapay zekanın tüm getirilerine güvenilerek, basılı arşiv kaynaklarının tamamen göz ardı edilmesi ve basılı arşiv belgelerinin yok olmaya bırakılması büyük bir tehlikedir. Bu durumun engellenebilmesi amacıyla, elektronik ve basılı arşiv belgelerinin eşgüdümlü olarak saklanmasında fayda bulunmaktadır.

Arşiv hizmetleri mevzuatının incelenmesiyle birlikte, Türkiye'deki devlet kurumlarının hangi yasal mevzuat hükümlerine tabi oldukları belirlenebilmiştir. Bunun yanında mevzuat hükümlerinin SWOT analizi yapılarak, devlet kurumlarına arşiv hizmetlerini takip ederken uymaları gereken prosedürlerin daha detaylı anlatılabildiği bir nevi rehberlik hizmeti de yerine getirilmiştir. SWOT analizinin yapılması ve ulaşılan sonuçlar, DAB ve diğer arşiv kurumlarının arşiv hizmetlerini geliştirebilmelerine oldukça faydalı olacaktır. Yasal mevzuatın takip edildiği ve verilen hizmetlerde mevzuat dışına çıkılmadığı takdirde, o arşiv kurumunun verimli şekilde çalıştığı kabul edilebilir.

SWOT analizi sonucunda görüldüğü gibi, arşiv kurumlarının daha büyük oranda dijital arşiv yapılandırılması süreçlerini tamamlayarak iş süreçlerinde devamlılığın sağlanması oldukça önemlidir. Bu kapsamda yeni belgelerin sisteme aktarılması, görev ve rol dağılımları, erişim ve yetkilendirmeler ile dijital arşivin yönetimi üzerine sürekliği olan plan ve programların hayata geçirilmesi gerekmektedir. "Gizli ve önemli belgelerin güvenliği kapsamında, belge erişim sisteminin güvenlik ve erişim politikalarının gözden geçirilmesi de oldukça önemlidir" (Özçubukçu, 2019, s. 71). Belge erişim politikalarının geliştirilmesinde önde gelen amaçlar şunlardır:

- Bilgiye erişimin sürekliliğini sağlamak,
- Kurumsal hafızayı korumak,
- Yasal ve idari yükümlülükleri yerine getirmek,
- Afet risklerini (yangın, sel, siber saldırı vb.) azaltmaktır.

4.2. Türkiye'de Kamu Kurumlarında Yürütülen Arşiv Hizmetlerinin Sürekliliğinin SWOT Analizi

Türkiye'de kamu arşiv hizmetleri, başta 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu gibi genel mevzuat ve özellikle 2879 sayılı Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. En güncel mevzuat ise, 2021 yılında yayımlanan Arşivlerden Yararlanma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'tir.

Türkiye'de kamu kurumlarında yürütülen arşiv hizmetleri, devletin bilgi ve belge yönetimini düzenlemek, tarihî ve hukuki belgelerin korunmasını sağlamak ve kamu hizmetlerinin etkinliğini artırmak amacıyla yürütülmektedir. Türkiye'de kamu kurumlarında yürütülen arşiv hizmetlerinin temeli ve başlangıç noktası, daha önceki yıllarda arşivcilerin özverili çalışmalarıyla topladıkları arşiv materyaline dayanmaktadır. Toparlanan arşiv materyali, çeşitli araştırmacıların farklı taleplerine göre araştırma hizmetlerine sunulmaktadır.

Kamu sektörünün kararlarında arşiv belgelerinin daha şeffaf ve hesap verebilir hizmetlerin sunumunda önemli bir yeri bulunmaktadır. Kurum düzeyinde, yarının milli kültür mirası olacak kurumsal arşiv belgelerinin kanıt değerinin yükselebilmesi için ülke düzeyinde daha kapsayıcı stratejiler geliştirilmelidir. "Bu bağlamda bir kurum için tasarlanan arşiv yönetimi politikasının ulusal çapta düşünülmesi ve buna ilişkin strateji metinlerinin olması oldukça önemlidir" (Mater ve Şahin, 2022, s. 225). Bu strateji metinlerinin ortaya koyulabilmesi için SWOT analizi ve stratejik yönetim unsurlarından yararlanılabilir.

Türkiye'de çeşitli şekillerde toparlanan arşiv belgeleri, bir kurumsal uygulamanın gerçekleştirilmesi ve zaman içerisinde geliştirilmesi amacıyla meydana getirilmiş veya fonksiyonun sonucunda üretilerek ortaya koyulan, gelecekte delil özelliği taşıyacak kayıtlı ham ve/veya işlenmiş bilgilerden meydana gelmektedir. Belgelerin kanıt değeri, belgelerin içeriğinin değerini de geliştirmektedir. Arşiv belgelerinin elde edilmesi, düzenlenmesi ve kullanıma sokulması etkili bir arşiv yönetimi anlayışının gerekliliğini gösterir.

"Etkin bir arşiv yönetimi anlayışı, kurumlarda belgelerin denetim altına alınması ile başlar ve denetimlerin geliştirilmesi de belgelerin verimli şekilde işlemlerden geçirilmesiyle sağlanır. Etkili bir arşiv yönetimi ortaya koyulan savların kanıtlanma noktasında da önemlidir. Öne atılan savların kanıtlanması ve kişileri ikna etme amacı çoğunlukla hukuki süreçlerin sürdürülebilirliğine yöneliktir" (Şeşen, 2024, s. 78-79).

"Türkiye'deki çeşitli arşivlerin genel incelemesi yapıldığında; kurumlar ve kişilerin arşiv belgelerini kronolojik, konusal, dil ve bazı durumlarda coğrafi olarak düzenledikleri görülmektedir. Belgeler genellikle kurumlara düzensiz şekilde gelmektedir, çok nadir şekilde orijinal düzende toplanmışlardır[3]" (Şeşen, 2024, s. 138).

Bu bölümde, Türkiye'de Kamu Kurumlarında Yürütülen Arşiv Hizmetlerinin Sürekliliğinin SWOT Analizi dört (4) unsur halinde Tablo 3'de detaylı biçimde incelenmiştir.

[3] Detaylı bilgi için; 2024 yılında Yasin Şeşen'in Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınlarından çıkan "Özel Arşivlerin Kamu Yararı Açısından Düzenlenmesi: Stratejik Bir Model Önerisi" isimli akademik kitabı incelenebilir.

Tablo 3. Türkiye'de Kamu Kurumlarında Yürütülen Arşiv Hizmetlerinin SWOT Analizi

Güçlü Yönler	**Zayıf Yönler**
1. Çeşitli kamu kurumu arşivleri incelendiğinde, son 10 yıl içerisinde hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde arşivleme işlemlerinde elektronik kaynaklar yükselişe geçmiştir. 2. Arşivlerde yapay zeka ve makine öğrenmesinin artmasının olumlu katkısı, kanıta dayalı arşiv politikalarının gelişmesini sağlamıştır. 3. Arşiv belgelerinin dijitalleşmesinin olumlu katkısı ile şeffaf, hesap verebilir, 7/24 ulaşılabilir arşiv yönetimi ön plana gelmiştir. 4. Arşiv belgelerinin elektronik olarak hızlıca kullanımı beraberinde kamu yararını da olumlu etkilemektedir. 5. Arşiv belgelerinin dizinlenmesi ve sınıflandırılması işlemlerinde büyük veri analizi tekniklerinden daha fazla yararlanılması beraberinde teknolojinin ilerlemesini de sağlamaktadır.	1. Büyük veri kavramına hazırlıksız yakalanan Türkiye'deki bazı arşiv kurumları, karşılaştıkları bu yeni duruma adapte olamamakta ve hizmetlerini halen eski şartlar içerisinde sürdürebilmektedirler. 2. Büyük verinin arşiv kurumlarında daha yoğun olarak kullanımı, bazı durumlarda kişisel verilerin korunması alanın zarar verebilmekte ve kişi haklarını ihlaller yaşanabilmektedir. Bu durumların ivedikle çözümlenmesi gerekmektedir. 3. Kurumlar arasında belge saklanma standartları ve birlikteliği sağlanamamış durumdadır. Eski belgelerin saklandığı depo ve arşiv alanlarının yetersiz ve standart dışı durumları ivedilikle düzeltilmelidir. 4. Belgelerin zamanında imha edilmemesi, arşiv yüklerini ve mekân sıkıntılarını artırmaktadır.
Fırsatlar	**Tehditler**
1. Türkiye'de arşiv materyalinin toplanması ve düzenlenmesinin genellikle orijinal (asli) düzende yapılması büyük bir fırsattır. Orijinal düzenin sağlanması, materyalin alındığı kişi/kurumun tüm bilgilerini yansıtmaktadır. 2. Geçmişten devralınan basılı belgelerin günümüzde dijital ortama aktarılmasına devam edilmesi sürdürülebilirlik açısından büyük bir fırsattır.	1. Türkiye arşivlerinde, arşiv materyaline gerekli fiziki şartların sağlanmaması bazı olumsuz etmenlerin baş göstermesine neden olmaktadır. Isı, nem, toz gibi etkenlere yönelik olarak materyale zarar vermeyecek şekilde gerekli düzenlemelerin yapılmaması büyük bir tehdittir. 2. Arşiv belgeleri toparlanırken ve araştırma hizmetlerine sunulurken, telif haklarına riayet edilmemesi

	sürdürülebilirlik açısından büyük bir tehdittir.

Tablo 3'de görüldüğü gibi Türkiye'deki çeşitli arşiv kurumlarının incelenmesi sonucunda; arşivlerin düzenlenmesi ve ülkedeki genel arşiv hizmetlerinin sağlanması konusunda DAB'ın rolü, kamu kurum ve kuruluşlarında bulunan kaynakların arşivlenmesi konusunda talep edildiği takdirde teknik açılardan yardımcı olabilmektir. DAB, esasen arşiv düzenleme çalışmaları tamamlanmış ve hazır durumdaki tüm arşiv fonlarının araştırmaya açılmasıyla ilgili işlemleri de yürütebilmelidir. Bu açıdan, Türkiye'deki eksikliğin ivedilikle çözülmesi önemlidir. Bu açıdan, DAB Veri Merkezi'nin kurulumu ivedilikle bitirilmelidir.

4.3. Süreklilik Açısından Arşiv Risk Analizi Stratejilerinin Belirlenmesi

Tablo 4. Arşivlerde Risk Analizi

Risk Etki Düzeyi	Olasılık /Önlem /Strateji
Yangın	Yangın algılama sistemleri, fiziksel
Siber Saldırı	Güçlü antivirüs ve güvenlik duvarları,
Elektrik Kesintisi	Orta UPS ve jeneratör sistemleri
Personel Hatası	Erişim kısıtlamaları, denetim sistemleri

Arşivlerde takip edilmesi gereken süreklilik stratejileri aşağıdakiler olabilir:

- Veri Yedekleme ve Kurtarma Planı: Bulut yedekleme, günlük/haftalık yedekleme rutinleri gerçekleştirilir.
- Afet Yönetimi Planı: Afet anında arşivlerin korunmasına yönelik önlemler alınır.
- İş Sürekliliği Planı: Hizmet kesintisini minimuma indirmek için alternatif işleyiş senaryoları çizilir.
- Personel Eğitimi: Bilinçli kullanıcılar ve kriz anında görev alacak ekipler önceden belirlenir.

Arşiv hizmetlerinin sürekliliği aynı zamanda kurumsal sürekliliğin temel unsurlarından biridir. Bu alanda yapılacak yatırımlar, sadece veri güvenliğini değil, aynı zamanda kurumun yasal ve stratejik dayanıklılığını da artıracaktır.

4.4. Araştırma Bulgularının Yorumlanması

Türkiye'de çeşitli devlet kurumlarının arşiv belgelerinden yararlandırma usullerinin uygulanması durumu birbirine benzerdir. Tam olarak ortak bir standart geliştirilememiştir. Fakat bu konuda geliştirilmek istenen Devlet Arşiv Ağı ve Devlet Arşiv Veri Merkezi çalışmaları ile ortak standartlar belirlenebilecektir. Genel anlamda, Türkiye'de arşivlerin sürdürülebilir hizmetler sunması ve dijital dünyaya uyum sağlaması açısından bazı eksiklikler mevcuttur. Bu eksikliklerin çözümlenmesi amacıyla,

güncel mevzuat ve kamu desteğinin sağlamış olduğu avantajlar kullanılarak arşivlerin daha geniş kitlelere tanıtılması ve dijitalleşme çalışmalarının hızlandırılması faydalı olacaktır.

Teknolojik altyapının güçlendirilmesi, kamuoyu bilgilendirme kampanyalarının artırılması ve arşivlerin daha verimli yönetimi için özellikle elektronik kaynakların artırılması gerekmektedir. Ulusal ve uluslararası iş birliklerinin güçlendirilmesi, dijital dönüşüm projeleri için materyalin takip edilmesi ve ileri teknolojilerin benimsenmesi, arşiv hizmetlerinin sürekliliğini olumlu yönde etkileyecektir. Siber güvenlik önlemlerinin artırılması, arşiv yönetimi ve teknolojik yenilikler konusunda diğer ülkelere bağımlı olmayan teknik yöntemlerin geliştirilmesi ve fiziksel arşivlerin de korunması için kapsamlı bir strateji geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Son yıllarda gelişme gösteren metaverse teknolojisinin ülkemizdeki arşivlerin geliştirilmesinde de kullanılması sağlanmalıdır. Bu nedenle devlet yöneticileri, akademisyenler, bilişimciler ve farklı kuruluşlar metaverse teknolojisine kayıtsız kalmamalıdır. Metaverse teknolojisinin her türlü olumlu getirisinden yararlanılmalıdır. Arşivcilik eğitiminin daha etkili yapılabilmesi amacıyla sanal dünyanın imkânlarından yararlanılmalıdır. Gelecekte ortaya çıkabilecek her türlü afet durumunda (pandemi, deprem, taşkın vb.) çevrimiçi paneller, sempozyumlar, kongreler uzaktan metaverse teknolojisinin katkısıyla yapılabilir. Böylece mekan, zaman, ekonomik şartlar vb. farklı engeller kolayca aşılabilir. Arşivlerin genel açıdan kullanılması ve arşiv hizmetleri konusunda ortaya koyulacak her teknik-akademik eserin, bu konudaki eksikliklerin düzeltilebilmesine faydalı olacağı görülebilecektir.

Arşiv hizmetlerinin sürekliliği, kurumsal bilgi ve belgelerin kesintisiz, güvenli, erişilebilir ve düzenli şekilde yönetilmesiyle paralel ilerleyecektir. Bu, fiziksel ve dijital arşivlerin korunması, erişim sağlanması, afet durumlarında veri kurtarma gibi konuları da içerecektir. Yirmi birinci yüzyılın tüm fiziki ve metaverse açıdan zorluklarını karşılamak için arşiv yönetimini yeniden yapılandırmanın yollarını bulmak, bu alanın gelişmesini ve sürdürülebilirliğini sağlayacaktır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

SWOT analizi kullanılarak, arşiv hizmetlerinin devamlılığının sağlanmasında mevcut olan zorluklara bütünsel olarak yaklaşılabilir, güçlü yönlerden ve çeşitli fırsatlardan yararlanırken; zayıf yönlerden ve tehditlerden de yararlanılabilir. Bu stratejik çerçeve, karar almaya rehberlik edebilir ve hem kayıtların korunmasına hem de çevresel devamlılığa katkıda bulunan etkili uygulamaları teşvik edebilir. Bu duruma destek olarak elektronik arşiv sistemine geçiş yapılıp, yapay zeka unsurlarından yararlanılarak arşivlerin sürdürülebilirlik durumu geliştirilmelidir. Kâğıt kullanımının azaltılmasıyla birlikte, enerji ve kaynak tasarrufu da sağlanmaktadır. Elektronik arşiv sistemine geçiş ile belgelere erişim hızı da artmaktadır.

Çalışmada her ne kadar incelenen mevzuat maddelerinde bu konuya değinilmemiş olmasına rağmen; arşiv hizmetlerini dolaylı yoldan etkileyen bir başka durumda mevcuttur. İstanbul da bulunan Osmanlı Arşivi ile Ankara'da bulunan Cumhuriyet Arşivinin fiziksel olarak ve hatta şehir olarak bile ayrılmış olması temelde arşivler arasında kopukluğa neden olmaktadır. Bu konuda Rukancı (2018) "arşiv türlerine ilişkin belirgin ve kurumsal bir ayrım DAB bünyesinde Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı

(Ankara) ve Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (İstanbul)'nın ayrı bina ve şehirlerde hizmet veriyor olmasıdır" diyerek yapıcı bir eleştiride bulunmaktadır. DAB bünyesindeki bu yapılanma, arşivlerin kapsam ve dönem olarak ayrılması olarak değerlendirilebilir. Ancak buradaki en temel ve basit ayrımda dahi arşiv belgelerinin devamlılığı ve bütünsel ilişkileri dikkate alındığında; örneğin 1923-1928 arası ve belki birkaç yıl sonrası üretilmiş Osmanlıca arşiv belgelerinin Cumhuriyet Arşivinde mi, Osmanlı Arşivinde mi ya da her ikisinde birden mi değerlendirileceği gibi bazı belirsizlikler ortaya çıkabilmektedir. Zira arşivleri türlere ayırırken dönem ya da dil/alfabe tabanlı ayrımlarda belgeleri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak kimi zaman sorunlara yol açabilmektedir.

Rukancı'nın (2018) da ifade ettiği gibi arşivler arasındaki fiziki kopukluk, arşivlerde araştırma hizmetlerinin sürekliliği konusunda ciddi bir sıkıntı çıkarabilmektedir. Örneğin İstanbul'da Osmanlı Arşivinde araştırma yapan bir araştırmacı Cumhuriyet Dönemi'ne gönderme yapan bir evraka ihtiyaç hissettiğinde, araştırmasını daha geniş tutabilmek amacıyla mecburen Ankara'daki arşive de gitmek zorunda kalabilecektir. İki şehrin arasındaki mesafe (yaklaşım 450 km.) düşünüldüğünde araştırmacının zaman ve maddiyat kaybının telafisi yoktur ve bu türde bir hizmet gördürülmesi de devletin maddi/manevi menfaati açısından tasarruflu değildir. Her şekilde kamu yararı ön planda olmalıdır. Bu ve buna benzer sorunların çevrimiçi (online) olarak genel çözümü için DAB, iki şehirdeki arşivin ortak bir veritabanında birleştirilebilmesini çevrimiçi olarak sağlamıştır[4]. Ama gelecekte umulmaktadır ki, fiziksel olarakta bir birleşmenin yapılabilmesi oldukça faydalı olabilecektir.

Çalışmanın girişinde ele alınan, araştırmanın varsayımı olan "Türkiye'de arşivlerin sürdürülebilir hizmetler sunması, dijital dünyaya uyum sağlaması ve arşiv hizmetlerinin sürekliliği konusunda eksiklikler nelerdir ve bu eksiklikler nasıl çözümlenmelidir?" sorusuna araştırma boyunca ortaya koyulan bilgilerle (genel literatür, SWOT analizi, bulgular, değerlendirmeler vb.) cevap verilmeye çalışılmıştır.

Bu makale çalışması, arşiv hizmetlerinin geliştirilmesi konusunda oldukça özgün bir çalışmadır. Daha önceki literatür çalışmalarında bu konuda, DAB'da ki genel açıdan arşiv-arşivleme çalışmalarının geliştirilmesi konuları ele alınmıştır. Arşiv hizmetlerinin sürdürülebilir duruma getirilmesi konusuna pek fazla değinilmemiştir. Bu makale bu açıdan ilgili konuda yazılan detaylı bir makale durumundadır.

Arşiv hizmetlerinin sürdürülmesi ve kullanıcı odaklı verimli hizmetlerin verilmesi konusunda eksik olan ve gelecekte geliştirilmesi gereken alanların detaylı şekilde ele alınması sonucunda bazı öneriler geliştirilebilir. Bu öneriler Türkiye'deki arşivler üzerinde araştırma yapan tüm araştırmacıların koleksiyonlardan daha verim alabilmelerinin sağlanması amacındadır. Çalışma, arşiv hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından eksik olan alanların düzeltilebilmesi amacıyla bazı öneriler ortaya koyularak bitirilmiştir.

- Türkiye'de kamu kurumlarında bulunan arşivlerin katalog bilgilerine tek bir çatı altından çevrimiçi (online) erişebilmek mümkün değildir. Bu durumun temel nedeni, ülkemizde kurumlar arasında internet tabanlı ortak ağların olmamasıdır. Bu durum ivedilikle düzeltilmelidir.

[4] https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

- Ulusal-Uluslararası bir ortak arşiv envanteri geliştirilmesi için çaba gösterilmelidir.
- Eğer ortak bir ulusal-uluslararası envanter platformu oluşturulabilinirse, teknik/akademik olarak kamu yararının sağlanması açısından farklı kuruluşlarca desteklenmesi için çeşitli çalışmalar ivedilikle yerine getirilmelidir.
- Arşivlerin detaylı içerik listeleri hazırlanabilir.
- Arşivcilere yönelik eğitici videolar hazırlanabilir.
- Özel arşivlerin geliştirilmesi ve özel arşiv sahiplerinin taleplerinin yerine getirilmesi konusunda kendilerine yardımcı olacak rehberlere ihtiyaç vardır. Bu rehberlerin nasıl oluşturulacağı konusunda, mevzuatta detaylı açıklamalar bulunmalıdır.
- Arşivlerin anlamlı fon ve alt fonlara ayrılması hizmetlerinin devam ettirilmesi önemlidir.
- Arşivlerde araştırma esasları daha kullanıcıya dönük olarak, kullanıcı-arşivci dengesinin sağlanması üzerinde yürümelidir.
- Elektronik arşiv çalışmalarıyla ilgili daha detaylı yöntem ve yol haritaları oluşturulabilir.
- Arşiv hizmetlerinde yapay zekâ uygulamaları artırılarak belge döngüsünün geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.
- Teknolojik değişimin hızlı temposuna arşivlerin uyumunun sağlanması gerekmektedir.
- Doğal afetler veya iklim değişikliğine karşılık, arşivlerin fiziksel korunma yöntemlerinin geliştirilmesi önemlidir.
- Arşiv mekanları, arşivcilerin gereksinim duyacakları tüm hizmetler düşünülerek modern ve ergonomik içeriklere uygun olarak inşa edilmeli ve gerektiğinde restore edilmelidir.
- Arşiv mekanlarının geliştirilmesi ve arşiv mekanlarında verilen ve/veya hizmetlerin duyurulmasında, ülkemizdeki tüm basın kuruluşları, DAB web sitesi ve gerektiğinde üniversitelerin web sitelerininden de destekler alınmalıdır.
- Güncel teknolojik gelişmeler, Türkiye'de arşiv alanında meydana gelen tüm olumlu-olumsuz gelişmeler, ülkenin mevcut yönetim yapısında yapılan kanuni değişimler vb. önemli olayların dikkatle takip edilmesi ve tüm bu gelişmelere göre DAB'nın da kendinin yürüttüğü arşiv hizmetlerini daima güncel gelişmelere uygun biçimlerde sürdürebilmesi gerekmektedir. Bu konuda DAB ve diğer devlet kurumlarının arasında eşgüdümün sağlanması önemlidir.
- Arşivlerden yararlanan kullanıcıların gerektiğinde eksik gördükleri alanları ve daha fazla oranda yapay zekânın olanaklarından faydalanabilecekleri unsurları, arşivcilere bildirebilmeleri önemlidir. Bu amaçla, arşivci-araştırmacı arasında verimli bir köprü kurulmalıdır. Arşiv araştırmacıları gereksinim hissettikleri ve/veya internette rast geldikleri teknolojik yenilikleri de kurumlara güncel olarak bildirebilmelidirler.
- Kurum içi belge akışını ve arşiv süreçlerini otomatikleştiren, izlenebilirliği artıran yazılımlar kullanılabilir.

- Verilerin güvenli, yedekli ve erişilebilir şekilde saklanması için bulut çözümlerine yönelinmelidir.
- ISO 15489 gibi uluslararası belge yönetim standartlarına uyum sağlanılmalıdır.
- Ülkemizin gelişme evresi ve 2051 hedefleri doğrultusunda yol haritalarının çizilebilmesinde arşivlerimizden de yararlanılabilmelidir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	*Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.*
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	*It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*
Plagiarism Checks	Yes – Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Akgün, A. Ç., Çiçek, N. (2022). Dijital çağda değişen belge olgusunun arşivcilikte düzenleme ve tanımlamaya etkisi: Literatüre dayalı bir inceleme. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 17, 33-58. http://dx.doi.org/10.26650/bba.2022.17.1127615

Alikılıç, D. (1998). Arşiv ve arşivcilik. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10, 163-167. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33141

Anameriç, H. (2019). Arşivlerde belge özetleme, indeks ve katalog standardı oluşturma. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 15-27. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/910084

Antony, J. (2012). A swot analysis on six sigma: Some perspectives from leading academics and practitioners. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 61(6), 691-698. https://doi.org/10.1108/17410401211249229

Arısoy, Y. E., Özdemirci, F. (2017). Kurum ve kuruluşların bakış açısından e-belgelerin arşivlenmesi. *DTCF Dergisi*, 57(2), 1250-1270. https://doi.org/10.1501/Dtcfder_0000001560

Arşivlerde Araştırma Esasları, (2025). https://www.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Sayfa.aspx?icerik=12&h=AA54A70923B86C8AD74249E0E555F5948A9923AE2A51E06E2DFE30B4D635A1E2

Ayık, K. (2019). Arşivlerin tanıtımsal pazarlama çalışmalarında web ve sosyal medya araçlarının kullanılması: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı örneği. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 12, 33-61. https://dergipark.org.tr/tr/pub/bel/issue/51215/666881

Baraz, B. (2018). İç çevre analizi. (Ed.) D. Taşçı ve İ. C. Ulukan *Stratejik yönetim içinde* (ss. 80-104). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Baş, İ. (2019). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de arşivlerin oluşumu ve Türk arşivlerinde araştırma hizmetleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 64, 39-68. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ankuayd/issue/51599/669355

Betsis Sistemi (2024). https://www.bbyhaber.com/bby/2020/04/16/cumhurbaskanligi-devlet-arsivleri-baskanligi-belge-tarama-sistemi-betsis-erisime-acildi

Calp, B. vd. (2025). Yaratıcı girişimcilikte yapay zeka kullanımı: Bir SWOT ve TOWS analizi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Nisan Özel Sayısı, 71-88. http://dx.doi.org/10.14783/maruoneri.1499496

Coşkun, S. (2011). Kamu yönetiminde stratejik planlama uygulamaları: ABD örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 44 (1), 113-134. https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/documents/article/1/44/1/5_coskun.pdf

Çoban, B. (2010). Geleceği planlamada stratejik yönetim ve swot analizi: Kavramsal yaklaşımlar. *NWSA E-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 342-353. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/187118

Dearstyne, B. W. (2001). Arşivsel girişim: Modern arşivcilik ilkeleri uygulamaları ve yönetim teknikleri. (Çev.) Ahmet Oğuz İcimsoy ve Mustafa Akbulut. İstanbul.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Tarihçe (2025).

https://www.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Sayfa.aspx?icerik=9&h=ADA45D7B737CBC58F13C672C0AECCA8E9F0DDB54A7AB8426349949A5FDEB9E15

Dilek, S. (2016). Enformasyon ve bilgiye dayalı yeni ekonomi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 87-91. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/309363

Ertürk, K. Ö., Şeşen, E. (2017). Bir halkla ilişkiler aracı olarak seçim beyannameleri: 2000'li yıllar üzerine bir inceleme. *Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi Akademia*, 5(1), 60-80. https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiletisim/issue/27688/291886

Jeanyoung, K., Waluyo, U. S., Asrin, F. (2024). Digital service management at the NTB Provincial Library and Archives service. *Path of Science*, 10(3), 2045-2053. http://dx.doi.org/10.22178/pos.102-9

Karanfil, S. M. (2024). Havayolu işletmelerinde sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi uygulamaları üzerine bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1459-1480. https://doi.org/itobiad.1525817

Karatop, B. (2021). End-to-end strategic planning model proposal with artificial intelligence. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 3526-3545. https://doi.org/10.15869/itobiad.891561

Keskin, İ. (2014). Arşivlerin eğitim ve kültür hizmetleri. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/805102

Kır, T., Kır, B. (2022). Devlet arşiv hizmetleri hakkında yönetmelik ve yükseköğretim kurumlarının arşiv mevzuatının değerlendirilmesi. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 18, 1-32. http://doi.org/10.26650/bba.2022.18.1179469

Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları. https://kubbealti.org.tr/kitap/osmanli-belgelerinin-dili-diplomatik

Lynch, C. A. (2003). Institutional repositories: Essential infrastructure for scholarship in the digital age. *Portal Libraries and the Academy*, 3(2), 327-336. https://www.cni.org/wp-content/uploads/2003/02/arl-br-226-Lynch-IRs-2003.pdf

Mater, E. C., Şahin, L. Ö. (2022). Türkiye'deki kamu kurum ve kuruluşlarında belge yönetimi politikası gerekliliği üzerine bir çalışma. *Bilgi Yönetimi*, 5(2), 224-238. https://doi.org/10.33721/by.1092587

Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. çev. Marc Roudebush. *Representations içinde (26, Spring, Special Issue: Memory and Counter-Memory),* 7-24. https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH230/PierreNora.pdf

Ok, Ş., Göktaş, F. (2024). Kurumsal sürdürülebilirlik analizi için bütüncül bir bakış açısı: BIST Katılım sürdürülebilirlik endeksi hizmet sektörü şirketleri üzerine bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 1067-1080. https://doi.org/10.20491/isarder.2024.1843

Özcan, G. (2024). İşletmeler bağlamında metaverse: SWOT analizi ile durum değerlendirmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 23(4), 1587-1612. https://doi.org/10.21547/jss.1376122

Özçubukçu, G. (2019). Arşivlerde dijitalleştirme ve kullanıcı hizmetleri: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu örneği. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Roe, K. D. (2005). *Arranging and describing archives and manuscripts*. Chicago, IL.: The Society of American Archivists. https://mysaa.archivists.org/productdetails?id=a1B0b00000faLDWEA2

Rukancı, F. (2018). Dijital çağda arşivcilerin değişmeyen rolü. (Ed.) H. Odabaş ve M. A. Akkaya. *Bilişim Teknolojilerinin Bilgi Merkezlerine ve Hizmetlerine Etkileri içinde* (ss. 131-154). İstanbul: Hiperkitap. https://avesis.ankara.edu.tr/yayin/2488b84b-f2dc-40cb-87c5-ad90391028d5/dijital-cagda-arsivcilerin-degismeyen-rolu

Rukancı, F. (2019). Devlet arşivlerinde tanıtım ve eğitim faaliyetleri. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 2-14. https://dergipark.org.tr/tr/pub/hed/issue/51324/667723

Rukancı, F., Anameriç, H. (2009). Arşivciliğe kavramsal yaklaşım. (Yayına Haz.) Hülya Gürsoy ve Meral Güneş. *8. Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi: Sosyolojik ve Hukuki Boyutlarıyla Sekreterlik Mesleği, 14 - 16 Ekim 2009 içinde* (ss. 163-170). Ankara: Ankara Üniversitesi. https://avesis.ankara.edu.tr/yayin/44a1fe92-8172-4363-98c0-4fc10ca7ca81/arsivcilige-kavramsal-yaklasim

Rukancı, F. vd. (2021). *Arşiv ve Arşivcilik: Kuram, Strateji ve Uygulamalar*. İstanbul: Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları. https://www.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Yayinlar/Yayinlar.aspx

Rukancı, F. vd. (2023). *Bellek yönetimi: Arşivsel dönüşüm ve paradigma*. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. https://www.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Yayinlar/Yayinlar.aspx

Sesigür, E. (2023). *Devlet arşivlerinde araştırma hizmetlerinin yapılandırılması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Sever, H. (2021). İnsansız hava aracı sistemlerinde stratejik yönetim ve SWOT analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1179-1207. https://doi.org/10.15869/itobiad.869189

Şentürk, B. (2013). Arşivlerde araştırmacı eğitimi programları: Tasarım ve uygulama süreci. *Journal of Research in Education and Teaching*, 2(1), 291-297. http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/31a.burcak_senturk.pdf

Şeşen, Y. (2024). *Özel arşivlerin kamu yararı açısından düzenlenmesi: Stratejik bir model önerisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları. https://neupress.org/tr/online-satis/urunler/ozel-arsivlerin-kamu-yarari-acisindan-duzenlenmesi-stratejik-bir-model-onerisi/1484

Varela, M. E. (2016). The archive as repertoire: Transience and sustainability in digital archives. *DHQ: Digital Humanities Quarterly*, 10(4), 1-9. https://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/10/4/000269/000269.html

Ventresca, M. J., Mohr, J. W. (2017). *Archival research methods*. (Ed.) Joel A. C. Baum. The Blackwell Companion to Organizations.

https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/9781405164061.ch35

Vural, İ. (2018). *Sümer tabletleri Tanrı Enki'nin sözleri*. https://mustafaat.wordpress.com/2017/10/10/sumer-tabletleri-tanri-enkinin-sozleri/

Yayla, K. (2024). ORCID profile completion and the digital identity of academics in Turkey. *Journal of Literature and Humanities*, 72, 1-10. https://doi.org/10.55590/literatureandhumanities.1415722

Yiğitoğlu, M. (2022). Religious virtual living and metaverse on the real world. *Afro Eurasian Studies*, 10(1), 5-14. https://doi.org/10.33722/afes.1093513

Yolcu, F. S., Ozan, M. S. (2024). Stratejik yönetim perspektifinden dijital hükümet: Uygulama süreçlerine ilişkin nitel bir inceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 13(5), 2294-2318. https://doi.org/10.15869/itobiad.1577095

Zorkun, M., Dilek, S. (2020). Mali okuryazarlık, girişimcilik eğilimi ve potansiyeli arası ilişkilerin analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 68-81. https://doi.org/10.29106/fesa.673333

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1355-1378 | Araştırma Makalesi

Yenilenebilir Enerji Üretimi ve İktisadi Büyüme İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Panel VAR Analizi

Tuğçe Olcay [1]

Öz

Enerji krizleri, iklim değişikliği, çevre ve iktisadi büyüme ilişkisinden kaynaklı gelişmeler ülkelerde fosil kaynaklı enerjiden yenilenebilir enerjiye dönüşüm sürecini başlatmıştır. Bu dönüşüm sürecinde yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretim süreci ile iktisadi büyüme ilişkisinin ortaya konması iktisadi büyüme, enerji ve iklim değişikliği politikalarının bütünleşik olarak dengeli bir şekilde yürütülebilmesi açısından önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, yenilenebilir enerji üretimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin BRICS ülke grubunda yer alan Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika, Mısır, İran ve Türkiye için 1992-2022 dönemi verileri kullanılarak panel vektör otoregresif yöntemi (panel VAR) ile analiz edilmesi amaçlanmıştır. Panel VAR model tahmini ile nedensellik testi, öngörü hatası varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi yapılmıştır. Nedensellik testi sonuçlarına göre yenilenebilir enerji üretimi ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş, yenilenemeyen enerji üretimi ile iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Varyans ayrıştırmasında, iktisadi büyümeyi kendisi dışında sabit sermaye oluşumundan sonra etkileyen ikinci değişkenin yenilenebilir enerji üretimi olduğu, yenilenemeyen enerji üretiminin iktisadi büyümeyi açıklayıcı etkisinin düşük olduğu anlaşılmıştır. Etki tepki analizinde ise yenilenebilir enerji üretiminin iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu, verilen tüm şokların etkisinin dört-beş dönem içinde yok olduğu görülmüştür. Analiz sonuçlarından elde edilen bulgular birlikte genel olarak değerlendirildiğinde, yenilenebilir enerji üretiminin iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Yenilenebilir enerji üretimi, politika yapıcılar tarafından iktisadi büyüme için dikkate alınması gereken önemli bir faktör konumunda görülmelidir. Ülkeler ekonomik yapıları, gelişmişlik düzeyleri, bulundukları coğrafya, sahip oldukları enerji kaynakları ve konu ile ilgili küresel hedefleri çerçevesinde yenilebilir enerji üretim yatırımlarının, Ar-Ge'nin ve üretim teknolojilerinin geliştirilmesi için enerji politikalarında sübvansiyon ve teşvik uygulamalarına yönelik düzenlemeler yapmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji Üretimi, Yenilenemeyen Enerji Üretimi, İktisadi Büyüme, BRICS-T Ülkeleri**,** Panel VAR Analizi

Olcay, T. (2025). Yenilenebilir Enerji Üretimi ve İktisadi Büyüme İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Panel VAR Analizi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1355-1378. https://doi.org/10.15869/itobiad.1644394

Geliş Tarihi	21.02.2025
Kabul Tarihi	28.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Teorisi Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye, tugceolcay@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8247-9021

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1355-1378 | Research Article

The Relationship of Renewable Energy Production and Economic Growth: Panel VAR Analysis on BRICS-T Countries

Tuğçe Olcay [1]

Abstract

Developments originating from the relationship between energy crises, climate change, environment and economic growth have initiated the transformation process from fossil-based energy to renewable energy in countries. In this transformation process, revealing the relationship between energy production from renewable energy sources and economic growth is important in terms of carrying out economic growth, energy and climate change policies in an integrated and balanced manner. The aim of this study was to analyze the relationship between renewable energy production and economic growth using the 1992-2022 period data for the BRICS country group (Brazil, Russia, India, South Africa, Egypt, Iran) and Turkiye with the panel vector autoregressive method (panel VAR). Causality testing, forecast error variance decomposition and impulse-response analysis were performed with panel VAR model estimation. According to the causality test results, a bidirectional causality was determined between renewable energy production and economic growth, and it was observed that there was no causality between non-renewable energy production and economic growth. In the variance decomposition, it was understood that the second variable affecting economic growth after fixed capital formation is renewable energy production, the explanatory effect of non-renewable energy production on economic growth is low. In the impulse-response analysis, it was observed that renewable energy production had a positive impact on economic growth, and the impacts of all given shocks disappeared within four to five periods. When the findings obtained from the analysis results are evaluated together, it can be said that renewable energy production positively affects economic growth. Renewable energy production should become an important factor for economic growth by policy makers. Countries should make arrangements for subsidies and incentives in their energy policies to develop investments, R&D and production technologies for renewable energy production, within the framework of their economic structures, development levels, geography, energy resources and global goals related to the subject.

Keywords: Renewable Energy Production, Non-Renewable Energy Production, Economic Growth, BRICS-T Countries, Panel VAR Analysis

Olcay, T. (2025). The Relationship of Renewable Energy Production and Economic Growth: Panel VAR Analysis on BRICS-T Countries. *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 14(3), 1355-1378. https://doi.org/10.15869/itobiad.1644394

Date of Submission	21.02.2025
Date of Acceptance	28.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Assist. Prof. Dr., Karabük University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economic Theory, Karabük, Türkiye, tugceolcay@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8247-9021

Giriş

Enerji, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimine katkı sağlayan, her geçen gün kullanımı artarak devam eden, iklim değişikliği nedeniyle de dünyanın ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümünde belirleyici bir rolü bulunan iktisadi faaliyetlerin vazgeçilmez kaynaklarından biridir. Üretim sürecinde girdi ve çıktı olarak yer alan, emek ve sermaye gibi ekonomik büyümenin temel ögesi, kullanımındaki artışla refah düzeyinin göstergesi konumunda olan enerji stratejik bir kaynaktır. Enerjinin stratejik kaynak özelliği enerjiye erişim güvenliği ve enerji kaynaklarını kontrol edebilme arayışlarında enerji diplomasisinin önemini artırmış, ülkelerin gruplaşmalar, ekonomik yaptırımlar, çatışmalar ve hatta savaşlarla krizler yaratan politika uygulamalarına neden olmuştur.

Dünyada yenilenemeyen (fosil) enerji[3] kaynak alanlarının yoğun olduğu bölgelerde yaşanan istikrarsızlıklar ve küresel düzeyde etkisini gösteren olumsuz ekonomik gelişmeler, doğal afetler, salgın hastalıklar ile tedarik zincirlerindeki aksamadan, fiyatlamadan kaynaklı enerji krizleri enerji arz güvenliğini tehdit eder boyutlara taşımaktadır. Enerji krizleri, yüksek oranlarda ithal fosil yakıtlara bağımlı ekonomilerde enerji maliyetlerinden kaynaklanan harcamaları yükseltmekte, enerji kaynaklarına erişimde tedarik zincirlerinin güvenlik risklerinin arttığı dönemlerde enerjide arz-talep ve dış ticaret dengelerinde, ekonomik büyümede olumsuz etkilere neden olmaktadır. Diğer yandan iklim değişikliği belirtilerindeki artışın, çevre kirliliği ve doğal kaynakların korunması konusunun dünya gündeminde önemli yer tutmaya başlaması ülkeleri ekonomik büyüme, nüfus artışı, kentleşme ve refah düzeylerindeki yükselişle artan enerji talebini karşılayabilmek için enerjide ithalat bağımlılığını azaltacak, arz güvenliğini sağlayacak yeni kaynak arayışlarına yöneltmiştir. Yeni kaynak arayışları ülkeleri, yaklaşık iki yüzyıldır ekonomiyi büyütürken doğayı kirletmeyi sürdüren fosil kaynak kullanımını azaltarak küresel enerji sisteminde yapısal değişimi ifade eden enerji dönüşümüyle temiz enerjiye geçiş gibi gerçekleştirilmesi zorlu bir mücadele süreciyle karşı karşıya bırakmaktadır.

Temiz enerjiye geçişin gerekliliğini ortaya koyan ve küresel düzeyde kabul gören Roma Kulübü tarafından hazırlanarak 1972 yılında yayımlanan "Büyümenin Sınırları (Limits to Growth)" raporunda, ekonomik büyüme ile çevre ilişkisinden kaynaklanan sorunların dünyanın taşıma kapasitesini aşacağı ve yüzyıllık bir süreçte önemli tehditlerin yaşanacağı vurgulanmıştır (Meadows vd., 1972). Rapor, ülkelerin yeni enerji kaynağı arayışlarında çevreye uyumlu enerji politikalarını belirlemede, fosil kaynak kullanımının azaltılmasında ve düşük karbonlu (temiz) enerji sistemlerine yönelik adımların atılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında rapor, ekonomik büyüme ile enerji ve iklim değişikliği politikalarının bütünleşik olarak dengeli bir şekilde yürütülmesi için yeşil ekonomi ile kaynakların verimli kullanılmasını amaçlayan yenilikçilik temelli döngüsel ekonomi hedeflerinde birlikteliğin sağlanarak yaşama geçirilmesinde uluslararası düzeyde işbirliği başlangıcının yolunu açmıştır.

[3] Enerjinin birçok farklı kaynağı bulunmaktadır. Bu kaynaklar yenilenebilir ve yenilenemeyen olarak sınıflandırılmaktadır. Dünyada milyonlarca yıl önce yaşayan bitkilerin ve hayvanların kalıntılarından binlerce yılda oluşan, tüketildikten sonra yenilenemeyen veya yenilenmesi çok uzun oluşumları ve evreleri gerektiren kömür, doğal gaz ve petrol gibi fosil enerji kaynakları yenilenemeyen enerji kaynakları olarak tanımlanmaktadır (U.S. Energy Information Administration [EIA], 2024a).

Bu bağlamda uluslararası düzeyde Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde 1972 yılında Stockholm'de BM Çevre Konferansı ile başlayan işbirliği süreci 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu, 1992 yılı Rio Konferansı, 1994 yılı BM İklim Değişikliği Sözleşmesi, 2005 yılı Kyoto Protokolü, 2016 yılı Paris Anlaşması ve İklim Değişikliği Sözleşmesi kapsamında "COP" olarak bilinen ve her yıl tekrarlanan Taraflar Konferansları (United Nations-UN Climate Coference of the Parties) ile günümüze kadar devam etmektedir. İşbirliği süreci ülkelere ekonomi ve enerji politikalarının belirlenmesinde çevre ve doğal yaşamı etkilemeyecek, atmosferde insan kaynaklı sera gazı emisyonunu azaltacak yenilenebilir enerji kaynaklarına[4] dönüşümü temel alan yükümlülükler getirmiştir.

Yirminci yüzyılın sonlarından günümüze kadar ortaya çıkan küresel enerji sistemindeki gelişmeler ülkeleri fosil kaynaklı enerjiden düşük karbonlu (temiz) enerjiye dönüşüm için zorlamaktadır. Temiz enerji küresel alanda %80 gibi yüksek bir orana ulaşan yenilenemeyen enerji kullanım artışını azaltacak potansiyele sahiptir (International Energy Agency [IEA], 2022). Enerji dönüşümü, enerjiye ulaşmak amacıyla enerji kaynaklarının ve teknolojilerinin değişimi şeklinde ifade edilebildiği gibi, günümüzde daha çok temiz enerji sistemlerine dönüşüm olarak kabul görmektedir (SHURA, 2022, s. 7). Bu dönüşüm süreci, geçmişte birincil enerji kaynağı[5] olarak odundan kömüre, kömürden petrole geçişte olduğu gibi mevcut enerji kaynaklarının her birinin ayrı ayrı kullanılmasıyla oluşan, büyüme ve çevre ilişkisini dikkate almayan enerji geçişlerinden farklı bir görünüm sergilemektedir. Farklılık, fosil kaynaklı enerjiden karbon emisyonlarının azalmasını destekleyecek yenilenebilir enerji üretiminin enerji talebindeki artışa cevap verebilecek hızda artarak süreç içinde enerji ikamesi ile dönüşümün gerçekleşme beklentisinden kaynaklanmaktadır (BP, 2024, s. 6).

İktisadi büyüme alanındaki çalışmaların büyük bir kısmı büyümeyi etkileyen faktörler ile ilgilenmiş, sermaye, işgücü, doğal kaynaklar ve teknoloji gibi klasik faktörler büyümenin kaynakları arasında yer almıştır. Neoklasik büyüme modelinin dışında tutulan enerji, 1990'lı yıllardan itibaren iktisadi büyüme açısından yaşamsal bir girdi olarak görülmektedir. Enerji dönüşümü ile birlikte ülkelerin yeni ekonomi politikalarında yenilenebilir enerji iktisadi büyümeyi etkileyen faktör olarak öne çıkmaktadır (Wadström vd., 2019, s. 626).

Çevresel ve sosyo-ekonomik hedefleri uzlaştırmayı amaçlayan, insan refahını ve sosyal eşitliği iyileştiren yeşil ekonominin yenilenebilir enerji üretim ve dağıtım politikalarıyla ilişkili düşük karbonlu enerji teknolojileri çevresel amaçlarının yanında iktisadi büyüme için önemli potansiyele sahiptir (Pahle vd., 2016, ss. 1331-1332). Yenilenebilir enerji teknolojileri rekabetçi yeşil enerji piyasası yaratarak ve bu piyasayı genişleterek iktisadi büyümeyi desteklemektedir (Singh vd., 2019, s. 2). Ancak, yenilenebilir enerji teknolojilerine ulaşım, patent hakları ve maliyetlerin yüksekliği yanında geleneksel enerji

[4] Doğada sürekli var olan, kullanılmasına rağmen tüketilme hızından daha hızlı kendini yenileyebilen, tükenme ihtimali oldukça düşük ancak kesintili bir yapıya sahip olan güneş, rüzgar, jeotermal, hidrolik ve biyokütle gibi enerji kaynakları yenilenebilir enerji kaynakları olarak tanımlanmaktadır (EIA, 2024b).

[5] Enerji kaynakları dönüştürülebilirliklerine göre birincil ve ikincil olarak sınıflandırılmaktadır. Birincil enerji kaynakları doğal enerji akışlarından, biyosferden ve fosil yakıtların doğal rezervlerinden kullanıma uygun bir formda enerjinin yakalandığı veya çıkarıldığı kısaca birincil üretimin yapılabildiği kaynaklardır. İkincil enerji kaynakları ise birincil enerji kaynaklarından enerjinin dönüştürülmesiyle enerji ürünlerinin ikincil üretiminin yapılabildiği kaynaklardır (United Nations [UN], 2018, ss. 56-57).

kaynaklarının üretimine ve kullanımına yönelik teknolojik yenilikler yenilenebilir enerji üretimine geçişi olumsuz etkileyebilir (Aydin vd., 2024, s. 8).

Yeşil büyümenin en önemli bileşenlerinden biri olan yenilenebilir enerji yatırımları ve üretimi enerji sistemini esnek bir yapıya dönüştürmekte, tedarik kaynaklarını çeşitlendirmektedir. Bu süreçte, enerji depolama teknolojileri, ulaşımda enerji kullanımının yaygınlaşması, dijitalleşme, akıllı şebekelerin kullanımındaki artış, mikro enerji üretimleri yapan tüketicilerin çoğalması, ortaya çıkan yeni iş modelleri katma değer ve istihdam olanakları yaratarak toplumun refah düzeyini artırmakta, iktisadi büyümeye katkı yapmaktadır.

Yenilenebilir enerji üretimi, fosil enerji kaynaklı ithalat bağımlılığını azaltmasıyla enerji piyasasındaki volatilitenin neden olduğu ekonomik belirsizliği gidermekte, ödemeler dengesinde iyileşme yaratmakta ve çıktı düzeyini yükselterek girdilerin üretkenliğini artırmakta böylece sürdürülebilir bir büyüme sağlamaktadır. Ayrıca, yenilenebilir enerji üretimi çevre ve insan sağlığına yönelik olumsuz etkileri de azaltarak sağlıklı insan kaynağının yetişmesine imkan vermesi ile büyüme üzerinde dolaylı etki yaratmaktadır (Vaona, 2016, s. 354). Bu dolaylı etki, yenilenebilir enerji üretimi ile birlikte çevresel iyileşmeyi ve kaliteyi artıran, çevre ve insan sağlığını en üst düzeyde koruyacak olan kurumların varlığı ile gerçekleşebilmektedir (Sogut vd., 2025, s. 98).

Yenilenebilir enerjinin yerli kaynak olması, enerji arzını çeşitlendirmesi, ithalatı azaltıcı etkisi, sosyal gelişimi desteklemesi ve net-sıfır emisyon hedefine ulaşımdaki katkısı yenilenebilir enerji üretiminin ülkelerin enerji politikalarının merkezinde alternatif kaynak olarak yer almasında önemli rol oynamaktadır. Ülkelerin, temiz enerjiye dönüşüm sürecini istikrarlı bir şekilde yöneterek ekonomik ve sosyal politikalarıyla uyumlu orta ve uzun vadeli enerji politikaları belirleyip uygulamaya geçmesiyle küresel alanda rekabet açısından önemli fırsatlarla karşılaşılabileceği söylenebilir. Yenilebilir enerji yatırımlarında, üretimlerinde ilerlemeler sağlandıkça ortaya çıkacak yenilikçi iş modellerinin ve yüksek katma değer yaratan yenilikçi yenilenebilir enerji üretim teknolojilerinde yerlileşmenin, nitelikli işgücü istihdamının, üretimde temiz enerji kullanımının ihracatta yaratacağı olumlu etkisinin iktisadi büyümeye katkı yapacağı öngörülmektedir. Yenilenebilir enerji üretiminin ülkeler açısından yaratacağı avantajlar ve iktisadi büyümeye yapacağı katkılar konunun önemini ortaya koymaktadır.

Ülkelerin enerji politikalarında enerji dönüşümü çerçevesinde yenilenebilir enerjinin alternatif enerji kaynağı olarak öne çıkmaya başlaması ve iktisadi büyümeyi etkileyen faktör haline gelmesi bu ilişkinin araştırılmasını gerektirmektedir. Çalışmada, yenilenebilir enerji üretimi ve iktisadi büyüme ilişkisinin BRICS-T ülkeleri için 1992-2022 dönemi verileri kullanılarak panel vektör otoregresif yöntemi (panel VAR) ile analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

Enerji ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki literatürde çoğunlukla enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji tüketimi özelinde ele alınmaktadır. Yenilenebilir enerji üretimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar son yıllarda artış göstermektedir. Çalışmalarda enerji tüketiminin ve üretiminin genellikle elektrik ölçeğinde değerlendirilmesi, bir başka ifadeyle enerji ve elektrik terimlerinin sıklıkla birbirinin yerine kullanılması, elektriğin toplam enerji tüketiminin ve üretiminin bir bileşeni ve birincil enerjinin dönüştürülmesi sonucu elde edilen doğrudan kullanıma uygun enerji ürünü olduğunun dikkate alınmadığını göstermektedir. Bu çalışmada ise yenilenebilir

enerji üretiminin doğal enerji akışlarından ve biyosferden kullanıma uygun formda yakalanan birincil enerji üretimi ölçeğinde analizde yer alması açısından çalışma özgün bir değer taşımaktadır.

Çalışmada yer alan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın oluşturduğu BRICS ülke grubu Mısır, Etiyopya ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) önde gelen üyelerinden İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin 1 Ocak 2024 tarihinde katılımıyla on ülkeye ulaşarak küresel gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) üçte birini ve dünya nüfusunun %45'ini oluşturmaktadır (BRICS, 2024, s. 2; BRICS-Russian, 2024). Yeni katılımlarla birlikte dünyanın en büyük petrol ihracatçılarının ve aynı zamanda Çin ve Hindistan gibi en büyük ithalatçılarının da bünyesinde yer alması BRICS'i küresel enerji piyasasında belirleyici bir güce ulaştırmıştır. Bunun yanında küresel ekonomideki payı, uluslararası para sistemindeki rolü, küresel güvenlikteki yeri ile yeni katılım isteklerindeki yoğunluk BRICS ülke grubunu uluslararası alanda etkin bir konuma taşımaktadır. Yenilenemeyen enerji kaynaklarına bağımlı BRICS ülkelerinin enerji dönüşümü ile yenilenebilir enerji üretimine yönelmesi ve dolayısıyla küresel düzeyde yeşil ekonomiye geçiş sürecini etkileyecek potansiyele sahip olma özelliği bu çalışmanın yapılmasında önemli rol oynamaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerden (UN, 2024, s. 136) oluşan BRICS'in genel görünümü ve enerji piyasasındaki yeri dikkate alındığında yenilenebilir enerji üretimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin BRICS grubundaki ülkeler ile değerlendirilmesi çalışmanın önemini artırmaktadır. Çalışmada ülke ve dönem açısından verilerine erişilebilir olan 6 BRICS ülkesi Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika, Mısır, İran ve Türkiye yer almaktadır. Türkiye'nin, BRICS ülke grubu ile ekonomik ve politik ilişkileri yanında gelişmekte olan ekonomiler arasında yer alması ve gruba katılma isteğinde bulunması bu çalışmaya dahil edilmesinde etken olmakta ve çalışmanın önemine katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın devamında literatür taraması yapılmakta, veri seti ve değişkenler tanımlanmakta, model oluşturulmakta, analiz yöntemine ve analiz bulgularına yer verilmektedir. Sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılarak politika önerileri ortaya konulmaktadır.

Literatür Taraması

Enerji ve iktisadi büyüme ilişkisine yönelik yapılan çalışmalarda ilgi öncelikle enerji tüketimi ve iktisadi büyüme alanında yoğunlaşırken, yenilenebilir enerjinin artan önemi ile yenilenebilir enerji tüketimi ve iktisadi büyüme ilişkisinin incelenmesine doğru kaymış, bu alanda yenilenebilir enerji üretimini ve yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimini konu alan çalışmalar ise son yıllarda artış göstermiştir. Tablo 1'de yenilenebilir enerji üretimi ve yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi ile iktisadi büyüme ilişkisine yönelik literatürü oluşturan çalışmalardan bir kısmına yer verilmektedir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke ve Dönem	Yöntem	Bulgular
Bayraktutan vd. (2011)	30 OECD Ülkesi, 1980-2007	Pedroni Eşbütünleşme, Holtz-Eakin	Yenilenebilir elektrik üretimi ile ekonomik büyüme arasında uzun

		Nedensellik	dönemde pozitif bir ilişki ve çift yönlü nedensellik
Ohler ve Fetters (2014)	20 OECD Ülkesi, 1990-2008	DOLS, FMOLS, Hata Düzeltme Modeli (Panel ECM), Nedensellik Testi	Yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi ile GSYİH arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki ve çift yönlü nedensellik
Tiwari vd. (2015)	12 Sahra altı Afrika Ülkesi, 1971-2011	Lineer Eşbütünleşme ve Hidden Eşbütünleşme	Ülkelerin birinci alt grubu için büyüme hipotezi, ülkelerin ikinci bir alt grubu için koruma hipotezi geçerli
Bento ve Moutinho (2016)	İtalya, 1960-2011	ARDL, Granger Nedensellik	Kişi başına düşen çıktıdan kişi başına düşen yenilenebilir elektrik üretimine ve kişi başına düşen yenilenemeyen elektrik üretiminden kişi başına düşen yenilenebilir elektrik üretimine doğru uzun vadeli tek yönlü nedensellik ilişkisi
Armeanu vd. (2017)	28 AB Ülkesi, 2003-2014	FMOLS, DOLS, Granger Nedensellik	Yenilenebilir birincil enerji üretiminin kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla üzerinde etkisi olumlu, kısa ve uzun dönemde kişi başına gayri safi yurtiçi hasıladan birincil yenilenebilir enerji üretimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişki
Bayraç ve Çildir (2017)	28 AB Ülkesi, 2006-2015	Hata Düzeltme Modeli (VECM) (MG, PMG)	Yenilenebilir enerji üretimindeki artış kısa ve uzun dönemde kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılayı artırmakta
Atems ve Hotaling (2018)	174 Ülke, 1980-2012	Sistem GMM	Yenilenebilir ve yenilenemeyen elektrik üretimi ile büyüme arasında pozitif ilişki
Khobai (2018)	Güney Afrika, 1997:1-2012:4	VECM, Granger Nedensellik	Yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif ilişki ve yenilenebilir kaynaklardan üretilen elektrikten ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi

Dinç ve Akdoğan (2019)	Türkiye, 1980-2016	VECM, Granger Nedensellik	Yenilenebilir enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi
Singh vd. (2019)	20 GÜ ve GOÜ, 1995-2016	FMOLS	Yenilenebilir enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki
Wadström vd. (2019)	Kanada, 1966-2015	Kantil Regresyon ve Nedensellik	Yenilenebilir enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi
Ağır ve Türkmen (2020)	Yükselen Piyasa Ekonomileri 1990-2015	CCE (Common Corelated Effects-Ortak Korelasyonlu Etkiler)	Yenilenebilir enerjiden üretimi ile ekonomik büyüme arasında negatif, yenilenemeyen enerjiden üretim ile büyüme arasında pozitif ilişki
Kantarmacı ve Birecikli (2020)	28 AB Ülkesi, 2006-2016	FMOLS	Yenilenebilir enerji birincil üretimi ile reel gayri safi yurtiçi hasıla arasında uzun dönemde pozitif ilişki
Koç ve Apaydın (2020)	15 G20 Ülkesi, 1991-2007	Sabit Etkiler	Rüzgâr enerjisi üretimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişki
Oyeleke ve Akinlo (2020)	Nijerya, 1980-2017	VECM	Kısa dönemde hidro enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki
Ünüvar ve Keskinkılıç (2020)	19 G20 Ülkesi, 2000-2016	FMOLS, DOLS	Yenilebilir enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki
Birol ve Demirgil (2022)	15 AB Ülkesi, 1995-2019	AMG, Granger Nedensellik	Rüzgar enerjisi üretimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde ilişki yok. Ekonomik büyüme ile rüzgar enerjisi üretimi arasında pozitif yönlü bir ilişki ve ekonomik büyümeden rüzgar enerjisi üretimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi
Seyhan ve Seyhan (2022)	27 AB Ülkesi ve Türkiye, 2008-2015	Kümeleme Analizi, Malmquist Endeksi	Ülkelerin toplam faktör verimliliğinde artış eğilimi
Topcu ve Doğan (2022)	11 Seçilmiş Ülke, 2000-2019	DSUR, Dumitrescu-Hurlin Nedensellik	Güneş enerjisi üretimi ile ekonomik büyüme arasında ilişki yok ve ekonomik büyümeden güneş enerjisi

			üretimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi
Chen vd. (2023)	Kanada, 1982-2015	ARDL (PMG)	Yenilenebilir enerjiden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi
Deka vd. (2023)	27 AB Ülkesi, 1990-2019	FMOLS, DOLS, GMM	Yenilenebilir enerji üretimi gayri safi yurtiçi hasıla üzerinde pozitif bir etkiye sahip
Kuşkaya (2023)	ABD, 1990:1-2020:2	Kantil Regresyon Analizi	Yenilenebilir enerjilerin üretimi ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip
Caner ve Yaşar (2024)	Türkiye, 1990-2019	ARDL, Toda-Yamamoto Nedensellik	Yenilenebilir enerji üretimi ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki, nedensellik ilişkisi yok

Literatürde yer alan Armeanu vd. (2017), Bayraç ve Çildir (2017), Kantarmacı ve Birecikli (2020), Ünüvar ve Keskinkılıç (2020), Birol ve Demirgil (2022), Deka vd. (2023), Kuşkaya (2023), Caner ve Yaşar (2024) çalışmalarında yenilenebilir enerji üretimi ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki bulgusuna ulaşıldığı, Bayraktutan vd. (2011), Ohler ve Fetters (2014), Atems ve Hotaling (2018), Khobai (2018) çalışmalarında yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretiminin iktisadi büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu görülmektedir. Yenilenebilir enerji üretimini elektrik ölçeğinde değerlendiren çalışmalarda yenilenebilir enerji üretimi ile iktisadi büyüme arasında Tiwari vd. (2015), Singh vd. (2019), Koç ve Apaydın (2020), Oyeleke ve Akinlo (2020) pozitif bir ilişki, Ağır ve Türkmen (2020) negatif bir ilişki, Topcu ve Doğan (2022) ilişkinin olmadığını tespit etmiştir. Çalışmalar nedensellik analizi için değerlendirildiğinde farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

Literatürde ilgili konuyu yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi kapsamında ve yenilenebilir enerji üretimini elektrik ölçeğinde inceleyen çalışmalar çoğunlukta bulunmakta, Avrupa Birliği, G20 ve OECD ülke grubunda yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmanın ise az sayıda çalışma tarafından kullanılan birincil yenilenebilir enerji üretimi ölçeği, ülke grubu, dönem ve yöntem bakımından diğer çalışmalardan farklılığı dikkate alındığında literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması ve literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Veri Seti ve Model

Çalışmada, yenilenebilir enerji üretimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki BRICS-T ülkeleri için 1992-2022 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak panel vektör otoregresif (panel VAR) yöntemi ile analiz edilmektedir. Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın oluşturduğu BRICS ülke grubunda 1 Ocak 2024 tarihi itibariyle Mısır, Etiyopya, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri de bulunmaktadır. Analizde, ülke ve dönem seçiminde verilere erişilebilirlik dikkate alınarak BRICS ülkeleri olan 10 ülkeden verilerine ulaşılan 6 ülke olan Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika, Mısır,

İran ve Türkiye yer almaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 2'de görülmektedir. Değişkenlerin doğal logaritması alınarak analizde kullanılmaktadır. Analizde Stata 17 programından yararlanılmaktadır.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken	Açıklama	Veri Kaynağı
Y	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (sabit 2015 ABD Doları)	Dünya Bankası
K	Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu (sabit 2015 ABD Doları)	Dünya Bankası
L	Toplam İşgücü	Dünya Bankası
NRE	Yenilenemeyen Enerji Üretimi (katrilyon Btu)	U.S. Energy Information Administration (EIA)
RE	Yenilenebilir Enerji Üretimi (katrilyon Btu)	U.S. Energy Information Administration (EIA)

Yenilenebilir enerji üretimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak için ilgili literatür incelemesi yanında iktisadi büyümede sermaye ve emek girdileri ile beraber enerjinin de önemli bir girdi olduğunu vurgulayan Sarı ve Soytaş'ın (2007), Ghali ve El-Sakka'nın (2004) çalışmalarında kullanılan model dikkate alınmaktadır. Çalışmada, yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji üretiminin ayrıştırıldığı panel VAR analizinde kullanılan modeller aşağıdaki eşitlik (1)'de gösterilmektedir:

$$\ln Y_{it} = a_{0t} + \sum_{j=1}^{m} \beta_{jt} \ln Y_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \lambda_{jt} \ln K_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \theta_{jt} \ln L_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \rho_{jt} \ln NRE_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \psi_{jt} \ln RE_{it-j} + u_{1it}$$

$$\ln NRE_{it} = a_{1t} + \sum_{j=1}^{m} \gamma_{jt} \ln Y_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \delta_{jt} \ln K_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \Omega_{jt} \ln L_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \pi_{jt} \ln NRE_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \phi_{jt} \ln RE_{it-j} + u_{2it} \quad (1)$$

$$\ln RE_{it} = a_{2t} + \sum_{j=1}^{m} \xi_{jt} \ln Y_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \zeta_{jt} \ln K_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \mu_{jt} \ln L_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \omega_{jt} \ln NRE_{it-j} + \sum_{j=1}^{m} \eta_{jt} \ln RE_{it-j} + u_{3it}$$

Burada i=1,2,…,7 ve t= 1992,...,2022 olmak üzere birim ve zaman boyutunu ifade etmektedir. K ve L değişkenlerinin modele dahil edilmesindeki amaç modelin açıklayıcılığını artırmak olduğu için bu değişkenlerin modelleri yukarıdaki eşitlikte ayrıca gösterilmemiştir. Eşitlikte yer alan panel VAR modellerinde, her bir değişkenin kendisinin ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri kullanılarak değişkenlerin cari değerleri üzerindeki etkisi tahmin ve analiz edilmektedir.

Yöntem

Tüm değişkenlerin içsel olarak ele alındığı Vektör Otoregresif (Vector Autoregression-VAR) modelleri, çok değişkenli eşanlı denklem modellerine alternatif olarak Sims (1980) tarafından geliştirilmiştir (Abrigo ve Love, 2016, s. 778). Vektör otoregresyon katsayılarının tahmini için VAR analizinin standart tekniklerini panel veriye uygulamanın birim etkiler nedeniyle yanıltıcı sonuçlara yol açabileceği Holtz-Eakin, Newey ve Rosen (1988) tarafından vurgulanarak panel VAR yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Holtz-Eakin vd., 1988, ss. 1371, 1394).

Doğrusal denklem sistemiyle temsil edilen panele özgü sabit etkilere sahip p adet gecikmeli k değişkenli homojen panel VAR modeli aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$Y_{it} = Y_{it-1}A_1 + Y_{it-2}A_2 + \cdots + Y_{it-p+1}A_{p-1} + Y_{it-p}A_p + X_{it}B + u_i + e_{it}$$
$$i \in \{1,2,\dots,N\}, t \in \{1,2,\dots,T_i\} \quad (2)$$

Y_{it} (1xk) bağımlı değişken vektörünü, X_{it} (1xl) dışsal değişken vektörünü, u_i ve e_{it} (1xk) bağımlı değişkene özgü sabit etkilerin ve kendine özgü (idiosyncratic) hataların vektörlerini ifade etmektedir. $A_1, A_2, \dots, A_{p-1}, A_p$ (kxk) boyutunda ve B (lxk) boyutunda tahmin edilen parametreleri göstermektedir (Abrigo ve Love, 2016, s. 779).

Dinamik bir model olan Panel VAR modelinin tahmininde Genelleştirilmiş Momentler Yönteminin (GMM) kullanılması diğer yöntemlere göre tutarlı tahminlerin elde edilmesini sağlamaktadır. Panel VAR yönteminde GMM tahmininde, Arrelano ve Bover (1995) çalışması ile geçmiş değerlerin farkının kullanılması veri kaybına yol açtığı için tüm mümkün gelecek değerlerinin ortalamasından fark alınarak veri kaybını önleyen ileri ortogonal sapmalar yöntemi önerilmektedir. Panel VAR analizinde, GMM modelleri için optimum gecikme uzunluğunun seçilmesi Hansen J testine dayalı tutarlı moment ve model seçim kriterlerinden (consistent moment and model selection criteria-MMSC) Akaike bilgi kriteri (AIC), Bayes bilgi kriteri (BIC) ve Hannan-Quinn bilgi kriterine (HQIC) dayanmaktadır. Bilgi kriter denklemleri eşitlik (3)'de yer almaktadır:

$$MMSC_{BIC,n}(k,p,q) = J_n(k^2p, k^2q) - (|q| - |p|)k^2 \ln n$$
$$MMSC_{AIC,n}(k,p,q) = J_n(k^2p, k^2q) - 2k^2(|q| - |p|) \quad (3)$$
$$MMSC_{HQIC,n}(p,q) = J_n(k^2p, k^2q) - Rk^2(|q| - |p|) \ln\ln n\,, \qquad R > 2$$

burada $J_n(k,p,q)$; moment koşulları, örnek büyüklüğü n olan bağımlı değişkenin q gecikmesine dayalı p mertebesinde k değişkenli bir panel VAR modeli için aşırı tanımlama kısıtlamalarının J istatistiğini göstermektedir (Abrigo ve Love, 2016, ss. 780, 782).

GMM yöntemi kullanılarak Panel VAR modelinin tahmini ile nedensellik ilişkisi, öngörü hatası varyans ayrıştırması ve etki-tepki fonksiyonu değerlerinin hesaplanması sağlanarak yorumlanabilir sonuçlar elde edilmektedir. GMM tahmininde parametre matrisinin (A) yer aldığı etki-tepki fonksiyonu ve değeri (Φ_i) eşitlik (4)'deki gibi gösterilmektedir:

$$\Phi_i = \begin{cases} I_k\,, & i = 0 \\ \sum_{j=1}^{i} \Phi_{t-j}A_j\,, & i = 1,2,.. \end{cases} \quad (4)$$

Etki-tepki fonksiyonunun güven aralıkları, panel VAR parametrelerinin asimptotik dağılımına ve çapraz denklemlerin hata varyans-kovaryans matrisine dayanarak tahmin edilebilmektedir. Etki-tepki fonksiyonlarına benzer şekilde, her değişkenin öngörü hata varyansına katkısını izole etmek için P matrisini kullanarak ortogonalleştiren şoklar ($e_{it}P^{-1}$), öngörü hata varyansını ayrıştıran kovaryans matrisine (I_k) sahip bulunmaktadır. Değişken m'nin, n değişkeninin h-adım ileri öngörü hatası varyansına katkısının hesaplandığı denklem ve katkıların n değişkeninin h-adım ileri öngörü hatası varyansına göre normalleştirildiği denklem eşitlik (5)'de yer almaktadır (Abrigo ve Love, 2016, ss. 782-784).

$$\sum_{i=0}^{h-1} \theta_{mn}^2 = \sum_{i=1}^{h-1} (i_n' P \Phi_i i_m)^2$$

$$\sum_{i=0}^{h-1} \theta_{.n}^2 = \sum_{i=1}^{h-1} i_n' \Phi_i{}' \Sigma \Phi_i i_n \qquad (5)$$

Panel VAR modelinde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespitinde, sabit parametresi heterojen ve eğim parametreleri homojen olan Panel VAR modelinin her denklemi için GMM tahmininde parametre matrisine (A) dayanılarak Granger nedensellik Wald testi uygulanmaktadır (Abrigo ve Love, 2016, s. 781).

Ampirik Bulgular

Bu bölümde öncelikle yatay kesit bağımlılığı test edilmekte, durağanlığın sınanması için birim kök testi yapılmakta, gecikme uzunluğu belirlenmekte, analizde kullanılacak modeller için homojenlik testi uygulanmakta ve sonrasında panel VAR model tahmini ile nedensellik testi, öngörü hatası varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi yapılmaktadır.

Panel VAR analizinde durağan değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin incelenmesi değişkenlerin durağanlığının tespiti için birim kök analizini gerektirmektedir. Yatay kesit bağımlılığının (birimler arası korelasyon) varlığına göre uygulanacak olan birim kök testinin değişmesi nedeniyle öncelikle yatay kesit bağımlılığı test edilmektedir.

Yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinde; büyük zaman (T) ve küçük yatay kesit (birim) (N) boyutu durumunda Breusch Pagan (1980) LM testi, N'nin büyük olduğu durumda Pesaran (2004) CD testi, N'nin ve T'nin büyük olduğu büyük paneller durumunda ise LM istatistiğinin ortalaması ve varyansı kullanılarak düzeltilmiş versiyonu olan Pesaran, Ulah ve Yamagata (2008) NLM testi kullanılmaktadır (Breusch ve Pagan, 1980; Pesaran, 2004; Pesaran vd., 2008).

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Breusch Pagan (1980) LM Testi	145.233	0.0000
Pesaran (2004) CD Testi	0.86	0.389

Çalışmada kullanılan panel veride, zaman boyutu yatay kesitten büyük olduğu için (T>N) yatay kesit bağımlılığı Breusch Pagan LM testi ile sınanmaktadır. Tablo 3'de yer alan test sonucuna göre "kalıntıların birimler arası korelasyonlu olmadığı" temel hipotezi

%1 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte, seriler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır.

Bu durumda, değişkenlerinin durağanlığının sınanması için ikinci nesil panel birim kök testlerinden Pesaran CIPS testi (yatay kesit genişletilmiş Dickey Fuller – CADF) kullanılmaktadır.

CADF testinde, birim kök testlerini tahmini faktörlerden sapmalara dayandırmak yerine yatay kesit bağımlılık sorununu gidermek için ADF regresyonları, bireysel serilerin gecikmeli düzeylerinin ve birinci farklarının yatay kesit ortalamalarıyla genişletilmiştir (Pesaran, 2007, ss. 266, 302).

Tablo 4. CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	t-bar	cv10(%90)	cv5(%95)	cv1(%99)	Z[t-bar]	p-değeri
lnY	-1.846	-2.210	-2.330	-2.550	-0.185	0.427
lnK	-2.001	-2.210	-2.330	-2.550	-0.622	0.267
lnL	-1.849	-2.210	-2.330	-2.550	-0.196	0.422
lnNRE	-1.914	-2.210	-2.330	-2.550	-0.377	0.353
lnRE	-2.209	-2.210	-2.330	-2.550	-1.208	0.114
dlnY	-2.742	-2.210	-2.330	-2.570	-2.679	0.004
dlnK	-2.938	-2.210	-2.330	-2.570	-3.213	0.001
dlnL	-2.390	-2.210	-2.330	-2.570	-1.718	0.043
dlnNRE	-2.665	-2.210	-2.330	-2.570	-2.468	0.007
dlnRE	-3.307	-2.210	-2.330	-2.570	-4.221	0.000

Tablo 4'deki test sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin CADF test istatistiği (t-bar) %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde verilen kritik değerlerden mutlak küçük ve olasılık (p) değeri %5'den büyük olduğu için temel hipotez reddedilememekte, serilerin düzeyde durağan olmadığı anlaşılmaktadır. Tüm değişkenlerin birinci farklarında ise CADF test istatistiği (t-bar) %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde verilen kritik değerlerden mutlak büyük ve olasılık (p) değeri %5'den küçük olduğu için temel hipotez reddedilmekte, serilerin birinci farkta durağan (birinci derecede entegre) olduğu görülmektedir. Bu nedenle, çalışmada panel VAR modelinde birinci farkları alınan değişkenler kullanılarak analiz yapılmaktadır. Doğal logaritması alınan GSYH'nın (Y) birinci farkı GSYH'daki büyümeyi ifade etmektedir. Diğer değişkenler için de aynı durum geçerlidir.

Panel VAR modeli tahmininde, uygun gecikme uzunluğunun kullanılması ile aşırı parametrelendirme sorununun ortaya çıkmaması açısından model tahmin edilmeden önce uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi sağlıklı bir model kurulumu için gerekliliktir. Gecikme uzunluğu belirleme kriterleri Tablo 5'de görülmektedir.

Tablo 5. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	J p-değeri	MBIC	MAIC	MQIC
1	0.4018702	-309.9555	-72.59652	-168.8761
2	0.4440503	-207.495	-49.25574	-113.4421
3	0.1344923	-96.25522	-17.13557	-49.22875

MBIC, MAIC ve MQIC bilgi kriterlerinin 1 gecikmede minimum olduğu görülmektedir. Ayrıca kullanılan araç değişkenlerin uygunluğu için Hansen J testinin olasılık değerine

de bakıldığında "kullanılan araç değişkenler dışsaldır" şeklinde olan temel hipotezi 1 gecikmede kabul edilmekte, bir başka ifadeyle 1 gecikmede kullanılan araç değişkelerin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan tüm bu değerlendirmeler sonucunda uygun gecikme 1 olarak belirlenmiştir.

Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra bir gecikmeli panel VAR modeli için analizde kullanılacak modellerin Pesaran ve Yamagata'nın (2008) Δ testi ile homojenlikleri test edilmektedir.

Tablo 6. Homojenlik Testi

Bağımlı Değişken	Δ **olasılık değeri**	$\tilde{\Delta}_{adj}$ **olasılık değeri**
dlnY	0.659	0.612
dlnNRE	0.695	0.652
dlnRE	0.271	0.206

Not: K ve L değişkenlerinin modele dahil edilmesindeki amaç modelin açıklayıcılığını artırmak olduğu için bu değişkenlerin modellerinin homojenlik testi tabloda ayrıca gösterilmemektedir.

Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre "eğim parametreleri homojendir" temel hipotezi reddedilmemekte ve eğim parametrelerinin homojen olduğu kabul edilmektedir. Bu durumda analize, ileri ortogonal sapmalar kullanılarak genelleştirilmiş momentler (GMM) (pvar) yöntemi ile devam edilebilmektedir.

Tablo 7. Panel VAR Model Tahmini

	$dlnY_{t-1}$	$dlnK_{t-1}$	$dlnL_{t-1}$	$dlnNRE_{t-1}$	$dlnRE_{t-1}$
$dlnY_t$	0.1047947	0.0542661	0.102582	-0.0469875	0.009904
	(0.178)	(0.009)	(0.233)	(0.157)	(0.052)
$dlnK_t$	-0.1425723	0.3156739	0.6096218	-0.1494303	0.0107674
	(0.563)	(0.000)	(0.026)	(0.193)	(0.563)
$dlnL_t$	0.3494266	-0.0881708	-0.0780198	0.0183775	-0.0043627
	(0.000)	(0.000)	(0.235)	(0.411)	(0.503)
$dlnNRE_t$	0.260721	0.0938999	-0.4916465	0.2576088	-0.0079397
	(0.132)	(0.011)	(0.004)	(0.000)	(0.420)
$dlnRE_t$	-13.55283	2.867328	4.759746	1.002066	0.1023075
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.024)	(0.375)

Not: Verilen değerler katsayıları ve parantez içerisindeki değerler ise olasılık (p) değerlerini göstermektedir.

Tablo 7'deki Panel VAR modeli değişkenlerinin katsayı tahminleri değişkenlerin arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik olarak yorumlanmamaktadır. Panel VAR model tahmini değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, öngörü hatası varyans ayrıştırması ve etki-tepki analiz değerlerinin hesaplanmasında kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkiler tespit edilmektedir.

Modelin her bir özdeğerinin modülü hesaplanarak panel VAR tahmininin istikrar koşulu kontrol edilmelidir. Şekil 1'de özdeğerlerin 1'den küçük olması ve birim çember içerisinde yer alması panel VAR modelinin istikrar koşulunu sağladığını göstermektedir.

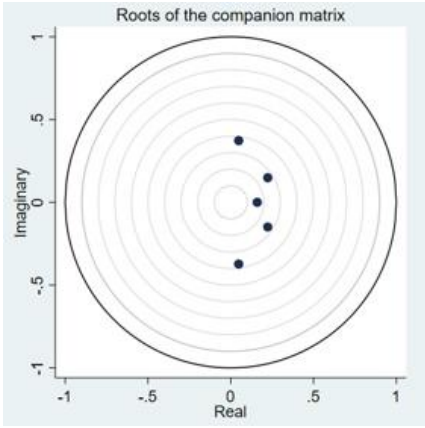

Şekil 1. Özdeğer İstikrar Koşulu

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, temel hipotezi "dışlanan değişken eşitlikteki değişkenin Granger nedeni değildir" olan panel VAR Granger nedensellik Wald testi ile incelenmektedir. Tablo 8'de teste ait sonuçlar verilmektedir.

Tablo 8. Granger Nedensellik Wald Testi Sonuçları

Eşitlikteki	Dışlanan	χ^2	df	p-değeri
dlnY	dlnK	6.786	1	0.009***
	dlnL	1.424	1	0.233
	dlnNRE	2.008	1	0.157
	dlnRE	3.770	1	0.052*
	tamamı	14.382	4	0.006
dlnK	dlnY	0.335	1	0.563
	dlnL	4.966	1	0.026**
	dlnNRE	1.694	1	0.193
	dlnRE	0.334	1	0.563
	tamamı	7.692	4	0.104
dlnL	dlnY	31.779	1	0.000***
	dlnK	26.121	1	0.000***
	dlnNRE	0.676	1	0.411
	dlnRE	0.449	1	0.503
	tamamı	36.020	4	0.000
dlnNRE	dlnY	2.273	1	0.132
	dlnK	6.427	1	0.011**
	dlnL	8.402	1	0.004***
	dlnRE	0.650	1	0.420
	tamamı	31.634	4	0.000
dlnRE	dlnY	23.846	1	0.000***
	dlnK	13.391	1	0.000***
	dlnL	13.812	1	0.000***
	dlnNRE	5.125	1	0.024**
	tamamı	38.967	4	0.000

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Yenilenebilir enerji üretiminden iktisadi büyümeye ve iktisadi büyümeden yenilenebilir enerji üretimine doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji üretiminin iktisadi büyümenin nedeni olduğu görülürken yenilenemeyen enerji üretiminden iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik olmadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde, iktisadi büyümenin yenilenemeyen enerji üretiminin nedeni olmadığı tablodaki bulgulardan anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmelerden, iktisadi büyüme ve yenilenebilir enerji üretimi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu görülmektedir.

Değişkenlere ait öngörü hata varyansının hangi değişkenlerde meydana gelen şoklar tarafından belirlendiğini, bir başka ifadeyle değişkenlerin birinde meydana gelecek olan bir değişmenin ne kadarının kendisinden ve diğer değişkenlerden kaynaklandığını gösteren varyans ayrıştırma sonuçları Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Tepki Değişkeni ve Öngörü Zamanı	**Etki Değişkeni**				
	dlnY	dlnK	dlnL	dlnNRE	dlnRE
dlnY					
1	1	0	0	0	0
5	0.9604769	0.0180698	0.0051614	0.0054153	0.0108767
10	0.9604698	0.0180722	0.0051641	0.0054159	0.010878
15	0.9604698	0.0180722	0.0051641	0.0054159	0.010878
dlnK					
1	0.5205328	0.4794672	0	0	0
5	0.506101	0.4739785	0.0130839	0.0056143	0.0012224
10	0.506101	0.4739781	0.0130839	0.0056144	0.0012227
15	0.506101	0.4739781	0.0130839	0.0056144	0.0012227
dlnL					
1	0.0403694	0.0389401	0.9206905	0	0
5	0.0796711	0.1031058	0.8100447	0.0017183	0.00546
10	0.0796743	0.1031131	0.8100259	0.0017197	0.005467
15	0.0796743	0.1031131	0.8100259	0.0017197	0.005467
dlnNRE					
1	0.0886787	0.0099488	0.0177848	0.8835878	0
5	0.1711114	0.0372456	0.0339621	0.7551745	0.0025064
10	0.1711198	0.037247	0.0339624	0.7551637	0.0025071
15	0.1711198	0.037247	0.0339624	0.7551637	0.0025071
dlnRE					
1	0.0034028	0.0051325	0.025774	0.0004139	0.9652768
5	0.1779531	0.158574	0.0666306	0.0170978	0.5797444
10	0.1779482	0.1586277	0.0666518	0.0170992	0.579673
15	0.1779483	0.1586277	0.0666518	0.0170992	0.579673

İktisadi büyüme ve diğer değişkenler için on beş dönem olarak raporlanan varyans ayrıştırma sonuçlarında önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir. İlk dönemde, iktisadi büyüme öngörü hata varyansının tamamı kendisinde meydana gelen şoklar tarafından belirlenirken, son dönemde ise iktisadi büyümedeki değişmenin %96'sı kendisinden, yaklaşık %2'si sabit sermaye oluşumundan, ‰5'i işgücünden, ‰5'i yenilenemeyen enerji üretiminden ve %1'i yenilenebilir enerji üretiminden

kaynaklanmaktadır. İktisadi büyümeyi kendisi dışında sabit sermaye oluşumundan sonra etkileyen ikinci değişkenin yenilenebilir enerji üretimi olduğu ve yenilenemeyen enerji üretiminin iktisadi büyümeyi açıklayıcı etkisinin düşük olduğu görülmektedir. Yenilenebilir enerji üretimi öngörü hata varyansının ilk dönemde yaklaşık %97'si kendisinde meydana gelen şoklar tarafından belirlenirken, son dönemde ise %57,9'u kendisi, %17,7'si iktisadi büyüme, %15,8'i sabit sermaye oluşumu, %6,6'sı işgücü ve %1,7'si yenilenemeyen enerji üretimi tarafından açıklanmaktadır. Yenilenebilir enerji üretiminde iktisadi büyümenin açıklayıcı etkisinin arttığı söylenebilir.

Şekil 2'de, hata terimlerinde meydana gelen değişmelerin içsel değişkenler üzerindeki etkilerini gösteren etki tepki fonksiyonları sonuçları yer almaktadır. Etki tepki analizi, hata terimlerinden birindeki %1'lik standart hatalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisinin tespiti için kullanılmaktadır.

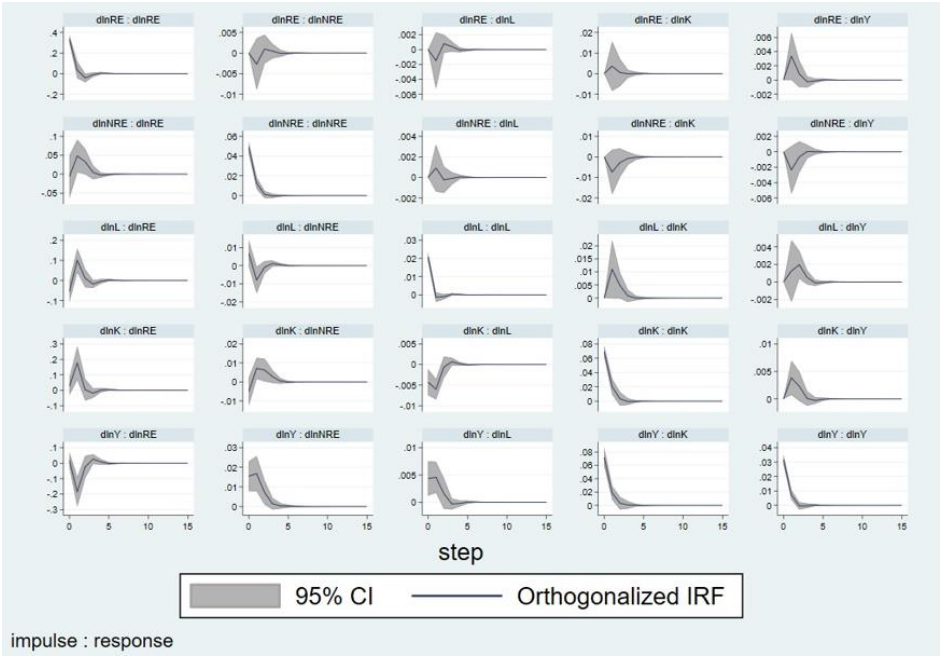

Şekil 2. Etki Tepki Analizi Sonuçları

İktisadi büyümenin diğer değişkenlerde meydana gelen bir standart sapmalık şoka verdiği tepkiler şeklin sağ tarafında yer alan grafiklerde görülmektedir. Yenilenebilir enerji üretimindeki bir standart sapmalık şoka karşılık iktisadi büyüme pozitif tepki vermekte, bir başka ifadeyle yenilenebilir enerji üretimindeki bir standart sapmalık şok iktisadi büyüme üzerinde pozitif anlamlı etki yaratmaktadır. Yenilenemeyen enerji üretiminde bir standart sapmalık şok meydana geldiğinde ise iktisadi büyümenin verdiği tepki negatiftir. Şeklin en altında soldan sağa doğru iktisadi büyümede meydana gelen bir standart sapmalık şoka yenilenebilir enerji üretiminin ve yenilenemeyen enerji üretiminin verdiği tepkiler yer almaktadır. İktisadi büyümede bir standart sapmalık şoka karşılık yenilenebilir enerji üretimi ilk dönemlerde negatif, son dönemlerde pozitif tepki

vermektedir. İktisadi büyümede bir standart sapmalık şokun yenilenemeyen enerji üretimi üzerinde ise düşük pozitif anlamalı etki yarattığı görülmektedir. Etki tepki analizinden elde edilen bulgulara göre, verilen şokların etkisi dört-beş dönem içinde yok olmaktadır. Yenilenebilir enerji üretiminin iktisadi büyüme üzerinde pozitif, iktisadi büyümenin yenilenebilir enerji üretimi üzerinde negatif ve pozitif etkisi olduğu söylenebilir.

Sonuç

Yirminci yüzyılın sonlarından günümüze kadar küresel enerji sisteminde ortaya çıkan gelişmeler sonucunda ekonomik büyüme, teknolojik gelişme, nüfus artışı, kentleşme ve refah düzeylerindeki yükselişle artan enerji talebini karşılayabilecek, enerjide ithalat bağımlılığını azaltacak, enerji arz güvenliğini sağlayacak düşük karbonlu (temiz) yenilenebilir enerji ülkelerin enerji politikalarının merkezinde alternatif kaynak olarak yer almaya başlamıştır. İktisadi büyüme, enerji ve iklim değişikliği politikalarının bütünleşik olarak dengeli bir şekilde yürütülmesi açısından yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretim sürecinin ekonomik etkilerinin belirlenmesi önem kazanmaktadır. Yenilenebilir enerji üretim sürecinde ortaya çıkacak yenilikçi iş modellerinin sermaye ve emek yoğun teknolojilerin gelişmesine katkı sağlamasının, yerli enerji ekipmanlarının üretilmesinin, katma değer yaratılmasının iktisadi büyümeyi destekleyeceği öngörülmektedir.

Çalışmada, yenilenebilir enerji üretimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki BRICS ülkelerinden verilerine ulaşılan altı ülke olan Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika, Mısır, İran ve Türkiye için 1992-2022 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak panel vektör otoregresif (panel VAR) yöntemi ile analiz edilmiştir. Nedensellik testi sonuçlarına göre; yenilenebilir enerji üretiminden iktisadi büyümeye ve iktisadi büyümeden yenilenebilir enerji üretimine doğru olmak üzere yenilenebilir enerji üretimi ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş, yenilenemeyen enerji üretimi ile iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Varyans ayrıştırmasından elde edilen sonuçlara göre; on beş dönem olarak raporlanan varyans ayrıştırmasında iktisadi büyümede önemli bir değişiklik gerçekleşmemiş, iktisadi büyümeyi kendisi dışında sabit sermaye oluşumundan sonra etkileyen ikinci değişkenin yenilenebilir enerji üretimi olduğu ve yenilenemeyen enerji üretiminin iktisadi büyümeyi açıklayıcı etkisinin düşük olduğu görülmüştür. Ayrıca, yenilenebilir enerji üretiminde iktisadi büyümenin açıklayıcı etkisinin arttığı anlaşılmıştır. Etki tepki analiz sonuçlarına göre; yenilenebilir enerji üretiminin iktisadi büyüme üzerinde pozitif, iktisadi büyümenin yenilenebilir enerji üretimi üzerinde negatif ve pozitif etkisi olduğu, verilen tüm şokların etkisinin dört-beş dönem içinde yok olduğu görülmüştür.

Panel VAR analizi ile elde edilen nedensellik ilişkisi, varyans ayrıştırması ve etki-tepki analiz sonuçları birlikte genel olarak değerlendirildiğinde, yenilenebilir enerji üretiminin iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Analiz sonuçları çerçevesinde yapılan bu değerlendirme, literatürdeki ampirik çalışmaların farklı analiz yöntemleri ile yenilenebilir enerji üretimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeleri dikkate alınarak Armeanu vd. (2017), Bayraç ve Çildir (2017), Sing vd. (2019), Koç ve Apaydın (2020), Deka vd. (2023) çalışmalarında elde edilen bulgular ile benzerlik göstermektedir.

Yenilenebilir enerji üretimi politika yapıcılar tarafından iktisadi büyüme açısından önemli bir faktör haline gelmektedir. Yenilenebilir enerji üretim teknolojilerinde ilerleme ile toplam enerji üretimi içinde yenilenebilir enerji üretiminin payı arttıkça yenilenebilir enerji üretiminin ekonomik büyümeye etkisinin daha belirgin hale geleceğini söylemek mümkündür.

BRICS ülkeleri, fosil kaynaklardan uzaklaşarak yenilenebilir enerji üretimini artırması ile küresel düzeyde önemli bir etki yaratma potansiyeline sahiptir. Yenilenebilir enerji üretiminin finans sektörüne ve endüstrilerin büyümesine dolayısıyla yeni iş alanlarının ortaya çıkmasına ve istihdama katkısı olabilecektir. BRICS ülkeleri yenilenebilir enerji teknolojilerine ve finansmana erişim konusunda gelişmiş ülkelerden destek beklentisine girmeden yenilenebilir enerji üretimi ile çevre uyumu konusunda gerekli becerileri, yeterlilikleri geliştirecek ve bilgileri üretebilecek ortak bir politika, yeşil büyüme için finansal sistem, yeşil enerji piyasası geliştirerek uygulamaya geçmelidir. Sürdürülebilir iktisadi büyüme için yenilenebilir enerji yatırımlarının, Ar-Ge'nin ve üretim teknolojilerinin geliştirilmesi yönünde teşvik edici politikalar üretilmelidir. Yenilikçi teknolojilerden ve sürdürülebilir büyüme uygulamalarından, uluslararası işbirliğinin getireceği fırsatlardan tüm üye ülkelerin yararlanması sağlanmalıdır.

BRICS ülkelerinin her birinin yenilenebilir enerji üretimi yapabilecek kaynakları açısından farklı potansiyele sahip olmaları ve üretim teknolojileri maliyetlerinin yüksekliği farklı teşvik uygulamalarını gerektirmektedir. Bu bağlamda enerji politikalarında yenilenebilir enerjiye yönelimi sağlayacak politika araçları olarak geliri artıracak sübvansiyonlara, yatırım ve üretim maliyetini azaltacak uygun yatırım kredilerine ve çeşitli vergi teşviklerine, sabit fiyat garantisi, kota ve yeşil sertifika uygulamalarına yer verilmelidir. Enerji politikaları yenilenebilir enerjiye geçişteki gelişmeler çerçevesinde güncellenmeli, sübvansiyon ve teşvikler geliştirilmelidir.

Ülkeler ekonomik yapıları, gelişmişlik düzeyleri, bulundukları coğrafya, sahip oldukları enerji kaynakları ve konu ile ilgili küresel hedefleri çerçevesinde yenilebilir enerji üretimi alanında faaliyette bulunan ve bulunacak girişimcilere, teknolojik yatırımların yapılmasının kolaylaştırılmasına, dışa bağımlılığı azaltacak yerli ekipman üretimine, işgücü yetkinliklerinin artırılması için kamu, özel sektör ve üniversite işbirliğine, sübvansiyonları ve vergi avantajlarını artırmak için kamu ve özel finans kaynaklarının daha verimli kullanılmasına, uluslararası rekabet gücünün artırılmasına yönelik uygulamalar geliştirmeli ve düzenlemeler yapmalıdır.

Yenilenebilir enerji üretimi ve iktisadi büyüme ilişkisinin araştırılması yanında yenilenebilir enerji kaynaklarının birbirinden ayrı olarak (güneş, rüzgar, hidrolik gibi) enerji üretimi ve iktisadi büyüme ilişkisini ortaya koyacak çalışmaların ve analizlerin yapılması ile elde edilecek bulgular ülkelerin yenilenebilir enerji yatırım politikalarının belirlenmesinde önemli katkılar sağlayacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Abrigo, M. R. M., & Love, I. (2016). Estimation of panel vector autoregression in Stata. *The Stata Journal, 16*(3), 778-804. https://doi.org/10.1177/1536867X1601600314

Ağır, H., & Türkmen, S. (2020). Ekonomik büyümeye etkisi bakımından doğal kaynaklar: Dinamik panel veri analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 19*(3), 840-852.

Armeanu, D. Ş., Vintila, G., & Gherghina, Ş. C. (2017). Does renewable energy drive sustainable economic growth? Multivariate panel data evidence for EU-28 Countries. *Energies, 10*(3), 1-21. https://doi.org/10.3390/en10030381

Atems, B., & Hotaling, C. (2018). The effect of renewable and nonrenewable electricity generation on economic growth. *Energy Policy, 112*, 111-118. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.10.015

Aydin, M., Degirmenci, T., Erdem, A., Sogut, Y., & Demirtas, N. (2024). From public policy towards the green energy transition: Do economic freedom, economic globalization, environmental policy stringency, and material productivity matter? *Energy*, *311*, 1-10. https://doi.org/10.1016/j.energy.2024.133404

Bayraç, H. N., & Çildir, M. (2017). AB yenilenebilir enerji politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 13*(13), 201-212.

Bayraktutan, Y., Yılgör, M., & Uçak, S. (2011). Renewable electricity generation and economic growth: Panel-data analysis for OECD Members. *International Research Journal of Finance and Economics, 66*, 59-66.

Bento, J. P. C., & Moutinho, V. (2016). CO2 emissions, non-renewable and renewable electricity production, economic growth, and international trade in Italy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews, 55*, 142-155. https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.151

Birol, Y. E., & Demirgil, B. (2022). Rüzgar enerjisi üretimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: AB-15 Ülkeleri için bir panel veri analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (61), 305-327. https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.952820

BP. (2024). *bp energy outlook: 2024 edition*. https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2024.pdf

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies, 47*(1), 239-253. https://doi.org/10.2307/2297111

BRICS. (2024). *BRICS joint statistical publication 2024*. https://cdn.brics-russia2024.ru/upload/docs/BRICS24_JointStatisticalPublication_FINAL.pdf?1729232608 8792175

BRICS-Russia 2024. (2024). BRICS intergovernmental organization. https://brics-russia2024.ru/en/about/

Caner, E., & Yaşar, S. (2024). Yenilenebilir enerji üretiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(1), 90-110. https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1446688

Chen, Y., Mamon, R., Spagnolo, F., & Spagnolo, N. (2023). Sustainable developments, renewable energy, and economic growth in Canada. *Sustainable Development, 31*(4), 2950–2966. https://doi.org/10.1002/sd.2561

Deka, A., Ozdeser, H., & Seraj, M. (2023). The impact of primary energy supply, effective capital and renewable energy on economic growth in the EU-27 countries: A dynamic panel GMM analysis. *Renewable Energy, 219*, 1-9. https://doi.org/10.1016/j.renene.2023.119450

Dinç, D. T., & Akdoğan, E. C. (2019). Renewable energy production, energy consumption and sustainable economic growth in Turkey: A VECM approach. *Sustainability, 11*(5), 1-14. https://doi.org/10.3390/su11051273

Ghali, K. H., & El-Sakka, M. I. T. (2004). Energy use and output growth in Canada: A multivariate cointegration analysis. *Energy Economics*, *26*(2), 225-238. https://doi.org/10.1016/S0140-9883(03)00056-2

Holtz-Eakin, D., Newey, W., & Rosen, H. S. (1988). Estimating vector autoregressions with panel data. *Econometrica, 56*(6), 1371-1395. https://doi.org/10.2307/1913103

International Energy Agency (IEA). (2022). *World energy outlook.* https://iea.blob.core.windows.net/assets/830fe099-5530-48f2-a7c1-11f35d510983/WorldEnergyOutlook2022.pdf

Kantarmacı, S., & Üçdoğruk Birecikli, Ş. (2020). Yenilenebilir enerji birincil üretiminin ekonomik büyüme ve işgücü üzerine etkisi: AB-28 panel veri analizi. *İzmir Yönetim Dergisi, 1*(1), 10-28.

Khobai, H. (2018). *The causal linkages between renewable electricity generation and economic growth in South Africa.* Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper No. 86485. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/86485/

Koç, Ü., & Apaydın, Ş. (2020). İktisadi büyüme ve rüzgar enerjisi: Seçilmiş G-20 Ülkeleri için bir analiz. *Fiscaeconomia, 4*(3), 595-612. https://doi.org/10.25295/fsecon.765376

Kuşkaya, S. (2023). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme ilişkisinin kantil regresyon ile modellenmesi: ABD örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(1), 234-245. https://doi.org/10.17336/igusbd.953467

Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. (1972). *The limits to growth: A report for The Club of Rome's Project on the predicament of mankind* (5. bs.). New York: Universe Books. https://collections.dartmouth.edu/xcdas-derivative/meadows/pdf/meadows_ltg-001.pdf?disposition=inline

Ohler, A., & Fetters, I. (2014). The causal relationship between renewable electricity generation and GDP growth: A study of energy sources. *Energy Economics, 43*, 125-139. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2014.02.009

Oyeleke, O. J., & Akinlo, T. (2020). Energy generation and economic growth: empirical evidence from Nigeria. *Environment, Development and Sustainability, 22*, 7177–7191. https://doi.org/10.1007/s10668-019-00476-4

Pahle, M., Pachauri, S., & Steinbacher K. (2016). Can the Green Economy deliver it all? Experiences of renewable energy policies with socio-economic objectives. *Applied Energy, 179*, 1331-1341. https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2016.06.073

Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. Cambridge Working Papers in Economics No: 0435. https://files.econ.cam.ac.uk/repec/cam/pdf/cwpe0435.pdf

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics, 22*, 265-312. https://doi.org/10.1002/jae.951

Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal, 11*, 105-127. https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics, 142*, 50-93. https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010

Sari, R., & Soytas, U. (2007). The growth of income and energy consumption in six developing countries. *Energy Policy, 35*(2), 889-898. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2006.01.021

Seyhan, N., & Seyhan, B. (2022). Yenilenebilir enerji - ekonomik büyüme ilişkisi açısından Türkiye ve AB Ülkelerinin Malmquist Endeksi ile performans incelemesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11*(2), 1022-1044. https://doi.org/10.15869/itobiad.937202

SHURA Enerji Dönüşüm Merkezi. (2022). *Türkiye enerji dönüşümü görünümü 2021.* https://shura.org.tr/wp-content/uploads/2022/07/rapor-2.pdf

Singh, N., Nyuur, R., & Richmond, B. (2019). Renewable energy development as a driver of economic growth: Evidence from multivariate panel data analysis. *Sustainability, 11*(8), 2418, 1-18. https://doi.org/10.3390/su11082418

Sogut, Y., Demirtas, N., Teksan, E., Torusdag, M., Inal, V., & Aydin, M. (2025). Building a sustainable environment in EU countries: the critical role of infrastructure investments and institutional quality. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology, 32*(1), 96-109. https://doi.org/10.1080/13504509.2024.2410763

Tiwari, A. K., Apergis, N., & Olayeni, O. R. (2015). Renewable and nonrenewable energy production and economic growth in Sub-Saharan Africa: A hidden cointegration analysis. *Applied Economics, 47*(9), 861-882. https://doi.org/10.1080/00036846.2014.982855

Topcu, B. A., & Doğan, M. (2022). The effect of solar energy production on financial development and economic growth: Evidence from 11 selected countries. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy, 17*(1), 1-19. https://doi.org/10.1080/15567249.2022.2141377

United Nations. (1973). *Report of The United Nations conference on the human environment (Stockholm, 5-16 June 1972)*. New York: United Nations. https://docs.un.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1

United Nations. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future*. https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/

brundtland-report.html

United Nations. (1992). *United Nations framework convention on climate change*. https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf

United Nations. (1998). *Kyoto Protocol to The United Nations framework convention on climate change*. https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf

United Nations. (2015). *Paris Agreement*. https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf

United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (2024). *World economic situation and prospects 2024*. United Nations Publication. https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/WESP_2024_

Web.pdf

United Nations, Department of Economic and Social Affairs Statistics Division. (2018). *International recommendations for energy statistics (IRES)*. New York: United Nations Publication. https://unstats.un.org/unsd/energystats/methodology/documents/IRES-web.pdf

U.S. Energy Information Administration (EIA). (2024a). What is energy: Sources of energy. https://www.eia.gov/energyexplained/what-is-energy/sources-of-energy.php

U.S. Energy Information Administration (EIA). (2024b). Renewable energy explained. https://www.eia.gov/energyexplained/renewable-sources/

U.S. Energy Information Administration (EIA). (2024). *Total energy production - primary energy*. https://www.eia.gov/international/data/world

Ünüvar, İ., & Keskinkılıç, S. (2020). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme ilişkisi: G20 Ülkeleri örneği (2000-2016). *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *16*(2), 251-266. https://doi.org/10.17130/ijmeb.756859

Vaona, A. (2016). The effect of renewable energy generation on import demand. *Renewable Energy*, *86*, 354-359. https://doi.org/10.1016/j.renene.2015.07.062

Wadström, C., Wittberg E., Uddin, G. S., & Jayasekera, R. (2019). Role of renewable energy on industrial output in Canada. *Energy Economics, 81*, 626-638. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.04.028

World Bank. (2024). *World development indicators*. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1379-1401 | Araştırma Makalesi

Türkiye'nin Petrol İthalatında Arz Kesintilerinin Ağ Tabanlı Dinamik Modelleme Yaklaşımıyla Risk Analizi

Cüneyt Çatuk [1]

Öz

Bu çalışma, Türkiye'nin petrol ithalatında oluşabilecek arz kesintisi risklerini karmaşık ağ teorisi ve dinamik modelleme yaklaşımı ile incelemektedir. 2006–2023 dönemine ait ham petrol ithalat verileri kullanılarak, enerji arz güvenliği açısından kritik öneme sahip tedarikçi ülkeler, yapısal kırılganlıklar ve potansiyel ithalat kayıpları kapsamlı bir biçimde analiz edilmiştir. Bootstrap Percolation simülasyonuna dayalı olarak geliştirilen dinamik ağ modeli ile "hasar derecesi", "kırılganlık derecesi" ve "bileşik risk seviyesi" gibi göstergeler hesaplanmış; arz şoklarının petrol tedarik zinciri üzerindeki yayılım dinamikleri detaylı biçimde modellenmiştir. Bulgular, Irak, Nijerya ve Suriye'nin Türkiye'nin petrol ithalat ağında en kırılgan halkalar olduğunu, 2015, 2019 ve 2020 yıllarının ise arz güvenliği açısından en yüksek risk dönemleri olduğunu ortaya koymuştur. Yapısal kırılganlık düzeyi ile tahmini ithalat kaybı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu korelasyon analizleriyle kanıtlanmıştır. Çalışma, mevcut literatürde ağırlıklı olarak statik analizlere dayanan enerji arz güvenliği yaklaşımlarına, ağ tabanlı dinamik simülasyon perspektifiyle farklı bir bakış açısı kazandırmakta ve enerji arzındaki şokların sistematik yayılım mekanizmalarını incelemektedir. Politika önerileri kapsamında kısa vadede tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi, stratejik stok seviyelerinin artırılması ve acil durum planlarının güçlendirilmesi önerilirken; uzun vadede yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişin hızlandırılması, enerji verimliliğinin artırılması ve uluslararası enerji iş birliklerinin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'nin enerji arz güvenliğini artırmak amacıyla çok boyutlu ve bütüncül bir stratejik yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Arz Güvenliği, Petrol İthalatı, İthalat Risk Analizi, Ağ Teorisi, Dinamik Modelleme.

Çatuk, C. (2025). Türkiye'nin Petrol İthalatında Arz Kesintilerinin Ağ Tabanlı Dinamik Modelleme Yaklaşımıyla Risk Analizi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1379-1401. https://doi.org/10.15869/itobiad.1676524

Geliş Tarihi	15.04.2025
Kabul Tarihi	24.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr.Öğr.Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Silopi Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Şırnak, Türkiye, c.catuk@sirnak.edu.tr, ORCID:0000-0002-9843-7037

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1379-1401 | Araştırma Makalesi

Risk Analysis of Supply Disruptions in Türkiye's Oil Imports Using a Network-Based Dynamic Modeling Approach

Cüneyt Çatuk [1]

Abstract

This study investigates the risks associated with potential supply disruptions in Türkiye's oil imports by employing complex network theory and a dynamic modeling approach. Based on oil import data covering the period 2006–2023, the research systematically analyzes structural vulnerabilities of supplier countries, critical disruption periods, and projected import losses in the context of energy supply security. A dynamic network model, developed through bootstrap percolation simulation, was utilized to calculate indicators such as "damage degree," "vulnerability degree," and "composite risk level," enabling a detailed exploration of the diffusion dynamics of supply shocks across Türkiye's oil import network. The findings reveal that Iraq, Nigeria, and Syria represent the most fragile nodes, and that 2015, 2019, and 2020 were the periods of highest disruption risk. Correlation analyses demonstrate a statistically significant and positive relationship between structural vulnerability and estimated import losses. The study provides a distinct perspective to the literature by moving beyond static assessments and offering a network-based dynamic simulation perspective, emphasizing the systemic propagation mechanisms of supply shocks. In terms of policy recommendations, the study suggests enhancing supply diversification, increasing strategic petroleum reserves, and strengthening emergency response frameworks in the short term, while emphasizing the importance of accelerating the transition to renewable energy, improving energy efficiency, and fostering international energy cooperation in the long term. By offering a comprehensive methodological framework and empirical findings, this study highlights the necessity of adopting a multidimensional and integrated strategic approach to ensure the sustainability and resilience of Türkiye's energy supply security in the face of complex and dynamic global energy challenges.

Keywords: Energy Supply Security, Oil Imports, Import Risk Analysis, Network Theory, Dynamic Modeling,

Çatuk, C. (2025). Risk Analysis of Supply Disruptions in Türkiye's Oil Imports Using a Network-Based Dynamic Modeling Approach. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1379-1401. https://doi.org/10.15869/itobiad.1676524

Date of Submission	15.04.2025
Date of Acceptance	24.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Asst.Prof.Dr. Sirnak University, Silopi Vocational School, Department of Mangament and Organisation, Sirnak, Türkiye, c.catuk@sirnak.edu.tr, ORCID:0000-0002-9843-7037

1. Giriş

Enerji, küresel ekonominin merkezinde yer alan kritik bir unsurdur. Son yıllarda rüzgâr, hidroelektrik, güneş ve nükleer enerji gibi alternatif enerji kaynaklarının kullanımı artmakla birlikte, ham petrolün küresel ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi halen belirgin bir şekilde devam etmektedir (Mehrara ve Mohaghegh, 2011, s. 288). Petrol, özellikle ulaşım sektöründe kullanılan enerjinin büyük çoğunluğunu karşılamakta ve küresel enerji tüketiminde önemli bir yere sahip olmaya devam etmektedir. Ancak petrol üretiminin sınırlı sayıda ülkede yoğunlaşması, enerji arzında çeşitli riskler ve belirsizlikler yaratmaktadır (Oil: Fossil Fuel Energy, 2024, s.1).

Petrol piyasasının yapısı incelendiğinde, üretici ülke ve şirketlerin piyasa rekabetini sınırlayıcı uygulamaları ve rezervlerin kısıtlı olması nedeniyle, piyasa fiyatlarının rekabetçi piyasa koşullarının üzerinde gerçekleştiği görülmektedir (Kablamacı, 2011, s. 100). Ayrıca, petrolün alternatif enerji kaynaklarıyla ikamesinin zorluğu, bu kaynağın stratejik önemini artırmakta ve fiyatlar üzerinde yukarı yönlü baskı yaratmaktadır (Yalçın Erik ve Koşaroğlu, 2016, s. 130). Bu küresel dinamikler Türkiye açısından da kritik sonuçlar doğurmaktadır. Türkiye'nin enerji üretim kapasitesi sınırlı olduğundan, ülkenin enerji ihtiyacının büyük bir kısmı petrol ve doğalgaz ithalatı ile karşılanmaktadır. Bu durum, enerji arz güvenliği açısından önemli riskleri beraberinde getirmekte; özellikle doğalgaz ithalatının Rusya Federasyonu'na olan yüksek bağımlılığı, bu riskleri daha da belirgin hale getirmektedir (Bayraç, 2009, s. 130).

Sanayi devriminden bu yana artan enerji ihtiyacını karşılamada temel kaynak olarak kullanılan petrol ve petrol ürünlerinin fiyatlarında görülen dalgalanmalar, dünya ekonomisi ve finansal piyasalar üzerinde geniş çaplı olumsuz etkiler yaratmıştır. Özellikle 1970'lerde yaşanan petrol krizleri sırasında fiyatlarda yaşanan ani değişimler, ülkeler arasında ekonomik dengesizliklere yol açmış ve üretim maliyetlerini önemli ölçüde etkilemiştir (Eastwood, 1992, s. 405). Türkiye'nin ham petrol ithalatı, Tablo 1'de de gösterildiği üzere, 1996-2024 döneminde belirgin dalgalanmalar yaşamıştır. 1996-2008 arasında yaklaşık 23 milyon ton civarında seyreden ithalat miktarı, 2009 küresel finansal krizinin etkisiyle 14,2 milyon tona düşmüş; ardından ekonomik toparlanma sürecinde yeniden artışa geçerek 2015 yılında 25 milyon tona yükselmiştir. 2022 yılında 33,5 milyon ton ile zirveye ulaşan ithalat miktarı, 2023-2024 döneminde gerilemiştir. Bu durum, Türkiye'nin küresel enerji piyasalarındaki gelişmelere karşı duyarlı ve kırılgan olduğunu ortaya koyarak enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve verimlilik politikalarının önemini göstermektedir.

Tablo: 1 Türkiye'nin Yıllara göre Ham Petrol İthalatı

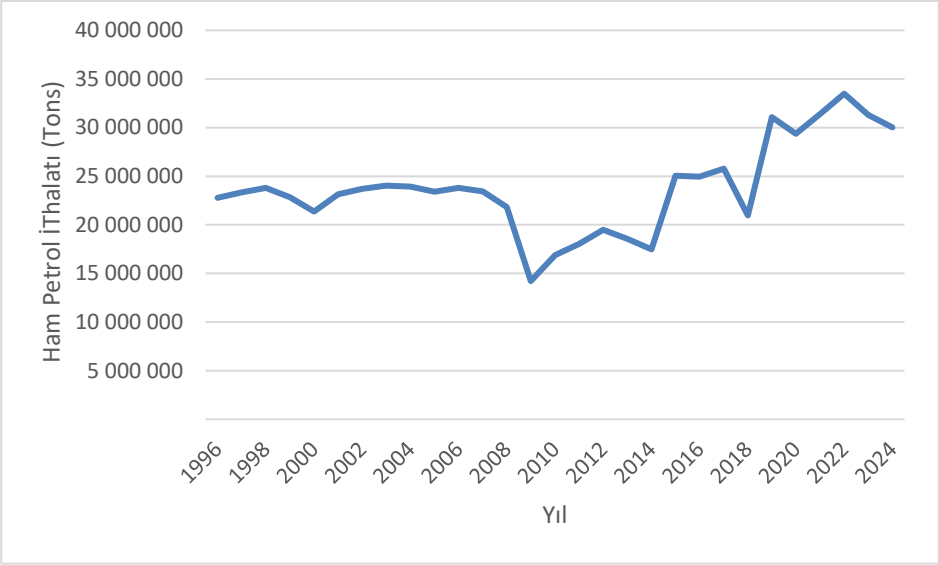

Literatürde petrol arz riskleri üç temel başlık altında sınıflandırılmaktadır: petrol arz şokları, toplam talep şokları ve özgül talep şokları. Petrol arz şokları, üretim süreçlerindeki ani kesintiler nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Peersman & Van Robays, 2009, s. 620; Baumeister vd. 2010, s. 120; Peersman & Van Robays, 2012, s. 1540). Bu tür kesintilere jeopolitik gerilimler, savaşlar, siyasi krizler veya doğal afetler gibi beklenmedik olaylar neden olmaktadır. Bu tür arz şoklarına örnek olarak Libya ve Irak'taki çatışmalar, Rusya-Ukrayna savaşı kaynaklı gerilimler, Venezuela'daki siyasi krizler ve ABD'de yaşanan kasırgalar gibi olaylar, küresel enerji arzında ciddi aksamalara yol açarak ekonomik olumsuzlukları tetikleyebilmektedir. Toplam petrol talebi şokları ise genellikle küresel ekonomik beklentilerdeki değişiklikler ve piyasalardaki ani dalgalanmalardan kaynaklanarak petrol talebinde büyük çaplı artış veya düşüşlere neden olur. Kilian (2009, s. 1055) tarafından tanımlanan özgül petrol talebi şokları ise piyasalarda belirsizliğin arttığı veya gelecekte arz sorunlarının beklendiği durumlarda ortaya çıkan stoklama amaçlı petrol alımlarıyla açıklanmaktadır.

Literatür taramasında, Türkiye'nin petrol ithalatı ve petrol fiyatlarının ekonomik etkileri üzerine birçok çalışma bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak fiyat dalgalanmalarının cari açık, dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır (Kırca & Karagöl, 2018, s. 59; Demirbaş vd., 2009, s. 289; Bozgeyik & Kutlu, 2019, s. 1; Güngör vd., 2016, s. 29). Ancak, mevcut literatürde petrol arz kesintilerinin Türkiye'nin ithalat yapısı üzerindeki etkilerini karmaşık ağ teorisi ve dinamik modelleme çerçevesinde inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu boşluğu doldurmak amacıyla yapılan bu çalışmada, Türkiye'nin ham petrol ithalatında meydana gelebilecek arz kesintilerinin oluşturabileceği riskler ağ tabanlı dinamik modelleme yaklaşımıyla analiz edilmekte; tedarik zincirindeki kırılgan noktalar belirlenerek enerji arz güvenliğini artırıcı politika önerileri geliştirilmektedir. Ayrıca, küresel ölçekte yaşanabilecek arz kesintilerinin Türkiye ekonomisine olası etkileri, karmaşık ağ teorisi ve bootstrap percolation (BP) simülasyonu kullanılarak incelenmektedir.Bu bağlamda araştırma soruları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

1. Küresel petrol arzında gerçekleşebilecek olası kesintilerin Türkiye'nin petrol ithalatı üzerindeki etkileri nelerdir ve bu etkiler ağ tabanlı dinamik modelleme yaklaşımı ile nasıl ölçülebilir?
2. Türkiye'nin mevcut petrol ithalat ağı yapısı, hangi kritik noktalarda arz kesintilerine karşı daha kırılgan bir yapı sergilemektedir?
3. Petrol ithalat zincirinde meydana gelen arz kesintilerinin yayılma dinamikleri nasıl gerçekleşmektedir ve bu yayılmalar hangi ülkeler üzerinden olmaktadır?
4. Arz kesintilerinin Türkiye ekonomisine yönelik doğrudan ve dolaylı ekonomik sonuçları nelerdir?
5. Petrol ithalatında belirlenen kırılgan noktaların güçlendirilmesi için Türkiye hangi politika araçlarını ve stratejilerini benimsemelidir?

Bu çerçevede, araştırma soruları çalışmanın enerji arz güvenliği literatürüne yapacağı katkının sınırlarını belirlemektedir.

2. Literatür İncelemesi

Türkiye'nin petrol ithalatı ve petrol fiyatlarının ekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmalar, genellikle fiyat dalgalanmalarının cari açık, dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine odaklanmıştır (Kırca & Karagöl, 2018, s. 59; Demirbaş vd., 2009, s. 289; Bozgeyik & Kutlu, 2019, s. 1; Güngör vd., 2016, s. 29). Bu çalışmalar, petrol fiyatlarındaki artışların cari açığı yapısal olarak derinleştirdiğini ve ekonomik dengeyi bozduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Öztürk ve Arısoy (2016, s. 174) gibi çalışmalar petrol ithalatının gelir esnekliğinin yüksek olduğunu belirlemiş, bu da enerji talebinin arz şoklarına karşı hassasiyetini vurgulamıştır.

Enerji arz güvenliğinin çok boyutlu yapısı, sadece fiziksel arzın sürekliliğini değil; aynı zamanda ekonomik erişilebilirliği, yönetişim kapasitesini ve kaynak çeşitliliğini de içermektedir (Leung vd. 2014, s.318). Vivoda (2009, s. 4615), enerji güvenliğinin sağlanmasında kaynak çeşitliliğinin kritik bir unsur olduğunu vurgularken, Kilian (2009, s. 1056), arz yönlü petrol şoklarının cari açık, enflasyon ve büyüme gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini göstermiştir.

Türkiye özelinde yapılan yapısal analizlerde, enerji ithalatına olan bağımlılığın üretim süreçlerini dışa bağımlı hâle getirdiği ve cari açığın kalıcılığını artırdığı tespit edilmiştir (Günlük & Şenesen, 2001, s. 420–422; Günlük-Şenesen, 2005, s. 25–32; Erkök & Kütük, 2023, s. 59–63). Bu değerlendirmeler, Leontief (1936, s. 106–108) ve Chenery & Watanabe (1958, s. 491–493) gibi öncül çalışmaların girdi-çıktı temelli sektörler arası ilişkiler teorisine dayanmaktadır.

Son dönemde, petrol arz güvenliğinin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda yapısal ve sistemik bir kırılganlık sorunu olarak ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Chen, Wang, Liu, Wang ve Wen (2022) tarafından geliştirilen ve dinamik ağ yapıları temelinde hasar derecesi, kırılganlık derecesi ve birleşik risk seviyesi gibi göstergelerle arz kesintilerinin yayılımı analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, enerji güvenliği tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmakta ve Türkiye gibi ithalata bağımlı ekonomiler için erken uyarı mekanizmaları geliştirilmesine katkı sunmaktadır.

Uzun vadeli enerji politikalarının sürdürülebilirliğini sağlayacak en temel strateji ise yenilenebilir enerjiye geçiştir. IRENA (2018, s. 8) ve United Nations (2022), yeşil dönüşümün enerji güvenliğini artıracağına ve dışa bağımlılığı azaltacağına dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak, mevcut çalışma bu literatür birikimini ağ teorisi ve dinamik modelleme yaklaşımıyla birleştirerek, Türkiye'nin petrol arz güvenliğini hem nicel göstergelerle hem de simülasyon temelli yapısal analizlerle değerlendiren bir katkı sunmaktadır. Bu çalışmada, enerji arz güvenliği tartışmalarında kritik bir öneme sahip olan tedarik zinciri kırılganlığı ve sistemik risklerin yayılımı merkezî bir yer tutmakta; bu unsurlar ağ tabanlı dinamik modelleme yaklaşımıyla incelenmektedir.

3. Metodoloji

Bu çalışma, Türkiye'nin petrol ithalatında yaşanabilecek arz kesintilerinin oluşturduğu risklerin analiz edilmesi için karmaşık ağ teorisi ve Bootstrap Percolation modeli temel alınarak geliştirilmiş dinamik bir model Python'da analiz edilerek kullanmaktadır. Ağ tabanlı dinamik modelleme yaklaşımı, petrol ticaretindeki kesintilerin yayılım mekanizmasını anlamak ve Türkiye'nin petrol ithalatında kritik risk noktalarını belirlemek amacıyla tercih edilmiştir.

3.1. Veri Seti

Türkiye'nin ham petrol ithalatı yaptığı ülkelerle ilgili veriler, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) tarafından yayımlanan Petrol Piyasası Yıllık Sektör Raporları aracılığıyla temin edilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) bu konuda veri sağlamaması ve raporların yalnızca 2006–2023 yıllarını kapsaması nedeniyle, veri seti bu yıllarla sınırlandırılmıştır (EPDK, 2023).

3.2. Modelde Kullanılan Risk Değişkenleri ve Veri Kaynakları

Bu çalışmada kullanılan analiz değişkenleri, Türkiye'nin petrol ithalatında karşı karşıya kalabileceği arz kesintisi risklerini değerlendirmek amacıyla hem küresel üretici ülkelere ait risk göstergeleri hem de Türkiye'ye özgü ekonomik veriler dikkate alınarak yapılandırılmıştır.

Ülkelerin siyasal risk düzeylerini belirlemek amacıyla, Dünya Bankası tarafından yayımlanan Worldwide Governance Indicators (WGI) veri setindeki "Political Stability and Absence of Violence/Terrorism" göstergesi kullanılmıştır. Bu gösterge, bir ülkede siyasi istikrarsızlık ve/veya politik motivasyonlu şiddet (terör eylemleri dahil) yaşanma olasılığına ilişkin algıları ölçmektedir. WGI göstergeleri, çok sayıda uluslararası kaynaktan elde edilen algı temelli verilerin bileşimiyle oluşturulmakta olup hükümet değişimi riski, siyasi şiddet ve toplumsal istikrarsızlık gibi unsurları kapsamaktadır. 0 ile 100 arasında değişen puanlama sisteminde, 0 en riskli, 100 ise en istikrarlı ülkeyi temsil etmektedir (World Bank, 2024, s. 1).

Ülkelerin yapısal kırılganlık düzeylerini değerlendirebilmek amacıyla Fragile States Index (FSI) verilerinden yararlanılmıştır. Fund for Peace (FFP) tarafından geliştirilen FSI, ülkelerin maruz kaldığı sosyal, ekonomik ve siyasal baskıları ve bu baskılara karşı direnç düzeylerini değerlendiren kapsamlı bir endekstir. FSI, göç, iç çatışma, kamu hizmetlerinin zayıflığı, güvenlik açıkları, ekonomik istikrarsızlık ve dış müdahaleler gibi birçok parametreyi dikkate alarak, 178 ülke için yıllık bazda kırılganlık düzeyi raporlamaktadır (Rahman vd. 2024, s.8; The Fund for Peace, 2022, s. 1).

Doğal afetlerin enerji tedarik zincirleri üzerindeki potansiyel etkilerini analiz edebilmek amacıyla, EM-DAT: The Emergency Events Database veri tabanından yararlanılmıştır. 1988 yılında Louvain Katolik Üniversitesi'ne bağlı Afet Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi (CRED) tarafından oluşturulan EM-DAT, dünya genelinde meydana gelen doğal ve teknolojik afetlere ilişkin kapsamlı veriler sunmaktadır (Delforge vd., 2025, s. 2). Bu çalışmada afetlerin büyüklüğü, uluslararası literatürde kabul görmüş eşik değerlere göre sınıflandırılmıştır. Shaluf, Ahmadun ve Mat Said (2003, s. 25) tarafından aktarıldığı üzere, en az 10 kişinin hayatını kaybettiği ya da 100 kişinin etkilendiği durumlar afet olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bazı kaynaklarda, ekonomik zararın 10 milyon ABD dolarını aşması da ciddi afet olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, analizde "önemli doğal afet" tanımı, can kaybı ≥10 veya ekonomik kayıp ≥10 milyon USD koşullarını sağlayan olaylar için kullanılmış ve "Doğal Afet = Evet/Hayır" biçiminde ikili bir değişken oluşturulmuştur (Shaluf vd. 2003, s.25).

Ham petrol üretim düzeyini göstermek üzere, analiz edilen ülkelerin yıllık üretim verileri BP Statistical Review of World Energy raporlarından elde edilmiştir. BP tarafından yayımlanan bu veri seti, dünya enerji piyasasına ilişkin uzun dönemli karşılaştırmalı istatistiksel bilgiler sunmakta ve akademik çalışmalarda sıklıkla referans alınmaktadır. Üretim verileri bin varil/gün cinsinden sunulmakta olup, yıllık toplam üretim düzeyleri bu ortalamaların 365 ile çarpılması yoluyla hesaplanmıştır (BP, 2023, s. 5).

Petrol fiyatları değişkeni olarak, Avrupa teslim bazlı FOB Europe Brent ham petrol fiyatları (USD/varil) kullanılmıştır. Bu fiyatlar, U.S. Energy Information Administration (EIA) tarafından yayımlanan Spot Prices for Crude Oil (Brent) veri setinden alınmıştır. EIA, dünya genelinde spot piyasalarda işlem gören Brent tipi ham petrolün yıllık ortalama fiyatlarını düzenli olarak raporlamakta olup, bu fiyatlar uluslararası enerji ticareti ve arz güvenliği analizlerinde referans niteliği taşımaktadır (U.S. Energy Information Administration, 2024, s. 1).

Türkiye'ye özgü ekonomik kırılganlık göstergeleri kapsamında, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve USD/TL yıllık ortalama döviz kuru verileri kullanılmıştır. 2006–2023 yıllarına ilişkin GSYH verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2024) ve T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın (2023) yayımladığı resmi kaynaklardan alınmıştır. TÜFE verileri, TÜİK tarafından yayımlanan yıllık enflasyon oranlarını yansıtmakta olup, tüketici düzeyinde fiyat istikrarını ölçen temel gösterge niteliğindedir. Döviz kuru verileri ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB, 2024) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) üzerinden sağlanan yıllık ortalama USD/TL kurlarına dayanmaktadır. Bu üç değişken, Türkiye'nin enerji arz güvenliğini ekonomik yönüyle değerlendirmek amacıyla çalışmada kontrol değişkenleri olarak dikkate alınmıştır.

3.3. Ağ Modelinin Kurulumu

Analizin ilk aşamasında, karmaşık ağ teorisi kapsamında, uluslararası petrol ticaret ağının yapısal temelleri oluşturulmuştur. Bu ağda düğümler petrol ticareti yapan ülkeleri, bağlantılar ülkeler arasındaki petrol ticaret ilişkilerini ve bağlantı ağırlıkları ise petrol ithalat hacimlerini temsil etmektedir. Oluşturulan ağ yapısının analizinde In-degree (ithalat çeşitliliği), Out-degree (ihracat yapılan ülke sayısı) ve Betweenness Centrality (aracılık merkeziyeti) gibi yapısal göstergeler kullanılarak, ülkelerin ağ içerisindeki önem ve etkinlikleri belirlenmiştir.

3.3.1. Ağ Yapısında Girdi ve Çıktı Dereceleri (In-degree ve Out Degree)

Girdi ve Çıktı dereceleri aşağıdaki gibi formülüze edilmektedir (Newman, 2010, s. 85):

Girdi dereceleri;

$$D_{in}(i) = \sum_{j} a_{ji}$$

Burada a_{ji} $ülke\ j'den$ $ülke\ i'ye\ bir\ ithalat\ varsa\ 1\ yoksa\ 0'dır$

Çıktı dereceleri;

$$D_{out}(i) = \sum_{j} a_{ji}$$

3.3.2. Betweenness Merkeziyeti göstergesi

Ülkelerin ağ içindeki aracılık rollerini belirlemek amacıyla Betweenness Merkeziyeti göstergesi kullanılmıştır. Bu gösterge, bir ülkenin diğer ülkeler arasındaki en kısa ticaret yolları üzerindeki konumunu ve etki gücünü ölçmekte ve aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Freeman, 1977, s. 37):

$$BC(i) = \sum_{s \neq i \neq t} \frac{\sigma_{st}(i)}{\sigma_{st}}$$

σ_{st}: $Ülke\ s\ ile\ t\ arasındaki\ en\ kısa\ yolların\ sayısı$

$\sigma_{st}(i)$: $bu\ yollardan$ $ülke\ i$ $üzerinden\ geçenlerin\ sayısı$

3.4. Dinamik Ağ Modelinin Geliştirilmesi ve Simülasyon

Arz kesintilerinin Türkiye'nin petrol ithalatına dinamik etkilerini modellemek için Bootstrap Percolation (BP) teorisi uyarlanarak kullanılmıştır. Modelde her ülke, "Normal" ve "Anormal" olarak tanımlanan iki durumdan birinde bulunmaktadır. Normal durum, mevcut ticaret ilişkilerinin devamını; Anormal durum ise ciddi bir arz kesintisini temsil etmektedir. Bir ülkenin "Anormal" duruma geçebilmesi için, petrol ithalatındaki kesinti miktarının, ülkenin mevcut stok kapasitesini aşması gerekmektedir. Modelde stok kapasitesi (C_i), Türkiye'nin ilgili tedarikçiye bağımlılığını yansıtan kuramsal bir eşik değer olarak tanımlanmıştır. Bu kapasite, stratejik rezerv düzeyleri ve uluslararası enerji güvenliği literatüründe kullanılan yaklaşımlar dikkate alınarak analitik amaçlarla basitleştirilmiş bir varsayım olarak kabul edilmiştir. Model şu şekilde formülüze edilmektedir (Adler, 1991, s. 453):

$$S_i(t+1) = \begin{cases} 1 \\ 0 \end{cases} eğer\ \Delta I_i(t) > C_i$$

$\Delta I_i(t)$: $İthalat\ kesintisi$

C_i: $ülke\ i'nin\ stok\ kapasitesi$

$S_i(t)$: $Ülkenin\ durumu$ $(1: Anormal, 0: Normal)$

Dinamik simülasyon adımları kapsamında, "Hasar Derecesi (Damage-degree)", "Kırılganlık Derecesi (Vulnerability-degree)" ve "Risk Seviyesi (Risk-level)" gibi özgün göstergeler kullanılmıştır. Bu göstergeler, ülkelerin petrol ticaretindeki kesintilere karşı hassasiyetini ve oluşabilecek potansiyel ekonomik etkileri detaylandırmaktadır.

3.4.1. Hasar derecesi göstergesi

Hasar derecesi bir ülkenin petrol ithalatında yaşadığı toplam kaybın oranını belirtir ve aşağıdaki şekilde tanımlanır:

$$D_i = \frac{\sum_{j \ni N_i} L_{ij}}{\sum_{j \ni N_i} \omega_{ij}}$$

L_{ij}: Ülke $j'den$ ülke $i'ye$ $kesintiye$ $uğrayan$ $ithalat$

ω_{ij}: $Toplam$ $ithalat$ $miktarı$

3.4.2. Kırılganlık göstergesi

Kırılganlık derecesi, ülkelerin petrol ithalatında belirli ülkelere olan bağımlılık düzeyini ve bu bağımlılığın çeşitlilikten yoksun yapılarla ilişkili olarak sistemsel risk üretme potansiyelini yansıtmaktadır. Bu tür kırılganlıklar, literatürde bağlantı çeşitliliği ve yoğunluk yapıları üzerinden ele alınmış (Newman, 2010, s. 85; Helbing, 2013, s. 55; Gao vd., 2011, s. 1026) ve sistemlerin yapısal dayanıklılığıyla doğrudan ilişkilendirilmiş ve aşağıdaki gibi formüle edilmiştir;

$$V_i = \frac{1}{k_i} \sum_{j \ni N_i} \left(1 - \frac{\omega_{ij}}{W_i}\right)^2$$

Burada;

k_i: İ$thalat$ $yapılan$ ülke $sayısı$

ω_{ij}: Ülke $j'den$ $ithalat$ $miktarı$

W_i: $Toplam$ $ithalat$

Kırılganlık derecesi, ülkelerin petrol ithalatında belirli ülkelere olan bağımlılık düzeyini ve bu bağımlılığın sistemsel risk üretme potansiyelini yansıtmaktadır. Bu kapsamda, çalışmada ayrıca Hasar Derecesi ve Kırılganlık Derecesi birlikte değerlendirilerek Birleşik Risk Seviyesi hesaplanmıştır.
Bu formül, potansiyel kayıp büyüklüğü ile yapısal bağımlılığın birleşimini yansıtmakta ve aşağıdaki gibi formülüze edilmiştir;

$$Risk_{i,t} = Hasar_{i,t} \times Kırılganlık_{i,t}$$

Türkiye'nin petrol ithalatında arz kesintilerinin yol açabileceği riskleri değerlendirmek amacıyla, 2006-2023 yılları arasındaki petrol ticaret ağı dinamik olarak incelenmiştir. Bu analizde karmaşık ağ teorisi ve Bootstrap Percolation modeli kullanılarak ithalat ağının yapısal ve dinamik özellikleri detaylandırılmıştır. Aşağıda gerçekleştirilen analizlerin ayrıntıları, tablo değerlerinin yorumları ve görseller eşliğinde sunulmaktadır.

4. Bulgular

Bu bölümde, karmaşık ağ analizi ve dinamik simülasyon yöntemiyle elde edilen temel risk göstergelerinin zaman içindeki değişimleri ve birbirleriyle ilişkileri incelenmiştir. Bulgular, Türkiye'nin petrol ithalatına dair In-Degree (ithalat hacmi), Hasar derecesi (potansiyel hasar miktarı), Kırılganlık derecesi (yapısal kırılganlık düzeyi) ve Risk seviyesi (bileşik risk seviyesi) göstergelerindeki eğilimlere ve bu göstergeler arasındaki etkileşimlere odaklanmaktadır. Ayrıca, yapılan simülasyonlar ışığında en kritik dönemler ve en riskli petrol tedarikçisi ülkeler belirlenerek tablo ve şekillerle ilişkilendirilmiştir.

4.1. Türkiye'nin Yıllık Petrol Arz Risk Göstergeleri

Tablo 2'de belirtilen Hasar derecesi, olası arz kesintilerinin Türkiye'nin petrol ithalatına verebileceği maksimum potansiyel zararı ifade etmektedir. Bu değer, büyük ölçüde Türkiye'nin toplam petrol ithalat hacmine (ağ terminolojisinde In-Degree) eşdeğer olup, söz konusu dönemde genel bir artış eğilimi sergilemiştir. Nitekim 2007 yılında yaklaşık 2,5 milyon varil seviyelerinde olan Hasar derecesi, ekonomik büyüme ve artan petrol talebinin etkisiyle dalgalı bir yükseliş göstererek 2022 yılında 3,7 milyon varilin üzerine çıkmıştır. Bu uzun vadeli büyüme, Türkiye'nin dışa bağımlılığının arttığını ve herhangi bir arz kesintisi durumunda tehlikeye girebilecek ithalat miktarının giderek büyüdüğünü ortaya koymaktadır. Örneğin, 2009 yılında küresel finans krizinin etkisiyle ithalat hacminde belirgin bir düşüş yaşanmış ve Hasar derecesi geçici olarak azalmıştır; ancak sonraki yıllarda hızlı bir toparlanma görülmüştür. Benzer şekilde 2020 yılında COVID-19 pandemisinin küresel talep daralmasına yol açması, Türkiye'nin ithalatında da geçici bir düşüş yaratmış ve ilgili yıl için Hasar derecesi değerini bir önceki yıla göre düşürmüştür. Bununla birlikte, genel trend ithalat hacminin ve dolayısıyla potansiyel hasar miktarının yıllar içinde yükseldiğini göstermektedir.

Tablo 2'de rakamsal olarak ifade edilen ve Şekil 1'de görsel olarak belirtilen İthalat Kaybı göstergesi ise yapılan simülasyonlar kapsamında, yüksek riskli bir veya birkaç tedarikçi ülkede meydana gelebilecek arz kesintisinin Türkiye'nin fiilî petrol ithalatında yol açacağı gerçekleşen kaybı ifade etmektedir. Şekil, ithalat kaybının 2007 yılında yaklaşık 0,3–0,4 milyon varil düzeyinde başladığını ve zaman içinde dalgalı bir artış ile bazı yıllarda 1 milyon varilin üzerine çıktığını göstermektedir. İthalat Kaybı eğrisinin tam olarak Hasar derecesi kadar yüksek olmaması, tüm ithalatın değil, belirli riskli ülkelerden yapılan ithalatın kesilmesi senaryosuna dayalı olmasındandır. Bununla birlikte, iki eğri de uzun vadede artış yönünde bir seyir izlemektedir. Özellikle 2015 ve 2019 yıllarında Türkiye'nin maruz kalabileceği tahmini ithalat kaybının belirgin biçimde yükseldiği görülmektedir. 2015 yılında simülasyonlar, Suriye'deki iç savaş ve Irak'taki güvenlik sorunları gibi bölgesel çalkantıların etkisiyle Türkiye'nin yıllık ithalatında 1,9 milyon varile yaklaşan bir kayıp yaşanabileceğini göstermiştir. En yüksek ithalat kaybı ise 2020 yılında gerçekleşmiştir; bu yıl, senaryo gereği en riskli tedarikçilerin (başta Irak) devre dışı kalması durumunda Türkiye'nin yaklaşık 2,0 milyon varil petrol ithalatından mahrum kalabileceği öngörülmüştür. Bu sıra dışı yüksek kayıp değeri, ilgili dönemde Türkiye'nin ithalatının büyük ölçüde tek bir kritik ülkeye (Irak'a) dayanmasından kaynaklanmıştır. Devamında, 2021 yılında ithalat kaybının keskin biçimde 0,7 milyon varil düzeyine gerilediği dikkat çekmektedir; bu düşüş, söz konusu yıl Türkiye'nin petrol tedarikinin görece daha çeşitli olması ve en riskli görülen ülkelerin (örneğin Suriye ve Nijerya) Türkiye ithalatındaki paylarının sınırlı kalmasıyla açıklanabilir. Genel olarak, Hasar derecesi ile İthalat Kaybı eğrileri arasındaki fark, teorik maksimum zarar ile fiilî gerçekleşebilecek kayıp arasındaki ayrımı ortaya koysa da her iki göstergenin de yıllar içinde yüksek seviyelere ulaşması, Türkiye'nin enerji arz güvenliğinin mutlak miktar bazında giderek daha büyük riskler barındırdığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, şekilteki eğilimler birlikte değerlendirildiğinde artan ithalat bağımlılığı, kırılgan tedarik yapısı ve jeopolitik risklerin birleşerek zaman içinde Türkiye'nin enerji güvenliği açığını büyüttüğü söylenebilir.

Tablo: 2 2006–2023 Dönemi Türkiye Petrol İthalatında Arz Kesintisi Risk Analizi ve Simülasyon Sonuçları

Yıl	Türkiye'nin Girdi Dereceleri (varil)	Hasar derecesi (varil)	Kırılganlık derecesi	Risk Seviyesi	En Riskli Ülkeler (Simülasyon)	Tahmini İthalat Kaybı (varil)	Etkilenen Ülke Sayısı	Etkilenen Ülkeler
2006	2.271.733	2.271.732,69	0,8197	0,6877	Irak, Nijerya	578.382	2	Nijerya, Irak
2007	2.550.965	2.550.965,05	0,7976	0,7007	Irak, Nijerya	772.269	2	Nijerya, Irak
2008	2.378.969	2.378.969,37	0,8088	0,7313	Irak, Nijerya	828.989	2	Nijerya, Irak
2009	1.587.444	1.587.444,41	0,8332	0,6891	Irak, Nijerya	561.666	2	Nijerya, Irak
2010	1.935.832	1.935.832,23	0,8428	0,7342	Irak, Nijerya	640.883	2	Nijerya, Irak
2011	2.158.755	2.158.755,16	0,8746	0,7501	Irak, Nijerya	729.531	2	Nijerya, Irak
2012	2.273.741	2.273.740,93	0,8554	0,7428	Irak, Nijerya	947.046	2	Nijerya, Irak
2013	2.189.593	2.189.593,04	0,865	0,7524	Irak, Nijerya	1.222.892	2	Nijerya, Irak
2014	2.053.198	2.053.197,87	0,8652	0,6707	Irak, Suriye	1.067.142	2	Suriye, Irak
2015	2.950.297	2.950.296,84	0,9023	0,6702	Suriye, Irak	1.887.879	2	Suriye, Irak
2016	2.896.713	2.896.713,38	0,8578	0,6551	Suriye, Irak	1.750.979	2	Suriye, Irak
2017	2.928.092	2.928.092,48	0,8605	0,654	Suriye, Irak	1.447.520	2	Suriye, Irak
2018	2.418.418	2.418.417,85	0,8545	0,6867	Suriye, Irak	1.317.539	2	Suriye, Irak
2019	3.478.022	3.478.022,47	0,8355	0,6913	Suriye, Irak	1.969.586	2	Suriye, Irak
2020	2.996.042	2.996.042,35	0,8713	0,4474	Suriye, Irak	2.027.723	2	Suriye, Irak
2021	3.334.994	3.334.994,33	0,8536	0,7452	Suriye, Nijerya	717.860	2	Suriye, Nijerya
2022	3.748.484	3.748.484,19	0,8394	0,7216	Suriye, Nijerya	870.971	2	Suriye, Nijerya

2023	3.390.417	3.390.416,66	0,8158	0,7325	Suriye, Nijerya	905.947	2	Suriye, Nijerya

Tablo 2'deki sonuçlar, çalışmada kullanılan göstergeler ve simülasyon çıktılarının bütüncül bir özetini sunmakta; sonraki bölümde yer alan şekil ve tartışmalarla birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin petrol arz güvenliğine ilişkin kırılgan yapıyı daha net ortaya koymaktadır.

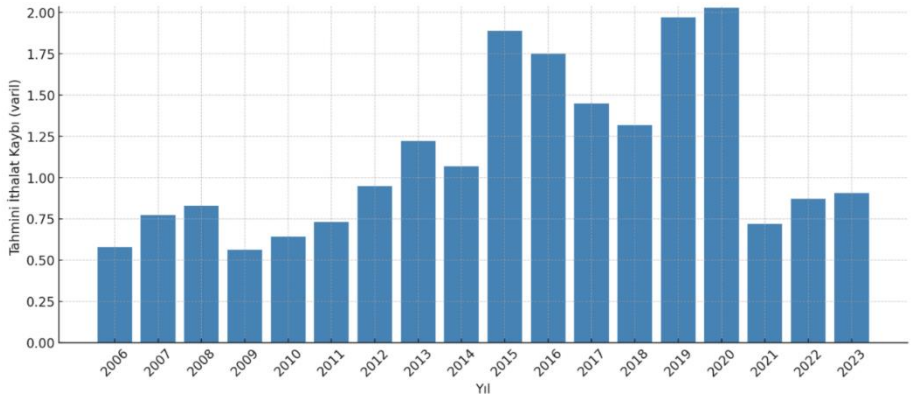

Şekil 1: Yıllara göre Simülasyon Sonrası Tahmini Petrol İthalat Kaybı (2006-2023)

Şekil 1, Tablo 2'deki bulguların görsel yansımasını sunmakta ve ithalat kaybı göstergesinin yıllar içindeki seyrini ortaya koymaktadır.

4.2. Yıllık Kırılganlık ve Risk Seviyesi

Şekil 2'de Türkiye'nin petrol ithalat riskine ilişkin oransal göstergelerin 2006–2023 aralığında nasıl değiştiği sunulmaktadır. Yatay eksen yine yılları göstermekte olup, dikey eksen yüzde veya birim kesir formatında değerler almaktadır. Bu şekilte Kırılganlık derecesi (sarı çizgi) ve Risk seviyesi (turuncu çizgi) olmak üzere iki temel gösterge yer almaktadır.

Kırılganlık derecesi, Türkiye'nin petrol tedarik zincirindeki yapısal kırılganlık düzeyini, bir başka deyişle olası kesintilere karşı ithalat yapısının ne ölçüde savunmasız olduğunu gösteren oransal bir ölçüttür. Şekilten, 2007 yılında zaten oldukça yüksek bir seviyede başlayan (yaklaşık %80 civarında) kırılganlık göstergesinin, önce 2010'ların ilk yarısında daha da artarak bazı yıllarda %90 düzeyine yaklaştığı, ardından 2015 sonrasında kısmen gerileyerek 2023 yılına doğru %80'ler bandına döndüğü anlaşılmaktadır. Özellikle 2015 yılında Kırılganlık derecesi değerinin 0,90'ı aşarak maksimum seviyeye ulaştığı görülmektedir; bu durum, ilgili dönemde Türkiye'nin petrol ithalatının çok büyük bir bölümünün risk altındaki kaynaklardan geldiğini, yani tedarik portföyünde ciddi bir yoğunlaşma olduğunu göstermektedir. Söz konusu yapısal kırılganlığın artmasında, ithalatın tek ya da birkaç ülkeye bağımlı kalması, alternatif tedarik rotalarının sınırlı olması ve bölgesel istikrarsızlıklar gibi faktörlerin rol oynadığı değerlendirilebilir. Nitekim 2011 sonrası Suriye'deki iç savaş ve bölgede artan jeopolitik gerilimler, Türkiye'nin alternatif tedarikçi bulmasını zorlaştırarak kırılganlık seviyesini yükseltmiştir. 2015 sonrasında ise kısmen İran yaptırımlarının hafiflemesi ve küresel

petrol piyasasında arz fazlası oluşması gibi gelişmeler, Türkiye'nin tedarikini bir miktar çeşitlendirmesine imkân tanımış ve kırılganlık göstergesi 2023'e gelindiğinde 2010'ların ortasındaki zirvesinin altına inmiştir. Bununla birlikte, 2023 yılında dahi Kırılganlık derecesi'nin 0,81 gibi çok yüksek bir değerde olması, yapısal kırılganlığın yapısal olarak sürdüğünü ve petrol ithalatının büyük bölümünün hala risk altında olabileceğini ortaya koymaktadır.

Risk seviyesi, söz konusu kırılganlık unsurlarını politik ve ekonomik risklerle birleştirerek değerlendiren bileşik bir risk göstergesidir. Bu gösterge, petrol arz güvenliğini sadece fiziksel tedarik boyutuyla değil, aynı zamanda jeopolitik istikrarsızlıklar, ekonomik kırılganlıklar ve diğer yapısal faktörlerle birlikte ele alır. İncelenen dönemde Risk Seviyesi değerinin dalgalı bir artış eğilimi çizdiği görülmektedir. 2007 yılında yaklaşık 0,70 (yaklaşık %70) düzeyinde hesaplanan bileşik risk seviyesi, 2011–2013 yıllarında 0,75 civarına yükselerek döneminin en yüksek seviyelerine ulaşmıştır. Bu artış, Arap Baharı ve Ortadoğu'daki karışıklıklar (örneğin 2011'de Libya'da ve Suriye'de çatışmalar) ile küresel petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların Türkiye'nin ithalat riskini artırdığı bir döneme tekabül etmektedir. Ancak 2014–2017 döneminde Risk Seviyesinin belirgin biçimde 0,65–0,69 aralığına gerilediği dikkat çekmektedir. Bu düşüş, küresel petrol piyasasında yaşanan göreli istikrar ve arz fazlası (örneğin 2014 sonrası ABD'nin kaya petrolü üretimindeki artış ve OPEC'in pazar stratejileri) ile Türkiye'nin tedarik kaynaklarını kısmen çeşitlendirme çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. En dikkat çekici değişim, 2020 yılında Risk seviyesi değerinin 0,45 gibi alışılmadık derecede düşük bir seviyeye inmesidir. COVID-19 pandemisinin yarattığı küresel talep şoku ve petrol fiyatlarındaki sert düşüş, kısa vadede petrol arz risklerini azaltmış; başka bir deyişle, arz kesintisi olasılıkları ekonomik durgunluk nedeniyle geçici olarak geri planda kalmıştır. Bu nedenle 2020 yılı, şekil üzerinde bileşik risk seviyesinin ani bir düşüş gösterdiği bir yıl olarak ayrışmaktadır. Pandemi etkisinin azalması ve ekonomik toparlanmayla birlikte, 2021 ve 2022 yıllarında Risk seviyesi göstergesinin yeniden yükseldiği ve 2023 yılında 0,73 seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bu seviye, Türkiye'nin bileşik riskinin dönem başına kıyasla hala yüksek kaldığını, ancak 2011–2013'teki zirve noktalarının biraz altında olduğunu göstermektedir.

Genel olarak, Kırılganlık derecesi ve Risk Seviyesi eğrilerinin yıllar içindeki hareketleri büyük ölçüde paralellik arz etmektedir. Yapısal kırılganlığın arttığı dönemlerde (örneğin 2007–2013) bileşik risk göstergesi de yükselme eğiliminde olmuş; kırılganlığın kısmen azaldığı veya istikrara kavuştuğu dönemlerde (2015–2019) Risk seviyesi göreli olarak düşmüştür. Bu paralel eğilim, ithalatın yapısal bağımlılığının (örneğin kaynak ve rota çeşitliliğinin az olması) doğrudan Türkiye'nin maruz kaldığı toplam riski beslediğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, iki gösterge birebir örtüşmemektedir; Risk seviyesi, kırılganlık dışında küresel petrol arz-talep dengeleri, politik risk göstergeleri (örneğin *Fragile States Index*) ve ekonomik koşullar gibi ilave bileşenleri de içerdiği için, bazı yıllarda (özellikle 2020 gibi olağan dışı durumlarda) kırılganlık yüksek seyretse bile bileşik risk seviyesi düşük kalabilmiştir. Genel tablo itibariyle, artan yapısal kırılganlık Türkiye'nin petrol arz riskini yükselten temel bir etken olmakla beraber, küresel ve bölgesel olaylar bu ilişkiyi zaman zaman zayıflatmış ya da güçlendirmiştir. Yine de, 2007–2023 dönemi sonunda her iki göstergenin de başlangıç düzeylerinin üzerinde olması, Türkiye'nin enerji güvenliği açısından kırılgan ve riskli yapısının devam ettiğini kanıtlar niteliktedir. Bu bulgu, uzun vadede ithalatın kaynak ülke ve güzergâhlar

bazında çeşitlendirilmesinin, stratejik petrol stoklarının artırılmasının ve yenilenebilir veya alternatif enerji kaynaklarına yatırımların ülkenin enerji arz güvenliği için hayati önem taşıdığını vurgulamaktadır.

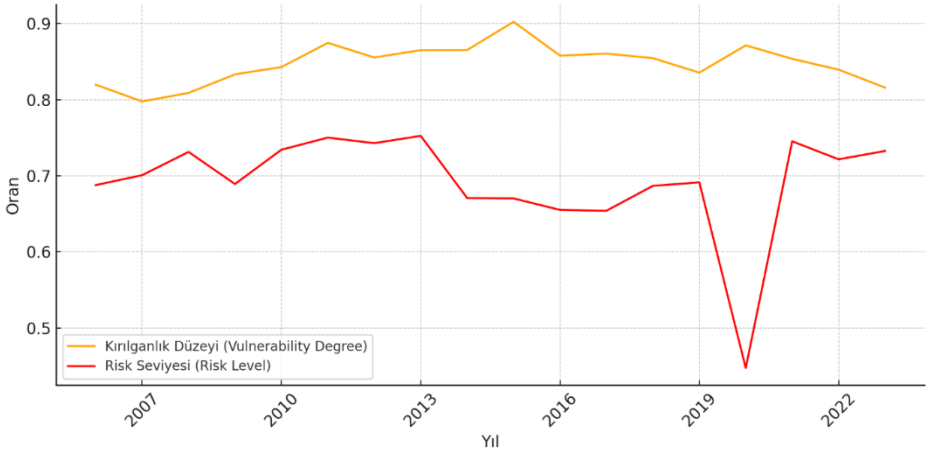

Şekil 2: Yıllık Kırılganlık ve Risk Seviyesi Grafiği

Şekil 2, Türkiye'nin petrol ithalatında kırılganlık düzeyi ile bileşik risk seviyesinin 2006–2023 dönemindeki seyrini göstermektedir. Şekil, yapısal kırılganlık göstergesi ile risk seviyesinin yıllar içindeki paralel hareketlerini ve olağan dışı dönemlerde (örneğin 2020'de) ortaya çıkan ayrışmaları görsel olarak ortaya koymaktadır.

4.3. Kırılganlık ve İthalat Kaybı Arasındaki İlişki

Bulgular, yapısal kırılganlık ile fiilî ithalat kaybı arasında kayda değer bir korelasyon olduğunu ortaya koymaktadır. Şekil 3'te gösterilen dağılım (scatter) grafiğinde, her bir yıla ait Kırılganlık derecesi (x ekseni) ile o yıl için simüle edilen İthalat Kaybı (y ekseni) değerleri nokta şeklinde gösterilmiştir. Noktaların genel dağılımına bakıldığında, kırılganlık düzeyi yüksek yıllarda ithalat kaybının da yüksek olma eğilimi gösterdiği, düşük kırılganlık yıllarında ise kayıp miktarlarının görece düşük kaldığı görülmektedir. Örneğin, 2015 ve 2019–2020 yılları hem yapısal kırılganlığın hem de olası ithalat kayıplarının en üst seviyelerde bulunduğu dönemler olarak şekilte sağ üst tarafta konumlanmaktadır. Buna karşın, 2009 ve 2021 gibi yıllar düşük kayıp değerleriyle, kırılganlık ekseninde ayrışarak sol alt bölgelere yakın konumlanmıştır.

Yapılan istatistiksel analizler, Kırılganlık derecesi ile İthalat Kaybı arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu teyit etmektedir. Hesaplanan Pearson korelasyon katsayısı yaklaşık r = 0,52 düzeyinde olup, bu korelasyon %95 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur (p <0,05). Benzer şekilde Spearman sıralama korelasyonu da tutarlı bir ilişkiye işaret etmektedir. Bu sonuç, Türkiye'nin ithalat yapısının ne kadar kırılgan olduğunun, olası bir arz kesintisinde fiilen kaybedeceği petrol miktarını önemli ölçüde belirlediğini göstermektedir. Başka bir deyişle, ithalatın büyük ölçüde birkaç kırılgan kaynağa bağlı olduğu yıllarda, arz şoku yaşandığında Türkiye'nin maruz kalacağı darbe de oransal olarak daha büyük olmaktadır. Özellikle kırılganlık göstergesinin %85–90 bandına ulaştığı yıllarda simülasyonlar, Türkiye'nin ithalatının yaklaşık yarısından fazlasını kaybedebileceğini öngörmektedir. Dolayısıyla, yapısal

kırılganlık düzeyini düşürmeye yönelik adımlar (örneğin yeni tedarikçi ülkeler bulmak veya mevcut kaynaklar arasında denge sağlamak), simülasyonlara göre fiilî riskin azaltılması açısından istatistiki olarak da anlamlı bir fark yaratabilecektir.

Öte yandan, şekilteki ilişki mükemmel bir doğrusal korelasyon içermemektedir; bazı yıllar, diğer faktörlerin etkisiyle genel trendden sapmalar göstermiştir. Örneğin, 2021 yılı, kırılganlık oranı yüksek olsa da (yaklaşık %85) fiilî ithalat kaybının düşük gerçekleştiği bir noktadır. Bu tür noktalar, ilgili yılda en riskli görülen ülkelerin Türkiye ithalatındaki payının düşük olabileceğini veya küresel piyasa dinamiklerinin beklenen kaybı sınırlamış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak genel eğilim dikkate alındığında, yapısal kırılganlığı azaltmanın, Türkiye'nin olası arz kesintilerindeki kaybını azaltmada kritik bir öneme sahip olduğu açıkça görülmektedir. Sonuç olarak, Kırılganlık derecesi ile İthalat Kaybı arasındaki istatistiki anlamlı korelasyon, enerji politikası yapıcılarına kırılganlığı düşürmenin somut risk azaltıcı etkisini göstermesi bakımından önemli bir bulgu sunmaktadır.

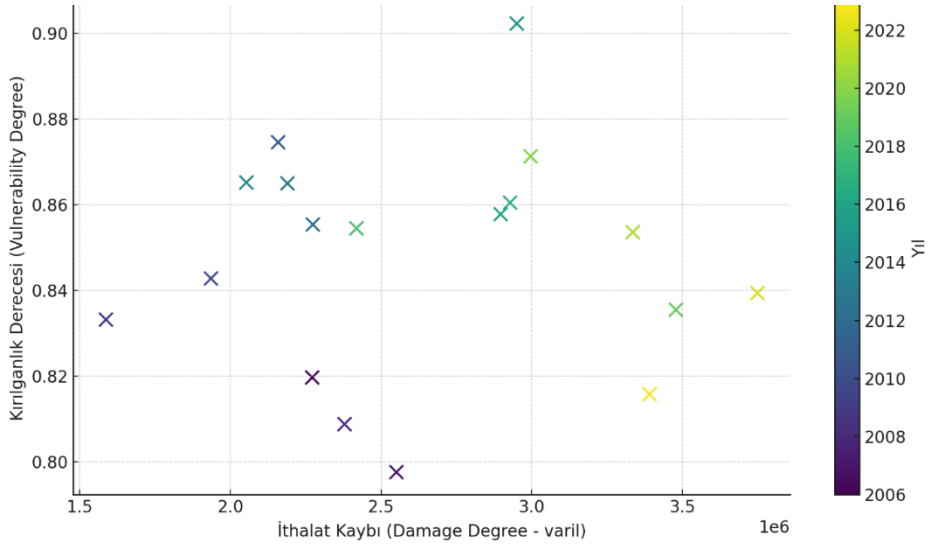

Şekil 3: Türkiye'nin Petrol Arz Riski Göstergeleri Arasındaki Dağılım

Şekil 3, Türkiye'nin petrol ithalatında yapısal kırılganlık düzeyi ile tahmini ithalat kaybı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Noktaların dağılımı, kırılganlık arttıkça ithalat kaybının da yükselme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır.

4.4. Simülasyon Sonuçları: Kritik Yıllar ve Riskli Ülkeler

Tablo 2'de özetlenen dinamik simülasyon sonuçları, Türkiye'nin petrol ithalatını tehdit eden en kritik dönemleri ve bu dönemlerde riskin kaynağı olan ülkeleri ortaya koymaktadır. Her bir yıl için, en riskli tedarikçi ülkelerde eşzamanlı arz kesintisi yaşanması durumunda meydana gelebilecek tahmini ithalat kaybı ve kesintinin etkileyeceği ülke sayısı model tarafından hesaplanmıştır. İncelenen 2006–2023 dönemi boyunca, simülasyon senaryolarında eş zamanlı olarak iki ülkenin (her yıl için en kırılgan konumda olan iki ihracatçı) kesintiye uğradığı varsayılmıştır. Model çıktılarına göre Türkiye'nin petrol arz güvenliği açısından en kritik yıllar, önceki bölümlerde de vurgulandığı üzere 2015 ile 2019–2020 dönemidir. Bu yıllarda tahmini ithalat kaybı,

normal koşullarda gerçekleştirilen toplam ithalatın çok büyük bir kısmına denk gelecek şekilde yükselmiştir. Özellikle 2019 ve 2020 yıllarında Türkiye'nin maruz kalabileceği yıllık ithalat kaybı ~2 milyon varil bandına ulaşarak döneminin en yüksek seviyelerini görmüştür. Bu değer, karşılaştırma yapmak gerekirse, 2006'daki seviyenin yaklaşık 4 katına denk gelmektedir. Buna karşın, 2009 ve 2021 gibi yıllar, simülasyonda öngörülen en düşük ithalat kayıplarının yaşandığı dönemlerdir (sırasıyla yaklaşık 0,56 milyon varil ve 0,72 milyon varil). 2009 yılı, küresel finans krizinin Türkiye'nin ithalatını zaten azaltmış olması nedeniyle ek bir kesinti senaryosunda kaybedeceği miktarın sınırlı kalacağını gösterirken; 2021 yılı, en riskli tedarikçilerin Türkiye petrol ithalatındaki payının düşük olması sayesinde görece sınırlı bir kayıp öngörüsüyle dikkat çekmektedir. Bu veriler bir arada değerlendirildiğinde, Türkiye açısından arz şoklarına en açık yılların, ithalatın zirve yaptığı ve/veya en kırılgan tedarikçilere en fazla bağımlı kalınan yıllar olduğu anlaşılmaktadır.

Simülasyon sonuçları, riskin coğrafi kaynağının yıllar içerisinde değişebildiğini de göstermektedir. Tablo 2'de her yıl için listelenen "En Riskli Ülkeler", o yıl Türkiye'nin petrol tedarik zincirinde kırılganlık ve istikrarsızlık açısından en zayıf halkaları temsil etmektedir. 2006–2013 döneminde Irak ve Nijerya, yüksek kırılganlıkları (siyasi istikrarsızlık, terör olayları ve iç çatışmalar gibi nedenlerle) ve Türkiye ithalatındaki önemli payları nedeniyle en riskli tedarikçiler olarak öne çıkmıştır. Bu yıllarda Irak, gerek üretim altyapısının kırılganlığı gerekse bölgesel güvenlik sorunları (2000'lerin ortasında süregelen iç karışıklıklar) nedeniyle, Nijerya ise petrol endüstrisindeki militan eylemler ve hükümet istikrarsızlıkları dolayısıyla risk kaynağı olmuştur. 2014 yılından itibaren, Ortadoğu'daki jeopolitik dinamiklerin değişmesiyle birlikte en riskli ülkeler listesine Suriye dahil olmuştur. Suriye'nin kendisi Türkiye'ye büyük hacimde petrol ihraç eden bir ülke olmamasına karşın, bölgede süregelen iç savaş koşulları nedeniyle petrol arz zincirinde yarattığı belirsizlik ve komşu ülkelerin (örneğin Irak) tedarik rotalarına yakınlığı dolayısıyla modelde yüksek risk puanı almıştır. Nitekim 2014–2020 arasında Irak ve Suriye, Türkiye'nin petrol ithalatı için en riskli iki kaynak olarak tanımlanmıştır. Bu durum, söz konusu yıllarda Suriye'deki çatışmaların ve Irak'taki güvenlik sorunlarının Türkiye'nin petrol akışını aksatabilecek başlıca etkenler olduğunu göstermektedir. 2021 sonrasındaki dönemde ise riskli ülkelerin bileşimi tekrar değişmiştir: 2021–2023 arasında Suriye ve Nijerya en riskli ülkeler olarak belirlenmiştir. Bu değişim, Irak'ta IŞİD sonrası dönemde göreli bir istikrar sağlanması ve üretim artışıyla risk profilinin kısmen iyileşmesine karşın, Nijerya'nın kronik hale gelen iç güvenlik problemleri ve üretim kesintileri riskinin devam etmesiyle açıklanabilir. Dolayısıyla, 2020'li yılların başında Türkiye'nin petrol arz güvenliği riskleri daha çok Orta Doğu'daki siyasi belirsizlikler (Suriye) ve Afrika'daki kronik istikrarsızlıklar (Nijerya) ekseninde yoğunlaşmıştır.

Simülasyon analizlerinde "Etkilenen Ülke Sayısı" her bir senaryoda çoğunlukla 2 olarak kalmıştır; bu da modellenen kesintinin büyük ölçüde sadece o yılın en kırılgan iki tedarikçisiyle sınırlı bir etki yarattığını, zincirleme domino etkisinin üçüncü ülkelere yayılmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, en riskli iki ülkenin arzı kesildiğinde Türkiye'nin petrol ithalatında ciddi kayıplar görülmekte, ancak bu kesintilerin uluslararası petrol piyasasında Türkiye'ye dolaylı yoldan petrol tedarik eden diğer ülkeleri etkilemesi söz konusu olmamaktadır. Bu bulgu, Türkiye'nin ithalat ağında büyük oyuncuların kaybının tek başına ciddi sorun yaratmaya yettiğini, fakat tedarik zincirinin geri kalanında yayılma etkisinin sınırlı kaldığını ima etmektedir. Bunun

muhtemel bir nedeni, Türkiye'nin petrol ithalatının zaten az sayıda ana kaynağa dayalı olması ve bu kaynakların kesintisinin dolaylı değil doğrudan bir etkiyle sonuçlanmasıdır.

Genel olarak, simülasyon sonuçları Türkiye'nin petrol ithalat portföyünün en zayıf halkalarını ve bu zayıf halkaların etkisini somutlaştırmıştır. En kırılgan ve riskli ülkelerde yaşanabilecek eşzamanlı sorunların, belirli yıllarda Türkiye'nin enerji arzını ciddi boyutta sekteye uğratabileceği görülmüştür. Özellikle ithalatın rekor düzeylere ulaştığı ve jeopolitik risklerin yüksek olduğu yıllar, Türkiye açısından kritik kırılma noktaları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin enerji güvenliği politikalarında, sadece toplam ithalat miktarına odaklanmak yerine, bu ithalatın hangi ülkelere bağımlı olduğu ve bu ülkelerin politik/ekonomik istikrarının ne durumda olduğu da dikkate alınmalıdır. Bulgular, riskin birkaç ülke üzerinde yoğunlaştığını gösterdiğinden, tedarikçi ülke yelpazesini genişletmek, alternatif tedarik rotaları oluşturmak ve gerektiğinde yerli kaynakları veya stokları devreye almak gibi stratejilerin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, ağ tabanlı dinamik simülasyon yaklaşımıyla elde edilen veriler, hangi yıllarda ve hangi koşullarda Türkiye'nin petrol arz güvenliğinin en fazla tehlikede olduğunu niceliksel olarak ortaya koyarak karar alıcılara stratejik bir öngörü sunmaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Türkiye'nin petrol ithalatında oluşabilecek olası arz kesintilerinin etkilerini ağ tabanlı dinamik modelleme ile inceleyerek enerji arz güvenliği konusunda önemli bulgular sunmuştur. Enerji arz güvenliği kavramının sadece fiziksel tedarikin sürekliliği değil, ekonomik ve politik boyutları da kapsadığı literatürde vurgulanmıştır (Cherp & Jewell, 2014, s. 416). Nitekim Türkiye örneğinde de petrol arz güvenliği çok boyutlu bir mesele olarak belirmektedir: Bulgu ve analizler, 2006–2023 döneminde artan petrol talebiyle birlikte Türkiye'nin dışa bağımlılığının yükseldiğini ve ithalat portföyünün kırılganlaştığını göstermiştir. İthalatın büyük ölçüde birkaç kritik tedarikçiye dayanması, enerji arz güvenliğini tehdit eden önemli bir risk faktörü olarak saptanmıştır. Özellikle jeopolitik istikrarsızlık riski yüksek ülkelerden yapılan ithalata aşırı bağımlılık, muhtemel bir kesintide Türkiye'nin fiilen kaybedeceği petrol miktarını ciddi boyutlara taşımaktadır. Bu durum, literatürde de vurgulanan kaynak çeşitliliğinin enerji güvenliği için kritik önemde olduğunu doğrulamaktadır (Vivoda, 2009, s. 4615; Kilian, 2009, s. 1055). Model sonuçları, belirli yıllarda gerçekleşen varsayımsal küresel arz şoklarının Türkiye'nin toplam petrol ithalatını kayda değer ölçüde azaltabileceğini ve bu etkinin ithalat ağındaki "zayıf halkalar" üzerinden zincirleme (domino) etkiler yaratabileceğini göstermiştir. Bu bulgular, arz kesintilerinin ekonomik etkilerine dair literatürü de desteklemektedir: Petrol arzındaki şokların fiyatları yükselterek cari açık, enflasyon ve büyüme üzerinde olumsuz yansımaları olabileceği bilinmektedir (Kilian, 2009, s. 1055; Kırca & Karagöl, 2018, s. 65). Nitekim çalışma da ithalat kesintileri sonucu oluşacak arz açığının uluslararası piyasalarda fiyat dalgalanmalarını tetikleyebileceği ve Türkiye ekonomisinde maliyet baskısı yaratabileceği ortaya konmuştur. Sonuç olarak, araştırma sorularına yanıt olarak denilebilir ki küresel petrol arzındaki kesintiler, Türkiye'nin petrol ithalatını ciddi biçimde aksatabilmekte; bu etki, en kırılgan noktalar olan bazı tedarikçi ülkeler üzerinden yayılmakta ve makroekonomik açıdan riskler doğurmaktadır.

Bu bulgulara dayanarak, Türkiye'nin enerji arz güvenliğini artırmak için kısa vadede yapısal önlemler alması ve uzun vadede dönüşümsel stratejiler geliştirmesi

önerilmektedir. Literatürde de enerji arz güvenliğinin sağlanması için çok boyutlu ve eşgüdümlü politika setlerine ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Zarshenas, 2023, s. 12). Aşağıda, çalışmada ışığında kısa ve uzun vadeli politika önerileri sıralanmaktadır:

Kısa Vadeli Önlemler

- Tedarik Kaynaklarını Çeşitlendirme: İthalatta birkaç ülkeye bağımlılığı azaltmak için alternatif petrol tedarikçileriyle uzun vadeli anlaşmalar yapılmalıdır. Kaynak çeşitliliğinin artırılması, tek bir bölgedeki siyasi dalgalanmaların arzı kesintiye uğratma riskini düşürecektir (Vivoda, 2009, s. 4615). Bu kapsamda, farklı coğrafi bölgelerden ve daha istikrarlı ülkelerden petrol temin etmeye yönelik adımlar atmak enerji arz güvenliğini pekiştirecektir.

- Jeopolitik Risk Yönetimi ve Enerji Diplomasisi: Yüksek riskli bölgelerden yapılan ithalatın payını kademeli olarak azaltırken, mevcut tedarikçilerle ilişkiler enerji diplomasisi yoluyla sağlamlaştırılmalıdır. Dost ve müttefik ülkelerle stratejik enerji iş birlikleri geliştirmek, ani arz kesintilerine karşı bir sigorta işlevi görecektir (Zarshenas, 2023, s. 12). Özellikle komşu ve bölge ülkeleriyle diplomatik diyalog, kriz zamanlarında petrol akışının devamlılığını sağlama açısından kritiktir.

- Stratejik Petrol Stokları ve Altyapı: Olası kesintilere karşı stratejik stoklama en önemli kısa vadeli emniyet supaplarından biridir. Türkiye'nin mevcut ulusal petrol rezervlerini uluslararası tavsiyelere paralel biçimde (en az 90 günlük ithalatı karşılayacak düzeyde) tutması gerekmektedir. Stratejik petrol rezervlerinin artırılması ve gerektiğinde piyasa istikrarı için kullanılması önerisi, literatürde de güçlü destek bulmaktadır (Gao vd., 2018, s. 30). Ayrıca, depolama altyapısının ve dağıtım ağının güçlendirilmesi, lojistik tıkanıklıkları önleyerek acil durumlarda stokların etkin kullanılmasını sağlayacaktır.

Uzun Vadeli Stratejiler

- Yenilenebilir Enerjiye Geçişin Hızlandırılması: Petrol bağımlılığını kalıcı olarak azaltmanın yolu, ulaşım ve enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmaktır. Rüzgâr, güneş, hidroelektrik gibi yerli ve temiz kaynaklara yatırımın artması, ithal fosil yakıtlara talebi düşürerek arz güvenliğine uzun vadede önemli katkı yapacaktır (IRENA, 2018, s. 4). Literatürde de yenilenebilir enerjiye geçişin enerji arz güvenliğini geliştirdiği; ülkelerin ithal petrol bağımlılığını azaltıp enerji karışımını çeşitlendirerek dış şoklara karşı direnç kazandırdığı belirtilmektedir (United Nations, 2022). Bu nedenle Türkiye, enerji politikasında yeşil dönüşümü stratejik bir öncelik haline getirmelidir.

- Enerji Verimliliği ve Talep Yönetimi: Uzun vadede arz güvenliğini sağlamanın bir diğer ayağı, talep tarafında akıllı yönetimi hayata geçirmektir. Ulaşım, sanayi ve binalarda enerji verimliliğini artıracak önlemler (örneğin yakıt tasarruflu araçlar, endüstriyel modernizasyon, yalıtım ve teknolojik iyileştirmeler) petrol talebinin büyüme hızını yavaşlatacaktır. Talebin makul seviyede tutulması, dışa bağımlılığı ve dolayısıyla arz kesintilerinin ekonomik etkisini sınırlayacaktır (Kırca & Karagöl, 2018, s. 65). Enerji verimliliğine yönelik

teşvikler ve düzenlemeler, kısa vadede maliyetli görünse de uzun vadede hem ekonomiye hem enerji güvenliğine önemli kazanımlar sunacaktır.

- Bölgesel ve Uluslararası İş birliği Mekanizmaları: Enerji arz güvenliği küresel bir sorun olduğundan, Türkiye'nin uzun vadeli stratejisi uluslararası iş birliğini de içermelidir. Bölgesel enerji piyasası entegrasyonu, acil durumlarda karşılıklı yardım anlaşmaları ve uluslararası enerji kuruluşlarıyla eşgüdüm (örneğin Uluslararası Enerji Ajansı'nın kriz koordinasyon mekanizmaları) önem taşımaktadır. Kolektif hareket etmek ve erken uyarı sistemleri geliştirmek, küresel arz şoklarının olumsuz etkilerini hafifletmede etkilidir (Cherp & Jewell, 2014, s. 416). Ayrıca, enerji diplomasisinin kurumsallaştırılması ve komşu ülkelerle ortak altyapı projelerinin (boru hatları, depolama tesisleri vb.) sürdürülmesi, uzun vadede daha dirençli bir enerji arzı için gerekli olacaktır.

Sonuç itibarıyla, Türkiye'nin petrol arz güvenliğini sağlamaya yönelik politikaları hem kısa vadeli kırılganlıkları azaltmaya hem de uzun vadeli yapısal dönüşümleri gerçekleştirmeye odaklanmalıdır. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, literatürdeki enerji arz güvenliği kavram ve önerileriyle uyumlu biçimde, çok boyutlu ve proaktif bir strateji izlemenin şart olduğunu ortaya koymaktadır. Kısa vadede kaynak çeşitlendirmesi, stratejik stoklama ve diplomasi adımları, uzun vadede ise yenilenebilir enerji yatırımları ve verimlilik artışları sayesinde, Türkiye'nin petrol arzında yaşanabilecek şoklara karşı daha dayanıklı hale gelmesi mümkündür. Bu sayede, çalışmanın başında ortaya konan araştırma sorularına uygun olarak, petrol arz güvenliğinde sürdürülebilirlik ve esneklik sağlanacak; ekonomik büyüme, cari denge ve fiyat istikrarı üzerindeki dış şok kaynaklı riskler minimize edilebilecektir. Bu öneriler, enerji politikası yapıcıları için yol gösterici olup Türkiye'nin uzun vadede enerji arz güvenliğini güçlendirmesine katkı sunması beklenmektedir. Bu çalışmanın bulguları, belirtilen dönem ve varsayımlar çerçevesinde geçerlidir. Daha geniş veri setleri, farklı senaryo analizleri ve alternatif modelleme teknikleriyle gelecekte bu konuya ilişkin araştırmalar derinleştirilebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Adler, J. (1991). Bootstrap percolation. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 171(3), 453–470. https://doi.org/10.1016/0378-4371(91)90295-N

Baumeister, C., Peersman, G., & Van Robays, I. (2010). The economic consequences of oil shocks: Differences across countries and time. In R. Fry, C. Jones, & C. Kent (Eds.), *Inflation in an era of relative price shocks* (pp. 91–137). Sydney: Reserve Bank of Australia.

Bayar, Y., Kılıç, C., & Arıca, F. (2014). Türkiye'de cari açığın belirleyicileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 451–471.

Bayraç, H. N. (2009). Küresel enerji politikaları ve Türkiye: Petrol ve doğal gaz kaynakları açısından bir karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 115–142.

Bozgeyik, Y., & Kutlu, A. (2019). Türkiye'de cari açığın belirleyicileri: 1992-2017 dönemi için ampirik çalışma. *Maliye Dergisi*, 176, 1–26.

BP. (2023). BP Statistical Review of World Energy 2023.

Bullard, C. W., Penner, P. S., & Pilati, D. A. (1978). Net energy analysis handbook for combining process and input-output analysis. *Resources and Energy*, 1, 267–313.

Chen, Z., Wang, H., Liu, X., Wang, Z., & Wen, S. (2022). Risk diffusion of international oil trade cuts: A network-based dynamics model. *Energy Reports, 8*, 11320–11333. https://doi.org/10.1016/j.egyr.2022.08.244

Chenery, H. B., & Watanabe, T. (1958). International comparisons of the structure of production. *Econometrica*, 26(4), 487–521.

Delforge, D., Wathelet, V., Below, R., et al. (2025). EM-DAT: The Emergency Events Database [Preprint, Version 2]. *Research Square*. https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3807553/v2

Demir, M. (2013). Enerji İthalatı–Cari Açık İlişkisi, VAR Analizi ile Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 1–27.

Demirbaş, M., Türkay, H., & Türkoğlu, M. (2009). Petrol fiyatlarındaki gelişmelerin Türkiye'nin cari açığı üzerine etkisinin analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 289–299.

Eastwood, R. K. (1992). Macroeconomic impacts of energy shocks. *Oxford Economic Papers,* 44(3), 403–425.

Ediger, V. Ş., & Akar, S. (2007). ARIMA forecasting of primary energy demand by fuel in Turkey. *Energy Policy*, 35(3), 1701–1708.

Ediger, V. Ş., Akar, S., & Uğurlu, B. (2006). Forecasting production of fossil fuel sources in Turkey using a comparative regression and ARIMA model. *Energy Policy*, 34(18), 3836–3846.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2023). *Petrol piyasası yıllık sektör raporu* (2006–2023). https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu

Erkök, B., & Kütük, Y. (2023). Dependency on imported energy in Turkey: Input-output analysis. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 45(1), 47–70. https://doi.org/10.14780/muiibd.1317197

Ersungur, Ş. M., & Kızıltan, A. (2007). Türkiye ekonomisinde ithalata bağımlılığın girdi-çıktı yöntemiyle analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 409–435.

Freeman, L. C. (1977). A set of measures of centrality based on betweenness. *Sociometry*, 40(1), 35–41. https://doi.org/10.2307/3033543

Gao, J., Buldyrev, S. V., Havlin, S., & Stanley, H. E. (2011). Robustness of a network of networks. *Nature*, 464(7291), 1025–1028. https://doi.org/10.1038/nature08932

Gumus, M., & Kiran, M. S. (2017, October). Crude oil price forecasting using XGBoost. *In 2017 International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK)* (pp. 1100–1103). IEEE.

Güneş, S., & Yıldırım, C. (2019). Petrol fiyatları, reel efektif döviz kuru ile dış ticaret hadleri arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye analizi. *BİLTÜRK Ekonomi ve İlişkili Çalışmalar Dergisi*, 1(2), 112–130.

Güngör, S., Sönmez, L., Korkmaz, Ö., Karaca, S. S. (2016). Petrol Fiyatlarındaki Değişimlerin Türkiye'nin Cari İşlemler Açığına Etkileri. *Maliye Ve Finans Yazıları*(*106*), 29-48. https://doi.org/10.33203/mfy.312266

Günlük-Şenesen, G. (2005). *Türkiye'nin üretim yapısı girdi-çıktı modeli temel bulgular*. TÜSAD Büyüme Stratejileri Dizisi, (3).

Günlük-Şenesen, G., & Şenesen, Ü. (2001). Reconsidering import dependency in Turkey: The breakdown of sectoral demands with respect to suppliers. *Economic Systems Research,* 13(4), 417–428.

Günlük-Şenesen, G., & Şenesen, Ü. (2003). Türkiye'de imalat sanayiinin ithal girdi bağımlılığı. (Yayınlanmamış rapor).

Helbing, D. (2013). Globally networked risks and how to respond. *Nature,* 497(7447), 51–59. https://doi.org/10.1038/nature12047

International Renewable Energy Agency (IRENA). (2018). *Renewable energy statistics 2018*. Abu Dhabi: IRENA. https://www.irena.org/publications/2018/Jul/Renewable-Energy-Statistics-2018

Kablamacı, B. (2011). Petrol ve Ekonomi. *Derin Yayınları*, İstanbul.

Kankal, M., Akpınar, A., Kömürcü, M. İ., & Özşahin, T. Ş. (2011). Modeling and forecasting of Turkey's energy consumption using socio-economic and demographic variables. *Applied Energy*, 88(5), 1927–1939.

Katırcıoğlu, S., Katırcıoğlu, S., & Altınay, M. (2017). Interactions between energy consumption and imports: Empirical evidence from Turkey. *Journal of Comparative Asian Development*, 16(2), 161–178.

Kıran, M. S., Özceylan, E., Gündüz, M., & Paksoy, T. (2012). A novel hybrid approach based on particle swarm optimization and ant colony algorithm to forecast energy demand of Turkey. *Energy Conversion and Management*, 53(1), 75–83.

Kırca, M., & Karagöl, V. (2018). Türkiye'de petrol fiyatları ve cari açık arasındaki simetrik ve asimetrik nedensellik ilişkilerinin analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 59–71.

Kilian, L. (2009). Not all oil price shocks are alike: Disentangling demand and supply shocks in the crude oil market. *American Economic Review*, 99(3), 1053–1069. https://doi.org/10.1257/aer.99.3.1053

Leontief, W. (1936). Quantitative Input and Output Relations in the Economic System of the United States. *The Review of Economic Statistics*, 18(3), 105–125.

Leung, G. C. K., Cherp, A., Jewell, J., & Wei, Y.-M. (2014). Securitization of energy supply chains in China. *Applied Energy, 123*, 316–326. https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2013.12.016

Newman, M. E. J. (2010). Networks: An introduction. *Oxford University Press*.

Oil: Fossil fuel energy. (2024, March). Stanford University - Understand Energy. Retrieved January 18, 2025, from https://understand-energy.stanford.edu/energy-resources/fossil-fuel-energy/oil#:~:text=Oil%20is%20the%20most%2Dused,resource%20has%20significant%20geopolitical%20consequences.

Öztürk, İ., & Arısoy, İ. (2016). An estimation of crude oil import demand in Turkey: Evidence from time-varying parameters approach. *Energy Policy*, 99, 174–179.

Peersman, G., & Van Robays, I. (2009). Oil and the euro area economy. Economic Policy, 24(60), 603–651. https://doi.org/10.1111/j.1468-0327.2009.00233.x

Peersman, G., & Van Robays, I. (2012). Cross-country differences in the effects of oil shocks. *Energy Economics*, 34(5), 1532–1547. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2011.11.013

Rahman, I. A., Suharsih, S., & Waluyo, J. (2024). Fragile State Index assessment of economic, defence and administrative conflicts endangering states in Indonesia: An econometric study. Rahman, Ilyassin Aditya, 1–15.

Shaluf, I. M., Ahmadun, F., & Mat Said, A. (2003). A review of disaster and crisis. *Disaster Prevention and Management: An International Journal,* 12(1), 24–32. https://doi.org/10.1108/09653560310463829

Solak, E. (2013). Türkiye'de petrol talebinin tahmini: ARIMA modeli uygulaması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 35–47.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2023). *Türkiye ekonomisi sunumu – Ekim 2023*. Retrieved from https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2023/10/Ekonomi_Sunumu-6.pdf

The Fund for Peace. (2022). Fragile States Index. Retrieved March 27, 2025, from https://fragilestatesindex.org

Topçuoğlu, A., & Oral, İ. O. (2020). Importance of energy for industries and role of the energy sector in Turkey's economy. *Dynamics of Energy, Environment and Economy*, 77, 39–63.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2024). *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS).* 31 Mart 2024 tarihinde https://evds2.tcmb.gov.tr/ adresinden erişildi.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Ulusal hesaplar – Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri.* Retrieved March 31, 2025, from https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113

U.S. Energy Information Administration. (2024). *Spot prices for crude oil (Brent).* Retrieved January 18, 2025, from https://www.eia.gov/dnav/pet/pet_pri_spt_s1_d.htm

Vivoda, V. (2009). Diversification of oil import sources and energy security: A key strategy or an elusive objective? *Energy Policy*, *37*(11), 4615–4623. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.06.007

World Bank. (2024). Worldwide Governance Indicators. Retrieved March 27, 2025, from https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators

Wu, R. H., & Chen, C. Y. (1990). On the application of input-output analysis to energy issues. *Energy Economics*, 12(1), 71–76.

Yalçın Erik, N., & Koşaroğlu, Ş. M. (2016). Tarihsel süreç boyunca değişen petrol fiyatları; Şeyl gazı etkisi ve bazı öngörüler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 17(2), 119–143.

Yılmaz, K. Ç., Taş, T., & Yapraklı, H. (2015). Energy imports and growth perspective: The case of Turkey. *Polish Political Science Yearbook*, 44(1), 283–299.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1402-1431 | Araştırma Makalesi

Ombudsmanlık Kurumu Bağlamında Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri: Bahreyn, Bangladeş, Macaristan ve Ürdün Örnekleri

Kadir Caner Doğan [1]

Öz

Ombudsman, kamusal şikayet kurumu olarak bir devlette halktan kamu yönetimi sorunlarına dair başvuru alan ve çözen yapıdır. Ombudsman, dünyada ilk defa 18. Yüzyılda İsveç'te ortaya çıkmıştır. Temel özellikleri arasında; demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarını güçlendirmesi bulunmaktadır. Günümüzde neredeyse dünyadaki tüm devletlerde uygulanmaktadır. Ombudsman dünyanın farklı kıtalarında ve devletlerinde demokrasi kültürü ve kalitesine göre çeşitli düzeylerde icra edilmektedir. Liberal demokrasinin küresel arenada baskın olduğu bir çağda ombudsman da bu değerlerle bütünleşmektedir. Demokrasinin ve siyasal liberalizmin en büyük sembollerinden biri de ombudsman olarak görülmektedir. Hak arama kurumu olarak ombudsman, bulunduğu devlette adaleti de tesis eden mekanizmalardan biridir. Bu çalışmada, Avrupa ve Asya kıtalarından Bahreyn, Bangladeş, Macaristan ve Ürdün devletlerinin ombudsman teşkilatları incelenmiştir. Bu devletlerin seçilmesinin nedeni ise uzun yüzyıllar boyunca demokrasi tecrübesinden uzak ya da engellenmiş bölgelerde ve toplumlarda ombudsmanın uygulanabilirliğine dair bazı çıkarımlarda bulunmaktır. Bu şekilde değişik coğrafi bölge ve çeşitli kültürlere sahip devletlerde ombudsman tecrübesi analiz edilmiştir. Çalışmanın yöntemi nitel analiz bağlamında literatür taramadır. Çalışmanın sonuçlarına göre dört devlet ombudsmanı arasında Macaristan, Bangladeş, Bahreyn ve Ürdün, kalkınma ortamı bağlamında etkinlik ve performans açısından sıralanabilir. Macaristan, Avrupa demokrasisinin kalbinde yer alan bir devlet olarak daha güçlü adalet ve hakkaniyet geleneklerine sahiptir. Bangladeş, Hindistan coğrafyasında uzun yıllardır merkezi bir krallığın bulunmaması nedeniyle özerklik açısından diğer iki devlete göre daha avantajlıdır. Bahreyn ve Ürdün, Orta Doğu Arap devletleri olarak uzun yıllar İngiliz kontrolü ve yönetimi altında kalmışlardır. Ürdün yüzölçümü ve nüfus bakımından daha büyüktür ve daha fazla etnik gruba sahiptir. Bu nedenle Bahreyn'de adaleti tesis etmek daha kolay olabilir.

Anahtar Kelimeler: Bahreyn, Bangladeş, Macaristan, Ürdün, Ombudsman, Ülke İncelemeleri

Doğan, K. C. (2025). Ombudsmanlık Kurumu Bağlamında Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri: Bahreyn, Bangladeş, Macaristan ve Ürdün Örnekleri. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1402-1431. https://doi.org/10.15869/itobiad.1653174

Geliş Tarihi	07.03.2025
Kabul Tarihi	27.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Gümüşhane, Türkiye, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr, ORCID:0000-0002-3476-8865.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1402-1431 | Research Article

Comparative Country Studies in the Context of the Ombudsman Institution: The Case of Bahrain, Bangladesh, Hungary and Jordan

Kadir Caner Doğan [1]

Abstract

The Ombudsman is a public complaint institution that receives and resolves applications from the public regarding public administration problems in a state. The Ombudsman first emerged in Sweden in the 18th century. Its main features include strengthening democracy, the rule of law and human rights. Today, it is practiced in almost all states around the world. Ombudsman is practiced at various levels in different continents and states of the world according to the culture and quality of democracy. In an era when liberal democracy is dominant in the global arena, the ombudsman is integrated with these values. One of the biggest symbols of democracy and political liberalism is the ombudsman. As a rights-seeking institution, the ombudsman is one of the mechanisms that also establishes justice in the state. In this study, the ombudsman organizations of Bahrain, Bangladesh, Hungary and Jordan from the European and Asian continents are examined. The reason for choosing these states is to draw some conclusions about the applicability of the ombudsman in regions and societies that have been far from or prevented from democracy for many centuries. In this way, the ombudsman experience in states with different geographical regions and diverse cultures was analyzed. The method of the study is literature review in the context of qualitative analysis. According to the results of the study, among the four state ombudsmen, Hungary, Bangladesh, Bahrain and Jordan can be ranked in terms of effectiveness and performance in the context of the development environment. Hungary, as a state at the heart of European democracy, has stronger traditions of justice and equity. Bangladesh has an advantage over the other two states in terms of autonomy due to the absence of a centralized kingdom in the Indian geography for many years. Bahrain and Jordan, as Middle Eastern Arab states, have been under British control and rule for many years. Jordan is larger in area and population and has more ethnic groups. Therefore, it may be easier to establish justice in Bahrain.

Keywords: Bahrain, Bangladesh, Hungary, Jordan, Ombudsman, Country Reviews

Doğan, K. C. (2025). Comparative Country Studies in the Context of the Ombudsman Institution: The Case of Bahrain, Bangladesh, Hungary and Jordan. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1402-1431. https://doi.org/10.15869/itobiad.1653174

Date of Submission	07.03.2025
Date of Acceptance	27.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Prof. Dr., Gümüşhane University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Political Science and Public Administration, Gümüşhane, Türkiye, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr, ORCID:0000-0002-3476-8865.

Giriş

Kavram olarak ombudsman, bir devlette şikayet esası üzerine halktan kamu yönetimi aleyhine gelen başvuruları inceleyen yapıdır. İsveç'te 18. Yüzyılda ilk defa anayasal olarak uygulanmaya başlamıştır. Çağımızda hemen hemen tüm devletlerde çeşitli model ve içeriklerle uygulanmaktadır.

Ombudsmanın temel özelliği demokrasiyi güçlendiren bir nitelik göstermesidir. Nitekim günümüzün hakim ideolojisi olan liberal demokrasi ile toplumlar, siyasal, hukuksal ve kültürel sorunlarını daha adil ve refah içinde çözmektedirler. Bu şekilde söz konusu toplumlarda insan hakları ve hukukun üstünlüğü de kurumsallaşmaktadır. Siyasal liberalizmin temel değerlerinden olan adalet de ombudsmanla ileri bir seviyeye taşınabilir. Nitekim dünyada ombudsmanın en etkili ve uygulanabilir olduğu devletler, çok kadim geçmişlere dayalı demokratik toplumlardır.

Çalışmanın özgün yanları arasında; literatürde ilk defa Bahreyn, Bangladeş, Macaristan ve Ürdün ombudsmanlarını yapısal ve işlevsel olarak inceleyerek bir arada değerlendirme fırsatı sunan bir araştırmanın yapılıyor olmasıdır. Ayrıca Türk kamu yönetimi literatüründe bazı devletlerin ombudsmanları daha önce incelenmemiştir. Çalışmada bu dört ülkenin seçilmesinin nedenleri; literatürde ombudsman kapsamında çok az incelenmiş olmaları ve demokrasinin bir taşıyıcı gücü olarak ombudsmanın Arap ve Asya coğrafyasında potansiyel performansı hakkında bilgi sahibi olunmasıdır.

Bu çalışmanın amacı, dünyanın farklı kıtaları olan Avrupa ve Asya'da toplam dört devletin ombudsman teşkilatlarının yapısal ve işlevsel olarak incelenmesidir. Bu şekilde, farklı bölgelerde bulunan ve farklı kültürlerde oluşan devletlerin ombudsman yapıları hakkında bilgi sahibi olunması hedeflenmektedir. Çalışmanın yönteminde, nitel analize dayalı literatür taraması sonucunda betimsel analiz yoluyla sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışmanın beş ana bölümden oluşması planlanmaktadır. Birinci bölümde öz olarak ombudsman ifade edilmiş ve ardı sıra gelen bölümlerde Bahreyn, Bangladeş, Macaristan ve Ürdün ombudsmanları analiz edilmiştir. Devlet ombudsmanları incelenirken konu ile ilgili olduğu düşünülen siyasal sistem ve kamu yönetimi yapıları da ana hatlarıyla açıklanmıştır. Çünkü uygulanan ombudsman sistemlerini bir devletin siyasi ve idari yapısından ayrı düşünmek mümkün değildir.

1. Ombudsman

Ombudsman, bir devlette vatandaşların kamu yönetimi aksaklıkları ve insan hakları ihlalleri çerçevesinde şikayetlerini alarak ve bunları yasal prosedür içinde inceleyerek çözüme bağlayan bir oluşumdur. Dünyada öncelikle İskandinav coğrafyasında ortaya çıktıktan sonra, II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla farklı devletlere yayılarak günümüzde tahminen tüm ülkelerde farklı

düzeylerde ve yapılarda uygulanmaktadır (Özden, 2010, s.66).

İsveç'te anayasal bir hükme giren ombudsman, 1919 yılında Finlandiya'da kurulduktan sonra, 20. Yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte bir diğer İskandinav ülke olan Danimarka'da görülmüştür. Daha sonra 1960'lı yıllarda Anglo-Sakson kökenli Yeni Zelanda, Kanada, ABD ve İngiltere'de ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllardan sonra ise Fransa ve Akdeniz'e kıyısı olan İspanya, İtalya ve Yunanistan'ta kurulmuştur. 1990'lı yıllarda Sovyet rejiminin çökmesi ile bağımsızlığını kazanan merkezi ve orta Avrupa devletlerinde, Afrika'da ve Latin Amerika'da belirmiştir (Kaya ve Karabay, 2019, s.215). Görüldüğü gibi ombudsmanın dünyaya yayılışı aşama aşama ve dalgalar biçiminde gerçekleşmiştir. Kapitalist ülkelerden sosyalist ülkelere ve diğer dünyaya genişlemiştir.

Ombudsmanın köklerini İslam ve Doğu coğrafyasında arayan bilimsel kaynaklara göre; İslam dininin temeli olan adalet ve bunun üzerine yerleşmiş olan siyasal kurumların Hz. Ömer devrinden beri Hisbe gibi teşkilatlarla uygulandığı söylenmektedir. Türk-İslam devletlerinde, Selçuklularda ve Osmanlı'da adaletin direği olan ve İslam Hukuku ile şekillendirilmiş Şeyhülislamlık, Kadıaskerlik ve Divanlar ombudsmanın temeli gösterilmiştir (Coşkun ve Günaydın, 2015, s.11).

Ombudsmanın temel nitelikleri arasında şunlar vardır (Fendoğlu, 2011, s.34):

- Bürokrasiyi azaltır,
- Demokrasiyi ve katılımı artırır,
- Hukukun üstünlüğünü perçinler,
- İnsan haklarını korur,
- Bağımsız ve tarafsızdır,
- Hızlı ve etkilidir,
- Etik üzerine hareket eder.

Ombudsmanın bu şekilde kavramsal özelliklerinin yanında literatürde derin bir teorisi olduğunu süren araştırmalar da bulunmaktadır. Burada ombudsman, yöntembilimsel olarak farklı filozoflara gönderme yapılarak teorik olarak tasarlanmıştır (Doğan, 2023, s.1; Doğan, 2024, s.1). Bu itibarla ombudsman hem kavramsal hem teorik hem de farklı devletlerdeki uygulamaları bağlamında inceleme alanı oluşturan oldukça popüler bir kavramdır.

Ombudsman, birçok farklı sosyal disiplinle bağlı bir kavramdır. Nitekim içerisinde taşıdığı, temsil, katılım, demokrasi, insan hakları, hukuk, etik gibi olgular ombudsmanı oldukça derin teorik bir araştırma alanı haline getirmektedir. Bunlar, binlerce yıldır siyaset felsefesinde konuşulan ve yazılan

konulardır. Böyle derin sosyal bilimler kavramı da farklı devletlerde uygulandığında geçmiş tecrübeler ve istatistiki verilerle söz konusu ülkede demokrasinin kalitesi ve işlerliği üzerinde yorum yapabilmekte mümkün hale gelmektedir. Aşağıda ülkelerin ombudsmanları açıklanırken, liberal demokrasinin işlerliğine dönük bir takım veriye ulaşılması ve bilgi edinilmesi sağlanmaktadır.

Liberal demokrasi, Batı Avrupa'da 17. yüzyılda Modernite ve Aydınlanma zemini ile ortaya çıkmıştır. Liberal demokrasi, bireyin toplumdaki statüsünün bireysel yetenek, beceri ve çalışmasına göre belirlendiğini ifade eder. Bunu da fırsat eşitliği ilkesi aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışır (İspir vd., 2015, s.109). Liberal demokrasi belirli ön kabullere ya da yasalara dayanır. Bunlardan ilki devletin demokratik örgütlenmesidir. Demokrasinin gerçek anlamı, halkın oylarıyla oluşan ve halka hesap veren bir yönetim biçimidir. Hesap verebilirlik ilkesi, siyasi iktidarın temsil niteliğini sürekli olarak gözden geçirmesi, yani hala kamuoyunun desteğine sahip olup olmadığını bilmesi gerektiği anlamına gelir. Kamuoyu açık ve özgür olmalıdır. Halkın görüşlerini açıkça ve özgürce ifade edebilmesi katılım, söz ve oy hakkı ile gerçekleşir. Bir diğer ilke de, kamuoyu oylamasında diğer kesimler arasında çatışma olması durumunda çoğunluğun kararının kural olmasıdır. Kısacası, siyasi iktidarın anayasal denetimi, dürüst seçimler, ifade özgürlüğü ve sivil örgütlerin siyasi katılımı ilkeleri bu sistemin olmazsa olmazlarıdır (Çetin, 2001, s.233).

Ombudsman, liberal demokrasinin temel projelerinden biridir (Parlak ve Doğan, 2021, s.43). Nitekim ombudsmanın teorik gelişimi ve konjonktürel gelişimi ile liberal demokrasinin dünyada kapasitesini artırması arasında bir bağ bulunmaktadır. Günümüzde ombudsmanın en etkin uygulandığı devletler, Batı Avrupa'da uzun bir liberal demokrasi geçmişi olan Anglo Sakson kültürlerdir.

Çalışmada ülke ombudsmanlarının karşılaştırılmasında daha önce Parlak ve Doğan (2015, s.253-281) tarafından geliştirilen ombudsman karşılaştırma kriterlerinden faydalanılmıştır. Nitekim bu kriterlerin kullanılması ile yöntembilimsel olarak çalışmanın analitik yapısı bir kalıba sokulmuştur. Bunlar:

- Kuruluş-Tarihsel gelişim,
- Görevler,
- Atanma,
- Şikâyetlerin kabulü,
- Çalışma biçimi,
- Çalışmaların sonlandırılması,
- Çalışmaların yaptırımı ve etkinliği.

2. Bahreyn'de Ombudsman

2.1. Bahreyn'in Siyasi Sistemi ve Kamu Yönetimi Yapısı

Antik çağlarda Dilmun diyarı olarak bilinen Bahreyn, M.Ö. 2000-1800 yılları arasında önemli bir ticaret merkeziydi. 1521 yılında adayı işgal eden Portekizli denizciler, 1602 yılına kadar adanın yerli Arap kabilelerini yönetti. Bu tarihten 1783 yılına kadar adanın yönetimi, Araplar ve İranlılar arasında el değiştirdi ve bu tarihten itibaren yönetim Halife ailesine geçmiştir. 1861 yılında imzalanan Daimi Barış ve Dostluk Antlaşması ile İngiliz koruması altına giren Bahreyn, 1971 yılında bağımsızlığını kazanana kadar İngiliz yönetiminde kalmıştır (MTO, 2018, s.1).

2002 yılında Bahreyn'in rejimi, anayasal monarşi olarak değişmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2005a, s.3). Arapçada "İki Deniz" anlamına gelen Bahreyn Krallığı, 1971 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazanmıştır (Alabbas, 2024, s.70). Ülkenin ilk anayasası 1973 yılında yürürlüğe girmiştir. Bahreyn'de devlet başkanı Kral'dır. Başbakanı atama ve görevden alma yetkisine sahiptir. Kral yetkilerini doğrudan veya Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanır. Bakanları da doğrudan atayan Kral, Anayasayı değiştirme yetkisine de sahiptir. Ulusal Meclis, 2002 Anayasası ile kurulmuş olup Şura Konseyi ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki kanadı vardır. Şura Konseyi, 2002 Anayasası ile kurulan Ulusal Meclis'in iki kanadından biridir. Hepsi Kral tarafından atanan 40 üyesi vardır. Ülkede yaşayan tüm dinî grupları aynı çatı altında toplayan Konsey üyeleri, hanedan mensupları ve üst düzey emekli bürokratlar, büyükelçiler, yargıçlar ve iş adamları arasından Kraliyet Kararnamesi ile seçilir. Temsilciler Meclisi, 2002 Anayasası ile kurulan Ulusal Meclis'in ikinci kanadıdır. Hepsi halk tarafından seçilen 40 üyesi vardır. Mayıs 2012'de, Ulusal Meclis'in iki alt meclisi arasında yasalar konusunda anlaşmazlık olması durumunda, ortak oturumda eşitlik olması halinde Temsilciler Meclisi Başkanı'nın oyunun belirleyici olacağı kararlaştırılmış ve Temsilciler Meclisi, Şura Konseyi'nin üstünde yer almıştır. Anayasa Mahkemesi üyeleri, Yargıtay Başkanı ve üyeleri ve Başsavcı da Kral tarafından atanır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2005a, s.1).

Bahreyn idari olarak beş valiliğe ayrılmıştır: Manama, Merkez Valiliği, Muharrek Valiliği, Kuzey Valiliği ve Güney Valiliği (https://www.insamer.com/tr/ulke-profili-bahreyn/). Nüfusun neredeyse tamamının Müslüman olduğu Bahreyn'de resmi din İslam'dır. Nüfusun %40-45'i Sünni, %55-60'ı Şii, Şiiler genelde Caferi ve Şeyh, Sünniler ise Maliki ve Hanbeli'dir. Hükümeti yöneten halife ailesi Sünni'dir (Bilge, 1991, s.492).

2.2. Bahreyn Ombudsmanı

Körfez jeopolitiği içinde stratejik bir konuma sahip olan Bahreyn, hem petrol gelirlerini daha erken elde etmiş olması hem de diğer şeyhliklere kıyasla daha karmaşık iç dinamiklere sahip olması nedeniyle bürokratik dönüşümü daha

erken ve daha doğrudan müdahalelerle yaşamıştır. İngiltere, 19. yüzyılın başından itibaren imzalanan bir dizi anlaşma ve şeyhlikler arasında ayrımı sağlayan bazı uygulamalarla Basra Körfezi'nde bugün var olan parçalı jeopolitik yapıyı inşa etmiştir. 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde petrol şirketlerinin bölgeye gelişinin etkisiyle şeyhlikler arasında net sınırlar çizilmiştir. Bu dönemden itibaren Körfez şeyhliklerinin günümüzde de varlığını sürdüren bürokratik sistemleri İngiliz diplomatlar ve danışmanlar tarafından inşa edilmiştir (Şimşek ve Kaya, 2020, s.82).

Bahreyn, son yüzyılda yaklaşık her on yılda bir ayaklanmaların yaşandığı otoriter devlettir (Bhatia, 2023, s.264). Buna rağmen ülkede çeşitli uluslararası insan hakları kurumları bulunmaktadır (White, 2017, s.6). Nitekim İslam'ın ilkelerini uygulayan bir ülke olarak Bahreyn, İslami hukuk kaynaklarında yayıldığı şekliyle insanlık geleneğini gözlemlemiş ve İslami geleneklerde savunulan insan hakları fikrine saygı göstermiştir. Ancak İslam dininin geleneklerine halel getirmeden Batı'nın insan hakları fikrini yavaş yavaş özümsemiştir; artık çok sayıda uluslararası sözleşme ve antlaşmayı benimsemiş ve uluslararası insan hakları hukuku tarafından savunulan insan hakları kurumlarını kurma adımını atmıştır (Rub, 2022, s.6).

Arap Baharı'nın etkilediği Bahreyn, 2011'in Şubat ve Mart aylarında gösterileriyle El-Khalifa hükümetinin siyasi yapısına ve ayrımcı politikalarına karşı öfke duyduklarını iddia eden protestocuların yoğun bir şekilde varlığını gözlemledi. Çoğunluğu Bahreyn'in Şii dininden olan bu protestoların bu ülkede kayıtları var ve en azından yirmi yıl öncesine dayanıyor. Mısır, Libya ve Tunus gibi Afrika'nın kuzeyindeki ülkelerdeki huzursuzluk hareketleriyle birlikte, Bahreyn'deki hareket güçlendi ve tüm ülkeyi ve özellikle Bahreyn'in başkenti Manameh şehrini daha geniş bir ölçekte kuşattı (Simbar vd., 2014, s.23). Bu olaylar üzerine kraliyet tarafından bazı önlemler alınarak protestoların yatıştırılması amaçlandı.

Bahreyn Krallığı'nda Kral Hamad Bin İsa El-Khalifa 2011'de Bahreyn Bağımsız Soruşturma Komisyonu'nu (BICI) kurdu. Ancak, bu kurum ombudsman kurumu değildi (Mohammad, 2019, s.84). Bahreyn'de ombudsman, 2012 tarihli ve 27 numaralı kraliyet kararı ile kurulmuştur (Janig, 2016a, s.65). Bahreyn Krallığı yalnızca yasalar çıkarmakla ve uluslararası anlaşmalara katılmakla kalmamış, aynı zamanda uluslararası ve yerel konumundan, hükümet kuruluşları arasında, bu kuruluşların çalışmalarıyla ilgili insan haklarının korunması ve sürdürülmesi görevini üstlenen uzmanlaşmış insan hakları kuruluşları kurma sorumluluğunu da üstlenmiştir. Bu kuruluşlar, hukuk işlerinde uzman, yetenekli hukukçuların sorumluluğu altında verilmiştir. Bu bağlamda BICI'nın İçişleri Bakanlığı'nda Müfettiş Genel Ofisi'nin (Ombudsman) kurulmasına ilişkin tavsiyelerini uygulamak için kraliyet onayı verilmiştir. Ombudsmanlık ofisi, İçişleri Bakanlığı'ndaki Başmüfettişlik Ofisi'nin, İçişleri

Bakanlığı personeli tarafından kişilere yönelik kötü muamele ve Bahreyn Krallığı tarafından onaylanan uluslararası yasaların ve anlaşmaların diğer ihlalleri ile ilgili şikayetleri almak ve incelemek, bu tür ihlaller herhangi bir nedenle veya herhangi bir vesileyle veya görev başındayken veya ajansın bunda bir rolü varsa bu şikayetlerle ilgili soruşturmalar yürütmek üzere bağımsız bir insan hakları ajansının oluşturulmasını sağlamak amacıyla bir Kraliyet Kararnamesi uyarınca oluşturulmuştur. Başmüfettişlik Ofisi, her şikayetçiye karşı gizlilik ve mahremiyet taahhüdünü yerine getirir ve yetkileri dahilinde hareket ederek, yasalara göre hakların gerçekleştirilmesi ve adaletin sağlanması için çaba göstermektedir. Bu bağlamda, İçişleri Bakanlığı'nda Baş Müfettişlik ofisinin kurulması, Bahreyn Kralı'nın Bahreyn'in Bağımsız Soruşturma Komisyonu'nun tavsiyelerini yerine getirme taahhüdüne ilişkin direktiflerinin bir sonucudur (Rub, 2022, s.7).

Bahreyn'de ombudsman, içişleri bakanlığının tavsiyesi ve başbakanın onayı üzerine kraliyet kararı ile 5 yıllık bir dönem için atanmaktadır (Janig, 2016a, s.66).

Herhangi bir vatandaş, yabancı veya ziyaretçi, aşağıdaki durumlarda İçişleri Bakanlığı İç Soruşturmalar Müdürlüğü'ne veya Ombudsman'a şikayette bulunabilir (https://www.ombudsman.bh/en/about-us/about-ombudsman/):

A- Sorumluluk alanları nedeniyle, sırasında veya sonucunda bir İçişleri Bakanlığı çalışanı tarafından herhangi bir şekilde suistimale uğrayanlar.

B- Yukarıda belirtilen suistimalden olumsuz etkilenenler. Olumsuz etki, herhangi bir kayıp, hasar veya riske maruz kalma şeklinde olabilir. Ancak, televizyonda, video görüntülerinde olayı izlemek, medyada takip etmekle ilgili olan konular veya bunlardan kaynaklanan hasarları içermez.

C- Olaya doğrudan tanık olanlar. Medyada suistimali izleyen, duyan veya okuyan hiç kimse böyle bir durumda şikâyetçi olarak kabul edilemez.

D- Yukarıda belirtilen durumlardan herhangi birinde bir temsilci veya şikâyetçiden yazılı onay alınması koşuluyla etkilenenler adına bir sivil toplum örgütü üyesi tarafından şikayette bulunulabilir. Ombudsman, özel gereksinimli şikâyetçilerin veya tercümeye ihtiyaç duyan Arapça bilmeyen şikâyetçilerin şikâyetlerini ele almak için gerekli imkânları ve hizmetleri sağlayacaktır.

Ombudsman, prosedürlerin yasallığını ve tutukluların, hükümlülerin ve gözaltındakilerin işkenceye, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye maruz kalmadığını tespit etmek için cezaevlerini, çocuk bakım merkezlerini ve gözaltı merkezlerini ziyaret etme yetkisine sahiptir. Her durumda, Ombudsman, cezaevlerinde, çocuk bakım merkezlerinde ve gözaltı merkezlerinde meydana gelen ölüm vakaları hakkında uygun işlem yapılması için gecikmeden bilgilendirilir. Ombudsman, ilgili yerel yasa ve yönetmeliklerde belirtilen

kriterlerin yanı sıra cezaevlerinde ve gözaltı merkezlerindeki uluslararası denetim standartlarını takip eder (https://www.ombudsman.bh/en/about-us/about-ombudsman/).

Bahreyn'de ombudsman şikayetleri aşağıdaki şekilde incelemektedir (https://www.ombudsman.bh/en/about-us/about-ombudsman/):

A. Kayıt:

İçişleri Bakanlığı çalışanına karşı yapılan her şikayet, resmi olarak ele alınabilmesi için bakanlık kayıtlarına kaydedilmelidir.

B. Şikayetin araştırılması:

I – İç Soruşturmalar Müdürlüğü tarafından yapılan soruşturmalar:

İçişleri Bakanlığı İç Soruşturmalar Müdürlüğü, Kamu Güvenlik Kuvvetleri çalışanlarına karşı yapılan şikayetleri alır ve inceler. Emniyet Müdürlüğündeki Müdürlüğün bir temsilcisi, emniyet müdürlüğünde soruşturmayı yürütür. Soruşturma müdürlüğü, şikayetçiyi ve davalıyı, yeterli bilgi içeren bir bildiri ile şikayeti araştırmak için alınan tedbirler ve incelemenin sonucu hakkında gecikmeden bilgilendirir.

C - Ombudsman Tarafından Yapılan Soruşturmalar:

İçişleri Bakanlığı İç Soruşturmalar Müdürlüğü, aşağıdaki durumlarda şikayetleri Ombudsmana iletir:

A - Şikayet, İçişleri Bakanlığı çalışanının sorumluluklarını yerine getirirken yaptığı eylem sırasında veya sonrasında ölüm, yaralanma veya ağır kötü muamele vakasını içeriyorsa.

B – İçişleri Bakanlığı çalışanının, İçişleri Bakanlığına olan kamu güvenini olumsuz yönde etkileyen herhangi bir saldırgan davranışı. Ombudsman, şikayetçiyi ve davalıyı, şikayeti araştırmak için alınan tedbirleri ve bulguları ayrıntılı olarak açıklayan bir bildiri aracılığıyla gecikmeden bilgilendirir.

Bir kişi, hükümet kuruluşlarının elinde bulunan bilgileri elde etmek için şikayette bulunabilir. Bir kişi, cezai kovuşturma başlatmadan önce kendisine bilgi verilmesi hakkına sahiptir. Böyle bir hak, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 10. maddesinde öngörülen adil yargılanma hakkının yanında yer alır. Ayrıca, bir bireyin hak sahibi olduğu bilgilerin geçerli bir sebep olmaksızın saklanmaması gerektiği gerekçesiyle de öne sürülebilir. Bu, bilgi edinme özgürlüğü rejimine tabi olan herhangi bir yönetimin insan hakları ihlallerini gizlemesini zorlaştırır (Rub, 2022, s.10).

Ombudsman ve İçişleri Bakanlığı İç Soruşturmalar Müdürlüğü'nün uzlaşma ve medeni uzlaşma taleplerindeki rolü, şikayette bulunan taraflara bir görüş bildirmekle sınırlıdır. Görüşleri hiçbir taraf için zorunlu değildir (Rub, 2022,

s.12). Herhangi bir şikayetçi veya davalı veya atanmış bir vekil, İçişleri Bakanlığı İç Soruşturmalar Müdürlüğü'nün kararına karşı tebliğ tarihinden itibaren 60 gün içinde Ombudsman'a itiraz etme hakkına sahiptir. Ancak, Ombudsman tarafından verilen herhangi bir karara, tavsiyeye veya soruşturmaya karşı itirazlar Ombudsman'a sunulamaz ve yetkili mahkemeye gönderilir (https://www.ombudsman.bh/en/about-us/about-ombudsman/).

Ombudsman, yıl sonunda faaliyet raporlarını içişleri bakanlığına göndermektedir. Ombudsmanın parlamento ile bağı yoktur (Janig, 2016a, s.69).

Bahreyn'de İçişleri Bakanlığı'nda bir ombudsman olmasına rağmen, insanların yolsuzlukları bildirdikleri için tutuklanıp işkence gördüklerine dair güvenilir raporlar da vardır. Mart 2018'de daha önce yolsuzluk ve hükümet suistimallerini bildiren beş kişinin tutuklanması ve sosyal medyaya getirilen yeni kısıtlamalar, yolsuzluğun önemli ölçüde az bildirilmesinin muhtemel olduğunu gösteriyor (Vittori, 2019, s.15).

3. Bangladeş'te Ombudsman

3.1. Bangladeş'in Siyasi Sistemi ve Kamu Yönetimi Yapısı

Bangladeş, 1947 yılına kadar Birleşik Hindistan'ın bir parçası olarak İngiliz yönetimi altındaydı ve 1971 yılına kadar Pakistan'ın bir parçasıydı. Bangladeş'teki mevcut idari sistem uzun bir zaman dilimi içerisinde evrimleşmiştir (Kalimullah vd., 2013a, s.280). Doğu Bengal halkının 1952 yılında başlattığı ve yıllar içinde Bağımsızlık Savaşı'na dönüşen mücadele, 16 Aralık 1971'de Bangladeş Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Yaklaşık 171 milyonluk nüfusuyla Güney Asya'nın üçüncü, dünyanın ise sekizinci en kalabalık ülkesi olan Bangladeş'in yüzölçümü 147.570 km2'dir. Bangladeş'te sekiz idari bölge bulunmaktadır: Dakka, Chittagong, Rangpur, Khulna, Rajshahi, Barisal, Mymensingh ve Sylhet. Her idari bölge illere ayrılmıştır ve toplamda 64 il bulunmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2025b, s.1).

Bangladeş devleti, milyonlarca insanın hayatını kaybettiği uzun ve kanlı bir bağımsızlık savaşının ardından kurulmuştur. Bangladeş halkının iradesiyle ortaya çıkan Bangladeş Anayasası, ülkenin en üst yasasıdır. Bağımsızlık ruhu, demokrasi ve laiklik Anayasanın temelini oluşturur. Anayasanın giriş bölümüne göre "hukukun üstünlüğü, temel insan hakları ve özgürlükleri, eşitlik ve adalet" devletin temel amaçları arasındadır. Anayasanın Üçüncü Bölümü "Temel Haklar"a ayrılmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde kabul edilen temel hakların hemen hemen hepsi bu bölümde garanti altına alınmıştır. Kanun önünde eşitlik, yaşam hakkı, keyfi tutuklama ve gözaltına alma yasağı, zorla çalıştırma yasağı, hareket özgürlüğü, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, din özgürlüğü, çalışma özgürlüğü, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı ve iletişim özgürlüğü Anayasanın Üçüncü Bölümünde sıralanan temel haklar arasındadır (Hossain,

2012a, s.54).

Bangladeş Anayasası'na göre, merkezi hükümet üç kola ayrılmıştır: Başkan, Başbakan ve Kabine. Yasama organı, Jatiya Sangsad (Ulusal Parlamento) tarafından temsil edilirken, Bangladeş Yüksek Mahkemesi yargıyı temsil eder. Bangladeş Halk Cumhuriyeti üniter bir devlettir, yani merkezi hükümet tüm ülkeyi kontrol eder (Güven vd., 2023, s.145). Parlamenter demokrasi ile yönetilen Bangladeş'te, Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından resmen atanmış olsa bile, parlamento üyesi olmalı ve tüm parlamentonun güvenini kazanmalıdır. Cumhurbaşkanı, parlamento tarafından seçilen devlet başkanıdır. Bangladeş Anayasası 1972'de hazırlanmış olup, anayasaya eklenen on dört maddeden oluşmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024a, s.2).

3.2. Bangladeş Ombudsmanı

Bangladeş gibi gelişmekte olan bir ülkede yönetim oldukça yozlaşmış durumdadır ve insan hakları sıklıkla ihlal edilmektedir. Aslında, kalkınma süreci yolsuzluk, bürokrasi ve bürokrasi engeli nedeniyle kesintiye uğramaktadır (Hossain, 2012b, s.180). Nitekim Bangladeş'te bürokrasi, koloni döneminden beri yapılaşmış durumdaydı ve bu yapı kendilerine, alt kıtayı sarsan siyasi çalkantılara rağmen, sakin ve müreffeh bir alan yaratmayı başaran, geçirimsiz bir hizip kurmuştur. Bu hizip, hesap verebilirliğe ve değişime tamamen dirençliydi ve kayırmacılığa ve yolsuzluğa eğilimliydi. 1971'den önce bürokrasi üzerinde siyasi kontrol kurmadaki başarısızlık ve bu organın reform edilmesi gerektiğinin kabul edilmesi, Bangladeş Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın 1972 yazarlarının Bangladeş'teki bürokraside hesap verebilirlik ve şeffaflığı sağlamak için 77. Maddede Ombudsman Ofisi'ni öngörmelerine yol açtı (Kalimullah vd., 2013b, s.34).

Bangladeş'te kamu yönetiminde reform ihtiyacı devam eden bir zorunluluk haline geldi. Reformlar kamu hizmetlerini en etkili şekilde daha hesap verebilir, şeffaf ve verimli hale getirir. İdari reformlar kamu hizmetinde güveni yeniden tesis etme ve bütünlüğü oluşturma yolunda bir cevap olmalıdır. İdari reform yoluyla güveni yeniden tesis etmek kurumsal reform yoluyla gerçekleştirilmelidir. Kurumsal reform, süreçlerde, prosedürlerde ve iyileştirme yapılarında reformu içerir (Islam ve Mahmud, 2015, s.136). Bangladeş'te ombudsmanın kurulması bir idari reform hareketi olarak görülebilir. Anayasada 77. Maddede ombudsmanlığın Parlamento tarafından kurulması hükmü yer almaktadır (Mikail ve Chowdhury, 2017, s.78; Ahmed, 2004, s.1). Bangladeş Ombudsman Yasası, 9 Nisan 1980'de kabul edildi. Bu mevzuat, kamu otoriteleri içindeki kötü yönetimle ilgili sorunları ele almak ve hükümetin hesap verebilirliğini artırmak amacıyla Ombudsman ofisini kurmuştur. Yasa, Ombudsman'a bakanlıklar, kamu görevlileri ve yasal kurumlarla ilgili şikayetleri araştırma yetkisi vererek, vatandaşların idari eylemlerden kaynaklanan adaletsizliklere çözüm araması için bir mekanizma görevi

görmektedir. Mevzuat, Parlamento'nun önerilerine dayanarak Cumhurbaşkanı tarafından atanan Ombudsman Ofisi'nin kurulmasını sağlamaktadır. Ombudsman, önemli oranda dürüstlükle birlikte yerleşik yasal veya idari yeterlilik göstermelidir (Tabassum, 2024, s.135). Ombudsman'ın niteliklerine ilişkin olarak, söz konusu Kanunun 3(2) maddesi, "Parlamento, Ombudsman olarak atanmak üzere, bilinen hukuki veya idari yeteneğe ve belirgin dürüstlüğe sahip bir kişiyi önerecektir" hükmünü içermektedir. Ancak hukuki yeteneğe sahip bir kişi, gerekli idari yeteneğe sahip olmayabilir ve benzer şekilde, idari yeteneğe sahip bir kişi, Ombudsmanlık görevi için daha da önemli olan hukuki yeteneğe sahip olmayabilir. Bu nedenle Ombudsman'ın hem hukuki hem de idari bilgiye sahip olması gerekir (Hossain, 2012b, s.179). Bangladeş'te ombudsmanlık sisteminin hayata geçirilmesiyle demokratik yönetim ile halk arasındaki mesafenin azaltılması mümkün olmaktadır (Hossen ve Rahman, 2019, s.107-108).

Ombudsman, bir soruşturma yapmak için herhangi bir kamu görevlisinden, başka bir kişiden bilgi vermesini, herhangi bir belgeyi ibraz etmesini veya herhangi bir belgeye cevap vermesini isteyebilir. Bu zaten yasada belirtilmiştir. Böyle bir soruşturmanın amaçları doğrultusunda, 1908 tarihli Medeni Usul Kanunu uyarınca bir davayı yargılarken aşağıdaki hususlarda bir Medeni Mahkemenin tüm yetkilerine sahip olacaktır (Hannan, 2023, s.97):

(a) herhangi bir kişinin çağrılması ve hazır bulunmasının sağlanması ve yemin altında sorgulanması;

(b) herhangi bir belgenin aranması ve ibraz edilmesi zorunluluğu;

(c) yeminli ifadeye dayalı kanıt gerektirme;

(d) bir mahkemeden veya ofisten herhangi bir kamu kaydının bir kopyasını talep etme;

(e) belgeleri veya tanıkları incelemek üzere komisyonlar atama;

(f) gerekebilecek ek maddeler.

Ombudsman incelemesi sonrasında bir idari otorite önerilerini takip etmeyi reddederse Cumhurbaşkanı'na başvurabilir. Ne yazık ki, Bangladeş'teki mevcut her şeye gücü yeten parlamenter yönetim sistemi altında, Cumhurbaşkanı'nın önerilerini uygulamak için herhangi bir yürütme yetkisi yoktur. Bu nedenle ombudsmandan beklenen nihai başarılar elde edilemeyebilir (Hyder, 2015, s.13). Ombudsmanlığın varlığı durumunda bile etkinliğinin oldukça sınırlı olduğu açıktır (Mahdi, 2024, s.8).

Kanunun 7(1) maddesinde; Ombudsman bu Kanun uyarınca bir soruşturma yürütmeyi kabul ettiğinde şunları yapacaktır (http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details-599.html):

(a) Şikayetin bir kopyasını veya kendiliğinden soruşturma yürütmeyi teklif ettiği durumda, gerekçelerini açıklayan bir beyanı Bakanlığa, yasal kamu otoritesine veya ilgili kamu görevlisine iletecektir.

(b) Bakanlığa, yasal kamu otoritesine veya ilgili kamu görevlisine, söz konusu şikayet veya beyan hakkında yorumlarını sunma fırsatı tanıyacaktır.

(2) Yukarıda belirtilenler hariç, böyle bir soruşturmayı yürütme prosedürü, Ombudsman'ın olayın koşullarına uygun gördüğü şekilde olacaktır.

(3) Ombudsman, bu kişilerden ve uygun gördüğü şekilde bilgi alabilir ve soruşturmaları uygun gördüğü şekilde yapabilir.

(4) Başka bir kişi tarafından başka bir kanun uyarınca herhangi bir eylem soruşturuluyorsa, Ombudsman, yazılı olarak kaydedilecek nedenlerle kendisi tarafından bir soruşturmanın gerekli olduğuna kanaat getirmediği sürece bu eylemi soruşturmayacaktır.

Ombudsman, görevlerinin yerine getirilmesiyle ilgili olarak yıllık bir rapor hazırlar ve bu rapor Parlamentoya sunulur (http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-367/section-24632.html). Ombudsman'ın yıllık raporunun kamuoyuna yayınlanmasıyla ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Kanun, hükümet dışı sektörler hakkında da sessiz kalmaktadır. Ayrıca, bir şikayetçinin Ombudsman'a şikayette bulunmadan önce daha yüksek bir idari makam varsa, bu makama şikayette bulunması ve kararını beklemesi gerekip gerekmediği de açık değildir. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu da bu konuda sessiz kalmaktadır (Hossain, 2012b, s.180).

Kanunun 9(1) maddesinde (http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details-599.html); bu Kanun kapsamındaki herhangi bir eylemin incelenmesinden sonra, Ombudsman'a, söz konusu eylemle bağlantılı olarak kötü yönetim sonucunda şikayetçiye veya başka kişilere haksızlık yapıldığı anlaşılırsa, Ombudsman, yazılı bir raporla, ilgili yetkili makama, söz konusu haksızlığın raporda belirtilen şekilde ve sürede giderilmesini tavsiye eder.

(2) Alt madde (1) uyarınca bir raporun gönderildiği yetkili makam veya bu konuda yetkilendirdiği bir kişi, raporda belirtilen sürenin sona ermesinden itibaren bir ay içinde, Ombudsman'a rapora uyum için yapılan işlemi bildirir.

(3) Bu Kanun kapsamındaki herhangi bir eylemin incelenmesinden sonra Ombudsman, söz konusu eylemin herhangi bir kişiye haksız yere lütuf gösterilmesine veya herhangi bir kişiye haksız kişisel çıkar veya kazanç sağlanmasına yol açtığını ve bunun doğrulanabileceğini düşünürse, bulgularını ilgili belgeler, materyaller ve diğer kanıtlarla birlikte yazılı bir raporla ilgili yetkili makama bildirir ve uygun gördüğü yasal, departman veya disiplin eylemini önerir.

(4) Yetkili makam veya bu konuda yetkilendirdiği bir kişi, kendisine alt madde (3) uyarınca iletilen raporu inceler ve raporun alındığı tarihten itibaren bir ay içinde Ombudsmana raporuna dayanarak alınan veya alınması önerilen eylemi bildirir.

(5) Ombudsman, (1) ve (3) alt bölümlerinde sözü edilen raporuna dayanarak yapılan veya yapılması önerilen eylemden memnunsa, davayı kapatır; ancak memnun değilse ve davanın bunu hak ettiğini düşünüyorsa, dava hakkında Cumhurbaşkanına özel bir rapor sunabilir.

(6) Ombudsman, bu Kanun kapsamındaki görevlerinin yerine getirilmesiyle ilgili yıllık bir rapor hazırlar ve Cumhurbaşkanına sunar; Cumhurbaşkanı da bunu açıklayıcı bir muhtırayla birlikte Parlamentoya sunar.

(7) Ombudsman, bu Kanun kapsamındaki herhangi bir soruşturma sırasında herhangi bir yasada herhangi bir kusur bulursa, bu kusuru Hükümete bildirebilir ve kendi görüşüne göre bu kusuru giderecek yasa reformunu önerebilir.

4. Macaristan'da Ombudsman

4.1. Macaristan'ın Siyasi Sistemi ve Kamu Yönetimi Yapısı

Macar toplulukları günümüzdeki Macaristan'ın bulunduğu Orta Avrupa'ya 895 yılında yerleşmiştir. 1000 yılında ilk Macar devleti olan Macar Krallığı bu bölgede kurulmuştur (Bayar, 2012, s.86). Ortaçağ Macaristan Krallığı 1526'da Osmanlı Türkleri tarafından fethedildi ve 1699'da Avusturya İmparatorluğu tarafından işgal edildi. Habsburg monarşisiyle huzursuz bir ilişkisi vardı. 1867'deki Ausgleich (Uzlaşma), Macaristan'a iç işleri üzerinde önemli bir özerklik ve Macar olmayan etnik grupları üzerinde kontrol sağladı. Avusturya İmparatoru aynı zamanda Macaristan Kralıydı. Bu düzenleme, I. Dünya Savaşı'nın sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasına kadar sürdü. Merkez Güçler yenilgiye uğradığında, Macar parlamentosu 17 Ekim 1918'de Avusturya'dan bağımsızlığını ilan etti. 1 Kasım'da bağımsız bir hükümet kuruldu. Avusturya-Macaristan, 3 Kasım'da Müttefiklerle bir ateşkes imzaladı. Müttefikler ve Macaristan arasında 13 Kasım'da imzalanan ayrı bir Askeri Sözleşme, Macar silahlı kuvvetlerinin geri çekilmesini ve terhis edilmesini talep etti. 16 Kasım'da cumhuriyet ilan edildi. Macaristan'da taht boş kalmasına rağmen 23 Mart 1920'de krallık ilan edildi. 10 Eylül 1919'da, St.-Germain Antlaşması Macaristan'ın Avusturya'dan bağımsızlığını tanıdı. 4 Haziran 1920'de imzalanan Trianon Antlaşması, Macaristan'ın savaş sonrası sınırlarını tanımladı. Savaş öncesi topraklarının dörtte üçünü ve savaş öncesi nüfusunun üçte ikisini komşu devletlere kaybetti. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri antlaşmaları hiçbir zaman onaylamadı; bu nedenle, Amerika Birleşik Devletleri'nin eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı savaş durumunu sona erdirmesi ve Macaristan'ı tanıması 1921'e kadar gerçekleşmedi.

II. Dünya Savaşı sırasında Macaristan Almanya'nın yanında savaştı, ancak 15 Ekim 1944'te taraf değiştirme girişiminin başarısız olması üzerine ülke Alman askeri işgali altına girdi. Soğuk Savaş sırasında Macaristan dış politikası, Imre Nagy'nin Kasım 1956'da ilan ettiği kısa süreli tarafsızlık dönemi hariç, genel olarak Sovyetler Birliği'nin politikasıyla uyumluydu. 1989'dan bu yana Amerika Birleşik Devletleri ile Macaristan arasındaki ilişkiler önemli ölçüde güçlendi (https://history.state.gov/countries/hungary).

Macaristan'da 1989 Anayasa Değişikliği ile önceki yönetimden tamamen farklı yeni bir yasal ve siyasi düzen getirildi. Anayasanın 1. ve 2. maddeleri Macaristan Cumhuriyeti'nin hukukun üstünlüğü ile yönetilen bağımsız ve demokratik bir devlet olduğunu belirtmektedir (Eroğlu, 2011, s.351).

Sovyet'lerin çökmesi sonrasında Macaristan, 1989 yılında parlamenter demokrasiye geçmiştir. Tek kamaralı Parlamento, dört yıllık bir süre için seçilen 199 milletvekilinden oluşmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2025c, s.1). Macaristan'da Sovyet sisteminden kopuş sonrasında merkeziyetçilik yumuşamaya başlamıştır (Tuncer ve Alodalı, 2011, s.39). Nitekim 1990 yılında yürürlüğe giren Yerel Yönetimler Kanunu, kamu gücünün mekânsal dağılımında tamamen yeni bir durum ortaya çıkardı. Daha önce önemli bir yere sahip olan il teşkilatı varlığını sürdürürken, belediye özerk bir yapı olarak yerel yönetim sisteminin temel unsuru haline geldi (TEPAV, 2009, s.39).

Devlet iktidarının en yüksek organları parlamento (ulusal meclis) ve başkanlık konseyi (hükümet yürütme kurulu)'dur. Tek meclisli parlamentoda 349 üye, başkanlık konseyinde ise 21 üye vardır. Başkanlık konseyinin üyeleri parlamento tarafından seçilir ve parlamentoya karşı sorumludur. En yüksek idari otorite, üyeleri hükümet yürütme kurulunun önerisi üzerine parlamento tarafından seçilen ve görevden alınan bakanlar kuruludur. Başkanlık konseyinin başkanı Macaristan'ın devlet başkanıdır, bakanlar kurulunun başkanı ise başbakan olarak görev yapmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2025b, s.4).

4.2. Macaristan Ombudsmanı

Macaristan'da, idari reform gündemi çerçevesinde 1990'lı yıllardan sonra temel dış politika hedefi Batı ile bütünleşmede görülmekteydi, çünkü Avrupa entegrasyonu, Macaristan'ın modern ve demokratik hâle gelmesi için stratejik bir hedeftir (Avar, 2024, s.74; Bayramoğlu Özuğurlu, 2024, s.4). Macaristan demokrasiye geçişin ardından Batı ile bütünleşmek amacıyla hemen her alanda reformlar yapmış, yeni ekonomik politikalar uygulamaya koymuş ve dış politikasını yeni anlayışa uyarlamaya çalışmıştır. 1990-2000 yılları arasında Avrupa Konseyi, Dünya Ticaret Örgütü, OECD, IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlere üye olmuştur. Özellikle 1999'da NATO üyeliği ve 2004'te AB üyeliği Macaristan'ın Batı'daki yerini sağlamlaştırmıştır. Demokrasiye geçiş Macaristan'ın siyasi hayatını da hareketlendirmiştir. Yeni süreçte Komünist

Parti'nin devamı olarak görülen Sosyalist Parti etkin olmuş, muhafazakâr, liberal ve popülist partiler de önemli roller üstlenmiştir (Bayar, 2012, s.88).

2011 yılı, 1993 yılında Macaristan'da kurulan Ombudsman sisteminin son yılıydı. Temel Kanun ve Ombudsman Yasası, 1 Ocak 2012'den itibaren Ombudsman kurumunun karakterini değiştirdi, ancak Ombudsman'ın temel görevi aynı kaldı: "Vatandaşların haklarını savunmak için şikayetleri üzerine harekete geçmek" (Szabó, 2013, s.65).

1993 Ombudsman Yasası'na göre, Vatandaş Hakları Parlamento Komiseri'nin temel görevi, farkına vardığı anayasal haklarla ilgili herhangi bir uygunsuzluğu soruşturmak ve bunların giderilmesi için genel veya özel tedbirler başlatmaktı. Vatandaş Hakları Parlamento Komiseri yalnızca Parlamento'ya karşı sorumluydu. Ombudsman'ın yasal statüsüne gelince, yargılama sırasında bağımsız olması ve yalnızca Anayasa ve Parlamento yasaları temelinde tedbirler alabilmesi gerekiyordu. Ombudsman, Cumhurbaşkanı'nın önerisi üzerine Parlamento üyelerinin üçte iki oy çoğunluğuyla altı yıllık bir süre için seçildi. Ombudsman ikinci bir dönem için yeniden seçilebilirdi (Szabó, 2013, s.66). Yasaya göre ombudsman, oldukça geniş düzeyde bağımsızdı (Jávor, 2006, s.287).

Yeni Temel Kanuna göre, Ombudsman ve iki uzman yardımcısının altı yıllık bir süre için Parlamento üyelerinin üçte iki çoğunluğu tarafından seçildiği tek bir ombudsman kurumu oluşturulmuştur. Kurumun adı değiştirilmiştir; "Vatandaş Hakları Parlamento Komiseri" unvanı "Temel Haklar Komiseri" olarak değiştirilmiştir (Szabó, 2012, s.114). Anayasaya göre, Temel Haklar Komiseri, kendisine ulaşan anayasal hakların ihlalini içeren davaları soruşturmak veya soruşturma başlatmak ve bunların giderilmesi için genel veya özel tedbirleri başlatmakla yükümlüdür (Somody, 2007, s.373). Yasanın hükümleri ombudsman sisteminin örgütsel yapısını güçlü bir şekilde etkilemektedir. Parlamento yalnızca bir ombudsman seçtiğinden, bu kişi Macaristan Parlamentosu tarafından seçilen kendi yardımcılarını seçmekle görevlendirilmiştir. Gelecek nesillerin çıkarlarının korunmasından sorumlu bir Yardımcı Komiser ve Macaristan'da yaşayan ulusların çıkarlarının korunmasından sorumlu bir Yardımcı Komiser daha vardır (https://www.ajbh.hu/en/web/ajbh-en/about-the-office).

Temel Kanun'un 30. maddesi yeni bir birleşik sistem kurdu ve bir dizi uzmanlaşmış komisyon üyesi yerine entegre bir ombudsman kurumunu tercih etti; bu, birçok Avrupa devletinin daha önce tercih ettiği ve maliyetleri azaltırken şeffaflığı ve verimliliği artıran bir çözümdü. Geriye dönüp bakıldığında, bu hareket açıkça hükümetin merkezileştirme çabalarının bir parçasıydı (Lux, 2022, s.76). Temel Haklar Komiseri (https://www.ajbh.hu/en/web/ajbh-en/about-the-office);

- çocukların haklarının,

- Macaristan'da yaşayan ulusların haklarının,

- en savunmasız sosyal grupların haklarının,

- "gelecek nesillerin çıkarları" olarak belirlenen değerlerin korunmasına özel önem vermektedir.

Macaristan'da temel haklarının ihlaliyle karşı karşıya kalan herkes, Temel Haklar Komiserliği'ne başvurma hakkına sahiptir (Gültekin-Várkonyi, 2016, s.64). Hak ihlali durumunda, ombudsman ilgili otoriteye veya onun denetim organına bir tavsiyede bulunur ve bu otorite, otuz gün içinde tavsiyenin esasları ve alınan önlemler hakkındaki konumunu kendisine bildirmekle yükümlüdür (Lux, 2022, s.77).

Kamu hizmetleri yürüten bir organa yönelik soruşturmalar yalnızca kamu hizmeti faaliyetleriyle bağlantılı olarak yapılabilir. Örgütlenme biçiminden bağımsız olarak, kamu hizmetleri yürüten organlar şunlardır (https://www.ajbh.hu/en/web/ajbh-en/about-the-office):

- Devlet veya yerel hükümet görevlerini yürüten ve/veya bunların yürütülmesine katılan organlar,

- Kamu hizmetleri sağlayıcıları,

- Evrensel sağlayıcılar,

- Devlet veya Avrupa Birliği sübvansiyonlarının verilmesine veya aracılık edilmesine katılan kuruluşlar,

- Bir hukuk kuralında kamu hizmeti olarak tanımlanan faaliyetleri yürüten kuruluşlar ve

- Bir hukuk kuralında öngörülen ve kullanımı zorunlu olan bir kamu hizmetini yürüten kuruluşlar.

Temel Haklar Komiseri, yürüttüğü soruşturma hakkında kamuya açık bir rapor hazırlar. Yayımlanan rapor kişisel veriler, sınıflandırılmış veriler, yasal olarak korunan sırlar veya mesleki sırlar içeremez (Bódi, 2024, s.532). Komiser, temel haklar faaliyetleri hakkında bilgi verdiği ve düzenlemeler veya herhangi bir değişiklik için öneriler ve tekliflerde bulunduğu yıllık raporunu Parlamento'ya sunar. Parlamento, raporu sunulduğu yıl içinde görüşür. Temel Haklar Komiseri, Anayasa Mahkemesi'nde yasal kuralların Temel Kanun'a uygunluğunun incelenmesini başlatabilir (https://www.ajbh.hu/en/web/ajbh-en/about-the-office).

5. Ürdün'de Ombudsman

5.1. Ürdün'ün Siyasal Sistemi ve Kamu Yönetimi Yapısı

Ürdün için kullanılan "tarihten ödünç alınmış bir ülke" ifadesi, var olan tarihi mirasına işaret etmenin yanı sıra, belirgin bir gerçeğe işaret ediyor. Yani bu ülke, tarih boyunca birçok medeniyetin etkisi altında kalmış ve birçok devletin egemenliği ve yönetimi altında kalmıştır (Ceylan, 2002, s.33).

Ürdün, 11 Nisan 1921'de Ürdün Emirliği adı altında İngiliz mandası olarak kuruldu ve 25 Mayıs 1946'da bağımsızlığını ilan etti. Devletin adı 24 Ocak 1949'da Ürdün Haşimi Krallığı olarak değiştirildi. Mevcut Kral, merhum Kral Hüseyin'in en büyük oğlu olan II. Abdullah'tır. Babasının ölümünün ardından 7 Şubat 1999'da tahta çıktı. Kral II. Abdullah'ın en büyük oğlu olan ve 1994'te doğan Prens Hüseyin, 2 Temmuz 2009'da Veliaht Prens ilan edildi. Kral, Ürdün'de yürütme ve yasama alanlarında belirleyici otoritedir. Anayasanın 34, 35 ve 36. maddeleri Kral'a Parlamentoyu feshetme, Başbakanı, Bakanlar Kurulu üyelerini ve Senato'yu atama ve görevden alma yetkisi verir. Yasalar Kral'ın onayının ardından yürürlüğe girer. Kral tüm yasal sorumluluk ve yükümlülüklerden muaftır. Kral, yürütme görevlerini Başbakan ve atadığı Bakanlar Kurulu aracılığıyla yürütür. Parlamento'nun iki meclisi vardır: Temsilciler Meclisi ve Senato (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2025d, s.1).

Yargı Konseyi, yargının idaresi ve denetiminden sorumludur. Yargı Konseyi on bir yargıçtan oluşur. Konsey'e Yargıtay Başkanı başkanlık eder. Yargı Konseyi, yargıçların atanması, görev yerlerindeki değişiklikler, terfiler, emeklilikler ve disiplin konularını ele alır. Yargıçlar, 74 (yetmiş dört) yaşına kadar görevde kalırlar. Yargıtay Başkanı için yaş sınırı yoktur (Wazani, 2010, s.107). Anayasal monarşi ile yönetilen (Şahin, 2012) Ürdün'de yargının gerçek bağımsızlığı, 1952 Anayasası ile garanti altına alınmıştır. Kral, yargıçların atanmasını veya görevden alınmasını onaylasa da, pratikte Yüksek Yargı Konseyi tarafından denetlenirler. Hukuk kodu, İslam hukukuna ve Fransız hukuk sistemine dayanmaktadır. İdari yapı, 12 ilden oluşmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024b, s.3).

Ürdün, Arap dünyasının politik olarak en liberal ülkeleri arasındadır ve bölgeyi etkileyen sıkıntıları paylaşsa da yöneticileri barış ve istikrarı koruma taahhüdünde bulunmuştur. Halkın ezici çoğunluğu Arap'tır, özellikle Ürdünlüler ve Filistinlilerden oluşmaktadır. Ürdün vatandaşlarının çoğu Filistin kökenlidir, ancak Ürdün vatandaşı olmayan Filistinliler nüfusun %5'inden fazlasını oluşturmaktadır (https://www.britannica.com/place/Jordan).

5.2. Ürdün Ombudsmanı

Ürdün'de insan haklarını koruyan çeşitli mekanizmalar bulunmaktadır (Mohammad, 2019, s.83). Nitekim Ürdün, yolsuzluğu önlemek ve onunla

mücadele etmek için birçok önlem almıştır (Alkhalaileh vd., 2023, s.532). Ürdün bu konuda birçok yasa çıkarmıştır: Ceza Kanunu, Yolsuzlukla Mücadele Yasası, Kara Para Aklamayı Önleme Yasası, Bilgiye Erişim Hakkı Yasası, Ekonomik Suçlar Yasası, Ombudsman Yasası ve Mali Açıklama Yasası. Dahası Ürdün, kamu ve özel sektörlerde yolsuzluğun önlenmesi ve onunla mücadele edilmesi için kapsamlı bir politikanın koordinasyonu ve oluşturulması amacıyla 2007 yılında Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu'nu (ACC) kurdu (Nawafah ve Al-Amyan, 2013, s.442; Yom, 2013, s.136; Aljazi vd., 2024, s.405).

Ürdün'de ombudsman, kamu yönetimlerinin eylemlerini izlemek ve yolsuzlukla mücadele amacıyla 1992 yılında kurulan İdari Denetleme ve Soruşturma Bürosu'na kadar uzanmaktadır (Malik, 2007, s.262). Esas manasıyla Ürdün'deki Ombudsman Bürosu, 2008 yılında kuruldu. Hükümet bünyesinde yer almaktadır. Hükümetin kamu sektörünü iyileştirme çabasının bir parçası olarak kamu sektörü kuruluşlarına karşı vatandaşların şikayetlerini iletebilmeleri için bir yol sağlamak amacıyla oluşturuldu (Cuvillier ve Almaroof, 2015, s.1). Ürdün Ombudsmanı, kamu yönetimi tarafından herhangi bir kararname, prosedür, uygulama veya herhangi bir reddetme eylemiyle ilgili olarak bireylerden gelen şikayetleri incelemektedir. Ombudsman, vatandaşların hükümet kurumları tarafından saklanan bilgilere erişmesine yardımcı olmuştur (Malik, 2007, s.263).

Ombudsman, dört yıllık bir dönem için ve en fazla 2 dönem görev yapma olanağı ile Başbakan'ın tavsiyesi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanmaktadır (Janig, 2016b, s.171). Ombudsman Bürosu, akan rütbesi ve maaşı ile hizmet veren Başkan tarafından yönetilir. Kanun, ombudsmanın birkaç koşulu karşılamasını gerektirir; özellikle dürüstlük, tarafsızlık, hukuk, kamu yönetimi alanında uzun süreli deneyim, atanması sırasında ve çalışması esnasında kamu yönetimi veya seçilmiş bir konsey tarafından istihdam edilmemesi. Yasanın 11. maddesi tarafından yönetilen yasal çerçeve dışında görevden alınamaz; örneğin bir suç veya kabahatten hüküm giymiş olmak gibi (Jordan's Ombudsman Bureau Annual Report, 2010, s.7). Ombudsman, görev ve kararlarında hükümet otoritelerine karşı bağımsızdır (Trellová, 2017, s.79).

Ombudsman Yasası'na göre (Jordan's Ombudsman Bureau Annual Report, 2011, s.11);

- Ombudsman yetkilerini ve görevlerini tam bağımsızlıkla kullanır, yalnızca kanuna karşı sorumludur ve herhangi bir taraftan veya makamdan emir veya talimat almaz (Madde 15/A).

- Bir şikayet dilekçesinin kabulüne karar verilirse, Ombudsman bu şikayeti uygun gördüğü hız ve araçlarla çözmek için gerekli tüm adımları atar (Madde 15/A).

- Davalı, Ombudsman'ın yazısını belirtilen süre içinde (söz konusu yazının alınmasından itibaren 15 günü geçmemek üzere) cevaplamazsa, kendisine gerekli belgeleri, bilgileri vermeyi reddederse veya vermekten kaçınırsa, bu konuda harekete geçmesi için Başbakana başvurabilir (Madde 15/B).

- Ombudsman, işlemlerini tamamladıktan sonra kamu idaresi tarafından alınan kararların, işlemlerin, gerekli kararları, işlemleri yapmamasının aşağıdakilerden herhangi birini içerdiğini tespit ederse: i) kanunun ihlali, ii) adaletsizlik, yetkinin kötüye kullanılması veya eşitsizlik, ii) yasadışı talimatlara, haksız tedbirlere güvenilmesi, iv) ihmal, kusur, hata, bu hususta ayrıntılı bir rapor yazar ve davalı kamu idaresine gönderir. Ayrıca, şikayet konusuna uygun gördüğü herhangi bir öneriyi de sunabilir (Madde 18).

- Kamu idaresinde çalışan tüm görevliler, ombudsmanın görevini kolaylaştırır ve disiplin cezası ve cezai sorumluluk cezası konusunda gerekli bilgi ve belgeleri sağlar (Madde 21). Bu da ombudsmanın gücünü, yeterliliğini ve verimliliğini daha da destekler.

Ombudsman Bürosu, kendisine emanet edilen görevleri yerine getirmek ve kendisine verilen yetkileri kullanmak için hukuk sisteminde belirlenen özel yöntemleri kullanır ve bu ombudsmana iletilen şikâyet türüne yansır. Çünkü ombudsman, çalışma kapsamına giren şikayetleri incelemek ve değerlendirmek için özel yönergeler yayınlamıştır. Bu yönergeler, şikâyetler için özel bir form ve ayrıca kendi inisiyatifiyle soruşturma yöntemini benimsemiştir, böylece ombudsmanın rolü kendisine iletilen şikayetler üzerinde işlem yapmakla sınırlı değildir, kendi inisiyatifiyle de bir soruşturma başlatabilir (Aloran, 2017, s.98).

Ürdün Ombudsmanı'nda şikayetlerin işlenmesi, şikayetçinin adını, vatandaşlık numarasını, şikayetin gerçeklerini, nedenlerini ve varsa destekleyici belgeleri belirtmesi gereken şikayet formunun usulüne uygun şekilde doldurulmasıyla başlar. Tüm halk şikayette bulunabilir. Form, şikayetçi tarafından şahsen veya yasal temsilcisi tarafından imzalanmalıdır. Bu kimlik doğrulama prosedürü, asılsız şikayetleri azaltmak için gereklidir. Şikayet işlenip araştırıldıktan sonra ombudsman, şikayeti kabul etme veya reddetme kararı verir. Her iki durumda da karar gerekçelendirilmektedir (Jordan's Ombudsman Bureau Annual Report, 2011, s.11).

Ürdün Ombudsmanı'nın almış olduğu kararlar tavsiye niteliğindedir ve yıl sonunda faaliyet raporunu Bakanlar Kurulu ve Parlamento alt kanadına sunmaktadır (Janig, 2016b, s.174).

6. Tartışma

Çalışmada incelenen dört ülke ombudsmanı ile ilgili olarak literatüre dayalı karşılaştırma yapıldığında aşağıdaki maddeler ortaya çıkmaktadır:

- Çalışmada ülke ombudsman örneklerinin ele alınmasında ve yapısal/işlevsel olarak değerlendirilmesinde temel ölçüt olarak siyasal liberalizme dayalı demokrasi ve buna bağlı ölçütler (eşitlik, özgürlük, insan hakları, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, serbest piyasa, sınırlı devlet vb.) esas alınmıştır.
- Macaristan devletinin Avrupa'nın kalbinde bulunan AB üyesi bir siyasi yapı olarak demokrasiye olan bağlılığı daha fazladır. Bu yüzden ombudsmanın etkinliği konusunda en etkin ülkedir.
- Bahreyn ve Ürdün devletleri, Ortadoğu'da yer alan Arap kökenli ülkelerdir. Geçmiş yüzyıllardan günümüze Arap coğrafyasındaki siyasal ve kültürel özelliklere bağlı olarak demokrasinin yeni yeni canlanmaya başladığı bir yerde ombudsmanın da her ne kadar uzun yıllar uygulama tecrübelerine rağmen vasat bir yapı ortaya koyduğu söylenebilir. Her ne kadar bölgede İngiliz sistemine dair siyasi ve sosyolojik yapılar, oldukça fazla bir süre süreci etkilese de demokrasi sorunları günümüzde de devam etmektedir.
- Bangladeş devleti de Hint coğrafyasında bulunan Müslüman bir ülkedir. Hint bölgesinde devletlerin geçmiş tarihlerdeki merkezkaç ya da özerk niteliklere sahip olması ve İngiliz kültürünün bölgede uzun süren etkisi ombudsmanın performansı konusunda olumlu izlenimler bırakırken, ülkenin nüfusunun çok kalabalık olması ve diğer sosyo-ekonomik gerekçelerle ombudsman uygulamaları istenen kapasitede değildir.
- Literatürden elde edilen bilgilerle her dört devlette de ombudsmanların uzun zamandır tecrübe edildiği, kamu yönetimi hastalıkları ve insan hakları sorunları ile mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Ombudsmanların parlamentoya bağlı olduğu devletlerde ombudsmanların daha aktif olduğu ortaya çıkarken; yürütmeyle ilişkilendirildiği devletlerde demokrasinin ileriye taşınması açısından zayıftır. Çalışmada incelenen Bangladeş ve Macaristan ombudsmanları parlamento ile organik ilişki içerisindeyken, Bahreyn ve Ürdün ombudsmanları yürütme ile irtibatlandırılmıştır.
- Liberal demokrasi değerlerinin ülke ombudsman örneklerinin karşılaştırılmasında teorik zemin olarak kurgulanmış olması, çalışmanın yöntemi çerçevesinde sınırlılık ve örneklem alanını belirlemektedir. Bu kapsamda liberal demokrasinin dünyanın bazı yerlerine göre daha az geliştiği dört farklı devlette ombudsmanın yapısal ve işlevsel özellikler üzerinden bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Aşağıdaki Tablo 1'de, tartışma bölümü bağlamında Parlak ve Doğan (2015)'ın ürettiği ombudsman karşılaştırma kriterlerinin çalışmadaki ülkelere uyarlanmış hali bulunmaktadır.

Tablo 1

Ülke Ombudsmanlarının Karşılaştırma Kriterleri Bağlamında Değerlendirilmesi

KRİTERLER/ÜLKELER	**BAHREYN**	**BANGLADEŞ**	**MACARİSTAN**	**ÜRDÜN**
Kuruluş-Tarihsel gelişim	2012	1980	1993	2008
Görevler	Kamu yönetiminde kötü yönetimi kaldırmak	Kamu yönetiminde kötü yönetimi kaldırmak	Kamusal organlarda insan hakları ihlallerini çözmek	Kamusal organlarda insan hakları ihlallerini çözmek
Atanma	Kral	Parlamento	Parlamento	Bakanlar Kurulu
Şikayetlerin Kabulü	Dilekçe, web ya da email	Dilekçe, web ya da email	Dilekçe, web ya da email	Dilekçe, web ya da email
Çalışmaların Biçimi	Dönem içerisinde kamusal organlardan gerekli bilgileri talep edebilir	Dönem içerisinde kamusal organlardan gerekli bilgileri talep edebilir	Dönem içerisinde kamusal organlardan gerekli bilgileri talep edebilir	Dönem içerisinde kamusal organlardan gerekli bilgileri talep edebilir
Çalışmaların Sonlandırılması	Faaliyet raporları, hükümete sunulur	Faaliyet raporları, parlamentoya sunulur	Faaliyet raporları, parlamentoya sunulur	Faaliyet raporları, hükümete sunulur
Çalışmaların Yaptırımı ve Etkinliği	Kamusal idarelere tavsiye kararı verebilir, soruşturma açabilir	Kamusal idarelere tavsiye kararı, soruşturma açabilir	Kamusal idarelere tavsiye kararı verebilir	Kamusal idarelere tavsiye kararı verebilir

Kaynak: Çalışmanın yazarı tarafından meydana getirilmiştir.

Sonuç

Ombudsman, günümüzde yaklaşık olarak tüm dünya devletlerinde çeşitli düzeylerde ve türlerde uygulanan çağdaş bir kamu denetim aracıdır. Ombudsmanın hukukun üstünlüğüne, demokrasiye ve insan haklarına olan vurgusu, bürokratik sorunlar ve yolsuzlukların azaltılarak, halk ile siyasal iktidar arasında güven köprüsünün kurulmasında olumlu bir araç olarak görülebilir. Diğer yandan, geçmişte katı otoriter ve merkeziyetçi siyasal kültüre sahip devletlerde insan hakları ihlallerini en aza indirebilir.

Bunun yanında II. Dünya Savaşı'ndan sonra ombudsmanın hızla dünyaya yayılmasında demokrasinin başat siyasal rejim olması arasında bağlantı vardır. Liberal demokratik değerlerin dünyaya yayılması ile adalet ve hakkaniyet kavramlarının önem kazanması sonrasında ombudsmanlar da çok farklı coğrafyalarda ve kültürlerde kurulmuştur. Kapitalist sisteminden sosyalist sistemine ve üçüncü dünya ülkelerine kadar bunu gözlemlemek mümkündür.

Bu da ombudsmanın küresel kabul edilebilirlik noktasında bazı yönlerine odaklanılmasını gerektirmektedir.

Ombudsmanın kökeni konusunda, Batı ve Doğu medeniyetlerinden türediğine dair farklı çalışmalar olsa da, bu çalışmanın temel aldığı görüşe göre Antik Yunan mirasına dayalı olarak Batı Avrupa'da 17. yüzyılda Modernite ve Aydınlanma zemini ile bilimsel ve kurumsal olarak gelişmiştir. Çağdaş dünyanın temel bileşenlerinden biri olan ombudsman, çalışmada devletlerin karşılaştırılmasında hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi gibi evrensel değerler ile değerlendirilmiştir.

Çalışmada incelenen devletlerin ombudsman teşkilatlarına bakıldığında; bir körfez ülkesi olan Bahreyn'de ombudsmanın hükümet bünyesinde kurulduğu ve ülkede iktidarın sınırlandırılması için baş gösteren protestoların azaltılmasında bir çözüm olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bahreyn'de ombudsman anti-demokratik siyasal kültür ve çağdaş meselelere rağmen halktan şikayet kabul ederek çalışmalarını sürdürmektedir. Bir Güney Asya ülkesi olan Bangladeş'te ombudsman, geçmiş siyasal kültürdeki aşırı merkeziyetçilik, bürokrasi ve yarattığı yolsuzluklara bir çözüm biçiminde ortaya çıkmıştır. Bangladeş Ombudsmanı, parlamento bünyesinde faaliyet yürütmekte, yürütme ile de ilişkili bir demokratik çözüm aracı olarak görülebilir. Avrupa'da Macaristan Ombudsmanı ise diğer devletlerin siyasal kültürlerine göre daha demokratik bir ortamda yetiştiği söylenebilir. Ancak Macaristan devletinin geçmiş Sovyet tecrübesi nedeniyle ombudsman benzeri demokratik araçların etkinlik kapasitesi sınırlıdır. Bir Ortadoğu ve Arap ülkesi olan Ürdün'de ombudsman, yürütme organı içerisinde örgütlenmiş ve ama parlamento ile de dolaylı ilişkileri vardır. İdari kapasite açısından da Bahreyn ve Bangladeş'te ombudsmanın asıl olarak kötü yönetim ile uğraşması doğrudan önemli görülebilir. Ancak diğer iki ülkede de dolaylı olarak ombudsman kötü yönetim ile mücadele vermektedir. Ayrıca Bangladeş ve Macaristan'da demokrasi düzeyinin çeşitli sebeplerle yüksekliği ve parlamento ile olan organik bağ idari kapasiteyi artıran diğer etmenler arasında değerlendirilebilir.

Sonuç olarak çalışmada incelenen her dört devlet ombudsmanın çeşitli sorunlarla baş etmelerine rağmen uzun yıllar gerçekleştirmiş oldukları tecrübelerle çalışmalarını sürdürmektedirler. Literatürde kullanılan ombudsman karşılaştırma kriterleri ile çalışmadan çıkan bulgular birbirini desteklemektedir. Dört devlet ombudsmanı içerisinde gelişim ortamı bağlamında etkinlik ve performans açısından Macaristan, Bangladeş, Bahreyn ve Ürdün şeklinde bir sıralandırma yapılabilir. Macaristan'ın, Avrupa demokrasisinin kalbinde bir devlet olarak hak arama ve adalet gelenekleri daha güçlüdür. Bangladeş, uzun yıllar Hint coğrafyasında merkezi bir krallık bulunmaması nedeniyle özerklik açısından geri kalan iki devlete göre daha avantajlıdır. Bahreyn ve Ürdün, Ortadoğu Arap devletleri olarak uzun yıllar

İngiliz kontrol ve yönetimi altında kalmıştır. Ürdün yüzölçümü ve nüfus açısından daha büyüktür, etnik gruplar fazladır. Bu yüzden Bahreyn'de adaletin tesisi daha kolay görülebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	*Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.*
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	*It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Ahmed, N. (2004). The Ombudsman in Bangladesh, Bangladesh Journal of Law, Vol. 8:1, No. 2: 1-14.

Alabbas, N. (2024). The parliament in Bahrain and labour market policy preferences, Public Policy in the Arab World, Ed. Anis B. Brik, Edward Elgar, UK, 67-90.

Aljazi, J. D., Alzubidi, K. L., & Al-Shibli, F. S. (2024). The role of the Anti-Corruption Commissions in controlling the administrative decisions [Special issue]. Journal of Governance and Regulation, Vol. 13, Iss. 1, 405-415.

Alkhalaileh, R.I., Kamum, H.A. & Alshurafat, H. (2023). The Evolution of the National Strategy for Integrity and Anti-corruption in Jordan From 2008 to 2025, Digitalisation: Opportunities and Challenges for Business. ICBT 2022. Lecture Notes in Networks and Systems, Eds. Alareeni, B., Hamdan, A., Khamis, R., Khoury, R.E., Vol. 621. Springer, Cham, 532–535.

Aloran, K. S. (2017). A Comparative Study of Jordanian Anti-Corruption Law & the UN Convention against Corruption, A thesis submitted to The University of Gloucestershire In accordance with the requirements of the degree of Doctor of Philosophy In the Faculty of Business, Education and Professional Studies, October, UK.

Avar, Y. (2024). Macaristan'ın AB Üyelik Sürecinin Avrupa Birliği Komisyonu İle Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu Raporlarından İncelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 48, 66-95.

Bayar, H. İ. (2012). Macaristan Parlamentosu'nda Yasama ve Denetim, Yasama Dergisi, No. 21, 85-118.

Bayramoğlu Özuğurlu, S. (2024). Geçiş Sürecinde Kamu Yönetimi: Macaristan Örneği, Publicus, Sayı: 2, 1-31.

Bhatia, L. G. G. (2023). Scalar properties of the transnational field of human rights: Field effects and human rights in Bahrain, The British Journal of Sociology, Vol. 74, Iss. 2, 259–274.

Bilge, M. L. (1991). Bahreyn, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul, 492-495.

Bódi, S. (2024). The Ombudsman Institution in Hungary, The Lawyer Quarterly-TLQ, Vol. 14, No. 4, 525–538.

Ceylan, A. (2022). Ürdün'de Anayasal Gelişim, AÜEHFD, CİLT: VI, Sayı: 1-4, 33-60.

Coşkun, B. & H. Günaydın (2015). Ombudsmanlığın Kökeni Meselesi Bağlamında Türk-İslâm Devlet Geleneğinde Şikâyet Hakkının Kurumsal

Tekâmülü, Ombudsman Akademik, Sayı: 3, Temmuz-Aralık, 9-60.

Cuvillier, E. & Almaroof, S. (2015). A Jordan Ombudsman Bureau with Enhanced Capacity, World Bank MEMA Knowledge and Learning, Quick notes Series, January, Number 1371-5.

Çetin, H. (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 219-237.

Doğan, K. C. (2023). Francis Fukuyama'da Tarihin Sonu, İdeoloji ve Güven Kavramları: Ombudsmanı Eksenine Oturtmak, New Era Internatıonal Journal Of Interdıscıplınary Socıal Researches, Vol. 8, Iss. 18, 1-18.

Doğan, K. C. (2024). John Rawls'ta Toplum Sözleşmesi, Adalet ve Hakkaniyet Kavramları: Ombudsman Modeli Kurmak, Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies, Vol. 10, No. 37, 157-174.

Eroğlu, İ. (2011). Demokrasiye Geçiş Sonrası Macaristan'ın Hükümet Sistemi, TAAD, Cilt: 1, Sayı: 6 (20 Temmuz), https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423934937.pdf (Erişim Tarihi: 11.01.2025).

Fendoğlu, H. T. (2011). Kamu Denetçiliği, Yetkin Yayınları, Ankara.

Gültekin-Várkonyi, G. (2016). The Ombudsman Institution: A Comparative Analysis of Turkish and Hungarian Ombudsman Institutions, A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the Master degree in International Relations of the Faculty of Law at University of Szeged, Szeged.

Güven, A., H. Rahman & N. I. Zihan (2023). Relationship Between Central and Local Government: Experiences from Turkey and Bangladesh, Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Vol: 7, Iss: 2: 139-151.

Hannan, M. A. (2023). The Importance and Reality of having an Ombudsman in Bangladesh, Athens Journal of Law, Vol. 9, Issue 1, January, 89-102.

Hossain, M. (2012a). Movements of Rights and Freedoms in the 21st Century and the Role of the Constitutional courts: Bangladesh perspective, Anayasa Yargısı, Sayı: 29, 53-72.

Hossain, M. I. (2012b). Towards an Evaluation of Ombudsman in Bangladesh, Bangladesh Research Foundation Journal, Vol.1, No.1, February, 175-180.

Hossen, S. & A. Rahman (2019). Legal and Institutional Mechanism of Transparency: Bangladesh Perspective, North American Academic Research, Vol: 2, Iss: 9; September, 92-112.

Hyder, Md. N. A. (2015). Existing Provisions Regarding Ombudsman in Bangladesh: Scope and Challenges (February 23). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2568759 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2568759.

Islam, Md. S. & R. Mahmud (2015). Trust in Governance in Bangladesh: Ideas, Issues and Solutions, Millennial Asia, Vol. 6, Iss. 2, 128–146.

İspir, N., Y. Yurdigül & Y. Küçükalkan (2015). Liberal Demokrasinin Ontolojik ve Ahlaki Temellerine Yönelik Eleştirel Bir Yaklaşım, Atatürk İletişim Dergisi Sayı: 9, Temmuz, 107-112.

Janig, P. (2016a). Bahrain, Asian Ombudsman Institutions: A comparative legal analysis, Eds. Kriebaum, Ursula & Kucsko-Stadlmayer, Gabriele, Verlag Österreich, Austira, 63-75.

Janig, P. (2016b). Jordan. Asian Ombudsman Institutions: A comparative legal analysis, Eds. Kriebaum, Ursula & Kucsko-Stadlmayer, Gabriele, Verlag Österreich, Austria, 169-176.

Jávor, B. (2006). Institutional protection of succeeding generations–Ombudsman for Future Generations in Hungary, Handbook of Intergenerational Justice, Ed. Joerg Chet Tremmel, Edward Elgar, UK, 282-298.

Jordan's Ombudsman Bureau, Annual Report (2010). Hashemite Kingdom of Jordan.

Jordan's Ombudsman Bureau, Annual Report (2011). Hashemite Kingdom of Jordan.

Kalimullah, N. A., A.K.M. R. Hassan & M. G. K. Sarkar (2013a). Administrative Reforms in Bangladesh, Public Administration in South Asia: India, Bangladesh, and Pakistan, Eds. Meghna Sabharwal & Evan M. Berman, CRC Press, USA, 279-296.

Kalimullah, N. A., B. M. Mannan & M. M. A. Nour (2013b). Parliamentary Ombudsman in Bangladesh: Overview and Recommendations, Jati Journal, Vol. XII, January, 29-53.

Kaya, İ. S. & H. Karabay (2019). Ombudsmanlığın Uluslararası Hukuk Sistemlerindeki Yeri, Ombudsman Akademik, Temmuz-Aralık, Sayı: 11, 213-232.

Lux, A. (2022). Analysis of The Performance of The Hungarian Ombudsman Related to Children's Rights Through The Lens of The Un Crc's Four Guiding Principles, The Roles of Independent Children's Rights Institutions in Advancing Human Rights of Children, Emerald Group Publishing Ltd., UK, 75-93.

Mahdi, T. (2024). Ombudsman: A Key to Accountability and Prosperity for Bangladesh (September 22). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=5070344 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5070344.

Malik, M. S. (2007). A Comprehensive Analysis of the Law of the Ombudsman,

Aberdeen University Press, The United State of America.

Mikail, M & M. S. Chowdhury (2017). Examining Parliamentary Accountability System in Bangladesh: Theory and Practice, Bangladesh Journal of Public Administration, Vol. XXIV, No. I, 76-84.

Mohammad, A. H. (2019). Ombudsman/Human Rights Institution in The Middle East Countries, Администрација И Јавне Политике, Vol., 6, Iss. 3, 71-87.

MTO (2018). Bahreyn Ülke Bülteni, Marmaris Ticaret Odası, https://www.mto.org.tr/uploads/mto/contentFile_702_265875beebf93a1ba4.pdf (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Nawafah, S. & Al-Amyan, M. (2013). Administrative Corruption as an Obstacle of Jordan Development from Academic Staff of Al Balaqa' Applied University Perspective, European Journal of Social Sciences, Vol. 38, No. 3 May, 438 – 446.

Özden, K. (2010). Kamu Denetçisi, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Parlak, B. & K. C. Doğan, (2015). Kamu Yönetiminde Denetim: Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri Bağlamında Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu'nun (Ombudsmanın) Uygulanabilirliği, Ekin Basım Yayım, Bursa.

Parlak, B. & K.C. Doğan (2021). A Methodological Analysis on The Restructuring of Social Sciences in The Context of Ombudsman Paradigm, Liberal Democracy and The Annales School, International Social Sciences Studies Journal, Vol: 7, Issue: 76, 40-58.

Rub, A. M. A. (2022). The Role of Ombudsman in the Protection of Human Rights in the Kingdom of Bahrain, Law and Humanities Quarterly Reviews, Vol. 1, No. 3, 1-13.

Simbar, R., M. Sobhani & P. Mahjoobi (2014). Supervisory Role Human Rights Institutions and Its Impacts on The States Human Rights Obligations: The Case Of Bahrain, Journal of Research and Development Vol. 2, No. 2, 21-25.

Somody, B. (2007). Specialised Ombudspersons in Hungary, https://epa.oszk.hu/04600/04604/00005/pdf/EPA04604_annales_2007_369-382.pdf (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Szabó, M. (2012). Changes in the Institutional Context of the Ombudsman System in the Republic of Hungary in 2012, Beijing Law Review, No. 3, 112-120.

Szabó, M. (2013). The Elements of Citizen Participation and the Defence of their Rights in the Activity of the Hungarian Ombudsman, Iustum Aequum Salutare, Vol. IX, Iss. 4, 65–76.

Şahin, C. (2012). Ürdün, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, https://islamansiklopedisi.org.tr/urdun (Erişim Tarihi: 12.02.2025).

Şimşek, H. F. & S. Kaya (2020). Basra Körfezi'nde Devlet İnşası Süreçlerinde İngiltere'nin Rolü: Bahreyn Örneği, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt 8, No 1, 82-104.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2025a). Bahreyn'in Siyasi Görünümü, https://www.mfa.gov.tr/bahreyn-siyasi-gorunumu.tr.mfa (Erişim Tarihi: 10.12.2024).

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2025b). Bangladeş'in Siyasi Görünümü, https://www.mfa.gov.tr/banglades-siyasi-gorunumu.tr.mfa (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2025c). Macaristan'ın Siyasi Görünümü, https://www.mfa.gov.tr/macaristan-siyasi-gorunumu.tr.mfa (Erişim Tarihi: 18.12.2024).

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2025d). Ürdün'ün Siyasi Görünümü, https://www.mfa.gov.tr/urdun-siyasi-gorunumu.tr.mfa (Erişim Tarihi: 05.02.2024).

T.C. Ticaret Bakanlığı (2024a). Bangladeş Ülke Profili, Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara.

T.C. Ticaret Bakanlığı (2024b). Ürdün Ülke Profili, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara.

T.C. Ticaret Bakanlığı (2025a). Bahreyn Ülke Profili, Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara.

T.C. Ticaret Bakanlığı (2025b). Macaristan Ülke Profili, Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara.

Tabassum, N. (2024). Investigating the Necessity of an Ombudsman in Bangladesh, Jurnal Administrasi Publik (Public Administration Journal), Vol. 14, No. 2, 133-140.

TEPAV (2009). Macaristan'da Bölgesel Kalkınma ve Kalkınma Meclisleri, https://tepav.s3.euwest1.amazonaws.com/upload/files/1271248654r6905.Macaristan___da_Bolgesel_Kalkinma_ve_Kalkinma_Meclisleri.pdf (Erişim Tarihi: 15.12.2024).

Trellová, L. (2017). Conceptual and Functional Diversity of The Ombudsman Institution in Asia (Comparative Constitutional Law Analysis), Bratislava Law Review, Vol. 2, 74-83.

Tuncer, A. & M. F. B. Alodalı (2011). Merkeziyetçilikten Yeni Merkeziyetçiliğe: Macaristan'da Yerel ve Bölgesel Politikalar, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, Cilt: VI, Sayı: II, 38-47.

Vittori, J. (2019). Bahrain's Fragility and Security Sector Procurement, Carnegie

Endowment for International Peace, February, Washington, DC.

Wazani, R. A. (2010). Ürdün'de Yargı Bağımsızlığı, Yargının Tarafsızlığı ve Sorumluluğu, Anayasa Yargısı, Sayı: 27, 107-110.

White, M. J. V. (2017). National Human Rights Institutions: From idea to implementation, 2nd Internatıonal Conference National Human Rights Institution in Southeast Asia, Conference Proceedings, 13-14 July 2017, Bangkok/Thailand.

Yom, S. L. (2013). Jordan: The Ruse of Reform, Journal of Democracy, Vol: 24, No: 3 July, 127-139.

http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-367/section-24632.html (Erişim Tarihi: 02.01.2025).

http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details-599.html (Erişim Tarihi: 03.01.2025).

https://history.state.gov/countries/hungary (Erişim Tarihi: 15.01.2025).

https://www.ajbh.hu/en/web/ajbh-en/about-the-office (Erişim Tarihi: 15.01.2025).

https://www.ombudsman.bh/en/about-us/about-ombudsman/ (19.01.2025).

https://www.insamer.com/tr/ulke-profili-bahreyn/ (21.01.2025).

https://www.britannica.com/place/Jordan (Erişim Tarihi: 04.01.2025).

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1432-1452 | Araştırma Makalesi

Genç Yetişkinlerin Politik Duyarlılıkları ile Sosyal Sorumluluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi

Atıf Çiçekli [1] **Önder Eryılmaz** [2] **Aylin Çiçekli** [3]

Öz

Bu araştırmada, bir devlet üniversitesinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin politik duyarlılık düzeyleri ile sosyal sorumluluk düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın evrenini Amasya Üniversitesi'nde öğrenim gören üniversite öğrencileri, örneklemini ise aynı üniversitenin farklı fakültede ve yüksekokullarında öğrenim gören 406 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline göre tasarlanmıştır. Veri toplama aracı olarak, "Politik Duyarlılık Ölçeği" ile "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği" kullanılmış, elde edilen verilerin analizlerinde betimsel istatistiklerin yanı sıra ve Pearson Korelasyon Katsayısı'ndan yararlanılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda ulaşılan bulgulara göre, öğrencilerin politik duyarlılık düzeyleri genel olarak orta düzeyde, sosyal sorumluluk düzeyleri ise yüksek düzeye yakın olarak belirlenmiştir. Politik duyarlılığın alt boyutlarından özellikle "ekonomik hususlar" ve "sosyal hususlar", sosyal sorumluluğun "yardımlaşma" ve "duyarlılık" boyutlarıyla anlamlı ve pozitif ilişkiler göstermektedir. Buna karşın, "algılanan siyasi bilgi" boyutunun bazı sosyal sorumluluk alt boyutlarıyla negatif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır. Ayrıca, dini hassasiyetlere dayalı politik duyarlılık düzeyi ile sosyal sorumluluk arasında güçlü bir korelasyon bulunmamıştır. Bu bulgular, gençlerin politik duyarlılıklarının daha çok etik ve toplumsal değerlere dayandığını, bilgi ya da inanç temelli duyarlılıkla sosyal sorumluluk arasında doğrudan bir bağ olmadığını göstermektedir. Araştırma, genç bireylerin değer odaklı yurttaşlık eğilimlerine dikkat çekmekte ve üniversite düzeyinde etik farkındalık ile toplumsal katılımı bütünleştiren politikalar geliştirilmesi gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Politik Duyarlılık, Sosyal Duyarlılık, Sosyal Sorumluluk, Toplum, Üniversite Öğrencileri.

Çiçekli, A., Eryılmaz, Ö., & Çiçekli, A. (2025). Genç Yetişkinlerin Politik Duyarlılıkları ile Sosyal Sorumluluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1432-1452. https://doi.org/10.15869/itobiad.1693251

Geliş Tarihi	06.05.2025
Kabul Tarihi	25.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Dr., İçişleri Bakanlığı, Amasya Valiliği, Amasya, Türkiye, atifcicekli@gmail.com, ORDCID: 0000-0002-3391-3805

2 Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Amasya, Türkiye, onder.eryilmaz@amasya.edu.tr, ORDCID: 0000-0002-4962-889X

3 Doç. Dr., Akdeniz Üniv., Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Antalya, Türkiye, aylincicekli@akdeniz.edu.tr, ORDCID: 0000-0002-3606-4351

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1432-1452 | Research Article

Investigation of the Relationship Between Political Sensitivity and Social Responsibility Levels of Young Adults

Atıf Çiçekli [1] **Önder Eryılmaz** [2] **Aylin Çiçekli** [3]

Abstract

This study investigates the relationship between university students' levels of political sensitivity and their levels of social responsibility. Correlational survey model, one of the quantitative research metgods was employed in the study. The population of the research consists of students enrolled in Amasya University in Turkey and the sample comprises 406 students studying at the same university. In addition to descriptive statistics, the Pearson Correlation Coefficient was used in the analysis of the collected data. As a result of the data analysis it was revealed that students' political sensitivity levels were generally moderate, while their social responsibility levels were close to high. Among the subdimensions of political sensitivity, *economic issues* and *social issues* were found to have a significant and positive correlation with the *solidarity* and *sensitivity* subdimensions of social responsibility. In contrast, the *perceived political knowledge* dimension was negatively correlated with certain subdimensions of social responsibility. Moreover, no strong correlation was found between *religious political sensitivity* and social responsibility. These findings suggest that the political sensitivity of young individuals is more deeply rooted in ethical and social values rather than in knowledge-based or belief-based forms of sensitivity. The study emphasizes the importance of value-oriented citizenship tendencies among youth and recommends the development of university-level policies that integrate ethical awareness with opportunities for social participation.

Keywords: Political Sensitivity, Social Sensitivity, Social Responsibility, Society, University Students.

Çiçekli, A., Eryılmaz, Ö., & Çiçekli, A. (2025). Investigation of the Relationship Between Political Sensitivity and Social Responsibility Levels of Young Adults. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1432-1452. https://doi.org/10.15869/itobiad.1693251

Date of Submission	06.05.2025
Date of Acceptance	25.08.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Dr., Ministry of Interior, Amasya City Governorship, Amasya, Türkiye, atifcicekli@gmail.com, ORDCID: 0000-0002-3391-3805

2 Assoc. Prof. Dr., Amasya University, Faculty of Education, Department of Social Studies Education, Amasya, Türkiye, onder.eryilmaz@amasya.edu.tr, ORDCID: 0000-0002-4962-889X

3 Assoc. Prof. Dr., Akdeniz University, Faculty of Literature, Department of Sociology, Antalya, Türkiye, aylincicekli@akdeniz.edu.tr, ORDCID: 0000-0002-3606-4351

1. Giriş

Demokratik toplumların gelişiminde birçok değişken önemli rol oynamaktadır. Bireylerin politik duyarlılıkları ile bireysel sosyal sorumluluk bilinci bu önemli değişkenler arasındadır. Demokrasi ile yönetilen gelişmiş ülkelerde özellikle genç yetişkinler, politik süreçlerde aktif olarak rol almakta ve ülke yönetimi bizzat bu olanağı sunmakta ve onlara bu alanı güvenli bir şekilde yaratmaktadır. Bunun doğal bir çıktısı olarak gençler yetişkinler toplumdaki sosyal değişimlerin yaşanmasında önemli bir itici güç ya da etkili unsur haline gelmektedir. Bu bağlamda politik duyarlılığı yalnızca ilgi ya da bilgi boyutunda değil, anı zamanda bilinç ve eylem boyutunda da düşünmek gerekmektedir. Başka bir deyişle politik duyarlılık bireylerin sadece siyasi gelişmelere olan ilgisi ve bilgisi ile sınırlı değil, aynı zamanda bu gelişmelere karşı gösterdiği tepkiler ve bu tepkiler doğrultusunda sergilediği tutum ve davranışı da içermektedir (Çiçekli, 2025). Diğer yandan sosyal sorumluluk ise hiçbir karşılık gözetmeksizin, bireyin yaşadığı toplumda gözlemlediği ve rahatsız olduğu bir durum ya da olgunun çözümü için inisiyatif alıp harekete geçerek toplumsal refaha katkıda bulunma bilinci olarak tanımlanabilir (Deveci ve Eryılmaz, 2017). Birbiriyle karşılıklı olarak ilişkili olan bu iki özellik, bireylerin sağlıklı biçimde sosyalleşmesi ve toplumsal sorunlara çözüm üretme kapasiteleri açısından önemli dinamikler arasında yer almaktadır.

Bu bilgilerden hareketle bu araştırmada genç yetişkinlerin politik duyarlılıkları ile sosyal sorumluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerden biri olarak gösterilen ülkemizde genç yetişkinlerin toplumsal gelişmelere ilişkin tavırları, hem kendi kişisel gelişimleri hem de demokratik katılım süreçleri bakımından oldukça önemlidir. Buradan hareketle bu çalışmada genç yetişkinlerin politik duyarlılıkları ile sosyal sorumluluk düzeyleri arasındaki ilişki ampirik veriler ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen bulguların genç yetişkinlerin sosyal katılım eğilimlerinin daha iyi anlaşılmasında bir perspektif sunacağına ve farklı alanlarda uygulanabilir çıkarımlar sağlayacağına inanılmaktadır.

1.1. Politik Duyarlılık

Politik duyarlılık, bireylerin siyasal olaylara, toplumsal değişimlere ve demokratik süreçlere karşı geliştirdiği farkındalık, ilgi ve tepki düzeyini ifade eden bir kavramdır (Ektiren, 2024, s. 321; Alodat, Al-Qora'n ve Hamoud, 2023, s. 3). Son yıllarda yapılan çalışmalar, politik duyarlılığın bireylerin siyasal süreçlere katılımını şekillendiren temel unsurlardan biri olduğunu göstermektedir (Ekinci Sağlam, 2021, s. 102; Kirmani, Hasan ve Haque, 2023, s. 15). Bu kavram, özellikle gençlerin siyasal bilinç düzeylerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Politik duyarlılık aynı zamanda bireylerin siyasal bilgiye erişim düzeyleri, siyasal olaylara verdikleri tepkiler ve demokratik süreçlere katılım eğilimleri bağlamında da ele alınmaktadır (Ektiren, 2024, s. 321). Son yıllarda yapılan çalışmalar, özellikle dijitalleşmenin politik duyarlılığı nasıl etkilediği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin, sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte bireylerin politik süreçlere ilgisinin arttığı, ancak bu ilginin aktif siyasal katılıma dönüşmeyebileceği belirtilmektedir (Demir, 2015, s. 189; Ekinci Sağlam, 2021, s. 118-119; Gürel ve Eyüboğlu, 2023, s. 981). Bu bağlamda, politik duyarlılık yalnızca geleneksel siyasal katılım yollarıyla değil, dijital platformlar aracılığıyla da şekillenen bir olgu haline gelmiştir (Demir, 2015, s.188).

Politik duyarlılık, özellikle birçok sistemin entegre ve senkron şekilde çalışarak birbirini etkilediği ve birbirinden etkilendiği modern dünyada çok boyutlu bir hale gelmiştir. Başka bir deyişle bu boyutlar bir araya gelerek politik duyarlılığı oluşturduğu için politik duyarlılığın alt boyutları arasında da gösterilebilir. Günümüzde ekonomide yaşanan gelişmeler bireylerin politik tercihlerini ve anlayışlarını doğrudan etkilemektedir. Örneğin işsizlik endişeleri, enflasyon ve gelir eşitsizliği gibi ekonomik hususlar bireylerin ülke politikasına ilişkin görüş ve tavırlarını değiştirebilir ve dolayısıyla politik duyarlılıklarını etkileyebilmektedir. Bu bakımdan politik duyarlılığın alt boyutları arasında ekonomik hususlara ilişkin duyarlılık bulunmaktadır. Bununla birlikte bireylerin dini inanışları ve pratikleri bireylerin değer yargılarını ve toplamsal gelişmelere ilişkin bakış açılarını şekillendirdiği için dini hususlara ilişkin duyarlılığın da politik duyarlılığın önemli alt boyutları arasında olduğu söylenebilir. Ayrıca bireylerin politik duyarlılıkları içinde yaşadıkları toplumsal çevre, ekonomik koşullar, eğitim düzeyi ve sosyal ilişkiler ağı tarafından da şekillendiği için sosyal hususlara ilişkin duyarlılık da politik duyarlılığın önemli alt boyutları arasında gösterilmektedir (Ektiren, 2024). Diğer yandan politik duyarlılığın önemli alt boyutları arasında algılanan risk ve algılanan siyasi bilgi de bulunmaktadır. Algılanan risk, bireylerin kendilerini sosyal, ekonomik, siyasi vb. hususlara ilişkin tehdit altında hissetmeleri durumunda politik gelişmelere karşı daha dikkatli ve tepkisel bir tutum geliştirmelerine neden olabilir. Bu durum, bireylerin politik duyarlılıklarını da şekillendirebilir. Algılanan siyasi bilgi de bireylerin politik konulara ilişkin subjektif yargılarını ifade eder. Kendisini siyasi olarak bilgili gören bireyler, toplumsal meselelerde daha fazla sorumluluk hissederek politik süreçlere daha bilinçli ve duyarlı olabilirler (Ekriten, 2024)

Politik duyarlılığın önemi, bireylerin demokratik sistemlere olan inancını ve bu sistemlerde aktif rol alma motivasyonunu artırmasıyla ilişkilidir. Politik duyarlılığı yüksek bireyler siyasal olaylara karşı daha bilinçli tepkiler vermekte ve demokratik süreçlere daha fazla katılım göstermektedir. Özellikle gençlerin siyasal süreçlere katılımında politik duyarlılığın belirleyici bir faktör olduğu ifade edilmektedir (Bennett, 2012, s. 22; Ekinci Sağlam, 2021, s. 101).

Günümüz dünyasında politik duyarlılığın önemi, sadece seçim dönemleriyle sınırlı kalmayıp, bireylerin gündelik yaşamlarındaki siyasal farkındalıklarını da kapsamaktadır. Örneğin, iklim değişikliği, insan hakları ve ekonomik krizler gibi küresel konular, bireylerin politik duyarlılığını artıran başlıca faktörler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, politik duyarlılık bireylerin kendi haklarını savunabilmesi, yöneticilerin karar alma süreçlerini denetleyebilmesi ve kolektif eylemlere katılabilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir (Ekinci Sağlam, 2021, s. 102).

Politik duyarlılık üzerine yapılan araştırmalar arasında bireylerin siyasal olaylara verdikleri tepkilerin farklı değişkenlerle ilişkisini inceleyen araştırmalar da bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalar, bireylerin politik duyarlılık seviyelerinin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, sosyal medya kullanımı ve oy verme deneyimi gibi faktörlere bağlı olarak değiştiğini göstermektedir (Ektiren, 2024, s. 553-554). Örneğin, sosyal medya kullanımının politik duyarlılığı artırdığı görülmüştür (Yang ve DeHart, 2016, s. 2; Boulianne, 2015, s. 525; Demir, 2015, s. 189).

Bireylerin politik duyarlılıkları ile ilişkilendirilebilecek daha birçok değişken bulunmaktadır. Bu değişkenler arasında gösterilebilecek önemli değişkenlerden birisinin de sosyal sorumluluk olduğu söylenebilir. Çünkü sosyal sorumluluk bireylerin topluma

karşı sorumlulukları ile ilgili bir kavramdır. Sosyal sorumluluk sahibi bireyler karşılık beklemeden topluma katkıda bulunmaya, sosyal problemlerin çözümü için inisiyatif almaya çalışılır (Erdoğan ve Erdem, 2017, s. 296). Bu açıdan düşünüldüğünde bireylerin toplumsal olaylara ilgi ve farkındalıkları ile ilgili olan politik duyarlılık ile bireylerin gönüllü olarak toplumsal sorunların çözümü için duydukları hassasiyet ile ilgili olan sosyal sorumluluk arasında bir ilişki olabileceği düşünülebilir. Bu ilişki doğrultusunda çalışmanın devamında sosyal sorumluluk kavramı ele alınacaktır.

1.2. Sosyal Sorumluluk

Kavram olarak sosyal sorumluluk, çok farklı disiplinler tarafından farklı anlamlarda ele alınmıştır. Farklı disiplinler tarafından sosyal sorumluluğa yüklenen anlamlar sosyal sorumluluğa ilişkin üzerinde fikir birliğinin olduğu bir tanım yapmayı zorlaştırmaktadır (Deveci ve Eryılmaz, 2018, s .97). Sosyal sorumluluk ile ilgili alan yazın incelendiğinde sosyal sorumluluğun daha çok kurumlar için kullanıldığı ve bu bağlamda ele alındığı görülmektedir (Dahlsrud, 2008, s. 1). Ancak sosyal sorumluluk kurumlar için anlam ifade ettiği gibi bireyler için de oldukça önemli anlamlar taşımaktadır. Bu çalışmada da sosyal sorumluluk bireysel düzeyde ele alınmıştır.

Sosyal sorumluluk, bireylerin toplumsal yaşamın bir parçası olarak yalnızca kendi hak ve çıkarlarını değil; içinde yaşadığı toplumun, çevrenin ve diğer bireylerin refahını da önemseyen bir bilinç ve davranış biçimi geliştirmesini ifade eder (Asar, 2017, s.68). Sosyal sorumluluk; sadece bireye verilen görev yetkilerin toplum yararına kullanılması değil aynı zamanda toplum yararı gözetilerek gerekli sorumluluklardan da kaçınılmamasıdır (Özcan, 2021, s. 292). Bu anlamda toplumu olumsuz olandan uzaklaştırıp olumluyla buluşturma gayreti yanında toplumda iyiye dair fark yaratacak etkinliklerin yapılmasıdır. Sosyal sorumluluk bireye dair yapılan iyiliğin toplumun geneline yapılmış sayılacağından hareketle bireyle toplumun bir bütün olarak değerlendirilmesi sürecidir. Bu bilinç, bireyin toplumsal sorunlara duyarlılık göstermesi, çözüm odaklı düşünmesi, kolektif iyiliği öncelemesi ve dayanışma ruhuyla hareket etmesi gibi boyutları kapsar. Sosyal sorumluluk, yalnızca gönüllü faaliyetlere katılım ya da yardım davranışlarıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda duyarlılık, inisiyatif alma, çevresel farkındalık, toplumsal adalet talebi ve iyimserlik gibi çok yönlü tutumsal eğilimleri de içerir. Dolayısıyla sosyal sorumluluk, bireylerin ya da kurumların çeşitli içsel ya da dışsal motivasyonlar ile, bir çıkar beklemeden gönüllü olarak toplumsal refaha katkı sağlaması, toplumsal fayda doğrultusunda hareket etmesi ve eylemde bulunması şeklinde tanımlanabilir.

Sosyal sorumluluk kavramını daha derinlemesine açıklayabilmek için için felsefi temellerini anlamak yararlı olacaktır. Sosyal sosyal sorumluluk felsefi olarak etik ile ilişkilendirilir. Etik, insan davranışlarının iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olup olmadığını sorgulayan bir felsefi alandır (Kesgin, 2009, s. 150). Dolayısıyla ahlaki yargılamalara bir zemin oluşturur. Sosyal sorumluluk kavramı da bireyler için doğru ya da iyi bir davranış ya da eğilim hali olarak nitelendirildiği için felsefi olarak etik ile ilişkidir. Başka bir deyişle sosyal sorumluluk ahlaki ilkelere dayalı bir davranış biçimi olduğu için etik ile ilişkidir

> Sosyal sorumluluk da politik duyarlılık gibi doğası gereği çok boyutludur. Bu boyutlar arasında toplum ve çevreye yönelik sorumluluk bulunmaktadır. Toplum ve çevreye karşı sorumluluk, bireyin yaşadığı çevresine karşı etik, duyarlı ve fayda odaklı davranma bilinciyle hareket etmesini ifade eder ve bu tutum sosyal

sorumluluğun önemli bir bileşenini oluşturur. İnisiyatif alma da bireyin toplumsal sorunlara karşı duyarsız kalmayıp sorunun çözümü için gönüllü olarak eyleme geçmesiyle ilgili olduğundan sosyal sorumluluğun önemli boyutları arasında gösterilebilir. Benzer şekilde bireylerin yaşadığı çevredeki insanlara karşı gösterdiği hassasiyet ve onların iyi oluşu için gösterdiği çabayı ifade eden yardımlaşma da sosyal sorumluluğu oluşturan önemli faktörlerden biridir. Bireyin çeşitli hususlara ilişkin farkındalık ve hassasiyet geliştirmesini ifade eden duyarlılık da sosyal sorumluluğun temel motivasyon kaynağını oluşturur. Tüm bu faktörler ile birlikte iyimserlik de bireyin toplumsal sorunların çözülebileceğine olan inancını güçlendirerek aktif sorumluluk alma ve olumlu değişim yaratma isteğini etkilediğinden sosyal sorumluluğun önemli boyutları arasında gösterilebilir.

Sosyal sorumluluk, özellikle genç bireylerin eğitim sürecinde geliştirdiği en kritik kazanımlardan biridir. Alan yazında gençlerin sosyal sorumluluklarını ampirik çalışmalarla ölçen ve güncel olarak alana katkı sağlayan çalışmalar mevcuttur. Özcan (2021), ortaokul öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeylerini incelediği çalışmasında; birlikte hareket etme, toplumsal duyarlılık ve yardımseverliğin erken yaşta geliştirilebileceğini ve bu eğilimlerin sonraki yaşantılarda değer odaklı katılım davranışlarına dönüşebileceğini ifade etmiştir (s. 298). Küçükşen ve Budak'ın (2017) lise öğrencileri üzerinde yürüttükleri çalışmada, bireylerin sosyal değer tercihlerinin küresel sosyal sorumluluk düzeyleriyle istatistiksel olarak anlamlı biçimde ilişkili olduğu gösterilmiştir. Özellikle yardımseverlik, adalet, eşitlik ve çevreye duyarlılık gibi değerlere sahip bireylerin, daha yüksek sosyal sorumluluk eğilimleri sergilediği bulunmuştur (s. 1823). Bu sonuçlar, sosyal sorumluluk kavramının yalnızca davranışsal değil; aynı zamanda bilişsel ve değer temelli bir yönelimi ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda sosyal sorumluluk, demokratik toplumlarda aktif yurttaşlık eğitiminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Görüldüğü üzere sosyal sorumluluk bireyin, içinde yaşadığı topluma yönelik bir bilinç halini ifade etmekte, bu bilinç hali aynı zamanda bireylerin yaşadıkları toplumdaki siyasal dinamiklere ve süreçlere ilişkin de duyarlılığı etkilemektedir. Bu bakımdan düşünüldüğünde, sosyal sorumluluk ve politik duyarlılığın bireylerin toplumsal yaşamlarına bütüncül katılımını destekleyen iki tamamlayıcı katalizör görevinin olduğu söylenebilir.

1.3. Politik Duyarlılık ve Sosyal Sorumluluk Arasındaki İlişki

Politik duyarlılık ve sosyal sorumluluk, her ne kadar literatürde çoğunlukla birbirinden bağımsız alanlar olarak ele alınsa da, aslında bireyin toplumsal gerçekliğe karşı geliştirdiği bilinçli tutumların iki farklı yansıması olarak değerlendirilmelidir. Politik duyarlılık bireyin siyasal sistem, karar alma süreçleri ve yönetsel mekanizmalara yönelik farkındalık ve tepki kapasitesini ifade ederken (Ektiren, 2024, s. 321); sosyal sorumluluk ise bireyin toplumsal adalet, eşitlik, çevresel denge ve insan hakları gibi alanlarda sorumluluk üstlenme ve katkı sunma potansiyelini ortaya koymaktadır (Asar, 2017, s. 67).

Genç bireyler özelinde ise politik duyarlılık ile ilgili değerlendirmeler genellikle "apolitik", "ilgisiz" veya "konformist" gibi tanımlarla ele alınmaktadır (Çam, 2018, s. 1). Ancak bu çıkarımlar, gençlerin siyasal katılım düzeyine göre değişiklik göstermektedir. Özellikle oy kullanma oranlarının düşük olduğu toplumlarda bu tanımlamaların daha

tutarlı olabileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye gibi gençlerin yüksek oy kullanma oranına sahip olduğu ülkelerde, bu tür nitelendirmeler gerçeği tam olarak yansıtmayabilir (Uyan Semerci, 2009, s. 187). Bu nedenle özellikle Türkiye'deki gençlerin politik duyarlılıkları ile araştırmaların gerçekleştirilmesi, bu hususlara ilişkin dinamikleri daha iyi anlamak ve açıklamak için oldukça önemlidir.

Alanyazın incelendiğinde politik duyarlılık konusunda yapılan araştırmaların siyaset, sağlık, medya ve çeşitli demografik özellikler gibi değişkenlerle olan ilişkisine odaklanmaktadır (Akdoğan, Durmaz ve Değirmenci, 2020; Bendz, 2015; Besley ve Burgess, 2001; Binzer Hobolt ve Klemmensen, 2008; Christensen ve Opstrup, 2018; Ekinci Sağlam, 2021; Groenendyk, 2018; Kirmani et al., 2023; Ektiren, 2024; Özdamar, 2016; Plescia, Kritzinger ve De Sio, 2019; Powell, 2000). Bunların yanında politik duyarlılığın ekonomi ile ilişkilendiriliği çalışmaların olduğu da görülmüştür (Elkjær ve Klitgaard, 2024; Goubin, 2020; Torcal, 2014; Wood ve Theobald, 2003). Politik duyarlılık ile gerçekleştirilen çalışmaların birçoğunun çok büyük ölçeklerde gerçekleştirildiği de dikkat çekmektedir. Diğer yandan sosyal sorumluluğa dair araştırmalar da farklı yaş gruplarındaki bireylerin sosyal sorumluluk düzeylerinin incelenmesi ile birlikte çeşitli değerler ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkisi ya da eğitsel çevresiyle olan ilişkileri üzerinden şekillenmektedir (Asar, 2017; Başer, 2015; Della Vechia, 1990; Ercan, 2009; Eryılmaz ve Deveci, 2022a; Gordon, 2003; Küçükşen ve Budak, 2017; McKenna ve Rizzo, 1999; Özcan, 2021; Özkan vd., 2015; Paksoy, Özbezek ve Gül, 2019; Sosik, Koul ve Cameron, 2017; Toker ve Tat, 2013; Tran ve Vu, 2017; Weidong vd., 2008; Yılmaz, 2023). Ayrıca bağımsız değişken ya da değişkenlerin bireylerin sosyal sorumluluk düzeylerine etkisini inceleyen deneysel araştırmalar gerçekleştirilmiştir (Eryılmaz ve Deveci, 2022b; Honeyman, 2010; Luo vd., 2011; Rodrigo Gonzales ve Caballer Tarazona, 2015; Wright vd., 2010). Ancak alan yazında, bireylerin politik duyarlılıkları ile sosyal sorumluluk arasındakinin incelendiği bir araştırmanın bulunmadığı görülmüştür. Kavramsal bilgiler ve alan yazındaki bu boşluk göz önünde bulundurulduğunda özellikle gençlerin politik duyarlılıkları ile sosyal sorumluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle araştırmada üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıkları ile sosyal sorumlulukları arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıkları ve alt boyutları ile sosyal sorumlulukları ve alt boyutlarının düzeyleri nedir?
- Üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıkları ve alt boyutları ile sosyal sorumluluk ve alt boyutlarının düzeyleri arasında nasıl bir ilişki vardır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıkları ile sosyal sorumlulukları arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli benimsenmiştir. İlişkisel tarama modelinde değişkenler arasındaki ilişki düzeyi ve gücü belirlenmeye çalışılır. (Frankel, Wallen ve Hyun, 2012, s. 332). Bu araştırmada da üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıkları ve alt boyutları ile sosyal sorumluluk ve alt boyutları arasındaki ilişkisi belirlenmeye çalışıldığından ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Amasya Üniversitesi'nde öğrenim gören üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini belirlerken kolay ulaşılabilir örnekleme stratejisinden yararlanılmıştır. Olasılıklı olmayan örnekleme stratejileri arasından en çok tercih edilen örnekleme stratejisi olan kolay ulaşılabilir örnekleme stratejisinde temel amaç belli ölçütleri karşılayan bireyler arasından erişilmesi en kolay olan ve gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul eden bireylere ulaşmaktır (Taherdoost, 2016, s. 22) Bu doğrultuda Amasya Üniversitesi'nde öğrenim gören toplam 447 üniversite öğrencisine ulaşılmıştır. Ancak eksik doldurulan 11 ölçek veri setinden çıkarılmıştır. Tüm bu işlemler sonucunda araştırmanın örneklemini Amasya Üniversitesi'nde öğrenim gören 406 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemine ilişkin bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmanın Örneklemine İlişkin Bilgiler

Demografik Bilgi	Özellik	n
Cinsiyet	Kadın	309
	Erkek	97
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	86
	2. Sınıf	187
	3. Sınıf	119
	4. Sınıf	14
Sosyal Sorumluluk Projesine Katılım Deneyimi	En az bir defa sosyal sorumluluk projesine katılım gösterenler	137
	Hiç sosyal sorumluluk projesine katılmamış olanlar	268
N		406

Tablo 1'de görüldüğü üzere çalışmanın örneklem grubunda 309 kadın ve 97 erkek üniversite öğrencisi bulunmaktadır. Örneklem grubundaki üniversite öğrencilerinin 86'sı 1. sınıf, 187'si 2. sınıf, 119'u 3. sınıf ve 14'ü 4. sınıfta öğrenim görmektedir. Öğrencilerin 137'si en az bir defa herhangi bir sosyal sorumluluk projesine katılım gösterdiğini, 268'i ise hiç sosyal sorumluluk projesine katılım göstermediğini belirtmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Politik Duyarlılık Ölçeği

Kirmani vd. (2020) tarafından geliştirilen "Politik Duyarlılık Ölçeği" Ektiren (2024) tarafından Türkçe'ye ve Türk kültürüne uyarlanmıştır. Ölçekte toplam 15 madde ve ekonomik hususlar, dini hususlar, sosyal hususlar, algılanan risk ve algılanan siyasi bilgi olmak üzere toplam 5 alt boyut bulunmaktadır. 5'li likert tipli olarak geliştirilen ölçekten alınabilecek en düşük puan 15, en yüksek puan ise 75'tir. Ölçeğin Türkçe'ye ve Türk kültürüne uyarlama çalışmasında Cronbach's Alpha İç Tutarlılık Katsayısı'nın ekonomik hususlar alt boyutu için .87; dini hususlar alt boyutu için .94; sosyal hususlar alt boyutu için .90; algılanan risk alt boyutu için .94 ve algılanan siyasi bilgi alt boyutu için ise .86 olarak hesaplandığı belirtilmiştir. Bu araştırmada ise Cronbach's Alpha İç Tutarlılık Katsayısı ekonomik hususlar alt boyutu için .70; dini hususlar alt boyutu için .88; sosyal hususlar alt boyutu için .60; algılanan risk alt boyutu için .82 ve algılanan siyasi bilgi alt boyutu için ise .83 olarak hesaplanmıştır.

2.3.2. Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği

Asar (2017) tarafından geliştirilen "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği" toplam 23 madde ve toplum ve çevreye yönelik sorumluluk, inisiyatif alma, yardımlaşma, duyarlılık ve iyimserlik olmak üzere toplam 5 boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 23, en yüksek puan ise 115'dir. Ölçeğin toplamı için Cronbach's Alpha İç Tutarlılık Katsayısı .817; toplum ve çevreye yönelik sorumluluk alt boyutu için .78; inisiyatif alma alt boyutu için ise .70; yardımlaşma alt boyutu için .67, duyarlılık alt boyutu için .79 ve iyimserlik alt boyutu için .70 olduğu belirtilmiştir. Bu araştırmada ise ölçeğin toplamı için Cronbach's Alpha İç Tutarlılık Katsayısı kabul edilme alt boyutu için .84; toplum ve çevreye yönelik sorumluluk alt boyutu için ise .78; inisiyatif alma alt boyutu için .75; yardımlaşma alt boyutu için .86; duyarlılık alt boyutu için 57 ve iyimserlik alt boyutu için .60 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma için öncelikle gerekli etik kurul onayı ve araştırmanın verilerinin toplanacağı üniversiteden araştırma izni alınmıştır. Resmi kurumlardan gerekli onaylar ve izinler alındıktan sonra "Politik Duyarlılık Ölçeği" ile "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği" 487 üniversite öğrencisine yüz yüze olarak uygulanmıştır. Veriler 2024-2025 eğitim öğretim yılında elde edilmiştir. Elde edilen veriler öncelikle elektronik ortama aktarılmıştır. Ancak eksik maddelerin bulunduğu tespit edilen 61 ölçeğin verileri elektronik ortama aktarılmayacak veri setinden çıkarılmıştır ve analize dâhil edilmemiştir.

Verilerin analizi için öncelikle verilerin normallik dağılımları incelenmiştir. Bunun için verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri değerlendirilmiştir. Veri setine ilişkin betimsel istatistiki bilgiler ile verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Betimsel İstatistiki Bilgiler

Özellik	N	ss	sh	Çarpıklık	Basıklık
Politik Duyarlılık	406	0.43	0.02	0.27	0.35
Sosyal Sorumluluk	406	0.45	0.02	-0.21	0.52
Ekonomik Hususlar	406	0.60	0.02	-1.30	1.76
Dini Hususlar	406	1.01	0.05	-0.22	-0.81
Sosyal Hususlar	406	0.68	0.03	-0.67	0.67
Algılanan Risk	406	0.75	0.04	-1.25	1.63
Algılanan Siyasi Bilgi	406	0.88	0.04	0.43	-0.24
Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk	406	0.70	0.03	-0.31	0.61
İnisiyatif Alma	406	0.79	0.04	-0.42	0.27
Yardımlaşma	406	0.56	0.03	-0.93	1.28
Duyarlılık	406	0.61	0.03	-0.41	0.06
İyimserlik	406	0.83	0.04	-0.33	0.24

| İyimserlik | 406 | 0.83 | 0.04 | -0.33 | 0.24 |

Tablo 2 incelendiğinde üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıkları ile sosyal sorumluluk puanlarının çarpıklık ve basıklık değerlerinin +- 2 aralığında olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca politik duyarlılığın alt boyutları olan ekonomik hususlar, dini hususlar, sosyal hususlar, algılanan risk ve algılanan siyasi bilgi boyutları ile sosyal sorumluluğun alt boyutları olan toplum ve çevreye yönelik sorumluluk, inisiyatif alma, yardımlaşma, duyarlılık ve iyimserlik alt boyutlarının da çarpıklık ve basıklık değerlerin

benzer şekilde +-2 aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bilgilere göre veri setinin normal dağılımdan aşırı bir sağma göstermediği, değerlerin normallik varsayımı için kabul edilebilir değerler arasında olduğu tespit edilmiştir (George ve Mallery, 2010, s. 114). Tüm değişkenler normal dağılım gösterdiği için, değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Pearson Korelasyon Katsayısı'ndan yararlanılmasına karar verilmiştir (Dance ve Reidy, 2017, s. 176). Ayrıca değişkenler ve alt boyutlarının düzeylerini analiz etmek için betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Üniversite öğrencilerinin politik duyarlılık ile sosyal sorumluluk düzeyleri ve alt boyutlarına ilişkin düzeyleri için düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç düzey belirlenmiştir. Bu düzeylerin puanlanması için Aralık genişliği=Ranj/Düzey sayısı formülü kullanılmıştır. Dolayısıyla 1,00-2,33 aralığı düşük, 2,34-3,66 aralığı orta ve 3,67-5,00 aralığı yüksek düzey olarak belirlenmiştir (Çalışkan ve Çoklar, 2022, s. 346). Araştırmada elde edilen veriler JAMOVI paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Üniversite öğrencilerinin Politik Duyarlılıkları ve Alt Boyutları ile Sosyal Sorumluluk ve Alt Boyutlarının Düzeyleri

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda öncelikle üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıkları ve alt boyutları ile sosyal sorumluluk ve alt boyutlarının düzeylerini belirlemek amacıyla öğrencilerin ölçeklerden aldıkları puanların aritmetik ortalaması incelenmiştir. Öğrencilerin değişkenlere ilişkin aritmetik ortalamaları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Aritmetik Ortalamalar

Özellik	N	En Düşük	En Yüksek	$\bar{X}$
Politik Duyarlılık	406	2.20	4.87	3.41
Ekonomik Hususlar	406	2.00	5.00	4.53
Dini Hususlar	406	1.00	5.00	2.91
Sosyal Hususlar	406	1.67	5.00	3.99
Algılanan Risk	406	1.00	5.00	4.40
Algılanan Siyasi Bilgi	406	1.00	5.00	2.40
Sosyal Sorumluluk	406	2.17	4.91	3.82
Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk	406	1.00	5.00	3.44
İnisiyatif Alma	406	1.00	5.00	3.54
Yardımlaşma	406	1.83	5.00	4.35
Duyarlılık	406	1.75	5.00	4.08
İyimserlik	406	1.00	5.00	3.63

Tablo 3 incelendiğinde üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıklarına ilişkin ortalama puanlarının 3.41; alt boyutlarından olan ekonomik hususlara ilişkin ortalama puanı 4.53; dini hususlara ilişkin ortalama puanı 2.91; sosyal hususlara ilişkin ortalama puanı 3.99; algılanan risk alt boyutuna ilişkin ortalama puanı 4.40 ve algılanan siyasi bilgi alt boyutuna ilişkin ortalama puanı 2.40 olduğu görülmektedir. Buna göre üniversite öğrencilerinin politik duyarlılık düzeyleri ile alt boyutlarından olan dini hususlar ve algılanan siyasi bilgi alt boyutlarının düzeylerinin orta; ekonomik hususlar, sosyal hususlar ve algılanan risk alt boyutlarının ise yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluklarına ilişkin ortalama puanlarının 3,82, alt boyutlarından olan toplum ve çevreye yönelik sorumluluk alt

boyutunun 3.44; inisiyatif alma alt boyutunun 3.54; yardımlaşma alt boyutunun 4.35; duyarlılık alt boyutunun 4.08 ve iyimserlik alt boyutunun 3.63 olduğu belirlenmiştir. Buna göre üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeyleri ile alt boyutlarından olan yardımlaşma ve duyarlılık alt boyutlarının yüksek düzeyde olduğu, bununla birlikte alt boyutlarından toplum ve çevreye yönelik sorumluluk, inisiyatif alma ve iyimserlik alt boyutlarının orta düzeyde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

3.2. Üniversite öğrencilerinin Politik Duyarlılıkları ve Alt Boyutları ile Sosyal Sorumluluk ve Alt Boyutları Arasındaki İlişki

Araştırmada üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıkları ve alt boyutları ile aidiyetleri ve alt boyutlarının düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Politik Duyarlılıkları ve Alt Boyutları ile Sosyal Sorumluluk ve Alt Boyutları Arasındaki İlişki

		Politik Duyarlılık	Ekonomik Hususlar	Dini Hususlar	Sosyal Hususlar	Algılanan Risk	Algılanan Siyasi Bilgi	Sosyal Sorumluluk	Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk	İnisiyatif Alma	Yardımlaşma	Duyarlılık	İyimserlik
Politik Duyarlılık	*r*	-											
	p	-											
Ekonomik Hususlar	*r*	.25	-										
	p	<.001	-										
Dini Hususlar	*r*	.62	-.16	-									
	p	<.001	.002	-									
Sosyal Hususlar	*r*	.49	.32	.00	-								
	p	<.001	<.001	.977	-								
Algılanan Risk	*r*	.40	.41	-.03	.30	-							
	p	<.001	<.001	.610	<.001	-							
Algılanan Siyasi Bilgi	*r*	.60	-0.05	.06	.09	.02	-						
	p	<.001	.295	.256	<.001	.698	-						
Sosyal Sorumluluk	*r*	.26	.16	.15	.29	.15	.02	-					
	p	<.001	.001	.002	<.001	.003	.656	-					
Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk	*r*	.23	.08	.10	.18	.03	.18	.75	-				
	p	<.001	.116	.049	<.001	.574	<.001	<.001	-				
İnisiyatif Alma	*r*	.19	-0.07	.17	.14	.03	.07	.67	.44	-			
	p	<.001	.138	<.001	.004	.582	.136	<.001	<.001	-			
Yardımlaşma	*r*	.17	.31	.06	.29	.25	-.13	.73	.27	.26	-		
	p	<.001	<.001	.240	<.001	<.001	.007	<.001	<.001	<.001	-		
Duyarlılık	*r*	.06	.20	.02	.25	.16	-.20	.56	.10	.13	.66	-	
	p	<.001	<.001	.622	<.001	.001	<.001	<.001	.035	.010	<.001	-	
İyimserlik	*r*	.15	-0.05	.18	.04	.04	.05	.38	.15	.19	.17	.11	-
	p	<.001	.328	<.001	<.001	.464	.316	<.001	.003	<.001	<.001	.023	-

Tablo 4 incelendiğinde üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıklar ile sosyal sorumluluk düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu ancak düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. (p<.001, r=.26). Elde edilen bu bulgu politik duyarlılığı yüksek olan üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeylerinin daha da yüksek olduğunu göstermektedir.

Bunların yanında üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıklarının, sosyal sorumluluğun alt boyutları ile pozitif yönlü ve anlamlı ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Bu ilişkiler arasındaki en güçlü ilişkilerin toplum ve çevreye yönelik sorumluluk alt boyutu (p <.001, r=23) ile birlikte inisiyatif alma (p <.001, r=.19), yardımlaşma (p <.001, r=.17) ve iyimserlik (p <.001, r=.15) alt boyutlarında olduğu görülmektedir. Ancak bu değişkenler arasında da güçlü bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca duyarlılık alt boyutu ile de oldukça zayıf ancak pozitif yönlü ve anlamlı ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (p<.001, r=.06) .

Diğer yandan üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeyleri ile politik duyarlılık duyarlılığın bazı alt boyutları ile anlamlı ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu ilişkiler arasında en dikkat çekici olan sosyal hususlar iledir. Üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeyleri ile sosyal hususlar alt boyutu arasında pozitif yönlü, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p<.001, r=.29). Ayrıca öğrencilerin sosyal sorumluluk düzeyleri ile ekonomik hususlar (p<.001, r=.001), dini hususlar (p=.002, r=.15) ve algılanan risk (p=.003, r=.15) alt boyutları arasında da pozitif yönlü, anlamlı ancak düşük düzeyde ilişkinin olduğu görülmüştür. Üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeyleri ile algılanan siyasi bilgi boyutu arasında ise anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır (p=.656, r=.02). Bu bulgular üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluklarının bilgi düzeyinden daha çok değer, tutum ve duyarlılık boyutlarıyla daha yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 4 incelendiğinde politik duyarlılığın alt boyutlarından olan ekonomik hususlar alt boyutunun, sosyal sorumluluğun alt boyutlarından olan yardımlaşma ve duyarlılık alt boyutları ile anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkisinin olduğu görülmektedir (p<.001). Ekonomik hususların yardımlaşma alt boyutuyla orta düzeyde (r=.31), duyarlılık alt boyutuyla ise düşük düzeyde (.20) ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Toplum ve çevreye yönelik sorumluluk, inisiyatif alma ve iyimserlik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Politik duyarlılığın alt boyutlarından olan dini hususlar alt boyutunun ise sosyal sorumluluğun yardımlaşma ve duyarlılık alt boyutu dışındaki tüm alt boyutlarıyla pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dini hususlar alt boyutunun sosyal sorumluluğun toplum ve çevreye yönelik sorumluluk alt boyutu ile anlamlı, pozitif yönlü ancak düşük düzeyde (p=.049, r=.10); benzer şekilde inisiyatif alma alt boyutu ile anlamlı, pozitif yönlü ancak düşük düzeyde (p<.001, r=.17); iyimserlik alt boyutu ile de anlamlı, pozitif yönlü ve düşük düzeyde ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (p<.001, r=.18).

Tüm bunlarla birlikte politik duyarlılığın alt boyutlarından olan sosyal hususlar alt boyutu ile sosyal sorumluluğun tüm alt boyutları arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Sosyal hususların toplum ve çevreye yönelik sorumluluk alt boyutuyla anlamlı, pozitif yönlü ancak oldukça düşük düzeyde (p<.001, r=.18); inisiyatif alma alt boyutuyla anlamlı, pozitif yönlü ve benzer şekilde oldukça düşük düzeyde (p=004, r=.14); yardımlaşma alt boyutuyla anlamlı, pozitif yönlü ve düşük

düzeyde (p<.001, r= .29); duyarlılık alt boyutuyla anlamlı, pozitif yönlü ve düşük düzeyde (p<.001, r=.25) ve iyimserlik alt boyutuyla anlamlı, pozitif yönlü ancak oldukça düşük düzeyde ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir (p<.001, r=.04).

Politik duyarlılığın alt boyutlarından olan algılanan risk alt boyutuyla sosyal sorumluluğun alt boyutları arasındaki ilişkiler incelendiğinde yalnızca yardımlaşma ve duyarlılık alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Algılanan risk alt boyutunun yardımlaşma alt boyutuyla anlamlı, pozitif yönlü ve düşük düzeyde (p<.001, r=. 25); duyarlılık alt boyutuyla da anlamlı, pozitif yönlü ve oldukça düşük düzeyde (p<.001, r=.16) ilişkisinin olduğu belirlenmiştir.

Son olarak politik duyarlılığın alt boyutlarından olan algılanan siyasi bilgi alt boyutunun sosyal sorumluluğun alt boyutlarından toplum ve çevreye yönelik sorumluluk, yardımlaşma ve duyarlılık alt boyutlarıyla anlamlı bir ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Tablo 4'e göre politik duyarlılığın alt boyutlarından olan algılanan siyasi bilgi alt boyutunun sosyal sorumluluğun alt boyutlarından toplum ve çevreye yönelik sorumluluk alt boyutuyla anlamlı, pozitif yönde ve oldukça düşük (p<.001, r=.18); yardımlaşma alt boyutuyla anlamlı, negatif yönlü ve oldukça düşük (p<.001, r=-.13); duyarlılık alt boyutuyla da anlamlı, negatif yönlü ve düşü düzeyde ilişkisinin olduğu görülmektedir (p<.001, r=-.20). Diğer alt boyutlar ile anlamlı ilişkisinin bulunmadığı belirlenmiştir.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin politik duyarlılık düzeyleri ile bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle üniversite öğrencilerinin politik duyarlılık düzeyleri ve sosyal sorumlulukları düzeyleri belirlenmiş, sonrasında bu değişkenler arasındaki ilişkiler ve değişkenlerin alt boyutları arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda üniversite öğrencilerin politik duyarlılık düzeyi orta düzeyde, sosyal sorumluluk düzeyi ise yüksek düzeye yakın olarak belirlenmiştir. Politik duyarlılığın alt boyutlarında en yüksek ortalamalar ekonomik hususlar, algılanan risk ve sosyal hususlar alanlarında gözlenmiş; buna karşın dini hususlar ve algılanan siyasi bilgi boyutları görece düşük kalmıştır. Sosyal sorumlulukta ise özellikle yardımlaşma ve duyarlılık gibi duygusal/etik yönelimli alt boyutlar öne çıkarken; toplum ve çevreye yönelik sorumluluk, inisiyatif alma ve iyimserlik gibi davranışsal veya bilişsel yönelimli boyutlar orta düzeyde seyretmiştir. Bu bulgu, Toker ve Tat (2012) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da sosyal sorumluluk ile ilgili dersleri almayan üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeylerinin orta düzeyde, bu konu ile ilgili dersleri alan üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeylerinin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir (s. 51). Bu bilgilerden hareketle ülkemizdeki üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin politik duyarlılıklarının orta düzeyde olduğu söylenebilir. Bu durumun nedenleri arasında, siyasal gelişmelerin gençler için anlam ifade etmemesi, gençlerin önceki kuşaklara göre daha apolitik olması ve yaşadıkları ekonomik ile sosyal sorunlar sayılabilir. Diğer yandan üniversite öğrencilerinin en azından bilişsel anlamda sosyal sorumluluk düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Ancak bu sonucun davranışsal olarak da geçerliliğini koruduğunu söylemek oldukça güçtür. Son yıllarda ülke gündeminde yaşanan olaylar ve gelişmeler bu durumun en önemli göstergesidir.

Ayrıca araştırmada üniversite öğrencilerinin politik duyarlılıkları ile sosyal sorumlulukları arasında anlamlı fakat düşük düzeyli pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle politik duyarlılığın "sosyal hususlar" alt boyutu ile sosyal sorumluluğun "yardımlaşma" ve "duyarlılık" boyutları arasındaki ilişki, öğrencilerin siyasal bilinçlerinin doğrudan siyasi bilgi ya da katılım yerine daha çok etik ve sosyal değerlere dayalı olarak şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, Ektiren (2024) ve Kirmani vd. (2023) tarafından da desteklenen bulgularla örtüşmektedir. Ayrıca Hogendorp (2012) da araştırmasında üniversite öğrencilerinin çeşitli siyasal örgütlere katılımları ile sosyal sorumlulukları arasında düşük ancak anlamlı bir ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır (s. 143). Kahne ve Middaugh (2008) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da politik duyarlılıkları yüksek olan ortaokul öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeylerinin aynı oranda yüksek olmadığını belirlemişlerdir (s.21). Politik duyarlılık ile sosyal sorumluluk arasında anlamlı bir ilişkinin olması ancak bu ilişkinin düşük olması, bu ilişkide aracı rolü oynayan değişken ya da değişkenlerin olabileceğini düşündürmektedir. Başka bir ifadeyle politik duyarlılığın sosyal sorumluluk bilincine ya da tam tersi sosyal sorumluluğun politik duyarlılığa yansımasının bazı faktörlere bağlı olma ihtimali düşüncesini uyandırmaktadır.

Bunun yanında araştırmanın en dikkat çekici sonuçlarından biri, ekonomik hususlar boyutunun sosyal sorumluluğun özellikle "yardımlaşma" ve "duyarlılık" boyutları ile olan anlamlı ve pozitif ilişkisidir. Bu bulgu, ekonomik sorunlara karşı yüksek düzeyde farkındalığa sahip bireylerin toplumsal dayanışma, paylaşım ve empati eğilimlerinin de daha yüksek olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, ekonomik eşitsizlikleri fark eden bireyler, bu adaletsizlikleri telafi edici bir dayanışma refleksi geliştirmektedir. Bu eğilim, politik duyarlılığın bireyi sadece eleştirel değil, aynı zamanda sorumlu ve paylaşımcı bir yurttaşlığa yönlendirdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ancak ekonomik hususlar ile sosyal sorumluluğun davranışsal ve çevresel yönelimli alt boyutları (toplum ve çevreye yönelik sorumluluk; inisiyatif alma; iyimserlik arasında anlamlı ilişki saptanmamıştır. Bu durum, ekonomik duyarlılığı yüksek bireylerin, yardımseverlik ve empatiye açık olduklarını, ancak bu duyarlılığın çevresel sorumluluk, bireysel girişimcilik ya da pozitif beklentiler gibi davranışsal alanlara doğrudan yansımadığını düşündürmektedir. Ekonomik sorunlara karşı duyarlılık, bireyi kolektif destek ve paylaşım davranışlarına yöneltirken; daha soyut ya da uzun vadeli toplumsal sorumluluk davranışlarında aynı düzeyde etkili olmamaktadır.

Araştırmada ulaşılan en çarpıcı sonuçlardan biri, algılanan siyasi bilgi boyutunun sosyal sorumluluğun "yardımlaşma" ve "duyarlılık" alt boyutları ile negatif yönde ilişki göstermesidir. Bu sonuç, siyasete dair bilgi düzeyinin artmasının bireylerde toplumsal duyarlılığı her zaman artırmadığını; hatta bazen bu bilginin politik mesafe ya da apolitik tepkiler şeklinde ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Türkiye gibi siyasi polarizasyonun yüksek olduğu toplumlarda bilgi ile duyarlılık arasında ayrışmanın yaşanması, bireylerin siyasal sisteme duydukları güven ve aidiyet düzeyleriyle ilişkili olabilir.

Bununla birlikte, araştırmada dini hususlar boyutunun da sosyal sorumluluk ile genel anlamda düşük düzeyde ilişkili olduğu ve "yardımlaşma" ve "duyarlılık" gibi alt boyutlarla anlamlı ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma sonuçları dini hususlara hassasiyet gösteren bireylerin sosyal sorumluluk ve alt boyutları ile ilgili düzeylerinin aynı düzeyde olmadığını göstermektedir. Diğer yandan araştırma

sonuçlarına göre dini hususlara hassasiyet göstermeyen bireylerin de sosyal sorumluluk ve ilgili alt boyutlarına ilişkin düzeylerinin aynı düzeyde olmadığını göstermektedir. Tüm bu sonuçlar, dini inanç ve hassasiyetin bireylerin sosyal sorumluluk düzeyine doğrudan yansımadığına işaret etmektedir. Toplumsal genel kabullerin aksine, "dindarlığın" bir yansıması olarak gösterilebilecek "toplumsal faydayı önceleme" ile örtüşmediği; dinsel referanslarla hareket eden bireylerin sosyal sorunlara olumlu yönde ne kadar destek oldukları ayrı bir mesele olduğu görülmektedir. Türkiye gibi dinin toplumsal itibarı yüksek olduğu bir ülkede, bu sonucun oldukça dikkat çekici ve kayda değer olduğu düşünülmektedir. Çünkü toplumumuzda genellikle dindar bireyin diğer bireye karşı dinsel öğretide oldukça yüksek sorumlulukları olduğu ya da sorumluluklarının bulunduğu beklentisinin olduğu gözlemlenmektedir. Bu sorumluluk gereği ve ifası doğrultusunda toplumda dindar bireylerden "namaz kılandan zarar gelmez" biçiminde algılar oluşmuştur. Bunun bir adım ötesinde dindar bireylerin diğerine göstereceği hoşgörü, yardımseverlik ve fedakarlık gibi dinin emirleri gibi sayılan bu pratikler toplumun genelinde dindar insanların toplum için faydalı ve değerli oldukları ön kabulünü doğurmuştur. Her ne kadar literatürde din ve ahlak kavramları ayrı olsa da toplumda genel olarak din ve ahlak birbirlerinin yerine kullanılan iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bu sonucunun toplumsal genel kabul ile örtüşmediği söylenebilir. Bu noktada, dini duyarlılık ile sosyal sorumluluk arasında kuramsal düzeyde bir örtüşme varsayımı bulunsa da, pratik boyutta bir bütünleşmenin bulunmadığı düşünülmektedir.

Araştırmada üniversite öğrencilerinin politik duyarlılığın alt boyutlarından olan sosyal hususlara ilişkin duyarlılıklarının sosyal sorumluluk ile anlamlı ve pozitif bir ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, bireylerin sosyal değerlere, eşitlik ve adalet taleplerine, insan haklarına daha fazla duyarlılık geliştirdiğini göstermektedir. Araştırmanın bu sonucu, Asar (2017) ve Küçükşen ve Budak (2017) tarafından geliştirilen sosyal sorumluluk ölçeklerinin değer merkezli yorumlarını da destekler niteliktedir.

Araştırma sonuçlarının bir diğer önemli yönü, öğrencilerin etik ve insani değerlerle beslenen politik duyarlılıklarının, duygusal ve kolektif yönelimli sosyal sorumluluk eğilimleriyle örtüşmesidir. Bu yapı, klasik siyasal bilinç tanımlarından farklı olarak "değer temelli katılım modeli" önerir. Bu modele göre birey, yalnızca siyasi bilgiye değil, sosyal adalet duygusuna, empatiye ve kolektif refah arzusuna dayalı olarak da politik bir pozisyon alabilir.

Araştırma sonuçları doğrultusunda özellikle üniversite öğrencilerinin etik değerlere dayalı politik duyarlılıklarının ve duygusal temelli sosyal sorumluluk eğilimlerinin görece yüksek olduğu, ancak bilgi temelli siyasal bilinç ile davranışsal sosyal sorumluluk boyutlarının daha zayıf seyrettiği görülmüştür. Bu doğrultuda;

1. Yükseköğretimde değerler eğitimi ve etkin yurttaşlık temalı programlar geliştirilmeli; öğrencilerin sadece etik duyarlılık değil, bilişsel siyasal okuryazarlık ve sistemle bağ kurma becerileri de güçlendirilmelidir.
2. Sivil toplum kuruluşları ve öğrenci kulüpleri, genç bireylerin hem sosyal sorumluluk projelerine katılımını hem de politik farkındalıklarını artıracak biçimde işbirliği içinde çalışmalıdır.
3. Özellikle dini duyarlılık ile sosyal sorumluluk arasındaki davranışsal kopukluk göz önüne alınarak, inanç temelli sivil yapılar etik ve kamusal

sorumluluk perspektifiyle yeniden yapılandırılmalı ya da desteklenmelidir. Bireyi önceleyen sorgulayıcı aklı önemseyen bir eğitim modeli tanımlanmalıdır.

4. Eğitim programlarında eleştirel medya okuryazarlığı, siyasal bilgiye erişim ve toplumsal sorunlara eylem temelli yaklaşım gibi modüller yaygınlaştırılmalı; böylece bireylerin sistemle kurdukları ilişki yalnızca bilgi değil, sorumluluk ve eylem düzlemine de taşınmalıdır.

5. Üniversitelerde öğrencilerin gönüllülük temelli etkinliklere katılımı teşvik edilmeli, ancak bu katılımların derinlikli siyasal ve toplumsal farkındalık ile desteklenmesine yönelik rehberlik süreçleri sağlanmalıdır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Amasya Üniversitesi Rektörlüğü,Bilim Sosyal Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 11.06.2025 Tarih, 266860 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%40), 3. Yazar (%10) Veri Toplanması: 1. Yazar (%70), 2. Yazar (%10), 3. Yazar (%20) Veri Analizi: 1. Yazar (%10), 2. Yazar (%85), 3. Yazar (%5) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%20), 3. Yazar (%20) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%30), 2. Yazar (%40), 3. Yazar (%30)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * (Amasya University Rectorate, Ethics Committee Presidency, Science and Social Sciences Ethics Committee Decision No. 266860, dated 11.06.2025, was taken.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%40), 3. Author (%10) Data Acquisition: 1. Author (%70), 2. Author (%10), 3. Author (%20) Data Analysis: 1. Author (%10), 2. Author (%85), 3. Author (%5) Writing up: 1. Author (%60), 2. Author (%20), 3. Author (%20) Submission and Revision: 1. Author (%30), 2. Author (%40), 3. Author (%30)

Kaynakça / References

Akdoğan, L., Durmaz, Y. ve Değirmenci, B. (2020). Algılanan tüketici etkililiğinin ekolojik bilinçli tüketici davranışı üzerine etkisi: çevresel kaygının aracılık rolü. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(20), 95-117. https://doi.org/10.34189/asbd.7.20.005

Alodat, A. M., Al-Qora'n, L. F., & Abu Hamoud, M. (2023). Social Media Platforms and Political Participation: A Study of Jordanian Youth Engagement. *Social Sciences*, *12*(7), 1-8. https://doi.org/10.3390/socsci12070402

Asar, İ. (2017). *Lisansüstü öğrencilerinin kişilik yapılarıyla bireysel sosyal sorumluluk bilinçleri arasındaki ilişkiler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi, Karabük.

Başer, E. N. ve Kılınç, E. (2015). Küresel sosyal sorumluluk ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Sakarya University Journal of Education, 5*(3), 75-89. http://dx.doi.org/10.19126/suje.57328.

Bendz, A. (2015). Paying attention to politics: Public responsiveness and welfare policy change. *Policy Studies Journal, 43*(3), 309-332. Bendz, A. (2015). Paying attention to politics: Public responsiveness and welfera policy change. *Policy Studies Journal, 43*(3), 309-332. https://doi.org/10.1111/psj.12098.

Bennett, W. L. (2012). The personalization of politics: Political identity, social media, and changing patterns of participation. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, *644*(1), 20-39. https://doi.org/10.1177/0002716212451428

Besley, T., & Burgess, R. (2001). Political agency, government responsiveness and the role of the media. *European Economic Review*, *45*(4-6), 629-640. https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00133-7.

Binzer Hobolt, S., & Klemmensen, R. (2008). Government responsiveness and political competition in comparative perspective. *Comparative Political Studies*, *41*(3), 309-337. https://doi.org/10.1177/0010414006297169.

Boulianne S. (2015). Social media use and participation: A meta-analysis of current research. *Information, Communication & Society*, 18, 524–538. https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1008542.

Christensen, J. G., & Opstrup, N. (2018). Bureaucratic dilemmas: Civil servants between political responsiveness and normative constraints. *Governance*, *31*(3), 481-498. https://doi.org/10.1111/gove.12312.

Çalışkan, M. ve Çoklar, A. N. (2022). Öğretmen adaylarının teknostres düzeylerinin belirlenmesi. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *6*(3), 341-354. https://doi.org/10.34056/aujef.1106453.

Çam, A. (2018). *Gençlik politik mi, apolitik mi? Siyasetin değişen doğası: Üniversite gençliğinin siyaset*

algısı ve siyasal katılımı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi.

Çetin, M. (2021). Dindarlık-ahlak ilişkisi ve dînî-toplumsal yansımaları. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, (13), 83-106.

Çiçekli, A. (2025). Gençlerde aidiyet ve politik duyarlılığın çatışmalı dinamikleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15*(2), 845-957. https://doi.org/1675529/nevsosbilen.1675529.

Dahlsrud, A. (2008). How corporate social responsibility is defined: an analysis of 37 definitions. *Corporate social responsibility and environmental management*, *15*(1), 1-13. https://doi.org/10.1002/csr.132.

Dancey, C. P., & Reidy, J. (2017). *Statistics without maths for psychology* (7th ed.). Pearson Education.

Della Vecchia, R. M. (1990). *The journey hero: an interpretive study of fifth graders' understandings of social responsibility*. Yayımlanmamış Doktora Tezi The University of Maryland.

Demir, S. E. (2015). İnternetin politik katılıma etkisi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(2), 147-162. https://doi.org/10.1501/sbeder_0000000129.

Deveci, H. ve Eryılmaz, Ö. (2017). Sosyal bilgiler eğitiminde sosyal sorumluluk. R. Turan ve H. Akdağ (Ed.). *Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar – III* içinde (ss. 96-114). Pegem Akademi.

Ekinci Sağlam, H. B. (2021). Yükseköğretimdeki gençlerin gözünden gençlerin politika ile ilişkisi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi, 9*(24), 100-119.

Ektiren, M. T. (2024). Politik duyarlılık ölçeğinin (PDÖ) Türkçe'ye uyarlama çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (53), 321-334. https://doi.org/10.52642/susbed.1408755.

Elkjær, M. A., & Klitgaard, M. B. (2024). Economic inequality and political responsiveness: A systematic review. *Perspectives on Politics*, *22*(2), 318-337. https://doi.org/10.1017/S1537592721002188.

Ercan, B. (2009). *Ortaöğretim öğretmenlerinin sosyal sorumluluk anlayış ve uygulamaları: Antalya örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdoğan, E. ve Erdem, R. (2017). Hemşirelerin bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri ile yaşam doyumunun demografik değişkenlere göre araştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(28), 293-312.

Eryılmaz, Ö. ve Deveci, H. (2022a). Ortaokul öğrencilerinin sosyal bilgiler dersine yönelik tutumu ile sosyal sorumluluğu arasındaki ilişkide yaşam doyumunun aracılığı. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *23*(2), 851-869. https://doi.org/10.17679/inuefd.1136144

Eryılmaz, Ö. ve Deveci, H. (2022b). The effect of child-to-child teaching approach on students' level of social responsibility in social studies. *International Online Journal of Primary*

Education, *11*(1), 90-108. https://doi.org/10.55020/iojpe.1052448.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). McGraw-Hill

George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update* (10th ed.). Pearson

Gordon, M. C. (2003). *The role of parenting styles in the development of social responsibility.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. George Fox University.

Goubin, S. (2020). Economic inequality, perceived responsiveness and political trust. *Acta Politica*, *55*(2), 267-304. https://doi.org/10.1057/s41269-018-0115-z.

Groenendyk, E. (2018). Competing motives in a polarized electorate: Political responsiveness, identity defensiveness, and the rise of partisan antipathy. *Political Psychology*, *39*, 159-171. https://doi.org/10.1111/pops.12481.

Gürel, E. & Eyüboğlu, E. (2023). Political communication in digital media and online political participation of generation z. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 13*(4), 980-994. https://doi.org/10.7456/tojdac.1321756.

Hogendorp, M. B. (2012). *The relationship of student involvement in political organizations to self-reported capacities for socially responsible leadership*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. University of Illinois at Urbana-Champaign.

Honeyman, C. A. (2010). Social responsibility and community development: lessons from the sistema de aprendizaje tutorials in Honduras. *International Journal of Educational Development,* 30, 599-613. https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2010.02.004.

Kahne, J., & Middaugh, E. (2008). Democracy for some: The civic opportunity gap in high school. Circle Working Paper 59. *Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement (CIRCLE).*

Kesgin, A. (2009). Etik üstüne. *Dini Araştırmalar, 12*(35), 143-160.

Kirmani, M. D., Hasan , F., & Haque, A. (2023). Scale for measuring political sensitivity: An empirical investigation on young Indian voters. *Journal of Political Marketing, 22*(1), s. 14-33. https://doi.org/10.1080/15377857.2020.1823932

Koç, A. (2020). İmam hatip ortaokulu öğrencilerinin maddi değer algıları ile sosyal sorumluluk algıları arasındaki ilişki. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 759-792. https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.780419.

Luo, R., Shi, Y., Zhang, L., Liu, C., Li, H., Rozelle, S. & Sharbono, B. (2011). Community service, educational performance and social responsibility in Northwest China. *Journal of Moral Education*, *40*(2), 181-202. https://doi.org/10.1080/03057240.2011.568100.

McKenna, M. W. & Rizzo, E. (1999). Student perceptions of the "learning" in service-learning courses. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, *18*(1-2), 111-123.

https://doi.org/10.1300/J005v18n01_09.

Mohr, L. A., Webb D. J. & Haris, E. (2001). Do consumers expect companies to be socially responsible? The impact of corporate social responsibility on buying behavior. *The Journal of Consumer Affairs, 35,* (1) 45–71.

Özcan, M. (2021). Ortaokul öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeyleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 25*(1), 291-302

Özdamar, Ö. (2016). Kadının politikada temsili, politik duyarlılık ve çocuk sağlığı göstergeleri. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, *1*(1), 63-79.

Özkan, Y., Akgül Gök, F., Kocaoğlu, F., Taşkıran, H., Özdemir, P. ve Muslu Köse, S. (2015). Sosyal hizmet öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeylerinin belirlenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *19*(3), 89-108.

Paksoy, H. M., Özbezek, B. D. ve Gül, M. (2019). Kişilik özellikleri ve sosyal sorumluluk bilincinin sosyal girişimcilik özelliklerine etkileri üzerine bir araştırma. *Turkish Studies: Social Sciences*, *14*(3), 973-1006. https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.22859

Plescia, C., Kritzinger, S., & De Sio, L. (2019). Filling the void? Political responsiveness of populist parties. *Representation*, *55*(4), 513-533. https://doi.org/10.1080/00344893.2019.1635197.

Powell Jr, G. B. (2000). Political responsiveness and constitutional design. *Democracy and Institutions: The Life Work of Arend Lijphart*, 9-43.

Rodrigo Gonzalez, A. & Caballer Tarazona, M. (2015). A model to assess students' social responsibility behaviour within a classroom experiment. *International Review of Economics Education,* 18, 62-82. https://doi.org/10.1016/j.iree.2015.01.002.

Sosik, J. J., Koul, R. & Cameron, J. C. (2017). Gender and contextual differences in social responsibility in Thai schools: a multi-study person versus situation analysis. *Journal of Beliefs & Values*, *38*(1), 45-62. https://doi.org/10.1080/13617672.2016.1237251.

Taherdoost, H. (2016). Sampling methods in research methodology; How to choose a sampling technique for research. *International Journal of Academic Research in Management*, *5*(2), 18–27.

Toker, H. ve Tat, M. (2013). Sosyal sorumluluk: kamu ve vakıf üniversiteleri öğrencilerinin sosyal sorumluluğa ilişkin bilgi düzeyleri ve algılarının ölçülmesi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, *8*(1), 34-56.

Torcal, M. (2014). The decline of political trust in Spain and Portugal: economic performance or political responsiveness?. *American Behavioral Scientist*, *58*(12), 1542-1567. https://doi.org/10.1177/0002764214534662.

Tran, L. T. & Vu, T. T. P. (2017). Responsibility in mobility: international students and social responsibility. *Globalisation, Societies and Education*, *15*(5), 561-575.

https://doi.org/10.1080/14767724.2016.1195729.

Uyan Semerci, P. (2009). Gençlerle beraber siyasal alanın sınırlarını düşünmek: Günlük yaşam, aileler ve 'özgürce' karar almak. C. Boyraz (Ed.), *Gençler tartışıyor: Siyasete katılım, sorunlar ve çözüm önerileri* içinde (ss. 145–165). TÜSES Yayınları.

Weidong, L., Wright, P. M., Rukavina, P. B. & Pickering, M. (2008). Measuring students' perceptions of personal and social responsibility and the relationship to intrinsic motivation in urban physical education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 27, 167-178. https://doi.org/10.1123/jtpe.27.2.167.

Wood, B. D., & Theobald, N. A. (2003). Political responsiveness and equity in public education finance. *The Journal of Politics*, *65*(3), 718-738.

Wright, P. M., Li, W., Ding, S. & Pickering, M. (2010). Integrating a personal and social responsibility program into a wellness course for urban high school students: assesing implementation and educational outcomes. *Sport, Education and Society*, *15*(3), 277-298. https://doi.org/10.1080/13573322.2010.493309.

Yang, H. C., & DeHart, J. L. (2016). Social media use and online political participation among college students during the US election 2012. *Social Media+ Society*, *2*(1), 1-18. https://doi.org/10.1177/2056305115623802.

Yılmaz, S. (2023). Ortaokul öğrencilerinin sosyal sorumluluk düzeyinin incelenmesi. *International Review of Migration and Refugee Studies*, *4*(1), 14-24.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1453-1472 | Araştırma Makalesi

Amartya Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı Bağlamında Emeklilikte Yapabilirlikler ve Faillik

Gülçin Con Wright [1]

Öz

Günümüzde nüfusu yaşlanan birçok ülke, emeklilik sistemi üzerinde kapsamlı değişikliklere gitmektedir. Hızla artan yaşlı nüfusun, artan ortalama ve sağlıklı yaşam süreleriyle birlikte emeklilik dönemlerini uzun ve sağlıklı geçirmeleri beklenmektedir. Bu durum, emeklilik planlamasından emeklilik dönemine uyuma kadar birçok konunun kapsamlı bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Türkiye'nin hızla yaşlanan nüfusu dikkate alınarak emeklilik konusuna bu çerçevede bakılması önem arz etmektedir. Bu çalışma, Amartya Sen'in 'yapabilirlik yaklaşımı'nı *(capability approach)* kullanarak yaşamın ilerleyen evrelerinde hem çalışma hayatı hem de emekliliği, yaşlı bireylerin tercihleri, yapabilirlikleri ve hakları bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla uluslararası yazındaki çalışmalar gözden geçirilerek emekliliğe geçiş, emeklilik dönemi ve emeklilik sonrası çalışma döneminde yaşlıların yapabilirliklerine dair tartışmalara yer verilecektir. Yaşlanma alanında henüz yeni uygulanmaya başlamış olan bu yaklaşımın, emeklilik dönemine dair geliştirilecek sosyal politikalarda yaşlı bireylerin failliğinin korunması konusunda önemli ipuçları sunacağı düşünülmektedir. Böylece, yaşlanmayla birlikte gelen emeklilik gibi yaşam geçişlerinin sürdürülebilir sağlıklı toplum yapısını bozmadan nasıl gerçekleşebileceğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Emeklilik, Yapabilirlik Yaklaşımı, Yaşlılar, Yapabilirlikler, Faillik.

Con Wright, G. (2025). Amartya Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı Bağlamında Emeklilikte Yapabilirlikler ve Faillik. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1453-1472. https://doi.org/10.15869/itobiad.1602775

Geliş Tarihi	28.02.2025
Kabul Tarihi	26.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2029
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr. Öğretim Üyesi, TED Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye, gulcin.con@tedu.edu.tr, ORCID:0000-0001-7196-151X

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1453-1472 | Research Article

Amartya Sen's Capability Approach to Capabilities and Agency in Retirement

Gülçin Con Wright[1]

Abstract

Many countries with aging populations have recently introduced comprehensive changes to their retirement systems. The rapidly increasing older population is expected to have a longer and healthier retirement period due to increasing average and healthy life expectancy. This situation necessitates a comprehensive examination of issues ranging from retirement planning to adaptation to retirement. Considering Turkey's rapidly aging population, it becomes more critical to reconsider its retirement system as well. This article aims to examine working life and retirement in later life, by applying Amartya Sen's 'capability approach' on the preferences, capabilities and rights of older individuals. For this purpose, international literature will be reviewed, and discussions regarding the capabilities of older people during transition to retirement, retirement period, and post-retirement work life will be included. This approach, more recently implemented in the field of aging, will provide crucial insights about preserving the agency of older individuals in social policymaking targeting retirement. Thus, this article aims to contribute to a better understanding of how life transitions such as retirement can occur without disrupting the structure of a sustainable and healthy society.

Keywords: Retirement, Capability Approach, Older Adults, Capabilities, Agency.

Con Wright, G. (2025). Amartya Sen's Capability Approach to Capabilities and Agency in Retirement. *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 14(3), 1453-1472. https://doi.org/10.15869/itobiad.1602775

Date of Submission	28.02.2025
Date of Acceptance	26.08.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Asst. Prof. Dr., TED University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, Ankara, Türkiye, gulcin.con@tedu.edu.tr, ORCID:0000-0001-7196-151X

Giriş

Yaşlılık döneminin en önemli yaşam geçişlerinden biri, çalışma hayatından emekliliğe geçiştir. Yetişkinlik döneminin büyük bir kısmında bir veya daha fazla işte çalışan bireyler, emeklilik yaşı geldiğinde çeşitli nedenlerle meslek hayatlarına son vermek istediklerinde, yaşamlarının son evresini emekli olarak geçirirler. Emekliliğin sıkça aktif yaşamdan kopuş ve verimlilik döneminin sona ermesiyle ilişkilendirilmesi, bu döneme dair olumsuz bir bakış açısının oluşmasına neden olmaktadır.

Bununla birlikte, emeklilik sırasında bireylerin yaşadıkları deneyimler ve anlam oluşturma pratikleri çeşitlilik göstermektedir (Bengtsson & Flisbäck, 2021; Kojola & Moen, 2016). Emekliliğe geçişin belirsizliklerle dolu olduğu düşüncesi yaygın olmakla birlikte, birçok kişi bu süreci 'ikinci doğum' veya 'yeni bir başlangıç' olarak değerlendirebilmektedir (Bengtsson & Flisbäck, 2021, s. 209; Şahin & Selvitopu, 2012, s. 1053). Toplum ve kültür bağlamının emekliliğe atfedilen anlamları şekillendirmesinin yanı sıra, emekliliği deneyimleme biçimlerinin kuşaktan kuşağa farklılaştığı da ortaya konulmuştur (Kojola & Moen, 2016, s.67). Emeklilik döneminde bireylerin deneyimlerini etkileyen pek çok yapısal, ilişkisel ve bireysel faktör mevcuttur.

Ancak emeklilik, her yaşlının deneyimleyebileceği bir dönem değildir. Birçok kişi, yaşamları boyunca çeşitli nedenlerle çalışma hayatına atılamamakta, kayıt dışı sektörde çalışabilmekte ya da emekliliğe hak kazanamadan iş hayatına veda etmektedir. Çalışma hayatındaki eşitsizliklerin emeklilik hakkına sahip olmayı etkilediği göz önünde bulundurulduğunda, yaşlı yoksulluğunun yaşam boyunca biriken ve katlanan bu eşitsizliklerle derinleştiği aşikardır. Diğer yandan, bazı insanlar hayat şartları veya sağlık sorunları nedeniyle emekliliğe daha erken yaşlarda geçmeyi isteyebilmekte ya da zorunda kalabilmektedir.

Tüm bu nedenlerle, emeklilik kavramı herkes için aynı anlama gelmemekte ve emeklilik dönemindeki deneyimler kişiden kişiye değişkenlik gösterebilmektedir. Ayrıca emeklilik deneyimi yaş, toplumsal cinsiyet, eğitim seviyesi, mesleki geçmiş, engellilik durumu ve kır-kent bazlı farklılıklara göre şekillenmektedir. Bu çeşitlilik, kesişimsel bir bakış açısının emeklilikle ilgili değerlendirmeler ve sosyal politikalar açısından önemini artırmaktadır.

Emeklilik, önemli bir hak ve kamu politikası olarak refah devleti anlayışının temelinde yer alan sosyal güvenlik sisteminin vazgeçilmez bir unsurudur (Erdoğmuş, 2022, s.379). Nitekim, özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerin birçoğunda emeklilik maaşı ve hakları devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Artan yaşlı bağımlılık oranları, değişen iş gücü yapısı, yaşam sürelerindeki artış ve sistemi finanse eden mali kaynakların daha iyi kullanımı gibi nedenlerden dolayı çoğu gelişmiş ülke, emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliği adına çalışmalar yapmaktadır (Bazzana, 2020; Hinricks, 2021). Ancak, bu reformlarla birlikte bazı olumsuz sonuçlar da ortaya çıkmıştır. Örneğin, bazı çalışmalar, gerçekleştirilen bu reformların yaşlı yoksulluğu riskini artırma potansiyeline sahip olabileceğini tartışmaktadır (Hinrichs, 2021, s. 418). Özellikle bakım emeği, işsizlik ve yarı-zamanlı çalışma gibi etkenler nedeniyle daha düzensiz kariyer geçmişine sahip yaşlıların bu durumdan daha olumsuz etkilendiği de bilinmektedir.

Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de yaşlanan nüfus yapısıyla birlikte emeklilik sistemi üzerinde değişiklikler yapılmış ve gelecekte de yapılması planlanmaktadır. 2023 yılında T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayımlanan 12.

Kalkınma Planı'nda (2024-2028) sosyal güvenlik sistemine dair önemli tedbir ve hedeflere yer verilmiştir. Örneğin, aşağıdaki hedefte finansal sürdürülebilirlik ve kapsamın genişletilmesine dair ifadeler bulunmaktadır:

"Sosyal güvenlik sisteminde aktüeryal denge gözetilerek emeklilik ve sağlık harcamalarının uzun dönemli mali sürdürülebilirliği güçlendirilecektir. Kayıt dışı istihdam ve ücretle etkin şekilde mücadele edilerek prim tahsilatları artırılacaktır. Değişen işgücü piyasası ve nüfus yapısıyla uyumlu politikalar aracılığıyla sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi ve sistemin daha sade, etkin ve adil olması sağlanacaktır." (s.55)

Planda yer alan diğer hedefler arasında, bireysel emeklilik sistemi ve tamamlayıcı emeklilik çalışmalarının geliştirilmesi ve doğuşta beklenen yaşam süresine uygun olarak emeklilik yaşının yükseltilmesi de bulunmaktadır. Emeklilik sistemlerinin finansal sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla, özellikle emeklilik yaşının yükseltilmesi, bazı araştırmacılar tarafından doğru bir karar olarak savunulmaktadır (Bazzana, 2020, s.971; Yaman, 2020, s.489). Ancak emeklilik sistemindeki bu reformlarda, yaşlı bireylerin tercihleri ve failliğine ne ölçüde yer verildiği tartışmalıdır.

Günümüzde yaşanan demografik ve ekonomik değişimler, emeklilik sistemi ile ilgili tartışmalarda politika yapıcılardan bilim insanlarına kadar birçok aktörün gündemini meşgul ederken, emeklilerin bu tartışmalarda ne ölçüde ve nasıl yer aldığını sorgulamak önemlidir. Bu makalede, Amartya Sen'in (1985) yapabilirlik yaklaşımı, yaşamın ilerleyen evrelerinde emeklilik ve çalışma hayatını yaşlı bireylerin tercihleri, yapabilirlikleri ve hakları bağlamında derinlemesine incelemek amacıyla kullanılacaktır. Bu yaklaşımla, yalnızca emeklilik ve çalışma hayatının yaşlılık dönemine getirdiği maddi çıktılar değil, aynı zamanda iş kalitesi, sağlık, bakım, sosyal katılım ve aktif yaşlanma gibi boyutları da ele alınacaktır. Bu makalenin amacı, ulusal ve uluslararası yazındaki çalışma ve tartışmalar üzerinden dünyada ve Türkiye'de var olan emeklilik politika ve uygulamalarının, emekli olmayı planlayan veya halihazırda emekli olan bireylerin yapabilirliklerinin ne ölçüde gözetildiğine dair bir değerlendirme yapmak ve önerilerde bulunmaktır.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Yapabilirlik Yaklaşımı

Amartya Sen'in (1985) yapabilirlik yaklaşımı, çeşitli disiplinlerdeki birçok çalışmada yaygın olarak kullanılmaktadır. Sen (1985; 1992) bu yaklaşımda geleneksel iktisadi gelişim kuramlarında eksik kalan 'insan' boyutuna odaklanarak ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerindeki sosyal dinamikleri ön plana çıkarmıştır. Bunu yaparken, sosyal adalete ulaşmak için sadece kaynakların eşit dağılımına odaklanmak yerine, aynı zamanda bu kaynakların nasıl kullanıldığı, bireylerin bu süreçteki aktif rolü ve özgürlüklerinin korunması gibi faktörlerin de büyük önem taşıdığına dikkat çekmiştir (Sen, 1990). Yapabilirlik yaklaşımın temelinde yatan düşünce, sadece kaynakların eşit paylaşımı, toplumdaki eşitsizlikleri tamamen ortadan kaldırmak için yeterli olamayacağı; kaynakların dağıtımı kadar, bu kaynakların nasıl kullanıldığı ve bireylerin bu süreçteki failliği ile özgürlüklerine yapılan vurgu, daha sürdürülebilir ve kapsayıcı bir toplumun temel taşlarını oluşturur (Sen, 1990; 2004).

Robeyns, (2005, s.94), yapabilirlik yaklaşımını, "bireysel refahın ve sosyal düzenlemelerin, politikaların tasarımının ve toplumsal değişime ilişkin önerilerin değerlendirilmesi için geniş bir normatif çerçeve" olarak tanımlamıştır. Bu yaklaşımda, yapabilirlikler kavramı, bireylerin sahip oldukları potansiyelleri ve bu potansiyellerin, onların yaşam kalitesini ve yaşam biçimlerini belirleyen temel unsurlar olan işlevselliklere *(functionings)* dönüştürülebilecek fırsatları ifade eder. Diğer bir ifadeyle, yapabilirlikler, bireylerin yalnızca ne yapabilecekleri değil, aynı zamanda ne olmayı veya ne yapmayı tercih ettikleri konusunda sahip oldukları imkanları ve olanakları temsil eder. Bu bağlamda, bireyin onun için anlam taşıyan ve değerli olan 'olmayı' *(being)* ya da 'yapmayı' *(doing)* seçtiği her şeyin, kişisel tercihleri ve özgürlükleriyle yakından ilişkili olan bu fırsatlar, onun yaşam kalitesini artıran ve kişisel gelişimine katkıda bulunduğu görüşü benimsenmektedir (Sen, 1990, 114).

Bu yaklaşım, odağı bireyin hayatındaki işlevselliklerden, yani somut sonuçlardan, yapabilirliklere, yani potansiyellerine, kaydırmaktadır. Başka bir deyişle, yapabilirlikler, işlevsellikleri seçme ve uygulama özgürlüğüdür. Dolayısıyla bu yaklaşım, bireye yapabilirliklerini kullanıp kullanmayacağı ve nasıl kullanacağı konusunda tam yetki tanımaktadır. Aynı zamanda, değerlerin ve sosyal bağlamın bu seçimler üzerindeki etkisini kabul etmektedir. Böylece, bireyin failliğini bağlamından koparmadan ele almaktadır (Sen, 1990, 116).

Bu yaklaşımda bireylerin yapabilirliklerini değer verdikleri işlevselliklere dönüştürebilmeleri için gerekli olan kaynaklar, olanaklar, destekler ve düzenlemeler 'dönüşüm faktörleri' *(conversion factors)* olarak kavramsallaştırılmıştır. Ayrıca, toplumun sosyo-politik yapısı kadar bireyin içinde bulunduğu fiziksel ortam da dönüşüm faktörleri olarak işlev görmektedir (Robeyns, 2005, s.99). Bu nedenle, yapabilirliklerin işlevselliğe dönüştürülmesinde tüm sorumluluk tamamen bireye yüklenmemekte, dönüşümü engelleyen yapısal faktörler de göz ardı edilmektedir.

Son on yılda, yapabilirlik yaklaşımı ile yaşlılık dönemine odaklanan çalışmalarda bir artış gözlemlenmiştir (de São José, Timonen, Amado & Santos, 2019; Gopinath, 2018; Meijering, van Hoven & Yousefzadeh 2019; Stephens, Breheny & Mansvelt, 2018). Yapabilirlik yaklaşımının en önemli katkısı, yaşlı bireylerin failliğini ve yaşam seyri boyunca deneyimlerindeki çeşitliliği tanımamıza olanak sağlamasıdır (Gopinath, 2018, s.255). Bu yaklaşımda, bireysel ve toplumsal tüm yapabilirliklerin, yaşamın son dönemlerinde bağımsız bir yaşam tarzına katkı bulunduğu düşünülmektedir (Meijering vd., 2019, s.233).

de São José ve diğerleri (2019, s.41), yaşlılığa yönelik sosyal politika ve uygulamalarda aktif olmaktan ziyade "yapabilir" *(capable)* olmanın önem kazanması gerektiğini savunmaktadır. Bunun sebebi, aktif yaşlanma anlayışında verimliliğin ön planda tutulması ve yaşlı bireylerin ekonomi başta olmak üzere topluma katkılarını vurgulaması ile ilgilidir. Buna karşılık, yapabilirlik merkezli bir yaşlanma anlayışında, yaşlı bireyin failliğine ve değer verdiği işlevsellikler için olanakların geliştirilmesine odaklanıldığını belirtmektedirler. Bu bağlamda, aktif olmayı somut bir çıktı olarak belirlemekten ziyade yaşlı bireyin aktif olma ya da olmama kararını özgürce alabilmesi için potansiyelinin geliştirilmesine vurgu yapılmaktadır.

Yaşamın son evresinde, özellikle sağlıklı yaşlanma ile eğitim, çalışma, sosyal ve politik yaşama katılım gibi işlevselliklerin potansiyeline, yani yaşlı bireylerin yapabilirliklerine

odaklanmaktadır. Sen'in (1992) özgürlük anlayışı, bireylerin yapabilirliklerini, istedikleri hedeflere yönelik işlevselliğe dönüştürme yetisi üzerinden tanımlanmaktadır. Bu anlamda, bireyin amaçlarına ulaşmak için yeterli düzeyde yapabilirlikler setine sahip olması ve bu yapabilirlikleri kullanma özgürlüğüne sahip olması önemlidir.

Yaşlılıkta bu yapabilirlik seti, sağlıklı bir yaşam sürdürme açısından daha fazla önem kazanmaktadır. Çünkü yaşlı bireylerin failliklerini kullanabilmeleri için fiziksel, bilişsel ve ruhsal sağlığa sahip olmaları gerekmektedir. Bu nedenle, bu yaklaşım sağlıklı yaşlanmadan ziyade sağlıklı yaşlanma potansiyelinin korunması üzerine odaklanılmaktadır. Stephens ve diğerleri (2015), yaşlanmanın birçok sağlık sorununu beraberinde getirebileceğini belirtmektedir, ancak burada önemli olan, bu sağlık sorunları yaşansa bile bireylerin dayanıklılık *(resilience)* geliştirebilmeleridir. Başarılı yaşlanmayı yalnızca işlevsellik üzerinden tanımlamak yerine, bireylerin sağlıklı olma yapabilirliklerinin önemine vurgu yaparak sağlıklı yaşlanma anlayışını eleştirmektedir (s.717).

Yapabilirlik yaklaşımı, işlevselliklerden ziyade bireylerin yapabilirliklerine ve somut çıktılardan ziyade potansiyellerine odaklanmaktadır. Bu nedenle, bu yaklaşıma dair güncel tartışmalarda "istihdamda olma" kavramından ziyade "istihdam edilebilirlik" *(employability)* kavramı daha fazla önem kazanmıştır (Van der Klink vd., 2016, s.72). Bu kavrama dayanan modellemede, çalışanların kendi değer verdikleri işlevselliklere ulaşabilmeleri için potansiyellerini geliştiren çok boyutlu faktörlerin; işin kalitesi, sürdürülebilir istihdam ve örgütsel kültür gibi unsurların önemi vurgulanmaktadır. Benzer bir şekilde, Stephens (2023, s.314) yapabilirlik yaklaşımı üzerinden işi bir 'alan' olarak tanımlamakta ve bu alan içindeki çeşitli kaynakların çalışanların tercihleri doğrultusunda sonuçlar elde etmelerine nasıl katkı sağladığını iş kalitesi bağlamında değerlendirmektedir.

Bu tartışmalardan, her işin yapabilirlikleri zenginleştirici ya da en basit anlamda koruyucu bir yapıya sahip olmayabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim, çalışma hayatında en çok vurgulanan özelliğin verimlilik olduğu ve bu verimliliğin genellikle emeğin kar yaratma potansiyeli üzerinden tanımlandığı göz önünde bulundurulduğunda, çalışanın işteki failliği ve işin katkıları çoğu zaman arka planda kalmaktadır. Bueno (2022, s.354), pek çok işin "yapabilirlik azaltıcı" *(capability-reducing)* nitelikler taşıdığını ve bu nedenle iş yasaları ve politikalarının, verimli iş yerine "yapabilirlik geliştirici" *(capability-enhancing)* işleri desteklemesi gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, de São José ve diğerlerinin (2019) aktif yaşlanmayı verimlilik odaklı bir anlayıştan yapabilirliklerin ön planda olduğu yeni bir yaşlanma anlayışına geçişi savunması ile Bueno'nun (2022) verimlilik odaklı iş anlayışı yerine yapabilirlik geliştirici bir iş anlayışını savunması arasında benzer bir yaklaşım olduğu gözlemlenmektedir.

1.2. Emekliliğe Geçiş

Emeklilik, çalışan bireylerin hayatlarının bir noktasında beklenen bir dönemdir ve emekliliğe geçiş, evlilik ve ebeveynlik gibi diğer yaşam geçişleri kadar önemlidir. Ancak diğer yaşam geçişlerinden farklı olarak, emekliliğe dair daha olumsuz bir bakış açısı yaygındır. Emeklilik dönemi, iş eksenli verimliliğin sona ermesi nedeniyle aktif yaşamdan kopuş ile bağdaştırılmaktadır. Dolayısıyla, birçok kişi için emekliliğe geçiş kararı bir 'bitiş', bir 'son' ya da en iyi ihtimalle belirsizliklerle dolu bir dönemi ifade etmektedir (Bengtsson & Flisbäck, 2021, s.211). Bu nedenle, emekliliğe geçiş,

düşünülmekten kaçınılan ve sıklıkla ertelenen bir karar haline gelebilir. Diğer yandan değişen nüfus ve işgücü yapısıyla birlikte emekliliğe geçiş aşamasında farklı deneyim ve bakış açıları yaygınlaşmakta olduğu görülmektedir (Bengtsson & Flisbäck, 2021; Kojola & Moen, 2016).

Emekliliğe geçiş üzerine yazılan çalışmalarda ele alınan önemli konulardan biri emeklilik planlaması ve hazırlığıdır. Özellikle zorunlu emeklilik yaşı uygulamasının olmadığı ülkelerde, çalışanlar ne zaman emekli olacaklarına, hangi emeklilik planını seçeceklerine ve emekliliğe geçiş sürecinin ne kadar süreceğine dair önemli kararlar almak durumundadırlar. Bireylerin düşünceleri, tercihleri ve kararları, emekliliğe geçiş süreçlerini şekillendirmektedir. Örneğin, birçok çalışan, emekli olmayı tercih ettikleri yaşı, emekli olmayı planladıkları yaştan daha net bir şekilde ifade edebilmekte; ancak tercih ettikleri yaştan önce emekli olma kararı, kötüleşen sağlık, düşük eğitim düzeyi ve mavi yakalı işlerde çalışma gibi nedenlerle alınabilmektedir (Solem vd., 2016, s.279). Emeklilik kararını etkileyen önemli faktörlerden biri de yaşlı bireyin çalışmaya devam edebilmesi ya da edememesidir (Woźniak, Brzyska, Piłat & Tobiasz-Adamczyk, 2022). Wozniak ve diğerleri (2022, s.511), iş yerindeki kültürel yaşçılık ve örgütsel yapı gibi etmenlerin, yaşlı çalışanları desteklemek yerine, çalışmaya devam etmek isteyenleri erken emekliliğe iten bir etki yarattığını göstermiştir. Dolayısıyla, emeklilik planlamasında bireysel tercihlerin ve kararların yanı sıra, iş yeri kültürünün yaşlı çalışanlara ne ölçüde hazırlıklı olduğu da önem taşımaktadır.

Çalışma hayatının sona ermesi ile birlikte bireylerin yaşam tarzlarında birçok değişikliğe gitmeleri gerektiğinden, bu değişikliklerin önceden planlanması ve hazırlıkların yapılması önemlidir. Bu hazırlık planlamaları içinde finansal planlama özellikle önemli bir yer tutmaktadır. Emeklilikle birlikte yaşanan gelir azalmasına bağlı olarak harcamaların yeniden düzenlenmesi gerekliliği, emekliliğe karar verme aşamasında önemli finansal planlamaların yapılmasını gerektirmektedir. Bu durum da emeklilik aşamasındaki bireylerin finansal yapabilirliklerini önemli hale getirmektedir (Nam & Loibl, 2021, s.145).

Emekliliğe geçiş sürecinde statü, rol, gelir ve boş zaman pratiklerindeki değişiklikler nedeniyle uyum sorunlarının yaşanması oldukça yaygındır. Özellikle Batı ülkelerinde bu konu üzerine birçok çalışma yapılmıştır (bir derleme için, bkz: Barbosa, Monteiro & Murta, 2016). Bu çalışmalarda vurgulanan en önemli husus, emekliliğe uyumun zaman almasına ilişkindir. Emekliliğe uyum, bireyin fiziksel ve ruh sağlığı, maddi durumu, kişilik özellikleri ve boş zaman etkinlikleri ile şekillenmektedir (Barbosa vd., 2016, s.262). Emekliliğe geçiş, çalışma hayatının sona ermesi ve boş zamanın artmasıyla birlikte, birçok emeklinin torun bakımına daha fazla dahil olabilmesi gibi farklı ailevi ilişkilerini kolaylaştırmaktadır (Tanskanen, Danielsbacka, Hämäläinen & Solé-Auró, 2021, s.5). Ayrıca, emeklilik kararını özgürce alan bireylerin emeklilik geçiş sürecinde iyi oluşlarının olumlu bir seyir izlediği gözlemlenmiştir (Sohier, Van Ootegem & Verhofstadt, 2021, s.279).

2. Türkiye'de Emeklilik

Mercer CFA Enstitüsü'nün Küresel Emeklilik Endeksi'ne (2023) göre, dünyadaki en iyi emeklilik sistemleri İzlanda, Hollanda ve Danimarka'ya aittir. Bu endekste Türkiye, 47 ülke arasında 44. sırada yer almıştır. Yeterlilik *(adequacy)*, sürdürülebilirlik ve bütünlük *(integrity)* kriterleri üzerinden yapılan değerlendirmeye göre, Türkiye'nin en düşük skoru

sürdürülebilirlik kriterindedir. Enstitü'nün Türkiye'ye emeklilik sistemini daha iyi hale getirmek için önerileri arasında şunlar yer almaktadır:

"En yoksul yaşlı bireylere sağlanan asgari kamu emekli maaşının artırılması; çalışanların mesleki emeklilik programlarındaki kapsamının genişletilmesi, böylece katkı paylarının ve varlıkların düzeyinin arttırılması; emeklilik yardımlarının bir kısmının bir gelir akışı olarak alınması zorunluluğunun getirilmesi; emeklilikten önce bireysel emeklilik fonlarına erişimin kısıtlanması; otomatik katılım planlarına işveren katkısının zorunlu hale getirilmesi" (s.64).

1990'lardan bu yana mali açık veren sosyal güvenlik sisteminde köklü reformlar gerçekleştirmek amacıyla, öncellikle 2006 yılında BAĞ-KUR, Emekli Sandığı ve SSK olarak bilinen üçlü yapı, SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu) adıyla tek çatı altında birleştirilmiştir. 2012 yılında "Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Hakkında Kanun" çıkarılmış, bu kapsamda bireysel emekliliğe gönüllü katılım konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Ancak 2017 yılı itibarıyla yürürlüğe giren düzenlemeyle bireysel emeklilik sistemine gönüllü katılımdan otomatik katılıma geçilmiştir. Kayhan (2022), gelişmekte olan bir ekonomiye sahip Türkiye'de hane halkı birikimlerini artırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak adına bu düzenlemeyi önemli bir adım olarak değerlendirmiştir. Nitekim, bireyleri tasarrufa teşvik etmek ve sosyal güvenlik sisteminin finansmanını sürdürebilir hale getirmek amacıyla Danimarka, İzlanda ve Hollanda gibi ülkelerde de bireysel emeklilik sistemleri yarı-zorunlu katılım yapısına sahiptir. Bununla birlikte, Türkiye'de BES (Bireysel Emeklilik Sistemi) uygulamasının diğer ülkelere kıyasla potansiyelinin çok gerisinde kaldığı ve bu durumu düzeltmek için uzun vadeli stratejilere ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir (Meral & Arıcan, 2020, s.211).

OECD ülkelerinde emeklilik yaşı 62 ile 67 arasında değişmektedir ve en düşük emeklilik yaşı Türkiye'dedir (OECD, 2023). Emeklilik yaşının en yüksek olduğu İskandinav ülkelerinde yaşlı bağımlılığı oranları da yüksektir. Türkiye'de de hızla artan yaşlı nüfusuna bağlı olarak emeklilik yaşında kademeli olarak artışa gidilmiştir. Nitekim 12. Kalkınma Planındaki hedeflerden de net bir şekilde anlaşılacağı üzere, emeklilik yaşının artırılmasına yönelik yeni düzenlemeler gelecekte de devam edecektir. Bununla birlikte, Türkiye, İsrail, Kolombiya, Kosta Rika, Macaristan ve Polonya gibi ülkelerdeki uygulamalara benzer şekilde, emeklilik yaşında cinsiyet bazlı farklılık uygulamaktadır. Ancak kadın ve erkekler için emeklilik yaşındaki farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar diğer ülkelerde yaygın olduğu gibi, Türkiye'de de yakın bir gelecekte kadınlar ve erkekler için emeklilik yaşının 65'te eşitlenmesi hedeflenmektedir.

Yakın zamanda "Erken Emeklilikte Yaşa Takılanlar (EYT)" düzenlemesiyle tekrar gündeme gelen erken emeklilik teşviki, daha önce 1992 yılında da uygulamaya konulmuştur. 1992'de genç işsizliğinin azaltılması amacıyla gerçekleştirilen bu düzenlemenin sonuçlarını inceleyen Asik (2024, s.15), bu teşvikin, orta yaş erkek çalışanların oranında ciddi bir düşüş yarattığını belirtmiştir. Çalışmanın bulguları, bu dönemde en erken 44 yaşında emekli olabilen erkeklerin oranının yüksek olmasının enformel sektöre geçiş ihtimalini arttırdığını göstermiştir. Bu bulgular, yakın gelecekte EYT düzenlemesinden faydalananların emeklilik sonrası çalışmaya devam etme pratikleri üzerine daha fazla araştırma yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

Türkiye'de emeklilik dönemine bakış açısını inceleyen çalışmalar birbirinden farklı bulgular sunmuştur (Çetin, 2019; Durmaz & Canatan, 2024; Özdemir Ocaklı, 2017; Şahin

& Selvitopu, 2012). Bazı çalışmalar, emekliliğe olumsuz bir bakış açısının var olduğunu ortaya koymuştur. Bu olumsuz bakış açısının temel sebepleri arasında, hayatı anlamsız bulma korkusu, zamanı nasıl geçireceklerine dair endişeler, statü kaybı ve maddi kaygılar yer almaktadır (Özdemir Ocaklı, 2017, s.43). Emeklilik dönemine dair yalnızca olumsuz bir bakış açısı olmadığını gösteren çalışmalar da mevcuttur (Çetin, 2019; Durmaz & Canatan, 2024; Şahin & Selvitopu, 2012). Bu çalışmalarda, emeklilik dönemindeki finansal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik düzenlemelerin, emekliliğe bakış açısını iyileştirmek için önemli bir adım olarak görüldüğü belirtilmelidir.

Emekliliğe geçişi etkileyen faktörleri Türkiye'de inceleyen çalışmalar oldukça azdır. Erdem Karahanoğlu (2020) çalışmasında, emekli olma olasılığı ve kararının toplumsal cinsiyet temelli farklılıklar içerdiğini bulmuştur. Bu çalışmada, kadınların emeklilik hakkı kazanamadan işgücü piyasasının dışına çıkma olasılıklarının erkeklerinkinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca daha sağlıklı, daha eğitimli ve geliri yüksek erkeklerin daha uzun süre çalışmaya devam ettikleri belirlenmiştir. Kadınların emekliliğe geçiş kararları üzerinde bakıma muhtaç aile bireylerinin varlığının önemli bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir (s.110).

Türkiye'de emekliliğin planlaması ile ilgili hazırlıkların çalışanlar arasında pek yaygın olmadığı bilinmektedir (Çetin, 2019; Şahin & Selvitopu, 2012). Bu durumu değiştirmek amacıyla, son zamanlarda belirli meslek gruplarındaki çalışanlara çeşitli kurumlar tarafından emekliliğe hazırlık eğitim programları sunulmaktadır. Bu programların içerikleri çeşitlilik gösterse de genel hatlarıyla; emeklilik döneminde bireylerin sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için sağlıklı beslenme ve egzersiz, aktif bir yaşam tarzının devam ettirilmesi amacıyla boş zaman değerlendirme yöntemleri ve emeklilik dönemindeki finansal değişimlere hazırlık olarak finansal okuryazarlık üzerine eğitimleri içermektedir. Emekliliğe geçiş aşaması ve sonrasında, bu eğitim programlarının nasıl algılandığını araştıran çalışmalar, bu programlara büyük bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Çakır, Çınar & Denizli, 2015; Çetin, 2019; İpek 2017; Şahin & Selvitopu, 2012). Özellikle emeklilikle birlikte ortaya çıkan finansal zorluklarla başa çıkma ve boş zamanı değerlendirme amacıyla sunulan hazırlık programlarının, bireylerin yaşam kalitesini artırmak için elzem olduğu anlaşılmaktadır (Çakır vd., 2015, s.231).

Emeklilik sonrası çalışmaya devam etme oranları, OECD ortalamasına kıyasla Türkiye'de düşük olsa da yıllar içinde artış göstermektedir (Çınay, 2023, s.310). Ulusal yazında emeklilik sonrası çalışmaya devam etme kararının ardında karmaşık sebeplerin yattığını dair bulgular mevcuttur (Çakır, Çınar & Denizli, 2014; Çınay, 2023). Çakır ve diğerleri (2014) emeklilik kararı, emeklilik dönemine uyum ve emeklilik sonrası çalışma kararının gelirle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmada, emeklilik döneminin dinlenme ve boş zaman etkinlikleri için bir fırsat olarak görüldüğü tespit edilmiş, ancak maddi ihtiyaçlar nedeniyle çalışmaya devam etmek zorunda kalan katılımcıların da olduğu görülmüştür (s.53). Çınay (2023), emeklilik sonrası çalışmaya devam etmenin sebeplerini incelerken, refah sistemi ve emek piyasasındaki değişiklikler gibi yapısal faktörleri de göz önünde bulundurmuştur. Çalışmada, emekli maaşının düşüklüğü ya da kayıt dışı sektörde çalışarak emeklilik hakkı kazanamamak gibi nedenlerle çalışmaya devam etmek zorunluğunun yanı sıra, toplumsal cinsiyet, iş geçmişi ve sosyoekonomik statü farklılıklarına rağmen pek çok kişi için çalışmaya devam etmenin anlamlı olduğu vurgulanmıştır (s.326).

3. Emeklilikte Yapabilirlikler ve Faillik

Bu bölümde, emeklilik ve emeklilik sonrası çalışma konusundaki uluslararası ve ulusal yazındaki tartışmalar üzerinden dünyada ve Türkiye'de var olan emeklilik politika ve uygulamalarının, emekli olmayı planlayan veya halihazırda emekli olan bireylerin yapabilirliklerinin ne ölçüde gözetildiğine dair bir değerlendirme yapılacaktır.

Emeklilik sisteminde örnek gösterilen ülkelerde emeklilerin birçok kamu hizmetinden ücretsiz veya düşük ücretle yararlanması da söz konusudur. Emekli olduktan sonra yüksek bir gelir kaybı yaşamamak ve yaşlı yoksulluğuna maruz kalmamak, emeklilerin refahının en önemli boyutunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu örnek ülkelerde yaşlıların diğer yaş gruplarına kıyasla göreli gelir yoksulluğu oranları oldukça düşüktür (OECD, 2023). Evrensel kapsama sahip olan bu sistemler, bireyleri tasarrufa teşvik ederken, bir kamu politikası olarak tasarlandıklarından, emeklilerin yapabilirliklerini geliştirmeleri ve korumalarını engelleyebilecek maddi zorlukları azaltmaktadır.

Benzer hizmetlere erişim ve indirim olanakları Türkiye'de de emeklilere ve yaşlılara sunulmakta; ancak, kapsam farklılıkları içermektedir. En önemli farklılık, emeklilik döneminde yaşlılıkla birlikte daha önemli hale gelen sağlık hizmetlerinin kapsayıcılığı, kalitesi ve ulaşılabilirliğine ilişkindir. Genel sağlık sigortası ve sağlık hizmetlerine erişim ile kaliteli hizmet sağlanmasının yanı sıra, uzun süreli bakım ve yaşam sonu bakımı hizmetlerinin varlığı, bu ülkeleri emekliler için daha çekici kılmaktadır. Evrensel sağlık sistemi hakkı olmayan birçok ülkede bireylerin çalıştıkları kurumlar üzerinden sigorta sahibi olabildikleri ve bu sigortaların uzun süreli bakımı kapsamadığı göz önünde bulundurulduğunda, emeklilik planlamalarına uzun süreli bakım sigortasının eklenmesi tartışması daha fazla önem kazanmaktadır (De La Pena, Fernández-Ramos & Garayeta, 2021, s.12).

3.1. Emeklilik Yaşına Yönelik Reformlar

Dünyada artan yaşlı nüfus ve değişen iş gücü yapısıyla birlikte emeklilik sistemlerinde gerçekleştirilen en yaygın reform, emeklilik yaşının uzayan yaşam sürelerine göre yükseltilmesidir. Ancak, ülkeler arasında emeklilik yaşının zorunluluğu açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum, zorunlu emeklilik yaşı üzerine yapılan tartışmaları önemli hale getirmektedir. Bu konuda iki ayrı görüş vardır. Zorunlu emeklilik yaşını savunanlar, emeklilik yaşının kanunla belirlenmediği durumlarda normal emeklilik yaşını geçmiş olan birçok yaşlı bireyin çalışmaya devam edeceğini ve bu sebeple de gençler için iş olanaklarını sınırlayacağını iddia etmektedir. Nitekim, ABD ve Birleşik Krallık'ta yapılan araştırmalar, daha ileri yaşlarda çalışmaya devam edenlerin oranında artış olduğunu göstermektedir (Kojola & Moen, 2016; Tur-Sinai vd., 2022). Ancak Oude Mulders (2019) Hollanda'da kamu çalışanları için zorunlu emeklilik yaşının yürürlükten kaldırılmasının, yaşlı çalışanların daha uzun süre çalışmasına yol açmadığını ortaya koymuştur (s.117). Dolayısıyla bu çalışmanın bulguları, zorunlu emekli yaşını, yaşlıların daha uzun yıllar çalışmasını engelleme maksadıyla savunanlara karşıt bir argüman sunmaktadır.

Zorunlu emeklilik yaşına karşıt görüş bildirenler, emeklilik yaşının yaşa dayalı ayrımcılığı arttırdığını savunmaktadır. Örneğin, Jecker (2023, s.156) yaşa dayalı zorunlu emeklilik uygulamasının, yaşlı bireylerin yapabilirlikleri hakkında olumsuz kalıp yargıları pekiştirdiğini ve işyerlerindeki yaş eksenli çeşitliliği engellediğini öne

sürmüştür. Jecker (2023, s.158-159), yaşa dayalı zorunlu emeklilik yerine çalışma yılına dayalı bir uygulamanın, farklı yaştaki çalışanlar arasındaki iletişimi koruyacağını ve farklı yaşlarda çalışmaya başlamanın cezalandırılmadığı bir sistem olacağını belirtmektedir. Nitekim, yapabilirlik yaklaşımına göre bireylerin potansiyellerine uygun seçimler yapmaları önemlidir. Bu nedenle, işe başlama ve işten ayrılma yaşları konusunda daha fazla özgürlük sağlayan bir ortam yaratılması gerekmektedir. Esnek emeklilik seçeneklerinin sunulduğu birçok OECD ülkesinde bu esneklik ya erken emeklilik olanağı sunulması ya da emeklilik için sabit bir yaş belirlenmesi yerine bir yaş aralığı önerilmesi şeklinde gerçekleşmektedir (OECD, 2017). Bu tür esnek emeklilik olanaklarının bulunduğu ortamlarda, çalışanlara kendi tercihlerini yapma konusunda daha fazla özgürlük tanındığı söylenebilir.

3.2. Emeklilik Sonrası Çalışma

Yaşlılıkta giderek yaygınlaşan pratiklerden biri, bireylerin emekliliğini ileri yaşlara erteleyerek çalışmaya devam etmesidir. Birçok ülkede yaygınlaşmakta olan bu pratik, emeklilik sistemlerinin finansal sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla yaşlı bireylerin daha uzun süre çalışma hayatında kalmalarını teşvik eden uygulamaların temelini oluşturmaktadır. Benzer bir şekilde, birçok OECD ülkesinde bireylerin emeklilik yaşını doldurup emeklilik maaşlarını almaya başladıktan sonra yarı veya tam zamanlı çalışmaya devam etmesi de yaygındır. Hiçbir OECD ülkesi emeklilik sonrası çalışmayı engellemese de bazı ülkelerde, örneğin Danimarka, Avusturalya ve Yunanistan'da emeklilik sonrası gelirlerde kısıtlamalar söz konusudur. Türkiye'de ise emeklilik sonrası çalışma veya gelirde kısıtlamalar bulunmamaktadır (OECD, 2023). Bu durum, emeklilik sonrası çalışmak isteyen bireylerin bu kararı özgürce alabilmeleri adına önemli bir fırsat sunmaktadır.

Emeklilik sonrası çalışmaya devam etme kararının özgürce alınmasını engelleyen önemli faktörlerden biri, maddi ihtiyaçlar sebebiyle çalışmaya devam etmek zorunda kalmaktır (Çakır vd., 2014; Çınay, 2023). Bu nedenle de emeklilik sistemlerinin yaşlının refahını merkeze alması ve failliklerini engellemeyecek seviyede bir gelire sahip olmalarını garanti altına almaları gerekir. Ancak, yaşlı bireyleri emeklilik sonrası çalışmaya devam etmeye motive eden diğer faktörler de söz konusudur (Ilmakunnas & Ilmakunnas, 2018; Johansson vd., 2022; Tur-Sinai vd., 2022; Wikström vd., 2022). Örneğin, Tur-Sinai ve diğerleri (2022), yaşlı bireylerin emeklilik yaşından sonra çalışmaya devam etme kararlarının arkasında ekonomik faktörlerden çok, emekli olma isteğinin ne kadar güçlü olduğunun etkisini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada, emeklilik öncesi maddi olarak iyi durumda olanların ara vermeden çalışmaya devam etme ihtimallerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Ancak maddi olarak iyi durumda olsalar da emeklilik dönemini gelir ve statü kaybı olarak olumsuz şekilde değerlendirdikleri için çalışmaya devam etmeyi tercih ettikleri belirtilmiştir (s.1639).

Aynı konuyu yapabilirlik yaklaşımı ile inceleyen Hart ve diğerleri (2020), daha uzun yıllar çalışabilmenin bireylerin zaman ve gelir yapabilirlikleriyle yakından ilişkili olduğunu savunmaktadır (s.961). Ayrıca, bireylerin daha uzun yıllar çalışabilmesinin yalnızca sağlık ve diğer yapabilirliklere değil, Tur-Sinai ve diğerlerinin (2022) bulgularında olduğu gibi, çalışmaya devam etme konusundaki bakış açıları ve istekliliklerine de bağlı olduğunu öne sürenler olmuştur (Ilmakunnas & Ilmakunnas, 2018, s.30). Yaşlı çalışanların emekliliklerini erteleyebilmeleri ve çalışmaya devam

edebilmelerini sağlayan en önemli faktörlerden birinin de 'örgütsel yapabilirlik' *(organisational capability)* olduğu belirtilmektedir (Wikström vd., 2022, s.229). Bir iş yerindeki örgütsel yapabilirliklerin yaşlı çalışanların daha uzun süre çalışmaya devam edebilmesini destekleme potansiyeli olması olarak açıklanmaktadır. Emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliği adına emeklilik yaşının yükseltilmesinin çoğunlukla savunulduğu dikkate alındığında (Bazzana, 2020; Yaman, 2020), bu tartışmaların önemi daha da artmaktadır.

3.3. Emekliliğe Geçiş

Emekli olmayı düşünen bireylerin daha iyi emekliliğe geçiş deneyimi yaşamaları için emeklilik planlamasının önemli olduğu uluslararası yazında ortaya konulmuştur (Nam & Loibl, 2021; Principi vd., 2018). Bu planlamanın en önemli boyutu olan finansal planlama için finansal yapabilirliklerin önemini vurgulayan Nam ve Loibl (2021, s. 145), özellikle düşük gelire sahip yaşlı bireyler için finansal hizmetlere erişimin, emekliliğe finansal olarak hazırlanmada büyük bir rol oynadığını belirtmiştir. Bu bağlamda, emeklilik planlamasının yaygınlaşması adına, emekliliğe hazırlık eğitim programlarının da etkili olduğu bilinmektedir (Çakır vd., 2015; İpek, 2017; Şahin & Selvitopu, 2012). ABD'de 1984 yılından beri kamu çalışanlarına, kariyerlerinin herhangi bir aşamasında istedikleri zaman alabilecekleri emekliliğe geçiş programları çevrimiçi olarak sunulmaktadır. Bu tür programların yaşlıların yapabilirlikleri üzerinde olumlu etkileri olabilmesi için yaygınlaşması ve standartlaştırılması önemlidir.

Emeklilik hazırlık programlarının daha çok bireye ulaşabilmesi adına çevrimiçi düzenlenmesinin daha yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, Türkiye'de olduğu gibi, emeklilik döneminde sunulan hizmetlerin pek çoğunun dijitalleşmesi, emeklilerin dijital yeterliliklerin de yeniden düşünülmesini gerekli kılmıştır. Özellikle COVID-19 pandemisi sırasında evde kalma zorunluluğu dijital teknolojilerin önemini artırmış ve yaşlıların dijital yapabilirliklerini geliştirmek için birçok projenin uygulanmasını sağlamıştır. Dijital yapabilirliklerin, yaşlı bireylerin daha uzun süre kendi evlerinde bağımsız yaşam sürdürebilmeleri için de önemli olduğu savunulmaktadır (Nikou, Agahari, Keijzer-Broers, & de Reuver, 2020).

Çalışma yaşamı sona erdikten sonra yaşlı bireyler, anlamlı ilişkiler kurmak, yeni hedefler belirlemek, bu hedeflere ulaşmak için yeni rotalar çizmek ve böylece kendilerini yeniden tanımlamak üzere eskiye kıyasla daha uzun ve sağlıklı yıllara sahiptir. Ancak, bunları yapma kararlarını özgürce alabilmeleri için onların yapabilirliklerini geliştiren ve sürdürülebilir kılan uygulamalara ihtiyaç vardır. Emekliliğe uyum konusundaki çalışmalar, bu süreçte yaşlı bireylerin yaşam kalitelerini artırmak için desteğe ihtiyaç duyduğunu göstermektedir (Çakır vd., 2015; İpek, 2017). Dolayısıyla, emekliliğe uyum döneminde yaşlılara finansal, fiziksel ve duygusal destek sunan kurumların varlığı oldukça önemlidir. Örneğin, Birleşik Krallık'taki gönüllü kuruluşlardan biri olan Age UK, emeklilere ihtiyaç duydukları desteği sunmak amacıyla yerelde hizmet vermektedir. Benzer hizmetlerin kamu ve sivil toplum kuruluşları tarafından erişilebilir bir şekilde sağlanması, emeklilik döneminde uyum sorunu yaşayan yaşlı bireylerin yapabilirliklerini artırmak adına önemli bir dönüşüm görevi görmektedir.

Emeklilik döneminde fiziksel olarak hareketli olmaya devam etmek, aktif yaşlanmanın ön koşullarından birisi olarak kabul edilmektedir (Henning vd., 2021; Tekin, Parlar & Ercan, 2020). Ancak yaşlı bireylerin fiziksel açıdan aktif olmaya devam etmelerinde

bireysel faktörlerin yanı sıra, fiziksel aktivitelerin yapılabileceği alanların varlığı ve erişilebilirliği gibi dönüşüm faktörlerinin de önemli olduğu görülmektedir (Tekin vd., 2020, s.57). Özellikle şehir yaşamında, yaşlıların fiziksel aktivitelere katılımı için sunulacak tesis ve ulaşım gibi altyapının yanı sıra, aktiflik yerine yapabilirliklerin merkezde olduğu bir yaşam tarzının benimsenmesi için kurs ve eğitimlerin de yaygın ve erişilebilir olması gereklidir.

Aktif yaşlanma söylemi, birçok ülkenin yaşlılık politikaları ve uygulamalarında oldukça yaygın bir şekilde yer almaktadır. Örneğin emeklilik sonrası aktif yaşlanma pratiği olarak gönüllülük çalışmaları veya aile içi bakım faaliyetleri gösterilmektedir (Tanskanen vd., 2021, s.6). Ancak özellikle aile içi karşılıksız bakım emeğinin genellikle kadınlar tarafından üstlendiği göz önünde bulundurulduğunda, bu 'aktif' pratikte yaşlı kadınların tercihte bulunma özgürlüklerinin sorgulanması önemli olacaktır. Aktif yaşlanma prensiplerinin yaygınlığı ile emekliliği geciktirerek çalışmaya devam etmek arasında yakın bir ilişki vardır. Çünkü de São José ve diğerlerinin (2019) eleştirdiği üzere, aktif yaşlanmanın temelinde iş gücü piyasasına verim sağlamak yatmaktadır. ABD, İtalya ve İngiltere'de yapılan bir çalışmada, katılımcıların emeklilik planlarının aktif yaşlanma yaklaşımıyla örtüştüğünü belirten Principi ve diğerleri (2018, s.77), emeklilik tercihlerini özgürce yapabilmelerinin yeterince teşvik edilmemesi ve aile içi bakım konusunda yeterli desteği bulamamaları gibi zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Aktif yaşlanma politikaları kapsamında, Avusturya ve Almanya'da emeklilik yaşının artırılmasına odaklanan bir çalışmada (Schmidthuber, Fechter, Schröder & Hess, 2021), yaşlı bireylerin iş gücünde daha uzun yıllar kalmasını teşvik eden uygulamaların sonuçlarının Avusturya'da toplumsal cinsiyet, Almanya'da ise eğitim bazında farklılıklarla şekillendiğini göstermiştir (s.188).

Bu noktada, ülkeler arası farklılıkların yanı sıra, emeklilerin kendi aralarında da yapabilirlikleri ve yapabilirliklerini teşvik edici uygulamalardan faydalanma olasılıkları açısından eşitsizliklerin olduğunu söylemek doğru olacaktır. Dolayısıyla, emeklilik ve emeklilik sonrası çalışma üzerine yapılacak her türlü uygulama, düzenleme ve sosyal politika alanında kesişimsel bir bakış açısının önemini ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, Amartya Sen'in (1985; 1992) yapabilirlik yaklaşımı kullanılarak yaşamın ilerleyen evrelerinde hem çalışma hayatı hem de emeklilik dönemindeki yaşlı bireylerin tercihleri, yapabilirlikleri ve hakları bağlamında incelenmiştir. Emeklilik döneminin ve emeklilik sonrası çalışma hayatının yaşlıların yaşamına katkıları, yalnızca maddi boyutu ile değil; iş kalitesi, sağlık, bakım, sosyal hayata katılım ve aktif yaşlanma açısından da ele alınmıştır.

Tüm bu tartışmalar ışığında, emeklilerin başta maddi olmak üzere çok boyutlu refahını artırmaya yönelik çalışmalar, emeklilik yaşına dair farklı uygulamalar, emeklilik sonrası çalışmaya devam etme kararı ve deneyimleri ile emekliliğe geçiş ve uyum süreçlerinde yaşlıların failliğine ve yapabilirliklerine verilen önem, konudan konuya ve ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ancak, özellikle uluslararası ve ulusal yazındaki çalışmalar ve tartışmalardan elde edilen çıkarımlarla, Türkiye'deki emekliliğe geçiş, emeklilik dönemi ve emeklilik sonrası çalışmaya yönelik bazı önerilerde bulunmak mümkündür.

Emeklilik, bir yandan uzun yıllar çalışmanın sonucunda elde edilen bir hak ve yeni bir başlangıç, diğer yandan ise çalışma hayatının sona ermesiyle daha az aktif bir yaşam biçimine geçiş olarak düşünülmektedir. Emekliliğe atfedilen anlamlarda olumlu yönde değişiklik yapmak için, emekliliği iş yaşamının bitişi, atıllık, amaçsızlık ve belirsizlik dönemi olarak değerlendirmemek önemlidir. Bunun yerine emeklilik döneminin bireylerin yapabilirliklerini koruma, yeni yapabilirlikler kazanma ve bu yapabilirlikleri işlevselliklere dönüştürebilecekleri bir dönem olarak ele alınması gerekmektedir.

Dünyadaki başarılı emeklilik sistemlerinin arasında, Türkiye'nin nüfus yapısı ve ekonomik gelişmesine uygun olanlarının belirlenmesi, ülkedeki emeklilik sisteminin daha sürdürülebilir ve etkin hale gelmesine katkıda bulunabilir. Türkiye hızla yaşlanan bir nüfusa sahip olduğundan, emeklilik sisteminde daha köklü reformlar yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, yaşlı nüfusa sahip diğer ülkelerin başarılı emeklilik politikaları incelenerek, ülkenin dinamiklerine en uygun olan uygulamaların seçilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu uygulamaların ekonomik kalkınma hedefleriyle uyumlu olmasının yanı sıra, yaşlı vatandaşların yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla onlara ne tür yapabilirlikler kazandırdığına da dikkat edilmelidir. Sürdürülebilir sağlıklı toplum anlayışı çerçevesinde, mevcut emeklilerin potansiyellerini ortaya çıkaracak ve kendi değerlerine uygun bir şekilde yapabilirliklerini işlevselliklere dönüştürebilecekleri uygun ortamlar yaratılmalıdır.

Öncelikle, Bueno'nun (2022) belirttiği gibi, 'yapabilirlik geliştirici' işlere odaklanmak önemlidir, ancak emeklilik dönemi planlamalarının ve sunulacak hizmetlerin de bu çerçevede yapabilirlik geliştirici bir nitelik taşımasına özen gösterilmelidir. Böyle bir emeklilik anlayışında, bireylerin her aşamada failliğine öncelik vermek, "başarılı bir emeklilik" *(successful retirement)* (Johansson vd., 2022, s.74) için gerekli olan kararları alabilmelerini ve bu deneyimleri yaşamalarını sağlamak amacıyla yeterli yapabilirliklere sahip olmaları kritik bir noktadır. Bireylerin hem emeklilik hem de daha uzun çalışmaya yönelik kararlarını özgürce alabilmelerini sağlayacak uygun koşulların oluşturulması hem işverenlerin hem de sosyal politikacıların öncelikleri arasında yer almalıdır.

Ayrıca, bireylerin özgürce emekliliğe geçiş ya da çalışmaya devam etme kararını alabilmeleri için yapabilirliklerinin gözetilmesinin yanı sıra, kararlarını uygulamaya koyma aşamasında da desteklenmeleri gerekmektedir. Bu anlamda, her çalışanın emeklilik dönemini daha iyi planlayabilmesi ve emekliliğe geçiş döneminde uyum sorunları yaşamamaları adına emekliliğe hazırlık programlarının uygulanması yerinde olacaktır. Ancak, bu tür hazırlık ve eğitim programlarının emekliliğe yakın bir aşamada verilmesi yerine- bireyleri emeklilikleri ile ilgili daha fazla strese sokabilme ihtimali açısından-, genç ve orta yaşlı çalışanlarla emeklilik üzerine çalıştayların ve bilgilendirme seminerlerinin düzenlenmesi tercih edilebilir. Böylece, çalışma hayatına atılan her birey, uzun yıllar çalışmalarının ardından emeklilik döneminin geleceğini içselleştirebilir ve bu sayede emekliliğe yönelik olumsuz bakış açısını dönüştürebilirler.

Aynı zamanda, emeklilik sonrası çalışmaya devam etme kararı alanların bu kararı uygulayabilmeleri için iş yerlerinin örgütsel yapısında ve kültüründe değişikliklere gidilmesi de önem arz etmektedir. Bir başka deyişle, bireylerin failliği ve yapabilirliklerinin korunması için 'dönüşüm faktör'lerine odaklanmak gerekmektedir. Bu anlamda Wozniak ve diğerleri (2022, s.509), çalışmaya devam etmek isteyen yaşlı bireylerin iş yerindeki yaşçılığa maruz kalma ve destek mekanizmalarının eksikliği gibi

sebeplerle erken emeklilik kararı almak zorunda kaldıklarını göstermiştir. Bu nedenle, yaşlı çalışanları destekleyecek ve onların yapabilirliklerini artıracak örgütsel değişim ile iş gücündeki yaşlı çalışan oranlarını artırmaya yönelik teşvik edici politikaların geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca, emekli olduğu iş yerinin dışında başka bir sektörde yarı zamanlı veya tam zamanlı çalışabilmelerini desteklemek adına Şen'in (2015) önerdiği gibi, ikinci işe hazırlık eğitimlerinden yararlandırılmaları da bir seçenek olabilir.

Emeklilik döneminde çalışma hayatında katıl(a)mayan yaşlıların ihtiyaçlarına yönelik dönüşüm faktörlerine odaklanmak, bireylerin yaşam kalitesini artırmak ve topluma katılımını teşvik etmek için hayati öneme sahiptir. Bu dönüşüm faktörleri, yaşlı bireylerin bağımsız yaşamalarını desteklemek ve topluma aktif bir şekilde katılmalarını sağlamak amacıyla çeşitli alanlarda uygulanmalıdır. Eğitim ve bilgi erişimi, fiziksel ulaşılabilirlik, sağlık destek hizmetleri, sosyal destek ve dayanışma ağları bu alanlardandır. Bu süreçte toplumsal cinsiyet, yaş, engellilik durumu ve kırsal-kentsel farklılıklar göz önünde bulundurularak, kapsayıcı ve sürdürülebilir politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Her ne kadar yapabilirlik yaklaşımı sadece ekonomik faktörlere odaklanmasa da emeklilik döneminde daralan maddi olanakların yaşlıların yapabilirliklerini kısıtladığı bilinmektedir. Bu anlamda, hiçbir meslek grubunun ortalama emeklilik maaşının yoksulluk sınırının altına düşmemesi için gerekli çalışmaların yapılması büyük önem taşımaktadır. COVID-19 pandemisi öncesi Türkiye'deki emekli maaşlarının yaşlı ve emekli yoksulluğunu azaltmaya yönelik önemli olumlu etkilerinin olduğu bilinmektedir (Sarıca, 2019, s. 477). Ancak pandemi sırasında yaşlı yoksulluğunda önemli bir artış yaşanmıştır (Özdemir Ocaklı vd., 2021). Özellikle ekonomik krizler ve artan enflasyon nedeniyle emekli maaşları erozyona uğramış ve birçok emekli geçim sıkıntısı yaşamaya başlamıştır. Bunun sonucunda, emeklilik maaşlarının yetersiz kalması, yaşlı bireyleri daha fazla yoksulluk riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu nedenle, Ocak 2023 yılında emekli maaşlarında artışa gidilmiştir. Bu tür iyileştirmelerin, devletin sosyal politikalarının temel bir parçası olması ve emeklilerin refahını artıracak önlemleri hayata geçirmesi elzemdir. Emeklinin maddi anlamda refahı, hayatın diğer alanlarında değerli bulduğu işlevselliklere ulaşabilmesi için gerekli yapabilirliklerin geliştirilmesi için de bir ön koşul olarak kabul edilmelidir.

Son olarak, emeklilik dönemine ilişkin tüm politika ve uygulamalarda kesişimsel bakış açısının dikkate alınması önemlidir. Kadın ve erkeklerin çalışma yaşamından itibaren farklılaşan deneyimleri ve ihtiyaçları, emeklilik dönemine de yansımaktadır. Özellikle kadınların emeklilik dönemindeki sosyal ve ekonomik sıkıntıları göz önünde bulundurularak toplumsal cinsiyet temelli politikaların geliştirilmesi gerekmektedir (Elveren, 2013, s.41). Kadınların emekli oranlarının artırılması için, kadınların yaşamları boyunca emekliliğe hak kazanabilecekleri işlerde çalışabilmelerinin önünün açılması, yarı zamanlı ve bakım odaklı işlerin sigortalanması ve emeklilik haklarının garanti altına alınması önemlidir. Ayrıca, emeklilik gelirlerinde toplumsal cinsiyet bazlı eşitsizliklerin giderilmesi için de önemli adımlar atılmalıdır. Erken emeklilik gibi esnek uygulamalar nedeniyle, emekliler yaş açısından da çeşitlilik göstermektedir. Emekliliğe hak kazanmış bireyler arasında kronolojik ve biyolojik yaşlarından kaynaklanan deneyim ve ihtiyaç farklılıkları da mevcuttur. Genç yaşlılar, orta yaşlılar ve yaşlı yaşlıların emeklilik dönemlerinde sağlık başta olmak üzere pek çok yapabilirlikleri farklılık gösterebilmektedir. Bu durum emeklilik deneyimlerinin birbirine benzememesine, dolayısıyla ihtiyaç duydukları hizmet ve desteklerin de çeşitlenmesine yol açabilir.

Malulen emeklilik, birçok ülkenin emeklilik sisteminde güvence altına alınan bir haktır. Ancak, bireyin çalışmasını zorlaştıran engellilik ya da sağlık sorunları, emeklilik deneyimlerini biçimlendirmektedir. Bununla beraber, emeklilik sonrası engellilik olasılığı da biyolojik yaşlanma ile artmaktadır. Dolayısıyla emekliliğe geçişte idealize edilen aktif ya da sağlıklı yaşlanma söylemlerinin, emekliler arasındaki bu çeşitliliği göz ardı ettiğini belirtmek mümkündür. Engelli bireylerin emeklilik döneminde ihtiyaç duyduğu destek hizmetleri ve erişilebilirlik olanakları, diğer emeklilere kıyasla farklılık göstermekte ve ihtiyaçlarına uygun sunulan hizmetler yaşam kalitelerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle, emeklilik dönemine hazırlık için engelli bireylere özel programlar geliştirilip uygulanmalıdır. Ayrıca, kırsal ve kentsel yaşam koşulları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, emekliliğe yönelik hizmetler kırsal alanlardaki yaşlıların ihtiyaçlarına duyarlı hale getirilmelidir.

Emeklilik, bireylerin yaşamlarında önemli bir geçiş aşamasıdır ve bu süreçte kaybedilen roller, yaşlıların ruhsal, bilişsel ve fiziksel sağlıkları üzerinde derin etkiler yaratabilir. Çalışma hayatının sona ermesi, sosyal kimliğin yeniden şekillenmesine yol açabilmekte ve bu da yaşlılarda çeşitli psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Aktif ve sağlıklı yaşlanma politikaları çerçevesinde emeklilik dönemindeki yaşlılara yönelik uygulamaların düzenlenmesinde yapabilirlik yaklaşımına dikkat edilmelidir. Bu bağlamda, aktifliğin verimlilikle eş anlamlı olmadığına özen gösterilmelidir. Emeklilerin aktif bir yaşam tarzını benimsenmeleri için uygulanacak çeşitli eğitim programlarında, onların failliklerini kullanarak tercihlerine ve yapabilirliklerine uygun bir planlama yapabilmelerine yönelik desteklerin sunulması öncelik olmalıdır. Ayrıca, emeklilerin homojen bir grup olmadığı ve sağlık ve diğer yapabilirlikler açısından çeşitlilik gösterdikleri kabul edilerek, tekdüze bir aktif yaşlanma anlayışının politika ve uygulamaları üzerinde belirleyici olmamasına dikkat edilmelidir.

Türkiye'de emeklilik sisteminin, ülkenin ekonomik gelişimi ve hızla artan yaşlı nüfusun ihtiyaçlarını karşılaması açısından sürdürülebilir bir yapıya kavuşması da önemlidir. Bunun için kısa vadeli iyileştirmelerin ötesinde, uzun vadeli planlamaların yapılması gerekmektedir. Örneğin, çalışma yaşamında gerçekleştirilen iyileştirmelerin çalışanları daha iyi bir emeklilik dönemine hazırlayacağı kabul edilerek, yaşam seyri perspektifiyle sosyal politika ve düzenlemelerin gerçekleştirilmesi daha doğru olacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Asik, G. A. (2024). Early Retirement Incentives and Transition into Informality. *Labour Economics, 90*, 102561. https://doi.org/10.1016/j.labeco.2024.102561

Barbosa, L. M., Monteiro, B., & Murta, S. G. (2016). Retirement Adjustment Predictors—A Systematic Review. *Work, Aging and Retirement*, *2*(2), 262-280. https://doi.org/10.1093/workar/waw008

Bazzana, D. (2020). Ageing Population and Pension System Sustainability: Reforms and Redistributive Implications. *Economia Politica, 37*(3), 971-992. https://doi.org/10.1007/s40888-020-00183-8

Bengtsson, M., & Flisbäck, M. (2021). Illuminating Existential Meaning: A New Approach in the Study of Retirement. *Qualitative Sociology Review*, *17*(1), 196-214. https://doi.org/10.18778/1733-8077.17.1.12

Bueno, N. (2022). From Productive Work to Capability-Enhancing Work: Implications for Labour Law and Policy. *Journal of Human Development and Capabilities*, *23*(3), 354-372. https://doi.org/10.1080/19452829.2021.1951186

Çakır, Ö., Çınar, E., & Denizli, U. (2014). Phenomenon of Working after Retirement and its Relation with Quality of Life in Turkey. *European Journal of Research on Education, 2*(2), 45-54. DOI: 10.15527/ejre.201426247

Çakır, Ö., Çınar, E., & Denizli, U. (2015). Emeklilik Hazırlık Programlarının, Emeklilerin Yaşam Kalitelerini Geliştirmedeki Rolünün Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, *3*(3), 223-232.

Çetin, S. (2019). 55 Yaş ve Üzeri Bireylerin Emeklilik Algısı ve Emekliliğe Uyum Süreçlerinin İncelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, *12*(1), 20-31.

Çınay, M. K. (2023). Türkiye'de Emeklilik Yaşı Sonrası Çalışma: Yaşam Seyri Yaklaşımından Niteliksel bir Analiz. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(2), 309-329. https://doi.org/10.47613/reflektif.2023.107

De La Peña, J. I., Fernández-Ramos, M. C., & Garayeta, A. (2021). Cost-Free LTC Model Incorporated into Private Pension Schemes. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *18*(5), 2268. https://doi.org/10.3390/ijerph18052268

de São José, J., Timonen, V., Amado, C., & Santos, S. (2019). From 'Active' to 'Capable': A Capability Framework for Policy and Practice on Ageing and Later Life. *Social Policy and the Capability Approach* içinde (s. 41-60). Policy Press.

Durmaz, S. H., & Canatan, A. (2024). Emekli Subayların Emeklilik ve Yaşlılık Dönemine İlişkin Algıları. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, *17*(1), 21-32. https://doi.org/10.46414/yasad.1404231

Elveren, A. Y. (2013). A Critical Analysis of the Pension System in Turkey from a Gender Equality Perspective. *Women's Studies International Forum, 41*, 35-44. https://doi.org/10.1016/j.wsif.2013.04.003

Erdem Karahanoğlu, G. (2020). Türkiye'de Emekliliğe Geçişi Etkileyen Faktörler. *Çalışma İlişkileri Dergisi, 1*, 100-118. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cider

Erdoğmuş, F. (2022). Bir Kamu Politikası Olarak Sosyal Güvenlik Temelinde Emeklilik. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 377-396. https://doi.org/10.33416/baybem.1123416

Gopinath, M. (2018). Thinking About Later Life: Insights from the Capability Approach. *Ageing International, 43*, 254-264. https://doi.org/10.1111/spol.12712

Hart, A., Bowman, D., & Mallett, S. (2020). Scheduling Longer Working Lives for Older Aged Care Workers: A Time and Income Capability Approach. *Time & Society, 29*(4), 945-965. https://doi.org/10.1177/0961463X20914099

Henning, G., Stenling, A., Bielak, A. A., Bjälkebring, P., Gow, A. J., Kivi, M., ... & Lindwall, M. (2021). Towards an Active and Happy Retirement? Changes in Leisure Activity and Depressive Symptoms during the Retirement Transition. *Aging & Mental Health, 25*(4), 621-631. https://doi.org/10.1080/13607863.2019.1709156

Hinrichs, K. (2021). Recent Pension Reforms in Europe: More Challenges, New Directions. an Overview. *Social Policy & Administration, 55*(3), 409-422. https://doi.org/10.1111/spol.12712

Ilmakunnas, P., & Ilmakunnas, S. (2018). Health and Retirement Age: Comparison of Expectations and Actual Retirement. *Scandinavian Journal of Public Health*, *46*(19_suppl), 18-31. https://doi.org/10.1177/1403494817748295

İpek, C. (2017). Emeklilik Hayatında Uyum Sorunu ve Emeklilik Eğitimi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *3*(1), 60-72.

Kayhan, F. (2022). Financing Sustainable Development in an Emerging Economy: The Private Pension System in Turkey. *Disruptive Technologies and Eco-Innovation for Sustainable Development* içinde (s. 56-68). IGI Global.

Kojola, E., & Moen, P. (2016). No More Lock-Step Retirement: Boomers' Shifting Meanings of Work and Retirement. *Journal of Aging Studies*, *36*, 59-70. https://doi.org/10.1016/j.jaging.2015.12.003

Jecker, S. N. (2023). The Dignity of Work: An Ethical Argument against Mandatory Retirement. *Journal of Social Philosophy*, *54*(2). https://doi.org/10.1111/josp.12471

Johansson, B., Berg, A. I., Bjälkebring, P., Praetorius Björk, M., Brehmer, Y., Buratti, S., ... & Elena Zulka, L. (2022). Capability in Research on Cognition and Well-being in Ageing and Retirement. *A Multidisciplinary Approach to Capability in Age and Ageing* içinde 65-80.

Meijering, L., van Hoven, B., & Yousefzadeh, S. (2019). I Think I'm Better at it Myself: The Capability Approach and Being Independent in Later Life. *Research on Ageing and Social Policy, 7*(1), 229-259. https://doi.org/10.17583/rasp.2019.3678

Meral, H., & Arıcan, E. (2020). Bireysel Emeklilik Sistemine Otomatik Katılım: Türkiye İçin Bir Uygulama. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, *12*(22), 190-212. https://doi.org/10.14784/marufacd.688280

Mercer CFA Institute Global Pension Index 2023. Erişim Tarihi: 09.08.2024 https://rpc.cfainstitute.org/-/media/documents/article/industry-research/mercer-cfa-insitute-global-pension-index-2023.pdf

Nam, Y., & Loibl, C. (2021). Financial Capability and Financial Planning at the Verge of Retirement Age. *Journal of Family and Economic Issues, 42*(1), 133-150. https://doi.org/10.1007/s10834-020-09699-4

Nikou, S., Agahari, W., Keijzer-Broers, W., & de Reuver, M. (2020). Digital Healthcare Technology Adoption by Elderly People: A Capability Approach Model. *Telematics and Informatics*, *53*, 101315. https://doi.org/10.1016/j.tele.2019.101315

OECD (2017). Flexible Retirement in OECD Countries. *Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators* içinde (s. 41-83). Erişim Tarihi: 11.07.2024 www.oecd-ilibrary.org/flexible-retirement-in-oecd-countries_5jfjdfvtg7zx.pdf

OECD (2023). *Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators.* Erişim Tarihi: 12.07.2024 https://www.oecd.org/en/publications/pensions-at-a-glance-2023_678055dd-en.html

Oude Mulders, J. (2019). Attitudes About Working Beyond Normal Retirement Age: The Role of Mandatory Retirement. *Journal of Aging & Social Policy*, *31*(2), 106–122. https://doi.org/10.1080/08959420.2018.1563473

Özdemir Ocaklı, B. (2017). Türkiye'de Emekliliğe Yönelik Tutumların Değerlendirilmesi. *İş Yazıları Dergisi, 7*, 43-56.

Özdemir Ocaklı, B., Yalçın, B., Arslan Özdemir, E. & Özmete, E. (2021). COVID-19 Pandemisinin 65 Yaş Üstü Bireylerin Ekonomik Durumuna Etkisi. *Bireyden Devlete Küresel Salgın* içinde (s. 153-177). Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Principi, A., Santini, S., Socci, M., Smeaton, D., Cahill, K. E., Vegeris, S., & Barnes, H. (2018). Retirement Plans and Active Ageing: Perspectives in Three Countries. *Ageing & Society*, *38*(1), 56-82. https://doi.org/10.1017/S0144686X16000866

Robeyns, I. (2005). The Capability Approach: A Theoretical Survey. *Journal of Human Development*, *6*(1), 93-117. https://doi.org/10.1080/146498805200034266

Şahin, H., & Selvitopu, A. (2012). Öğretmenlerin Emeklilik Dönemine ve Emekliliğe Hazırlık Eğitimine İlişkin Görüşleri. *İlköğretim Online*, *11*(4), 1053-1065.

Sarıca, A. O. (2019). Türkiye'de Emeklilik Sistemlerinin Yaşlı Yoksulluğu ve Emekli Yoksulluğu Üzerine Etkisi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, *9*(2), 477-498. https://doi.org/10.32331/sgd.658919

Schmidthuber, L., Fechter, C., Schröder, H., & Hess, M. (2021). Active Ageing Policies and Delaying Retirement: Comparing Work-Retirement Transitions in Austria and Germany. *Journal of International and Comparative Social Policy*, *37*(2), 176-193. https://doi.org/10.1017/ics.2021.1

Sen, A. (1985). *Commodities and Capabilities.* Oxford: Elsevier Science Publishers.

Sen, A. (1990). Justice: Means versus Freedoms. *Philosophy & Public Affairs*, 111-121.

Sen, A. (1992). *Inequality Reexamined*. Boston: Harvard University Press.

Sen, A. (2004). Capabilities, Lists, and Public Reason: Continuing the Conversation. *Feminist Economics*, *10*(3), 77-80. https://doi.org/10.1080/1354570042000315163

Sohier, L., Van Ootegem, L., & Verhofstadt, E. (2021). Well-Being during the Transition from Work to Retirement. *Journal of Happiness Studies, 22*, 263-286. https://doi.org/10.1007/s10902-020-00228-6

Solem, P. E., Syse, A., Furunes, T., Mykletun, R. J., De Lange, A., Schaufeli, W., & Ilmarinen, J. (2016). To Leave or Not to Leave: Retirement Intentions and Retirement Behaviour. *Ageing & Society*, *36(*2), 259-281. https://doi.org/10.1017/S0144686X14001135

Stephens, T. C. (2023). The Quality of Work (Qow): Towards a Capability Theory. *Journal of Human Development and Capabilities, 24*(3), 309-335. https://doi.org/10.1080/19452829.2023.2240738

Stephens, C., Breheny, M., & Mansvelt, J. (2015). Healthy Ageing from the Perspective of Older People: A Capability Approach to Resilience. *Psychology & Health, 30*(6), 715-731. https://doi.org/10.1080/08870446.2014.904862

Şen, Y. F. (2015). Emeklilik Döneminde Yaşanan Sorunlara Yönelik Bir Çözüm Önerisi: İkinci İşe Hazırlık Eğitimi ve Emeklilik Kulüpleri. *EKEV Akademi Dergisi*, (64), 313-334.

Tanskanen, A. O., Danielsbacka, M., Hämäläinen, H., & Solé-Auró, A. (2021). Does Transition to Retirement Promote Grandchild Care? Evidence from Europe. *Frontiers in Psychology, 12*, 738117. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.738117

Tekin, N., Parlar, F. M., & Ercan, Ö. (2020). Emekli Bireylerin bir Serbest Zaman Etkinliği Olarak Fiziksel Aktivitelere Dair Görüşleri: Türkiye'nin En Yaşlı ve Mutlu İli Sinop Örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(1), 50-58. https://doi.org/10.22466/acusbd.719626

Tur-Sinai, A., Shahrabani, S., Lowenstein, A., Katz, R., Halperin, D., & Fogel-Grinvald, H. (2022). What Drives Older Adults to Continue Working After Official Retirement Age?. *Ageing & Society*, 1-27. https://doi.org/10.1017/S0144686X22000915

Van der Klink, J. J., Bültmann, U., Burdorf, A., Schaufeli, W. B., Zijlstra, F. R., Abma, F. I., ... & Van der Wilt, G. J. (2016). Sustainable Employability—Definition, Conceptualization, and Implications a Perspective Based on the Capability Approach. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 71-79.

Wikström, E., Allard, K., Arman, R., Liff, R., Seldén, D., & Kadefors, R. (2022). Organisational Capability for Delayed Retirement. *A Multidisciplinary Approach to Capability in Age and Ageing* içinde (s. 221-232). Springer

Woźniak, B., Brzyska, M., Piłat, A., & Tobiasz-Adamczyk, B. (2022). Factors Affecting Work Ability and Influencing Early Retirement Decisions of Older Employees: An Attempt to Integrate the Existing Approaches. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health, 35*(5), 509. https://doi.org/10.13075/ijomeh.1896.01354

Yaman, Y. (2020). Emeklilik Sisteminde Yapısal Dönüşümün Zorunluluğu: Kademeli Yaş Artışı. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 9*(25), 470-491. https://doi.org/10.31199/hakisderg.768434

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1473-1504 | Araştırma Makalesi

İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda Yer Alan Lale Tasvirli Mezar Taşlarından Örnekler

Saliha Bozer Bayraktar [1]

Öz

Makale, İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda yer alan lale tasvirli mezar taşlarının estetik ve kültürel özelliklerini incelemektedir. Çalışma, Osmanlı dönemine ait mezar taşlarında lale motifinin kullanımını sanatsal, tarihsel ve ikonografik açıdan ele almaktadır. Araştırmada İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'ndaki tarihi mezar taşlarının sayısının fazla olması nedeniyle 22 numaralı adada yer alan, envanter numarası 12207-12508 olan 303 tane mezar taşı içerisindeki tespit ettiğimiz lale motifli mezar taşları değerlendirilmiştir. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenen mezar taşlarında yoğunlaşan çalışma, farklı kompozisyon ve bezeme tekniklerini incelemiştir. İncelenen eserlerde lale motifi, genellikle baş taşlarında ve mezar taşı yüzeylerinin üst köşeliklerinde belirginleşmiştir. Motif, bitkisel tepelikler, bordürler ve madalyon kompozisyonları içerisinde yer alarak estetik bir bütünlük oluşturmuştur. Makale, mezar taşlarındaki lale tasvirlerinin ikonografik anlamlarına da ışık tutmaktadır. Lalenin İslam kültüründe "Allah" lafzını simgelemesi, bu motifin kullanımını dini bir simge olarak öne çıkarmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren lale motifinin klasik Osmanlı süsleme sanatındaki yaygın kullanımı, 18. yüzyılda natüralist üslupla farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönüşüm, mezar taşlarındaki kompozisyonların estetik değerini artırmıştır. Araştırmanın metodolojisi saha çalışması, ölçüm, fotoğraf çekimi ve çizimlere dayanmaktadır. Mezar taşlarının yüzey süslemeleri, yazıtlar ve kitabe düzenleri, sanat tarihi perspektifiyle değerlendirilmiştir. Arazi çalışmaları sırasında mezar taşlarının envanter kayıtları oluşturulmuş, taşların ölçümleri ve detaylı fotoğrafları alınmıştır. Ayrıca, taşların üzerindeki yazılar deşifre edilerek tarihi ve kültürel bağlamları analiz edilmiştir. Lale motifinin mezar taşlarında simetrik düzenlemelerle ve farklı sanatsal yorumlarla karşımıza çıkması, Osmanlı sanatındaki estetik kaygının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu motif, dönemin sanat anlayışını ve estetik değerlerini yansıtan çok yönlü bir unsur olarak sanatsal ve kültürel tarih açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Sanatları Tarihi, Osmanlı Mezar Taşları, İstanbul Karacaahmet Mezarlığı, Taş Süsleme

Bozer Bayraktar, S. (2025). İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda Yer Alan Lale Tasvirli Mezar Taşlarından Örnekler. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1473-1504. https://doi.org/10.15869/itobiad.1633970

Geliş Tarihi	05.02.2025
Kabul Tarihi	12.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kırşehir, Türkiye, saliha.bozer@ahievran.edu.tr, ORCID:0000-0001-7932-3918

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1473-1504 | Research Article

Examples of Tulip-Depicted Tombstones in Karacaahmet Cemetery, Istanbul

Saliha Bozer Bayraktar [1]

Abstract

The article examinesthe aesthetic and cultural characteristics of tulip-depicted gravestones located in Karacaahmet Cemetery in Istanbul. The study addresses the use of the tulip motif on Ottoman-era gravestones from artistic, historical, and iconographic perspectives. Due to the large number of historical gravestones in Karacaahmet Cemetery, the research focuses specifically on the gravestones located in Island 22, with inventory numbers ranging from 12207 to 12508. Among these 303 gravestones, those featuring tulip motifs were identified and analyzed. The study mainly concentrates on gravestones dating back to the 18th and 19th centuries and explores various compositional and ornamental techniques. On the examined pieces, the tulip motif is predominantly found on the headstones and the upper corners of the gravestone surfaces. The motif appears within vegetal finial, borders, and medallion compositions, contributing to an aesthetic unity. The article also sheds light on the iconographic meanings of the tulip representations found on gravestones. In Islamic culture, the tulip symbolizes the name of "Allah", which highlights the motif's use as a religious symbol. Since the 16th century, the tulip motif has been widely used in classical Ottoman decorative arts; however, in the 18th century, it took on a new dimension with a naturalistic style. This transformation enhanced the aesthetic value of the gravestone compositions. The research methodology is based on fieldwork, measurements, photography, and drawings. The surface decorations, inscriptions, and layout of the epitaphs on the gravestones were evaluated from an art historical perspective. During the field studies, inventory records were created fort the gravestones, and detailed measurements and photographs were taken. Additionally, the inscriptions on the stones were deciphered and analyzed within their historical and cultural contexts. The appearance of the tulip motif in symmetrical arrangements and through various artistic interpretations is considered a reflection of the aesthetic concern in Ottoman art. This motif stands out as a multifaceted element that reflect the artistic understanding and aesthetic values of its time, bearing significant importance in the context of artisticand cultural history.

Keywords: History of Islamic Arts, Ottoman Tombstones, Istanbul Karacaahmet Cemetery, Stone Decoration

Bozer Bayraktar, S. (2025). Examples of Tulip Depicted Tonbstones in Karacaahmet Cemetery, Istanbul, *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 14(3), 1473-1504. https://doi.org/10.15869/itobiad.1633970

Date of Submission	05.02.2025
Date of Acceptance	12.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Asst. Prof. Dr. ,Kırşehir Ahi Evran University, Neşet Ertaş Faculty of Fine Arts, Department of Traditional Turkish Arts, Kırşehir, Türkiye, Saliha.bozer@ahievran.edu.tr, ORCID:0000-0001-7932-3918

Giriş

Türk-İslam sanatları, yüzyıllar boyunca farklı kültürlerin ve estetik anlayışların kaynaşmasıyla zenginleşen derin bir sanatsal miras olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sanat geleneği içinde mezar taşları, dini, sosyal ve estetik değerleri yansıtan önemli kültürel belgeler olarak öne çıkmaktadır. İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda yer alan lale tasvirli mezar taşları, bu sanatsal mirasın dikkat çekici örnekleri arasında yer almakta olup, sanatsal değerleri ve kültürel anlamları açısından kapsamlı bir incelemeyi hak etmektedir.

Mezar taşı sanatı, insanlık tarihi boyunca toplumsal, dini ve kültürel kimlikleri yansıtan önemli bir sanat dalı olarak varlık göstermiştir. İslam sanatında mezar taşları, yalnızca ölen kişinin kimliğini belgeleyen anıtlar dışında, dikildikleri dönemin zihniyetlerine ışık tutan en somut ve en sanat dolu belgeler olarak araştırılmayı beklemektedir. (Çetin, 2019, s.43). Bu sanat dalı, taş işçiliği, hat sanatı, süsleme teknikleri ve ikonografik semboller gibi çok sayıda disiplini bir araya getirir. Mezar taşı sanatı, Türk-İslam coğrafyasında özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde büyük gelişim göstermiştir. İlk İslam mezar taşlarında sade ve işlevsel tasarımlar öne çıkarken, Osmanlı döneminde sanatkârların katkısıyla mezar taşları daha estetik ve sembolik bir görünüme bürünmüştür. 16. yüzyıldan itibaren, Osmanlı sanatında gelişen süsleme üslupları mezar taşlarına da yansımış, bitkisel ve geometrik motifler, estetik bir kompozisyon oluşturmuştur.

Osmanlı mezar taşlarında süsleme ve kompozisyon, başlık, gövde ve kitabe düzeni gibi temel unsurlar etrafında şekillenmiştir. Lale, gül, sümbül ve çiçek motifleri gibi bitkisel desenler, taşların estetik görünümünü güçlendirmiştir. Taş işçiliğinde kabartma, oyma ve ince işleme teknikleri kullanılarak motifler zarif bir şekilde taş yüzeyine işlenmiştir. Mezar taşlarında bulunan yazı istifleri, taşın sanatsal değerini artıran temel unsurlar arasında yer alır.

Mezar taşları, dini ve kültürel simgelerin sanatsal ifadelerle bütünleştiği önemli eserlerdir. Bu taşlar üzerindeki her bir motif, belirli bir anlam taşıyarak hem estetik hem de sembolik bir işlev görür. Örneğin, lale motifi ile "Allah" lafzı ebced hesabına göre aynı sayısal değeri (66) taşıdıkları için benzer manevi çağrışımlar uyandırır. (Baytop&Kurnaz, 2003, s. 80). Ayrıca, mezar taşlarındaki kitabeler, Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve dualarla süslenerek manevi bir derinlik kazanır. Mezar taşları, toplumsal hiyerarşiyi ve sosyal statüyü de yansıtan sanat eserleridir. Taşların boyutları, işçilik kalitesi ve üzerlerindeki süsleme detayları, ölen kişinin toplumdaki statüsünü ortaya koyar. Osmanlı toplumunda yüksek rütbeli devlet adamları, din alimleri ve zengin aileler için daha görkemli ve sanatsal mezar taşları yapılmıştır.

Osmanlı coğrafyasındaki mezar taşı sanatı, bölgesel üsluplara göre farklılık göstermiştir. İstanbul, Bursa, Edirne gibi sanat merkezlerinde daha detaylı ve ince işçilikle yapılan taşlar, taş işçiliği geleneğinin zirvesini temsil eder. Anadolu'nun farklı bölgelerinde ise yerel sanatkârların üslupları doğrultusunda daha özgün eserler ortaya çıkmıştır. Mezar taşı sanatı, Türk-İslam sanatları içinde çok katmanlı estetik ve kültürel değerler barındıran bir alan olarak önem taşımaktadır. Sanatsal detayları, tarihi belgeleri ve sembolik anlatımlarıyla bu sanat dalı, Osmanlı sanatı ve kültür tarihine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

1. Lale Motifinin Tarihsel ve Sanatsal Seyri

Lale motifi, Osmanlı sanatında estetik, dini ve kültürel anlamların simgesi olarak benzersiz bir yere sahiptir. Bu motifin sanatsal yolculuğu, Osmanlı sanatının çeşitli dönemlerinde farklı üsluplarda ele alınmış ve gelişmiştir. Lale, 16. yüzyılda Osmanlı süsleme sanatlarında belirginleşerek klasik üslupta doğal formlardan stilize desenlere doğru evrilmiştir. Osmanlı sanatında lale motifi, 16. yüzyılın ilk yarısında süsleme sanatlarına girmiştir. Bu dönemde Kanuni Sultan Süleyman devri nakkaşlarının eserlerinde, natüralist bir anlayışla işlenmiş laleler görülmektedir. Özellikle çini, tezhip ve minyatür sanatlarında, ince işlenmiş zarif lale motifleri dikkat çeker. 16. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı sanatında klasik süsleme üslubu gelişmiştir. (Derman, 2003, s. 81). Bu dönemde lale motifi, diğer çiçeklerle birlikte karmaşık kompozisyonlara dahil edilmiştir. Lale, saray nakkaşlarının eserlerinde estetik açıdan zirveye ulaşmış ve Osmanlı sanatında en belirgin motiflerden biri haline gelmiştir.

18. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun sanat ve kültür hayatında "Lale Devri" olarak bilinen parlak bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde lale, adeta sosyal hayatın ve sanat dünyasının simgesi haline gelmiş; kumaş, çini, cam ve hatta mimari süslemelerde geniş yer bulmuştur. 19. yüzyılda Batı etkileriyle birlikte lale motifinin stilize formları daha barok ve rokoko tarzında işlenmiştir. Bu dönemde mezar taşlarında, daha zarif ve romantik tasarımlar öne çıkmış, lale motifleri estetik bir zenginlik katmıştır. Lale motifinin Osmanlı sanatındaki yolculuğu, hem estetik hem de kültürel dönüşümleri yansıtan kapsamlı bir süreci içermektedir. Bu motif, Osmanlı sanatının dönemsel üsluplarını anlamak ve kültürel kimliği incelemek açısından önemli bir sembol olarak sanat tarihinde yerini almıştır.

İslam sanatlarında "Allah" lafzını simgeleyen lale motifi (Akgül, 2011, s. 334), mezar taşlarında dini ve manevi anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Lale figürü, baş taşlarında, kitabe çerçevelerinde ve kompozisyonların merkezi öğesi olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle dua metinlerinin çevresine yerleştirilen lale motifleri, dini mesajların görsel temsili olarak sanat eserlerine manevi bir boyut kazandırmıştır. Motiflerin kompozisyon içindeki simetrik düzenlemeleri, ahiret inancının sanatsal bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Lale motifinin dini anlamının yanı sıra sanatçıların estetik kaygılarıyla birleştirilen sembolik işlevi, Osmanlı mezar taşı sanatının çok yönlü yapısını gözler önüne sermektedir. İncelenen mezar taşlarında lale motiflerinin merkezi kompozisyonlardaki kullanımı, hayatın geçiciliğini ve ilahi kudreti temsil eden güçlü bir ikonografik mesaj taşımaktadır.

2. İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nın Sanatsal ve Tarihsel Önemi

İstanbul Karacaahmet Mezarlığı, Türk-İslam sanatlarının tarihsel dönüşümünü izleme bakımından önemli bir gösterge niteliğindedir. İmparatorluğun farklı dönemlerine ait mezar taşları, hem sanatsal hem de kültürel açıdan derin anlamlar taşır. (İşli, 2001, s. 376-377). Karacaahmet Mezarlığı'ndaki eserler, sanat tarihi, sosyoloji ve kültürel miras çalışmaları açısından geniş bir inceleme alanı sunmaktadır. Karacaahmet Mezarlığı, İstanbul'un en eski ve en büyük mezarlıklarından biri olarak yaklaşık 700 yıllık bir tarihe sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarından itibaren mezarlık olarak kullanılan bu alan, birçok önemli tarihî şahsiyetin de ebedi istirahatgâhıdır. (Genç, 2022, s. 153). Mezarlık, İstanbul'un Üsküdar semtinde Boğaziçi'ne hakim, hem tarihi hem de

topografik açıdan önem taşıyan bir noktada yer almaktadır. Osmanlı döneminde çok sayıda cami, tekke ve medreseye ev sahipliği yapan Üsküdar, Karacaahmet Mezarlığı'nın genişlemesi ve sürekliliği açısından elverişli bir mekan sunmuştur. (Özkardaş, 2010, s. 335-340).

Karacaahmet Mezarlığı, Osmanlı sanatının farklı dönemlerine ait sanat üsluplarını yansıtan mezar taşlarıyla doludur. Mezarlıkta erken dönem Osmanlı klasik üslubundan barok ve rokoko etkilerine kadar geniş bir sanatsal çeşitlilik gözlemlenir. Özellikle lale motifli mezar taşları, zarif taş işçiliği ve detaylı süslemeleriyle dikkat çeker. Kitabeler, taşların yüzeyine ince işçilikle işlenmiş, sanatsal ve edebi bir ifade kazandırılmıştır. Karacaahmet Mezarlığı'ndaki mezar taşlarında yazı istifleriyle birlikte, bitkisel ve geometrik motifler de yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Lale, gül, sümbül gibi çiçek motiflerinin yanı sıra, hurma dalları, sarmaşık ve kıvrık dal süslemeleri gibi bitkisel desenler de taşlarda yer alır. Mezar taşlarındaki başlıklar, kemerli yapılar, sütun ve vazo formları gibi mimari unsurlar taşlara anıtsal bir görünüm kazandırır. Özellikle lale motifleri, hayatın geçiciliğini ve ilahi kudreti simgelemesiyle sıkça tercih edilmiştir.

Kitabeler, Osmanlı mezar taşlarının sanatsal değerini artıran en önemli unsurlardan biridir. Karacaahmet Mezarlığı'ndaki taşlarda genellikle celi sülüs, talik ve divani hat çeşitleri kullanılmıştır. Kitabelerde dualar, Kur'an ayetleri ve ölen kişinin hayatını özetleyen ifadeler yer alır. Mezar taşlarında bulunan yazı istifleri, estetik olduğu kadar manevi bir değer de taşır. Karacaahmet Mezarlığı'nda yapılan sanat tarihi araştırmaları, Osmanlı taş işçiliği ve mezar sanatı konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Mezar taşlarındaki üslup değişiklikleri, Osmanlı toplumundaki sanat zevkinin ve kültürel dönüşümlerin izlerini taşır. Arkeolojik kazılar ve saha araştırmaları, mezarlığın sanat tarihi ve kültürel miras açısından ne denli değerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Karacaahmet Mezarlığı'ndaki mezar taşlarının korunması, Türk sanat tarihinin gelecek kuşaklara aktarılması açısından büyük önem taşır. Restorasyon projeleri, taşların özgünlüklerini koruyarak restore edilmesini sağlar. Aynı zamanda, bu mezarlık, kültürel miras envanterlerine kayıtlı olduğu için ulusal ve uluslararası ölçekte koruma altındadır. Karacaahmet Mezarlığı, İstanbul'un tarihî ve kültürel kimliğini şekillendiren unsurlar arasında yer alır. Şehirle bütünleşmiş bu kutsal alan, sanatseverler, tarihçiler ve araştırmacılar için eşsiz bir kaynaktır. Mezarlıkta bulunan lale tasvirli mezar taşları, Osmanlı'nın estetik anlayışını ve manevi dünyasını yansıtan önemli kültürel miras unsurları olarak sanatsal değere sahiptir. Bu eserlerin derinlemesine incelenmesi, tarihimizden tevarüs ettiğimiz kültür/sanat mirasımız ve arkeolojik/antropolojik çalışmalar ve medeniyet tarihimiz açısından önem taşımaktadır. Bu çalışma kapsamında, 22 numaralı adada yer alan 14207-14508 envanter numaralı toplam 303 mezar taşı ön incelemeye tabi tutulmuş; bu taşlar arasından lale motifine sahip 28 mezar taşı ayrıntılı olarak analiz edilmiştir.

3. Yöntem

Bu çalışma, İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda yer alan lale tasvirli mezar taşlarının sanatsal, tarihsel ve ikonografik özelliklerini incelemek amacıyla nitel bir araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın temel verileri, saha çalışmaları, görsel kayıtlar ve arşiv incelemeleri yoluyla elde edilmiştir. Araştırmada betimsel analiz yöntemi benimsenmiştir. Sanat tarihi disiplinine uygun olarak, eserlere yönelik

ikonografik ve estetik değerlendirmeler yapılmış, tarihsel bağlamları ile sanat anlayışındaki değişimler irdelenmiştir.

Veri Toplama Süreci

Saha Çalışması: İstanbul Karacaahmet Mezarlığı 22 numaralı Ada'da gerçekleştirilen saha çalışması sırasında lale tasvirli mezar taşları belirlenmiş, envanter numaraları kaydedilmiş ve detaylı ölçümler yapılmıştır. Mezar taşlarının tüm yönlerden fotoğrafları çekilmiş, yapısal özelliklerini vurgulayan çizimler oluşturulmuştur.

Görsel ve Yazılı Kaynak İncelemesi: Mezar taşları üzerindeki yazıtlar sanat tarihi kurallarına uygun olarak deşifre edilmiş ve metinlerin içerdiği dini, sosyal ve sanatsal bilgiler analiz edilmiştir. İlgili akademik çalışmalar ve önceki literatür taranarak sanatsal ve tarihsel bağlam güçlendirilmiştir.

İkonografik Analiz: Mezar taşlarındaki lale motiflerinin biçimsel ve üslup özellikleri incelenmiş, motiflerin kompozisyon içindeki konumları ve işlevleri değerlendirilmiştir. Motiflerin İslam sanatındaki dini ve sembolik anlamları, özellikle "Allah" lafzını temsil eden lale figürü detaylı olarak analiz edilmiştir.

Veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Fotoğraflar, çizimler ve yazıtlar sanat tarihi perspektifiyle yorumlanmış; motiflerin biçim, kompozisyon ve üslup özellikleri ikonografik çözümleme tekniği ile değerlendirilmiştir.

Araştırmanın güvenirliği, mezar taşlarının sistematik envanter kaydı, ölçüm ve fotoğraf belgeleriyle sağlanmıştır. Geçerlik ise farklı akademik kaynaklardan yararlanılarak, elde edilen verilerin karşılaştırmalı analizleriyle güçlendirilmiştir. Araştırmanın sınırlılıkları arasında bazı mezar taşlarının fiziksel hasarları, yazıtların zamanla silinmesi ve belirli dönemlere ait sınırlı veri bulunması yer almaktadır. Bu sınırlılıklar, arşiv kayıtları ve önceki çalışmalarla giderilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın katalog kısmında görüleceği üzere eserlerin tarihi, envanter numarası, kime ait olduğu, kitabesi, ölçüleri, yapım ve süsleme tekniği, konusu, tanım ve kompozisyon vb. özelliklerini ortaya koyarak, İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda yer alan lale tasvirli mezar taşlarının Türk sanatı içerisinde, mezar taşları alanındaki yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamız sırasında ilk olarak kaynak taraması yapılarak gerekli kaynaklara ulaşılmış, mezar taşı araştırmalarındaki gelişmeler ve araştırma yöntemleri tespit edilerek kendi metodumuz belirlenmiştir. İkinci aşamada saha çalışması yapmak için farklı tarihlerde ön araştırma yapmak için İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'na gidilerek kısa süreli çalışmalar yapılmıştır. Bu ön araştırmalar sonucunda çalışmamıza dahil olan örnekler belirlenmiş, mezarlık alanı içerisinde yüzeysel temizlik çalışmalarına, ölçü ve estampajlarının alımına ve fotoğraf çekimine başlanmıştır. Dijital olarak çekimi yapılan fotoğraflardan mezar taşlarının kitabeleri okunmuştur. Daha sonra autocad ve photoshop programları yardımı ile estampajlar çizim şekline dönüştürülmüştür. Mezar taşı başlıklarının düz bir yüzeye sahip olmamaları nedeniyle estampajları alınamamış, bunların çizimleri ölçü verileri kullanılarak fotoğraflarla çizilmiştir. Yuvarlak kesitli mezar taşlarında yüzey üzerinde yer alan kitabe karşıdan tam olarak görünmemekle birlikte, estampaj sonunda yapılan çizimle yazının tamamına çizimde verilmiştir.

Kitabede geçen hicri ve rumi tarihler www.ttk.gov.tr adresindeki tarih çevirme programı aracılığıyla miladi takvime çevrilmiştir.

4. Katalog

Eser No: 1

Fotoğraf No: 1

Çizim No: 1

Tarihi: H. 1222 / M. 1807-1808

Ait Olduğu Kişi: Mehmet Emin Efendi

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	83.5	20-21.5	9.5

Tanımı: Başlık; Baş taşı kısa sarıklı kavuk şeklindedir. Yan yana düşey çubuklarla hareketlendirilmiş iç başlığın alt kısmı daha kısa tutulan sarık kısmı olan başlık türüdür.

Gövde; Sülüs hatlı yedi satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen çerçeveler halinde düzenlenmiş olup en üstteki "Hüve'l-Baki" ve en alttaki tarih ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir. Hüve'l Baki ibaresinin yanlarında lale, üst kısmında ise soyut yaprak motifi vardır.

Eser No: 2

Fotoğraf No: 2

Çizim No: 2

Tarihi: H. 1210/M. 1795-96

Ait Olduğu Kişi: Hoşeda

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	139	30-47.5	9

Tanımı: Başlık; Baş taşı Üçgen tepeliklidir. Tepeliğin kenarları içe ve dışa dönük olarak dönüşümlü sıralanmış C-S kıvrımları ile çevrelenmiştir. C-S kıvrımlarının iç bölümleri inci dizisi ve akant yaprağı motifleriyle dolgulanmıştır. Alınlığın tepesinde akant yaprağı ve bunun ortasında inciyi hatırlatan dairesel motif bulunmaktadır. Alınlığın orta bölümünde gövdesi akant yapraklarıyla bezenmiş kaideli bir meyve kasesi yer almaktadır. Kasenin içerisine armut motifleri işlenmiştir. Kasenin etrafını akant yaprakları ile birlikte işlenmiş C-S kıvrımları çevrelemiştir.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru çıktıkça genişleyen taşın yüzeyinde celi sülüs hatlı yedi satır yazı vardır. Satırlar yatay dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üst satırdaki "Hüve'l-Baki" ifadesi ve alt satırlardaki dua ve tarih ibareleri kartuş şeklinde işlenmiştir. Kitabenin üst kısmına iki kenara simetrik olarak sütun başlıkları yerleştirilmiştir. Sütun başlıklarının üzerinden yükselen akant yapraklarıyla bezenmiş, C-S kıvrımları tepede akant yaprakları ile taçlandırılmıştır. Köşelerde oluşan alanlara birer dal üzerine işlenmiş

lale ve karanfil çiçekleri simetrik olarak yerleştirilmiştir. Tepelikle gövdeyi ayıran kısımda kıvrık dallar üzerine ritmik olarak yerleştirilmiş lalelerden oluşan bir bordür bulunmaktadır. Bu bordürde sağdan ve soldan gelen iki dalın ortasında bir akant yaprağı yer almaktadır.

Eser No: 3

Fotoğraf No: 3

Çizim No: 3

Tarihi: H. 10 Şevval 1217/ M. 3 Şubat 1803

Ait Olduğu Kişi: Sineperver Kadın

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş taşı	157	34-47	10

Tanımı: Başlık; Bitkisel tepelik; tepeliğin üst kısmında bir akant yaprağı, C-S kıvrımları yer almaktadır. Tepeliğin merkezinde yayvan bir meyve kasesi içerisinde üzüm salkımı yer alırken bunun etrafında yine C-S kıvrımları bulunmaktadır. Kasenin her iki yanına aşağı doğru sarkan küpe çiçekleri işlenmiştir.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru çıktıkça genişleyen gövdenin yüzeyinde celi sülüs hatlı sekiz satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üst satırda yer alan tuğra ve alt satırdaki tarih ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir. Gövdenin iki kenarına kademeli olarak yerleştirilmiş ince silmelerle oluşturulmuş bir bordür yerleştirilmiştir. Bordürün içerisi kıvrık dal ve üzerine yerleştirilmiş hayali çiçeklerle bezenmiştir. Kitabenin üst satırındaki tuğranın çevresi dilimli kemer biçiminde kademeli iki tane silme ile çevrilmiştir. Silmelerin iç kısmına birer dal üzerine yerleştirilmiş üç tane lale motifi işlenmiştir. Silmelerin dış kısmında köşelerde oluşan alanlara ise tek bir dal üzerinden yükselen ikişer tane lale simetrik olarak işlenmiştir. Gövdeyle tepelik arasında kıvrık dal ve hayali çiçeklerden oluşan bir sıra bordür yer almaktadır.

Eser No: 4

Fotoğraf No: 4

Çizim No: 4

Tarihi: H. 15 Recep 1213 / M. 23 Aralık 1798

Ait Olduğu Kişi: Nazperver Kadın

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	141	33-49	12

Tanımı: Başlık; Üçgen tepeliklidir. Tepeliğin orta kısmına iki tane büyük C kıvrımı birbirine dönük olarak yerleştirilerek sırt kısımları soyut yapraklarla süslenmiştir. İç kısmında ise küçük C kıvrımları ve yine bunların da sırtında soyut yaprak motifleri vardır. Büyük ve küçük C kıvrımlarının iç içe yerleştirilerek soyut yapraklarla

çerçevelendirildiği bu motif tepelikte dışa ve içe dönük şekillerde dönüşümlü olarak yerleştirilmiştir. Tepeliğin merkezinde yer alan C kıvrımları ile dışta yer alan C kıvrımları arasına her bir tarafta ikişer tane lale motifi ve yapraklarının yer aldığı süslemeler simetrik olarak yerleştirilmiştir. Tepeliğin üst kısmı ise soyut yapraklarla taçlandırılmıştır.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru çıktıkça genişleyen gövdenin yüzeyinde celi sülüs hatlı sekiz satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üst satırdaki "Hüve'l-Hallakü'l-Baki" ifadesi ve alt satırdaki tarih ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir. "Hüve'l-Hallakü'l-Baki" yazısını yanlarda sütun başlığı motiflerinden yükselen C-S kıvrımları, tepede stilize akant yaprak grubu çevrelemiştir. Köşelerde oluşan alanlara birer dal üzerine işlenmiş ikişer tane gül motifi simetrik olarak yerleştirilmiştir. Kitabenin etrafına içi üçer dilimli yaprak motifiyle dolgulanmış bordür yerleştirilmiştir. Bu bordürün alınlıkla birleşen üst kısmına bir bordür daha işlenmiştir. Bordürün içerisine akant yapraklarıyla bezenmiş C kıvrımları işlenmiştir. C kıvrımları dönüşümlü olarak aşağıya ve yukarıya dönük olarak yerleştirilmiştir.

Eser No: 5

Fotoğraf No: 5

Çizim No: 5

Tarihi: Vefat tarihi yazılmamıştır.

Ait Olduğu Kişi: Ebubekir Ağa

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	189	28-29.5	15

Tanımı: Başlık; Soğan şeklinde başlık.

Gövde; Kitabe gövdesi taş kenarlarından ince düz silmelerle sınırlandırılarak celi sülüs hatlı yazı şeritleri soldan sağa doğru düz bir şekilde, yatay silmelerin oluşturduğu çerçeveler içerisinde üç satır halinde verilmiştir. Alt satır kartuş şeklindedir. Kitabenin üzerine simetrik şekilde düzenlenmiş stilize çiçek motifleri dal ve yapraklarıyla birlikte yerleştirilmiştir. Çiçeklerin üst kısmı uçları volütlü yarım daire formundaki silmeler üzerine yerleştirilmiş akant yapraklarıyla bezenmiştir.

Kitabenin altında, taşın alt kısmında kaideli bir vazonun içinden tek kökten çıkan iki dal arada oval boşluklar bırakacak şekilde birbirine sarılarak yükselir. Vazonun gövdesi soyut yaprak motifleriyle bezenmiştir. Alt kısımdaki dallar üzerinde lale ve yapraklar yer alırken dalların üst kısımlarında stilize çiçekler yapraklar ve orta kısmında gül motifi yer alır. Dalların uç kısımları, kitabenin alt satırını oluşturan kartuşun her iki tarafını dolduracak şekilde lale motifleriyle sonlandırılmıştır.

Eser No: 6

Fotoğraf No: 6

Çizim No: 6

Tarihi: H. 5 Rebiu'l-ahir 1213/ M. 16 Eylül 1798

Ait Olduğu Kişi: Aliye Hanım

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	131	21.5-21.5	10

Tanımı: Başlık; Düz tepelikli başlık. Yüksek bir boyun bölgesinden sonra dışa doğru kavis yaparak tepesi düz bir tablayla son bulan kadın başlığıdır. Boyun bölümünün alt kısmında mine çiçeklerinden oluşan gerdanlık yer alır. Gerdanlığın üst kısmında soyut yapraklar ve bu yaprakların üst kısmında da bir buket şeklinde üç tane gonca gül yer almaktadır.

Gövde; Kitabe taş kenarlarından ince düz silmelerle sınırlandırılarak celi sülüs hatlı yazı şeritleri soldan sağa doğru düz bir şekilde, yatay silmelerin oluşturduğu çerçeveler içerisinde sekiz satır halinde verilmiştir. Alt ve üst satır kartuş şeklinde verilmiştir. Hüve'l-Hayyu'l Baki yazısı yuvarlak kemer formuyla sınırlandırılıp üzerine stilize edilmiş akant yaprakları yerleştirilmiştir. Yazının iki tarafına da simetrik şekilde lale motifi işlenmiştir.

Eser No: 7

Fotoğraf No: 7

Çizim No: 7

Tarihi: H. 1213 / M. 1798-1799

Ait Olduğu Kişi: Züleyha Kadın

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	226	23-44	19

Tanımı: Başlık; Baş taşı soğan şeklinde başlıklıdır. Baş taşında başlığın alt kısmındaki geniş alan dikey çizgilerle hareketlendirilirken üstteki soğan şeklinde bölümler yumurta dizisi motifiyle bezenmiştir.

Gövde; Baş taşının gövdesinde celi sülüs hatlı sekiz satır yazı vardır. Satırlar yatay dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup "Hüve'l Hallaku'l-Baki" ifadesinin yer aldığı satır ve içerisinde vefat yılının da yazdığı satır kartuş şeklinde verilmiştir. Dikdörtgen şeklindeki satırlar içten dört taraftan da pahlanmıştır. Kitabenin her iki tarafı da yedi sıra halinde ince silmeyle çevrilmiştir.

Gövde kitabenin ikinci satırından başlayarak yukarıya doğru yoğun bir şekilde süslenmiştir. İki kenarda sütuncelerle çevrelenen taşın iç kısmı akant yaprakları, laleler ve palmetle bezenmiştir. Yapraklarıyla birlikte laleler en üst satırda kartuş şeklinde verilen kitabe girişinin üstünde simetrik olarak verilmiştir. Palmet ise kartuşun iç kısmında ters olarak ortada görünmektedir.

Gövdenin alt kısmında dua ifadesinin ve vefat yılının yer aldığı kartuş etrafı akant yapraklarıyla çevrilmiştir.

Eser No: 8

Fotoğraf No: 8

Çizim No: 8

Tarihi: H. 1222 / M. 1807-1808

Ait Olduğu Kişi: Mehmet Sadık Efendi

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	71	22-22	8

Tanımı: Başlık; Kırık.

Gövde; Celi sülüs hatlı yedi satır yazı vardır. Satırlar yatay dikdörtgen şeritlerle düzenlenmiştir. En üst ve en alt satır kartuş şeklindedir. Kartuş şeklinde düzenlenen üst satırda yaratıcının sıfatı olan "Hüve'l-Baki" ifadesinin iki yanına mine çiçeği işlenmiştir. Kartuşun üstüne akant yaprakları, sağ ve sol yanlarına ise simetrik olarak dallarıyla birlikte lale motifleri işlenmiştir.

Eser No: 9

Fotoğraf No: 9

Çizim No: 9

Tarihi: H. 21 Muharrem 1214 / M. 25 Haziran 1799

Ait Olduğu Kişi: Mehmet Ağa

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	155	31.5-32.512	

Tanımı: Başlık; Baş taşı soğan şeklinde başlıklıdır.

Gövde: Baş taşı gövdesinde celi sülüs hatlı yatay yönde gelişen sekiz satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen çerçeveler halinde düzenlenmiştir. Üst ve alt satır kartuş şeklindedir. Kitabenin üstü uçları volütlü yarım daire kemer biçiminde silmelerle sınırlandırılmıştır. Silmelerin üstüne akant yaprakları, köşelerde oluşan alanlara ise simetrik olarak bir gövdeden çıkan iki dal üzerinde yapraklarıyla beraber işlenen laleler yerleştirilmiştir.

Eser No: 10

Fotoğraf No: 10

Çizim No: 10

Tarihi: Baş taşı olmadığı için tarihi bilinmemektedir.

Ait Olduğu Kişi: Bilinmiyor.

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Ayak Taşı	132	30-40	10

Tanımı: Başlık; Üçgen tepeliklidir.

Gövde; Ayak taşı alttan yukarı doğru hafifçe genişleyerek ters V şeklinde tepelikle sonlandırılmıştır. Yüzey taşın kenarlarından ince bir silmeyle, alt kısımdan ise kalın bir silmeyle sınırlandırılmıştır. Gövde eksenine selvi ağacı motifi yerleştirilmiştir. Selvinin iki tarafında aralarında üç tane oval boşluk bırakacak şekilde birbirine sarılarak yükselen üzüm salkımlarıyla beraber asma motifi görülür. Asma dalları ve üzüm salkımları birbirine simetrik olarak yerleştirilmiştir. Kubbe şeklinde bir silmeyle sınırlandırılan asma ağacı motifinin köşelerine simetrik lale motifleri, üzerine ise akant yaprakları işlenmiştir.

Eser No: 11

Fotoğraf No: 11

Çizim No: 11

Tarihi: H. 17 Cemâziye'l –âhir 1219/ M. 23 Eylül 1804

Ait Olduğu Kişi: Afife Hanım

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	223	42-61	11.5

Tanımı: Başlık; Baş taşının başlığı bitkisel tepelik, ayak taşının başlığı üçgen tepeliktir. Baş taşında tepeliğin ortasına bir meyve kasesi ve içerisine dal ve yapraklarıyla birlikte iki tane üzüm salkımı işlenmiştir. Akant yapraklarıyla birlikte işlenmiş C-S kıvrımlarıyla çevrelenen tepelik tepede yelpaze şeklinde sıralanmış akant yaprak demetiyle taçlandırılmıştır. Meyve kasesinin üst kısmına tepeden aşağıya doğru sarkan, dizilmiş lale motiflerinden oluşan bir gerdanlık motifi yerleştirilmiştir.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru çıktıkça genişleyen gövde yüzeyinde celi sülüs hatlı on bir satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup en üstteki tuğra ve en alttaki tarih ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir. Kitabenin iki kenarına sütunce motifleri yerleştirilmiştir. Kitabenin alt kısmı ters sivri kemer formundaki silmelerle çevrilmiştir. Silmelerin içerisine tarih ibaresinin iki yanına dal üzerine yerleştirilmiş gül motifleri işlenmiştir. Silmeler altta volütler yapmıştır. Volütlerin altına aşağıya doğru sarkmış, palmet motifi işlenmiştir. Kitabenin üst satırında yer alan tuğra motifi C-S kıvrımları ile çevrelenmiştir. Bu kıvrımlar yer yer inci dizisi ve akant yaprak motifleriyle bezenmiştir. Tuğranın üst bölümüne yelpaze şeklindeki akant yaprakları işlenmiştir. İki yanlara ise simetrik olarak yerleştirilmiş, dalları kurdele ile bağlanmış ve tek dal üzerinden yükselen güllerin olduğu motifler işlenmiştir. Gövdenin üst kısmına, tepeliğe geçiş bölümüne bir bordür yerleştirilmiştir. Bordürün içine üst kısmına meyveler yerleştirilmiş üç tane perde motifi işlenmiştir. Bordürün iki kenarına ise iki tane C kıvrımı arasına işlenmiş çiçek motifleri yerleştirilmiştir.

Eser No: 12

Fotoğraf No: 12

Çizim No: 12

Tarihi: H. 10 Muharrem 1224 / M. 25 Şubat 1809

Ait Olduğu Kişi: Ahmet Ataullah Efendi

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	131	25-27	11

Tanımı: Başlık; Kısa sarıklı kavuk. Başlığın çubuklarla hareketlendirilen bölümüne sağdan sola doğru eğimli, C-S kıvrımları ve yaprak motiflerinden oluşan bir süsleme işlenmiştir. Alttaki sarık kısmına ise ortada yaprak, sağ tarafta da gül motifi yerleştirilmiştir.

Gövde; Celi sülüs hatlı on dört satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üst satırdaki tuğra ve alt satırda yer alan tarih ibareleri kartuş şeklinde işlenmiştir. Tuğranın iki kenarına birer dal üzerinde yerleştirilmiş lale motifi işlenmiştir.

Eser No: 13

Fotoğraf No: 13

Çizim No: 13

Tarihi: Baş taşı olmadığı için bilinmemektedir.

Ait Olduğu Kişi: Bilinmiyor.

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Ayak Taşı	79	18.5-23	13

Tanımı: Başlık; Soğan şeklinde başlıklıdır.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen gövde üst ve alttan dilimli kemer görünümündedir. Gövde yüzeyi taşın kenarlarından ince bir silmeyle sınırlandırılmıştır. İçine zemine oturtulan kaideli ve kulplu bir vazo yerleştirilmiştir. Vazonun gövdesi soyut yaprak motifleriyle bezenmiştir. Vazonun ortasından yükselen selvinin yanlarına yine vazodan çıkan orkideler simetrik olarak işlenmiştir. Selvinin üst kısmının yanlarında ise aynı gövdeden çıkan iki dal üzerinde laleler simetrik olarak yerleştirilmiştir.

Eser No: 14

Fotoğraf No: 14

Çizim No: 14

Tarihi: Baş taşının alt kısmı kırık olduğu için tarihi bilinmemektedir.

Ait Olduğu Kişi: Bilinmiyor.

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	98	40.5-47	11

Tanımı: Başlık; Bitkisel tepelik. C kıvrımlarının dönüşümlü olarak içe ve dışa dönük işlenmesiyle tepeliğin çerçevesi oluşturulmuştur. Kompozisyonun tepe kısmına, C kıvrımlarının iç kısımlarına ve kıvrımların birleştiği yerlere akant yaprakları yerleştirilmiştir. Tepedeki yaprakların ortasına inci motifi işlenmiştir. Tepeliğin ortasına tek bir gövdeden çıkan güller ve lale, yapraklarıyla birlikte buket şeklinde ters olarak yerleştirilmiştir. Etrafını çevreleyen C kıvrımları tepeliğin dış çerçevesinde olduğu gibi yer yer akant yapraklarla süslenmiştir.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru gittikçe genişleyen gövdenin alt kısmı kırıktır. Celi sülüs hatlı dört satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen çerçeveler halinde düzenlenmiş olup üstteki "Hüve'l-Baki" ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir. C kıvrımları ve akant yapraklarıyla çevrelenen kartuşun köşelerine hayali çiçekler simetrik olarak yerleştirilmiştir. Kitabenin etrafı ince silmelerle oluşturulan bir bordürle çevrelenmiştir. Bordürün içi üçer dilimli soyut yaprak motifleriyle bezenmiştir. İnce bordürün tepelikle birleşen üst kısmında daha kalın bir bordür yer almaktadır. Bordür kıvrık dal üzerine yerleştirilen lalelerle bezenmiştir.

Eser No: 15

Fotoğraf No: 15

Çizim No: 15

Tarihi: H. 27 Ramazan 1234 / M. 20 Temmuz 1819

Ait Olduğu Kişi: Hatice Kadın

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	140	34-42	9

Tanımı: Başlık; Bitkisel tepelik. Baş taşının üçgen tepeliğinin kenarları kıvrımlar oluşturacak şekilde gövdeye doğru inmektedir. Tepede bir akant yaprağı ve bundan gelişen C-S şeklinde kıvrımlar yapan dallar yer almaktadır. Tepeliğin merkezinde kaideli bir vazo ve içerisinde tek gövdeden çıkan güller ve lale yer almaktadır.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru hafifçe genişleyen gövde üzerinde celi sülüs hatlı dokuz satır vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üstteki "Hüve'l-Baki" ibaresi ve alttaki tarih satırı kartuş şeklinde işlenmiştir. "Hüve'l- Baki" yazısının etrafı yarım daire kemer şeklinde silmeyle çevrelenmiştir. Silmenin iki kenarına köşelere tek gövdeden çıkan dallar üzerinde yer alan iki adet gül simetrik olarak yerleştirilmiştir.

Eser No: 16

Fotoğraf No: 16

Çizim No: 16

Tarihi: H. 15 Cemâziye'l –evvel 1222 / M. 21 Temmuz 1807

Ait Olduğu Kişi: Raife Kadın

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	167	30-44	6

Tanımı: Başlık; Bitkisel tepelik. Baş taşının üçgen tepeliğinin kenarları kıvrımlar oluşturacak şekilde gövdeye doğru inmektedir. Tepede C-S şeklinde kıvrımlarla birlikte akant yaprakları yer almaktadır. Tepeliğin merkezine bir kökten çıkan laleler ve güller yerleştirilmiştir. Bu motiflerin etrafını ise zeminde akant yaprakları, yanlarda C kıvrımları çevrelemiştir. Tepeliğin sağ ve sol tarafına iki adet sütunce yerleştirilmiştir.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru hafifçe genişleyen taş yüzeyinde celi sülüs hatlı yedi satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üstteki iki satır ve en alttaki tarih ibaresi kartuş şeklindedir. Üst iki satır altta C kıvrımları üzeri de yarım daire kemer formunda silmeyle çevrelenmiştir. Silmelerin kenarında oluşan köşeliklere uçları içe doğru eğimli, üzerinde bir gövdeden çıkan dallara işlenmiş üçer lale motifi yerleştirilmiştir. Gövdenin üst kısmına tepelikle birleşen bölüme bir bordür işlenmiştir. Bordürde üç tane meyve tabağı görülmektedir. Ortadaki meyve tabağında üzüm salkımı yapraklarıyla beraber işlenmiştir. Kenardaki meyve tabaklarının içinde ise yapraklarıyla birlikte nar meyvesi görülür.

Eser No: 17

Fotoğraf No: 17

Çizim No: 17

Tarihi: H. 10 Zilhicce 1227 / M. 14 Aralık 1812

Ait Olduğu Kişi: Hatice Hatun

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	171	30-49	6

Tanımı: Başlık; Baş taşı bitkisel tepelik, ayak taşı soğan biçiminde başlık. Baş taşında tepelik C kıvrımlarının içe ve dışa dönük dönüşümlü kullanımı ile çerçeve oluşturulmuştur. C kıvrımlarının aralarına yer yer soyut yapraklar işlenerek tepe kısmı akant yapraklarıyla taçlandırılmıştır. Tepeliğin ortasına yerleştirilen vazo içerisine üç tane gül yapraklarıyla beraber işlenmiştir. Vazodaki gülleri dönüşümlü yerleştirilen C kıvrımları çevrelemiştir. C kıvrımlarının birleştiği yerlere soyut yapraklar yerleştirilerek süsleme programı zenginleştirilmiştir. Vazonun iki kenarında akant yapraklı C kıvrımları görülür.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen yüzeyde celi sülüs hatlı on satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen çerçeveler halinde düzenlenmiş olup üstteki "Hüve'l-Hallâku'l-Bâki" ibaresi ve alttaki dua ve tarih satırları kartuş şeklinde işlenmiştir. Satırları üstte yarım daire formunda silmeler, diğer taraflarda da ince silmelerle oluşturulan bordür çevrelemiştir. Bordürün içi soyut yapraklarla bezenmiştir. Bordürün üst kısmındaki köşelere C kıvrımları ve bunların üzerine tek gövdeden çıkan dallara yerleştirilmiş güller

simetrik olarak yerleştirilmiştir. Gövdenin tepelikle birleşen bölümünde iki sıra bordür yer alır. Daha ince tutulan alt bordüre üçer dilimli soyut yapraklar işlenmiştir. Üstteki bordüre yatay S şeklinde kıvrım yapan iki tane kıvrık dal ve bunların arasına soyut yapraklar işlenmiştir. Kıvrık dallar üzerine her bir tarafta ikişer tane olmak üzere toplam dört tane lale yerleştirilmiştir.

Eser No: 18

Fotoğraf No: 18

Çizim No: 18

Tarihi: H. 1219 / M. 1804-1805

Ait Olduğu Kişi: Zekiye Kadın

Ölçüleri (cm): Yükseklik		En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	148	30-46	12

Tanımı: Başlık; Bitkisel tepelik. Tepeliğin kenarları C-S kıvrımları ile çevrelenerek tepede akant yapraklarıyla taçlandırılmıştır. Ortaya tek gövdeden çıkıp iki dala ayrılan lale motifleri yapraklarıyla birlikte yerleştirilmiştir. Lalelerin etrafı akant yapraklarıyla birlikte işlenen C-S kıvrımlarıyla simetrik olarak çevrelenmiştir.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen gövde yüzeyinde celi sülüs hatlı sekiz satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üstteki tuğra ve alttaki dua ve tarih satırları kartuş şeklinde işlenmiştir. Tuğranın üst kısmını çevreleyen silmeye soyut yapraklar yerleştirilmiştir. Gövdenin sağ ve sol köşelerine bir daldan yükselen ikişer gül simetrik olarak yerleştirilmiştir.

Eser No: 19

Fotoğraf No: 19

Çizim No: 19

Tarihi: H. 10 Receb 1243 / M. 27 Ocak 1828

Ait Olduğu Kişi: Rukiye Hanım

Ölçüleri (cm): Yükseklik		En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	186	36-51	12

Tanımı: Başlık; Baş taşı bitkisel tepelik, ayak taşı üçgen tepelik. Baş taşında tepeliğin orta kısmına kaideli ve S kıvrımları biçiminde kulpu olan bir meyve kasesi yerleştirilmiştir. Kasenin gövdesi akant yapraklarıyla bezenmiştir. Kasenin içerisine kaseyi dolduracak şekilde büyükçe bir üzüm salkımı yerleştirilmiştir. Tepeliği kenarlarda içe dönük C kıvrımları tepede ise akant yaprakları çevrelemiştir. Kasenin yan alanları ise akant yaprakları ve uçları kıvrım yapmış dallarla bezenmiştir.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru gittikçe genişleyen gövde yüzeyine celi sülüs hatlı on üç satır yazı işlenmiştir. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup, üstteki "Hüve'l-Hayyu'l-Baki" yazısı ve alttaki tarih ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir. Yuvarlak kemer formunda silmeyle çevrilen yazının yanları C kıvrımlarıyla çevrilmiştir. Gövde köşelerinde oluşan alanlara da tek bir gövdeden çıkıp ikiye ayrılan dallar üzerinde lale motifleri yerleştirilmiştir. Laleler biri taşın iç yüzeyine eğimli, diğeri de dış tarafa hafif eğimli olmak üzere simetrik olarak yerleştirilmiştir.

Eser No: 20

Fotoğraf No: 20

Çizim No: 20

Tarihi: H. 6 Rebîülevvel 1256 / M. 8 Mayıs 1840

Ait Olduğu Kişi: Hatice Kadın

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	168.5	29-44.5	10

Tanımı: Başlık; Bitkisel tepelik. Tepeliğin merkezine yaban enginarı ve üzerine kurdele motifi işlenmiştir. Kurdelenin sağ ve sol taraflarından aşağıya doğru sarkan laleler vardır. Kurdelenin üstünde buket halinde yaban enginarının yaprakları işlenmiştir. Gövdenin üst kısmında sağ ve sol taraflarda üstten aşağıya doğru sarkan enginar yapraklarıyla birleşecek şekilde kıvrılan enginar yaprakları görülmektedir.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru gittikçe genişleyen taşın kenarları "S" biçiminde kıvrımlarla şekillendirilmiştir. Taşın kenar şekillerine uygun silmeler ile bir bordür oluşturulmuştur. Bordürün içerisi kıvrık dal motifi ile bezenmiştir. Gövde yüzeyinde celi sülüs hatlı dokuz satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üstteki "Hüve'l-Hallâku'l-Bâki" satırı ve alttaki tarih ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir.

Eser No: 21

Fotoğraf No: 21

Çizim No: 21

Tarihi: H. 21 Receb 1239 / M. 22 Mart 1824

Ait Olduğu Kişi: Ayşe Hatun

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	113	33-43.5	11.5

Tanımı: Başlık; Bitkisel tepelik. C-S kıvrımları ile çevrelenen tepeliğin üst kısmı akant yapraklarıyla taçlandırılmıştır. Tepeliğin orta kısmına tek bir gövdeden çıkan dallar üzerine gül ve lale motifleri işlenmiştir. Gül motifleri sağa ve sola simetrik olarak işlenirken lale motifi eksene yerleştirilmiştir.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru çıktıkça genişleyen taşın yüzeyinde celi sülüs hatlı beş satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üstteki "Hüve'l-Baki" yazısı ve alttaki tarih ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir. Kitabenin üstü uçları volütlenmiş yarım daire kemer şeklinde silme çevrelenmiştir. Köşelerde oluşan alanlara birer dal üzerine yerleştirilmiş lale motifi simetrik olarak işlenmiştir.

Eser No: 22

Fotoğraf No: 22

Çizim No: 22

Tarihi: H. 11 Rebîülevvel 1194 / M. 17 Mart 1780

Ait Olduğu Kişi: Mevsume Kadın

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	168	30-51	9

Tanımı: Başlık; Baş taşı, bitkisel tepelik. Ayak taşının başlığı kırıktır. Baş taşında C kıvrımları ile çevrelenen tepeliğin üstü yelpaze şeklinde düzenlenmiş akant yaprakları ile taçlandırılmıştır. Tepeliğin orta kısmına zemine oturan kaideli bir meyve kasesi yerleştirilmiştir. Kasenin gövdesi akant yapraklarıyla bezenmiştir. Kasenin üzerine üç sıra halinde dizilmiş incir meyveleri yerleştirilmiştir. Kasenin iki tarafına bir ana gövde üzerinden iki dala ayrılan lale motifleri yerleştirilmiştir. Laleler simetrik olarak işlenmiştir. Kasenin etrafı C kıvrımları, akant yaprakları ile yüzeyi boş bırakmayacak şekilde doldurulmuştur. İncir motiflerinin hemen üzerindeki akant yapraklarının içerisine inci dizisi motifi yerleştirilmiştir.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru çıktıkça genişleyen taşın yüzeyinde celi sülüs hatlı dokuz satır yazı vardır. Satırlar soldan sağa hafif eğimli dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üstteki "Hüvel-Hayyu'l-Baki" ifadesi ile alt satırdaki tarih ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir. Kitabenin üstü C kıvrımları ile çevrelenerek köşedeki alanlara bir dal üzerinde ikişer tane lale motifi simetrik olarak işlenmiştir.

Eser No: 23

Fotoğraf No: 23

Çizim No: 23

Tarihi: H. 25 Safer 1206 / M. 24 Ekim 1791

Ait Olduğu Kişi: Refia Hanım

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	191	37.5-56	14

Tanımı: Başlık; Baş taşı üçgen tepelik, ayak taşında gövdenin üst kısmı dilimli kemer şeklindedir ve gövdenin üstünde yumurta şeklinde bir tepelik vardır. Baş taşında tepeliğin ortasına bir meyve kasesine yerleştirilmiş üzüm salkımları işlenmiştir. Asma dal

ve yaprakları kasenin etrafını çevreleyecek biçimde işlenmiştir. Asmanın yaprakları volüt şeklinde içeri doğru kıvrım yapmıştır. Alınlığın kenarlarına yaprak motifleri ve C kıvrımları yerleştirilmiştir. Alınlık tepede yelpaze şeklide düzenlenmiş akant yaprak motifiyle taçlandırılmıştır.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru çıktıkça genişleyen taşın yüzeyinde talik hatlı sekiz satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üstteki "Hüve'l-Hayyu'l-Baki" yazısı ile alt satırdaki tarih ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir. Kitabenin üst kısmı uçları volütlü yarım daire kemer biçiminde silmelerle çevrilerek köşede oluşan alanlara lale motifleri yerleştirilmiştir. Laleler simetrik olup iki ayrı dal üzerinden yükselmektedir.

Eser No: 24

Fotoğraf No: 24

Çizim No: 24

Tarihi: Baş taşı olmadığı için tarihi bilinmemektedir.

Ait Olduğu Kişi: Bilinmiyor.

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Ayak Taşı	73	73.5-36	11

Tanımı: Başlık; Kırık.

Gövde; Sandık mezarın kısa kenarının yüzeyinde her iki kenarı yaprak motifli buketle dolgulanmış dikdörtgen çerçeve yer alır. Çerçevenin oval silmeyle çevrili göbeğinde üzüm salkımlarının yer aldığı meyve kasesi bulunmaktadır. İnci dizileri ile süslenmiş kaidesi olan meyve kasesinin gövdesi dikey çizgilerle hareketlendirilerek ağız kısmı inci dizisi motifi ile bezenmiştir. Kasenin her iki tarafına da simetrik gül motifi yerleştirilmiştir. Kasenin üst kısmında asma dal ve yaprakları üzüm salkımlarını çevrelemiştir. Oval silmenin dış kısmına tek bir dal üzerinden yükselen dört tane lale motifi simetrik olarak işlenmiştir. Sanduka yüzeyinin üst kısmına iki sıra halinde bordür işlenmiştir. Alt sıradaki bordüre dalgalı bir hat üzerine yerleştirilen püskül motifleri yerleştirilmiştir. Üst sıradaki bordürün içerisine aralarına oval silmeler yerleştirilen akant yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Sanduka kısmından kademeli olarak ayak taşına geçilir üst kısmı kırık olan taşın zeminine kaideli ve kulplu bir vazo yerleştirilmiştir. Vazonun her iki yanına da bir dal üzerinden yükselen gül motifleri başları aşağıya eğik şekilde işlenmiştir. Uçları volütlü "S" şeklinde kıvrımlar yapan kulpları olan vazonun kaidesine inci dizisi motifi işlenmiştir. Dikey çizgilerle hareketlendirilen vazonun gövdesine üstte inci dizisi motifi işlenmiştir. Ağız kısmı testere dişi motifi ile bezenen vazonun içinden gül ağacı motifi yükselir.

Eser No: 25

Fotoğraf No: 25

Çizim No: 25

Tarihi: Baş taşı olmadığı için tarihi bilinmemektedir.

Ait Olduğu Kişi: Bilinmiyor.

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Ayak Taşı	87	32-45	10

Tanımı: Başlık; Üçgen tepelik. Tepeliğin çevresi C-S kıvrımlarıyla çevrelenerek tepede içerisine inci motifi yerleştirilen akant yaprağıyla taçlandırılmıştır.

Gövde; Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen taşın yüzeyi kenarlardan ince bir silme ile sınırlandırılmıştır. Silmenin içerisine zemine oturan kaideli ve kulplu bir vazo yerleştirilmiştir. Vazonun kaidesi C kıvrımı, kulpları S kıvrımları şeklinde bezenmiştir. Vazonun gövdesi akant yaprak motifleri ile bezenmiştir. Vazonun içinden yükselen gül ağacı taşın yüzeyini dolduracak biçimde işlenmiştir. Ağacın dalları arasında yer yer lale motifine yer verilmiştir. Gövdenin kenarlarına sütunce motifleri yerleştirilmiştir.

Eser No: 26

Fotoğraf No: 26

Çizim No: 26

Tarihi: H. 2 Cemâziyelevvel 1206/ M. 28 Aralık 1791

Ait Olduğu Kişi: Hatice Şerife Behiye Hanım

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	206	45.5-43.5	18.5

Tanımı: Başlık; Baş taşı soğan şeklinde başlıklıdır. Baş taşında başlığın alt kısmındaki geniş alanın orta bölümüne soyut yaprak motifi yerleştirilmiştir. Bu motifin her iki tarafına simetrik olarak üzerleri kıvrık akant yapraklarıyla dolgulanmış yatay S kıvrımları yerleştirilmiştir. Kıvrık akant yaprakları üzerinden sağa ve sola eğimli simetrik lale motifleri işlenmiştir. Başlığın üst bölümüne ters şekilde yerleştirilmiş palmet motifi işlenmiştir.

Gövde; Celi sülüs hatlı dokuz satır vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üst satırdaki "Hüve'l-Hayyü'l-Baki" ifadesi ile alt iki satırdaki dua ve tarih ibareleri kartuş şeklinde işlenmiştir. "Hüve'l-Hayyu'l-Baki" ifadesinin hemen sağ alt tarafına bir daldan yükselen iki lale motifi işlenmiştir. Sol alt tarafa ise tek bir dal üzerinde gül motifi işlenmiştir. Kitabenin üst kısmı oval bir silme ile sınırlandırılarak silmenin üstüne ortada üçer dilimli yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Köşede oluşan üçgen şeklindeki alanlarda ise simetrik olarak yerleştirilmiş tek bir gövdeden ayrılan iki ince dal üzerine işlenmiş lale motifleri vardır. Gövdenin üst kısmından başlığa geçişte bir sıra halinde düzenlenmiş yumurta dizisi motifi yerleştirilmiştir.

Eser No: 27

Fotoğraf No: 27

Çizim No: 27

Tarihi: H. 2 Cemâziyelevvel 1205 / M. 7 Ocak 1791

Ait Olduğu Kişi: Şerife Hatice Hanım

Ölçüleri (cm):	Yükseklik	En (alt-üst)	Kalınlık
Baş Taşı	211	40-42.5	20

Tanımı: Başlık; Baş taşı soğan şeklinde başlıklıdır. Baş taşında başlığın alt kısmındaki geniş bölüm silmelerle dikey dikdörtgenlere ayrılmıştır. Dikdörtgen alanların içerisine yumurta dizisi motifi yerleştirilmiştir. Bu bölümün üst kısmına daha küçük düzenlenmiş yumurta dizisi işlenmiştir. Üçgen şeklinde sonlandırılan üst bölümde ortada bir lale motifi ve her iki yanına simetrik yerleştirilmiş uçları yaprak motifli yatay "S" kıvrımları işlenmiştir.

Gövde; Baş taşının aşağıdan yukarıya doğru hafifçe genişleyen yüzeyine celi sülüs hatlı on satır yazı işlenmiştir. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üst satırdaki "Hüve'l-Hayyü'l-Baki" ifadesi ve alt iki satırdaki dua ve tarih ibareleri kartuş şeklinde işlenmiştir. Kitabenin üst kısmı oval bir silme ile sınırlandırılarak silmenin üzerine akant yaprak motifleri sıralanmıştır. Köşelerde oluşan alanlar silme içerisine alınarak içerisine tek bir gövdeden ayrılıp iki dal üzerinden yükselen lale motifleri işlenmiştir. Motifler simetrik olarak yerleştirilmiştir.

Gövdenin alt kısmı kademeli olarak daraltılarak aşağıya doğru oval bir silme ile sınırlandırılmıştır. Silmeden aşağıya doğru sarkan palmet motifi işlenmiştir.

Eser No: 28

Fotoğraf No: 28

Çizim No: 28

Tarihi: H. 27 Ramazan 1209 / M. 17 Nisan 1795

Ait Olduğu Kişi: Bilinmiyor.

Ölçüleri (cm):	Mezar (Uzun-Kısa kenar)	Gövde Yüksekliği (Kısa Kenar)
Sandık Mezar		63

Tanımı: Başlık; Kırık.

Gövde; Sandık mezarın baş taşının altındaki kısa kenarının ortasında merkezi bir rozet etrafında gelişen oval formda stilize edilmiş yaprak motifleri yer alır. Motifler iki sıra halinde düzenlenmiştir. Madalyon şeklindeki bu süslemenin hemen üstüne tarih ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir. Taşın iki kenarına simetrik olarak uçlarına püskül motifi yerleştirilmiş dikey pano şeklindeki süslemeler yerleştirilmiştir. Silmelerle sınırlandırılan pano şeklindeki alanlara kaideli ve tek kulplu bir vazo içerisine yerleştirilmiş lale motifi işlenmiştir. Lalenin alt kısmına ve iki kenarına yine aynı vazodan çıkan stilize akant yaprakları işlenmiştir. Süslemelerin üst kısmına bir bordür yerleştirilmiştir. Bordürün içerisine ritmik olarak sıralanmış, ortasına inci motifi yerleştirilmiş akant yaprakları ve birbiriyle kesişen S kıvrımlarının oluşturduğu motifler işlenmiştir. Bordürün üstünde

kırık olan baş taşına ait kitabenin alt satırları görünmektedir. Celi sülüs hat ile yazılan satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiştir. Kitabenin kenarındaki üçgen şeklindeki alanlar, C-S kıvrımları, akant yaprakları ve akant yaprağı formundaki püsküllerle simetrik olarak bezenmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu araştırma, İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda yer alan lale tasvirli mezar taşlarının sanatsal, tarihsel ve ikonografik özelliklerini inceleyerek, Türk-İslam sanatındaki estetik ve manevi yansımalarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışma kapsamında farklı dönemlere ait mezar taşları üzerinde yapılan detaylı analizler, Osmanlı taş işçiliğinin teknik ve sanatsal gelişimini gözler önüne sermiştir. Lale Osmanlı sanatına en erken giren çiçeklerdendir. Anadolu'ya Türklerle birlikte gelen lale ve lale kültürü Türk tezyinatında 13. yüzyıldan itibaren stilize edilmiş olarak kullanılmaya başlanmıştır. (Ayvazoğlu, 1997, s. 108). Lalenin ebced hesabıyla Lafzatullah'a tekabül etmesi onun bezemede sıkça kullanılmasına neden olmuştur. (Doğanay, 2004, s. 137). Lalenin biçim ve tipleri zaman içinde değişime uğramıştır. 16. yüzyılda yuvarlağa yakın formlar gittikçe uzayarak 18. yüzyılda uzun kadehler çizilmeye başlanmıştır ve 19. yüzyılda rokoko üslupla birlikte yerini güle bırakarak kaybolmuştur. (Demiriz, 1986, s. 355).

Araştırma kapsamında incelenen 28 mezar taşından, tarihleri tespit edilebilen eserlerin 1791 ile 1840 yılları arasına tarihlendiği anlaşılmaktadır. Eserlerin dokuz tanesi 18. yüzyıl, on iki tanesi 19. yüzyıla aittir. Yedi tanesinin tarihi bilinmemektedir. Eserlerden yirmi üç tanesi baş taşı (Eser No: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27), üç tanesi ayak taşı (Eser No: 10, 13, 25), iki tanesi de (Eser No: 24, 28) sandık mezar kısa gövdesidir. Altı tanesi erkek (Eser No: 1, 5, 8, 9, 12, 27), on altı tanesi de kadın (Eser No: 2, 3, 4, 6, 7, 11, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 27) baş taşıdır. Kalan yedi tane taştan üç tanesinin baş taşı olmayan ayak taşı olması, 14 numaralı eserin gövde alt bölümünün kırık olması, iki tanesinin baş taşı olmayan sandık mezar kısa gövdesi olması nedeniyle cinsiyetleri tespit edilememiştir.

Lale motifi genellikle gövdenin üst köşeliklerinde (Eser No: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 16, 19, 21, 22, 23, 26, 27) görülmektedir. Dokuz eserde bitkisel tepelik içerisinde (Eser No: 4, 11, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 22), iki eserde kıvrık dalla birlikte bordür içerisinde (Eser No: 14, 17) görülmektedir. 24 numaralı eserde madalyon şeklindeki panonun dış kısmına dört tane lale simetrik olarak yerleştirilmiştir. 28 numaralı eserde lale motifi vazo ile birlikte işlenmiştir.

Ön incelemeye aldığımız 303 tane mezar taşından 28 tanesinde görülen lale motifi oran olarak %8'e karşılık gelmektedir. Farklı bölgelerde lale motifi kullanım oranları il bazında şu şekilde tespit edilmiştir: Boyabat'ta %8 (Çal, 2015, s.149), Samsun'da %4 (Nefes, 2002, s. 194), Giresun'da %2 (Çal & İltar, 2011, s.49), Gölcük Değirmendere'de %1 (Tanık, 2016, s. 554), Erzurum'da %4 (Hanoğlu, 2006, s. 206), Kastamonu'da %2 (Çal & Çal, 2008, s.36) ve Trabzon'da %6 (Eren, 2011, s.644) oranında lale motifi kullanımı gözlemlenmiştir. Bu oranlar bölgedeki mezar taşlarındaki süsleme tercihleri hakkında genel bir fikir vermektedir. Trabzon'daki bir grup cami haziresinde ise, 18-20. Yüzyıla tarihlenen 31 mezar taşında (Eren, 2011, s. 644) benzer şekilde lale motiflerine rastlanmıştır. Ayrıca Antalya'nın Alanya Manavgat ilçelerindeki üçü baş taşı, üçü ayak taşı olmak üzere toplam 6 eserde (Keskin, 2019, s. 632) lale motifi tespit edilmiştir. .Bu veriler lale motifi kullanımının farklı coğrafi bölgelerdeki mezar taşlarında benzer biçimde yer aldığını ve

her bölgedeki kullanım oranlarını değerlendirdiğimizde belirli kültürel ve yerel farklılıkları yansıtabileceğini ortaya koymaktadır.

Mezar taşlarındaki lale motiflerinin estetik tasarımları, Osmanlı sanatında süsleme üsluplarının çeşitliliğini yansıtmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı süsleme sanatında belirginleşen lale figürü, 18 ve 19. yüzyıllarda daha stilize ve natüralist formlarda işlenmiştir. Mezar taşlarında lale motifleri, genellikle C-S kıvrımları, akant yaprakları ve geometrik süslemelerle zenginleştirilmiş, dönemin sanatsal anlayışına uygun zarif kompozisyonlar oluşturulmuştur. Bu öğelerin, taş işçiliğinde incelikli bir sanatsal beceriyle bir araya getirildiği gözlemlenmiştir.

Mezar taşlarında estetik değer, sanatçıların lale motifini düzenlerken kullandıkları simetrik kompozisyonlar ve hat sanatıyla daha da zenginleşmiştir. Lale motifleri, bitkisel motiflerle uyum içinde işlenmiş, özellikle mezar taşlarının başlık ve kitabe çevrelerinde zarif süslemeler olarak kullanılmıştır. Bu süslemeler, sanatçıların estetik anlayışını ve dönemin sanatsal eğilimlerini yansıtan özgün eserler olarak değerlendirilmiştir.

Mezar taşlarının tarihlendirilmesi, 1791 ile 1840 yılları arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Bu süreçte, Osmanlı İmparatorluğu'nun sanatsal üretimi, Batı etkileriyle birlikte barok ve rokoko üsluplarıyla zenginleşmiştir. Mezar taşlarında bu etkilerin görüldüğü estetik detaylar, Osmanlı sanatının değişen zevk anlayışını yansıtmaktadır. Lale motiflerinin klasik, stilize ve natüralist işleniş biçimleri, Osmanlı mezar taşı sanatının zengin estetik yelpazesini gözler önüne sermektedir. Osmanlı mezar taşı sanatında, taş işçiliğinin kalitesi ve zanaatkarların teknik ustalığı, dönemin sanatsal eğilimlerini açıkça yansıtmaktadır. Ayrıca taş işçiliğinde uygulanan yazıtlar, dönemin hat sanatının zirve eserlerinden örnekler sunmaktadır.

Araştırma sürecinde, taş işçiliği, hat sanatı ve süsleme teknikleri gibi disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmiştir. Osmanlı dönemi mezar taşlarındaki lale motiflerinin estetik, tarihsel ve kültürel işlevlerinin çok boyutlu analiz edilmesi, sanat tarihi literatürüne önemli bir katkı sunmaktadır. Mezar taşlarında yer alan yazıtlar, tarihî şahsiyetlerin kimliklerini ve toplumsal statülerini belgelemekle kalmayıp, dönemin kültürel ve sanatsal birikimini de yansıtmaktadır. Ayrıca, sanat tarihi araştırmaları açısından İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nın sistematik olarak incelenmesi, Osmanlı mezar taşı sanatına ilişkin daha geniş kapsamlı karşılaştırmalı çalışmalar için temel teşkil etmektedir.

Sonuç olarak, İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'ndaki lale tasvirli mezar taşları, Osmanlı sanatının hem estetik hem de manevi boyutlarını yansıtan özgün kültürel miras örnekleridir. Bu eserlerin detaylı şekilde belgelenmesi ve gelecek nesillere aktarılması, Türk-İslam sanat tarihi araştırmalarına ışık tutacak önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın, sanat tarihi, kültürel miras ve arkeolojik araştırmalara katkı sağlaması ve gelecekteki benzer çalışmalara referans oluşturması beklenmektedir. Bu kapsamda, araştırmanın ortaya koyduğu sonuçlar, Türk-İslam sanatının sanatsal ve kültürel birikimini daha iyi anlamaya yönelik yeni akademik çalışmaların önünü açmaktadır. Mezar taşlarında kullanılan lale motiflerinin sanatsal ve dini anlamları, sanat tarihinin birçok disiplinini ilgilendiren çok yönlü incelemelerle daha kapsamlı şekilde ele alınmalıdır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma Prof. Dr. M. Zeki İBRAHİMGİL danışmanlığında 20.09.2019 tarihinde Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalında tamamladığımız İstanbul Karacaahmet Mezarlığı 22 Numaralı Adadaki Mezar Taşları başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This study was prepared under the supervision of Prof. Dr. M. Zeki İBRAHİMGİL, based on my doctoral dissertation titled "Tombstones on Block 22 of Karacaahmet Cemetery in Istanbul," which I completed on September 20, 2019, at the Department of Art History at the Gazi University Institute of Social Sciences. It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to throughout the preparation of this study, and that all referenced studies are cited in the bibliography.
Plagiarism Checks	Yes – Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Akgül, S. (2011). Hayâlî'nin kasidelerinde lâle motifi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(2), 333-340.

Ayvazoğlu, B. (1997). *Güller kitabı* (4. basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Baytop, T., & Kurnaz, C. (2003). Lale. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 27, ss. 79-81). Ankara: TDV Yayınları.

Çal, H. (2015). *Boyabat mezar taşları*. Ankara: Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları.

Çal, H., & Çal, Ö. (2008). *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi hazirelerindeki mezar taşları*. Ankara: Kastamonu Belediyesi Yayınları.

Çal, H., & İltar, G. (2011). *Giresun İli Osmanlı mezar taşları*. Giresun: Giresun Valiliği Yayınları.

Demiriz, Y. (1986). *Osmanlı kitap sanatında natüralist üslupta çiçekler*. İstanbul: Acar Matbaacılık.

Derman, F. Ç. (2003). Lale. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 27, s. 81). Ankara: TDV Yayınları.

Doğanay, A. (2004). Türklerde ahiret inancının mezar yapı ve bezemelerine tesiri. *Sanat ve İnanç/2* (ss. 127-140). İstanbul: MSGSM Türk Sanat Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Eren, S. (2011). *Trabzon ili Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii hazireleri ile Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki mezar taşları* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Genç, M. (2022). İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda yer alan sanatkâr mezar taşları hakkında bir değerlendirme. *Anasay, 22*, 151-175. https://doi.org/10.33404/anasay.1171234

Hanoğlu, C. (2006). *Erzurum merkez'de cami hazirelerinde bulunan XVIII.-XIX. yy. mezar taşları* (Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Erzurum.

İşli, N. (2001). Karacaahmet Mezarlığı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24, 375-377.

Keskin, B. (2019). *Antalya'da Osmanlı dönemi mezar taşları: Alanya ve Manavgat ilçeleri* (Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Antalya.

Nefes, E. (2002). *Samsun yöresinde bulunan mezar taşları* (Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Samsun.

Özkardaş, V. (2010). *İstanbul mezarlıklarının peyzaj planlama, tasarım ve bakım çalışmaları açısından incelenmesi: Karacaahmet Mezarlığı örneği* (Yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ünal, S. (2021). Türkistan'dan günümüze pişmiş toprak kültüründe lâle. *Türk Dünyası Araştırmaları, 128*(253), 323-344.

Tanık, S. (2016). *Gölcük Değirmendere mezarlığı mezar taşları* (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Ankara.

Ek- Fotoğraflar ve Çizimler

Foto 1:
1 numaralı mezar taşı

Çizim 1:
1 numaralı mezar taşı

Foto 2:
2 numaralı mezar taşı

Çizim 2:
2 numaralı mezar taşı

Foto 3:
3 numaralı mezar taşı

Çizim 3:
3 numaralı mezar taşı

Foto 4:
4 numaralı mezar taşı

Çizim 4:
4 numaralı mezar taşı

Foto 5: 5 numaralı mezar taşı	Çizim 5: 5 numaralı mezar taşı	Foto 6: 6 numaralı mezar taşı	Çizim 6: 6 numaralı mezar taşı
Foto 7: 7 numaralı mezar taşı	Çizim 7: 7 numaralı mezar taşı	Foto 8: 8 numaralı mezar taşı	Çizim 8: 8 numaralı mezar taşı

Foto 9: 9 numaralı mezar taşı	Çizim 9: 9 numaralı mezar taşı	Foto 10: 10 numaralı mezar taşı	Çizim 10: 10 numaralı mezar taşı

Foto 11: 11 numaralı mezar taşı	Çizim 11: 11 numaralı mezar taşı	Foto 12: 12 numaralı mezar taşı	Çizim 12: 12 numaralı mezar taşı

	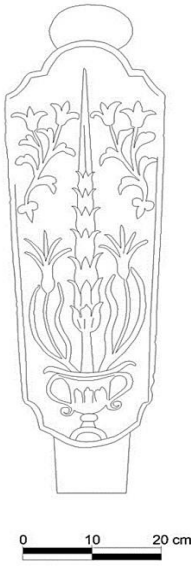		
Foto 13: 13 numaralı mezar taşı	Çizim 13: 13 numaralı mezar taş	Foto 14: 14 numaralı mezar taşı	Çizim 14: 14 numaralı mezar taşı

Foto 15: 15 numaralı mezar taşı	Çizim 15: 15 numaralı mezar taşı	Foto 16: 16 numaralı mezar taşı	Çizim 16: 16 numaralı mezar taşı

Foto 17: 17 numaralı mezar taşı	Çizim 17: 17 numaralı mezar taşı	Foto 18: 18 numaralı mezar taşı	Çizim 18: 18 numaralı mezar taşı
Foto 19: 19 numaralı mezar taşı	Çizim 19: 19 numaralı mezar taşı	Foto 20: 20 numaralı mezar taşı	Çizim 20: 20 numaralı mezar taşı

			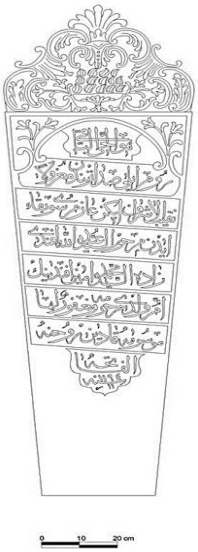
Foto 21: 21 numaralı mezar taşı	Çizim 21: 21 numaralı mezar taşı	Foto 22: 22 numaralı mezar taşı	Çizim 22 22 numaralı mezar taşı

			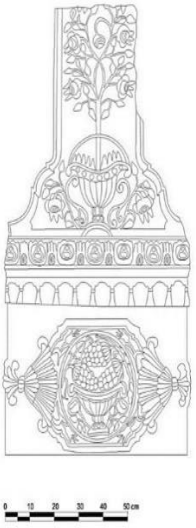
Foto 23: 23 numaralı mezar taşı	Çizim 23: 23 numaralı mezar taşı	Foto 24: 24 numaralımezar taşı	Çizim 24: 24 numaralı mezar taşı

Foto 25:
25 numaralı mezar taşı

Çizim 25:
25 numaralı mezar taşı

Foto 26:
26 numaralı mezar taşı

Çizim 26:
26 numaralı mezar taşı

Foto 27:
27 numaralı mezar taşı

Çizim 27:
27 numaralı mezar taşı

Foto 28:
28 numaralı mezar taşı

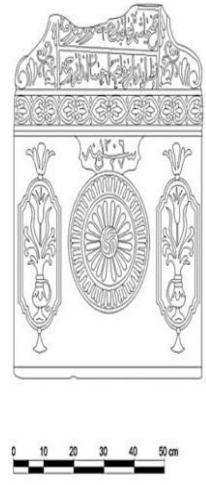

Çizim 28:
28 numaralı mezar taşı

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1505-1527 | Araştırma Makalesi

Türküler Ekseninde Lokman Hekim

Pelin Demirçe Altıntaş [1]

Öz

İnsan, doğduğu andan itibaren çevresiyle etkileşim içine girmektedir. Bu etkileşim içerisinde kendini ifade etmek isteyen insan, çoğu zaman müziği araç olarak kullanmaktadır. Anadolu'da duyguların dile döküldüğü en önemli müzikal unsurlardan biri türkülerdir. Dilden dile, nesilden nesile söylenilen türküler de sözleri itibariyle içinde taşıdığı ve bulunduğu kültüre ait tüm kültürel unsurları ezgisiyle birlikte aktarmaktadır. Dolayısıyla toplumsal kimliğin oluşmasında önemli bir rol oynayan Türk halk müziği ezgileri yani türküler; içinde taşıdığı geleneksel unsurlar nedeniyle toplumsal kimlik inşası açısından da değerlidir. Bu çalışmada önemli bir kimlik olan Lokman Hekim'in Türk kültüründeki yeri ve öneminin yanı sıra türkülerdeki yansımalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Evrenini; Türk halk kültüründe önemli bir kimlik olan "Lokman Hekim" adının geçtiği Türkiye Radyo Televizyon Kurumu THM repertuvarında bulunan türküler oluştururken çalışmanın örneklemini ise "Lokman Hekim" adının geçtiği kırık hava türküler oluşturmaktadır. Bu çalışma için çok yönlü bir metodoloji izlenmiş; literatür taraması, doküman analizi ve yarı yapılandırışmış görüşme soruları hazırlanarak, alanlarında uzman kaynak kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Çalışma; TRT repertuvarında Lokman Hekim'den bahseden kırık hava türkülerde, Lokman Hekim'in çoğunlukla şifacılığından yani dertlere devâ veren anlamında bahsedildiği hipotezinden yola çıkılarak yapılmıştır. Sonuç olarak; Türk halk kültüründe bir kimlik olarak var olan Lokman Hekim, bilge kişiliğinin yanında hekim olarak da yer aldığı ancak asıl kimliği olan bilge, hikmet sahibi kimliğinin ikinci planda kaldığı, farklı kültürlerde farklı isimlerle yer alan ve ölümsüzlüğe çâre arayan hekimlerle bağdaştırılarak Türk kültüründe "Lokman Hekim"le ilişkilendirildiği tespit edilmiştir Ayrıca incelenen türkülerde; hekim kimliğiyle yer aldığı, ölüme bile çâre bulduğuna inanılan Lokman Hekim'den genellikle "çâre bulamayan, devâ olamayan" anlamlarında bahsedildiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Türk Halk Müziği, Türkü, Türk Halk Kültürü, Lokman Hekim

Demirçe Altıntaş, P. (2025). Türküler Ekseninde Lokman Hekim. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1505-1527. https://doi.org/10.15869/itobiad.1636681

Geliş Tarihi	10.02.2025
Kabul Tarihi	12.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye, paltintas@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0938-4624,

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1505-1527 | Research Article

Lokman Hekim in the Context of Folk Songs

Pelin Demirçe Altıntaş [1]

Abstract

From the moment they are born, humans interact with their surroundings. In this interaction, humans who want to express themselves often use music as a tool. One of the most important musical elements in Anatolia for expressing emotions is folk songs. Passed down from generation to generation, folk songs convey all the cultural elements of the culture they belong to through their lyrics and melodies. Therefore, Turkish folk music melodies, or folk songs, which play an important role in the formation of social identity, are also valuable in terms of social identity construction due to the traditional elements they carry. This study aims to examine the place and importance of Lokman Hekim, an important identity in Turkish culture, as well as its reflections in folk songs. The universe of this study consists of folk songs found in the Turkish Radio and Television Corporation's THM repertoire that mention the name "Lokman Hekim," an important identity in Turkish folk culture, while the sample of the study consists of Kırık Hava folk songs that mention the name "Lokman Hekim." A multifaceted methodology was followed for this study; literature review, document analysis, semi-structured interview questions were prepared and interviews were conducted with resource persons who are experts in their fields. The study was conducted based on the hypothesis that in the Kırık Hava folk songs mentioning Lokman Hekim in the TRT repertoire, Lokman Hekim is mostly mentioned as a healer, that is, as a remedy for troubles. As a result, it was determined that Lokman Hekim, who exists as an identity in Turkish folk culture, is portrayed as a physician in addition to his wise personality, but his primary identity as a wise and knowledgeable figure is overshadowed. He is associated with physicians seeking immortality under different names in various cultures and is identified with Lokman Hekim in Turkish culture. Additionally, in the examined folk songs, it was found that Lokman Hekim, who is believed to have found a cure even for death, is generally referred to in the sense of "unable to find a cure, unable to heal."

Keywords: Music, Turkish Folk Music, Folk Songs, Turkish Folk Culture, Lokman Hekim

Demirçe Altıntaş, P. (2025). Lokman Hekim in the Context of Folk Songs, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 14(3), 1505-1527. https://doi.org/10.15869/itobiad.1636681

Date of Submission	10.02.2025
Date of Acceptance	12.08.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.	

1Assistant Professor, Anadolu University, State Conservatory, Department of Musicology, Eskişehir, Türkiye, paltintas@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0938-4624

Giriş

İnsan, doğduğu andan itibaren çevresiyle etkileşim içine girmektedir. Bu etkileşim içerisinde kendini ifade etmek isteyen insan, çoğu zaman müziği araç olarak kullanmaktadır.

> "Diğer sanat dallarına göre toplumla daha fazla iç içe olan müzik, o toplumdaki insanların duygularını ve düşüncelerini yansıtan önemli araçlardan biridir. Müzik insanların günlük yaşamında rastladığı, faydalandığı ve kimi zaman ise sorunlarına çözüm aradığı bir unsur olarak nitelendirilebilir. Toplumu oluşturan bireylerin duygu ve düşüncelerini yansıtmamanın yanı sıra, duyguları harekete geçirerek insan ve toplumu etkileme gücüne de sahiptir" (Topal ve diğerleri, 2020, s.180).

Anadolu'da duyguların dile döküldüğü en önemli müzikal unsurlardan biri türkülerdir. Bazen bir anne ağlayan bebeğini sakinleştirmek için ninni söylerken, bazen bir âşık çektiği sevda acısını kendinden de bir şeyler bulduğu türküleri söylerken, bazen evladını kaybeden bir annenin ağıdıyla çektiği acıyı azaltmaya çalışırken, bazen de sevdiğini askere yollayan bir sevgilinin hasretini dindirmek için söylediği ezgilerdir türküler. Yani insanlar içinde bulundukları duygu yoğunluğuna bağlı olarak türküleri dinleyerek ya da söyleyerek kendilerini rahatlatmaya çalışmaktadırlar. "Söylemek"le ilgili Gazimihal (1956) şunları aktarmaktadır;

> "Almanca'da Sagen (=söylemek fiili ile Sage (=efsane, gelenek) sözü arasında dilce aidiyet bulunuşu gibi, eski Türkçede de sav mefhumu ile savlamak fiili arasında aidiyet vardı. Yaygınlığı nispetinde kıdemliydiler. Sav'ın anlamları, mecazlı, mecazsız pek çeşitlenmişti; söz, haber, salık; mektup, risale, atalar sözü, mesel, hikâye, tarihsel şeyler, efsanemsi kıssalar; kısaca sesli veya sessiz anlatılabilen her ibretli söz konusu sav sayılabilir olmuştu. Savlamak, böyle şeyleri sesli veya sessiz anlatmak demekti. Şimdiki söylemek fiilinin aynı şey olduğu acıktır: ırlamak (yorlamak) fiilinin anlamdaşıydı, öyle olmuştu, hala da öyledir; söz de çağırgı da söylenebilir" (s.1335).

Dilden dile, nesilden nesile söylenilen türküler de sözleri itibariyle içinde taşıdığı ve bulunduğu kültüre ait tüm kültürel unsurları ezgisiyle birlikte aktarmaktadır. "Toplumun kültürünü yansıtan tüm ürünler içerisinde müzik, müzikle birlikte türküler halka en fazla temas eden kültürel ürünlerden birisi haline gelmiş, toplumsal kimliğin yapılanmasında önemli bir fonksiyon üstlenmiştir" (Köken vd, 2023, s.37). Bu önemli görevi nedeniyle aynı zamanda gelenek içinde varlığını sürdüren halk müziği, içinde taşıdığı geleneksel unsurlar nedeniyle de türküler, toplumsal kimlik inşası açısından değerlidir. Bu çalışmada önemli bir kimlik olan Lokman Hekim'in; Türk kültüründeki yeri ve öneminin yanı sıra türkülerdeki yansımalarının da incelenmesi amaçlanmıştır. Evrenini, Türk halk kültüründe önemli bir kimlik olan "Lokman Hekim" adının geçtiği Türkiye Radyo Televizyon Kurumu THM repertuvarında bulunan türküler oluştururken, çalışmanın örneklemini ise "Lokman Hekim" adının geçtiği kırık hava türküler oluşturmaktadır. Durum tespit çalışması yöntemi kullanılan çalışmada; literatür taraması ve doküman analizi yöntemleri de kullanılmıştır. "Araştırma alanı ne olursa olsun, durum çalışması yürütme ihtiyacı temelde karmaşık toplumsal bir olayı anlama arzusundan kaynaklanmaktadır" (Saban ve Ersoy, 2007, s.140).

> "Doküman analizi; Duverger'in "belgesel gözlem" dediği bu tekniği, Rummel ve daha birçoğu "doküman metodu" olarak tanımlamaktadırlar. Best de tekniği "mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak, sistemli incelenmesi" olarak ifade etmektedir. Belgesel taramayı, yalnızca yazılı belgelerle sınırlayıp, kitaplık araştırması olarak tanımlayanlar da vardır" (Karasar, 2005, s.183).

Aynı zamanda çalışmada; Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 26.11.2024 Tarih, 805171 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmış, görüşmeler yapılmış ve bulgular kısmında görüşmecilerin verdiği bilgiler doğrultusunda doğrudan alıntılara da yer verilmiştir. "Görüşme, iki yabancı arasındaki açıkça bir kişinin ötekinden belirli bilgiler elde etmesi amacıyla yürütülen kısa süreli, ikincil toplumsal etkileşimdir" (Neuman, 2017, s.441).

"Görüşme ise; ("interview", mülakat), sözlü iletişim yoluyla veri toplama (soruşturma) tekniğidir. Görüşme, çoğun, yüz yüze yapılmakta ise de telefon ve televizyonlu telefon gibi anına ses ve resim ileticileriyle de olabilir" (Karasar, 2005, s.165). Görüşmeler için yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanmış ve katılımcılara yöneltilerek görüşmeler kayıt altına alınmıştır. "Yarı yapılandırılmış görüşmeler hem sabit seçenekli cevaplamayı hem de ilgili alanda derinlemesine gidebilmeyi birleştirir. Analizlerin kolaylığı, görüşülene kendini ifade etme imkânı, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama gibi avantajları vardır" (Büyüköztürk v.d., 2010, s.152). Görüşmelerden elde edilen veriler, bulgular ve yorumlar bölümünde bire bir alıntılar da kullanılarak yazıya dökülmüştür.

Türk Halk Kültüründe ve Türkülerde Lokman Hekim

Lokman Hekim Anadolu toprakları dışında farklı toplumlarda da bilindiğiyle ilgili kaynaklar mevcuttur. Özellikle, İslam öncesi Arap toplumunda bilge bir kişi olarak tanınan Lokman Hekim'in; İran'da da Fars edebiyatında Lokman Hekim'e atfedilen hikâyeler ve sözler bulunduğu bilinmektedir. "Arap kültüründe, Lokmân, Âd kavminin yok edilmesi efsanesinde ilk defa ortaya çıkar: Lokman, Mekke'ye, yurtlarını kasıp kavuran kuraklığa karşı yardım istemek için elçi olarak gönderilmiştir." (Bayat, 2000, s.2).

> "Türkiye, Balkanlar, Türkmenistan, Özbekistan, İran gibi Türklerin yoğun yaşadığı coğrafyalarda Lokman'ın "hekimlerin piri" olarak kabul edildiği görülmektedir. Halk Lokman'ı; hastalığı gidermenin ilk öncüsü, hekimlerin atası, bütün acı-sızı çeken hasta insanların elinden tutan, yardıma koşan biri olarak görür" (Gültekin, 2018, s.124)

Türkler arasında Lokman Hekim; daha farklı bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. "Türkler Lokman'ı; hastalığı gidermenin ilk öncüsü, hekimlerin atası, bütün acı-sızı çeken hasta insanların elinden tutan, yardıma koşan biri olarak görmektedirler" (Gültekin, 2018, s.123). "İslam dünyasında, Allah'ın nebî veya hikmet sahibi yaptığı bir kişi olduğuna inanılan, ancak bazı yazarlarca antikideki tıp tanrılarından birinin İslâmî kimliğe bürünmüş şekli ve hekimliğin pîri olarak kabul edilen Lokmân Hekim vardır" (Bayat, 2000, s.1). Görüşmeler sırasında kaynak kişilerin Lokman Hekim ve Türk halk kültüründeki yeriyle ilgili görüşleriyse şöyledir:

> KK1; "Lokman Hekim denince aklıma, ölümsüzlüğün sırrına vakıf olduğu anlatılan, hikmet sahibi ve her derdin devâsını bilip insanlara şifa dağıttığına inanılan efsanevi bir figür geliyor. Onu sadece bir şifacı olarak değil, aynı zamanda insanlığın sonsuz yaşam ve hikmet arayışını simgeleyen evrensel bir sembol olarak görüyorum. Ayrıca, Kur'an'da Lokman Suresi'nde adının geçtiğini ve ona hikmet verildiğinin belirtildiğini hatırlıyorum ve Lokman Hekim'in Türk kültüründe güçlü bir iz bıraktığını düşünüyorum.
>
> İslami literatürle aktarılan bu figür, zamanla Türk folklorunda daha çok dini ve ahlaki bir karakter olarak öne çıkmış. Sağlıkla ilgili her konuda bir bilgelik simgesi olarak, halk hekimliği uygulamalarında ve erdemli davranışlarla ilgili olarak Lokman Hekim'e sıkça gönderme yapıldığını görüyoruz.
>
> Türkülerde, şiirlerde, mesnevilerde, yani sözlü ve yazılı Türk halk kültürünün hemen her alanında Lokman

Hekim'in izine rastlamak mümkün. Kaygusuz Abdal Divanı'nda okuduğum bir beyitte şu ifadeler geçiyor: "Ne ḥākim ḳalur bu mülkde ne hor ne cevr mübtelā/Buḳrat'un ilācı ḳalmaz, Eflātun Loḳmān geçer." Aynı divanda üç-dört yerde daha Lokman Hekim'in adına denk geliyoruz. Hatta "hasta isen Lokman'a gel" gibi ifadelerle karşılaşıyoruz. Bu da bize, Lokman Hekim'in 14. yüzyıldan itibaren Türk kültüründe güçlü bir bilgelik ve şifa sembolü olarak yer edindiğini gösteriyor. Antik dönemden İslam literatürüne geçmiş Eflatun, Hipokrat ve Galen gibi önemli isimlerin yanında anılıyor Lokman Hekim; ancak İslam dönemine özgü bir karakter olarak kendine has bir yere sahip"

KK1'in verdiği bilgilere bakıldığında Lokman Hekim'in hem hikmet sahibi kimliği hem de şifacı kimliğiyle Türk halk kültüründe önemli bir sembol olduğu, çeşitli kaynaklar doğrultusunda da Lokman'ın bu kimlikleriyle 14. yy'dan itibaren yer bulduğu ve önemli tarihi kimliklerin yanında anıldığı ancak İslâmi açıdan hikmet sahibi Lokman olarak bilindiği görüşlerinde bulunmaktadır.

KK2; "Lokman hekim Tıp tarihçilerini yakından ilgilendirir çünkü önemli bir hekim, eski bir hekim ama biraz işin içine girince öyle olmadığı anlaşılıyor. Kur'an'da geçen Lokman var, Lokman Suresi var. Orada da Lokman evladına nasihatler ediyor. Ahlaki nasihatleri var. Fakat o Lokman Hekim bir şekilde Anadolu'da ve İslam Dünyası'nda efsaneleşmiş. Bu efsaneye oturttukları kişi; her derde devâ bulan, herkese sağlık veren büyük çok önemli bir hekim. Yani çok önemli bir hekimi Lokman'a uygulamışlar ve onunla devâm etmişler. O Lokman'ı araştırdığımız zaman çok net olarak Alcmaeon olduğu görülüyor. Alcmaeon Greek döneminde çok önemli bir hekim. Mitolojide her hastalıkları iyi eden hatta ölüleri dirilten çok önemli bir hekim. Alcmaeon'un harflerine baktığın zaman aynen lokman gibi yazılır. Tabii o zamanki Alcmaeon lokman olup bizim kültürümüzde her derde devâ, bütün hastalıkları iyi eden, ölüyü bile dirilten hekim olarak geçmiş."

KK2'nin bahsettiği Alcmaeon ve Lokman'la ilgili yapılan kaynak taramalarında Sayın Hüsrev ve Ülman'ın (2005) İngilizce yayınladığı "Was Lokman Alcmaeon?" başlıklı makalesinden çevrilen şekliyle:

"Pisagor okulunun ilk neslinden tek hekim olan Alcmaeon, aynı zamanda tıbbın temel ilkeleri üzerine kafa yoran ve tüm Orta Çağ boyunca Hıristiyan düşüncesini etkileyen bir filozof olarak da biliniyordu. Her iki ismindeki ünsüzler dikkate alındığında hem Lokman'da hem de Alcmaeon'da L, K(C), M, A, N harfleri arasında fonetik benzerlik kolayca bulunabilir. (…) Alcmaeon, Roma İmparatorluğu dönemi boyunca asla unutulmazken, Lokman efsanelerde, halk hikâyelerinde ve söylentilerde hatırlanmıştır. Alcmaeon'un, felsefi fikirleri ve iyileştirme güçleri temelinde, Lokman Hekim'e atfedilen entelektüel özellikleri etkilemiş bir figür olabileceğini düşünmeye meyilliyiz. Bu iki figürün ortak özellikleri, etkileşim halindeki kültürlerin, yani Antik Yunan felsefesi ile Orta Doğu İslam öncesi ve İslam düşünce ve inançlarının kolektif bilinçaltının bileşenlerine bir örnek teşkil edebilir" (s. 339-340) ifadeleri yer almaktadır.

KK2'nin verdiği bilgilere bakıldığında Lokman Hekimle ilgili olarak; Kur'anda geçen, kendisine hikmet verilen Lokman olduğu ve bu Lokman'ında Anadolu'da şifa bulan, ölümsüzlüğe çâre bulan Lokman Hekim kimliğine dönüştürüldüğü ve Yunan mitolojisinde geçen Alcmaeon sağlık tanrısıyla Lokman'ın isim benzerliği nedeniyle bu kimlikte yer bulduğu görüşlerinde bulunmuştur.

KK3; Lokman Hekim denildiğinde aklına,

"Anadolu kültüründe şifa dağıtan, doğal ve bitkisel ürünlerden ilaçlar yapan, yaptığı ilaçlarla her derde devâ olan, ölümsüzlüğün sırrını bulan ama insanlara ulaştıramadan kaybeden bir kimlik. Kurgusal mı yoksa gerçekten var olan bir kişi mi kesin kayıt yok. Ancak mesleki bilgilerim böyle bir kişi varsa bunun ancak Adana-Çukurova bölgesinde M.S. 1. yy. da yaşamış olan Dioscorides isimli bir lejyoner hekim olan ve o bölgede kullanılan yaklaşık 600 civarında bitkisel halk ilacını Materia Medica adlı kitabında kaleme alan kişi olabileceğini düşündürüyor" bilgilerini vermiş ve şunları eklemiştir:

"Anadolu coğrafyası çok zengin bir kültür kaynağıdır ve bu kaynağın içerisinde gerçeklerle efsaneler iç içe girmiş olarak yer alır. Bu efsaneler arasında yer alan Lokman Hekim de önemli karakterlerden biridir. Burada da aslında bir karmaşa var, bazı kaynaklarda tarihi gerçekliği olan bir kişi gibi anlatılırken bazı kaynaklarda efsanevi bir kişilik olarak yer alıyor. Ulu ve bilge bir kişi olarak Hz. Davut zamanında yaşadığı ve ondan birtakım bilgileri alarak ona vezirlik hizmeti yaptığına dair rivayetler var. Bazı kaynaklarda kadılık yaptığından söz ediliyor. "andolsun ki biz Lokman'a Hikmet'i verdik şükredebilsin" diye bir ayeti kerimenin geçtiği Lokman Suresi diye bir sure var kutsal kitabımız olan Kuranı Kerim'de. Aynı surede Lokman'ın oğluna nasihatler verdiği de geçiyor. Hz. Eyüp önemli bir kişilik ve Lokman Hekim'in onun yeğenlerinden biri olduğuna dair bir rivayete de rastlıyoruz. Bazı söylencelerde marangozluk, terzilik vb işler yaptığına dair ifadeler yer alıyor ki yaşamış olduğu döneme ait kıyafetler, günlük ahşap aletler yaptığı ve yakın çevresine bunları verdiği söyleniyor. Az konuşan ama konuştuğunda aslında çok söz söyleyen, hikmet sahibi bir kişi. Bitkilerin de dilimden anlıyor, hatta bitkiler dle geliyor onunla karşılaşınca, hangi derde hangi hastalığa iyi geldiklerini anlatıyorlar, o da bu bilgilerle çevresindeki insanları tedavi edebiliyor."

bilgilerini vermektedir. KK3'ün verdiği bilgilere bakıldığında Lokman Hekim'in efsanevi mi yoksa gerçekte var olan bir kimlik mi olduğuyla ilgili kesin bir kanıt olmasa da gerçek ise; Dioscorides adlı lejyoner hekimden Lokman Hekim'e dönüştüğü görüşlerinde bulunmaktadır.

KK4 Lokman Hekimle ilgili olarak;

"Bildiğin üzere Arapların Lokman'ül Hakîm dedikleri, Türk kültüründe Lokman Hekim'e dönüşmüş ve bu lokman hekime dönüşmeyle ilişkili çeşitli rivayetler var. Ebetteki bunların hangisinin doğru olduğunu ya da tek bir tanesi de doğru olmak zorunda değil farklı köklerden beslenmiş olabilir. Bunlardan hangilerinin daha geçerli olduğunu biz net olarak bilemeyeceğiz ama Lokman'ül Hakim'in, Türk kültüründe hekime dönüşmesinde bana kalırsa göz ardı edilen en önemli hususlardan bir tanesi Şamanizm. Bizim eski Türk inancına ait olan bağlarımız. Türk edebi eserlerinde lokman hekime baktığımızda usta, hekim, ilaç yapan, şifacı gibi rollerle karşımıza çıkıyor. İşte tüm bu rol yüklemeler Türk kültüründe derin izler bırakan Şamanlarla yani Kamlarla da bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Yani ben burada bunu söylemiyorum; sadece bu kültürün devâmı elbette ki değil, zaten Lokman Hekim'in hikmetli sözler söyleyen kişi konumundan, şifacıya geçişiyle ilişkili Türklerin bir benzetim gördüklerini düşünüyorum. Anadolu'ya geldiklerinde belki Dioscorides'in tıp ilaçlar yapan kişilerden beslenmiş olabileceği söyleniyor. Ben şöyle düşünüyorum; birden çok kaynaktan birleşerek Lokman Hekim'in ortaya çıkartıldığını söylüyorum fakat çalışmaların çoğunda Kamlık inanışı, eski Türk inanışıyla ilişkili kısmı boş olduğunu söylemek mümkün ve bu bence çok önemli. Çünkü nihayetinde Şamanlar; Türk toplumunun sadece din insanları değildi. Onlar şifacılar, hekimler ve aynı yine Lokman Hekim gibi sözüne dikkat edilen, halk arasında ne söylenirse saygı gösterilen, sadece topluluk arasında değil hükümdarlar arasında bile eski Türk Devletleri'nde ki onların sözleriyle işte biliyoruz biz savaşlara kalkışılıp ya da savaş zamanının belirlenebilmesi bile onların sözleri de çok ciddiye alınmıştır. Ama tüm bunlarla birlikte hem şifacı hem de müzisyen kimliğiyle karşımıza çıkıyor elbette Şamanlar. Türk toplumunun da ilk müzisyenleri elbette şamanlar ama burada ben bunun çok göz önünde bulundurulmayan ama önemli bir husus olduğunu düşünüyorum. En fazla ondan bahsedebilirim. Lokman'ül Hâkim'in Türkler arasında Lokman Hekime dönüşmesine yönelik. Mutlaka bizden önce bu topraklarda olan efsanelerden, beslenmişiz. Şimdi Lokman Hekim açıklanırken bundan bahsediliyor ve katılıyorum isminin geliş yeri zaten Arap, coğrafyası o da elbette aşikâr fakat kendimizin Orta Asya ve Sibirya'dan getirdiğimiz, bize ait hususlarla da ben Lokman Hekim'i şekillendirdiğimizi düşünüyorum ki bu çalışmalarda pek yer bulmuyor. Bana kalırsa kesinlikle yer bulmalı. Yani bunun kökenini -evet Yunan'da- evet Araplarda belli kökler var mutlaka, işte ölümsüzlükle bağlantılı olarak ama bu şifacı sözüne inanılan hekim bitkilerle uğraşan… Benim Kuzey ve Güney Sibirya'ya yaptığım yolculuklarda tanıştığım Şamanların hala günümüzde bitkilerle ilaçlar sağladığı ve

> tıpkı Lokman Hekim'den derman beklendiği gibi günümüzde de hala Şamanlardan derman beklendiğini görüyoruz. Tahminin ötesinde ben gerçekten Şamanlarla bağlarının olabileceğini, en azından bu yeni rol yüklemelerde binlerce yıllık bu bizim halk hekimliğimiz ki halk hekimliğimizin kökeni de zaten bizim Şamanlara dayanır. Böyle bir bağ kurulmalı. Bu hususta verebileceğimiz bir destek Şamanizm'in eski Türk inancının ve elbette şamanların, doğaya saygı ve sevgiyi bir yana, doğayı dinlemeyi bilmeleri… Doğadaki her türlü nesnenin insan sağlığına, ruhuna ve bedeniyle olan bağlarını düşünürler. Ve burada aslında elbette halk tabipliğine de az önce dediğimiz gibi evrimleşen; doğadaki nesnelerin, bitkilerin veya bazen çeşitli toprakların hangi hastalığa iyi gelebileceğine yüzyıllardır kafa yormuşlar ve bu bir anlamda işte usta şamandan el verdiği şamana geçen silsileler bilgi halk bilgisi yani epistemolojik bir aktarımla yeni şamanlara da yüzyıllar boyunca geçmiştir. Bu noktada da yine Lokman'a yüklenen görevler düşünüldüğünde Şamanizm geçmişimizin bir kez daha göz önünde tutulması gerektiğini düşünüyorum."

görüşlerinde bulunmaktadır. KK4'ün verdiği bilgilere bakıldığında kelime anlamı olarak Lokman'ul Hakîm'in Lokman Hekim'e dönüştüğü ancak Lokman Hekim ve Şamanizm arasında bir bağlantı olabileceği çünkü Lokman Hekim'e atfedilen kimlikle Şamanların üstlendiği görevlerin benzer olduğu hipotezinden hareketle bir bağ kurulabileceği görüşü doğmaktadır.

Türk halk kültüründe bilinen Lokman Hekim, sözlü bir şekilde dilden dile, kulaktan kulağa anlatılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu anlamda, sözlü kültür ürünleri; bir toplumun geçmişini tanımasında, geleneğin oluşmasında ve geleceğe ışık tutmasında önem arz eden yapı taşlarıdır. Anadolu insanını tanımak anlamında türküler; başvurulacak en önemli sözlü kültür ürünleri arasında yer almaktadır çünkü geçmişte geleneğin kurulduğu dönemlerde icra edilen türküler gelecekte geleneğin sürdürülmesini de sağlamaktadır. Müzikte sözlü aktarımsa türküler aracılığıyla birlikte gerçekleştirilmektedir. Usta-çırak ilişkisi; müzikle ilgili sözlü aktarımların olduğu kültürlerde önemli bir yere sahiptir. Önemli olmasının sebebiyse; usta ve çırak arasındaki sürekli bilgi aktarımının sağlanması ve kültürel içeriğin nesilden nesile geçmesine yardımcı olmasıdır. (Paşaoğlu, 2009, s.147).

> "Türkü" sözü genellikle; "Türkî" ifadesinden hareketle "Türk'e özgü-has, Türk'e ait" şeklinde açıklanmaktadır. Bu açıklama etimolojik olarak hatalı veya yanlış olmamakla birlikte, sınıflandırma ve tanımlama bakımından yetersiz kalmaktaydı. Türk'e ait ama, Türk'e ait olan nedir? Bu soruya cevap arandığında, Türk'e ait bir şeyi ifade ediyor olması gerektiği düşüncesi hasıl olmaktadır. Bu konuda yaptığımız araştırmalarda, ulaşabildiğimiz kaynaklar içinde ilk defa Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'nun konuyu ele aldığını gördük. Çobanoğlu, Türk Yurdu Dergisi"nin "Türkü" Özel Sayısı"nda yayımladığı makalede, "Türkü" sözünün "Türk Küyi- Türk Küyü" ifadesinden ses düşmesiyle "Türkiy" ve sonra "Türkü" haline geldiğini belirterek konuya açıklık getirmeye çalışmış ve "Türkü" ifadesinin "Türk Ezgisi" anlamına gelebileceğini ortaya koymuştur (Eroğlu, 2017, s. 81,82).

"Türkü, kendine özgü çeşitli ezgilerle söylenen, anonim halk edebiyatı nazım biçimi ve türüdür" (Vural, 2011, s.399). Türküler; Anadolu insanının ihtiyacı neticesinde doğan ve sonrasında ihtiyacı nispetinde yaktığı[3] sözlü ezgilerdir. THM ezgileri sözlü ve sözsüz ezgiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sözlü ezgiler kendi içinde yine "Kırık Havalar" ve "Uzun Havalar" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kırık havalar da uzun havalar da Anadolu'da her yörede farklı isimlerle anılmaktadır. Sözsüz ezgilerse "Oyun Havaları" ya da "Enstrümantal Havalar" dediğimiz herhangi bir halk çalgısıyla çalınan söz ögesi

3 Yakma: 1. Türkü, ezgi, hava 2. Doğaçlama türkü, ağıt söyleme işi. Bir aşığın/kişinin bir anda hazırlıksız olarak yaptığı türkülere bu isim verilir (Duygulu, 2014, s. 461).

bulunmayan halk ezgileridir. Nesiller boyu dilden dile söylene gelen türküler, çok derin bir zamana ve geniş bir coğrafyaya yayılma özelliği göstermiştir. Bu özelliğiyle türküler artık halkın ortak malı olma özelliğini de taşımaktadır. Bununla ilgili olarak Ataman (1953); "Türküler, hadiseler karşısında yarattıkları his ve heyecanı kütleye de sirayet ettirmek ve mal etmek gibi bir kuvvet iktisap ettiği takdirde artık folklorun mahsulüdür" (s.730) diyerek türkülerin toplumsal bir etkiye sahip olması gerektiğini ve bu etki sayesinde folklorik bir değer kazanmasından bahsetmektedir. Yani bir türkü ne kadar çok insanda aynı duyguları uyandırabilirse, o kadar çok benimsendiği ve toplumun kültürel mirasının bir parçası haline geldiği anlaşılmaktadır.

Halk türkülerimiz, yüzyıllar boyunca sözlü gelenekle aktarılarak günümüze kadar ulaşmış olmaları sebebiyle halk kültürümüzün en değerli hazinelerinden biridir. Türküler, sadece müzikal birer eser olmanın ötesinde, halkın duygu ve düşüncelerini, yaşam biçimini, inançlarını, geleneklerini, göreneklerini ve değerlerini yansıtan önemli birer kültürel bellektir. Bununla birlikte halk türkülerinde ifade edilen pek çok halk kültürü ürünü bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak; günlük yaşam biçimi, inançlar, değerler, gelenekler, görenekler, kahramanlıklar, tarihi olaylar ve tarihi kişilikler gösterilebilmektedir. Bu çalışmada da türkülerde yer alan ve tarihi bir kişilik olan Lokman Hekim ele alınmıştır. TRT repertuvarında Lokman Hekim'den bahseden kırık hava türkülerde, Lokman Hekim'in çoğunlukla şifacılığından bahsedildiği hipotezinden yola çıkılarak şu problem sorusu belirlenmiştir:
"Türk halk kültüründe tarihi bir kimlik olarak karşımıza çıkan Lokman Hekim'in TRT repertuvarında bulunan kırık hava formundaki türkülerde kendisiyle ilgili hangi bilgilere yer verilmiştir?"

Buradan hareketle, Lokman Hekim'in türkülerdeki yeriyle ilgili kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde KK1 şöyle bahsetmektedir:

> "Lokman Hekim'in türkülerde daha çok şifacılık yönüyle, yani her derdin dermanını bilmesi ve her hastayı iyileştirme gücüne sahip olmasıyla öne çıktığını düşünüyorum. Bu anlatılarda, onun şifalı bitkilerin sırlarını çözmedeki yeteneği sıkça vurgulanıyor. Ancak bilgelik gibi daha soyut özelliklerinin, somut ve etkileyici bir tema olan şifacılık becerilerinin gerisinde kaldığı kanaatindeyim. (…) Örneğin, Zonguldak türküsü "Karadır Kaşların Ferman Yazdırır" şu mısraları içeriyor: "Lokman Hekim gelse yaram azdırır, yaramı sarmaya yar kendi gelsin." Amasya yöresine ait "Bugün Benim Efkârım Var" türküsündeyse şu ifadeler geçiyor: "Lokman Hekim gelse dost dost sarmaz yarayı." Malatya yöresinden "Dünya Umuruna Meylini Verme" türküsünde şöyle deniyor: "Tac-ı tahtı yel götürdü Süleyman, Lokman da derdine olmadı derman, o da kurtulmadı ecel elinden." Son olarak, Elâzığ yöresine ait "Ne Feryad Edersin Divane Bülbül" türküsünde şu mısralar yer alıyor: "Dünya Tabip gelse derdime çâre, derdimin dermanı anam Lokman'a kalsın." Bu türküler, Lokman Hekim'in şifa dağıtan bir bilge olarak halkın belleğinde ne kadar derin bir yer edindiğini gösteriyor. Aynı zamanda bu anlatılar, fanilik temasıyla onun insan yaşamındaki yerini ve doğaya olan bağlılığı hatırlatıyor".

Ayrıca yine KK1 türkülerin, Lokman Hekim'in halk arasında tanınmasında ve hatırlanmasında ne kadar etkili olduğuyla ilgili;

> "Bence türküler, halk kültürünün en güçlü taşıyıcılarından biri olarak sadece bir anlatım aracı değil, aynı zamanda duygusal bağ kurmanın ve değerleri aktarmanın da önemli bir yoludur. Lokman Hekim'in her derdin dermanını bilen bilge ve şifacı bir figür olarak tanınmasında, bu hikâyelerin türkülere konu edilmesinin büyük bir rol oynadığını düşünüyorum. Türkülerin geniş bir kitleye ulaşabilen, kolayca ezberlenip nesilden nesile aktarılabilen bir yapıya sahip olması, onun şifacı kimliğinin farklı bölgelerde ve nesiller boyunca yaşamasını sağlamıştır. Bu yüzden, Lokman Hekim'in halk arasındaki tanınmışlığında

türkülerin etkisini göz ardı etmek mümkün değil"

bilgilerini vermektedir. Lokman Hekim hakkındaki anlatıların nesilden nesle aktarılmasında türkülerin rolüyle ilgili olarak KK1;

"Bence türkülerin bu konuda çok büyük bir rolü var. Türküler, halkın hafızasında yaşayan, duygularla beslenen bir anlatım biçimi olduğu için, Lokman Hekim gibi bir figürün hikâyelerini kuşaktan kuşağa taşımada oldukça etkili olmuş. Onun her derdin dermanını bilip şifa dağıtan bir bilge olarak anlatılması, türküler sayesinde daha yaygın hale gelmiş diye düşünüyorum. Türkülerin melodisi ve ritmi, anlatılan hikâyelerin insanlar üzerinde daha güçlü bir etki bırakmasını sağlıyor. Ayrıca türkülerin geniş bir kitleye ulaşabilmesi, Lokman Hekim'in hikâyelerinin sadece belirli bir kesimle sınırlı kalmayıp toplumun her kesiminde bilinmesine katkı sağlamış. Özellikle "Lokman gibi derman bulmak" ya da "Lokman'ın elinden şifa bulmak" gibi sözler, bu anlatıları daha da kalıcı hale getiriyor"

bilgilerini vermektedir. Yine KK3 türkülerde Lokman Hekimle ilgili olarak;

"Anadolu halkı hangi dönemde yaşamış olursa olsun bulunduğu dönemin tüm zenginliklerini bir nedenle yaktığı türkülere konu etmiştir. Hastalılar hatta ölüm hep akıllarda yer alan en önemli sorunlardan birisi olduğu için türkülerinde, kaleme aldığı şiirlerinde hastalıklara ve ölüme çâreyi dile getirmiş, Lokman Hekim kişiliğini de bu amaçla çok kullanmıştır. Hatta Lokman Hekim'e bir sesleniş vardır aslında türkülerinde: ben çâre olamıyorum bu dertlere sen ol Lokman Hekim, bizi hastalıktan da dertten de ölümden de kurtar diye bir yakarış söylemlerinde, duygu ve düşüncelerinde"

bilgilerini vermektedir. KK4 türkülerde Lokman Hekimle ilgili olarak;

"Hep şu vardır türkülerde; "Lokman hekim gelse bile şifa olmaz" mesela oradaki bile kelimesi, aslında Lokman'ın ne kadar üst bir mertebeye konduğunu gösteriyor fakat bir tane daha türkü var "Lokman hekim senden destur alırdı" Kahramanmaraş türküsü. Şimdi bu türküde dağlara diyor ki her şeyin dermanı, koruyanı, kollayanı sensin. Şimdi bu dağlardaki kişiselleştirme çok net bilinen bir gerçektir ki, bizim yine Orta Asya ve Sibirya'dan getirdiğimiz bir özelliktir dağları kişiselleştirme dağlara güvenme bizim Orta Asya'da çok yaygın olan bir durumdur ve biz bunu türkülerde çok görürüz evet dağlar bazen sevdiğimiz de araya giren engel gibidir fakat bununla birlikte dağlar kendinden derman umulan, başvurulan… Bunun nedenine baktığımızda günümüzde dahi bazı Altay şamanları, Sibirya şamanları Şaman olabilmek için ulu dağlardan izin isterler. Şamanizm'de dağlara ciddi anlamda kişiselleştirme yüklenir. Elbette ki Gök Tanrı'dan üstün değildir, fakat çok ulu, iradesi olan bir varlık olarak görülür. Şaman artık ustasından el alacak ama son kararı Ulu Dağ'a giderek, dağdan el aldığını söyleyerek gelir. Bu türkü bana kalırsa hem Lokman Hekim'in bir yönüyle hem de dağlar açısından, bizim bazı köklerimizle bazı ciddi bağlantılar kuruyor. Ve burada diyor ki "Lokman Hekim bile senden destur alırdı", tıpkı şamanların dağlardan el almaları gibi. Bir kez daha onu belirtmek istiyorum; Anadolu gibi pek çok kültürler arasında köprü olan bir yerde, pek çok şeyin nedeni yok. Yani pek çok şeye tek bir neden yükleyemeyiz, farklı kültürlerle farklı dinlerle iç içe girmişiz. Ama Lokman Hekim değerlendirilirken; -Evet Yunan kültürü, -Evet, Arap kültürüyle birlikte kadim Türk kültürünün de ben mutlaka bu kişiselleştirme evrimi içinde göz önüne alınması gerektiğini düşünüyorum"

bilgilerini vermektedir. KK4'ün verdiği türkü örneği TRT Repertuvarında bulunan ve bu çalışmanın örneklemi dışında kalan uzun hava örneğidir. Türkünün sözleri incelendiğinde, belirtildiği gibi dağların Lokman'ın hastalarına şifa dağıtacak yerler olduğuyla ilgili temaların işlendiği görülmektedir.

Türkülerde Lokman Hekim'den bahsedilmesi ve sonrasında bu türkülerin sürekli söylenerek yeni nesillere aktarılmasıyla Lokman Hekim'in bir kimlik olarak geçmişte kaybolmasının önüne geçilmiş ve gelecek nesillere aktarılması sağlanmıştır. Çünkü

ezgilerle birlikte söylenen ya da anlatılanların akılda kalıcılığı daha kolay olmaktadır. Halk ezgileriyle birlikte anlatılmak istenen kişi, tarih, duygu ya da olaylar dizini daha kolay aktarılabilmektedir. Mirzaoğlu da (2015) bu konuyla ilgili "türkü hem belirli bir duygusal sahneyi hem de anlatının kültürel dokusunu yoğun bir şekilde yansıtması açısından bir hikâyenin en anlamlı kesitidir" (s.2) ifadelerinde bulunmaktadır.

Lokman Hekim ile İlgili Halk Anlatıları

Halk anlatısı; halkın atalarından dinlediği ve gelecek nesillere anlattığı hikâye, masal, efsane, atasözü, mâni ve türkü gibi sözlü kültür ürünleridir. "Güçlü bir anlatı geleneğine sahip olan Türklerin, halk anlatıları dediğimiz, destan, halk hikâyesi, masal, efsane ve fıkralarda birçok halkbilimi unsuru bulunmaktadır" (Dağı, 2020:1). Bu unsurlar; var olan geleneğin, geleceğe aktarılmasında, tekrar tekrar anlatılarak hatırlanmasına yardımcı olunmasında ve hatırlanabilir örnekler haline dönüşmesinde büyük önem taşımaktadırlar. Lokman Hekimle ilgili pek çok halk anlatısı bulunmaktadır. Kaynak kişilerin anlattığı halk anlatıları, hikâyeleri üzerinden gidilecek olursa;

KK1 Lokman Hekimle ilgili bildiği atasözünden bahsetmiştir.

> "Sadece bir atasözü hatırlıyorum: "Lokman Hekim bulurdu, ecele olsa çâre." Bunun yanı sıra, divan edebiyatında geçen bazı beyitler de aklıma geliyor. Örneğin, 17. yüzyılda yaşamış halk şairimiz Gevheri'nin şu mısralarını örnek verebilirim: "Ey peri cihana sen gibi dilber ne geldi ne gelir ne gelse gerek / Lal'in gibi Lokman Tiryak-ı ekber, ne buldu ne bulur ne bulsa gerek." Burada Gevheri, sevgilinin dudağını Lokman'ın en etkili şifa formülüyle karşılaştırarak onun iyileştirici etkisini öne çıkarıyor. Daha birçok beyit okumuş olsam da ezberimde olmadıkları için şimdi aktaramıyorum. Ancak, Lokman Hekim'in hem halk hem de divan edebiyatında bilgelik ve şifacılık sembolü olarak sıkça yer aldığını söyleyebilirim".

KK3 ise Lokman Hekimle ilgili şu halk anlatısından bahsetmektedir:

> "Adana Çukurova bölgesinde yaşayan Lokman Hekim'in bir dükkânı vardır. Burada gelen hastaları muayene eder hatta masasının arkasında yer alan raflarda bulunan şişelerde bitkilerin ona verdiği bilgilerle hazırladığı iksirleriyle insanları iyileştirir. Anlatılan rivayetlere göre, o mekâna gelen ve kapıdan giren bir hasta olduğunda Lokman Hekim daha söze başlamadan hemen arkasına döner ve o raflardaki şişelere göz gezdirirmiş. Şişelerden bir ya da birkaçı hafifçe hareketlenir, sallanırmış. Lokman Hekim o zaman anlarmış ki gelen kişinin derdine dermen olacak olan iksir ya da iksirler o şişelerde yer alıyor. Bir gün yine bir hasta gelir Lokman Hekim'e. Baştan ayağa yaralar içerisinde, çektiği acı yüzünden okunuyor. Lokman Hekim şieşelre bakar ve hiç hareket görmez, hastaya senin derdinin dermanı bende yok der. Bunu duyan hasta yıkılır, kendini dağlara, ovalara vurur. Bir yerlerde yıkılıp ölmeyi bekler, arzular. Çukurova'nın sıcağında, aç, yaraları acı içerisinde dolaşırken bir ağaç gölgesinde kendinden geçer, uykuya dalar. Oralarda ineklerini otlatan köylü kadınlardan biri adamı görür. Karnı doysun diye bir tasa alaca bir inekten süt sağar ve getirir baş ucuna bırakır. Anadolu'da bir inanış vardır. Taze ya da kaynayan süt kokusuna yılan gelir diye. Çukurova yılanların çok olduğu bir bölge. Sütün kokusunu duyan bir yılan gelir kasedeki taze sağılmış sütü içmeye başlar. Tam bu sırada adam kendine gelir, yılanı görür, ürker ve korkuyla yanında duran bir taşı yılana doğru fırlatır. Korkan yılan içtiği sütü kâseye kusar ve oradan hızla uzaklaşır. Yılanın kustuğunu gören adam çektiği acıların da etkisiyle ölmek için zehirli sütü içer. Ancak süt adamı zehirlemez, aksine kısa süre içerisinde yaraları iyileşir, acıları azalır ve birkaç gün sonra da tamamen iyileşir. İyileşen adam soluğu Lokman Hekim'in kapısında alır. "Sen bana yalan söyledin. Senin hastalığının ilacı yok dedin, oysa ki varmış, iyileştim bak" der. Lokman Hekim sakin bir tavırla adama şöyle cevap verir: "Ben sana hastalığının ilacı yok demedim. Senin derdinin dermanı bende yok dedim. Ben sana deseydim ki, bir alaca inek bulacaksın, onun sütünü sağacaksın, o sütü bir yılana içireceksin, sonra o yılanı kusturacaksın. Yılanın kustuğu zehirli süt senin ilacındır, onu içecek ve şifa bulacaksın. Sen bana inanmazdın. Ama bak tevafuk, denk gelmiş içmişsin, şifanı da bulmuşsun. Var git sağlıcakla. İşte o günden beri eczacılığın, şifanın simgesi

bir tas ve o tasa dolanmış yılandır".

Çalışma sırasında görüşülen kaynak kişilerin aktardığı hikâyeler ve anlatılar dışında bunlara benzer pek çok halk anlatısı, hikâye bulunmaktadır. Ancak çalışmada kaynak kişilerin aktardığı halk anlatılarına odaklanılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın evrenini oluşturan TRT THM repertuvarında yer alan türkülerde Lokman Hekimle ilgili olarak; kırık ve uzun hava formunda toplamda 25 türkü tespit edilmiştir. Çalışmanın örneklemini oluşturan türkülerden 16 kırık hava aşağıda tablo halinde verilmiş sonrasındaysa türküde Lokman Hekim'in geçtiği kıtalar ayrıca belirtilerek anlam bakımından yorumlanmıştır. Bu bölümde türkülerin tüm sözleri verilmiştir çünkü genel anlamın çıkarılması için sadece bir mısra ya da kıta dikkate alınarak yorumlanmasının sakıncalı olacağı, genel bir sonuca varılamayacağı düşünüldüğünden tamamı verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmanın evrenini oluşturan türküler

No	Türkünün adı	Rep.No	Yöresi	Kaynak kişi
1	Alim Deresinin Delik Daşları	3930	Nevşehir	Ahmet Ataalp
2	Ah Çekip Aleme Eylerim Feryat	475	Kars	Âşık Murat Çobanoğlu
3	Atma Müjgân Okların	4993	Kayseri	Hacı-Haydar Bayrak
4	Bin Derdim Var İdi Bin Daha Oldi	710	K.maraş	Müslim Aydoğdu
5	Bugün Benim Efkârım Var Zarım Var	4250	Amasya	Âşık Özlemi
6	Bülbül Tek Uyandım Bir Seher-Ü Nagah	509	Kastamonu	İhsan Ozanoğlu
7	Bülbül Tek Uyandım Bir Seher Nagah	3097	Erzurum	Naim Gözler
8	Çoktan Beri Hasiretin Çekerim	4383	Sivas	Âşık Veysel Şatıroğlu
9	Dünya Umuruna Meylini Verme	2422	Malatya	Âşık Süleyman Enver
10	Esme Seher Yeli Esme	2186	Hakkâri	Mehmet Selvi
11	Gine Gam Yükünün Kervanı Geldi	1581	Sivas	Nuri Üstünses
12	Gitme Durnam Gitme	3787	Erzincan	Âşık Daimî
13	Kalksak Bu Yerlerden Hicret Eylesek	2384	Erzurum	Abdurrahman Yörüktümen
14	Karadır Kaşların Ferman Yazdırır	2610	Zonguldak	İsmet Yeşilgül
15	Lokman Hekim Senden Destur Alırdı	298	K.maraş	Hilmi Şanballı
16	Muradı Böyle Akar Muradı Böyle	308	Şanlıurfa	Seyfettin Sucu
17	Ne Feryad Edersin Divane Bülbül	1750	Elâzığ	Suat Albayrak
18	Nedir Benim Melül Mahzun Gezdiğim	2140	Tunceli	İsmail Dede
19	Pinhanda Kal Canan Çıkma Ayana	538	Erzurum	Âşık Bardızlı Nihani
20	Şahin İdim Dağ Başında Oturdum	3344	Şanlıurfa	Bedirhan Kırmızı
21	Şokhım Deresinden Endi Ceyranın Sürisi	721	Kerkük	Yunus Hattat
22	Şu Derenin Düzünde	5098	Uşak	Hüseyin Çevik
23	Tor Şahin Misali Eğdirip Bakma	456	Kırşehir	Muharrem Ertaş
24	Tükendi Nakdi Ömrüm	726	Şanlıurfa	Mehmet Vural
25	Yüce Dağ Başında Yattım Oturdum	1046	Orta Anadolu	Neriman Altındağ Tüfekçi

Tablo 2. Çalışmanın örneklemini oluşturan türküler

No	Türkünün adı	Rep.No	Yöresi	Kaynak kişi
1	Alim Deresinin Delik Daşları	3930	Nevşehir	Ahmet Ataalp
2	Atma Müjgân Okların	4993	Kayseri	Hacı-Haydar Bayrak
3	Bin Derdim Var İdi Bin Daha Oldi	710	K.maraş	Müslim Aydoğdu

4	Bugün Benim Efkârım Var Zarım Var	4250	Amasya	Âşık Özlemi
5	Bülbül Tek Uyandım Bir Seher Nagah	3097	Erzurum	Naim Gözler
6	Çoktan Beri Hasiretin Çekerim	4383	Sivas	Âşık Veysel Şatıroğlu
7	Dünya Umuruna Meylini Verme	2422	Malatya	Âşık Süleyman Enver
8	Esme Seher Yeli Esme	2186	Hakkâri	Mehmet Selvi
9	Gine Gam Yükünün Kervanı Geldi	1581	Sivas	Nuri Üstünses
10	Gitme Durnam Gitme	3787	Erzincan	Âşık Daimî
11	Kalksak Bu Yerlerden Hicret Eylesek	2384	Erzurum	Abdurrahman Yörüktümen
12	Karadır Kaşların Ferman Yazdırır	2610	Zonguldak	İsmet Yeşilgül
13	Ne Feryad Edersin Divane Bülbül	1750	Elâzığ	Suat Albayrak
14	Nedir Benim Melül Mahzun Gezdiğim	2140	Tunceli	İsmail Dede
15	Şahin İdim Dağ Başında Oturdum	3344	Şanlıurfa	Bedirhan Kırmızı
16	Şu Derenin Düzünde	5098	Uşak	Hüseyin Çevik

Problem Sorusuna Yönelik Bulgular

Alim Deresinin Delik Daşları

"Alim deresinin delik daşları
Üstümüzde dönüyor ecel guşları
Bütün şehit olmuş din gardaşları
Sevdiceğim sarsın yarelerimi

Alim deresinde guzgunlar gezer
İnsan sevdiğinden bu kadar bezer
Hiç olmazsa ayda bir mektup yazar
Sevdiceğim sarsın yarelerimi

Alim deresinde meşe kesilmez
Hekimin sardığı yare çözülmez
Lokman hekim gelse yarem iy'olmaz
Sevdiceğim sarsın yarelerimi"

Nevşehir yöresine ait türkü 3 kıtadan oluşmaktadır. 4/4'lük yakılan türkü Kürdi makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Lokman hekim gelse yarem iy'olmaz" dizesidir. Türküde aşk ve sevda temaları işlenmektedir. Genel anlamda; sevgiliye duyulan özlemin gönülde açtığı yarayı, tüm dertlere iyi gelen Lokman Hekim'in dahi iyi edemeyeceğinden kısacası Lokman'dan; çâre bulamayan, devâ olamayan anlamlarında bahsedilmektedir.

Atma Müjgân Okların

"Atma müjgan okların bu canıma Allah için
Girme ey ebru kemanım kanıma Allah için
Hastayım bir çâre kıl hicranıma Allah için
Ey hekim-i vaktolan gel yanıma Allah için
Bir ilaç et derd-i bidermanıma Allah için

Vermeden seylab-ı dehri dide-i giryan yürü
Olmadan her katresi bir bahr-i bipayan yürü
Hasretiyle çıkmadan bari bedenden can yürü
Raz-ı hicrimdir ecel vaktimdir ey lokman yürü
Durma gafil say kıl imkanıma Allah için

Dostlarım tutsun elimi yok mu bir ehl-i vefa
Hakisar oldum ayak altında kaldım vah bana
Eyledim o nevcivanın yoluna canım feda
Tutsun azrail giribanımı minnet ne sana
Al kavuştur canımı cananıma Allah için

Bilemem serv-i eda gül yüzlü yara neyledim
Andan özge taze bir güzel mi sevdim peyledim
Dertlerim bir bir ciğer hünuyla tahrir eyledim
Ey gedai çâresiz kaldım da halim söyledim
Oku bu divanımı sultanıma Allah için"

Kayseri yöresine ait türkü 4 kıtadan oluşmaktadır. 7/8'lik yakılan türkü Hicaz makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Raz-ı hicrimdir ecel vaktimdir ey lokman yürü" dizesidir. Türküde aşk, sevda ve ayrılık temaları işlenmektedir. Genel anlamda; hikmet sahibi olan Lokman'a seslenerek, artık dünya üzerindeki yaşamının son bulduğunu, Allah'a duyduğu özlemi ve bu dünyadan Lokman gibi gitmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Burada Lokman'ın hekimliğinden değil hikmet sahibi olmasından bahsedilmektedir.

Bin Derdim Var İdi Bin Daha Oldi

"Bin derdim var idi bin daha oldi *Yaktı derinumu bir per-i peyker*
Derdimin dermanı amman ha amman *Nar-ı hasret od'u bu cana eser*
Gülistan bezminin güllleri soldi *Derd-i hasretinle ölürsem eğer*
Gonca- i handanım amman ha amman *Canımın cananı amman ha amman*

Halimde galmadi aram-u garar *Bana cevredersin ey kaşı kare*
Günbe gün erişir ömrüme zarar *Yüreğim de açtım sağolmaz yare*
Medet ey efendim sen verme melal *Yüzbin tabib olsa bulunmaz çâre*
Gönlümün dermani amman ha amman *Yaramın lokmanı amman ha amman*

Gamze-i zülüfün çeşmim yaş eyler *Feyzi çeşmim payi dur etti yetiş*
Cismin bir işaret eyler kaş eyler *Ganlıyım felekten yedim hazar muşt*
Cahil sır saklamaz seni faş eyler *Bir daha göreydim durma gel yetiş*
Kaşları kemanım amman ha amman *Çıkmada bu canım amman ha amman"*

Kahramanmaraş yöresine ait türkü 6 kıtadan oluşmaktadır. 4/4'lük yakılan türkü Hüseyni makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Yaramın lokmanı amman ha amman" dizesidir. Türküde aşk ve sevda temaları işlenmektedir. Genel anlamda, sevgilinin açtığı gönül yarasını Lokman Hekim dışında hiçbir hekimin iyileştiremeyeceğinden kısacası Lokman'dan; çâre bulan, devâ olan anlamlarında bahsedilmektedir.

Bugün Benim Efkârım Var Zarım Var

"Bugün benim efkârım var zarım var *Lokman hekim gelse sarmaz yarayı*
Değme felek değme telime benim *Hilebaz dostunan açtık arayı*
Gülyüzlü cananı elden aldırdım *Ne köşkümü koydu ne de sarayı*

Ecel oku değdi gülüme benim
Değme zalım değme gülüme benim

Baykuşlar tünedi dalıma benim
Değme zalım değme dalıma benim

Özlemi'yem başım dumanlı dağlar
Gözlerin yaşlı da içim kan ağlar
Güz ayları geldi bozuldu bağlar
Hazan yeli değdi gülüme benim
Değme zalım değme gülüme benim"

Amasya yöresinden derlenen ve Âşık Özlemî'ye ait türkü 3 kıtadan oluşmaktadır. 7/8'lik yakılan türkü Hicaz makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Lokman hekim gelse sarmaz yarayı" dizesidir. Türküde aşk ve sevda temaları işlenmektedir. Genel anlamda; dost bildiklerinin aslında dost olmadığını, bunun da gönülde bir yara açtığını ama bu yarayı lokman Hekim'in dahi iyileştiremeyeceğinden kısacası Lokman'dan; çâre bulamayan, devâ olamayan anlamlarında bahsedilmektedir.

Bülbül Tek Uyandım Bir Seher Nagah

"Bülbül tek uyandım bir seher nagah
Gördüm uğramışam bir gülizare
Alıştım dem be dem yakıldım eyvah
Tutuştum bendü bend nar-ı hezare

Gördüler ki beni hali perişan
Cem oldu eflatun aristo lokman
Nabzıma el vurdu binbir tabiban
Dediler derman yok buna ne çâre

Feleği sergeşte söylenir ünüm
Arşı muallada oynar tütünüm
Uçuptur sitarım batıptır günüm
Ne çara eyledim ben gülikare"

Erzurum yöresine ait türkü 3 kıtadan oluşmaktadır. 7/8 + 4/4'lük yakılan türkü Karciğar makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Cem oldu eflatun aristo lokman" dizesidir. Türküde aşk ve sevda temaları işlenmektedir. Türküde; Lokman hekim pek çok tanınan isimle birlikte anılmaktadır. Ancak bu isimlerin, Lokman dahil derde devâ olamayacağından kısacası Lokman'dan çâre bulan, devâ olan anlamlarında bahsedilmektedir.

Çoktan Beri Hasiretin Çekerim

"Çoktan beri hasiretin çekerim
Gönül arzumanım sen sefa geldin
İkrarına hep giriftar olduğum
Ahdine peymanım sen sefa geldin

Bir saat miktarı durdun oturdun
Selam verdin cana hayat getirdin
Yüzün basa gadem kerem getirdin
Gönlümün süruru sen sefa geldin

Mevlam her kuluna ehtaç etmesin
Kendinden gayrıya muhtaç etmesin
Lokman da derdime ilaç etmesin
Derdimin dermanı sen sefa geldin"

Sivas/Şarkışla yöresine ait türkü 3 kıtadan oluşmaktadır. 4/4'lük yakılan türkü Hüseyni makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Lokman da derdime ilaç etmesin" dizesidir. Türküde aşk ve sevda temaları işlenmektedir. Türküye genel olarak bakıldığında anlam olarak; sevgilinin ziyaretinden duyulan hoşnutluk ifade edilmektedir. Derdin dermanı olacak, şifa dağıtacak Lokman'dan ilaç dahi istenmediğini çünkü sevgilinin her durumda derdin dermanı olacağından bahsetmektedir. Burada Lokman'dan çâre bulan, devâ olan anlamında bahsedilmektedir.

Dünya Umuruna Meylini Verme

"Dünya umuruna meylini verme
Sen de kurtulmazsın ecel elinden
Ben filanım deyi göğsünü germe
Sende kurtulmazsın ecel elinden

İskender de gitti alemi gezdi
Yunus balık ile deryayı yüzdü
Zaloğlu rüstemin tahtını bozdu
O da kurtulmadı ecel elinden

Hani meryem hani onn'oğlu isa
Elinde ejderha olurdu asa
Polat kavmi ile cengeden musa
O da kurtulmadı ecel elinden

Nemrut ibrahim'le çok cenk eyledi
Semaya kastetti deyi söylerdi
Ahırı bir sinek halak eyledi
O da kurtulmadı ecel elinden

Eydür derviş yunus din ile iman
Tacı tahtı yel götürdü süleyman
Lokman da derdine olmadı derman
O da kurtulmadı ecel elinden"

Malatya yöresine ait türkü 5 kıtadan oluşmaktadır. 10/8'lik yakılan türkü Hüseyni makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Lokman da derdine olmadı derman" dizesidir. Türküde genel olarak ecel kavramından bahsedilmektedir. Ecel'in elinden kimsenin kurtulamayacağını, zamanı geldiğinde herkesin ölümü tadacağını, Lokman'ın dahi bunu durduramayacağı ifade edilmektedir. Burada ölüme çâre bulduğu söylenilen Lokman'dan çâre bulamayan, devâ olamayan anlamında bahsedilmektedir.

Esme Seher Yeli Esme

"Esme seher yeli esme
Değer tellere tellere
Bozulsun düşmanın fendi
Düşsün ellere ellere

Irak yollar yakın olsa
Her güzelde hakkım olsa
Dostum lokman hekim olsa
Baksa dillere dillere

Yardan ayrılan üz gülmez
Serhoş olan sözün bilmez
Yar adını desem olmaz
Düşer dillere dillere

Emrah'ım da okur yazar
Hak kalemin kimler bozar
Ayna almış perçem düzer
Benzer güllere güllere"

Hakkâri yöresine ait türkü 4 kıtadan oluşmaktadır. 10/8'lik yakılan türkü Uşşak makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Dostum lokman hekim olsa" dizesidir. Türküde genel anlamda aşk ve sevda temaları işlenmektedir.

Sevgiliye kavuşamamanın verdiği çâresizlik vurgulanırken, dostu olan Lokman Hekim'den kısaca; çâre bulan, devâ olan kişi olarak bahsedilmektedir.

Gine Gam Yükünün Kervanı Geldi

"Gine gam yükünün kervanı geldi
Çekemem bu derdi de yavrum bölek seninle
Erememlokman'a çâresiz kaldım
Çekemem bu derdi de yavrum bölek seninle
Bağımıza gazel düştü güz oldu
Geçti bu vakitler yavrum ne de tez oldu
Derdim bin bir bin beş yüz oldu
Çekemem bu derdi de iken yavrum bölek seninle"

Sivas yöresine ait türkü 2 kıtadan oluşmaktadır. 4/4'lük yakılan türkü Uşşak makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Erememe Lokman'a çâresiz kaldım" dizesidir. Türkü de aşk ve sevda temaları işlenmektedir. Aşk yüzünden yaşadığı çâresizliği sevgilisiyle paylaşma arzusu içinde olduğunu ve Lokman Hekim'in bile çâre bulamayacağı kadar büyük bir dert içinde olduğunu ifade etmektedir. Burada Lokman'dan çâre bulamayan, devâ olamayan anlamında bahsedilmektedir.

Gitme Durnam Gitme

Ağırlama

"Gitme durnam gitme nerden gelirsin
Sen nazlı canana benzersin durnam
Her bakışta beni mecnun edersin
Gönülde mihmana benzersin durnam
Has nenni nenni, dost neni nenni
Kaşlarına mim duvası yazılır
Cemaline türlü benler dizilir
Seni sevmeyenler haktan üzülür
Pir balım sultana benzersin durnam
Has nenni nenni, dost neni nenni

Pervaz

Pir balım sultana benzersin durnam
Yörü de dilber yörü canana yörü

Durnam gökyüzünde pervane döner
Dertli aşıklara badeler sunar
Aşıkların senden inayet umar
Tabibe lokmana benzersin durnam

Yürütme

Allah Allah Allah Allah
Hüdey hüdey hüdey hüdey

Bugün ben pirimi gördüm
Gelir salını salını
Selamına karşı durdum
Bağrım delini delini hudey
Hüdey, Hüdey, Hüdey, Hüdey
Gel dedim yanıma geldi
Gamzesi sinemi deldi
Bir izzetli selam verdi
Aldım sevini sevini hüdey
Hüdey, Hüdey, Hüdey, Hüdey

Gaynadı garıştı ganım
Ezelden severdi canım
Sen benimsin bende senin
Dedim sevini sevini
Gıymatın baha biçilmez
Cemalin nurdan seçilmez
Vakitsiz güller açılmaz
Derdim gülünü gülünü hüdey

Allah, Allah, Allah, Allah *Hüdey, Hüdey, Hüdey, Hüdey*
Dedim sevini sevini
Hüdey, Hüdey, Hüdey, Hüdey

Dedem oğlu der ağlatma
Yüreğim o de dağlatma
Varıp yadlara bağlatma
Zülfün telini telini Allah
Hüdey, Hüdey, Hüdey, Hüdey"

Erzincan yöresine ait; "Ağırlama", "Pervaz" ve "Yürütme" bölümlerine ayrılmış Semah formunda yakılan bir türküdür. 9/8 + 12/8'lik yakılan türkü Gülizar makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği Pervaz bölümündeki "Tabibe lokmana benzersin durnam" dizesidir. Dini temalar üzerinden aşk ve sevda konularının da işlendiği bir türküdür. Sevgiliyi turna kuşuna benzetmiş, onun güzelliğinden ve ona duyduğu özlemden bahsetmektedir. Lokman'ın insanlara şifa dağıtan kimliğinden bahsederek sevgilisinden kendisine Lokman gibi şifa olmasını dilemektedir. Burada Lokman'dan çâre bulan, devâ olan anlamlarında bahsedilmektedir.

Kalksak Bu Yerlerden Hicret Eylesek

"Kalksak bu yerlerden hicret eylesek *Ormandan çıkanı çekerler dara*
Yarene yoldaşa mihnet eylesek *N'olur pirim beni bu yerde ara*
Yari arzulayıp niyet eylesek *Önümüze çıktı balkı buhara*
Hele yolum bir ormana düşüpdü *Benim yolum bir diyara düşüptü*

Oturur oturur kendin överler *Elli gündür bu dağları aşalı*
Huzuru mahşerde boyun eğerler *Altmış gündür yar peşine düşeli*
Birgün olur gelip kapın döğerler *Eğlen yiğit odaları döşeli*
Eğer dövmüş isen el kapısını *Yari bulamazdı bilmem kaç gündür*

Elli gündür altmış gündür yüz gündür *Kadir mevlam senin hikmetin çoktur*
Siyah zülfün mah yüzüne düşsündür *Bir kul gördüm mermer taştan içeru*
Açma tabip yarelerim azgındır *Kalbi kırıp gönül yıkıcı olma*
Yarem merhem tutmaz bilmem kaç gündür *Birgün olur yandırırlar yara yardan içeru*

Asla bu meslekte elin olmazsa
Bülbüle münasip gülün olmazsa
Davayınan sultan olsan ne fayda
Lokman'ınan mihman olsan ne fayda"

Erzurum yöresine ait türkü 7 kıtadan oluşmaktadır. 5/8'lik yakılan türkü Hüseyni makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Lokman'ınan mihman olsan ne fayda" dizesidir. Aşk ve sevda temalarının işlenildiği türküde genel anlamda; tüküyü yakanın sevgilisine duyduğu özlem ve hasret duyguları nedeniyle yalnız ve umutsuz olduğu, çıktığı bu aşk yolculuğuna dahi her derde devâ olan Lokman'ın dahi çâre olamayacağı vurgulanmaktadır. Burada Lokman'dan çâre bulamayan, devâ olamayan anlamlarında bahsedilmektedir.

Karadır Kaşların Ferman Yazdırır

"Karadır kaşların ferman yazdırır
Bu aşk beni diyar diyar gezdirir
Lokman hekim gelse yaram azdırır
Yaramı sarmaya yar kendi gelsin

Karadır kaşların benzer kömüre
Yardan ayrılması zarar ömüre
Kollarımdan bağlasalar demire
Kırarım demiri koşarım yare

Uzaklara gittim gelirim diye
Tabancam doldurdum vururum diye
Hiç aklıma gelmez ölürüm diye
Ölüm ver Allah'ım ayrılık verme

Ormanlardan aşağı aşar gezerim
Nazlı yari kaybettim ağlar gezerim
Ormanların gümbürtüsü başıma vurur
Nazlı yarin hayali karşımda durur"

Zonguldak yöresine ait türkü 4 kıtadan oluşmaktadır. 4/4'lük yakılan türkü Hüseyni makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Lokman hekim gelse yaram azdırır" dizesidir. Aşk ve sevda türkülerinin konu alındığı türküde; sevgiliden ayrılmanın verdiği acıyı ve hasreti dile getirmektedir. Türküde Lokman Hekim'den bu aşk acısına dahi çâre olamayacağı kısacası çâre bulamayan, devâ olamayan anlamlarında bahsedilmektedir.

Ne Feryad Edersin Divane Bülbül

"Ne feryad edersin divane bülbül
Senin bu feryadın gülşene kalsın
Bu dünyada eremezsen murada
Huzuru mahşere divana kalsın

Nesin metedeyim bir kaşı kare
Şu sineme açtı onulmaz yare
Dünya tabip gelse derdime çâre
Derdimin dermanı lokman'a kalsın

Bir can için geçti can ü serinden
Vücudum kül oldu aşkın narinden
Emrah buse ister nazlı yarinden
Bu bayram olmazsa kurbana kalsın"

Elâzığ yöresine ait türkü 3 kıtadan oluşmaktadır. 10/8'lik yakılan türkü Hüseyni makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Derdimin dermanı (anam) lokman'a kalsın" dizesidir. Yine aşk ve sevda temalarının işlendiği türküde; aşk acısının insan üzerinde bıraktığı izlerden ve bu izleri ancak Lokman'ın silebileceğinden, yani Lokman'dan çâre bulan, devâ olan anlamlarında bahsedilmektedir.

Nedir Benim Melül Mahzun Gezdiğim

"Nedir benim melül mahzun gezdiğim
Ağlayıp yandığım dost senin için
Ciğerimi delik delik deldiğim
Ağlayıp yandığım hep senin için

Yandırdın odlara düşürdün nare
Ciğer pürvan oldu yüreğim yare
Lokmaneler gelse bulamaz çâre
Ağlayıp gezdiğim hep senin için

Canım intizarda gözüm yollarda
Beni mecnun edip koydun çöllerde
Diyar-ı gurbette garip ellerde
Ağlayıp gezdiğim hep senin için

Feryadi'yim böyle imiş kaderim
Dünya benim olsa şad olmaz gönlüm
Hep senin içindir eğridir boynum
Ağlayıp yandığım hep senin için"

Tunceli yöresine ait türkü 4 kıtadan oluşmaktadır. 10/8'lik yakılan türkü Uşşak makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Lokmaneler gelse bulamaz çâre" dizesidir. Bu türküde de aşk ve savda temaları işlenmektedir. Sevgiliye duyulan hasret, çöllere düşen mecnun örneğiyle verilmiştir. Sevgilinin yüreğini yangın yerine çeviren bu derdin dermanını Lokman'ın dahi devâ olamayacağından kısacası Lokman'dan çâre bulamayan, devâ olamayan anlamlarında bahsedilmektedir.

Şahin İdim Dağ Başında Oturdum

Şahin idim dağ başında oturdum
Mecnun gibi ben leyla'mı yitirdim
Lokman hekim gibi tabip getirdim
Yine bulamadım derdime çâre

İki dağın arasında dağ olmaz
Ah çekenin yüreğinde yağ olmaz
Yazan kâtip yanlış yazmış yazımı
Benim yazım karelidir ağ olmaz

Ah anam vah anam gel anam
Dertliyem garip anam

Şanlıurfa yöresine ait türkü 2 kıtadan oluşmaktadır. 10/8'lik yakılan türkü Hüseyni makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Lokman hekim gibi tabip getirdim" dizesidir. Aşk ve sevda konularının işlendiği türküde kaderinden şikâyet eden sevgilinin çektiği aşk acısını Lokman Hekim'in dahi iyi edemeyeceğinden bahsetmektedir. Yine burada Lokman Hekim'den çâre bulamayan, devâ olamayan olarak bahsedilmektedir.

Şu Derenin Düzünde

"Şu derenin düzünde
Sular septim yüzüme
Yarim gitme dedim ya
Bakmadı ki sözüme

Gül dalını eğdi mi
Yaprağı yere değdi mi
Lokman hekim gelse de
Bilemez ki derdimi

Zülüfleri örmeli
Al yanağa değmeli
Yar salınıp gezerken
Saçları topuk döğmeli

Dam üstünde yatıyo
Sabah erken kalkıyo
Anasıynan bir olup
Derdime dert gatıyo

Gelemem gelin
Bu dert gine gine
Öldürü beni"

Uşak yöresine ait türkü 4 kıtadan oluşan bir mâni türküdür. 9/8'lik yakılan türkü Hüseyni makamı özellikleri göstermektedir. "Lokman Hekim" isminin geçtiği kıtadaki "Lokman hekim gelse de bilemez ki derdimi" dizeleridir. Yine aşk ve sevda konularının işlendiği türkü de her derdin, hastalığın devâsını bulan Lokman'ın bu sefer devâ olamayacağı, kısacası çâre bulamayan, devâ olamayan bir kimlik olarak bahsedilmektedir.

Sonuç/ Conclusion

Bu çalışmada Türk halk kültüründe tarihi bir kimlik olan Lokman Hekim konu alınmış

ve örneklem dahilinde 16 kırık hava türkü incelenmiştir. TRT repertuvarında Lokman Hekim'den bahseden kırık hava türkülerde, Lokman Hekim'in çoğunlukla şifacılığından yani dertlere devâ veren anlamında bahsedildiği hipotezinden yola çıkılarak yapılan çalışmada "Türk halk kültüründe tarihi bir kimlik olarak karşımıza çıkan Lokman Hekim'in TRT repertuvarında bulunan kırık hava formundaki türkülerde kendisiyle ilgili hangi bilgilere yer verilmiştir?" problem sorusuna yönelik sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 3. Örneklem alınan türkülerde Lokman Hekim'den bahsedilme konusuna yönelik tablosu

No	Türkünün adı	Konusu	Lokman Hekim'den nasıl bahsedildiği
1	Alim Deresinin Delik Daşları	Aşk/Sevda	Çâre bulamayan, devâ olamayan
2	Bugün Benim Efkârım Var Zarım Var	Aşk/Sevda	Çâre bulamayan, devâ olamayan
3	Dünya Umuruna Meylini Verme	Ecel	Çâre bulamayan, devâ olamayan
4	Kalksak Bu Yerlerden Hicret Eylesek	Aşk/Sevda	Çâre bulamayan, devâ olamayan
5	Karadır Kaşların Ferman Yazdırır	Aşk/Sevda	Çâre bulamayan, devâ olamayan
6	Nedir Benim Melül Mahzun Gezdiğim	Aşk/Sevda	Çâre bulamayan, devâ olamayan
7	Şahin İdim Dağ Başında Oturdum	Aşk/Sevda	Çâre bulamayan, devâ olamayan
8	Şu Derenin Düzünde	Aşk/Sevda	Çâre bulamayan, devâ olamayan
9	Gine Gam Yükünün Kervanı Geldi	Aşk/Sevda	Çâre bulamayan, devâ olamayan
10	Bin Derdim Var İdi Bin Daha Oldi	Aşk/Sevda	Çâre bulan, devâ olan
11	Bülbül Tek Uyandım Bir Seher Nagah	Aşk/Sevda	Çâre bulan, devâ olan
12	Çoktan Beri Hasiretin Çekerim	Aşk/Sevda	Çâre bulan, devâ olan
13	Esme Seher Yeli Esme	Aşk/Sevda	Çâre bulan, devâ olan
14	Gitme Durnam Gitme	Aşk/Sevda	Çâre bulan, devâ olan
15	Ne Feryad Edersin Divane Bülbül	Aşk/Sevda	Çâre bulan, devâ olan
16	Atma Müjgân Okların	Aşk/Sevda	Hikmet sahibi olan

İncelenen türkülerin 16 adet kırık hava türkünün;

- ✓ 15 adetinde aşk ve sevda temalarının işlendiği,
- ✓ 9 adetinde Lokman Hekim'den "çâre bulamayan, devâ olamayan" anlamlarında bahsedildiği,
- ✓ 6 adetinde Lokman Hekim'den "çâre bulan, devâ olan" anlamlarında bahsedildiği sonucuna ulaşılmıştır.
- ✓ 1 adetinde Lokman Hekim'in "Hikmet sahibi olduğundan" bahsedildiği,
- ✓ Lokman Hekim'in Türk halk kültüründe bir hekim olarak görüldüğü ve asıl kimliği olan bilge, hikmet sahibi kimliğinin ikinci planda kaldığı,
- ✓ Bir kimlik olarak Lokman Hekim'in efsanevi bir kimlik olduğu farklı kültürlerde farklı isimlerle yer alan ve ölümsüzlüğe çâre arayan hekimlerle bağdaştırılarak Türk kültüründe "Lokman Hekim"le ilişkilendirildiği,
- ✓ Halkın anlattığı, hikâyeleştirdiği anlatıların çoğunda, şifa dağıtan, hastalıklara çâre bulan bir kişilik olarak yer bulduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Genel olarak; Türk halk kültüründe hekim kimliğiyle yer bulan Lokman Hekim, yine Türk halk kültürünün önemli sözlü kültür ürünlerinden biri olan türkülerde, kendisinden yine hekim ve şifacı olarak bahsedilmiş ve ölüme bile çâre bulduğuna inanılan Lokman'ın gönül yarasına çâre olamayacağının ifade edildiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki; KK4'ün üzerinde sıkça durduğu "şaman kültürü" ile ilişkili olarak daha detaylı araştırmaların yapılarak Lokman Hekim'in bu kültürle de bağlantılı olup olmadığıyla ilgili olarak yeni çalışmaların bu konuya ışık tutacağı da göz ardı edilmemelidir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 26.11.2024 Tarih, 805171 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. *(Anadolu University Rectorate, Scientific Research and Research in Social and Human Sciences Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 26.11.2024, numbered 805171 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Altıntaş, A. (Görüşme 03.02.2025). Letmathe-1971; Anadolu Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi Öğretim Üyesi, Eczacılık Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı, (KK3)

Altıntaş, A. (Görüşme 27.01.2025). Tokat-1948; Medipol Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, (KK2)

Ataman, S. Y. (1953). İstanbul Müzik Folkloru: İstanbul Halk Türküleri. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 46.

Bayat, A. H., (2000). *Türk kültüründe Lokman Hekim*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, O. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* (5. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.

Dağı, F. (2020). *Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği.* Ankara: Gece Kitaplığı.

Duygulu, M. (2014). *Türk Halk Müziği Sözlüğü.* İstanbul: Pan Yayıncılık.

Eroğlu, T. (2017). Türkü Nedir? *Kesit Akademi Dergisi.* 3(7): 78-91.

Gazimihal, M. R. (1956). Müzik Folkloru: Musiki ve Paremioloji. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi.* Sayı: 84.

Göher Balçın, F. (Görüşme 05.02.2025). İstanbul/ Bakırköy-1976; Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji Bölümü Öğretim Üyesi, (KK4)

Gültekin, E. (2018). Türk Kültüründe Lokman Hekim. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 88: 123-134.

Hüsrev, H., Ülman, Y.I., (2005). Was Lokman Hekim Alcmaeon?. *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı (2002).* Cilt I: 339-340.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi.* Ankara: Nobel Yayınları.

Tekiner, H. (Görüşme 20.01.2025). Kayseri-1983; Erciyes Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Uluslararası Eczacılık Tarihi Birliği Başkanı (KK1)

Köken, A. H., Bulut, F., Özyurt, K., Atasoy, M. (2023) Hekimlik ve Sağlıkla İlgili Türkülerde Geçen "Yara" ve "Merhem" Kavramlarının Doküman Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Nobel Medicus.* 20(1): 36-43.

Mirzaoğlu, G. (2015). *Anlatı ve Müzik İlişkisi Bağlamında Halk Hikâyelerinden Halk Müziği Dağarcığına Geçen Türküler. Mustafa Öztürk'e Armağan.* (Ed. Mustafa Argunşah). Kesit Yayınları: İstanbul, s. 305-318.

Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar.* Ankara: Yayınodası Toplumbilim Dizisi.

Saban, A., Ersoy, A. (2017). *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Paşaoğlu, S. (2009). Müzik Kültüründe Sözlü ve Yazılı Aktarım. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 11(2): 143-159.

Topal, Z., Bahşi, A., Bahşi, İ., Karatepe, Ş. (2020). Müzik Aracılığı ile Türk Kültüründe Doktor Algısı. *Lokman Hekim Dergisi.* 10(2): 179-189.

Vural, F. G. (2011). Türk Kültürünün Aynası: Türküler. *e-journal of New World Sciences Academy*, 6(3): 397-411

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1528-1548 | Araştırma Makalesi

Kültür Endüstrileri Kapsamında Bir Festival Örneği: Kars Altın Kaz Film Festivali

Hasan Ali Diken [1]

Öz

Kültür endüstrileri, "kültür" ile "endüstri" birleşimine dayanan ve ekonomik katma değer yaratan göstergelerin genel bir bütünüdür. 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya atılan bu kavram, kendi bünyesinde "kültürün endüstriye, kültürel ürünlerin ise metalara dönüştüğü" iddiasından kaynaklanan bir problematik barındırmaktadır. Söz konusu problematiğin temelinde "kültür ile endüstri ilişkisinin kültürel köklere ve kodlara zarar vere(bile)ceği" fikri hâkimdir. Ancak "kültür endüstrileri" kavramı ışığında kültür ile endüstri olgularının birleşmesinden hareketle yeni bir ekonomik, toplumsal ve siyasal gerçekliğin eleştirel yönden değerlendirilmesi yoluna gidildiğini ifade etmek gerekmektedir. Bu kapsamda kültür, içi boşaltılmadan ilgilisinin dikkatine sunulabilen bir kavram gözüyle yeniden yorumlanmaktadır. Kültür endüstrileri de bu "yeniden yorumlanma" hususuna dâhil edilen konuların başında gelmektedir. Buna "festival" kavramını da eklemek mümkündür. Festival, genellikle yerel veya yöresel alanlarda zamanla gelenekselleşen kutlamaların imgesel bağlamlarını içeren faaliyetlerin tümüdür. Festivaller bünyesinde hemen her yılın belirli vakitlerine denk gelen eğlence organizasyonları tertip edilmektedir. Yakın bir geçmişe kadar Kars'ta düzenlenen "Altın Kaz Film Festivali" de ilgili eğlence organizasyonları arasındaki yerini almıştır. 2006, 2007 ve 2008 yıllarının güz dönemlerine rastlamak suretiyle toplamda üç sezon gibi kısa bir müddet içerisinde sürdürü(lebi)len bu festival, Kars'ın kültürel değerlerini kültür turistlerine (kültürel deneyim avcıları) anlatan ve tanıtan bir özelliğe sahip olmuştur. Bu çalışmada Altın Kaz Film Festivali'nin kültür endüstrileri bağlamındaki rolleri üzerinde durulacaktır. Dolayısıyla ilgili festival, bugünkü kültür bilimi kabullerine de eklemlenebilen halkbilimi (folklor) disiplininin bakış açısı ışığında yerel veya yöresel bağlamlardan hareketle nitel bir yaklaşım gözetilerek kültür endüstrileri paralelinde tetkik ve tahlil edilmeye çalışılacaktır. Bahsi geçen bağlamda halkbilimi perspektifine de ilave edilen kültür endüstrileri olgusu çerçevesinde Kars Altın Kaz Film Festivali'nin kültürel şifreleri, bu festivale dair dokümanların analizinden yola çıkılarak "kaz" imgesinden hareketle açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Endüstri, Kültür Endüstrileri, Festival, Kaz, Kars Altın Kaz Film Festivali, Eğlence Ortamları.

Diken, H. A. (2025). Kültür Endüstrileri Kapsamında Bir Festival Örneği: Kars Altın Kaz Film Festivali. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1528-1548. https://doi.org/10.15869/itobiad.1635640

Geliş Tarihi	07.02.2025
Kabul Tarihi	15.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzincan, Türkiye, hadiken@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5948-4255

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1528-1548 | Research Article

An Example of A Festival As A Cultural Industries: Golden Goose Film Festival in Kars

Hasan Ali Diken [1]

Abstract

Cultural industries are a collection of indicators based on the combination of 'culture' and 'industry' creating economic added value. In the 20th century, this concept contains within itself a problematic arising from the claim that 'culture has turned into industry and cultural products into commodities'. It is essential to state that in the light of the concept of 'cultural industries', a new economic, social and political reality is being critically evaluated based on the combination of culture and industry. Culture is reinterpreted as a notion that can be brought to the attention of those concerned without being eviscerated. It is possible to include the concept of 'festival' to this. A festival is a set of activities that usually takes place around local areas and contains the imaginative contexts of celebrations that have become traditional over time. The 'Golden Goose Film Festival' held in Kars in the recent past has also taken its place among the related entertainment organizations based on the aforementioned theme, which was held in 2006, 2007 and 2008, in a short period of three seasons in total, has undoubtedly had the characteristic of introducing the cultural values of Kars to cultural tourists. This study will focus on the roles of the Golden Goose Film Festival within the context of cultural industries. The festival in question will be examined and analyzed in parallel with cultural industries, through a qualitative approach based on local or regional contexts, in the light of folklore, a discipline that can be integrated into contemporary cultural science frameworks. The cultural industries phenomenon, which has also been incorporated into the folkloristic perspective, the cultural codes of the Kars Golden Goose Film Festival will be interpreted based on the analysis of documents related to the festival, with a particular emphasis on the image of the 'goose'.

Keywords: Culture, Industry, Cultural Industries, Festival, Goose, Golden Goose Film Festival in Kars, Entertainment Environments.

Diken, H. A. (2025). An Example of A Festival As A Cultural Industries: Golden Goose Film Festival in Kars. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1528-1548. https://doi.org/10.15869/itobiad.1635640

Date of Submission	07.02.2025
Date of Acceptance	15.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Assist. Prof. Dr., Erzincan Binali Yildirim University, Faculty of Science and Letters, Department of Folk Literature, Erzincan, Türkiye, hadiken@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5948-4255

Giriş

Bugünkü kültür bilimi kabullerine göre kültür kavramının çok çeşitli sahalarla ilişkili olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu kavram folklor, edebiyat, tarih, siyaset, sosyoloji, psikoloji, sanat tarihi ve benzeri bilim dalları tarafından çok defa değerlendirilmiştir (Özdemir, 2012, s. 9). Kültürün ekonomik yanı ve değeri ile öneminin belirlenmesi ve öne çıkarılması, kültür alanından çok ekonomi alanındaki araştırmacılarca gerçekleştirilmiştir. Kültür alanının uzmanlarının disiplinler arası çalışmalara karşı yatkınlık, istek ve yetkinlik sorunlarını da ortaya koyan bu durum, 21. asrın başında da geçerliliğini sürdürmektedir. Kültürün yönetimsel ve ekonomik bir alan olarak kabul edilmesi ve değerlendirilmesi gerektiğini geç de olsa fark eden kültür araştırmacıları, kültür ile ekonomi birlikteliğine genelde olumsuz bir yaklaşım sergilemişlerdir (Özdemir, 2009, s. 74). Söz konusu durum, bugünün kültür bilimi kabullerine göre hayatın hemen her alanının bir kültür bölünmesine sahne olduğu görüşüyle ters düşmektedir. Dolayısıyla bir tür "eksiklik" olarak nitelendirmektedir. İlgili eksikliği ise kültüre dair yerleşik ve kökleşik yorumları öne çıkaran bir düzlemde değerlendirmek gerekir. Nitekim kültür olgusuna dönük olarak ileri sürülen birtakım "gelenekselleşmiş" değerlendirmelerin, ilgili olguyu geliştirmediği fikri kültür ekonomisi ve kültür endüstrileri kavramlarının esasını teşkil etmektedir. Kültürün, kendi gerçekliğine uygun bir atmosfere istinaden ilgililerinin dikkatlerine sunulması hâlinde ekonomik bakımdan bilhassa yerel sürdürülebilir kalkınmaya destek olabileceği düşüncesi, kültür ekonomisi ve kültür endüstrileri yaklaşımlarının altyapısını meydana getirmektedir.

Bugün ileri sürülen kültür bilimi öngörülerinde de belirtildiği üzere sosyal ve toplumsal yaşamı inşa eden ticaret, hukuk, ulaşım ve siyaset gibi bir kısım faktörlerin yanı sıra ekonomi ve endüstri de kültürel birer alandır. Dolayısıyla bu alanlara kültür bilimi araştırmaları ve incelemeleri sistematiği içerisinde yer verilmelidir. Kültür ekonomisi ve kültür endüstrileri ögelerini günlük yaşam sürecindeki hemen hemen her alanda vuku bulan "mikro kültür yapıları" arasında ele almak olasıdır. Aynı şekilde "sosyal yaşam" ve "toplumsal yapı" olarak adlandırılan düzenlerin paralelindeki bu mikro kültür yapılarının da "özerk kültür alanları" içinde sayılmaları gerekir (Özdemir, 2012, s. 27). Kültürün iktisadî alandaki yerinin, değerinin ve öneminin belirlenerek ön plana çıkarılması kültür ile ekonomi birlikteliğinin zamanla anlaşılmasını sağlayıcı bir etki yaratmıştır. Kültürün, kendi öz yapısı itibarıyla "yönetilebilen" ve "ekonomi" ile "endüstri" bağlamında açıklanabilen yönlerinin ortaya konulması gerekmektedir.

Teknik ve teknolojik yönlerden önemli değişmelerin, dönüşmelerin ve gelişmelerin yaşandığı 21. yüzyılın dünyasında insan hayatı derinden etkilenmeye devam etmektedir. Dünyanın neredeyse her yerinde cereyan eden hızlı değişim, dönüşüm ve gelişim süreçlerinin ortaya çıkardığı iletişim ve etkileşim sahaları birey ve toplum çevreleri itibarıyla büyük bir yankı uyandırmaktadır. İlgili sahalardaki yenilikler ve ilerlemeler, özellikle toplum hayatını değişikliğe uğratan etkenleri doğurmaktadır (Yurdakul, 2019, s. 45). Bu durumun, yaşamın hızlı bir şekilde akışını gündeme getiren bazı olumsuz tarafları da yok değildir. Dolayısıyla kültür de ilgili olumsuz taraflardan payına düşeni alabilmektedir. Öyle ki toplumsal yapıları tek bir kalıp haline sokan kültür endüstrilerinin teşekkül ve tekâmül etme aşamalarında, insanlara basmakalıp bir bilinç dayatmak suretiyle yüksek işlevli etkin bir mekanizma oluşturma gayreti bu durumun en başta gelen dayanak noktasını oluşturmaktadır (Adorno, 2003, s. 77).

Kültürün metalaşmasını ve tek türleşmesini başlı başına söz konusu sorunlara yıkmak da doğru bir yorumlama tarzı olmasa gerektir. Şayet ortada böyle bir sorun varsa, bu sorunu gidermek ve tersine döndürmek de kuvvetle muhtemeldir. Kültür endüstrileri, "kültürün olumsuz bir istikamette tamamen değiştirilip yozlaştırılacağı" anlayışının aksine, "kültürün olumlu bir doğrultuda içinin boşaltılmadan kendine özgü bir yolda ilerlemesi" fikriyle bağdaştırılarak tetkik ve tahlil edilebilmelidir. Zira kendisine yöneltilen eleştirilere rağmen, kültür endüstrisinin bütün dünyada hızlı bir gelişim gösterdiği görülmektedir. Bilhassa imalat sanayisinden boşalan alanların müzeler, film platoları ve kayıt stüdyoları ile doldurulduğu da ayrıca gözlemlenmektedir. Bu bağlamda kültür endüstrilerinin önemli yatırım ve istihdam sahaları hâline geldiğini vurgulamak gerekir (Özdemir, 2009, s. 73). Kısaca ifade etmek gerekirse kültür endüstrisi, kültür ekonomisi ve kültür yönetimi gibi başlıca kavramlara ait yaklaşımların bir kısım ideolojik sapmalardan ve olumsuzlamalardan kurtarılarak olumlu çağrışımlara ve imajlara sahip olmaya başladığını dile getirmekte yarar vardır.

Kültür endüstrilerine yöneltilen olumsuz eleştiriler arasında kültürün rasyonelleşmesi ve kitleselleşmesi gibi kimi fikirler de mevcuttur. Bireylere özel olan yaşamsal algılar belli bir planlamaya tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla kültür endüstrileri özel yaşam sahasını ortadan kaldırmaktadır. Bu şekilde birey, içinde yer aldığı toplumda var olabilmek için, ilgili planlama sistemine uyum sağlamak zorundadır. Toplumdan kaçacak yeri olmayan birey, bilinçli bir azınlık tarafından yönlendirilmektedir (Horkheimer, 1986, s. 122). Bahsi geçen fikirler, bilhassa kitle iletişim araçlarının da işin içine girmesiyle birlikte, toplumlara dayatılan tek tip kültür kalıplarının ortaya çıkmasına karşı bir tepki niteliğindedir. Nitekim "popüler kültür" ile "kitle kültürü" kavramları bu tepkiden doğan bir düzlemde değerlendirilmektedir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi, kültür endüstrileri, kültürün kendi bağlamından koparılmamak koşuluyla insanların ilgilerine ve dikkatlerine sunulduğu bir zeminde kullanılırsa, bu yönde gözle görülür bir başarı sağlanabilecektir. Zira kültürel ürünlerin, kendi özgün değerlerine bağlı kalınarak yeniden keşfedilmeleri beklenmektedir. Bu keşif esnasında ise kültürün, tamamen kendi gerçekliğinden hareketle kendi geleneksel bünyesine göre yeniden yorumlanması gerekmektedir.

Bu çalışmada kültür endüstrileri kavramı, kültürün kendi doğal seyri dâhilinde değişmesini, dönüşmesini ve gelişmesini temel alan nitel bir yaklaşıma yönelik olarak yerel veya yöresel "değer"leri gündemine alan film piyasasından hareketle çözümlenecektir. Dolayısıyla çalışmada nitel yöntem doğrultusunda Kars Altın Kaz Film Festivali'ne dair dökümanların analizlerinden yola çıkılarak bu festivalin kültürel boyutlarını anlamak amacıyla derinlemesine bir inceleme sunulması hedeflenmektedir. Bilindiği üzere dokümanlar, uzun yıllardır nitel araştırmalarda önemli birer unsur olarak görülmüşlerdir. Doküman çeşitleri olarak kitaplar, dergiler, gazeteler, fotoğraflar, röportajlar, resimler, videolar, kataloglar ve benzerlerini saymak mümkündür (Kıral, 2020, s. 170). Söz konusu doküman çeşitlerinin tarandığı bu çalışma, kültür endüstrilerinin yerelden ulusala, ulusaldan da küresele doğru seyrettikleri akışın rolleri üzerine yoğunlaşmaktadır.

Kars'ta kısa bir süreliğine de olsa düzenlenen Altın Kaz Film Festivali'nin, Kars'ın yöresel veya yerel kültür dokusuna katkıları oranında belli başlı saptamalarda bulunulacaktır. Dolayısıyla çalışma bünyesinde Kars Altın Kaz Film Festivali'nin Kars özelinde meydana getirdiği dinamizm, Kars'ın yerel veya yöresel kültür envanteri

ölçüsünce değerlendirilecektir. Sonuç olarak festival çerçevesindeki kültürleme, kültürlenme, kültürleşme, kültürel miras, kültürel kimlik, kültür üretimi, kültür aktarımı, kültürel süreklilik, kültürel birikim ve benzeri cepheler kültür endüstrilerinin el verdiği ölçüde tespit edilecektir. Zira "kültürel, sanatsal ve sosyal içerikli etkinlikler" (Giritlioğlu, Olcay ve Özekici; 2015, s. 308) şeklinde de nitelendirilen festival kültürünün genel bir değerlendirmesi, Kars Altın Kaz Film Festivali kapsamındaki bir kısım örnekler doğrultusunda yapılacaktır.

Bölgesel, yöresel veya yerel kalkınmaya ait ekonomi ve endüstri boyutlarının dikkate alınmasının gerekliliği bu çalışmanın temel kabulleri arasında sayılmaktadır. Bilhassa lokal boyuttaki sürdürülebilir kalkınmanın kilit noktasını oluşturan "kaz" figürü, kültürel kökler ve kodlar dikkate alınmak kaydıyla kültür endüstrilerine istinaden halkbilimi disiplininin bakış açısıyla beraber kendi bağlamı içinde ele alınacaktır. Dolayısıyla yerel sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya katkısı mukabilinde önemli bir imge alanı oluşturan Kars Altın Kaz Film Festivali'nin kültür endüstrileri bağlamındaki değerinin ortaya konulması bu çalışmanın temel amacıdır. Ayrıca Kars'ın dikkat çekici imgesel örüntülerinden biri olan kazın yerel kimlik yaratma potansiyeline yüklenen önem de çalışmanın esas hedefini teşkil etmektedir. Böylelikle Nebi Özdemir'in (2018: 1) de ifade ettiği gibi halkbilimi incelemelerinde, dolayısıyla da kültür bilimi araştırmalarında gelenek kültürünü ve dış dinamikleri de önemseyen disiplinler arası yaklaşımların etkili bir şekilde kullanılması gerektiği bu çalışmayla açıklanmaktadır.

1. Festival Kavramına Dair Genel Bir Değerlendirme

Festival, yerel veya ulusal ölçeklere uygun biçimlerde tasarlanan ve pratiğe dökülen "eğlence" nitelikli toplanma ortamlarının genel adıdır. Festival organizasyonları, kültür aktarımlarının yakından gözlemlenebildiği önemli merkezler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bu organizasyonlarda belirli sınırları olan başlıca kültürel aktarım süreçlerine sıklıkla rastlanılabildiğinin altını çizmek gerekmektedir. Bu kültürel aktarım süreçleri dâhilinde, bilhassa yerel veya yöresel unsurların öne çıkarıldığını dile getirmekte yarar vardır. Festivaller aracılığıyla yerelden veya yöreselden ulusala, ulusaldan da küresele yönelen bir kültürel gelenek havuzu mevcuttur. İlgili havuz kapsamında, kültürel miras unsurlarının tanıtımları daha da kolaylaşabilmektedir. Bu bağlamda festivaller kanalıyla geçmiş, bugün ve gelecek arasında sıkı köprüler kurulabilmektedir. Zira festival düzenlemeleri bir bakıma geçmişi hatırlamak, bugünü anlamak ve geleceği kurmak noktasında mühim işlevlere sahiptir. Aynı şekilde festivaller, geçmişin bugünü ve geleceği besleyecek ölçüde değerlendirilmesi açısından da kültür aktarımının canlı bir biçimde gerçekleştiği ortamları yaratmaktadır. Ayrıca festivaller, kültürel mirasın sürdürülebilirliği için yerel halkın katılımcı süreçlerle bilinçlendirilmesinin veya gizil öğrenme yaratılmasının en etkili ortamlarındandır (Gündüz Alptürker ve Alptürker, 2021, s. 1410). Festival etkinliklerine sahne olan eğlence ortamları vasıtasıyla belli bir gelenek kültürü de teşekkül ve tekâmül ettirilerek kültürel sürekliliğe büyük bir imkân tanınmaktadır.

Festival düzenlemeleri kültürleme, kültürlenme, kültürleşme, kültürel miras, kültürel kimlik, kültür üretimi, kültür aktarımı, kültürel süreklilik, kültürel birikim, kültür iletimi ve benzeri faktörlerin ortaya çıkmasındaki en etkili faaliyet alanlarındandır. Yine bu düzenlemeler, belli başlı sebeplerden kaynaklı olarak yapılan birtakım kültürel ve ekonomik hazırlıkların dışa vurumlarıdır. Festival hazırlıkları dinî, tarihî ve coğrafî

bünyelerde cereyan eden kimi olayların veya durumların niteliklerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu değişkenlik, belli konulardaki eğlencelerin altyapılarını tayin eden bir özellik taşımaktadır. Hayatın bir evresinden diğer evresine geçişte, bir mevsimden başka bir mevsime geçişte veya bir liderin, bir halk kahramanının tarih sahnesine çıkışında veyahut tarihî bir hadisenin yıl dönümünde vuku bulan kutlamalar neredeyse her toplumsal çevrede sıklıkla rastlanabilen bir zemine tekabül etmektedir (Smith, 2009, s. 341). Bu tür kutlamalar, sosyal ve toplumsal hayatın getirdiği olanaklar ölçüsünce belirli zaman aralıklarına denk gelmek suretiyle halk tarafından uygun görülen periyotlara binaen gerçekleştirilmektedir. İlgili kutlama etkinlikleri, takvimsel bakımdan sınırları çizilen belli zaman aralıklarına tabi tutulmak kaydıyla yürütülmektedir (Stoeltje, 2009, s. 334). Bahsi geçen kutlama etkinliklerinin içerisinde festivallerin de var olduğunu vurgulamak lazımdır. Genel olarak her yıl içerisinde belirlenen belli dönem aralıklarına denk getirilen festival organizasyonları özellikle din, tarih ve coğrafya faktörleri doğrultusunda uygulamaya konulan bir içerikler bütünü olarak kültürel sahadaki yerini almıştır.

Topluluk veya grup psikolojisi açısından bakıldığında festival kavramı, yerleşik ve kökleşik değerlerin hatırlanmasında büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu kavramı, bir bakıma kültür envanterlerinin halka arzını hızlandıran kutlamalar arasında saymak mümkündür. Zira belli bir topluluk veya grup için özel birer anlam ifade eden bütün hatıraların içi "kutlama" ögesiyle doldurulduğunda "festival" mefhumu ortaya çıkmaktadır (Smith, 2009, s. 341). Nitekim kutlamalar, başlı başına birer eğlence ortamıdır. Festivaller de bilhassa kültürel belleği temel alan kimi kutlamaları işaret etmekle beraber bu kapsamdaki eğlence ortamlarını da hazırlayan mühim etmenlerin başında gelmektedir. Bu husus, kendine özgü bir "festival kültürü" nosyonunun da inşa edilmesine yardımcı olmaktadır. Çünkü zamanla gelenek kültürü hâlini alan festival ortamları, günlük hayatın kültür bölünmelerini destekleyen bir zemin oluşturmaktadır. Şüphesiz 21. asır, "kültür asrı" olacaktır (Özdemir, 2008, s. 20). Dolayısıyla 21. asırda yaşamın hemen her sahasının belli birer kültür bölümlenmesine ev sahipliği yaptığını belirtmekte fayda vardır. Ekonomiden mutfağa, sağlıktan spora, siyasetten ulaşıma, kutlamadan şenliğe, ritüelden festivale kadar hayatın pek çok safhası birer "kültür alanı" olarak tanımlanma eğilimindedir. Bu kültür alanları dâhilinde kendine has bir festival kültürünün de cereyan etmesi kaçınılmazdır. Festivallerde halka ait müştereklikllerin bir panoramasının ortaya konulduğunu ifade etmek gerekir. İlgili panoramada ise halk tarafından üzerine başlıca değerler yüklenen bölgesel, yerel veya yöresel kültür ürünleri kültürel birikime katılmaktadır.

Sosyal ve toplumsal yaşam çizgisinde alışılmış olan değerlerin uygulanma alanlarını bünyelerine katan festivaller, aynı zamanda birçok işlevin de taşıyıcısı durumundadırlar. Bu durumun akabinde festivaller, bünyelerinde gelenek kültürüne katkıda bulundukları için halkın ortak paydalarda buluşma gayretlerinden kaynaklanan bir altyapı barındırmaktadırlar. İlgili altyapıda halktaki birlik ve beraberlik olgularını güçlendiren bir özellik mevcuttur. Dolayısıyla halkın ortak kültür paydaları etrafında kümelenmesi, karşılıklı sevgi ve saygı unsurlarını da devreye sokmaktadır. Bahsi geçen atmosfer içerisinde festival kültürü, halk kültürünün atardamarlarından biri olarak halktaki kolektif bilincin yeniden keşfedilmesine büyük bir katkı sağlamaktadır. Birlikte eğlenebilme ve birlikte gülebilme imecesi, festivalin bu noktadaki kilit rollerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bütün bu ifadelere ek

olarak festival kültürü, William R. Bascom (1954, ss. 334-349) tarafından öne sürülen "folklorun dört işlevi" başlığı altındaki birincil unsur olan "hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme" işlevinin en geniş hatlarıyla pratiğe döküldüğü bir model meydana getirmektedir. Zira festival kutlamaları sayesinde insanların eğlenme ihtiyaçları karşılanmaktadır. Yine festival eğlenceleri aracılığıyla geniş yelpazeli bir kitlesel buluşma ortamı yaratılarak halkın birbirini daha iyi anlamasına vesile olunabilmektedir. Ayrıca festival eğlenceleri yoluyla "tanıtım" ve "aktarım" işlevlerinin de uygulamaya konulduğunu dile getirmek gerekmektedir. Bahsi geçen işlevler, ilhamlarını folklorun "eğlence ortamı yaratma" işlevinden almakla birlikte uygulamalı halkbilimine ait teorik ve pratik ögelerin birbirlerini bütünlediği bir içerik meydana getirmektedir.

Uygulamalı halkbiliminin ilgi alanına giren festival kültürü kapsamında, özellikle yerel veya yöresel unsurlardan yola çıkılarak belli başlı gelenek kültürlerine de ışık tutulmaktadır. Millî kültürün teşekkül etmesinde önemli etkileri haiz olan yerellik veya yöresellik faktörleri, millî kültüre ait olan hazinenin genişliğini de ispatlamaktadır. Birbirinin peşi sıra gelen kutlamalar, kültürü "yayarak yaşatma" amacı gütmektedir. Yani halkbilimi ürünlerinin "yaşatmak için yaymak" (Oğuz, 2013, s. 10) maksadıyla hayata uygulanması bağlamında festival eğlencelerine ait kutlamaların rolü büyüktür. Festival kutlamalarına dair eğlence ortamları aracılığıyla insanlara başlıca kültür ögelerini "uygulayarak deneyimleme" fırsatı sunulmaktadır. Dolayısıyla festivaller "insan", "zaman" ve "mekân" unsurlarının etkin olarak kullanıldığı bir zemin teşkil etmektedir. Yine festivaller, grup kimliğinin tescillenmesi ve toplumsal sorumluluğun paylaşılmasında da karakteristik özelliklere sahiptir (Öğüt Eker, 2016, s. 140). Çünkü insanların festivallere katılma amaçları arasında sosyalizasyona tabi olma, farklı kültürleri keşfetme ve güzel vakit geçirme isteklerinin yanı sıra "bir gruba ait olma" güdüsünü gerçekleştirme arzuları da yatmaktadır.

İnsanlar, yılın belirli zamanlarında kendi kimlik potansiyellerini ve kişilik çevrelerini daha iyi tanımak, tanımlamak, anlamak ve anlamlandırmak maksadıyla festivallere yoğun bir ilgi beslemektedirler. Zira festivaller, insanlar için birer "sosyalleşme aracı" gözüyle görülmektedir. İlgili sosyalleşme çerçevesinde ise kültürel süreklilik sağlanmaktadır. Kültürel süreklilik de yerel sürdürülebilir kalkınmayı tetikleyen bir düzlem oluşturmaktadır. Aynı durumun Kars Altın Kaz Film Festivali için de geçerli olduğunu dile getirmek lazımdır. Nitekim Kars Altın Kaz Film Festivali bünyesinde de belli başlı işlevselliklerin teşekkül ve tekâmül ettiği açık ve net olarak görülmüştür. İlgili festival kanalıyla Kars'ın kültür envanteri gözler önüne serilerek Kars'taki yöresel zenginliklerin şehir içindeki ve şehir dışındaki tanıtımı ve aktarımı daha rahat bir çizgide hayata geçirilmiştir.

2. Kültür Endüstrileri Kavramına Dair Genel Bir Değerlendirme

Kültür endüstrileri kavramı, Frankfurt Okulu mensupları tarafından ileri sürülen "Eleştirel Teori" doğrultusunda genellikle olumsuz ve karamsar bir düzleme binaen sistemleştirilen bir zemin işgal etmektedir. Bu okulun kurucuları arasında yer alan Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, ilgili kavrama ilk kez atıfta bulunan filozoflar olarak dikkat çekmişlerdir. Nitekim Adorno ve Horkheimer (2014, s. 164), kültür endüstrisi tekniğinin, işi ancak standartlaştırmaya ve seri üretime vardırdığını ve yapıtın mantığını toplumsal sistemin mantığından ayıran şeyi feda ettiğini ifade

etmişlerdir. Bundan ötürü de kültür endüstrisi mefhumunun "tek tür" veya "tek tip" insan modeli yaratan negatif taraflarına değinmişlerdir. Bu ifadelere ilişkin olarak Adorno ve Horkheimer takipçileri, kültür endüstrisini "kitlelerin aldatılışı olarak aydınlanma" başlığı altında değerlendirmişlerdir. Bu iki düşünürün izinden gidenlere göre kültür endüstrisi, kültürün metalaştırılarak yönetilmesiyle ortaya çıkan "şey"leştirmenin esas sorumlusudur. Dolayısıyla konuya bu açıdan bakıldığı zaman, kültür endüstrileri kavramının ortaya çıkışında Frankfurt Okulu mensuplarının katkıları yadsınamaz (Özdemir, 2009, s. 74). Buna rağmen ilk önce "kültür endüstrisi" olarak, daha sonra ise "kültür endüstrileri" olarak adlandırılan bu kavramın dünya genelindeki gelişmesini hızlı bir biçimde sürdürmesi ilginçtir. Sonuç olarak kültür endüstrileri, dünya çapında da kabul gördüğü üzere önemli bir yatırım ve istihdam alanı halini almıştır. İlgili sebepten ötürü kültür endüstrileri, bölgesel veya yöresel ölçeklerden hareketle önemli bir katma değer alanı gözüyle de görülmeye başlamıştır.

Kültür endüstrileri kavramının bu denli ilerlemesi, her ne kadar söz konusu kavramın "olumsuz" bir sebebe dayandırılması olsa da bir fikir akımı eşliğinde öne sürülmesinden kaynaklanmaktadır. Zira bireyleri ve toplumları bu derecede etkisizleştirdiği iddia edilen bir yaklaşımın bu kadar uzun süre etkisini koruması, çeşitli bakımlardan (bilhassa tehditler yönünden) ilgili görüşlerin haklılığını ortaya koymakla beraber, oldukça dikkat çekicidir (Özdemir, 2009, s. 74). Nitekim kültür endüstrileri, terimsel ve kavramsal olarak son yarım asırlık bir döneme damgasını vurmuştur. Bunda kitle iletişim araçlarının çok büyük bir yer kapladığını vurgulamak gerekir. Çünkü kültür endüstrileri, kitle iletişim araçları vasıtasıyla çok daha geniş çevrelere yayılma imkânına erişmiştir. Bu durum ise Frankfurt Okulu temsilcilerinin, kültürün tek biçimliliğine karşı kimi yaklaşımlar geliştirdikleri bir boyuta evrilmiştir. Nitekim "kitlelerin afyonu" olarak nitelendirilen "popüler kültür" ve "kitle kültürü" nosyonlarının baskınlığı sorgulanmıştır.

Kültür endüstrisi yaklaşımına göre, popüler kültür ve kitle kültürü insanın "birey" olma arayışını tehdit eden bir zemin teşkil etmektedir. Bireyi "edilgen" bir kültür tüketicisi ve seyircisi konumuna getiren bu kültürel yapılar sanat, eğlence, dinlenme, boş zamanları değerlendirme ve benzeri yaşam pratiklerini birer "tüketim" eylemine dönüştürmektedir (Kara, 2014, s. 52). Frankfurt Okulu da bu eyleme karşıt bir tutumla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu okulun temsilcileri, kültür endüstrilerinin, kültürün içini boşaltan ve kültürü yozlaştıran bir tavır takındığını dile getirmişlerdir. Bu yüzden T. Adorno ve M. Horkheimer ve diğer Frankfurt Okulu düşünürleri 20. yüzyılda tahakkümün kültürel boyutu, gündelik hayatın estetize edilmesi, kültürün sıradanlaşması, kültürel değerlerin standartlaşması ve toplumsal yabancılaşma gibi başlıca konular üzerine çalışmışlardır (Kara, 2014, s. 52).

Frankfurt Okulu'nun geliştirmiş olduğu Eleştirel Teori kapsamında, bireylerin ve toplumların hayat sahnesinde var olabilmeleri için öncelikle popüler ve kitlesel ölçeklerde kurulan tek şekilli ve tek sesli düzene uyum sağlamaları zorunluluk arz etmektedir. Bu eksende bireyin, toplumsal yaşam süreci itibarıyla kaçabilecek herhangi bir yerinin olmadığı belirtilmektedir. Bireyleri ve toplumları söz konusu duruma mahkûm eden unsurun ise "bilinçli bir azınlık" olduğu iddia edilmektedir (Horkheimer, 1986, s. 122). Bilinçli azınlığın popülariteyi ve kitleselliği bizzat planladığı da ileri sürülmektedir. Bu bağlamda toplumun bilinçli bir biçimde meşgul edildiğinin, yönlendirildiğinin ve toplumdaki dikkatin "meta"lara veya "şey"lere çekildiğinin altı

çizilmektedir. İlgili nedenden dolayı kültür endüstrisi kavramına da büyük bir olumsuzluk yüklenmiştir. Şöyle ki kültür endüstrisi kavramı, modernliğin veya modernitenin "negatif algılar" mukabilinde irdelenmesine dönük olarak gündeme getirilmiştir. Bu şekilde kültür endüstrisi veya kültür endüstrileri mefhumu, modernize edilmiş toplumsal çevrelerde halk kültürünü öteleyen bir düzlemde ele alınmıştır. Bilhassa teknik ve teknolojik ilerlemelerin paralelindeki değişim, dönüşüm ve gelişim faktörleriyle birlikte tamamen bir "endüstri" halini alan kültürün, artık küreselleşmenin bir oyuncağı olduğu da bu noktadaki olumsuz bakış açılarına eklenmiştir.

Kültür endüstrilerinin bugün hâlâ etkilerini sürdürmeleri bu olumsuz görüşlerin tamamını olmasa bile bir kısmını neredeyse geçersiz kılmaktadır. Zira kültür endüstrileri aracılığıyla kent kimliklerinin öne çıkarıldığını vurgulamakta yarar vardır. Ayrıca kültür endüstrileri, bugün için yerel sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın dinamosu olarak görülmektedir. Bu husus, kültürün içinin boşaltılmadan uygulanmasıyla mümkün kılınmaktadır. Yani kültürün, özüne uygun bir zemine istinaden kendi gerçekliği içinde kültür turistlerinin ilgi ve dikkat alanlarına sunulması, kültür endüstrileri kavramının olumlu bir yöne evrilmesindeki yegâne yol olarak kabul edilmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistemleştirilen yeni kültür tanımlarına göre kültür, "bir toplumun topyekûn hayat tarzı" olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla yeni kültür tanımı dâhilinde kültürün "bilgi", "inanç", "sanat", "ahlak", "hukuk", "örf", "âdet", "gelenek", "görenek" ve benzeri yetenek, beceri, davranış ve alışkanlık türünden şeyleri bünyesine katan karmaşık bir bütün olduğu üzerinde durulmuştur (Tylor, 1871, s. 1). Bu bağlamda kültür, insan eliyle yaratılan, yaşatılan ve aktarılan ögelerin tümünü içine alan bir kavramsal çözümlemeye tabi tutulmuştur. İlgili minvalde kültürün, terim ve kavram açılarından köklü değişikliklere uğradığını ifade etmekte fayda vardır. Zira kültür, sadece manevî boyutuyla değil; maddî boyutuyla da düşünülen bir çerçeve içerisinde değerlendirilmiştir.

Kültür; aletlerden, edevatlardan, araçlardan, gereçlerden ve üretim, tüketim, dağıtım ve ticaret mallarından başlamak suretiyle çeşitli toplumsal katmanlar için yapılan anayasal belgelere, insana özgü düşünce ve beceri unsurlarına, inanç ve töre gibi davranış biçimlerine kadar teşekkül eden bütünsel bir toplama tekabül etmektedir (Malinowski, 1990, s. 39). Bu yeni tanımıyla beraber kültürün içeriği de zenginleşmiştir. Özellikle başta "medeniyet" (uygarlık) unsurları olarak tayin edilen "maddiyat" unsurları, sonrasında "maddî kültür" kavramının doğmasına da vesile olmuştur. Böylece kültürün endüstriyel yönünün düşünülme süreci büyük bir hız kazanmıştır. Dolayısıyla da "kültür endüstrileri" yaklaşımının vuku bulduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu yaklaşım, kültür ve ekonomi ilişkisini gündeme getiren bir zemin inşa etmiştir. Söz gelimi kültürün belli ekonomik girdilere olanak sağlayan yanlarına vurgu yapılmıştır. Kültür endüstrileri de ekseriyetle bu zeminin üzerine bina edilmiştir.

Kültür endüstrileri kavramının, tıpkı kültür ekonomisi, kültür yönetimi ve kültür turizmi kavramları gibi "yaratıcı sektörler" ve "yaratıcı endüstriler" biçimlerinde tanımlandığını dile getirmek gereklidir (Özdemir, 2009, s. 76). İlgili tanımlamalara ait içeriklerin, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun şekillerde hazırlandığını dile getirmekte yarar vardır. Dünya Fikrî Mülkiyet Örgütü ve Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü gibi yüksek prestijli kuruluşların ön ayak olduğu kültür endüstrileri,

özellikle kültür ürünlerinin yerelden ulusala, ulusaldan küresele doğru bir yönelim içinde takdim edilmelerine dönük bir eylem planı dâhilinde hareket etmektedirler. WIPO'nun "copyright endüstrileri" ile OECD'nin "içerik endüstrileri" (content industries) tanımlamalarına karşılık; Avrupa Birliği (AB) bünyesinde "kültür endüstrileri" (Fransız yaklaşımı), "yaratıcı endüstriler" (İngiliz yaklaşımı) ve "deneyim ekonomisi" (İskandinav yaklaşımı)" yaklaşımları yaygındır (Özdemir, 2012, s. 13). Bu yaklaşımlardan hareketle kültür endüstrileri kavramının geniş ve zengin bir içeriğe sahip olduğunun vurgulanmasında yarar vardır.

Kültür endüstrilerine dair kuramsal yaklaşımlar, bilhassa "medya endüstrisi"nin değiştirici ve dönüştürücü gücü üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Dolayısıyla kültür endüstrilerinin alt sektörleri "film", "video", "televizyon", "radyo", "video oyunları", "müzik", "kayıtlı müzik piyasası", "canlı müzik gösterileri", "müzik sektöründeki yeni baskılar", "kitaplar", "basım", "kitap basımı", "dergi baskısı" ve "gazete baskısı" olarak sıralanmaktadır. Bunların belirgin özellikleri ise büyük çaplı yeniden baskıyı amaçlayan endüstriyel faaliyetler olmalarıdır. İlgili faaliyetlere dayalı olarak gerçekleştirilen üretim ise copyright temelinde yapılmaktadır (Özdemir, 2009, s. 77). Bu kapsamda telif hakkının kişisel üretimi güvence altına alması sağlanmaktadır.

Kültür endüstrileri, ekseriyetle "kültürel sektörler" içinde ele alınan yaklaşımlar arasında gösterilmektedir. Kültürel sektörlere "öz sanat alanları" da dâhil edilmektedir. Öz sanat alanlarının alt sektörleri ise "görsel sanatlar" (el sanatları, resim, heykel, fotoğraf), "gösteri sanatları" (tiyatro, dans, sirk, festival) ve "miras" (müze, kütüphane, arkeolojik belge, arşiv) olarak sıralanmaktadır (Özdemir, 2012, s. 13). Görüldüğü gibi "öz sanat alanı" başlığı altındaki gösteri sanatlarının içine "festival" olgusu da girmektedir. Bu açıdan bakıldığında festivaller, kendine özgü olarak meydana gelen kültürel sektörlerin önemli sacayaklarından birini teşkil etmektedir. Festivaller, bilhassa yerel veya yöresel sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın da esasını oluşturmaktadır. Zira festivallerde belli bölgelerin ve yörelerin yerel merkezli kültür mahsulleri gözler önüne serilmektedir. Örneğin Ordu ölçekli olarak düzenlenen "Fındık Festivali", Ardahan ölçekli olarak düzenlenen "Kaşar Festivali", Kars ölçekli olarak düzenlenen "Kaz Eti Festivali", Manisa ölçekli olarak düzenlenen "Mesir Macunu Festivali" ve benzeri eğlence ortamlarını içeren yöresel eksenli başlıca kutlamalar kentsel kimliklerin varlıklarını tescilleyen birtakım işlevsel özelliklerin çıkış noktalarını teşkil etmektedirler.

Festivaller kapsamında kültürel süreklilik sağlanmakla beraber, gelenek kültürünün de temeli atılmaktadır. Kültür endüstrilerini önceleyen festival etkinliklerinde kültür ürünlerinin bilhassa "medya" kanalıyla tanıtımı yapılmaktadır. Bu tanıtım ise daha ziyade "kent imgeleri" eşliğinde hayata geçirilmektedir. Söz konusu durum, kendine has bir medya endüstrisinin ortaya çıkma sürecini hızlandırmaktadır. Aynı durumun yakın bir geçmiş itibarıyla Kars özelinde gerçekleşen "Altın Kaz Film Festivali" için de geçerli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim Kars Altın Kaz Film Festivali'nde medyanın bir "tanıtım aracı" olarak bütün işlevselliğiyle kullanıldığı bilinmektedir. Çünkü Kars'a ait simgesel değerlerden biri olan "kaz" figürünün doğrudan ve dolaylı şekillerde tanıtımı, ilgili festival aracılığıyla olanaklı bir hale gelmiştir. Bu sayede Kars'a ait yerel kültür kodları arasında yer alan kaz figürünün bir Kars kent imgesi olarak tanınması sağlanmıştır.

Kars Altın Kaz Film Festivali kanalıyla Kars'a Türkiye'den ve Türk dünyasının çeşitli yerlerinden ünlü sanatçılar davet edilmekle birlikte, Kars'ın kültürel temelli ekonomi ve turizm potansiyellerini geliştirici bir yol izlenmiştir. Bu yol, kültür endüstrileri istikametinde "kültürel bir ürünün, özüne uygun olarak teşhir edilmesi" ile mümkün bir hâle gelmiştir. Söz konusu ürün ise "kazın figüratif değeri" olarak ön plana çıkmıştır. Bilindiği üzere kaz, Kars'ın kent kimliğini inşa eden kültürel faktörlerin başında gelmektedir. Zira Kars'taki halk inançlarından halk mutfağına kadar birçok alanı meşgul eden bu faktör, başlı başına kültürel bir saha olarak da varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla Kars özelinde kendine özgü bir "kaz kültürü" olgusundan bahsetmek kuvvetle muhtemeldir. İlgili olgu, Kars yöresine ait pek çok maddî kültür unsurunda kendisini göstermektedir. Bu maddî kültür unsurlarından birinin, Kars Altın Kaz Film Festivali sırasında katılımcı sanatçılara hediye olarak takdim edilen "altın kaz heykelcikleri" olduğunu vurgulamak lazımdır.

Altın kaz heykelcikleri, Kars'ın yerel veya yöresel bir değerinin öne çıkarılmak kaydıyla ulusala ve küresele duyurulması noktasında çok mühim bir işlevsellik arz etmiştir. Burada esasen geleneksel ve sembolik bir değerin, sınırları çizilmiş olan bir festival vasıtasıyla sergilenmesi amaçlanmıştır. Bahsi geçen durum, festivallerin içinde var olan bu geleneksel değer üretiminin insan davranışlarına ait "dinamik bir ilerleme" biçiminde düşünülmesini gerektirmektedir. İlgili sebepten ötürü, insanların geleneksel sembolleri düzenli bir biçimde canlandırma yollarının araştırılmasının, saptanmasının ve incelenmesinin lüzumu vardır (Santino, 1994, s. xvi). Altın Kaz Film Festivali'nin de böyle bir araştırma, saptama ve inceleme sistematiği bağlamında ele alınması lazımdır.

3. Kültür Endüstrileri Bağlamında Kars Altın Kaz Film Festivali'ne Genel Bir Bakış

Kars Altın Kaz Film Festivali, üç yıl gibi kısa bir süre zarfındaki belirli müddetler doğrultusunda vuku bulan birtakım kültürel etkinliklerin buluşma ortamı olarak dikkat çekmiştir. Bu ortamda festival kültürünün hemen her özelliğini kapsayan bütüncül bir çerçeve çizildiğine şahit olunmuştur. Yerelden veya yöreselden ulusala, ulusaldan da küresele doğru bir yönelim ekseninde gerçekleştirilen festival, Türkiye'nin ve Türk dünyasının muhtelif coğrafyalarından Kars'a teşrif eden birçok sanatçıya ev sahipliği yapmıştır. Özellikle Kafkasya bölgesi ülkelerinin önemsendiği bu festivalin maddi imkân kısıtlılığı nedeniyle sürdürülemediğini belirtmek gerekmektedir. Bu noktada festival için ayrılan bütçenin belediye bütçesinden fazla bir meblağ gerektirdiği görüşü savunulmuştur.

Altın Kaz Film Festivali, Kars'ın kültürel dokusunu o an için Kars'ta bulunan kültürel deneyim avcılarına yaşatmayı başaran bir nitelik sergilemiştir. Bu festival, aynı zamanda içerik olarak Kars'ın kent kimliğini de ortaya koyan bir özellik göstermiştir. Dolayısıyla söz konusu festival ışığında Kars'ın yerel veya yöresel temelli kültürel değerleri, bu yöndeki kültürel ekonomi, endüstri ve turizm potansiyellerini harekete geçirmiştir. Böylece Altın Kaz Film Festivali vasıtasıyla belli bir iletişim ve etkileşim süreci de başlamıştır. Festival, kolektif bir bilinç yaratmasının yanı sıra, gerisinde katılımcılar arasındaki bağları kuvvetlendirici bir etki de bırakmıştır. Bilindiği üzere tertiplenen herhangi bir festival sırasındaki iletişim ve etkileşim unsurları, o festivale katılanları aktif olarak birbirine bağlamaktadır (Stoeltje, 2009, s. 335). Bu husus ise

festival katılımcılarını müşterek simgelerle bir arada tutarak "topluluk" (grup) kimliğinin pekişmesini sağlamaktadır.

Kars Altın Kaz Film Festivali 2006, 2007 ve 2008 yıllarının sonbahar mevsimlerini içine alan bir periyot dâhilinde Kars'ta gerçekleştirilen "film" merkezli yarışmalara dair kutlama ve eğlence ortamlarının bütününü sergileyen bir içerik barındırmaktadır. İlgili yılların Ekim ve Kasım aylarına rastlayan Kars Altın Kaz Film Festivali, o dönemki Kars Belediyesi'nin teşvikiyle hayata geçirilmiştir. Fizikî mekânlar bakımından ele alındığında Kars Sanat Merkezi ve Kars Şehir Sineması binalarının ev sahipliği yaptığı bu festivale Türkiye'den ve Türk dünyasından kimi sanatçılar davet edilmiştir. Türkiye, Azerbaycan, Nahçıvan, Gürcistan ve İran ağırlıklı olmak üzere ekseriyetle Kafkasya havzası ülkelerine ait bazı sanatçıların katıldığı bu festival, Ankara Sinema Derneği tarafından organize edilen "Gezici Film Festivali" tarafından desteklenmiştir.

Belirli kulvarlara istinaden saptanan başlıca filmlerin yapımcılarına, senaristlerine, eleştirmenlerine, yönetmenlerine ve oyuncularına kaz heykelciklerinin takdim edildiği Altın Kaz Film Festivali doğrultusunda Kars'taki kültürel mirasın tanıtımı ve aktarımı yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Kars'a ait yerel veya yöresel değerler ulusal ve uluslararası arenalara taşınmıştır. Zira bahsi geçen festival aracılığıyla bilhassa kaz figürünün öne çıkarılması, Kars'ın yerel veya yöresel kültür tanıtımını ve aktarımını gözler önüne sermiştir. Burada bir bakıma kültür endüstrilerinin yerel sürdürülebilir kalkınma noktasındaki dönüştürücü gücü üzerinde yoğunlaşılmıştır. Nitekim Kars Altın Kaz Film Festivali vasıtasıyla ön planda tutulan "kaz" olgusunun figüratif ve simgesel yeri, değeri ve önemi doğrudan veya dolaylı biçimlerde ilgililerine sunulmuştur. Festivalde belli yapımcılara ve oyunculara ödül olarak sunulan kaz heykelciklerinden hareketle "turistik eşya sektörü" (Çobanoğlu, 2011, s. 429) başta olmak üzere kazın sembolik yönünün kültür ekonomisinde yer alması sağlanmıştır.

Kaz imgesinin, Kars'taki kültürel birikim unsurlarından biri olması babında, kültür ile ekonomi iş birliğini gündeme getiren bir yanı vardır. Altın Kaz Film Festivali, bu yanı ortaya koyan öz sanat alanlarından biri olarak kültür endüstrileri bağlamında değerlendirilmesi gereken bir etki uyandırmıştır. Bilindiği şekliyle kültür endüstrilerinin "yaratıcı sektörler" veya "yaratıcı endüstriler" olarak tanımlandığı görülmektedir. Böylelikle kültürün "yaratıcılık" boyutuna atıfta bulunularak kültüre dair ticarî niteliğin gizlenmeye veya örtülmeye çalışıldığını ileri sürmek mümkündür (Özdemir, 2012, s. 13). Ancak bu durumun gizlenmesi pek de olanaklı değildir. Aynı durumun Kars Altın Kaz Film Festivali için de geçerli olduğunu ifade etmek lazımdır. Nitekim bu festival açısından bakıldığında kaz figürünün Kars'a ait kent kimliğini yaratan ve yaşatan imgelerin başında geldiği şüphesizdir. Kars özelinde cereyan eden bu kent kimliği örneğinde, kültürel ekonomik niteliğin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Kars Altın Kaz Film Festivali, söz konusu kültürel ekonomik vasfı Kars'a özgü bir düzlemde açığa çıkaran faktörler arasında yer almaktadır. Böylece Altın Kaz Film Festivali'ni "festivallerin mali boyutu" (Özdemir, 2009, s. 76) perspektifinden gözlemleyip, kültür endüstrilerinin öncelikli faaliyet alanları bünyesinde ele almak kuvvetle muhtemeldir. Çünkü ilgili festival kapsamında yarışma birincilerine "altın

kaz", yarışma ikincilerine "gümüş kaz", "yarışma üçüncülerine ise "bronz kaz" heykelciklerinin verilmesi bu doğrultudaki ekonomi ve endüstri aşamalarının birer göstergesidir. Çünkü kaz heykelciğinin manevî boyutu maddî sahaya etki eden bir zemin teşkil etmiştir. Kaz figürü, Kars'ın kentsel kimliğinin "iktisadî" temelli bir yörüngede yeniden keşfini hızlandırmıştır. Dolayısıyla ilgili festival kapsamındaki sanatsal etkinlikler doğrultusunda Kars'ın geleneksel belleği olan kaz, kültürel ekonomik bir değere dönüşmüştür.

Kültür envanteri yönünden zengin bir arka plana sahip olan Kars ili, tarihî süreçte pek çok kültürün ve medeniyetin merkezi konumunda yer almıştır. Öyle ki Kars, tarihsel geri plan açısından bakıldığında kimi kültür ve medeniyet havzalarına başkentlik de yapmıştır. Bu özelliklerine istinaden Kars'ı, Kafkaslar'dan Anadolu'ya geçiş alanı içindeki coğrafî lokasyonu nedeniyle çeşitli kültür ve medeniyet unsurlarının buluşma noktası olarak tanımlamak mümkündür. Geçmişten bugüne kadarki Türk kültür ve medeniyet dairesine de yoğun bir biçimde ev sahipliği yapan Kars ili bünyesinde pek çok geleneksel ögenin var olduğunu vurgulamak gerekir. İlgili geleneksel ögelerden biri de kazdır. Kaz, Kars ve çevresi itibarıyla başlı başına bir kültürel sahayı temsil etmektedir. Bu kültürel saha, belli bir kaz simgesini de yaratmıştır. Dolayısıyla Kars için bir "kaz kültürü" kavramından bahsetmek olasıdır.

Kaz kültürü kavramı, zamanla kazın Kars'taki sosyokültürel ve sosyoekonomik yaşam sürecine katkılarını ve girdilerini temel alan bir zemine evrilmiştir. Dolayısıyla kaz, Kars'taki gelenek kültürü faktörlerini ortaya çıkaran bir görünüm sergilemiştir. Bu gelenek kültürü faktörleri içerisinde kazla ilgili olarak tertip edilen bir kısım festival etkinlikleri de doğmuştur. Kars Altın Kaz Film Festivali, ilgili festival etkinliklerinin kısa süren bir ayağı olarak tarihteki yerini almıştır. Nitekim Kars'ın yöresel değerlerini yerelden ulusala, ulusaldan küresele taşımayı amaçlayan faaliyetler dâhilindeki bu festival yarışma, kutlama ve eğlence ortamlarının canlı olarak sürdürüldüğü bir nitelik sergilemiştir. Zira Altın Kaz Film Festivali vesilesiyle Türkiye'nin ve Türk dünyasının çeşitli yerlerinden Kars'a akın eden ünlü sanatçılar ve yapımcılar özelinde kazın bir Kars kent imgesi olarak kültür endüstrileri kapsamında geniş çevrelerdeki tanıtımı yapılmıştır. Bilindiği gibi her kent, kendi kültürel belleğinden yararlanarak özgün ve farklı ekonomik imgeler, değer/ler üretmektedir (Özdemir, 2008, s. 16). Kars da kendi imgesel değeri olan "kaz" ekseninde özgünlüğünü ve farklılığını ortaya koymuştur. Kars Altın Kaz Film Festivali bu farklılığın ve özgünlüğün yerel dinamiklerinden biri gözüyle görülmüştür.

Altın Kaz Film Festivali, Kars'ın geleneksel değerlerini yerel veya yöresel çevreden ulusal ve küresel çevrelere yayma noktasında önemli bir görev üstlenmiştir. Genel olarak bütün festival örneklerinde bu hususa şahit olunduğunun altını çizmek gerekmektedir. Zira festivallerde halk mutfağı, halk inanışları, giyim-kuşam-süslenme unsurları, halk müziği, halk oyunları ve benzeri pek çok ögeyi gözlemlemek mümkündür (İmirgi, 2005, s. 32). Altın Kaz Film Festivali'ne katılmak üzere Kars'ta bulunan ünlü sanatçılar aracılığıyla Kars'ın kültürel mirası özelde Türkiye, genelde ise dünya arenasındaki insanların ilgilerine ve dikkatlerine sunulmuştur. Yerel medya organlarının yanında, ulusal ve küresel medya organları da bu etkinliğe yoğun bir ilgi beslemiştir. Bu etkinliğe katılan ünlü sanatçılar, özellikle Kars'ın yerel kültürünü

teşekkül ve tekâmül ettiren âşıklık geleneğine ve Kafkas halk danslarına ait temsilleri yakından izleme şansını yakalamıştır. Ayrıca Kars'ın yerel üretim mahsulleri arasında yer alan kaz eti, kaşar peyniri ve çiçek balı türünden birtakım maddî içerikler de geniş bir hinterlantta yakından tanınma fırsatına erişmiştir.

Yerel, ulusal ve küresel medya ise ilgili maddiyat ve maneviyat faktörlerini, fotoğraf ve video içerikleri kullanmak kaydıyla görüntüleyerek elektronik kültür ortamına binaen dünya ve Türkiye sahalarında takdim etmiştir. Böylece Kars Altın Kaz Film Festivali vasıtasıyla Kars'ın kültür birikimi dijitale aktarılıp geniş coğrafyalara yayılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla kültürel mirasın icra edilmesi, sunulması ve muhafaza altına alınması bağlamındaki yerel veya yöresel bilinçlenmenin örneklerinden birini teşkil eden bu festival Kars Belediyesi vasıtasıyla uygulamalı halkbilimi ekseninde hedeflenen "teorik" ve "pratik" faktörlerin birbirini bütünlediği bir muhteva kazanmıştır. Bahsi geçen durum ise folklor ürünlerinin "yayılarak yaşatılması" anlayışının sistemli bir örneğini bu festival istikametinde öne çıkarmıştır. Görüldüğü üzere folklorik mahsullerin tespit, tasvir, tasnif ve tahlil safhalarından geçirilip halkbilimine dair bakış açısıyla yeniden ele alınarak yorumlanmaları elzemdir. Folklor ürünlerini "yayarak yaşatma" anlayışı, folklorik verimleri "geçmişin kalıntıları" olmaktan çıkarmak kaydıyla dinamik bir iletişimsel süreç içine katma amacını gütmektedir. Festivaller ise bu amacın birincil faktörleri arasında yer almaktadır.

Festivaller, yaratıcılık gerektiren kültürel ögelerdir. Dolayısıyla festivaller, kültürel çeşitliliklerin verim alanlarından biridir. Bu kültürel çeşitlilik, toplumsal çizgide birer kimlik unsuru olarak gündeme taşınmaktadır. Festivallerden hareketle sosyokültürel ve sosyoekonomik yaşam sahaları ortaya konulmaktadır. Ayrıca millî kültürün de altyapısı oluşturulmaktadır. Festival etkinlikleri aracılığıyla bilhassa kent imgelerinin tasarımlarına ayrı bir önem verilmektedir. Kars Altın Kaz Film Festivali de bu istikamette cereyan eden bir zemin teşkil etmektedir. Bu kapsamda Kars'a ait kent belleğinin kaz figürüyle desteklendiğini ifade etmekte yarar vardır. Bilindiği gibi bellek fiziksel, sosyal, ekonomik, dinsel, tarihsel ve benzeri boyutları olan karmaşık bir bütündür. Bu bütünü meydana getiren kültürel bellek ise "anlam aktarımı" aşamasına yoğun bir biçimde eğilen faktörlerin başında gelmektedir.

Toplumlar; kendi kimliklerini, karakterlerini, değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını "kültürel bellek" vasıtasıyla yaşayıp yaşatmaktadır (Öğüt Eker, 2014, ss. 83-84). Altın Kaz Film Festivali'ni de ilgili düzlemlerde ele almak lazımdır. Nitekim Kars'a ait kültürel değerlerin Kars'taki konuklara takdim edildiği ilgili festival kanalıyla kazın yerel bir kültür unsuru olarak millî kültürü besleyen taraflarına da bir bakıma değinildiğinin vurgulanması gerekmektedir. Çünkü ilgili festival bünyesinde ünlü film yapımcılarına ve oyuncularına "hediye" olarak verilen altın kaz heykelcikleri, temel itibarıyla kültürel kökleri ve kodları hatırlatan birer etmendir. Zira kaz, Türk kültür ekolojisindeki dinî inançların merkezine konulabilen bir kuş türü olarak da bilinmektedir. Bu kompozisyon içerisinde kaz, Türk halk inanışlarındaki sembolik unsurlara dâhil edilmektedir. Orta Asya'dan (Türkistan) Kafkasya'ya ve Anadolu'ya taşınan bu geleneksel simge, Altın Kaz Film Festivali'nden hareketle millî kültür çevresine bir bakıma yeniden hatırlatılmıştır.

Türk kültür ve medeniyet havzası itibarıyla kazın "kutsal" bir etmen olarak kabul edilmesi "ongun" (ongon), "tamga" (damga) ve "töz" (tös) gibi başlıca toplumsal köklere dair bir dizi inanış silsilesiyle açıklanmaktadır. Türklerce kaza atfedilen bu kutsallığa Türk kültür coğrafyasının muhtelif yerlerinde sıkça denk gelindiğini belirtmekte fayda vardır. Bu kutsallığı kazın Türk mitolojisine "olağanüstü bir varlık" ölçüsünce yansımasına bağlamak mümkündür. Zira kaz, Türk kozmogonisindeki tanrısallığıyla bilinmektedir. Nitekim Türk kozmogonisinde "Tanrı" ile "insan" (kişi) unsurlarının "iki kara kaz" şeklinde uçmaları (Radloff, 1999/I, s. 75), kaza yüklenen kutsallığın "benzetme" bağlamındaki özetidir. Ayrıca Altay Türk kamları tarafından düzenlenen ayinlerde içi doldurulan kaz derileri vasıtasıyla kamların gökyüzü katlarına yükselişleri de canlandırılmaktadır. Bahsi geçen ayinlerde Altay Türk kamlarının kazı simgeleyen bir sopaya veya içine ot doldurulan bir kaz derisine binip kaz gibi kanat çırparak göğe yükseldiklerine inanılmaktadır (Dilek, 2014, s. 100). Kars Altın Kaz Film Festivali doğrultusunda yapılan yarışmadaki bazı film yapımcılarına ve oyuncularına ödül olarak verilen kaz heykelciklerini de bu kapsamda değerlendirmek muhtemeldir.

Buradaki kaz heykelcikleri aracılığıyla Türk kültürel köklerine dolaylı bir atıfta bulunulduğunu belirtmek gerekir. Bilindiği gibi eski Türkler, inançsal nitelikli törenlerinde kaz figürüne fazlasıyla yer vermişlerdir. Altın Kaz Film Festivali'nde de figüratif bir nesne olarak öne çıkarılan kazın, esas itibarıyla Türk kültür kodlarına dolaylı bir göndermeyi içerdiğini dile getirmekte fayda vardır. Türk kültür kökleri ve kodları dâhilinde vuku bulan ongun veya töz türünden birtakım objeleri takiben teşekkül ve tekâmül eden kaz olgusunun bu festivaldeki yerellik veya yöresellik algısından hareketle yapılan sunumunu, ilgili bakış açısıyla ele alıp değerlendirmek olasıdır. Bu yüzden, Kars Altın Kaz Film Festivali'nin "millî kültür" olarak nitelendirilen ve pek çok unsuru bünyesinde barındıran birikimin parçalarından birinin yeniden keşfini ortaya çıkaran bir düzlemi çağrıştırdığı düşünülmektedir.

Kars Altın Kaz Film Festivali, yerel kültürel dinamiklerin geniş bir coğrafyaya uzanabilmesi bakımından büyük bir önem arz etmiştir. Bu durum, Kars'ın yöresel hazinesinin ilgili festival ışığında sergilenmesini sağlayıcı bir etki yaratmıştır. İlgili yönüyle Kars'taki gelenek kültürüne mühim bir katkı sunmayı amaçlayan Altın Kaz Film Festivali, kısa süreli serüvenine rağmen Gezici Festival'in Kars ayağını başarılı bir biçimde ortaya koymuştur. Zira "Serhat Şehri" olarak adlandırılan Kars'tan Türkiye'ye ve dünyaya açılan yerli ve yabancı filmlere ait gösterimlerin beraberinde Kars'a gelen yerli ve yabancı film yapımcılarının ve oyuncularının eşlik ettiği bu festival, Kars'ın sosyokültürel ve sosyoekonomik ortamını canlandırıcı bir etki uyandırmıştır.

Bugün açısından bakıldığında "Doğu Ekspresi" adı verilen kültür turlarının gerçekleştirilmesinde Kars'taki kutlama ve şenlik içerikli etkinliklerin payları oldukça fazladır. Bahsi geçen kutlama ve şenlik organizasyonlarına yakın bir geçmişte icra edilen Altın Kaz Film Festivali'ni de eklemek mümkündür. Zira bu festivali, Doğu Ekspresi'nin etkin ve işlevsel zeminlerde kullanılmasının temel sebeplerinden biri gözüyle görmek muhtemeldir. Kars'ın yerel sürdürülebilir ekonomik kalkınmasına büyük etkileri ve katkıları olan kazın geniş çaplı bir tanıtımının da yapıldığı Altın Kaz Film Festivali, yöresel temelli kültür kodları arasında da yer alan kazın ulusala ve küresele açılımını sağlamakla birlikte Türk kültür köklerini temsil eden bu hayvanın

kültür endüstrileri kapsamında yeniden keşfini gündeme getirmiştir. Çünkü kaz, Türk kozmogonik sisteminin en önemli parçalarından birini meydana getirmektedir. Türklerin, totemizme yönelişleri doğrultusunda ongun veya töz olarak benimsedikleri kaz kuşunun bir festival ışığında kültürel belleğe "heykelcik" şekliyle yeniden hatırlatılması bu eksende değerlidir.

Bilindiği gibi festivaller, kentlerin kültür ekonomileri ve endüstrileri için en önemli gösterim mekanizmalarının başında gelmektedir. Dolayısıyla geleneksel ürünleri yerinde deneyimleme, sanatı yaygınlaştırma ve kültürü sürdürülebilir kılma mekanizmalarının ana merkezleri içinde bulunan festivaller, bu bakımdan çok mühim işlevsel özelliklere sahiptir. En önde gelen özelliklerinin "devamlılık göstermeleri" olduğu göz önünde bulundurulduğunda festivaller, kültür sahasının vazgeçilmez kılınmasında önemli birer rol oynamaktadırlar (Ada, 2011, s. 15). Aynı devamlılığın Kars Altın Kaz Film Festivali için geçerli olmadığını belirtmek gerekir. Nitekim bu festival üç sezon gibi kısa bir süre zarfında hayata geçirilmiştir. Kısa süren serüvenine rağmen ilgili festival istikametinde Kars'taki sosyal, toplumsal, kültürel, tarihî, dinî, arkeolojik, folklorik, etnografik, sosyolojik ve benzeri altyapının gün ışığına çıkarılma gayretleri büyük bir ilgi toplamıştır.

Her kesimden insanı Kars'ta buluşturan Altın Kaz Film Festivali vasıtasıyla Kars Kalesi, Kars Müzesi, Kars Ani Ören Yeri, Çıldır Gölü, Fethiye Camii, Evliya Camii, Kümbet Camii, Cuma Hamamı, Borluk Vadisi ve Azat Höyük gibi birçok İlk Çağ (Eski Çağ) ve Orta Çağ eseri dijital ortamda yakından tanınma fırsatını yakalamıştır. Bunda "bacasız sanayi" olarak da nitelendirilen kültür endüstrilerinin değiştirici ve dönüştürücü gücü yatmaktadır. Nitekim "küreselin yerele yayılması ve yerelin küresele ulaşması" (Özdemir, 2012, s. 208) aynı ölçüde değerlendirilmiştir. Ayrıca Kars kent belleği sanal ortama taşınarak festivaller de dâhil çeşitli alanlardaki yaratıcı etkinliklere belli bir temel oluşturulmuştur. Burada ise Kars'ın yereldeki farklılığı ve özgünlüğü ön plana çıkarılmak suretiyle bir nevi "gelenekler bileşkesi" olan "kültür" kavramına binaen kültürel belleğin, kültürel imge araştırmalarının ve gelenek kültürü uygulamalarının canlı ve işlevsel çatılar altında kültür turistlerine takdim edildiğini dile getirmekte yarar vardır.

Sonuç

Bugünkü folklor kabullerine göre folklorik ürünler, "geçmişin kalıntıları" olarak değerlendirilme zihniyetinden çok uzaktadırlar. Dolayısıyla bugünkü şartlar altında folklorik ürünleri "dinamik bir iletişim süreci" dâhilinde ele alarak yorumlayan folklor disiplini, daha çok "bağlam" ve "işlev" odaklı bir yaklaşım sergilemektedir. Bilindiği üzere bağlam, halk bilgisi mahsullerinin, içinde yer aldığı sosyal çevreyi ifade eden bir kavramdır. İşlev ise bağlama istinaden vuku bulan koşulları dile getiren bir kavramdır. Bu açıdan bakıldığında işlev, halkbilimi mahsullerinin kendi bağlamları içerisinde uygulanma ve kullanılma sahalarını içeren bir mefhumdur. Halkbilimine ait yaratımların, sınırları çizilen belirli bir sosyal ortamda kuşaktan kuşağa aktarılmaları için işlevsel bir düzlemde değerlendirilmeleri gerekmektedir. Malzemesi insan olan halkbilimi disiplini, kültürün hemen hemen her aşamasını bünyesine katan bir araştırma ve inceleme sistematiğine sahiptir. Bilindiği gibi halkbilimi, bugün bir "kültür bilimi" gözüyle görülmektedir.

Bugünkü kültür bilimi kabulleri, halkbilimini de kültür bilimleri ailesine dâhil etmektedir. Son dönemlerde tarif edilen kültür tanımları ile halkbilimi tanımları arasında belli bir örtüşmeye şahit olunduğunun vurgulanmasında fayda vardır. Gündelik hayatın neredeyse her alanının birer kültür bölünmesine ev sahipliği yaptığı dikkate alındığında, pek çok mikro ve özerk kültür sahasına rastlanıldığının altını çizmek gerekir. İlgili kültürel sahaların kapsamına festivalleri de eklemek lazımdır. Bu bağlamda başlı başına bir festival kültürünün de meydana geldiğini belirtmek mümkündür. Ritüel, kutlama, şenlik, tören, eğlence, ziyafet ve benzeri unsurları içine alan festivaller sayesinde kültürel sürekliliğin temin ve tesis edilmesi bakımından halkın katılımıyla inşa edilen bir ortam yaratılmaktadır. Bu ortamı şekillendiren bir sürecin paralelinde müşterek bir "toplumsal değerler sistemi" de geliştirilebilmektedir. İlgili kapsamda 2006, 2007 ve 2008 yıllarındaki belli müddetleri takiben düzenlenen Kars Altın Kaz Film Festivali bu çizgiye odaklanan bir altyapıya dönük olarak hayata geçirilmiştir. Zira kültür endüstrileri, kültür ekonomisi ve kültür turizmi iş birliği ile temeli inşa edilen Altın Kaz Film Festivali, Kars'ın yerel veya yöresel özelliklerini dışa vuran bir zemin teşkil etmiştir.

Kars Altın Kaz Film Festivali, yakın bir geçmiş itibarıyla kültür endüstrilerinin etkin kullanımına yönelik bir çerçevede belli başlı filmlerin yapımcılarına, yönetmenlerine, oyuncularına, senaristlerine ve eleştirmenlerine ödül olarak takdim edilen "kaz" heykelciklerine ait derin anlamlar doğrultusunda tertip edilmiştir. Bu şekilde Kars Altın Kaz Film Festivali aracılığıyla Kars'a etki eden kültürel gelenekleri destekleme çabalarına bir yenisinin eklendiğini dile getirmekte yarar vardır. Dolayısıyla ilgili festival istikametinde Kars'ın sosyal, kültürel, ekonomik, arkeolojik, tarihsel, dinsel, sosyolojik, folklorik ve etnografik dokuları yerli ve yabancı katılımcılara tanıtılmıştır. Kars kent belleğine ait birçok unsurun yerel, ulusal ve küresel medya kanalıyla ilgililerine ulaşması sağlanmıştır. Bu eksende Kars'ın kentsel imgeleri de yeniden keşfedilmeye başlanmıştır. Nitekim ilgili festival vasıtasıyla Kars'ın yerel veya yöresel kültür mirasının sunumu da gerçekleştirilmiştir.

Kültürleme, kültürlenme, kültürleşme, kültürel miras, kültürel kimlik, kültür üretimi, kültür aktarımı, kültürel süreklilik, kültürel birikim ve benzeri faktörler Altın Kaz Film Festivali'nden hareketle Kars özelinde ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda kültür endüstrileri, bir tasarım belleği olarak kullanılmıştır. Burada ise kültür endüstrilerinin "yaratıcılık" boyutu mühim bir rol oynamıştır. Zira bir Kars kent imgesi olarak beliren kaza "heykelcik" boyutuyla bu festivalde yer verilmesi, yöredeki kaz yetiştiriciliği geleneği bağlamındaki yaratıcılık hususunu gözler önüne sermiştir. Çünkü Kars'ın sosyokültürel ve sosyoekonomik yapısını saran kaz kültürü, Kars dışındaki geniş bir çevreye tanıtılmakla beraber Kars yereline de yeniden hatırlatılmıştır. Festivalde dereceye giren filmlerin muhataplarına "kaz heykelciği" ödüllerinin verilmesiyle son bulan "film yarışması" kapsamında, kazın Kars'taki kültürel bellek unsurlarından biri olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca "kaz imgesi" münasebetiyle Kars'ın geleneksel mutfak kültürüne, halk mimarisine, halk oyunlarına, geleneksel giyim-kuşam-süslenme unsurlarına, âşıklık geleneğine ve diğer birçok yönlerine atıf da yapılmıştır. Bu atıflarla birlikte Kars, bir bakıma kültürel deneyim avcılarının ilgi ve dikkat alanlarına sokulmuştur. Dolayısıyla da kültür endüstrilerinin dönüştürücü gücü ortaya konulmuştur.

Kültür endüstrileri, bir dizi yaratıcı sektörün varlığını tescilleyen bir önem arz etmektedir. Film sektörü bunların başlıcaları arasındadır. Dolayısıyla kültür endüstrilerine istinaden kültürün yaratıcılık boyutu daima ön planda tutulmuştur. Söz konusu durum, öz sanat alanlarından biri olan gösteri sanatlarıyla daha da pekiştirilmiştir. Festival, gösteri sanatlarının en önde gelen faktörlerine dâhil edilmektedir. Kültür endüstrilerinin etkin bir biçimde kullanımı, festivallerin yerel sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı tetikleyici güçlerinden kaynaklı bir geri plana tekabül etmektedir. İlgili hususlar hareketle kültür endüstrilerinin "festivaller" kapsamındaki nitelikleri, kültür ekonomisi ve yönetimi ile kültür turizmi alanlarının işlerliklerini takiben ortaya konulmaktadır. Kars Altın Kaz Film Festivali de kısa süreli geçmişine rağmen Kars'ın sosyal ve toplumsal düzenini kitle iletişim araçları doğrultusunda açığa vuran kültür endüstrileri uygulamalarından yalnızca biri olarak dikkat çekmiştir. Zira üç sezon boyunca gerçekleştirilen bu festival, "kültür ekonomisi ve yönetimi" teorilerinin "kültür endüstrileri" çerçevesinde pratiğe döküldüğü bir zemin işgal etmektedir. Nitekim bugün, Kars'ın yakın ve uzak çevrelere etraflıca tanıtılmasında çok önemli bir işlevsellik gösteren Doğu Ekspresi, kültür endüstrilerinin kültür turizmi etkisiyle yarattığı kültürel ekonomik bir faaliyeti işaret etmektedir.

Doğu Ekspresi'nin "kültürel turizm" boyutuyla yeniden tasarlanması ve uygulamaya konulması bilhassa Kars'taki kutlama ve şenlik organizasyonları sayesinde mümkün kılınabilmiştir. Bu kutlama ve şenlik organizasyonlarına, yakın bir geçmişte düzenlenen ve etkisi hala devam eden Kars Altın Kaz Film Festivali'ni de katmak kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Altın Kaz Film Festivali, Kars'ın kültürel temelli turizm potansiyelini ortaya çıkarmakla birlikte Kars'taki tarihî dokuya hitaben ziyaret edilen kültürel tabiat alanlarının da dijital ortamdaki tanıtıcıları arasında yer almıştır. Bu duruma mukabil Kars'ın kültürel birikimi, kültür turistlerinin de işin içine girmesiyle yerinde deneyimlenmiştir. Ziyarette bulundukları yörelere sadık olan kültür turistleri, Kars'ı da kendi çekim alanları ve cazibe merkezleri hâline getirmişlerdir. Kars'ın tarihsel ve kültürel mirası ile yerel kimlik unsurlarını görünür ve sürdürülebilir kılan Altın Kaz Film Festivali organizasyonu, sanat içerikli bir zemin teşkil etmesinin yanı sıra derin bir anlam da taşımıştır.

Bu çalışmada festival ve kültür endüstrileri kavramlarına binaen Altın Kaz Film Festivali'nin genel bir görünümü sunulmuştur. Dolayısıyla çalışmada, festival ile kültür endüstrileri kavramlarının kültür ekonomisi, kültür yönetimi ve kültür turizmi sahalarından hareketle kültür aktarımındaki rolleri üzerinden Kars Altın Kaz Film Festivali'ni yorumlanmıştır. Böylece bir "gelenekler bileşkesi" olarak görülen kültürün "festival" ve "endüstri" boyutlarından kaynaklanan değiştirici, dönüştürücü, destekleyici, belirleyici, yönlendirici ve yenileyici gücüne Kars özelinde değinilmeye özen gösterilmiştir. Bu bağlamda kültürel kökleri ve kültür kodları merkezine alan kültürel bellek faktörlerinden yola çıkılarak Kars Altın Kaz Film Festivali'nin, "kaz" sembolüyle beraber bir bakıma halk inançlarından halk mutfağına kadar geniş bir hinterlanda sahip olduğunun altı çizilmiştir. Kısa bir geçmişinin olmasına karşın, tesirleri hâlihazırda süren bu festival etkinliğinin yeniden uygulamaya konulması Kars'ın yararına olacaktır. Uygulamaya konulduğu takdirde, Türkiye'nin ve Türk dünyasının muhtelif coğrafyalarından Kars'a gelen ünlü sanatçılar aracılığıyla Kars'ın daha geniş çevrelerce yakından tanınmasının devamlılığı sağlanabilecektir.

Özellikle elektronik kültür ortamının getirilerinden doğan dijital medyanın da etkin bir biçimde kullanılması, ilgili festivalin "Kars" ölçeğinden hareketle Türkiye'ye ve dünyaya duyurulmasını daha da hızlandırabilecektir. Bu noktada Kars Belediyesi'ne büyük bir görev düşmektedir. Nitekim festival faaliyetlerinin yürütülmesinde ve süreklilik kazanmasında yerel yönetim birimlerinin rolleri büyüktür. Dolayısıyla Kars Altın Kaz Film Festivali'nin yeniden yaratılması ve yaşatılması, öncelikle Kars Belediyesi'nin bu konuya ön ayak olmasıyla gerçekleşebilecektir. Çünkü festivalin geçmişteki kısa soluklu yolculuğunda o dönemki Kars Belediyesi yöneticileri önemli birer rol üstlenmişlerdir. Aynı rollerin bugünkü Kars Belediyesi yöneticileri tarafından da üstlenilmesi beklenmektedir. Bilhassa kentsel ölçekler itibarıyla kültürel bellekten yola çıkarak özgün verimleri yaratacak, yaşatacak, tanıtacak ve değerlendirecek olan ve desteklerine şiddetle ihtiyaç duyulan çok yönlü "kültür profesyonelleri"nden biri ve belki de en önemlisi yerel yönetimlerdir. Kars Belediyesi de Altın Kaz Film Festivali'nin sürdürülmesi bağlamındaki en üst yerel yönetim birimi olarak dikkat çekmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Ada, S. (2011). *İstanbul'un Festivalleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Adorno, T. W. (2003). Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken. (Bülent O. Doğan, Çev.). *Cogito Dergisi*, 36, 76-84.

Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefî Fragmanlar 1*. (Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Bascom, W. R. (1954). Four Functions of Folklore. *The Journal of American Folklore*, 67 (266), 333-349.

Çobanoğlu, Ö. (2011). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay/Yakut)*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Giritlioğlu, İ., Olcay, A. ve Özekici, Y. K. (2015). Bir Turizm Çeşitliliği Olarak Festival Etkinliklerinin Sınıflandırılması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5 (13), 306-323.

Gündüz Alptürker, İ. ve Alptürker, H. (2012). Gelenekten Geleceğe Yöresel Kültürün Taşınmasında Festivallerin Rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (2), 1409-1422.

Horkheimer, M. (1986). *Akıl Tutulması*. (Orhan Koçak, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

İmirgi, A. (2005). Festival Kavramı Üzerine Düşünceler. *Millî Folklor*, 65, 29-36.

Kara, T. (2014). Kültür Endüstrisi Kavramı Çerçevesinde Medya Ürünleri: Eleştirel Yaklaşım. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4 (1), 51-60.

Kıral, B. Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189.

Malinowski, B. (1990). *İnsan ve Kültür: Bir Bilimsel Kültür Kuramı ve Öbür Denemeler*. (M. Fatih Gümüş, Çev.). Ankara: Verso Yayıncılık.

Oğuz, M. Ö. (2013). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Öğüt Eker, G. (2014). *İnsan, Kültür, Mizah: Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Öğüt Eker, G. (2016). Modern Hayatın Yeniden Kurgulanan Gelenekleri: Hollanda Queen's Day Festivali. *Millî Folklor*, 28 (111), 136-148.

Özdemir, N. (2008). Kültürel Ekonomik Bir İmge Olarak Nasreddin Hoca. *Millî Folklor*, 77, 11-20.

Özdemir, N. (2009). Kültür Ekonomisi ve Endüstrileri ile Kültürel Miras Yönetimi İlişkisi. *Millî Folklor*, 84, 73-86.

Özdemir, N. (2012). *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi*. Ankara: Hacettepe Yayıncılık.

Özdemir, N. (2018). Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18/1, 1-28.

Radloff, W. (1999). *Türklerin Kökleri, Dilleri ve Halk Edebiyatından Denemeler I*. (Arzu Ekinci, Yasemin Ünlü, Çev.). İstanbul: Eğitim ve Kalkınma Vakfı (EKAV) Yayınları.

Santino, J. (1994). *All Around The Year, Holidays & Celebrations in American Life*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Smith, R. J. (2009). Festivaller ve Kutlamalar. (Sibel Keskin, Çev.). M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Sunay Çalış (Yay. Haz.). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3* (s. 341-350) içinde. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Stoeltje, B. J. (2009). Festival. (Petek Ersoy, Çev.). M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Sunay Çalış (Yay. Haz.). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3* (s. 334-340) içinde. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Tylor, E. B. (1871). *Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom*. Volume 1, (First Edition), John Murray, Albemarle Street.

Yurdakul, Ş. (2019). Kültür Endüstrilerinin Yaratılmasında Dijital Medyanın Rolü. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 14, 44-56.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1549-1571 | Araştırma Makalesi

Fıkhî İhtilafların Çözümünde Esbâbu Vürûdi'l-Hadîsin Kullanım Alanıyla İlgili Bazı Örnek Uygulamalar

Hidayet Zertürk [1]

Öz

Esbâbu vürûdi'l-hadîs, hadislerin söylendiği ortam ve münasebeti ifade eden bir kavram olup bir nevi sözün dış bağlamına karşılık gelmektedir. Mezkûr kavramı kullanan ilk kişi, İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302) sayılsa da bunun kaynağı ashaba ve onları takip eden tâbiûn nesline dayanmaktadır. Bununla birlikte Bulkûnî (ö. 805/1403) bu kavramı hadis usulüne kazandırmış, ayrıca hadis şârihleri bir kısım hadislerin yorumunda buna temas etmiştir. Hem hadis ulemasını hem de fakihleri ilgilendiren esbâbu vürûd salt bir hadis terminolojisi olmaktan öte, sünnetin fıkhını tesis etmede önemli bir boyut kazanmıştır. İmam Şâfiî (ö. 204/820) başta olmak üzere fakihler ahkamla ilgili hadislerde muhtemel zahiri çelişkileri giderip sahih bir anlama ulaşmak için esbâbu vürûdu çokça kullanmıştır. Bu çalışmada önce esbâbu vürûdun mahiyeti üzerinde durulacak; akabinde mezkûr kavram ile fıkhî ihtilaflar arasındaki ilişki tespit edilecek ve buna bağlı olarak sebebin hususiliği ile lafzın umumi hüküm ifade etmesi arasındaki tercih yönü belirlenecektir. Zira esbâbu nüzûlde olduğu gibi sebebin hususiliği meselesi bu meyanda esaslı tartışmalardan olduğu için buna temas etmek gerekli görülmektedir. Bu çerçevede bazı hadisler ve ilgili fıkhî ihtilaflar esbâbu vürûdlarıyla birlikte değerlendirilecektir. Bu konuda fıkıh, fıkıh usulü ve hadisçilerin terminolojileri esas alınıp görüş ve yorumlar ona göre aktarılacaktır. Bu çalışmada asıl amaç fıkhî ihtilafların çözümü olduğu için önce tartışma konusu olan fıkhî meselenin müçtehitler arasındaki ihtilaf yönüne temas edilecek, başlıklar ve bu kapsamdaki hadisler buna göre zikredilecektir. Hadislerin yorumlarında esbâbu vürûd kullanılırken gerektiğinde ilgili hadisin diğer tariklerine temas edilecek, hüküm ifade eden hadislerin sıhhat dereceleri belirlenerek bir neticeye ulaşmaya çalışılacaktır. Özellikle belirtmek gerekir ki soyut esbâbu vürûd rivayetlerinden yola çıkarak ahkamla ilgili bir hadisi yorumlamak ve alelacele hükümde bulunmak, ihtilafı çözme yerine onu daha da problemli bir hale getirebilir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Fıkhî İhtilaf, Ahkâm Hadisleri, Esbâbu Vürûd, Esbâbu Nüzûl.

Zertürk, H. (2025). Fıkhî İhtilafların Çözümünde Esbâbu Vürûdi'l-Hadîsin Kullanım Alanıyla İlgili Bazı Örnek Uygulamalar. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1549-1571. https://doi.org/10.15869/itobiad.1403304

Geliş Tarihi	11.12.2023
Kabul Tarihi	19.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı, Çankırı, Türkiye, hidayetzerturk@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8949-8252

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1549-1571 | Research Article

Some Sample Applications Related to the Use of Asbab al-Wurudi al-Hadith in the Resolution of Fiqhical Disputes

Hidayet Zertürk [1]

Abstract

'Asbab al-wurudi al-hadith is a concept that refers to the environment and occasion in which the hadiths were uttered and corresponds to the external context of the word. Although Ibn Daqīq al-'īd (d. 702/1302). is considered to be the first to use the term, its origin dates back to the companions and the generation that followed them. Imam Shafi'i, made extensive use hadiths related to ahkam in order to eliminate possible apparent contradictions and to reach an authentic meaning. In this study, firstly, the nature of esbabu wurud will be emphasised. Subsequently, the relationship between the aforementioned concept and jurisprudential disputes will be determined, and accordingly, the direction of preference between the particularity of the reason and the generality of the wording will be determined. Since the issue of the particularity of the cause, as in the case of the 'asbab al-nuzul, is one of the main debates in this context, it seems necessary to touch upon it. In this regard, the terminologies of usul, fiqh and hadith scholars will be taken as basis and opinions and interpretations will be conveyed accordingly. Since the main purpose of this study is the resolution of jurisprudential disputes, first the direction of the dispute between the mujtahids of a jurisprudential issue that is the subject of discussion is determined, and the titles and basic hadith examples are mentioned accordingly. In the interpretation of hadiths, while using esbabu wurud in the interpretation of hadiths, the other versions of the relevant hadith are mentioned -when necessary- and it is aimed to reach a conclusion by determining the degrees of authenticity between the hadiths that express judgement. In particular, it should be noted that interpreting a hadith related to ahkam based on abstract narrations and making a hasty judgement may make the dispute even more problematic.

Keywords: Islamic Law, Fiqh Disputes, Ahkam Hadiths, Esbabu Vürûd, Esbâbu Nüzûl.

Zertürk, H. (2025). Some Sample Applications Related to the Use of Asbab al-Wurudi al-Hadith in the Resolution of Fiqhical Disputes. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1549-1571. https://doi.org/10.15869/itobiad.1403304

Date of Submission	11.12.2023
Date of Acceptance	19.08.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Dr., Çankırı Karatekin University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Fiqh, Çankırı, Turkey, hidayetzerturk@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8949-8252

Giriş

Esbâbu vürûd, esbâbu nüzûl ile mahiyet ve maksat olarak aynı minvaldedir. Herhangi bir olay ya da sual vesilesiyle bir veya birkaç ayetin indiği münasebet ve durum şeklinde tanımlanan esbâbu nüzûl (Demirci, 1996, s. 59) bazı âyetlerin anlaşılmasında önemli bir rol oynadığı gibi esbâbu vürûd da hadislerin anlaşılmasında aynı etkiye sahiptir. Ancak şu kadar var ki Kur'ân'ın sübutu kat'i olmakla beraber sünnetin sübutu aynı derecede değildir. Çoğu ahad olan hadis rivayetlerinin intikalinde oluşabilen zannilik keyfiyeti, ahkam cihetiyle bazı fıkhî ihtilaflara sebebiyet verebildiği gibi bunların yorumlarında da bazı ihtilaflar söz konusu olabilmektedir. Çalışmamızda fakihlerin kaynak olarak kullandıkları ve netice itibariyle ihtilaflı hükümlere ulaştıkları bazı örnek hadisler esbâbu vürûd kapsamında araştırılacaktır. Esbâbu vürûd ve fıkhî ihtilaflarla ilgili bir kısım makale, tez ve eser mevcut olup bunlar, genelde mutlak-mukayyed, mücmel-mufassal, âm-hâs, müşkil-mübeyyen ve nâsih-mensûh başlıklarıyla araştırılmıştır (Köktaş, 2005; Saylan, 2021). Ancak hükmün siğası, hüküm ifade eden cümlenin yapısı, zahiri çelişkinin nesih nazariyesi dışında esbâbu vürûd ile çözümü gibi hususlar o derece söz konusu yapılmamıştır. Araştırmamız usul ve genel fıkhî meseleler kapsamında oluşan bazı fıkhî ihtilafların esbâbu vürûdla bağlantıları noktasında yoğunlaşacaktır. Burada önemle belirtmemiz gereken hususlardan birisi de şudur. Önceki bazı çalışmalarda hadisler arasındaki zahiri çelişkinin çözümünde esbâbu vürûdun kullanımı genelde nâsih-mensûh bağlamına hasredilirken, bu çalışmamızda bu husus hükümdeki zahiri çelişkiyi izale başlığı altında daha geniş bir yelpazede araştırılacaktır (Esad Halimî, 2001, ss. 138-193). Böyle bir tasarruftan amaç bu meselenin nesih dışında da çözülebileceğine dikkat çekmektir. Önceki çalışmalarda genel olarak değinilen söz konusu meselelere bir katkı olması açısından bahsettiğimiz bu hususları ilgili hadis örnekleri ve bunlardan kaynaklı fıkhî ihtilafları ilave edip bir kısım mukayeseler yapmak ve neticede bazı değerlendirmelerde bulunmak temel hedeflerimizdendir.

Esbâbu Vürûdi'l-Hadîsin Mahiyeti ve Tanıma Yolları

Tanımı ve Menşei

Esbâbu vürûdi'l-hadîs, hadislerin söylenişine yol açan vesile ve durumları ifade etmekte olup Ebu Şehbe'ye göre temelde ve başlangıçta Hz. Peygamber'i konu edinmeye vesile ve sebep olan bir ilimdir. Bu husus, soru sorma, herhangi bir kıssa ya da olayı anlatma biçiminde cereyan eder. Hadislerin bazen akide, hüküm ve davet gibi birtakım maksatlara binaen herhangi bir sebep olmaksızın varit olduğu da bilinmektedir (Şehbe, 1983, s. 467).

Re'fet'e göre Esbâbu vürûd; nassı hadiseye/olaya indirgemek, onu zaman, mekân ve şartlara uygun bir şekilde algılamaya vesile kılmaktır. Ancak bu vesile kılma ameliyesi, ilgi alanını daraltacak bir kayıtlama şeklinde tezahür etmez (Re'fet, 1994, s. 17).

Esbâbu vürûdun menşei ashaba kadar dayanmaktadır. Hadislerin tevili bağlamında esbâbu vürûda temas eden ilk kişi, İmam Şâfiî (ö. 204/819) olup *er-Risale* adlı eserinde buna dikkat çekmiştir (Şâfiî, t.y., s. 307).

İbn Dakîkul'îd'in "Ameller niyetlere göredir"(Buhârî, 2001 Bedü'l-vahy 1; Müslim, t.y., s. İmâre 155) hadisini izah sadedinde, müteahhirûndan bazılarının esbâbu vürûdla ilgili bir kısım eserler yazdığı bilgisine (İbn Dakîkul'îd, 2020, s. 1/65) dayanan birçok alim ve araştırmacı, mütekaddimûn tarafından bu konunun üzerinde gereği gibi durulmadığı

düşüncesine kapılmıştır. Oysaki, İbn Hacer (ö. 852/1449), ilgili eserinde, Ebu Hafs el-Ukberî'nin (ö. 339/950) bu konuya dair bir eser yazdığını, İbn Dakîkul'îd'in bunu görmediğini ve dolayısıyla böyle bir kanaate vardığını zikretmektedir (İbn Hacer, 2005, s. 163).

Bulkînî (ö. 805/1495), İbnü's-Salâh'ın *el-Mukaddime* adlı eserini şerh edip üzerine bazı ziyadelerde bulunmuş ve esbâbu'l-vürûdu bir ıstılah olarak hadis usulüne, müstakil bir başlık altında katmıştır. (Bulkînî, t.y., s. 698).

Faydası ve Kısımları

Esbâbu vürûd, hükmün hikmet boyutunu, hadis rivayetleri arasındaki -zahiri- çelişkileri gidermeyi, mutlakı takyid, mücmeli tafsil etmeyi, âmmı tahsis, mübhem ve müşkili izah ve izale etmeyi, hadislerde nâsih ve mensûhu tespiti, ayrıca hüküm çıkarmada kolaylığı ve rivayetler arasında tercihte bulunma imkânını elde etmeyi sağlayan yararlar ihtiva etmektedir (Ayvallı, 1979, s. 295; Karadavî, 2002, s. 111; Rebî', 2009, s. 92).

Hadisleri, sebebi vürûdu olanlar ve olmayanlar şeklinde iki kategoride düşünmemiz uygun olur. Zira bütün ayetlerin nüzûl sebepleri bulunmadığı gibi bütün hadislerin de esbâbu vürudu bulunmamaktadır. Sebebi vürudu bulunan hadisler, bazen "İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar, güvendedir ve onlar doğru yol üzeredir." (el-Enâm 6/82) âyetinde zikri geçen "zulüm" sözcüğünün şirk anlamında açıklanması şeklinde gerçekleşebilir (İbn Hacer, 1424, s. 8/144). Bazen de Hz. Peygamber'in, önünden geçen bir cenazeyi öven bazı kişileri görünce "üç kez vâcip oldu" demesi ve ashabın da bundan neyin amaçlandığını sormaları üzerine, Ademoğullarının diliyle kişi hakkında hayır ve şerri konuşan meleklerin bulunduğunu beyan eden hadisin varit olmasıdır. Nitekim bu vesileyle burada müşkil bir husus izah edilmiş olmaktadır (Hâkim, 2002, s. 1/533).

Sebebi vürûd; Beyt-i Makdis'te namaz kılacağını nezreden birinin Hz. Peygamber'e durumunu sorması üzerine, nezredilen namazın Kabe'de kılınmasının yeterli olacağını ifade eden hadiste olduğu gibi salt bir soruya cevap mahiyetinde de gelebilir (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 3/363).

Tanıma Yolları

Esbâbu vürûdu tanımak için nüzûl sebeplerinde olduğu gibi rivayete dayanmak esastır (es-San'ânî, 2020, s. 1/65; Zürkânî, 1980, s. 1/114). Zira Kur'ân'la muhatap olan ashap kuşağı aynı şekilde Hz. Peygamber'in sünnetiyle de muhatap olmuştur. Dolayısıyla onların bazı hadislerin vürûduna sebep ve vesile oldukları açıktır.

Sebep, bazen hadisin kendisinde mevcut olabilir. İman, İslâm ve ihsan (Buhârî, İman 37; Müslim, İman 15), kulleteyn (Ebû Dâvûd, Tahâre 33; Tirmizî, 1998 Tahâre 50), şefaat (Buhârî, Tevhîd 36, Tefsîr 17; Müslim, İman 326, 327, 346) ve elbiseye bulaşan hayız kanıyla (Buhârî, Hayız 9) ilgili hadisler buna örnek gösterilebilir. Zira mezkûr rivayetlerde geçen sualler, ilgili hadislerin anlamını tespitte önemli bir etken olmuştur.

Sebep bazen hadiste zikredilmemiş ya da hadisin başka tariklerinde zikredilmiş de olabilir. "Kişinin, farzın dışında kılmış olduğu en faziletli namaz, evde kıldığı namazdır." hadisi (Buhârî, Ezân 81, İ'tisâm 3) başka rivayetlerde bir suale cevap olarak varit olmuştur. Yine "Oturarak namaz kılan kişi, ayakta namaz kılanın yarısı ecir alır." Hadisi (Buhârî, Taksir 17, 18; Tirmizî, Salat 157) başka bir rivayet vasıtasıyla anlaşılmaktadır. Şöyle ki Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde, insanlar humma hastalığı sebebiyle

oturarak namaz kılıyorlardı. Sebebi vürûdu ifade eden rivayetten anlıyoruz ki, Hz. Peygamber, humma hastalığına müptela olanlardan ayakta durabilenlerin, namazı oturarak değil, ayakta kılmaları gerektiğine vurguda bulunuyor (Bulkînî, t.y., ss. 698, 700). Bazen de râvi, hadise ilavede bulunmuş olabilir. Bu durumda râvinin, bunun sebep olup olmadığını beyan etmesi gerekir. Şunu da ilave edelim ki, sebebi vürûdu rivayette tâbiûna itibar edilmez. Zira olayı bizzat görenler onlar değildir (Şevkânî, 1994, s. 91).

Esbâbu vürûdun rivayet dışında akıl yoluyla tespit edilip edilemeyeceği tartışılmıştır. Bazı araştırmacılar hadis rivayetleri arasındaki zahiri çelişkiyi gidermek, hadis ile meydana gelen olay arasındaki bağlantıyı tespit etmek ve Hz. Peygamber'in maksadını daha sahih bir şekilde belirlemek ve bunu benzeri olaylara uyarlamak için esbâbu vürûdun akılla da bilinebileceğini söylemiştir (Muhammed Asrî, 1971, s. 154).

Fıkhî İhtilaflar ve Esbâbu Vürûd İlişkisi

Fıkhî ihtilaflara girmeden önce fıkıh ve şeriat kavramları ve bunlar arasındaki ilişki tespite çalışılacaktır. Zira fıkhî ihtilafların temelde meşru olup olmadığını anlamak ve bunların zaman ve şartlara göre genişleme alanını belirlemek, fıkıh ve şeriat kavramlarının kesiştiği ya da ayrıştığı noktaları bilmekle alakalıdır.

Fıkhın Tanımı

Fıkıh, sözlükte, bir şeyi bilme, anlama ve inceden inceye kavrama demektir (İbn Fâris, 2008, s. 794). Terim olarak, şer'i ve ameli hükümleri tafsili delillerinden bilmektir (Âmidî, 1985, s. 1/8).

İsfahânî'ye göre fıkıh, bilinen ile gaybi olana ulaşmaktan ibaret olup bilmek/ilimden, daha hususidir (Râgıb el-İsfahânî, 2009, s. 642). İbn Kayyim'e (ö. 751/1350) göre fıkıh, anlama/fehim sözcüğünden daha hususidir (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1423, s. 2/387). Cürcânî (ö. 816/1413) fıkhın sözü söyleyenin maksadını kavrama anlamında kullanılabileceğine temas etmektedir (Cürcanî, 1985, s. 116).

Şeriatın Tanımı

Şeriat, sözlükte, yol, doğru yol, su kaynağı ve ona götüren yol anlamlarındadır (Râzî, 1953, s. 335). Terim olarak, dinde ilahi yol anlamındadır. Millet sözcüğü de din anlamındadır (Râgıb el-İsfahânî, 2009, ss. 450, 773). Nitekim Yüce Allah, "Nuh'a vasiyet ve emrettiği şeriatı İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya vasiyet edip bunu kendisine uyulması gereken din olarak adlandırmakta (eş-Şûra 42/13) ve bazen de millet sözcüğünü din yerinde kullanmaktadır (el-Hac 22/78).

Fıkıh ve Şeriat İlişkisi

Fıkıh ve şeriat kavramları, dinin genel kapsamında sayılmakla beraber aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Şeriat, itikadi, ameli ve ahlaki bütün dini hükümleri, fıkıh ise yalnızca ameli hükümleri ihtiva ettiği için, ondan daha geneldir. Şeriat, kitap ve sahih sünnete dayanmaktadır. Fıkıh bu iki temel kaynakla beraber, icma, kıyas, maslahat vb. delillere dayanmaktadır. Buna göre şeriat tamamen vahiydir. Fıkıhta beşerî çaba olan içtihat unsuru da bulunmaktadır. Neticede şeriatta ihtilaf caiz olmazken fıkıhta caizdir. Şeriat doğrudan Allah'a nispet edildiği halde fıkıh, mezhep müçtehitlerine nispet edilebilmektedir (Câbirî, 2005, s. 29; Zeydan, 2013, s. 63).

Yukarıdaki ayrılış noktaları mülahaza edildiğinde, şeriat ile fıkhın temel esaslarda ve kesinlik ifade eden hususlarda aynı, bunun dışında içtihat yönü ağır basan durumlarda ayrı olduğunu söylemek mümkündür. Bu ayrışma noktası, temelde şeriatın dışına çıkma anlamında olmayıp zaman ve şartlar doğrultusunda şeriatın fıkıh vasıtasıyla her zamana uygulanabilirliğini göstermektedir. Ayrıca ictihadın meşruiyeti, bizzat nass ile sabit olup ictihada dayalı görüşlerin kaynaklandığı nokta yine şeriatın kendisidir.

Fıkıh bazen fakihlerin dilinde hem dinin sabiteleri hem de ictihadi meseleler için kullanılmıştır (Ak, 2014, s. 67). Nitekim bazı usülcüler fıkhın bu geniş anlamını dikkate alarak tanımına "bi'l-istidlal/çıkarımsama" kaydını ilave etmişlerdir (Derkanî, 2001, s. 31).

Fıkhî İhtilaflar

İhtilaftan kastımız doğru, yanlış ya da şaz olup olmamasına bakılmaksızın, fakihlerin hakkında farklı görüşler ve hükümler beyan ettikleri meselelerdir. Bazı alimler ihtilafın olumlu ya da olumsuz yönlerine vurguda bulunmak amacıyla "hilaf" kelimesini söz konusu yapmaktadır. Örneğin İmam Şâtibî (ö. 790/1388), bu meyanda hilaf ile ihtilafa farklı anlamlar yüklemektedir. Ona göre hilaf, arzu ve hevaya dayanan delilsiz ve subjektif görüşler, ihtilaf ise meşru delillere dayanan ve zanni hususlarda gerçekleşen meselelerdir (Şâtıbî, 1996, s. 4/110,144). İbn Haldûn (ö. 808/1406), *Mukaddime* adlı eserinde fukahanın farklı bakış açılarına sahip olup bazı meşru gerekçelerle haklı olarak birçok fıkhî meselede ihtilaf ettiklerine temas etmektedir (İbn Haldûn, 2004, s. 2/185).

Hz. Peygamber, bir hadisinde fıkhî uygulamadaki ihtilaf boyutuna şöyle işaret etmektedir: "Hâkim, bir hükümde ictihadıyla hükümde bulunup doğruya ulaştığında iki ecir, hata ettiğinde ise bir ecir alır." (Buhârî, İ'tisâm 21; Müslim, Akdiye 15).

Genel olarak ihtilafın tanımına yer verdikten sonra ihtilafın nedenlerine de temas etmek isabetli olacaktır. İhtilafa neden olan hususlar ana hatları ile şunlardır: Arap dili ve üslubunun yapısı, Arapça lafızların müşterek olması, lafızların müşterek anlamlarından birinin belirlenmesi, lafızların âmm veya hâss, anlamının hakiki veya mecazi olması, hadislerin farklı yollarla ve lafızlarla rivayet edilmesi, naslardaki nesih iddiası, nâsih ve mensûhun belirlenmesi, müçtehidin yetişme tarzı ve içinde bulunduğu sosyokültürel şartlar, usuldeki farklılıklar, kıyas, maslahat-ı mürsele, sedd-i zerai, istihsan, şer'u men kablena gibi delillere yaklaşım. Dolayısıyla, birçok fer'i meseleler bu tür ihtilaflardan kaynaklanmıştır (Hafîf, 2008, s. 12; İbn Rüşd, 1995, s. 1/20; İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, 1987, s. 33).

Esbâbu Vürûd Özelinde Fıkhî İhtilaf Sorunu

Esbâbu vürûd hem ayetlerin hem de hadislerin anlaşılmasında önemli bir konuma sahiptir. Birçok ayet ve hadisin yapı ve siğa olarak müşterek, mutlak, mücmel ve âmm olduğu; ayrıca ifade edilen ibarelerin bazen zahiri anlamının dışında farklı bir anlamda kullanıldığı ilim ehli arasında bilinen bir hakikattir (Şâtıbî, 1996, s. 4/403).

Esbâbu vürûdun buradaki katkısı müstakil olmayıp rivayet edilen hadisin sıhhati çerçevesinde düşünülmelidir. Zira hadis özelinde hüküm birinci derecede sıhhat şartlarıyla doğrudan alakalıdır. Aksi durumda, çoğu kez ashabın tasarrufu kabilinden olan esbâbu vürûd ameliyesi sahih hadisin önüne geçirilmiş olur.

Bazı rivayetlerin sıhhat tespitinden ve anlama sorunundan kaynaklanan fıkhî ihtilaflar, sadece esbâbu vürûd özelinde düşünülmemelidir. Elbette ki bunun başka nedenleri de mevcuttur. Bunlar arasında, hadisin mana olarak rivayeti, tashif, nâsih ve mensûhu tespit, lafzın i'râbındaki bilgisizlik, hadisin eksik aktarılması gibi hususlar zikredilebilir (İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, 1987, s. 157).

Şurası unutulmamalıdır ki, esbâbu vürûd, genel anlamda hadislerin doğru anlaşılmasına önemli bir vesiledir. Çağımızda bu yönde ortaya atılan çabalar, fıkhu'l-hadis kavramıyla ifade edilmekte ve bu alanda bir kısım eserler telif edilmiş bulunmaktadır. Ancak burada araştıracağımız husus, ahkam ile sınırlı tutulacaktır.

Söz ya da kelam, bir duygu ve düşünceyi tam olarak ifade eden kelime ya da kelime topluluğundan ibarettir. Muhatabın, söylenen bu kelamı zihninde herhangi bir soruya yer bırakmayacak derecede anlaması asıl hedeftir (Saraç, 2007, s. 56). Buna göre kelamı konuşanla bu kelama muhatap olan arasında cereyan eden hitabın muktezayı hâle uygun bilinçli, düzenli ve planlı bir ameliye biçiminde gerçekleşmesi gerektiğini söyleyebiliriz (Haşimi, 2006, s. 40).

Şayet söz, açık ve net olup başka bir anlama ihtimal vermeyecek derecede anlaşılıyorsa sadece dil yapısının biliniyor olması yeterlidir. Ancak böyle olmadığında, onu çerçeveleyen karinelere bakılır. Bunlar, siyâk-sibâk (bağlam), kavlî, hâlî ve aklî karinelerdir (Gazzâlî, t.y., s. 344; İbn Kayyim el-Cevziyye, t.y., s. 4/222). Karine ise maksada işaret eden şeyden ibarettir (Cürcanî, 1985, s. 223). Zira bu aşamada sözlük anlam yetersiz kalır. Aksi durumda sözün zahiri, yanlış anlamalara yol açabilir. İşte esbâbu vürûd, sözün ihtiyaç duyduğu mezkûr karinelerden hâl ile ilgili kısmına tekabül etmektedir.

Hâl karinesi, sözün söylendiği ortam ve şartları kapsamaktadır. O, mananın tespitinde etkin olup bu yönüyle anlamın bir parçasını oluşturur (Ganzâvî & Dâyinnî, 2014, s. 92). Buna göre sözün anlaşılmasında hal karinesinin, kavli ve akli karinelerden daha geride kalmadığı açıktır. Zira sözü çerçeveleyen tarihî zemin ile münasebet ve şartlar sözün söylenmesine vesile olan önemli unsurlardır. Hitap dili sadece soyut bir şekilde söz söylemekten etmekten ibaret değildir. Muhatap ve onun algısı, sözün iradında önemli bir role sahiptir.

Esbâbu Vürûd ve Lafzın Umumiliğini Tahsis Meselesi

Âmm olan bir lafzın, nüzûle sebep olan olay ile tahsis edilmesi, esbâbu nüzûl meselesinin önemli konularındandır. Hadisler de Arap diliyle varid olduğuna göre aynı tartışmanın esbâbu vürûd çerçevesinde olması kaçınılmaz bir durumdur. Aslında âmm lafız ve onun tahsisi konusu fıkıh usulünün temel meselelerindendir.

Malum olduğu üzere, Kitap ve sünnete ait lafızların Arapça olması bunların delalet biçimlerinin de bu dil kapsamında olmasını gerektirir (Şevkânî, 1994, s. 23). Bu hususta kimse ihtilaf etmemiştir. Ancak Kitap ve sünnet lafızlarının âm, hass, müşterek, mücmel, mutlak vb. özelliklerde bulunması, bazı lafızların zahiri anlamlarından başka anlamlara tevili, tahsisin meşruiyetine bir zemin oluşturmaktadır.

Önce âmm ve tahsisle ilgili bazı ön bilgiler verildikten sonra bunun konumuzla ilgili kısmına, ilgili görüş ve yorumlarıyla beraber temas edilecektir. İbnü'l-Hâcib'e (ö. 646/1249) göre âmm, bütün fertlerini kapsayacak biçimde bir kez vaz'edilmiş bir lafızdır (Razî, 1988, s. 1/353). Âmidî (ö. 631/1233) âmmın hakikat cihetiyle lafzın özelliklerinden

biri olduğu hususunda âlimlerin ittifakından söz etmektedir (Âmidî, 1985, s. 2/415).

Âmm lafız genel anlamda, âmmı üzere kalıp tahsis edilmeyen, âmm olup kendisinden husus kastedilen ve tahsis olunan âmm olmak üzere üç kısımdır (Bilmen, t.y., s. 1/73). Umum olgusu, lafzın kullanımıyla anlaşılır. Bu kullanım şekilleri birçok şekilde tezahür eder. Burada temel ölçüt, beyanın özü sayılan muktezayı hâli sağlamca belirlemektir. Tahsis; müstakil ve mukarin bir delilden dolayı âmm bir lafzın anlamının bazı fertlerine özgülemesi demektir (Cürcanî, 1985, s. 75). Tahsis eden delile, muhassıs, tahsis olunan lafza da muhassas denilir.

Sebebin hususiliğini değil de lafzın umumiliğini kabul eden âlimler, ilgili siğanın delil vasıtasıyla tahsis edileceği hususunda hemfikirdir (Gazzâlî, t.y., s. 453). Âmm lafızlar farklı şekillerde bulunabilir. Bunlar iki çeşittir. Birincisi hem siğa hem mana, ikincisi ise sadece mana cihetinden âmm'dır (Bilmen, t.y., s. 1/70). Âmm lafzın; akıl, his, icma, hâs lafız, mefhum, sünnet ve örf gibi unsurlarla tahsisi caizdir. Âlimler âmmın delaletinin kat'i ya da zanni oluşunda ihtilaf etmektedirler (Gazzâlî, t.y., ss. 453, 458).

Lafzın umumiliğine mi yoksa sebebin hususiliğine mi itibar edileceği tartışılmıştır. Cumhura göre sebep ve suale değil, lafzın umumiliğine itibar edilir. Zira ashap ve onları takip edenler, özel sebebe binaen gelen birçok olayı, ilgili nasların umum ifade eden sîğaları kapsamında mütalaa etmişlerdir. Örneğin, Seleme b. Sahr hakkında inen zıhar, Hilal b. Umeyye hakkındaki lian ve Aişe validemize iftira atanları konu edinen kazf cezası ile ilgili hükümler, ittifakla başkalarına da şamildir (Razî, 1988, s. 1/449).

Lafzın hususiliğini esas alanlar, umum anlamını inkâr etmeyip onu başka bir delile dayandırmaktadır. Aslında bu meselede âlimler, cumhur ile muhalifleri arasındaki ayrışma noktası, umum ifade eden bir lafzın, sebep olan olayla tahsis edildiğine yönelik bir delilin ya da karinenin olup olmamasıdır. Oysaki delil ya da karinenin mevcudiyeti durumunda hüküm icma ile tahsis edilir (Zürkânî, 1980, s. 1/126).

Fadl Hasan'a göre sebebin hususiliğini savunanların, âmm lafızları başka delillerle, hususi sebeplerinin dışına taşımaları, mezkûr ihtilafın hakiki değil, lafzi olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca bu, zikredilen görüşün tespitinde hata ihtimalini de beraberinde getirmektedir (Fadl Hasan Abbas, 1997, s. 1/346).

Sebep bir olay olabileceği gibi sorulan bir soruya cevap şeklinde de olabilir. Şayet cevap müstakil değilse yani, tek başına anlaşılmıyorsa burada iki durumla karşılaşırız. Birincisi, olayın Hz. Peygamber'e bakan yönüdür. Örneğin, yaş hurmanın kuru hurma karşılığında satışı sorulduğunda, O "(yaş hurma) kuruduğunda azalır mı?" diye sormuş; ashab buna "evet" deyince Hz. Peygamber öyleyse bu caiz değildir, buyurmuştur. (Ebû Dâvûd, t.y. Büyî' 18; Tirmizî, 1998 Büyî' 14). İkincisi, olayın bir adet ve örfle ilişkili olmasıdır. Örneğin bir kişinin, "yanımda yemek ye!" diyen birine, "ben yemem" diye cevap vermesi gibi ki, aslında bu cevap müstakildir. Ancak örf bunun böyle olmadığını göstermektedir. İşte her iki hususta zikredilen cevap, buna sebep olan unsurla beraberdir ve aynı zamanda soru ile cevap tek cümle kabilindendir.

Şayet cevap sorudan müstakil ise bu durumda üç şekille karşılaşırız. Şöyle ki; cevap daha hususi, eşit ya da daha umumi olabilir. Cevabın daha hususi olması durumunda bazı şartlar muvacehesinde husus itibara alınır. Cevap soruya eşit ya da denk olduğu takdirde ise olay suale tabidir. Şayet cevap daha umumi ise burada iki husus göze çarpmaktadır. Birincisi, cevabın sorulan şeyden daha umumi olmasıdır. Örneğin, Hz. Peygamber'e

"Bida'a kuyusundan abdest alabilir miyiz", diye sorduklarında şöyle buyurdu: "Su temizdir, hiçbir şey onu kirletmez." (Ebû Dâvûd, t.y. Tahâre 34; Tirmizî, 1998 Tahâre 49). İkincisi, cevabın sorulan soruyu ve başka şeyleri de kapsamasıdır. Nitekim kendisine deniz suyuyla ilgili soru sorulduğunda, "Onun suyu temizdir, ölüsü ise helaldir" buyurmuştur. Bu cevap hem sorulan soruyu hem de zihne gelmesi muhtemel başka soruları da kapsamaktadır (Ebû Dâvûd, t.y. Tahâre 41; Tirmizî, 1998 Tahâre 52).

Birincisinde, sebebe değil, lafzın umumuna itibar edilir. İmâmü'l-Haremeyn'e (ö. 478/1085) göre İmam Şâfiî'den nakledilen sahih görüş budur. İmam Mâlik (ö. 179/795), Müzenî (ö. 264/878), Ebu Sevr (ö. 246/860) ve Ebû Bekr ed-Dekkâk'a (ö. 405/1015) göre sebebin hususiliği tercih edilir. İkinci durumda ise umuma itibar edileceği kuşkusuzdur (Razî, 1988, s. 1/448; Şirâzî, 2006, s. 53).

Âmm lafzı, sebebi vürûd ile tahsis bağlamında kadâyâ'l-a'yandan da bahsetmek gerekmektedir. Kadâyâ, kadiyyenin çoğulu olup hüküm, takdir, yapma, geçip gitme anlamlarına gelir (Râzî, 1953, s. 540). A'yan ise ayn'ın çoğuludur ve göz, pınar, adet, kişi, bir şeyin kendisi gibi anlamlarda kullanılır. Buna göre, mezkûr tabir, şahıslarla ilgili hüküm ve hadiseler demektir. Örneğin, Hz. Peygamber'in erkeklere ipek giymeyi yasakladığı halde, kaşıntı gerekçesiyle Abdurrahman'a (ö. 32/652) ve Zübeyr'e (ö. 36/656) giymeleri için izin vermiştir. Âlimler bunun tahsis delili olup olmayacağını tartışmıştır. Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) aktardığına göre bu konuda Hanbelilerden iki görüş zikredilmektedir. Emir veya nehiy yoluyla izin verilen ya da yasaklanan şeyin illeti anlaşılıyorsa bu lafız, tahsise konu olabilecektir (Şevkânî, 1994, s. 242).

Şâtıbî (ö. 790/1388), umumi siğaların mutlak anlamda özel önermelere göre düzenlenmediğini; aksi halde, kıyasın tamamen ortadan kalkacağını, ayrıca bu gibi durumların cüz'î olup bunların küllî kuralları geçersiz kılma yönünün bulunmadığını söylemektedir. Nitekim ona göre kadâyâ'l-a'yanın küllî kurallarla çatıştığı farz edildiğinde, bunların, küllî kurallar karşısında tercih edilemeyeceği açıktır (Şâtıbî, 1996, s. 3/232, 262).

Kanaatimizce, kadâyâ'l-a'yan türü hükümlerin, zaruret ya da ihtiyaç kabilinden görülüp umumi hükümlerden istisna edilen ruhsat hükümleri şeklinde yorumlanması mümkündür. Zira ilgili olaylar ve bu konudaki hadisler araştırıldığında belirtilen husus daha da açığa çıkmaktadır.

Bazı Fıkhî İhtilafların Esbâbu Vürûd Kapsamında Çözümü ve İlgili Örnekleri

Esbâbu vürûdi'l-hadîs ile fıkhî ihtilaflar arasındaki bağlantıya ve ilgili konulara temas edildikten sonra burada bazı fıkhî ihtilaflar, hükümle ilgili siğanın tayini, hükümdeki zahiri çelişkinin giderilmesi ve hükmün hasr/daraltma ifade edip etmediği incelenecektir.

Hükümle İlgili Sîğanın Tayini

Bu konuda cuma guslünü emir siğasıyla ifade eden hadis rivayeti temel örnek olarak incelenecektir. İlgili hükmün tayininde bu meyanda varit olan diğer hadis rivayetlerine de gerekli yönleriyle temas edilecektir. Bunlara ilave olarak cuma guslünün vâcip mi yoksa müstehap mı olduğu yönündeki tercih bağlamında esbâbu vürûdun ne gibi bir fonksiyon icra ettiği tespite çalışılacaktır.

Söz konusu hadis şu şekildedir: İbn Ömer, Hz. Peygamber'in, "Sizden biri cumaya geldiği vakit gusül alsın." (Buhârî, Cumu'a 2, 5, 12, 26) buyurduğunu rivayet etmektedir.

Müslim'in rivayetinde aynı hadis, "Sizden biri cumaya gelmek istediğinde gusül (boy abdesti) alsın." şeklindedir (Müslim, Cumu'a 1, 2, 4).

Bu hadislerin lafzında cuma günü gusül almanın emredildiği görülmektedir. Bununla birlikte âlimler hadisteki emir ifadesinin vücûb/farziyet ifade edip etmediğinde ihtilaf etmişlerdir. Zira fıkıh usulü açısından mutlak şekilde varit olan emrin cumhura göre vücûb ifade ettiği malumdur (Sübkî, 2002, s. 41).

Mezkûr ihtilafla ilgili birbirine zıt iki görüş aktarılacaktır. Bunlardan birincisi, selef ve halefin çoğunluğuna göre sözü edilen emir siğasının nedb yani müstehap ifade ettiğidir. İkincisi, Zahirilerin başını çektiği görüştür ki ilgili siğa vücûb ifade etmektedir. İbn Hazm (ö. 456/1064), Hz. Ömer başta olmak üzere bir kısım sahabe ve tâbiûnun bu kanaatte olduğunu belirtmektedir. Ahmed b. Hanbel'den yapılan iki rivayetten birisi bu yöndedir. İbnü'l-Münzir (ö. 318/930), İmam Mâlik'in de bu görüşte olduğunu söylemektedir. Ancak onun öğrencileri ve Mâlikî fakihleri bunu reddetmektedir (San'ânî, 2020, s. 4/181; İbn Hazm, t.y., s. 1/255-259; İbnü'l-Münzir, 1985, s. 4/39-43).

Birinci görüşü savunanlar mevzuyla ilgili başka rivayetleri de dikkate alarak ilgili emir siğasını zahiren vücûb anlamından çıkarıp onu nedbe hamletmektedir (İbn Dakîkul'îd, 2020, s. 2/171). Bu rivayetlerden bir kısmı şöyledir: Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etti: "Her kim güzelce abdest alır, sonra cumaya gelir ve sükût edip hutbeyi dinlerse iki cuma arasında işlediği günahlar, üç gün ziyadesiyle affolunur." (İbn Mâce, İkâme 81; Müslim, Cumuâ 37; Tirmizî, Cumu'a 5). Semüre b. Cündeb'in rivayetine göre Hz. Peygamber buyurdu ki: "Cuma günü abdest alan kişi, iyi yapmış olur. Kim ki gusül alırsa bu daha faziletlidir." (Ebû Dâvûd, Tahâre 128; Nesâî, Cumu'a 9; Tirmizî, Cumu'a 5).

Cumhura göre bahsi geçen Semüre hadisi, ilgili emir siğasının vücûb ifade etmediği hususunda en güçlü delillerden biridir (İbn Dakîkul'îd, 2020, s. 4/186). Yine cumhura göre emir sîğasıyla varit olan hadisin sebebi vürûdu bulunmaktadır. Mezkûr siğanın vücûb ifade etmediği buna dayandırılabilir (Şevkânî, 2005, s. 1/261). Şöyle ki; Urve'nin, Hz. Aişe'den rivayetine göre insanlar evlerinden ve Medine'nin avâli denilen üst mahallelerinden abalarıyla cumaya geliyordu. Vücutlarına toz toprak bulaşıp ve nihayet terliyorlardı. Hz. Peygamber bu yayılan kokudan dolayı, "Bugün için temizlenseniz." (Buhârî, Cumu'a 15; Müslim, Cumu'a 5) diye tavsiyede bulundu.

İkinci görüşü savunanlar emir siğasıyla varit olan hadisin vücûb için olduğunu söylemekte ve bunu bazı ilave delillerle desteklemektedir. Bunlardan bir kısmı şöyle geçmektedir: Ebu Hüreyre'den Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Her Müslümanın yedi günde bir gusletmesi, başını ve bedenini yıkaması [Allah'ın onun üzerindeki] bir hakkıdır." (Buhârî, 2001 Cumu'a 12; Müslim, t.y. Cumu'a 9). Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayetinde, Hz. Peygamber, "Cuma günü gusül almak, her akıl ve baliğ kişiye vâciptir." diye buyurdu (Buhârî, Ezan 161, Cumu'a 2, 3, 12; Müslim, Cumu'a 4, 7). Onlara göre ilgili hadislerde geçen hak ve vâcip sözcükleri guslün farz oluşu konusunda açık bir delildir (San'ânî, 1994, s. 1/127).

İbn Ömer'in rivayetine göre Hz. Ömer cuma günü hutbede iken ilk muhacirlerden biri camiye girdi. Hz. Ömer ona, bu hangi vakittir diye sordu. O kişi, ailesine gidemediğini, ezanı duyar duymaz, hemen abdest alıp geldiğini belirtti. Hz. Ömer "abdesti de (eksik yaptın). Biliyorsun ki Hz. Peygamber (a.s) gusül almayı emrediyordu" buyurdu (Buhârî,

Cumu'a 2; Müslim, Cumu'a 3). Ve yine onlara göre yukarıdaki rivayette, Hz. Ömer'in, uyardığı kişiye hitap ederek, "Biliyorsun ki Hz. Peygamber gusül almayı emrediyordu." ifadesi, vücûb anlamında açıktır (İbn Hazm, t.y., s. 1/256; Şevkânî, 2005, s. 1/260).

Birinci görüşü savunan cumhur, ikinci görüş sahiplerinin delil olarak getirdikleri rivayetlerde geçen hak ve vâcip sözcüklerinin, pekiştirme anlamında olduğunu söylemişlerdir. Zira onlara göre Arap dilinde böyle bir kullanım mevcuttur (San'ânî, 2020, s. 482). Ayrıca İbn Ömer rivayetinde Hz. Ömer'in uyardığı kişiyle ilgili rivayet, vücûb anlamında delil olamaz. Nevevî'ye (ö. 676/1277) göre şayet öyle olsaydı, bu konuda uyarı ile yetinilmeyip o kişinin fiili olarak zorlanması gerekirdi. Oysa ki sözü edilen kişinin mezkûr davranışı bir nevi takrir edilmiş ve birçok sahâbî buna sessiz kalmıştır (Nevevî, t.y., s. 4/535).

Bazı alimler de cumhurun görüşünü teyit kapsamında şöyle söylemişlerdir. İlgili hadisteki vücûb emri, Hz. Aişe'nin guslün sebebi bağlamında zikrettiği rivayetiyle İbn Abbas'ın, Irak'tan gelen birkaç kişinin cuma guslünün hükmüyle ilgili sordukları soruya cevaben zikrettiği vürûd sebebi çerçevesinde neshedilmiştir (San'ânî, 1994, s. 1/126). Zira İbn Abbas ilgili rivayette, gusül almanın faziletli olduğunu ve bunun bidayette ashabın giydikleri yün elbiseleri sebebiyle yayılan kokudan ve uğraştıkları ağır işlerden kaynaklı bir emir olduğunu belirtmektedir (Süyûtî, 2004, s. 72).

Bazıları da Hz. Aişe rivayetine dayanarak gusül hükmünün mezkûr illete dayandığını, bu illetin bulunup bulunmamasına göre hükmün değişeceğini belirtmektedir (İbn Hacer, 1424, s. 2/417). Nitekim İbn Teymiyye (ö. 728/1328) guslün esasta müstehap olduğunu, mezkûr illete binaen hükmün farklılaşacağını söylemektedir (İbn Teymiyye, 2004, s. 21/308).

İkinci görüş sahiplerine göre; Semüre b. Cündeb'in gusül almanın iyi olacağı anlamındaki rivayeti, sened açısından, guslü emreden rivayet ile çelişmez. Zira Semüre rivayetinde iki illet bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, bu rivayetin Hasan-ı Basrî'nin anane'lerinden olması, yani onu "an" edatıyla rivayet etmesinden ibaret olmasıdır. İkincisi ise Hasan'ın (ö. 110/728), Semüre'den işitip işitmediği hususunun tartışmalı olmasıdır. Ayrıca ilgili rivayetlerde, hak ve vâcip sözcüklerinin tevili bağlamındaki iddialar, bir zorlamadan ibarettir, vücûbu asıl anlamından çıkaracak bir karine mevzumuz açısından söz konusu değildir (San'ânî, 2020, s. 4/183).

Diğer taraftan İbn Ömer'in rivayetinde Hz. Ömer'in hutbede yaptığı uyarı aslında guslün vücûb ifade ettiğini göstermektedir. Şayet gusül mübah olsaydı, hutbede böyle bir uyarıya hacet kalmaz ve bu derece ısrar edilmezdi. Guslü terk eden kişiye fiili müdahalede bulunulmaması, onun unutması ya da acele namaza yetişmesi gibi bir mazerete dayanmış olabilir (Mübârekpûrî, t.y., s. 3/8).

İkinci görüş sahipleri Hz. Aişe rivayetindeki gerekçede guslün vâcip olma hükmünün devam ettiğini ve hükmün reddedilmediğini söylemektedirler (İbn Hacer, 1424, s. 2/422). Ayrıca hükmün mezkûr rivayete göre illetle sınırlandırılması problem oluşturmaktadır. Zira bazı illetlerin bulunmaması durumunda hükmün baki kaldığı malumdur. Örneğin sa'yde müşriklere şiddet gösterme/tağlîz (et-Tevbe 9/73) illeti, mevcut olmadığı halde sa'y hükmü devam etmektedir (Şevkânî, 2005, s. 1/258).

İmam Şâfiî guslün vâcip olup olmaması ile ilgili olarak burada iki anlamın söz konusu olabileceğini söylemektedir. Bunlardan biri, guslün cuma namazı için vâcip olduğu,

diğeri ise bunun temizlikle ilgili ahlaki ve ihtiyari bir husus olduğu yönündedir. Ancak ona göre burada ilgili rivayetler doğrultusunda hükmün ihtiyari yönü kastedilmiştir (Şâfiî, t.y., s. 303).

Değerlendirme

Her iki görüşle ilgili naklî ve aklî deliller ve bunların istidlal biçimleri yaklaşık olarak bu şekildedir. Burada emir siğasıyla ilgili rivayet, sıhhat derecesi açısından, diğer muarız rivayetlerden üstün olmakla, bunun tercih edileceği usul açısından müsellemdir. Ancak oradaki emir siğasının tayini, görüldüğü üzere tartışma konusu olmuştur. Burada emrin vücûb ya da nedbe hamledilmesi konusunda rivayetin sebeb-i vürûdü önem kazanmaktadır. Nitekim cumhur bu meyanda bunu göz ardı etmemekte ve diğer rivayetlerin yardımıyla mezkûr siğadan nedb hükmünü çıkarmaktadır. Burada ikinci görüş sahiplerinin salt olarak ilgili lafızlardan hareket edip sebeb-i vürûdu ihmal ettikleri anlaşılmaktadır.

Hükmün Meşru Olup Olmadığını Tespit

Burada arazi kiralama konusu esbâbu vürûd bağlamında ilgili rivayetler çerçevesinde araştırılacaktır. Hadis rivayetlerindeki kira, müzâraa ve muhabere sözcükleri arazi kiralama anlamındadır. Fakihler bu meselelerde, bazı rivayetlere göre caiz, bazı rivayetlere göre de caiz olmadığı şeklinde farklı fıkhî görüşler olarak ortaya konmuşlardır. Buradaki ihtilaf hadislerin zahiren birbiriyle çelişmesinden kaynaklanmaktadır. Konumuzla ilgisi açısından örnek alacağımız hadis, Râfi' b. Hadîc'in rivayetidir. Orada şöyle geçmektedir: "Hz. Peygamber arazi kiralamayı yasakladı" (Buhârî, İcâre 22, Hars 18; Müslim, Büyu' 86, 87, 99).

Nâfi'in (ö. 117/735) rivayetine göre İbn Ömer, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilafeti ve Muaviye'nin saltanatının ilk dönemlerinde arazisini kiraya veriyordu. Ancak İbn Ömer Râfi' b. Hadîc'in yasaklamayla ilgili haberi kendisine ulaşınca bu kiralama işini bırakmıştır. (Buhârî, Hars 18; Müslim, Büyu' 108).

Ebû Hanîfe ile Züfer (ö. 158/775), Râfi' b. Hadîc'in rivayetine dayanarak müzâraa'nın araziden çıkan ürünün üçte biri, dörtte biri karşılığında olsa bile caiz olmadığını söylemektedir (İbn Hacer, 1424, s. 5/17; Semerkandî, 1984, s. 3/263; Aytekin, 2020, s. 523-524). İmam Şâfiî de bu kanaattedir. Şâfiîlere göre müzâraa kısıtlı olarak, ihtiyaca binaen sadece müsâkâtla birlikte bulunması şartıyla caiz olur (Nevevî, t.y., s. 14/416-422). Tâbiûndan Ata, Mücahid, İbn Sîrîn, Tavus ve Kasım b. Muhammed mutlak olarak müzâraayı caiz görmemektedir. Onlara göre bunun altın ve gümüşle olması bir şey değiştirmez. Onlar, arazinin ya sahibi tarafından bizzat ekilmesi ya başkasına istifade için verilmesi ya da bunun, sahibi elinde kalması yönündeki rivayete dayanarak görüşlerini detaylandırmış olmaktadır (Nevevî, 1972, s. 10/198).

Buna karşılık müzâranın meşru olduğuna dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan özellikle Hz. Peygamber'in Hayberlilerle yaptığı anlaşmayı ifade eden İbn Ömer'in yaptığı rivayeti aktaracağız. Orada şöyle geçmektedir: "Hz. Peygamber Hayberlilerle, Hayber'de çıkan meyve ve mahsullerin bir kısmını kendilerine bırakma karşılığında antlaşma yaptı." (Buhârî, İcâre 23; Müslim, Müsâkât 3).

İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ile İmam Muhammed (ö. 189/805), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Dâvûd ez-Zâhirî'ye (ö. 270/884)

göre yukarıdaki hadis, müsâkât ve aynı zamanda müzâraanın caiz olduğuna delildir (İbn Rüşd, 1995, s. 4/1381).

Yukarıda birbiri ile teâruz eden rivayetlerin farklı yollarla tevil edilmeye çalışıldığını belirtmiştik. Arazi kiralamayı meşru gören cumhura göre nehiyle ilgili hadis, mutlak olmayıp aldatma ve cehalet durumlarıyla ilgilidir. Bununla birlikte cumhur kendi arasında, araziden elde edilen mahsullerin yüzdeliği üzerine kira akdi yapmanın cevazını tartışmıştır. Buna göre caiz diyenler rivayetteki yasaklamayı, tenzihi mekruh; caiz değildir diyenler de onu arazi sahibinin muayyen bir kısmını şart koşması şeklinde açıklamışlardır (Nevevî, 1972, s. 10/198).

İbn Hazm nehiyle ilgili hadisin Hz. Peygamber'in Hayberlilerle yaptığı muameleyi anlatan hadisle neshedildiğini belirtmektedir. Zira Hz. Peygamber'in bu muamelesi, O'nun ömrünün son demlerine tesadüf etmektedir (İbn Hazm, t.y., s. 1/48).

İmam Ahmed'e göre nehiyle ilgili hadisin birbirine zıt lafızlarla varid olması, metinde bir ızdırâbın/problemin bulunduğuna delildir. Bu durum, onunla amel etmeyi sorunlu hale getirir. Ancak hadisin Buhârî ve Müslim'de geçmesi açısından İmam Ahmed'in bu tavsifi, ıstılahi anlamdaki ıztırâba yorumlanmamalıdır. Zira bu anlamdaki ızdırâb, zayıflık hükmünü gerektirir (el-Bessâm, 1994, s. 4/213).

Araziyi kiraya verme yasağının ilk dönemlere ait olup bunda yardımlaşma amacının güdüldüğü söylenebilir. Nitekim Hattâbî (ö. 388/998), İbn Abbas'a dayandırdığı bir rivayette onun, bu maksadı fark ettiğini ve buna işaret ettiğini dile getirmektedir (San'ânî, 1994, s. 3/114).

İbn Kayyim nehiyle ilgili rivayetin bütün yönleriyle araştırılması durumunda, buradaki yasaklamanın başkasına zarar verme, zulmetme ve haksız bir yolla kazanç elde etme gibi nedenlerden dolayı olduğunu, dolayısıyla, mezkûr rivayetin kendi içinde mutlakı takyid, mücmeli beyan, müşkili tavzih yönleriyle tevil edilmesi gerektiğini söylemektedir (Azîmâbâdî, 1968, s. 9/260-261).

Değerlendirme

Arazi kiralamayı kabul ya da reddeden görüş sahiplerinin delillerini aktardıktan sonra şunları söylememiz mümkündür: Yukarıda zikri geçen hadisler arasında gerçek bir çelişki bulunmamaktadır. Nehiyle ilgili Râfi' rivayeti mutlak olmayıp mukayyettir ya da belli bir dönemle ilgilidir. Burada nesih yoluyla hükme varmanın pek münasip olmayacağı söylenebilir. Râfi' hadisi, esbab-ı vürûduyla söz konusu yapıldığında nehyin keyfiyeti kolayca anlaşılmaktadır. Nitekim Zeyd b. Sâbit'in şu rivayeti meseleyi daha da anlaşılır kılmaktadır. Mezkûr rivayet şöyledir: "Allah, Râfi'i affetsin. Vallahi ben, bu hadisi ondan daha iyi biliyorum. Hz. Peygamber'e ensardan iki kişi gelmiş ve ihtilaf edip tartışmışlardı. Hz. Peygamber buna binaen, şayet adetiniz böyle ise arazileri kiralamayın, dedi." (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 5/182; Ebû Dâvûd, Büyu' 30; Nesâî, Eymân 45). Hadis şarihlerine göre Zeyd, Râfi'in, ilgili hadisin sadece bir kısmını duyduğunu ve onu bütünüyle rivayet etmediğini söylemektedir.

Hanzala b. Kays'ın rivâyetine göre Râfi' b. Hadîc arazinin altın ve gümüş karşılığında kiralanacağı hususunda bir sakınca bulunmadığını belirtmiş ve yasaklamanın o dönemde özellikle adet haline getirilen su altları ile dere başlarının arazi sahibine ait olması şartıyla yapılan ve karşı tarafı riske sokan hususlarla ilgili olduğunu söylemiştir. Buna göre çekişmeye sebep olmayacak biçimde belirlenen ve güvenceli bulunan kiralama

tür akitler yasaklanmamıştır (Buhârî, Hars 19).

Mübârekpûrî (ö. 1935), Abdulhak ed-Dihlevî'nin (ö. 1052/1642) beyanına dayanarak Ebû Hanîfe'nin dışında müzâraayı reddedenin bulunmadığını, Züfer'in bu konuda Ebû Hanîfe ile aynı görüşte bulunduğu iddiasının ise zayıf olduğunu söylemektedir (Mübârekpûrî, t.y., s. 4/638).

Netice olarak; Râfi' hadisindeki yasaklamanın esbâbu vürûd vasıtasıyla ortadan kalktığını ve arazi kiralamanın aslı itibariyle meşru olduğunu, ayrıca ilgili rivayetler arasında hakiki bir çelişkinin bulunmadığını söylemek mümkündür.

Hareke Tespitinin Hükme Etkisi

Bazen esbâbu vürûd bir lafzın hareke ya da başka bir cihetten doğru anlaşılmasına ve böylece hükmün tespitinde yanlışın giderilmesine yardımcı olur. Bununla ilgili olarak şu rivayeti aktaralım.

Ebû Saîd el-Hudrî'den yapılan rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Ceninin kesilmesi, annesinin kesilmesidir." (Ebû Dâvûd, Edâhî 18; İbn Mâce, Zebâih 15; Tirmizî, Sayd 10).

Bu babda, Câbir, Ebû Ümâme, Ebü'd-Derdâ ve Ebû Hüreyre'den gelen rivayetler de bulunmaktadır. Tirmizî'ye göre ilgili hadis hasendir. Aslı, ذكاة الجنين ذكاة امه şeklindedir. Bu ifade mübtedâ ve haber olmak üzere merfûdur. Merfû olan (ذكاة امه) kesiti mansûb olarak da rivayet edilmiştir. Ancak bu rivayet sağlam değildir. Merfû olduğunda ceninin boğazlanmasından haber verilmiş olur ve annesinin boğazlanmasıyla onun da boğazlanmış sayılacağı hükmü anlaşılır. Dolayısıyla ceninin boğazlanmasına gerek kalmamış olur. Şayet (ذكاة امه) kesiti mansûb kabul edilirse burada teşbih kastedilmiş olur. Bu durumda teşbih harfi olan (ك/kef) hazf edilmiş olup aslı (كمثل ذكاة امه ذكاتا) takdirindedir ki bunun anlamı "Ceninin kesilmesi kesim açısından annesinin kesilmesi gibidir" şeklindedir. Burada masdar ve sıfatı hazfedilip muzaf ileyh, onların yerine geçmiş demektir. Hülasa bu yönüyle bakıldığında ceninin sağ çıktığı taktirde kesilmesi söz konusu olur. Aksi halde, caiz olmaz (Mübârekpûrî, t.y., s. 5/50-51).

Hattâbî, mezkûr rivâyetin ref' ile harekelenmesinin mahfuz bulunduğunu, buradaki ceninden meytenin kastedilmesinin sebeb-i vürûd vasıtasıyla bilindiğini vurgulamaktadır. Şöyle ki, mezkûr hadis sorulan bir soruya cevap olarak gelmiştir. Ashabtan biri, "Ey Allah'ın Elçisi, bizler deve, inek ve koyun kestiğimizde, bunların karnında yavru (cenin) bulunuyor, bunları atalım mı yoksa yiyelim mi?" diye sordu. Hz. Peygamber buna "Dilerseniz yiyin. Zira onun boğazlanması, annesinin boğazlanmasıdır." şeklinde cevap verdi (Zürkânî, 1981, s. 3/84).

İşte bu rivayetten anlıyoruz ki soruyu soran kişi, ölü cenini söz konusu yapmaktadır. Hz. Peygamber de soruya uygun biçimde cevap vermektedir. Böylece hadisin mansûb değil, merfû olarak i'râb edilmesi, sebeb-i vürûd yönüyle pekişmiş olmaktadır.

Fakihler annenin boğazlanması durumunda ondan çıkan ceninin/yavrunun meyte hükmünde olup olmaması yani bunun yenilip yenilmemesi konusunda ihtilaf etmişlerdir (İbn Rüşd, 1995, s. 2/855) Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797), Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'ye göre konumuzla ilgili hadise binaen, ceninin bu durumda yenilmesi caizdir. Zira cenin, hakikaten annenin bir parçası olup ona bitişiktir, dolayısıyla annesinin gıdasıyla

gıdalanır ve nefesiyle teneffüs eder (eş-Şa'rânî, 1989, s. 3/19; İbnü'l-Hümâm, 1970, s. 9/498).

İmam Mâlik, İbn Ömer'in merfû bir rivayetine dayanarak ceninin yaratılış olarak tam olmasını ve tüylerinin çıkmış bulunmasını şart koşmaktadır. Ancak bu rivayetin isnadında bulunan Mübârek b. Mücâhid zayıftır (Zürkânî, 1981, s. 3/83).

İbn Rüşd, hükme medar olan hadisin umum ifade ettiğini, dolayısıyla İmam Mâlik ve arkadaşlarının, bu umumu kıyas ile tahsis etmelerinin münasip olmadığını belirtmektedir (İbn Rüşd, 1995, s. 2/858).

Ebû Hanîfe, Züfer ve Hasan b. Ziyâd'a (ö. 204/819) göre ana boğazlandıktan sonra karnından ölü olarak çıkan cenin meyte hükmündedir ve yenilmesi helal değildir. Zira burada cenin anneye tabi değildir. Her ikisinin hayatı ayrı ayrıdır (Mevsılî, 1998, s. 5/486; Semerkandî, 1984, s. 3/66).

Bazı alimlere göre, bu konuda Ebû Hanîfe ve aynı görüşte bulunanların delilleri sağlam değildir. Zira hadisin nassı karşısında kıyasa gidilemez. Ancak ilgili hadisin Ebû Hanîfe'ye ulaşmadığı ya da onun, bunu anlamı dışında tevil ettiği söylenmektedir (Menbecî, 1983; Mübârekpûrî, t.y., s. 5/50).

Sâdî Çelebi'ye (ö. 945/1539) göre cenin konusunda mezkûr hadis ile yapılan istidlal, Arap dili açısından muvafık değildir. Zira rivayet hem raf' hem nasp ile zikredilmektedir. Mansûb olduğunda teşbih için olduğu açıktır. Merfû olduğunda ise buradaki teşbih pekişmiş olur. Burada (ذكاة الجنين) in takdim edilmesi de bunu göstermektedir. Nitekim bu husus, beyan ilminde malumdur (İbnü'l-Hümâm, 1970, s. 9/498).

Değerlendirme

Konumuzla ilgili olarak cumhur ile Ebû Hanîfe ve onunla aynı görüşte olanlar arasında cereyan eden istidlal biçimleri ve rivayetin dil yönü ana hatları ile bu şekildedir. Hayvanın boğazlanmasıyla ilgili bir hükümde ancak nassa tabi olunacağı esastır. İlgili hadisin dil açısından teşbihe hamledilmesi zoraki bir tevili ima etmektedir. Zira Hz. Peygamber beyanında ahkamı esas alır. Özellikle ilgili hadis esbâbu vürûd çerçevesinde değerlendirildiğinde burada teşbihin murat edilmediği pekişmiş olmaktadır.

Hükümdeki Zahiri Çelişkiyi İzale

Âlimler hacamatın orucu bozup bozmayacağı konusunda ihtilaf etmektedirler. Bunun sebebi, orucun hem bozulacağına hem de bozulmayacağına dair yapılan hadis rivayetleridir. Bu konu genellikle nâsih-mensûh meselesine örnek olarak zikredilmektedir. Ancak bu meselenin böyle geniş bir başlık altında incelenmesi kanaatimizce daha uygundur. Zira zahiri çelişkinin, nâsih-mensûh dışında başka bir yolla da çözülmesi mümkündür. Örnek hadisimiz, Şeddâd b. Evs'in (ö. 58/678) Hz. Peygamber'den yaptığı şu rivayettir: Hz. Peygamber Bakî mezarlığında Ramazan ayında hacamatta bulunan bir adamın yanına geldi ve şöyle dedi. "Kan alan da aldıran da orucunu bozmuş olur." (Buhârî, Savm 32; Ebû Dâvûd, Savm 28; İbn Mâce, Sıyâm 18; Tirmizî, Savm 60). Buna mukabil, İbn Abbas'ın rivayetinde, şöyle geçmektedir: "Hz. Peygamber ihramlı iken kan aldırdı, oruçlu iken de kan aldırdı." (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 1/210, 221, 222, 226; Buhârî, Sayd 11; Ebû Dâvûd, Menâsik 35; Müslim, Hac 87, 88).

Cumhura göre hacamat, mutlak olarak orucu bozmaz. Onlara göre Şeddâd hadisi, İbn Abbas'ın hadisiyle neshedilmiştir. Zira tarih itibariyle İbn Abbas'ın hadisi sonradır. İbn

Abbas'ın sahabeden oluşu, Hz. Peygamber'in hac yılına, Şeddâd'ın sohbeti ise Mekke'nin fethine tesadüf etmektedir. Enes hadisi de cumhurun bu görüşünü desteklemektedir. Nitekim ilgili rivayette, oruçluya kan aldırmanın ilk defa kerih görülmesi, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in oruçlu iken kan aldırmasıyla başladığı ve Hz. Peygamber'in, ona uğradığında, "Bunların her ikisi de oruçlarını bozdu." dediği zikredilmektedir (Dârekutnî, 2004, s. 3/149).

İbn Hazm, Şeddâd hadisinin kuşkusuz sahih olduğunu, ancak Ebu Said'in rivayetinde Hz. Peygamber'in oruçluya kan aldırma ruhsatı verdiğini görmekteyiz. Bununla amel etmek vâcip olur. Zira ruhsat, azimetten sonra olur ki bu husus, hacamatın orucu bozacağı hadisini neshe dair bir delildir (İbn Hazm, t.y., s. 4/336).

Ahmed b. Hanbel, İshâk (ö. 238/853) ve Evzâî'ye (ö. 157/774) göre hacamat hem kanı alanın hem de verenin orucunu bozar. Ahmed b. Hanbel bu konuda Şeddâd b. Evs'in rivayetinin daha sahih olduğunu söylemektedir. İbn Medînî'ye (ö. 234/848) göre de öyledir. Bunlar İbn Abbas hadisinin mensûh olduğunu, çünkü mezkûr hadisi rivayet eden İbn Abbas'ın kendisinin de orucu riske girmesin diye, güneşin batışına doğru hacamatta bulunduğunu söylemektedir (er-Rüheybânî, 2019, s. 4/304).

Mesrûk, Hasan, İbn Sîrîn gibi bazı âlimler, birbirine zıt gibi görünen rivayetlerin arasını bulmaya çalışmış, orucun hacamatla bozulmayacağını, ancak bunun mekruh olacağını söylemiştir. Onlara göre orucun bozulması sevabın eksilmesi anlamında olup burada mübalağa kastedilmiştir (Mübârekpûrî, t.y., s. 3/386). Bazıları Şeddâd hadisinin hususi bir hadiseyle ilgili bulunduğunu, dolayısıyla bozulma hükmünün bu yönle ilgili olduğunu söylemiştir (San'ânî, 1994, s. 2/570).

İmam Şâfiî, *İhtilâfu'l-hadîs* adlı eserinde her iki rivayeti aktarmakta, İbn Abbas hadisinin isnad açısından daha güçlü olup kıyasa daha uygun olduğunu, dolayısıyla, oruçlunun ihtiyaten hacamattan kaçınmasının daha iyi olacağını belirtmektedir. Bu sırra binaendir ki Buhârî, İbn Abbas'ın hadisini, "Kan alan da aldıran da orucunu bozmuş olur." rivayetinden sonra getirmiştir (İbn Hacer, 1424, s. 4/209; Şafiî, 1990, s. 8/640).

Değerlendirme

Her iki gurup kendi tespitleri dahilinde itibar ettikleri rivayetlerin sahih olduklarına inanmaktadır. Ayrıca her iki gurup rivayetler arasındaki teâruzu gidermek için nesh nazariyesine başvurmaktadır. Bu meyanda neshin tespiti her iki görüş için de tartışılabilir. Zira cumhurun nesih iddiasında ilgili rivayette, Hz. Peygamber'in ihramlıyken hacamat yaptığı söylenmektedir. Halbuki burada ihramlı olmaktan veda haccındaki durumu kastedilirse, Hz. Peygamber orada oruçlu değildi. Zira veda haccı Ramazan ayında değil, Zilhicce ayında yapılmaktadır (San'ânî, 1994, s. 2/569).

Ahmed b. Hanbel ve o görüşte bulunanların nesih iddiası salt yorum kaynaklı görünmektedir. Ayrıca bu iddiada tarihin tespiti de söz konusu değildir.

Burada, neshin dışında esbâbu vürûda müracat edilerek bir çözüm bulmak mümkündür. Şöyle ki, Sâbit el-Bennânî, Enes b. Mâlik'e, "Siz, Hz. Peygamber döneminde oruçlunun hacamat yapmasını kerih görüyor muydunuz?" diye sormaktadır. Enes, "zayıf düşme korkusu yoksa, hayır" dedi. Abbas ve İkrime'nin rivayetlerinde, İbn Ömer'in oruçlu iken hacamat yaptırdığı, ancak sonrasında bunu akşamları yapmaya başladığı yönündeki rivayeti, söz konusu kerahet hükmünü pekiştirmektedir (İbn Hacer, 1424, s. 4/205).

İbn Abbas'tan yapılan bir rivayette, Hz. Peygamber'in ihramlı iken oruç tutup hacamat yaptırdığı ve akabinde baygınlık geçirdiği ve dolayısıyla hacamatı kerih gördüğü zikredilmektedir (Süyûtî, 2004, s. 105).

Beyhakî *Şuabu'l-İman*'da Giyâs b. Kellûb tarikiyle şöyle rivayet etmektedir: Hz. Peygamber bir Ramazan'da hacamatçıda, hacamat yaptıran bir adama uğradı. O ikisinin birileri hakkında konuştuklarını gördü ve "Kan alan da aldıran da orucunu bozmuştur", dedi. Beyhakî'ye göre isnatta bulunan Giyâs meçhul bir kişidir (Beyhakî, 2003, s. 9/100).

Hacamatın orucu bozacağı hadisi kapsamında, -ister esbâbu vürûdla ilgili rivayetler ister başka tariklerden gelen rivayetler olsun- ortak nokta bu hükmün mutlak olmadığını ve bunun bir ya da birkaç olay çerçevesinde söylendiğini göstermektedir. Bunlar dikkate alındığında, nesih iddiasına gerek kalmadan rivayetler arasındaki zahiri çelişkinin giderilmesi mümkün gözükmektedir.

Hükmün Hasr İfade Edip Etmediğini Tespit

Burada önce hasrın dil açısından ne anlama geldiği izah edilecektir. Hasr sözlükte, sıkıştırma, dar bir yerin içine alma, hareketten engelleme ve mahsus kılma anlamlarında kullanılır (Devellioğlu, 2008, s. 336). Terimsel olarak Suyûtî'ye (ö. 911/1505) göre hasr kavramı, "kasr" anlamında olup bir şeyi başka bir şeyle sınırlandırmak, tahsis etmektir. Hasr, hakiki ve izafi olmak üzere iki kısımdır. Bu; mübteda ile haber, fiil ile fail, fail ile meful ve hal ile zîlhâl/hal sahibi arasında gerçekleşebilir (İn'am Nevvel Ukkâvî, 1996, s. 543).

Bu kapsamda olmak üzere, fakihler gece kılınan nafile namazlarının kaç rekâtında bir selam verileceği hususunda ihtilaf etmektedir. Bu konudaki hadislerin ihtilaflı olması ve bunların farklı algılanışı söz konusu ihtilafın sebepleri arasındadır. (İbn Rüşd, 1995, s. 1/396). Burada İbn Ömer'in rivayeti, doğrudan mevzumuzla alakalıdır. Zira hasr iddiası bu hadis çerçevesinde tartışılmaktadır. Bahsi geçen hadis şöyledir: "(Ashabtan) biri, Hz. Peygamber minberde iken, ona şöyle sordu: Gece namazı hakkında ne buyurursunuz? Dedi ki; ikişer ikişerdir. Kişi sabah namazını kaçırmaktan korkarsa bir rekât kılar ve böylece kıldıklarını vitir yapmış olur."(Buhârî, Salât 84, Vitir 1; Ebû Dâvûd, Salât 155; Müslim, Müsâfirîn 145, 146, 148; Nesâî, Kiyâmü'l-Leyl 26).

Sünen sahiplerinin İbn Ömer'den tahrîc ettikleri başka bir rivayette, "gündüz" ilavesi bulunmaktadır. Ancak hadis imamları bu gündüz ziyadesini illetli saymaktalar ve İbn Ömer'den hadisi hıfz edenlerin bunu zikretmediklerini söylemektedir. Nitekim Nesâî ziyadeyi yapan râvinin hata ettiğini açıkça belirtmektedir (San'ânî, 2020, s. 4/79; Süyûtî, t.y., s. 2/227).

Cumhura göre yukarıdaki hadisten geceleyin kılınan nafilelerde, iki rekâtta bir selam verileceği anlaşılmaktadır. Bazı Hanefilere göre "ikişer ikişer"in anlamı her iki rekâtta bir oturup teşehhütte bulunmak demektir. Halbuki hadisin râvisi olan İbn Ömer, "ikişer ikişer"in anlamını iki rekâtta bir selam verme şeklinde izah etmiştir. Bu durumda râvinin yorumu, diğer yorumlara göre öncelikli sayılmalıdır (Mübârekpûrî, s. 2/513).

İmam Mâlik'e göre ilgili hadisin zahiri iki rekât kılınacağını göstermektedir. Zira "gece namazı" tabiri, izafe olduğu için marifedir ve bu marifelik, karine yardımıyla mübtedanın haberde hasredildiğine delildir. Şayet ziyade caiz olsaydı böyle bir hasr üslubu kullanılmazdı (İbn Dakîkul'Îd, 2020, s. 4/79). Hatta İmam Mâlik'e göre dört rekât kılmaya niyet eden kişi, iki rekâttan sonra selam verir. Şayet unutarak üçüncü rekâta kalkarsa,

hatırladığında oturur, selamdan sonra sehiv secdesi yapar (Sahnûn, 1324, s. 1/143).

Cumhur ilgili hadisin bir suale cevap olarak geldiğini, onun için burada hasrın bulunmadığını söylemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in fiili buna muarızdır. Zira o, bazen beş rekâtta bir vitir yapmıştır. Burada fiil, ilgili rivayetten hasr anlamının amaçlanmadığına açık delildir (San'ânî, 1994, s. 2/340).

İmam Mâlik, Şafiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre gece ve gündüz nafilelerinde sünnet olanı, iki rekâtta bir selam vermektir; ayrıca dilerse bir rekâtta da selam verilebilir. Ebû Hanîfe'ye göre bir rekâtta bir selam verilmesi caiz değildir. Ayrıca ona göre gece namazlarını ikişer ikişer, dörder dörder, hatta sekiz rekâtta bir selam vererek kılmak caizdir (Şa'rânî, 1989, s. 2/114).

Kısacası, İbn Ömer hadisi, diğer hadislerle beraber düşünüldüğünde, iki rekâtta bir selam vermenin efdaliyete delalet ettiği görülmektedir. Ayrıca gündüz nafilelerinde dört rekâtta bir selam vermenin faziletli olduğu sahih hadislerden anlaşılır. (Itr, 1998, s. 621).

Değerlendirme

İster gündüz ister gece nafileleri olsun, bunlarda cereyan eden fıkhî ihtilaflar, haram helal kabilinden olmayıp sünnet ve fazilet ihtilafı kapsamındadır. Mevzumuza örnek aldığımız İbn Ömer hadisi, zahiren hasr ifade etse de bu konuda varit olan sualin, anlam açısından maksadı açıkladığını görmekteyiz.

Sonuç

Araştırmamızda hadislerin esbâbu vürudunun; ayetlerdeki nüzûl sebepleri gibi nasları anlama ve yorumlamada önemli bir unsur olduğu verilen örneklerden anlaşılmaktadır. Nasları anlama ve yorumlamada lafız ve delaletleri temel olmakla beraber, bunların söylendikleri ortam, münasebet ve aynı zamanda muhatapların konumları ve onların bu yöndeki algılama biçimleri ile sorulan sorular ve kendilerine verilen cevaplar bir bütünsellik oluşturmaktadır.

Esbâbu vürûd ile fıkhî ihtilaflar arasındaki ilişkide İmam Şâfiî başta olmak üzere fakihlerin farklı yollarla da olsa esbâbu vürûdu çeşitli münasebetlerde kullandıkları görülmektedir. Hadis rivayetleri arasındaki zahiri çelişkileri çözmede, hükmün illetini tayinde, hikmet boyutunu tespitte, umum-husus, mutlak-mukayyet ifadelerinde anlamı tashih maksadıyla esbâbu vürûdun büyük bir fonksiyon icra ettiğini söylemek mümkündür.

Çalışmada zikredilen örnek rivayetlerden ve bu bağlamda aktarılan fıkhî görüş ve yorumlardan anlaşıldığı üzere fakihler herhangi bir hadisten bir hüküm istinbat etmek istediklerinde önce rivayetler arası tercihi ve ilgili delaletlerden çıkarılan manaları esas almakta ve akabinde esbâbu vürûdu ilave bir delil olarak kullanmaktadır. Burada hatırlatılması gereken önemli hususlardan birisi de şudur: Hadisle ilgili fıkhî bir hükmün tespitinde alelade bir şekilde esbâbu vürudun kullanılmaması gerekir. Zira hükmün tespiti temelde lafız ve delaletleriyle alakalıdır. Burada esbâbu vürud hükmü anlamak için artı karine görevini icra etmektedir.

Dolayısıyla metot olarak; hükümlerin tespitinde birinci derecede rivayetin kendisini esasa almak, salt olarak rivayet lafızlarından hükmün elde edilememesi durumunda

hadisin zahiri delaletlerinden yola çıkarak dış bağlama kaynaklık oluşturabilecek esbâbu vürûd gibi, bir kısım karinelerden faydalanmak daha sağlıklı sonuçlara ulaştıracaktır.

Burada özellikle şunun altını çizmekte yarar vardır: Rivayetler arasındaki zahiri çelişkiler giderilirken nâsih ve mensûh gibi yöntemlerin yanı sıra esbâbu vürûd da itibara alınmalıdır. Zira esbâbu vürûd sayesinde rivayetler korunmuş olmakta ve bazı hadisler arasında görülen zahiri çelişkiler giderilmektedir. Bu bağlamda sadece nâsih ve mensûh metoduyla çözüm arayışı, zorlama yorum ve tevillere neden olabilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî. (2001). *el-Müsned* (C. 1–45). Müessesetü'r-Risâle.

Ak, A. (2014). İslam Hukuk Felsefesi Köken ve Uyum Odaklı Analiz. Ensar Neşriyat.

Âmidî, A. (1985). *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (C. 1–4). Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Aytekin, M. A. (2020). İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Muâmelât Alanında Yalnız Kaldığı Bazı Görüşler ve Görüşlerin Analizi. Mütefekkir (cilt ve sayı: 7/14). 509-536. DOI: 10.30523/mutefekkir.848031.

Ayvallı, R. (1979). Esbâbü vürûdi'l-hadîs ve Bunun İslâm Teşrîindeki Yeri ve Önemi. AÜ İlâhiyat Fakültesi, Ankara.

Azîmâbâdî, M. (1968). *Avnü'l-mabûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (İbn Kayyım el-Cevziyye'nin Şerhiyle birlikte basım). (C. 1–13). Medine: Mektebetü's-Selefiyye.

Bessâm, A. (1994). *Tavdîhu'l-ahkâm min Bülûgi'l-merâm* (2. bs, C. 1–6). Mekke-i Mükerreme: en-Nahda el-Hedîse.

Beyhakî, A. (2003). *Şu'abü'l-îmân* (C. 1–13). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.

Bilmen, Ö. N. (t.y.). *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhîyye Kamusu* (C. 1–8). İstanbul: Bilmen Yayınevi.

Buhârî, M. (2001). *el-Câmiu's-sahîh*. Dâru Tavku'n-Necât.

Bulkînî, Ö. (t.y.). Mehasinü'l-istilah ve tadminü kitabi İbni's-Salah. Kahire: Dâru'l-Ma'rife.

Câbirî, A. (2005). el-Fıkhu'l-İslami beyne'l-asale ve't-tecdîd. Amman: Dâru'l-nefâis.

Cürcanî, A. (1985). *et-Târifât*. Dâru'l-Kitabil-Arabî.

Dârekutnî, A. (2004). *es-Sünen* (C. 1–5). Beyrut: Müessesetü'r- Risâle.

Demirci, M. (1996). *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (3. bs). M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Derkanî, N. (2001). *et-Telkih şerhu't-Tenkih*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* (25. bs). Ankara: Aydın Kitabevi.

Ebû Dâvûd, S. (t.y.). *es-Sünen*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.

Fadl Hasan Abbas. (1997). *İtkânü'l-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân* (2. bs, C. 1–2). Ürdün: Dâru'l-Furkan.

Ganzâvî, A., & Dâyinnî, İ. (2014). *ed-Dilâle ve'l-ma'ne*. Dımaşk: Dârru'l-Asmâ.

Gazzâlî, Muhammed. b. M. (t.y.). *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye.

Hafîf, A. (2008). *Ahkâmü'l-mu'âmelâti'ş-şer'iyye.* Kahire: Daru'l-Fikirî'l-Ârabî.

Hâkim, M. (2002). *El-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn* (2. bs, C. 1–5). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Hâkim, M. (2003). *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*. Cidde: Dâru İbn Hazim.

Haşimi, S. (2006). *Cevâhiru'l-belağa*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.

Itr, N. (1998). *İ'lamu'l-enam şerhu Buluğul meram min ehadîsi'l-ahkam* (Tahare ve Salat Kısmı). (9. bs). Müessesetü Hüseyn Übeydî.

İbn Dakîkul'Îd, M. (2020). *Şerhu'l-'Umde fi'l-ahkâm* (C. 1–7). Katar: Vizâretü'l-Evkâf.

İbn Fâris, A. (2008). *Mekâyisu'l-luğa*. Beyrut: Dâru İhyâ Türâsü'l-Arabî.

İbn Hacer, A. (2005). *Nüzhetü'n-nazar fi tavdihi Nuhbeti'l-fiker*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî li İhyâi Türâs.

İbn Hacer, E. (1424). *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (C. 1–14). Kahire: Dâru'l-Hadîs.

İbn Haldûn, A. (2004). *el-Mukaddime* (C. 1-2). Beyrut: Dârû Ya'rîb.

İbn Hazm, E. (t.y.). *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (C. 1–12). Beyrut: Daru'l-Fikir.

İbn Kayyim el-Cevziyye, M. (1423). *A'lâmü'l-muvakkı'în 'an rabbi'l-âlemîn*. Cidde: Dâru İbn Hazim.

İbn Kayyim el-Cevziyye, M. (t.y.). *Bedâi'u'l-fevâ'id* (C. 1–4). Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İllmiyye.

İbn Mâce, M. (t.y.). *es-Sünen. Dâru* İhyâ Kütbü'l-Arabî.

İbn Rüşd, E. (1995). *Bidâyetü'l-müctehid* (C. 1–4). Beyrut: Dâru İbn Hazim.

İbn Teymiyye, T. (2004). *Mecmû'u fetâvâ* (C. 1–37). Suudi Arabistan: Vezâretü'ş-Şüûn el-İslâmiyye.

İbnü'l-Hümâm, M. (1970). *Şerhu Fethi'l-kadîr* (C. 1–10). Kahire: Mektebetü'l-Halebî.

İbnü'l-Münzir, E. (1985). *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf* (C. 1–11). Riyad: Dâru't-Tayyibe.

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, A. b. M. (1987). *el-İnsâf*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr.

İn'am Nevvel Ukkâvî. (1996). *el-Mu'cemü'l-mufassal fî İlumi'l-Belağa* (2. bs). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Karadavî, Y. (2002). *Keyfe Neteamel maa's-Sünneti'n-Nebeviyye*. Kahire: Dâru'ş-Şurûk.

Köktaş, Y. (2005). Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs İlmi: Kapsamı ve İçeriğine Yeni Bir Bakış. Usul İslam Araştırmaları, 4(4).

Menbecî, A. (1983). *el-Lübâb fi'l-cem'i beyne's-Sünne ve'l-Kitab* (C. 1–2). Cidde: Daru'ş-Şurûk.

Mevsılî, A. (1998). *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (C. 1–5). Beyrut: Dâru'l-Hayr.

Muhammed Asrî, Z. (1971). *Sebeb-i vürûdi'l-hadîs davâbıt ve meâyîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Mübârekpûrî, E. (t.y.). *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (C. 1–10). Dâru'l-Fikr.

Müslim, M. (t.y.). *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru İhyâ Türâsü'l-Arabî.

Nesâî, A. (1986). *es-Sünen* (2. bs). Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye.

Nevevî, M. (1972). *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim* (2. bs, C. 1–9). Beyrut: Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî.

Nevevî, Y. (t.y.). *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. Dâru'l-Fikr.

Râgıb el-İsfahânî, H. (2009). *Müfredâtü elfâzi'l-Kurân* (4. bs). Dımaşk: Dâru'l-Kalem.

Râmehürmüzî, H. (1984). *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâî'* (3. bs). Beyrut: Daru'l-Fikir.

Razî, F. (1988). *el-Mahsûl fi ilmi Usûli'l-Fıkıh* (C. 1–2). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Râzî, M. (1953). *Muhtâru's-Sıhâh* (7. bs). Kahire: Matbaatü'l-Emîriyye.

Re'fet, M. (1994). *Esbâbü vürûdü'l-hadîs -Tahlîl ve Te'sîs-*. Katar: Vizâretü'l-Evkâf.

Rebî', Ş. (2009). *Esbâbu Vurûdi'l- Hadîs Mefhûmihî ve Fevâidihî*. Cezâir Üniversitesi İslamî İlimler Fakl., Cezair.

Rüheybânî, M. es-Süyûtî. (2019). *Matâlibu ûli'n-nuhâ fî Şerhi Gayeti'l-Müntehâ*. Beyrut: Daru'n-Nevâdir.

Sahnûn, A. (1324). *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (C. 1–16). Suudi Arabistan: Vezaretü'l-Evkâf.

San'ânî, A. (1413). *el-Musannef* (C. 1–11). Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî.

San'ânî, E. (1994). *Sübülü's-selâm fî şerhi Bulûği'l-merâm* (C. 1–4). Kahire: Dâru'l-Hadîs.

San'ânî, E. (2020). *el-Udde alâ şerhi'l-Umde* (C. 1–7). Katar: Vizâretü'l-Evkâf.

Saraç, M. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat* (6. bs). İstanbul: 3F Yayınevi.

Saylan, İ. (2021). *Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbab-ı Vürûd*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Semerkandî, A. (1984). *Tuhfetü'l-fukaha* (C. 1–3). Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Sübkî, T. (2002). *Cem'u'l-cevâmi'* (2. bs). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Süyûtî, (2004). *el-Luma' fi esbâbi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Süyûtî, (t.y.). *Tedrîbu'r-râvî*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye.

Süyûtî, A. (1984). *Celâlüddîn es-Süyûtî, el-Luma' fi esbâbi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru İhyâu Kütübi'l-İlmiyye.

Süyûtî, A. (t.y.). *Şerhu Süneni'n-Nesâî* (C. 1–4). Beyrut: Dâru'l-Kalem.

Şa'rânî, A. (1989). *el-Mîzânü'l-kübrâ* (C. 1–3). Beyrut: Alemü'l-Kütüb.

Şafiî, M. (1990). *İhtilâfu'l-Hadîs* (el-Ümm ile birlikte). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Şâfiî, M. (t.y.). *er-Risâle*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye.

Şâtıbî, İ. (1996). *el-Muvâfakât* (C. 1–4). Beyrut: Daru'l-Marife.

Şehbe, M. (1983). *el-Vasît fî 'ulûm ve mustalahi'l-hadîs*. Cidde: Daru'l-Fikirî'l-Ârabî.

Şevkânî, M. (1994). *İrşâdu'l- Fuhûl ilâ Tahkiki'l- Hakk min İlmi'l- Usûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Şevkânî, M. (2005). *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka* (C. 1–4). Kahire: Daru'l-Hadis.

Şirâzî, E. (2006). *el-Lumâ fi Usûli'l- Fıkh*. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle.

Tirmizî, M. (1998). *el-Câmiu'l-kebîr*. Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî.

Uğur, M. (1996). *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Zeydan, A. (2013). *el-Madhal li-Diraseti'ş-Şeriati'l-İslamiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Zürkânî, M. (1980). *Menâhilü'l-İrfân* (C. 1–2). Mısır.

Zürkânî, M. (1981). Şerhu'l-Muvatta' (Ebhecü'l-mesâlik bi-şerhi Muvatta'i'l-İmâm Mâlik). (C. 1–4). Beyrut: Dâru'l-Fikir.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1572-1595 | Araştırma Makalesi

Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algısı

Sare Evcimik [1]

Öz

Bu araştırmanın amacı, Fırat Üniversitesi İlahiyat ve Eğitim Fakültelerinde 2024-2025 Bahar Döneminde öğrenim gören öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarını belirlemektir. Tarama modelinde yürütülen araştırmada ulaşılan sonuçlara bakıldığında, öğretmen adaylarının, özgeci prososyal davranış algıları yüksek; ben odaklı prososyal davranış algıları düşük ve düşkünlere yönelik prososyal davranış algıları ise orta düzeydedir. Ölçeğin tamamında öğretmen adaylarının prososyal davranış algısı orta düzeydedir. Öğretmen adaylarının istenen olumlu sosyal davranışlarla ilgili özgeci prososyal davranış boyutundaki yüksek algı düzeyleri, prososyal davranışların gelecek kuşaklara aktarılması bakımından olumlu bir durumdur. Öğretmen adaylarının prososyal algılarının demografik değişkenler açısından ele alınmasında ise, kadın öğretmen adaylarının erkeklerden daha fazla özgeci prososyal davranış algı düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir. Ayrıca, 4. Sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının Prososyal Davranış Ölçeği toplamına yönelik algı düzeylerinin, 1. Sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Aile ekonomik durumuna göre de, orta düzey ekonomik gruba mensup öğretmen adaylarının, prososyal davranış algı düzeyleri, zayıf düzey ekonomik gruba mensup öğretmen adaylarına göre daha yüksektir. Araştırma sonunda, birey ve toplum için çok kritik olan prososyal davranışların kazandırılmasında, olumlu algı çok önemlidir. Bu algının oluşturulmasında eğitim, temel faktörlerden birisidir. Bu açından öğretmen yetiştiren fakültelere önemli konuyla ilgili sorumluluklar düşmektedir. Bu fakültelerin öğretim politikaları, öğretmen adaylarına, prososyal davranışlar kazandıracak şekilde olmalıdır. Bunun için öğretmenlik meslek ders içeriklerine buna dair amaç ve konular eklenebileceği gibi, programlara, prososyal davranışlarla ilgili dersler de eklenebilir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Prososyal Davranış, Öğretmen Adayları, Eğitim Fakültesi, İlahiyat Fakültesi.

Evcimik, S. (2025). Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algısı. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1572-1595. https://doi.org/10.15869/itobiad.1714779

Geliş Tarihi	09.06.2025
Kabul Tarihi	02.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr. Elazığ Müftülüğü Manevi Danışmanı, Elazığ, Türkiye, sare_2323@hotmail.com, ORCİD: 0000-0003-4154-3434.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1572-1595 | Research Article

Perception of Prosocial Behavior of Prospective Teachers

Sare Evcimik [1]

Abstract

The aim of this research is to determine the prosocial behavior perceptions of teacher candidates studying at Fırat University, Faculty of Theology and Education in the 2024-2025 Spring Semester. When the results of the research conducted in the screening model are examined, it is seen that the perceptions of altruistic prosocial behavior of teacher candidates are high; their perceptions of self-focused prosocial behavior are low and their perceptions of prosocial behavior towards the needy are at a medium level. The perception of prosocial behavior of teacher candidates is at a medium level in the entire scale. The high perception levels of teacher candidates in the altruistic prosocial behavior dimension regarding desired positive social behaviors are a positive situation in terms of transferring prosocial behaviors to future generations. When the prosocial perceptions of teacher candidates are examined in terms of demographic variables, it was determined that female teacher candidates have a higher level of altruistic prosocial behavior perception than male teachers. In addition, it was determined that the perception levels of teacher candidates studying in the 4th grade towards the total Prosocial Behavior Scale of Teacher Candidates are higher than those studying in the 1st grade. According to the family economic status, the perception levels of prosocial behavior of teacher candidates belonging to the middle economic group are higher than those belonging to the low economic group. As a result of the research, positive perception is very important in gaining prosocial behaviors that are very critical for the individual and society. Education is one of the basic factors in the formation of this perception. In this respect, important responsibilities fall on the faculties that train teachers. The teaching policies of these faculties should be in a way that will gain prosocial behaviors in teacher candidates. For this, goals and topics related to this can be added to the content of teaching profession courses, and courses related to prosocial behaviors can also be added to the programs.

Keywords: Religious Education, Prosocial Behavior, Prospective Teachers, Faculty of Education, Faculty of Theology.

Evcimik, S. (2025). Perception of Prosocial Behavior of Prospective Teachers. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1572-1595. https://doi.org/10.15869/itobiad.1714779

Date of Submission	09.06.2025
Date of Acceptance	02.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Dr., Mufti's Office, Spiritual Advisor, Elazığ, Türkiye, sare_2323@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4154-3434.

Giriş

Bireyin psikolojik bakımdan olgunlaşması ve toplumun huzuru için çok önemli olan prososyal davranışın, insan ile ilgili birçok disiplin gibi, insan davranışları bilimi olan eğitim ve çocuk eğitimi ile olan ilişkisi (Sarnıç, 2023, s.172), konuyu öğretmen adaylarıyla ilişkili kılmaktadır. Çünkü bugünün öğretmen adayları, yarının eğitim ve öğretimden sorumlu birer neferi olan öğretmenlerdir. Eğitim örgütleri, toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin hayatını şekillendirmesi beklenen örgütlerdir (Turhan, vd., 2018, s.52). Öğretmenlerden toplumun, kamunun, okul yöneticilerinin, velilerin ve öğrencilerin beklentilerinin her geçen gün arttığı günümüzde (Turhan ve Erol, 2020, s.123); prososyal davranışlar sergilemeleri de beklenmektedir. Öğretmen adaylarının, çağın gerektirdiği donanım ve yeterliklere sahip olması bir mecburiyettir (Erol ve Özdemir, 2018, s.78). Öğretmen adayları, öğretmeni, şekillendiren, biçim veren, hayata hazırlayan ve bilgi ve aydınlık kaynağı olarak nitelemektedirler (Özdemir ve Erol, 2015, s.56). Dolayısıyla, öğretmen adayları kendilerini prososyal davranışlar sergileyecek doğrultuda yetiştirmelidirler. Prososyal gibi olumlu sosyal davranışların toplumda yaygınlaştırılmasında öğretmenlerin kritik rolü dikkate alındığında, öğretmen adaylarının bu konuda gerekli farkındalık ve duyarlılıklarının önemi daha iyi anlaşılabilir. Öğretmen adaylarının prososyal davranışı fark edip, benimseyip, uygulamaları, bu tür olumlu ve insani davranışların gelecek kuşaklara aktarılmasının yollarından birisidir.

Empati, özgecilik (diğerkâmlık), yardım etme, îsâr ve fedakârlık gibi fikir ve düşünceler bağlamında ele alındığında, kadim zamanlara dayanan prososyal davranış (Akbıyık, 2022; Sucu, 2020), kavram olarak nispeten yenidir. Bu kavram, farklı isimlerde de olsa insanlık tarihinin başladığı dönemden bu yana hayatın içinde olagelmiştir (Almacak (2021, s. 17). Psikoloji, sosyoloji, ilahiyat, ahlak, antropoloji ve iktisat gibi disiplinlerin ilgi alanına giren prososyal davranış kavramı, 1980'li yıllardan sonra, kurumsal verimlilik bağlamında, kurum içi sosyal etkileşim çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bu anlamda kavramın ilk kez Smith vd. (1983) tarafından kullanıldığı belirtilmektedir (Esmer ve Özdaş, 2018, s. 34). Kavramın ilk kez kullanımı bu şekilde olsa da Katz'ın (1964), örgütler (kurumlar) içinde insan güdülenmesini araştırarak prososyal davranış çalışmaları (Durdu, 2021, s.43) öncül olarak görülebilir. Ancak bu kavramın ortaya çıkmasında, "Genovese sendromu" olarak adlandırılan, 1964 yılında ABD'de yaşanan olumsuz bir olaya hiçbir şekilde müdahil olmaması durumunu (Akdoğan, 2021, s.50) da unutmamak gerekir.

Toplum yararına karşılıksız olarak sergilenen olumlu sosyal davranışı ifade eden prososyal davranış bireyin; niyet, irade, empati, cömertlik, hasbilik, fedakârlık ve gönüllüğünü kapsayan, bilişsel arka planı olan, ahlaki bir çatı kavramdır. "*İnsanın diğerini öncelemesi*" halini ifade olarak prososyal davranış (Düzgüner, 2019, s.354), literatürde daha çok diğerkâmlık (özgecilik) terimiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Konum olarak prososyal davranış, yardım etme ile diğerkâmlık arasında ve antisosyal davranışın tam zıddı bir noktadadır (Bağcı Çetin, 2021, s.67). Ancak bu konum, kavramın bireysel ve örgütsel bağlamda ele alınışına göre değişebilmektedir. Prososyal davranışın kaynağı konusunda, genetik, sosyal, içsel motivasyon veya dışsal normlar vb. (Canel-Çınarbaş ve Doğan, 2019) şeklinde farklı görüşler mevcut olsa da bu davranışın çocuklukta oluşmaya başladığı konusunda genel bir uzlaşma vardır (Esmer ve Özdaş, 2018: 78).

Genel anlamda bireyin, ötekilerine karşılıksız yardım etmesi anlamına gelen prososyal davranışın, öğretmen adaylarıyla ilişkisi, eğitim üzerinden kurulabilir. Çünkü prososyal davranış ve öğretmen, eğitim süreci üzerinde kesişmektedir. Bu kesişmenin öğretmen adayı boyutu, bunların ileride insan davranışlarını olumlu yönde değiştirme işi olan eğitimde görev alacak olmalarıdır. Toplumsal kültür, eğitim örgütlerinin en büyük sermayesini oluşturmaktadır ve kültürleme, eğitim örgütlerinin amaçlarının başında gelmektedir (Erol ve Turhan, 2021, s.78). Eğitimin en genel tanımı olan "bireyde istendik yönde davranış değişikliği sürecindeki" (Ertürk, 1998), "istendik davranışın", prososyal davranışları da kapsaması, kesişmenin diğer boyutudur. Nitekim konuyla ilgili çalışmalarda, birçok faktörden etkilense de prososyal davranışların, eğitim seviyesi ile de ilişkili olduğu belirlenmiştir (Sucu, 2020). Bu ilişki, amaçları arasında bireyde öğrenilmiş olumlu sosyal davranışlar geliştirmek de olan formal eğitim ile bu eğitimin başat faktörü olan öğretmeni, prososyal davranışlarla irtibatlı kılar (Çekin, 2013, s.46). Prososyal davranış ahlaki bir erdem olarak ele alındığında, yine eğitimle ilgili olan öğretmen ile öğrenci etkileşimi öne çıkmaktadır. Her biri öğretmen olan okul yöneticileri de prososyal davranışı kazandıracak okul kültürü oluşturmada öne çıkmaktadır (Gülay, 2011, s.73). Bütün bunlara dayanarak, bireyde prososyal davranışlar geliştirmenin, sektör olarak eğitimin, görev olarak da öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının sorumluluğunda olduğu belirtilebilir. Ancak geleceğin öğretmenleri olarak öğretmen adaylarının, bu sorumluluğu üstlenip, yerine getirmeleri, her şeyden önce prososyal davranış ile ilgili algı ve farkındalıklarına bağlıdır. Bu durum, öğretmen adaylarının prososyal davranış algı ve farkındalıklarına yönelik çalışmalara olan ihtiyacı göstermektedir. Bu konuda yapılan araştırmalara bakıldığında, öğretmen adaylarının; yardım etme ve prososyal davranış ilişkisi (Erdinç, 2002), dindarlık ile prososyal arasındaki ilişki (Az, vd., 2020), sosyal duygusal davranışlar bağlamında prososyal davranışlar (Balkan ve Aladağ, 2025), öğretmen adaylarının empatik eğilimi (Sayın, 2003) boyutları çalışılmıştır. Öğretmen adayları bağlamındaki bu çalışmalarda, prososyal davranışın bir boyutu veya başka değişkenlerle ilişkisi ele alınmıştır. Ancak doğrudan öğretmen adaylarının prososyal davranış olgusunun bütününe yönelik algılarını inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamış olması, bu konudaki ihtiyacı göstermektedir. Bu ihtiyaca dayanarak amacı, öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarını belirlemek olan bu araştırmanın, literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Amaç

Bu araştırmanın genel amacı, Fırat Üniversitesi İlahiyat ve Eğitim Fakültelerinde 2024-2025 Bahar Döneminde öğrenim gören öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarını belirlemektir. Bu genel amaca bağlı olarak aşağıdaki alt sorulara cevap aranmıştır:

Öğretmen adaylarının prososyal davranış algıları nasıldır ve bu algılar ilgili ölçeğin alt boyutlara göre nasıl dağılım göstermektedir?

Öğretmen adaylarının prososyal davranış algıları, demografik değişkelere göre farklılık göstermekte midir?

1. Yöntem

Nesnel ve görgül karakterdeki nicel paradigmaya uygun olarak kurgulanan bu betimsel nitelikli araştırma, tarama modelinde yürütülmüştür. Nicel paradigma, mevcut durumu sayısal (nicel) odaklı olarak sınırlandırma, tanımlama, genelleme ve yorumlamayı

amaçlayan tümdengelimci araştırmalardır (Şimşek, 2018, s.87). Nicel paradigma çerçevesinde yer alan tarama modeli "geçmişte ya da halen mevcut bir olgu veya durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi (tasvir) amaçlayan araştırma yaklaşımıdır". Bu yaklaşım, sosyal veya beşerî olay ve olgulara dair "ne idi?", "nedir?", "ne ile ilgilidir?" ve" nelerden oluşur?" gibi sorulara cevap arar (Karasar, 2012, s. 77). Bu araştırma, mevcut durumu yansıtma ve betimlemeyi amaçlayan tarama modeli çerçevesinde yer alan ve amacı "belirli bir zamanda aynı deneyime sahip olan grupların algı ve davranışlarını incelemek" olan Eğilim Tarama Araştırması (Akdağ, 2021) ekseninde yürütülmüştür. Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu 08.05.2025 tarih 34281 sayılı Kararı ile etik kurul kararı alınmıştır.

1.1. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evreni, Fırat Üniversitesi İlahiyat ve Eğitim Fakültesinde 2024-2025 Bahar Döneminde öğrenim gören öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Örneklem ise kolayda örneklem yoluyla, ilgili evrenden randomize olarak seçilen, evreni temsil niteliğine sahip ve çeşitli branşlara mensup toplam 377 öğretmen adayından oluşturulmuştur. Kolayda örnekleme, çalışma evreninden seçilecek örnek kesimin araştırmacının yargılarınca belirlendiği tesadüfî olmayan örnekleme yöntemidir (Haşıloğlu, Baran ve Aydın, 2015). Sosyal ve beşerî disiplinler ile nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan olasılık dışı bir örnekleme yöntemi olan kolayda örneklemenin en büyük avantajı, erişim kolaylığı ve düşük maliyet ve zamandır. Sınırlılığı ise, katılımın deneklerin motivasyonuna bağlı olmasıdır (Stratton, 2021) araştırmada bu örneklem türü, zaman, maliyet ve özellikle erişim kolaylığı açısından tercih edilmiştir. Sosyal ve beşerî bilimlerde %5 toleransla 5000 kişilik evren için 356 örneklem sayısının yeterli olduğu (Balcı, 1995, s. 110) dikkate alındığında, 377 kişilik örneklem sayısı yeterli kabul edilebilir. Tablo 1'de örneklemi oluşturan öğretmen adaylarına ait demografik bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1: Örneklemi oluşturan öğretmen adaylarına ait demografik bilgiler

Değişkenler		**N**	**%**
Cinsiyet	Kadın (a)	276	73.2
	Erkek (b)	101	26.8
Bölüm	PDR (a)	64	16.9
	Din Dersi (b)	70	18.6
	Türkçe-Sosyal (c)	151	40.1
	Fen-Matematik (d)	69	18.3
	Okulöncesi (e)	23	6.1
Yaş	17-20 (a)	128	33.6
	21-24 (b)	178	47.4
	25+ (c)	71	18.9
Sınıf	1 (a)	174	46.2
	2 (b)	54	14.3
	3 (c)	88	23.3
	4 (d)	61	16.2
Aile ekonomik durumu	İyi (a)	78	20.7
	Orta (b)	275	72.9
	Zayıf (c)	24	6.4
Anne eğitim durumu	İlköğretim (a)	277	73.5

	Lise (b)	67	17.8
	Yüksekokul (c)	33	8.7
Baba eğitim durumu	İlköğretim (a)	181	48.1
	Lise (b)	106	28.1
	Yüksekokul (c)	90	23.8
Günlük sosyal medya kullanımı	1 Saat (a)	31	8.3
	2 Saat (b)	57	15.1
	3 Saat (c)	117	31.4
	4 Saat + (d)	172	45.2
Toplam		**377**	**100**

2.2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada iki veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlardan birincisi, araştırmacı tarafından geliştirilen ve toplam 11 sorudan oluşan Kişisel Bilgi Formu (KBF)'dur. İkincisi Carlo ve Randal (2002) tarafından geliştirilen, Yıldız, Boz ve Yıldırım (2012) tarafından üniversite öğrencilerine uyarlanan, toplam 13 maddelik Prososyal Davranış Ölçeğidir (PSDÖ). PSDÖ'nin uyarlama çalışması (pilot uygulama), Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesinde 2024-2025 Bahar Döneminde, çeşitli branşlarda öğrenim gören ve araştırmaya dâhil edilmeyen 117 öğretmen adayından toplanan veriler üzerinden yapılmıştır. Araştırmada AFA için yapılan normallik testinde Skewness ve Kurtosis değerleri "-1.5 ile +1.5" aralığında olduğu için normal dağılım gösterdiği (Tabachnick ve Fidell, 2001) belirledikten sonra analizlere geçilmiştir. Bu analizlerde, KMO=.756; Barlett=.000 ve $\chi 2$=804.571 (sd=66, p<.001) olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplamalarda, bir madde (13. Madde) gerekli uyumu göstermediği için elenerek, toplam 12. Maddelik, Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algısı Ölçeği (ÖAPDAÖ) olarak adlandırılmıştır. Şekil 1'de gösterilen toplam üç faktörlü bu yapı, toplam varyansın %53'ünü açıklamaktadır.

	1. Boyut	2. Boyut	3. Boyut
Madde 1	,786		
Madde 5	,776		
Madde 3	,774		
Madde 4	,633		
Madde 11		,827	
Madde 7		,802	
Madde 12		,633	
Madde 2		,520	
Madde 8			,661
Madde 10			,607
Madde 6			,590
Madde 9			,584

Şekil 1. ÖAPDAÖ'nin AFA Değerleri

Bundan sonra üç boyutlu söz konusu yapının geçerliğini belirlemek için DFA yapılmıştır. Analizlerde toplam üç boyutlu olarak ortaya çıkan yapıya (DFA modeli) dair verilerin analizine geçilmiştir. Bu analizlere dair değerleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. ÖAPDAÖ DFA Uyum İndeksi Değerleri

İndeks	Modifikasyon sonrası	Mükemmel Uyum	Kabul edilebilir Uyum
$\chi 2$	108,864		
sd	49		
$\chi 2/sd$	2.22	$0 \leq \chi 2/sd \leq 3$	$3 \leq \chi 2/sd \leq 5$
CFI	.92	$.95 \leq CFI \leq 1.00$	$.90 \leq CFI \leq .95$
GFI	0.94	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI \leq .95$
AGFI	0.91	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI \leq .90$
RMSEA	.063	$.00 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA \leq .10$
RMR	.061	$.00 \leq RMR \leq .05$	$.05 \leq RMR \leq .08$
SRMR	.068	$.00 \leq SRMR \leq .05$	$.05 \leq SRMR \leq .08$

Kaynaklar: Kline, 2011; Brown, 2006; Şimsek, 2007; Tabachnick & Fidell, 2001; Hu & Bentler, 1999.

Tablo 2'de yer alan DFA sonuçları (CFI=.92; RMSEA<.063; GFI=.90;), literatürde (Baumgartner & Homburg, 1996; Marsh vd., 2006) yer verildiği üzere, referans aralığına göre değerlendirildiğinde, ölçeğe ilişkin uyum indekslerinin kabul edilebilir ve mükemmel seviyelerde olduğu söylenebilir. Görüldüğü gibi araştırmacı tarafından uyarlanan ve "kabul edilebilir" değerlere sahip DFA modelindeki üç alt boyut, yine araştırmacı tarafından adlandırılmıştır. Bu adlandırma; Birinci alt boyut (1, 3, 4 ve 5. maddeler) Ben Adaklı Prososyal Davranışlar (BOPSD), ikinci alt boyut (2, 7, 11 ve 12. maddeler) Özgeci Prososyal Davranışlar (ÖPSD) ve üçüncü alt boyut (6, 8, 9 ve 10. maddeler) Düşkünlere Yönelik Prososyal Davranışlar (DYPSD) şeklindedir. Birinci ve üçüncü alt faktörlerden alınan yüksek puanlar, düşük prososyal davranış algısı ve ikinci alt boyuttan alınan yüksek puanlar ise yüksek prososyal davranış algısı olarak kabul edilmiştir.

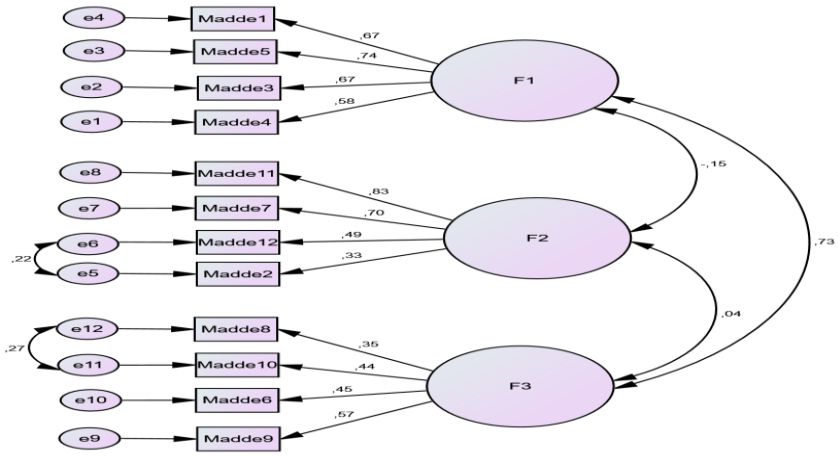

Şekil 2: ÖAPDAÖ'nin Standardize Edilmiş Çözümleme (Standardized Solution) Değerleri

Şekil 2' de görüldüğü üzere DFA' da elde edilen maddelere ait standardize çözümleme değerleri "F1" alt boyutu için .58 ile .74 arasında, "F2" alt boyutu için .33 ile .83, "F3" alt boyutu için .35 ile .57 arasında değişmektedir. Bununla birlikte tüm faktör-madde ilişkileri. 01 düzeyinde anlamlıdır. Standardize edilmiş çözümleme değerlerinin yüksek olması AFA ile elde edilen yapının uygunluğunun önemli bir kanıtıdır. Bu bulgular aynı zamanda ölçme aracının yapı geçerliğinin sağlandığını göstermektedir. Ölçeğin güvenirliği için Cronbach Alpha birinci faktör için ".660", ikinci faktör için ".691" üçüncü faktör için ".668" ve ölçeğin tatmamı için ".693" olarak hesaplanmıştır. Bu şekilde geçerliği ve güvenirliği sağlanan yapı Şekil 2'de görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçlarının Uygulanması

Araştırmada KBF ve ÖAPDAÖ ile verilerin toplanmasında öncelikle araştırma için etik kurul izni ve uyguma için de ilgili dekanlıktan gerekli izinler alınmıştır. İzinler alındıktan sonra kolay erişilebilirlik ile gönüllülük dikkate alınarak, KBF ve ölçek, örnekleme dâhil öğretmen adaylarına yüz yüze ve Google form üzerinden ulaştırılmıştır. Bu şekilde toplanan 528 formadan 34'i eksik doldurma veya uygun doldurmama nedenleriyle elenmiş geriye 494 form kalmıştır. Bunlardan pilot uygulama için ayrılan 177 formdan geriye kalan toplam 377 form, analizler için bilgisayara yüklenmiştir. SPSS paket programı kullanılarak yapılan analizlerde, normallik testi, AFA, DFA, aritmetik ortalama ve standart sapma, ANOVA, LSD ve Scheffe testleri kullanılmıştır. Bunlardan LSD testi, varyans analizi sonucu F değerinin önemli çıkması durumunda kullanılan ve en küçük anlamlı farkın önemli olduğu durumlarda tercih edilen bir testtir (Ergün Bülbül, 2000, s.97). Scheffe testi ise F dağılışını esas alan, α hata payını kontrol altında tutan genel bir kıyaslama yapmada kullanılan bir testtir (Günlü ve Tekin, 2017, s.177). Araştırmada, Scheffe testinde anlamlı bulunmayan farklar için ortalamalar arsındaki minimum farkı ortaya koyan LSD testi kullanılmıştır. Bu testlerde anlamlılık düzeyi ".05" olarak alınmıştır.

1.2. Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algılarına Dair Bulgular ve Yorumları

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının, ölçeğin toplamı ve alt boyutlarına yönelik prososyal davranış algılarının dağılımı Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Öğretmen adaylarının prososyal davranış algıları

Boyutlar	Ortalama	Standart sapma
BOPSD	2.14	.80
ÖPSD	4.10	.64
DYPSD	3.14	.68
Toplam	3.12	.47

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının dağılımını gösteren Tablo 3 incelendiğinde, bunların özgeci prososyal davranış algılarının yüksek (x=4.10); ben odaklı prososyal davranış algılarının düşük (x=2.14) ve menfaat odaklı-düşkünlere yönelik prososyal davranış algılarının ise orta (x=3.14) düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Ölçeğin tamamında ise (x=3.12) yine orta düzeyde algıya sahip oldukları görülmektedir. Ölçeğin BOPSD ve DYPSD boyutları, prososyal davranış için istenmeyen davranışlara yönelik iken, ÖPSD boyutu istenen ve beklenen olumlu sosyal davranışlarla ilgilidir. Buna göre araştırmaya katılan öğretmen adaylarının, tereddüt etmeden, gösterişten uzak, içsel huzur ve tatmin odaklı sergilenen olumlu sosyal davranış algılarının yüksek olduğu belirtilebilir. Beklenti kuramında göre, öğretmen adaylarının olumlu prososyal davranış algı ve tutumları, bu davranışların gelecek kuşaklara aktarılması bakımından umut vericidir (Aras ve Peker, 2024, s.618). Kaldı ki prososyal davranışların olumlu tutum ile ilişkili olduğu (Düzce, 2019, s.10) bilinmektedir. Literatürde, Yaşar ve Erol (2015), yaptıkları çalışmada okul öncesi öğretmen adaylarının, empatik eğilim düzeylerini ortalama (x=3.24) olarak belirlemiştir. Benzer şekilde Yılmaz ve Akyel (2008) de, araştırmalarında, beden eğitimi öğretmen adaylarının empatik eğilim puanlarını "iyi düzeyde" saptamışlardır. Bu durum olasılıkla prososyal davranış ile eğitim arasındaki ilişkiye bağlı olabilir. Prososyal davranışların kazanılmasının aile (Genç, 2021, s.56) ve eğitim (Çekin, 2013, s.67) ile olan ilişkisi dikkate alındığında, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının özgeci prososyal algılarının yüksek olması, gelecek kuşaklara prososyal davranışlar kazandırma bakımından umut verici olarak değerlendirilebilir. Çünkü bugünün öğretmen adayları, geleceğin eğitim veren ebeveynleri ve öğretmenleridirler. Nitekim prososyal davranışlar bir yönüyle eğitim ile ilgilidir (Erol ve Eroğlu, 2024, s.44). Prososyal davranışları "bir başkasına fayda sağlamayı amaçlayan gönüllü davranışlar" olarak adlandıran Eisenberg vd. (2007), eğitimin buradaki işlevi sosyalleşme bağlamında ele almaktadırlar. Buna göre ailede başlayan bu süreç, toplum ve sonrasında da okulda eğitim yoluyla devam etmektedir (Turp ve Kurt Ata, 2022, s. 99).

1.3. Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algılarının Demografik Değişkenlere Göre Analizine Dair Bulgular ve Yorumları

Burada, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının, ölçeğin toplamı ve alt boyutlarına yönelik prososyal davranış algılarının, çeşitli demografik değişkenlere göre analiz edilmesine dair bulgular ve yorumlara yer verilmiştir.

3.3. Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algılarının Cinsiyete Göre Analizine Dair Bulgular ve Yorumları

Empati, özgecilik, karşılıksız yardım etme, rahatlama ve diğerkâmlık olarak tanımlanan prososyal davranışlara (Burak, Sert ve Özdemir, 2024, s. 42) yönelik yapılan çalışmalarda, cinsiyet, önemli bir değişken olarak dikkate alınmaktadır. Çünkü cinsiyet bireyin kişiliği, davranışları, duyguları, düşünceleri ve dünya görüşünü şekillendiren (Avşaroğlu ve Nurkoyuncu, 2021, s.3075) önemli bir olgudur. Bu durum öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarında cinsiyetin dikkate alınmasını önemli kılmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının cinsiyete göre dağılımına dair analiz sonuçları Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. Prososyal Davranış Algısının Cinsiyete Göre Değişimine İlişkin *t* Testi Sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	Ort	Ss	t	p
BOPSD	Kadın	228	2.12	.74	-1,109	,268
	Erkek	84	2.23	.92		
ÖPSD	Kadın	228	4.15	.58	2.266	.024*
	Erkek	84	3.97	.75		
DYPSD	Kadın	228	3.12	.43	,336	.911
	Erkek	84	3.14	.58		
TOPLAM	Kadın	228	3.13	.43	.336	.737
	Erkek	84	3.11	.58		

** p < .05; df=310*

Öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının cinsiyete göre dağılımını ölçeğin tamamı ve alt boyutları itibarıyla gösteren Tablo 4 incelendiğinde, sadece ÖPSD alt boyutunda anlamlı bir farklılık görülmektedir ($t_{(377)}$=2, 266; p<0.05). İstatistiksel olarak anlamlı bu farklılık, kadın öğretmen adaylarının (x=4.15), erkeklerden (x=3.97) daha fazla özgeci prososyal algı düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, Avşaroğlu ve Nurkoyuncu (2021, s.3081)'nun, aktardığı, "kadınların özgecilik düzeylerinin erkeklerden yüksek olduğunu gösteren araştırmalar mevcuttur" şeklindeki literatür bilgisi tarafından desteklenmektedir. Benzer olarak Gündüz'ün (2021, s. 37) de, birçok yabancı kaynaktan aktardığına göre, kadınlar erkeklerden daha fazla özgeci davranış sergileme eğilimindedirler. Aynı doğrultuda, Uygun ve Kozikoğlu (2019), yapmış oldukları çalışmalarında, kız çocukların prososyal davranış eğiliminin erkeklerden daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Kadın öğretmen adaylarının özgeci prososyal davranış algılarının, erkeklerden daha yüksek olmasının genetik mi yoksa toplumsal role mi bağlı olduğu konusu daha detaylı araştırma gerektirmektedir. Avşaroğlu ve Nurkoyuncu (2021, s.3083), toplumsal cinsiyet rolüne vurgu yapmaktadırlar. Yılmaz'a (2023) göre de toplumsal cinsiyet kalıpları, bireyin sergileyeceği prososyal davranışın yönünü belirlemektedir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarından kadınların, özgecilik düzeylerinin erkeklerden daha fazla olması, kültürel faktörlerden kaynaklanabilir (Ünlü, 2023; Gülay Ogelman ve Erten Sarıkaya, 2014; Dökmen, 2009).

3.4. Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algılarının Branşa Göre Analizine Dair Bulgular ve Yorumları

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının öğrenim

gördükleri branşa göre dağılımına dair analiz sonuçları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. Branşa Göre Prososyal Davranış Algısına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p	Fark
BOPSD	Gruplar arası	5.380	4	,253	2.156	.074	-
	Gruplar içi	191.552	307	,247			
	Toplam	196.932	311				
ÖPSD	Gruplar arası	2.107	4	,515	1.300	.270	-
	Gruplar içi	124.383	307	,220			
	Toplam	126.490	311				
DYPSD	Gruplar arası	1.637	4		.889	.471	-
	Gruplar içi	141.355	307				
	Toplam	141.993	311				
TOPLAM	Gruplar arası	.462	4	,286	.512	.727	-
	Gruplar içi	69.258	307	,178			
	Toplam	69.720	311				

Öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının öğrenim gördükleri branşa göre dağılımını ölçeğin tamamı ve alt boyutları itibarıyla gösteren Tablo 5 incelendiğinde, bu algılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bu farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının, öğrenim gördükleri branşlara göre hem alt boyutlar hem de toplamda farklılaşmadığı ($F_{4\text{-}311)}$ =,512, p>0.05) şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu konuda Cebeci'nin (2022) aktardığı ilgili araştırmalarda, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin, özgecilik düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının farklı branşlarda (PDR, Fen-Matematik, Türkçe-Sosyal, Okulöncesi, İlahiyat) öğrenim görmelerine rağmen, benzer prososyal davranış algılarına sahip olmaları, bu olgunun bilişsel boyutu kadar, duyuşsal boyuta da (Demirkol, 2019, s.39) bağlı olabileceğini düşündürmektedir. Çünkü branşları farklı olsa da tüm bu öğretmen adaylarının, duyuşsal boyutu çok güçlü olan "öğretmenlik" mesleğine yönelik benzer algılara sahip oldukları söylenebilir. Farklı branşlara mensup öğretmen adaylarını, benzer prososyal davranış algısında buluşturan faktör, bunların eğitim ve ilahiyat fakültesinde almış oldukları öğretmenlik meslek bilgisi dersleridir, denilebilir. Nitekim bu derslerin içeriğinde, pozitif psikoloji, empati, yardım etme ile prososyal davranışla ilgili birçok bilgi ve paradigmanın (Yavuzer, 2017, s.79) olduğu bilinmektedir.

3.5. Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algılarının Sınıfa Göre Analizine Dair Bulgular ve Yorumları

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının öğrenim gördükleri sınıfa göre dağılımına dair analiz sonuçları Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6. Sınıfa Göre Prososyal Davranış Algısına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p	Fark
BOPSD	Gruplar arası	4.110	3	1.370	2.189	.089	-
	Gruplar içi	192.822	308	.626			
	Toplam	196.932	311				
ÖPSD	Gruplar arası	2.514	3	.838	2.082	.103	-
	Gruplar içi	123.975	308	.403			
	Toplam	126.490	311				
DYPSD	Gruplar arası	2.082	3	.694	1.517	.210	-
	Gruplar içi	140.911	308	.458			
	Toplam	142.993	311				
TOPLAM	Gruplar arası	1.814	3	.605	2.742*	.043	a-d
	Gruplar içi	67.906	308	.220			
	Toplam	69.720	3				

** $p < .05$.*

Öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının öğrenim gördükleri sınıfa göre dağılımını ölçeğin tamamı ve alt boyutları itibarıyla gösteren Tablo 6 incelendiğinde, sadece ölçeğin toplam puanında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Yapılan LSD testi, bu istatistiksel olarak anlamlı farklılığın, 1. Sınıf ile 4. Sınıf öğrencileri (öğretmen adayları) arasında olduğunu göstermiştir ($F_{(3\text{-}308)}$ =2,742, $p<0.05$). Buna göre, 4. Sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının (x=3.24; ss=.49), prososyal davranış algı düzeyleri, 1. Sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarına göre (x=3.00; ss=.45) daha yüksektir. Bu bulgu, Kasapoğlu'nun (2014), "3. Sınıf öğretmen adaylarının özgecilik düzeyi, 1. Sınıflara göre daha yüksektir" şeklindeki araştırma sonucu tarafından desteklenmektedir. Bu bulgu, literatür (Durdu, 2021; Kara, 2012; Gülay, 2011) tarafından da desteklendiği üzere, sınıf düzeyi yükseldikçe öğretmen adaylarının prososyal davranış algı düzeylerinin de yükseldiği şeklinde yorumlanabilir. Eğitim düzeyi ile prososyal davranış arasındaki doğrusal ilişki (Özdemir, 2010, s.46), bu yorumu destekler niteliktedir. Çünkü birçok öğrenme teorisinin işaret ettiği gibi, tüm birey davranışları gibi prososyal davranış da biliş öncülüne bağlıdır (Bağcı Çetin, 2021, s.64). Nitekim Çekin'in (2013) bazı kaynaklardan (Bekkers ve Graff, 2005; Wilson ve Musick, 1997) aktardığına göre, eğitim düzeyi, bireylerin prososyal davranışlar gösterme eğilimlerini güçlendirmektedir. Benzer

şekilde Harputlu'nun (2015) da, Bernt'in araştırmasından aktardığına göre, üniversite son sınıf öğrencilerinin yardım etme puanları, diğerlerine göre daha yüksek olarak hesaplanmıştır. Çünkü prososyal davranışlar sadece duygularla değil, alınan eğitimin sonucu olarak bilişsel durumlarla da alakalıdır (Genç, 2021, s.78). Eğitimin prososyal davranışlarla olan ilişkisi sadece bireyin aldığı eğitim veya öğrenim gördüğü sınıfla ilgili olmayıp, ebeveynlerin eğitim seviyesine de bağlıdır. Bu konuda yapılan çalışmalar, ebeveynlerin eğitim seviyesi yükseldikçe çocuğun da olumlu sosyal davranışlar sergileme düzeyinin yükseldiğini göstermiştir (Baykut, 2022, s.59). Sonuçta, araştırmaya katılan öğretmen adaylarından 4. Sınıfların prososyal davranış algılarının, 1. Sınıflara göre yüksek düzeyde olması, eğitim fakültesi ve ilahiyat fakültesinde alınan eğitimin buna yönelik bilişsel destek sağladığı ve bu duyguyu desteklediği söylenebilir.

3.6. Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algılarının Aile Ekonomik Durumuna Göre Analizine Dair Bulgular ve Yorumları

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının aile gelir durumuna (ekonomik duruma) göre analiz sonuçları Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7. Ekonomik Duruma Göre Prososyal Davranış Algısına Dair ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p	Fark
BOPSD	Gruplar arası	.324	2	.162	.254	.776	-
	Gruplar içi	196.609	309	.636			
	Toplam	196.932	311				
ÖPSD	Gruplar arası	2.845	2	1.422	3.555*	.030	b-c
	Gruplar içi	123.645	309	.400			
	Toplam	126.490	311				
DYPSD	Gruplar arası	.546.	2	.273	.592	.554	-
	Gruplar içi	142.447	309	.461			
	Toplam	142.993	311				
TOPLAM	Gruplar arası	.779	2	.389	1.745	.176	-
	Gruplar içi	68.941	309	.223			
	Toplam	69.720	311				

* $p < .05$.

Öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının ailenin ekonomik durumuna göre dağılımını, ölçeğin tamamı ve alt boyutları itibarıyla gösteren Tablo 7 incelendiğinde, bu algılar arasında sadece ÖPSD alt boyutunda anlamlı bir farklılık görülmektedir. Yapılan Sceheffe testi, bu istatistiksel anlamlı farklılığın, orta düzey ekonomik grup ile zayıf ekonomik düzey grubu arasında olduğunu göstermiştir. Buna göre, orta düzey ekonomik

gruba mensup öğretmen adaylarının (x=4.14; ss=.57), prososyal davranış algı düzeyleri, zayıf düzey ekonomik gruba mensup öğretmen adaylarına göre (x=3.77; ss=.95) daha yüksektir. Bu bulgu, Altıntaş'ın (2020) yaptığı araştırmada ulaştığı "gelir düzeyi yükseldikçe, prososyal davranış sergileme olasılığı artmaktadır" şeklindeki sonuç tarafından desteklenmektedir. Ancak Ayten (2009, s. 140), "ekonomik bakımdan sıkıntı yaşayanların muhtaçlara daha empatik davrandığını" bulgulamıştır. Araştırmacıya göre bu durum, kültürel değerlerdeki "düşenin halinden düşen anlar" veya "tok açın halinden ne anlar" anlayışını çağrıştırmaktadır. Bu araştırma bulgularına dayalı olarak, aile ekonomik durumunun bireyin prososyal davranış algısı ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu ilişkinin yönü ise başta kültürel durum değişkeni olmak üzere birçok farklı değişkene bağlı olarak değişebilmektedir. Nitekim Çekin (2013, s.87) de, konuyla ilgili yaptığı çalışmada, ailenin aylık ortalama gelirinin, bireyin prososyal davranış eğilimi düzeyi üzerinde etkili olduğunu belirlemiştir.

3.7. Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algılarının Sosyal Medya Kullanım Süresine Göre Analizine Dair Bulgular ve Yorumları

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının günlük sosyal medya kullanım süresine (saat olarak) göre analiz sonuçları Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8. Prososyal Davranış Algısının Sosyal Medya Kullanım Süresine Göre Değişimine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p	Fark
BOPSD	Gruplar arası	3.274	3	1.091	1.736	.160	-
	Gruplar içi	193.658	308	.629			
	Toplam	196.932	311				
ÖPSD	Gruplar arası	1.776	3	.592	1.462	.225	-
	Gruplar içi	124.713	308	.405			
	Toplam	126.490	311				
DYPSD	Gruplar arası	.290	3	.097	.208	.891	-
	Gruplar içi	142.703	308	.463			
	Toplam	142.993	311				
TOPLAM	Gruplar arası	.114	3	.371	1.666	.174	-
	Gruplar içi	68.606	308	.223			
	Toplam	69.720	311				

Tablo 8 incelendiğinde, bu algılar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. Bu durum iki olasılığa bağlı olabilir. Birincisi, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının benzer sosyal medya kullanım süresine sahip olmaları, ikincisi ise

sosyal medya kullanım süresinin prososyal davranış algısı üzerinde etkili olmamasıdır. Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının günlük sosyal medya kullanım süresinin değişken olduğu görülmektedir. Bu durum birinci olasılığın geçerliliğini azaltmaktadır. Geriye, günlük sosyal medya kullanım süresi ile prososyal algı arasındaki ilişki kalmaktadır. Buna yönelik olarak literatürde genel anlamda medyanın, bireyin davranışları üzerinde etkili olduğu ve bu etkinin ise medyanın kullanım şekline bağlı olduğuna (Greitemeyer, 2011) dair bilgiler vardır. Buna göre, bireyin kimlik ve kişiliği üzerindeki etkisi olduğu (Işık ve Kaptangil, 2018) belirtilen, günümüzün sanal dünyasında geçirilen sürenin, öğretmen adaylarının prososyal algılarını etkilemesi beklenebilir. Araştırmada bu beklentinin gerçekleşmemesi, sosyal medyada geçirilen süreden ziyade, sosyal medyanın kullanım şekline bağlı olabilir.

3.8. Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algılarının Anne Eğitim Düzeyine Göre Analizine Dair Bulgular ve Yorumları

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının anne eğitim düzeyine göre dağılımına dair analiz sonuçları Tablo 9'da görülmektedir.

Tablo 9. Prososyal Davranış Algısının Anne Eğitim Düzeyine Göre Değişimine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p	Fark
BOPSD	Gruplar arası	1.621	2	.811	1.283	.279	-
	Gruplar içi	195.311	309	.632			
	Toplam	196.932	311				
ÖPSD	Gruplar arası	.980	2	.490	1.206	.301	-
	Gruplar içi	125.510	309	.406			
	Toplam	126.490	311				
DYPSD	Gruplar arası	.029	2	.014	.031	.969	-
	Gruplar içi	142.964	309	.463			
	Toplam	142.993	311				
TOPLAM	Gruplar arası	.094	2	.047	.209	.811	-
	Gruplar içi	69.625	309	.225			
	Toplam	69.720	311				

Tablo 9 incelendiğinde, bu algılar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu literatürdeki araştırma bulgularıyla örtüşmemektedir. Çünkü literatürde bireyin prososyal davranışlarının hem kendi eğitim düzeyi hem de ebeveynlerinin eğitim düzeyinden etkilendiği (Yılmaz, 2023; Turp ve Kurt Ata, 2022; Çubukçu, 2019) belirtilmektedir. Nitekim bireyin prososyal davranış farkındalığı ve sergilemesi, güçlü bir karakter ve irade eğitimini gerektirir (Demirkol, 2019) ki, bunun ilk aşaması ebeveynlerdir. Eğitim düzeyi yüksek, bilinçli ebeveynlerin buna dair çocuğu eğitme olasılığı ise daha yüksektir. Araştırmada, anne eğitim düzeyinin öğretmen adaylarının prososyal algısını istatistiki olarak anlamı farklılık görülmediği şeklindeki

bulgu, bunların büyük çoğunluğunun (%73.1) anne eğitim düzeyinin ilköğretim seviyesinde olmasının, bir etken olup olmadığı tartışılabilir. Çünkü Clark ve Ladd (2000), çocukların prososyal eğilimlerinin ılımlı, sevecen ve sıcak bir ebeveyn-çocuk ilişkisine bağlı olduğunu (Bağcı Çetin, 2021, s.21) belirtmiştir. Bunun yanında ebeveynlerin, çocuğun prososyal eğilimler kazanmasında etkili olduğu bilinen akranlara (Erten, 2012, s.47) dair ortam oluşturmada da bilinçli davranma sorumluluğu vardır. Tüm bunlar ebeveyn eğitim düzeyi ile ilişkili olduğundan, düşük anne eğitim düzeyine sahip öğretmen adaylarının, bu durumdan etkilenmesi söz konusu olabilir. Ancak bunun için detaylı araştırmalara ihtiyaç olduğu da açıktır.

3.9. Öğretmen Adaylarının Prososyal Davranış Algılarının Baba Eğitim Düzeyine Göre Analizine Dair Bulgular ve Yorumları

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının baba eğitim düzeyine göre dağılımına dair analiz sonuçları Tablo 10'da görülmektedir.

Tablo 10. Prososyal Davranış Algısının Baba Eğitim Düzeyine Göre Değişimine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p	Fark
BOPSD	Gruplar arası	1.153	2	.577	.910	.403	-
	Gruplar içi	195.779	309	.634			
	Toplam	196.932	311				
ÖPSD	Gruplar arası	1.189	2	.595	1.466	.232	-
	Gruplar içi	125.300	309	.406			
	Toplam	126.490	311				
DYPSD	Gruplar arası	.333	2	.167	.361	.697	-
	Gruplar içi	142.660	309	.462			
	Toplam	142.993	311				
TOPLAM	Gruplar arası	.102	2	.051	.227	.797	-
	Gruplar içi	69.617	309	.225			
	Toplam	69.720	311				

Öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının, baba eğitim düzeyine göre dağılımını, ölçeğin tamamı ve alt boyutları itibarıyla gösteren Tablo 10 incelendiğinde, bu algılar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. Öğretmen adaylarının prososyal davranış algıları arasında baba eğitim düzeyine göre anlamlı fark olmaması, birkaç nedene bağlanabilir. Birincisi araştırmaya katılan öğretmen adaylarının demografik bilgilerini gösteren Tablo 1 incelendiğinde, bunların yaklaşık yarısının (%47.8) baba eğitim düzeyinin ilköğretim olduğu görülmektedir. Buradaki benzeşme durumu, olasılıkla, öğretmen adaylarının benzer prososyal algılar geliştirmelerine yol açmış olabilir. Nitekim babanın eğitim düzeyinin, çocuğun değer düzeyini ve çocuğun değer düzeyinin de prososyal eğilimlerini etkilediği (Yılmaz, 2023, s.69) bilinmektedir. İkincisi, Aslan ve Yanık'ın (2024, s.1587) işaret ettiği, babanın ailedeki

tutumu olabilir. Çünkü babanın demokratik, otoriter, aşırı koruyucu veya izin verici tutumunun, çocuğun prososyal eğilimlerinde izleri vardır. Türkiye'de öğretmenlik mesleğini seçenlerin benzer sosyo-kültürel ailelere mensup olması (Taş, 2012; Baykara, 2013; Erden, 1998; Tezcan, 1992), bu ailelerde benzer ebeveyn tutumlarını akla getirmektedir. Bu olasılık, öğretmen adaylarının benzer prososyal algılara sahip olmalarını sonuç vermiş olabilir. Ancak her iki olasılık için de detaylı araştırmalar yapılması gerektiğini belirtmek gerekir.

4. Sonuç ve Öneriler

Bireyin dengeli gelişimi ve toplumun huzuru için çok önemli olan prososyal davranışların, bir yönüyle eğitim ile alakalı olması, konuyu mevcut öğretmenler ile geleceğin eğitiminde söz sahibi olacak olan öğretmen adaylarıyla ilişkili hale getirmektedir. Nitekim bunu doğrular şekilde, günümüzde okullarda yürütülen formal eğitim ve öğretimde prososyal davranış kazandırma amacı, okulun hedefleri arasında yer almaktadır. Okuldaki formal eğitim, öğretim programları üzerinden öğretmen vasıtasıyla icra edildiğinden, söz konusu davranışların kazandırılmasında öğretmen öne çıkmaktadır. Bu durum mevcut öğretmenler kadar, öğretmen yetiştirme ile de yakından ilişkilidir. Çünkü öğretmenin okuldaki öğretim anlayış ve faaliyetleri, yetiştirilme bağlamından bağımsız değildir. Bundan dolayı prososyal davranışların kazandırılmasında öncelik, öğretmen adaylarının buna dair biliş, duyuş, farkındalık ve algıların oluşturulmasıdır. Motivasyonunu bu öncelikten alan bu araştırmada, öğretmen adaylarının prososyal davranış algıları incelenmiştir. Nicel çerçevede kurgulanıp, tarama modelinde yürütülen araştırmada, alt amaçlar bağlamında ulaşılan sonuçlara aşağıda yer verilmiştir.

Araştırmaya katılan eğitim ve ilahiyat fakültesi öğretmen adalarının prososyal davranış algıları şu şekilde belirlenmiştir: Öğretmen adaylarının, ÖPSD algıları yüksek; BOPSD algıları düşük ve MO-DYPSD algılarının ise orta düzeydedir. Ölçeğin tamamında öğretmen adaylarının prososyal davranış algısı orta düzeydedir. Araştırmada uygulanan ÖAPDAÖ'nin BOPSD ve MO-DYPSD boyutları, prososyal davranış için istenmeyen davranışlara yönelik olduğundan, öğretmen adaylarının istenen olumlu sosyal davranışlarla ilgili ÖPSD boyutundaki yüksek algı düzeyleri, prososyal davranışların gelecek kuşaklara aktarılması bakımından olumlu bir durumdur. Zira herhangi bir davranışa dair olumlu algı ve tutum, öğretmen adayları açısından hem o davranışı sergileme olasılığını ve hem de öğretme olasılığını artırması beklenebilir. Öğretmen adaylarının bu olumlu algıları, genetik, sosyal etkileşim ve eğitimin ürünü sayılabilir. Nitekim öğretmen adaylarının prososyal davranış kazandırmada sergileyecekleri davranış, algı, biliş, tutumun birer bileşenleridir.

Araştırmanın ikinci alt amacına yönelik olarak, öğretmen adaylarının prososyal algılarının demografik değişkenler açısından ele alınmasında ise, kadın öğretmen adaylarının erkeklerden daha fazla ÖPSD algı düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir. Araştırmada kadın öğretmen adaylarının özgecilik düzeylerinin erkeklerden yüksek olması, cinsiyetin de dahil olduğu kültürel etkilerin algı üzerindeki etkisini göstermektedir. Nitekim Türk kültüründe, prososyal davranışla yakından ilgili olan özgecilik, empati, şefkat ve fedakârlık gibi değerlerin kadına atfedilme oranının, erkeklerden daha yüksek olduğu bilinmektedir. Kadının bu kültürde sosyalleştiği dikkate alındığında, kadın öğretmen adaylarının, erkeklerden daha yüksek özgeci algıya sahip olmasında kültürün bu unsuru etkili olmuş olabilir.

Araştırmada, öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının öğrenim görülen sınıf değişkeni bağlamında ele alınmasında, 4. Sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının, ÖAPDAÖ toplamına yönelik algı düzeylerinin, 1. Sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmada bu durum, eğitim süreci ve düzeyinin prososyal davranış algı ve eğilimini artırmasına bağlı olabileceği değerlendirilmiştir. Çünkü birçok öğrenme teorisinin işaret ettiği gibi, tüm birey davranışları gibi prososyal davranışlar da eğitimin neticesi olan biliş ile alakalıdır. Buradan hareketle de 4. Sınıfların prososyal davranış algılarını destekleyecek daha fazla bilişsel birikime sahip olmaları, onların bu yöndeki algılarını etkilemiş olabileceği söylenebilir. Diğer taraftan bu bilişsel birikimin oluşmasında, eğitim fakültesi ve ilahiyat fakültesinde alınan ders içeriklerinin de etkili olmuş olabileceği belirtilebilir.

Ekonomik durumun bireyin algı, tutum ve davranışlarını etkilediğinden hareketle, araştırmada, öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının aile gelir durumuna göre değişimi ele alınarak, analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, orta düzey ekonomik gruba mensup öğretmen adaylarının, prososyal davranış algı düzeyleri, zayıf düzey ekonomik gruba mensup öğretmen adaylarına göre daha yüksek olarak belirlenmiştir. Bireyin kişisel olarak veya mensup olduğu ailenin ekonomik durumunda göre prososyal davranış algı ve eğilime yönelik farkı araştırma sonuçları mevcuttur. Araştırmada, mali durumu orta düzeyde olan aileye mensup öğretmen adaylarının, prososyal davranış algı düzeylerinin, zayıf düzeydekilere göre daha yüksek olması, ekonomik olarak yardım etmeyi kolaylaştırma kadar, "veren el alandan üstündür" şeklindeki birey inancına da bağlı olabileceği değerlendirilmiştir.

Araştırmada, öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının, branş, sosyal medya kullanım süresi, anne ve baba eğitim düzeyi değişkenlerine göre, istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Araştırmada bu durum, adı geçen faktörlerin bireyin prososyal algısı üzerinde istatistiki olarak anlamlı farklılaşmamasından ziyade, bunların benzer sosyo-kültürel ailelere mensup olmaları ile içerik bakımından olmasa da öğretmenlik meslek bilgisi bağlamında benzer eğitim içeriklerine dayalı bilişsel birikime sahip olmalarına bağlı olabileceği değerlendirilmiştir. Ancak bunun için her iki olasılığa dair detaylı araştırmalar yapılması gerektiği de açıktır.

Sonuçta, birey için olduğu kadar, daha yaşanabilir bir sosyal yaşam için de çok kritik olan prososyal davranışlarda ilk adım, olumlu algıdır. Bu olumlu algının oluşturulmasında aile (özellikle de ebeveyn tutumları) ilk akla gelen kurumdur (Mestre, vd., 2019). Aileden sonra, toplum ve eğitim ise burada temelleri atılan prososyal algı ve tutumları pekiştiren kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Çalışmanın konusu itibarıyla eğitimin, olumlu prososyal davranış algısı kazandırmada temel kurumlardan birisi olması, öğretmen yetiştiren fakültelere önemli sorumluluklar yüklemektedir. Çünkü bu fakültelerin öğretim politika ve paradigmaları, geleceğin öğretmenleri olan öğretmen adaylarına, prososyal davranış gibi olumlu sosyal davranışlar kazandırma misyonu taşımaktadır. Bu misyon öğretmenlerin eliyle toplumda olumlu prososyal davranış algısının yaygınlaştırılması şeklinde tezahür edebilir. Ancak bunun için öğretmen yetiştiren fakültelerin öğretim politikalarında, programların gözden geçirilmesi ve aile ile daha etkili ilişkiler kuracak sistemler ihdas etme anlamında, yeniden yapılanma ihtiyacı olduğu açıktır. Yine bu fakültelerde ders veren öğretim elemanlarının da öğretmen adaylarına, prososyal davranışlara dair olumlu algı ve eğilimler kazandırmada büyük role sahip oldukları söylenebilir. Dolayısıyla öğretmen yetiştiren fakültelerde görev

yapan öğretim elemanlarının bu yeterliliğe sahip olmalarının sağlanması önemlidir. Ayrıca öğretmen yetiştiren fakültelerdeki topluma hizmet ile ilgili ders ve etkinliklerin, prososyal davranışların gelişimine katkı sağlayacak şekilde işlevsel hale getirilmesinde de fayda vardır. Bunlardan başka, ilahiyat ve eğitim fakültelerde öğrenci kulüplerinin yardım organizasyonları düzenlemeleri, Kızılay Kurumu ile işbirliği yapılması, Ramazan ayı yardım etkinlikleri de öğretmen adaylarına prososyal davranış kazandırmada katkı sağlayabilir.

Araştırma sonuçlarında dayalı olarak aşağıdaki önerilere yer verilmiştir:

• Prososyal davranışların eğitim ile ilgili olması ve bu davranışların kazandırılmasında eğitim ve öğretmenlerin rolü dikkate alındığında, eğitim ve ilahiyat gibi öğretmen yetiştiren fakülte programlarına bununla ilgili daha fazla dersler konulmalıdır.

• Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının prososyal davranış algılarının genel itibarıyla orta düzeyde olması dikkate alındığında, öğretmen yetiştiren fakültelerde bu algıyı yukarı taşıyacak etkinliklerin düzenlenmesi gerektiği söylenebilir. Bu etkinlikler, yardımlaşma, gönüllü katkı sağlama veya empati sağlayan faaliyetler şeklinde olabilir.

• Öğretmen yetiştiren fakültelerde prososyal davranış algı ve farkındalıkları artırmak üzere düzenlenecek etkinlikler, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kızılay, Yeşilay, AFAD gibi çeşitli kurumlar ve sivil toplum kuruluşları ile beraber yapılabilir.

• Araştırmada, kadın öğretmen adaylarının erkeklerden daha fazla prososyal davranış algı düzeyine sahip oldukları göz önüne alındığında, bu konuda genetik veya kültürel nedenlere dair detaylı araştırmalar önerilebilir.

• Araştırmacılara önerilecek diğer bir husus da prososyal davranış algısı ile ekonomik durum arasındaki ilişkinin çok boyutlu olarak incelenmesidir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. 08.05.2025 -34281 tarih ve sayılı Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Kararı.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Decision of the Fırat University Social and Human Sciences Research Ethics Committee dated 08.05.2025 and numbered 34281.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Akbıyık, E. (2022). Evli bireylerdeki evlilik uyumu ile özgecilik ve empatik eğilim arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı.

Akdağ, M. (2021). *Bilimsel araştırmalarda istatistiksel analizler*. Ankara: Nobel Yayınları.

Akdoğan, A. (2021). Öğretmenlerin özgeci davranışları ile öğretmen liderliğine yönelik algı ve beklentileri arasındaki ilişkisinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı.

Almacak, Y. (2021). Yunus Emre'nin şiirlerinin Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in özgecilik teorisi bağlamında incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Psikoloji Bilim Dalı.

Altıntaş, K. (2020). Gelir düzeyi ile prososyal davranış arasındaki ilişki: Ampirik bir inceleme. Yüksek lisans tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalı.

Aras, E. ve Peker, A. (2024). Planlı davranış kuramına göre ergenlerin psikolojik yardım alma tutumu ve niyeti. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 16(4), 617-627.

Arslan, R., ve Yanık, D. (2024). Okul öncesi dönemdeki çocukların prososyal davranışları ile anne-baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Millî Eğitim*, 53 (243), 1587-1604.

Avşaroğlu, S. & Nurkoyuncu, S. (2021). Kadınlar ve özgecilik. *International Social Sciences Studies Journal, 7* (85), 3075-3085.

Ayten, A. (2009). Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü. Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı.

Az, M. Sait ve Acar, M. Cevat (2020). Dindarlık ile özgecilik arasındaki ilişki üniversite öğrencileri ile yapılan bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 742-773.

Bağcı Çetin, B. (2021). Prososyal davranış psikoeğitim programının okul öncesi dönem 5-6 yaş çocuklarının prososyal davranışlarına, sosyal duygusal uyumuna ve yaşam doyumuna etkisi. Doktora tezi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı Okul Öncesi Eğitimi Bilim Dalı.

Balcı, A. (1995). *Sosyal bilimlerde araştırma-yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: TDFO Yayıncılık.

Baltan, B. & Aladağ, E. (2025). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının örgütsel vatandaşlık davranışları ile sosyal duygusal yetkinlikleri arasındaki ilişki. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 119-147.

Baumgartner, H., & Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161.

Baykara, P. K. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-kültürel özellikleri ve

öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2). https://doi.org/10.17860/efd.30656.

Baykut, İ. E. (2022). Ergenlerin prososyal davranışları ile özyeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı.

Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research.* New York: Guilford Press.

Browne, M. W., & Cudeck, R. (1992). Alternative ways of assessing model fit. *Sociological Methods & Research*, 21(2), 230-258.

Burak, Y., Sert, C., ve Özdemir, E. (2024). Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde çalışan yönetici ve uzmanların prososyal davranışlarının değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 24(1), 41-63.

Canel-Çınarbaş, D. ve Doğan, F. (2019). Travma sonrası stres ile prososyal davranış arasındaki ilişkide travma sonrası büyümenin rolü. *Nesne*, 7(15), 201-213.

Cebeci, A. (2022). Üniversite öğrencilerinin özgecilik ve algılanan sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı.

Çekin, A. (2013). İmam hatip lisesi öğrencilerinin prososyal davranış eğilimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(28), 34-45.

Çubukçu, A. (2019). 48 – 72 aylık çocukların prososyal davranışları ile annelerinin prososyal davranışları ve ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Ana Bilim Dalı Okul Öncesi Eğitimi Bilim Dalı.

Demirkol, M. (2019). Dinî bir tutum olarak yardımseverlik. *GUİFD* 7(2), 211-232.

Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. Ankara: Remzi Kitapevi.

Durdu, İ. (2021). Okullarda prososyal davranış ve pozitif ses çıkartma davranışı oluşumunda lider-üye etkileşiminin rolü. Doktora Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Bilim Dalı.

Duru, E. (2002). Öğretmen adaylarında empatik eğilim düzeyinin bazı psikososyal değişkenler açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 12, 21-35.

Duru, E. (2004). Öğretmen adaylarında empati -yardım etme eğilimi ilişkisi ve yardım etme eğiliminin bazı psikososyal değişkenler açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 31-41.

Düzce, H. A. (2019). Eğitim fakültesi öğrencilerinin demokratik algı ve tutumları ile ahlaki olgunlukları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ortak Yüksek Lisans Programı.

Düzgüner, S. (2019). Pro-sosyal davranışlarda diğerkâmlığın (özgecilik) tanımı ve konumu. *Bilimname*, XL (4), 351-373.

Erden, M. (1998). *Öğretmenlik mesleğine giriş*. İstanbul: Alkım Yayınları.

Ergün Bülbül, S. (2000). Çoklu karşılaştırma testleri ve bir örnek uygulama. *Öneri*, 3(14), 95-100.

Erol, Y. C. (2024, Aralık 26-30). *Pedagojik formasyon eğitimi alan çocuk gelişimi mezunu öğretmen adaylarının eğitim-öğretim programı ve öğretmen yetiştirme sisteminde yapılan değişiklikler hakkındaki görüşleri* [Tam Metin]. Ege 12. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, İzmir, Academy Global Publishing House, s. 4413-4431. https://www.egekongresi.org/kongre-kitaplari

Erol, Y. C. ve Eroğlu, M. (2024). *Okul öncesi öğretmen adaylarının hizmet öncesi öğretmen eğitimi ve Milli Eğitim Akademisi'ne ilişkin görüşlerinin incelenmesi*. M. Doruk (Ed.) Eğitim & Bilim 2024-IV içinde (s. 657-676), Efe Akademi Yayınları.

Erol, Y. C., & Özdemir, T. Y. (2018). Öğretmen adaylarının okul tabanlı mentorluk ve özyeterlik algılarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(2), 874-894.

Erten, H. (2012). Okul öncesi eğitime devam eden 5-6 yaş çocuklarının sosyal beceri, akran ilişkileri ve okula uyum düzeyleri arasındaki ilişkilerin izlenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim.

Ertürk, S. (1998). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan Yayınları.

Esmer, Y. ve Özdaş, K. (2018). *Akademik Yönetimde Psikolojik Sözleşme İhlali, Etik Liderlik ve Prososyal Davranışlar*. Çizgi Kitapevi.

Genç, F. G. (2021). Annelerin prososyal davranışları ve tutumları ile okul öncesi dönem çocuklarının prososyal davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı Okul Öncesi Eğitimi Bilim Dalı.

Greitemeyer, T. (2011). Effects of prosocial media on social behavior when and why does media exposure affect helping and aggression? *Current Directions in Psychological Science,* 20(4), 251-255.

Gülay Ögelman, H. ve Erten Sarıkaya, H. (2014). Okul öncesi dönem çocuklarının oyun davranışlarının akran ilişkileri üzerindeki yordayıcı etkisi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 14 (3), 301-321.

Gülay, H. (2011). 5-6 yaş grubu çocuklarda okula uyum ve akran ilişkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 10(36), 1-10.

Gündüz, K. (2021). İlkokul 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin ebeveynlerinin duygusal zeka ve özgecilik özellikleri ile çocukların sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Biruni Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık.

Günlü, Z. ve Tekin, M. E. (2017). Kıl keçisi oğlaklarının büyüme hızına ana yaşı ve işletme etkisini araştırmada bazı çoklu karşılaştırma testlerinin karşılaştırılması. *Eurasian Journal of Veterinary Science*s, 33 (3), 176-183.

Harputlu, İ. (2015). Dinî tutum ve özgecilik ilişkisi (SDÜ örneği). Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.

Haşıloğlu, S. B., Baran, T. ve Aydın, O. (2015). Pazarlama araştırmalarındaki potansiyel problemlere yönelik bir araştırma: kolayda örnekleme ve sıklık ifadeli ölçek maddeleri. *Pamukkale, İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 2(1), 19-28.

Hu, L. T. and Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.

Işık, M. ve Kaptangil, İ. (2018). Akıllı telefon bağımlılığının sosyal medya kullanımı ve beş faktör kişilik özelliği ile ilişkisi: üniversite öğrencileri üzerinden bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 695-717.

Kara, O. (2012). Kur'ân'a göre insan şahsiyetine etki eden faktörler. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV (25), 1-24.

Karasar, N. (1999). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın dağıtım.

Kasapoğlu, F. (2014). İyilik hali ile özgecilik arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergis*i, 13, 271-288.

Kline, R.B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. (3rd ed.). New York: Guilford Press.

Marsh vd., 2006 Marsh, H. W., Hau, K.-T., Artelt, C., Baumert, J., & Peschar, J. L. (2006). OECD's brief self-report measure of educational psychology's most useful affective constructs: cross-cultural, psychometric comparisons across 25 countries. *International Journal of Testing*, 6(4), 311-360.

Mestre, M. V., Malonda, E., Samper, P., Llorca, A., & Tur-Porcar, A. (2019). Development of prosocial behavior in Spanish adolescents and its relations to parenting styles. In D. J. Laible, G. Carlo, & L. M. Padilla-Walker (Eds.), *The Oxford handbook of parenting and moral development* (pp. 197–211). Oxford University Press.

Özdemir, H. R. (2022). Kur'an-fıtrat ilişkisi ve insanı yöneten değerler. *Dini Araştırmalar*, 25(62), 221-244.

Özdemir, T. Y. ve Erol, Y. C. (2015). Pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının okul, öğretmenlik ve öğrenci kavramlarına ilişkin algıları. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(4), 215-244.

Sarnıç, A. (2023), Dünya'da ve Türkiye'de prososyal davranışlar üzerine çalışmalar: lisansüstü tezlere ve TRDİZİN makalelere yönelik bir içerik analizi. *Sosyal Bilimler Akademik Gelişim Dergisi* (SOBAG), 1(1), 1-20.

Sayın, S. (2003). Farklı programlarda okuyan öğretmen adayı üniversite öğrencilerinin empatik eğilimi, öğretmenlik mesleğine karşı tutum ve mesleki benlik saygısı. *S.D.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (6), 74–84.

Stratton, S. J. (2021). Population research: convenience sampling strategies. *Prehospitaland Disaster Medicine*, 36 (4), doi:10.1017/S1049023X21000649.

Sucu, M. (2020). Pandemi döneminde sağlık çalışanlarının duygusal zekâ durumları ile

prososyal davranışları arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi,* 19(41), 665-698.

Şimsek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giris: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları.* Ankara: Ekinoks Basın Yayın Dağıtım Ltd Sti.

Şimşek, A. (2018, Ed.). "Araştırma modelleri" içinde *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2001). Using multivariate statistics. Boston: Allyn and Bacon.

Taş, M. Y. (2012). Demirci eğitim fakültesi sosyal bilgiler öğretmenliği adaylarının profili ve sosyal bilgiler öğretmenliğini tercih etme nedenlerinin değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 64-76.

Tekin, F. N. (2019). Üniversite öğrencilerinin bağlanma stilleri ile prososyal davranış arasındaki ilişkilerin incelenmesi. Yüksek Lisans tezi**.** Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bilim Dalı.

Tezcan, M. (1981). *Eğitim sosyolojisine giriş*. Ankara: A.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Turhan, M., & Erol, Y. C. (2020). Öğretmen görüşlerine göre eğitim örgütlerinde kronizm, sessizlik ve sinizm arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *35*(4), 874-886.

Turhan, M., Erol, Y. C., Demirkol, M., & Özdemir, T. Y. (2018). Örgütsel bağlılık, iş doyumu ve iş stresi arasındaki ilişki. *Turkish Studies: Educational Sciences, 13* (27), 1491-1507.

Turp, H. H. ve Kurt Ata, H. (2022). Prososyal davranışlara duygu ve aile odaklı bir bakış. *Spor, Eğitim ve Çocuk,* 2 (2), 98-107.

Uygun, N. ve Kozikoğlu, İ. (2019). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların sosyal yetkinlik davranışlarının incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 20(1), 305-321.

Ünlü, S. (2023). Toplumsal cinsiyetin bulanık suları: kimlik, beden ve cinsel fark üzerinden bir yaklaşım. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi* 3(1), 117-134.

Yaşar, M. ve Erol, A. (2015). Okul öncesi eğitimi öğretmen adaylarının empatik eğilim düzeyleri ile düşünme stilleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 2(2), 38-65.

Yavuzer, N. (2017). Bir prososyal davranış kaynağı olarak özgeci motivasyonun ilgili alan yazını ışığında değerlendirilmesi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi,* 14-1(27), 105-126.

Yılmaz, İ. ve Akyel, Y. (2008). Beden eğitimi öğretmen adaylarının empatik eğilim düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(3), 27-33.

Yılmaz, Ş. Ş. (2023). Okul öncesi çocukların değer düzeyleri ile prososyal davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı Okul Öncesi Eğitimi Programı.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1596-1621 | Araştırma Makalesi

Türkçe Öğretmenlerinin Dinleme Eğitimi Uygulamalarına Dair Görüşleri

Fatma Nur Doğan [1]

Öz

İnsanın edindiği ilk dil becerisi olan dinleme; sesli uyarıcıları işitme, kavrama, anlama, zihinde yapılandırma, değerlendirme temeline dayanan zihinsel ve fiziksel boyutlara sahip karmaşık bir beceridir. Düşünen, sorgulayan, araştıran, bilgiye ulaşan, öğrenen, üreten bireyler yetişmesinde dinleme eğitiminin büyük önemi vardır. Dinleme eğitiminin amaçlarına ulaşmasında ise Türkçe öğretmenleri işlevsel bir role sahiptir. Bu araştırmada Türkçe öğretmenlerinin dinleme eğitimi uygulamalarına yönelik görüşlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Nitel yaklaşımda olgubilimsel desende tasarlanan çalışmanın katılımcıları, amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenen 17 Türkçe öğretmeninden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak 6 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme kılavuzu kullanılmıştır. Veriler bire bir görüşme yöntemi ile toplanmış ve içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmada Türkçe öğretmenlerinin dinleme eğitimi kapsamında uyguladıkları etkinliklerin çoğunlukla dinleme aşamalarına göre şekillendiği; Türkçe öğretmenlerinin dinleme etkinliklerini çeşitlendirmeye özen gösterdikleri ancak etkinliklerin çoğunlukla birbirine benzer nitelikte ve sınırlı sayıda olduğu; dinleme etkinliklerinin öğrencilerin odaklanmalarını, dinleme motivasyonlarını, eleştirel düşünme becerilerini vb. olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte Türkçe öğretmenlerinin süreç içerisinde öğrenciden, materyalden, ortamdan, müfredattan kaynaklı bazı sorunlar yaşadıkları; benzer ölçme araçları ve ölçütler çerçevesinde ölçme ve değerlendirmede bulundukları tespit edilmiştir. Ayrıca dinleme eğitimi kapsamındaki uygulamalı sınavların dinleme farkındalığı oluşturma, bütüncül değerlendirmeye imkân tanıma gibi faydaları yanında iş yükünü arttırma, dinleme kaygısına sebep olma gibi olumsuz yönleri olduğu da saptanmıştır. Türkçe öğretmenleri; dinleme eğitimine ayrı bir ders saati ayrılmasını, sınıf mevcutlarının azaltılmasını, çocuklara ailede dinleme alışkanlığı kazandırılmasını, özellikle ders kitaplarında dinleme/izleme metin ve etkinliklerinin çeşitlendirilmesini ve kısa, öz, açık metinlerin tercih edilmesini önermişlerdir. Çalışmanın dinleme eğitimi uygulamalarına dair Türkçe öğretmenlerinin görüşlerini ortaya koyması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinleme Becerisi, Dinleme Eğitimi, Dinleme Etkinlikleri, Öğretmen Görüşleri, Olgubilim.

Doğan, F. N. (2025). Türkçe Öğretmenlerinin Dinleme Eğitimi Uygulamalarına Dair Görüşleri. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1596-1621. https://doi.org/10.15869/itobiad.1667588

Geliş Tarihi	28.03.2025
Kabul Tarihi	11.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Dr., Elazığ, Türkiye, fatmadgn1414@gmail.com, ORCID:0000-0001-7933-9741

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1596-1621 | Research Article

Turkish Teachers' Opinions on Listening Education Practices

Fatma Nur Doğan [1]

Abstract

Listening, the first language skill acquired by humans, is a complex skill with mental and physical dimensions based on hearing, comprehending, understanding, mentally structuring, and evaluating auditory stimuli. Turkish teachers play a functional role in achieving the objectives of listening education. This study aims to determine the opinions of Turkish teachers regarding the implementation of listening education. The participants in this study, designed using a qualitative approach and a phenomenological pattern, consisted of 17 Turkish teachers selected using purposive sampling. A semi-structured interview guide consisting of six questions was used as the data collection tool. The data was collected through one-on-one interviews and analysed using content analysis. The study found that the activities implemented by Turkish language teachers in the context of listening education were mostly shaped according to the stages of listening, that Turkish language teachers took care to diversify listening activities, but that the activities were mostly similar in nature and limited in number, and that listening activities had a positive effect on students' focus, listening motivation, critical thinking skills, etc. However, it has been determined that Turkish language teachers encounter certain problems related to students, materials, environment, and curriculum during the process, and that they conduct measurement and evaluation within the framework of similar measurement tools and criteria. In addition, it has been determined that practical exams within the scope of listening training have negative aspects such as increasing workload and causing listening anxiety, alongside benefits such as creating listening awareness and enabling comprehensive assessment. Turkish teachers recommended allocating a separate lesson hour for listening education, reducing class sizes, instilling listening habits in families, diversifying listening/viewing texts and activities, especially in textbooks, and preferring short, concise, and clear texts. The study is considered important in terms of revealing the opinions of Turkish teachers regarding the implementation of listening education.

Keywords: Listening Skills, Listening Education, Listening Activities, Teacher Opinions, Phenomenology.

Doğan, F. N. (2025). Turkish teachers' opinions on listening education practices. Title, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 14(3), 1596-1621. https://doi.org/10.15869/itobiad.1667588

Date of Submission	28.03.2025
Date of Acceptance	11.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Dr., Elazığ, Türkiye, fatmadgn1414@gmail.com, ORCID:0000-0001-7933-9741

Giriş

İnsanın en çok başvurduğu dil becerilerinden biri olan dinleme, günümüzde hem çeşitli iletişim ortamlarında hem de dil eğitiminde oldukça dikkat çeken temel becerilerden biridir. Geçmişte özellikle işitme ile eş değer görülmesi onun irade dışında gerçekleştiği inancının doğmasına ve ihmal edilebilir bir beceri olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Ancak her ne kadar doğuştan var olduğuna inanılmış olsa da dinlemenin geliştirilebilir bir beceri olduğunun anlaşılması onun ön plana çıkmasında da etkili olmuştur.

Alanyazında dinleme üzerine birçok tanıma rastlanmaktadır. Dinleme; ses, konuşma, müzik, gürültü vb. sesli uyarıcıları işitmek, anlamak ve zihinde yapılandırmak maksadıyla kulakta ve beyinde yürütülmesi gereken karmaşık bir beceri (Güneş, 2017, s. 83) olarak tanımlanmaktadır. Doğan (2020, s. 104) ise dinlemeyi herhangi bir kaynaktan gelen sesin işitme organı ile işitilmesi, dikkat edilerek algılanması, zihinsel işlemler sonucunda kavranması-anlamlandırılması ve sese tepki verilmesi şeklinde sıralanan bir dizi işlemin yer aldığı zihinsel bir süreç olarak ifade etmektedir. Kısaca dinleme bireylerin anne karnından itibaren dil öğrenimi açısından bir zorunluluk; insan iletişiminin okuryazarlığını, bilgisini ve anlayışını elde etmenin ilk anahtarıdır (Datta ve Roy, 2024, s. 3). Dinleme sürecinin aşamaları aşağıdaki gibi görselleştirilmektedir:

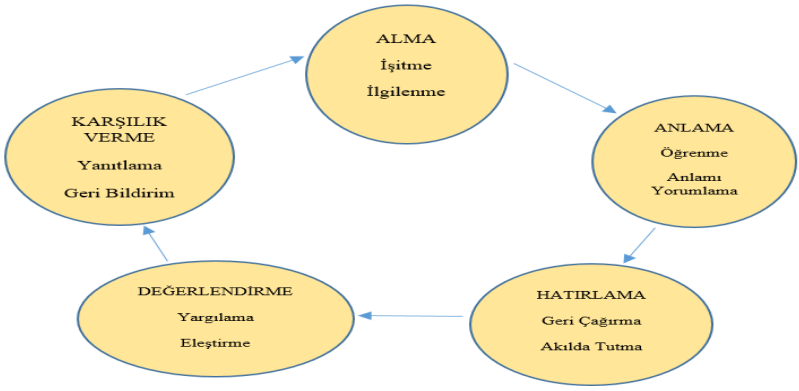

Şekil 1. Dinleme Sürecinin Aşamaları (Güven, 2016, s. 59)

Aile, okul veya çeşitli sosyal ortamlarda sıklıkla kullanılan dinleme becerisi zaman zaman da bir kişiye ihtiyaç bile olmadan gerçekleşebilmektedir. İçinde bulunduğumuz çağda kitle iletişim araçlarından çok fazla yararlanıyor olmak, dinleme becerisinin de hayatın birçok alanında karşımıza çıkabileceğini göstermektedir (Kemiksiz, 2017, s. 512). Öyle ki insanın iletişim kurarak vakit geçirmesinin nasıl şekillendiğine yönelik gerçekleştirilen araştırma bulguları; dinlemenin %40-50, konuşmanın %25-30, okumanın %11-16, yazmanın ise %9 civarında olduğunu ortaya çıkarmıştır (Tangkakarn ve Gampper, 2020, s. 789). Bu durum iletişim kurma sürecinin büyük bir bölümünde ve bu sürecin başarıya ulaşmasında dinleme becerisinin işlevsel bir rolü olduğunu göstermektedir. Hatta dinleme yoluyla edinilen öğrenmelerin konuşma, okuma ve yazma yoluyla edinilen öğrenmelerin toplamına eşit olduğu söylenebilir (Gürbüz ve Yılmaz, 2021, s. 1442). Çoğunlukla bu becerinin doğuştan getirildiği düşünülse de iyi bir dinleme eğitimi ile bireylerin bu beceriyi en iyi seviyede kullanmalarını sağlamak, birey

ve de toplum adına zorunluluk hâline gelmiştir (Eyüp, 2020, s. 140).

Dinleme, bireyin henüz anne karnındayken edinmeye başladığı; konuşma, okuma ve yazma şeklindeki diğer dil becerilerinin temelini oluşturan bir beceridir (Türkben ve Kaya, 2024, s. 697). Dinleme sürecinin daha sağlıklı ve aktif bir şekilde gerçekleştirilmesi, bilinçli bir dinleme eğitimiyle mümkün olabilmektedir (Uzun vd., 2022, s. 369). Dolayısıyla dinleme becerisinin gelişimi uzun zaman almaktadır. Bunun için planlı ve uzun soluklu çalışmalar yapılmalıdır (Kim ve Pilcher, 2016, s. 19). Anne karnında edinilmeye başlayan dinleme becerisi ilkin aile ile kurulan iletişim sürecinde geliştirilir. Bu sebeple dinleme eğitiminin öncelikle ailede başladığı kabul edilir. Anne babanın dinlemenin ön planda olduğu kitap okuma, masal anlatma, şarkı söyleme gibi etkinlikler yardımı ile çocuklarının dinleme becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir (Eyüp, 2020, s. 143). Çocuklar, okula başlayıp okuma becerisini öğrenene dek bilgilerini çoğunlukla dinleme/izleme yolu ile elde ederler. Öyle ki dinleme becerisinde sorun olan çocukların önce konuşma becerisinde sonra da okuma ve yazma becerilerinde zorluklarla karşılaşması kaçınılmazdır (Doğan, 2019, s. 152). Çünkü bilgi birikimi elde etmenin, deneyimleri yeni durumlarla harmanlamanın zamanında kazandırılmış iyi bir dinleme becerisi ile yakından ilişkisi vardır (Özcan, 2021, s. 92). Bu sebeple özellikle okul öğrenmelerinde dinleme becerisinin etkili ve başarılı bir biçimde geliştirilmesine ayrıca özen gösterilmesi gerekmektedir.

Türkçe dersi kazanımları yapı itibarıyla bütün sınıf düzeylerinde dört temel dil becerisini geliştirmeyi hedeflemektedir (Gün ve Durmuş Öz, 2024, s. 572). Bilindiği üzere de Türkçe öğretimi içerisinde en fazla ihmal edilen beceri alanı dinleme/izleme öğrenme alanı olarak kabul edilmektedir (Halitoğlu, 2021, s. 4408). Ancak 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda da dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma temel dil becerileri olarak yer almaktadır. Programda her bir öğrencinin ana dilini etkili ve başarılı bir biçimde kullanan, üst düzey düşünme becerilerine sahip, kimlik ve karakter bakımından olgun bireyler yetişmesine hizmet edecek bir yaklaşımda bulunulduğu belirtilmektedir. Dinleme becerisi sadece işitmeyi değil işitilenleri zihinde anlamlandırmayı kapsamaktadır. Dolayısıyla bu becerinin gelişimine uygun olarak hazırlanan sistematik, dinamik ve devingen bir eğitim programının kullanılması gerekmektedir (Türe Köse, 2025, s. 15). Bilişsel oranı oldukça çok olan dinleme becerisinin kendiliğinden gelişmesi ve dahası eğitiminin yüzeysel olarak gerçekleştirilmesi 21. yüzyıl dünyasında kabul edilemez bir durumdur (Kurudayıoğlu ve Kiraz, 2020, s. 388). Bu bağlamda programda da dinleme becerisinin yaşamdaki yeri ve öneminin sıklıkla vurgulandığı, bu becerinin geliştirilmesinin de ayrı bir öğrenme alanı olarak güvence altına alındığı görülmektedir.

Dinleme becerilerini geliştirmek için öğrencilerin sesleri ayırt edebilmesi, dinlediklerinin ana fikrini belirleyebilmesi ve ayrıntılı metin ve cümleleri dinleyebilecek bilişsel olgunluğa erişmiş olması gerekmektedir (Hasibuan ve Male, 2022, s. 302-303). Ancak dinleme becerisinin eğitiminde başka birçok değişken de rol oynamaktadır. Çifçi (2001, s. 170-176) bunları sağlıklı işitme organı gibi fizyolojik faktörler; mesafe, oturma ve sınıf düzeni, akustik, kalabalık sınıf ortamı gibi fiziki faktörler; dinleyenin ruh hâli, olumsuz tutum ve hareketler gibi psikolojik faktörler; analiz ve yorumlama, canlı ve dinamik bir zihin gibi zihinsel faktörler; öğretmen, konuşmacı, konu gibi diğer faktörler olduğundan söz etmektedir. Bununla birlikte kullanılan malzemelerin niteliği ve çeşitliliği, öğretim ortamlarında gerçekleştirilen uygulamaların zenginliği, öğrencilerin ön bilgilerinin

harekete geçirilmesi bu değişkenlerden bazılarıdır. Tüm gelişim aşamalarında olduğu üzere kimi zaman bilişsel gelişim için ele alınan dil gelişiminin desteklenmesinde öğretmen de oldukça önemli bir unsurdur (Mertol İlgar ve Yağmurtaşan, 2021, s. 1947). Geçmişte ihmal edilmiş olan bu becerinin geliştirilmesi noktasında en büyük görev de sınıf ve Türkçe öğretmenlerine düşmektedir (Doğan, 2010, s. 266). Özellikle öğretmenlerden beklenen temel yaklaşım, dinleme becerisini geliştirmeye yönelik etkinlikler ve uygulamalar yapmaya özen göstermeleridir.

Düşünen, araştıran, sorgulayan, üreten, bilgiye ulaşmayı bilen, öğrendiklerini hayatına aktaran kişilerin yetişmesinde dinleme eğitimi önemlidir. Zihinsel, duyuşsal ve devinişsel aşamalı bir gelişim süreci dinleme etkinliği olarak bilinmektedir (Sevim ve Kaya, 2016, s. 278). Bu kapsamda öğretmen küçük anekdotlar, fıkralar, hikâyeler anlatarak öğrencilerden dinlediklerinin ana fikrini bulmalarını isteyebilir. Çocukların ilgisini çekebilecek metinlerden bazı kelime ve anlam kalıplarını silerek dinlediklerinden hareketle bunları öğrencilerin bulmalarını isteyebilir. Zaman zaman öğrencilerin akran gruplarında sık karşılaştıkları problemlere yönelik örnek olay çalışmalarını sınıf ortamında tartışmaya açabilir. Bu etkinlikler, öğrencilerin dinlerken dikkatlerini toparlamalarında oldukça işlevsel olacaktır (Yalçın, 2018, s. 273-274). Böylece öğrenciler sınıf içi uygulamalarla dinleme sürecine aktif olarak katılacak, öğrencilerin dinleme konusunda bilinç seviyeleri yükselecek ve başarılı dinleyiciler olma motivasyonları artacaktır. Önemli olan öğretmenlerin dinleme eğitimi uygulamalarını başarılı bir bicimde sürdürmeleri ve dinleme eğitimi ile hedeflenen kazanımlara ulaşmayı sağlamalarıdır.

Dinleme becerilerinin ders kitabı içeriklerinde, sınıf içi öğrenme-öğretme süreçlerinde ve ölçme-değerlendirmede yeterli ilgiyi görmediği ve gerekli öneme sahip olmadığı söylenmektedir (Jamila ve Rahman, 2024, s. 321). Sınıfta kullanılabilecek dinlemeye yönelik birçok materyal seçeneği olmasına rağmen dinlemenin öğretmenlerin ve öğrencilerin dikkatini yeteri kadar çekmediği ve dinleme etkinliklerinin çoğunlukla hızlandırılmış veya azaltılmış bir şekilde uygulandığı bilinmektedir. Özellikle öğretmenlerin dinlemede uygun bir yaklaşım uygulama konusundaki yeterliklerinin eksikliği örneğin dinlemeyi etkileyen bütünleştirici becerileri kullanamamaları ve bu beceriyi aceleyle öğretmeye çalışmaları, dinleme becerisini geliştirmede olumsuzluklara yol açmaktadır (Bello, 2018). Dinleme becerisindeki başarı, öğretmenin dinleme konusunda rol model olması ile de ilgilidir. Dinleme becerisi bakımından iyi düzeyde olmayan öğretmenlerden öğrencilere nitelikli bir dinleme eğitimi vermeleri de beklenemez. Aksi durumda öğretmenlerin anlattıkları teoriden öteye geçmeyecektir (Tabak, 2013, s. 179). Bilinmelidir ki öğretmenin kendisinden kaynaklanan problemler çözülmedikçe öğrencinin derse yönelik tutumundan hareketle sınıf ortamında pek çok dinleme engeli ile karşılaşmak da mümkündür. Bu bağlamda öğretmenlerin dinleme konusunda kendilerini, kendi tutumlarını, seçtikleri etkinlikleri, ders materyallerini, kullandıkları stratejileri, ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarını bilmelerini sağlamak öğrenciye dinleme becerisi kazandırma noktasında etkili olacaktır (Bayram, 2019, s. 61). Dolayısıyla dinleme eğitimi kapsamında öğretim süreçlerinin yönlendiricisi konumunda olan Türkçe öğretmenlerinin oldukça önemli olan dinleme eğitimi uygulamalarına yönelik görüşlerini tespit etmenin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Alanyazın incelendiğinde Türkçe öğretmenlerinin dinleme eğitimi uygulamalarında yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini (Bayram, 2019), dinleme

becerisi ve bu becerinin ölçme ve değerlendirilmesinde Türkçe öğretmenlerinin nasıl bir yaklaşım içerisinde olduklarını (Çarkıt, 2018; Dölek ve Demirel, 2022) araştıran bazı çalışmaların olduğu görülmüştür. Dinleme eğitimi etkinliklerinin öğretmen görüşleri bakımından incelendiği bir çalışmanın olduğu da belirlenmiştir (Sevim ve Kaya, 2016). Sınırlı sayıdaki bu çalışmalar, dinleme eğitiminde lokomotif görevini gören Türkçe öğretmenlerinin görüşlerini tespit eden daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu araştırmada dinleme eğitimi kapsamındaki uygulamalı sınavların olumlu ve olumsuz yönlerini öğretmen görüşlerinden hareketle incelenmek de hedeflenmiştir. 2023-2024 eğitim öğretim yılından itibaren uygulanan bu sistemin araştırma içeriğine dâhil edilmesi çalışmanın güncelliğini artırmaktadır. Bununla birlikte süreci yönlendirici konumdaki Türkçe öğretmenlerinin dinleme eğitimi uygulamaları kapsamındaki görüşlerini bilmenin Türkçe dersi öğretim programlarını hazırlayanlara, Türkçe ders kitabı yazarlarına, diğer Türkçe öğretmenlerine, araştırmacılara vs. ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu sebeple çalışmanın problem durumunu "Türkçe öğretmenlerinin dinleme eğitimi uygulamalarına yönelik görüşleri nelerdir?" sorusu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Araştırma, Türkçe öğretmenlerinin dinleme eğitimi uygulamalarına yönelik görüşlerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu temel amaçtan hareketle Türkçe öğretmenlerinin sınıf içerisinde uyguladıkları dinleme etkinliklerinin neler olduğu, dinleme etkinliklerinin öğrencilerin dinleme becerisini nasıl etkilediği, dinleme eğitiminde karşılaşılan zorlukların neler olduğu, uygulamalı sınavların olumlu ve olumsuz yönlerine ilişkin ne düşündükleri, ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarının ne olduğu, dinleme becerisinin gelişimine yönelik önerilerinin neler olduğu sorularına yanıt aranmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma, Türkçe öğretmenlerinin dinleme eğitimi uygulamalarına dair görüşlerini belirlemeyi hedefleyen nitel bir çalışmadır. Olaylar ve durumların gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşım ile doğal ortamlarında incelenmesine ilişkin bir sürecin takip edildiği araştırma, nitel araştırma olarak bilinmektedir. Nitel araştırmalarda gözlem, görüşme, doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinden faydalanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 41). Bu kapsamda çalışma nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomenolojik) desende yürütülmüştür. Bir fenomen ya da bir kavram doğrultusunda birkaç kişinin deneyimlerinin ortak anlamı, olgubilimsel çalışma olarak bilinmektedir (Creswell, 2016, s. 14). Bu araştırma bir bakıma bilincin araştırılmasını, algılamanın incelenmesini temel almaktadır (Sönmez ve Alacapınar, 2018, s. 92). Fırat Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 13.03.2025 Tarih, 2025/6 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Araştırma Grubu

Çalışma grubu belirlenirken seçkisiz olmayan amaçsal örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Derinlemesine araştırmalar için bilgi bakımından zengin durumların seçilmesi, amaçsal örneklemenin temel niteliklerinden biridir. Bu yöntem, belirli ölçütleri sağlayan ve belirli niteliklere sahip olan bir ya da birden fazla özel durumda çalışılmak

istendiğinde kullanılır (Büyüköztürk vd., 2016, s. 90). Tüm bunlar ışığında araştırmanın çalışma grubunu 2024-2025 eğitim öğretim yılı kapsamında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapan 17 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Nitel çalışmalarda toplanan veriler yeterli düzeye ulaşmaya başladığında örneklem sayısının tamamlanabileceği kabul edilir (Türnüklü, 2000). Bu kabulden hareketle katılımcı sayıları önceden belirlenmemiş, cevaplar belirli bir sayıdan sonra benzer olmaya başladığı için araştırma süreci sonlandırılmıştır. Araştırma konusunda bilgilendirilen katılımcılara gönüllü olur formu da imzalatılmıştır. Araştırma grubuna yönelik bazı bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 1. Demografik Özellikler

Değişken	Gruplar	Çalışma Grubu	
		n	%
Cinsiyet	Kadın	10	58.82
	Erkek	7	41.18
Kıdem	1-5 Yıl	3	17.65
	6-10 Yıl	4	23.53
	11-15 yıl	4	23.53
	16-20 Yıl	4	23.53
	20 ve üzeri	2	11.76
Lisans Derecesi	Lisans	8	47.06
	Yüksek Lisans	8	47.06
	Doktora	1	5.88
Toplam		17	100.0

Veri Toplama Aracı

Araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme kılavuzu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Görüşme kılavuzu hazırlanırken araştırmanın amacı doğrultusunda ilk olarak alanyazın taraması yapılmış, çeşitli sorular oluşturulmuştur. Bağımsız düşünebilmenin önünü açmak adına açık uçlu sorulardan faydalanılmış, kısa ve tek cevaplı sorulardan kaçınılmış, her sorunun farklı bir değişkeni ölçecek nitelikte olmasına özen gösterilmiştir. Bazı soruların cevaplarını derinleştirmek için sonda sorular da oluşturulmuştur. Böylelikle bir taslak ölçek formu hazırlanmıştır. Bu taslak Türkçe Eğitimi alanında görev yapan 1 öğretim üyesi ve 2 Türkçe öğretmenine sunularak uzman görüşü de alınmıştır. Uzman görüşlerinden sonra taslak ölçek formunda gerekli düzeltmeler yapılarak 6 soruluk bir yarı yapılandırılmış görüşme kılavuzu kullanıma hazır hâle getirilmiştir. Kılavuzda yer alan sorular aşağıdaki gibidir:

1. Türkçe öğretmenlerinin öğrencilerin dinleme becerilerini geliştirmek için sınıf içinde uyguladıkları dinleme etkinlikleri nelerdir?

2. Türkçe öğretmenlerine göre dinleme etkinlikleri öğrencilerin dinleme becerisini nasıl etkilemektedir?

3. Türkçe öğretmenlerinin sınıf içinde uyguladıkları dinleme etkinliklerinde karşılaştıkları zorluklar nelerdir?

4. Türkçe öğretmenlerinin değişen sınav yönetmeliği ile dinleme öğrenme alanının uygulamalı sınavla ölçülmesi hakkındaki düşünceleri nelerdir?

5. Türkçe öğretmenlerinin öğrencilerin dinleme becerilerini ölçme ve değerlendirmeye yönelik yaklaşımları nasıldır?

6. Türkçe öğretmenlerinin öğrencilerin dinleme becerilerini geliştirmeye yönelik önerileri nelerdir?

Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında 2024-2025 eğitim öğretim yılı bahar döneminde 6 soruluk yarı yapılandırılmış görüşme kılavuzu ile toplamda 17 Türkçe öğretmeninden bire bir görüşmeler yoluyla veriler toplanmıştır. Görüşme; sözlü olarak en az iki kişi arasında gerçekleştirilen, araştırma kapsamındaki sorular ekseninde ilgili kişilerden derinlemesine bilgi almayı sağlayan veri toplama sürecidir (Büyüköztürk vd., 2016, s. 153). Görüşme yöntemi sözel olarak bilgi toplama, deneklere yüz yüze soru sorarak veri toplama gibi çeşitli anlamlara gelmekte; bireylerin araştırma konusu hakkındaki tutumlarını, davranışlarını, bilgilerini ve bunların sebeplerini belirlemede en kısa yollardan biridir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007). Görüşme sürecine başlamadan önce araştırmacı kendisi hakkında bilgi vermiş, araştırmanın amacı hakkında bilgiler sunmuş, katılımcının kendini rahat hissetmesi ve ifade edebilmesi için gerekli ortamı oluşturmuştur. Yaklaşık 15-20 dakika süren her bir görüşmede yer yer sondaki sorulardan yararlanılmış ve görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Böylece veri kaybının önüne geçmek de hedeflenmiştir. Kayıt altına alınan görüşmeler araştırmacı tarafından bilgisayar ortamında yazılı hâle getirilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi; söylemin görünen, kolaylıkla yakalanan, sergilenen içeriği yerine gizil, üstü örtülü içeriğine ulaşmayı sağlayan bir analiz türüdür. İçerik analizinin temeli çıkarım/çıkarsama esasına dayanmaktadır. Mesajda bireyi görünmeden etkileyen ögelerin ortaya çıkarılmasına yönelik ikinci bir okuma gibidir (Bilgin, 2014, s. 1). Yıldırım ve Şimşek (2016, s. 242) içerik analizinin verileri kodlanma, temaları belirleme, kodları ve temaları düzenlenme, bulguları tanımlama ve yorumlama şeklinde aşamaları olduğundan bahsederler. Araştırma kapsamında içerik analizi yapılırken bu aşamalar göz önünde bulundurularak toplanan veriler üzerinde kodlamalar gerçekleştirilmiş, kodlar temalara göre sınıflandırılmış, kodlar ve temalar okuyucunun anlayacağı şekilde tablo hâline getirilmiş ve bulgular tablo altında yorumlanmıştır. K1, K2, K3,… şeklinde kodlanan katılımcı görüşlerinden bazıları her temada doğrudan alıntı yapılarak tabloların altına yerleştirilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Kapsam geçerliği ve iç geçerliğin sağlanmasında uzman görüşlerinden faydalanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2016, s. 269), çalışmalarında geçerliğin sağlanmasında elde edilen verilerin ve sonuçların eleştirel bir gözle gerçeği yansıtıp yansıtmadığının denetlenmesini vurgular. Bu sebeple araştırma sorularının oluşturulma aşamasından itibaren uzman görüşlerine başvurularak geçerlik sağlanmaya çalışılmıştır. Öyle ki ana uygulama aşamasına geçmeden önce 2 Türkçe öğretmeni ile soruların anlaşılırlığını ölçmek amacıyla ön uygulama yapılmıştır. Bunların dışında araştırma kapsamında yer alan katılımcılara süreç hakkında detaylı bilgi verilerek çalışmanın aktarılabilirliği, çalışmanın kurallarına ve yönteme uygun bir şekilde yapılıp yapılmadığının başka bir uzman

tarafından incelenmesi ile tutarlılığı, başka bir uzmanın yine ham veriler ile elde edilen verileri karşılaştırması ile de teyit edilebilirliği artırılmaya çalışılmıştır (Sönmez ve Alacapınar, 2018, s. 164-169).

Nitel araştırmalarda güvenirliği sağlamak son derece önemlidir. Bu kapsamda öncelikle "kodlayıcı güvenirliği" için bazı uygulamalar yapılmıştır. Öncelikle veriler 4 hafta ara ile araştırmacı tarafından iki kere kodlanmıştır. Güvenirliği tespit etmek için Güvenirlik=Toplam Görüş Birliği/Toplam Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı x 100 şeklindeki formül kullanılmıştır. Nitel çalışmalarda bu formüle göre uyumun kodlayıcılar arasında %90 ve üzerinde olması beklenmektedir (Miles ve Huberman, 2016). Uygulama sonucunda (302/302+25x100) %92 güvenirlik katsayısı elde edilmiştir. Böylelikle güvenirliğin yüksek olduğu görülmüştür.

Bulgular

Birinci Alt Amaca İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırma kapsamında Türkçe öğretmenlerine ilk olarak "Öğrencilerin dinleme becerilerini geliştirmek için sınıf içinde uyguladığınız dinleme etkinlikleri nelerdir? Nasıl bir yol izliyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 2. Türkçe Öğretmenlerinin Dinleme Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri

Kodlanmış Başlıklar	**f**	**%**
Dinleme Öncesi	**12**	**100.0**
Dikkat Çekme	4	33.33
Hedeften Haberdar Etme	2	16.67
Ön Bilgileri Hatırlatma	2	16.67
Dinleme Ortamını Düzenleme	2	16.67
Hazırlık Çalışmalarından Faydalanma	2	16.67
Dinleme Sırası	**42**	
Ders Kitabı Etkinliklerine Yönelik Uygulamalar	**19**	**100.0**
Metinle İlgili Soruları Cevaplama	7	36.84
Metnin Devamını Tahmin Etme	4	21.05
Metindeki Sorunlara Farklı Çözümler Üretme	3	15.79
Konu/Ana Düşünceyi Belirleme	3	15.79
Özetleme	2	10.53
Ders Kitabı Dışındaki Uygulamalar	**23**	**100.00**
Şiir Okuma	6	26.09
Video İzleme	6	26.09
Hikâye Anlatma	4	17.39
Şarkı Dinleme	3	13.04
Hazırlıksız Konuşma	1	4.35
Eğitsel Oyun	1	4.35
Soru Sorma	1	4.35
Tartışma	1	4.35
Dinleme Sonrası	**7**	**100.0**
Anlamı Değerlendirme	5	71.43
Öz Değerlendirme	1	14.29
Akran Değerlendirme	1	14.29
Toplam	**61**	**100.0**

Katılımcı görüşlerinden hareketle dinleme eğitimi uygulamalarının dinleme öncesi, sırası ve sonrası aşamalara göre şekillendiği görülmektedir. Bazı katılımcılar dinleme öncesinde öğrencilerin dikkatini çekmeye (f=4), onları hedeften haberdar etmeye (f=2), öğrencilerin ön bilgilerini harekete geçirmeye (f=2), hazırlık çalışmalarından faydalanmaya (f=2) özen gösterdiklerini ve böylece dinleme eğitiminden daha fazla verim aldıklarını söylemişlerdir. Bununla birlikte katılımcıların büyük çoğunluğu dinleme sırasında ders kitabına bağlı kaldığını söylemiştir. Bu kapsamda metinle ilgili soruları cevaplama (f=7), metnin devamını tahmin etme (f=4), konuyu ve ana fikri belirleme (f=3), metindeki sorunlara farklı çözümler üretme (f=3) etkinlikleri yaptırdıklarını dile getirmişlerdir. Katılımcıların büyük bir kısmı da ders kitabı dışında dinleme etkinlikleri olarak şiir okutturduğunu (f=6), video izlettirdiğini (f=6), hikâye anlattırdığını (f=4), şarkı dinlettirdiğini (f=3) söylemiştir. Bazı katılımcılar da dinleme sonrası uygulamalar yaptırdığına yönelik görüş bildirmişlerdir. Bu katılımcılar dinleme sonrasında anlamı değerlendirme (f=5), öz (f=1) ve akran değerlendirme (f=1) uygulamalarına başvurduklarını söylemişlerdir. Görüşlere aşağıda yer verilmiştir:

K1: Öğrencilerin dinleme becerilerini geliştirmek için sınıfta yaptığım müfredatta belirtilen ve ders kitaplarında olan metinleri dinliyoruz. Onlarla ilgili yorum yapıp soru soruyoruz. Metinle ilgili çıkarımlarda bulunuyoruz. Ayrıca ders kitaplarında geçen şiirleri okuyup neler anladıklarını anlatmalarını, şiiri incelemelerini istiyorum.

K7: Ders kitaplarımızda her temada öğrencilerin seviyesine göre yer alan dinleme etkinlikleri mevcuttur. Bunun yanı sıra öğrencilere dersin doğası ve konusuna göre şiir, şarkı vb. gibi materyaller dinletiyorum. Ayrıca çeşitli kaynak kitaplarda yer alan dinleme metinlerini seslendirip akıllı tahtadan açıyorum. Bunu özellikle dinleme sınavları hazırlarken yapıyorum ki özgünlüğü yakalayabileyim. Ayrıca öğrencilere şiir okutuyorum. Bu şiirleri çocuklar sınıfta diğer çocuklara okuyor, hep birlikte dinleme becerilerini geliştiriyorlar.

K14: Ders kitaplarındaki dinleme/izleme metinlerini dinletiyorum. Kimi zaman kendim kısa metinler okuyarak veya anlatarak kimi zaman bir öğrenciyi tahtaya kaldırıp diğer öğrencilere dinleme etkinliği olması adına onu bir konu hakkında konuşturarak kimi zaman konumuzla ilgili bir şarkı dinleterek… Önce dinleme metnini, öğrenciyi ya da şarkıyı dinliyoruz sonrasında da dinlenenle ilgili sorular sorup öğrencinin cevaplarını, duygu, düşünce veya varsa sorunların çözümüne ilişkin görüşlerini alıyoruz. Bazen de dinlenilen materyali yarım bırakıp öğrencinin devamında olabilecekleri tahmin etmesini istiyoruz. Bu şekilde öğrencinin hem dikkat seviyesini hem de olaylar, durumlar hakkında bağlantı kurma seviyesini görebiliyoruz.

İkinci Alt Amaca İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmada ikinci alt amaca yönelik olarak Türkçe öğretmenlerine "Uyguladığınız dinleme etkinlikleri öğrencilerin dinleme becerilerini nasıl etkilemektedir?" sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 3. Türkçe Öğretmenlerinin Dinleme Eğitimi Uygulamalarının Etkililiğine İlişkin Görüşleri

Kodlanmış Başlıklar	f	%
Olumlu Etki	**36**	**100.0**
Odaklanma	9	25.00
Anlama Hızı	6	16.67
Etkili İletişim Becerileri	6	16.67
Dinleme Motivasyonu	4	11.11

Diğer Dil Becerilerinde Başarı	3	8.33
Aktif Katılım	2	5.56
Dinleme Yöntem ve Tekniklerini/ Stratejilerini Kullanma	2	5.56
Etkili Öğrenme	1	2.78
Eleştirel Düşünme	1	2.78
Sözcük Hazinesinde Artış	1	2.78
Dinleme Alışkanlığı	1	2.78
Olumsuz Etki	**2**	**100.0**
Dikkat Eksikliği	1	50.00
Kişisel Özellikler	1	50.00
Toplam	**38**	**100.0**

Katılımcıların büyük çoğunluğu dinleme eğitimi uygulamaları ile öğrencilerin dinleme becerilerinin olumlu yönde etkilendiğini söylemiştir. Öğrencilerin özellikle dinlediklerine odaklanma (f=9) noktasında belirgin bir gelişim gösterdiklerini, dinlediklerini anlama hızlarının (f=6) yapılan uygulamalar ile gittikçe arttığını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılara göre dinleme etkinlikleri öğrencilerin etkili iletişim becerilerini (f=6) zenginleştirmektedir. Bazı katılımcılar da dinlemeye yönelik uygulamaların dinleme motivasyonunu (f=4) artırmayı sağladığını belirtmişlerdir. Hatta dinleme etkinlikleri ile öğrencilerin diğer dil becerilerinin geliştiğini (f=3) dile getiren katılımcılar da vardır. Yine dinleme eğitimi uygulamaları ile sınıfta en sessiz, çekingen öğrencilerin bile sürece aktif katılım (f=2) gösterdikleri ifade edilmiştir. Ayrıca katılımcıların bazılarına göre dinleme etkinlikleri kapsamında not alarak dinleme, seçici dinleme, katılımlı dinleme gibi dinleme yöntem ve teknikleri öğrenciler tarafından öğrenilmekte (f=2) ve ders dışındaki başka ortamlarda bunlardan faydalanılmaktadır. Olumsuz görüş bildiren bazı katılımcılar ise dinleme uygulamalarının dikkat eksikliğine (f=1) ve dinlememeyi sevmeme (f=1) gibi kişisel özelliklere sahip olan bazı öğrencilerde pek fazla etkili olmadığını dile getirmişlerdir. Görüşlerden bazıları aşağıda yer almaktadır:

K2: Öğrenciler zaman zaman güdümlü dinleme, seçici dinleme vb. dinleme etkinlikleri sayesinde bir metnin önemli olan noktalarını seçebilmeyi öğreniyorlar. Ayrıca iletişimde konuşmadan ziyade dinlemenin de bir konuyu ya da durumu anlamak ve sağlıklı değerlendirmek için ne derece önemli olduğunu keşfediyorlar. Ayrıca öğrencilerin dinleme sürelerindeki dikkatin de zamanla arttığını gözlemliyoruz. Sınıf içinde birbirleriyle olan iletişime de olumlu katkıları olduğu yapılan gözlemler arasında yer almaktadır.

K13: Dinleme etkinlikleri daha çok dikkatlerini artırıyor. Bizler dikkat etmeleri gereken noktaları gösteriyoruz. Sonrasında öğrendikleri için diğer metinlerde dikkat gerektiren noktaları daha rahat bulabiliyorlar. Yeni kelimeler öğrenmeleri kelime hazinelerini geliştirmelerini sağlıyor. Farklı değerlerimizi öğrenciler birbirinden öğreniyor.

K15: Olumlu yönde etkilemektedir. Öğrenciler özellikle dinleme ve işitmenin farklı şeyler olduğunu kavrayınca etkinlikler yapmada daha istekli oluyorlar. Özellikle ilgilerini çeken bir metin dinleyince daha da istekli oluyorlar. Dinlemenin önemi kavrıyorlar. Daha çok dinleyip daha az konuşmanın önemli olduğunu kendileri de ifade ediyor. Okula gelmeden dinleme metinlerini evde dinleyip gelenler oluyor.

Üçüncü Alt Amaca İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmada üçüncü alt amaca yönelik olarak Türkçe öğretmenlerine "Sınıf içerisinde dinleme etkinliği uygularken karşılaştığınız zorluklar nelerdir?" sorusu sorulmuştur. Sonuçlara aşağıda yer verilmiştir:

Tablo 4. Türkçe Öğretmenlerinin Dinleme Eğitimi Uygulamalarında Karşılaştıkları Sorunlar

Kodlanmış Başlıklar	**f**	**%**
Öğrenciden Kaynaklanan Sorunlar	**19**	**100.0**
Odaklanma Problemleri	8	42.11
Anlama Hızı	5	26.32
Bilinç Eksikliği	2	10.53
Dinleme Kaygısı	1	5.26
Motivasyon Eksikliği	1	5.26
Derse Hazırlıksız Gelme	1	5.26
Devamsızlık	1	5.26
Materyallerden Kaynaklanan Sorunlar	**17**	**100.0**
Ders Kitabındaki Etkinliklerin Fazlalığı	6	35.29
Metinlerin Süresi	3	17.65
Metinlerin Anlaşılırlığı	2	11.76
Video/Ses Dosyalarındaki Konuşma Hızı	2	11.76
Yoğun Bilgi Aktarımı	2	11.76
Etkinliklerin Benzerliği	2	11.76
Aile/ Çevreden Kaynaklanan Sorunlar	**5**	**100.0**
Gürültü	3	60.00
Aile Ortamı	2	40.00
Ortamdan Kaynaklı Sorunlar	**13**	**100.0**
Teknolojik Araçlardaki Sıkıntılar	7	53.85
İnternet/Elektrik Problemleri	4	30.77
Kalabalık Sınıflar	2	15.38
Öğretim Programından Kaynaklı Sorunlar	**2**	**100.0**
Dil Becerilerinin Yoğun İçerikleri	2	100.00
Ölçme ve Değerlendirmeden Kaynaklı Sorunlar	**1**	**100.0**
Ölçme Araçlarının Yetersizliği	1	100.00
Toplam	**57**	**100.0**

Katılımcı görüşlerine göre dinleme eğitimi uygulamalarında karşılaşılan sorunlar çoğunlukla öğrencilerden ve materyallerden kaynaklanmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu zaman zaman öğrencilerin dinlediklerine odaklanamadıklarını (f=8), anlama hızlarının düşük kaldığını (f=5), dinleme kaygısı (f=1) ve motivasyonsuzluk (f=1) yaşadıklarını vb. ifade etmiştir. Yine katılımcıların bir kısmı, kitaplardaki dinleme etkinliklerinin sayıca fazla (f=6) ve birbirine benzer (f=2) nitelikte olmasının bıkkınlık hissi oluşturduğunu; dinleme metinlerinin süresinin uzun (f=3) ve video ya da ses dosyasında metni seslendiren kişilerin konuşmasının hızlı olmasının (f=2) da öğrencilerin metni anlamasını güçleştirdiğini vurgulamıştır. Ayrıca bazı dinleme metinlerinin açık ve anlaşılır olmadığını (f=2), öğrencilerin seviyesine hitap etmediğini söyleyen katılımcılar bulunmaktadır. Aile ortamında fikirleri önemsenmeyen çocukların dinleme konusunda yetersiz olduğunu söyleyen katılımcılar (f=2) da vardır. Katılımcılardan bazıları, akıllı tahta gibi bazı teknolojik araçlarda kimi zaman ses yetersizliği gibi sorunlarla karşılaştıklarını (f=7); zaman zaman internetin çekmemesi, elektrik kesintisi gibi sebeplerle dinleme metinlerine ulaşamadıklarını (f=4); kalabalık sınıflarda sınıf hâkimiyeti kurmanın zorlaştığını (f=2) bu sebeple dinleme uygulamalarını sağlıklı bir

şekilde gerçekleştiremediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca Türkçe dersi kapsamında dört temel dil becerisinin yoğun bir içeriğe sahip olmasının süreci zorlaştırdığın (f=2) da dile getirmişlerdir.

K4: Kalabalık sınıflarda dinleme etkinliklerini uygulamak zor olabiliyor. Dikkatleri dağılıyor öğrencilerin. Materyaller bazen ses sıkıntısı yaşatabiliyor.

K11: İnternetin çekmemesi, elektriklerle alakalı sorun olması tüm gün planını bozabiliyor. EBA'dan dinleme metinlerine ulaşım zor olabiliyor. Sınav yaparken uygun dinleme metinleri bulamıyorum. Dinleme metinlerinin aynı kişi tarafından seslendirilmesi öğrenciler tarafından sıkıcı bulunabiliyor. Süre sıkıntısı tüm beceriler için yaşadığım sorunlardan bir tanesi.

K13: Dinleme etkinliklerinde çok fazla sorunla karşılaştığımı söyleyemem. Genelde 5-6 dakikayı aşmayan metinler öğrencilerin dikkatini daha fazla çekiyor. 11-12 dakika gibi bir süre aralığında olan metinlerde ise öğrencilerin sıkıldığının farkındayım. Dinleme metinlerini akıllı tahtadan açıyoruz. Elektrik kesintisi ile karşılaştığımız zamanlar da oluyor tabii. Bu yüzden metinleri telefondan dinletmek zorunda kalabiliyoruz. Böyle durumlarda telefon sesi akıllı tahta kadar etkili olamıyor.

Dördüncü Alt Amaca İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırma kapsamında belirlenen dördüncü alt amaca yönelik olarak Türkçe öğretmenlerine "Öğrencilerin dinleme becerilerini ölçme ve değerlendirme yaklaşımınız nasıldır?" sorusu sorulmuştur.

Tablo 5. Türkçe Öğretmenlerinin Dinleme Eğitimi Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımlarına İlişkin Görüşleri

Kodlanmış Başlıklar	f	%
Ölçme Araçları	**34**	**100.0**
Sözlü Sorular	8	23.53
Yazılı Sınavlar	8	23.53
Gözlem	5	14.71
Öz Değerlendirme	4	11.76
Ders Kitabı Etkinlikleri	4	11.76
Boşluk Doldurma	2	5.88
Çoktan Seçmeli Testler	2	5.88
Akran Değerlendirme	1	2.94
Ölçütler	**18**	**100.0**
Soruları Cevaplandırma	9	50.00
Dinleme Kurallarını Uygulama	4	22.22
Çıkarımlarda Bulunma	2	11.11
Yorumlama Çalışmaları	2	11.11
Geri Dönüt Verme	1	5.56
Yaşanan Sıkıntılar	**3**	**100.0**
Ölçek Yetersizliği	2	66.67
Yoğun Müfredat	1	33.33
Toplam	**55**	**100.0**

Katılımcı görüşlerine bakıldığında büyük çoğunluğun ölçme aracı olarak sözlü sorulardan (f=8) ve yazılı sınavlardan (f=8) faydalandığı söylenebilir. Bazı katılımcılar da gözlemlerden(f=5), ders kitabındaki dinleme etkinliklerinden(f=4), öz değerlendirmeden (f=4) yararlandıklarını belirtmişlerdir. Az sayıda katılımcı ise boşluk doldurma (f=2),

çoktan seçmeli testler (f=2) ve akran değerlendirme (f=1) araçlarını kullandıklarından söz etmiştir. Katılımcılarayrıca öğrencilerin dinleme becerilerini değerlendirme ölçütlerinin de sorulan soruları doğru ve mantıklı bir biçimde cevaplandırma (f=9), dinleme kurallarına uyma (f=4), dinlediklerini yorumlama ve bunlardan çıkarımlarda bulunma (f=2), dinleme sonucunda ger dönütlerde bulunma (f=1) olarak ifade etmişlerdir. Bununla birlikte ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarını dinleme tutumu, dinleme motivasyonu, öz değerlendirme formu gibi ölçek yetersizliklerinin (f=2) ve Türkçe dersinin yoğun içeriklere sahip olmasının (f=1) olumsuz yönde etkilediğini söyleyen kimi katılımcılar olmuştur. Bazı görüşler aşağıdaki gibidir:

K8: Bazen klasik soru bazen ise test, boşluklu sorular sorarak değerlendirme yapıyorum.

K11: Genel olarak öğrencileri zorlamadan onlar için nasıl daha kolay olacaksa öyle bir değerlendirme yapmaya çalışıyorum. Çünkü genel kanı olarak dinlemenin geliştirilebilecek bir beceri olmadığını sanıyorlar ama etkinlikler ve değerlendirmeler sonrasında bunun yanlış bir kanı olduğunu kavrıyorlar. Ders içerisinde süreç değerlendirmesi yapıyorum; dersi dinlediler mi, dinlediklerini anladılar mı diye ara ara sorular yöneltiyorum. Etkinliklerde yer alan uygulamaları tüm öğrencilere uygulamaya çalışıyorum.

K13: Ölçme ve değerlendirme yaparken öğrenci lehine davranıyorum. Öğrencinin dinleme metnini anlaması için basit metinlerden seçip, birkaç defa dinletip ona uygun sorular soruyorum.

Beşinci Alt Amaca İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmada beşinci olarak Türkçe öğretmenlerine "2023-2024 eğitim öğretim yılında değişen sınav yönetmeliği kapsamında dinleme becerisinin uygulamalı sınavla ölçülmesi hakkındaki düşünceleriniz nelerdir**?"** sorusu sorulmuştur.

Tablo 6. Türkçe Öğretmenlerinin Dinleme Eğitimi Uygulamalı Sınavlara İlişkin Görüşleri

Kodlanmış Başlıklar	**f**	**%**
Olumlu Değerlendirme	**21**	**100.0**
Dinleme Farkındalığı Oluşturma	10	47.62
Bütüncül Değerlendirme	5	23.81
Ölçme ve Değerlendirmede Çeşitlilik	4	19.05
Ders Notunda Artış	2	9.52
Olumsuz Değerlendirme	**33**	**100.0**
Öğretmenin Artan İş Yükü	10	30.30
Zaman Yönetimi	6	18.18
Ön Hazırlığın Yapılmaması	3	9.09
Teknolojik Sorunlar	3	9.09
Öğrenci Kaygısı	3	9.09
Kalabalık Mevcutlar	3	9.09
Objektifliği Sağlayamama	3	9.09
Yazılı Sınavların Önemsenmemesi	2	6.06
Toplam	**54**	**100.0**

Olumlu görüş bildiren katılımcılara göre uygulamalı dinleme sınavları ile en çok öğrenciler önceden önemsemedikleri dinleme becerisini artık daha fazla önemsemeye ve böylece dinleme farkındalığına (f=10) ulaşmaya başlamışlardır. Bazı katılımcılara göre uygulamalı sınavlar öğrencileri temel dil beceriler kapsamında bütüncül olarak değerlendirmeye (f=5) hizmet etmektedir. Bazıları da yazılı sınavların yanında böyle

uygulamalı sınavlar yapmanın ölçme ve değerlendirmede çeşitlilik sağlama (f=4) açısından yararlı olduğu görüşündedir. Olumsuz görüş bildiren katılımcıların büyük çoğunluğu ise bunun sebebini öğretmenin artan iş yüküne (f=10) bağlamışlardır. Bazı katılımcılar, uygulamalı dinleme sınavlarında zamanın yetersizliğine (f=6) vurgu yapıp süre sıkıntısı yaşadıklarını ifade etmişler; uygulamalı sınavlara yönelik hizmet içi eğitim gibi bir ön hazırlığa başvurulmamasının (f=3) öğretmenleri zor durumda bıraktığını söylemişlerdir. Bazı katılımcılar da kalabalık sınıflarda (f=3) bu uygulamaları yapmanın zor olduğunu söylemişler, standart bir değerlendirme yönergesinin olmamasından zaman zaman objektifliği sağlamanın zor olduğunu (f=3) ifade etmişlerdir.

K2: Olumlu yönü öğrencilerin not kaygısından dolayı dinleme etkinliklerini daha çok ciddiye almaları, olumsuz yönleri ise uzun süre alması ve öğretmenlerin iş yükünü artırmasıdır.

K4: Çok iyi bir uygulama fakat hem teknik imkânların kısıtlı olduğu hem de kalabalık sınıflarda bu sınavları uygulamak çok zaman alıyor ve öğretmeni epey zora sokuyor.

K9: Bence gayet iyi oluyor öğrenci açısından. Çocuk, tek tip yazılı sınav yerine Türkçenin diğer becerileri olan konuşma ve dinleme ile de ölçülmelidir. Her öğrenci yazılı sınavları iyi yapamıyor veya anlayamıyor. Onun için dinleme ve konuşmanın da sürece dâhil edilmesi güzel oldu. Öğretmenler açısından sınav yapma, okuma, sisteme girme konularında iş yükü arttı. Bunlar olumsuz yönü tabii. Ama öğrencileri her beceri ile ölçmek bana daha uygun ve adil geliyor.

Altıncı Alt Amaca İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmada altıncı alt amaç çerçevesinde Türkçe öğretmenlerine "Öğrencilerin dinleme becerilerini geliştirmeye yönelik önerileriniz nelerdir? sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 7. Türkçe Öğretmenlerinin Dinleme Becerisini Geliştirmeye Yönelik Önerileri

Kodlanmış Başlıklar	f	%
Öneriler	**37**	**100.0**
Ayrı Ders Saati	9	24.32
Seviyeye Uygun/Kaliteli Metinler	5	13.51
Ailede Dinleme Alışkanlığı Kazandırma	4	10.81
Sınıf İçi/Ders Kitabı Etkinliklerinin Çeşitlendirilmesi	3	8.11
Teknolojik Araçların Kalitesi	3	8.11
Kısa Metinler	3	8.11
Uzman Eğitimci Yetiştirme	3	8.11
Dinlemeye Özgü Araç-Gereçler	3	8.11
Sınıf Mevcutlarının Azaltılması	1	2.70
Ölçme ve Değerlendirme İçin Hizmet İçi Eğitim	1	2.70
Dinlemenin Önemsenmesi	1	2.70
Standart Ölçme Araçları Oluşturma	1	2.70
Toplam	**37**	**100.0**

Katılımcı önerilerinin büyük çoğunluğu dinleme eğitiminin ayrı bir ders saati (f=9) olarak verilmesine yöneliktir. Bazı katılımcılar da dinleme eğitimi kapsamında kullanılan dinleme metinlerinin öğrenci seviyesine uygun ve kaliteli (f=5) olacak şekilde gözden geçirilmesini önermektedir. Yine dinleme eğitimi noktasında ailenin de önemli rolü olduğunu vurgulamışlardır. Aile ortamında çocuklarının fikirlerine önem göstererek, çocuklarına söz hakkı vererek ve onları dinleyerek dinleme alışkanlığı kazandırmak (f=4) mümkündür. Bununla birlikte sınıf içinde ve ders kitaplarında sürekli benzer

etkinliklerin kullanıldığını, bu etkinlikleri çeşitlendirmek (f=3) gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca akıllı tahta gibi teknolojik araçların ses, görüntü vs. bakımından iyileştirilmesi gerektiğini (f=3); dinleme metinlerinin kısaltılması gerektiğini (f=3) ifade etmişlerdir. Sınıf mevcutlarının azaltılması (f=1) da öneriler arasında yer almaktadır. Son olarak dinleme gibi değerlendirmenin zor olduğu beceriler için hizmet içi eğitimler yapılabileceği (f=1), dinleme becerisinin daha fazla önemsenmesi gerektiği (f=1), dinlemeye yönelik standart ölçme araçlarına ihtiyaç olduğu (f=1) öneri olarak bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

K4: EBA'da etkinliklerin kalitesi artırılmalı, metinler daha kısa ve öz olmalı, ders kitabındaki etkinlikler azaltılmalı ve dinleme etkinliklerine verilen süre artırılmalıdır.

K5: Türkçe dersi dört ana beceri şeklinde ayrılıp her becerinin ders saati ayrı olursa Türkçe dersinin daha çok amacına ulaşacağını düşünüyorum.

K16: Süre sıkıntısı yaşıyoruz. Bu nedenle dinleme eğitimi Türkçe dersi dışında seçmeli bir ders olarak verilirse çok daha sağlıklı bir süreç olacağını düşünüyorum. Çocukların seviyesine uygun metinler seçilmesine de özen gösterilmeli. Dinleme esnasında sıkıntı yaşamamak için ses sistemi ya da materyaller ayarlanabilmeli.

Tartışma ve Sonuç

İletişim sürecinin ve başarının anahtarı konumunda olan dinleme, önemi herkes tarafından bilinen ancak zaman zaman göz ardı edilebilen bir beceridir. Günlük hayatta insanların birbirlerini açık bir şekilde anlayabilmesi, başkaları ile empati kurabilmesi, iletişim çatışmalarının önüne geçebilmesi için etkin dinleme becerilerinin kazandırılması elzemdir (Kavut, 2018, s. 219). Türkçe derslerinde etkileşime dayalı sınıf ortamlarının etkinliklere aktif katılıma uygun bir zemin oluşturduğu (Garip ve Göçer, 2022, s. 115) kabulünden hareketle dinleme eğitimine yönelik uygulamaların niteliğini bilmek de önem taşımaktadır. Bu araştırmada Türkçe öğretmenlerinin dinleme eğitimi uygulamalarına dair görüşlerini saptamak amaçlanmıştır. Böylece Türkçe öğretmenlerinin dinleme eğitimi uygulamalarına dair görüşlerinin genel görünümleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada katılımcıların dinleme eğitimi uygulamalarının dinleme aşamaları çerçevesinde şekillendiği görülmüştür. Dinleme öncesinde dikkat çekme, hedeften haberdar etme, ortamı düzenleme, ön bilgileri hatırlatma ve hazırlık çalışmaları yapmaya özen gösterdiğini söyleyen katılımcılar vardır. Ancak bu katılımcıların az sayıda olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla Türkçe öğretmenlerinin dinleme öncesindeki çalışmalara daha fazla özenmesi gerektiği söylenebilir. Çaylı ve Göçer (2016, s. 522) çalışmalarında dinleme öncesinde bazı öğretmenlerin metnin konusunu tahmin etme; konuyla ilgili masal, anı, fıkra anlatma gibi dikkat çekmeye yönelik etkinlikler yaptıklarını saptamıştır. Başka bir çalışmalarında Göçer ve Çaylı (2019, s. 464) öğretmenlerin dinleme öncesinde dikkat çekme, güdüleme, konuya hazırlık yapma, dinleme stili hakkında bilgi verme gibi adımları gerçekleştirdiğini tespit etmiştir. Dinleme öncesinde yapılan hazırlık çalışmalarının dinleme konusundaki akademik başarıyı olumlu yönde etkilediğini ortaya koyan çalışmalar da (Arıcı ve Kır, 2017; Bulut ve Karasakaloğlu, 2018; Yıldız, 2015) bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkçe öğretmenlerinin dinleme öncesinde öğrencileri dinlemeye hazır bir konuma getirecek uygulamalarda bulunması dinleme başarısına katkı sağlayacaktır.

Araştırmada katılımcılar dinleme sırasında metinle ilgili soruları cevaplama, metnin devamını tahmin etme, konu ve ana düşünceyi belirleme, hikâye anlatma, şarkı dinleme, eğitsel oyun, tartışma; dinleme sonrasında ise anlamı değerlendirme, akran ve öz değerlendirme gibi uygulamalar yaptıklarından söz etmişlerdir. Bu uygulamaların da yine sınırlı sayıda katılımcı tarafından ifade edildiği söylenebilir. Dolayısıyla Türkçe öğretmenlerinin uyguladıkları etkinlik ve değerlendirme çeşitliliğinin de yeterli olmadığı görülmektedir. Dilekçi (2024a, s. 491) çalışmasında Türkçe öğretmenlerinin konuları pekiştirmek, dersi somutlaştırmak vb. amaçlar ile derslerinde etkinlik kitabı, akıllı defter, çalışma kağıtları, web siteleri, EBA, videolar, kelime oyunları, animasyon gibi yardımcı kaynaklardan yararlandıklarını belirlemiştir. Öyle ki dinleme becerisinin etkili ve başarılı bir şekilde gelişiminde de birçok materyal kullanımına ihtiyaç vardır. Dilekçi (2022, s. 1021) başka bir çalışmasında öğretmenlerin dinleme uygulamaları kapsamında metni yorumlama, metnin içeriğini ve yapısını değerlendirme, metni özetleme, örnek olay inceleme vb. etkinliklerden faydalandıklarını belirlemiştir. Dölek ve Demirel (2022, s. 47) de Türkçe öğretmenlerinin dinleme eğitimi kapsamında soru-cevap, yaratıcı drama, sesli okuma gibi farklı etkinliklerden faydalandıklarını belirlemiştir.

Dinleme sürecinde bireyler çeşitli bilişsel aşamalardan geçmektedirler (Danh ve Quan, 2021, s. 11). Dinleme öncesi aşamada zihinsel olarak ön bilgiler ışığında dinlemeye hazırlık yapılmakta; dinleme sırasında bilgiler incelenmekte, seçilmekte ve düzenlenmekte; dinleme sonrasında ise dinlenenlere yönelik değerlendirmeler yapılmaktadır (Güneş, 2017, s. 101). Bilişsel yükü fazla olan dinleme becerisinin etkili bir biçimde kazandırılması için çok fazla uyarıcı ile karşılaşan ve bu uyarıcılardan gereksinim duyduklarını seçme, bunlara odaklanma ve bunları anlama noktalarında bireylere yol gösterilmelidir. Bu bağlamda dinlemenin her bir aşaması planlanarak gerçekleştirilecek şekilde düzenlenmelidir. Öyle ki dinleme eğitiminin en önemli bileşenlerinden olan dinleme sürecinin planlanması, izlenmesi ve değerlendirilmesini içeren dinleme stratejilerinin öğretimine (Kurudayıoğlu ve Kiraz, 2020, s. 388), dinleme kapsamında çeşitli ders materyallerinden faydalanmaya özen gösterilmelidir. Dinleme eğitiminde kullanılacak materyallerin kalitesi ve çeşitliliği, süreç sonunda elde edilecek verimi etkileme gücüne sahiptir. Bu sebeple olabildiğince çeşitli uygulamalar yapmak gerekmektedir (Doğan, 2010, s. 266).

Araştırmada katılımcılar dinleme eğitimi uygulamalarının öğrencilerin odaklanmalarında, anlama hızlarında, dinleme motivasyonlarında, derse aktif katılımlarında, eleştirel düşünmelerinde, dinleme alışkanlığı kazanmalarında, sözcük hazinelerinin zenginleşmesinde vb. etkili olduğunu söylemişlerdir. Alanyazında benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar (Arıcı ve Kır, 2017; Bıyıklı vd., 2019; Göçer ve Çaylı, 2019; Sevim ve Kaya, 2016; Sis ve Başpınar Yörük, 2017; Şahin, 2012; Harmankaya, 2016) vardır. Bununla birlikte dinlemenin öğretilebilen ve geliştirilebilen bir beceri olduğunu ortaya koyan çeşitli çalışmalar da (Bulut, 2013; Doğan, 2010; Katrancı, 2012) bulunmaktadır. Doğan (2008, s. 278) tarafından yapılan bir çalışmada özellikle etkinlik temelli bir dinleme eğitiminin öğrencilerin dinleme becerilerini daha fazla geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bakımdan bugüne kadar çeşitli nedenlerle ihmal edilmişliği olan dinleme becerisinin dinleme eğitimi çerçevesinde yürütülen farklı uygulamalarla gelişiminin ivme kazandığı söylenebilir.

Araştırmada katılımcılar dinleme eğitimi uygulamalarında bazı sorunlarla karşılaştıklarını dile getirmişlerdir. Öğrenciden kaynaklanan sorunlar çerçevesinde

odaklanma problemi yaşayan öğrenciler olduğunu, bazılarının anlama hızlarının düşük kaldığını ve dinleme konusunda yeterli bilinç seviyesine ulaşamadıklarını, zaman zaman da derse ön hazırlık yapmadan geldiklerini ve bunlardan ötürü de dinleme gelişimlerinin kesintiye uğradığını söylemişlerdir. Benzer şekilde sınıf içinde dinleme eğitiminde karşılaşılan sorunlar kapsamında öğrencilerde dikkat eksikliğinin, düşük hazırbulunuşluk düzeyinin, dinlediklerini anlamlandıramamalarının, dinlemeye önem vermemenin vb. en çok karşılaşılan sorunlar olduğunu tespit eden çalışmalar (Bayram, 2019; Sallabaş ve Kiler, 2024; Sarikaya, 2019; Yenen Avcı, 2020) bulunmaktadır. Batur ve Gül (2021, s. 139) öğrencilerin seviyeleri yükseldikçe dinleme sürelerinin de değiştiğini ifade etmektedir. Öyle ki Emiroğlu (2013, s. 300) da odaklanamama ve dikkat dağınıklığının dinleme-anlama sürecini olumsuz yönde etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Etkisiz dinlemenin nedenleri arasında dikkatle dinlemenin zor bir iş olması yer almaktadır. Çünkü dinleme dikkat gerektiren zihinsel bir süreçtir (Lee ve Hatesohl, 1993, s. 1). Bu sebeple dinlemenin dikkatle olan bağı göz önünde bulundurulmalı ve bilinçle gerçekleştirilmesi gereken bir beceri olduğu mutlaka bilinmelidir (Emiroğlu ve Pınar, 2013, s. 771).

Bazı katılımcılar dinleme eğitimi uygulamaları kapsamında ders kitaplarındaki dinleme etkinliklerinin sayısının fazla olduğunu, bazı metinlerin uzun olmasının öğrencilerde dikkat dağınıklığı yarattığını ifade etmişlerdir. Bazı metinlerin de anlaşılırlığının düşük olmasını, bazı metinleri seslendirenlerin çok hızlı konuşmasını, benzer etkinliklerin sık sık tekrarlanmasını vb. materyallerden kaynaklanan sorunlar olarak sunmuşlardır. Benzer şekilde Bayram (2019, s. 69) da öğretmenler tarafından dinleme metinlerinin kısa, öz, yeterli ve ilgi çekici, anlaşılır, seviyeye uygun bulunmadığının ifade edildiğini tespit etmiştir. Sallabaş ve Kiler (2024, s. 654) de çalışmalarında uzun metinler, etkinliklerin birbirini tekrar etmesi gibi ders kitabından kaynaklanan sorunlar olduğunu belirlemiştir. Konuşmanın anlık olması, kelimelerin uçup gitmesi okuma ve yazmada olduğu gibi tekrar yapmayı zorlaştırmaktadır. Yani konuşma karşısında dinleyici konuşmayı dinlemek ve zamanında anlamak zorundadır (Emiroğlu ve Pınar, 2013, s. 775). Bu durum özellikle konuşma hızı dolayısıyla dinleyicilerin sorunlar yaşamasının sebebidir. Ayrıca ders kitaplarının ana malzemesi olan metinler de dil becerilerini gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple metinlerin titizlikle seçilmesinde fayda vardır (Kemiksiz, 2016). Bu bağlamda dinleme metinlerinin de dinleme başarısını artıracak nitelikte olması sağlanmalıdır.

Araştırma kapsamında katılımcılar diğer sınıflar ve çevreden kaynaklı gürültülerin, ailelerin dinleme konusunda bilinçsiz olmasının, kalabalık sınıfların, internet ve teknolojik araçlardaki problemlerin birtakım sorunlara sebep olduğunu dile getirmişlerdir. Özellikle EBA gibi dijital platformlardaki sıkıntılar öğretmenleri zorlamaktadır. Dilekçi (2021, s. 13-14), çalışmasında Türkçe dersi amaç ve kazanımlarına ulaşmada EBA'nın içeriklerinin yeterli olmadığını belirlemiştir. EBA'yı çoğunlukla konuları tekrar etmek ve pekiştirmek, doküman ihtiyacını karşılamak vb. amaçlarla kullanan Türkçe öğretmenlerine göre EBA kaynak olarak içerik sayısı ve çeşitliliği açısından sınırlıdır. Yine bazı öğretmenler yoğun içerikli müfredatın konuları yetiştirme noktasında sorunlar yarattığını, dinleme eğitimi kapsamında ölçme araçlarının yetersiz olduğunu söylemişlerdir. Türkçe dersi öğretim programında yaşanan sık değişiklikler, öğretmenlerin uygulama süreçlerini zorlaştırmaktadır. Öğretmenler sık sık değişen müfredat ve içeriklerle başa çıkmakta zorlanmakta bu da eğitim kalitesini düşürmektedir (Er ve Alyılmaz, 2024). Tüm bu sorunlar dinleme eğitimi ile hedeflenen kazanımlar

önünde engel teşkil etmektedir. Benzer şekilde Dölek ve Demirel (2022, s. 48); kalabalık sınıfları, olumsuz fiziki şartları, dikkat eksikliğini, araç-gereç arızalarını ve eksikliğini karşılaşılan sorunlar olarak belirlemişlerdir. Bayram (2019, s. 64) da çalışmasında dinleme eğitimi sürecinde teknik araçların ses ve görüntü sıkıntıları, akıllı tahtaların bazen çalışmaması, kalabalık sınıflar, zamanın yetersizliği gibi sorunlarla karşılaşıldığını belirlemiştir.

Katılımcılar dinleme eğitiminde en fazla sözlü sorular ve yazılı sınavlardan yararlandıklarını belirtmişlerdir. Bazıları ise gözlem, çoktan seçmeli sorular, öz değerlendirme, boşluk doldurma, akran değerlendirme gibi ölçme araçlarından faydalandıklarını dile getirmişlerdir. Özellikle dinlediklerini anlama noktasında derse katılımlarını, yaptıkları yorumları gözlemediklerini dile getirmişlerdir. Dilekçi (2024b, s. 241-242) tarafından yapılan çalışmada da öğretmenlerin ders ve etkinliklere katılım notlarını hangi ölçütlerle değerlendirdiği ve değerlendirmeye etki eden ders dışı unsurlar belirlenmiştir. Bu noktada ders ölçütlerinin derse etkin katılım, derse karşı ilgi ve istek, derse hazırlıklı gelme, ders performansları, ödev yapma, araç ve gereçlerini bulundurma vb. olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde bu çalışmada da katılımcılar ölçme ve değerlendirme yaparken sorulara doğru cevaplar vermeyi, dinleme kurallarına uygun davranışlarda bulunmayı, çıkarım ve yorumlamalar yapabilmeyi, geri dönütler vermeyi ölçüt olarak aldıklarını söylemişlerdir.

Katılımcılar, ölçme ve değerlendirme kapsamında standart ölçeklerin yetersiz olduğunu ve yoğun öğretim programlarının yaşadıkları problemlerden olduğunu ifade etmişlerdir. Çarkıt (2018, s. 2792) da çalışmasında öğretmenlerin çoğunlukla gözlem yolu ile değerlendirme yaptıklarını; konu hakkındaki fikirlerin vb. ölçütler olarak ele alındığını; objektif değerlendirme güçlüğü ve müfredatı yetiştirme kaygısının bu alanda tespit edilen sınırlılıklar olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde dinleme kapsamında öğretmenlerin çoğunlukla açık uçlu soru, soru-cevap, akran değerlendirme, çoktan seçmeli test gibi araçları yeğlediklerini (Deniz ve Keray Dinçel, 2019; Dölek ve Demirel, 2022); dinleme kurallarına uymayı, anlamlandırmayı, yorumlamayı, özetlemeyi vb. de ölçüt olarak aldıklarını tespit etmişlerdir (Dölek ve Demirel, 2022, s. 46). Dinleme becerisinin ölçme ve değerlendirme süreci, dinlenilenleri hatırlamadan dinledikleri ile ön bilgilerini harmanlayarak yaratıcı ve özgün fikirler oluşturmaya kadar farklı düzeylerde bilişsel yeterlikleri ölçen dinleme öncesi, dinleme sırası ve dinleme sonrasını içeren üç aşama kapsamında yürütülmelidir (Göçer, 2018, s. 214-215). Dolayısıyla ölçme ve değerlendirme çalışmalarının bir süreç kapsamında ve çeşitli ölçme araçları çerçevesinde yürütülmesi gerektiği düşünülmektedir.

Uygulamalı dinleme sınavlarına yönelik öğretmenler bu sayede öğrencilerin dinleme farkındalıklarının geliştiğini, öğrencileri bütüncül olarak değerlendirme imkânı doğduğunu, ölçme ve değerlendirmede çeşitlilik sağlandığını ve ders notlarında artış olduğunu söylemişlerdir. Bazı öğretmenler de öğretmenin artan iş yükünden, bu sınavların aniden sisteme dâhil edilmesi ile birlikte öğretmenler olarak bir ön hazırlık sürecinden geçmemelerinden, kalabalık sınıflardan, değerlendirmede objektifliği sağlayamamaktan şikâyet etmektedir. Göçer'in (2024, s. 137-138) çalışmasında öğretmenlere göre dinleme ve konuşma becerilerinin ölçülüp değerlendirilmesi oldukça önemli ve gereklidir. Ancak aniden bu değişikliklere başvurulması birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Savaşkan ve Özer de (2024, s. 314) çalışmalarında uygulamalı sınavların zaman kısıtlılığı, kalabalık mevcutlar ve standart ölçek maddelerinin

olmaması vb. sebeplerle ölçme ve değerlendirmede sıkıntılar yarattığını tespit etmiştir. Çiçek (2024, s. 3533) tarafından yapılan çalışmada da bazı öğretmenlere göre yeni sistem dil becerilerinin tamamının gelişimini izleme bakımından yararlıdır. Bunun yanında öğretmenler yeni sistemle birlikte iş yüklerinin arttığını, kalabalık sınıflarda sıkıntılar yaşadıklarını söylemişlerdir. Bu sebeplerle uygulamalı sınavlardaki mevcut aksaklıkların giderilebilmesi için hazırlayıcı eğitimler planlanması, öğretmenlerin hazır bulunuşluklarının artırılması gerekmektedir. Yine Millî Eğitim Bakanlığı tarafından örnek ölçekler hazırlanıp bunların öğretmenlerle paylaşılması ve Bakanlık tarafından değerlendirme ölçekleri, örnek sınav uygulamaları ve bilgilendirici yönergelerin öğretmenlerin erişimine açılması faydalı bir yaklaşım olacaktır (Göçer, 2024, s. 138).

Son olarak ise katılımcılar özellikle dinlemenin ayrı bir ders saati şeklinde yürütülmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Yine dinleme metinlerinin uzunluk ve seviyeye uygunluk/kalite bakımından gözden geçirilmesini istemektedirler. Katılımcılar ailelerin çocuklarını dinleme, onlara söz hakkı verme, etkin dinleyiciler olma noktalarında görevlerini yerine getirmelerini istemektedirler. Dinleme eğitiminde uzmanlaşmış eğitimcilerin bu derslere girmesini, sınıf mevcutlarının azaltılmasını, dinlemenin bir beceri olarak daha fazla önemsenmesini, uygulamalı sınavlar için hizmet içi eğitimler yapılmasını ve uygulamalı sınavlara yönelik standart ölçme araçlarının oluşturulmasını öneren katılımcılar da mevcuttur. Bayram (2019, s. 78-79) da çalışmasında öğretmenlerin dinleme eğitiminin ihmal edilmemesini, öğrencilerin motive edilmesini, ilgi çekici ve anlaşılır metinler kullanılmasını, dersi zenginleştirecek farklı etkinliklerin tercih edilmesini vb. önerdiğini belirlemiştir. Dinleme becerisinin gelişimi uzun zaman alabileceği için planlı ve uzun soluklu çalışmalar yapmakta fayda vardır (Kim ve Pilcher, 2016). Dolayısıyla sürecin uygulayıcısı konumunda olan Türkçe öğretmenlerinin görüş ve önerilerinin dikkate alınması gereklidir.

Öneriler

Çalışmanın sonuçlarından hareketle aşağıdaki önerilerde bulunmak mümkündür:

1. Türkçe öğretmenlerinin sınıf içi dinleme etkinliklerini daha fazla çeşitlendirmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu kapsamda öğretmenler dinleme öncesi, dinleme sırası ve dinleme sonrası şeklinde dinleme sürecinin tamamını dikkate alan uygulamalarda bulunabilirler. Dinleme öncesinde dinlemeye hazırlık yapma, önceki bilgileri kullanma, amaç belirleme, soru oluşturma; dinleme sırasında not alma, soru-cevap yaptırma, ara özet yapma, günlük hayatla ilişkilendirme; dinleme sonrasında yeni başlık belirleme, özetleme, görsel oluşturma, tartışma, betimlemeler yapma gibi çeşitli etkinliklerden faydalanabilirler.

2. Dinleme eğitimi kapsamında öğrencilerin dikkat eksikliklerinin, odaklanma problemlerinin vb. önüne geçmeye yönelik uygulamalar yapmaya özen gösterilmesi gerektiği düşünülmektedir.

3. Özellikle ders kitabı yazarları tarafından dinleme/izleme metin ve etkinliklerinin çeşitlendirmesi; kısa, öz, açık ve anlaşılır metinlerin tercih edilmesi; dinleme metin ve etkinliklerinin öğrenci seviyesine ve ihtiyaçlarına göre daha özenli bir şekilde hazırlanması önerilebilir.

4. Aileler dinleme eğitiminin önemi konusunda bilinçlendirilebilir.

5. Türkçe öğretmenlerinin dinleme becerisinin ölçme ve değerlendirmesinde ölçme

araçlarını çeşitlendirmesi sağlanmalıdır. Dinleme/izleme becerisini değerlendirme ölçekleri ile birlikte dinleme kaygısı, dinleme motivasyonu, dinleme öz yeterliği gibi duyuşsal niteliklere yönelik ölçekler de kullanılmalıdır.

6. Dinleme eğitimi kapsamında kullanılan teknolojik araçlardaki sorunlar giderilmeye çalışılmalıdır. Öğrencilerin internet/elektrik kesintileri sebebiyle dinleme eğitiminde problemler yaşamalarının önüne geçilmelidir.

7. Uygulamalı sınavların daha etkili ve başarılı bir biçimde yürütülmesi için Türkçe öğretmenlerine rehber olunmalı, öğretmenlerin süreçte yaşadıkları sıkıntılar giderilmeye çalışılmalıdır.

8. Dinleme eğitimi kapsamında öğrenciden, öğretmenden, materyallerden, öğretim programından vb. kaynaklanan sorunların sebeplerine ve bu sorunların çözümlerine yönelik farklı çalışmalar yapılması mümkündür.

9. Bu çalışmada Türkçe öğretmenlerinin dinleme eğitimi uygulamalarına yönelik görüşleri çeşitli bakımlardan analiz edilmiştir. Farklı araştırmacılar farklı örneklem grupları ile nicel, nitel veya karma yaklaşımda daha kapsamlı çalışmalar gerçekleştirebilir. Böylelikle farklı veri toplama araçları ve farklı çalışma grupları ile yapılan araştırmaların dinleme eğitiminin geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Fırat Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 13.03.2025 Tarih, 2025/6 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * (The Ethics Committee Decision was taken by the Social and Human Sciences Research Publication Ethics Committee Presidency of Fırat University Presidency with the decision numbered 2025/6, dated 13.03.2025..)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Arıcı, A. F. ve Kır, D. B. (2017). Dinlemeye hazırlık çalışmalarının dinlediğini anlamaya etkisi. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, *4*(8), 265-275. https://doi.org/10.20860/ijoses.351976

Batur, Z. ve Gül, A. (2021). Ortaokul öğrencilerinin dinleme ilgi ve süreleri üzerine öğretmen görüşleri. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, *9*(3), 127-141. https://doi.org/10.29228/ijlet.51151

Bayram, B. (2019). Türkçe öğretmenlerinin sınıf içi dinleme eğitimi uygulamalarında karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri. *Mîllî Eğitim*, *48*(1), 57-80. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/925269

Bello, A. A. (2018). Curriculum implementation: strategies for mounting listening skills among junior secondary school students. *Journal of Pedagogical Research*, *2*(1), 63-77. https://ijcsrr.org/single-view/?id=19929&pid=19799

Bıyıklı, C., Şener, A. K., Dönmezer, E. B. ve Denktaş, A. (2019). Çevrimiçi dinleme ödevlerinin dinlediğini anlama becerisine etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, *20*(1), 37-50. https://doi.org/10.12984/egeefd.379638

Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi teknikler ve örnek analizler*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Bulut, B. ve Karasakaloğlu, N. (2018). Etkin dinleme eğitiminin dinlediğini ve okuduğunu anlama üzerine etkisi. *Kastamonu Education Journal*, *26*(5), 1407-1417. https://doi.org/10.24106/kefdergi.1923

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni*. (B. Demir, Çev.). Ankara: Eğiten Kitap Yayınevi.

Çarkıt, C. (2018). Ortaokul Türkçe derslerinde dinleme becerisinin değerlendirilme sürecine yönelik öğretmen görüşleri. *İnternational Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(27), 2782- 2793. https://doi.org/10.26450/jshsr.691

Çaylı, C. ve Göçer, A. (2016). Ortaokul Türkçe derslerinde işlenilen müstakil dinleme metinlerine yönelik öğretmen uygulamalarının değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD*), *17*(3), 517-535. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/59425/853513

Çiçek, S. (2024). Ana dili olarak Türkçe öğretiminde dört temel dil becerisini ölçme ve değerlendirmeye ilişkin öğretmen görüşleri: beceri temelli yazılı ve uygulamalı sınav sistemi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (62), 3517-3542. https://doi.org/10.53444/deubefd.1521502

Çifçi, M. (2001). Dinleme eğitimi ve dinlemeyi etkileyen faktörler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(2), 165-177. http://hdl.handle.net/11630/2458

Danh, L. T. ve Quan, N. H. (2021). Vietnamese university EFL teachers' reported and classroom practices in teaching listening. *International Journal of Science and Management Studies*, *4*(5), 10-26. 10.51386/25815946/ijsms-v4i5p102

Datta, S. ve Roy, S. (2024). Challenges of teaching English listening skills at the primary level in Bangladesh. *International Journal of Education & Literacy Studies*, *12*(1), 3-12. https://journals.aiac.org.au/index.php/IJELS/article/view/7997/5221

Deniz, K. ve Keray Dinçel, B. (2019). Türkçe öğretmenlerinin anlama becerilerinde ölçme ve değerlendirmeye yönelik görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *7*(1), 28-64. https://doi.org/10.16916/aded.448811

Dilekçi, A. (2021). Türkçe eğitimi açısından eğitim bilişim ağı (EBA). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 1-17. 10.29000/rumelide.1032354

Dilekçi, A. (2022). Türkçe öğretmenlerinin dil becerileri ile ilgili uygulamaları ve yeterlikleri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (54), 1016-1029. https://doi.org/10.53444/deubefd.1104084

Dilekçi A. (2024a). Türkçe derslerinde kullanılan yardımcı kaynak kitap ve materyallerin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 28*(2), 495-508. 10.20296/tsadergisi.1195984

Dilekçi, A. (2024b). Türkçe öğretmenlerinin öğrencilerin ders ve etkinliklere katılım notlarını verme durumlarının incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *60*(60), 227-245. https://doi.org/10.15285/maruaebd.1369933

Doğan, Y. (2008). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin dinleme becerisini geliştirmede etkinlik temelli çalışmaların etkililiği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *6*(2), 261-286. http://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256319

Doğan, Y. (2010). Dinleme becerisini geliştirmede etkinliklerden yararlanma. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), 263-274. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/156992

Doğan, Y. (2019). Dinleme eğitimi: kuram, uygulama, ölçme ve değerlendirme. A. Güzel ve H. Karatay (Ed.), *Türkçe öğretimi el kitabı* içinde (s. 149-175). Ankara: Pegem Akademi.

Doğan, Y. (2020). Dinleme/izleme eğitimi ile ilgili temel kavramlar. H. Karatay (Ed.), *Dil eğitiminin temel kavramları* içinde (s. 101-118). Ankara: Asos Yayınları.

Dölek, O. ve Demirel, A. (2022). Dinleme becerisine ve bu becerinin ölçme-değerlendirmesine ilişkin Türkçe öğretmenlerinin görüş ve yaklaşımları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (28), 36-53. https://doi.org/10.29000/rumelide.1132506

Emiroğlu, S. ve Pınar, F. N. (2013). Dinleme becerisinin diğer beceri alanları ile ilişkisi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *8*(4), 769-782. https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423932941.pdf

Emiroğlu, S. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme sorunlarına ilişkin görüşleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 269-307. https://doi.org/10.14520/adyusbd.492

Er, O. ve Alyılmaz, S. (2024). Türkçe öğretmenlerine göre ana dili olarak Türkçe öğretiminde Türkçe dersi öğretim programından kaynaklanan sorunlar. N. Şahin (Ed.), *Türkçe öğretmenlerine göre Türkçe öğretiminin sorunları* içinde (s. 39-48). İzmir: Duvar Yayınları.

Eyüp, B. (2020). Dinleme eğitimi. A. İşcan ve S. Baskın (Ed.), *Türkçe eğitimi* içinde (s. 139-

166). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Garip, S. ve Göçer, A. (2022). Türkçe dersi etkileşimli sınıf ortamlarında dinleme becerisinin gelişimi ve değerlendirilmesi. Journal of Multidisciplinary Studies in Education, 6(4), 112-132. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2644744

Garip, S. ve Karadağ, B. F. (2023). Türkçe öğretiminde etkileşimli sınıf ortamlarının rolü. *TEBD*, *21*(3), 1690- 1709. https://doi.org/10.37217/tebd.1353872

Göçer, A. (2018). *Türkçe eğitiminde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi.

Göçer, A. (2024). Öğrencilerin dinleme ve konuşma becerilerinin uygulamalı sınavlarla ölçülüp değerlendirilmesine yönelik Türkçe öğretmenlerinin görüşleri. *International Journal of Language Academy*, *12*(3), 120-144. http://dx.doi.org/10.29228/ijla.77623

Göçer, A. ve Çaylı, C. (2019). Ortaokul Türkçe derslerinde dinleme becerisinin gelişimine yönelik öğretmen uygulamaları. *Trakya Eğitim Dergisi*, *9*(3), 456-476. https://doi.org/10.24315/tred.456694

Gün, M. ve Durmuş Öz, B. (2024). Dört beceride Türkçe dil sınavına ilişkin öğretmen görüşleri. *Journal of History School*, 68, 570-588. http://dx.doi.org/10.29228/Joh.73176

Güneş, F. (2017). *Türkçe öğretimi yaklaşımlar ve modeller*. Ankara: Pegem Akademi.

Gürbüz, E. ve Yılmaz, M. (2021). Dinleme becerilerinin geliştirilmesinde etkileşimli dinlemenin önemi. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, *7*(47), 1442-1449. http://dx.doi.org/10.31576/smryj.888

Güven, A. Z. (2016). Etkili iletişimin kuralları ve etkili iletişim kurma süreci. B. Güven (Ed.), *Etkili iletişim* içinde (s. 53-66). Ankara: Pegem Akademi.

Halitoğlu, V. (2021). Türkçe ders kitabi dinleme/izleme metin etkinliklerinin Türkçe dersi öğretim programında yer alan kazanımlarla uyuşma düzeyleri. *Journal of History School*, *55*, 4406-4431. http://dx.doi.org/10.29228/Joh.51789

Harmankaya, M. Ö. (2016). *Üstbiliş stratejileri eğitiminin ortaokul öğrencilerinin dinlediğini anlama becerilerine, dinlemeye yönelik tutumlarına ve dinleme kaygılarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Hasibuan, M. E. ve Male, H. (2022). Pre-service EFL teachers' perception of using podcasts as a learning media to ımprove listening skills. *Journal of English Teaching*, *8*(2), 300-311. https://doi.org/10.33541/jet.v8i2.4068

Jamila, M. ve Rahman, M. (2024). Listening Skills in Classroom Practices and Testing Systems at the Secondary Level in Bangladesh: An Empirical Appraisal. *Indonesian Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics*, *9*(2), 321-338. http://dx.doi.org/10.21093/ijeltal.v9i2.1718

Katrancı, M. (2012). *Üstbiliş stratejileri öğretiminin dinlediğini anlama becerisine ve dinlemeye yönelik tutuma etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Kavut, S. (2018). Bir iletişim edimi ve kişilerarası iletişim bileşeni olarak dinleme becerileri. *Journal Of Socıal And Humanıtıes Scıences Research*, *5*(17), 218-229. https://doi.org/10.26450/jshsr.339

Kemiksiz, Ö. (2016). Türkçe derslerindeki dinleme metinlerinde dinleme yöntem/tekniği

-metin türü ilişkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *4*(1), 15-30.

Kemiksiz, Ö. (2017). Dinleme becerisi üzerine yazılan makalelerin değerlendirilmesi. International *Journal of Languages' Education and Teaching*, *5*(1), 511-531. 10.18298/ijlet.1710

Kim, Y.S.G. ve Pilcher, H. (2016). What is listening comprehension and what does it take to improve listening comprehension? In R. Schiff and M. Joshi (Eds.), *Handbook of interventions in learning* disabilities (pp. 159-174). New York: Springer. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED602774.pdf

Kurudayıoğlu M. ve Kiraz, B. (2020). Dinleme stratejileri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *8*(2), 386-409. https://doi.org/10.16916/aded.689231

Lee, D. ve Hatesohl, D. (1993). *Listening: Our most used communication skill.* Retrieved from https://mospace.umsystem.edu/xmlui/bitstream/handle/10355/71861/CM150-1983.pdf?sequence=1

Mertol İlgar, Ş. ve Yağmurtaşan, M. (2021). Erken çocukluk döneminde dil gelişiminde aile ve öğretmenin rolü. *International Social Sciences Studies Journal*, *7*(82), 1943-1950. http://dx.doi.org/10.26449/sssj.3147

Miles, M. B. ve Huberman, M. (2016). *Genişletilmiş bir kaynak kitap: nitel veri analizi*. (S. Akbaba Altun ve A. Ersoy, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.

Özcan, Ş. (2021). Dinleme eğitimi. G. Aytaş (Ed.), *Türkçe eğitiminde anlama ve anlatma becerileri* içinde (s. 89-97). Ankara: Akçağ Yayınları.

Sallabaş, M. E. ve Kiler, B. (2024). Dil becerilerini ölçme ve değerlendirme sürecinde Türkçe öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *12*(3), 650-666. https://doi.org/10.16916/aded.1484732

Sarikaya, B. (2019). Kırsal kesimde görev yapan Türkçe öğretmenlerinin Türkçe öğretiminde karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri (Muş ili örneği). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 151-171. https://pdf.trdizin.gov.tr/pdf/cE9QVTRkbTgzSHQ4Y1oydFhGczJKdlpDRXg2L2V2VHpxaXVoNnhhN0o5SkNLNUIxNThRUHRsMkd4Z1VzMUJFMWFWZXhRaVd1eFJGakk3NUU3SHRwMDluTURtQTh2aDEzeVVtRUdnSFlsTjlmcHJBUW84UWFuU0s2dGpqV3I0bmVtNGhKZGI0K1hZUHdMdWE0LzExdit6dEdBdlpBVjEyYzVYOVJkK2VpZ3ZNVkplR1RTcjRzakQ2bFpoNVZwamYwUDhhWGNpWU0yYXFtTys1WWl2NjZhQldkcUtWakVNeUhOM2RSS1dRRjU0ST0

Savaşkan, V. ve Özer, N. (2024). Türkçe öğretmenlerinin temel dil becerileri ölçme ve değerlendirme sistemine yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, *8*(2), 303-316. https://doi.org/10.32960/uead.1524502

Sevim, O. ve Kaya, E. (2016). Ortaokul (5-8) Türkçe dersi dinleme eğitimi etkinliklerinin öğretmen görüşleri açısından incelenmesi: durum çalışması. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *11*(1), 277-296. http://dx.doi.org/10.19129/sbad.5

Sis, N. ve Başpınar Yörük, N. (2017). Müzikli yaratıcı dinleme etkinliklerinin yedinci sınıf öğrencilerinin dinleme başarı ve tutumlarına etkisi. *International Journal of Language Academy*, *5*(7), 1-16. 10.18033/ijla.3785

Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2018). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*.

Ankara: Anı Yayıncılık.

Şahin, C. (2012). *Dinleme metinlerinden önce ve sonra sorulan soruların ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama becerisine ve hatırlama düzeyine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Tabak, G. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme stillerinin bazı değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *10*(22), 171-181. https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19548/208232

Tangkakarn, B. ve Gampper, C. (2020). The effects of reading-while-listening and listening-before reading-while-listening on listening and vocabulary. *International Journal of Instruction*, *13*(3), 789-804. 10.29333/iji.2020.13353a

Türe Köse, H. B. (2025). *Dinleme becerileri testinin geliştirilmesi ve erken okuryazarlık ile dinleme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Türkben, T. ve Kaya, D. (2024). Öğrenme stillerine dayalı farklılaştırılmış öğretim etkinliklerinin öğrencilerin dinleme becerisi üzerine etkisi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, *13*(3), 694-709. https://dx.doi.org/10.30703/cije.1435524

Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel bir araştırma tekniği: görüşme. *Kuram ve Uygulamalarda Eğitim Yöntemi*, *24*, 543-559. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10372/126941

Uzun, O., Aytan, T. ve Ungan, S. (2022). Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme etkinliklerinin Türkçe öğretim programı doğrultusunda incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 366-401. https://doi.org/10.21733/ibad.1132465

Yalçın, A. (2018). *Son bilimsel gelişmeler ışığında Türkçenin öğretim yöntemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2007). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yenen Avcı, Y. (2020). Ortaokul öğretmenlerinin dinleme eğitiminde karşılaştığı sınıf içi sorunlar. *Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *4*(1), 48-57. https://dergipark.org.tr/tr/pub/bujer/issue/55738/724987

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, N. (2015). *Dinleme stratejileri öğretiminin beşinci sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama becerilerine etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1622-1659 | Araştırma Makalesi

Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Özgecilik Düzeylerinin Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi

Gülsüm Korkut [1] **Deniz Say Şahin** [2] **Gülnihal Altun** [3]

Öz

Bu araştırma sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeylerinin sosyodemografik değişkenlere göre incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen tanımlayıcı bir araştırmadır. Araştırma verileri Türkiye'de bir devlet üniversitesinin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet bölümünde öğrenim gören lisans öğrencilerinden (n=205) tamsayım örnekleme yöntemine göre ücretsiz erişimli Google Forms üzerinden toplanmıştır. Araştırmada veri toplama araçları olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan Sosyodemografik Veri Formu ve Ümmet ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen Özgecilik Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakmak için Shapiro-Wilk normallik testi uygulanmış ve parametrik testlere uygun olduğu anlaşılmıştır. Verilerin analizinde ikili karşılaştırmalar (cinsiyet ve aile tipi) için bağımsız örneklem t testi, çoklu karşılaştırmalar (yaş, sınıf, gelir düzeyi, annenin eğitim düzeyi, babanın eğitim düzeyi, kardeş sayısı, en uzun süre yaşanılan yer, sosyal hizmet bölümünü seçme şekli, sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyeti) için tek yönlü ANOVA testi, testlerde anlamlı çıkan sonuçlarda istatistiksel anlamlılığın nereden kaynaklandığını belirlemek için ise LSD testi ve sosyodemografik değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığını saptamak amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda sosyodemografik değişkenlerden sadece yaş ve sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyeti ile özgecilik ölçeğinin alt boyutlarından bazılarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Özgecilik ölçeği alt boyutlarından maddi yardım (p=0,048) ve travmatik durumlarda yardım (p=0,031) puanları ile yaş değişkeninin istatistiksel açıdan anlamlı farklılaştığı bulunmuştur. Bununla birlikte araştırmada özgecilik ölçeği alt boyutlarından fiziksel güce dayalı yardım (p=0.017) ve yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım (p=0,042) puanları ile sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyeti değişkeni arasında anlamlı fark bulunmuştur. Sosyal hizmet bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin özgeci davranışlarının geliştirilmesi için sosyal hizmet müfredatlarının yapılandırılması ve özgecilik davranışlarının nicel yöntemlerin yanı sıra nitel yöntemlerle de incelenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fayda, Özgecilik, Özgeci Davranış, Sosyal Hizmet, Üniversite Öğrencileri.

Korkut, G., Say Sahin, D., & Altun, G. (2025). Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Özgecilik Düzeylerinin Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1622-1659. https://doi.org/10.15869/itobiad.1697329

Geliş Tarihi	11.05.2025
Kabul Tarihi	15.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Burdur, Türkiye, gkorkut@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5256-3890

2 Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniv., İktisadi ve İdari Bil. Fak., Sosyal Hizmet Böl., Yaşlılık Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merk., Burdur, Türkiye, saysahind@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8171-9743

3 Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Gölhisar Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Burdur, Türkiye, galtun@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9339-1343

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1622-1659 | Research Article

Examination of Altruism Levels of Social Work Students According to Socio-Demographic Variables

Gülsüm Korkut [1] **Deniz Say Şahin** [2] **Gülnihal Altun** [3]

Abstract

This descriptive study examines the levels of altruism among social work students according to sociodemographic variables. The research data were collected from undergraduate students (n=205) studying at the Department of Social Work, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Faculty of Social Work of a state university in Turkey through free access Google Forms according to the census sampling method. The Sociodemographic Data Form created by the researchers and the Altruism Scale developed by Ümmet et al. (2013) were used as data collection tools in the study. Shapiro-Wilk normality test was applied to see whether the data showed normal distribution and it was understood that it was suitable for parametric tests. In the analysis of the data, independent sample t-test was used for pairwise comparisons (gender and family type), one-way ANOVA test was used for multiple comparisons (age, class, income level, mother's education level, father's education level, number of siblings, place of residence for the longest time, method of choosing the social work department, satisfaction with choosing the social work department), LSD test was used to determine the source of statistical significance in the significant results in the tests, and Pearson correlation analysis was used to determine whether there was a relationship between sociodemographic variables. As a result of the research, statistically significant differences were found only in age, satisfaction with choosing the social work department and some of the sub-dimensions of the altruism scale among the sociodemographic variables. It was found that the scores of financial help (p=0,048) and help in traumatic situations (p=0,031), which are sub-dimensions of the altruism scale, differed statistically significantly with the age variable. In addition, a significant difference was found between the scores of the altruism scale sub-dimensions based on physical power (p=0.017) and help arising from the feeling of closeness (p=0.042) and the satisfaction variable of choosing the social work department. In order to develop the altruistic behaviors of students studying in social work departments, it is recommended that social work curricula be structured and altruistic behaviors be examined with qualitative methods as well as quantitative methods.

Keywords: Benefit, Altruism, Altruistic Behavior, Social Work, University Students.

Korkut, G., Say Sahin, D., & Altun, G. (2025). Examination of Altruism Levels of Social Work Students According to Socio-Demographic Variables. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1622-1659. https://doi.org/10.15869/itobiad.1697329

Date of Submission	11.05.2025
Date of Acceptance	15.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Assoc. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Social Work, Burdur, Türkiye, gkorkut@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5256-3890

2 Assoc. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Social Work, Aging Studies Implementation and Research Center, Burdur, Türkiye, saysahind@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8171-9743

3 Lecturer, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Gölhisar Vocational School of Health Services, Department of Health Care Services, Burdur, Türkiye, galtun@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9339-1343

1.Giriş

Özgecilik herhangi bir çıkar beklentisi olmadan başka bireylerin yaşamına maddi veya manevi katkıda bulunma (Ümmet vd., 2013, s. 303); bireyin başkalarının ihtiyaçlarını ve refahını öncelemesi ve değer vermesi (Başerer Berber, 2024, s. 1688); fayda sağlayan davranışta bulunan bireyin kendisini düşünmeden hareket etmesi (Karadağ ve Mutafçılar, 2009, s. 43); herhangi bir karşılık beklemeksizin başka bir bireyin refahını artırmaya yönelik gerçekleştirilen yardım davranışı (Tam ve Yeung, 1999, s. 80) olarak tanımlanmaktadır. Özgecilik kavramı Fransızcada "altruisme" ve Latincede ise diğer anlamına gelen "autrui" kelimesinden türetilmiştir. Özgecilik, bireylerin kendi çıkarlarından vazgeçme ve kendilerini başkalarına adama konusunda ahlaki bir yükümlülüklerinin olduğunu düşünen Auguste Comte tarafından benimsediği etik doktrini tanımlamak için türetilmiştir (Reamer, 2024, s. 33).

Bireylerarası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesine önemli katkılar sağlayan özgecilik karşılığında herhangi bir çıkar beklentisine girmeden sadece başkalarına fayda sağlayacak her türlü davranıştır (Tekeş ve Hasta, 2015, s. 57). Yardımın tek taraflı olması ve yardımda bulunan kişinin diğerinin ihtiyacını önceleyerek yardımda bulunması diğerkam (özgeci) davranış olarak tanımlanmaktadır (Düzgüner, 2019, s. 359-360). Özgeci davranış bireyin kendi çıkarını gözetmeden ve kendinden bir şeyler kaybetmeyi de göze alarak başka bir bireye fayda sağlayacak davranışları olarak da tanımlanmaktadır. Özgeci davranışın yardım ve toplumsal kurallara uymak gibi farklı amaçlara sahip davranışlardan ayrılan en önemli yönü bireyin özgeci davranışla kendine bir maliyet yüklemesi ve kendinden bir şey kaybetmesidir. Bu yönü ise özgeci davranışın yardımsever, nazik, görgülü gibi bireysel davranışlardan ayrılmasında önemlidir (Çetin, 2019, s. 4). Başka bir tanımda özgeci davranış, dışsal ödüller alma veya dışarıdan üretilen olumsuz uyarıcılardan kaçınma beklentisi ile gerçekleştirilmeyen ve başkasına fayda sağlama amacı taşıyan gönüllü davranış olarak prososyal davranışın bir alt türü olarak tanımlanmaktadır (Eisenberg ve Miller, 1987, s. 92). İnsanlar gereksinimi olan başka bireylere kendilerinin zarar görmesini ve kısa veya uzun dönemde kendi faydalarını düşünmeksizin yardım edebilirler. Filozoflar ve psikologlar bu tür davranışları özgeci davranışlar olarak tanımlamaktadır (Clavien, 2012, s. 275). Karşıdan herhangi bir karşılık beklemeden yapılan özgeci davranışlar bireyin içsel doyumunu sağlamakta, yaşamlarına anlam katmakta ve bireyi psikolojik sorunlarından uzaklaştırmaktadır. Yani özgeci davranış bireylerin yaşamlarından uzun süreli ve tekrarlı doyum alabilmelerinin bir yolu olarak da nitelendirilmektedir (Bal ve Topuz, 2015, s. 209). Özgecil davranışların birkaç temel özelliği bulunmakla birlikte en önemli özelliği arasında özgecil davranışların bireyin kendisinden ziyade başkalarıyla ilgilenmesi veya saygı duyması ile motive edilmesi yer almaktadır (Kay ve Granfield, 2023, s. 594). Örneğin normal haftalık çalışmasının yanı sıra bazı hafta sonları ya da akşamları evsizlikle mücadele eden insanlara sosyal yardım hizmeti sağlamak üzere zaman ayıran bir sosyal hizmet uzmanının bu davranışı tamamen özgeci davranış sergilediğini göstermektedir (Reamer, 2024, s. 34). Her yardım etme davranışı özgecil olmayıp yardım etme davranışı ve özgecil davranışın birbirinden ayrılan yönleri bulunmaktadır. Yardım etme davranışını şekillendiren çeşitli nedenler söz konusu iken; özgecil davranış belirli ve spesifik motivasyonlar temelinde şekillenmektedir. Özgecilik davranışsal, motivasyonel ve evrimsel düzeylerde farklı bağlamlarda değerlendirilmektedir (Başerer Berber, 2024, s. 1692).

Özgecilik, psikoloji, felsefe, biyoloji, evrimsel antropoloji, deneysel ekonomi gibi çeşitli

disiplinlerde yer alan ve araştırılan karmaşık bir olgudur. Disiplinler arası farklı kavramları ve süreçlerinin olması özgecilik kavramıyla ilgili literatürde çok fazla karışıklığın olmasına neden olmaktadır (Clavien ve Chapuisat, 2013, s. 125). Özgecilik genel olarak davranan bireye kişisel bir maliyetle fayda sağlayan davranış olarak anlaşılsa da evrimsel biyolojide farklı yazarlar özgeciliği farklı şekilde tanımlamışlardır. Bu yorumlar ise genellikle hangi tarafın özgeci davranıştan fayda sağladığı ve özgeciliğin maliyetinin nasıl değerlendirildiği temelinde şekillenmektedir (Kerr vd., 2004, s. 135). Evrimsel kökenlerimiz, sosyal ilişkilerimiz ve toplumsal örgütlenmeyle ilgili en temel hususlardan bazılarının özgecilik ve bencillik etrafında toplandığı görülmektedir. İnsan özgeciliğinin güçlü bir güç olduğunu, bireysel heterojenliğin çok fazla olduğunu ve özgeci bireylerle bencil bireyler arasındaki etkileşimin toplumda yaşayan insanların iş birliğinin sağlanması açısından büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir (Fehr ve Fischbacher, 2003, s. 785).

Özgecilik bireylerin başkalarının faydasını ve refahını kendi fayda ve refahının üstünde tutması gerektiği fikrine dayanmaktadır. İnsanların başkalarını düşünme ve özverili olma yeteneğine sahip olduğunu, kendi memnuniyetlerinden vazgeçmeyi göze alarak başka bireylerin avantajlı olacağı şekilde davranışlarda bulunması gerekliliğine işaret eder (Liu, 2024, s. 567). Özgeciliği savunanlar özgecilik motivasyonunun varlığını ve bireylerin başka bireylerin refahını artırma nihai hedefiyle hareket ettiğini ileri sürmektedir (Batson ve Powell, 2003, s. 474). Stevens ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan bir çalışmada öğrencilerin sosyal hizmet uzmanı olma motivasyonları arasında bireylerin kendi yaşam kalitelerini iyileştirmelerine yardımcı olma motivasyonu ilk sırada yer almıştır. Dascălu (2014) tarafından yapılan bir araştırmada sosyal hizmet programı öğrencilerinin mesleği seçmek için nispeten iyi belirlenmiş motivasyonlarının olduğu ve motivasyonlarının da bir dizi profesyonel değere dayandığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada bu profesyonel değerlerden biri de özgecilik olarak belirlenmiştir ve özgeciliğin profesyonel değerler arasında ilk ikisine çok yakın üçüncü sırada yer aldığı bulunmuştur. Petersén (2024) tarafından yapılan bir çalışmada sosyal hizmetin bir kariyer olarak seçilmesinin ardındaki nedenler irdelenmiştir. Bu nedenler arasında en popüler cevap savunmasız durumdaki insanlara yardım etme olarak bulunmuş ve dolayısıyla özgecilik motivasyonu tüm nedenler arasında baskın olarak bulunmuştur. Hu ve arkadaşları (2025) yaptıkları çalışmada kamu hizmeti motivasyonu ve boyutlarının sosyal hizmet kariyer niyetlerini güçlü bir şekilde etkilediğini ve özgeci motivasyonun söz konusu bu etkiyi kısmen aracılık ettiğini bulmuştur. Toros ve Medar (2015) sosyal hizmet öğrencilerinin sosyal hizmet bölümünde öğrenim görme motivasyonlarını araştırmış ve sosyal hizmet bölümünde öğrenim görme motivasyonları arasında özgecilik değerleri baskın olarak bulunmuştur. Liedgren ve Elvhage (2015) yaptıkları çalışmada sosyal hizmet öğrencilerinin gelecekteki mesleklerine ilişkin motivasyonlarını ve beklentilerini araştırmıştır. Katılımcılar sosyal hizmetin ana amacının en yaygın olarak insanların yaşamlarını iyileştirmek, insanlar adına savunuculuk yapmak, savunmasız insanları korumak olduğunu belirtmiştir.

Profesyonel bir mesleğe ilişkin geleneksel yaklaşımlar genellikle özgeciliği içermektedir. Bu yaklaşım her ne kadar ekonomik ve bireysel çıkarlardan ziyade hizmeti vurgulasa da söz konusu bu iki hedef arasındaki denge meslekten mesleğe farklılık gösterebilmektedir. Bununla birlikte mesleklerin tek özelliği özgecilik olmasa da özgeciliğe daha fazla önem ve öncelik verilmesi ortak bir beklentiyi oluşturmaktadır (Blaikie, 1974, s. 84). Doktorlar, hemşireler, klinik psikologlar ve birçok sağlık profesyonelleri, sosyal hizmet uzmanları,

din görevlileri özgeci bireylerin daima başka bireylerin yararına hareket ettiklerini düşündükleri için özgeciliği değerli bulurlar. Özgecilik Hipokrat Yemini ve diğer mesleki davranış kurallarının temel taşı olarak nitelendirilmektedir (McGaghie vd., 2002, s. 374).

Özgecilik sosyal hizmetin temel motivasyonu olarak nitelendirilebilir. Tarih boyunca genel olarak insanlara yardım etmek ve toplumsal refahı sağlayarak toplumu daha iyi bir toplum haline getirmek sosyal hizmet mesleğinin temelini oluşturmaktadır (Brill, 2001, s. 224). Sosyal hizmet insana yardım mesleğidir. Söz konusu bu yardım müracaatçılarını herhangi bir hak kaybına uğratmadan ihtiyaçlarının karşılanmasını hedeflemektedir (Çoban Kaynak, 2017, s. 253). Sosyal hizmet, bireylerin işlevselliklerini artırarak sosyal değişim sağlamayı hedeflemektedir. İnsana hizmet veren disiplinler arasında yer alan sosyal hizmet, sürekli değişen topluma bireylerin uyum sağlayabilmelerine yönelik iyilik hallerinin sağlanmasını, geliştirilmesini ve devamlılığının sağlanmasını amaçlayan ve bu bağlamda hizmet veren bir yardım mesleği olarak tanımlanabilir (Serpen ve Hasgül, 2015, s. 38). Sürekli değişim içinde olan ve karmaşık hale gelen toplum için vazgeçilmez bir meslek olan sosyal hizmet bireylerin yaşam kalitelerini geliştirmeye yardım eden insani hizmet meslekleri arasında yer almaktadır (Duyan, 2003, s. 1). Sosyal hizmet kendine özgü yaklaşımları olan ve sorunların çözümüne, bireylerin güçlendirilmesine, sosyal adalete ve insana saygıya odaklanan ve mesleki uygulamalarını bu bağlamda gerçekleştiren bir meslektir (Bozdemir ve Duman, 2020, s. 1107). Sosyal hizmet mesleği gönüllülük esasına göre yardımsever bireylerin kentin yoksul bölgelerindeki yoksullara yönelik gerçekleştirdikleri çeşitli sosyal yardımlarla başlamış olup zamanla ülkelerin sosyal, ekonomik, politik ve kültürel yapılarıyla şekillenmiş ve gelişmiştir. Yardımseverlik temelinde gerçekleştirilen bu çalışmaların ilerleyen yıllarda bir mesleki anlayış ve disiplin içinde yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Acar ve Çamur Duyan, 2003, s. 18). Değer temelli bir disiplin olan sosyal hizmetin değerlerinden sosyal hizmet uygulamalarına kadar rehberlik edecek bazı ilkeler bulunmaktadır. Bu ilkeler evrensel nitelikte olabildiği gibi her toplumun kültürel yapısı bağlamında kültürel görelilik anlayışıyla hazırlanan ilkeler de olabilir (Özateş, 2010, s. 94-95).

Bu araştırma, sosyal hizmet lisans öğrencilerinin özgecilik düzeylerinin çeşitli sosyodemografik değişkenler doğrultusunda anlamlı farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H1: Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri yaşa göre değişmektedir.
H2: Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri cinsiyete göre değişmektedir.
H3: Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri sınıfa göre değişmektedir.
H4: Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri aile tipine göre değişmektedir.
H5: Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri gelir düzeyine göre değişmektedir.
H6: Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri en uzun yaşanılan yere göre değişmektedir.
H7: Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri annenin eğitim düzeyine göre değişmektedir.
H8: Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri babanın eğitim düzeyine göre değişmektedir.
H9: Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri kardeş sayısına göre değişmektedir.

H10: Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri sosyal hizmet bölümünü seçme şekli göre değişmektedir.
H11: Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyetine göre değişmektedir.

2.Yöntem

Bu çalışma Sosyal Hizmet bölümü öğrencilerinin sosyodemografik özelliklere göre özgecilik düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan tanımlayıcı bir araştırmadır. Tanımlayıcı araştırmalar incelenen konuyla ilgili olguları betimler ve çalışılan olgu veya örneklem ile ilgili elde edilen verilerin betimlenmesiyle temel özellikler tasvir edilir (Tutar ve Erdem, 2022, s. 58-59). Araştırmada "Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik düzeyleri sosyo-demografik özelliklere (yaş, cinsiyet, sınıf, aile tipi, gelir düzeyi, en uzun yaşanılan yer, kardeş sayısı, sosyal hizmet bölümünü seçme şekli gibi) göre farklılaşmakta mıdır?" sorusuna cevap aranmıştır.

2.1.Araştırmanın Etik Onayı

Araştırmanın yapılabilmesi için bir devlet üniversitesinin Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 2024/03 toplantı numarası ve GO 2024/148 karar numarasıyla onay alınmıştır.

2.2.Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, 2023-2024 eğitim-öğretim döneminde Türkiye'de bir devlet üniversitesinin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet bölümünde öğrenim gören lisans öğrencileri oluşturmaktadır. 2023-2024 eğitim-öğretim döneminde 527 öğrenci Sosyal Hizmet bölümünde öğrenim görmektedir. Anketler, 2024 yılında Nisan-Haziran ayları arasında toplanmıştır. Araştırmada tamsayım örnekleme yöntemi seçilmiş ve evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Tamsayım, istatistiki bilgilerin anakütlenin tümüne başvurularak elde edilmesi yani anakütlenin tüm birimlerinin incelenmesidir (Karaca, 2021, s. 94). Araştırmanın verilerinin toplanabilmesi için araştırmacılar tarafından anket soruları ücretsiz erişimli Google Forms üzerinden oluşturulmuş ve katılımcılardan gönüllülük esasına göre formları cevaplamaları istenmiştir. Bilgilendirilmiş onam formu online anketin giriş kısmına eklenmiş ve katılımcıların öncelikli olarak bilgilendirmeyi okuması sağlanmıştır. Anket soruları bir soruyu yanıtlamadan diğer soruya geçilemeyecek şekilde oluşturulmuştur. Sınıf temsilcileri tarafından öğrencilerin sınıf gruplarında paylaşılan çalışmaya 224 öğrenci katılmıştır. Elde edilen verilerin normalliğinin ve doğrusallığının sağlanması amacıyla yapılan Mahalanobis ve Z testleri sonucunda 19 anket uç değer olarak belirlenmiş ve değerlendirmeden çıkarılmıştır. Sonuç olarak istatistiksel analizler 205 katılımcı üzerinden gerçekleştirilmiş olup çalışma evrenin %38,9 'unu temsil etmektedir.

2.3.Veri Toplama Aracı

Çalışmada araştırmacılar tarafından hazırlanan Sosyo-demografik Veri Formu ve Özgecilik Ölçeği veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Sosyodemografik Veri Formu

Sosyodemografik veri formu araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olup yaş, cinsiyet, sınıf, aile tipi, gelir düzeyi, en uzun yaşanılan yer, annenin eğitim düzeyi, babanın eğitim düzeyi, kardeş sayısı, sosyal hizmet bölümünü seçme şekli ve sosyal hizmet bölümünü

seçme memnuniyeti olmak üzere toplam 11 sorudan oluşmaktadır.

Özgecilik Ölçeği

Ümmet ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen Özgecilik Ölçeği kullanılmıştır. Özgecilik Ölçeği 38 maddeden ve 7 alt boyuttan (gönüllü faaliyetlere katılma, maddi yardım, travmatik durumlarda yapılan yardım, yaşlı/hastalara yapılan yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım) oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirliği için Cronbach Alpha değeri .81 olarak bulunmuştur. *Gönüllü faaliyetlere katılma* alt boyutu gönüllü çalışmalarda yer alma ve dernek ve vakıflara üye olma vb. ifadelerden oluşmakta, *maddi yardım* alt boyutu maddi yapılan yardımları içermekte, *travmatik durumlarda yapılan yardım* alt boyutu bireylerin beklenmedik zamanlarda ani ve oldukça zarar verici durumlarını kapsamakta, *yaşlı/hastalara yapılan yardım* alt boyutu yalnız yaşlı/hasta bireylere yönelik yardım edici davranışları içermekte, *fiziksel güce dayalı yardım* alt boyutu fiziksel güç gerektiren yardımları içermekte, *eğitim sürecinde yardım* alt boyutu okul yaşamı sürecinde diğer öğrencilere yönelik yardım edici davranışları kapsamakta ve son olarak *yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım* alt boyutu ise bireylerin yakınlarına ve kendi çevrelerine yönelik yardımları kapsamaktadır. Yapılan istatistiki analizler sonucunda bu yedi faktörün toplam varyansın %51,822'sini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Özgecilik ölçeğinin iç tutarlılığının test edilmesi amacıyla faktör sonucunda belirlenen alt boyutların Cronbach Alpha katsayıları sırasıyla; 1. faktör için .815, 2. faktör için .776, 3. faktör için .757, 4. faktör için .760, 5. faktör için .743, 6. faktör için .696, 7. faktör için .659 ve toplam Cronbach Alpha değerinin ise .931 olarak bulunmuştur. Araştırmamızda Özgecilik Ölçeğinin alt boyutlarının Cronbach Alpha katsayıları sırasıyla; 1. faktör için .881, 2. faktör için .882, 3. faktör için .883, 4. faktör için .854, 5. faktör için .832, 6. faktör için .793, 7. faktör için .821 olarak bulunmuştur.

2.4.Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizleri SPSS 22 istatistik paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin dağılımlarının belirlenebilmesi için betimsel analiz yapılarak sayı ve yüzdeler hesaplanmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakmak için Shapiro-Wilk normallik testi uygulanmış ve parametrik testlere uygun olduğu anlaşılmıştır. İkili karşılaştırmalar (cinsiyet ve aile tipi) için bağımsız örneklem t testi, çoklu karşılaştırmalar (yaş, sınıf, gelir düzeyi, annenin eğitim düzeyi, babanın eğitim düzeyi, kardeş sayısı, en uzun süre yaşanılan yer, sosyal hizmet bölümünü seçme şekli, sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyeti) için tek yönlü ANOVA ve testlerde anlamlı çıkan sonuçlarda istatistiksel anlamlılığın nereden kaynağını belirlemek için ise LSD testinden faydalanılmıştır. Sosyodemografik değişkenlerden arasında bir ilişkinin olup olmadığını, anlamlı bir ilişkinin olması halinde ilişkinin yönünü ve düzeyini belirlemek için ise Pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

3.Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcıların sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde %18'inin 18-19 yaş aralığında, %40.5'inin 20-21 yaş aralığında, %36.6'sının 22-23 yaş aralığında ve %4.9'unun 24 yaş ve üstü yaş aralığında olduğu, %89.8'inin kadın, %26.8'inin 1.sınıf, %21.5'inin 2.sınıf, %30.7'sinin 3. sınıf, %21'inin 4.sınıf öğrencisi olduğu, 85.9'unun çekirdek aile yapısına sahip bir ailede yaşadığı, %58'inin gelirinin giderine eşit olduğu, %50.2'sinin en uzun yaşadığı yerin il merkezi olduğu, %44.4'ünün annesi ve %36.6'sının

babasının ilkokul mezunu olduğu, %37.1'inin tek kardeşi olduğu, %56.1'inin sosyal hizmet bölümünü isteyerek tercih ettiği, %57.1'inin sosyal hizmet bölümünü seçmekten memnun olduğu saptanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Sosyodemografik Değişkenler (n=205)	Gruplar	Sayı (f)	Yüzde (%)
Yaş	18-19 yaş arası	37	18,0
	20-21 yaş arası	83	40,5
	22-23 yaş arası	75	36,6
	24 yaş ve üstü	10	4,9
Cinsiyet	Kadın	184	89,8
	Erkek	21	10,2
Sınıf	1. Sınıf	55	26,8
	2. Sınıf	44	21,5
	3. Sınıf	63	30,7
	4. Sınıf	43	21,0
Aile Tipi	Çekirdek Aile	176	85,9
	Geniş Aile	29	14,1
Gelir Düzeyi	Geliri giderden az	49	23,9
	Geliri gidere eşit	119	58,0
	Geliri giderden fazla	37	18,0
En Uzun Yaşanılan Yer	İl	103	50,2
	İlçe	65	31,7
	Köy	32	15,6
	Kasaba	5	2,4
Annenin Eğitim Düzeyi	Okuryazar değil	8	3,9
	İlkokul	91	44,4
	Ortaokul	49	23,9
	Lise	42	20,5
	Önlisans	6	2,9
	Lisans	7	3,4
	Yüksek Lisans	2	1,0
Babanın Eğitim Düzeyi	Okuryazar değil	3	1,5
	İlkokul	75	36,6
	Ortaokul	44	21,5
	Lise	54	26,3
	Önlisans	9	4,4
	Lisans	20	9,8
Kardeş Sayısı	Yok	9	4,4
	Bir	76	37,1

	İki	47	22,9
	Üç ve daha fazla	73	35,6
Sosyal Hizmet Bölümünü Seçme Şekli	İsteyerek	115	56,1
	Tesadüf	41	20,0
	Aile Yönlendirmesi	23	11,2
	Diğer	26	12,7
Sosyal Hizmet Bölümünü Seçme Memnuniyeti	Memnun	117	57,1
	Kısmen Memnun	78	38,0
	Memnun Değil	10	4,9

Araştırmada öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutu puanlarının sosyodemografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Çalışmada cinsiyet, sınıf, aile tipi, gelir düzeyi, en uzun yaşanılan yer, annenin ve babanın eğitim düzeyi, kardeş sayısı ve sosyal hizmet bölümünü seçme şekli değişkenleri ile özgecilik ve özgeciliğin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır. Sosyodemografik değişkenlerden sadece yaş ve sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyeti ile özgecilik ölçeğinin alt boyutlarından bazılarında istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur.

Katılımcıların özgeciliğinin yaşa göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla tek yönlü ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Yaşa Göre Özgecilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin İncelenmesi

Değişkenler	Gruplar	n	x	ss	F	p	Fark
Gönüllü Faaliyetlere Katılım	18-19 yaş arası	37	3,9189	,52547			
	20-21 yaş arası	83	3,8055	,66655			
	22-23 yaş arası	75	3,9029	,58013	1,260	,289	
	24 yaş ve üstü	10	4,1714	,62015			
	Total	205	3,8794	,61094			
Maddi Yardım	18-19 yaş arası(1)	37	4,0045	,54076			1-4
	20-21 yaş arası(2)	83	3,8956	,66295			2-4
	22-23 yaş arası(3)	75	3,9533	,53311	2,682	**,048***	3-4
	24 yaş ve üstü(4)	10	4,4500	,56136			
	Total	205	3,9634	,59924			
Travmatik Durumlarda Yardım	18-19 yaş arası(1)	37	4,1937	,46566			1-4
	20-21 yaş arası(2)	83	4,1205	,56208			2-4
	22-23 yaş arası(3)	75	4,2156	,41804	3,006	**,031***	3-4
	24 yaş ve üstü(4)	10	4,6000	,30631			
	Total	205	4,1919	,49319			
	18-19 yaş arası	37	4,1149	,60264			

Yaşlı/Hastalara Yardım	20-21 yaş arası	83	4,1265	,60659		
	22-23 yaş arası	75	4,1400	,54096	1,712	,166
	24 yaş ve üstü	10	4,5500	,42164		
	Total	205	4,1500	,57820		
Fiziksel Güce Dayalı Yardım	18-19 yaş arası	37	4,0649	,52505		
	20-21 yaş arası	83	3,9398	,66387		
	22-23 yaş arası	75	4,0293	,55963	1,949	,123
	24 yaş ve üstü	10	4,4000	,41096		
	Total	205	4,0176	,59745		
Eğitim Sürecinde Yardım	18-19 yaş arası	37	4,0919	,41525		
	20-21 yaş arası	83	3,9880	,56340		
	22-23 yaş arası	75	4,0293	,45642	2,601	,053
	24 yaş ve üstü	10	4,4400	,47889		
	Total	205	4,0439	,50315		
Yakınlık Duygusundan Kaynaklanan Yardım	18-19 yaş arası	37	4,0973	,47986		
	20-21 yaş arası	83	4,0361	,61774		
	22-23 yaş arası	75	4,1920	,48707	1,772	,154
	24 yaş ve üstü	10	4,3600	,48808		
	Total	205	4,1200	,54615		
Özgecilik Ölçeği Toplam	18-19 yaş arası	37	4,0619	,43517		
	20-21 yaş arası	83	3,9753	,53552		
	22-23 yaş arası	75	4,0565	,42659	2,625	,052
	24 yaş ve üstü	10	4,4132	,41739		
	Total	205	4,0420	,48073		

(p<,05)

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutları puanlarının yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için kullanılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre; gönüllü faaliyetlere katılım, yaşlı/hastalara yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım boyutları ve özgecilik ölçeği toplam puanı ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>,05). Ancak maddi yardım (p=0,048) ve travmatik durumlarda yardım (p=0,031) puanları ile yaş değişkeni anlamlı bir fark yaratmaktadır (p<,05). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla ise LSD testi uygulanmış ve bu farklılığın 24 yaş ve üstü öğrencilerin maddi yardım ve travmatik durumlarda yardım puan ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı görülmüştür.

Katılımcıların özgeciliğinin cinsiyete göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Cinsiyete Göre Özgecilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin İncelenmesi

		t testi	

Değişkenler	Gruplar	N	X	ss	t	sd	p
Gönüllü Faaliyetlere Katılım	Kadın	184	3,8789	,56847	-,027	21,768	,979
	Erkek	21	3,8844	,92209			
Maddi Yardım	Kadın	184	3,9592	,56000	-,295	203	,769
	Erkek	21	4,0000	,88976			
Travmatik Durumlarda Yardım	Kadın	184	4,1957	,43287	,191	21,132	,851
	Erkek	21	4,1587	,87476			
Yaşlı/Hastalara Yardım	Kadın	184	4,1508	,52533	,038	21,446	,970
	Erkek	21	4,1429	,94065			
Fiziksel Güce Dayalı Yardım	Kadın	184	4,0207	,56006	,219	203	,827
	Erkek	21	3,9905	,87744			
Eğitim Sürecinde Yardım	Kadın	184	4,0402	,44588	-,186	21,207	,854
	Erkek	21	4,0762	,87287			
Yakınlık Duygusundan Kaynaklanan Yardım	Kadın	184	4,1391	,49676	1,489	203	,138
	Erkek	21	3,9524	,86696			
Özgecilik Ölçeği Toplam	Kadın	184	4,0443	,42221	,122	21,135	,904
	Erkek	21	4,0213	,85186			

(p<,05)

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutları puanlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için kullanılan t testi sonuçlarına göre; gönüllü faaliyetlere katılım, maddi yardım, travmatik durumlarda yardım, yaşlı/hastalara yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım boyutları ve özgecilik ölçeği toplam puanı ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>,05).

Katılımcıların özgeciliğinin sınıfa göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla tek yönlü ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Sınıfa Göre Özgecilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin İncelenmesi

Değişkenler	Gruplar	n	x	ss	F	p
Gönüllü Faaliyetlere Katılım	1. Sınıf	55	3,8753	,51877		
	2. Sınıf	44	3,9156	,69394		
	3. Sınıf	63	3,8231	,59773	,326	,806
	4. Sınıf	43	3,9302	,66157		
	Total	205	3,8794	,61094		
Maddi Yardım	1. Sınıf	55	4,0242	,55502		
	2. Sınıf	44	3,9167	,74145		
	3. Sınıf	63	3,8836	,59163	,952	,416
	4. Sınıf	43	4,0504	,49406		

	Total	205	3,9634	,59924		
Travmatik Durumlarda Yardım	1. Sınıf	55	4,2364	,46997	,814	,488
	2. Sınıf	44	4,0909	,64345		
	3. Sınıf	63	4,2090	,42856		
	4. Sınıf	43	4,2132	,43389		
	Total	205	4,1919	,49319		
Yaşlı/Hastalara Yardım	1. Sınıf	55	4,1727	,55460	,609	,610
	2. Sınıf	44	4,0511	,73647		
	3. Sınıf	63	4,1587	,51255		
	4. Sınıf	43	4,2093	,52022		
	Total	205	4,1500	,57820		
Fiziksel Güce Dayalı Yardım	1. Sınıf	55	4,0909	,51614	,907	,439
	2. Sınıf	44	3,8955	,77937		
	3. Sınıf	63	4,0349	,47184		
	4. Sınıf	43	4,0233	,64617		
	Total	205	4,0176	,59745		
Eğitim Sürecinde Yardım	1. Sınıf	55	4,0727	,42228	,273	,845
	2. Sınıf	44	4,0318	,68328		
	3. Sınıf	63	4,0032	,40876		
	4. Sınıf	43	4,0791	,52033		
	Total	205	4,0439	,50315		
Yakınlık Duygusundan Kaynaklanan Yardım	1. Sınıf	55	4,1200	,48012	1,110	,346
	2. Sınıf	44	3,9955	,74770		
	3. Sınıf	63	4,1587	,44888		
	4. Sınıf	43	4,1907	,50888		
	Total	205	4,1200	,54615		
Özgecilik Ölçeği Toplam	1. Sınıf	55	4,0737	,41871	,480	,697
	2. Sınıf	44	3,9809	,64837		
	3. Sınıf	63	4,0246	,40399		
	4. Sınıf	43	4,0894	,46668		
	Total	205	4,0420	,48073		

(p<,05)

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutları puanlarının sınıfa göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için kullanılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre; gönüllü faaliyetlere katılım, maddi yardım, travmatik durumlarda yardım, yaşlı/hastalara yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım boyutları ve özgecilik ölçeği toplam puanı ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>,05).

Katılımcıların özgeciliğinin aile tipine göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Aile Tipine Göre Özgecilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin İncelenmesi

					t testi		
Değişkenler	**Gruplar**	**n**	**x**	**ss**	**t**	**sd**	**p**
Gönüllü Faaliyetlere Katılım	Çekirdek Aile	176	3,8693	,61276	-,584	203	,560
	Geniş Aile	29	3,9409	,60671			
Maddi Yardım	Çekirdek Aile	176	3,9517	,60661	-,688	203	,492
	Geniş Aile	29	4,0345	,55702			
Travmatik Durumlarda Yardım	Çekirdek Aile	176	4,1695	,50189	-1,606	203	,110
	Geniş Aile	29	4,3276	,41900			
Yaşlı/Hastalara Yardım	Çekirdek Aile	176	4,1250	,57879	-1,530	203	,128
	Geniş Aile	29	4,3017	,56053			
Fiziksel Güce Dayalı Yardım	Çekirdek Aile	176	3,9977	,59981	-1,172	203	,243
	Geniş Aile	29	4,1379	,57843			
Eğitim Sürecinde Yardım	Çekirdek Aile	176	4,0318	,49258	-,847	203	,398
	Geniş Aile	29	4,1172	,56699			
Yakınlık Duygusundan Kaynaklanan Yardım	Çekirdek Aile	176	4,0989	,54887	-1,368	203	,173
	Geniş Aile	29	4,2483	,52004			
Özgecilik Ölçeği Toplam	Çekirdek Aile	176	4,0251	,48256	-1,238	203	,217
	Geniş Aile	29	4,1443	,46449			

(p<,05)

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutları puanlarının aile tipine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için kullanılan t testi sonuçlarına göre; gönüllü faaliyetlere katılım, maddi yardım, travmatik

durumlarda yardım, yaşlı/hastalara yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım boyutları ve özgecilik ölçeği toplam puanı ile aile tipi değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>,05).

Katılımcıların özgeciliğinin gelir düzeyine göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla tek yönlü ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6'de gösterilmiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Gelir Düzeyine Göre Özgecilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin İncelenmesi

Değişkenler	Gruplar	n	x	ss	F	p
Gönüllü Faaliyetlere Katılım	Geliri giderden az	49	3,8601	,59867		
	Geliri gidere eşit	119	3,9376	,52229	1,869	,157
	Geliri giderden fazla	37	3,7181	,83942		
	Total	205	3,8794	,61094		
Maddi Yardım	Geliri giderden az	49	3,9694	,54078		
	Geliri gidere eşit	119	3,9664	,56063	,019	,981
	Geliri giderden fazla	37	3,9459	,78376		
	Total	205	3,9634	,59924		
Travmatik Durumlarda Yardım	Geliri giderden az	49	4,2279	,43260		
	Geliri gidere eşit	119	4,1905	,44957	,271	,763
	Geliri giderden fazla	37	4,1486	,68017		
	Total	205	4,1919	,49319		
Yaşlı/Hastalara Yardım	Geliri giderden az	49	4,1684	,53858		
	Geliri gidere eşit	119	4,1513	,53502	,069	,933
	Geliri giderden fazla	37	4,1216	,75374		
	Total	205	4,1500	,57820		
Fiziksel Güce Dayalı Yardım	Geliri giderden az	49	4,0122	,57068		
	Geliri gidere eşit	119	4,0672	,49216	1,632	,198
	Geliri giderden fazla	37	3,8649	,87312		
	Total	205	4,0176	,59745		
Eğitim Sürecinde Yardım	Geliri giderden az	49	4,0939	,44366		
	Geliri gidere eşit	119	4,0723	,44013	2,270	,106
	Geliri giderden fazla	37	3,8865	,71109		
	Total	205	4,0439	,50315		
Yakınlık Duygusundan Kaynaklanan Yardım	Geliri giderden az	49	4,1714	,55678		
	Geliri gidere eşit	119	4,1412	,43206	1,464	,234
	Geliri giderden fazla	37	3,9838	,80053		
	Total	205	4,1200	,54615		
Özgecilik Ölçeği Toplam	Geliri giderden az	49	4,0596	,43217		
	Geliri gidere eşit	119	4,0661	,41095	1,000	,370

Geliri giderden fazla	37	3,9410	,70297	
Total	205	4,0420	,48073	

(p<,05)

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutları puanlarının gelir düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için kullanılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre; gönüllü faaliyetlere katılım, maddi yardım, travmatik durumlarda yardım, yaşlı/hastalara yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım boyutları ve özgecilik ölçeği toplam puanı ile gelir düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>,05).

Katılımcıların özgeciliğinin en uzun yaşanılan yere göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla tek yönlü ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Katılımcıların En Uzun Yaşanılan Yere Göre Özgecilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin İncelenmesi

Değişkenler	Gruplar	n	x	ss	F	p
Gönüllü Faaliyetlere Katılım	İl	103	3,9542	,59685		
	İlçe	65	3,7780	,61447		
	Köy	32	3,8884	,60580	1,473	,223
	Kasaba	5	3,6000	,81064		
	Total	205	3,8794	,61094		
Maddi Yardım	İl	103	4,0162	,56761		
	İlçe	65	3,8846	,62146		
	Köy	32	3,9219	,66395	,882	,451
	Kasaba	5	4,1667	,51370		
	Total	205	3,9634	,59924		
Travmatik Durumlarda Yardım	İl	103	4,2443	,45483		
	İlçe	65	4,0821	,56606		
	Köy	32	4,2344	,42934	1,594	,192
	Kasaba	5	4,2667	,53489		
	Total	205	4,1919	,49319		
Yaşlı/Hastalara Yardım	İl	103	4,1748	,54776		
	İlçe	65	4,0423	,65486		
	Köy	32	4,2344	,50377	1,669	,175
	Kasaba	5	4,5000	,39528		
	Total	205	4,1500	,57820		
Fiziksel Güce Dayalı Yardım	İl	103	3,9806	,60619		
	İlçe	65	3,9569	,62799		
	Köy	32	4,2375	,46956	1,921	,127
	Kasaba	5	4,1600	,55498		
	Total	205	4,0176	,59745		
Eğitim Sürecinde Yardım	İl	103	4,0680	,46992		
	İlçe	65	4,0031	,59213		
	Köy	32	4,0375	,45277	,258	,855
	Kasaba	5	4,1200	,17889		

	Total	205	4,0439	,50315		
Yakınlık Duygusundan Kaynaklanan Yardım	İl	103	4,1689	,52971		
	İlçe	65	3,9969	,64274		
	Köy	32	4,1938	,35372	1,667	,175
	Kasaba	5	4,2400	,32863		
	Total	205	4,1200	,54615		
Özgecilik Ölçeği Toplam	İl	103	4,0797	,45518		
	İlçe	65	3,9526	,54796		
	Köy	32	4,0905	,42206	1,110	,346
	Kasaba	5	4,1158	,35531		
	Total	205	4,0420	,48073		

(p<,05)

Tablo 7 incelendiğinde öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutları puanlarının en uzun yaşanılan yere göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için kullanılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre; gönüllü faaliyetlere katılım, maddi yardım, travmatik durumlarda yardım, yaşlı/hastalara yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım boyutları ve özgecilik ölçeği toplam puanı ile en uzun yaşanılan yer değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>,05).

Katılımcıların özgeciliğinin annenin eğitim düzeyine göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla tek yönlü ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Katılımcıların Annenin Eğitim Düzeyine Göre Özgecilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin İncelenmesi

Değişkenler	**Gruplar**	**n**	**x**	**ss**	**F**	**p**
Gönüllü Faaliyetlere Katılım	Okuryazar değil	8	4,1429	,43196		
	İlkokul	91	3,8462	,57823		
	Ortaokul	49	3,8134	,62963		
	Lise	42	3,9490	,50465	,976	,443
	Önlisans	6	4,1429	,63246		
	Lisans	7	3,6939	1,34374		
	Yüksek Lisans	2	4,3571	,50508		
	Total	205	3,8794	,61094		
Maddi Yardım	Okuryazar değil	8	4,3333	,52705		
	İlkokul	91	3,8901	,58806		
	Ortaokul	49	3,9694	,56792		
	Lise	42	4,0198	,49960	1,574	,156
	Önlisans	6	4,3333	,58689		
	Lisans	7	3,6905	1,23764		
	Yüksek Lisans	2	4,3333	,47140		

	Total	205	3,9634	,59924		
Travmatik Durumlarda Yardım	Okuryazar değil	8	4,3750	,38576	1,733	,115
	İlkokul	91	4,1465	,40963		
	Ortaokul	49	4,2313	,48569		
	Lise	42	4,2183	,43319		
	Önlisans	6	4,5000	,36515		
	Lisans	7	3,7857	1,34272		
	Yüksek Lisans	2	4,5000	,70711		
	Total	205	4,1919	,49319		
Yaşlı/Hastalara Yardım	Okuryazar değil	8	4,2813	,64694	1,154	,333
	İlkokul	91	4,1538	,48701		
	Ortaokul	49	4,1122	,58421		
	Lise	42	4,1488	,56054		
	Önlisans	6	4,5417	,45871		
	Lisans	7	3,7857	1,34186		
	Yüksek Lisans	2	4,5000	,70711		
	Total	205	4,1500	,57820		
Fiziksel Güce Dayalı Yardım	Okuryazar değil	8	4,1000	,77828	1,647	,136
	İlkokul	91	4,0615	,55991		
	Ortaokul	49	3,9429	,53852		
	Lise	42	3,9429	,55045		
	Önlisans	6	4,6000	,40000		
	Lisans	7	3,7429	1,26340		
	Yüksek Lisans	2	4,3000	,42426		
	Total	205	4,0176	,59745		
Eğitim Sürecinde Yardım	Okuryazar değil	8	4,2250	,37702	,827	,550
	İlkokul	91	4,0110	,46891		
	Ortaokul	49	4,0612	,47820		
	Lise	42	4,0857	,38291		
	Önlisans	6	4,1333	,48442		
	Lisans	7	3,7429	1,36974		
	Yüksek Lisans	2	4,3000	,42426		
	Total	205	4,0439	,50315		
Yakınlık Duygusundan Kaynaklanan Yardım	Okuryazar değil	8	4,1750	,37702	,620	,714
	İlkokul	91	4,1033	,48108		
	Ortaokul	49	4,1429	,44907		
	Lise	42	4,1143	,59779		
	Önlisans	6	4,3333	,65320		
	Lisans	7	3,8571	1,35013		
	Yüksek Lisans	2	4,5000	,70711		

	Total	205	4,1200	,54615		
Özgecilik Ölçeği Toplam	Okuryazar değil	8	4,2336	,40900		
	İlkokul	91	4,0168	,42887		
	Ortaokul	49	4,0285	,42710		
	Lise	42	4,0627	,41759	1,314	0,253
	Önlisans	6	4,3553	,49113		
	Lisans	7	3,7519	1,30335		
	Yüksek Lisans	2	4,3947	,55824		
	Total	205	4,0420	,48073		

(p<,05)

Tablo 8 incelendiğinde öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutları puanlarının annenin eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için kullanılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre; gönüllü faaliyetlere katılım, maddi yardım, travmatik durumlarda yardım, yaşlı/hastalara yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım boyutları ve özgecilik ölçeği toplam puanı ile annenin eğitim düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>,05).

Katılımcıların özgeciliğinin babanın eğitim düzeyine göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla tek yönlü ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 9'de gösterilmiştir.

Tablo 9: Katılımcıların Babanın Eğitim Düzeyine Göre Özgecilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin İncelenmesi

Değişkenler	Gruplar	n	x	ss	F	p
Gönüllü Faaliyetlere Katılım	Okuryazar değil	3	3,9048	,29738		
	İlkokul	75	3,8610	,59645		
	Ortaokul	44	3,8734	,64200		
	Lise	54	3,8836	,58084	,104	,991
	Önlisans	9	4,0159	,44861		
	Lisans	20	3,8857	,80225		
	Total	205	3,8794	,61094		
Maddi Yardım	Okuryazar değil	3	4,0000	0,00000		
	İlkokul	75	3,9733	,55483		
	Ortaokul	44	3,9811	,57310		
	Lise	54	4,0000	,55514	,767	,575
	Önlisans	9	4,0926	,45728		
	Lisans	20	3,7250	,94478		
	Total	205	3,9634	,59924		
Travmatik Durumlarda Yardım	Okuryazar değil	3	4,2778	,34694		
	İlkokul	75	4,2022	,42119		
	Ortaokul	44	4,2235	,43867		
	Lise	54	4,1852	,45172	,203	,961

	Önlisans	9	4,0741	,51445		
	Lisans	20	4,1417	,88237		
	Total	205	4,1919	,49319		
Yaşlı/Hastalara Yardım	Okuryazar değil	3	4,0000	,86603		
	İlkokul	75	4,1667	,52687		
	Ortaokul	44	4,1705	,49348		
	Lise	54	4,1852	,52572	,759	,580
	Önlisans	9	4,2500	,59948		
	Lisans	20	3,9250	,94277		
	Total	205	4,1500	,57820		
Fiziksel Güce Dayalı Yardım	Okuryazar değil	3	3,6000	1,03923		
	İlkokul	75	4,0053	,59090		
	Ortaokul	44	4,0682	,45432		
	Lise	54	4,0667	,55081	1,339	,249
	Önlisans	9	4,2444	,47726		
	Lisans	20	3,7800	,90821		
	Total	205	4,0176	,59745		
Eğitim Sürecinde Yardım	Okuryazar değil	3	4,0667	,41633		
	İlkokul	75	4,0000	,47534		
	Ortaokul	44	4,1091	,39639		
	Lise	54	4,0741	,44856	,666	,649
	Önlisans	9	4,1778	,48419		
	Lisans	20	3,9200	,87154		
	Total	205	4,0439	,50315		
Yakınlık Duygusundan Kaynaklanan Yardım	Okuryazar değil	3	3,7333	,23094		
	İlkokul	75	4,1573	,49570		
	Ortaokul	44	4,0955	,40575		
	Lise	54	4,1815	,52882	1,704	,135
	Önlisans	9	4,2889	,48074		
	Lisans	20	3,8500	,92651		
	Total	205	4,1200	,54615		
Özgecilik Ölçeği Toplam	Okuryazar değil	3	3,9474	,31026		
	İlkokul	75	4,0411	,44781		
	Ortaokul	44	4,0628	,39346		
	Lise	54	4,0697	,44505	,555	,735
	Önlisans	9	4,1491	,42778		
	Lisans	20	3,8908	,82228		
	Total	205	4,0420	,48073		

(p<,05)

Tablo 9 incelendiğinde öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutları puanlarının babanın eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için kullanılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre; gönüllü faaliyetlere

katılım, maddi yardım, travmatik durumlarda yardım, yaşlı/hastalara yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım boyutları ve özgecilik ölçeği toplam puanı ile babanın eğitim düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>,05).

Katılımcıların özgeciliğinin kardeş sayısına göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla tek yönlü ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Katılımcıların Kardeş Sayısına Göre Özgecilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin İncelenmesi

Değişkenler	Gruplar	n	x	ss	F	p
Gönüllü Faaliyetlere Katılım	Yok	9	3,7143	,65465	,319	,811
	Bir	76	3,8684	,55684		
	İki	47	3,9271	,73924		
	Üç ve daha fazla	73	3,8806	,57687		
	Total	205	3,8794	,61094		
Maddi Yardım	Yok	9	3,8704	,57601	,127	,944
	Bir	76	3,9474	,55924		
	İki	47	3,9894	,66249		
	Üç ve daha fazla	73	3,9749	,61027		
	Total	205	3,9634	,59924		
Travmatik Durumlarda Yardım	Yok	9	4,1296	,62793	,178	,911
	Bir	76	4,1689	,44596		
	İki	47	4,1986	,64982		
	Üç ve daha fazla	73	4,2192	,40813		
	Total	205	4,1919	,49319		
Yaşlı/Hastalara Yardım	Yok	9	4,1111	,83020	,091	,965
	Bir	76	4,1579	,48450		
	İki	47	4,1170	,66113		
	Üç ve daha fazla	73	4,1678	,58786		
	Total	205	4,1500	,57820		
Fiziksel Güce Dayalı Yardım	Yok	9	3,7556	,69121	,610	,609
	Bir	76	4,0237	,57962		
	İki	47	4,0426	,65133		
	Üç ve daha fazla	73	4,0274	,57282		
	Total	205	4,0176	,59745		
Eğitim Sürecine Yardım	Yok	9	4,0222	,55176	,514	,673
	Bir	76	4,0132	,44940		
	İki	47	4,1234	,63046		
	Üç ve daha fazla	73	4,0274	,46226		
	Total	205	4,0439	,50315		
Yakınlık Duygusundan	Yok	9	3,9333	,55678	,518	,671
	Bir	76	4,1395	,53767		
	İki	47	4,1617	,63880		

Kaynaklanan Yardım	Üç ve daha fazla	73	4,0959	,49228		
	Total	205	4,1200	,54615		
Özgecilik Ölçeği Toplam	Yok	9	3,9211	,55200		
	Bir	76	4,0339	,44682		
	İki	47	4,0717	,60553	0,256	0,857
	Üç ve daha fazla	73	4,0461	,41979		
	Total	205	4,0420	,48073		

(p<,05)

Tablo 10 incelendiğinde öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutları puanlarının kardeş sayısına göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için kullanılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre; gönüllü faaliyetlere katılım, maddi yardım, travmatik durumlarda yardım, yaşlı/hastalara yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım boyutları ve özgecilik ölçeği toplam puanı ile kardeş sayısı değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>,05).

Katılımcıların özgeciliğinin sosyal hizmet bölümünü seçme şekline göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla tek yönlü ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 11'da gösterilmiştir.

Tablo 11: Katılımcıların Sosyal Hizmet Bölümünü Seçme Şekline Göre Özgecilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin İncelenmesi

Değişkenler	**Gruplar**	**n**	**x**	**ss**	**F**	**p**
Gönüllü Faaliyetlere Katılım	İsteyerek	115	3,9342	,61643	,793	,499
	Tesadüf	41	3,8397	,53375		
	Aile Yönlendirmesi	23	3,8137	,55901		
	Diğer	26	3,7582	,73930		
	Total	205	3,8794	,61094		
Maddi Yardım	İsteyerek	115	3,9783	,60558	,101	,960
	Tesadüf	41	3,9309	,49297		
	Aile Yönlendirmesi	23	3,9855	,49725		
	Diğer	26	3,9295	,80439		
	Total	205	3,9634	,59924		
Travmatik Durumlarda Yardım	İsteyerek	115	4,2217	,44246	,785	,504
	Tesadüf	41	4,1870	,46577		
	Aile Yönlendirmesi	23	4,2029	,47396		
	Diğer	26	4,0577	,72410		
	Total	205	4,1919	,49319		
Yaşlı/Hastalara	İsteyerek	115	4,1674	,53262		
	Tesadüf	41	4,0610	,58304		

Yardım	Aile Yönlendirmesi	23	4,2717	,45172	,746	,526
	Diğer	26	4,1058	,82515		
	Total	205	4,1500	,57820		
Fiziksel Güce Dayalı Yardım	İsteyerek	115	4,0383	,57240		
	Tesadüf	41	3,9122	,60175		
	Aile Yönlendirmesi	23	4,0957	,41722	,599	,616
	Diğer	26	4,0231	,81256		
	Total	205	4,0176	,59745		
Eğitim Sürecinde Yardım	İsteyerek	115	4,0748	,49592		
	Tesadüf	41	3,9561	,39373		
	Aile Yönlendirmesi	23	4,1565	,39060	1,277	,283
	Diğer	26	3,9462	,72345		
	Total	205	4,0439	,50315		
Yakınlık Duygusundan Kaynaklanan Yardım	İsteyerek	115	4,1409	,48048		
	Tesadüf	41	4,0439	,54132		
	Aile Yönlendirmesi	23	4,2696	,43321	1,218	,304
	Diğer	26	4,0154	,83890		
	Total	205	4,1200	,54615		
Özgecilik Ölçeği Toplam	İsteyerek	115	4,0705	,46154		
	Tesadüf	41	3,9840	,40878		
	Aile Yönlendirmesi	23	4,0927	,35510	,652	,582
	Diğer	26	3,9626	,71966		
	Total	205	4,0420	,48073		

(p<,05)

Tablo 11 incelendiğinde öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutları puanlarının sosyal hizmet bölümünü seçme şekline göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için kullanılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre; gönüllü faaliyetlere katılım, maddi yardım, travmatik durumlarda yardım, yaşlı/hastalara yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım boyutları ve özgecilik ölçeği toplam puanı ile sosyal hizmet bölümünü seçme şekli değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>,05).

Katılımcıların özgeciliğinin sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyetine göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla tek yönlü ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Katılımcıların Sosyal Hizmet Bölümünü Seçme Memnuniyetine Göre Özgecilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin İncelenmesi

Değişkenler	Gruplar	n	x	ss	F	p	Fark
	Memnun	117	3,9267	,59307			

Gönüllü Faaliyetlere Katılım	Kısmen Memnun	78	3,8242	,64174	,869	,421	
	Memnun Değil	10	3,7571	,57558			
	Total	205	3,8794	,61094			
Maddi Yardım	Memnun	117	4,0199	,59377			
	Kısmen Memnun	78	3,9017	,62502	1,391	,251	
	Memnun Değil	10	3,7833	,37721			
	Total	205	3,9634	,59924			
Travmatik Durumlarda Yardım	Memnun	117	4,2479	,45042			
	Kısmen Memnun	78	4,1197	,56529	1,777	,172	
	Memnun Değil	10	4,1000	,26294			
	Total	205	4,1919	,49319			
Yaşlı/Hastalara Yardım	Memnun	117	4,2094	,51795			
	Kısmen Memnun	78	4,0897	,66691	1,812	,166	
	Memnun Değil	10	3,9250	,42573			
	Total	205	4,1500	,57820			
Fiziksel Güce Dayalı Yardım	Memnun(1)	117	4,1197	,49970			
	Kısmen Memnun(2)	78	3,8897	,70887	4,165	**,017**	1-2
	Memnun Değil(3)	10	3,8200	,50288			
	Total	205	4,0176	,59745			
Eğitim Sürecinde Yardım	Memnun	117	4,0855	,48942			
	Kısmen Memnun	78	4,0051	,52568	1,303	,274	
	Memnun Değil	10	3,8600	,46236			
	Total	205	4,0439	,50315			
Yakınlık Duygusundan Kaynaklanan Yardım	Memnun(1)	117	4,1983	,48173			
	Kısmen Memnun(2)	78	4,0333	,62537	3,218	**,042**	1-2
	Memnun Değil(3)	10	3,8800	,46380			
	Total	205	4,1200	,54615			
Özgecilik Ölçeği	Memnun	117	4,1039	,43625			
	Kısmen Memnun	78	3,9710	,54594	2,489	,085	

Toplam	Memnun Değil	10	3,8711	,33089
	Total	205	4,0420	,48073

(p<,05)

Tablo 12 incelendiğinde öğrencilerin özgecilik ölçeği toplam puanları ile özgeciliğin alt boyutları puanlarının sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyetine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için kullanılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre; gönüllü faaliyetlere katılım, maddi yardım, travmatik durumlarda yardım, yaşlı/hastalara yardım, eğitim sürecinde yardım boyutları ve özgecilik ölçeği toplam puanı ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>,05). Ancak fiziksel güce dayalı yardım (p=0,017) ve yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım (p=0,042) puanları ile sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyeti değişkeni anlamlı bir fark yaratmaktadır (p<,05). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla ise LSD testi uygulanmış ve bu farkın sosyal hizmet bölümünü seçmekten memnun olan grupların puan ortalamasının diğer gruplara göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı saptanmıştır.

Sosyodemografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak, anlamlı bir ilişkinin olması halinde ise ilişkinin yönünü ve düzeyini belirlemek için Pearson korelasyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13: Sosyodemografik Değişkenler Arasındaki Korelasyon

		Y	C	S	AT	GD	EUYY	AED	BED	KS	SHBSŞ	SHBSM
Yaş (Y)	Pearson Correlation	1	,100	,658**	,083	,115	-,094	-,073	,021	,133	-,122	-,038
	Sig. (2-tailed)		,153	,000	,239	,100	,182	,300	,763	,057	,082	,589
	N		205	205	205	205	205	205	205	205	205	205
Cinsiyet (C)	Pearson Correlation		1	-,053	-,091	,130	-,074	,089	,072	-,031	-,014	,135
	Sig. (2-tailed)			,449	,195	,062	,293	,206	,307	,654	,847	,053
	N			205	205	205	205	205	205	205	205	205
Sınıf (S)	Pearson Correlation			1	,085	,190**	-,082	,023	,019	,045	-,173*	-,045
	Sig. (2-tailed)				,223	,006	,244	,746	,784	,519	,013	,524
	N				205	205	205	205	205	205	205	205
Aile Tipi (AT)	Pearson Correlation				1	-,028	,199**	-,007	-,067	,296**	-,057	,003
	Sig. (2-tailed)					,687	,004	,918	,339	,000	,418	,963
	N					205	205	205	205	205	205	205
Gelir Düzeyi (GD)	Pearson Correlation					1	-,052	,023	,128	,078	-,123	,022

	Sig. (2-tailed)						,463	,741	,067	,265	,080	,751
	N						205	205	205	205	205	205
En Uzun Yaşanılan Yer (EUYY)	Pearson Correlation						1	-,174*	-,160*	,138*	,112	,032
	Sig. (2-tailed)							,013	,022	,049	,109	,648
	N							205	205	205	205	205
Annenin Eğitim Düzeyi (AED)	Pearson Correlation							1	,627**	-,192**	-,010	-,060
	Sig. (2-tailed)								,000	,006	,882	,391
	N								205	205	205	205
Babanın Eğitim Düzeyi (BED)	Pearson Correlation								1	-,019	,053	-,117
	Sig. (2-tailed)									,786	,453	,094
	N									205	205	205
Kardeş Sayısı (KS)	Pearson Correlation									1	-,029	,000
	Sig. (2-tailed)										,675	,996
	N										205	205
Sosyal Hizmet Bölümünü Seçme Şekli (SHBSŞ)	Pearson Correlation										1	,381**
	Sig. (2-tailed)											,000
	N											205
Sosyal Hizmet Bölümünü Seçme Memnuniyeti (SHBSM)	Pearson Correlation											1
	Sig. (2-tailed)											
	N											

*p<0.05, **p<0.01

Tablo 13 incelendiğinde yaş ile sınıf arasında pozitif yönlü orta düzeyde (r=,658) ve anlamlı (p<0,05) bir ilişki bulunmuştur. Sınıf ile gelir düzeyi arasında pozitif yönlü düşük düzeyde (r=,190) anlamlı (p<0,05) bir ilişki, sınıf ile sosyal hizmet bölümünü seçme şekli arasında negatif yönlü düşük düzeyde (r=-,173) anlamlı (p<0,05) bir ilişki bulunmuştur. Aile tipi ile en uzun yaşanılan yer arasında pozitif yönlü düşük düzeyde (r=,199) anlamlı (p<0,05) bir ilişki, aile tipi ile kardeş sayısı arasında pozitif yönlü düşük düzeyde (r=,296) anlamlı (p<0,05) bir ilişki bulunmuştur. En uzun yaşanılan yer ile annenin eğitim düzeyi arasında negatif yönlü düşük düzeyde (r=-,174) anlamlı (p<0,05) bir ilişki, en uzun yaşanılan yer ile babanın eğitim düzeyi arasında negatif yönlü (r=-,160) anlamlı (p<0,05) bir ilişki, en uzun yaşanılan yer ile kardeş sayısı arasında pozitif yönlü düşük düzeyde(r=,138) anlamlı (p<0,05) bir ilişki bulunmuştur. Annenin eğitim düzeyi ile babanın eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü orta düzeyde (r=,627) anlamlı (p<0,05) bir

ilişki, annenin eğitim düzeyi ile kardeş sayısı arasında negatif yönlü düşük düzeyde (r=-,192) anlamlı (p<0,05) bir ilişki bulunmuştur. Sosyal hizmet bölümünü seçme şekli ile sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyeti arasında pozitif yönlü orta düzeyde (r=381) anlamlı (p<0,05) bir ilişki bulunmuştur.

4.Tartışma

Çalışmamızda öğrencilerin özgecilik puanları ile özgeciliğin alt boyutu puanlarının yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiş olup özgecilik ölçeği alt boyutlarından maddi yardım ve travmatik durumlarda yardım puanlarının yaş değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılaştığı bulunmuştur. Bu anlamlılığın 24 yaş ve üstü öğrencilerin maddi yardım ve travmatik durumlarda yardım puan ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı görülmüştür. Araştırma bulgularımız, yaşın özgecilik davranışları üzerinde etkili olabileceğini destekleyen literatürle örtüşmektedir. Örneğin, Khalınbaylı ve Taş (2019) tarafından yapılan çalışmada, üniversite öğrencilerinin yaş gruplarına göre özgecilik düzeyleri arasında anlamlı farklar tespit edilmiş olup öğrencilerde 18-20 yaş özgecilik puan ortalaması ile 21-23 yaş arası öğrencilerin puan ortalaması ve 27 yaş ve üzerinde olan öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. 21-23 yaşları arasında olan öğrencilerin özgecilik davranışı 18-20 yaş arasında olanlardan daha yüksek bulunmuş ve 27 yaş ve üzerinde olan öğrencilerde özgecilik davranışı 18-20 yaş arasında olanlardan daha yüksek bulunmuştur. Benzer şekilde Çevik (2017) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların özgecilik ölçeği toplam puanı ile yaş arasında anlamlı fark bulunmamış fakat sadece özgecilik ölçeğinin alt boyutlarından olan bağışçılık alt boyutunda anlamlı fark bulunmuş ve 21 yaş ve altı yaş grubunda ortalama daha yüksek bulunmuştur. Oktar (2018) tarafından yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinde özgecilik ölçeği toplam puanı ve aile, sosyallik ve sorumluluk alt boyutlarında yaşa göre anlamlı bir farklılık bulunmamış sadece yardımseverlik boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur. Yardımseverlik alt boyutunda 20 yaş ve altı yaş grubundaki öğrencilerin 21-23 yaş grubu öğrencilerine göre istatistiksel olarak anlamlı oranda daha düşük puan aldığı bulunmuştur. Bununla birlikte literatürde özgecilik düzeylerinde yaşa göre anlamlı farklılığın bulunmadığı çalışmalar da bulunmaktadır (Ekşi vd., 2016; Kıvanç, 2020; Okafor vd., 2024; Düzgüner ve Sevinç, 2020). Benzer olarak Pekçetin ve Günal (2019) tarafından fizyoterapi ve rehabilitasyon ile sağlık yönetimi bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin özgecilik düzeylerinin karşılaştırılması amacıyla yapılan bir araştırmada özgecilik düzeyi ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Yine Başerer ve Kısaç (2017) yaptıkları çalışmada katılımcıların yaşının özgeci davranışları üzerinde bir etkisinin olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Bu bağlamda, yaş değişkeninin özgecilik üzerindeki etkisinin, bireylerin yaşam deneyimleri, sosyal çevreleri, eğitsel altyapıları ve kişilik özellikleri gibi birden çok etkenle birlikte değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Literatürdeki bazı çalışmalarda yaşla birlikte özgecilik düzeylerinin artması, yaş ilerledikçe toplumsal sorumluluk bilincinin ve empatik eğilimlerin gelişmesiyle açıklanabilirken; bazı çalışmalarda ise yaşın tek başına belirleyici olmadığı, diğer değişkenlerle etkileşim içinde ele alınması gerektiği şeklinde yorumlanabilir. Çalışma sonuçlarımız göstermiştir ki, özellikle maddi yardım ve travmatik durumlarda yardım alt boyutlarında yaşın etkisi göz ardı edilemeyecek düzeyde anlamlıdır.

Çalışmamızda öğrencilerin özgecilik puanları ile özgeciliğin alt boyutu puanlarının

cinsiyete göre anlamlı farklılaşmadığı bulunmuştur. Bu bulgu, cinsiyetin özgecilik davranışları üzerinde belirleyici bir değişken olmadığını göstermekte; özgecilik eğilimlerinin kadın ya da erkek olmaktan ziyade bireysel, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak şekillenebileceğini düşündürmektedir. Literatürde çalışmamızda elde ettiğimiz bulgularımıza benzer olarak çalışmalar bulunmaktadır. Kasapoğlu (2014) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin özgecilik puanlarında cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamıştır. Pehlivan ve Lafçı (2014) tarafından yapılan hemşirelik öğrencilerinin özgecilik düzeylerinin ve etkileyen faktörlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada öğrencilerin cinsiyete göre özgecilik ölçeği ve alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamamıştır. İşmen ve Yıldız (2005) tarafından yapılan çalışmada özgeci davranışların cinsiyet açısından farklılaşmadığı ve Özdemir vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada cinsiyet açısından özgeci davranışların anlamlı farklılaşmadığı bulunmuştur. Avcı ve arkadaşlarının (2013) yaptıkları çalışmada katılımcıların özgecilik düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılaşmadığı, Kayma ve Çetinkaya Büyükbodur'un (2020) yaptıkları çalışmada katılımcıların özgecilik özelliklerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Bu çalışmalar, özgeciliğin evrensel bir değer olarak kadın ve erkek bireyler arasında eşit düzeyde gelişebileceğini, toplumsal cinsiyet rollerinin bu tür prososyal davranışlar üzerinde sınırlı etkisinin olabileceğini göstermektedir. Öte yandan literatürdeki çalışmalarda özgecilik düzeylerinde cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılığın bulunduğu çalışmalar da mevcuttur (Ekşi vd., 2016; Acar ve Apak, 2017; Az ve Acar, 2020; Boylu, 2020). Khalınbaylı ve Taş (2019) tarafından yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin cinsiyete göre özgecilik düzeylerinde anlamlı bir farklılığın olduğu ve kadınların özgecilik davranışının erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Akdoğan (2021) tarafından yapılan çalışmada erkek öğretmenlerle kadın öğretmenlerin özgeci davranışları arasında anlamlı farklılık bulunmuş ve erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere göre daha fazla özgeci davranış gösterdiği bulunmuştur. Sağır (2020) tarafından yapılan çalışmada araştırmaya katılan katılımcıların özgecilik puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuş ve erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre özgecilik puanları daha yüksek bulunmuştur. Kumar ve Dixit (2017) yaptıkları çalışmada katılımcıların özgeciliklerinin cinsiyete göre anlamlı farklılaştığı ve erkeklerin özgeciliğinin kadınlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Düzgüner ve Sevinç (2020) yaptıkları çalışmada cinsiyet ile özgecilik arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve kadınların özgecilik puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Çalışma sonuçlarımız, cinsiyetin özgecilik düzeylerini açıklamakta tek başına yeterli olmadığını; bununla birlikte, bireyin yaşam deneyimleri, içinde bulunduğu sosyal çevre ve sahip olduğu değerler gibi çok yönlü faktörlerin özgecilik davranışlarının şekillenmesinde daha belirleyici rol oynayabileceğini düşündürmektedir.

Çalışmamızda öğrencilerin özgecilik puanları ile özgeciliğin alt boyutu puanlarının sınıfa göre anlamlı farklılaşmadığı bulunmuştur. Bu bulgu, öğrencilerin özgecilik eğilimlerinin zaman içerisinde sınıf düzeyiyle birlikte otomatik olarak artmadığını, sınıf düzeyinin tek başına özgecilik üzerinde belirleyici bir etken olmayabileceğini göstermektedir. Literatürde çalışmamızda elde ettiğimiz bulgularımıza benzer olarak çalışmalar bulunmaktadır. Boylu (2020) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin sınıf düzeyine göre özgecilik düzeylerinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. Söylev (2022) tarafından yapılan çalışmada araştırmaya katılan öğrencilerin özgecilik puanlarında öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıfa göre anlamlı bir fark bulunmamıştır. Yıldırım ve Topcuoğlu (2016) yaptıkları çalışmada katılımcıların özgecilik düzeylerinin sınıf düzeyine göre

anlamlı farklılaşmadığı bulunmuştur. Az ve Acar (2020) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin özgecilik puanlarında sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmamış fakat özgeciliğin bazı alt boyutlarında sınıf değişkeni ile anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu sonuçlar, özgecilik davranışlarının gelişiminin sadece akademik ilerlemeye değil; öğrencilerin kişisel deneyimlerine, sosyal etkileşimlerine ve mesleki kimlik gelişim süreçlerine de bağlı olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, literatürde sınıf düzeyinin özgecilik düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğunu ortaya koyan araştırmalar da yer almaktadır. Örneğin Duman (2021) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların özgecilik düzeylerinin sınıf düzeyine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Kayma ve Çetinkaya Büyükbodur (2020) yaptıkları çalışmada katılımcıların özgecilik özelliklerinin sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Söz konusu bu bulgular, sınıf düzeyinin özgecilik üzerindeki etkisinin doğrudan değil, dolaylı olabileceğini; özgeciliğin gelişiminde eğitim içeriği, uygulama deneyimi, etik eğitimi ve kişisel motivasyon gibi değişkenlerin aracı rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır. Çalışmamızın bulguları, özgeciliğin sınıf düzeyinden ziyade bireyin eğitsel süreçte edindiği deneyimler, etik duyarlılık kazanımı ve kişisel farkındalık düzeyiyle daha yakından ilişkili olabileceğine işaret etmektedir.

Araştırma bulguları, bireylerin yetiştiği aile tipine göre özgecilik düzeylerinde ve özgeciliğin alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Bu sonuç, özgecilik davranışlarının erken dönem sosyal öğrenme süreçlerinden, özellikle de aile yapısından güçlü biçimde etkilendiği yönündeki yaygın kuramsal görüşle tam olarak örtüşmemektedir. Özellikle geniş aile ortamlarında daha fazla sosyal etkileşim yaşandığı ve bu durumun prososyal davranışları destekleyebileceği varsayılmasına rağmen, çalışmanın verileri bu yönde bir farklılık göstermemiştir. Benzer sonuçlara ulaşan bazı çalışmalar da mevcuttur. Elçeoğlu (2024) yaptığı çalışmada katılımcıların özgeciliğinin büyüdükleri aile tipine göre anlamlı farklılaşmadığını bulmuştur. Burada modern yaşam koşullarında sosyal medya, eğitim ve arkadaş çevresi gibi aile dışı faktörlerin bireylerin sosyal davranışlarını şekillendirmede daha etkili hale geldiği düşünülebilir.

Çalışmamızda öğrencilerin özgecilik puanları ile özgeciliğin alt boyutu puanlarının gelir düzeyine göre anlamlı farklılaşmadığı bulunmuştur. Literatürde çalışma bulgularımızla benzer çalışmalar bulunmaktadır (Boylu, 2020; Söylev, 2022). Başerer ve Kısaç (2017) yaptıkları çalışmada katılımcıların gelir düzeyi ile özgeci davranışları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulunmuştur. Yıldırım ve Topcuoğlu (2016) yaptıkları çalışmada katılımcıların özgecilik düzeylerinin sosyoekonomik düzeye göre anlamlı farklılaşmadığı bulunmuştur. Bu durum, özgecilik davranışlarının bireylerin maddi durumlarından ziyade değerleri ve sosyal duyarlılıkları ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde, özgecilik davranışlarının bireyin sahip olduğu ekonomik imkânlardan ya da eğitim tercihinden ziyade, sosyal duyarlılık, empatik eğilim ve etik değerler gibi daha derin yapısal faktörlere dayandığı düşünülebilir. Diğer taraftan Pekçetin ve Günal (2019) tarafından fizyoterapi ve rehabilitasyon ile sağlık yönetimi bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin özgecilik düzeylerinin karşılaştırılması amacıyla yapılan bir araştırmada ise katılımcıların özgecilik düzeyi ile gelir düzeyi açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Duman (2021) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların özgecilik düzeylerinin gelir düzeyine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Ekonomik olarak daha iyi durumda olan bireylerin kaynak paylaşımına daha açık oldukları ve yardım davranışlarında bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğu ortaya konmaktadır. Bu bakış açısı, ekonomik güvenliğin bireylerde

paylaşma davranışlarını kolaylaştırdığı varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle, geliri giderinden fazla olan bireylerin daha yüksek özgecilik puanlarına sahip olmaları beklenebilirdi. Sonuç olarak, bu araştırmanın verileri, gelir durumunun özgecilik üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığını ortaya koymakta; bunun yerine, özgecilik davranışlarının kültürel, psikolojik ve sosyal faktörlerin bir bileşimi olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırma bulguları, bireylerin en uzun yaşadıkları yerleşim yeri ile özgecilik düzeyleri ve özgeciliğin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, yerleşim yerinin bireylerin prososyal davranışlarını etkileyebileceği yönündeki temel varsayım ile örtüşmemektedir. Özellikle kırsal bölgelerde topluluk ilişkilerinin daha yoğun ve bireyler arası yardımlaşmanın daha yaygın olduğu düşünülse de elde edilen veriler bu yönde bir farklılık ortaya koymamıştır. Zwirner ve Raihani (2020) yaptıkları çalışmada kentselliğin insanların yardım etme davranışı üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşmış ve elde ettikleri bulgular da prososyal davranışların şekillenmesinde kentlilikten ziyade sosyal ve ekonomik değişkenlerin önemini vurgulamaktadır. Bu bulgu, özgeciliğin daha çok bireysel özellikler, aile yapısı ve kişisel değerler gibi faktörlerden etkilendiğini düşündürmektedir. Öte yandan, Ma, Pei ve Jin (2015) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin özgecilik düzeylerinin kentsel bölgelere kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu farklılık, sosyal ilişkilerin daha yakın ve etkileşimli olduğu kırsal yaşam koşullarına bağlanmıştır. Bu bulgular doğrultusunda, günümüz toplumsal yapılarında kırsal ve kentsel yaşam biçimlerinin giderek birbirine yakınlaştığı, özellikle dijital iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla bireyler arası sosyal etkileşimlerin yerleşim yerinden bağımsız hale geldiği düşünülebilir.

Çalışmamızda öğrencilerin özgecilik puanları ile özgeciliğin alt boyutu puanlarının anne ve babanın eğitim düzeyine göre anlamlı farklılaşmadığı bulunmuştur. Bu bulgu, bireylerin özgecilik eğilimlerinin ebeveynlerinin eğitim seviyesinden doğrudan etkilenmediğini ve özgecilik davranışlarının daha çok bireysel ve sosyal öğrenme süreçleriyle şekillenebileceğini düşündürmektedir. Ancak literatürde özgeciliğin anne ve babanın eğitim düzeyine göre anlamlı farklılaştığı çalışmalar bulunmaktadır. Avcı ve arkadaşlarının (2013) yaptıkları çalışmada katılımcıların özgecilik düzeylerinin anne ve babalarının eğitim düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Kayma ve Çetinkaya Büyükbodur (2020) yaptıkları çalışmada katılımcıların annelerinin eğitim durumuna göre özgecilik özelliklerinden yardım etme boyutundan aldıkları puan ortalamalarının anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Bu tür bulgular, ebeveynlerin eğitim düzeylerinin çocukların değer gelişimi, sosyal duyarlılık ve prososyal davranış eğilimleri üzerinde dolaylı da olsa etkili olabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, çalışmamızın sonuçları, özgecilik davranışlarının yalnızca aileden aktarılan sosyo-kültürel sermaye ile açıklanamayacağını; bireyin kendi yaşam deneyimleri, akademik ve mesleki gelişim süreçleri ile sosyal etkileşimlerinin de belirleyici olabileceğini göstermektedir.

Bu araştırmanın bulguları, kardeş sayısı değişkeni ile öğrencilerin özgecilik düzeyleri veya özgeciliğin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir. Bu durum, kardeş sayısının niceliksel bir aile yapısı unsuru olarak bireylerdeki özgecilik davranışlarını doğrudan belirlemede sınırlı bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, güncel literatürde kardeş sayısının ve kardeş ilişkileri kalitesinin bireylerin sosyal ve davranışsal gelişimleri üzerinde etkilerinin

bulunduğunu öne süren çalışmalar mevcuttur. Arpacı ve Özmen (2014) yaptıkları çalışmada öğrencilerin özgeciliğini kardeş sayısının etkilediği ve kardeş sayısı az olan öğrencilerin özgeciliklerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte Smorti ve Ponti (2018) yaptıkları çalışmada kardeşe sahip olma durumunun prososyal davranışları etkilemediğini ancak kardeş ilişkileri kalitesinin prososyal davranışları olumlu etkilediğini bulmuştur. Bu tür bulgular, kardeş sayısının özgecilik davranışlarını doğrudan belirleyen bir değişken olmaktan ziyade kardeş ilişkilerinin kalitesi gibi faktörlerle etkileşime girerek etkileyebileceğini göstermektedir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin sosyal hizmet bölümünü seçme şekli ile özgecilik düzeyleri ve özgeciliğin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgu, bireylerin sosyal hizmeti tercih etme biçimlerinin tek başına özgecilik eğilimlerini değiştirmediğine işaret etmektedir. Kaçar Banbal (2010) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin hemşirelik bölümünü seçme durumuyla özgecilik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamış olup çalışma bulgularımızla benzer niteliktedir. Bununla birlikte Acar ve Apak (2017) sosyal hizmet bölümünü isteyerek seçenlerin özgeciliğinin istemeyerek seçen öğrencilere göre daha yüksek olduğunu bulmuştur.

Çalışmamızda öğrencilerin özgecilik puanları ile özgeciliğin alt boyutu puanlarının sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyetine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiş ve özgecilik ölçeği alt boyutlarından fiziksel güce dayalı yardım ve yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım puanları ile sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyeti değişkeni arasında anlamlı fark bulunmuş olup, bu farkın sosyal hizmet bölümünü seçmekten memnun olan grupların puan ortalamasının diğer gruplara göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı saptanmıştır. Arpacı ve Özmen (2014) tarafından hemşirelik öğrencilerinin özgecilik ve empatik eğilim düzeyleri ve arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan çalışmada da hemşirelik öğrencilerinin hemşirelik bölümünde okumaktan memnun olma durumuna göre özgecilik ölçeği toplam puan ortalamaları, aile ve sorumluluk alt boyut puan ortalamaları arasında fark olduğu bulunmuştur. Bu bulgular, mesleki tatminin özgecilik davranışlarını güçlendirebileceğini ve etik değerlere bağlılığı artırabileceğini düşündürmektedir.

Araştırma bulguları, sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin özgecilik puanları ile özgeciliğin alt boyutu puanlarının sosyodemografik değişkenlerden sadece yaş ve sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyeti değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılaştığını ortaya koymuştur. Öğrencilerin özgecilik ölçeği alt boyutlarından maddi yardım ve travmatik durumlarda yardım puanları ile yaş değişkenin istatistiksel açıdan anlamlı farklılaştığı bulunmuştur. Bu anlamlılığın ise 24 yaş ve üstü öğrencilerden maddi yardım ve travmatik durumlarda yardım puan ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı saptanmıştır. Başka bir ifadeyle yaş ilerledikçe, öğrencilerin maddi yardım ve travmatik olaylara müdahale etme eğilimlerinin arttığı saptanmıştır. Bu durum, yaşla birlikte kazanılan deneyim ve sosyal farkındalığın özgecilik davranışlarını olumlu yönde etkileyebileceğine işaret etmektedir. Benzer şekilde öğrencilerin özgecilik ölçeği alt boyutlarından fiziksel güce dayalı yardım ve yakınlık duygusundan kaynaklanan yardım puanları ile sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyeti değişkeni arasında anlamlı farklılık bulunmuş ve bu farkın sosyal hizmet bölümünü seçmekten memnun olan grupların puan ortalamasının diğer gruplara göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı saptanmıştır. Bu sonuç, mesleki memnuniyetin özgecilik davranışlarını destekleyici bir etken olduğunu göstermektedir. Öte yandan,

cinsiyet, aile tipi, sınıf düzeyi, gelir seviyesi, ebeveynlerin eğitim düzeyi, kardeş sayısı ve uzun süre yaşanılan yer gibi diğer değişkenlere göre özgeciliklerinin anlamlı farklılaşmadığı bulunmuştur. Bu bulgu, özgecilik davranışlarının daha çok bireyin değer sistemi, içsel motivasyonları ve mesleki yönelimi ile şekillendiğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırmanın bulguları, sosyal hizmet lisans öğrencilerinin özgecilik düzeylerinin bazı sosyodemografik ve bireysel değişkenler doğrultusunda anlamlı şekilde farklılaştığını göstermektedir. Özellikle yaşın ve sosyal hizmet bölümünü seçme memnuniyetinin belirli özgecilik ölçeği alt boyutlarıyla ilişkili olması, özgecilik davranışlarının salt doğuştan gelen bir eğilimden ibaret olmadığını, aksine yaşantılarla, deneyimlerle ve mesleki yönelimlerle şekillenen dinamik bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin özgecilik düzeylerinin sadece bireysel özelliklere değil, aynı zamanda mesleki farkındalıklarına, eğitime yönelik tutumlarına ve mesleki kimlik gelişim süreçlerine bağlı olarak değişebileceği anlaşılmaktadır.

5.Sonuç ve Öneriler

Bireylerin başkalarının faydasını kendi faydasına üstün ve öncelikli tutmasını öngören özgecilik sosyal hizmet açısından oldukça önemlidir. Sosyal hizmet insana yardım mesleği olarak ifade edilmekte olup literatürdeki çalışmalarda sosyal hizmetin mesleki bir kariyer olarak seçilme nedenleri arasında özgecilik motivasyonu genellikle ilk sıralarda yer almaktadır. Sosyal hizmet uygulamalarında özgecilik temel bir değere sahiptir.

Bu araştırma, sosyal hizmet lisans öğrencilerinin özgecilik düzeylerinin çeşitli sosyodemografik değişkenler doğrultusunda anlamlı farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, sosyal hizmet öğrencilerinin özgecilik düzeylerinin belirli demografik özelliklere göre değişebildiğini göstermektedir. Bu durum, öğrencilerin mesleki değerleri ve etik ilkeleri içselleştirme süreçlerinde bireysel ve çevresel etkenlerin rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları doğrultusunda, sosyal hizmet eğitim programlarının yalnızca kuramsal bilgi aktarımına odaklanmakla yetinmemesi, aynı zamanda öğrencilerin etik duyarlılıklarını, empati kurma yeteneklerini ve sosyal sorumluluk bilincini geliştirmeye yönelik yapılandırılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Özgecilik gibi mesleki etik ilkelerin, bilişsel boyutun ötesinde duygusal ve davranışsal düzeyde de öğrencilere kazandırılması, gelecekte alanda görev alacak sosyal hizmet uzmanlarının mesleki yeterliliklerini artıracaktır. Ayrıca, özgecilik düzeylerinin zaman içinde değişebileceği göz önünde bulundurularak, bu tür özelliklerin tüm eğitim süreci boyunca düzenli olarak değerlendirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda yapılacak izleme çalışmaları, öğrencilerin bireysel ve mesleki gelişimlerinin izlenmesine olanak sağlayacak; özgeci tutumları teşvik eden etkinlikler, uygulamalar ve ders içerikleriyle eğitim süreci daha etkin hale getirilebilecektir. Böylece, sosyal hizmet eğitimi yalnızca mesleki beceri kazandıran değil, aynı zamanda toplum yararına duyarlı bireyler yetiştirmeye odaklanan bütüncül bir yapıya kavuşabilecektir.

Araştırma sonuçlarımız doğrultusunda, sosyal hizmet öğrencilerinin özgecilik düzeylerinin desteklenmesi ve mesleki gelişimlerine katkı sağlanması adına çeşitli önerilerde bulunmak mümkündür. Öncelikle, sosyal hizmet eğitiminin yalnızca bilgi aktarımına dayalı değil, öğrencilerin empati, etik duyarlılık ve toplumsal sorumluluk gibi temel mesleki değerleri içselleştirmelerine olanak tanıyacak şekilde yeniden

yapılandırılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, özgecilik davranışlarının geliştirilebilmesi için öğretim programlarına değer temelli içeriklerin dâhil edilmesi, gönüllülük esaslı saha uygulamaları ve toplumsal katkı temelli projelere daha fazla yer verilmesi önerilmektedir. Ayrıca, öğrencilerin eğitim süreci boyunca özgecilik eğilimlerinin düzenli olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi, duyuşsal gelişimlerinin takibi açısından önemlidir. Araştırmada özgecilik düzeylerinin yaş ve bölüm seçme memnuniyeti gibi değişkenlere göre anlamlı farklılaşması, mesleğe yönelik farkındalığın ne denli etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, mesleki motivasyonu artırmaya yönelik bilgilendirici seminerlerin, yönlendirme programlarının yaygınlaştırılması önerilmektedir. Öte yandan, özgecilik davranışlarının yalnızca nicel verilerle değil, nitel yöntemlerle de incelenmesi; öğrencilerin bu davranışları nasıl tanımladığı, ne tür deneyimlerle geliştirdiği ve hangi faktörlerin etkisinde şekillendirdiğine dair daha derinlemesine veriler elde edilmesine katkı sağlayacaktır. Böylelikle bu tür çalışmaların farklı üniversitelerde ve daha geniş örneklemlerle tekrarlanması, elde edilen bulguların genellenebilirliğini artıracak ve sosyal hizmet eğitiminin niteliğine yönelik daha kapsayıcı önerilerin geliştirilmesine olanak sunacaktır.

Son olarak sosyal hizmet lisans programlarında yer alan meslek etiği dersleri, öğrencilere mesleki etik ilkeleri tanıtmayı amaçlasa da bazı temel etik değerlerin —özellikle özgecilik gibi sosyal hizmetin kurucu unsurlarından birinin— içerik içerisinde yeterince ön plana çıkarılmadığı düşünülmektedir. Özgecilik, mesleğin insana saygı, hizmet ve sosyal sorumluluk gibi temel ilkeleriyle doğrudan bağlantılı olmasına karşın, etik derslerinde çoğunlukla yüzeysel biçimde ele alınmakta; öğrencilerin bu değeri davranış düzeyinde geliştirmelerini sağlayacak yöntemler yeterince kullanılmamaktadır. Bu durum, etik eğitiminin içeriğinin gözden geçirilmesi ve özgecilik temasının hem teorik temelleriyle hem de uygulamalı boyutlarıyla daha kapsamlı şekilde derslerde yer alması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca, öğrencilerin saha temelli deneyimlerle özgecilik davranışlarını pekiştirebileceği öğrenme ortamlarının oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda, sosyal hizmet eğitiminde etik derslerinin özgecilik gibi mesleki kimliği ve sorumluluğu besleyen değerlere daha güçlü bir şekilde odaklanması, hem etik farkındalığı yüksek hem de toplumsal katkı motivasyonu gelişmiş meslek elemanlarının yetişmesine katkı sağlayacaktır. Böylelikle, özgecilik anlayışı yalnızca bireysel bir erdem olarak değil, aynı zamanda meslek pratiğinin temel bir bileşeni olarak daha görünür ve etkili hale gelecektir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü, Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu 06.03.2024 Tarih, GO 2024/148 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40) Veri Toplanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%40), 3. Yazar (%20) Veri Analizi: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * (Burdur Mehmet Akif Ersoy University Rectorate, Non-Interventional Clinical Research Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 06.03.2024, numbered GO 2024/148 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%60), 2. Author (%40) Data Acquisition: 1. Author (%40), 2. Author (%40), 3. Author (%20) Data Analysis: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30) Writing up: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30) Submission and Revision: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)

Kaynakça / References

Acar, H. ve Çamur Duyan, G. (2003). Dünyada Sosyal Hizmet Mesleğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *14*(1), 1-19.

Acar, M.C. ve Apak, H. (2017). Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ile Özgecilik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *28*(1), 93-112.

Akdoğan, A. (2021). *Öğretmenlerin Özgeci Davranışları ile Öğretmen Liderliğine Yönelik Algı ve Beklentileri Arasındaki İlişkisinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Karaman.

Arpacı, P. ve Özmen, D. (2014). Hemşirelik Öğrencilerinin Özgecilik ve Empatik Eğilim Düzeyleri ve Aralarındaki İlişki. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, *11*(3), 51-57.

Avcı, D., Aydın, D., Özbaşaran, F. (2013). Hemşirelik Öğrencilerinde Empati-Özgecilik İlişkisi ve Özgeci Davranışın Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, *2*(2), 108-113.

Az, M.S. ve Acar, M.C. (2020). Dindarlık ile Özgecilik Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri ile Yapılan Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *7*(1), 742-773. https://doi.org/10.17859/pauifd.731273

Bal, P.N. ve Topuz, C. (2015). Özgeciliği Artırmaya Yönelik Psikoeğitim Programının Üniversite Öğrencilerinin Özgecilik Düzeylerine Etkisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, *4*(4), 206-216.

Başerer Berber, Z. (2024). Özgeciliğin Ortaya Çıktığı Durumların Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *23*(92), 1685-1697. https://doi.org/10.17755/esosder.1470289

Başerer, Z. ve Kısaç, İ. (2017). Özgeci Davranışın Psikolojik İyi Oluş ve Çeşitli Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi (Erzurum İli Örneği). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *56*, 582-594.

Batson, C.D. ve Powell, A.A. (2003). *Altruism and Prosocial Behavior*, Theodore Millon ve Melvin J. Lerner (Ed.), Handbook of Psychology: Personality and Social Psychology (Cilt 5, s.463-484) içinde, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Blaikie, N.W.H. (1974). Altruism in the Professions: The Case of the Clergy. *The Australian and New Zealand Journal of Sociology*, *10*(2), 84-89.

Boylu, M.A. (2020). *Üniversite Öğrencilerinin Özgecilik Düzeyleri ile Empatik Eğilim ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, Mersin.

Bozdemir, R. ve Duman, N. (2020). Sosyal Hizmet ve Sosyal Adalet Savunuculuğu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *13*(69), 1106-1112. http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.4024

Brill, C.K. (2001). Looking at the Social Work Profession Through the Eye of the NASW Code of Ethics. *Research on Social Work Practice*, 11(2), 223-234.

Clavien, C. (2012). *Altruistic Emotional Motivation: An Argument in Favour of Psychological*

Altruism, Kathryn S. Plaisance and Thomas A.C. Reydon (Ed.), Philosophy of Behavioral Biology (Cilt 282, s. 275-296) içinde, Springer Science+Business Media B.V.

Clavien, C. ve Chapuisat, M. (2013). Altruism Across Disciplines: One Word, Multiple Meanings. *Biol Philos*, 28, 125–140. http://doi.org/10.1007/s10539-012-9317-3

Çetin, H. (2019). *Özgecilik, Toplumsal İşbirliği ve Rekabet* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Teorisi Anabilim Dalı, İstanbul.

Çevik, E. (2017). *Spor Yöneticiliği ve Rekreasyon Bölümlerinde Toplumsal Duyarlık ve Katkı Projesi Derslerinin Özgecilik, Benlik Saygısı ve İletişim Becerileri Açısından Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Spor Yöneticiliği Ana Bilim Dalı, Antalya.

Çoban Kaynak, R. (2017). Sosyal Adalet, Eşitlik ve Sosyal Hizmet. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *6*(4), 252-260.

Dascălu, D.-I. (2014). *Altruism and Individualism in Future Social Workers*, Georgeta Rata ve Patricia-Luciana Runcan (Ed.), Social Issues (s.153-162) içinde, UK: Cambridge Scholars Publishing.

Duman, B. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Özgecilik Düzeyleri ile Sosyodemografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(4), 27-35.

Duyan, V. (2003). Sosyal Hizmetin İşlev ve Rolleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(2), 1-22.

Düzgüner, S. (2019). Pro-Sosyal Davranışlarda Diğerkâmlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu. *Bilimname*, *2019*(40), 351-373. http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.595847

Düzgüner, S. ve Sevinç, K. (2020). Farklı Bölümlerde Okuyan Üniversite Öğrencilerinde Özgecilik ve Dini Tutum İlişkisi. *Theosophia*, *1*, 53-69.

Eisenberg, N. ve Miller, P.A. (1987). The Relation of Empathy to Prosocial and Related Behaviors. *Psychological Bulletin*, *101*(1), 91-119.

Ekşi, H., Sayın, M. ve Çelebi, Ç.D. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Özgecilik ve Otantiklik Seviyeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, *14*(32), 79-102.

Elçeoğlu, B. (2024). *Mutluluğun Yordayıcıları Olarak Özgecilik ve Psikolojik Sağlamlığın Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.

Fehr, E. ve Fischbacher, U. (2003). The Nature of Human Altruism. *Nature*, 425, 785-791.

Hu, Z.-X., Gan, K.-P., Sun, G.-Y. ve Wang, Q. (2025). Public service motivation and career choice intentions of social work students: the roles of altruistic motivation and professional values. *Front. Psychol.*, *16*:1517457. http://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1517457

İşmen, A.E. ve Yıldız, A. (2005). Öğretmenliğe İlişkin Tutumların Özgecilik ve Atılganlık Düzeyleri Açısından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, *42*(42), 151-166.

Kaçar Banbal, G. (2010). *Hemşirelik Öğrencilerinin Özgecilik Düzeyleri* (Yayımlanmamış

Yüksek Lisans Tezi), T.C. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Öğretimi Ana Bilim Dalı Hemşirelik Öğretimi Programı, İstanbul.

Karaca, S. (2021). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Karadağ, E. ve Mutafçılar, I. (2009). Prososyal Davranış Ekseninde Özgecilik Üzerine Teorik Bir Çözümleme. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 41-69.

Kasapoğlu, F. (2014). İyilik Hali ile Özgecilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, *7*(13), 271-288.

Kay, F.M. ve Granfield, R. (2023). Altruism at Work: An Integrated Approach to Voluntary Service among Private Practice Lawyers. *Law & Social Inquiry*, *48*(2), 593–631.

Kayma, D., Çetinkaya Büyükbodur, A. (2020). Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Özgecilik Özellikleri ile Damgalama/Stigma Eğilimleri Arasındaki İlişki. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *31*(3), 849-873.

Kerr, B., Godfrey-Smith, P. ve Feldman, M.W. (2004). What is altruism?. *TRENDS in Ecology and Evolution*, *19*(3), 135-140.

Khalınbaylı, K. ve Taş, B. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Özgecilik ve Mükemmeliyetçilik Anlayışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *14*(20), 1564-1593. http://doi.org/10.26466/opus.580182

Kıvanç, Ö. (2020). *Hemşirelerin Özgecilik ve Merhamet Düzeylerinin Bakım Kalite Göstergeleri ile İlişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Bahçeşehir Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Kumar, A. ve Dixit, V. (2017). Altruism, Happiness and Health among Elderly People. *Indian Journal of Gerontology*, *31*(4), 480–496.

Liedgren, P.S. ve Elvhage, G.V. (2015). Social Work of the Future: Motives and Expectations among Social Work Students in Sweden. *International Journal of Social Science Studies*, *3*(6), 121-129.

Liu, Y. (2024). The Influencing Factors of Altruism and Egoism. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*, 26, 567-571. https://doi.org/10.54097/kxq67452

Ma, Q., Pei, G., ve Jin, J. (2015). What makes you generous? The influence of rural and urban rearing on social discounting in China. *PLoS ONE, 10*(7), e0133078. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0133078

McGaghie, W.C., Mytko, J.J., Brown, W.N. ve Cameron, J.R. (2002). Altruism and Compassion in The Health Professions: A Search for Clarity and Precision. *Medical Teacher*, *24*(4), 374–378.

Okafor, C.O., Onuoha, F.I. ve Chikezie, C. (2024). Exploring Religiosity and Socioeconomic Status As Predictors of Altruism Among Undergraduates in Southeast Nigeria. *African Journal of Social and Behavioural Sciences*, *14*(6), 3492-3505.

Oktar, S. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Özgecilik, Kişilik Özellikleri ve Sosyal Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, Konya.

Özateş, Ö.S. (2010). Sosyal Hizmet Etiğinin Felsefi Temelleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *21*(1), 85-97.

Özdemir, S.G., Daşbaş, S. ve Kesen, N.F. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Aile Aidiyeti ve Özgeci Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Konya İli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 101-111.

Pehlivan, S. ve Lafçı, D. (2014). Hemşirelik öğrencilerinin özgecilik düzeyleri. *Gaziantep Medical Journal*, *20*(1), 29-34. https://doi.org/10.5455/GMJ-30-2013-169

Pekçetin, S. ve Günal, A. (2019). Sağlık Bilimlerinin İki Farklı Bölümündeki Öğrencilerin Özgecilik Düzeyinin İncelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, *7*(1), 11-16. https://doi.org/10.30720/ered.394475

Petersén, A.C. (2024). New Insights on Motives for Choosing Social Work as A Career: Answers From Students and Newly Qualified Social Workers. *Social Work Education*, *43*(3), 702–716. https://doi.org/10.1080/02615479.2022.2139823

Reamer, F. G. (2024). Effective Altruism: Implications for the Social Work Profession: Part I. *International Journal of Social Work Values and Ethics*, *21*(1), 32-50. https://doi.org/10.55521/10-021-106

Sağır, Z. (2020). Özgecilik ve Dini Tutum: Farklı Meslek Grupları Üzerine Nicel Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *7*(13), 285-319. http://doi.org/10.5281/zenodo.4021459

Serpen, A.S. ve Hasgül, E. (2015). Sosyal Hizmet Uygulamalarında Empatinin Önemi ve Yardım İlişkisi Üzerindeki Etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 35, 37-52. http://dx.doi.org/10.21560/spcd.36331

Smorti, M. ve Ponti, L. (2018). How Does Sibling Relationship Affect Children's Prosocial Behaviors and Best Friend Relationship Quality?. *Journal of Family Issues*, *39*(8), 2413-2436. https://doi.org/10.1177/0192513X18755195

Söylev, Ö.F. (2022). Özgeciliğin Yordayıcısı Olarak Empati ve Maneviyat: İlahiyat Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma. *Eskiyeni*, 47, 463-488. https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1126504

Stevens, M., Moriarty, J., Manthorpe, J., Hussein, S., Sharpe, E., Orme, J., Mcyntyre, G., Cavanagh, K., Green-Lister, P. ve Crisp, B.R. (2012). Helping others or a rewarding career? Investigating student motivations to train as social workers in England. *Journal of Social Work*, *12*(1), 16–36. http://doi.org/10.1177/1468017310380085

Tam, T.S.K. ve Yeung, S. (1999). Altruism, Social Responsibility, and Government Support For Social Welfare. *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*, *9*(2), 79-95.

Tekeş, B. ve Hasta, D. (2015). Özgecilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Nesne Psikoloji Dergisi*, *3*(6), 55-75. http://doi.org/10.7816/nesne-03-06-03

Toros, K. ve Medar, M. (2015). Undergraduate Students' Motives for Studying Social Work: The Case of Estonia. *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, *3*(2), 45-52.

Tutar, H. ve Erdem, A.T. (2022). *Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve SPSS Uygulamaları* (Geliştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ümmet, D., Ekşi, H. ve Otrar, M. (2013). Özgecilik (Altruism) Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, *11*(26), 301-321.

Yıldırım, M. ve Topcuoğlu, P. (2016). Özgeciliğin Çeşitli Demografik Değişkenlerle İncelenmesi: Sakarya Örneği. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *32*, 40-53.

Zwirner, E. ve Raihani, N. (2020). Neighbourhood wealth, not urbanicity, predicts prosociality towards strangers. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, *287*(1936), 20201359. http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2020.1359

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1660-1682 | Araştırma Makalesi

Avrupa'da Çocuk Sahibi Olmanın Mutluluk Üzerindeki Etkisi: Covid-19 Döneminden Ampirik Bulgular

Keziban Altun Erdoğdu [1]

Öz

Covid-19 pandemisi, dünyanın çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Avrupa'da da ebeveynlerin günlük yaşam rutinlerini, çalışma alışkanlıklarını ve ailevi dinamiklerini derinden etkileyen sıra dışı bir toplumsal deneyim olmuştur. Sosyal mesafe önlemleri kapsamında okulların kapatılması ve evden çalışmanın zorunlu hale gelmesi, ebeveynlerin ev içi sorumluluklarının artmasına, çocukların eğitimiyle ilgili çeşitli zorluklarla karşılaşmalarına ve dolayısıyla iş ve aile yaşamında çatışmalar yaşamalarına neden olmuştur. İşgücü piyasasındaki daralmaların etkisiyle işsiz kalan ebeveynler de ekonomik güçlüklerle karşılaşmışlardır. Literatürde bu sürecin, Avrupa'da ebeveynlerin mutluluğu üzerinde etkili olduğu ve bu mutluluğun ebeveynlerin demografik ve ekonomik özelliklerine göre değiştiği gösterilmiştir. Ancak literatürdeki çalışmalar, belirli demografik ve ekonomik göstergelere odaklanmıştır. Ayrıca bu çalışmalarda, pandemi süresince çocuklarıyla aynı konutta yaşayan ebeveynlerin evden çalışmasının mutluluk üzerindeki olası etkisi göz ardı edilmiştir. Bu çalışmada, söz konusu sınırlılıklar dikkate alınarak, Avrupa ülkelerinde çocuk sahibi olmanın bireylerin mutluluğu üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaç için Avrupa Sosyal Araştırması'nın Covid-19 modülüne ait verileri doğrusal regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, 12 yaş ve üzeri çocukların yaşı, sayısı, cinsiyeti ile aynı evde yaşama durumunu gösteren değişkenler analizlere dahil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, pandemide 12 yaş ve üzeri en az bir çocuğa sahip olmanın Avrupa'daki bireylerin mutluluğunu olumlu yönde etkilediği; ancak bu etkinin bireylerin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Literatürden farklı olarak, pandemide çocuklarıyla birlikte yaşayan ebeveynlerin işsiz olması ya da evden çalışma sıklıklarının artması mutlulukları açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkardığı belirlenmiştir. Ayrıca, ebeveynlerin genç ve orta yaş grubunda yer alması ve çocuklarının 24 yaşından küçük olması, mutluluk düzeyleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu da tespit edilmiştir. Bulgular doğrultusunda, Avrupa'daki ebeveynlerin Covid-19 gibi zorlu süreçlerle karşılaştıklarında daha mutlu olabilmeleri için, mali ve psikolojik destek programlarının geliştirilmesi ve çocuk bakımına yönelik desteklerin artırılması yönünde politika önerilerinde bulunabilir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Çocuk Sahibi Olmak, Mutluluk, Covid-19 Pandemisi, Ebeveynlerin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Altun Erdoğdu, K. (2025). Avrupa'da Çocuk Sahibi Olmanın Mutluluk Üzerindeki Etkisi: Covid-19 Döneminden Ampirik Bulgular. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1660-1682. https://doi.org/10.15869/itobiad.1690747

Geliş Tarihi	03.05.2025
Kabul Tarihi	10.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, Diyarbakır, Türkiye, keziban.altun@dicle.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7724-4973

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1660-1682 | Research Article

The Effect of Having Children on Happiness in Europe: Empirical Evidence from the COVID-19 Period

Keziban Altun Erdoğdu [1]

Abstract

The COVID-19 pandemic, as in many parts of the world, was an extraordinary social experience that profoundly affected parents' daily routines, work habits, and family dynamics in Europe. Within the scope of social distancing measures, the closure of schools and the mandatory shift to remote work increased parents' domestic responsibilities, created various challenges related to children's education, and consequently led to conflicts between work and family life. Parents who lost their jobs due to contractions in the labor market also faced economic difficulties. The literature shows that this process affected parents' happiness in Europe and that such happiness varied according to parents' demographic and economic characteristics. However, existing studies have mainly focused on specific demographic and economic indicators. Furthermore, these studies have largely disregarded the possible effect of remote work on the happiness of parents living with their children during the pandemic. Addressing these limitations, this study examines the effect of having children on individuals' happiness in European countries. For this purpose, data from the COVID-19 module of the European Social Survey were analyzed using linear regression methods. Variables included in the analyses comprise the age, number, and gender of children aged 12 and above, as well as whether they live in the same household as the parent. The results show that having at least one child aged 12 or older during the pandemic positively affected individuals' happiness in Europe; however, this effect varied according to their demographic and socio-economic characteristics. In contrast to previous studies, the findings indicate that unemployment or increased frequency of remote work among parents living with their children during the pandemic had negative consequences for their happiness. Moreover, parents in young and middle-aged groups, as well as those whose children were under 24 years old, experienced a negative impact on their happiness levels. Based on these findings, the study suggests policy measures to enhance parents' happiness in Europe during challenging periods such as the COVID-19 pandemic, including the development of financial and psychological support programs and the expansion of childcare support.

Keywords: Europe, Having Children, Happiness, COVID-19 Pandemic, Demographic and Socio-Economic Characteristics of Parents

Altun Erdoğdu, K. (2025). The Effect of Having Children on Happiness in Europe: Empirical Evidence from the COVID-19 Period. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1660-1682. https://doi.org/10.15869/itobiad.1690747

Date of Submission	03.05.2025
Date of Acceptance	10.08.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Asst. Prof. Dr, Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economic, Diyarbakır, Türkiye, keziban.altun@dicle.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7724-4973

Giriş

Çocuk sahibi olmak, bireyler açısından hem mutluluk kaynağı olabilen hem de çeşitli stres kaynaklarını beraberinde getiren çok boyutlu ve karmaşık bir yaşam deneyimi olarak değerlendirilmektedir (Kohler vd., 2005, s. 434; Koziol ve Augustine, 2025, ss. 1-2; Nelson vd., 2013, ss. 8-9). Çocuk, ebeveynlerin sevgi, güven, bağlılık gibi temel sosyo-duygusal ihtiyaçlarını karşılayarak ruhsal açıdan daha iyi hissetmelerini sağlayabilir. Ayrıca çocuk, ebeveynlerin yaşamda önemli bir role sahip olduklarına dair algılarını güçlendirerek, hayatlarını daha anlamlı ve değerli hissetmelerine katkı sağlayabilir. Pek çok kültürde çocuk sahibi olmak, başarılı bir yetişkin olmanın bir parçası olarak görülmekte; bu da bireylerin aidiyet duygusunu ve sosyal kimliğini güçlendirebilmektedir (Myrskylä ve Margolis 2014, s. 1844; Pollmann-Schult, 2014, s. 320). Bununla birlikte, ebeveyn olmak bireyler açısından zaman, duygusal ve finansal kaynaklar üzerinde önemli bir stres ve yük unsuru oluşturmaktadır. Çocuk yetiştirmek, eşlerin kendilerine ve günlük faaliyetlerine ayıracakları zamanı kısıtlar (Becchetti vd., 2013, s. 726); bu zaman kısıtı ise evlilik çatışmalarına, iş-yaşam dengesinin kurulamamasına (Gallie ve Russell, 2009, s. 449; Möhring vd., 2021, ss. 604-605) ve dolayısıyla depresyon, anksiyete gibi psikolojik sorunlara yol açabilir (Nelson vd., 2013). Çocuklar için yapılan eğitim, sağlık ve giyim gibi harcamalar, aile bütçesi üzerinde önemli bir finansal baskı oluşturabilmektedir. Bu durum, özellikle kalabalık ailelerde maddi kaynakların daha fazla kişi arasında paylaşılması nedeniyle daha bir biçimde ortaya çıkabilmektedir (Becker, 1992, s. 187; Luppi, 2016, s. 439).

Çocuk sahibi olmanın beraberinde getirdiği maddi ve maddi olmayan maliyetler ile sağladığı faydalar, ebeveynlerin refah ve mutluluk düzeylerini farklı yönlerde etkileyebilmektedir. Literatürdeki birçok çalışma, ebeveynlerin, ebeveyn olmayanlara kıyasla daha yüksek düzeyde genel mutluluk bildiğini göstermiştir (bkz. Angeles, 2010; Clark vd., 2008; Cetre vd., 2016; Kohler vd., 2005; Le Moglie vd., 2015; Margolis ve Myrskylä, 2011; Pollmann-Schult, 2014; Ugur, 2020; Vanassche vd., 2013). Öte yandan, bazı araştırmalar, özellikle küçük yaştaki çocuklara sahip olan ve bakabileceklerinden fazla çocuğu bulunan ebeveynlerin, karşılaştıkları zorluklar ve artan stres faktörleri nedeniyle, çocuksuz yetişkinlere göre mutluluk düzeylerinin daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, Cáceres-Delpiano ve Simonsen (2012) Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için, Shi (2016) ise Çin için yaptıkları çalışmalarda, çocuk sayısındaki artışın ebeveynlerin finansal iyi oluşunu ve yaşam kalitesini olumsuz etkilediğini ortaya koymuşlardır. Myrskylä ve Margolis (2014), İngiltere ve Almanya'da en fazla iki çocuğa sahip olmanın, ebeveynler için mutluluk getirdiğini; Aassve vd. (2012), Avrupa ülkelerinde ise daha fazla çocuk sahibi olmanın, çalışma yaşamı ve ailenin finansal durumu kötüleştirmesi nedeniyle, ebeveynlerin mutluluğu üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığını göstermişlerdir. Pertold-Gebicka ve Spolcova (2022), Avrupa örneklemi üzerinde; Stanca (2012) ise 94 ülkeden geniş bir birey örneklemi kullanarak, küçük çocuğu olan bireylerin ilave çocuk sahibi olma kararlarının mutluluk düzeyleri üzerinde olumsuz etkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Ebeveynler ile ebeveyn olmayanlar arasındaki iyi oluş farkına dair yukardaki ampirik bulgular Covid-19 pandemisi öncesi verilerden elde edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan ettiği yeni tip koronavirüs (COVID-19) salgını, ebeveynlerin yaşam koşullarında ani ve öngörülemeyen değişikliklere neden olmuştur. Bu durum, çocuk sahibi olmanın mutluluk üzerindeki etkisini döneme özgü

biçimde yeniden şekillendirmiş olabilir. Mart 2020'nin ortalarında, pek çok ülkede halk sağlığını korumaya yönelik olarak alınan karantina önlemleri, ailelerin günlük yaşam rutinlerinde ciddi kesintilere neden olmuştur. Çoğu hükümet, ebeveynler açısından oldukça zorlayıcı olan; çocuk bakım ve eğitim kurumlarının kapatılması ile oyun alanlarının ve çocuklara yönelik eğlence faaliyetlerinin durdurulmasını içeren önlemler almıştır. Sosyal teması kısıtlayan bu tür tedbirler nedeniyle akraba veya komşular tarafından sağlanan çocuk bakım desteğinde bir azalma olmuştur. Bununla birlikte, birçok ebeveynin işinden ayrılması ya da evden çalışmaya zorunlu olarak geçmesi, maddi güçlükler ve aile içi sorunların artmasına zemin hazırlamıştır.

Covid-19 pandemisinin ebeveynlik ile mutluluk arasındaki ilişki üzerindeki etkisi, salgının şiddetli seyrettiği ülkelerde daha belirgin olabilir. Avrupa kıtasında başta İtalya, Fransa, Almanya, İspanya ve Birleşik Krallık olmak üzere birçok ülke, dünya genelinde en yüksek Covid-19 vaka ve ölüm oranlarının görüldüğü ülkeler arasında yer almıştır. Ocak 2022 tarihi itibarıyla, Avrupa Birliği ülkeleri ve Birleşik Krallık'ta toplamda 90 milyondan fazla doğrulanmış Covid-19 vakası ve 1,5 milyonu aşkın Covid-19 ile ilişkili ölüm kaydedilmiştir (ECDC, 2021, ss. 4-5). Covid-19 pandemisi, Avrupa'da yalnızca hastalık ve ölümlere yol açmakla kalmamış, aynı zamanda zayıf ruh sağlığına ilişkin paralel bir salgını da tetiklemiştir (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2021, s. 5). Salgın sürecinde, özellikle aile üyeleri arasında depresif semptomlar, anksiyete bozuklukları (Calvano vd., 2022; Francisco vd., 2020; Li vd., 2022) ve ebeveynlik stresinde (Carvalho ve Matias, 2024; Spinelli vd., 2021; Thorsteinsen vd., 2024) anlamlı düzeyde artışlar gözlemlenmiştir. Örneğin, Brik ve Wang (2025) tarafından 2020 yılında 23 Avrupa ülkesi için gerçekleştirilen çalışmada, pandemi döneminde ebeveynler için strese yol açan etkenlerin %4,62 oranında arttığı; ailelerin psikolojik dayanıklılığının %27,04 düzeyinde olduğu ve ebeveynlerin stres seviyesinin ise %14,52 olarak gerçekleştiği ortaya konmuştur.

Covid-19'un Avrupa'daki bireylerin günlük yaşamı ve psikolojik durumu üzerinde yarattığı dönüşümle birlikte, ebeveyn olmanın mutluluğa etkisi, bireylerin demografik ve ekonomik özelliklerine göre farklılık gösterebilir. Pandemi öncesi döneme ilişkin bulgular, kadınlara kıyasla erkeklerin (Becchetti vd., 2013; Margolis ve Myrskylä, 2011; Ugur, 2020) çocuk sahibi olmaktan daha fazla mutluluk duyduğunu göstermektedir. Ayrıca, boşanmış veya eşi ölmüş olanlara kıyasla evlilerin (Angeles, 2010; Le Moglie vd., 2015; Myrskylä ve Margolis, 2014) ve genç ile orta yaşlı bireylere kıyasla yaşlı yetişkinlerin (Cetre vd., 2016; Kohler vd., 2005; Luppi, 2016) çocuk sahibi olmaktan daha fazla mutlu olduğu belirlenmiştir. Bireylerin sosyo-ekonomik özelliklerine odaklanan araştırmalar ise yüksek gelir düzeyine sahip (Aassve vd., 2012; Pollmann-Schult, 2014;) ve yarı zamanlı çalışanların (Aassve vd., 2005; Ugur, 2020; Vanassche vd., 2013) ebeveyn olmaktan daha yüksek düzeyde mutluluk elde ettikleri tespit edilmiştir.

Covid-19 pandemisi süresince Avrupa'da ebeveynlerin mutluluğu ile bu mutluluk üzerindeki demografik ve sosyo-ekonomik farklılıkların etkisine dair sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır. (bkz. Guetto vd., 2021; Han ve Hart, 2022; Hipp ve Bünning, 2021; Hudde vd., 2023; Huebener vd., 2021; Möhring vd., 2021; Thorsteinsen vd., 2024; Vicari vd., 2022). Bu araştırmalar, ebeveynlerin mutluluğunda cinsiyet, evden çalışma koşulları, çocuğun yaşı ve hanehalkı gelir düzeyinin etkili olduğunu göstermiştir. Ancak mevcut literatürde, pandemi dönemi boyunca ebeveynin çocuğuyla aynı konutta yaşamasının mutluluk düzeyi üzerindeki potansiyel etkisi dikkatte alınmamıştır. Pandemi sürecinde

çocuğuyla aynı ortamı paylaşan ebeveynler, artan bakım yükü, iş-özel yaşam sınırlarının belirsizleşmesi, mekânsal kısıtlılıklar ve ekonomik belirsizlikler nedeniyle daha düşük düzeyde mutluluk deneyimlemiş olabilir

Bu çalışma, Covid-19 döneminde Avrupa'da çocuk sahibi olmanın mutluluk üzerindeki etkisini ele almaktadır. Araştırma, mevcut literatürden farklı olarak, çocuğun cinsiyeti, ebeveynle aynı hanede yaşama durumu ile ebeveynlerin yaşı, çalışma ve medeni durumu gibi çok boyutlu demografik ve sosyo-ekonomik göstergelere dayanmaktadır. Literatürdeki çalışmalar, salgın sürecinde ebeveyn mutluluğunu genellikle tek bir Avrupa ülkesine odaklanarak ya da sınırlı sayıda ülke arasında karşılaştırmalar yaparak incelemiştir (örneğin, Calvano vd., 2022; Del Boca vd., 2020; Francisco vd., 2020; Giurge vd., 2021; Hudde vd., 2023; Li vd., 2022; Prati ve Mancini, 2023; Rodrigues vd., 2023; Rudolph ve Zacher, 2021; Thorsteinsen vd., 2024). Bu çalışmada ise pandemi gibi zorlu bir dönemde ebeveyn olmanın mutluluk getirip getirmediği, 31 Avrupa ülkesini kapsayan Avrupa Sosyal Araştırması'nın Covid-19 modülüne ait veriler kullanılarak analiz edilmektedir. Böylece Avrupa'da yaşayan ebeveynlerin mutluluğu geniş bir çerçeveden değerlendirilebilmiştir.

Çalışmada giriş bölümünün ardından, Covid-19 salgınının ebeveynlerin mutluluğunu hangi kanallar aracılığıyla etkilediği teorik çerçevede ele alınmıştır. Bunu takiben, analizlerde kullanılan veri seti ile değişkenler açıklanmış ve bu değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Devamında, elde edilen bulgular yorumlanmış ve literatür doğrultusunda tartışılmıştır. Son bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmış, araştırmanın kısıtlarına değinilmiş ve geleceğe yönelik önerilerde bulunulmuştur.

1. Çocuk Sahibi Olmanın Mutlulukla İlişkisi: Covid-19 Dönemi

Covid-19 pandemisi, ebeveynlerin ciddi ailevi, eğitsel ve ekonomik krizlerle başa çıkmak zorunda kaldığı ve ebeveynliğe özgü stresin belirgin şekilde arttığı zorlu bir dönem olmuştur. Yaşam koşullarının önemli ölçüde değiştiği bu süreçte ebeveynler; hastalıkla ilgili endişeler, finansal zorluklar ve çalışma düzenindeki değişikliklerle karşılaşmıştır. Bunun yanı sıra, artan ailevi sorumluluklar da mutsuzluklarını artıran önemli etkenler arasında yer almıştır

Çin'de ortaya çıkan ve kısa sürede küresel ölçekte yayılan koronavirüs hastalığı nedeniyle dünya genelinde milyonlarca insan yaşamını yitirmiştir. DSÖ (2020), Aralık 2019'dan Eylül 2020'ye kadar geçen bir yıllık süreçte dünya çapında 32,7 milyondan fazla doğrulanmış Covid-19 vakası ve 1 milyona yakın ölüm bildirilmiştir. Pandeminin başlarında etkili tedavi olmaması nedeniyle, genç ve orta yaş grubunda hastaneye yatış ve ölüm riski yaklaşık %20 iken, ileri yaş ve kronik hastalıklı bireylerde bu oranlar belirgin şekilde yüksek seyretmiştir (Gülmez, 2020, s. 50). Ölümcül virüsün oluşturduğu bu hastalık, aile üyeleri arasında artan düzeyde korku ve kaygıya neden olmuştur. Ebeveynler, kendilerinin, çocuklarının ya da eşlerinin Covid-19'a yakalanma riskine ilişkin endişe duymuştur (Han ve Hart, 2022, ss. 2-3). Artan korku ve endişe, ebeveynler ve çocuklar üzerinde stres düzeylerinin artmasına (Racine vd., 2020), uyku kalitesi ve alışkanlıklarında değişikliklere (Tiwari vd., 2023) ve sağlık hizmetlerine erişimlerin azalmasına (Westrupp vd., 2023) yol açmıştır.

Covid-19 salgını, havayolu taşımacılığı, turizm ve eğlence gibi yoğun fiziksel etkileşim gerektiren sektörlerde işlerin durmasına, işten çıkarmaların artmasına ve işe alımların

ertelenmesine yol açmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, 2020a, s. 13) raporuna göre, 2019'a kıyasla 2020 yılında toplam istihdam, işsiz kalan veya iş gücünden ayrılan çalışanlar nedeniyle 114 milyon azalmıştır. İstihdam oranlarındaki azalışa ek olarak, hükümetlerin yetersiz mali destek programları, çok sayıda ailenin finansal durumunu olumsuz etkilemiştir (Prime vd., 2020, s. 4). Özellikle düşük gelirli aileler, sınırlı iş olanakları ve iş kayıplarından kaynaklanan ekonomik güçlükleri daha yoğun bir biçimde deneyimlemişlerdir. Örneğin temel ihtiyaçların karşılanamaması, faturaların ödenememesi ve hane bütçesinde çeşitli kısıtlamalar gibi sorunlarla karşılaşmışlardır. Okul çağında çocuğu olanlar ise gıda, barınma ve sağlık hizmetlerine yetersiz erişim gibi ekonomik strese daha fazla maruz kamışlardır. Tüm bu zorluklar, ebeveynlerin çocuklarına yönelik destekleyici davranışlarını ve etkileşim düzeylerini azaltmıştır. Bu durum ise ailenin mutluluğunu ve ilişki kalitesini olumsuz yönde etkilemiştir (Han ve Hart, 2022, ss. 2-3; Koziol ve Augustine, 2025, s. 4).

Covid-19 tedbirleri kapsamında pek çok ülke, tam zamanlı ev eksenli uzaktan çalışma modeline geçiş yapmıştır. ILO (2020b, ss. 2-4) tahminine göre, pandemi öncesi dünya genelinde 260 milyon ev eksenli çalışan varken, 2020 yılında Covid-19 pandemisinin ilk aylarında, her beş çalışandan biri zorunlu olarak evden çalışmaya başlamıştır. Bu süreçte tam zamanlı evden çalışan ebeveynler, yaşamın çeşitli alanlarını yönetmekte güçlükler çekmişlerdir. Ebeveynler, ev ortamında hem profesyonel iş yükümlülüklerini hem de çocuk bakımı, ev işleri gibi ailevi sorumluluklarını eş zamanlı olarak yürütmek zorunda kalmışlardır (Li vd., 2022, s. 285). Söz konusu durum, iş ve özel yaşam sınırlarının belirsizleşmesine ve buna bağlı olarak iş-aile çatışmalarında artışa neden olmuştur. Covid-19 karantinası, bu çatışmaların sürekli ve yoğun biçimde yaşanmasına zemin hazırlayan bir deneyim olmuştur. Bu süreçte aileler, özellikle çiftler, iş ve ebeveynlik sorumluluklarını yerine getirebilmek için günlük rutinlerinde önemli değişiklikler yapmıştır (Möhring vd., 2021, ss. 602-603). Aile hayatındaki bu değişimler, ebeveyn-çocuk iletişimini ve çiftlerin arasındaki ilişki memnuniyetini azaltmıştır (Carvalho ve Matias, 2024, s. 17008; Fritz vd., 2024, s. 15).

Covid-19'un yüksek bulaşıcılığı ve artan ölüm oranlarının gözlendiği dönemde, okulların ve tüm çocuk bakım hizmetlerinin kapatılmasıyla birlikte, aile üyeleri günün 24 saati aynı yaşam alanını paylaşmışlardır. Bu karantina sürecinde, ebeveynlerin çocukların eğitimi ve gelişimine yönelik eğitsel ve destekleyici rolleri her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Ancak ebeveynler, evde eğitim ve çocuk bakımını daha önce deneyimlemedikleri biçimlerde üstlenmek zorunda kalmışlardır (Spinelli vd., 2021, s. 640). Ebeveynler, çocukları oyalayıp eğlendirecek yaratıcı çözümler geliştirerek günlük rutinleri sürdürmeye ve aynı zamanda evden çalışma düzenine uyum sağlama çalışmışlardır (Griffith, 2022, s. 726). Bütün bu çabalar hem zaman hem de kaynak tahsisi açısından önemli bir yük oluşturmuştur. Bu dönemde gelişmiş ülkelerdeki ebeveynler bile çocuk bakımına ilişkin sorumluluklarını yerine getirmede güçlük çekmiş ve bakım hizmetlerine erişimde kayıplar yaşamışlardır. Örneğin, ABD'de 11.537 ebeveynin %24'ü çocuk bakımına erişimde kayıp yaşadığını, %35'i ise bakım sorumluluklarını yönetmekte zorlandığını bildirmiştir (Pew Research Center, 2020, ss. 13-17). Bütün bu sorunlar, ebeveynlerin ev-yaşam dengesini bozmuş, ortak ebeveynlik kalitesini düşürmüş ve tükenmişlik düzeyini artırmıştır (Carvalho ve Matias, 2024, s. 17009; Feinberg vd., 2022, s. 373).

Covid-19 pandemisi ebeveynler için çeşitli olumsuz sonuçlar doğurmuş olsa da, çocuklar bu zorlu süreçte hem maddi hem de duygusal açıdan destekleyici bir kaynak olarak öne çıkmış olabilir. Karantina önlemleri, bireylerin eşleri ve çocuklarıyla daha fazla zaman geçirme fırsatı sunmuştur. Birlikte geçirilen bu zaman, ebeveyn-çocuk iletişimini ve eşler arasındaki ilişkisel uyumu güçlendirerek pandeminin olumsuz etkilerini kısmen hafifletmiştir. (Brik vd., 2024, ss. 98-99). Çocuklarla kurulan yakın ilişkiler, ebeveynlerin duygusal dayanıklılığını güçlendirerek pandemi sürecinde ortaya çıkan evlilik çatışmaları, işle ilişkili stres faktörleri ve psikolojik sorunlarla başa çıkmalarına katkı sağlamıştır (Prime vd., 2020, s. 8). Ayrıca aile içindeki etkileşimler sayesinde yalnızlık duygusunu daha düşük düzeyde hissetmişlerdir (Koziol ve Augustine, 2025, ss. 2-3). Öte yandan, çocuk sahibi olmayan bireyler, pandemi sırasında yalnızlık, dijital medya kullanımındaki artış ve güçlü korku duyguları gibi etkenlerle karşılaşmışlardır. Bu nedenle, ebeveynlere kıyasla psikolojik iyi oluşları daha düşük bulunmuştur (Arpino vd., 2022; Cohn-Schwartz vd., 2022).

2. Veri Seti

Analizler, Avrupa Sosyal Araştırması'nın (European Social Survey – ESS) 2020-2022 yıllarına ait onuncu tur (Round 10) verileri kullanılarak yapılmıştır. ESS, Avrupa genelinde kamuoyu tutumlarındaki değişimleri incelemek amacıyla yürütülen uluslararası bir araştırmadır. 2001 yılından beri iki yılda bir yaklaşık 40 Avrupa ülkesinde uygulanmaktadır. ESS, genel sağlık ve refah, ekonomik koşullar, kültürel ve ulusal kimlik, medya, eşitsizlik ve sosyal dışlanma, aile yaşamı gibi birçok konu hakkında veri sağlamaktadır.

11 turdan oluşan ESS'nin veri toplama süreci, genellikle bir saat süren yüz yüze görüşmeye dayanmaktadır. Onuncu tur Covid-19 salgının etkisiyle hem yüz yüze hem de çevrimiçi görüşme yöntemi kullanılarak 31 Avrupa ülkesinde[3] yaklaşık 59000 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Onuncu tura, önceki turlarda ele alınan temel konuların yanı sıra, "iş ve aile hayatında dijital sosyal iletişim" üzerine yeni bir modül eklenmiştir. Bu modül, bireylerin ailesiyle yakınlığı ve iletişim sıklığı gibi soruların yanı sıra, 12 yaş ve üzerindeki çocuklarının sayısı, yaşı ve ailesiyle aynı evde yaşayıp yaşamadıklarıyla ilgili soruları da içermektedir.

Çalışmada, bireysel mutluluğu ölçmek için literatürde standart hale gelmiş olan "Ne kadar mutlusunuz?" sorusu kullanılmıştır. Katılımcılar bu soruyu, "0" hiç mutlu değil ve "10" çok mutlu arasında değişen 11 dereceli likert ölçeğiyle yanıtlamışlardır. Covid-19 dönemi boyunca okul çağındaki çocuğa sahip olmanın katılımcıların mutluluğu üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla, 12 yaş ve üstündeki çocukların yaşı, sayısı, cinsiyeti ve aynı evde yaşama durumu mutluluk modeline eklenmiştir. Kontrol değişkeni olarak yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışma durumu ve hanehalkı gelir grubunu içeren sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik faktörler kullanılmıştır. Medeni durum (evli/evli gibi birlikte yaşıyor, boşanmış/ayrılmış/eşi ölmüş, hiç evlenmemiş), çalışma durumu (ücretli çalışan/çalışmayan) ve gelir grubu (düşük, orta, yüksek gelir)

3 Round 10-2020 tamamlandığı ülkeler şunlardır: Almanya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Bulgaristan, Çekya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Karadağ, Kıbrıs, Kuzey Makedonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Norveç, Polonya, Portekiz, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Yunanistan.

kategorik olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca pandemi sürecinde çocuk sahibi olup evden çalışanların mutluluklarını değerlendirmek için evden çalışma sıklığı da analize dahil edilmiştir.

Mutluluk modelinde yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de rapor edilmiştir. Buna göre Covid-19 salgını esnasında Avrupa ülkelerinde ortalama mutluluk düzeyi 10 üzerinden 7,126 iken, ortalama yaş 50'dir. Bu ülkelerde bireylerin %50'si evli ya da evli gibi birlikte yaşamakta, %20'si boşanmış, ayrılmış ya da eşi ölmüş; %30'u ise hiç evlenmemiştir. Ayrıca %47'si erkek iken, %53'ü kadındır. Ücretli çalışanların ortalaması ise %54, işsizlerin ortalaması %46'dır. Eğitim durumuna bakıldığında, katılımcıların %19'un ilköğretim, %52'sinin ortaöğretim, %29'un yükseköğretim düzeyinde eğitimlerini tamamladığı görülmektedir. Bununla birlikte, %28'i düşük gelir, %44'ü orta gelir, %28'i yüksek gelir grubun yer almaktadır.

Avrupa ülkelerinde yaşayanların %45'i çocuk sahibi iken, %55'i en az bir çocuğa sahiptir. Bu çocukların %53'ü erkek iken, %47'si kız çocuğudur. Çocuk sahibi bireylerin ortalama çocuk sayısı 1'dir. Çocuğu olanların %19'u 12-18 yaş, %13'ü 19-24 yaş, %24'ü 25-34 yaş aralığında ve %44'ü de 35 yaş ve üzeri çocuklara sahiptir. Ebeveynlerin %35 çocuklarıyla aynı evde yaşarken, %65'i çocuklarıyla ayrı evlerde yaşamaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Min.	Max.
Mutluluk	59,331	7.126	2.022	0	10
Yaş	58,347	50.47	18.55	15	90
Yaşın Karesi	58,347	2,892	1,893	225	8,100
Erkek	59,050	0.470	0.499	0	1
Kadın	59,050	0.530	0.499	0	1
Evli/Evli Gibi Birlikte Yaşıyor	37,267	0.494	0.500	0	1
Boşanmış/Ayrılmış/Eşi Ölmüş	37,267	0.202	0.402	0	1
Hiç Evlenmemiş	37,267	0.304	0.460	0	1
İlköğretim	58,602	0.193	0.395	0	1
Ortaöğretim	58,602	0.517	0.500	0	1
Yükseköğretim	58,602	0.287	0.452	0	1
Çalışmayan	59,685	0.465	0.499	0	1
Ücretli Çalışan	59,685	0.535	0.499	0	1
Düşük Gelir	46,604	0.276	0.447	0	1
Orta Gelir	46,604	0.441	0.496	0	1
Yüksek Gelir	46,604	0.283	0.451	0	1
Çocuk Sayısı	57,057	1.115	1.234	0	6
Çocuk Sahibi Değil	57,057	0.450	0.498	0	1
En Az Bir Çocuğa Sahip	57,057	0.550	0.498	0	1
12-18 Yaş Çocuğa Sahip	29,600	0.190	0.392	0	1
19-24 Yaş Çocuğa Sahip	29,600	0.132	0.339	0	1
25-34 Yaş Çocuğa Sahip	29,600	0.240	0.427	0	1
35 Yaş ve Üzeri Çocuğa Sahip	29,600	0.438	0.496	0	1
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor	30,535	0.354	0.478	0	1
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşamıyor	30,535	0.646	0.478	0	1
Erkek Çocuğa Sahip	24,190	0.526	0.499	0	1
Kız Çocuğa Sahip	24,190	0.474	0.499	0	1
Evde Çalışma Sıklığı	32,647	2.427	1.870	1	6

3. Bulgular

Covid-19 döneminde Avrupa'da ebeveyn olmanın bireysel mutluluk üzerindeki etkisi, beş farklı mutluluk modeliyle analiz edilmiştir. İlk modelde sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik değişkenlere ek olarak çocuk sahibi olma durumu, ikinci modelde çocuk sayısı, üçüncü modelde çocuğun yaşı yer almıştır. Dördüncü modele çocukla aynı evde yaşama durumu, son modele ise çocuğun cinsiyeti eklenmiştir. Böylece pandemide 12 yaş ve üzeri çocuk sahibi olmanın mutluluk üzerindeki net etkisi değerlendirilmiştir. Modeller, doğrusal regresyon yöntemi[4] kullanılarak tahmin edilmiştir.

Tablo 2: Regresyon Tahmin Sonuçları

Değişkenler	(1) Model 1	(2) Model 2	(3) Model 3	(4) Model 4	(5) Model 5
Yaş	-0.054***	-0.055***	-0.038***	-0.034***	-0.019
	(0.004)	(0.004)	(0.012)	(0.010)	(0.014)
Yaşın Karesi	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000*
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
Kadın	0.114***	0.112***	0.178***	0.194***	0.212***
	(0.021)	(0.021)	(0.029)	(0.029)	(0.034)
Evli/Evli Gibi Birlikte	0.486***	0.473***	0.497***	0.508***	0.506***
	(0.024)	(0.024)	(0.033)	(0.033)	(0.040)
Ortaöğretim	0.199***	0.213***	0.189***	0.178***	0.186***
	(0.033)	(0.033)	(0.043)	(0.042)	(0.049)
Yükseköğretim	0.358***	0.377***	0.303***	0.287***	0.287***
	(0.036)	(0.036)	(0.047)	(0.047)	(0.053)
Ücretli Çalışan	0.157***	0.161***	0.164***	0.160***	0.168***
	(0.030)	(0.029)	(0.042)	(0.041)	(0.048)
Orta Gelir	0.425***	0.427***	0.408***	0.411***	0.365***
	(0.029)	(0.029)	(0.040)	(0.039)	(0.046)
Yüksek Gelir	0.688***	0.686***	0.721***	0.731***	0.637***
	(0.034)	(0.034)	(0.048)	(0.048)	(0.056)
12-18 Yaş Çocuğa Sahip			-0.201***		
			(0.070)		
19-24 Yaş Çocuğa Sahip			-0.165***		
			(0.061)		
25-34 Yaş Çocuğa Sahip			-0.036		
			(0.047)		
En Az Bir Çocuğa Sahip	0.153***				
	(0.030)				
Çocuk Sayısı		0.101***			
		(0.011)			
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor				-0.146***	
				(0.038)	
Kız Çocuğa Sahip					0.013

4 Mutluluk düzeyi, 1'den başlayıp ardışık tamsayı değerleri ile kodlanmış bir bağımsız değişken olması nedeniyle genellikle sıralı regresyon modelleri ile analiz edilmektedir. Bununla birlikte mutluluk ekonomisi alanında sıralı sonuçlar için doğrusal regresyon modelinin kullanmanın uygun olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (örneğin, Blanchflower ve Bryson, 2024; Clark vd., 2016; Colombo vd., 2018; Ferrer-i-Carbonell ve Frijters, 2004; Frey ve Stutzer, 2000; Meier ve Stutzer, 2008). Bu çalışmada da lojistik regresyon yöntemi kullanıldığında OLS yöntemi ile benzer sonuçlar verdiği görülmektedir (bkz. Ekler).

					(0.033)
Sabit	8.129***	8.143***	7.950***	7.776***	7.162***
	(0.100)	(0.098)	(0.378)	(0.323)	(0.429)
Gözlem	28,729	28,729	15,921	16,132	11,304
R-kare	0.151	0.153	0.180	0.179	0.183
Prob > F	0	0	0	0	0

Not: *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1. Modellere ülke sabit etkileri eklenmiştir. Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

Tablo 2'de sunulan sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlere ait analiz sonuçları, literatür doğrultusunda beklenen işaretlere sahiptir. Buna göre, genç ve ileri yaş grubundaki bireyler daha mutlu, orta yaş grubundaki bireyler ise daha mutsuzdur. Bu durum, bireysel mutluluk ve yaş arasındaki U şeklindeki ilişki gösterir. Söz konusu ilişkiyi daha iyi modelleyebilmek için analizlere yaşın karesi değişkeni dahil edilmiştir. Tüm modellerde, evli ve evli gibi birlikte yaşayan bireylerin, medeni durumu farklı olanlara kıyasla daha yüksek mutluluk düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca, son yedi gün içinde ücretli bir işte çalışmanın mutluluğu olumlu etkilediği ve kadınların erkeklerden daha mutlu olduğu belirlenmiştir. İlköğretim seviyesine kıyasla ortaöğretim ve yükseköğretim seviyesinden mezun olanların ise mutluluklarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Benzer şekilde orta gelir ve yüksek gelir grubunda yer alanlar, düşük gelir grubundakilere kıyasla daha yüksek düzeyde mutluluğa sahiptir. Bulgular, eğitim ve gelir düzeyi arttıkça mutluluk düzeyinin de artığını göstermektedir.

Ebeveyn olmanın Avrupa'daki bireyler için mutluluk getirip getirmediği araştırmak için en az bir çocuk sahip kukla değişkeni mutluluk modeline eklenmiştir. Sonuç incelendiğinde, en az bir çocuğa sahip olmanın mutluluğu pozitif etkilediği görülmektedir. Sahip olunan çocuk sayısının artmasının bireylerin mutluluğu için anlamlılığını tespit etmek için çocuk sayısı analizlere dahil edilmiştir. Model 2'deki sonuçlara göre çocuk sayısı değişkenin 0,01 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir katsayıya sahiptir. Çocuk sayısının artmasının pandemi gibi zorlu bir dönemle bile mutluluğu olumlu etkilediği anlaşılmaktadır. Ancak Tablo 1'de Avrupa ülkelerinde ortalama olarak çocuk sayısının 1 olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Avrupa'da birden fazla çocuğa sahip olmanın bireysel mutluluğa olumlu katkısı olduğu söylenebilir.

Covid-19 pandemisi sırasında uygulanan sokağa çıkma kısıtlamaları altında, çocuğuyla aynı konutu paylaşmanın ebeveynlerin mutluluğu için belirleyici olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda, ebeveynlerin çocuğuyla aynı evde yaşama durumunu temsil eden bir kukla değişken tanımlanmış ve mutlulukları bu değişkene göre değerlendirilmiştir. Model 4'teki bulgulara göre, Avrupa'da pandemi boyunca 12 ve üzeri yaştaki çocuğuyla aynı evde yaşayanların mutsuz olduğu görülmektedir.

Ebeveynlik, bireylerin hayatına anlam ve doyum katarak mutluluklarını artırabilir. Ancak bu etkinin derecesi, kültürel normlar, ebeveyn beklentileri, toplumsal cinsiyet rolleri ve ekonomik koşullar gibi faktörlerle ilişkilidir. Bu nedenle, çocuğun cinsiyetine göre farklılık gösterebilir. Söz konusu farklılığı dikkate almak için kız ve erkek çocuğa sahip olma durumlarını gösteren kukla değişkenler oluşturulmuştur. Buna göre, Model 5'te, kız çocuğa sahip olma değişkeni 0,1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir. Avrupa ülkelerinde, 12 yaş ve üzeri kız veya erkek çocuğa sahip olmanın mutluluk düzeyi üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığı gözlemlenmektedir.

Pandemide ebeveyn olmanın mutluluğa etkisi, çocukların yaşına bağlı olarak farklılaşabilir. Bu doğrultuda, çocukların yaşlarını gösteren dört kukla değişkenleri oluşturulmuştur. Model 3'e göre, ekonomik sıkıntıların yaşandığı Covid-19 sürecinde, 12-18 ve 19-24 yaş grubundaki çocuklara sahip olmak ebeveynlerin mutluluğunu olumsuz yönde etkilemektedir. Bununla birlikte 25-34 yaş arası çocuğa sahip olmanın ebeveynlerin mutluluğunu için istatistiksel olarak anlamlı değildir. Diğer bir ifadeyle, 25-34 yaş ile 35 yaş üstü çocuk sahibi olmanın ebeveynlerin mutluluğu açısından anlamlı bir farkı bulunmamaktadır.

Regresyon sonuçları, Avrupa'da Covid-19 pandemisi sırasında çocukların yaşı ebeveynlerin mutluluğu üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, çeşitli ülkeler kapsamında Şekil 1'de ele alınmıştır.

Şekil 1: Covid-19 Pandemi Sürecinde Avrupa Ülkelerinde Çocuk Yaşı ve Ebeveyn Mutluluğu Arasındaki İlişki

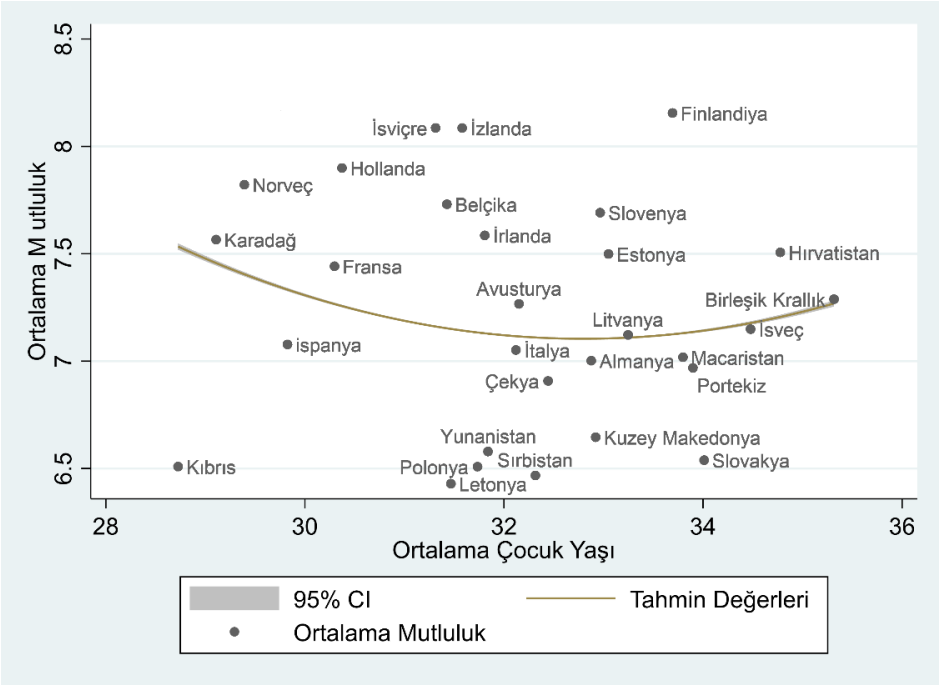

Şekil 1'de, Covid-19 döneminde Avrupa ülkelerinde ebeveynlerin ortalama mutlulukları ile sahip oldukları çocuklarının ortalama yaşları arasında U şeklinde bir ilişki görülmektedir. Genellikle, genç ve ileri yaşlardaki çocuklara sahip bireylerin yoğun olduğu ülkelerde ebeveynlerin ortalama mutluluk düzeyinin yüksek olduğu gözlenmektedir. Buna karşın, orta yaşlı çocuklara sahip bireylerin yoğun olduğu ülkelerde de ebeveynlerin ortalama mutluluğunun yüksek olduğu tespit edilmiştir. Şekilde dikkat çeken bir sonuç, İsviçre, İzlanda ve Finlandiya'da ebeveynler orta yaşlı çocuklara sahip olsalar da ortalama mutlulukları oldukça yüksektir. Orta yaş grubundaki bireyler iş, ebeveynlik gibi birden fazla yükümlülüğe sahip oldukları için ebeveynleri ile yeterince ilgilenmeyebilirler. Ancak bu ülkelerde pandemi koşullarında çocukların ebeveynlerine destek olarak onları mutlu ettikleri söylenebilir. Bu durum, Yunanistan, Sırbistan, Polonya ve Letonya'da geçerli olmadığı görülmektedir. Bu ülkelerde orta yaşlı

çocuğa sahip ebeveynlerin mutluluk düzeyi oldukça düşüktür. Şekilde göze çarpan bir diğer sonuç, çocuk yaşı Avrupa ortalamasının üzerinde olan Kuzey Makedonya ve Slovakya'da ebeveynlerin ortalama mutluluğu düşüktür. Bu sonuç, Kuzey Makedonya ve Slovakya'daki bireyler için, bakmakla yükümlü olunmayan büyük bir çocuğa sahip olmanın mutluluk getirmediğini göstermektedir. Benzer durum Kıbrıs için de görülmektedir. Ortalama çocuk yaşın oldukça düşük olduğu Kıbrıs'ta, ebeveynlerin mutluluk düzeyi ortalamanın altında yer almaktadır. Buna karşılık Norveç ve Karadağ'da, diğer Avrupa ülkelerine kıyasla ortama çocuk yaşı daha düşük olsa da ebeveynler oldukça mutludur.

Çocuk sahibi olmanın mutluluk ile ilişkisi ebeveynlerin cinsiyeti, yaşı ve medeni durumuna göre farklılık gösterebilir. Çocukların etkisinin ebeveynlerin demografik özelliklerine göre ne ölçüde değiştiğini belirlemek için, Wooldridge (2002, ss. 69-79)'in de önerdiği gibi, etkileşim terimleri mutluluk modeline eklenmiştir. Çocuk sahibi olma ile çeşitli ebeveyn özellikleri arasındaki etkileşimler Tablo 3'te raporlanmıştır.

Tablo 3: Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Regresyon Tahmin Sonuçları

Değişkenler	(1) Cinsiyet	(2) Yaş	(3) Medeni Durum
En Az Bir Çocuğa Sahip	0.093**	0.137***	0.148***
	(0.037)	(0.035)	(0.040)
En Az Bir Çocuğa Sahip × 15-29 Yaş		-0.049	
		(0.305)	
En Az Bir Çocuğa Sahip × 30-49 Yaş		-0.098**	
		(0.040)	
En Az Bir Çocuğa Sahip × 65 Yaş ve Üzeri		0.242***	
		(0.044)	
En Az Bir Çocuğa Sahip × Kadın	0.112***		
	(0.043)		
En Az Bir Çocuğa Sahip × Evli/Evli Gibi Birlikte			0.010
			(0.046)
Sabit	8.165***	7.980***	8.129***
	(0.101)	(0.105)	(0.100)
Gözlem	28,729	28,729	28,729
R-kare	0.152	0.153	0.151
Prob > F	0	0	0

Not: *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1. Modellere ülke sabit etkileri ile kontrol değişkenleri eklenmiştir. Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

Sonuçlar, kadınlar için en az bir çocuğa sahip olmanın mutlulukla pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. 12 yaş ve üzeri çocuk sahibi kadınlar, erkeklere göre daha fazla mutludur. Yaş gruplarına göre incelendiğinde, 65 yaş ve üzeri ebeveynlerin çocuk sahibi olması mutluluğu olumlu etkilerken, 30-49 yaş aralığında bu durumun ters yönde etkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, 50-64 ile 15-29 yaş aralığındaki ebeveynler arasında mutluluk düzeyleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Covid-19 gibi zorlu bir dönemde 12 yaş ve üzeri en az bir çocuğa sahip olmak sadece yaşlı yetişkinleri mutlu etmektedir.

Ebeveynlerin medeni durumunu içeren tahmin sonuçları, evli ve evli gibi birlikte yaşayan bireyler için çocuk sahip olmanın mutluluk üzerindeki etkisinin istatistiksel

olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Pandemi döneminde yaşanan psikolojik ve maddi zorluklara rağmen, boşanmış, ayrılmış veya eşini kaybetmiş kişilerin çocuk sahibi olmaları ile evli veya birlikte yaşayan kişilerin çocuk sahibi olmaları arasında mutluluk açısından anlamlı bir fark tespit edilmemiştir.

Covid-19 döneminde, ebeveynlerin ekonomik durumları, genel yaşam koşulları ve evden çalışma sıklıkları mutluluk düzeyleri üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, ebeveynlerin çocuklarıyla aynı evde yaşamalarının mutluluklarıyla ilişkisi sosyo-ekonomik göstergelere göre araştırılmıştır. Bunun için bu göstergeler ile çocuğuyla aynı evde yaşıyor değişkenin etkileşim terimleri modele eklenmiştir. Sonuçlar, Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Sosyo-Ekonomik Özelliklere Göre Regresyon Tahmin Sonuçları

Değişkenler	(1) Evden Çalışma	(2) İşsiz	(3) Gelir
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor	-0.081	-0.136***	-0.094
	(0.057)	(0.038)	(0.081)
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor × Evden Çalışma	-0.030**		
	(0.014)		
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor × İşsiz		-0.283*	
		(0.153)	
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor × Orta Gelir			-0.082
			(0.088)
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor × Yüksek Gelir			-0.041
			(0.091)
Sabit	8.332***	7.821***	7.774***
	(0.492)	(0.323)	(0.323)
Gözlem	7,828	16,132	16,132
R-kare	0.157	0.179	0.179
Prob > F	0	0	0

Not: *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1. Modellere ülke sabit etkileri ile kontrol değişkenleri eklenmiştir. Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

Tablo 4'teki bulgular, çocuğuyla aynı hane içerisinde yaşayan bireylerin evden çalışma sıklığının artmasının, mutluluk düzeyleri üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu göstermektedir. Pandemi döneminde evden çalışmanın zorunlu hale gelmesiyle, çocuklarıyla aynı evde yaşayan ebeveynlerin daha düşük mutluluk düzeyine sahip olduğu ifade edilebilir. Ebeveynlerin çalışma durumuna göre, işsiz olanların 12 yaş üstü çocuklarıyla aynı evde yaşaması mutluluk düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak orta ve yüksek gelirli ebeveynler için çocuklarıyla aynı evde yaşamanın mutluluk düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi gözlemlenmemiştir. Bu, beklenmedik bir sonuçtur. Pandemi sürecinde düşük gelirli ebeveynler, artan ekonomik baskılar ve geçim sıkıntısıyla daha yoğun bir şekilde karşı karşıya kalmış olabilir.

Sonuç ve Tartışma

Ebeveynlik, bireylerin mutluluğunu hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebilecek birçok unsur barındırır. Sosyal, çevresel ve ekonomik koşulları içeren bu unsurlar, bireylerin yaşamlarının farklı aşamalarına ve mevcut durumlarına bağlı olarak değişebilir. Covid-19 salgını da ebeveynlerin gündelik yaşam pratikleri, iş hayatına dair düzenlemeleri ve aile içi etkileşimlerini değiştiren olağanüstü bir toplumsal süreç olarak

öne çıkmıştır. Bu süreçte tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'da da ebeveynlikten kaynaklanan mutluluk farklılıkları yeniden şekillenmiş olabilir. Çalışmada bu durum, Covid-19 döneminde gerçekleştirilen Avrupa Sosyal Araştırması'nın verileri kullanılarak ampirik olarak araştırılmıştır.

Bu çalışmanın bulguları, literatürle uyumlu olarak, pandemi döneminde bile 12 yaş ve üzeri en az bir çocuğa sahip olmanın Avrupa toplumunda mutluluğu olumlu etkilediğini göstermektedir. Hudde vd. (2023) ile Thorsteinsen vd. (2024) de çeşitli Avrupa ülkelerini kapsayan çalışmalarında, ebeveynlerin çocuk sahibi olmayan bireylere kıyasla Covid-19'un getirdiği zorluklara daha hızlı uyum sağladığını ve bunun yaşam memnuniyetlerini artırdığını göstermişlerdir. Benzer şekilde, Rudolph ve Zacher (2021) Almanya'da ebeveynlerin Covid-19 krizine uyum sağlamalarına yardımcı olan zihinsel ve davranışsal stratejiler geliştirdiklerinin mutluluklarıtla pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Guetto vd. (2021) ise İtalya'da tek ebeveynlerin destekleyici ilişkiler içinde olmasının iyi oluşlarını olumlu etkilediğini belirlemiştir. Usluoglu vd. (2023) ile Brik vd. (2024), Covid-19 pandemisinin sosyal yaşama ilişkin en önemli olumlu etkilerinden birinin, ebeveynlerin çocuklarıyla daha fazla vakit geçirme imkânı bulmaları olduğunu vurgulamışlardır. Ailenin birlikte geçirdiği zaman, pandemi nedeniyle yaşanan iletişim sorunları ve psikolojik sıkıntıların üstesinden gelmelerine yardımcı olarak, çiftlerin daha mutlu hissetmesini sağlamış olabilir.

Analiz sonuçları, pandemi sürecinde Avrupa'da ebeveyn olmanın mutluluğu olumlu etkilediğini, ancak bu etkinin çocuğun yaşı ve ebeveynin çocukla aynı evde yaşamasına göre değiştiğini ortaya koymaktadır. Buna göre salgın dönemi boyunca, 12-24 yaş aralığında çocuğa sahip olmanın ve çocukla aynı konutta yaşamanın ebeveynlerin mutluluğu üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu sonuç, Cetre vd. (2016) ve Pollmann-Schult'un (2014) da belirttiği gibi, okul çağında çocuğa sahip olmanın ve onlarla aynı haneyi paylaşmanın, zaman ve maddi kaynaklar açısından maliyetli olmasıyla ilişkilendirilebilir. Ebeveynler için bu maliyet, Covid-19 pandemisi sırasında artan finansal sıkıntılar ve evden çalışmanın yol açtığı iş-aile çatışmalarıyla birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Möhring vd. (2021) ve Li vd. (2022), Almanya'da küçük çocuğu olan evden çalışan ebeveynlerin daha fazla ebeveynlik stresi yaşadığını ve bu nedenle iş ile aile yaşamından memnuniyetlerinin azaldığını göstermişlerdir. Alfano vd. (2024), Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde 12-17 yaş arası çocuğa sahip ebeveynlerin iş-yaşam memnuniyetinin düşük olduğunu bulmuşlardır. Francisco vd. (2020) ise, üç Güney Avrupa ülkesinde (İtalya, İspanya ve Portekiz) karantina süresince birlikte yaşayan aile üyelerinin düşük düzeyde psikolojik iyi oluş bildirdiğini tespit etmiştir.

Literatürdeki pek çok çalışma, pandemi döneminde kadınlara kıyasla erkeklerin çocuk sahibi olmaktan daha mutlu olduğu sonucuna ulaşmıştır (bkz. Blanchflower ve Bryson, 2024; Carlson vd., 2024; Hipp ve Bünning, 2021; Huebener vd., 2021; Koziol ve Augustine, 2025; Vicari vd., 2022). Ancak bu çalışmada, Avrupa'da 12 yaş ve üzeri çocuk sahibi olmanın erkeklere nispeten kadınları daha fazla mutlu ettiği ortaya çıkmıştır. Covid-19 pandemisinde, büyük yaştaki çocukların daha az bakım gerektirmesi ve duygusal destek sağlayabilmesi, annelerin mutluluğunu artırmış olabilir. Pollmann-Schult'a (2014) göre, kadınlar çocuk bakımına daha fazla zaman ayırdıklarından çocuklarıyla daha güçlü duygusal bağlar kurabilir. Genel olarak sevgi ve bağlılığa dayalı bu ilişki, kadınların ebeveyn olmaktan daha fazla duygusal tatmin almasını sağlayabilir. Vanassche vd. (2013) vurguladığı üzere, kadınlar açısından annelik daha güçlü bir kimlik unsuru olarak değerlendirilir. Covid-19 pandemisi sırasında artan belirsizlik karşısında, kadınların

toplumsal normlara uygun bir rolü yerine getirmeleri, kendilerini daha iyi ve mutlu hissettirmiş olabilir.

Ebeveynlerin yaşı mutlulukları üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Covid-19 salgınında 12 yaş ve üzeri çocuğa sahip olmak, Avrupa'daki yaşlı yetişkinler için mutluluk kaynağı olurken, genç ve orta yaşlı bireyler için mutsuzluk getirmiştir. Kohler vd. (2005) tarafından yapılan çalışmaya göre, çocuk yetiştirme sürecinin bireyler üzerindeki maliyetleri, yaşam süresi boyunca farklılık göstermektedir. Ebeveynliğin erken dönemlerinde, çocuk bakımına daha fazla kaynak ayrıldığından bu maliyetler oldukça yüksektir. Çocukların yaşla birlikte artan bağımsızlığı, ebeveynler üzerindeki mali ve duygusal yükünü azaltmaktadır. Margolis ve Myrskylä (2011), çocukların ileri yaşlarda ise ebeveynleri için bir tür sigorta veya sosyal koruma işlevi görebileceğini belirtmişlerdir. Yalnızlık duygusunun ve sağlıkla ilgili sorunların artığı Covid-19 pandemisi sürecinde, çocukların ebeveynlerine sunduğu desteğin önemini daha da artırmıştır. Nitekim Lee (2024), 30 Avrupa ülkesinde yaptığı çalışmada, çocuklarıyla çevrimiçi veya mobil iletişimi artan ya da kalabalık hanelerde yaşayan yaşlı yetişkinlerin Covid-19 öncesine kıyasla daha yüksek öznel iyi oluş bildirdiğini göstermişlerdir.

Avrupa'da evli veya birlikte yaşayan bireylerde, pandemi sürecinde 12 yaş ve üzeri çocuğa sahip olmanın mutluluk üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Okulların kapanmasıyla bakım ve destek imkânlarının azalması ve ev içi yüklerin artması, ebeveynliği evli bireyler için bir sevinç kaynağından çok ek sorumluluk ve stres unsuru haline getirmiş olabilir. Ampirik olarak bu durumu, Prati ve Mancini (2023) İtalya üzerine yaptıkları çalışmada göstermişlerdir. Buna göre evli veya bir partneri olan ebeveynlerin, salgın sırasında yalnız yaşayan bireylere kıyasla daha düşük mutluluk düzeyi bildirmişlerdir. Benzer şekilde, Del Boca vd. (2020) İtalya ve Giurge vd. (2021) çeşitli Avrupa ülkeleri için karantina boyunca çalışan evli annelerin ev işleri ve çocuk bakımına daha fazla zaman ayırmaları nedeniyle öznel iyi oluşlarının düşük olduğunu göstermişlerdir.

Avrupa'da çocuklarıyla aynı evde yaşayan ebeveynlerin, salgın sürecinde işsiz olması ve evden çalışma sıklıkların artması mutluluklarını olumsuz etkilemiştir. Möhring vd.'ne (2021) göre, Covid-19 tedbirleri sırasında ebeveynler, çocuklarıyla aynı evde tüm gün çalıştıkları için iş ve aile sorumlulukları iç içe geçerek yüksek stres yaşamışlardır. Bu dönemde şşsiz kalmak ise ekonomik kaygıları tetikleyerek ebeveynlerin çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamama korkusunu artırmıştır. Calvano vd. (2022), Almanya ve Rodrigues vd. (2023) Portekiz için bu belirsizlikleri ampirik düzeyde ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar, ebeveynlerin iş kayıplarına bağlı olarak yaşadıkları finansal stresin refahları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduklarını göstermişlerdir. Alfano vd. (2024) ile Nordenmark ve Vinberg (2024) de Avrupa ülkeleri için Covid-19 koşullarında evden çalışmanın iş-aile çatışmasını artırarak iyi oluşu olumsuz yönde etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır.

Genel olarak bu çalışma, kısa sürede tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgınının Avrupa'daki ebeveynlerin mutluluğunu etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu etkinin, ebeveynlerin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine bağlı olarak değiştiği görülmüştür. Evden çalışmanın zorunlu olduğu karantina sürecinde, ebeveynlerin çocuklarıyla aynı evde yaşaması ve çocukların yaşı mutlulukları üzerinde belirleyici olmuştur. Ayrıca finansal zorlukların yaşandığı bu dönemde, çocuğuyla aynı evde yaşayan ebeveynlerin işsiz olması önemli bir mutsuzluk nedeni olarak belirlenmiştir.

Bu araştırmanın bulgularına dayanarak, Covid-19 gibi kriz dönemlerinde ebeveyn mutluluğunu artırmak için politika yapıcılarına öneriler sunulabilir. Öncelikle işsiz kalan ebeveynlerin karşılaştığı ekonomik ve psikolojik sıkıntıları hafifletilmesi amacıyla sosyal destek programları geliştirilebilir. Örneğin, hane içindeki çocuk sayısı ve yaşlarına göre barınma ve gıda gibi temel ihtiyaçlar için doğrudan nakit yardımı yapılabilir. Ayrıca ebeveynlerin kısa sürede iş bulmalarına yardımcı olacak beceri geliştirme ve mesleki eğitim programları başlatılabilir. Bu kapsamda, dijital yetkinlikler ve uzaktan çalışma becerileri gibi alanlara odaklanan çevrim içi ve ücretsiz eğitim olanakları sunulmalıdır. Bu süreçte, işsiz ebeveynlere sosyal izolasyon ve stresle başa çıkmaları için psikolojik destek verilebilir.

Covid-19 pandemisi sırasında zorunlu evden çalışan ebeveynler hem iş yaşamına dair zorluklar hem de aile içi ilişkilerde artan çatışmalarla baş etmek durumunda kalmışlardır. Kreş veya okul hizmetleri aksadığı durumlarda, benzer sorunların yeniden yaşanmaması için ücretsiz veya düşük maliyetli çocuk bakımı desteği verilebilir. Örneğin, belediyeler veya işverenler tarafından çevrimiçi çocuk etkinlikleri veya güvenli çocuk bakım hizmetlerini sağlanması için teşvik mekanizmaları geliştirilebilir. Aile dostu uygulamaları yaygınlaştırılmaya yönelik ise ebeveynlere esnek çalışma saatleri sunan işverenlere vergi indirimleri sağlanabilir. Ayrıca, evden çalışan ebeveynlerin aile içi iletişimini güçlendirmek ve ruh sağlığını korumak için aile danışmanlığı hizmetleri sunulabilir.

Çalışmanın bulguları, Covid-19 süreci boyunca Avrupa ülkelerindeki ebeveynler mutluluğu ve bu mutluluğun belirleyicileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan çalışma, ebeveynlerin mutluluğu üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar için yol gösterici olabilir. Ancak çalışmada, okul çağında olmayan küçük çocuk sahibi olmanın ebeveynlerin mutluluğuna etkisi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bunun nedeni, pandemide uygulanan Avrupa Sosyal Araştırması sadece 12 yaş ve üstü çocuklara dair sorular içermektedir. Ayrıca son turda (Round 11-2023) çocuk sahibi olmaya dair veriler bulunmadığından, pandemi dönemi ve sonrasında ebeveynlerin mutluluğu karşılaştırılamamıştır. Yine mevcut veri setinde, katılımcıların psikolojik ruh hallerinin nasıl olduğuna dair bilgi yer almamaktadır. Bu nedenle, salgın sürecinde ebeveynlerin ruhsal durumu ile mutlulukları arasındaki ilişki incelememiştir. Bu kısıtlar, gelecekteki araştırmalar için potansiyel bir araştırma alanı oluşturabilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu makale etik kurul kararı gerektirmemektedir ve daha önce herhangi bir yerde sözlü bildiri olarak sunulmamış ve bir tez çalışmasından üretilmemiştir. Tüm etik ilkeler uygun biçimde araştırmada göz önünde bulundurulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This article does not require ethics committee approval and has not been previously presented as an oral presentation anywhere and is not derived from a thesis. All ethical principles have been appropriately considered in the research.
Plagiarism Checks	Yes – Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

Aassve, A., Goisis, A., & Sironi, M. (2012). Happiness and childbearing across Europe. *Social Indicators Research*, *108*, 65-86. https://doi.org/10.1007/s11205-011-9866-x

Aassve, A., Mazzuco, S., & Mencarini, L. (2005). Childbearing and well-being: a comparative analysis of European welfare regimes. *Journal of European Social Policy*, *15*(4), 283-299. https://doi.org/10.1177/0958928705057262

Alfano, V., Mariotti, I., Nappo, N., & Vecchione, G. (2024). Work-life balance during the COVID-19 pandemic. A European perspective. *Journal of Industrial and Business Economics*, *51*(4), 1041-1065. https://doi.org/10.1007/s40812-024-00316-1

Angeles, L. (2010). Children and life satisfaction. *Journal of happiness Studies*, *11*, 523-538. https://doi.org/10.1007/s10902-009-9168-z

Arpino, B., Mair, C. A., Quashie, N. T., & Antczak, R. (2022). Loneliness before and during the COVID-19 pandemic—are unpartnered and childless older adults at higher risk?. *European Journal of Ageing*, *19*(4), 1327-1338. https://doi.org/10.1007/s10433-022-00718-x

Becchetti, L., Giachin Ricca, E., & Pelloni, A. (2013). The paradox of children and life satisfaction. *Social Indicators Research*, *111*, 725-751. https://doi.org/10.1007/s11205-012-0031-y

Becker, G. S. (1992). Fertility and the economy. *Journal of Population Economics*, *5*(3), 185-201. https://doi.org/10.1007/BF00172092

Blanchflower, D. G., & Bryson, A. (2024). The female happiness paradox. *Journal of Population Economics*, *37*(1), 16. https://doi.org/10.1007/s00148-024-00981-5

Brik, A. B., & Wang, Y. (2025). Exploring the factors contributing to parent stress symptoms during the COVID-19 pandemic in Europe: An ABC-X model approach. *Family Process*, *64*(1), e13063. https://doi.org/10.1111/famp.13063

Brik, A. B., Williams, N. A., & Ladd, S. B. (2024). Stressor pileup, family and couple relational well-being, and parent stress during the COVID-19 pandemic. *Family Relations*, *73*(1), 95-115. https://doi.org/10.1111/fare.12982

Cáceres-Delpiano, J., & Simonsen, M. (2012). The toll of fertility on mothers' wellbeing. *Journal of Health Economics*, *31*(5), 752-766. https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2012.05.006

Calvano, C., Engelke, L., Di Bella, J., Kindermann, J., Renneberg, B., & Winter, S. M. (2022). Families in the COVID-19 pandemic: parental stress, parent mental health and the occurrence of adverse childhood experiences—results of a representative survey in Germany. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *31*(7), 1-13. https://doi.org/10.1007/s00787-021-01739-0

Carlson, D. L., McPherson, S., & Petts, R. J. (2024). Remote work, gender ideologies, and fathers' participation in childcare during the COVID-19 pandemic. *Social Sciences*, *13*(3), 166. https://doi.org/10.3390/socsci13030166

Carvalho, M., & Matias, M. (2024). Parental exhaustion during COVID-19 pandemic: links to relationship outcomes and dyadic coping. *Current Psychology*, *43*(18), 17007-17017. https://doi.org/10.1007/s12144-023-04658-2

Cetre, S., Clark, A. E., & Senik, C. (2016). Happy people have children: Choice and self-selection into parenthood. *European Journal of Population*, *32*, 445-473. https://doi.org/10.1007/s10680-016-9389-x

Clark, A. E., Diener, E., Georgellis, Y., & Lucas, R. E. (2008). Lags and leads in life satisfaction: A test of the baseline hypothesis. *The Economic Journal*, *118*(529), F222-F243. https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02150.x

Clark, A. E., Flèche, S., & Senik, C. (2016). Economic growth evens out happiness: Evidence from six surveys. *Review of Income and Wealth*, *62*(3), 405-419. https://doi.org/10.1111/roiw.12190

Cohn-Schwartz, E., Vitman-Schorr, A., & Khalaila, R. (2022). Physical distancing is related to fewer electronic and in-person contacts and to increased loneliness during the COVID-19 pandemic among older Europeans. *Quality of Life Research*, *31*(4), 1033-1042. https://doi.org/10.1007/s11136-021-02949-4

Colombo, E., Rotondi, V., & Stanca, L. (2018). Macroeconomic conditions and well-being: do social interactions matter?. *Applied Economics*, *50*(28), 3029-3038. https://doi.org/10.1080/00036846.2017.1414935

Del Boca, D., Oggero, N., Profeta, P., & Rossi, M. (2020). Women's and men's work, housework and childcare, before and during COVID-19. *Review of Economics of the Household*, *18*(4), 1001-1017. https://doi.org/10.1007/s11150-020-09502-1

DSÖ. (2020). *Coronavirus disease (COVID-19)*. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200928-weekly-epi-update.pdf (Erişim: 01.04.2025).

DSÖ. (2021). *Action required to address the impacts of the COVID-19 pandemic on mental health and service delivery systems in the WHO European Region*. https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2021-2845-42603-59267. (Erişim: 25.03.2025).

European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC). (2021). *COVID-19 Situation Update Worldwide, as of Week 52, Updated 5 January 2022*. https://www.ecdc.europa.eu/en/covid-19. (Erişim: 25.03.2025).

Feinberg, M. E., A Mogle, J., Lee, J. K., Tornello, S. L., Hostetler, M. L., Cifelli, J. A., ... & Hotez, E. (2022). Impact of the COVID-19 pandemic on parent, child, and family functioning. *Family Process*, *61*(1), 361-374. https://doi.org/10.1111/famp.12649

Ferrer-i-Carbonell, A., & Frijters, P. (2004). How important is methodology for the estimates of the determinants of happiness?. *The Economic Journal*, *114*(497), 641-659. https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2004.00235.x

Francisco, R., Pedro, M., Delvecchio, E., Espada, J. P., Morales, A., Mazzeschi, C., & Orgilés, M. (2020). Psychological symptoms and behavioral changes in children and adolescents during the early phase of COVID-19 quarantine in three European countries. *Frontiers in Psychiatry*, *11*, 570164. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2020.570164

Frey, B. S., & Stutzer, A. (2000). Happiness, economy and institutions. *The Economic Journal*, *110*(466), 918-938. https://doi.org/10.1111/1468-0297.00570

Fritz, M., Um, S., & Risman, B. J. (2024). Enforced Togetherness: Change and Continuity in Relationship Satisfaction among Parents during the COVID-19 Pandemic. *Social Sciences*, *13*(7), 352. https://doi.org/10.3390/socsci13070352

Gallie, D., & Russell, H. (2009). Work-family conflict and working conditions in Western Europe. *Social İndicators Research*, *93*, 445-467. https://doi.org/10.1007/s11205-008-9435-0

Giurge, L. M., Whillans, A. V., & Yemiscigil, A. (2021). A multicountry perspective on gender differences in time use during COVID-19. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *118*(12), e2018494118. https://doi.org/10.1073/pnas.2018494118

Griffith, A. K. (2022). Parental burnout and child maltreatment during the COVID-19 pandemic. *Journal of Family Violence*, *37*(5), 725-731. https://doi.org/10.1007/s10896-020-00172-2

Guetto, R., Pirani, E., & Lodetti, P. (2021). The wellbeing of single parents in Italy before and after the COVID-19 pandemic. *Rivista Italiana di Economia Demografia e Statistica*, *75*(4), 121-132.

Gülmez, H. (2020). *En kolay anlatımı ile covid-19 pandemisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Han, W. J., & Hart, J. (2022). Precarious parental employment, economic hardship, and parenting and child happiness amidst a pandemic. *Children and Youth Services Review*, *133*, 106343. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2021.106343

Hipp, L., & Bünning, M. (2021). Parenthood as a driver of increased gender inequality during COVID-19? Exploratory evidence from Germany. *European Societies*, *23*(S1), S658-S673. https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1833229

Hudde, A., Hank, K., & Jacob, M. (2023). Parenthood and dynamics of life satisfaction in times of COVID-19. *The British Journal of Sociology*, *74*(3), 419-432. https://doi.org/10.1111/1468-4446.13003

Huebener, M., Waights, S., Spiess, C. K., Siegel, N. A., & Wagner, G. G. (2021). Parental well-being in times of Covid-19 in Germany. *Review of Economics of the Household*, *19*(1), 91-122. https://doi.org/10.1007/s11150-020-09529-4

ILO. (2020a). *World Employment and Social Outlook: Trends 2021*. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_795453.pdf. (Erişim: 02.04.2025).

ILO. (2020b). *COVID-19 Ortamında ve Sonrasında Uzaktan Çalışma-Uygulama Kılavuzu*. Uluslararası Çalışma Ofisi. https://www.ilo.org/tr/publications/covid-19-ortaminda-ve-sonrasinda-uzaktan-calisma-uygulama-kilavuzu. (Erişim: 02.04.2025).

Kohler, H. P., Behrman, J. R., & Skytthe, A. (2005). Partner+ children= happiness? The effects of partnerships and fertility on well-being. *Population and Development Review*, *31*(3), 407-445. https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2005.00078.x

Koziol, M., & Augustine, J. (2025). The parental happiness gap before and after the start of the COVID-19 pandemic. *The Sociological Quarterly*, *66*(2), 281–305. https://doi.org/10.1080/00380253.2024.2445132

Le Moglie, M., Mencarini, L., & Rapallini, C. (2015). Is it just a matter of personality? On the role of subjective well-being in childbearing behavior. *Journal of Economic Behavior & Organization*, *117*, 453-475. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2015.07.006

Lee, S. (2024). Internet use and well-being of older adults before and during the COVID-19 pandemic: findings from European social survey. *Journal of Gerontological Social Work*, *67*(1), 96-113. https://doi.org/10.1080/01634372.2023.2217682

Li, J., Bünning, M., Kaiser, T., & Hipp, L. (2022). Who suffered most? Parental stress and mental health during the COVID-19 pandemic in Germany. *JFR-Journal of Family Research*, *34*(1), 281-309. https://doi.org/10.20377/jfr-704

Luppi, F. (2016). When is the second one coming? The effect of couple's subjective well-being following the onset of parenthood. *European Journal of Population*, *32*, 421-444. https://doi.org/10.1007/s10680-016-9388-y

Margolis, R., & Myrskylä, M. (2011). A global perspective on happiness and fertility. *Population And Development Review*, *37*(1), 29-56. https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00389.x

Meier, S., & Stutzer, A. (2008). Is volunteering rewarding in itself?. *Economica*, *75*(297), 39-59. https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.2007.00597.x

Möhring, K., Naumann, E., Reifenscheid, M., Wenz, A., Rettig, T., Krieger, U., ... & Blom, A. G. (2021). The COVID-19 pandemic and subjective well-being: longitudinal evidence on satisfaction with work and family. *European Societies*, *23*(S1), S601-S617. https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1833066

Myrskylä, M., & Margolis, R. (2014). Happiness: Before and after the kids. *Demography*, *51*(5), 1843-1866. https://doi.org/10.1007/s13524-014-0321-x

Nelson, S. K., Kushlev, K., English, T., Dunn, E. W., & Lyubomirsky, S. (2013). In defense of parenthood: Children are associated with more joy than misery. *Psychological Science*, *24*(1), 3-10. https://doi.org/10.1177/0956797612447798

Nordenmark, M., & Vinberg, S. (2024). Working from home, work/life conflict and mental wellbeing in Europe during the COVID-19 pandemic. *Work*, *78*(2), 295-304. https://doi.org/10.3233/WOR-230271

Pertold-Gebicka, B., & Spolcova, D. (2022). Family size and subjective well-being in Europe: do more children make parents (un) happy?. *The Economic and Social Review*, *53*(2), 89-136.

Pew Research Center. (2020). *Most Americans say the coronavirus outbreak has impacted their lives*. https://www.pewresearch.org/social-trends/2020/03/30/most-americans-say-coronavirus-outbreak-has-impacted-their-lives/ (Erişim: 03.04.2025).

Pollmann-Schult, M. (2014). Parenthood and life satisfaction: Why don't children make people happy?. *Journal of Marriage and Family*, *76*(2), 319-336. https://doi.org/10.1111/jomf.12095

Prati, G., & Mancini, A. D. (2023). Happiness before and during the COVID-19 pandemic in Italy: A population-based longitudinal study. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *91*, 103711. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2023.103711

Prime, H., Wade, M., & Browne, D. T. (2020). Risk and resilience in family well-being during the COVID-19 pandemic. *American Psychologist*, *75*(5), 631. http://dx.doi.org/10.1037/amp0000660

Rodrigues, M., Silva, R., & Franco, M. (2023). COVID-19: Financial stress and well-being in families. *Journal of Family Issues*, *44*(5), 1254-1275. https://doi.org/10.1177/0192513X211057009

Rudolph, C. W., & Zacher, H. (2021). Family demands and satisfaction with family life during the COVID-19 pandemic. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, *10*(4), 249. https://doi.org/10.1037/cfp0000170

Spinelli, M., Lionetti, F., Setti, A., & Fasolo, M. (2021). Parenting stress during the COVID-19 outbreak: Socioeconomic and environmental risk factors and implications for children emotion regulation. *Family Process*, *60*(2), 639-653. https://doi.org/10.1111/famp.12601

Stanca, L. (2012). Suffer the little children: Measuring the effects of parenthood on well-being worldwide. *Journal of Economic Behavior & Organization*, *81*(3), 742-750. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2010.12.019

Thorsteinsen, K., Heijens, M., Parks-Stamm, E. J., Froehlich, L., & Martiny, S. E. (2024). The role of gender, stress, and social support in parents' pandemic well-being: A cross-national study. *Family Relations*, *73*(4), 2219-2237. https://doi.org/10.1111/fare.13018

Tiwari, G. K., Singh, A. K., Parihar, P., Pandey, R., Sharma, D. N., & Rai, P. K. (2023). Understanding the perceived health outcomes of children during COVID-19 pandemic. *Educational and Developmental Psychologist*, *40*(1), 103-114. https://doi.org/10.1080/20590776.2021.1899749

Ugur, Z. B. (2020). Does having children bring life satisfaction in Europe?. *Journal of Happiness Studies*, *21*(4), 1385-1406. https://doi.org/10.1007/s10902-019-00135-5

Usluoglu, F., Togay, A., Atici, M., & Sahin Yoluk, İ. (2023). The effects of COVID-19 pandemic on adults living in Turkey and ways of coping. *Social Work in Public Health*, *38*(3), 193-208. https://doi.org/10.1080/19371918.2022.2117754

Vanassche, S., Swicegood, G., & Matthijs, K. (2013). Marriage and children as a key to happiness? Cross-national differences in the effects of marital status and children on well-being. *Journal of Happiness Studies*, *14*, 501-524. https://doi.org/10.1007/s10902-012-9340-8

Vicari, B., Zoch, G., & Bächmann, A. C. (2022). Childcare, work or worries? What explains the decline in parents' well-being at the beginning of the COVID-19 pandemic in Germany?. *JFR-Journal of Family Research*, *34*(1), 310-332. https://doi.org/10.20377/jfr-707

Westrupp, E. M., Bennett, C., Berkowitz, T., Youssef, G. J., Toumbourou, J. W., Tucker, R., ... & Sciberras, E. (2023). Child, parent, and family mental health and functioning in Australia during COVID-19: comparison to pre-pandemic data. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *32*(2), 317-330. https://doi.org/10.1007/s00787-021-01861-z

Wooldridge, J. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge: The MIT Press.

Ekler

Ek Tablo 1: Sıralı Lojistik Regresyon Tahmin Sonuçları

Değişkenler	(1) Model 1	(2) Model 2	(3) Model 3	(4) Model 4	(5) Model 5
Yaş	-0.055***	-0.056***	-0.049***	-0.045***	-0.027**
	(0.004)	(0.004)	(0.011)	(0.009)	(0.012)
Yaşın Karesi	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
Kadın	0.126***	0.124***	0.174***	0.193***	0.210***
	(0.021)	(0.021)	(0.029)	(0.029)	(0.035)
Evli/Evli Gibi Birlikte	0.483***	0.469***	0.486***	0.495***	0.498***
	(0.024)	(0.024)	(0.032)	(0.032)	(0.039)
Ortaöğretim	0.170***	0.182***	0.154***	0.145***	0.153***
	(0.031)	(0.031)	(0.039)	(0.039)	(0.046)
Yükseköğretim	0.308***	0.327***	0.259***	0.243***	0.237***
	(0.035)	(0.035)	(0.047)	(0.046)	(0.055)
Ücretli Çalışan	0.123***	0.126***	0.119***	0.114***	0.116**
	(0.028)	(0.028)	(0.040)	(0.039)	(0.047)
Orta Gelir	0.390***	0.392***	0.360***	0.366***	0.325***
	(0.028)	(0.028)	(0.037)	(0.037)	(0.044)
Yüksek Gelir	0.677***	0.674***	0.712***	0.723***	0.639***
	(0.034)	(0.034)	(0.048)	(0.048)	(0.057)
12-18 Yaş Çocuğa Sahip			-0.240***		
			(0.070)		
19-24 Yaş Çocuğa Sahip			-0.199***		
			(0.061)		
25-34 Yaş Çocuğa Sahip			-0.043		
			(0.046)		
En Az Bir Çocuğa Sahip	0.157***				
	(0.028)				
Çocuk Sayısı		0.107***			
		(0.011)			
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor				-0.171***	
				(0.038)	
Kız Çocuğa Sahip					0.032
					(0.033)
Gözlem	28,729	28,729	15,921	16,132	11,304
Pseudo R-kare	0.0417	0.0423	0.0511	0.0508	0.0515
Prob > Ki-kare	0	0	0	0	0

Not: *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1. Modellere ülke sabit etkileri eklenmiştir. Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

Ek Tablo 2: Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Sıralı Lojistik Regresyon Tahmin Sonuçları

Değişkenler	(1) Cinsiyet	(2) Yaş	(3) Medeni Durum
En Az Bir Çocuğa Sahip	0.108***	0.134***	0.166***
	(0.036)	(0.034)	(0.037)
En Az Bir Çocuğa Sahip × 15-29 Yaş		0.161	
		(0.281)	
En Az Bir Çocuğa Sahip × 30-49 Yaş		-0.075*	
		(0.040)	
En Az Bir Çocuğa Sahip × 65 Yaş ve Üzeri		0.227***	
		(0.042)	
En Az Bir Çocuğa Sahip × Kadın	0.090**		
	(0.043)		
En Az Bir Çocuğa Sahip × Evli/Evli Gibi Birlikte			-0.018
			(0.046)
Gözlem	28,729	28,729	28,729
Pseudo R-kare	0.0417	0.0420	0.0417
Prob > Ki-kare	0	0	0

Not: *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1. Modellere ülke sabit etkileri ile kontrol değişkenleri eklenmiştir. Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

Ek Tablo 3: Sosyo-Ekonomik Özelliklere Göre Sıralı Lojistik Regresyon Tahmin Sonuçları

Değişkenler	(1) Evden Çalışma	(2) İşsiz	(3) Gelir
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor	-0.096	-0.163***	-0.130*
	(0.062)	(0.038)	(0.071)
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor × Evden Çalışma	-0.037**		
	(0.016)		
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor × İşsiz		-0.257*	
		(0.134)	
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor × Orta Gelir			-0.060
			(0.080)
Çocuğuyla Aynı Evde Yaşıyor × Yüksek Gelir			-0.038
			(0.087)
Gözlem	7,828	16,132	16,132
Pseudo R-kare	0.0470	0.0508	0.0508
Prob > Ki-kare	0	0	0

Not: *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1. Modellere ülke sabit etkileri ile kontrol değişkenleri eklenmiştir. Parantez içindeki değerler standart hatalardır.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1683-1706 | Araştırma Makalesi

Öznel İyi Oluş ve Rekreasyonel Fayda Algısı: Akademisyenler Üzerine Bir İnceleme

Gönül Göker [1]

Öz

Rekreasyonel faaliyetler, bireylerin boş zamanlarını verimli bir şekilde değerlendirmelerine olanak tanırken, fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan olumlu katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin rekreasyonel fayda algıları üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmanın evrenini Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan ve düzenli olarak rekreasyonel etkinliklere katılan akademisyenler oluşturmaktadır. Örneklem seçimi ise olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden "Kolayda Örnekleme" yöntemidir. Anket formu çevrimiçi ortamda oluşturulmuş ve e-posta yoluyla akademisyenlere ulaştırılmıştır. Araştırmaya toplam 519 akademisyen katılmış ve anket verileri SPSS programı ile analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçları, akademisyenlerin fiziksel, psikolojik ve sosyal rekreasyon fayda düzeyleri ile öznel iyi oluşları arasında güçlü ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle sosyal fayda boyutunun önemli bir artış gösterdiği belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, demografik faktörlerin de öznel iyi oluş ve rekreasyon fayda düzeylerinde belirgin farklılıklar yarattığı görülmüştür. Akademisyenler, boş zamanlarının büyük bir kısmını ev etkinlikleri ile geçirirken, açık hava etkinliklerine katılım oranlarının düşük olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma, özellikle 25-45 yaş arası akademisyenler için, üniversiteler ve yerel yönetimlerin rekreasyonel etkinlikleri teşvik edici biçimde artırması gerektiğini önermektedir. Ayrıca akademisyenlerin iyi oluş düzeylerinin artmasının, öğrencilerle olan iletişimlerini de olumlu yönde etkileyebileceği belirtilmiştir. Bu araştırma, yalnızca akademisyenler için değil, diğer profesyonel meslek grupları için de önemli çıkarımlar sunmaktadır. Öznel iyi oluşun artırılması ve rekreasyonel faydaların desteklenmesi, bireylerin iş verimliliğini artırırken genel yaşam kalitesine de olumlu katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rekreasyonel Fayda, Öznel İyi Oluş, Etkinlik, Akademisyen, Mutluluk

Göker, G. (2025). Öznel İyi Oluş ve Rekreasyonel Fayda Algısı: Akademisyenler Üzerine Bir İnceleme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1683-1706. https://doi.org/10.15869/itobiad.1654939

Geliş Tarihi	10.03.2025
Kabul Tarihi	09.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

1 Dr. Öğr. Üyesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Turizm Fakültesi. Çankırı, Türkiye, gonulgoker@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6161-7675

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1683-1706 | Research Article

Subjective Well-Being and Perception of Recreational Benefits: A Study on Academicians

Gönül Göker [1]

Abstract

Recreational activities allow individuals to make efficient use of their free time, while also providing positive contributions in terms of physical, psychological and social aspects. The aim of this study is to examine the effect of academicians' subjective well-being levels on their perception of recreational benefits. The universe of the study consists of academicians working at universities in Turkey and regularly participating in recreational activities. The sample selection is the "Convenience Sampling" method, which is one of the non-probability sampling methods. The survey form was created online and sent to academicians via e-mail. A total of 519 academicians participated in the study and the survey data were analyzed with the SPSS program. The results of the study revealed that there are strong relationships between academicians' physical, psychological and social recreation benefit levels and their subjective well-being. It was determined that the social benefit dimension in particular showed a significant increase. In addition, it was observed that demographic factors also created significant differences in subjective well-being and recreation benefit levels. While academicians spend most of their free time with home activities, it was observed that their participation rates in outdoor activities were low. The study suggests that universities and local governments should encourage recreational activities, especially for academics between the ages of 25-45. It was also stated that increasing the well-being levels of academics could positively affect their communication with students. This study offers important implications not only for academics but also for other professional groups. Increasing subjective well-being and supporting recreational benefits will increase individuals' work efficiency and contribute positively to their overall quality of life

Keywords: Recreational Benefit, Subjective Well-being, Activity, Academician, Happiness

Göker, G. (2025). Subjective Well-Being and Perception of Recreational Benefits: A Study on Academicians. Journal of the Human and Social Sciene Researches, 14(3), 1683-1706. https://doi.org/10.15869/itobiad.1654939

Date of Submission	10.03.2025
Date of Acceptance	09.08.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Asst. Prof., Cankiri Karatekin University Faculty of Tourism Cankiri, Türkiye, gonulgoker@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6161-7675

Giriş

Orta Çağ'da mutluluk, Tanrı'nın lütfuyla elde edilen ruhani bir mesele iken aydınlanma çağı ile daha seküler hale gelmiş ve haz odaklılığa vurgu yapılmıştır. Faydacı felsefe anlayışı, 19. yüzyılda mutluluğu hazla eşitlemiş ve modern çağda mutluluk, "iyi hissetmek" olarak anlaşılmaktadır. Mutluluğun tanımlanması zor olsa da günümüzde bilimsel inceleme için "öznel iyi oluş" kavramı karşımıza çıkmaktadır (Kesebir ve Diener, 2008:118). Öznel iyi oluş, "Kendimi iyi hissediyorum" gibi ifadelerle dile getirilir ve yaşam memnuniyeti, sosyal ve duygusal refahın kişisel değerlendirmelerini kapsar (McCabe ve Johnson 2013: 44).

Rekreasyon ise insanların stresle başa çıkmalarına yardımcı olmanın yanı sıra, sağlıklı yaşam tarzlarını benimsemelerine, sosyal ilişkiler kurmalarına ve psikolojik iyilik halleri üzerinde olumlu etkiler yaratılmasına katkıda bulunur. Bu bağlamda bireylerin yaşadıkları deneyimlerin ve gerçekleştirdikleri aktivitelerin faydaları aynı zamanda öznel iyi oluş düzeylerinin yükselmesine de olanak tanır.

Rekreasyon, bireylerin serbest zamanlarında gönüllü olarak katıldıkları, fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden yenilenme sağlayan etkinlikleri ifade eder. Akademisyenlerin yoğun iş temposu dikkate alındığında, bu tür etkinliklerin onlar için önemli kazanımlar sunduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda araştırmada, akademisyenlerin rekreasyonel fayda algıları ile öznel iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Bu araştırmanın konusunu, düzenli olarak rekreasyonel etkinliklere katılan akademisyenlerin rekreasyonel fayda algıları ile öznel iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın temel sorusu şu şekildedir: "Rekreasyonel etkinliklere düzenli olarak katılan akademisyenlerin rekreasyonel fayda algıları ile öznel iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki var mıdır?" Bu soruya yanıt aramak amacıyla, araştırmada akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin rekreasyonel fayda algıları üzerindeki etkisini incelemek temel amaç olarak belirlenmiştir. Literatürde genellikle rekreasyonel etkinliklerin öznel iyi oluş üzerindeki etkilerine odaklanan çalışmalar bulunmasına karşın, rekreasyonel fayda algısı ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi doğrudan ele alan araştırmalara sınırlı sayıda rastlanmaktadır. Ayrıca, rekreasyonel fayda algısına ilişkin çalışmaların büyük çoğunluğunun Türkçe kaynaklı olması, bu araştırmayı uluslararası literatür açısından özgün kılmaktadır. Öte yandan, rekreasyon yazınında öznel iyi oluş çoğunlukla bir sonuç olarak ele alınırken, bu çalışmada öznel iyi oluşun çevresel deneyimlerin algılanmasında etkili olabilecek bir psikolojik kaynak işlevi görebileceği düşüncesi ön plana çıkarılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Rekreasyonel Fayda

Rekreasyon, Latince'de "yenilenme" veya "yeniden yaratılma" anlamına gelen "recretio" kelimesinden türetilmiş ve aynı anlamı taşıyan terimdir (Karaküçük, 2008: 59). Rekreasyon, bireylerin iş ve diğer zorunlu faaliyetler dışında, serbest zamanlarında yaptıkları fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak kendilerini tatmin edici etkinlikler olarak tanımlanmaktadır (Butler, 1959: 3; Meyer, 1969: 29). Bayer (1992:205) rekreasyonu, sosyal etkinlikler ve kişisel doyum sağlanan deneyimler olarak ifade ederken, Gray ve Pelegrino (1973: 7), bunun estetik bir deneyim olduğunu, insanlar için duygusal tatmin ve başarı arayışını içerdiğini vurgular. Rossman ve Schlatter (2000:11) ise, rekreasyonu, kişisel

gelişim ve zevk amacıyla yapılan etkinlikler olarak tanımlar. Gülez (1990:132)'e göre, rekreasyon, bireylerin boş zamanlarında dinlenme ve canlılık hissi elde etmek amacıyla gerçekleştirdikleri etkinliklerdir.

Tarihsel süreçte rekreasyon anlayışı önemli bir değişim geçirmiştir. İlk çağlarda hayatta kalma çabası ön plandayken, tarım devrimiyle birlikte boş zaman etkinlikleri çeşitlenmiş, Antik Yunan ve Roma'da özellikle soylular arasında yaygınlaşmıştır. Orta Çağ'da boş zaman dini ritüellere indirgenmiş; Rönesans ve Sanayi Devrimi sonrası ise kültürel ve sanatsal etkinlikler ön plana çıkmıştır. Günümüzde ise bireyler boş zamanlarını spor, sanat, müzik ve doğa temelli etkinliklerle değerlendirmekte, özellikle açık hava aktivitelerine yönelmektedir (Çınar, 2002; Karaçar ve Göker, 2019; Büyük ve Kömürcü Sarıbaş, 2021).

Rekreasyon, çeşitli açılardan farklı türlere ayrılmaktadır. İşlevsel olarak; ticari, sosyal, kültürel, sanatsal, fiziksel ve turistik gibi gruplara ayrılırken, katılım biçimine göre aktif, pasif ve ettirgen türleri bulunmaktadır. Ayrıca yaş, katılımcı sayısı, milliyet gibi kriterlere göre de farklılaşabilir. Mekânsal olarak ise kapalı alan (spor salonu, yüzme havuzu) ve açık alan (doğa yürüyüşü, kamp, dağcılık) rekreasyonu olarak sınıflandırılır. Tüm bu türler bireylerin fiziksel ve zihinsel iyilik hâline katkı sağlamaktadır (Karaküçük, 2005; Hazar, 2003; Hacıoğlu vd., 2009; Gül, 2014; Göker, 2018; Doğancılı, 2019).

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre rekreasyon, temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra özellikle kendini gerçekleştirme aşamasında önemli hâle gelmektedir (Parlak, 2023). Rekreasyonel faaliyetler bireylerin fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimine katkı sağlarken, iş verimliliğini artırmakta ve çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir (Karademir, 2022; Munusturlar, 2016). Ulukan ve Ulukan (2024:63), rekreasyonel faaliyetlerin engelli bireylerde fiziksel gelişimi desteklediğini, psikolojik sorunları azalttığını ve sosyal aidiyeti güçlendirdiğini vurgularken; Yaşar ve Direkçi (2025:25) ise bu faaliyetlerin ek olarak ekonomik kalkınmayı da desteklediğini, toplumsal etkileşimi ve hoşgörüyü artırarak sosyal bütünleşmeyi yükselttiğini belirtir.

Hung (2012), rekreasyonun faydalarını fizyolojik, psikolojik ve sosyal olarak sınıflandırırken, Bammel ve Burrus-Bammel (1996) ise bu faydaları, fizyolojik, sosyal, rahatlama, eğitim, psikolojik ve estetik faydalar olarak altı kategoriye ayırmıştır (Akt. Akgül, vd., 2018:26). Zorba ve Yermakhanov (2022) rekreasyonu; dinlenme, eğlenme, fiziksel ve ruhsal gelişim gibi dört temel fonksiyonda değerlendirip bireyler için fiziksel etkinliklerin eğlence, dinlenme ve gelişim kaynağı olduğunu ifade etmişlerdir.

İngiltere'de 2019 yılında gerçekleştirilen Monitor of Engagement with the Natural Environment (MENE) anketine dayanan verilere göre, doğa temelli fiziksel aktiviteler kalp hastalığı, diyabet, inme, meme ve kolon kanseri ile majör depresyon gibi altı hastalık türünün riskini azaltmakta; bu da sağlık sistemine yıllık yaklaşık 108,7 milyon £ tasarruf sağlamaktadır (Grellier vd., 2024:8). Doğal ortamlarda fiziksel aktivitenin teşvik edilmesi, yalnızca bireysel sağlık açısından değil, toplumsal ve ekonomik düzeyde de önemli kazanımlar vadetmektedir. Tayvan'da yürütülen bir araştırmada, orman rekreasyonunun yaşam kalitesi ve doyumu üzerinde olumlu etkileri olduğu; bu etkilerin özellikle sağlık, içgörü ve öğrenme boyutlarında yoğunlaştığı belirlenmiştir (Li ve Wang, 2012). Benzer bulgulara ABD'de ulaşılmış, dağ bisikleti, kaya tırmanışı ve akarsu sporlarının hem fiziksel hem de psikolojik sağlık üzerinde güçlü katkılar sunduğu saptanmıştır (Zwart ve Ewert, 2022).

Rekreasyonel faaliyetlerin bireyler üzerindeki etkisine yönelik pek çok araştırma yapılmıştır. Ersöz vd., (2023), üniversite öğrencilerinin rekreasyonel fayda farkındalık düzeyleri yükseldikçe fiziksel aktivite düzeylerinin de arttığını saptamış; ayrıca farkındalığın cinsiyet ve öğrenim görülen fakülteye göre anlamlı farklılık gösterdiğini belirtmiştir. Güzel Gürbüz vd., (2022) ise sosyal medya kullanımı ile akademik erteleme davranışı arasındaki ilişkide rekreasyon farkındalığının kısmi bir aracılık rolü oynadığını belirlemiştir. Bu bulgu, farkındalık düzeyinin bireylerin akademik ve günlük yaşamdaki davranışları üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir.

Rekreasyonun psikososyal etkilerini ele alan araştırmalar da dikkat çekmektedir. Geng vd. (2023), bisiklet sürücülerinin boş zaman aktivitelerine katılımının fiziksel, psikolojik ve sosyal faydalar sağladığını ve bu faydaların genel öznel iyi oluşlarını artırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca, yaş değişkeninin boş zaman katılımı ile faydalar arasındaki ilişkiyi anlamlı biçimde modere ettiği belirlenmiştir. Rekreasyonun tüketici davranışlarıyla ilişkisi ise Ayyıldız-Durhan vd., (2022) tarafından incelenmiş; araştırma, rekreasyonel farkındalık ile rekreasyonel ürün satın alma davranışı arasında zayıf ancak olumlu bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu durum, bireylerin farkındalık düzeyinin artmasının tüketim eğilimlerini etkileyebileceğini ortaya koymaktadır.

Son olarak, Eskiler vd., (2019) ekstrem sporcularla yaptıkları çalışmada boş zamanın sağladığı faydalar ile boş zaman memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğunu, ayrıca memnuniyetin büyük ölçüde bu faydalar tarafından açıklandığını ifade etmiştir. Tüm bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, rekreasyonel katılımın bireylerin fiziksel sağlığı, zihinsel dengesi, sosyal ilişkileri ve hatta davranışsal eğilimleri üzerinde çok yönlü ve olumlu etkiler yarattığı açıkça görülmektedir.

1.2. Öznel İyi Oluş

Öznel iyi oluş, bireyin yaşamına dair hissettiği olumlu ve olumsuz duyguları, kendi değerlendirmeleri doğrultusunda anlamlandırmasıyla ilgilidir. Mutluluk ise bireyin yaşamından memnuniyet duyma durumu olup, yalnızca olumsuzlukların yokluğuyla değil; aynı zamanda olumlu duyguların, tatminin ve anlamın varlığıyla da şekillenir. Bu çerçevede öznel iyi oluş, bireyin kendi deneyimlerine dayalı bir içsel değerlendirme sürecidir (Diener, 1984: 543). İyi oluş ve yaşam tatmini; sağlık ve uzun hayat, iş, gelir, sosyal çevre ile ilişkilidir. Ayrıca iyi oluş bireylerin başarıyı yakalamalarına fayda sağlamaktadır (Lyubomirsky vd., 2005: 803).

Öznel iyi oluş, bireyin yaşamından hem bilişsel hem de duygusal düzeyde tatmin sağlamasıyla ilişkilendirilmektedir. Duygusal iyi oluş, pozitif duyguların baskınlığı ve negatif duyguların azlığı ile tanımlanırken; bilişsel iyi oluş, bireyin yaşamını genel olarak olumlu değerlendirmesini ifade eder (Akın, 2015: 1). Bu çerçevede, boş zaman tatmini bireylerin boş zaman etkinliklerinden elde ettikleri pozitif duygular aracılığıyla öznel iyi oluşlarını desteklemektedir. Rekreasyonel faaliyetlere katılım, bireyin beklentileri ile elde ettiği deneyimler arasındaki olumlu fark üzerinden tatmin duygusunu artırarak hem duygusal hem de bilişsel iyi oluşa katkı sağlamaktadır (Kavlak, Düzgün, Karaçar ve Zararsız, 2021:76).

Bilişsel iyi oluşa göre kişi yaşam memnuniyetini ve yaşam kalitesini uzun vadeli kriterlere göre değerlendirirken, duygusal değerlendirmelerde ise anlık duygusal durumları ölçer ve olumlu ile olumsuz etkilere bakılmaktadır. Ayrıca iyilik hali kısa vadeli zevk ve mutluluğa odaklanan hedonik ve kişisel gelişim ile anlamlı yaşam ve

erdemi vurgulayan ödomonik iyilik halleriyle de iki türe ayrılmaktadır (Parsons, vd., 2019: 3). Öznel iyi oluş düzeyi yüksek olan bireylerde sosyal ilişkilerin, iş yaşamının ve sağlık durumunun daha iyi olduğu görülmektedir. Bu bireylerin daha fazla sosyal destek aldıkları, iş yaşamında daha yüksek başarı ve memnuniyet düzeylerine ulaştıkları, ayrıca daha sağlıklı ve uzun bir yaşam sürmelerine olanak sağlandığı belirtilmektedir. İyi oluşun, çevresel faktörler ve bireysel tutumlarla ilişkili olduğu ve birçok olumlu sonuca zemin hazırladığı ifade edilmektedir (Gencer, 2018: 2623). Bu bağlamda, bireylerin fiziksel, sosyal ve psikolojik açıdan desteklenmesini sağlayan rekreasyonel faaliyetlerin, hem hedonik hem de ödomonik iyi oluşa katkı sunduğu ve yaşam kalitesinin artırılmasına olanak sağladığı söylenebilir.

Alanyazında, öznel iyi oluş ve rekreasyonel katılım konularında yapılan araştırmalar bu iki kavramın birbiriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Biswas-Diener vd., (2010), Amerika ve Danimarka örneklerinden yola çıkarak gelir eşitliği, güvenlik hissi ve güçlü sosyal destek sistemlerinin bireylerin yaşam memnuniyetini artırdığını ortaya koymuştur. Duygusal dengenin sağlandığı toplumlarda öznel iyi oluş düzeyinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Korobeinikova vd., (2024) tarafından yapılan bir çalışmada, fiziksel aktivite, sosyal destek, farkındalık programları ve dengeli beslenmenin bireylerin psikolojik iyi oluşlarını anlamlı biçimde artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Mackenzie ve Hodge (2019) de macera rekreasyonunun bireylerin özerklik, yetkinlik, ilişkisellik ve anlamlılık gibi temel psikolojik ihtiyaçlarını karşıladığı ve bu yolla öznel iyi oluşu desteklediğini vurgulamışlardır.

Akova vd. (2019), ise tam tersi olarak rekreasyonel deneyimin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisini incelemiş ve bu etkinin düşük düzeyde olduğunu (%31,1) ortaya koymuştur. Öte yandan, Ayhan vd. (2023) rekreasyonel akış deneyimi ile mental iyi oluş arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu ve bu deneyimlerin bireylerin ruhsal durumlarını kısmen olumlu etkilediğini belirtmiştir. Pressman vd. (2009), keyifli boş zaman etkinliklerine düzenli katılımın hem psikolojik hem de fizyolojik iyi oluşla ilişkili olduğunu göstermiştir. Araştırma sonuçlarına göre, bu tür etkinliklere katılan bireylerde daha düşük kortizol düzeyleri, daha sağlıklı fizyolojik göstergeler ve daha yüksek pozitif duygular gözlemlenmiştir. Benzer şekilde, Shah vd. (2017) de rekreasyonel faaliyetlerin psikolojik iyi oluşu artırdığını ve bireylerin psikolojik baskı düzeylerini azalttığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, rekreasyonel etkinliklerin bireyin ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerinde çok yönlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Rekreasyon literatüründe öznel iyi oluş genellikle bir çıktı olarak ele alınırken, söz konusu çalışmada çevresel deneyimlerin algısında etkili bir psikolojik kaynak olabileceği öne sürülmüştür. Yüksek iyi oluş düzeyine sahip bireylerin sosyal etkileşimlere daha açık ve çevresel uyaranlara daha duyarlı oldukları varsayılmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, ilişkisel tarama modeli kapsamında yürütülmüş nicel bir çalışmadır. İlişkisel tarama modeli, değişkenler arasındaki mevcut ilişkileri açıklamaya yönelik bir araştırma desenidir (Bekman, 2022: 250). Bu bağlamda araştırma, akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeyleri ile rekreasyonel fayda algıları arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı ve öznel iyi oluşun rekreasyonel fayda algısı üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, demografik değişkenlere göre anlamlı farklılıkların incelenmesi

de çalışmanın alt amaçları arasındadır. Araştırma modeli, öznel iyi oluşun çevresel deneyimlerin algılanmasında etkili olabileceği yönündeki kuramsal çerçeveye dayalı olarak oluşturulmuştur. Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler Etik Kurulu'nun 25-10-2024 tarihli toplantısında 46 nolu karar ile etik onay alınmıştır.

2.2. Araştırma Problemi ve Hipotezler

Literatürde rekreasyonel faaliyetlerin bireylerin hem psikolojik hem de sosyal iyi oluşlarına katkı sağladığı gösterilmiştir. Öznel iyi oluş; yaşamdan memnuniyet, pozitif duyguların sıklığı ve negatif duyguların azlığı ile ilişkilidir. Rekreasyonel fayda algısı ise bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal faydaları ne ölçüde algıladıklarını ifade eder. Bu doğrultuda çalışmada aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

Ana Hipotezler

H1: Akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeyleri ile rekreasyonel fayda algısı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin rekreasyonel fayda algısı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Alt Hipotezler

H1a: Öznel iyi oluş düzeyleri ile fiziksel fayda algısı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H1b: Öznel iyi oluş düzeyleri ile psikolojik fayda algısı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H1c: Öznel iyi oluş düzeyleri ile sosyal fayda algısı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H2a: Öznel iyi oluş düzeyleri, fiziksel fayda algısını anlamlı düzeyde etkiler.

H2b: Öznel iyi oluş düzeyleri, psikolojik fayda algısını anlamlı düzeyde etkiler

H2c: Öznel iyi oluş düzeyleri, sosyal fayda algısını anlamlı düzeyde etkiler.

2.3. Çalışma Grubu (Evren ve Örneklem)

Araştırmanın evrenini, Türkiye genelindeki üniversitelerde görev yapan akademisyenler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise araştırmacının erişim sağladığı ve çevrim içi anket formunu gönüllü olarak yanıtlayan 519 akademisyen oluşturmuştur.

Veri toplamada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme, ulaşılması kolay bireylerin dahil edildiği, pratik ancak evreni temsil gücü sınırlı bir olasılıksız örnekleme türüdür (Ural ve Kılıç, 2013: 45). Bu kapsamda anketler, araştırmacının kişisel ve profesyonel ağı aracılığıyla e-posta yoluyla katılımcılara ulaştırılmıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada iki ölçek kullanılmıştır:

Rekreasyonel Fayda Ölçeği (Ho, 2008; Türkçeye uyarlayan: Akgül vd., 2018): 5'li Likert tipi, toplam 24 maddeden ve üç alt boyuttan (fiziksel, psikolojik ve sosyal) oluşmaktadır.

Akgül vd. (2018) tarafından yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmasında, ölçeğin üç faktörlü yapısı doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile test edilmiş; uyum indekslerinin (GFI = .96, CFI = .95, RMSEA = .075) kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Aynı çalışmada ölçeğin genel güvenirlik katsayısı .903, alt boyutlara ait Cronbach alfa değerleri ise .83 ile .89 arasında bulunmuştur. Bu araştırmada yapılan analizde ise ölçeğin alt boyutları için Cronbach alfa değerleri .932 ile .945 arasında değişmektedir.

Oxford Mutluluk Ölçeği (Hills ve Argyle, 2002; Türkçeye uyarlayan: Doğan ve Çötok, 2011): 7 maddeden oluşan 5'li Likert tipi, tek faktörlü bir ölçektir. Ölçeğin Türkçe formunun güvenirlik katsayısı .74, test-tekrar test güvenirliği ise .79'dur. Yapı geçerliği açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleriyle test edilmiş; doğrulayıcı faktör analizi sonucunda modelin iyi düzeyde uyum gösterdiği belirlenmiştir (χ^2/sd = 2.77, GFI = .97, CFI = .95, RMSEA = .074)

Anket formu çevrim içi ortamda hazırlanarak e-posta yoluyla akademisyenlere ulaştırılmış; veriler 01.11.2024 – 15.12.2024 tarihleri arasında toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler SPSS 25.0 programı ile analiz edilmiştir. Demografik özellikler frekans ve yüzde dağılımları ile değerlendirilmiştir. Ölçeklerin güvenirliği Cronbach Alpha katsayısı ile test edilmiştir.

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla:

- Pearson korelasyon analizi (değişkenler arası ilişkiyi belirlemek için),
- Basit doğrusal regresyon analizi (öznel iyi oluşun rekreasyonel fayda algısı üzerindeki etkisini belirlemek için),
- Bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA (demografik değişkenlere göre fark olup olmadığını test etmek için) uygulanmıştır.
- Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

3. Bulgular

Tablo 1. *Akademisyenlerin Demografik Özellikleri*

Demografik Özellikler	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kadın	315	60,70
	Erkek	204	39,30
Yaş	25-35	91	17,50
	36-45	177	34,10
	46-55	193	37,20
	56 ve üzeri	58	11,20
Medeni Durum	Evli	314	60,50
	Bekar	205	39,50
Boş zaman etkinlikleri için günlük ayırdığınız süre	1 saatten az	145	27,90
	1-2 saat	167	32,20
	3-4 saat	153	29,50
	5 saat ve üzeri	54	10,40
Boş zamanların değerlendirildiği alanlar	Açık alanlar	93	17,90
	Ev	179	34,50
	Spor tesisi	76	14,60
	Kafe ve eğlence mekanları	73	14,10
	AVM	58	11,20

	Diğer	40	7,70
	Toplam	519	100,00

Araştırma kapsamında toplam 519 akademisyene ulaşılmıştır. Katılımcıların %60,7'sini kadınlar (n=315), %39,3'ünü ise erkekler (n=204) oluşturmaktadır. Akademisyenlerin çoğunluğunun 46-55 yaş aralığında olduğu (%37,2; n=193) tespit edilirken, büyük bir kısmının evli olduğu (%60,5; n=314) görülmüştür. Katılımcıların boş zamanlarını değerlendirme alışkanlıkları incelendiğinde, %32,2'sinin günlük olarak 1-2 saat boş zaman ayırdığı ve %34,5'inin ise bu boş zamanlarını ağırlıklı olarak evde geçirdiği belirlenmiştir. Bu veriler, akademisyenlerin demografik özellikleri ile boş zaman aktivitelerine ayırdıkları süre ve mekan tercihleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Tablo 2. *Verilerin Dağılımı*

Ölçümler	Madde Sayısı	Merkezi Eğilim			Basıklık-Çarpıklık		Cronbach
		Ort.	Medyan	s.s	Basıklık	Çarpıklık	Alpha
Öznel iyi oluş	7	23,06	26,00	6,90	-0,793	-0,680	0,900
Fiziksel fayda	7	3,43	3,57	1,00	-1,127	-0,347	0,932
Psikolojik fayda	8	3,31	3,38	1,04	-0,874	-0,453	0,945
Sosyal fayda	9	3,63	3,89	0,97	-0,283	-0,966	0,940

Cronbach alfa katsayısı 0 ile 1 arasında değişmektedir. Katsayının 0.80–1.00 aralığında olması testin yüksek güvenirliğe sahip olduğunu, 0.60–0.80 aralığında oldukça güvenilir olduğunu, 0.40–0.60 aralığında güvenirliğin düşük olduğunu ve 0–0.40 aralığında ise testin güvenilir olmadığını göstermektedir (Alpar, 2006). Akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeyi ve rekreasyonel fayda alt boyutlarına ilişkin güvenilirlik düzeyleri incelendiğinde, ölçümlerin yüksek düzeyde güvenilir olduğu belirlenmektedir.

Likert formatında oluşturulan ölçeklerde elde edilen puanların yorumlanmasında, yanıt düzeylerinin hesaplanmasında 0.8 puanlık aralık (4/5 = 0.80) kullanılmaktadır. Buna göre, Likert yapısındaki bir ölçeğin başlangıç puanı olan 1'in üzerine 0.8'lik puan aralığı eklenerek her ölçüm düzeyine karşılık gelen aralıklar hesaplanmaktadır. Bu kapsamda 1.00–1.80 aralığı "çok düşük", 1.81–2.60 aralığı "düşük", 2.61–3.40 aralığı "orta", 3.41–4.20 aralığı "yüksek" ve 4.21–5.00 aralığı ise "çok yüksek" düzeyi temsil etmektedir. Eğer değerlendirme ölçek toplam puanı üzerinden yapılmaktaysa, bu aralıkların madde sayısı ile çarpılması gerekmektedir (Durmaz, 2020).

Akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin 23.06±6.90 ile orta düzeyde olduğu belirlenmektedir. Rekreasyonel fayda alt boyutları incelendiğinde; psikolojik fayda düzeyinin 3.31±1.04 ile orta düzeyde, fiziksel fayda (3.43±1.00) ve sosyal fayda (3.63±0.97) boyutlarının ise yüksek düzeyde olduğu tespit edilmektedir.

3.1. Araştırmanın Hipotezine Ait Sonuçlar

Araştırmanın birinci hipotezinin incelenmesi için ölçümler arasındaki ilişkiye pearson korelasyon analiziyle bakılmıştır.

Tablo 3. *Ölçümler Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Bulguları*

Ölçümler		Öznel iyi oluş	Fiziksel fayda	Psikolojik fayda	Sosyal fayda
Öznel iyi oluş	r	1			
	p				

Fiziksel fayda	r	0,537	1		
	p	0,001*			
Psikolojik fayda	r	0,536	0,664	1	
	p	0,001*	0,001*		
Sosyal fayda	r	0,692	0,672	0,709	1
	p	0,001*	0,001*	0,001*	0,001*

*p<0.05; Pearson korelasyon analizi

Korelasyon analizinde değişkenler arasındaki ilişkilerin düzeyi, Fowler, Jarvis ve Chevannes (2021) tarafından önerilen sınıflamaya göre değerlendirilmektedir. Buna göre, korelasyon katsayısının 0.80–1.00 aralığında olması çok yüksek, 0.60–0.79 aralığında yüksek, 0.40–0.59 aralığında orta, 0.20–0.39 aralığında zayıf ve 0.00–0.19 aralığında ise çok zayıf ya da ilişkisiz düzeyde kabul edilmektedir.

Bu sınıflama doğrultusunda yapılan analiz sonuçları şu şekildedir:

H1a: Öznel iyi oluş ile fiziksel fayda arasında $r = 0.537$ ($p < 0.05$) düzeyinde orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişkinin etki büyüklüğü $r^2 = 0.288$ olup, fiziksel faydanın öznel iyi oluş varyansının yaklaşık %29'unu açıkladığı görülmektedir.

H1b: Öznel iyi oluş ile psikolojik fayda arasında $r = 0.536$ ($p < 0.05$) düzeyinde orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Etki büyüklüğü $r^2 = 0.287$'dir (%29).

H1c: Öznel iyi oluş ile sosyal fayda arasında $r = 0.692$ ($p < 0.05$) düzeyinde yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Etki büyüklüğü $r^2 = 0.479$ olup, yaklaşık %48'lik bir varyans açıklanmaktadır.

Ek olarak alt boyutlar arasındaki ilişkiler de güçlü bulunmuştur:

Fiziksel fayda ile psikolojik fayda arasında $r = 0.664$ ($p < 0.05$); $r^2 = 0.441$

Fiziksel fayda ile sosyal fayda arasında $r = 0.672$ ($p < 0.05$); $r^2 = 0.452$

Psikolojik fayda ile sosyal fayda arasında $r = 0.709$ ($p < 0.05$); $r^2 = 0.503$

Tüm bu bulgular, araştırmada ele alınan değişkenler arasında pozitif yönlü anlamlı ve güvenilir yapısal ilişkiler olduğunu göstermektedir. Buna göre akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeyleri arttıkça fiziksel ve psikolojik fayda algıları orta düzeyde; sosyal fayda algısı ise yüksek düzeyde artmaktadır. Bu doğrultuda H1 ve alt hipotezleri (H1a, H1b, H1c) kabul edilmiştir.

Araştırmanın ikinci hipotezini test etmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizinin temel varsayımları olan normal dağılım, değişkenler arasında doğrusal ilişkinin bulunması, çoklu doğrusal bağlantının olmaması ve otokorelasyon probleminin bulunmaması koşulları analiz öncesinde test edilmiştir. Bu kapsamda kullanılan varsayımlar aşağıda belirtilmiştir:

"Basit doğrusal regresyon analizinin uygulanabilmesi için, değişkenlerin normal dağılım göstermesi, değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin bulunması, çoklu doğrusal bağlantının (multicollinearity) olmaması ve bağımlı değişkenin hata terimleri arasında otokorelasyon bulunmaması gerekmektedir" (Field, 2005).

Araştırmada, normal dağılıma ilişkin bulgular Tablo 2'de, değişkenler arası ilişki durumu ise Tablo 3'te sunulmaktadır. Ayrıca her regresyon modeli için Durbin-Watson değeri 1–3 aralığında olduğundan otokorelasyon bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 4. *Öznel İyi Oluş Düzeyinin Fiziksel, Psikolojik ve Sosyal Fayda Üzerindeki Etkisine Ait Regresyon Sonuçları*

Ölçümler	B	s.h	t	p
Sabit	1,645	0,129	12,728	0,001*
Öznel iyi oluş	0,078	0,005	14,467	0,001*
Bağımsız: Öznel İyi Oluş, Bağımlı: Fiziksel Fayda				
F:209,291; p<0.05; R^2:0,289; Durbin Watson:1,251				
Sabit	1,443	0,135	10,700	0,001*
Öznel iyi oluş	0,081	0,006	14,427	0,001*
Bağımsız: Öznel İyi Oluş, Bağımlı: Psikolojik Fayda				
F:208,139; p<0.05; R^2:0,287; Durbin Watson:1,377				
Sabit	1,398	0,107	13,065	0,001*
Öznel iyi oluş	0,097	0,004	21,803	0,001*
Bağımsız: Öznel İyi Oluş, Bağımlı: Sosyal Fayda				
F:475,353; p<0.05; R^2:0,479; Durbin Watson:1,629				

Katılımcıların öznel iyi oluş düzeylerinin fiziksel fayda algısı üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu belirlenmiştir ($t = 14.467$; $p < 0.01$). Öznel iyi oluş düzeyi, fiziksel fayda algısındaki varyansın %28.9'unu açıklamaktadır ($R^2 = 0.289$). Araştırma modeline ait regresyon modeli şu şekildedir:

Fiziksel Fayda Algısı = 1.645 + 0.078 × Öznel İyi Oluş

Bu modele göre, öznel iyi oluş düzeyindeki bir birimlik artışın, fiziksel fayda algısında 0.078 birimlik bir artışa neden olduğu görülmektedir. Regresyon eşitliği incelendiğinde öznel iyi oluş düzeyinin fiziksel fayda üzerinde 0,078 birimlik pozitif bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların öznel iyi oluş düzeylerinin psikolojik fayda algısı üzerindeki etkisinin de pozitif yönlü ve anlamlı olduğu bulunmuştur ($t = 14.427$; $p < 0.01$). Öznel iyi oluş düzeyi, psikolojik fayda algısındaki varyansın %28.7'sini açıklamaktadır ($R^2 = 0.287$). Regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

Psikolojik Fayda Algısı = 1.443 + 0.081 × Öznel İyi Oluş

Bu modele göre, öznel iyi oluş düzeyindeki bir birimlik artış, psikolojik fayda algısında 0.081 birimlik bir artışa yol açmaktadır.

Benzer şekilde, katılımcıların öznel iyi oluş düzeylerinin sosyal fayda algısı üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($t = 21.803$; $p < 0.01$). Öznel iyi oluş düzeyi, sosyal fayda algısındaki varyansın %47.9'unu açıklamaktadır ($R^2 = 0.479$). İlgili regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

Sosyal Fayda Algısı = 1.398 + 0.097 × Öznel İyi Oluş

Model, öznel iyi oluşta meydana gelen bir birimlik artışın, sosyal fayda algısında 0.097 birimlik bir artışa neden olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular doğrultusunda, akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin fiziksel, psikolojik ve sosyal fayda algısı boyutları üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkileri olduğu belirlenmiş; dolayısıyla H2 ve alt hipotezler (H2a, H2b, H2c) kabul edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Alt Amaçlarına Ait Sonuçlar

Akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeyi ve rekreasyonel fayda alt boyutlarının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla analizler yapılmıştır. İki gruptan oluşan demografik değişkenler için bağımsız örneklem t-testi, üç ve daha fazla gruba sahip demografik değişkenler için ise tek yönlü ANOVA analizi uygulanmıştır.

Tablo 5. *Demografik Özelliklerin Öznel İyi Oluş Düzeyi ile Karşılaştırılması*

Demografik Özellikler	Gruplar	Öznel iyi oluş Ort±s.s	F/t	p	Scheffe
Cinsiyet	Kadın	22,82±6,80	t:-0,998	0,319	
	Erkek	23,44±7,04			
Yaş	25-35	21,37±7,48	F:18,354	0,001*	1,2<3,4
	36-45	20,97±7,16			
	46-55	24,59±6,07			
	56 ve üzeri	27,00±4,43			
Medeni Durum	Evli	20,95±7,22	t:-10,044	0,001*	
	Bekar	26,28±4,86			
Boş zaman etkinlikleri için günlük ayırdığınız süre	1 saatten az	23,06±6,64	F:0,481	0,695	
	1-2 saat	23,21±6,45			
	3-4 saat	23,27±7,25			
	5 saat ve üzeri	22,02±7,91			
Boş zamanların değerlendirildiği alanlar	Açık alanlar	22,97±6,94	F:0,491	0,783	
	Ev	23,17±6,56			
	Spor tesisi	23,84±7,04			
	Kafe ve eğlence mekanları	22,27±8,04			
	AVM	23,33±6,65			
	Diğer	22,37±6,28			

*p<0.05; t: Bağımsız örneklem t-testi; F: Tek yönlü anova analizi

Akademisyenlerin yaş gruplarının öznel iyi oluş düzeylerinden aldığı puanlar arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu belirlenmiştir (p<0.05). Farklılaşmanın hangi gruplardan kaynaklandığının incelenmesi için yapılan scheffe testi sonucu ortalamalar incelendiğinde farklılığın yaşı 25-35 ve 36-45 olan akademisyenler ile 46-55 ve 56 ve üzeri olan akademisyenler arasında olduğu ve yaşı 25-35 ve 36-45 olan akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir. ANOVA sonucunda anlamlı fark saptanan değişkenlerde, gruplar arası farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Scheffé post-hoc testi uygulanmıştır. Scheffé testi, grup büyüklüklerinin eşit olmaması durumunda tercih edilen güvenilir bir çoklu karşılaştırma yöntemidir ve istatistiksel hata riskini azaltması açısından yaygın olarak kullanılmaktadır (Büyüköztürk, 2007).

Akademisyenlerin medeni durum gruplarının öznel iyi oluş düzeylerinden aldığı puanlar arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu belirlenmiştir (p<0.05). Ortalama puanlar incelendiğinde bekar akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin evli olan akademisyenlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. *Demografik Özelliklerin Rekreasyonel Fayda Alt Boyutları İle Karşılaştırılması*

Demografik Özellikler	Gruplar	Fiziksel fayda	Psikolojik fayda	Sosyal fayda
		Ort±s.s	Ort±s.s	Ort±s.s
Cinsiyet	Kadın	3,32±1,00	3,26±1,06	3,58±0,99
	Erkek	3,61±0,97	3,37±1,00	3,70±0,93
	t	**-3,287**	-1,216	-1,426
	p	**0,001***	0,224	0,155
Yaş	25-35	3,17±1,07	3,25±1,21	3,35±1,06
	36-45	3,37±1,11	3,25±1,15	3,40±1,07
	46-55	3,50±0,90	3,32±0,90	3,82±0,82
	56 ve üzeri	3,83±0,66	3,51±0,80	4,13±0,46
	F	**5,850**	0,959	**14,642**
	p	**0,001***	0,412	**0,001***
	Scheffe	**4>1,2**		**1,2<3,4**
Medeni Durum	Evli	2,89±0,90	2,95±1,09	3,28±1,06
	Bekar	4,26±0,40	3,85±0,66	4,16±0,43
	t	**-23,795**	**-11,794**	**-13,032**
	p	**0,001***	**0,001***	**0,001***
Boş zaman etkinlikleri için günlük ayırdığınız süre	1 saatten az	3,39±1,02	3,30±1,00	3,59±0,98
	1-2 saat	3,55±0,99	3,42±1,02	3,66±0,94
	3-4 saat	3,40±0,98	3,26±1,06	3,69±0,98
	5 saat ve üzeri	3,27±1,04	3,09±1,12	3,45±0,99
	F	1,406	1,585	0,925
	p	0,240	0,192	0,428
Boş zamanların değerlendirildiği alanlar	Açık alanlar	3,52±1,00	3,32±1,04	3,68±0,93
	Ev	3,43±0,97	3,33±1,04	3,63±0,92
	Spor tesisi	3,43±0,97	3,44±0,97	3,71±0,92
	Kafe ve eğlence mekanları	3,41±1,10	3,23±1,12	3,50±1,07
	AVM	3,26±1,04	3,14±1,02	3,67±1,04
	Diğer	3,56±0,95	3,27±1,11	3,54±1,04
	F	0,615	0,651	0,532
	p	0,688	0,661	0,752

*p<0.05; t: Bağımsız örneklem t-testi; F: Tek yönlü anova analizi

Akademisyenlerin cinsiyet gruplarına göre fiziksel fayda boyutlarından aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p < 0.05$). Ortalama puanlar incelendiğinde, erkek akademisyenlerin fiziksel fayda düzeylerinin kadın akademisyenlere kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür.

Akademisyenlerin yaş gruplarına göre fiziksel fayda boyutlarından aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$). Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan Scheffe testi sonucunda, 56 yaş ve üzeri akademisyenler ile 25–35 ve 36–45 yaş gruplarındaki akademisyenler arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, 56 yaş ve üzeri akademisyenlerin fiziksel fayda düzeylerinin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Akademisyenlerin yaş gruplarına göre sosyal fayda boyutlarından aldıkları puanlar arasında da anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < 0.05$). Scheffe testi sonuçlarına göre, farklılığın 25–35 ve 36–45 yaş grupları ile 46–55 ve 56 yaş ve üzeri gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, 25–35 ve 36–45 yaş aralığındaki akademisyenlerin sosyal fayda düzeylerinin diğer yaş gruplarına göre daha düşük olduğu görülmüştür.

Akademisyenlerin medeni durumlarına göre fiziksel fayda boyutlarından aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p < 0.05$). Ortalama puanlar incelendiğinde, bekar akademisyenlerin fiziksel fayda düzeylerinin evli akademisyenlere kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Akademisyenlerin medeni durumlarına göre psikolojik fayda boyutlarından aldıkları ortalama puanlar arasında da anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Ortalama puanlar incelendiğinde, bekar akademisyenlerin psikolojik fayda düzeylerinin evli akademisyenlerden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Akademisyenlerin medeni durum gruplarına göre sosyal fayda boyutlarından aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Ortalama puanlar incelendiğinde, bekar akademisyenlerin sosyal fayda düzeylerinin evli akademisyenlere kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin rekreasyonel fayda algısı (fiziksel, psikolojik ve sosyal boyutlar) üzerindeki etkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öznel iyi oluş düzeyinin her üç fayda boyutunda da anlamlı ve pozitif yönlü etkiler yarattığını göstermektedir. Regresyon analizleri sonucunda, fiziksel ve psikolojik fayda düzeylerinin orta düzeyde; sosyal fayda düzeyinin ise yüksek düzeyde etkilendiği belirlenmiştir. Ayrıca, verilerin normal dağıldığı, değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin olduğu ve otokorelasyonun bulunmadığı tespit edilmiştir.

Demografik değişkenler açısından değerlendirildiğinde, akademisyenlerin yaş ve medeni durumlarına göre öznel iyi oluş düzeylerinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. 25–35 ve 36–45 yaş gruplarındaki akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeyleri, 46 yaş ve üzeri gruplara kıyasla daha düşük; bekar akademisyenlerin ise evli olanlara kıyasla daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet, yaş ve medeni duruma göre fayda algılarında da benzer şekilde anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Erkekler kadınlara kıyasla; 56 yaş ve üzeri akademisyenler ise daha genç gruplara göre daha yüksek fiziksel fayda algısına sahiptir. Bekar akademisyenlerin ise tüm fayda boyutlarında evli akademisyenlere göre daha yüksek puanlara sahip oldukları görülmüştür.

Bu bağlamda, aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Erkek ve bekar akademisyenlerin fiziksel fayda düzeylerinin daha yüksek olması, bu grupların ilgili etkinliklere daha fazla katılım gösterdiğini düşündürmektedir.
- Bekar akademisyenlerin tüm fayda boyutlarında daha yüksek algıya sahip olmaları, boş zaman fazlalığı ve sorumluluk yükünün daha az olmasıyla açıklanabilir.
- 25–45 yaş gruplarındaki bireylerin fiziksel ve sosyal fayda düzeylerinin, daha ileri yaştaki akademisyenlere göre daha düşük olması, yaşam deneyimi ve sosyal etkileşim ihtiyacıyla ilişkilendirilebilir.
- 56 yaş ve üzeri akademisyenlerin daha yüksek fiziksel ve sosyal fayda algıları, yaşla birlikte rekreasyona yönelimin ya da ihtiyaç düzeyinin arttığını göstermektedir.

Bununla birlikte, fiziksel aktivitelere ayrılan sürenin sınırlı olması ve evde geçirilen boş zamanın yüksekliği, akademik iş yükü ve ev içi sorumlulukların etkisini ortaya

koymaktadır. Terfi süreçleri, akademik rekabet ve kariyer baskısı gibi unsurların akademisyenlerin fiziksel ve psikolojik iyilik hallerini sınırlayabileceği değerlendirilmektedir. Özellikle 45 yaş sonrası dönemde, akademisyenlerin daha yüksek öznel iyi oluş ve fayda algısına sahip olmaları, kişisel ve mesleki tatminin artışını işaret etmektedir.

Son olarak, araştırma verilerinin kolayda örnekleme yöntemiyle toplanmış olması, bulguların evren geneline doğrudan genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Ancak mevcut örneklemden elde edilen sonuçların, öznel iyi oluşun rekreasyonel fayda boyutları üzerindeki etkisini ortaya koyma açısından anlamlı veriler sunduğu düşünülmektedir.

Söz konusu çalışma, akademisyenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin fiziksel, psikolojik ve sosyal fayda algıları üzerinde anlamlı etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Özellikle sosyal fayda boyutunun daha yüksek düzeyde etkilenmesi, akademisyenlerin toplumsal etkileşim, aidiyet ve sosyal bağ kurma ihtiyaçlarını rekreasyon yoluyla daha yoğun biçimde karşıladıklarını göstermektedir.

Literatürde genellikle rekreasyonel etkinliklerin öznel iyi oluşa katkı sağladığı yönünde bir kurgu benimsenmişken, bu araştırmada farklı bir bakış açısı geliştirilmiştir. Araştırmanın temel dayanağı, öznel iyi oluş düzeyi yüksek bireylerin çevresel uyaranlara daha olumlu tepki verdiği, sosyal etkileşimlere daha açık olduğu ve deneyimlerini daha pozitif biçimde algıladığı yönündeki bulgudur. Bu çerçevede, öznel iyi oluş yalnızca bir sonuç değil, aynı zamanda çevresel deneyimlerin algılanması ve değerlendirilmesinde etkili olan bilişsel-duygusal bir kaynak olarak ele alınmıştır. Araştırma bulguları da bu yaklaşımı destekler niteliktedir.

Bu bulgu, Satılmış vd., (2022)'nin rekreasyon farkındalığı ile yaşam kalitesi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, sosyal başarı ve eğlence boyutları ile yaşam kalitesi arasında pozitif ilişki bulmalarıyla örtüşmektedir. Benzer biçimde, Twilley vd., (2022)'nin DRAMMA modeli çerçevesinde açık hava etkinliklerinin kapalı alanlara göre daha yüksek öznel iyi oluş sağladığını tespit ettikleri bulgular, özellikle genç akademisyenlerin evde zaman geçirme eğilimleri ve düşük iyi oluş düzeyleriyle doğrudan ilişkilidir.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer bulgu, fiziksel ve psikolojik fayda boyutlarının da öznel iyi oluşla orta düzeyde ilişkili olduğudur. Bu sonuç, Ogabor vd., (2024)'nin rekreasyonun öznel iyi oluş ve iş tatmini üzerindeki etkilerini ortaya koyduğu çalışma ile paralellik göstermektedir. Ayrıca, Fancourt vd., (2021)'nin önerdiği "Çok Seviyeli Boş Zaman Mekanizmaları Çerçevesi", söz konusu çalışmada değerlendirilen fiziksel, psikolojik ve sosyal fayda boyutlarını hem bireysel hem de toplumsal düzeyde açıklayarak teorik bir temel sunmaktadır.

Söz konusu çalışmada, yaş, cinsiyet ve medeni durum gibi demografik değişkenlerin öznel iyi oluş ve fayda düzeyleri üzerinde anlamlı farklılıklar yarattığı görülmüştür. Genç akademisyenlerin (25–45 yaş) düşük iyi oluş düzeylerine sahip olması, artan iş yükü, belirsizlik ve akademik rekabetle ilişkilendirilmektedir. Bu durum, Santini vd., (2021)'nin yoğun iş baskısı altındaki bireylerde rekreasyonun olumlu etkilerinin azaldığını belirttikleri bulgularla örtüşmektedir. Aynı şekilde, Zhang vd., (2021)'nin yaşlı yetişkinlerde boş zaman etkinliklerinin sosyal destek aracılığıyla ruh sağlığını dolaylı olarak iyileştirdiğini göstermiştir. Bu durum, çalışmada 56 yaş ve üzeri akademisyenlerin daha yüksek fiziksel ve sosyal fayda algısına sahip olmaları ile benzerlik göstermektedir.

Medeni durum açısından, bekar akademisyenlerin evlilere kıyasla tüm fayda boyutlarında daha yüksek algıya sahip olmaları, Özdemir ve Kılınç (2024)'ın medeni durum, cinsiyet ve gelir gibi değişkenlerin rekreasyonel fayda ve yaşam tatmini üzerinde anlamlı farklar yarattığını ortaya koyan bulgularıyla desteklenmektedir. Öztürk (2022)'ün çalışmasında ise cinsiyet ve medeni duruma göre anlamlı fark gözlenmemiştir; bu durum söz konusu çalışmanın bulgularıyla çelişmektedir ancak örneklem farklılığı ve bağlamsal etkenler bu farkı açıklayabilir. Benzer biçimde, Ece vd., (2021)'nin çocuklarla yürüttükleri araştırmada yüksek fayda farkındalığına rağmen orta düzeyde mutluluk saptanmış, bu durum yaşa bağlı farkındalığın öznel iyi oluş üzerindeki etkisini sınırladığını göstermiştir. Buna karşın, söz konusu çalışmada yetişkin bireylerde farkındalık ve iyi oluş ilişkisi çok daha belirgindir.

Sosyal fayda boyutunun en güçlü ilişkiyi göstermesi, Sarol vd., (2024)'nin rekreasyonel etkinliklerin algılanan sağlık çıktıları üzerindeki olumlu etkilerine ve psikolojik dayanıklılığın bu ilişkideki kısmi aracılık rolüne dair bulgularıyla da örtüşmektedir. Bayram vd., (2025) ise rekreasyonel akış deneyimi ile sosyal-duygusal refah ve tekrar katılım niyeti arasında anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir; bu da sosyal fayda algısının rekreasyonel davranışları sürdürülebilir kılmada kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Yıldız (2025) ise rekreasyon amaçlı spor etkinliklerine katılan bireylerde etkinlik doyumu ile öznel iyi oluş arasında pozitif bir ilişki tespit etmiş, ayrıca kadınların daha yüksek doyum yaşadığını ve yüksek gelir algısı ile spor geçmişinin iyi oluşu artırdığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, söz konusu çalışmada bekar bireylerin ve yüksek fiziksel fayda algısına sahip erkek akademisyenlerin daha yüksek öznel iyi oluş düzeyine sahip olmalarıyla örtüşmektedir.

Doğa temelli rekreasyonun bağlamsal etkilerini inceleyen Rosa vd. (2024), ABD ve Brezilya'da olumlu sonuçlar elde edildiğini, buna karşın İspanya'da etkilerin sınırlı ya da olumsuz olduğunu belirtmiştir. Söz konusu çalışmanın Türkiye bağlamında gerçekleştirilmiş olması ve sosyal fayda algısının yüksek düzeyde çıkması, kültürel yapının sosyal ilişkiler, topluluk hissi ve ortak hareket etme değerlerini ön planda tutmasıyla ilişkilendirilebilir. Holland vd. (2018)'nin, doğada gerçekleştirilen rekreasyonel etkinliklerin sosyal, psikolojik ve eğitsel katkılarına vurgu yapmaları da bu bulguyu destekler niteliktedir.

Karademir (2023) üniversite öğrencileriyle yürüttüğü çalışmada rekreasyonel farkındalık düzeyinin artmasıyla birlikte mental iyi oluşun yükseldiğini belirtmiştir. Her ne kadar farklı bir örneklem grubuyla gerçekleştirilmiş olsa da, Karademir'in bulguları rekreasyonun iyi oluş üzerindeki genel etkisini ortaya koyması açısından mevcut araştırmayla benzeşmektedir. Benzer şekilde, Demirel vd. (2021)'nin pandemi döneminde öğrencilerin yaşam kalitesi ile farkındalık düzeyleri arasında pozitif bir ilişki tespit ettiği çalışmaları da, mevcut araştırmanın bulgularıyla tutarlılık göstermektedir.

Bu bağlamda, çalışma; öznel iyi oluşun demografik değişkenlere göre farklılık gösterdiğini, sosyal fayda boyutunun en güçlü ilişkiyi sunduğunu ve akademik baskıların rekreasyonel fayda düzeyini sınırlayıcı bir etki yaratabileceğini ortaya koyarak literatüre anlamlı bir katkı sunmaktadır.

İleriki çalışmalara yönelik öneriler:

Gelecek çalışmalarda, demografik değişkenlerin öznel iyi oluş ile rekreasyonel fayda algısı arasındaki ilişkide aracılık veya düzenleyici rol oynayıp oynamadığı

incelenmelidir. Öznel iyi oluşun çok boyutlu doğası, DRAMMA gibi teorik modellerle daha kapsamlı biçimde ele alınabilir. Ayrıca, farklı kültürel ve kurumsal bağlamlarda yapılacak model testleri, sonuçların genellenebilirliğini artıracaktır.

Benzer ilişkilerin farklı meslek grupları, akademik disiplinler ve sosyoekonomik çevrelerde test edilmesi, rekreasyonun meslekler arası etkilerini ortaya koyma açısından önem taşımaktadır. Genç ve orta yaş akademisyenlerde gözlemlenen düşük öznel iyi oluş düzeyleri, artan iş yükü ve sınırlı boş zamanla ilişkilendirilebilir. Bu nedenle, yaş ve kariyer evresi gibi faktörlerin ileriki çalışmalarda dikkate alınması gerekmektedir.

Son olarak, çalışmanın sınırlılıkları doğrultusunda yorum yapılması önem arz etmektedir. Öznel beyanlara dayalı veri toplama yöntemi, bireysel algı farklılıkları ve sosyal istenilirlik gibi yanlılıklara yol açabilir. Ayrıca, bulgular Türkiye'deki akademik ve toplumsal bağlamda elde edilmiş olup, farklı ülkelerde yürütülecek benzer araştırmalar farklı sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, ileriki çalışmalarda çeşitli kültürel ve kurumsal bağlamları kapsayan karşılaştırmalı araştırmalara yer verilmesi önerilmektedir.

Uygulayıcılara yönelik öneriler:

Araştırmanın bulguları, üniversite yönetimleri, politika yapıcılar ve yerel yöneticiler açısından bazı somut uygulamalara işaret etmektedir. Öncelikle, akademisyenlerin iyi oluş düzeylerinin desteklenmesi için üniversitelerin psikososyal sağlığı önceleyen rekreasyon politikaları geliştirmesi önemlidir. Kampüs içi fiziksel ve sosyal etkinlik alanlarının artırılması, bu yönde atılacak temel adımlardan biridir. Akademik personelin düzenli aralıklarla iyi oluş düzeylerinin değerlendirilmesi ve buna göre iyileştirici uygulamaların hayata geçirilmesi, hem bireysel sağlığa hem de akademik üretkenliğe katkı sağlayacaktır.

Toplumsal düzeyde ise, akademisyenlerin bireysel sağlık ve yaşam dengesi ihtiyaçlarının desteklenmesi, yükseköğretim sisteminin sürdürülebilirliği açısından kritik bir unsurdur. Medeni durum ve yaş gruplarına bağlı olarak farklılaşan ihtiyaçlara göre tasarlanacak rekreatif destek mekanizmaları, hedef odaklı uygulamalar geliştirilmesini kolaylaştırabilir. Üniversiteler ile yerel yönetimlerin iş birliği içinde doğa yürüyüşleri, açık hava etkinlikleri ve mevsimlik doğa kampları gibi uygulamalar planlamaları önerilmektedir. Özellikle doğa temelli ve grup odaklı etkinliklerin hem fiziksel hem de sosyal fayda algısını güçlendirme potansiyeli bulunmaktadır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu araştırma için Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler Etik Kurulu'nun 25-10-2024 tarihli toplantısında 46 nolu karar ile etik onay alınmıştır. Anket formu çevrimiçi ortamda oluşturulmuş ve e-posta yoluyla akademisyenlere ulaştırılmıştır. Anket formu girişinde "gönüllülük esası" olduğuna dair bilgilendirme yapılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. For this research, ethical approval was obtained with decision number 46 at the meeting of Çankırı Karatekin University Science, Mathematics and Social Sciences Ethics Committee dated 25-10-2024. The questionnaire form was created online and delivered to academics via e-mail. At the entrance of the questionnaire form, information was given that it was 'voluntary'.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Akgül, B. M., Ertüzün, E. ve Karaküçük, S. (2018). Rekreasyon fayda ölçeği: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi,* 23(1), 25-35

Akın, A. (2015). Öznel İyi Olma. Akın, A. ve Akın, Ü. (Editörler)*Psikolojide Güncel Kavramlar I: Pozitif Psikoloji.*(1-4) Nobel yayıncılık.

Akova, O., Şahin, G., ve Öğretmenoğlu, M. (2019). Rekreasyon deneyiminin psikolojik iyi oluş üzerine etkisi: Y kuşağı üzerinde bir araştırma. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 4(2), 124-139.

Alpar, R. (2003). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemlere giriş 1*, (2. Baskı), Nobel Yayın Dağıtım.

Ayhan, C., & Alanoglu, Ş. (2023). The effect of recreational flow experience on mental well-being in fitness participants. *Journal of Social Sciences and Education*, 6(2), 346-360.

Ayyıldız Durhan, T., Kayhalak, F. ve Kurtipek, S. (2022). Rekreasyon farkındalığının rekreasyonel satın alma tarzları üzerine etkisi, *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 460-477.

Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *BEÜ SBE Derg*.7(1), 231-274.

Bayer, M. Z. (1992). Turizme Giriş, İstanbul: İşletme Fakültesi Yayınları, 205

Bayraktar, C., ve Acuner, S., (2024). Rekreasyonel Spor ve İyi Oluş İlişkisi (Trabzon Örneği). ASAD 8. Uluslararası Spor Araştırmaları Kongresi. (pp.396-402). Trabzon, Turkey

Bayram, A., Yalcin, İ., Sahin, E., Ekinci, N. E., Talaghir, L. G. ve Iconomescu, T. M. (2025). Rekreasyonel akış deneyiminin ve refahın yeniden katılım niyeti üzerindeki rolü: Rekreasyonel spor katılımcıları. *Frontiers in Psychology*, 16. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1574337

Bekman, M. (2022). Halkla ilişkiler uygulamalarında nicel araştırma yöntemi: ilişkisel tarama modeli. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 238-258.

Biswas-Diener, R., Vitterso, J., ve Diener, E. (2010) The Danish efect: Beginning to explore high wellbeing in Denmark, *Social Indicators Research* 97(2), 229-246.

Butler, C. G. (1959). The World of the Honeybee. London: Collins, 3

Büyük, Ö. ve Kömürcü Sarıbaş, S. (2021). Açık alan rekreasyonu olarak geçmişten günümüze etkinlikler. Gaberli, Ü ve Yağmur, Y. (Editörler) *Açık ve Kapalı Alan Rekreasyonu*. (ss.213-237). Nobel yayınevi

Büyüköztürk, Ş. (2007). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (7. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Çınar, H. S. (2002). Rekreasyon kavramı ve tarihsel süreç içerisinde gelişimi. *Popüler Bilim Dergisi*, 99, 22-24.

Demirel, M., Kaya, A., Budak, D., Bozoğllu, M. S. ve Er, Y. (2021). Effect of covid-19 pandemic on recreational awareness and quality of life. *Türk Spor ve Egzersiz Dergisi*, 23(2), 197-207.

Diener, E. (1984). Subjective Well-Being. *American Psychological Association*, 95 (3), 542-575.

Doğan T. ve Çötok, N. (2011). Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formunun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (36), 165-172.

Doğancılı, S. (2019). Rekreasyon ve animasyona ilişkin temel kavramlar. Yayla, Ö. ve Karaçar, E. (Ed.) *Rekreasyon Yönetimi (Güncel Animasyon Uygulamaları),* (ss. 1-15). Detay yayıncılık,

Durmaz, Y. (2020). *Vakıf üniversitelerinde okuyan öğrencilerin kişilik özelliklerinin içgüdüsel satın alma davranışları üzerindeki etkisinin yapısal eşitlik modeli ile belirlenmesi* (Tez no. 644854) [Yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü].

Ece, C., Çetin, S., Şen, M., Senger, K. ve Koç, M. (2022). The relationship between recreation awareness and happiness levels of children in Turkey, *The Annals of Applied Sport Science*, 10 (3), 1-8.

Ekinci, N. E., ve Ozdilek, C. (2019). Investigation of University Students' Awareness of Recreational Activities, *International Online Journal of Educational Sciences,* 11(2), 53-66.

Ersöz, Y., Yildirim, İ., and Zeytun, R. (2023). Investigation of university students' recreation benefit awareness and physical activity levels. *Eurasian Journal of Sport Sciences and Education*, 5(2), 158-169.

Eskiler, E., Yıldız, Y. ve Ayhan, C. (2019). The effect of leisure benefits on leisure satisfaction: Extreme sports. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 21(1), 16–20. https://doi.org/10.15314/tsed.522984

Field, A. (2005). *Discovering statistics using* SPSS (2.baskı). Sage Publications.

Fowler, J., Jarvis, P. ve Chevannes, M. (2021). *Practical Statistics for Nursing and Health Care.* John Wiley & Sons.

Fancourt, D., Aughterson, H., Finn, S., & Walker, E. (2021). How leisure activities affect health: A narrative review and multi-level theoretical framework of mechanisms of action. *The Lancet Psychiatry*, 8(4), 329–339. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30384-9

Geng, W., Wan, Q., Wang, H., Dai, Y., Weng, L., Zhao, M., Lei, Y. ve Duan, Y. (2023). Leisure involvement, leisure benefits, and subjective well-being of bicycle riders in an urban forest park: The moderation of age. *Forests*, 14(8), https://doi.org/10.3390/f14081676

Gencer, N., (Çeviren) (2018). Öznel iyi oluş: genel bir bakış. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 11(3), 2621-2638. https://doi: 10.17218/hititsosbil.457382

Göker, G. (2018). *Açık alanda yapılan doğa temelli rekreatif etkinlikler ve destinasyon markalaşması: Ilgaz Dağı Milli Parkı örneği.* (Tez no.502489) [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Gray, D., Pelegrino, D. (1973). *Reflections on the Park and Recreation Movement*. Dubuque: McGraw-Hill Higher Education, 7.

Grellier, J., White, M. P., Bell, S., Brousse, O., Elliott, L. R., Fleming, L. E.,… Lovell, R. (2024). Valuing the health benefits of nature-based recreational physical activity in England. *Environment International*, 187, https://doi.org/10.1016/j.envint.2024.108667 .

Gül, T. (2014). Rekreasyona Giriş. Yaylı, A., (Editör) *Boş zaman ve Rekreasyon,* Ankara: Detay Yayıncılık, 2-62.

Gülez, S. (1990). Orman içi rekreasyon potansiyelinin saptanması için geliştirilen bir değerlendirme yöntemi, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 40(2), 132-147.

Güzel Gürbüz, P., Işıkgöz, M. E., Esentaş Deveci, M., & Yavaş Tez, Ö. (2022). The mediating role of recreation awareness in the relationship between facebook attachment strategies and academic progress behaviors of university students., *Research in Sports Science*, 12(2), 24-33

Hacıoğlu, N., Gökdeniz, A., Dinç, Y. (2009). *Boş Zaman ve Rekreasyon Yönetimi "Örnek Animasyon Uygulamaları*". (2. Baskı). Detay Yayıncılık.

Hazar, A. (2003). *Rekreasyon ve Animasyon*. Detay Yayıncılık

Hazar, A. (2009). *Rekreasyon ve Animasyon.* Detay Yayıncılık.

Hills, P. ve Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: A compact scale for the measurement of psychological well-being, *Personality and Individual Diferences,* 33 (7), 1073-1082.

Ho,T. K. (2008). A study of leisure attitudes and benefits for senior high school students at Ping-Tung City and country in Taiwan (Unpublished doctoral dissertation). United States Sports Academy, Daphne, AL

Holland, W. H., Powell, R. B., Thomsen, J. M., & Monz, C. A. (2018). A systematic review of the psychological, social, and educational outcomes associated with participation in wildland recreational activities. *Journal of Outdoor Recreation, Education, and Leadership*, 10(3), 197–211. https://doi.org/10.18666/JOREL-2018-V10-I3-8382

Hung, H. J. (2012). A study on leisure benefits breaking through leisure activities. *Journal of National Taiwan Normal University*, 3(4), 77-92, https://doi.org/10.3390/ijerph182010790

Karaçar, E. ve Göker, G. (2019). Boş zaman ve rekreasyonun tarihsel gelişimi. Yayla, Ö. ve Karaçar, E. (Ed.) *Rekreasyon Yönetimi (Güncel Animasyon Uygulamaları).* Detay yayıncılık, 19-26.

Karademir, D. C. (2022). *Rekreatif amaçlı tenis oynayan bireylerin algıladıkları rekreasyonel fayda serbest zaman doyumu ve mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Tez no.713427)[Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü] Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Karaküçük S. (2005). *Rekreasyon.* Gazi Kitapevi, 59-229.

Karaküçük, S. (2008). *Rekreasyon: Boş zamanları değerlendirme*. Gazi Kitabevi.

Kavlak, T., H., Düzgün, E., Karaçar, E. ve Zararsız, F., H. (2021). Tiyatro Oyuncularının Boş Zaman Tatminleri ve Yaşam Doyumları Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 8(1), 73-93.

Kesebir, P., ve Diener, E. (2008). In pursuit of happiness: Empirical answers to philosophical questions, *Perspectives on Psychological Science,* 3, 117-125

Korobeinikova L, Yermakova T, Korobeynikov G, Vitenko D. (2024). Recreational and rehabilitation aspects of psychological health and well-being of students: a systematic review. *Physical Culture, Recreation and Rehabilitation,* 3(2):70–85. https://doi.org/10.15561/physcult.2024.0204

Kürkçü-Akgönül, E., Musa, M.,Bozkurt, Ç.ve Bayansalduz, M. (2023). Rekreatif etkinliklere katılan yetişkin bireylerde rekreasyon fayda düzeylerinin incelenmesi, *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1), 113-124.

Li, C.-L., ve Wang, C.-Y. (2012). The factors affecting life satisfaction: Recreation benefits and quality of life perspectives. Sports & Exercise Research, 14(4), 407–418. https://doi.org/10.5297/ser.1404.001

Lyubomirsky, S., King, L., ve Diener, E. (2005). The benefts of frequent positive afect: Does happiness lead to success?, *Psychological Bulletin*, 131, 803-855.

Mackenzie, S. H. ve Hodge, K. (2019): Adventure recreation and subjective well-being: a conceptual framework, *Leisure Studies*, https://doi.org/ 10.1080/02614367.2019.157747

McCabe S, Johnson S (2013) The happiness factor in tourism: subjective well-being and social tourism, *Annals of Tourism Research*, 41:42–65. https://doi.org/10.1016/j. annals.2012.12.001

Meyer, H. D., Brightbill, C. K., Sessoms, H. D. (1969). *Community Recreation.* Prenctice-Hall Publisher, 29-34.

Munusturlar, S. (2016). Boş zaman ve rekreasyon kavramı. Akyıldız Munusturlar, M. (Editör) *Rekreasyon Yönetimi*, Anadolu University Yayınları, 2-26.

Ogapor, J. O., Irem, N., E., Apie, M., A., Bepeh, M., I., Aduma, P. O. ve Aminu, S. S. (2024). ınfluence of recreational activities on stress, subjective wellbeing and job satisfaction among lecturers ın university of Calabar, *Global Journal of Educational Research*, 23(1), 31-41, https://dx.doi.org/10.4314/gjedr.v23i1.4

Özdemir, O., & Kılınç, Z. (2024). Antalya ilinde rekreasyon amaçlı spor yapan bireylerin yaşam tatmini ve rekreasyon fayda düzeylerinin incelenmesi. *Ulusal Kinesyoloji Dergisi,* 5(1), 1–10.

Öztürk, Y. (2022) Rekreasyon fayda farkındalığı ve yaşam doyum düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi,* 13(36), 1237-1250.

Parlak, T. (2023). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin rekreasyon fayda algıları ile mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Tez no.801432) [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Parsons, H., Mackenzie, S. H., Filep, S. ve. Brymer, E. (2019). Subjective well-being and leisure. Filho, W. L., Wall, T., Azul, A. M., Brandli, L. ve Özuyar, P. G. (Eds.) *Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals: Good Health and Well-being*. (pp.1-10) Springer

Pressman, S. D., Matthews, K. A., Cohen, S., Martire, L. M., Scheier, M., Baum, A., & Schulz, R. (2009). Association of enjoyable leisure activities with psychological and physical well-being. *Psychosomatic Medicine*, 71(7), 725–732. https://doi.org/10.1097/PSY.0b013e3181ad7978

Rosa, C. D., Larson, L. R., Collado, S. ve Menuchi, M. R. T. P. (2024). Associations between well-being and nature-based recreation: A cross-sectional study among adults in the United States, Brazil, and Spain. *Journal of Environmental Psychology*, 99. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2024.102438

Rossman R.J. ve Schlatter E.B. (2000). *Recreation programming design leisure experiences*, (Third Edition). United States: Sagamore Publishing

Santini, Z. I., Koushede, V. J., Hinrichsen, C., Nelausen, M. K., Madsen, K. R., Meilstrup, C., Koyanagi, A. ve Nielsen, L. (2021). Challenging leisure activities and mental health: Are they more beneficial for some people than for others? *Mental Health and Social Inclusion.* https://doi.org/10.1108/MHSI-06-2021-0033

Sarol, H., Polat, S. Ç. ve Ekinci, E. (2024). Perceived health outcomes of recreation and happiness: Exploring the mediating role of resilience. *Frontiers in Public Health*, 12, https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1383367

Satılmış, S. E, Ekinci, N. E., & Güler, Y. (2022). Pandemi sürecinde bireylerin rekreasyon farkındalık düzeyleri ile yaşam kalitesi arasındaki ilişki. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi,* 5(4), 769-784, https://doi.org/10.38021asbid.1161540

Shah, A. J., Khan, A., Rehman, H. U., Roman, S., Khan, M. J., Waqas, M., ve Ahmad, K. (2017). Impact of recreational activities upon psychological wellbeing. *International Journal of Physical Education and Sports,* 2(6), 19–23.

Twilley, D., Holland, W. H., & Morris, L. (2022). Investigating recreation activity type on college students' subjective well-being and leisure satisfaction. *Journal of Education and Recreation Patterns* (JERP), 3(2), 175-192. https://doi.org/10.53016/jerp.v3i2.73

Ulu, E. K. (2022). *Aşçılarda akış deneyimi, iş tatmini ve öznel iyi oluş ilişkisi* (Tez no. 734506) [Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ulukan, H., & Ulukan, M. (2024). Engelli sporcularda rekreasyonel faaliyetlerin önemi. İ. Kara & E. Çinibulak (Eds.), *Spor bilimlerinde güncel araştırmalar ve uygulamalar* (ss. 61–68). Duvar Desing Yayıncılık.

Ural, A., & Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi* (4. baskı). Detay Yayıncılık.

Wheatley, D. ve Bickerton, C. (2017). Subjective well-being and engagement in arts, culture and sport. *Journal of Cultural Economics*, 41, 23–45

Yaşar, Y. ve Direkçi, V. (2025). Rekreasyon yönetimi: Türkiye ve dünya perspektifi. M. Gönen, M. A. Ceyhan, ve Z. Çakır (Eds.), *Sporda güncel araştırmalar: Fiziksel, psikolojik ve sosyal perspektifler* (ss. 24–36). Duvar Yayıncılık.

Yıldız, A. (2025). Rekreasyonel spor yapan bireylerin iyi oluş ve etkinlik doyum düzeylerinin incelenmesi [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]

Yurdakul, E. M., Karaçar, E., Çilesiz, E., Atak, O. & Ünal, A. (2025). The Impact of Therapeutic Recreation Practices on the Quality of Life, Mental Well-Being and Self-Esteem of Young Adults. Researches on Multidisciplinary Approaches (Romaya Journal), 5(1), 52-66.

Zhang, C., Qing, N. ve Zhang, S. (2021). The impact of leisure activities on the mental health of older adults: The mediating effect of social support and perceived stress. *Journal of Healthcare Engineering*, 2021, https://doi.org/10.1155/2021/6264447

Zorba, E. ve Yermakhanov, B. (2022). Rekreasyonda yaşam kalitesi ve fiziksel aktivitenin yeri ve önemi. International *Journal of Contemporary Educational Studies,* 8 (1), 182-197.

Zwart, R., ve Ewert, A. (2022). Human health and outdoor adventure recreation: Perceived health outcomes. *Forests,* 13, 869. https://doi.org/10.3390/f13060869

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1707-1727 | Araştırma Makalesi

Despotik Liderlerin Meşruiyet İnşası: Hitler, Stalin ve Kim Jong Un Örnekleri Üzerinden Kitlelerin İtaat Dinamikleri

Âdem Çaylak [1]

Öz

Siyasal iktidar, yalnızca hukuki ve kurumsal düzenlemelerle değil, aynı zamanda yönetilenlerin rızasıyla da pekişir. Ancak tarihsel deneyimler göstermektedir ki kitleler her zaman özgürlükçü ve çoğulcu yönetimleri tercih etmez; aksine, baskıcı rejimlere de gönüllü olarak itaat edebilirler. Peki, kitleler neden otoriter liderlere boyun eğer? Bu çalışma, despotik liderlerin halkın rızasını nasıl ürettiğini ve iktidarlarını nasıl sürdürülebilir hale getirdiğini incelemektedir. Makalede, Adolf Hitler, Joseph Stalin ve Kim Jong Un'un yönetimleri karşılaştırmalı olarak ele alınarak, otoriter liderlerin meşruiyet devşirme yöntemleri analiz edilmektedir. Bu üç liderin farklı ideolojik ve tarihsel bağlamlara sahip olmalarına rağmen benzer stratejilerle otoritelerini pekiştirdiği öne sürülmektedir. Çalışmada, liderlerin kitlelerden nasıl itaat devşirdiği; umut-korku dengesi, ideolojik manipülasyon, propaganda teknikleri ve lider kültü inşası gibi araçlar üzerinden incelenecektir. Hitler, Nazi ideolojisi aracılığıyla Alman toplumunu ırksal üstünlük ve ulusal yeniden doğuş fikriyle birleştirmiştir. Stalin, Sovyetler Birliği'nde işçi sınıfının iktidarı söylemiyle bir korku ve sadakat düzeni kurmuştur. Kim Jong Un ise totaliter bir mirası devralarak, milliyetçi juche ideolojisini mutlak bağlılık aracı haline getirmiştir. Bu analiz, despotizmin belirli bir ideolojiyle sınırlı olmadığını ve otoriter rejimlerin benzer rıza üretme ve tahakküm mekanizmaları geliştirdiğini göstermektedir. Aynı zamanda çalışma, halkın otoriter liderlere neden ve nasıl rıza gösterdiğini anlamak için psikososyal dinamikleri, ideolojik manipülasyonları ve lider karizmasının etkisini açıklamaktadır. Bu bağlamda, otoriter rejimlerin sadece baskı yoluyla değil, aynı zamanda duygu yönetimi, söylem inşası ve toplumsal psikoloji üzerinde kurduğu hâkimiyetle de ayakta kaldığı ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Despotizm, İktidar, Meşruiyet, İtaat, Liderlik, Otoriterizm.

Çaylak, A. (2025). Despotik Liderlerin Meşruiyet İnşası: Hitler, Stalin ve Kim Jong Un Örnekleri Üzerinden Kitlelerin İtaat Dinamikleri. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1707-1727. https://doi.org/10.15869/itobiad.1649688

Geliş Tarihi	02.03.2025
Kabul Tarihi	16.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

[1] Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye, ademcaylak@gmail.com, ORCID:0000-0003-3198-2353.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1707-1727 | Research Article

The Construction of Legitimacy by Despotic Leaders: Dynamics of Mass Obedience Through the Cases of Hitler, Stalin, and Kim Jong Un

Âdem Çaylak [1]

Abstract

Political power is consolidated not only through legal and institutional arrangements but also through the consent of the governed. Historical experience shows, however, that the masses do not always prefer liberal and pluralistic forms of governance; on the contrary, they may willingly submit to repressive regimes. Why, then, do people obey authoritarian leaders? This study examines how despotic leaders generate public consent and make their rule sustainable. By comparatively analysing the regimes of Adolf Hitler, Joseph Stalin, and Kim Jong Un, it explores the legitimacy-building strategies of authoritarian leaders. Despite their differing ideological and historical contexts, these three leaders are argued to have reinforced their authority through similar methods. The research investigates how such leaders secure obedience from the masses by focusing on tools such as the manipulation of hope and fear, ideological indoctrination, propaganda techniques, and the construction of a cult of personality. Hitler unified German society under Nazi ideology by promoting notions of racial superiority and national rebirth. Stalin established a system of fear and loyalty in the Soviet Union under the banner of working-class rule. Kim Jong Un, inheriting a totalitarian legacy, transformed the nationalist Juche ideology into a vehicle for absolute devotion. This analysis demonstrates that despotism is not confined to any single ideology, and that authoritarian regimes tend to develop similar mechanisms for generating consent and maintaining domination. It also explains the psychosocial dynamics, ideological manipulations, and the role of charismatic leadership in fostering popular acquiescence. In this context, the study reveals that authoritarian regimes endure not solely through coercion, but also by exercising control over emotions, shaping discourse, and exerting influence on collective psychology.

Keywords: Despotism, Power, Legitimacy, Obedience, Leadership, Authoritarianism.

Çaylak, A. (2025). The Construction of Legitimacy by Despotic Leaders: Dynamics of Mass Obedience Through the Cases of Hitler, Stalin, and Kim Jong Un, *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 14(3), 1707-1727. https://doi.org/10.15869/itobiad.1649688

Date of Submission	02.03.2025
Date of Acceptance	16.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Prof. Dr., Kocaeli University, Faculty of Political Science, Deparment of Politics and Social Science, Kocaeli, Türkiye, ademcaylak@gmail.com, ORCID:0000-0003-3198-2353.

Giriş

Antik Yunanca'da *despotes*, "köle sahibi efendi" anlamına gelmekteydi. Aristoteles, Yunan şehir devletleri dışındaki tüm yönetim biçimlerini "despotik" olarak nitelendirerek bu terime siyasal bir boyut kazandırmış, Batılı düşünürler de bu geleneği devam ettirerek Batı dışındaki yönetimleri despotizmle ilişkilendirmiştir (Berkes, 1978, s. 23). Orta Çağ filozoflarından Occamlı William ve Padovalı Marsillius, despotizmi yalnızca dünyevi iktidarla sınırlı görmemiş, aynı zamanda Katolik Kilisesi'nin "*plenitudo potestatis*" iddiasıyla dünyevi ve ruhani gücü tek elde toplama arzusunu da despotizmin bir tezahürü olarak değerlendirmiştir (Gökçe, 2019, s. 47). Machiavelli doğrudan "despotizm" terimini kullanmasa da *Il Principe* (Prens) adlı eserinde, Osmanlı toplumunun hükümdarın mutlak otoritesi altında olduğunu, halkın hükümdara köle gibi bağlı bulunduğunu ileri sürmüştür (Machiavelli, 2020, s. 19).

Despotizm kavramı, 16. yüzyılın sonlarına kadar akademik ve siyasal tartışmalarda sınırlı bir yer tutmuşsa da 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa siyasetinde mutlakiyetçi monarşilere yönelik eleştirilerle yaygınlaşmıştır. Özellikle XIV. Louis'nin otoriter yönetimini eleştirmek için kullanılan kavram, 1740 yılında *Académie Française* tarafından tanımlansa da zamanla yalnızca Batı dışındaki siyasal sistemlere atfedilmeye başlanmıştır. Montesquieu, *Yasaların Ruhu* eserinde yönetim biçimlerini cumhuriyetçi, monarşik ve despotik olmak üzere üçe ayırmış ve despotizmi, hukukun üstünlüğüne dayanmayan keyfi yönetim biçimi olarak tanımlamıştır. Ona göre, Doğu toplumlarında bireyler tembel, haz düşkünü ve eğitimsiz olduğundan, despotizm bu toplumların doğasına en uygun yönetim şekliydi (Montesquieu, 2001, s. 25-34).

Despotizmin Doğu toplumlarıyla özdeşleştirilmesi, yalnızca siyasal sistemlere yönelik bir oryantalist bakış açısı ile sınırlı kalmamış, dinî yönetim anlayışıyla da ilişkilendirilmiştir. Montesquieu, Doğu despotizmini, yasalar yerine dinî öğretilerle yönetilen bir sistem olarak tanımlamış (Montesquieu, 2001, s. 33-34) ve bu görüşü 18. yüzyıl Fransız ansiklopedistleri arasında yaygınlık kazanmıştır. Örneğin, Condorcet, İslam'ı köleliği ve despotizmi pekiştiren bir unsur olarak görürken, Helvétius, Doğulu hükümdarları tebaalarının kanını emen birer vampir olarak nitelemiş ve dinin, halkın zihnini korku ve umut mekanizmalarıyla kontrol altına aldığını iddia etmiştir (Curtis, 2009, s. 59). Edward Said'in belirttiği gibi, bu tür oryantalist söylemler, Batı'nın kendi siyasal ve kültürel üstünlüğünü meşrulaştırma çabasıyla şekillenmiş ve Doğu'yu irrasyonel, değişime kapalı ve mutlakiyete mahkûm bir yapı olarak temsil etmiştir (Said, 1982).

Montesquieu, ansiklopedistler ve diğer Batılı oryantalistlerin iddialarının aksine, tarihsel deneyimler despotizmin yalnızca Doğu'ya özgü olmadığını, seküler rejimlerin de en az dinî rejimler kadar despotik yönetimler üretebildiğini göstermektedir. Tocqueville, *Democracy in America* adlı eserinde despotizmin yalnızca bireysel bir mutlakiyetçilikle değil, çoğunluğun baskısıyla da ortaya çıkabileceğini vurgulamış ve sivil toplum kuruluşlarının tek bir grubun mutlak egemenliğini frenlemenin temel mekanizmalarından biri olduğunu ileri sürmüştür (Tocqueville, 2012, s. 306-307).

Batılı düşünürler, Doğu toplumlarında sivil toplumun ve aracı kurumların yokluğunu despotizmin temel nedeni olarak görmüşlerdir (Wittfogel, 1963; Anderson, 1974, s. 366-367). Ancak bu yaklaşım oryantalist bir genelleme içermektedir. Örneğin Batı literatüründe doğu despotizminin tipik bir örneği olarak incelenen Osmanlı toplumu,

tarihsel özgül koşullarda geliştirdiği vakıf, cemaat, tarikat, lonca vb. ara kurumlara sahipti (Çaylak, 2018, s. 38-42). Büyük Selçuklular ve bilhassa Türkiye Selçuklularından miras alınan vakıf yapıları Osmanlılar Anadolu'da hâkim olduktan sonra geliştirilmiş ve bu vakıflar vasıtasıyla camiler, kervansaraylar, köprüler vb. pek çok imar ve bayındırlık hizmeti yürütülmüştür. Bunun yanında kendine has tarihsel koşullar altında oluşmuş bu aracı kurumlar, Anadolu'nun Türkleşmesine büyük katkılar sağlamıştır (İpşirli, 2019, s. 45). Dolayısıyla doğu despotizmi genellemesi altında Batılı literatürüne istinaden Osmanlı toplumunda yöneten ve yönetilenler arasında aracı kurumların olmadığı yargısına varmak gerçekleri yansıtmaktan uzaktır (Ortaylı, 1979, s. 126; Mardin, 1992, s. 22-23).

Osmanlı toplumunda Batı'daki anlamıyla olmasa da devlet ile birey arasında belirli aracı kurumlar mevcuttu. Cemaatler, loncalar ve diğer geleneksel yapılar, yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkilere aracılık etse de devletten tam anlamıyla bağımsız bir özerk güç haline gelememiştir (Mardin, 1992, s. 22). Bunun nedeni, Osmanlı'da özel mülkiyetin gelişmemesi ve ekonomik özerkliğin olmamasıdır. Dolayısıyla, Doğu toplumlarında aracı kurumların yokluğu değil, bu kurumların devlete bağımlılığı esas mesele olarak ele alınmalıdır.

Hannah Arendt, despotizmi yalnızca belirli ideolojik çerçevelerle sınırlamamakta, aksine, siyasetin tahakküm ve egemenlik ilişkilerine indirgenmesi durumunda özgürlüğün toplumsal bağlamından koparılarak bireyin iç dünyasına hapsedileceğini öne sürmektedir (Arendt, 2012, s. 198). *The Human Condition* (*İnsanlık Durumu*) adlı eserinde Arendt, insan eylemlerini üç hiyerarşik düzeyde ele alır: emek, iş ve eylem. Ona göre, bireylerin kamusal alanda söz söyleyip müzakere süreçlerine katılmadıkları sürece gerçek anlamda özgür olmaları mümkün değildir (Arendt, 2018). Bu bağlamda Arendt, liberalizmi, bireyin özel alandaki özgürlüğüne vurgu yaparak siyaseti yalnızca yöneten-yönetilen ilişkisine indirgediği için eleştirmekte ve Batılı siyaset teorisini iktidara sınırsız egemenlik bahşetmekle suçlamaktadır (Arendt, 2012, s. 210).

Arendt'in *The Origins of Totalitarianism* (*Totalitarizmin Kaynakları*) adlı eserinde örnek gösterdiği Nazi Almanyası ve Stalin dönemi Sovyetler Birliği, despotizmin yalnızca dinî rejimlerle sınırlı olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Arendt'e göre, emperyalizmin en önemli etkilerinden biri toplumsal sınıfların çözülmesi ve bunun sonucunda toplumların homojenleşerek "kitle" hâline gelmesidir. Hitler ve Stalin, iktidarlarını yalnızca baskı yoluyla değil, aynı zamanda kitle desteğini mobilize ederek ve yönlendirerek pekiştirmiştir (Arendt, 1962, s. 472).

Despotizm çoğunlukla oryantalist bir perspektifle Doğu'nun irrasyonel ve duygusal yapısına atfedilmişse de aslında modern yönetim biçimlerini analiz etmek için kritik bir kavram olarak varlığını sürdürmektedir. 21. yüzyılda despotizmin yeni formları, geleneksel mutlakiyetçi rejimlerden farklı olarak, bireylerin bilinçlerini manipüle etme, yaşamlarına doğrudan müdahil olma ve halkın desteğini rıza üreterek sağlama gibi yöntemlerle kendini göstermektedir. John Keane'in *The New Despotism* (*Yeni Despotizm*) adlı çalışmasında belirttiği gibi, günümüz despotizmleri biçimsel anlamda demokratik yapılar içinde kendini var edebilmekte, medya aracılığıyla iç ve dış tehdit söylemlerini pekiştirerek yukarıdan aşağıya bağımlılık ilişkileri yaratmaktadır (Keane, 2020, s. 13). Böylece, modern despotik rejimler, yalnızca baskıcı aygıtlar yoluyla değil, gönüllü itaat mekanizmalarını besleyen güç piramitleri aracılığıyla da sürdürülebilirlik

kazanmaktadır.

Siyasal iktidarın despotik eğilimler sergilemesinin temel amacı, kontrol mekanizmalarını güçlendirmek ve tahakkümün sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Despotik yönetimler, ya yeni bir iktidar inşa etme sürecinde ya da mevcut iktidarı kalıcılaştırma aşamasında bu tür baskı mekanizmalarına başvurur. Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramı, bu noktada despotik iktidarların işleyişini anlamak açısından bir çerçeve sunar. Gramsci'ye göre hiçbir iktidar yalnızca baskı yoluyla varlığını sürdüremez; iktidar, zorun yanı sıra rıza üretme mekanizmalarıyla da desteklenmelidir (Gramsci, 1971, s. 12-13). Despotik yönetimler de toplumsal rızayı tesis etmek ve pekiştirmek adına ideolojik aygıtları devreye sokar.

Louis Althusser, devletin ideolojik ve baskı aygıtları arasındaki ayrımı vurgulayarak, iktidarın yalnızca zor kullanarak değil, eğitim, aile, din, medya ve kültürel üretim yoluyla bireyleri belirli bir dünya görüşüne koşullandırarak da işlediğini öne sürmüştür (Althusser, 2014). Despotik rejimler, bireylerin düşünce yapısını erken yaşlardan itibaren şekillendirmek için eğitim sisteminde ideolojik tekeli elinde tutar ve ailevi değerler, dinî söylemler ve medya aracılığıyla bireylere belirli bir kimlik inşa eder. Böylece, bireylerin neyi tüketmesi, nasıl yaşaması, hangi değerlere bağlı kalması gerektiği önceden belirlenmiş bir çerçeveye oturtulur. Bu süreç, Michel Foucault'nun biyopolitika kavramıyla örtüşmektedir; bireyin yalnızca siyasal ve hukuki boyutuyla değil, gündelik yaşam pratikleriyle de denetim altına alınması, iktidarın sürdürülebilirliğini sağlayan mekanizmalardan biridir (Foucault, 1975, s. 135-140).

Bireyler, kendilerine sunulan değerler ve yaşam tarzlarını içselleştirdiğinde, despotik iktidar meşruiyetini rıza yoluyla pekiştirmiş olur ve geniş çaplı bir toplumsal direnişle karşılaşmaz. Ancak, ekonomik krizler, toplumsal huzursuzluklar ve siyasal istikrarsızlık dönemlerinde, bireyler kendilerine dayatılan normların ve değerlerin aslında kendi tercihleri olmadığını fark etmeye başlayabilir. Bu noktada, Sheldon Wolin'in "tersine totalitarizm" kavramı devreye girer; Wolin, modern otoriter rejimlerin doğrudan baskı yerine, ekonomik ve sosyal yapılar üzerinden kurulan dolaylı denetim mekanizmalarıyla işlediğini, ancak bu mekanizmaların kriz dönemlerinde baskıcı yöntemlerle desteklenmek zorunda kaldığını vurgular (Wolin, 2008, s. xvii).

Bu süreçte, rızaya dayalı hegemonik düzenin sarsılması, despotik yönetimleri daha açık baskı ve zor kullanmaya yöneltebilir. Normal koşullarda özgürlükçü ve demokratik bir yönetim algısı yaratmayı başaran bir rejim, doğrudan baskıya başvurduğunda despotik karakteri çok daha belirgin hale gelir. Ancak, baskıya maruz kalan her toplum direnç göstermeyebilir. Bireyler, kimi zaman iktidarın otoritesine karşı koymak yerine, itaat etmeyi ve mevcut düzen içinde güvenlik aramayı tercih edebilir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'nda Adolf Hitler ve Sovyetler Birliği'nde Joseph Stalin, geniş halk destekleriyle iktidara gelmiş, yürüttükleri politikalar nedeniyle hoşnutsuzluk duyan kesimler üzerinde baskı ve zulüm uygulamalarına rağmen, yönettikleri toplumların büyük bir bölümü tarafından benimsenmeye devam etmişlerdir. Benzer şekilde, günümüz Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (*Kuzey Kore*), komünist ve demokratik bir cumhuriyet olduğu iddiasını taşımakla birlikte, üç kuşaktır babadan oğula geçen, dışa kapalı bir veraset sistemiyle yönetilmektedir. Bu yönetim biçiminde, muktedir aile, yönetilen halkın homojen ve kitlesel desteğine dayanmaktadır. Biri faşist, ikisi komünist ideolojiyi benimsemiş olan; ikisi 20. yüzyılın ortalarında şekillenmiş, biri

günümüzde varlığını sürdüren bu üç despotik yönetimin ortak noktası, uyguladıkları sert baskıya rağmen yönetilenler tarafından desteklenmeleridir.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak tasarlanmış bir kavramsal analiz ve betimleyici karşılaştırmalı inceleme çalışmasıdır. Araştırmanın amacı, despotik liderlerin halktan nasıl rıza devşirdiğini ve bunu hangi stratejik araçlarla meşrulaştırdığını teorik bir bağlamda tartışmaktır. Bu çerçevede, Adolf Hitler, Joseph Stalin ve Kim Jong Un'un liderlikleri, umut-korku dengesi, ideolojik manipülasyon, propaganda ve lider kültü kavramları doğrultusunda karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Veri olarak, ilgili dönemlere dair lider metinleri, politik literatür, ikincil kaynaklar ve nitel metin analizine uygun kaynak metinler kullanılmıştır. Araştırma sürecinde doğrudan içerik çözümlemesi yapılmamakla birlikte, kuramsal analiz yöntemiyle belirlenen tema başlıkları altında üç liderlik örneği karşılaştırmalı olarak yapılandırılmıştır. Çalışma boyunca Gramsci'nin hegemonya, Althusser'in ideolojik aygıtlar ve Weber'in karizmatik otorite yaklaşımları temel teorik çerçeve olarak benimsenmiştir. Bu teorik araçlar, liderlerin otorite inşasında başvurduğu rıza üretim tekniklerinin analiz edilmesine yardımcı olmuştur. Araştırma, açıklayıcı ve kuramsal bir çözümleme olma niteliğiyle ampirik veri toplamaya dayanmamakta, tarihsel ve düşünsel verilerden yararlanarak kuramsal bir modelleme sunmaktadır.

1. Umut-Korku

Umut ve korku, geleceğe yönelik beklentileri ifade eden iki temel ruh hâlidir. Bilinmezliğin hâkim olduğu durumlarda beliren bu duygular, bireyde endişe ve kararsızlık yaratır. Spinoza, umudu ve korkuyu insanın dışsal koşullara maruz kalma hâli olarak değerlendirmiş ve bu duyguların ruhun yetkinliğini azaltarak bireyi edilginleştirdiğini vurgulamıştır (Spinoza, 1941, s. 90-93). Ona göre, inanç ve hurafelerin etkisi altındaki bireyler, umut ile korku arasında sıkışıp kalır ve bu durum onların daha kolay yönlendirilmesine zemin hazırlar (Spinoza, 2007, s. 5).

Spinoza, Yahudi teolojisine dayalı bir eğitim almış bir filozof olarak, dinî geleneklerde umut ve korku dengesinin bireylerin davranışlarını yönlendirmede nasıl bir araç olarak kullanıldığının farkındadır. Benzer şekilde, İslam düşüncesinde de "havf" (korku) ve "recâ" (umut) dengesi, bireyin sağlıklı bir ruh hâline sahip olmasının ve sorumluluk bilinciyle hareket etmesinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilir (Gökcan, 2016). Bu bağlamda, siyasi otoriteler de umut ve korkuyu, toplum üzerinde tahakküm kurmanın ve bireyleri belirli ideolojik kalıplar içinde tutmanın aracı olarak kullanmaktadır.

Değişime karşı direnç ve statükoyu koruma eğilimi, yalnızca güç araçlarına sahip olmakla açıklanamaz; bireylerin geleceğe dair duydukları umut veya korku da bu süreçte belirleyici bir rol oynar. Hoffman, *Kesin İnançlılar* adlı eserinde, geleceğe dair inancın değişimi desteklediğini, ancak korkunun statükoyu güçlendirdiğini vurgulayarak şu tespitte bulunur:

> Sakat veya orta yaşını geçmiş kişilerin muhafazakârlığı da geleceğe yönelik korkudan doğmaktadır. Bunlar herhangi bir değişikliğin iyilikten çok kötülük getireceğine inanırlar. Düşkün yoksulun da geleceğe ait iyi bir inancı yoktur. Bunlar için gelecek, içine mayınlı tuzaklar gizlenmiş bir yol gibi görünür. Bu yolda dikkatli yürümek gerekir. Herhangi bir değişiklik başlarının derde girmesi anlamına gelecektir

(Hoffman, 2017, s. 15-16).

Bu bağlamda, otoriter yönetimler, halkı mevcut düzene bağlamak ve muhtemel bir değişimi engellemek için korku unsurunu kullanırken, geleceğe dair ümit vadeden söylemlerle de meşruiyetlerini pekiştirmeye çalışmaktadır.

Büyük toplumsal değişim hareketlerine katılmak için bireylerin yalnızca mevcut durumdan hoşnutsuz olması yeterli değildir; aynı zamanda mutlak bir yoksulluk içinde olmamaları ve güçlü bir inanç sistemine, lider figürüne ya da üstün bir idealin rehberliğine sahip olmaları gerekir. Bunun yanı sıra, giriştikleri büyük hamlenin karşılaşacağı zorluklardan habersiz olmaları da mobilizasyon sürecinin önemli bir unsurudur (Hoffman, 2017, s. 15-16).

Hoffman'ın tespitlerinden yola çıkarak, toplumlarda gerçekleşen köklü değişimlerin yönetilenlerin büyük çoğunluğu tarafından endişe ve tedirginlikle karşılandığı söylenebilir. Bu nedenle, siyasi liderler, değişim korkusunu manipüle ederek iktidarlarını korumaya çalışır. Bunun bir yolu, liderin kendi iktidarını kötü ve çöküşe sürüklenmiş bir dönemin sonu, aynı zamanda parlak bir geleceğin başlangıcı olarak sunmasıdır. Bu söylemde, geçmişteki yönetimler ve ideolojiler şeytanlaştırılır ve eğer mevcut liderlik sona erse, ülkenin karanlık bir döneme geri döneceği korkusu yayılır. Böylece, liderler, kendi yönetimlerini mutlak bir gereklilik olarak sunarak kitlelerin rızasını pekiştirir.

Bu stratejinin çarpıcı bir örneği Adolf Hitler'in *Kavgam* (*Mein Kampf*) adlı eserinde kullandığı söylemdir. Hitler, Almanya'nın içinde bulunduğu krizi bir hastalığa benzeterek, ülkenin ancak kendisi gibi bir liderin öncülüğünde iyileşebileceğini ima eder. Alman halkının çöküş sürecine girdiğini iddia eden Hitler, halkın geçmiş yönetimler yüzünden köklü bir bozulma yaşadığını ve ancak radikal bir dönüşüm ile kurtulabileceğini öne sürer:

> Alman milleti için, uzun zamandan beri hafif bir şekilde bulunan hastalığın birdenbire müthiş bir felaket hâlini alması adeta sevinç duyulacak bir olay kabul edilebilir. Eğer bu böyle olmasaydı, millet daha yavaş yavaş, fakat muhakkak surette yok olup gidecekti. (...) Sonunda köylü-şehirli dengesi tamamen bozuldu, işsizlik insanları avucunun içine aldı ve sınıflar arasındaki bağlar koptu. İktisadi gelişmeye rağmen ümitsizlik daha da derinleşti ve herkes bu durumun sürdürülemez olduğu kanısına vardı (Hitler, 2018, s. 91).

Hitler'in bu söylemi, modern otoriter liderlerin krizleri nasıl araçsallaştırdığına dair klasik bir örnek teşkil eder. Lider, mevcut düzeni "çöküş", kendi iktidarını ise "yeniden doğuş" olarak tanımlayarak, halkı korku ve umut arasında bir dengeye hapseder. Benzer stratejiler, diğer despotik yönetimlerde de gözlemlenir; mevcut yönetimi desteklemenin bir zorunluluk olduğu algısı yaratılarak, halkın muhtemel alternatiflerden duyduğu korku pekiştirilir (Arendt, 1962, s. 348-350).

Otoriter liderlerin kitleleri mobilize etmek için kullandıkları temel stratejilerden biri, geçmişin radikal biçimde şeytanlaştırılması ve kendi yönetimlerinin alternatifsiz bir kurtuluş reçetesi olarak sunulmasıdır. Halkın kolektif hafızasında korku ve umudun belirli bir biçimde inşa edilmesi, despotik iktidarların en önemli rıza üretme mekanizmalarından biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Geçmişi şeytanlaştırma stratejisi, özellikle ekonomik krizler, toplumsal huzursuzluklar ve siyasi çalkantı dönemlerinde daha etkili hale gelir. Liderler, kendilerinden önceki yönetimleri başarısız, yozlaşmış ve ihanet içinde olarak tanıtarak, kendi iktidarlarını bir kurtuluş hareketi olarak sunarlar. Bunun karşıtı olan ikinci strateji ise "altın çağ" mitinin yaratılmasıdır. Bu strateji, halkı ulusal bir uyanış sürecine inandırarak, liderin desteğiyle ülkenin geçmişteki "görkemli ve ihtişamlı" dönemlerine geri döneceği umudunu empoze etmeyi amaçlar. Bu iki söylem bir arada işlediğinde, halkın liderin yönetimine koşulsuz bağlılık göstermesi daha kolay hale gelir.

Hitler, bu stratejiyi en iyi kullanan liderlerden biridir. *Kavgam* (*Mein Kampf*) adlı kitabında, Almanya'nın çöküş sürecinde olduğunu iddia ederek, halkı ulusun yeniden doğuşuna katkı sunmaya çağırır. Geçmişi bir "yozlaşma dönemi" olarak sunarken, kendi liderliğinde Almanya'nın yeniden yükseleceğini ima eder:

> Esasen prenslerin ve halkın, yeniden Almanların muhteşem bir idare ile gelecek için bir imparatorluk kurmak ve imparatorluk tacını yüceltmek yolundaki istekleri, parlamentoda nutuk atma ve gevezelik yapmakla değil, Paris Cephesindeki kuşatmanın gök gürültüsünü andıran patlamaları ile ortaya kondu. (...) Sonra gözleri kamaştıran parlaklıkta bir gelişme başladı. (...) Ama şimdi imparatorluğun ve Alman milletinin düşüşü öyle derin olmuştu ki, herkes baş dönmesine kapılarak, akıl ve histen yoksun kalmıştır. Geçmişin haşmetini akla getirmenin imkânı yok. Eski devrin büyüklüğü ve güzelliği, bugünün sefaleti yanında bir rüya gibi göze çarpıyor. (Hitler, 2018, s. 91).

Hitler'in bu söylemi, Alman halkının ulusal tarihine bir altın çağ miti inşa ederken, aynı zamanda mevcut durumun ne kadar kötü olduğunu vurgulayarak halkı kendisine bağımlı hale getirmeyi amaçlamaktadır. Halkın kolektif kimliği, geçmişteki başarılarla ilişkilendirilirken, "bugünün sefaletinden kurtulmak için" liderin rehberliğine mutlak bağlılık gerektiği mesajı verilir.

Altın çağ miti yaratmak, kitleleri belirli bir hedef doğrultusunda birleştirmeyi ve liderin politik ajandasını meşrulaştırmayı kolaylaştırır. İlk aşamada, kitlelere, tarihlerinde bir zamanlar ihtişamlı bir medeniyet kurdukları fikri aşılanır. Halk, "atalarımız bir kez başardıysa, biz de başarabiliriz" düşüncesine yönlendirilir. Ancak despot lider, bu ihtişamın neden hâlihazırda var olmadığı konusunda yeni bir anlatı inşa eder: Mevcut sefalet, önceki yönetimlerin ihanetinden ve beceriksizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu aşamadan sonra yapılması gereken "hainlerden hesap sormak" ve liderin gösterdiği yol doğrultusunda fedakârlık yapmaktır. Halk, bu süreçte en temel özgürlüklerden mahrum kalmaya bile rıza gösterir, çünkü bu fedakârlık, "altın çağa geri dönmek" uğruna yapılan bir zorunluluk olarak lanse edilir.

Bu strateji yalnızca Hitler'e özgü değildir. Josef Stalin de benzer bir yöntemi Sovyetler Birliği'nde uygulamıştır. Sosyalist devrim vaadiyle iktidara gelen Stalin, kendi yönetimine karşı çıkan herkesi "halk düşmanı" ilan ederek, muhaliflerini bastırma yoluna gitmiştir. Bu söylem yalnızca bireyleri değil, onların ailelerini ve çevrelerini de hedef almıştır. Muhaliflerin yakınları "halk düşmanının babası", "halk düşmanının arkadaşı" gibi etiketlerle damgalanarak kolektif bir korku yaratılmıştır. Stalin'in baskı mekanizmasının en etkili araçlarından biri de muhaliflerin çalışma kamplarına sürgün

edilme tehdidi olmuştur (Khairmukhanmedov, 2007, s. 157).

Sonuç olarak, otoriter liderler halkın kolektif bilincini yönlendirmek için geçmişin şeytanlaştırılması ve altın çağ mitinin yaratılması gibi stratejilere başvururlar. Bu stratejiler, kitlelerin yoksulluk, yaptırımlar, kaos ve terör gibi korku yaratan unsurlar ile ekonomik refah, güvenlik ve ulusal gurur gibi umut veren vaatler arasında sıkışmasını sağlar. Bu ikili yapı, halkın otoriter liderlerin yönetimine rıza göstermesinde kritik bir rol oynar ve iktidarın meşruiyetini pekiştirir.

2. İdeolojik Manipülasyon ve Propaganda

Manipülasyon, bilgileri yönlendirme, seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla değiştirme süreci olarak tanımlanır (TDK, 2023). Gündelik yaşamdan ticarete, profesyonel ilişkilerden siyasete kadar birçok alanda manipülasyon, bireylerin farkında olmadan belirli bir düşünce biçimine yönlendirilmesini amaçlar. Manipülatif ilişkiler, aile dinamiklerinden ibadet pratiklerine, kurumsal yapılardan devlet yönetimine kadar geniş bir yelpazede kendini gösterir (Braiker, 2004, s. 1).

Siyasi manipülasyonun en kritik işlevi, iktidarı otoriteye dönüştürmesidir. Bir yönetimin meşruiyet kazanması, yönettiklerinden rıza almasına bağlıdır; ancak manipülasyon, bu rızanın doğal bir süreç olarak değil, bilinçli olarak inşa edilmesini sağlar (Kapani, 2007, s. 56). Otorite, yalnızca kuvvete veya tehdide dayanmaksızın, bireylerin yönetimi sorgulamadan benimsemesiyle varlık kazanır. Bu noktada, ideolojik manipülasyon ve propanga, bireylerin düşünce biçimlerini iktidarın lehine olacak şekilde dönüştürerek, açık baskı uygulanmasına gerek kalmadan yönetimin sürekliliğini sağlar. Manipülasyonun etkisiyle, insanlar aslında istemedikleri bir şeyi yapmaya veya akıllarına gelmeyecek bir düşünceyi benimsemeye yönlendirilir. Bu durum, demokratik meşruiyetin dayandığı rıza ilkesini zayıflatır ve bireyin özgür iradesini gölgeleyen bir yönlendirme mekanizması oluşturur (Noggle, 2021).

Siyasi manipülasyonun iktidarı ele geçirme ve sürdürme stratejileri, William H. Riker tarafından "herestetik" olarak kavramsallaştırılmıştır. Herestetik, seçmen davranışlarını belirli yönlere kanalize ederek, siyasi aktörlerin rakipleri karşısında avantaj kazanmasını sağlayan manipülatif teknikleri içerir. Bu bağlamda, liderlerin kitleleri yönlendirmek için başvurduğu başlıca stratejilerden biri dil ve söylem manipülasyonudur. Bu strateji ile liderlerin halka "aziz millet", "yüce halk" gibi ifadelerle hitap ederek, milliyetçilik ve kolektif kimlik üzerinden rıza üretir. Diğer bir strateji ise seçim manipülasyonudur. Bu stratejiyi kullanarak siyasi partiler oylarını artırmak amacıyla seçim bölgelerini hileli şekilde yeniden tasarlar ve farklı siyasi gruplar arasında menfaate dayalı iş birlikleri kurar. Üçüncü bir strateji olan kayırmacılık ve seçim ekonomisini kullanarak seçim dönemlerinde belirli bölgelere daha fazla kaynak aktararak iktidar lehine oy kazanılması söz konusu olur. Bu stratejiye hizmet kayırmacılığı da denir. Dördüncü olarak stratejik oylama stratejisi ile seçmenlerin bilinçli şekilde adaylara yönlendirilmesi yoluyla rakipler zayıflatılır. Son olarak gündem kontrolü stratejisiyle ekonomik sıkıntılar veya siyasi başarısızlıkları örtbas etmek amacıyla yapay krizler ve sahte gündemler oluşturulur (Aktan, 2022, s. 123).

Bunların yanı sıra, siyasi iktidarların en sık başvurduğu manipülasyon yöntemleri arasında hâkim ideoloji dayatmak, kolektif maneviyatı harekete geçirmek ve iç-dış düşman travması yaratmak bulunmaktadır (Çaylak ve Kaymal, 2024, s. 575-579). Bu

stratejiler, toplumun dikkatini mevcut sorunlardan uzaklaştırmak ve liderin otoritesini pekiştirmek amacıyla sistematik bir şekilde uygulanır.

İdeolojik manipülasyonun en etkili biçimi, hâkim bir ideoloji oluşturarak bunu geniş kitlelere dayatmaktır. İdeolojiler, dünyayı belirli ve tutarlı bir perspektifle anlamlandırmaya hizmet eder (Örs, 2009, s. 11). Ancak Marksist teoriyle birlikte, ideoloji kavramı "egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eden yanlış bilinç" olarak ele alınmış ve ideolojik manipülasyon, gerçekliği çarpıtan bir "camera obscura" metaforuyla eleştirilmiştir (Marx ve Engels, 1970). Ne var ki, tarihsel süreçte Marksist ideolojiyi benimseyen rejimler de en az faşist yönetimler kadar ideolojik manipülasyon araçlarını kullanarak kitlelerin bilincini yönlendirmiştir. Özellikle sosyalist rejimler, sosyalizmi mutlak bir hakikat tekeli olarak sunmuş ve eşitlikçi söylemi ideolojik hegemonya kurmak için araçsallaştırmıştır.

Siyasi liderler, kendi perspektiflerini özgürlüğü, eşitliği, adaleti, toplumsal huzuru ve güvenliği sağlayacak tek doğru düşünce biçimi olarak sunarak, kitlelerin algılarını yönlendirmektedir. Bu süreç, halkın yalnızca mevcut iktidara rıza göstermesini değil, aynı zamanda ideolojik bir bağlılık geliştirmesini de sağlar. Örneğin, Kuzey Kore'nin kurucu lideri Kim Il Sung, Japon sömürgeciliğine karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi sırasında "*juche*" (*özgüven*) ideolojisini geliştirmiştir. Bu ideoloji, ulusun kendi kaynaklarıyla ayakta kalabileceği ve dış yardımlara ihtiyaç duymadığı fikri üzerine kurulmuştur. Kim Il Sung, *juche*'yi bir devlet ideolojisi haline getirerek, halkı belirli hedefler doğrultusunda mobilize etmeyi başarmıştır (Kakışım, 2017, s. 74).

Kim Jong Un da dedesinden miras kalan juche ideolojisini, Kuzey Kore'nin bekasının temel dayanağı olarak yeniden üretmiştir. 2017 yılına girerken yaptığı yeni yıl konuşmasında, Parti'nin ve halkın ayrılmaz bir bütün olduğunu vurgulamış, Kimilsungizm-Kimjongilizm bayrağı altında yürütülen mücadelenin Kore'nin kaderini belirlediğini ilan etmiştir:

> Değerli Yoldaşlar, her günü devasa mücadelelerle yücelttiğimiz, Juche devriminin tarihinde eşi benzeri görülmemiş büyük bir refah tarihi yarattığımız 2016'yı geride bıraktıktan sonra, yeni yıl 2017'yi görüyoruz. (...) Kimilsungizm-Kimjongilizm bayrağı altında sosyalist davayı başarmak için iddialı bir plan ortaya koyduk. Bu tarihi kongre aracılığıyla, hizmet personelimizin ve halkımızın Partiyi takip ederek Juche yolunda sürekli yürüme konusundaki demir iradesi tam olarak gösterildi. (...) Ülkemiz, Doğu'da hiçbir düşmanın, ne kadar güçlü olursa olsun, kışkırtmaya cesaret edemeyeceği bir nükleer güç, askeri bir dev statüsüne ulaştı (Kim, 2017).

Kim Jong Un'un söylemi, ideolojik manipülasyonun nasıl işlediğine dair klasik bir örnektir. Lider, geçmişteki zorlukları aşan bir devrimci mücadele anlatısı sunarak, halkın kolektif hafızasında bir kahramanlık miti yaratmaktadır. Aynı zamanda, Parti'nin ve halkın kaderinin ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiğini vurgulayarak, bireylerin devlet ideolojisine mutlak bağlılık göstermesi gerektiği mesajını vermektedir (Armstrong, 2013). Bu söylem, ulusal bağımsızlık, sosyalizm ve lider kültü temalarıyla birleşerek, toplumun ideolojik yönlendirilmesini sağlamaktadır.

Manevi duyguların harekete geçirilmesi, iktidarın rıza üretme sürecinde en etkili ve başarı şansı yüksek manipülasyon yöntemlerinden biridir. İdeolojinin dayandığı temel

değerlere bağlı olarak, mobilize edilen manevi unsurlar dinî veya seküler içerikli olabilir.

Seküler manevi değerlerin araçsallaştırılmasına verilebilecek en önemli örneklerden biri, Marksist ideolojiyi temel alan yönetimlerin işçi sınıfı ve eşitlik söylemleri üzerinden oluşturduğu meşruiyet mekanizmalarıdır. Örneğin, Lenin, toplumu işçi sınıfının öncülüğünde örgütleyerek eşitlik idealine dayalı bir düzen inşa etmeye çalışırken, dini "toplumsal geriliğin ve sömürünün aracı" olarak görmüş ve din adamlarını baskı altına almıştır (Özdemir, 2019, s. 180). Bu süreç, işçi sınıfı bilincini bir tür seküler inanç sistemi haline getirerek, kitlelerin devrimci mücadeleye bağlanmasını ve mevcut rejime ideolojik sadakat geliştirmesini sağlamıştır.

Benzer şekilde, Adolf Hitler de dinsel olmayan manevi değerleri ön plana çıkararak, Alman halkının üstün ırksal özelliklere sahip olduğu iddiasını tarihsel bir misyon olarak kitlelere sunmuştur. Hitler, üstün ırk fikrini bir inanç sistemine dönüştürerek, Alman halkını savaşçı ve yayılmacı politikalara koşulsuz destek vermeye yönlendirmiştir (Hitler, 2018). Bu strateji, geçmişin şanlı dönemlerine yapılan göndermelerle birleştiğinde, toplumun mantıkla bağdaşmayan politikaları dahi içselleştirmesini sağlamaktadır.

Stalin de manevi değerleri ideolojik manipülasyon aracı olarak sıkça kullanmıştır. Sınıfsız topluma ulaşmanın yalnızca kolektif çaba, dış düşmanlara karşı mücadele ve proletarya diktatörlüğünün güçlendirilmesiyle mümkün olduğunu vurgulamış, bu söylemi Sovyet halkının ideolojik bağlılığını pekiştirmek için kullanmıştır. 1934 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 17. Kongresi'nde sunduğu raporda, bu ideolojik bağlılığı şu sözlerle ifade etmiştir:

> Doğal olarak, sınıfsız bir toplum kendiliğinden ortaya çıkamaz. Tüm çalışan insanların çabalarıyla, proletarya diktatörlüğü organlarını güçlendirerek, sınıf mücadelesini yoğunlaştırarak, sınıfları ortadan kaldırarak, kapitalist sınıfların kalıntılarını yok ederek ve iç ve dış düşmanlarla mücadele ederek elde edilmesi ve inşa edilmesi gerekir (Stalin, 2015).

Kuzey Kore lideri Kim Jong Un da dedesi Kim Il Sung'un juche ideolojisini seküler manevi bir değer olarak halkına benimsetmiş ve ideolojik bağlılığı güçlendirmiştir. Kim Jong Un'un *Aforizmalar* eserinde, *juche*'nin ulusal birlik ve manevî değerler açısından önemi şu sözlerle vurgulanmaktadır: "KDHC bayrağının kırmızı rengi devrimci öncülerin ve şehitlerin kanını, beyaz renk kadrolarımız ve Partimizi destekleyen insanların saf sadakatini, mavi renk ise yüksek ve güzel hayallerimizi temsil ediyor"(Kim, 2022, s. 4).

Bu tür sembolik ve ideolojik unsurlar, halkın rejime duygusal bağ kurmasını sağlayarak, siyasi kararların meşruiyet kazanmasını kolaylaştırmaktadır.

Dinî değerlerin araçsallaştırılması ise özellikle teokratik yönetimlerde iktidarın devamlılığını sağlamak adına güçlü bir meşruiyet kaynağı olarak işlev görmektedir. İran'da Ayetullah Humeyni, Şii İslam öğretisine dayanan "Velayet-i Fakih" teorisini devletin resmî ideolojisi haline getirerek, teokratik yönetimi meşrulaştırmıştır. Bu doktrin dinî liderlerin halkın yönetiminde mutlak otoriteye sahip olması gerektiğini savunarak, İslam devleti modelini güçlendirmiştir.

Benzer şekilde, Sovyet işgalinin ardından Afganistan'da Taliban'ın yükselişi de dinî manipülasyonun nasıl bir siyasal güç unsuru haline getirilebileceğine dair çarpıcı bir örnektir. Taliban, dinî öğretileri kendi siyasal ajandasına uygun şekilde yorumlayarak, halkın teolojik bağlılığını rejime itaatin bir zorunluluğu olarak sunmuştur. Örgüt, "küresel cihad" söylemi ile yalnızca Afganistan'daki yozlaşmış sisteme karşı değil, aynı zamanda dünya çapında İslam'ı hâkim kılmak için mücadele ettiği iddiasını benimseyerek, kendi ideolojik meşruiyetini güçlendirmiştir (Katılmış & Güven, 2022, s. 117).

Muktedirlerin, kitleleri bir arada tutması, onlara hâkim bir ideoloji dayatması ve manevî duygularını harekete geçirebilmesi, toplumun karşısına bir "iç düşman" ve "dış düşman" figürü koymasıyla kolaylaşır. İç düşman, resmî ideolojiyle barışamamış, yönetimin meşruiyetine tehdit oluşturan kesimleri ifade ederken, dış düşman ise iktidarın varlığına ve ülkenin bütünlüğüne tehdit olarak gösterilen devletler ve toplumlardır.

Carl Schmitt, siyaseti dost-düşman ayrımı çerçevesinde tanımlayarak, siyasal olanın temel kategorisinin bu ayrım üzerinden şekillendiğini ileri sürmüştür. *Siyasal Kavramı* (*The Concept of the Political*) adlı eserinde Schmitt, ahlakta iyi ve kötü, estetikte güzel ve çirkin, ekonomide kârlı ve zararlı, dinde mümin ve kâfir ayrımı olduğu gibi, siyasette de dost ve düşman ayrımı bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre, düşmanın kim olduğuna karar veren muktedirdir ve siyasetin doğası bu karar mekanizması üzerine kuruludur (Schmitt, 2012). Bu perspektiften hareketle, otoriter liderler daima "iç ve dış düşman" algısı oluşturarak kendi iktidarlarını meşrulaştırmışlardır.

Bu yöntemi Hitler, Stalin ve Kim Jong Un gibi farklı ideolojilerden liderler ustalıkla kullanarak, kitleleri seferber etmiş ve liderliklerini bir kült hâline getirmişlerdir. Hitler'in Yahudileri hedef alarak inşa ettiği propaganda söylemi, iç düşman yaratmanın en uç örneklerinden biridir. *Kavgam* (*Mein Kampf*) adlı eserinde, Yahudileri yalnızca Alman toplumunun değil, insanlığın düşmanı olarak göstermiş ve onları ahlaksızlık, sömürü ve yozlaşmanın kaynağı olarak tanımlamıştır:

> Yahudilerin fuhuşta ve özellikle beyaz kadın ticaretinde büyük rol oynadıklarını tespit ettim. (...) Viyana'nın bataklıklarında faziletin büyük bir nefretle karşılayıp isyan edeceği bu dramın başarılı bir şekilde ve tam bir tecrübe ile o terbiyesiz ve her türlü histen yoksun Yahudilerce idare edildiğini görünce vücudum bir sarsıntı geçirdi, sonra büyük bir hiddete gark oldum. (...) Medeni hayatın çeşitli bölümlerinde ve güzel sanatların her türlü faaliyetlerinde Yahudi'yi teşhis edip, ortaya çıkarmayı öğrendikçe, bu adi mahlûka rastlayacağım hiç ama hiç aklımdan geçirmediğim bir yerde onunla burun buruna geldim. Yahudilerin Sosyal Demokrasi'nin idarecisi olduğunu anladığım zaman eski düşüncelerimden derhal sıyrıldım (Hitler, 2018).

Hitler'in propaganda söylemi, iç düşman yaratmanın temel işlevlerinden birini gözler önüne sermektedir: Düşmanın, toplumun bütün sorunlarının kaynağı olarak gösterilmesi ve halkın öfkesinin tek bir hedefe yönlendirilmesi. Halkla ilişkiler disiplinin kurucusu ve modern propaganda aygıtının fikir babası Edward Bernays, kitleler üzerinde baskı kurmadan kolektif aklı disiplin altına almak ve istenen amaçlar doğrultusunda kitlelerin örgütlü manipülasyonu temin etmek amacıyla rıza mühendisliğinin nasıl yapılacağını belirli örneklerle izah ettiği *Propaganda* adlı eserinde, toplumsal algının yönlendirilmesi

sürecinde düşman imgelerinin yaratılmasının, kolektif duygu yönetimi açısından kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bernays'a göre, bir rejimin sürdürülebilirliği, yalnızca destekçilerini bir araya getirmekle değil, karşıtlarını ortak bir tehdide dönüştürerek halkın bilinçaltında sürekli bir güvenlik kaygısı oluşturmakla mümkündür (Bernays, 1928, s. 23-28).

Benzer bir düşmanlaştırma stratejisi, Stalin tarafından da kullanılmıştır. Sovyet halkı işçi sınıfının egemenliği ve eşitlik idealleri etrafında yüceltilirken, milliyetçilik ve kapitalizm iç ve dış düşman olarak sunulmuştur. Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Kırgızistan ve Kazakistan, yoğun siyasi baskılara maruz kalmış, bu milletlerin sosyal ve sanatsal faaliyetleri "milliyetçilik fikrini ülkeye sokmaya çalışan ajanların faaliyetleri" olarak yaftalanmıştır (Özdemir, 2019, s. 170-171). Stalin, 2. Dünya Savaşı sonrası yaptığı seçim konuşmasında, faşizmi Sovyet halkının en büyük düşmanı olarak tanımlamış ve savaşın temel amacını "demokratik hakların yeniden inşası" olarak sunmuştur:

> Önde gelen faşist devler yani Almanya, Japonya ve İtalya'nın, Müttefik ülkelere saldırmadan önce kendi ülkelerinde burjuva-demokratik özgürlüklerin son kalıntılarını yerle bir ettiği unutulmamalıdır. Kendi sınırları içinde acımasız bir terör rejimi kuran bu devletler küçük ülkelerin egemenlik haklarını ihlal etmiş, özgürce kalkınma haklarını ellerinden almıştır. Böylesi ülkeleri işgal eden bu faşist devletler amaçlarının tüm dünyaya egemen olmak olduğunu, tüm dünyaya faşizmi yaymayı amaçladıklarını avazları çıktığı kadar bağırmışlardır (Stalin, 2022).

Günümüzde bu yöntemi en istikrarlı şekilde sürdüren liderlerden biri de Kim Jong Un'dur. Kuzey Kore'de iç düşman olarak muhalifler, dış düşman olarak ise ABD ve Japonya gösterilmektedir. Kim Jong Un, 2021'de Kore İşçi Partisi Kongresi'nde yaptığı konuşmada, ABD'yi Kuzey Kore'nin en büyük düşmanı ilan etmiş ve nükleer cephaneliği genişleteceğini açıklamıştır (BBC, 2021). Kuzey Kore'de muhalifler "rejim düşmanı" ve "vatana ihanet edenler" olarak damgalanmakta, muhalif olduğu düşünülen kişiler sıkı bir muhbir ağıyla izlenmektedir. Üç nesil politikası gereği, yalnızca muhalifler değil, aileleri de cezalandırılmaktadır (Byman & Lind, 2010).

Sonuç olarak, iç ve dış düşman travması yaratmak, otoriter liderlerin en güçlü manipülasyon araçlarından biridir. Muktedirler, en ufak bir zayıflık gösterildiği takdirde bu düşmanların ülkeyi ele geçireceği korkusunu yayarak iktidarlarını pekiştirmektedir. Zayıf ekonomi, toplumsal huzursuzluk veya politik başarısızlıklar dahi "dış güçlerin oyunları" olarak lanse edilerek, halkın desteği diri tutulmakta ve rejimin meşruiyeti sağlanmaktadır.

3. Liderin Kişi Kültü

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne göre "kült" kelimesi, yerel özellikler taşıyan dinî törenleri ifade etmektedir (Sozluk.gov.tr). Bu kavram, köken olarak Latince "cultus" (tapınma) sözcüğüne dayanır ve tarihsel süreçte kutsal olanla bağlantılı ritüelleri tanımlamak için kullanılmıştır. Mitolojik ve dinsel bağlamda ele alındığında kült, Tanrısal bir kudretin yeryüzündeki tezahürü olarak kabul edilir (Dilek, 2020).

Antik Roma'da dinsel ritüellerle özdeşleşen kült kavramı, Aydınlanma Çağı ve Fransız Devrimi sonrası seküler bir anlam kazanmış, bireysel liderlik ile ilişkilendirilerek siyasi otoritenin bir unsuru haline gelmiştir. Bu değişim sonucunda Stalin, Mao, Hitler ve

Napolyon gibi liderlerin yönetimleri, kişi kültünün somutlaştığı en belirgin örnekler olarak öne çıkmıştır (Pisch, 2016).

Max Weber, otoritenin meşruiyet kaynağını geleneksel, karizmatik ve yasal olarak üç temel sınıfa ayırmaktadır. Liderin kişi kültü, büyük ölçüde karizmatik otorite ile örtüşmektedir. Karizmatik otorite, yönetimin meşruiyetini yasalardan veya soydan değil, liderin kişisel özelliklerinden ve ona atfedilen olağanüstü niteliklerden alır. Weber'e göre, karizmatik lider, herhangi bir soyluluk statüsüne ya da yasal otoriteye dayanmasa bile, ses tonu, vurguları, beden dili ve hitabet gücü ile toplumda güven, hayranlık ve bağlılık hissi yaratmayı başarabilir (Weber, 2005). Toplumun ekonomik, siyasi ya da toplumsal bir kriz döneminden geçmesi, bu tür liderlerin yükselişini kolaylaştıran temel faktörlerden biridir. Büyük savaşlar, kıtlıklar veya toplumsal kaos ortamları, liderin bir "kurtarıcı" olarak algılanmasına yol açarak ona insanüstü özellikler atfedilmesini sağlar.

Adolf Hitler'in kişi kültü, Almanya'nın yaşadığı ekonomik, siyasi ve toplumsal çalkantılar ile doğrudan bağlantılıdır. Hitler, I. Dünya Savaşı'ndan ağır bir yenilgiyle çıkan ve 1919'da imzalanan Versay Antlaşması ile ekonomik ve siyasi bağımsızlığını kaybeden Almanya'da, kitleleri Nasyonal Sosyalist ideoloji etrafında birleştirmeyi başarmıştır. Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin (NSDAP) güç kazanması için gereken koşullar büyük ölçüde olgunlaşmış, Hitler ise güçlü hitabeti ve etkileyici propagandasıyla kitleleri seferber ederek kendi liderlik imajını yüceltmiştir (Crowe, 2014, s. 22; Canşen, 1997, s. 51-55).

Hitler, Almanya'nın içinde bulunduğu zor durumu bir fırsata çevirerek, kendisini ulusun kurtarıcısı olarak konumlandırmış ve halkın desteğini bu doğrultuda mobilize etmiştir. Bir kez bu liderlik inancı kitleler tarafından kabul gördüğünde, amaca ulaşmak için kullanılan araçların niteliği artık sorgulanmaz hale gelmiştir. Hitler'in kişi kültü, Avrupa'da yayılmacı savaş politikalarına ve Yahudilere yönelik soykırım politikalarına yönelik toplumsal rızayı inşa etmede kritik bir rol oynamıştır. Hitler, kendisine atfedilen ulusal kahramanlık rolü sayesinde, Avrupa'nın tamamına savaş açacak kadar insan gücünü seferber etmeyi ve toplumun büyük bir bölümünü oluşturan bir dinî ve etnik grup olan Yahudilere yönelik sistematik soykırımı kitlelere meşru bir eylem olarak sunmayı başarmıştır.

Kişi kültüne bir diğer örnek olarak Josef Stalin gösterilebilir. Stalin, Hitler'den farklı olarak yeni bir sistem kurmak zorunda kalmamış, Bolşevik Devrimi'nin başarıya ulaşmasında aktif bir rol oynamış ve Lenin liderliğinde şekillenen sistemin içinde yükselmiştir. Lenin'in 1924'teki ölümünün ardından, Komünist Parti Genel Sekreteri olarak atanmış ve Parti içindeki rakiplerini tasfiye ederek mutlak otoriteyi ele geçirmiştir. İktidarı boyunca kendisine muhalif olan tüm kişi ve hareketleri acımasızca bastırarak, Sovyetler Birliği'nin tek lideri haline gelmiştir (Benhür, 2021).

Stalin'in kişi kültü, Hitler'inkinden farklı olarak tamamen ideolojik bir zemine dayanmaktadır. 1930'larda Stalin, SSCB'deki otoritesini tam anlamıyla hissettirmeye başlamış olsa da gerçekte kült lider hâlâ Lenin idi. Stalin, kendi lider kültünü oluştururken Lenin'i tamamen gölgede bırakmak yerine, onun mirasını kendi gücünü pekiştirmek için kullanmayı tercih etmiştir. Bu nedenle, Stalin'in posterleri ve heykelleri, Lenin'inkilerle birlikte sergilenmiş, böylece Sovyet halkının gözünde Lenin'in ideallerinin doğal mirasçısı olarak konumlandırılmıştır (Apor, 2016, s. 29-30).

Her ne kadar propaganda Stalin kültünün oluşumunda kritik bir rol oynasa da Stalin'e Hitler'de olduğu gibi doğrudan tanrısal bir otorite atfedilmemiştir. Bunun yerine, kendisine mistik figürlere özgü nitelikler yüklenmiştir (Strong & Killingsworth, 2011, 406). Bu fark, Komünist ideolojinin doğasından kaynaklanmaktadır. Sovyet sisteminde lider, halktan biri, "sıradan bir komünist yurttaş" olarak görülmelidir. Bu nedenle, Hitler "Der Führer" (*Yöneten*) olarak anılırken, Stalin "Yoldaş Stalin" olarak adlandırılmıştır (Çakı, 2018, s. 97).

Stalin, kişi kültünü inşa ederken sansürü, propagandayı ve medya kontrolünü ustalıkla kullanmıştır. Kendi aleyhinde yükselen sesleri bastırmış, devlet kontrolündeki medya aracılığıyla halkın algısını şekillendirmiştir (Strong & Killingsworth, 2011, s. 404; Ennker, 2004, s. 84). Ancak Stalin'in lider kültü yalnızca iç propaganda yoluyla değil, aynı zamanda dış politika ve savaş sürecinde şekillenen kahramanlık anlatılarıyla da güçlenmiştir. Özellikle, Nazi Almanyası'nın 1941'de SSCB'yi işgal etmesi, Stalin'in otoritesinin pekişmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Hitler karşısında Sovyet halkını birleştiren Stalin, Moskova'nın düşman eline geçmesini önlemek için başkentte kalmaya devam etmiş ve bu tutumu, onu halkın gözünde "cesur lider" ve "ulusal kahraman" olarak konumlandırmıştır. Bu süreçte Stalin, yalnızca SSCB'nin değil, tüm sosyalist dünyanın lideri olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Sretenovic & Puto, 2004, s. 209).

Stalin'in yönetimi altında, Sovyetler Birliği bir süper güç haline gelmiş, ancak bu güçlenmenin bedeli milyonlarca insan için büyük bir trajediye dönüşmüştür. Sovyet halkı, Stalin'in totaliter rejimi sırasında çalışma kamplarında açlıktan ölmüş, savaşta kayıplar vermiş ya da rejime muhalif oldukları için idam edilmiştir. Buna rağmen, Stalin'in kişi kültü ve propagandayla inşa ettiği mutlak otorite, 1953'te ölümüne kadar rejimini sürdürmesini sağlamıştır.

Liderin kişi kültünü kazanmasının tek yolu, Weberyen anlamda karizmatik otoriteye sahip olması değildir. Kişi kültü, soya dayalı yönetimlerde de oluşabilir ve liderin meşruiyeti doğrudan ailesinden devraldığı tarihsel mirasa dayanabilir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri, Kim Jong Un'un ve babası Kim Jong İl'in lider kültüdür. Kim Jong Un'un kişi kültü, dedesi Kim İl Sung'un Japonya'ya karşı yürüttüğü mücadele ve geliştirdiği juche ideolojisi aracılığıyla inşa edilmiştir.

Kim Jong İl, baskıcı yönetimi ve nükleer politikaları nedeniyle uluslararası arenada saygın bir figür olarak kabul edilmese de Kuzey Kore'de devlet aygıtı tarafından kutsal bir figüre dönüştürülmüştür. Resmî propaganda, Kim Jong İl'in doğumunun doğaüstü olaylarla kehanet edildiğini öne sürerek, halkın gözünde onu mitolojik bir varlık haline getirmiştir. Devlet medyası, Kim Jong İl'in doğumunun bir kırlangıç tarafından haber verildiğini, onun Kuzey Kore'nin kutsal dağı Paektu Dağı'nda dünyaya geldiğini ve doğduğu anda gökyüzünde bir yıldızın parladığını, mevsimin kıştan bahara döndüğünü iddia etmiştir (Muaddi, 2011).

Bununla birlikte, Kim İl Sung'un dünya çapında saygı gören bir lider olduğu ve doğum gününün uluslararası kutlamalarla anıldığı gibi propagandalar da sistematik olarak halka sunulmuştur. Devlet medyası ve eğitim sistemi, Kim ailesini yalnızca siyasi liderler olarak değil, günlük hayata hükmeden yarı-tanrısal figürler olarak resmetmiş ve bu kült, Kim Jong Un'un kişi kültünü oluşturmasında merkezi bir rol oynamıştır (Casiano, 2020). Kuzey Kore'de çocuklar, eğitim sürecinde liderin büyüklüğünü anlatan şarkılar, sınıf içi

eğitimler ve törenlerle kişi kültünü içselleştirmeye teşvik edilmekte, böylece rejimin devamlılığı sağlanmaktadır.

Görüldüğü gibi, bir liderin kişi kültünün inşası yalnızca bireysel karizmaya değil, soy ve kandan gelen meşruiyet mekanizmalarına da dayanabilir. Bu çalışma kapsamında, karizmatik otorite örnekleri olarak Hitler ve Stalin ele alınırken, geleneksel otoritenin kişi kültü üzerindeki etkisini göstermek için Kim Jong Un incelenmiştir. Ancak, dünya genelinde farklı siyasi sistemlerde de lider kültleri oluşturulmuş ve bu liderlere kahramanlık, kurtarıcılık ve insanüstü yetenekler atfedilmiştir.

Kişi kültü, liderin kitleleri manipüle edebilmesi için güçlü bir psikolojik araçtır. Kült lider, kitlelere umut vererek, korku salarak ve hâkim bir ideoloji dayatarak onları kendi amaçları etrafında birleştirmeyi başarır. Edward Bernays, *Propaganda* adlı eserinde, liderin imajının medya ve propaganda yoluyla nasıl bilinçli olarak inşa edildiğini vurgulayarak, halkın bir liderin üstün niteliklere sahip olduğu düşüncesine yönlendirilebileceğini belirtir (Bernays, 1928, s. 103-113). Bernays'a göre, güçlü bir propaganda aygıtı sayesinde halk, liderin olağanüstü yeteneklere sahip olduğuna inanarak, onun yönetimine gönüllü olarak itaat ettiğini sanır. Oysa bu itaat, algının manipüle edilmesiyle sağlanan bir yanılsamadan ibarettir (Bernays, 1928: s. 10-11). Bu sanı, kitlelerin manipüle edildiğinin en açık göstergesidir.

Sonuç: Despotizmin İnşası

Hangi ideolojiye, hangi değerlere yaslanırsa yaslansın, zor kullanmadan kitlelerden rıza devşirmek ve yönetimini meşru göstermek isteyen her muktedir, belirli stratejilere başvurur. Kitleleri umut ve korku arasında sıkıştırmak, bu stratejilerin en etkili olanlarından biridir. Makalede ele alınan üç lider de bu yöntemi ustalıkla kullanarak despotik yönetimlerini sürdürebilmişlerdir.

Hitler, kendi iktidarından önceki dönemi şeytanlaştırarak, Alman halkına geçmişin "karanlık günlerine" geri dönme korkusunu aşılamış, aynı zamanda Alman ırkının tarihsel ihtişamını öne çıkararak bir "altın çağın" geri döneceğine dair umut yaratmıştır. Stalin'in ideolojik dayanağı ise eşitlik, kardeşlik ve işçi sınıfının iktidarı söylemleriydi; ancak bunun yanında, rejim muhaliflerini "hain" ilan edip, onların yalnızca kendilerini değil, ailelerini de hedef alarak korku düzenini kurmuştur. Kim Jong Un ise dedesinden ve babasından miras kalan "*juche*" öğretisini milliyetçi doktrinle harmanlayarak kitlelerini tıpkı Stalin gibi umut ve korku arasında tutmayı sürdürmektedir. Bu liderlerin ortak noktası, toplumu sürekli olarak iç ve dış düşman tehditleriyle meşgul ederek, kendi varlıklarını vazgeçilmez kılmalarıdır.

Makalede ele alınan diğer bir manipülasyon aracı olan ideolojik dayatma da bu üç lider tarafından etkili biçimde kullanılmıştır. Hitler, "nasyonal sosyalizm" adı altında ırkçılığı Alman toplumunun en temel değeri haline getirmiştir. Stalin ise yeni bir ideoloji üretmek yerine, mevcut sosyalist düşünceyi en katı biçimiyle uygulayarak, SSCB'yi ideolojisinin zirvesinde bir süper güce dönüştürmüştür. Kim Jong Un ise kendisinden önceki kuşaktan devraldığı sosyalist *juche* ideolojisini mutlak hakikat olarak sunarak, Kuzey Kore'yi dünyanın en kapalı ve otoriter rejimlerinden biri haline getirmiştir. Zaman ve ideolojiler değişse de bu liderlerin kullandığı yöntemler değişmemiştir. Hâkim ideolojinin mutlak gerçeklik olarak sunulması, kitlelerde belirli manevî değerleri harekete geçirerek iktidarın daha da güçlendirilmesine hizmet etmiştir.

Ancak, despotizmin en büyük silahı ideoloji ya da vaat edilen umut değildir. Asıl belirleyici unsur, bir "biz" yaratabilmek için bir "öteki"nin varlığına duyulan ihtiyaçtır. Öyle ki, belki de bu liderlerin dayattığı değerler dahi "biz"i ontolojik olarak var eden "öteki" sayesinde mümkün olmuştur. Japonya Kore'yi işgal etmeseydi Kim ailesi bir muktedir olarak ortaya çıkamaz, *juche* ideolojisini yaratamazdı. Versay Antlaşması dayatılmasaydı, Alman halkı Hitler'i bir kurtarıcı olarak göremezdi. Eğer Nazi Almanyası SSCB'yi işgal etmeseydi, Stalin'in kişi kültü bugünkü haliyle şekillenemezdi. İç ve dış düşman korkusu, lider kültünü besleyen en temel yakıtlardan biri olmuştur.

Lider kültü, çoğunlukla karizmatik otoriteye yaslanarak şekillense de soy ve hanedan bağları da muktedire bu kültü devralma fırsatı sunabilir. Kim Jong Un'un liderliği, onun bireysel karizmasından değil, babası ve dedesinin miras bıraktığı kutsal lider imgesinden beslenmektedir. Ancak ister karizmatik ister soy bağından gelen bir otorite olsun, kişi kültünün sürdürülebilirliği, despotun ideolojik manipülasyonu ne kadar ustaca uyguladığına bağlıdır. Kitleleri umut ve korku arasında sıkıştırdıkça ve ideolojik dayatmayı artırdıkça liderin kişi kültü daha da güçlenir.

Muktedir, iktidarını pekiştirdikçe, onun inandırıcılığı da kitleler üzerinde daha derin bir etki bırakır. Artık muhalifler yalnızca farklı bir siyasi görüşe sahip insanlar değildir; onlar "iç düşmanlar", "dış güçlerin maşası" olarak kodlanır.

Sonuç olarak, despotlar yalnızca baskıyla değil, manipülasyon ve propaganda ile yönetir. Yönettikleri kitlelerin gerçek menfaatleriyle hiçbir ilgisi olmayan kararlar alsalar bile, halkları onları kendi özgür iradeleriyle seçtiğini düşünür. Oysa bu özgür irade, ancak propagandayla şekillendirilmiş bir yanılsamadan ibarettir. Despotizmin en tehlikeli boyutu da budur: İnsanları zorla değil, gönüllü olarak boyun eğdirir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Aktan, C. C. (2022). Makyavelizm, herestetik ve politik manipülasyon sanatı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 14(2), 122-145.

Althusser, L. (2014). On the Reproduction of Capitalislll Ideology and Ideological State Apparatuses. (Çev. Goshgarian, G. M.). Verso Books.

Anderson, Perry (1974). Lineages of the Absolutist State. London: New Left Books.

Apor, B., Behrends, C. Jan, Jones, P., ve Rees, E. A. (2016). Leader Cult in Communist Dictatorships. New York: Palgrave Macmillan.

Arendt, H. (2012). Geçmişle Gelecek Arasında (Çev. Şener, B. S.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Arendt, H. (1962). The Origins of Totalitarianism. New York: The World Publishing Company. https://cheirif.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/08/hannah-arendt-the-origins-of-totalitarianism-meridian-1962.pdf

Arendt, H. (2018). İnsanlık Durumu (Çev. Şener, B. S.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Armstrong, C. K. (2013). Tyranny of the Weak: North Korea and the World, 1950–1992. Ithaca, NY: Cornell University Press.

BBC (2021). Kim Jong-un'dan Kuzey Kore'nin nükleer cephaneliğini büyütme sözü. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55601341?utm_

Benhür, Ç. (2021). Josef Stalin. *Atatürk Ansiklopedisi*. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/442/Josef-Stalin-(1879-1953)-

Berkes, N. (1978). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Bernays, E. (1928). Propaganda. New York. Horace Liveright.

Braiker, H. B. (2004). Who's Pulling Your Strings: How To Break The Cycle of Manipulation and Regain Control of Your Life. NewYork: McGraw-Hill.

Byman, D. L. ve Lind, J. (2010). Keeping Kim: How North Korea's Regime Stays in Power. *Quarterly Journal: International Security*, https://www.belfercenter.org/sites/default/files/pantheon_files/files/publication/byman-lind-policybrief-final.pdf

Canşen, E. (1997) Hitler'den Torunlarına, Almanya'da Eski ve Yeni Sağ. İstanbul: Göçebe Yayınları.

Casiano, L. (27 Nisan 2020). North Korea Kim Jong Un and North Korea's cult of personality explained. https://www.foxnews.com/world/kim-jong-un-north-korea-cult-of-personality-explained

Crowe, A. (2014) Heil Hitler. (3.Baskı). Ankara: Tutku Yayınevi.

Curtis, M. (2009). Orientalism and Islam. Cambridge: Cambridge University Press.

Çakı, C. (2018). Komünizm ideolojisinde kült lider olgusu: 'Berlin'in Düşüşü' propaganda filminin alımlama analizi. *Yeni Düşünceler*, Sayı 9, 94-113.

Çaylak, A. ve Kaymal C. (2024). Siyasi liderlikte meşruiyeti güçlendirmenin aracı olarak manipülasyon yöntemleri. Efes International Scientefic Research and Innovation Congress, 15-16 Eylül, İzmir, Turkey. 569-583.

Çaylak, A. (2018). Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen. (4. Baskı). Ankara: Savaş Yayınevi.

Dilek, İ. (2020). Kült kavramı ve söz kültü. *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 47-77. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/751070

Ennker, B. (2004). The Stalin cult, Bolshevik rule and Kremlin interaction in the 1930s. The Leader Cult in Communist Dictatorship. London: Palgrave Macmillan, 83-101, doi: 10.1057/9780230518216_5

Foucault, M. (1995). Discipline and Punish: The Birth of the Prison. (Çev. Sheridan, A.). New York: Vintage Books.

Gökcan, M. (2016, 12 13). Havf ve reca (Korku ve ümit dengesi). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16*(2), 171-192.

Gökçe, A. F. (2019). Alexis de Tocqueville'in despotizm ve milliyetçilik yaklaşımı. 1. Uluslararası İletişim ve Yönetim Bilimleri Kongresi, 26-28 Eylül, Malatya, Türkiye, https://www.academia.edu/42880787/ALEX%C4%B0S_DE_TOCQUEV%C4%B0LLE_%C4%B0N_DESPOT%C4%B0ZM_VE_M%C4%B0LL%C4%B0YET%C3%87%C4%B0L%C4%B0K_YAKLA%C5%9EIMI

Gramsci, A. (1971). Selections From the Prison Notebooks. (Çev. Hoare, Q. Ve Nowell, G.). Quintin. New York: International Publishers.

Hitler, A. (2018). Kavgam. (Çev. Götuğ,K.). Ankara: Panama Yayıncılık.

Hoffman, Eric (2017). Kesin İnançlılar: Kitle Hareketlerinin Anatomisi. (Çev. Günur, E.). Tur Yayınları.

İpşirli, Mehmet (2019). Dünden bugüne sosyal hizmetlerin altın kurumu vakıflar. *Dosya: Sosyal Hizmet*, Güz, 44-47, https://www.medipol.edu.tr/sites/default/files/document/SD_52_44-47.sayfalar_Mehmet_Ipsirli.pdf.

Kakışım, C. (2017). Kuzey Kore'nin resmî ideolojisi olarak cuçe öğretisi ve Kuzey Kore dış politikasına etkileri. *Uluslararası İlişkiler, 14*(56), 73-88.

Kapani, M. (2007). Politika Bilimine Giriş. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Katılmış, C., & Güven, M. E. (2022). Taliban'ın toplumsal gerçekliğinin kurucu zemini: 'Biz' ve 'öteki' oluşumu. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23*(1), 107-120.

Keane, J. (2020). The New Despotism. London: Harward University Press.

Khairmukhanmedov, N. (2007). Stalin dönemindeki siyasi muhalifleri tasfiye uygulamaları ve çalıştırma kampları. *Bilig, 41*, 155-174.

Kim, J. U. (2017). 2017 New Year's address. Pyongyang: Democratic People's Republic of Korea. https://www.ncnk.org/sites/default/files/KJU_2017_New_Years_Address.pdf

Kim, J. U. (2022). Aforizmalar I (Çev. İnanç, C. U.). KFA Türkiye. https://www.rudaw.net/Library/Files/Uploaded%20Files/0/necmi/Kim%20Jong%20Un%20-%20Aforizmalar.pdf

Machiavelli, N. (2020). Il Principe. Bolzano. https://www.mori.bz.it/Machiavelli%20-%20Il%20Principe.pdf

Mardin, Ş. (1992). Türk toplumunu inceleme aracı olarak sivil toplum. Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler I. 3. Baskı. İstanbul: İletişim, 20-33.

Marx, K., & Engels, F. (1970). The German Ideology. NewYork: International Publishers.

Montesquieu, C. S. (2001). The Spirit Of Laws (Çev. Nugent, T.). Batoche Books. https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/montesquieu/spiritoflaws.pdf

Muaddi, N. (19 Aralık 2011). Kim Jong-il: man of implausible talents. https://www.aljazeera.com/features/2011/12/19/kim-jong-il-man-of-implausible-talents

Noggle, R. (2021, September 29). Manipulation in politics. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.2012

Ortaylı, İ. (1979). Türkiye İdare Tarihi. Ankara: TODAİE.

Örs, B. (2009). 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özdemir, B. (2019). Soveyler Birliği'nde din karşıtı mücadele ve konsomol. *Tarih İnceleme Dergisi*, 34(1), 179-196, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/769201.

Pisch, A. (2016). The Personality Cult of Stalin In The Soviet Postersi 1929-1953. Acton Act: Anu Press.

Said, E. (1982). Oryantalizm. Sömürgeciliğin Keşif Kolu. https://sosyolojiden.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/09/edward-said-oryantalizm-ebook-pdf.pdf.

Schmitt, C. (2012). Siyasal Kavramı. (Çev. Göktepe, E.). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Spinoza, B. (1941). Short Treatise. (Çev. Wolf, A). Adam & Charles Black.

Spinoza, B. (2007). Theological Political Treatise. (Çev. Israel, J.). Cambridge University Press.

Stalin, J. (2015). Report on the work of the central committee to the seventeenth congress of the CPSU(b). (26 January 1934). https://soviethistory.msu.edu/1934-2/seventeenth-party-congress/seventeenth-party-congress-texts/stalins-report-to-the-seventeenth-congress/?utm_source=chatgpt.com

Stalin, J. (2022). Stalin'in II. Dünya Savaşı sonrası ilk seçim konuşması. *Gelenek*, 160, https://gelenek.org/stalinin-ii-dunya-savasi-sonrasi-ilk-secim-konusmasi/

Sretenovic, S. &Puto, A. (2004). Leader cults in the Western Balkans (1945–90): Josip Broz Tito and Enver Hoxha. (Ed. Apor, B., Behrends, J. C., Jones P, ve Rees, E. A.) The Leader Cult in Communist Dictatorships. London: Palgrave Macmillan, 208-223.

Strong, C. &Killingsworth, M. (2011). Stalin the charismatic leader?: Explaining the 'cult

of personality'as a legitimation technique. *Politics, Religion & Ideology*. 12(4). 391-411.

Tocqueville, A. (2012). Democracy in America (Çev. Schleifer, J. T.). Indianapolis: Liberty Fund.

Weber, M. (2005). Burokrasi ve Siyaset. (Çev. Akın, B.) Ankara: Adres Yayınları.

Wittfogel, K. A. (1963). Oriental Despotism. New Haven. Yale University Press.

Wolin, S. S. (2008). Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism. Princeton, NJ: Princeton University Press.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1728-1753 | Araştırma Makalesi

Yerel Yönetim Birimi Olarak İl Özel İdareleri: Seçim Beyannameleri Üzerinden İçerik Analizi

Recep Kaya [1]

Öz

Türk idari yapısı, merkezden ve yerinden yönetim olmak üzere iki unsur üzerine şekillenmiştir. Merkezden yönetim başkent ve taşra teşkilatı olarak, yerinden yönetimler ise yer ve hizmet şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Yer yönünden yerinden (Yerel) yönetimler, kamusal nitelikteki yerel ve müşterek ihtiyaçların temin edilerek bölgedeki halka ulaştırılmasından sorumlu, halka en yakın kamu kuruluşlarıdır. 1982 Anayasa'sına göre yerel yönetimler belediyeler, il özel idareleri ve köylerdir. Çalışmanın konusunu hizmet alanının genişliği ve fonksiyonel anlamda birçok kamusal hizmetin halka ulaştırılmasında önemli roller üstlenen il özel idareleri oluşturmaktadır. Türkiye'de 30 büyükşehir dışındaki illerde faaliyet gösteren il özel idareleri, yerel kamu hizmetlerini yürütmekte ve karar alma organları yerel seçimlerle belirlenmektedir. Siyasi partilerin seçim beyannamelerinde il özel idarelerine yönelik politika ve görüşlere yer vermesi, yerel yönetim anlayışı açısından önemlidir. Bu çalışmada yerel yönetim kavramı, il özel idarelerinin tarihçesi, görev ve yetkileri, teşkilat yapısı, karşılaştıkları sorun alanları ile 6360 sayılı Kanun'un il özel idareleri üzerine etkileri incelenmektedir. Ayrıca 2014, 2019 ve 2024 yerel seçimlerinde AK Parti, CHP, MHP ve HDP/DEM Partilerinin seçim beyannamelerinde il özel idarelerine dair söylem ve politikaları değerlendirilmektedir. Çalışma, partilerin beyannamelerinde il özel idarelerine belediyelere kıyasla ne kadar yer verdiklerini ve bu kurumlara yönelik görüş, öneri ve politika geliştirme çabalarını analiz etmektedir. Ayrıca il özel idarelerinin yerel yönetimdeki konumu ve seçim süreçlerinde siyasi partiler ile adaylar tarafından nasıl değerlendirildiği ortaya konmaktadır. Sonuç olarak literatür taramasıyla ilgili parti ve yıllarda içerik analizine dayalı olarak Türkiye'de zikredilen partilerin seçim beyannameleri incelendiğinde il özel idarelerinin siyasi partiler tarafından belediyeler gibi çokça dikkate alınmadığı ve seçimlerin kazanılmasına dayalı program ve politika yürütülmediği söylenebilir. Özellikle 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı kanunla alan bakımından sınırlandırılan il özel idarelerinin nüfus artışı dikkate alındığında önümüzdeki dönemde yasal değişiklik olmadığı takdirde daha da alan, güç ve önem kaybedeceği ileri sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: İl Özel İdareleri, Seçim, Seçim Beyannameleri, Siyasi Partiler, Yerel Yönetimler.

Kaya, R. (2025). Yerel Yönetim Birimi Olarak İl Özel İdareleri: Seçim Beyannameleri Üzerinden İçerik Analizi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1728-1753. https://doi.org/10.15869/itobiad.1609005

Geliş Tarihi	28.12.2024
Kabul Tarihi	08.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk Sağlık Hizmetleri MYO, İstatistik Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye, recepkaya03@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9072-232X

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1728-1753 | Research Article

Special Provincial Administrations as Local Government Units: Content Analysis on Election Declarations

Recep Kaya [1]

Abstract

The Turkish administrative structure is shaped by two main elements: centralized administration and decentralized administration. Centralized administration consists of the capital and provincial organizations, while decentralized administrations are divided into territorial and functional units. Territorial decentralized administrations (local governments) are public institutions closest to the people, responsible for meeting local and collective public needs and delivering services to the community. According to the 1982 Constitution, local governments comprise municipalities, special provincial administrations, and villages. This study focuses on special provincial administrations, which play a significant role in delivering numerous public services due to their broad scope of service provision and functional responsibilities. Special provincial administrations continue to operate in provinces outside the 30 metropolitan municipalities in Turkey, managing local public services, and their decision-making bodies are determined through local elections. The inclusion of policies and perspectives concerning special provincial administrations in political parties' election manifestos holds importance in the context of local governance understanding.This study examines the concept of local government, the historical development, duties and powers, organizational structure, challenges faced by special provincial administrations, and the effects of Law No. 6360 on these institutions. Additionally, the discourse and policies related to special provincial administrations in the election manifestos of the Justice and Development Party (AK Party), Republican People's Party (CHP), Nationalist Movement Party (MHP), and Peoples' Democratic Party (HDP)/Equality and Democracy Party (DEM) during the 2014, 2019, and 2024 local elections are analyzed. The study analyzes to what extent these parties have allocated space to special provincial administrations compared to municipalities in their manifestos, as well as their efforts in forming opinions, proposals, and policies regarding these institutions. Furthermore, the study reveals the position of special provincial administrations within the local governance system and how these institutions are regarded by political parties and candidates during election processes. As a result of the literature review and content analysis of relevant parties' election manifestos across different years in Turkey, it can be concluded that special provincial administrations have not been given as much attention as municipalities by political parties, nor have there been comprehensive programs and policies aimed at winning elections through these institutions. Considering the restrictions on the jurisdiction of special provincial administrations introduced by Law No. 6360 in 2012 and the ongoing population growth, it is argued that unless legal changes are enacted, these administrations are likely to lose further territory, authority, and significance in the coming period.

Keywords : Special Provincial Administrations, Election, Election Declarations, Political Parties, Local Governments.

Kaya, R. (2025). Special Provincial Administrations as Local Government Units: Content Analysis on Election Declarations. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 14(3), 1728-1753. https://doi.org/10.15869/itobiad.1609005

Date of Submission	28.12.2024
Date of Acceptance	08.08.2025
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Asst. Prof. Dr., Afyonkarahisar University of Health Sciences, Atatürk Vocational School of Health Services, Department of Statistics, Afyonkarahisar, Türkiye, recepkaya03@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9072-232X

Giriş

Yerel yönetimler, belirli bir bölgede yerel ve müşterek nitelikteki kamusal ihtiyaçları karşılayan ve yerel demokrasi kültürünün gelişimine katkı sağlayan kamu kurumlarıdır. Bu kuruluşların etkinliği, görev ve yetki dağılımıyla birlikte kamu tüzel kişiliğine sahip olmalarından da etkilenmektedir.

Tanzimat Dönemi'nde Fransa örnek alınarak kurulan yerel yönetimler, güçlü merkezi yapının gölgesinde gelişmiştir. Bu dönemin bürokratları yerel demokrasiyi ve idari özerkliği güçlendirmeye öncelik vermemişlerdir. Yapılan reformlarla idari yapı dönemin koşullarına uyarlanmak, mali açıdan yeterli kaynaklara ulaşmak ve istikrarlı hale gelmek istenmiştir. Ancak merkezi yönetim, personel ve kaynaklar üzerinde kontrolünü sürdürmüş, bu durum da yerel yönetimlerin özerkliğini sınırlamıştır (Ortaylı, 2012, s. 427-441).

Türkiye'de idari yapı merkezden ve yerinden yönetim esasına dayanmaktadır. Merkezden yönetim başkent ve taşra teşkilatlarını; yerinden yönetim ise yer (il özel idareleri, belediyeler, köyler) ve hizmet yönünden ayrışmaktadır. 1982 Anayasası'na göre yerel yönetimler yasayla kurulur ve belirlenen görev, yetki ve sorumluluklar çerçevesinde faaliyet gösterirler (Özkaral ve Yaşar, 2019, s. 1933). Yerel yönetimler, halka en yakın idari birimler olarak, yerel ve müşterek ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir rol üstlenir.

Bu bağlamda, il özel idareleri hem geniş hizmet alanları hem de çok yönlü kamusal görevleri nedeniyle dikkat çeken bir yerel yönetim birimidir. 1860'lı yıllardan bu yana idari sistemde yer alan il özel idareleri, merkezi idarenin vesayet denetimi altında görev yapmış ve tarihsel süreç içinde çeşitli yasal düzenlemelere tabi olmuştur. 1864, 1913, 1987, 2005 ve 2012 yıllarında yapılan düzenlemeler bu kurumların yapısını ve görev alanlarını şekillendirmiştir. Özellikle 2012 tarihli 6360 sayılı kanun, büyükşehir olan illerde il özel idarelerinin kaldırılmasıyla önemli bir dönüşüm yaratmıştır.

İl özel idareleri, merkezi ve yerel idare arasında bir konumda yer almaları, kaynak yetersizliği, personel eksikliği, kamuoyunda yeterince tanınmamaları gibi çeşitli dezavantajlarla karşı karşıyadır. Türkiye'de belediyelere kıyasla daha az bilinen bu kurumlar, özellikle büyükşehir yasasındaki değişiklikler nedeniyle siyasi partiler tarafından da yeterince önemsenmemektedir. Bu bağlamda, siyasi partilerin yerel seçim beyannamelerinde il özel idarelerine nasıl yer verdikleri bu çalışmanın temel inceleme alanlarından biridir.

Bu çalışmada, il özel idarelerinin tarihsel gelişimi, yapısı, görevleri ve temel sorun alanları ele alınacak; ardından 2014–2024 yılları arasında siyasi partilerin yerel seçim beyannamelerinde bu kurumlara nasıl yaklaştıkları içerik analizi yoluyla değerlendirilecektir. Çalışma, hem mevcut literatüre hem de siyasi belgeler üzerinden yapılan değerlendirmelere dayanmaktadır.

Yerel seçim beyannameleri üzerinden il özel idarelerine dair siyasi partilerin tutumunu incelemesi açısından bu çalışma farklı bir yaklaşım sunmakta; ayrıca il özel idarelerinin siyasal belgelerdeki yeri üzerinden kurumsal değerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. Araştırmanın Kavramları

1.1. Yerel Yönetim Kavramı

Yerel yönetimler, merkezi idarenin vesayeti altında, bulundukları bölgelerde halkın ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla faaliyet gösteren kamu kurumlarıdır. Bu kurumlar, merkezin dışında örgütlenmiş yapılarıyla, halkın oylarıyla belirlenen yöneticiler eliyle yönetilmekte ve kamu hizmetlerini yerel ölçekte sunmaktadır.

Mekânsal olarak aynı bölgede yaşayan bireylerin, birlikte yaşama ve ortak sorunlara çözüm bulma süreci, yerel yönetimlerin temelini oluşturur. Bu bağlamda yerel toplulukları temsil eden yapılar tarihsel süreçte "komün", "site", "municipe" ve "polis" gibi adlarla anılmıştır (Keleş, 2000, s. 20). Bu birimler, hem yerel hem de kamusal hizmetleri üstlenmiş, zamanla devletin genel kamu yönetimi organizasyonu içinde yer almıştır.

1982 Anayasası'na göre yerel yönetimler belediyeler, il özel idareleri ve köylerden oluşur. Bu birimler, halkın müşterek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş, belirli yetkilere sahip kamu tüzel kişilikleridir. Kamu yönetimi ise bu birimlerin katkısıyla halkın mal ve hizmet ihtiyaçlarını karşılayan merkezi ve yerel düzeyde örgütlenmiş bir yapıdır (Urhan, 2008, s. 85).

Yerel yönetimlerin tarihsel gelişimi incelendiğinde, 13. yüzyıl sonlarında merkezi idarenin bazı yetkilerini yerel birimlere devretmesiyle birlikte bu yapıların ortaya çıktığı görülmektedir. 16. yüzyılda ulus-devlet anlayışının güç kazanmasıyla merkezi idare, yerel birimler üzerinde baskı kurmuş, onları birer aracı kurum hâline dönüştürmüştür. Ancak Turgot ve Jeremy Bentham gibi düşünürlerin katkısıyla yerel yönetimlerin gelişimi hız kazanmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda yapılan reformlar sonucunda yerel yönetimler merkezi idarenin verdiği görevleri yerine getiren, kamusal hizmet sağlayan yapılar olarak şekillenmiştir (Ökmen ve Parlak, 2010, s. 25-26).

20. Yüzyılın başlarında yerel yönetimler hem mali kaynaklara hem de kurumsal özerkliğe sahip olmaya başlamış, halkın ihtiyaçlarını daha etkin karşılayabilen yapılar hâline gelmiştir. Günümüzde ise küreselleşme ve uluslararası gelişmelerin etkisiyle daha geniş bir hizmet alanına kavuşmuş, etki alanlarını artırmışlardır (Çiçek, 2014, s. 55).

Yerel yönetimlerin günümüz kamu yönetimi anlayışı içerisinde varlıklarını sürdürebilmeleri için bazı temel niteliklere sahip olmaları gerekir (Çataloluk, 2014, s. 871). Bu nitelikler şunlardır (Varcan vd., 2013, s. 9):

- ✓ Merkezi idareden bağımsız, ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları,
- ✓ İdari ve mali açıdan özerk bir yapıya sahip bulunmaları,
- ✓ Kendi mal varlıklarının ve bütçelerinin olması,
- ✓ Karar organlarının halk tarafından seçilmesi,
- ✓ Karar alma ve uygulama süreçlerinde hesap verebilirlik ilkesine uygun hareket etmeleri.

Dünya genelinde birçok ülkede yerel yönetimler, merkezi idarenin yereldeki uzantısı olarak görev yapmakta; ancak bu durum, onların tamamen merkezi idareden bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir. Türkiye'de de merkezi idarenin yerel yönetimler

üzerinde idari vesayet yetkisi bulunmaktadır. Bu yetki sayesinde merkezi idare, yerel yönetimlerin kararlarını ve uygulamalarını denetleyebilmekte; gerekli durumlarda kararları onamama, iptal etme veya yürütmeyi durdurma yetkisini kullanabilmektedir (Caulfield, 2006, s. 275).

1.2. İl Özel İdareleri

1.2.1. İl Özel İdarelerinin Tarihsel Gelişimi

İl özel idarelerine ilişkin ilk düzenleme, 1864 tarihli "Tuna Vilayet Nizamnamesi" ile yapılmıştır. Bu düzenleme, Osmanlı Devleti'nde eyalet sisteminden vilayet sistemine geçişi ifade etmekte ve merkeziyetçi yönetimi güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Günal, 1993, s. 7). Bu dönemde il özel idarelerine kamu tüzel kişiliği tanınmamış, nizamname daha çok merkezi yönetimin otoritesini pekiştirmeye yönelik hazırlanmıştır.

1870 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi", önceki düzenlemeyi yürürlükten kaldırmış; ancak yine vilayetlere tüzel kişilik vermemiştir. Bu düzenlemede, yerel birimlerin özerkliği yerine, daha çok danışma organları olarak işlev görmeleri benimsenmiştir (Aytaç, 1978, s. 107). Aynı yıl, vergi uyuşmazlıklarının çözümünde Vilayet Umumi Meclisine yetki verilmiştir.

1913 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkatı", il özel idarelerinin kamu tüzel kişiliğini kazanmasını sağlamıştır. Bu kanun, il özel idarelerinin gelir ve giderlerini düzenleyerek, bütçe yapma ve mülk edinme gibi haklarını tanımıştır. Kanunun ilk 74 maddesi genel hükümleri, 75 ve devamı ise doğrudan il özel idarelerine ilişkin düzenlemeleri içermektedir (Hakyemez, 1998, s. 170). 1876 Kanun-i Esasi'nin 110. maddesi de il yönetimlerinin yetki genişliği ve görev ayrılığı esasına dayandığını belirtmiştir (Çiftepınar, 2006, s. 123-124).

1929 yılında yapılan değişiklikler il yönetimlerine dair genel hükümleri kapsasa da, il özel idarelerine ilişkin esaslarda 1987'ye kadar bir değişiklik yapılmamıştır. İl özel idareleri seçimle belirlenen karar organlarına sahip, mali ve idari özerkliğe haiz tüzel kişilikler olmalarına rağmen, merkezi idareyle bütünleşik yapıları nedeniyle belediyeler kadar kamuoyunda karşılık bulamamıştır (Çoker, 1987, s. 13).

1913 tarihli geçici kanuna göre vilayetler hem devletin idari birimi hem de adem-i merkeziyetin bir aracıydı. Bu kanun, il özel idarelerine iktisat, tarım, sağlık, eğitim, sosyal yardım ve imar gibi birçok alanda görev vermiştir (Çiftepınar, 2006, s. 124; Yalçındağ, 1977, s. 31).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında idari bütünlük sağlanmak istendiğinden, yerel yönetimlerin yetkileri sınırlandırılmıştır. Yetki ve görev alanlarının net olmaması uygulamada karmaşaya neden olmuş ve il özel idareleri, mali olanakları çerçevesinde hizmet üretmeye devam etmiştir. 1948 ve 1951'de hazırlanan kanun tasarıları Meclis'ten geçmemiş, 1971'deki bir başka tasarı da kabul edilmemiştir. Bu tasarılarla amaçlanan; il özel idarelerini işlevsel hâle getirmek ve sosyal kalkınma ile turizm gibi alanlara yönlendirmekti (Gözübüyük, 1969, s. 24–36).

1987 yılında yürürlüğe giren 3360 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 1913 tarihli düzenlemenin yerini almıştır. Bu yasa ile:

- ✓ İl özel idaresinin adı ve tanımı yeniden belirlenmiş,

- ✓ Bütçe işlemleri düzenlenmiş,
- ✓ İl genel meclisinin işleyişi İçişleri Bakanlığı yönetmeliğine bağlanmış,
- ✓ Vali, senelik programlar için teklif yetkisine sahip kılınmış,
- ✓ Görev alanları Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmiştir.

Ancak bu hükümlerin bazıları Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir (Hakyemez, 1998, s. 173-174).

1921 Anayasası, illeri özerk ve tüzel kişilik sahibi birimler olarak tanımlamıştır. Ancak 1924 Anayasası daha merkeziyetçi bir anlayış benimseyerek illerin yerel özerkliğini zayıflatmıştır (Nalbant, 1997, s. 171). Bu dönemde il özel idarelerinin birçok yetkisi belediyelere ve bakanlıklara devredilmiş, kurumsal etkinlikleri azalmıştır (Bozlağan ve Demirkaya, 2008, s. 205–210).

1961 Anayasası yerel yönetimlere ilişkin daha net ifadeler içerse de, bazı görevler bölge müdürlüklerine aktarılmıştır. Bu süreçte il özel idarelerinin mali ve kurumsal kapasiteleri sınırlı kalmıştır (Kaya, 2011, s. 30). 1990'lı yıllarda yerel yönetim reformlarına yönelik çalışmalar yapılmış, ancak siyasal irade eksikliği nedeniyle bu girişimler sonuçsuz kalmıştır (Güler, 2001, s. 7). 2003 yılında hazırlanan ve 2004'te Meclis'ten geçen 5227 sayılı "Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun", Anayasa'ya aykırılık gerekçesiyle Cumhurbaşkanlığı tarafından iade edilmiştir. Bu kanun, il özel idarelerine daha fazla yetki verilmesini ve işlevsel bir yapıya kavuşmalarını hedeflemekteydi (Kaya, 2011, s. 31).

Son olarak, 4 Mart 2005'te yürürlüğe giren 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile il özel idareleri güncel yapısına kavuşmuştur. Bu kanun, yeni kamu işletmeciliği anlayışı doğrultusunda; açıklık, hesap verebilirlik, katılımcılık, etkinlik, performansa dayalı yönetim gibi ilkeleri benimsemiştir (Wollmann, 2007, s. 25).

1.2.2. İl Özel İdarelerinin Organları

5302 sayılı kanuna göre il özel idaresi organları arasında her ne kadar vali il özel idaresinin başı ve yürütme organı olarak ifade edilse de, yeni il özel idaresi kanununda yetki ve görevlerinden bazılarını vali yardımcılarına, kaymakamlara veya il özel idaresi personellerine devretmesi söz konusudur. Vali tarafından ve vali adına il özel idaresi işlerinde genel sekreterin bizzat görevlendirilmesi ve yetkilerinin devredilmesi, valinin kurumsal olarak burada ne kadar etkili ve gerekli olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Kartal, 2010, s.203). İl özel idarelerinin organları il genel meclisi, il encümeni ve vali olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. 5302 sayılı kanuna göre İl genel meclisi, il özel idarelerinin karar organı iken il encümeni il özel idaresinin yürütme organı hüviyetindedir. Vali ise il özel idaresinin başı konumunda bulunup, yürütme organı hükmündedir (Dönmez, 2009, s.4).

1.2.2.1. İl Genel Meclisi

İl genel meclisi, seçmenlerin oylarıyla belirlenen ve il özel idaresinin karar organı olarak görev yapan bir yapıdır. 5302 sayılı kanun ile getirilen önemli yeniliklerden biri, meclis başkanlığının validen alınarak seçimle gelen üyelerden birine verilmesidir. Böylece karar alma sürecinde demokratik temsiliyet güçlenmiş, valinin meclis üzerindeki doğrudan

etkisi azalmıştır (Koçak ve Kavsara, 2012, s. 68-69).

Kanundan önce yılda yalnızca bir kez toplanan meclis, artık yılın bir ayı hariç her ay toplanmaktadır. Kasım ayında toplantılar 20 gün sürerken, diğer aylarda 5 günü geçmemektedir. Gündem belirleme yetkisi meclis başkanında olmakla birlikte, valinin önerdiği konular öncelikli olarak ele alınır. Ayrıca meclis üyeleri de gündem maddesi teklifinde bulunabilir (Koçak ve Kavsara, 2012, s. 69).

Kararların kesinleşmesi sürecinde onay mercii vali olmakla birlikte, meclis karar alma yetkisini elinde tutar. Meclis kararlarını en geç 5 gün içinde valiye sunar; vali ise kararları uygun bulmazsa 7 gün içinde gerekçeli olarak iade edebilir. Bu süre aşılırsa valinin kararlara müdahale hakkı kalmaz; yalnızca yargı yoluna başvurabilir.

Meclis faaliyetlerini komisyonlar aracılığıyla yürütür. Plan ve bütçe, eğitim, kültür, sosyal hizmet, çevre sağlık ile imar ve bayındırlık komisyonları zorunlu olarak kurulmalıdır. Meclisin feshi ise iki temel nedene bağlanmıştır: görevlerini zamanında yerine getirmemesi ve görev alanı dışındaki siyasi konularla ilgilenmesi.

Bu düzenlemelerle il genel meclisi daha etkin ve işlevsel hâle gelmiş, seçimle gelen üyelerin temsili artmış, demokratik yönetişim güçlendirilmiştir. Yeni kamu yönetimi anlayışı doğrultusunda meclisin hesap verebilirlik, şeffaflık, katılımcılık ve hizmet odaklılık ilkelerine uygun şekilde çalışması hedeflenmektedir (İnal, 2008, s. 36).

1.2.2.2. İl Encümeni

İl encümeni, il özel idaresinin danışma ve yürütme organıdır. Vali başkanlığında toplanan encümen, il genel meclisi üyeleri arasından seçilen 5 kişi ile mali hizmetlerden sorumlu müdür dâhil olmak üzere toplam 5 birim amirinden oluşur. Valinin bulunmadığı durumlarda toplantılara genel sekreter başkanlık eder (Tamer, 2009, s. 107).

5302 sayılı kanunla encümenin daha önceki "karar organı" statüsüne son verilmiş; üyeleri hem seçilen hem de atanan kişilerden oluşacak şekilde düzenlenmiştir. Bu yapı, encümene bilgi ve tecrübe bakımından zengin bir karakter kazandırmıştır. Encümenin gündemi vali tarafından belirlenir ve haftalık toplanma zorunluluğu bulunur. Kararlarda emredici hükümlere aykırılık olması hâlinde vali yeniden görüşülmesini isteyebilir. Encümen kararında ısrar edilirse vali, iptal için idari yargıya başvurabilir (Oktay, 2010, s. 85).

1.2.2.3. Vali

Vali, hem devletin hem de hükümetin temsilcisi olarak, il özel idaresinin başı ve yürütme organıdır (Harman, 2006, s. 29). 5302 sayılı kanun öncesinde il genel meclisinin de başkanı olan vali, bu yetkisini kaybetmiş olsa da karar süreçlerinde belirleyici etkisini sürdürmektedir. Örneğin, meclis gündeminin belirlenmesinde ve toplantıların planlanmasında yetkisi devam etmektedir (Koçak ve Kavsara, 2012, s. 71).

Vali; kurumu sevk ve idare etmek, gelirlerin takibini yapmak, meclis ve encümen kararlarını uygulamak, strateji belirlemek, bütçeyi hazırlamak ve personel yönetimine ilişkin standartları belirlemek gibi birçok görevle sorumludur (Oktay, 2010, s. 85). Bu görevler valinin hem merkezi idareyi hem de yerel yönetimi temsil etmesi bağlamında çok yönlü bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

1913 tarihli düzenlemede vali, il genel meclisinin de başkanı olarak daha etkiliydi. Meclis kararlarının yürürlüğe girmesi vali ya da Danıştay onayına bağlıydı. 5302 sayılı kanunla birlikte, meclis başkanlığının seçilmiş bir üyeye geçmesi ve kararların yalnızca hukuki denetime tabi olması, valinin etkisini sınırlamıştır. Ancak vali halen encümenin başkanı olup, il özel idaresinin yürütme görevlerini sürdürmektedir (Koçak ve Kavsara, 2012, s. 72).

Valinin yerel yönetim birimi olan il özel idaresinin başında yer alması, idari özerklik ilkesine eleştiri konusu olsa da; ilin özelliklerini tanıma ve sorunlara hızlı çözüm geliştirme kapasitesi bakımından bazı avantajlar sunduğu da söylenebilir (Erhan, 2007, s. 97).

1.2.3. İl Özel İdarelerinin Yetki ve Görevleri

İl özel idarelerinin yetki ve görevleri arasında;

- ✓ İl özel idarelerinin yetki ve görevleri ilin mülki sınırları kapsamında değerlendirildiğinden çeşitli ve çok sayıdadır. Bu görevler arasında;
- ✓ Belediyelerin mücavir alanları dışında kalmak şartıyla imar, yol, su, kanalizasyon, katı atık, çevre, acil yardım ve kurtarma, orman köylerinin desteklenmesi, ağaçlandırma, park ve bahçe alanlarının oluşturulması şeklindeki hizmetleri gerçekleştirmek,
- ✓ Bisiklet sürüş alanları, elektrikli vasıtaların şarj istasyonları, yayaların yürüyüş alanları ve gerekli bariyerlerin yapılması işleriyle ilgili plan, proje, yapım, onarım, bakım gibi işleri gerçekleştirmek,
- ✓ Gençlik ve spor, sağlık, tarım, sanayi ve ticaret,
- ✓ Büyükşehir Belediye Başkanlıklarının olduğu iller dışında ilin çevre düzeni plânı, bayındırlık ve iskân, toprağın korunması, erozyonun önlenmesi, kültür, sanat, turizm, sosyal hizmet ve yardımlar, yoksullara mikro kredi verilmesi, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları yapmak. Ayrıca ilk ve orta öğretim kurumlarına arsa sağlanması, binaların yapımı, bakımı ve onarımıyla ortaya çıkabilecek farklı ihtiyaçların karşılanması yönündeki hizmetlerin il sınırlarında gerçekleştirilmesi,
- ✓ İl sınırları içerisinde kalan doğal ve kültürel varlıkları, ibadethaneleri, tarihi açıdan önemli yapılar ve cem evlerinin yapım, bakım ve onarımı hususunda görevler icar etmek,
- ✓ Bakanlıklar ve merkezi idarede yer alan diğer kuruluşların illerde icra etmesi gereken hizmetlerin ödeneklerinin il özel idarelerine aktarılması durumunda belirtilen görevleri icra etmek,
- ✓ Kanunlarda belirtilen görev ve hizmetler hususunda faaliyet gerçekleştirmek, gerçek ve tüzel kişilere iş ve işlemler hususunda kanunlar çerçevesinde izin, ruhsat vermek,
- ✓ Kanunlarda kendisine verilen kapsam içerisinde kalmak şartıyla yönetmelik çıkarmak, emir ve yasaklar ile cezalar koymak,
- ✓ Kanunlar çerçevesinde vergi, resim ve harç tahakkuk ile tahsilini gerçekleştirmek, borç almak ve bağışları kabul etmek bulunmaktadır.

İl özel idareleri hizmet sunarken, vatandaşlara yakınlığı ve uygun yöntemleri esas alır. Bu hizmetler özellikle engelli, yaşlı ve yaşam standartları düşük bireyler için erişilebilir olacak şekilde planlanır. Hizmet önceliklerinde ise kurumun mali durumu, hizmetin

aciliyeti ve hizmetin uygulanacağı bölgenin gelişmişlik düzeyi dikkate alınır (https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf).

1.2.4. Türkiye'de İl Özel İdarelerinin Temel Sorun Alanları

Türkiye'de yerel yönetimlerle ilgili sorunlar yalnızca mali kaynak yetersizliğinden değil, aynı zamanda merkeziyetçi idari yapılanmadan da kaynaklanmaktadır. Özellikle görev ve yetki paylaşımının net olmaması, merkezi yönetime bağlı bazı görevlilerin (örneğin valiler) aynı zamanda yerel idarelerde de sorumluluk üstlenmesi, işleyişte dengesizlik yaratmakta ve hizmet sunumunu olumsuz etkilemektedir (Uryan, 2002).

Yerel yönetimlerin yapısal ve örgütsel sorunları da bu süreci derinleştirmektedir (Doğan, 2023, s. 67). Ulusoy ve Akdemir'e göre, bu sorun alanları şu başlıklarda toplanabilir (Ulusoy ve Akdemir, 2010, s. 393–400):

- ✓ Gelirlerin ve görevlerin yönetimler arasında adil paylaşılmaması,
- ✓ Eşgüdüm eksikliği,
- ✓ İdari vesayet uygulamasının etkileri,
- ✓ Kamu hizmet alanlarının rasyonel biçimde düzenlenememesi,
- ✓ Yerel demokrasinin tam olarak yerleştirilememesi,
- ✓ Mevzuatın yetersizliği ve uygulamadaki istikrarsızlık.

İl özel idarelerine özgü sorunlar ise üç ana başlıkta incelenebilir: yapısal sorunlar, mali sorunlar ve insan kaynağı sorunları (Koçak ve Kavsara, 2012, s. 78). Bu sorunlar birbirine bağlıdır ve kurumsal başarının sağlanması, tüm bu alanlara yönelik bütüncül çözümler üretilmesini gerektirir.

Yapısal Sorunlar

İl özel idarelerinin en temel yapısal sorunu, merkezi ve yerel yönetim arasındaki yetki, görev ve sorumluluk paylaşımındaki belirsizliktir. Yerel yönetimlere verilen yetkilerin ülke birliğini zedeleyebileceği kaygısı, özellikle etnik hassasiyetlerin bulunduğu ülkelerde bu yetkilerin kısıtlanmasına neden olmaktadır (Sezer ve Vural, 2010, s. 211).

İl özel idarelerinin başında, atamayla göreve gelen valinin bulunması, yerel özerklik ilkesini zayıflatmakta ve yerindelik ilkesine aykırılık oluşturmaktadır. 5302 sayılı Kanun ile il genel meclisi başkanının seçimle belirlenmesi, demokratikleşme yönünde önemli bir adım olsa da, bu durum kararların teknik ve hizmet odaklı olmaktan çok siyasi nitelik kazanmasına yol açmaktadır (Kartal, 2010, s. 94–240).

Valinin, halkın oyuyla seçilmiş meclis üyeleri tarafından denetlenememesi, yerel demokraside temel kabul edilen "karar alma ve denetim mekanizmalarının aynı temsilcilerde toplanması" ilkesine ters düşmektedir. Ayrıca meclis üyelerinin bilgi, deneyim ve eğitim düzeylerinin yeterli olmaması, alınan kararların niteliğini ve kamusal hizmetlerin etkinliğini azaltmaktadır (Çetin, 2009, s. 254–255).

Kurumsal ve Mali Sorunlar

İl özel idareleriyle merkezi idarenin taşra birimleri zaman zaman aynı hizmet alanlarında faaliyet göstermektedir. Bu durum görev çakışmalarına neden olmakta, il özel

idarelerinin yaptığı hizmetler merkezi idareye mal edilebilmektedir. Bu da yerel yönetimlerin tanınırlığını ve meşruiyetini zayıflatmaktadır.

İl özel idarelerinde encümen, meclis ve vali gibi organların farklı siyasi görüşlere sahip olması, kurumsal uyumu zorlaştırmakta ve hizmetlerin aksamasına yol açabilmektedir. Oysa bütünleşik bir yapı kurulduğunda kurumsal başarı da artacaktır (Çetin, 2009, s. 255).

İl özel idarelerine kanunla ceza verme yetkisi tanınmıştır; ancak bu yaptırımların uygulanmasında görev alacak bir kolluk gücünün (belediyelerdeki zabıta gibi) bulunmaması uygulamayı zorlaştırmaktadır (Tamer, 2009, s. 181).

Kurumsal şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması açısından, il özel idarelerinin gerçekleştirdiği hizmetlerin düzenli olarak değerlendirilmesi ve raporlanması gerekmektedir. Ancak bu tür sistematik bir izleme ve raporlama yapılmadığı için, birçok hizmet görünür olmamaktadır (Toprak, 2006, s. 61).

İnsan Kaynağı Sorunları

İl özel idarelerinde görev yapan personel, belediye çalışanlarına kıyasla daha az tanınmakta ve üst görevlere geçişte dezavantajlı duruma düşmektedir. Kurumun tanınırlığının artırılması, bu sorunun aşılmasında önemli rol oynayabilir.

Ayrıca personel sayısı ve niteliği yeterli düzeyde değildir. Kurum içi motivasyonun ve birlik duygusunun eksikliği, kurumsal başarıyı olumsuz etkilemektedir. Personel alımında liyakatin gözetilmemesi ve siyasi tercihlere dayalı atamalar bu durumu derinleştirmektedir. Özellikle çalışanların özlük haklarına dair pazarlık gücünün olmaması, bu kurumların nitelikli personel çekmesini zorlaştırmakta, mevcut çalışanların ise kurumu terk etmesine neden olmaktadır (Koçak ve Kavsara, 2012, s. 85–86).

Mali Sorunlar

Yerel yönetimlerin mali bağımsızlığı, özerkliklerinin en önemli dayanaklarından biridir. İl özel idareleri kendi kaynaklarını yaratmakta yetersiz kalmakta; mevcut kaynakları da sınırlı ve verimsiz biçimde kullanılmaktadır (Çetin, 2009, s. 254).

Merkezi ve yerel yönetimler arasında görev ve yetki paylaşımı yapılmasına karşın, bu sorumluluklarla orantılı gelir paylaşımı sağlanamamıştır. Bu durum, hizmet kalitesini düşürmekte, yerel yolsuzluklara ve denetimsiz harcamalara zemin hazırlamaktadır (Sezer ve Vural, 2010, s. 207–212).

1.2.5. 6360 Sayılı Kanunun İl Özel İdarelere Etkisi

2012 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen 6360 sayılı Kanun, Türkiye'deki büyükşehir belediyesi sayısını 16'dan 30'a çıkararak yerel yönetim yapısında köklü değişikliklere neden olmuştur. Kanunun amacı, yerel yönetimlerin daha etkin, katılımcı, şeffaf ve hesap verebilir bir yapıya kavuşmasını sağlamaktır.

Kanunla birlikte yeni büyükşehir statüsü kazanan illerde toplam 26 yeni ilçe kurulmuş, bu ilçelerin sınırları, ilçe mülki sınırları ile aynı olacak şekilde belirlenmiştir. Ayrıca büyükşehir belediyesi kurulabilmesi için nüfus kriteri 750.000 olarak kabul edilmiştir. Yeni sistemde, büyükşehir belediyesi sınırları ilin mülki sınırları olarak tanımlanmış ve bu sınırlar içinde kalan belde belediyeleri ile köylerin tüzel kişilikleri kaldırılarak mahalle

statüsüne dönüştürülmüştür (Zengin, 2014, s. 103).

Bu değişiklikle birlikte büyükşehir statüsüne giren 30 ildeki il özel idareleri kaldırılmış, görev ve personelleri merkezi idareye bağlı farklı kurumlara devredilmiştir. İl özel idarelerinin görevlerinin boşluk yaratmaması amacıyla, valilik bünyesinde **Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları (YİKOB)** kurulmuştur. Bu birimler, askeri ve adli teşkilatlar hariç tüm kamu kurumlarının il düzeyindeki projelerini koordine etmekle görevlendirilmiştir (Zengin, 2014, s. 102–103).

6360 sayılı Kanun'un il özel idarelerine etkileri üç temel düzeyde gözlemlenmektedir:

Kurumsal Yapı: İl özel idarelerinin kaldırılmasıyla birlikte, bu kurumların sağladığı doğrudan yerel hizmetler valiliğe bağlı birimler eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Bu durum, kamu hizmetlerinde bütüncül bir görünüm yerine parçalı bir yapı oluşturmuştur.

Yönetim ve Temsil: Yerel halkın seçtiği temsilciler eliyle hizmet sunan il özel idarelerinin kaldırılması, yerel demokrasinin etkinliğini zayıflatmıştır. YİKOB'ların atanmış valilere bağlı çalışması, yerel özerklik ve katılım açısından eleştirilere yol açmıştır.

Hizmetin Ulaşılabilirliği: İl özel idareleri, özellikle kırsal alanlarda hizmet sunan en yakın kurumlardı. Bunların kaldırılması, hizmet sunumunda merkezileşmeye neden olmuş ve kırsal kesim için bazı hizmetlerin erişilebilirliğini azaltmıştır.

Ayrıca, Kanun'un il encümenine ilişkin düzenlemeleriyle encümen yapısında değişikliğe gidilmiştir. İl genel meclisi tarafından seçilen encümen üye sayısı 5'ten 3'e düşürülmüş; genel sekreter encümen üyesi hâline getirilmiş, mali hizmetler müdürünün üyeliği ise zorunlu olmaktan çıkarılmıştır (İzci ve Turan, 2013, s. 128).

Sonuç olarak, 6360 sayılı Kanun yerel yönetim yapısını yeniden şekillendirerek büyükşehir statüsüne sahip illerde il özel idarelerinin yetki ve sorumluluklarını ortadan kaldırarak merkezi idareye bağlı birimler üzerinden hizmet sunumunu esas almıştır. Bu durum, kamu yönetimi açısından maliyet avantajı, planlama kolaylığı ve koordinasyon sağlasa da; yerel temsil, hizmete erişim ve kurumsal özerklik açısından çeşitli tartışmalara yol açmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada, yerel yönetim birimlerinden biri olan il özel idarelerine yönelik siyasi partilerin yaklaşımını anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırmalar, sosyal olguların derinlemesine incelenmesine olanak tanıyan, yorumlayıcı ve betimleyici özellikleriyle öne çıkar. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, Türkiye'de 2014, 2019 ve 2024 yerel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP/DEM) tarafından yayımlanan yerel seçim beyannamelerinde il özel idarelerine ne ölçüde yer verildiğini ve nasıl bir söylemle ele alındığını analiz etmektir.

Veri toplama aracı olarak siyasi partilerin resmi internet sitelerinde yayımlanan seçim beyannameleri ve bildirgeleri kullanılmıştır. Beyannameler metin bütünlüğü içerisinde, belirli temalara göre kodlanarak analiz edilmiştir. Bu temalar arasında il özel idarelerinin varlığı/yokluğu, görev ve yetkilerine ilişkin söylemler, merkeziyetçilik-yerindenlik vurguları, reform önerileri, kaynak aktarımı ve idari yapı gibi alt başlıklar bulunmaktadır.

Araştırmanın analiz aşamasında doküman incelemesi ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Doküman incelemesi, mevcut belgelerin sistematik biçimde değerlendirilmesini içerirken; içerik analizi ise belirli kavram ve temaların belgelerde ne sıklıkla ve hangi bağlamda yer aldığına odaklanır. Bu çerçevede, nitel veri analizinde kullanılan betimsel analiz yöntemiyle desteklenen içerik analizi, araştırmanın temel yöntemsel dayanağını oluşturmaktadır. Beyannamelerde yer alan ifadeler tematik olarak gruplandırılmış, il özel idarelerinin ne şekilde kavramsallaştırıldığı ve diğer yerel yönetim birimleriyle (örneğin belediyeler) nasıl karşılaştırıldığı ortaya konulmuştur.

Çalışmada kullanılan veriler, doğrudan siyasi partilerin resmî kaynaklarından elde edildiği için ikincil veri niteliğindedir ve kamuya açık belgelerden oluşmaktadır. Bu durum, araştırmanın etik güvenilirliğini artırmakta ve doğrulanabilirliğini sağlamaktadır. Ayrıca araştırma, herhangi bir istatistiksel genelleme amacı taşımamakta, nitel çözümleme yoluyla derinlemesine bir değerlendirme sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu yöntemsel çerçeve aracılığıyla il özel idarelerinin siyasi partiler nezdindeki konumu, yerel yönetim reformları bağlamındaki algısı ve seçim dönemlerinde sergilenen politik tutumları belirlenerek değerlendirilmiştir.

3. Siyasi Partilerin (Ak Parti, CHP, MHP, HDP/DEM) 2014-2019-2024 Seçim Beyannamelerinde/Bildirgelerinde İl Özel İdareleri

3.1. 2014-2019-2024 Yerel Seçim Beyannamelerinde İl Özel İdareleri

Yerel yönetimlerin üç temel organizasyonu arasında ifade edilen il özel idareleri, sınırları belirli olan bir alanda yaşayan halkın yerel ve müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla varlığını sürdürmektedir. Bu ihtiyaçlar geçmişten günümüze hem çeşitlilik hem de sayısal anlamda artış göstermektedir. İl özel idareleri kanunlar nezdinde kendisine verilen yetki ve görevlerle icraatta bulunmakta, halka en yakın konumda bulunan kamu kuruluşları olarak gereksinimlerin karşılanmasında ve ulaştırılmasında rol oynamaktadır. Ülke yönetiminde söz sahibi olabilmek için siyasi iktidara sahip olmak için mücadele eden siyasi partiler, yerel yönetimlerde de halkın teveccühünü ve oyunu kazanabilmek amacıyla politikalar yürütmektedir. Anayasada belirtilen yerel yönetimlerin (il özel idareleri ve köyler) seçim dönemlerinde halkın desteğini sağlayabilmek amacıyla siyasi partiler tarafından seçim beyannameleri yayınlanmakta ve 5 yıllık dönem içinde ne gibi çalışmalar gerçekleştirileceği halka aktarılmaktadır. Seçimlerde oy kullanacak halk da kendilerine ulaştırılan seçim beyannameleri ya da bildirgeleri doğrultusunda kendilerine en yakın düşündükleri siyasi partileri ve adayları destekleme yoluna gitmektedir. Aşağıda 2014-2019 ve 2024 yerel seçimlerinde AK Parti, CHP, MHP, HDP/DEM Partilerinin seçim beyannamelerinde il özel idarelerine yönelik ifade ve yaklaşımları sırasıyla ele alınacaktır.

3.1.1. 2014 Yerel Seçim Beyannamelerinde İl Özel İdareleri

3.1.1.1. AK Parti

AK Parti'nin 2014 yerel seçim beyannamesinde il özel idarelerine 12 kez açık biçimde yer verilmiştir. Beyannamede, yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde yerel yönetimlerin

etkinliğinin artırılması gerektiği vurgulanmış, bu bağlamda 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun uygulanmaya başlandığı ifade edilmiştir. Ancak uygulama detaylarında, çoğunlukla belediyeler ön plana çıkarılmış, il özel idarelerine yapılan atıflar daha çok genel nitelikli kalmıştır. Ayrıca, 6360 sayılı yasa çerçevesinde büyükşehir statüsüne geçen illerde il özel idarelerinin kaldırılması ile ilgili açıklamalarda, bu hizmetlerin artık büyükşehir belediyeleri tarafından sürdürüleceği ifade edilmiştir. Personelin mağdur edilmeyeceği, bazı görevlerin belediyelere devredileceği gibi ifadeler, geçiş sürecini yumuşatma amacı taşımaktadır.

İnsanların ihtiyaçlarının zaman içinde çeşitlenmesi ve artması sonucu yerel olarak hizmet veren belediye, il özel idaresi ve köylerin de kamusal hizmetleri aynı doğrultuda değişim göstermiştir. Bu durumun sonucunda yerel yönetimlerin hem daha fazla nüfusa hem de daha fazla alana hizmet vermesinin sağlanabilmesi hususunda geçmişten günümüze yasal anlamda söz konusu olan uygulamaların hayata geçirilmesinin sağlanacağı ifade edilmiştir. Bu çerçevede yerel yönetimlerin personel eğitimi, haklarının korunması ve desteklenmesi, hazırlanacak ilgili kanunlarda görüşlerinin alınması amacıyla il özel idarelerinin ülke çapında bir tane birlik oluşturabileceklerine değinilmiştir.

6360 sayılı kanun sonucunda il özel idareleri kaldırılan bölgelerdeki belediyelerin hizmet donanımlarının artırılması nedeniyle hizmet kalitesi, imkânı ve iş yapma durumlarının artırıldığı ifade edilmiştir. Bu kanunla birlikte geçmişte il özel idareleri tarafından götürülen beledi hizmetlerin artık işin uzmanı olan büyükşehir belediyeleri bünyesinde gerçekleştirileceği vurgulanmıştır. İl özel idarelerinde çalışan personellerin il özel idarelerinin kapatılması dolayısıyla hiçbir şekilde mağdur edilmemesi ve işlerine ilgili kurumlara transferlerinin yapılarak devamının sağlanacağından bahsedilmektedir.

Nüfusları 2000 altına düşmesi nedeniyle 6360 sayılı kanunla köye dönüşen beldelerdeki personel, hak, alacak, borç, taşınmaz gibi unsurların il özel idaresi bulunan yerlerde il özel idarelerine devredileceği belirtilmiştir. Ayrıca yine buralarda 5779 sayılı kanun doğrultusunda köy haline gelen beldeler için verilmekte olan paylar il özel idarelerine 5 yıl süreyle aktarılacağı ifade edilmiştir. Yine 6360 sayılı kanunla birlikte tüzel kişilikleri kaldırılmış olan köy, belediye ve il özel idarelerinin kurmuş oldukları yerel yönetim birliklerinin de kaldırılacağı vurgulanmıştır. Büyükşehir belediyeleri ile 6360 sayılı kanunla büyükşehre dönüştürülen illerdeki il özel idarelerinin kaldırılacağı ancak demokratik temsil anlamında herhangi bir farklılık olmayacağı belirtilerek ilçe belediye meclislerine seçilen üyelerin bazılarının büyükşehir belediye meclisi olarak temsilin devam ettirileceği belirtilmiştir. Büyükşehir belediyesi olan illerde il özel idarelerinin çoğu işinin bu belediyeler tarafından üstlenildiği ve artık birinci derecede bu kamu kurumlarının sorumlu olduğu vurgulanmıştır. Son olarak bölge il özel idareleri tarafından yürütülen "Küçük Ölçekli Sulama Sistemlerinin Rehabilitasyonu ve Yaygınlaştırılması Programı"nın desteklenmesi ve sürdürülmesinin önemine değinilmiştir (Ak Parti Yerel Seçim Beyannamesi, 2014).

3.1.1.2. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

CHP'nin 2014 yılına ait yerel seçim beyannamesine ulaşılamamış; ancak Genel Başkan Yardımcısı Gökhan Günaydın'ın açıklamaları temel alınarak değerlendirme yapılmıştır. Günaydın, 6360 sayılı yasayı eleştirerek il özel idarelerinin ve köylerin kapatılmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, CHP'nin beyannamesinde il özel idarelerine yönelik ayrıntılı bir politika ya da strateji geliştirmediği görülmektedir. Bu

durum, CHP'nin de belediye odaklı bir perspektifi benimsediğini düşündürmektedir.

CHP Genel Başkan Yardımcısı Gökhan Günaydın, genel olarak Ak Parti iktidarının o zamana kadar yaptığı icraatı yönetim anlayışı çerçevesinde eleştirmiştir. Bunun yanında kentsel dönüşüm uygulamaları ve plansız kentleşmeye değinerek halka hizmet etmekten ziyade Ak Parti'ye yakın kişilere hizmet edildiğinden ve onların ekonomik açılardan zenginleştirildiğinden bahsetmiştir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiğini, yerel demokrasi anlayışı çerçevesinde etkin, etkili ve verimli birer hizmet alanı olarak varlıklarını sürdürmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Beyannamenin esaslarının anlatıldığı açıklamalarda belediyelerin ilkeli, dürüst, kaynak ve proje eşitliği sağlanan, kültürel ve sosyal alanlara sahip, turizmin önemli bir yer tuttuğu, ulaşım sorunlarını çözen, istihdam alanları oluşturan, teknolojik yeniliklere açık, e- belediye uygulamalarına sahip olma gibi ölçütlere sahip olduğu kentlerin oluşturulacağını vurgulamıştır. Genel olarak ifade etmek gerekirse il özel idarelerine dönük detaylı, çok yönlü ve özellikleri ile birlikte geleceğinin ne olacağı hususlarına yer verilmediği görülmektedir (Günaydın, 2014).

3.1.1.3. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

MHP'nin 2014 yerel seçimlerine yönelik herhangi bir beyannamesine ulaşılamamıştır. Parti yalnızca kampanya araçları ve afişler düzeyinde materyal üretmiştir. Bu bağlamda, il özel idarelerine yönelik herhangi bir politikadan söz edilmemektedir.

3.1.1.4. Halkların Demokratik Partisi (HDP)

HDP'nin 2014 beyannamesinde doğrudan il özel idarelerinden bahsedilmemektedir. Ancak "yerinden yönetim" ve "doğrudan demokrasi" kavramları temelinde halkın yönetime katılımı, kaynakların adil dağılımı ve demokratik özerklik gibi ilkeler vurgulanmıştır. Bu ifadeler, il özel idarelerine dolaylı olarak gönderme yapmakta; fakat kurumsal ve yapısal öneriler içermemektedir. HDP yerelde yaşayan halkın demokratik haklarının korunmasını, birlikten güç doğar anlayışıyla hareket edilmesini, kaynakların adil ve etkinlik sağlayacak şekilde kullanılmasını, yerinden yönetimlerin güçlendirilmesini, halkların idareye direkt katılımının sağlanmasını 2014 yerel seçim beyannamesinde ifade etmektedir (Halkların Demokratik Partisi, 2014).

3.1.2. 2019 Yerel Seçim Beyannamelerinde İl Özel İdareleri

3.1.2.1. AK Parti

2019 yılı yerel seçimlerine yönelik olarak hazırlanan "Memleket İşi, Gönül İşi" temalı seçim manifestosunda il özel idarelerine hiçbir atıf yapılmamıştır. Belediye kelimesi 45 kez geçmekte, yerel yönetim dendiğinde tamamen belediyeler kastedilmektedir. AK Parti'nin kırsal hizmetlerin çoğunu belediyeler aracılığıyla yürütmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Belediyelere Ak Parti olarak çok önem verildiği, şehirlere ve şehirde yaşayanlara hizmet için kurulduğuna, iktidara yürüyüşlerinin temel taşı olduğunu ve her daim önem verilmesi gerektiğine, belediye hizmetlerinde stratejiye dayalı hareket edilmesi gerekliliğine ve bunun takibi için Cumhurbaşkanlığında birim kurulduğuna değinilmiştir. Belediye hizmetlerinin çeşitlendiği ifade edilerek aynı zamanda halkın gönlüne de girilmesi gerektiği belirtilmiştir. 2019 yerel seçim manifestosunda planlı şehir, altyapı ve ulaşım, kentsel dönüşüm, akıllı ve benzersiz kentler, sosyal belediyecilik, çevreye saygılı kentler, yatay mimari, tasarruf ve şeffaflık, değer üreten kentler, halkın dâhil olduğu yönetim başlıkları çerçevesinde belediyecilik anlayışının olması üzerinde

durulmuştur (Ak Parti, 2019). Yerel yönetimlerin en önemli birimlerinden il özel idarelerine Türkiye'de bir önceki dönem belediye başkanlıklarının ve il genel meclislerinin önemli bir kısmında başarı gösteren iktidardaki Ak Parti seçim manifestosunda doğrudan ya da dolaylı hiçbir şekilde değinmemiş olması oldukça düşündürücüdür. Bu durum, büyükşehir modelinin etkisiyle il özel idarelerinin işlevsizleştiği algısına da işaret etmektedir.

3.1.2.2. CHP

CHP'nin 2019 yerel seçim beyannamesinde il özel idarelerine ilişkin herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Belediye kavramı ise tam 134 kez kullanılmıştır. Beyanname ağırlıklı olarak şehirlerin kültürel, sosyal ve ekonomik yaşamına yönelik önerilerle şekillenmiştir. CHP'nin kırsal hizmetlerde il özel idarelerine yönelik özel bir politika üretmediği görülmektedir. Seçim beyannamesinde hoşgörülü ve saygılı, adilce bölüşen, nefes alan, yoksulluktan kurtulan, hesap veren ve şeffaf, yenilikçi ve akıllı, üretip istihdam oluşturan, doğanın dostu ve yeşil, huzurlu ve mutlu, kültür ve sanat hayatı gelişen, sosyal adaletin sağlandığı kentler başlıklarına yer verilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2019). CHP'nin seçim beyannamesi genel olarak kentleri ele almış olmasına rağmen yerel anlamda kamusal hizmetlerin yürütücüsü olarak sadece belediyelerden bahsetmiş, yerel hizmetlerin görülmesindeki en önemli yerel yönetim idareleri olan il özel idarelerine yer vermemiştir. Bu durum 2019 yerel seçimlerine gidilirken CHP ve yöneticilerinin belediye odaklı bir çalışma yaptıklarını göstermektedir.

3.1.2.3. MHP

MHP'nin 2019 yerel seçim beyannamesine ulaşılamamıştır. Parti sadece aday listelerine yer vermiş; il özel idarelerine dair herhangi bir politika veya strateji belgesi yayımlamamıştır. MHP'nin resmi web sitesinde, 2019 yerel seçimlerinde aday olarak gösterilen kişilerin isimleri ve aday gösterildikleri seçim bölgelerinin bulunduğu liste yer almaktadır.

3.1.2.4. HDP

HDP'nin 2019 beyannamesinde belediyeler 84 kez ifade edilirken, il özel idarelerine ise hiçbir şekilde yer verilmemiştir. Beyanname "demokratik yerel yönetimler" teması etrafında şekillenmiş, doğrudan katılım, eşit temsiliyet, sosyal haklar gibi ilkelere vurgu yapılmıştır. Ancak bu söylemler il özel idarelerini kapsayıcı nitelikte değildir. "Daha Çok Özgürlük, Daha Çok Hak, Daha Çok Hayat" başlığıyla yayımlanan beyannamede 2019 yerel seçimlerinin demokrasi referandumu olduğundan, kayyım atamalarının yanlışlığından, kentler ve kentlerde yaşamakta olan kişilerle ilgili yapmayı düşündükleri plan, program ve projelerden bahsedilmektedir (Halkların Demokratik Partisi, 2019). Yerel yönetim birimi olarak sadece belediyeler üzerinde durulan beyannamede il özel idarelerine dönük herhangi bir plan ve projenin olmaması, bu yerel yönetim biriminin pek de dikkate alınmadığını düşündürmektedir.

3.1.3. 2024 Yerel Seçim Beyannamelerinde İl Özel İdareleri

3.1.3.1. AK Parti

AK Parti'nin 2024 seçim beyannamesinde il özel idareleri 4 yerde geçmektedir. Bu atıflar, daha çok teknik ve yasal çerçevede kalmaktadır: 5302 sayılı yasa, 5018 sayılı mali disiplin

kanunu ve enerji kimlik belgesi gibi düzenlemelere referans verilmiştir. İl özel idareleriyle ilgili doğrudan bir vizyon veya strateji ortaya konmamıştır. Buna karşılık, belediye temelli hizmet anlayışı çok daha güçlü biçimde vurgulanmıştır. "Türkiye Yüzyılı Şehirleri İçin Gerçek Belediyecilik" sloganıyla yayınlanan yerel seçim beyannamesinde il özel idaresine yönelik 2005 yılında 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun çıkarıldığı, il özel idarelerinin belediyelerle genel bütçeden aldıkları payların artırıldığı, 5018 sayılı kanunla birlikte yeni kamu maliyesi anlayışının il özel idarelerinde etkin olarak uygulanacağı vurgulanmıştır. Ayrıca 2011 yılında çıkarılan enerji kimlik belgesi uygulamasıyla 01.01.2011 tarihinden itibaren yapılarda yapı kullanma ruhsatı izin belgesi verilirken enerji kimlik belgesi verebilecek kurumlar arasında belediye başkanlıkları, organize sanayi bölge müdürlükleriyle birlikte il özel idareleri de sayılmıştır. Bu ifade edilenler dışında il özel idarelerine yönelik somut bir ifade, beyannamede yer almamıştır. 2024 yerel seçim beyannamesinde Ak Parti belediyelerle ilgili katılımcılığı, yenilikçiliği ve yerel demokrasiyi önceleyen, şeffaf ve hesap verebilir, dijital dünyaya uyumlu, şehirleri güvenli ve çevreyle uyumlu, toplumsal refaha katkı sunan ekonomi, kültüre katkı sağlayan, hizmet ve eser üreten, halkın ihtiyaçlarına duyarlı bir sosyal belediyecilik anlayışını vurgulamıştır (Ak Parti, 2024).

3.1.3.2. CHP

CHP'nin 2024 beyannamesinde il özel idareleri hiçbir şekilde yer almamaktadır. Belediye kelimesi ise 136 kez geçmektedir. CHP, yerel yönetimleri daha çok "belediye" bağlamında tanımlamakta ve bu alanı toplumsal eşitlik, sosyal adalet ve yerelden yönetişim ilkeleri doğrultusunda şekillendirmektedir. Beyannamede yerel yönetimler ifadesi on (10) yerde geçmekte olup, bu ifadenin il özel idarelerini de kapsadığı varsayılabilir. CHP yerel yönetimleri iktisat, demokrasi ve sosyal barışın etkili bir faktörü görmekte, hizmet ve maddi olanaklarca güçlendirilmesini savunmakta, merkezi idareyle mücadeleden ziyade hizmete odaklanmasını istemekte, halkın gereksinimlerine ilk elden çözüm sağladığı ile kamu politikalarının yerelden başladığında daha sağlıklı ve güçlü siyasal sistemler çıktığı vurgulanmakta, yetki alanlarının genişletilmesinin önemine değinilmektedir. CHP'nin 2024 yerel seçim beyannamesinde belediyelerle ilgili olarak halkçı anlayışa sahip, huzurlu, konforlu, dirençli ve güvenli, adil ve yaşanabilir, her bakımdan modern ve estetik bakış açısı kazanan yerel yönetim anlayışına dayalı belediyecilik anlayışının vücut bulması gerekliliği ifade edilmektedir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2024). Yerel yönetim birimleri arasında yer alan, görev ve sorumluluk alanı hayli geniş olan il özel idarelerine yönelik herhangi bir ifadenin yer almaması belediyelerin partisel bakış açısı çerçevesinde daha ön planda olduğunu göstermektedir.

3.1.3.3. MHP

MHP'nin 2024 yılına dair beyannamesi yayımlanmamış, sadece "Diyar Diyar Anadolu" sloganı eşliğinde kampanya afişlerine ve söylemlerine yer verilmiştir. Bu içeriklerde yine belediyeler öne çıkarılmış, il özel idarelerine ilişkin herhangi bir yaklaşım sergilenmemiştir. MHP'nin web sitesinde 2024 yerel seçimleriyle ilgili afişlerde yer alan ve seçim sürecinde kullanılan sözlerde belediyelerin merkezi idareyle uyumlu ve üretken olduğu, ülkede istikrarın ve güçlü olmanın yerelde de iktidar olmaktan geçtiği vurgulanmıştır. Yerel seçim olmasına rağmen özellikle belediyeler ön plan çıkarılarak seçmenden destek aranmaya çalışılmıştır (Milliyetçi Hareket Partisi, 2024). Ülkenin yönetiminde istikrarın sağlanabilmesi ve güçlü olunabilmesinin yolunun yerel

yönetimlerde de iktidar olunmasına bağlanması, il genel meclisi seçimleriyle de ilişkilendirilebileceği varsayılabilir.

3.1.3.4. DEM Parti

DEM Parti'nin beyannamesinde "il özel idareleri" ifadesi yer almamakta; ancak "belediye" 20 kez, "yerel yönetimler" ise 87 kez kullanılmaktadır. Parti, yerel demokrasi, toplumsal cinsiyet eşitliği, kültürel haklar ve sosyal hizmetler bağlamında yerel yönetimlere kapsamlı bir vizyon sunmuştur. Ancak bu vizyon il özel idarelerini kapsamadığı için yine belediye eksenli bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Belediyelerle ilgili çok dilli ve çok kültürlü olacağı, belediye toplantılarının halka açık olacağı, kentin sorunlarının çözüm yerinin belediye meclisleri olduğu, hayvan haklarına dikkat edileceği, beledi hizmetleri temel alanlardan ibaret saymayacağı, kreş açılacağı, kadınlara yönetimlerde hak tanınacağı ve dini alanlardaki belediye hizmetlerinin ücretsiz olacağı vurgulanmıştır. Yerel yönetimler ifadesi çerçevesinde yerel demokrasi anlayışına dayalı, kadınların da yönetimde söz sahibi olduğu, tarihi ve kültürel eserlerin korunmasına dayalı hareket edileceği, bütünsel şehir programının uygulanacağı, deprem gibi afetlerde güvenli barınma alanları oluşturulacağı, ulaşımda ve enerjide projeler geliştirileceği, dijitalleşmeye önem verileceği gibi birçok alanla ilgili ifadeler bulunmaktadır (DEM, 2024).

4. Bulgular

2014, 2019 ve 2024 yıllarına ait yerel seçim beyannameleri incelendiğinde, Türkiye'de siyasi partilerin il özel idarelerine yönelik ilgilerinin büyük ölçüde azaldığı görülmektedir. Özellikle büyükşehir belediyesi sisteminin yaygınlaştırılması ve 6360 sayılı Kanun ile il özel idarelerinin birçok ilde kaldırılması, bu kurumların siyasi söylemdeki yerini büyük oranda zayıflatmıştır.

2014 yılında yalnızca AK Parti'nin beyannamesinde açık bir şekilde il özel idarelerine yer verildiği, diğer partilerin bu konuda ya sınırlı ya da dolaylı ifadeler kullandığı görülmektedir. 2019 yılında ise hiçbir partinin il özel idarelerine yer vermediği, sadece belediye odaklı yerel yönetim vizyonunun öne çıktığı anlaşılmaktadır. 2024 yılında ise yine yalnızca AK Parti'nin beyannamesinde teknik düzenlemeler bağlamında sınırlı sayıda atıf bulunduğu, diğer partilerin bu kuruma yönelik doğrudan hiçbir söylemi bulunmamaktadır.

Belediyelere yapılan vurgunun oldukça yoğun olması, seçim beyannamelerinde yer alan "belediye" kelimesinin frekans analizinde yüzlerce kez geçtiğini göstermektedir. Buna karşın, "il özel idaresi" ifadesinin yalnızca birkaç kez kullanılması, bu yerel yönetim biriminin siyasal belgelerdeki temsil düzeyinin son derece düşük olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu durum, yerel demokrasinin önemli bir parçası olan il özel idarelerinin gerek temsil, gerekse işlevsellik açısından sistemin dışına itildiğini, siyasi partilerin ise bu alanı büyük ölçüde ihmal ettiğini göstermektedir. Kırsal alanlardaki yerel hizmetlerin ve temsiliyetin yeniden güçlendirilmesi için il özel idarelerinin siyasal ve kurumsal düzeyde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Tablo 1: Ak Parti-CHP-MHP-HDP/DEM Partilerinin 2014-2019-2024 Yerel Seçim Beyannamelerinde "İl Özel İdare ve Belediye" Sözcüklerinin Geçme Sayısı

	2014	2019	2024
Siyasi Parti	İl Özel İdare /Belediye	İl Özel İdare/Belediye	İl Özel İdare /Belediye
Ak Parti	12 / 328	- / 45	4 / 481
CHP	1 / 19	- / 134	- / 136
MHP	- / -	- / -	- / 31
HDP/DEM	- / 20	- / 52	- / 104

2014, 2019 ve 2024 yerel seçimlerinde Türkiye'de yerel seçimlere katılan ve önemli oy oranına sahip dört (4) siyasi partinin seçim beyannameleri incelendiğinde, il özel idareleriyle ilgili şu görüşler ileri sürülebilir. 2014 yerel seçimlerinde siyasi partilerin yayınladıkları seçim beyannamelerinde il özel idarelerine yönelik ifadeler Ak Parti'nin yerel seçim beyannamesinde çok sayıda geçerken, CHP'nin yerel seçimlere yönelik genel başkan yardımcısının açıklamalarında sadece bir yerde geçmektedir. MHP ve HDP'nin 2014 yerel seçimlerine yönelik beyanname ve ilgili yayınlarda il özel idareleri ifadesi hiçbir şekilde yer almamaktadır. 2019 ve 2024 yerel seçim beyannamelerinde ise il özel idarelerine dair ifade birkaç yerde geçmiş olsa da, sadece Ak Parti'nin seçim beyannamesinde görülmekte olup, diğer partilerin beyannamelerinde direkt olarak geçmemektedir.

Son üç dönemin yerel seçim beyannameleri ele alındığında il özel idareleri ifadesinin yok denecek kadar az olmasına karşın belediye ifadesinin beyannamede çokça yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bu beyannamelerde yerel yönetimle ifadesi oldukça fazla bir şekilde yer almakta ancak genel ifadeler kullanılarak çoğunlukla belediye ile ilişkilendirilmektedir. Bu durum ise siyasi partilerin bakış açısıyla yerel seçimlerin daha çok belediye seçimleri olduğu anlayışının yaygınlık kazandığını, son çıkarılan büyükşehir belediye kanununun da bunu etkilediği söylenebilir. Nüfusu daha çok kentlerde ve özellikle de büyükşehir statüsü olan illerde bulunması siyasi partilerin bu yerel bölgelere odaklanmasını, bunlar dışında kalan yerlerde ise belediye seçimlerine odaklandıklarını söylemek mümkündür.

Sonuç

Dünya üzerinde hem devletler hem de toplumlar, geçmiş dönemlerden günümüze doğru hızlı bir değişim ve aynı zamanda da bir dönüşüm süreci geçirmektedir. Toplumsal alanda başlayan değişim ve dönüşümler zaman içerisinde bireysel ya da toplumsal bakış açılarıyla devletlerin yönetim kademelerine etki etmekte, bu durum da farklılaşmayı beraberinde getirmektedir. Türkiye de bu değişim ve dönüşümlerden zaman içinde payını almış, yönetim yapıları buna göre şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti

merkeziyetçi bir devlet olarak adlandırılmakla beraber merkezin dışında kalan bölgelerdeki kamusal işlerin görülmesinde o bölgelerde merkez tarafından görevlendirilen kişilere yetki vermiş ve taşra olarak ifade edilen bu bölgelerdeki idari yapı bu duruma göre şekillenmiştir.

Devletlerin yönetim şekilleri, idari örgütlenme ve yapılanmaları günümüze doğru belli bir sistemi içeren bir hal alarak standart şekle bürünmüştür. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde merkez ve taşradaki yapılanmalar yasal bir formata kavuşturularak yetki, görev ve sorumluluklar hem idari birimler temelinde hem de görevli personeller nezdinde belirlenmeye başlanmıştır. 1800'lü yıllarda yerel yönetim birimleri olarak belediyeler ve il özel idareleri ortaya çıkmış, zaman içinde görev ve yetkileri kanunlar çerçevesinde ifade edilerek kamusal ihtiyaçlarının karşılanmasında görevli birimler haline getirilmişlerdir. İlk kez 1864 yılında "Tuna Vilayet Nizamnamesi" ile düzenlenen il özel idareleri, yerel halkın il düzeyindeki yerel ve ortak nitelikteki ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla Türk idari sistemi içerisine giren yerel yönetim birimleridir.

İl özel idarelerinin il düzeyinde hangi görevlerden sorumlu olduğunun net bir şekilde belirtilmemesi ve görevleriyle orantılı gelir kaynaklarının da kendilerine aktarılmaması, il düzeyinde yetki ve görevlerde karışıklıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durumun sonucu olarak il özel idarelerinin zamanla halk nezdinde iş yapmayan, gereksiz, tanınmayan kurumlar şeklinde algılanarak gözden düştüğü iddia edilmektedir. Yerel alanda yaşayan kişilerin gerçekleşen ve gerçekleştirilmesi beklenen kamusal hizmetlerde muhatap olarak daha çok belediyeleri bilmesi ve belediyelerle muhatap olması, il özel idarelerinin halk tarafından genel anlamda bilinmediğini, dikkate alınmadığını göstermektedir. Bu durum il özel idareleriyle ilgili tanıtım anlamında bir eksiklik olduğunu göstermektedir (Tamer, 2009, s.208).

Tarihsel süreç içerisinde farklı kanunlarla birçok kez düzenlenme fırsatı bulan il özel idareleri, bazı dönemlerde yetki ve görev alanları oldukça geniş olsa da zaman içinde bu durumunu koruyamadığı ve eskiye oranla önemini yitirdiği söylenebilir. Bunun ortaya çıkmasında birçok etkenin söz konusu olduğu ifade edilebilir. Bu etkenler arasında;

- ✓ İl özel idarelerinin yetki ve sorumluluk alanlarının tam olarak belli olmaması,
- ✓ İl özel idarelerinin görevleriyle orantılı mali kaynak bulmakta zorluk çekmesi,
- ✓ İl özel idarelerinde nitelikli personellerin görev almaması,
- ✓ İl özel idareleri karar organının seçimler sonucunda oluşması ve il genel meclisi üyelerinin belirli bir eğitim, bilgi düzeyinde olmaması,
- ✓ İl özel idarelerine siyasal partilerin belediyelere gösterdikleri gibi yeterli ilgi ve önemi göstermemeleri,
- ✓ Seçim beyannamelerinde Türkiye'nin en önde gelen siyasi partilerinin seçimleri kazanmaları halinde gerçekleştirecekleri icraat ve kamu politikaları arasında il özel idarelerine yer vermemeleri,
- ✓ Halkın il özel idareleriyle ilgili yeterli bilgi ve düşünceye sahip olmaması sonucu siyasi partilere baskı yapmaması,
- ✓ 6360 sayılı kanunla birlikte Türkiye'nin otuz (30) büyükşehrinde il özel idarelerinin kaldırılması,
- ✓ İl özel idarelerinin karar organı yerel halkın temsilcileri ile belirlense de, yürütme organını atamayla gelen valinin temsil etmesi nedeniyle merkez ve yerel yönetim arasındaki mücadele,

- ✓ İl özel idareleri tarafından gerçekleştirilen bazı hizmetlerin bakanlık ya da merkezi idare kuruluşları tarafından yapıldığı algısı,
- ✓ Uygulamada olan kanuni düzenlemelerin il özel idarelerinin etkinliğini ve verimliliğini sağlayacak hususları içermemesi ifade edilebilir.

2014, 2019 ve 2024 yıllarında gerçekleştirilen son üç yerel seçimde Ak Parti, CHP, MHP, HDP/DEM isimli siyasi partilerin yerel seçim beyannameleri/bildirgeleri incelendiğinde genel olarak yerel seçim dönemlerinde özel olarak da yerel seçim beyannamelerinde il özel idarelerine yeterince yer ayırmamalarının sebepleri olarak yukarıda ifade edilen hususlar ileri sürülebilir.

Türkiye'de 2014, 2019 ve 2024 yıllarında gerçekleştirilen yerel seçimler öncesinde Türk siyaseti hayatında son dönemlerde etkili siyasal partilerden Ak Parti, CHP, MHP ve HDP/DEM partilerinin yerel seçim beyannameleri/bildirgeleri incelenmiştir. Bu siyasi partilerin yerel seçim beyannamelerinde yerel yönetimler ve belediye ifadelerine sıklıkla rastlanmakta; ancak il düzeyinde önemli görev ve sorumluluklar üstlenen il özel idarelerinin az yer bulduğu ya da bazı siyasi partilerin bazı yıllardaki seçim beyannamelerinde hiç yer vermediği görülmektedir. Bu siyasi partiler arasında sadece Ak Parti'nin seçim beyannamesinde (2014 ve 2024) il özel idaresi ifadesine rastlanmaktayken, CHP'nin yerel seçim beyannamelerinde sadece 2014 yerel seçimlerinde direkt olarak il özel idare ifadesinin yer aldığı görülmektedir. MHP ve HDP/DEM partilerinin 2014, 2019 ve 2024 yerel seçimleriyle ilgili ulaşılan beyannamelerinde il özel idarelerine yönelik hiçbir ifade direkt olarak yer almamaktadır.

Yapılan son üç yerel seçimde de Türkiye'de etkili bu siyasi partilerin seçim beyannamelerinde belediyelere yönelik ifadelerin olmasına rağmen il özel idarelerine yeterince yer verilmemesi, halkın olduğu kadar siyasi partilerin de bu yerel yönetim birimlerini dikkate almadığını göstermektedir. Büyükşehir belediyesi bulunmayan illerde il düzeyindeki birçok kamusal hizmetin yerine getirilmesinden sorumlu olan il özel idarelerine siyasi partilerin yeteri kadar önem vermemesi düşündürücüdür. İl özel idarelerine siyasi partilerin yeteri kadar önem vermemelerinin nedenleri arasında nüfusun çoğunluğunun yaşadığı büyükşehirlerde il özel idarelerinin bulunmaması nedeniyle belediye seçimlerinin kazanılmak istenmesi ve 6360 sayılı kanun çerçevesinde yapılan düzenlemeler yer almaktadır. 6360 sayılı kanunla birlikte Türkiye'de otuz(30) büyük ilde il özel idarelerin kaldırılması sonucu il düzeyinde gerçekleştirilecek proje gibi işlemlerin valiliğe bağlı olarak oluşturulan "Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarına" devredilmesi, yerel yönetimlerin etkinlik alanını ve işlevini sınırlandırırken merkeziyetçiliğin ise artmasını tetiklemektedir.

Yerel yönetimlerin sorumluluk alanlarındaki kamusal hizmetleri halka ulaştırmada ve halkın ihtiyaçlarını karşılamada görev alanı ve çeşitliliği bakımından önde gelen yerel yönetimlerden il özel idarelerin belediyeler gibi siyasi partiler tarafından dikkate alınan ve seçim beyannamelerinde önemli oranda yer verilen bir yerel yönetim birimi olması için yapılması gerekenler arasında;

- ✓ İl özel idaresi kanunu ile ilgili yeni düzenlemelerin gerçekleştirilmesi,
- ✓ Yetki ve görevlerin net bir şekilde belirlenmesi,
- ✓ Görev ve sorumluluklara paralel olarak orantılı maddi imkânların sağlanması,
- ✓ İdari yapıda değişikliğe gidilerek il özel idarenin başında merkezi idarenin atadığı kişinin değil, yöre halkının oylarıyla seçilecek kişinin bulunması,

- ✓ Halkın bu yerel yönetim birimine karşı bilgi sahibi olmasının sağlanması,
- ✓ Büyükşehir belediyelerinin olduğu yerlerde il özel idarelerinin tekrar oluşturulması ve yapacağı işler dışında kendi kaynaklarını kullanmaması,
- ✓ Kariyer elde edilebilecek pozisyonların bulunması,
- ✓ Bürokrasi ve siyaset kurumuna etkinliğinin daha fazla olmasını sağlayacak faktörlerin dâhil edilmesi,
- ✓ Merkezi idare ve yerel idare ayrımının net bir şekilde yapılması sağlanarak yetki ve görevlerde karışıklıklara neden olacak etkenlere yer verilmemesi bulunmaktadır.

Yukarıda ifade edilen hususların gerçekleşmesi halinde il özel idareleri siyasi partiler ve bürokratlar için öncelik verilen ve yönetilmek istenen bir birim olacağı, halkın gözünde de kamusal hizmetlerin görülmesinde etkinliği ve etkililiği olan bir yerel yönetim durumuna geleceği ifade edilebilir. Türkiye'nin idari yapısı bu şekilde merkezileşme eğilimini devam ettirirse yerel yönetimlerin etki alanının daralacağını, maddi açılardan da desteklenmemesi sonucunda iş yapamaz hale geleceği söylenebilir. 2012 yılında çıkarılan büyükşehir yasası sonucunda Türkiye'deki otuz (30) büyük ilde kaldırılan yetki, görev ve personelleri diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla paylaşılan il özel idarelerinin kalan elli bir (51) ilin nüfuslarının artmasına paralel olarak aynı durumla yine karşılaşacağı iddia edilebilir. İdari ve mali açılardan tam olarak özerk olma durumunu yaşayamayan ve merkezin etkisini her daim hisseden, halk tarafından ve siyasi partiler tarafından tam anlamıyla dikkate alınmayan bu yerel yönetim biriminin bu şekilde devam edilirse etkinliğini daha da kaybedeceği belirtilebilir. Dolayısıyla il özel idarelerinin önümüzdeki zaman diliminde etkinlik sağlama, siyasi partiler tarafından dikkate alınma ve halkın önem verdiği bir yerel yönetim birimi olması durumunun oldukça zor olduğunu söylemek mümkündür.

1982 Anayasa'sında yerel yönetimler arasında zikredilen il özel idarelerin yukarıda ifade edilen çeşitli etkenlere bağlı olarak hak ettiği konumu elde edemediği görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında;

- ✓ Her ne kadar Anayasada yerel yönetim kuruluşu olarak zikredilse de makamın temsilinin merkezden atanan vali tarafından sağlanması,
- ✓ Yerel yönetim mi merkezi kuruluş mu olduğu konusunun uygulamada sorun oluşturması,
- ✓ Bütçe ve mali olanaklarının sınırlı olması,
- ✓ Gerçekleştirdiği işlerin kendi hanesine değil ilgili ve ilişkili diğer kamu kurumlarına yazılması,
- ✓ Nitelikli fazla personeli olmadığı gibi kariyer yapma olanaklarından da yoksun olması, Türkiye'de son büyükşehir kanunu düzenlemesiyle 30 büyük ilde il özel idarelerinin kaldırılması,
- ✓ Karar organı olan il genel meclisine eğitim, nitelik ve liyakatten ziyade partisel bağlılığı olan kişilerin seçilmesi,
- ✓ 750.000 ve üzeri nüfusa sahip olan illerde il özel idarelerin kaldırılıyor olmasının önümüzdeki zaman diliminde daha birçok ilde de kaldırılacağını düşündürüyor olması,
- ✓ Gelir kaynağı ve bütçe olanaklarının belediyeler gibi olmaması sebebiyle siyasi partilerin ilgisini cezbetmemesi,

- ✓ İl özel idarelerine valinin başkanlık etmesi nedeniyle siyasi partiler tarafından merkezi idare kuruluşu gibi algılanması,
- ✓ İl özel idarelerinin tanıtımının ve reklamının yapılmaması nedeniyle tanınırlık oranının az olması gibi faktörler yer almaktadır.

İl özel idareleri ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalar arasında Hakyemez (1998), Güler ve Önder (2021), Çiftepınar (2006), Karakaya (2024), Gözübüyük (1969) gibi kişilerin çalışmaları da bulunmaktadır. Ancak yapılan çalışmalarda il özel idarelerinin daha çok özellikleri, işlevleri, organları, görevleri, süreç içerisindeki geleceğine yönelik durumlardan bahsedilmiş ancak siyasi partiler tarafından ne denli dikkate alınıp alınmadıkları ile ilgili hususlara değinilmemiştir. Bu çalışma siyasi partilerin genel seçimlerde iktidara gelebilmek için özellikle seçim dönemlerinde yoğun çaba içerisine girdikleri, seçim beyannamelerini de halkın tercihlerini kendi siyasi parti ve adaylarından yana kullanmalarını sağlayacak şekilde nasıl hazırlamaktaysa yerel seçimlerde yerelde iktidara gelebilmek için nasıl bir çaba içerisinde olduklarını il özel idareleri üzerinden ifade etmektedir. Bu zamana kadar özellikle yerel yönetimlerle ilgili çok sayıda bilimsel yayın hazırlanmışsa da, yerelde hizmet alanı itibariyle oldukça geniş bir alanda etkili olan il özel idareleriyle ilgili bu sayı asgari düzeydedir. Bu çalışma il özel idarelerinin mevcut ve gelecekteki durumu ile ilgili bilgiler vermesinin yanı sıra Türkiye'de son dönemde etkili siyasi partilerin seçim bildirgelerinde (beyannamelerinde) nasıl ele alındığı ve ne denli önem verilme durumunu da göstermektedir. Sonuç olarak çalışmanın bu alanda literatüre katkı sağlayacağı ve önemli bir boşluğu da dolduracağı düşünülmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Adalet ve Kalkınma Partisi, (2014). 2014 yerel seçim beyannamesi. Erişim adresi: https://www.akparti.org.tr/media/272121/30-mart-2014-yerel-secim-beyannamesi.pdf.

Adalet ve Kalkınma Partisi, (2019). 2019 yerel seçim manifestosu. Erişim adresi: https://www.akparti.org.tr/media/279203/ manifesto_28ocak2019_17-29.pdf.

Adalet ve Kalkınma Partisi, (2024). 2024 yerel seçimleri beyannamesi. Erişim adresi: https://www.akparti.org.tr/media/0iphdfqk/ 2024-yerel-seçimleri-seçim-beyannamesi.pdf.

Aytaç, F. (1978). *Açıklamalı özel idare mevzuatı*. Ankara: Doruk Matbaacılık.

Bozlağan, R. ve Demirkaya, Y. (2008). *Türkiye'de yerel yönetimler*. Ankara: Nobel Yayınları.

Caulfield, J. (2006). Local Government Reform in China: A Rational Actor Perspective. *International Review of Administrative Sciences*, 72(2), 253-267.

Cumhuriyet Halk Partisi, (2019). 2019 yerel seçim bildirgesi. Erişim adresi: https://chp.org.tr/yayin/2019-secim-bildirgesi/Open.

Cumhuriyet Halk Partisi, (2024). 2024 yerel seçim bildirgesi. Erişim adresi: https://chp.org.tr/yayin/2024-yerel-secim-bildirgesi/Open.

Çataloluk, C. (2014). Yerel Hizmetlerin Fiyatlandırılmasında Etkinlik ve Sorunlar (Teorik Bir Çalışma). *İnsan ve toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 870-889. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/92807.

Çetin, S. (2009). Yerel yönetim birimi olarak Türkiye'de il özel idareleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 249-258. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55584.

Çetin, Z. Ö. (2015). Türkiye'de il özel idaresi sisteminin dönüşümü ve 6360 sayılı kanunun dönüşüme etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 247-266. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/194143.

Çiçek, Y. (2014). Geçmişten günümüze Türkiye'de yerel yönetimler. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 53-64. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/107774.

Çiftepınar, R. (2006). Yeni il özel idaresi yasasına eleştirel bir bakış. *Yasama Dergisi*, 2, 123-124. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1121582.

Çoker, Z. (1987). "İl özel idareleri nasıl geliştirilir?". *Amme İdaresi Dergisi*, 20(3), 13-18. https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/documents/article/1/20/3/2_coker.pdf.

Doğan, K. C. (2023). Yerel yönetimlerde reform ve Türkiye'de yerel yönetimlerin klasik sorunlarına çözüm önerileri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 65-74. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2882018.

Dönmez, M. (2009). *İl genel meclisi üyesinin el kitabı*. Ankara: Mahalli İdareler Derneği Yayını.

Erhan, G. (2007). *İl Özel İdarelerinde Yeniden Yapılanma ve İl Özel İdarelerinin Mahalli İdare İçindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi.

(Erişim adresi: file:///C:/Users/VICTUS/ Downloads/208680%20(1).pdf)

Gözübüyük, A. Ş. (1969). "İl özel idarelerinde yeniden düzenleme". *Amme İdaresi Dergisi*, 2(1), 24-36. Erişim adresi: https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/documents/article/1/2/1/2_gozubuyuk.pdf.

Güler, B. A. (2001). "Yerel yönetimlerde reform sorunu". *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 10(3), 7-12. Erişim adresi: https://cyy.hacibayram.edu.tr/documents/article/3/10/3/1_guler.pdf.

Güler, E. ve Önder, Ö. (2021). İl özel idarelerinin yerel yönetim sistemindeki yeri ve geleceği üzerine bir alan çalışması: Bartın il özel idaresi örneği. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 327-344. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1555579.

Günaydın, G. (2014). *CHP yerel seçim bildirgesinin esasları*. Erişim adresi: https://www.sosyaldemokratdergi.org/gokhan-gunaydin-chp-yerel-secim-bildirgesinin-esaslari/.

Günal, B. (1993). *Açıklamalı il özel idaresi mevzuatı* (*İl özel idaresi hakkında uygulamalı bilgiler).* Antalya: Nabu Sahaf Kitabevi.

Hakyemez, Y. Ş. (1998). "İl özel idarelerinin işlevi, organları, rolleri. *Sayıştay Dergisi*, 31, 169-183. Erişim adresi: https://www.sayistay.gov.tr/files/4285_der31m15.pdf.

Halkların Demokratik Partisi, (2014). 2014 yerel seçim beyannamesi. Erişim adresi: https://www.hdp.org.tr/tr/yerel-secim-bildirgesi/5425/.

Halkların Demokratik Partisi, (2019). 2019 yerel yönetimler seçim bildirgesi. Erişim adresi: https://www.hdp.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/YerelBildirge2019-Turkce.pdf.

Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi, (2024). 2024 yerel seçim beyannamesi. Erişim adresi: https://drive.google.com/file/d/1cb1nw0nt41hyVw49F0cvgikyIYrIN-0g/view?pli=1.

Harman, E. (2006). *5302 sayılı il özel idaresi kanunu uyarınca Türkiye'de il özel idaresi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

İnal, M. (2008). *Açıklamalı 5302 sayılı il özel idaresi kanunu el kitabı*. Ankara: Muhasebat Kontrolörleri Derneği Yayınları.

İzci, F. ve Turan, M. (2013). "Türkiye'de büyükşehir belediye sistemi ve 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediye sisteminde meydana gelen değişimler: Van örneği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18 (1), 117-152. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/194341.

Karakaya, O. (2024). İl özel idarelerinin "özel"liği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1-25. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3080284.

Kartal, N. (2010). İl özel idarelerinin yeniden yapılandırılması: Uygulama aşaması üzerine bir çözümleme (Doktora Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (Erişim adresi: file:///C:/Users/VICTUS/ Downloads/249342.pdf.

Kaya, S. (2011). İl özel idarelerinin değişimi ve dönüşümü: İstanbul il özel idare örneği.

Sayıştay Denetçileri Derneği Dış Denetim Dergisi, 27-38. Erişim adresi: https://silo.tips/download/l-zel-darelernn-dem-ve-dnm-stanbul-l-zel-dare-rne.

Keleş, R. (2000). *Yerinden yönetim ve siyaset*. İzmir: Cem Yayınevi.

Koçak, S. ve Kavsara, V. (2012). 5302 sayılı kanun sonrasında il özel idarelerinde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20), 68-69. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/46286.

Milliyetçi Hareket Partisi, (2024). Erişim adresi: https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/5218/mhp/2024_e_Dogru_ Diyar_ Diyar_Anadolu__Istikrar_ve_Hizmet_Icin_Uyumlu_Yonetimle_Umutlu_Gelecek__Mahalli_Idareler_Secim_Kampanyasi_Gors.html.

Nalbant, A. (1997). *Üniter devlet (Bölgeselleşmeden küreselleşmeye)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Oktay, T. (2010). *Yerel yönetim reformu sonrasında il özel idareleri*. İstanbul: Hayat Yayın Grubu.

Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.

Ökmen, M. ve Parlak, B. (2010). *Kuramdan uygulamaya yerel yönetimler (İlkeler, yaklaşımlar ve mevzuatlar)*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Özkaral, M. ve Yaşar, B. (2019). Büyükşehir belediyeleri ve sosyal hizmet: Kocaeli büyükşehir belediyesi üzerine bir inceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 1931-1948. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/820460.

Sezer, Ö. ve Vural, T. (2010). Kamu hizmetlerinin sunumunda devletin değişen rolü ve merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında yetki ve görev paylaşımı. *Maliye Dergisi,* 159, 203-219. Erişim adresi: https://ms.hmb.gov.tr/ uploads/2019/09/ÖzcanSEZER.pdf.

Tamer, M. (2009). *Açıklamalı-yorumlu-içtihatlı il özel idareleri*. İzmir: Mustafa Tamer Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Toprak, Z. (2006). *Yerel yönetimler*. Ankara: Nobel Yayınları.

Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2010). *Mahalli idareler: Teori-uygulama-maliye*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Urhan, V. F. (2008). Türkiye'de yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması. *Sayıştay Dergisi*, 70, 85-102. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1713684.

Uryan, B. (2002). Toplam kalite yönetimi. *Mevzuat Dergisi*, 55, 1-37. Erişim adresi: https://www.mevzuatdergisi.com/ 2002/07a/02.htm.

Varcan, N., Taraktaş, A. ve Hacıköylü, C. (2013). *Yerel yönetimler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Wollmann, H. (2008). *Changes, ruptures and continuities in European local government system: Between government and governance*. Local government reforms in countries in transition, F. Lazin, M. Evans, V. Hoffmann-Martinot, H. Wollmann, (ed.), 15-38, Lexington Books, Lanham MD.

Yalçındağ, S. (1977). *İlçe özel yönetimi*. Ankara: TODAİE Yayını.

Zengin, O. (2014). Büyükşehir belediyesi sisteminin dönüşümü: Son on yılın değerlendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 72(2), 91-116. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398160.

5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, (2005). Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1754-1778 | Araştırma Makalesi

Cam Tavan: Kadın Çalışanların Deneyimlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma

Fatma Zehra Yıldız [1]

Öz

İşletmelerde kadınların liderlik rollerinde daha görünür hale gelmesi, kapsayıcı ve çeşitliliğe dayalı bir iş ortamı oluşturarak daha adil ve sürdürülebilir bir topluma katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, beyaz yakalı kadın çalışanların cam tavan sendromu ile ilgili deneyimlerini kapsayıcılık yönetimi perspektifinden değerlendirerek incelemektir. Çalışma, kadınların kariyer gelişim süreçlerinde karşılaştıkları görünmez engelleri, terfi pozisyonlarına ulaşmalarını engelleyen faktörleri ve bu süreçte hissettiklerini anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, cam tavanın kırılmasında kapsayıcılığın rolünü sorgulamaktadır. Araştırmanın katılımcılarını, Türkiye'de farklı sektörlerdeki işletmelerde çalışan/çalışmış olan beyaz yakalı kadın çalışanlar oluşturmaktadır. Bu araştırmada, farklı yaş, sektör ve pozisyonlardan katılımcılara amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Fenomenoloji deseniyle tasarlanan araştırmada yarı yapılandırılmış mülakatlar ile elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Bulguların görselleştirilmesinde Maxqda Analytics Pro kullanılmıştır. Katılımcıların cam tavan sendromuna ilişkin deneyimleri "cam tavana bakmak, yaşanmış deneyimler, ne hissettim, cam tavanın sebepleri, sonucunda ne oldu, cam tavanı kırmak" temalarında betimlenmiştir. Çalışmanın sonucunda, kadın beyaz yakalı çalışanların cam tavan sendromuna ilişkin deneyimlerinin, büyük ölçüde işletmelerin ve yöneticilerin kapsayıcı olmayan politika ve uygulamaları tarafından şekillendiği ortaya çıkmıştır. Cam tavanın kırılmasında kapsayıcılık politikalarının örgüt kültürü olarak benimsenmesi önem taşımaktadır. Kapsayıcı yetenek yönetimi bağlamında nitelikli kadın çalışanların elde tutulması ve cam tavanın engellenmesi için İK departmanın öncülük ettiği şeffaf, adil terfi, performans ve ödüllendirme uygulamalarına gereksinim duyulmaktadır. Çalışmanın sonuçları, işletmelerde kapsayıcılığa dayalı sürdürülebilir İKY uygulamalarının kadınların liderlik pozisyonlarına ulaşmalarını desteklemede ve cam tavanla mücadelede etkili olabileceğini göstermektedir. Bu çalışma, beyaz yakalı kadın çalışanların güçlendirilmesi ve desteklenmesine yönelik somut politika ve uygulamaların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, cinsiyet eşitliği temelli sürdürülebilirlik amaçlarıyla uyumlu, kapsayıcı bir çalışma ortamının oluşturulmasının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cam Tavan Sendromu, Kapsayıcılık Yönetimi, Sürdürülebilirlik, Kariyer Engelleri, Nitel Araştırma

Yıldız, F. Z. (2025). Cam Tavan: Kadın Çalışanların Deneyimlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1754-1778. https://doi.org/10.15869/itobiad.1704520

Geliş Tarihi	22.05.2025
Kabul Tarihi	06.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Dr. Öğretim Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İnsan Kaynakları Yönetimi Programı, Mersin, Türkiye, zehrayildiz@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0631-6589

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1754-1778 | Research Article

Glass Ceiling: A Qualitative Study on the Experiences of Female Employees

Fatma Zehra Yıldız [1]

Abstract

Making women more visible in leadership roles in organisations contributes to a more just and sustainable society by creating an inclusive and diverse work environment. The aim of this study is to examine the experiences of white-collar female employees regarding the glass ceiling syndrome from the perspective of inclusion management. The study aims to understand the invisible barriers that women face in their career development processes, the factors that prevent them from reaching promotion positions and the feelings they feel in this process. In this context, the study questions the role of inclusion in breaking the glass ceiling. The participants of the study consist of white-collar female employees who work/ have worked in organisations in different sectors in Turkey. In this research, participants from different ages, sectors and positions were reached by using purposive sampling method. The data obtained through semi-structured interviews in the research designed with phenomenology design were analysed by content analysis method. Maxqda Analytics Pro was used to visualise the findings. The participants' experiences related to the glass ceiling syndrome were described under the themes of "looking at the glass ceiling, lived experiences, what I felt, causes of the glass ceiling, what happened as a result, breaking the glass ceiling". As a result of the study, it was revealed that the experiences of female white-collar employees regarding the glass ceiling syndrome are largely shaped by the non-inclusive policies and practices of enterprises and managers. Adopting inclusion policies as an organisational culture is important in breaking the glass ceiling. In the context of inclusive talent management, transparent, fair promotion, performance and reward practices led by the HR department are needed to retain qualified female employees and prevent the glass ceiling. The results of the study show that sustainable HRM practices based on inclusion in organisations can be effective in supporting women to reach leadership positions and combating the glass ceiling. This study highlights the need to develop concrete policies and practices to empower and support female white-collar employees. It emphasises the importance of creating an inclusive work environment that is consistent with gender equality-based sustainability goals.

Keywords: Glass Ceiling Syndrome, Inclusion Management, Sustainability, Career Barriers, Qualitative Research

Yıldız, F. Z. (2025). Glass Ceiling: A Qualitative Study on the Experiences of Female Employees. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1754-1778. https://doi.org/10.15869/itobiad.1704520

Date of Submission	22.05.2025
Date of Acceptance	06.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Assistant Professor, Tarsus University, Vocational School, Human Resources Management Programme, Mersin, Turkey, zehrayildiz@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0631-6589

Giriş

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 2015 yılında, 17 sürdürülebilir kalkınma amacı ve 169 hedeften oluşan "2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'ni" ilan etmiştir. Bu gündem, sürdürülebilir kalkınmanın üç temel boyutu olan ekonomik, sosyal ve çevresel unsurları bir araya getirmektedir (United Nations, 2015: 4, 7). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'ndan beşincisi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesine yöneliktir (United Nations, 2024: 10). Bu amacın başarılması, kapsayıcılığın artırılmasıyla da doğrudan ilişkilidir. İşletmelerde yönetici pozisyonlarındaki kadın oranlarının artırılması, yalnızca cinsiyet eşitliğini teşvik etmekle kalmamakta aynı zamanda kapsayıcı ve çeşitliliğe dayalı bir iş ortamı oluşturarak daha adil ve sürdürülebilir bir topluma katkı sağlamaktadır.

Kapsayıcılık ve çeşitlilik, bireylerin tüm özelliklerini bir araya getirerek iş birliği, mutluluk, kültürel farklılıklara duyulan takdir ve etkili problem çözme becerilerinin gelişmesine olanak tanıyan daha geniş ve kapsamlı bir perspektif sunmaktadır (Browers ve Ho, 2022: 7). Kapsayıcılık, cinsiyet, ırk ve fiziksel yetenek gibi faktörlere dayalı olarak bireylerin fırsatlara ve kaynaklara eşit şekilde erişimini sağlama olarak tanımlanmaktadır (Chalermchaikit vd., 2024: 2). İşletmeler, çeşitlilik ve kapsayıcılık ilkelerini iş yeri politikalarına entegre etmeli ve farklı özelliklere sahip çalışanları korumak için etkili çeşitlilik ve kapsayıcılık yönetimi politikaları geliştirmelidirler (Alam ve Shin, 2021: 750). Cinsiyet çeşitliliği yönetimi, işgücü piyasasında gözlemlenen eşitsizliklerin ve ayrımcılık kaynaklarının analizini, cinsiyet çeşitliliğini teşvik etmeye yönelik müdahalelerin temelini, destekleyici organizasyonel uygulamaların geliştirilmesini ve kariyer yönetimi süreçlerini kapsamaktadır (Saba vd., 2021: 766). Toplumsal cinsiyet eşitliği, üretkenliği artırarak ekonomik sonuçları iyileştirmektedir. Çevre politikalarında toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak, sürdürülebilir ve adil kalkınmayı teşvik etmektedir (Jeevanasai vd., 2023: 1).

Kadınlar, aynı işi yaptığı erkeklere göre daha az para kazanabilmektedirler. Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınların erkeklerin kazandığının her 1 doları için yalnızca 82 sent kazandıkları ifade edilmiştir (National Women's Law Centre, 2020: 1). Üst düzey yönetim pozisyonlarında yer alan birçok kadın, siyasi çatışmalar, güç mücadeleleri ve hırs temelli rekabetin aile yaşamlarına olumsuz yansımaları olabileceği endişesiyle daha üst yönetim kademelerine yükselmeye yönelik isteklilik göstermemektedir. Ayrıca, bazı kadın çalışanlar, sahip oldukları bireysel yetkinlik ve becerilerin söz konusu üst düzey liderlik rollerini yerine getirmek için yetersiz olabileceğine dair algılar geliştirmekte ve bu durum kariyer ilerlemelerini sınırlandırmaktadır (Akpinar-Sposito, 2013: 493).

Çeşitli çalışmalar (Balasubramanian ve Lathabhavan, 2017: 1125; Galbreath, 2018: 863; Lim vd., 2019: 841; Filandri vd. 2023: 1; Glass ve Cook 2016; 51; Grant, 2025: 57), kadınların ne kadar yetenekli veya nitelikli olurlarsa olsunlar kariyerlerinde veya profesyonel pozisyonlarında belirli seviyelere veya pozisyonlara yükselememeleri anlamına gelen "cam tavan" terimini incelemiştir. Bu durum, kültürel sermaye, cinsiyet ayrımcılığı, mesleki ayrışma, tercihler ve kurum ve kuruluşların özellikleri gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır (Purcell vd., 2010: 705).

Kadınların karşılaştığı zorluklar yukarıda bahsedildiği gibi pek çok çalışmaya konu olsa da bu engellere rağmen cam tavanı aşabilen kadınların deneyimlerini ve başarılarını şekillendiren faktörler hâlâ yeterince anlaşılamamıştır (Glass ve Cook, 2016: 51). Mevcut

çalışmalar cam tavanı çoğunlukla bireysel ya da kültürel faktörlerle açıklarken, bu çalışma örgütsel düzeyde kapsayıcılık ilkelerinin cam tavanın aşılmasındaki rolünü sorgulamakta ve bu açıdan literatüre yeni bir bakış açısı getirmektedir. Ayrıca bu çalışma, cam tavan sendromunu nitel bir yöntemle inceleyerek kadınların kariyer yolculuklarındaki öznel deneyimlerine odaklanmakta, böylece istatistiki verilerle sınırlı olan mevcut bilgi birikimine derinlik katmaktadır. Beyaz yakalı kadınların kurumsal hayatta karşılaştıkları görünmez engelleri ve bu engellere karşı geliştirdikleri başa çıkma stratejilerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymak hem akademik araştırmalar hem de İKY (insan kaynakları yönetimi) uygulayıcıları için önemli pratik çıktılar sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, beyaz yakalı kadın çalışanların cam tavan sendromuna ilişkin deneyimlerini kapsayıcılık yönetimi perspektifinden incelemektir. Çalışma, kadınların kariyer gelişim süreçlerinde karşılaştıkları görünmez engelleri, terfi pozisyonlarına ulaşmalarını engelleyen faktörleri ve bu süreçte hissettiklerini anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, cam tavanın kırılmasında kapsayıcılığın rolünü sorgulamaktadır. Bu çalışma, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 5 (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği) doğrultusunda İKY politikalarını uyumlaştıran kuruluşlarda kapsayıcılığın önemine ilişkin kanıta dayalı politika ve uygulamalara katkı sağlamaktadır.

Cam Tavan Sendromu

Cam tavan, kadınların kurumlarında üst düzey liderlik pozisyonlarına yükselmesini engelleyen görünmez engellere atıfta bulunmaktadır (Baxter ve Wright, 2000: 276). "Cam tavan" terimi üst pozisyonlardaki kadınlara yönelik basmakalıp yargılar ve önyargılardan kaynaklanan sistematik toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ifade etmektedir. Bu olgu, toplumsal ve bireysel faktörlerden kaynaklanabildiği gibi işletmeler içerisindeki yapısal engellerden ve örtük uygulamalardan da oluşabilmektedir (Naguib ve Madeeha, 2023: 2).

Feminist bakış açısı, çeşitli metodolojileri ve felsefeleri kapsayarak, liderlik rollerine sahip kadınların karşılaştığı yapısal ve sistemik engelleri incelemek ve anlamak için bir mercek sunmaktadır (Ritzer ve Ryan, 2010: 226). Toplumsal cinsiyetin temellendirildiği sosyal rol teorisi ise kadınlar ve erkekler arasındaki davranış farklılıklarını, toplumsal cinsiyetle ilgili basmakalıp yargılar ve sosyal rollerle ilişkilendirmektedir (Dökmen, 2019: 82). Eagly ve Steffen (1984), toplumsal cinsiyetle ilgili kalıp yargılar üzerine yaptıkları çalışmalarda, çocuk bakımı ve ev işleri gibi sorumlulukların kadınlar ve erkekler arasında eşit bir şekilde paylaşılmasının, bu kalıp yargıların değişiminde kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadırlar (1984: 752). Toplumsal cinsiyet, ücret eşitsizliği, işlerin cinsiyete dayalı ayrımı ve kamusal ile özel alandaki hiyerarşik yapıların oluşumunda belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Kadınlara toplum tarafından atfedilen roller, onları emek piyasasında ve kamusal alanda öncelikli olarak "anne" ve "eş" kimlikleriyle tanımlayarak konumlandırmaktadır (Urhan, 2016: 120).

Kadınların yönetim pozisyonlarına uygun olmadığına dair geniş tabanlı toplumsal roller ve kimlik stereotipleri cam tavan sendromunda tartışılmaktadır. Bu stereotipler, kadınların yeteneklerini göstermelerini zorlaştırabilmektedir. Bu nedenle, kadınlar üst düzey yönetim pozisyonları için dikkate alınmamakta ya da terfi fırsatlarını sağlayan süreçlerden dışlanabilmektedirler (Dowling, 2017: 27).

Özgüven, zorluklardan kaçınma eğilimi gibi unsurlar cam tavanın bireysel bariyerleri olarak ifade edilirken örgütsel engeller, olumsuz çalışma ortamı, yöneticinin algıları ve

cinsiyet ayrımcılığı örgütsel bariyerler olarak kabul edilmektedir (Zhang ve Basha, 2023: 493). Toplumsal cinsiyet basmakalıp yargıları da cam tavanın toplumsal bariyerleri olarak görülmektedir (İmadoğlu vd., 2020: 87).

Cam tavanı kıran kadın çalışanlar belli durumlarda cam uçurum sonucuyla karşılaşabilmektedirler (Zhang ve Basha, 2023: 492). "Cam uçurum" üzerinden terfi eden kadınlar, genellikle organizasyonu, takımı veya birimi kurtarma beklentisiyle görevlerine başlamakta ve bu durum, üzerlerindeki denetimi ve performans baskısını daha da artırabilmektedir (Glass ve Cook, 2016: 53). Cam tavan sendromunun sonuçlarından bir diğeri de cam duvarlardır. Kadın yöneticiler, insan kaynakları, kurumsal iletişim ve halkla ilişkiler gibi alanlarda terfi alırken erkek yöneticiler operasyon, satış ve araştırma-geliştirme gibi alanlarda yükselebilmektedirler (International Labour Office, 2015: 11).

Cam tavan algısı, işletmelerin kadın yönetici yeteneklerini çekme, katılım sağlama ve elde tutma konusunda başarısını önemli ölçüde olumsuz etkileyebilmektedir ve işveren markası açısında da olumsuz bir izlenim oluşturabilmektedir (Powell ve Butterfield, 2015: 307).

Alanyazın

Örgütsel faktörler açısından bakıldığında, yapılan çeşitli araştırmalar terfi süreçlerinde şeffaflık eksikliği, cinsiyete dayalı terfiler ve stereotipleri pekiştiren bir örgüt kültürü gibi yapısal faktörlerin kadınların üst düzey pozisyonlara erişimini engellediğini göstermektedir (Grant, 2025: 57; Ghundol ve Muthanna, 2025: 1; Zhang ve Basha, 2023: 489). Grant'ın (2025) sağlık kuruluşlarındaki azınlık kadın liderlerle yaptığı fenomenolojik araştırma, özellikle şeffaf olmayan terfi sistemlerinin ve geleneksel iş kalıplarının cam tavanı güçlendirdiğini vurgulamaktadır (2025: 57-58). Benzer şekilde, Zhang ve Basha (2023) gelir eşitsizliği ve gelişim fırsatlarına sınırlı erişim nedeniyle kadınların liderlik rollerinde yeterince temsil edilmediğini ortaya koymuşlardır (2023: 489).

Toplumsal cinsiyet rolleri ve sosyo-kültürel normlar, kadınların liderlik rollerine erişimi önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Naguib ve Madeeha'nın (2023: 1) Katar kamu sektöründe yaptığı nitel araştırma, kadınların iş-yaşam dengesini sağlamakta erkeklerden daha fazla zorluk çektiğini ve bunun toplumsal cinsiyet kalıp yargıları tarafından körüklendiğini göstermektedir. Ghundol ve Muthanna (2025), Yemen'de yaptıkları çalışmada, geleneksel rollerin ve başarısızlık korkusu gibi içselleştirilmiş faktörlerin cam tavan etkisini derinleştirdiğini belirtmiştir (2025: 1).

Bireysel özellikler ve psikolojik faktörler de cam tavan sendromunu etkileyen önemli faktörler arasındadır. Collischon (2021) erkek çalışanlar için daha yüksek ücretlerin, risk alma eğilimi ve kontrol odağı gibi kişilik özellikleriyle ilişkili olabileceğini öne sürmüştür (2021: 1). Benzer şekilde, İplikçioğlu vd., (2018) bireysel gelişimin desteklenmesinin ve adil eğitim fırsatlarının cam tavanın aşılmasında etkili olabileceğini belirtmiştir (2018: 702-703). Balasubramanian ve Lathabhavan (2017) kadın çalışanların cam tavanla ilgili iyimser inançlarının tükenmişliği azalttığını ve örgütsel bağlılığı artırdığını bulmuştur (2017: 1125).

Kadınların cam tavana karşı stratejileri üzerine yapılan çalışmalar, bu sendromun sadece bir engel değil, aynı zamanda kurumsal girişimciliğe doğru itici bir güç olabileceğini

göstermektedir. Mattis (2004) ve Sharif (2015) cam tavanı deneyimleyen kadınların önemli bir kısmının kendi girişimlerini başlatmak üzere kurumsal sistemden ayrıldığını belirtmiştir (Mattis, 2004: 154; Sharif, 2015: 329). Glass ve Cook (2016), kadınların genellikle yüksek riskli pozisyonlara yerleştirildiklerini, "cam uçurumu" deneyimlediklerini ve gerekli kurumsal destekten mahrum kaldıklarını ileri sürmüştür (2016: 51).

Akademide ve özel sektörde görünürlük sorunu da literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır. Filandri vd. (2023: 1), İtalyan akademisindeki kadınların erkeklerle eşit bilimsel üretkenliğe sahip olmasına rağmen politika eksikliğinin kadınların ilerlemesini sınırladığını belirtmiştir. İmadoğlu vd. (2020), özel sektörde kadın çalışanların terfilerde karşılaştıkları haksızlıkların motivasyonlarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir (2020: 85).

Nitel araştırmaların katkısı, cam tavanın görünmeyen boyutlarının anlaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Amon (2017: 1) nitel çalışmasında kadınların otorite figürü olarak tanınmak için mücadele ettiklerini ve meşruiyet kazanmak için olumlu ilişkiler kurmaya çalıştıklarını ortaya koymuştur. Benzer şekilde Dönmez ve Çelikel (2025), beyaz yakalı kadın banka çalışanlarının toplumsal rollerden kaynaklanan yapışkan zeminler, yaş ayrımcılığı ve medeni duruma dayalı önyargılar gibi birçok engelle karşılaştığını belirtmiştir (2025: 64).

Bu literatür, cam tavan sendromunun çok katmanlı bir olgu olduğunu ve bireysel çabalardan ziyade yapısal ve kültürel dönüşümlerle aşılabileceğini göstermektedir. Ancak mevcut literatürde nitel araştırmaların, özellikle de kapsayıcılık yönetimi perspektifinden yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın nitel yönteme dayalı yapısı ve cam tavan sendromunu kapsayıcı yönetim perspektifinden incelemesi, alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Nitel araştırmaların temel amacı, bireylerin yaşam deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarına dair derinlemesine bir anlayış geliştirmektir. Bu süreç, bireylerin anlam oluşturma yöntemlerini ve bu anlamlandırma sürecinin temel unsurlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitel araştırmalarda bireylerin yaşadıkları olgular betimlenerek bu olgulara ilişkin detaylı bir analiz sunulmaktadır (Merriam, 2015: 14). Nitel araştırmalar, yalnızca mevcut literatüre katkı sağlamakla kalmamakta aynı zamanda yeterince temsili bulunmayan toplulukların perspektiflerini ve deneyimlerini ortaya koyarak onların sesini duyurabilmektedir (Creswell, 2018: 131).

Araştırma Soruları

Kadın çalışanlar, cam tavanın varlığını nasıl tanımlamaktadırlar?

Cam tavan sendromu, kadın çalışanlar tarafından nasıl deneyimlenmektedir?

Cam tavan sendromunu deneyimleyen kadın çalışanlar ne hissetmektedirler?

Cam tavan sendromunun ortaya çıkmasında rol oynayan bireysel, örgütsel ve toplumsal faktörler nelerdir?

Cam tavanın kırılmasında hangi kapsayıcı politika ve uygulamalara gereksinim vardır?

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, kadın çalışanların cam tavan sendromuyla ilgili yaşanmış deneyimlerini içerdiğinden dolayı fenomenoloji deseni ile tasarlanmıştır.

Fenomen kelimesi, Yunanca "görünüş" anlamına gelen "phainomenon" kelimesinden türemiştir. Kelime "algının nesnesi, algılanan ya da bilince görünen şey, gözlemlenebilir olan olay ya da olgu" olarak ifade edilmektedir (Cevizci, 1999: 341). Fenomenolojinin öncüsü Husserl' e göre, insan davranışları onların gerçek olarak algıladıkları şeyler tarafından etkilendiği için insan motivasyonlarını anlamayı amaçlayan araştırmalar için öznel bilgi önem taşımaktadır (Lopez ve Willis, 2004: 727). Fenomenolojik araştırma, bireylerin belirli bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerini derinlemesine inceleyerek, bu deneyimlerin özünü ve ortak anlamlarını ortaya koymayı amaçlayan bir tasarımdır (Creswell, 2018: 77). Fenomenolojik araştırmalarda, bireylerin yaşanmış deneyimlerini anlamaya yönelik temel sorular yöneltilmektedir. Bu bağlamda, "Yaşanmış deneyim nasıl bir yapıya sahiptir?" ve "Bu deneyimin bireyler için taşıdığı anlam ve önem nedir?" gibi sorular, fenomenolojik araştırmaların merkezinde yer almaktadır (Van Manen, 1990: 163, 166).

Araştırmanın Katılımcıları ve Araştırma Süreci

Araştırmanın katılımcılarını, Türkiye'de farklı sektörlerdeki işletmelerde çalışan/çalışmış olan beyaz yakalı kadın çalışanlar oluşturmaktadır. Beyaz yakalı kadın çalışanlar genellikle yönetim ve uzmanlık gerektiren pozisyonlarda çalıştıkları için terfi süreçleri, liderlik fırsatları ve örgütsel yapılarla daha yakından etkileşimde bulunmaktadır. Çeşitli sektörlerden katılımcıların dahil edilmesi ise bulguların daha geniş bir perspektiften ele alınmasına ve cam tavan olgusunun farklı kurumsal bağlamlardaki tezahürlerinin incelenmesine olanak tanımaktadır.

Bu araştırmada, farklı yaş, sektör ve pozisyonlardan bireylere amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi, araştırma hedefleriyle ilgili uzmanlık bilgisine sahip bireyleri seçerek belirlemek, hedefe yönelik ve ilgili bir örneklem sağlamak için kullanılmaktadır (Cohen vd., 2018: 114-115). Patton (2018), amaçlı örneklemenin, bilgi açısından zengin vakaları seçmeyi hedeflediğini ve bu doğrultuda çeşitli stratejilerin kullanılabileceğini ifade etmektedir (2018: 230). Bu araştırma kapsamında katılımcılara ulaşılabilmesi için ölçüt, maksimum çeşitlilik ve kartopu örnekleme stratejileri kullanılmıştır. Patton (2018), ölçüt örneklemenin önceden belirlenen belli bir öneme sahip ölçütleri sağlayan durumların incelenmesine dayandığını öne sürmektedir (2018: 238). Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için katılımcıların, beyaz yaka pozisyonlarında en az bir yıl çalışma deneyimine sahip olmaları ve cam tavan sendromuna ilişkin doğrudan deneyim ya da görüş bildirebilecek durumda olmaları katılım ölçütleri olarak belirlenmiştir. Bu ölçütler, araştırmanın konusu ile doğrudan ilişkili ve bilgi açısından zengin katılımcılarla derinlemesine veri toplanmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.

Maksimum çeşitlilik örnekleme, nitel araştırmalarda elde edilen bulguların farklı perspektifleri yansıtmasını sağlamak açısından önemli bir strateji olarak değerlendirilmektedir (Creswell, 2015: 157). Araştırmada, kartopu örnekleme stratejisi de kullanılmıştır. Bu yöntemde, araştırmacı öncelikle araştırma konusu ile doğrudan ilişkili niteliklere sahip birkaç katılımcı belirleyerek mülakatlar gerçekleştirmiştir. Sonrasında

araştırmacı bu katılımcılardan kendisini benzer özelliklere sahip diğer bireylere yönlendirilmesini talep etmiştir (Berg ve Lune, 2015: 71-72).

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

Katılımcılar	Yaş	Mevcut Pozisyon	Deneyim (Yıl)
P1	40	Yönetici Danışmanı	23
P2	36	Bordro Şefi	15
P3	35	İnsan Kaynakları Müdürü	11
P4	38	Süpervizör	15
P5	30	İnsan Kaynakları İş Ortağı	8
P6	39	Bölge Satış Müdürü	16
P7	43	Yönetici	22
P8	31	Uzman	6
P9	38	İnsan Kaynakları Şefi	17
P10	33	Yönetici Asistanı	8

Araştırma kapsamında farklı pozisyon ve sektörlerden 10 kişiyle yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmıştır. Tablo 1'de sunulduğu gibi katılımcıların yaşları 31 ile 43 arasında değişmektedir. Bu durum, araştırmaya farklı kariyer aşamalarında bulunan bireylerin katılım sağladığını göstermektedir. Katılımcıların pozisyonlara bakıldığında, katılımcıların büyük bir kısmının yönetici pozisyonunda bulunduğu, bunun yanı sıra bölge müdürü, şef, uzman ve yönetici asistanı gibi farklı düzeylerde görev yapan bireylerin de araştırmaya dahil edildiği görülmektedir. Bu çeşitlilik, cam tavan sendromunun yalnızca üst düzey yönetici adaylarını değil, orta kademe yöneticileri ve uzmanları da etkileyebileceğini göstermesi bakımından değerlidir. En az deneyime sahip katılımcının 6, en fazla deneyime sahip katılımcının 23 yıl deneyimi bulunmaktadır.

Nitel araştırmalarda, veri toplama süreci teorik doygunluk ilkesine dayanmakta olup, elde edilen verilerin tekrarlanmaya başlaması ve belirlenen kategorilerin yeterince açıklığa kavuşması durumunda mülakat sürecinin sonlandırılması önerilmektedir (Charmaz, 2015: 300). Bu çalışmada, mülakatlar sırasında veriler tekrar etmeye başladığında ve yeni kavramsal açıklamalar ortaya çıkmadığında veri doygunluğuna ulaşıldığı değerlendirilmiştir. Nitekim Guest, Bunce ve Johnson (2006) birçok nitel çalışmada veri doygunluğuna 6 ila 12 görüşme arasında ulaşılabileceğini belirtmektedir. Katılımcı homojenliği, veri toplama aracının içeriği ve görüşme yapısının standardizasyonu daha az sayıda katılımcıyla veri doygunluğuna ulaşmayı mümkün kılmaktadır. (2006: 75, 78). Mülakatlar yoğun olarak Temmuz 2024 tarihinde telefonla veya çevrim içi görüntülü konuşma şeklinde gerçekleştirilmiştir. Mülakat süreleri 10-35 dakika arasında sürmüştür. Katılımcılardan onam formu ile sözlü onay alınmıştır. Sonrasında katılımcılardan izin alınarak mülakat ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Nitel araştırmalarda, özellikle görüşmelerin telefonla veya çevrimiçi olarak gerçekleştirildiği ve yazılı onay almanın pratik olmadığı durumlarda, sözlü onay geçerli ve etik bir yöntem olarak kabul edilmektedir.

İnanırlık, Nakledilebilirlik, Teyit edilebilirlik

İç geçerlik veya inanırlığın sağlanmasında yaygın olarak kullanılan stratejilerden biri, katılımcı doğrulaması ya da üye kontrolü olarak adlandırılan yaklaşımdır. Bu yöntemde, araştırmanın ön analizleri katılımcılarla paylaşılmakta ve onların geri bildirimleri

doğrultusunda verilerin algılanışı ile yorumlanışının doğruluğu değerlendirilmektedir. Böylece, elde edilen bulguların katılımcıların deneyimlerine uygunluğu ve araştırma sonuçlarının geçerliliği artırılmaya çalışılmaktadır (Merriam, 2015: 207). Araştırmacı, mülakatın hemen sonunda topladığı verileri özetleyebilmekte, katılımcıdan bunların doğruluğuna ilişkin geri bildirimler alabilmektedir (Erlandson vd., 1993: 29-30). Nitel araştırmalarda nakledilebilirliğin sağlanması amacıyla kullanılan stratejilerden biri katılımcıların ifadelerinin zengin ve yoğun betimlenmesidir. Katılımcılarla yapılan mülakatlardan ve araştırmacının notlarından yapılan alıntılarla bulgular derinlemesine betimlenmektedir (Merriam, 2015: 219). Teyit edilebilirlik, araştırmacının ulaştığı bulguların ham verilerle tutarlılığını sağlaması ve bu bulguları mantıklı bir şekilde okuyuculara sunabilmesi ile ilişkilidir. Bu doğrultuda, araştırmacının veri toplama araçları, ham veriler ve kodlama süreçlerine ilişkin dokümantasyonu muhafaza etmesi, gerektiğinde incelenmek üzere erişime açık tutması önem taşımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 283). Creswell (2018) ise, araştırmacının alan notlarını ses kaydı alarak yazılı hale getirmesinin, çalışmanın güvenirliğini artırmada etkili bir yöntem olduğunu vurgulamaktadır (2018: 253).

Verilerin Analizi

Bu çalışmada veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Patton (2018), içerik analizini, temel tutarlılıkları ve anlamları belirlemeye yönelik bir veri yorumlama süreci olarak tanımlamaktadır. İçerik analizi sürecinde elde edilen temel anlamlar, araştırmanın temalarını oluşturmaktadır (2018: 453). Bu yöntem, katılımcıların sosyal dünyayı nasıl anlamlandırdığını ortaya koymayı amaçlamakta olup, araştırmacının deşifre edilen metinlerdeki kelimeleri ve kavramları daha derinlemesine analiz etmesine olanak tanımaktadır (Berg ve Lune, 2015: 386). Veri analizi aşamaları aşağıda açıklanmıştır.

Deşifre ve Birinci Döngü Kodlama: Ses kayıt cihazıyla kaydedilen veriler, kayıtların dikkatlice dinlenmesiyle yazılı hale getirilerek deşifre edilmiştir. Deşifre edilen veriler, mülakat sorularına göre gruplandırılarak düzenlenmiştir. Kodlama aşamasına geçilmeden önce mülakat verileri satır satır tekrar okunmuş, kenarlarına hatırlatıcı notlar eklenmiş ve önemli görülen anahtar ifadeler liste halinde belirlenmiştir. Birinci döngü kodlama sürecinde, mülakat verilerinin kodlanması açık ve in-vivo kodlama stratejileriyle gerçekleştirilmiştir (Saldana, 2019: 68).

İkinci Döngü Kodlama ve Kategori Gelişimi: İkinci döngü kodlama sürecinde eksenel kodlama stratejisi kullanılmıştır (Saldana, 2019: 68). Eksenel kodlama, verilerin kategoriler ve alt kategoriler arasında ilişkiler kurularak yeni şekillerde bir araya getirilmesiyle yapılmaktadır (Strauss ve Corbin, 1990: 97). Kodların sistematik bir şekilde düzenlenmesi sürecinde, Saldana'nın (2019) geliştirdiği kod-alt kategori-kategori-tema aşamalarını içeren analiz modeli temel alınmıştır (2019: 14).

Temaların Geliştirilmesi ve Betimleme: Araştırma sorularına cevap verebilecek temalar geliştirilmiştir. Analizin son aşamasında ise katılımcılardan alıntılar yapılarak deneyimler derinlemesine betimlenmiştir. Temaları ve kategorileri görselleştirmek için Maxqda Analytics Pro programı kullanılmıştır.

Araştırma Etiği

Bu araştırma için Tarsus Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Komisyonu'ndan 2024/44 karar sayılı ve 16/05/2024 tarihli etik kurul kararı alınmıştır. Bu

araştırma, bilimsel araştırmalarda etik ilkelere uygun biçimde yürütülmüştür. Araştırma kapsamında veriler, katılımcıların özgür iradelerine dayalı olarak ve gönüllülük esasına göre toplanmıştır. Katılımcılara, araştırmanın amacı hakkında bilgilendirme yapılmış; kişisel verilerinin gizliliğinin korunacağı, elde edilen bilgilerin yalnızca bu çalışma kapsamında ve bilimsel amaçlarla kullanılacağı belirtilmiştir.

Bulgular

Araştırmaya katılan kadın çalışanların cam tavan sendromuna ilişkin deneyimleri "cam tavana bakmak, yaşanmış deneyimler, ne hissettim, cam tavanın sebepleri, sonucunda ne oldu, cam tavanı kırmak" temalarında açıklanmıştır.

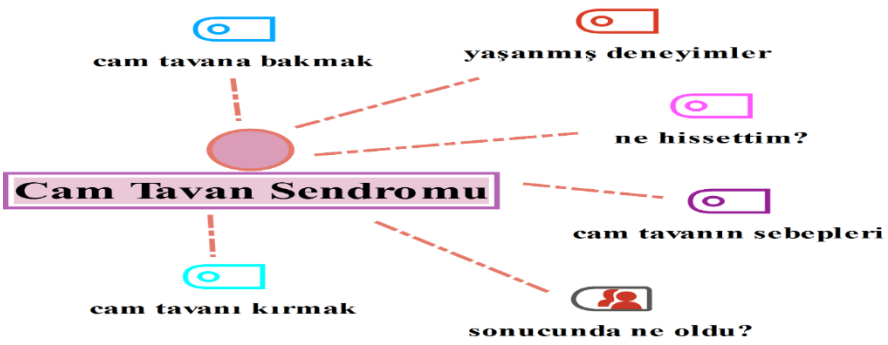

Şekil 1. Cam Tavan Sendromu Model Haritası

İçerik analizine destekleyici bir unsur olarak gerçekleştirilen kelime bulutu analizinde, katılımcıların söylemlerinde en sık tekrar eden ifadelerin "kadın", "erkek", "çocuk" ve "yönetici" olduğu belirlenmiştir. Şekil 2'de sunulan bu bulgu, katılımcıların cam tavan sendromunu değerlendirirken toplumsal cinsiyet rollerini, ailevi sorumlulukları ve yönetsel yapılarla ilişkili deneyimlerini ön plana çıkardıklarını göstermektedir.

Şekil 2. Kelime Bulutu

Tema 1: Cam Tavana Bakmak

Katılımcılar genel olarak cam tavan sendromu kavramını bildiklerini ifade etmişlerdir. Bir katılımcı, çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine sürekli dikkat çekilmesine rağmen kadınların üst pozisyonlara yükselmesinin hala zor olduğunu vurgulayarak cam tavan sendromunu "önüne koyulan takoza" benzetmiştir.

"İş hayatında da kariyer döngüsünde de sürekli toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine, kadınların da her zaman üst pozisyonları yükselebileceğine ilişkin söylemler var ama maalesef kariyer adımlarını çok zor tırmanıyoruz. Hiçbir engel yok işte seninle çok güzel konuşuyor. Biraz da parlaksan öne geçeceksen mutlaka seni bir durduruyor. Bir takoz koyuyor ve yükselmen olmuyor. " P1

"Şey bana çok samimiyetsiz geliyor: yönetim kurulumuzda kadın var. Neden bunu söylüyoruz gibi bir bakış açım var. Bunu desteklemek için bir sürü dernek kuruluyor. Eski çalıştığım kurumda dikkatimi çeken şey şuydu: Bir seviyeye kadar çok kadın çalışan var. Belli bir seviyeden sonra bundan yaklaşık bir 7-8 sene önce asla kadın çalışan yok. Çok üst düzey bir toplantı gördüğünde fotoğraf arasında tek bir kadın bile yoktu. Bence çok çarpıcıydı." P4

Başka bir katılımcı yine konuya eleştirel yaklaşarak işletmelerin yönetim kurulundaki kadın sayısını açıklamalarını samimi bulmadığını dile getirmiştir. Katılımcının, üst yönetimdeki kadın sayısının azlığına dikkat çekmek amacıyla kadın temsilinin hiç bulunmadığı bir fotoğraf örneği vermesi, önemli bir gözlem olarak değerlendirilebilir.

"Hamile kalıyorlar, işten ayrılıyorlar" diye bu bahsettiğim işletmede sadece 5 tane kadın çalışan vardı 60-70 kişi arasında. Bu garip bir şey, bir daha da bu kadar yoğun cam tavanlarla rastlaşmadım." P2

"Bu sabah kadın çalışanların, liderlerin ve yöneticilerin bir arada olduğu bir toplantıya katılmıştım. Kadınların kendi güçlerini fark etmeleri, hayatında geri planda kalmamaları, yaptıkları faydaların farkına varmaları ile ilgili bir eğitim programıydı. Spesifik olarak düşündüğümde bir sorun aklıma gelmedi. Belki de İK departmanında çalıştığım için bu şekildedir. İK, daha kadın egemen bir departman." P3

Araştırmacının "cam tavana baktığınızda ne görüyorsunuz?" diye sorduğu bir başka katılımcının ilk hatırladığı şey eski çalıştığı işletmenin "Hamile kalıyorlar, işten ayrılıyorlar" söylemiydi. Araştırma genelinde, katılımcılar yaşanmış deneyimlerine dayanarak kadının biyolojik özelliklerinden kaynaklanan hamileliği cam tavanın en önemli nedenlerinden biri olarak öne çıkan bir faktör olarak değerlendirmiştir. Yönetici pozisyonundaki bir başka katılımcı, cam duvarlara dikkat çekerek özellikle İK (insan kaynakları) departmanlarında kadınların daha fazla çalıştığını ifade etmiştir.

Tema 2: Yaşanmış Deneyimler

Katılımcılar, cam tavan sendromuna ilişkin yaşanmış deneyimlerini paylaşarak kariyer sürecinde karşılaştıkları engelleri ve belirsizlikleri vurgulamışlardır. Bir katılımcının özellikle terfi sürecinde yaşanan müzakerelerin ardından beklenmedik bir engelle karşılaşması ve sürecin uzaması örgütsel engeller bağlamında değerlendirilebilir. Katılımcının "takoz koydular" ifadesi, terfi sürecinde maruz kaldığı yapısal veya bireysel düzeydeki engelleri metaforik bir şekilde dile getirdiğini göstermektedir. Ayrıca, belirsizlik ve bekleme süresi vurgusu, karar alma mekanizmalarındaki şeffaflık eksikliği veya önyargılı süreçlerin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

"Şimdi bu şirkete gelmeden önce İK müdürü pozisyonu için teklif almıştım. Geldim müdürle konuştum, maaşı konuştum, şartları konuştum sonra bir takoz koydular resmen. Ben bir 4 ay sürünceme de kaldım." P1

"Çalışanımızın hamile olması sebebiyle ve doğum iznine ayrılacak olması sebebiyle yıldırabilmek adına cumartesi günkü çalışmaları da akşam 7'ye çektiler. Sizinle konuşurken aklıma geldi bu detaylarda. Hamile kadın işi bırakıp gitsin diye yapıyorlar bunu." P2

Bir başka katılımcı, yasal olarak doğum iznini kullanacak hamile kadın çalışana yapılan yıldırma politikalarına dikkat çekmiştir.

> "İşte orada kayış koptu. Sürekli bir beni kötüleme, arkamdan konuşma… Terfi döneminiz oluyor ya da bir performans döneminiz oluyor. Performansa dayalı prim alıyorsunuz. Türlü yalanlarla benim performans primimi etkileyip prim almamı engellediğini biliyorum. Performans yönetim sistemi var şirket içerisinde iki kadın yönetici birlikte beni değerlendirme yapıyorlar ve birbirlerini çok etkiliyorlar. Sizin fiziksel özelliklerinizle ilgili de aşağılamalarda bulunuyordu. Kalkıp o fotoğrafı bir abartıp bir anlam yükleyip performans primi engelledi mesela fotoğrafı gerçekten performans görüşmesinde gördüm. Bir iş arkadaşım yüzüme bakıp "sen de yöneticilik vasfı yok" dedi bana. Müdür olma ihtimalime karşı bunu söyledi. Süreçte bilgi gizleme, yardım etmeme hepsi yaşandı. Benim sürecim geri çekildi. Ve yeni biri geldi, karşımda göbek attılar." P2

Katılımcının "çok da naif, yumuşak tarzı var" şeklinde aldığı geri bildirim, liderlik rollerinin genellikle otorite, kararlılık ve sertlik gibi geleneksel olarak erkeksi özelliklerle ilişkilendirilmesine işaret etmektedir.

> "İlk yıllarında kadın olmakla birlikte daha naif olmanın getirdiği bir şey, yöneticiliğimi alacağım zaman "çok da naif, yumuşak tarzı var" gibi bir geri bildirim almıştım." P4

Terfi sürecinde yaşadığı engellemelerini paylaşan bir başka katılımcı maruz kaldığı cam tavanı "kayış koptu" olarak ifade etmiştir. Katılımcı, iş yerinde psikolojik yıldırma, önyargılı performans değerlendirmesi, bilgi asimetrisi ve kadın çalışanların terfi süreçlerinde karşılaşabileceği yapısal engeller gibi konulara dikkat çekmiştir. Katılımcının "sürekli kötüleme, arkamdan konuşma" ve "performans primimi engelledi" ifadeleri, örgütsel adalet algısındaki bozulmaya ve performans yönetim sisteminin subjektif unsurlar içerebileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, fiziksel özelliklere yönelik aşağılamalar çalışma ortamında ayrımcılık ve dışlanma deneyimini göstermektedir. Son olarak, "karşımda göbek attılar" ifadesi, katılımcının değersizleştirilme ve örgütsel aidiyet duygusunun zedelenmesi bağlamında yaşadığı duygusal tepkiyi vurgulamaktadır.

> "Kadının anne olması birçok şeyi etkiliyor. Ekstra sorumluluklar oluyor. Ben doğum iznine ayrıldığımda açık açık söylediler bana, cezalandırıldım. Bu yöneticinin bakış açısı, sen eve gidiyorsun tatile buradaki arkadaşlar çalışıyor. Sana daha az zam verildi. İnsanın canı çok yanıyor. Kadınlar anne olduktan sonra o hırs kalmıyor. Ben de en azından öyle olmuştu. Çocuk anaokuluna gelene kadar yarım mesai uygulaması vardı. Yarım gün gidiyorsun işe ya da 3 gün gidiyorsun. Talep ettim bir süre denedim. Bir sürü kadın müdür gördüm bana ekstra izin verilmedi. İnsan kaynaklarına sormuş. Çünkü çok fazla mobbing yaşadım. Yoğun olduğu günlerde işe gidiyordum ama performans karneme bile yazmış. İşler yetişmiyor yazmış. Ben de şey yazdım yoğun olduğu dönemlerde isterseniz bakın sabah 6'da geldim, işimi bitirip çıktım yazdım. Arkadaşlarımı kışkırtmaya başladı birileri. Diğer kişiler benim böyle çalışmamdan rahatsız oluyormuş gibi bir hava oluşmaya başladı ofiste. Sonra ben dilekçe verdim tekrar geri dönmek istiyorum diye. Çok yoruldum dedim üzerimdeki baskıdan. Yine o sene prim alamadım. Prim yöneticinin inisiyatifinde bir şey. Hem ceza hem öbürünü kayırmak bence." P7

P7'nin deneyimi, annelik rolü ve profesyonel kariyer arasındaki dengeyi kurma sürecinde karşılaştığı zorlukları ve bu süreçte maruz kaldığı ayrımcı uygulamaları ortaya koymaktadır. Katılımcının yarım gün çalışma talebi ve bu uygulamanın farklı kadın çalışanlar için nasıl işletildiğine dair gözlemleri, iş yerinde fırsat eşitliği ve yönetsel tutarsızlıklar açısından önemli bir bulgudur. Annelik izni ya da esnek çalışma modellerini tercih eden kadınların, bu tercihlerinin performans düşüklüğü olarak algılanmasına ve kariyerlerinde dezavantaj yaratmasına neden olan bir önyargıya maruz kaldıkları görülmektedir. Yarım mesai uygulamasını kullanmak isteyen katılımcıya prim

verilmeyerek katılımcının cezalandırılması da cam tavan sendromundaki örgütsel engelleri işaret etmektedir.

> "Bence tamamen kadın olduğum için olan bir şeydi. … insan kaynakları müdürü olmak gibi bir durum vardı. Onun için çabalıyorum. Erkek arkadaşım var, iki üç ay sonra da evlenecektik. Bir şekilde bizim ilişkimiz bitti. Müdürüm bunu duyduktan sonra benimle yemeğe çıkmak istedi. Kabul etmediğim için benim tamamen müdürlük pozisyonum ortadan kayboldu ve o kadar mobbinge maruz kaldım ki. O yüzden zaten oradan ayrıldım." P8

Bir başka katılımcı, terfi sürecinde yaşadığı etik dışı davranışı aktarmıştır. Katılımcının sürecin kişisel yaşamı ve cinsiyeti üzerinden şekillendiğini ifade etmesi, örgütsel karar alma mekanizmalarının şeffaf ve objektif kriterlerden sapabileceğini göstermektedir. İş yerinde özel hayatın gözetlenmesi de bir başka tartışma konusudur.

> "Örnek veriyorum ben evlendim diye yıllar önce terfi sürecimde "acaba … ayrılır mı, yöneticiliğini versek mi, vermesek mi?" diye bir noktada bırakılmıştım. O zaman pozisyonunda ortalama 2-2,5 senedir çalışıyordum. Kariyer fırsatı olabilir mi diye sorduğumda "geçen aylarda bir arkadaşımız evlendi, ayrılmayacağım dedi, ayrıldı. Sen de ayrılırsın diye biz senin yöneticiliğini veremeyiz" gibi bir durumla karşı karşıya kaldım." P9

> "Bir önceki işimde çalışırken bir üst yöneticimiz erkekti. Kendisi başarılı kadınlardan yani genel olarak bir şeyler ortaya koymaya çalışan kadınlardan pek hoşlanmayan biriydi. Kadın yönetici olduğum için kendimce başarılı olduğum için yok sayılmaya başlandım bir süre sonra. Benim ile iletişime geçmeyip ekiple iletişime geçmeye başlamalar, yöneticinin açıklarını aramaya başlamalar. Beni başarısız gösterdiler…" P10

Terfi sürecindeki örgütsel engellerden bir diğeri de evlenen kadın çalışanların işten ayrılma ihtimallerinin işletmelerde yarattığı tedirginliktir. Bir başka katılımcı da diğer katılımcılarla benzer şekilde terfi sürecinde maruz kaldığı yıldırma politikalarını paylaşmıştır.

Tema 3: Ne Hissettim?

Katılımcılar, cam tavan sendromu sürecinde çeşitli olumsuz duygular yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Bir katılımcı, süreç boyunca motivasyonunun düştüğünü açıklamıştır. Bir başka katılımcı sadece duygusal değil fiziksel olarak olumsuz etkilediğini vurgulayarak yaşadığı strese bağlı olarak zona rahatsızlığına yakalandığını paylaşmıştır.

> "Aslında yeniliklere yol açtığınızı biliyorsunuz ama böyle hani takdir edilmediğimiz noktada motivasyonunuz düşmeye başladı. Veriminiz azalmaya başlıyor." P10

> "Zona geçirdim. Aslında şöyle hiç böyle kafama takmadığımı düşündüm ama vücut affetmiyor. Sonra yaşadıklarım, bu mobbingin çıktısı gibi bir şey benim için. Tabii orada demoralize oluyorsun, tükenmişlik sendromuna giriyorsun demoralize oluyorsun. Her şey normal gibi görünüyor ama maalesef terfi yok. Büyük hakkımın yendiğini düşündüm. Yakınını kaybedersin ya işini kaybettiğinde de aynı yani." P1

> "Çok zor bir 6 ay geçirdim. Savaşın içindeyim. Ne mesai saatim kalmıştı ne gecem ne gündüzüm. Özel hayatıma inanılmaz yansıyor. Beni psikolojik olarak etkiledi. Kendini sorguluyordum. Yalnızlaştırıldım. Yaşadıklarım inanılmaz boğucu şeylerdi beni inanılmaz boğdu." P2

> "Değersiz hissediyorsunuz. Demek ki benim burada bir değerim yok, gitmem ile kalmam arasında bir fark yok." P5

> "Sinirleniyorum tabii ki anlık parlamalar yaşayabiliyorum." P6

Katılımcılar genel olarak cam tavan sendromu sonucunda değersizlik duygusu yaşadıklarını açıklamışlardır. Bu değersizlik duygusuyla başa çıkmak ve süreç boyunca kendini sorgulamak cam tavanın çalışanlar açısından duygusal sonuçlarını göstermektedir.

> "Şaşırmıştım açıkçası. Fiziksel olarak ufak tefek bir insanım, bu daha kırılgan görünmeme neden olabilir. Bunu ilk duyduğumda şey demiştim peki herkese ters mi konuşmalıyım böyle olacaksa o ben değilim." P4

> "Bir meziyet, yetkinlik ve izlenim yönetimi yapmak. Bu şekilde kabul edeyim daha fazla kendimi hırpalamayayım dedim." P7

> "İnanılmaz gurur kırıcı. Böyle kendinden de tiksiniyor insan. Yalnız olduğun için lanet ediyorsun. Kendimi çok kötü hissettiğim bir süreçti." P8

> "Burada hem güven zedelenmesini hissediyorsunuz hem kadına olan değeri görüyorsunuz. Keşke evlenmeseydim de terfiimi alsaydım diye düşündüm. Değersizlik hissettim. Benim yıllarca orada verdiğim emek vardı. Hissettiğim şey hayal kırıklığıydı. Değersizlik hissi beni üzmüştü." P9

P9 adlı katılımcının "güven zedelenmesi" ifadesi, iş yerinde adil karar alma mekanizmalarına ve liyakat esasına duyulan inancın sarsıldığını göstermektedir. Güven, örgütsel bağlılığın ve iş tatmininin önemli unsurlarından biridir dolayısıyla çalışanların terfi süreçlerinde cinsiyetlerinden veya medeni durumlarından dolayı ayrımcılığa uğradığını hissetmesi, iş yerindeki psikolojik güven ortamının eksikliğine işaret edebilmektedir. "Keşke evlenmeseydim de terfiimi alsaydım" düşüncesi, kadın çalışanların kariyer gelişim süreçlerinde özel hayatlarıyla ilgili kararlarının nasıl bir dezavantaj unsuru olarak görülebildiğini ortaya koymaktadır.

Tema 4: Cam Tavanın Sebepleri

Bu temada, cam tavan sendromuna sebep olan unsurlara odaklanılmıştır. Bireysel, örgütsel ve toplumsal unsurlar kategori olarak belirlenmiştir.

Şekil 3. Cam Tavanın Sebepleri Model Haritası

Kategori 1: Bireysel

Cam tavan sendromuna sebep olan bireysel unsurları işaret eden katılımcılar, bu engeli koyan yöneticinin özelliklerine değinmişlerdir.

> "Eğer bir kadının eğitim seviyesi yüksekse karşıdaki kişi komplekse girebiliyor. Kişiyi kontrol edemeyeceğini düşünüyor. Ve muhtemelen kendine rakip olarak görüyor. Tehlike çanlarının çalmasına sebep oluyor." P1

> "Bireysel olabilir. Hani aslında o hani şirketten ayrılmaya karar verdiğimde bu bir suçmuş gibi benimle asla

konuşmadı." P5

"Bu tamamen karakter özelliği. Adamın bana bu yaptığını kimse bilmiyor ki. O an bile şikayet edemedim. Çoğu kadın konuşmayacak böyle bir süreçle alakalı. O kişinin karakteri ile ilgili yetiştirilme tarzı ile ilgiliydi. Yapan yaşlı bir adam muhtemelen çok ataerkil bir ailede büyüdü." P8

Alt Kategori 1: Kraliçe Arı Sendromu

Cam tavan sendromuna sebep olan bireysel unsurlardan biri de engeli koyan yöneticinin yaşadığı kraliçe arı sendromu olabilmektedir. Katılımcının "kadın yöneticinin erkek çalışanlarla iyi ilişkiler kurarken kadın çalışanlara karşı daha mesafeli ve sert davrandığını" belirtmesi, kraliçe arı sendromu ile ilişkilendirilebilmektedir.

"O dönemde bir kadın yöneticiye bağlı olarak çalışıyordum. Ben, onunla sorun yaşamıyorum ama ona bağlı bütün kadınlar sorun yaşıyordu. Öyle düşünün hastalanıyorsunuz işe gidebilecek durumda değilsiniz. Ama bunu herhangi bir erkeğe yapmıyor. Erkeklerle aksine arası çok iyiyken bizimle kötüydü. İş hayatında başarılı bir kadındı. Başka kadınları risk olarak mı görüyordu?" P2

"Bence bir noktada kadın kadını da engelliyor. Psikolojik etkisi olabilir hani ben bu kadar gelmişken başka bir kadın benim önüme geçmese zaten erkeklerle savaşıyorum." P5

Bazı kadın yöneticilerin, erkeklerle iş birliği yapmayı tercih etmeleri ve kadın çalışanlara karşı daha eleştirel bir tutum sergilemeleri, iş yerindeki toplumsal cinsiyet dinamikleri açısından dikkate değer bir bulgudur.

Kategori 2: Örgütsel

Katılımcının "kadının evlenme gibi bir riski var" ve "çocuk sahibi olma ve işten ayrılma gibi bir riski var" ifadeleri, işverenlerin kadın çalışanlara yönelik ayrımcı tutumlarını ortaya koymaktadır. Kadınların evlilik ve annelik gibi yaşam evreleri, iş dünyasında "risk" olarak algılanabilmekte ve bu algı, işe alım ve terfi süreçlerinde kadınlar aleyhine bir engel oluşturabilmektedir. Katılımcının "bunun doğru olmadığını her zaman savunmaya çalışıyorum" ifadesi, kadın çalışanların bu tür ayrımcı algılarla mücadele ettiğini ve bu konuda farkındalık yaratmaya çalıştığını göstermektedir.

"Örgütün yapısı da önemli diye düşünüyorum orada. Son dönemde kadına verilen değer, beyaz yakalı sayısı, yönetim kadrolarındaki kadınların yoğunluğu daha da artmaya başladı. Kadınların ben daha güçlü, daha yapıcı ve yeri geldiğinde de daha kaotik ilişkiler kurduğunu düşünüyorum. Bir kadın olarak bazen erkek yönetici ile çalışmak istiyorum. Örgütlerin desteklemesi ve bakış açısı oldukça önemli. Çünkü kadının evlenme gibi bir riski var. Çocuk sahibi olma ve işten ayrılma gibi bir riski var. İşletmeler ne yazık ki bunu risk olarak algılayabiliyorlar. Bunun doğru olmadığını her zaman savunmaya çalışıyorum." P9

Kategori 3: Toplumsal

Katılımcılar çoğunlukla cam tavan sendromuna sebep olan toplumsal unsurlara dikkat çekmişlerdir. P3 adlı katılımcı "İşe alırken işte evli misin, bekar mısın diye sorulması ve çocuk düşünüyor musun diye sorulması…" ifadesiyle sürecin işe alımda başladığının altını çizmiştir.

"Kadınların duygusal olduklarına dair önyargılar… Bir kadın karar verirken gerçekten duygusal bir karar mı verdi yoksa somut verilere dayalı bir karar mı verdi diye sorgulanması… Kadın çok hırslıysa çok daha olumsuz bir yönden değerlendirilmesi ancak erkek de hırslı olabilir. Kadın hırslı olduğunda saçma sapan etiketler yapılıyor. Bir kadının çocuğu varsa ve iş seyahatine gidecekse işte "senin de çocuğun var hani bir hafta çocuğundan ayrı kalabilecek misin?" diye soruluyor. Bana çok toplumsal özelliklerden dolayı imiş gibi

geliyor. Çocukluktan itibaren ailelerimizden gördüğümüz farklı yaklaşımlar var. Kadınların toplum hayatına kattıklarının farkında olmalıyız. Erkek egemen bir yerde çalışıyorsak biz de erkeksi davranmaya başlıyoruz." P3

Toplumsal cinsiyet basmakalıp yargıları bağlamında kadınların duygusal olarak etiketlendiği ve bu sebeple yönetici olarak verdiği kararların objektifliğinin sorgulandığı ortaya çıkmıştır. "Bana çok toplumsal özelliklerden dolayı imiş gibi geliyor" ve "Çocukluktan itibaren ailelerimizden gördüğümüz farklı yaklaşımlar var" ifadeleri, toplumsal cinsiyet rollerinin erken yaşlardan itibaren bireyler üzerinde nasıl şekillendirici bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır.

"Cam tavanın en büyük sebeplerinden bir tanesi bunu uygulayan kişinin büyüdüğü ortam. Küçüklüğümüzden kaynaklanıyor. Güzel mutlu bir aileniz varsa ve her şey yolunda ilerliyorsa zannetmiyorum ki o insan bu tarz davranışlar sergilesin. Bu şekilde yok görmeye çalışsın." P10

"Çocuk doğurma potansiyelinin olduğu için bir şeyleri bekletmek… Ücret artış dönemlerinde "o erkek ve ev geçindiriyor, onun kocası da çalışıyor" gibi bir bakış açısı görüyorum. Yönetim kurulunda kadın var. Bir kadının bir rolde olması ya da bir pozisyonda olması övünülecek bir şey oluyor. Bence dünyanın bakış açısı. Kadının bir rolde olması onun cinsiyetinden bağımsız olması gerekir. Kadın isterse inşaatta da çalışır. En başta bireyin yetiştiği ailede başlar her şey. Çocuk evde bunu görmüyorsa, okulda yapmıyor, okulda görmüyorsa iş hayatında yapmıyor. Hepimize işin düştüğü bir konu bence." P4

Cam tavana sebep olan toplumsal yargıların ailede başlayabileceğine dikkat çeken katılımcılar, konuyla ilgili farkındalığın önemini vurgulamışlardır.

Tema 5: Sonucunda Ne Oldu?

Cam tavan sürecinin sonunda bazı katılımcılar çalışmakta olduğu işletmeden ayrıldıklarını ifade etmişlerdir. "Şu an tekrar o pozisyonu yakalamaya çalışıyorum" ifadesi, katılımcının kariyerinde bir tür yeniden yapılanma sürecine girdiğini ve kaybettiği pozisyonu yeniden kazanma arzusunu göstermektedir. Bu durum, kariyer hedefleri ile karşılaşılan engeller arasındaki çatışmayı ortaya koymaktadır.

"Kendi pozisyonumdan çok daha düşük bir pozisyona resmen kaçtım. Şu an tekrar o pozisyonu yakalamaya çalışıyorum. 2-3 yıl geri gittim gibi bir şey oldu benim iç." P8

"Şartelim attı dedim ki "yaptıklarınız artık benim burama kadar geldi, ben çıkıp gidiyorum." Müdürle oturduk, konuştuk. O olduğu sürece ben burada olmayacağım artık dedim. Zaten bundan birkaç ay sonra da işten ayrıldım. Boşandım ama boşandığımı kimseye söylemedim, çalıştığım kuruma yine yüzüğümü takarak gittim. Boşandıysanız sizinle ilgili farklı etiketlenmeler söz konusu olabilir." P2

"Ayrılmamda bu yaşadığım sorun çok büyük oranda etkiliydi. İşten ayrılırken de mevcut yöneticimle uyum problemimi ortaya koyarak ayrıldım." P10

"Sonra işten ayrılmaya karar verdim." P1

Katılımcıların işten ayrılma kararı vermeleri, cam tavan sendromunun yetenek yönetimi bağlamında da yol açtığı olumsuz sonuçları işaret etmektedir.

Tema 6: Cam Tavanı Kırmak

Katılımcıların bir kısmı mevcut işyerinde bir kısmı da farklı işletmelere kariyerlerine devam ederek cam tavanı kırabilmişlerdir. P1 adlı katılımcının deneyimi, iş yerindeki şeffaflık eksikliği, yönetimsel adalet ve kariyer fırsatlarına erişim gibi önemli konuları

vurgulamaktadır. Katılımcıların ifadeleri, bu çalışmanın ana konusu olan kapsayıcılık politikalarıyla cam tavana sendromunun değerlendirilmesi üzerine olan bilimsel tartışmaları da desteklemektedir.

> "Yeteneğini kaybetmeyi göze alıyorsun. Burada yetenek yönetiminde bir eksiklik var. Terfilerde eğitimin baz alınması gerektiğini düşünüyorum. Ve benim kaç yıllık tecrübem vardı. Neden bu şekilde bu değersizleştiriliyorum? Ben bunu işletme açısından talihsizlik olarak değerlendiriyorum. Terfi ettirilmemenin sebebinin çok şeffaf bir şekilde paylaşılması gerekiyor. Bunu söylememeleri de insanı çok ciddi bir çıkmaza sokuyor." P1

> "Bana destek olsaydı her şey daha farklı olabilirdi. Ancak üst yönetimde her zaman bu kadar aşağıyı göremiyor. Çalışan memnuniyet anketi yapıyoruz ama bunun sonuçlarına odaklanan yok ki işletmelerde." P2

Başka bir katılımcı, cam tavanın kırılmasında ya da engellenmesinde üst yönetimin sürece dahil edilmesinin önemine dikkat çekmiştir.

> "Herhalde bu farkındalığı kazandırabilecek eğitimler olabilir." P3

> "Fırsat eşitliği verilmesi gerekiyor ve ön yargıların yıkılması gerekiyor. Ödüllendirmenin acil bir şekilde gerçekten adaletli bir şekilde yapılması gerektiğini düşünüyorum." P5

> "İşverenlerin ve insan kaynakları departmanlarının önderliğinde bir şeyler değişebilir." P6

İKY'nin ödüllendirme, İK analitiği ve eğitim fonksiyonları, cam tavanın kırılmasında somut çıktılar verebilmektedir.

> "12 buçuk senedir aynı pozisyonda çalışıyorum. Ankette de dedim ki uzun süre terfi almayan birinin durumu sadece yöneticisine sorulmasın insan kaynakları durumu incelesin. Gerçekten bir pozisyon mu yok? Kişi yetkin mi değil? Değilse söylensin kişi kendini bilsin. Ben x departmanının varlığını sonradan öğrendim ama insan kaynakları bunu biliyor olmalı ve ona yönelik terfi oluşturmalı." P7

> "Yönetime aslında bunların bir engel olmadığını anlatmak gerekiyor. Yönetimle iletişim kurmadığınız sürece bazen sayısal veriler vermediğiniz sürece anlaşılır olmadığını düşünüyorum. Başarı hikayeleri aktarılabilir." P9

Katılımcı, terfi etmeyen kişilerin neden terfi almadığına dair daha net bir açıklama yapılmasını istemektedir. Bu ifade, performans yönetimi ve yetenek değerlendirme süreçlerinin şeffaf ve adil olmasının önemini vurgulamaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

[Bu çalışmanın amacı, beyaz yakalı kadın çalışanların cam tavan sendromu ile ilgili deneyimlerini kapsayıcılık yönetimi perspektifinden incelemektir. Çalışma, kadınların kariyer gelişim süreçlerinde karşılaştıkları görünmez engelleri, terfi pozisyonlarına ulaşmalarını engelleyen faktörleri ve bu sürece verdikleri duygusal tepkileri anlamayı amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda, kadın beyaz yakalı çalışanların cam tavan sendromuna ilişkin deneyimlerinin, büyük ölçüde işletmelerin ve yöneticilerin kapsayıcı olmayan politika ve uygulamaları tarafından şekillendiği ortaya çıkmıştır. Cam tavan sendromunun kadın çalışanları psikolojik ve fizyolojik olarak olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Kapsayıcılık politikalarının bir örgüt kültürü olarak benimsenmesi cam tavanın kırılmasında önemlidir. Kapsayıcı yetenek yönetimi bağlamında, nitelikli kadın çalışanları elde tutmak ve cam tavanı önlemek için İK departmanının öncülüğünde şeffaf, adil terfi, performans ve ödüllendirme uygulamalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu

çalışma, beyaz yakalı kadın çalışanların güçlendirilmesi ve desteklenmesine yönelik somut politika ve uygulamaların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, cinsiyet eşitliği temelli sürdürülebilirlik amaçlarıyla uyumlu, kapsayıcı bir çalışma ortamının oluşturulmasının önemini vurgulamaktadır. Çalışmanın bir diğer önemli katkısı da Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amacı 5 (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği) (United Nations, 2024: 10) doğrultusunda İKY politikalarının kapsayıcılıkla uyumlu hale getirilmesi gerektiğine dair somut öneriler sunmasıdır. Bulgular, kurumlarda toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı sürdürülebilir İKY uygulamalarının kadınların liderlik pozisyonlarına ulaşmalarını desteklemede ve cam tavanla mücadelede etkili olabileceğini göstermektedir.

Bu çalışma, cam tavan literatürüne hem teorik hem de metodolojik açıdan önemli bir katkı sağlamakta ve kadınların kariyerlerinde karşılaştıkları engelleri aşmak için somut politikalar geliştirmeleri konusunda insan kaynakları uygulayıcılarına rehberlik etmektedir.

Alparslan vd. (2015), işverenlerin işe alma ve işten çıkarmada cinsiyet ayrımcılığına daha yatkın olduğunu belirtmiştir. Çalışmada, doğum gibi biyolojik faktörlerin kadın çalışanların işlerinde sorun yaşamalarına neden olduğu vurgulanmıştır (2015: 76). Benzer şekilde bu çalışmada da kadın çalışanların annelik ve kariyer gelişimini dengeleme sürecinde zorluklar yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Sonuçlar, işyerinde esnek çalışma politikalarının eşit uygulanmadığını ve yönetsel kararların bireyler üzerinde ayrımcı etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Dönmez ve Çelikel (2025) tarafından yapılan araştırma da bu çalışmanın bulgularıyla tutarlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Araştırmacılar, süregelen ataerkil ideolojilerin doğum izni kullanan kadınlar için olumsuz sonuçlar doğurduğunu belirtmiştir. Çalışmada, işverenlerin anneliği istihdam veya terfi için bir engel olarak görmemesi gerektiğini belirtilmiştir (2025: 88).

Kraliçe arı sendromu, işyerinde kadın yöneticiler ve kadın çalışanlar arasındaki ilişkilerin toplumsal cinsiyet rolleri, liderlik algıları ve örgütsel rekabet tarafından nasıl şekillendirildiğini açıklamaktadır. Kraliçe arı sendromuna ilişkin çalışmaların sonuçlarının aksine, Powell ve Butterfield (2015) çalışmalarında, kadınların cam tavanı aşmalarının, aynı tavanı daha önce aşmış olan diğer kadınlar tarafından desteklenebileceğini ve alt kademedeki kadınlar için daha elverişli çalışma ortamları yaratabileceğini belirtmiştir (2015: 316). Bu çalışmada ise kraliçe arı sendromu, cam tavanın bireysel nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Temelde tüm sektörlerde, seyahat etme ihtiyacı yönetici olmak isteyen kadınlar için gerçek bir engel teşkil edebilmektedir. Birçok şirkette, terfi için ön koşullardan biri yöneticilerin coğrafi hareketliliğidir. Ancak bu durum kadınların kariyerlerinde ilerlemelerinin önünde bir engel teşkil etmektedir (Akpınar-Sposito, 2013: 493). Benzer şekilde, bu çalışma da kadınların seyahat konusunda sorun yaşayabileceği algısını eleştirmektedir.

Zhang ve Basha (2023), kadın liderler üzerine yaptıkları çalışmada, cam tavanın bireysel engellerinin kırılmasında geleneksel cinsiyet rollerinin değiştirilmesine ve her konuda daha fazla eşitliğin vurgulanmasına dikkat çekmiştir. Kadınlara yönelik tutumların değiştirilmesiyle, kadınların çalışma hayatında kendi yeteneklerinden şüphe duymaktan kaçınacakları öngörülmektedir. Çalışma, kadınların liderlik başarısının gruplar içinde kötü muamele gibi toplumsal faktörlerden, politikaların niteliği gibi örgütsel

faktörlerden ve gelir-yaşam dengesi ve kişisel gelişim fırsatlarına erişim eksikliği gibi bireysel faktörlerden etkilendiğini ortaya koymuştur (2023: 499-500).

Cam tavanı aşarak üst yönetim pozisyonlarına ulaşabilen kadınlar olsa da sayıları orta düzey yönetimdeki temsillerine kıyasla orantısız görünmekte ve benzer niteliklere sahip erkek meslektaşlarının çok gerisinde kalmaktadır. Hem yerel hem de küresel ölçekte kadınlar hala yeterince faydalanılmayan bir yetenek kaynağını temsil etmektedir. Ancak kültürel normlar, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, işveren politikaları ve uygulamaları gibi kadınların kariyerlerinde ilerlemelerini engelleyen faktörler varlığını sürdürmektedir (Akpinar-Sposito, 2013: 497). Bu çalışmanın sonuçlarına göre, katılımcılar terfi süreçlerinde cam tavanla karşılaşmış ve bazı katılımcılar bu nedenle mevcut işyerlerinden ayrıldıklarını belirtmişlerdir. Yine bu çalışma sonucunda cam tavan sendromu yaşayan beyaz yakalı kadın çalışanların motivasyonlarının düştüğü ve psikolojik olarak olumsuz etkilendikleri tespit edilmiştir. Bu sonuçlar çeşitli araştırmaların sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (Imadoglu vd., 2020: 85; Balasubramanian ve Lathabhavan, 2017: 1125). Kadınların kariyer deneyimlerine ilişkin anlatıları ile önceki ampirik bulgular arasındaki tutarlılık, nitel araştırmanın yalnızca belirli bir grubun öznel algılarını ortaya çıkarmakla sınırlı olmadığını, aynı zamanda bu algıların sistematik analizinin ilgili grubun ortak deneyimlerinin geçerli ve güvenilir bir tanımını sağlayabileceğini ortaya koymaktadır (Amon, 2017: 9).

Bu çalışma, İKY uygulamalarında çeşitlilik ve kapsayıcılık uygulamalarının geliştirilmesine dikkat çekerek cam tavan sendromu hakkında farkındalık yaratmayı ummaktadır. Bu gerekçeyle çalışmada yönetsel katkılar da sunulmuştur.

Toplumların kadınlara yönelik basmakalıp tutumlarını değiştirmeleri ve potansiyellerini kullanarak topluma katkıda bulunmalarını teşvik etmeleri gerekmektedir. Kadınların önündeki cam tavan engelini kaldıran bir toplumsal kültürün geliştirilmesi cam tavanın önlenmesinde önemlidir (Saleem vd., 2017: 297).

Toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve tüm kadınlara her düzeyde başarılı olma şansı vermek için sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu politika ve uygulamaların güçlendirilmesi gerekmektedir (Jeevanasai vd., 2023: 1). Toplumsal cinsiyet bakış açısının kurumsal karar alma süreçlerine entegre edilmesi ve esnek çalışma saatleri ve aile dostu işyerleri de dahil olmak üzere kapsayıcı çalışma sistemlerinin teşvik edilmesi, kadınlar için eşit istihdam fırsatlarını güvence altına alacak ve onlara ağ oluşturma ve eğitim fırsatları sağlayacaktır (Peng, 2024: 5-6). İşletmelerin kadınların gelişimi için eğitime önem verme, aile ve eve karşı sorumlu olma, iş arkadaşları arasında sıcak bir çalışma ortamı için iş dışında sosyal faaliyetler yürütme, daha huzurlu bir çalışma ortamı yaratma, yöneticiler ve çalışanlar arasındaki ilişkileri güçlendirme, ücret ve terfi dağılımında eşit davranma ve güven oluşturma gibi programlar geliştirmesine ihtiyaç duyulmaktadır (İmadoğlu vd., 2020: 98).

İK tarafından uygulanacak şeffaf terfi politikaları cam tavan sendromunun önlenmesinde önemlidir (Powell ve Butterfield, 2015: 319). Grant'ın (2025) bulgularına paralel olarak bu çalışmada da katılımcılar cam tavanın aşılmasında şeffaf ve adil terfi süreçlerinin gerekliliğini vurgulamışlardır (2025: 57-58). Kariyer haritaları ile çalışanların hangi pozisyonlara terfi edebilecekleri ve bu terfi için gereken nitelikler çalışanlara açık bir şekilde iletilmelidir. Terfilerde eğitim ve kıdem gibi somut faktörler göz önünde

bulundurulmalıdır. Ayrıca terfi ettirilmeyen çalışanlara neden terfi ettirilmediklerine dair geri bildirim verilmelidir.

Cam tavan sendromu yaşayan beyaz yakalı nitelikli kadın çalışanlar süreç sonunda kurumdan ayrılmayı tercih etmektedir. Dolayısıyla kurum nitelikli çalışanlarını elde tutamamaktadır. Özellikle yetenek yönetimi bağlamında cam tavanın önüne geçebilmek için kapsayıcı uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. İK analitiği süreçlerinde uygulanan çalışan memnuniyeti anketleri ve çıkış mülakatları gibi uygulamaların sonuçları iyi analiz edilmelidir.

Kadınların kariyer gelişimine yönelik pratik İK kılavuzları, İK'nın kapsayıcı faaliyetleri örgütsel politikalara nasıl entegre edebileceğini açık ve uygulanabilir bir şekilde göstermekte ve işletmelerin örgütsel hedeflerden rekabet avantajı geliştirmek için fırsatlar yaratmasını sağlamaktadır (Chalermchaikit vd., 2024: 11). İK yöneticileri işe alımlarda kapsayıcı işe alım politikaları benimsemelidir. Kadın çalışanların yasal haklarının (doğum, süt izni vb.) yanı sıra farklı izin politikalarının da cam tavan sendromunu azaltacağı düşünülmektedir. Çalışanlara mentorluk ve koçluk desteği sağlanmalıdır (İpçioğlu vd., 2018: 706). Bu önerilere paralel olarak, Taamneh vd., (2024) tarafından yapılan ampirik bir çalışmada, İKY uygulamalarında cinsiyet eşitliğinin çalışanların iş tatmini üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi olduğu bulunmuştur. İKY süreçlerinde uygulanan cinsiyet eşitliği politikaları, kapsayıcı bir çalışma ortamı yaratarak çalışan memnuniyetini artırmaktadır (2024: 1). Çeşitlilik yönetimi uygulamalarının da çalışanların iş tatminini artırdığı bilinmektedir (Alam ve Shin, 2021: 750).

İş-yaşam dengesi ile ilgili kariyer sorunları, kadınların yönetim pozisyonlarına yükselmelerini olumsuz etkileyebilmekte ve cam tavan sendromuna yol açabilmektedir. İşletmelerin, çalışanların iş-yaşam dengesini destekleyen programlar geliştirmesinin bu sendromun önlenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Akpınar-Sposito, 2013: 492).

İşletmeler, kadın çalışanların elde tutulmasını ve ilerlemesini engelleyen çalışma ortamlarındaki kalıcı engelleri ve eşitsizlikleri göz ardı etmemelidir. Erkek ve kadın profesyoneller arasında ücret eşitliğinin sağlanması, kadınların katkılarının ödüllendirilmesi ve çalışma saatleri ve yerlerinde esneklik sunulması, başarılı bir kadın çalışanı elde tutma stratejisinin kilit bileşenleri olacaktır (Mattis, 2004: 161).

Cam tavanın, üst yönetim ve İK departmanlarının öncülük ettiği kapsayıcı politika ve uygulamalarla önlenebileceği öngörülmektedir. Ancak bu politikaların raporlardaki kadın çalışan ve yönetici sayısı ile sınırlı kalmaması ve kapsayıcılığın bir kültür olarak benimsenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca mentorluk programları ve liderlik eğitimi atölyeleri gibi kurumsal destek yapıları aracılığıyla kapsayıcılık uygulamalarının geliştirilmesi önerilmektedir.

Nitel araştırmalar genelleme amacı taşımamaktadır. Ancak bu çalışma, küçük bir örneklem grubu için kapsamlı açıklamalar sunarak derinlemesine içgörüler sağlamaktadır (Patton, 2018: 40). Gelecekteki araştırmalar için cam tavan sendromunun farklı departmanlarda incelenmesi önerilmektedir. Kapsayıcı yönetim uygulamalarının cam tavan olgusu üzerindeki etkisinin ampirik yöntemlerle incelenmesi ve kapsayıcılık politikalarının kurumsal düzeyde uygulanabilirliğine yönelik nitel araştırmaların gerçekleştirilmesi, bu alandaki literatürü genişleteceği düşünülmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Tarsus Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Komisyonu'nun 16.05.2024 Tarih, 2024/44 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * (Ethics Committee Decision was taken with the decision of Tarsus University Social Sciences and Humanities Research Ethics Commission dated 16.05.2024 and numbered 2024/44).
Plagiarism Checks	Yes – Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Alam, M. S., & Shin, D. (2021). A moderated mediation model of employee experienced diversity management: Openness to experience, perceived visible diversity discrimination, and job satisfaction. International Journal of Manpower, 42(5), 733-755. https://doi.org/10.1108/IJM-06-2019-0286

Amon, M. J. (2017). Looking through the glass ceiling: A qualitative study of STEM women's career narratives. Frontiers in Psychology, 8, 236. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00236

Alparslan, A. M., Çetinkaya Bozkurt, Ö., & Özgöz, A. (2015). Problems of women workers and gender discrimination in organization. Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty, 2(1), 66-81.

Akpinar-Sposito, C. (2013). Career barriers for women executives and the glass ceiling syndrome: The case study comparison between French and Turkish women executives. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 75, 488–497. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.053

Balasubramanian, S. A., & Lathabhavan, R. (2017). Women's glass ceiling beliefs predict work engagement and burnout. Journal of Management Development, 36(9), 1125-1136. https://doi.org/10.1108/JMD-12-2016-0282

Baxter, J., & Wright, E. O. (2000). The glass ceiling hypothesis: A comparative study of the United States, Sweden, and Australia. Gender and Society, 14(2), 275–294. https://doi.org/10.1177/089124300014002004

Berg, B. L., & Lune, H. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (H. Aydın, Çev.). Konya: Eğitim Kitabevi.

Browers, C.S. & Ho, H.W.L. (2022). Seeing through their eyes: the diversity and inclusion lessons learned from rural university students. Higher Education Evaluation and Development, 16(1), 2-15. https://doi.org/10.1108/HEED-12-2020-0053

Cevizci, A. (1999). Paradigma felsefe sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Charmaz, K. (2015). Gömülü (Grounded) teori yapılandırması (R. Hoş, Çev.). Seçkin Yayıncılık.

Chalermchaikit, V., Kozak, M., & Preudhikulpradab, S. (2024). Gender inclusion: The practices of organizational development and human resource management. International Journal of Hospitality Management, 120, https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2024.103773

Creswell, J. W. (2018). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Siyasal Kitabevi.

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). Research methods in education (8th ed.). Routledge.

Collischon, M. (2021). Personality traits as a partial explanation for gender wage gaps and glass ceilings. Research in Social Stratification and Mobility. 73, https://doi.org/10.1016/j.rssm.2021.100596

Dowling, G. (2017). The glass ceiling: Fact or a misguided metaphor? Annals in Social Responsibility, 3(1), 23-41. https://doi.org/10.1108/ASR-05-2017-0002

Dökmen, Z. Y. (2019). Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Dönmez, S., & Tuncay Çelikel, A. (2025). A qualitative study of women employees in banking regarding the context of gender inequality and the glass ceiling syndrome. Social Review of Technology and Change, 3(1), 64-96.

Eagly, A. H., & Steffen, V. J. (1984). Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles. Journal of Personality and Social Psychology, 46(4), 735–754. https://doi.org/10.1037/0022-3514.46.4.735

Erlandson, D. A., Harris, E. L., Skipper, B. L., & Allen, S. D. (1993). Doing naturalistic inquiry. Newbury Park, CA: Sage.

Filandri, M., Pasqua, S., & Priori, E. (2023). Breaking through the glass ceiling: Simulating policies to close the gender gap in the Italian academia. Socio-Economic Planning Sciences. 88, 1-14. https://doi.org/10.1016/j.seps.2023.101655

Galbreath, J. (2018). Is board gender diversity linked to financial performance? The mediating mechanism of CSR. Business & Society, 57(5), 863–889. https://doi.org/10.1177/000765031664796

Ghundol, B., & Muthanna, A. (2025). Perceptions and experiences of female academics on barriers in obtaining and continuing leadership roles at higher education. International Journal of Educational Research, 130, https://doi.org/10.1016/j.ijer.2025.102534

Glass, C., & Cook, A. (2016). Leading at the top: Understanding women's challenges above the glass ceiling. The Leadership Quarterly, 27(1), 51-63. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2015.09.003

Grant, V. (2025). A phenomenological study of the glass ceiling obstacles faced by minority women leaders in healthcare organizations (Doctoral dissertation, South University). South University College of Business.

Guest, G., Bunce, A.E., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough? Field Methods, 18, 59- 82.

International Labour Office (2015). Women in business and management: Gaining momentum. https://www.ilo.org/publications/women-business-and-management-gaining-momentum (Erişim Tarihi: 05.04.2025).

İmadoğlu, T., Kurşuncu, R. S., & Çavuş, M. F. (2020). The effect of glass ceiling syndrome on women's career barriers in management and job motivation. Holistica – Journal of Business and Public Administration, 11(2), 85-99. https://doi.org/10.2478/hjbpa-2020-0016

İpçioğlu, İ., Eğilmez, Ö., & Şen, H. (2018). Cam tavan sendromu: İnsan kaynakları yöneticileri bağlamında bir araştırma. Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute, 10(25), 686-709. https://doi.org/10.20875/makusobed.460894

Jeevanasai, S. A., Saole, P., Rath, A. G., Singh, S., Rai, S., & Kumar, M. (2023). Shades & shines of gender equality with respect to sustainable development goals (SDGs): The

environmental performance perspectives. Total Environment Research Themes, 8, https://doi.org/10.1016/j.totert.2023.100082

Lim, K. P., Lye, C.-T., Yuen, Y. Y., & Teoh, W. M. Y. (2019). Women directors and performance: Evidence from Malaysia. Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal, 38(8), 841–856. https://doi.org/10.1108/EDI-02-2019-0084

Lopez, K. A., & Willis, D. G. (2004). Descriptive versus interpretive phenomenology: Their contributions to nursing knowledge. Qualitative Health Research, 14(5), 726–735.

Mattis, M.C. (2004). Women entrepreneurs: out from under the glass ceiling. Women in Management Review, 19(3), 154 – 163. https://doi.org/10.1108/09649420410529861

Merriam, S. B. (2015). Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber (S. Turan, Çev.). Nobel Kitap.

National Women's Law Center. (2020). The wage gap: The who, how, why, and what to do. https://nwlc.org/wp-content/uploads/2019/09/Wage-Gap-Who-how.pdf (Erişim Tarihi: 27.03.2025)

Naguib, R., & Madeeha, M. (2023). "Making visible the invisible": Exploring the role of gender biases on the glass ceiling in Qatar's public sector. Women's Studies International Forum, 98, https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102723

Patton, M. Q. (2018). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.). Pegem Akademi.

Peng, X.-Y., Fu, Y.-H., & Zou, X.-Y. (2024). Gender equality and green development: A qualitative survey. Innovation and Green Development, 3(1). https://doi.org/10.1016/j.igd.2023.100089

Powell, G. N., & Butterfield, D. A. (2015). The glass ceiling: What have we learned 20 years on? Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance, 2(4), 306-326. https://doi.org/10.1108/JOEPP-09-2015-0032

Purcell, D., MacArthur, K. R., & Samblanet, S. (2010). Gender and the glass ceiling at work. Sociology Compass, 4(9), 705–717. https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00304.x

Ritzer, G., & Ryan, J. M. (Eds.). (2010). The concise encyclopedia of sociology. McGraw-Hill Companies.

Saba, T., Ozbilgin, M., Ng, E., & Cachat-Rosset, G. (2021). Guest editorial: Ineffectiveness of diversity management: Lack of knowledge, lack of interest or resistance? Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal, 40(7), 765–769. https://doi.org/10.1108/EDI-09-2021-374

Saldaña, J. (2019). Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı (A. T. Akcan & S. N. Şad, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.

Saleem, S., Rafiq, A., & Yusaf, S. (2017). Investigating the glass ceiling phenomenon: An empirical study of glass ceiling's effects on selection-promotion and female effectiveness. South Asian Journal of Business Studies, 6(3), 297–313. https://doi.org/10.1108/SAJBS-04-2016-0028

Sharif, M. Y. (2015). Glass ceiling, the prime driver of women entrepreneurship in Malaysia: A phenomenological study of women lawyers. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 169, 329–336. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.317

Strauss, A., & Corbin, J. (1990). Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques. California: SAGE.

Taamneh, M. M., Al-Okaily, M., Barhem, B., Taamneh, A. M., & Alomari, Z. S. (2024). Examining the influence of gender equality in HRMP on job performance: The mediating role of job satisfaction. Global Knowledge, Memory and Communication. https://doi.org/10.1108/GKMC-11-2023-0457

United Nations, General Assembly. (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. https://sdgs.un.org/publications/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development-17981 (Erişim Tarihi 05.04.2025)

United Nations, General Assembly Economic and Social Council. (2024). Progress towards the Sustainable Development Goals. https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2024/SG-SDG-Progress-Report-2024-advanced-unedited-version.pdf (Erişim Tarihi 05.04.2025)

Urhan, B. (2020). Kadın emeği ve toplumsal cinsiyet. İçinde F. Saygılıgil (Ed.), Toplumsal cinsiyet tartışmaları (ss. 119–149). Ankara: Dipnot Yayınları.

Van Manen, M. (1990). Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy. New York: State University of New York Press.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zhang, C., & Basha, D. (2023). Women as leaders: The glass ceiling effect on women's leadership success in public bureaucracies. Gender in Management: An International Journal, 38(4), 489–503. https://doi.org/10.1108/GM-09-2021-0283

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1779-1798 | Research Article

The Impact of Environmental, Social and Governance (ESG) Aspects on Consumers' Equity

Barış Armutcu [1]

Abstract

Recently, environmental, social and governance (ESG) factors have become an important focus in corporate governance strategies around the world. This study examines how ESG impacts the customer equity of retail banks. This study examines how ESG initiatives affect customer attitudes and the components of customer equity in attitudes. It also examines the impact of customer equity on purchase intention. Within the scope of the study, data were collected from a total of 287 bank customers in Asian countries using a survey method. A partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) test with 10.000 subsamples was conducted to analyze the developed research model and the collected data. The results showed that all three ESG factors - environmental, social, and governance - positively influenced customer attitudes, with governance having the strongest effect. Customer attitudes, in turn, strongly impact value, brands and relationship equity. Value and relationship equity were found to positively influence purchase intention, whereas brand equity did not show a significant effect. This study contributes to advancing the understanding of ESG and customer equity in banking, providing insights for developing sustainable marketing strategies and responsible banking practices. The findings suggest that banks should focus on governance initiatives as primary drivers of customer equity and purchase intent. This study has implications for banking practitioners in prioritizing ESG efforts and policymakers in promoting sustainable banking frameworks. While limited to the retail banking context, this study offers a foundation for future research exploring these relationships in other settings. Furthermore, the study contributes to the limited empirical evidence on the relationship between ESG and customer behavior.

Keywords: ESG, Environment, Social, Governance, Customer Equity, Customer Attitude

Armutcu, B. (2025). The Impact of Environmental, Social and Governance (ESG) Aspects on Consumers' Equity, *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 14(3), 1779-1798. https://doi.org/10.15869/itobiad.1721561

Date of Submission	17.06.2025
Date of Acceptance	16.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Assistant Professor, Iğdir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business, Iğdir, Türkiye, b.armutcu2765@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4865-026x

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1779-1798 | Araştırma Makalesi

Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG) Unsurlarının Tüketicilerin Öz Kaynakları Üzerindeki Etkisi

Barış Armutcu [1]

Öz

Son zamanlarda çevresel, sosyal ve yönetişim (ESG) faktörleri, dünya çapında kurumsal yönetim stratejilerinde önemli bir odak noktası haline gelmiştir. Bu çalışma, ESG'nin perakende bankaların müşteri özkaynaklarını nasıl etkilediğini incelemektedir. Bu çalışma, ESG girişimlerinin müşteri tutumlarını nasıl etkilediğini ve tutumlarda müşteri özkaynaklarının bileşenlerini incelemektedir. Ayrıca müşteri özkaynaklarının satın alma niyeti üzerindeki etkisini de incelemektedir. Çalışma kapsamında Asya ülkeleri özelinde toplam 287 banka müşterisinden anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Geliştirilen araştırma modelini ve elde edilen verileri analiz etmek için 10.000 alt örneklem ile kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) testi yapılmıştır. Sonuçlar, çevresel, sosyal ve yönetişim olmak üzere üç ESG faktörünün de müşteri tutumlarını olumlu yönde etkilediğini ve yönetişimin en güçlü etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Müşteri tutumları da değeri, markaları ve ilişki sermayesini güçlü bir şekilde etkilemektedir. Değer ve ilişki sermayesinin satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği, marka sermayesinin ise anlamlı bir etki göstermediği tespit edilmiştir. Bu çalışma, sürdürülebilir pazarlama stratejileri ve sorumlu bankacılık uygulamaları geliştirmek için içgörüler sağlayarak bankacılıkta ESG ve müşteri özkaynaklarının anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Bulgular, bankaların müşteri eşitliği ve satın alma niyetinin birincil itici gücü olarak yönetişim girişimlerine odaklanmaları gerektiğini göstermektedir. Çalışma, bankacılık uygulayıcılarının ESG çabalarına öncelik vermeleri ve politika yapıcıların sürdürülebilir bankacılık çerçevelerini teşvik etmeleri açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte çalışma bankacılık bağlamıyla sınırlı olsa da bu ilişkileri diğer ortamlarda inceleyen gelecekteki araştırmalar için bir temel sunmaktadır. Ayrıca çalışma ESG ve müşteri davranışı arasındaki ilişkiyi araştıran sınırlı ampirik kanıtlara katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: ESG, Çevre, Sosyal, Yönetişim, Müşteri Özkaynakları, Müşteri Tutumu, Satın Alma, PLS-SEM

Armutcu, B. (2025). Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG) Unsurlarının Tüketicilerin Öz Kaynakları Üzerindeki Etkisi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1779-1798. https://doi.org/10.15869/itobiad.1721561

Geliş Tarihi	17.06.2025
Kabul Tarihi	16.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, Iğdır, Türkiye, b.armutcu2765@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4865-026x

Introduction

Environmental, social and governance (ESG) practices have a significant impact on customer attitudes and behaviors in the banking sector (Ho and Chow, 2024, p.1330). ESG practices and business attitudes are known to influence consumer engagement (PwC, 2021). Moreover, research shows that ESG initiatives, especially the integration of environmental practices, have a positive impact on corporate social responsibility (CSR) activities and customer perceptions (Nugroho et al., 2024, p.1). This suggests that retail banks that focus on ESG practices can increase their customer equity by improving brand image and customer trust (Ho and Chow, 2024, p.1342; Jaiwani and Gopalkrishnan, 2023, p.194).

Nugroho et al. (2024) emphasize the importance of prioritizing environmental actions and effectively communicating ESG policies to strengthen their brands and gain customer trust (p.19). By aligning ESG strategies with customer expectations and organizational structure, retail banks can increase customer equity and ensure long-term sustainability. Ho and Chow (2024, p.1330) argue that ESG practices generally have a positive impact on customer attitudes, customer equity and customer purchase intentions.

The banking sector plays an important role in the global economy and has a significant potential to influence sustainable development through its practices and policies (Çöllü, 2021, p.1096). Therefore, it is particularly important to understand how ESG banking initiatives influence customer perceptions and behaviors. This study aims to provide insights into the relationships between ESG factors, customer attitudes, customer equity components and purchase intentions in the retail banking context. To the best of our knowledge, this is the first study to investigate the relationship between ESG and customer attitudes, customer and purchase intentions among consumers from Asian, European and Middle Eastern cultures.

The current study offers significant contributions and innovations from various perspectives by *(i)* exploring the relationship between ESG (environmental, social and governance) and customer attitudes; *(ii)* investigating the impact of the relationship between customer attitudes and customer equity components (value, brand and relationship equity); *(iii)* identifying the impact of customer equity components on bank customer repurchase intention; *(iv)* focusing on consumers with an emerging economy and Asian, European and Middle Eastern consumption cultures, providing comprehensive initial implications for countries with similar economic and cultural conditions and *(v)* using a robust partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) test with 10.000 subsamples). In this context, the findings have strong, valuable and important implications for the banking industry, marketers, policymakers and relevant government agencies and organizations. In this context, the study seeks to answer the following research questions to answer calls for further research, fill existing gaps in the literature, provide guidance for future research and advance the limited existing body of knowledge.

Research questions;

Q1. How do environmental, social, and governance (ESG) initiatives in retail banks affect customer attitudes and CE components of customer equity?

Q2. To what extent do customer attitudes influence the CE components of customer equity (value equity, brand equity and relationship equity) in retail banking?

Q3. What is the impact of customer equity components on purchase intention in the context of ESG-oriented retail banking?

The rest of the paper proceeds as follows: following the first section, in the second section we review the background and literature and propose our hypotheses, in the third section we describe the data and methods used to test the proposed hypotheses. The third section presents the results of the analyses and the final section presents the discussion, practical and theoretical contributions, limitations of the study and new directions for future researchers.

Background Theory and Hypothesis Development

ESG, customer equity and purchase intention

The historical evolution of Environmental, Social and Governance (ESG) criteria is marked by several key milestones that underscore the increasing acknowledgment of social responsibility in business practices and investment decisions. The origins of ESG can be traced back to the socially responsible investment (SRI) movement of the 1960s, which advocated the consideration of nonfinancial factors in investment decisions. Traditionally, corporate responsibilities have been predominantly viewed through a fiscal lens, with an emphasis on maximizing shareholder profit. However, as public consciousness regarding social issues increased, investors began to seek alignment between their investments and personal values, leading to the early adoption of social screening in investment practices. The formalization of the ESG concept is largely attributed to developments in the 2000s, notably the publication of the UN Global Compact in 2004, which encourages investors to integrate ESG factors into their decision-making processes (Wang et al., 2023, p.1). This development represents a pivotal shift towards a structured framework for evaluating the sustainability and ethical implications of corporate actions.

ESG refers to the environmental, social and governance factors. These factors are used to evaluate a company's sustainability performance and ethical business practices (Sideri, 2023, p. 530; Omonijo and Zhang, 2025, p.2). It is important for consumers to prefer the products and services of companies with high ESG performance (Ho and Chow, 2024, p.1341). Moreover, companies' ESG activities and technological innovations are related to corporate sustainability, which may influence consumer preferences (Omonijo and Zhang, 2025, p,1). Transparency and reporting on ESG issues allows managers and customers to learn more about companies, which can encourage informed engagement decisions (Wang et al., 2023, p.21-22). Well-defined corporate governance frameworks and internal ESG strategies support business operations against growth opportunities and reputation enhancements (Elamer & Boulhaga, 2024, p.3312). ESG refers to three broad categories of factors used to assess the ethical impact of investment in a company or business, and its sustainability practices. As the global interest in sustainable and responsible investing has grown, the definition and understanding of ESG has become increasingly important (Svanberg et al., 2022, p1-3). The social aspect focuses on how a company handles its interactions with its workforce, suppliers, clients and the communities it serves, encompassing labor policies and the safety of its products (Aich et al., 2021, p1-2; Park and Oh, 2022, p.1). Governance relates to the company's leadership,

executive salaries, audits, internal controls and shareholder rights and reflects how a company is managed and how it makes decisions (Trahan and Jantz, 2023, p.4384-4385). All these factors can positively influence consumer perceptions and behaviors. Moreover, ESG factors can indirectly shape consumer behavior while affecting companies' sustainability performance. ESG is an important indicator for understanding consumers' tendency to prefer well-managed companies that care about environmental and social responsibilities. Investigating the specific factors that influence consumers' purchase intentions is critical to developing a deeper understanding of this issue. Consumers tend to prefer well-governed companies committed to environmental and social responsibilities. However, more specific research is needed in this regard (Ho and Chow 2024, p.1342).

Hypothesis Development

The interaction between ESG factors and consumer relationships is becoming increasingly important in modern business. Various studies have shown that when companies carefully implement ESG principles, consumers are more prone to develop brand loyalty and trust (Ho and Chow, 2024, p.1330). Firms that effectively communicate ESG initiatives experience increased brand reputation and consumer engagement, which significantly impact customer loyalty and repeat purchase intentions. In particular, Puriwat and Tripopsakul argue that brand perception is an important factor in the relationship between ESG and consumer loyalty (Puriwat and Tripopsakul, 2023, p.1). This is confirmed by other studies, such as Koh et al., who argue that perceived ESG significantly increases brand trust and consumers' attitudes towards brands, and ultimately promotes brand loyalty (Koh et al., 2022). This relationship is further mediated by constructs such as brand trustworthiness and perceived quality. Yu et al. (2023) emphasized that a company's reputation can play an important mediating role in the relationship between ESG initiatives and consumer loyalty, finding that enhanced corporate reputation positively affects consumer trust and satisfaction, thereby increasing repeat purchase behavior. This finding is in line with the work of Lee and Rhee (2023), who state that ESG activities indirectly support brand loyalty through improved brand image and consumer engagement. Kim et al. (2020) extend this discussion by examining corporate social responsibility (CSR) as an ESG component that influences brand resonance and deepens consumer connections through brand affection and community involvement. Hu et al. (2024) argue that businesses that skillfully use social media not only increase brand loyalty by showcasing their sustainable practices, but also effectively engage with consumers who prioritize sustainability.

Companies have shown that aligning ESG with core business functions increases brand equity and provides competitive advantage (Lu, 2024, p.93). This finding is further confirmed by Agu et al. (2024), who argue that transparency and ethical engagement underpin enduring consumer relationships. In particular, brand trust is a critical mediator that links ESG practices to consumer loyalty. Cao (2023) demonstrates how all dimensions of ESG positively influence brand trust, suggesting that trust acts as a channel between brand loyalty and ESG performance. Combined with the insights of Hu et al. (2024), who suggest that the strategic use of social media can further increase consumer engagement with green products, it is clear that businesses need to adopt sustainable practices and communicate them effectively to foster consumer trust and loyalty.

Koh et al. (2022) found that consumers' perceptions of ESG influence businesses' customer attitudes through brand credibility, brand image and perceived quality. Ahn (2020) finds that corporate social responsibility activities can help develop positive customer attitudes in the service sector. Ho and Chow (2024) reveal that the governance dimension of ESG elements positively affects customer attitude. From the standpoint of consumer behavior, customer equity evaluates the perceived worth of a product or service, the brand, and the ongoing relationships between the company and its customers over time (Yuan et al. 2016). It consists of three components: value equity, brand equity and relationship equity. According to Ho and Chow (2024), customer attitudes have a positive influence on all aspects of customer equity. Kim et al. (2012) found a positive correlation between customer attitudes toward a brand and customer equity. Yuan et al. (2016) noted that attitudes impact customer equity on social media platforms. Likewise, Ho and Chung (2020) indicated that high customer equity can result in purchase intentions. Ho and Chow (2024) found that value equity and relationship equity positively affect customer purchase intentions.

In conclusion, a synthesis of numerous studies shows a robust link between ESG practices and consumer engagement. Consumers respond positively to brands that prioritize sustainability, as highlighted by the themes of trust, engagement and reputation. This relationship suggests that a strategic focus on ESG not only fulfills corporate responsibility but also serves as a powerful driver for brand success in an increasingly conscious marketplace.

In response to the empirical evidence in the literature and calls for further research, we propose the following model and hypotheses (see Figure 1).

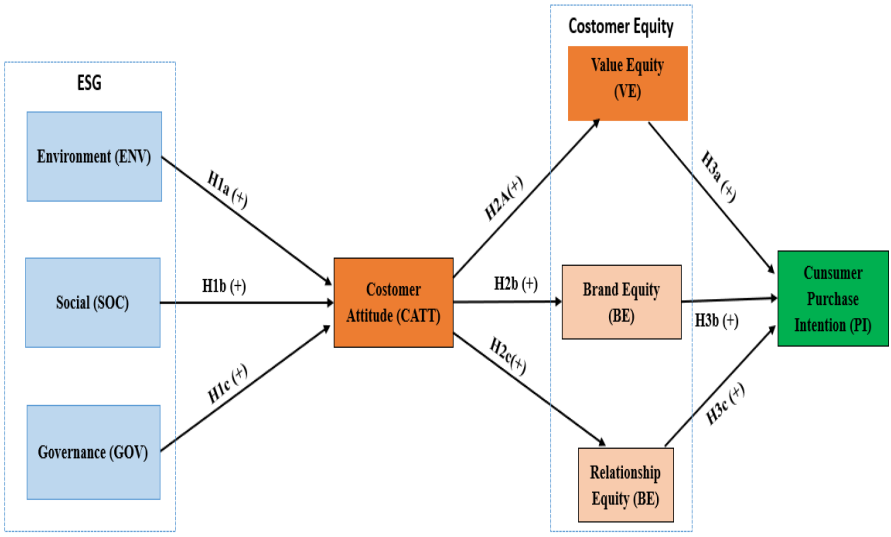

H1a: Environmental initiatives are positively related to customer attitudes.

H1b: Social initiatives are positively related to customer attitudes.

H1c: Governance initiatives are positively related to customer attitude.

H2a: Consumer attitudes are positively related to value equity.

H2b: Consumer attitudes are positively related to brand equity.

H2c: Consumer attitudes are positively related to relationship equity.

H3a: Value equity is positively related to purchase intention.

H3b: Brand equity is positively related to purchase intention.

H3c: Relationship equity is positively related to purchase intention.

Fig. 1. Proposed theoretical framework model

Source: Author's own work

Research Methodological Background

Method, participants, data analysis and measurements

This study investigates the impact of ESG on customer equity of retail banks. Drawing from equity theory and customer equity literature, this study examines how ESG initiatives affect customer attitudes and the components of customer equity. It also examines the impact of customer equity on purchase intention. Since the study focuses on the banking sector, the participants consist of people who have experienced banking services. Before finalizing the questionnaire, a pilot test (n = 30) was conducted to reduce common method bias and minor errors in the questions were corrected (Armutcu et al., 2023, p.194). To ensure broader reach, the questionnaires were distributed through social media platforms, which enabled voluntary participation from diverse respondents. Data were collected from Asian countries as part of the study. Within the scope of the study, 287 valid questionnaires were obtained through voluntary participation. The collected questionnaires and proposed research model were evaluated using partial least squares structural equation modeling with 10,000 subsamples (PLS-SEM with SmartPLS 4) and the SPSS 26 statistical analysis program. The survey data obtained were sufficient for SEM analysis (Westland, 2010; Cohen, 1988; Faul et al., 2007; see Figure 3). The representativeness of the population was evaluated using G*Power analysis (linear multiple regression, two tails, effect size: 0.06, power 0.95), and it was determined that there were more than 219 participants (n = 287; see Figure 2). This result shows that the population was represented with a 95% confidence interval. The questionnaire was designed using a 5-point Likert scale with response options ranging from 1 (Strongly Disagree) to 5 (Strongly Agree), and participants were asked to respond according to this scale. The questionnaire includes five demographic and descriptive questions, seven independent variables and one dependent variable. To ensure validity and cultural appropriateness, the measurement items were adapted using the back-translation method (three-step reverse translation). In addition, an expert focus group reviewed the translated items and provided feedback, after which the final version of the questionnaire was established. The structures of the dependent and independent variables used in the study were adapted from Chow and Ho (2024), Koh et al. (2022), Bianchi et al. (2019) and Lee and Park (2019). Finally, ethical approval for the study was obtained from the Publication Ethics Committee of Iğdır University, No. 2025/31, with the decision of the Ethics Committee.

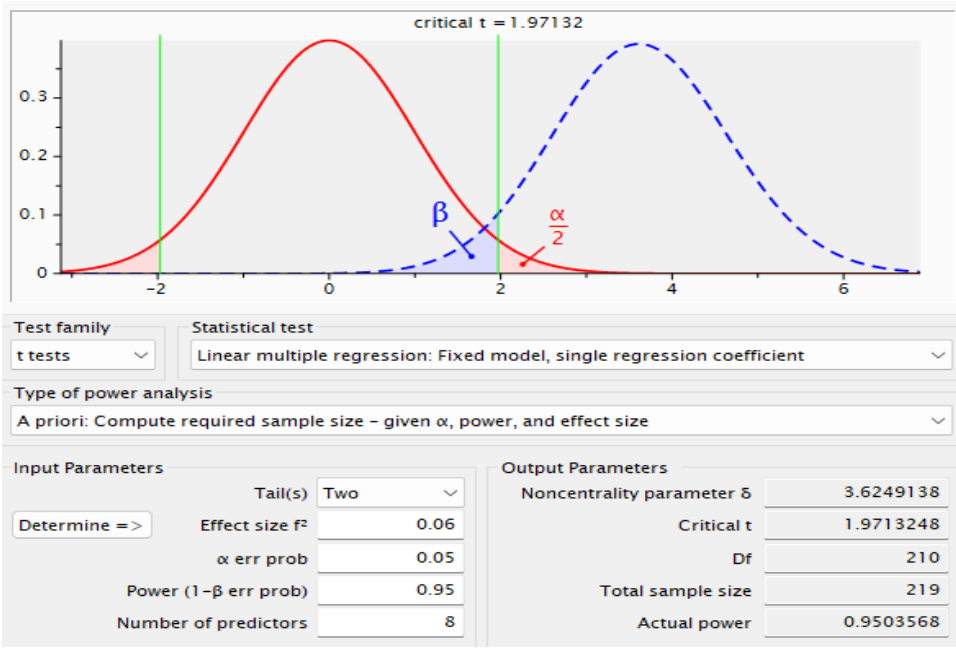

Fig. 2. G*Power Test Results

Source: Author's own work

Descriptive statistical analysis results

As seen in Table 1, 55.4% of the participants are male and 44.6% of the participants are female. In terms of educational level, the highest proportion was bachelor's degree graduates (56.8%), while the lowest proportion was secondary school graduates (2.4%). In terms of age distribution, the largest group was between the ages of 18 and (42.5%), while the smallest group was 55 years and over (2.8%). When the income level was analyzed, the highest rate was observed in the group with 22,000 TL and below (43.2%), and the lowest rate was observed in the group with 80,001 TL and above (9.8%). In terms of occupational distribution, the highest rate belonged to the temporarily unemployed (32.4%), while the lowest rate was found to be retired (2.1%). These demographic data show that the survey was conducted with a large sample covering various socioeconomic and age groups.

Table 1. Demographic profile

Participant Characteristics		Frequency	Percent
Gender	Male	159	55.4
	Female	128	44.6
Education	Middle school	7	2,4
	High school	43	15,0
	Associate's degree	26	9,1
	Bachelor's degree	163	56,8

	Master's and above	48	16,7
Age	18 to 24	122	42,5
	25 to 34	80	27,9
	35 to 44	57	19,9
	45 to 55	20	7,0
	55 and above	8	2,8
Income	22.000 and less	124	43,2
	22.001-40.000TL	47	16,4
	40.001-60.000TL	53	18,5
	60.001-80.000TL	35	12,2
	80.001TL and more	28	9,8
Job	Worker	56	19,5
	Civil Servant/Government	72	25,1
	Self-employed	41	14,3
	Retired	6	2,1
	Housewife	19	6,6
	Temporary Unemployed	93	32,4
Total		287	100,0

Source: Author's own work

Model Analysis and Results

Validity and reliability analysis results

We used SmartPLS v.4 and SPSS 26 statistical software programs to examine the causal relationships between variables. Table 2 shows the results for the construct reliability, validity and discriminant validity (CA, CR, AVE, and rho_A). Analysis was performed using the PLS-SEM estimation method. Table 3 shows the discriminant validity results. The values in the table are used to assess the reliability and validity of the measurement model. In terms of reliability, the Cronbach's alpha (α) values are above 0.80 for all the constructs, indicating high internal consistency. In addition, the composite reliability (CR) values were above 0.90, indicating high reliability of the constructs. In terms of validity, the average variance explained (AVE) values are above 0.70 for all the constructs, indicating that convergent validity was achieved. The Fornell-Larcker criterion was used for discriminant validity. The diagonal values (in bold) are higher than the other values in the relevant column, indicating that discriminant validity was achieved (Hair et al., 2017; Fornell and Larcker, 1981; Armutcu et al., 2023, p.195-197). As a result, this table shows that the measurement model is reliable and valid.

Table 2. Construct reliability, validity and discriminant validity

Constructs	**PLS-SEM estimation**			
	α	CR	rho_A	AVE
ATT	0.904	0.904	0.940	0.839
BE	0.914	0.914	0.946	0.853
ENV	0.890	0.892	0.924	0.752
GOV	0.903	0.905	0.932	0.775
PI	0.916	0.918	0.947	0.856
RE	0.861	0.883	0.915	0.783
SOC	0.891	0.892	0.925	0.754
VE	0.919	0.920	0.949	0.861

Discriminant Validity (Fornell-Larcker Test Results)

	CATT	**BE**	**ENV**	**GOV**	**PI**	**RE**	**SOC**	**VE**
CATT	0.916							
BE	0.809	0.923						
ENV	0.695	0.656	0.867					
GOV	0.777	0.778	0.689	0.880				
PI	0.829	0.788	0.653	0.779	0.925			
RE	0.824	0.866	0.653	0.792	0.823	0.885		
SOC	0.750	0.758	0.783	0.822	0.755	0.736	0.868	
VE	0.852	0.807	0.698	0.750	0.803	0.805	0.789	0.928

Note: ENV: Environment, SOC: Social, GOV: Governance, CATT: Costomer Attitude, VE: Value Equity, BE: Brand Equity, RE: Relationship Equity, and PI: Purchase Intention

Source: Author's own work

Factor loadings, VIF and model fit results

The results in Table 3 show the factor loadings, Variance Inflation Factor (VIF), and model goodness-of-fit values (SRMR, NFI, CFI, d_ULS, and d_G). The results of the analysis were analyzed using the partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) approaches for factor loadings for the eight constructs. Table 3 and Fig. 3 show the results of the structural equation modeling (PLS-SEM) analysis. All the factor loadings were above 0.80, indicating a strong relationship. T Statistics show the t-statistics of the factor

loadings, and high values indicate that the factor loadings are statistically significant. These results indicate good construct reliability and validity for both the estimation methods (Hair et al., 2017). The Variance Inflation Factor (VIF) measures and all the values are below five, indicating that there is no multicollinearity problem. The Standardized Root Mean Square Residual (SRMR) and Normed Fit Index (NFI) were used to evaluate model fit. An SRMR value of 0.046 indicated a good fit, and an NFI value of 0.846 indicated an acceptable fit. In general, these results show that the model has a good fit, and the constructs are measured reliably (Ramayah et al., 2018; Kock, 2015; Hair et al., 2017; Armutcu et al., 2023, p.195-197; Schumacker and Lomax, 1996; Schermelleh-Engel et al., 2003).

Table 3. Factor loadings and Model fit

Construct	**Item**	**PLS-SEM Estimation**				
		FL	**T Statistics**	**VIF**	**SRMR/ NFI**	**d_ULS/d_G**
Costomer Attitude	CATT1	0.896	57.459	2.474		
	CATT2	0.922	70.710	3.194		
	CATT3	0.929	84.948	3.383		
Brand Equity	BE1	0.929	86.210	3.377		
	BE2	0.929	79.424	3.406		
	BE3	0.912	57.069	2.829		
Environment	ENV1	0.852	35.177	2.680	0.046/ 0.846	0.803/ 0.786
	ENV2	0.902	66.992	3.340		
	ENV3	0.843	37.852	2.465		
	ENV4	0.871	46.080	2.588		
Governance	GOV1	0.878	49.289	2.623		
	GOV2	0.907	74.150	3.117		
	GOV3	0.880	42.669	2.669		
	GOV4	0.857	34.516	2.319		
Purchase Intention	PI1	0.915	63.899	2.888		
	PI2	0.922	59.062	3.302		
	PI3	0.938	88.336	3.664		
	RE1	0.921	79.396	2.857		

Relationship Equity	RE2	0.814	23.313	1.755
	RE3	0.916	61.668	2.773
Social	SOC1	0.851	36.395	2.202
	SOC2	0.898	64.822	2.971
	SOC3	0.874	44.505	2.586
	SOC4	0.850	44.572	2.097
Value Equity	VE1	0.926	68.842	3.145
	VE2	0.935	95.220	3.695
	VE3	0.923	73.086	3.245

Source: Author's own work

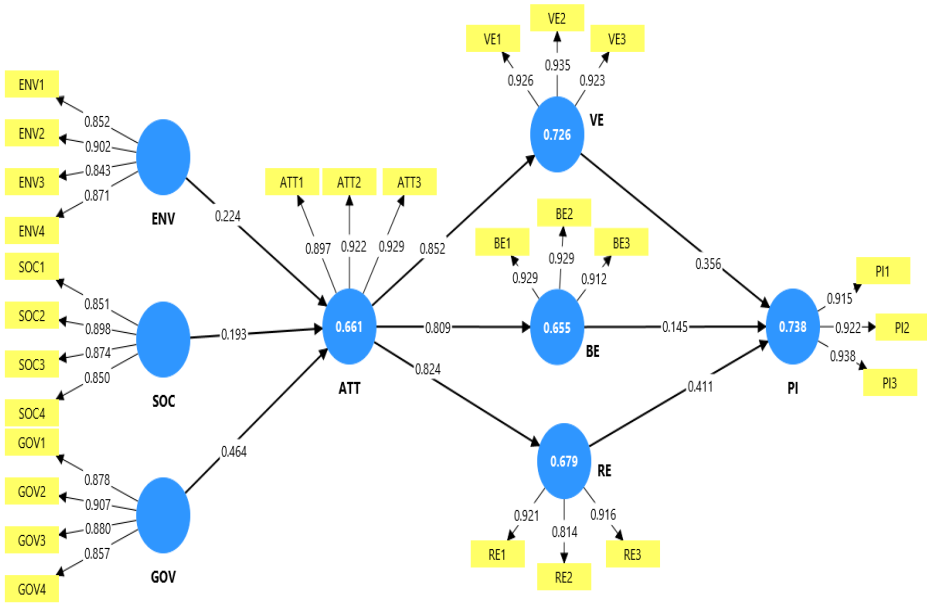

Fig. 3: PLS-SEM result of the proposed model

Source: Author's own work

Results of Regression and Hypothesis Testing

In order to evaluate the proposed model in this study, firstly, the partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) test with 10,000 subsamples was used. The PLS-SEM test is widely used and accepted in the social sciences to reveal individuals' perspectives and conduct complex analyses (Armutcu et al., 2023, p.194; Armutcu et al., 2025, p.2075). Table 4 and Fig. 4 show the results of the structural regression model and analyze the relationships between various variables. The results of this structural regression model show that ESG (Environmental, Social and Governance) factors have

significant positive effects on customer attitudes. Environmental (β = 0.224, p < 0.05), social (β = 0.193, p < 0.05) and governance (β = 0.463, p < 0.05) factors positively influence customer attitude, which supports H1a, H1b and H1c. Customer attitude has a strong positive effect on value (β = 0.852, p < 0.05), brand equity (β = 0.809, p < 0.05) and relationship equity (β = 0.824, p < 0.05), confirming H2a, H2b and H2c. Value equity (β = 0.356, p < 0.05) and relationship equity (β = 0.411, p < 0.05) significantly influence purchase intention, which supports H3a and H3c. However, brand equity (β = 0.144, p > 0.05) does not have a significant impact on purchase intention; therefore, H3b is rejected. Among the ESG factors, governance has the strongest impact on customer attitude, followed by environmental and social factors. Customer attitudes have a strong impact on all the equity dimensions. Relationship equity has the strongest impact on purchase intention, followed by value equity. These findings suggest that ESG factors play an important role in shaping customer attitudes, which, in turn, influence various equity dimensions. However, the path from brand equity to purchase intention is not significant, suggesting that this relationship requires further investigation.

Table 4. Structural Regression Model Results (PLS-SEM)

Relationship	**PC**	**STDEV**	**T Statistics**	**Significant? ($p < 0.05$) ***	**Hypotheses**	**Name of Hypotheses**
Model Direct Effects						
ENV-> CATT	0.224	0.079	2.827	YES*	Accepted	H1a
SOC-> CATT	0.193	0.094	2.045	YES*	Accepted	H1b
GOV-> CATT	0.463	0.083	5.567	YES*	Accepted	H1c
CATT-> VE	0.852	0.022	38.479	YES*	Accepted	H2a
CATT-> BE	0.809	0.027	29.787	YES*	Accepted	H2b
CATT-> RE	0.824	0.027	29.964	YES*	Accepted	H2c
VE-> PI	0.356	0.078	4.552	YES*	Accepted	H3a
BE-> PI	0.144	0.098	1.470	NO*	Rejected	H3b
RE-> PI	0.411	0.095	4.347	YES*	Accepted	H3c

Note: *denotes significance at the 5% level. PC: Path Coefficients, ENV: Environment, SOC: Social, GOV: Governance, CATT: Costomer Attitude, VE: Value Equity, BE: Brand Equity, RE: Relationship Equity, and PI: Purchase Intention

Source: Author's own work

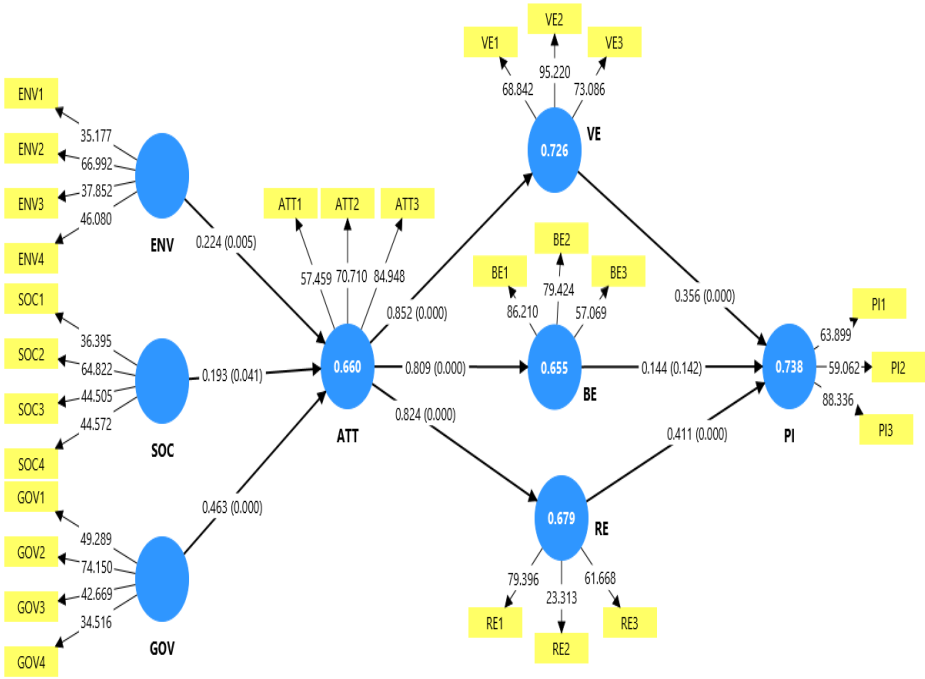

Fig. 3: PLS-SEM regression analysis result of the proposed model

Source: Author's own work

Conclusion and Discussion

This study investigates the impact of Environmental, Social and Governance (ESG) initiatives on customer equity in the retail banking sector. The findings reveal several important insights into the relationship between ESG practices, customer attitudes and customer equity components.

The results show that all three ESG factors - environmental, social and governance - have significant positive effects on customer attitudes, with governance initiatives having the strongest impact. This suggests that customers in the retail banking sector value all aspects of ESG, but pay special attention to governance-related practices. This can be attributed to the financial nature of banking services, in which issues of transparency, accountability and ethical governance may be particularly important to customers (Ho and Chow, 2024; Elamer & Boulhaga, 2024).

The strong influence of customer attitudes on the three components of customer equity - value equity, brand equity and relationship equity - emphasizes the importance of shaping positive customer perceptions. This is in line with previous research that highlights the role of customer attitudes in driving various aspects of customer behavior and loyalty (Kim et al., 2012; Yuan et al., 2016).

However, while value equity and relationship equity positively influence purchase intention, brand equity does not have a significant effect. This unexpected finding suggests that in the context of retail banking sector, customers may prioritize the

perceived value of services and the quality of their relationship with the bank over brand-related factors when making purchasing decisions.

This result may be attributable to cultural and sector-specific dynamics. In emerging markets and multicultural contexts, financial decisions may rely more heavily on perceived value and relational trust rather than brand symbolism (Ho and Chow, 2024; Yuan et al., 2016). Moreover, in service industries such as retail banking, where offerings are often perceived as homogenous, brand-related factors may exert less influence compared to governance-driven trust and relationship quality (Koh et al., 2022; Yu et al., 2023). Prior studies suggest that brand image and credibility can strengthen loyalty (Lee and Rhee, 2023; Kim et al., 2020), yet the current findings imply that in the banking context, brand equity alone may not suffice to shape purchase intentions without being supported by strong governance and relationship mechanisms.

The important role of customer attitude in the relationship between ESG initiatives and customer equity components emphasizes the importance of effective communication and the implementation of ESG practices. Banks that successfully communicate their commitment to ESG can positively influence customer attitudes, which in turn can enhance various aspects of customer equity (Nugroho et al., 2024).

These findings have important implications for both banking practitioners and policymakers. For banks, the results suggest that prioritizing and effectively communicating all ESG initiatives, with a particular focus on governance, can be an important strategy for enhancing customer equity and driving purchase intentions. For policymakers, the strong impact of ESG initiatives provides a clear direction for promoting sustainable and responsible banking practices.

From a practical perspective, banks can operationalize these findings by developing transparent governance frameworks and communicating them effectively to customers through sustainability reports and digital channels (Elamer & Boulhaga, 2024). For example, incorporating environmental initiatives such as green loan products and carbon-neutral operations can reinforce customer trust (Nugroho et al., 2024,). Social initiatives, such as financial literacy programs for underserved communities, can strengthen relational bonds and enhance relationship equity. For policymakers, the strong role of governance suggests that mandatory ESG disclosure frameworks, standardized sustainability reporting, and incentives for sustainable lending practices could create sector-wide improvements (Ho and Chow, 2024; PwC, 2021). Such measures would not only ensure accountability but also enhance the credibility of the banking sector, ultimately fostering long-term customer trust and purchase intention.

Overall, this study contributes to the growing literature on ESG and customer equity in the banking sector. This study provides valuable insights for both academics and practitioners on the importance of ESG initiatives in shaping customer attitudes and increasing customer equity in retail banking.

This study makes both practical and theoretical contributions to the fields of sustainable marketing, responsible banking and customer equity. Theoretically, this study advances the understanding of the relationship between ESG initiatives and customer equity in the retail banking sector. This shows that all three ESG factors - environmental, social and governance - positively influence customer attitudes, with governance having the strongest impact. This study also confirms the important role of customer attitudes in

translating ESG efforts into improved customer equity components. These findings extend the existing literature on equity theory and customer equity by explicitly linking them to ESG banking practices. Practically, these results provide valuable insights for banking practitioners. The strong impact of governance initiatives on customer attitudes and subsequent customer equity components suggests that banks must prioritize and effectively communicate governance practices. While environmental and social initiatives are also important, the findings suggest that governance can be a primary driver of customer equity and purchase intention in retail banking. This knowledge can help banks develop targeted and effective sustainable marketing strategies. Moreover, the results can guide policymakers in promoting responsible banking practices by emphasizing the importance of strong governance frameworks in the banking sector. For example, banks could develop targeted sustainable marketing strategies by highlighting ethical governance in advertising campaigns, showcasing transparency in executive decision-making, or offering digital platforms that allow customers to track ESG-related banking activities. Policymakers, on the other hand, could encourage these practices by introducing tax incentives for green loans or mandating third-party audits of governance frameworks, thereby strengthening both consumer trust and systemic sustainability (Nugroho et al., 2024; Ho and Chow, 2024).

There are certain limitations in this study that future research should consider addressing. Firstly, the emphasis on retail banking sector might restrict the applicability of the results to different cultural settings or other industries. Future studies should explore these relationships in various geographical and cultural settings to confirm and extend the results. Second, the cross-sectional nature of the data collection limits causal inferences. Longitudinal studies can provide a more comprehensive understanding of how ESG initiatives affect customer value over time. In addition, the unexpected finding regarding the insignificant effect of brand equity on purchase intention warrants further research. Researchers can investigate possible moderating factors or alternative conceptualizations of brand equity in the banking context. Finally, future studies could examine the relative importance of specific ESG practices within each category (environmental, social and governance) to provide practitioners with more detailed insights. Investigating the potential interaction effects between different ESG initiatives can also provide valuable insights into developing comprehensive ESG strategies in the banking sector.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Iğdır Üniversitesi Rektörlüğü, 01318525 Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının , 2025/31 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * (Iğdir University Rectorate, 01318525 Ethics Committee Decision was taken with the decision numbered 2025/31 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

References / Kaynakça

Agu, E., Iyelolu, T., Idemudia, C., & Ijomah, T. (2024). Exploring the relationship between sustainable business practices and increased brand loyalty. *International Journal of Management & Entrepreneurship Research*, 6(8), 2463-2475. https://doi.org/10.51594/ijmer.v6i8.1365

Aich, S., Thakur, A., Nanda, D., Tripathy, S., & Kim, H. (2021). Factors affecting esg towards impact on investment: A structural approach. *Sustainability*, 13(19), 10868. https://doi.org/10.3390/su131910868

Armutcu, B., Ramadani, V., Tan, A. & Appolloni, A. (2025), Understanding the Role of Consumers for a Sustainable Future: Empirical Evidence From a Three-Stage Hybrid Analysis Incorporating Bibliometrics, PLS-SEM, and ANN. *Bus Strat Env*, 34: 2065-2087. https://doi.org/10.1002/bse.4070

Armutcu, B. & Tan, M. F. (2023). A study on intentions of generation z consumers to buy recyclable products. *Journal of Sustainable Marketing*, 1-17. https://doi.org/10.51300/jsm-2023-109

Bianchi, E., Juan Manuel B., & Francisco J. & Sarabia, S. (2019). The impact of perceived CSR on corporate reputation and purchase intention. *European Journal of Management and Business Economics* 28:206–221.

Cao, Y. (2023). ESG, brand trust and brand loyalty. Communications in Humanities Research, 22(1), 183-189. https://doi.org/10.54254/2753-7064/22/20231704

Chow, M. Y. C., and Ho, S. P., S. (2024). Investigating the effect of ESG on retail banks' customer equity. *J Financ Serv Mark*, 29, 1330–1344. https://doi.org/10.1057/s41264-024-00271-x

Cohen, J. (1988). Set correlation and contingency tables. *Applied Psychological Measurement*, Vol. 12 No. 4, pp. 425-434.

Çöllü, D. A. (2021). Bankaya özgü faktörlerin banka istikrarı üzerindeki etkileri: Türk bankacılık sektörü örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1096-1117. https://doi.org/10.15869/itobiad.852327

Elamer, A. A., & Boulhaga, M. (2024). ESG controversies and corporate performance: The moderating effect of governance mechanisms and ESG practices. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 31(4), 3312–3327. https://doi.org/10.1002/csr.2749

Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A.-G., & Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods*, 39, 175-191.

Fornell, C. & Larcker, D.F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: algebra and statistics. *Journal of Marketing Research*, Vol. 18 No. 3, pp. 382-388, doi: 10.1177/002224378101800313

Hair, J.F., Jr, Sarstedt, M., Ringle, C. & Gudergan, S. (2017). Advanced Issues in Partial Least Squares Structural Equation Modeling. Sage Publications, London.

Hair, J.F., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: indeed, a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, Vol. 19 No. 2, pp. 139-152, doi: 10.2753/MTP1069-6679190202

Hu, T., Chao, C., & Lin, C. (2024). The role of social media marketing in green product repurchase intention. *Sustainability*, 16(14), 5916. https://doi.org/10.3390/su16145916

Jaiwani, M., & Gopalkrishnan, S. (2023). Do private and public sector banks respond to ESG in the same way? Some evidences from India. *Benchmarking: An International Journal*, 32(1), 194–221. https://doi.org/10.1108/bij-05-2023-0340

Kim, K., Nobi, B., & Kim, T. (2020). Csr and brand resonance: the mediating role of brand love and involvement. *Sustainability*, 12(10), 4159. https://doi.org/10.3390/su12104159

Kline, R.B. (2011). Principals and Practice of Structural Equation Modeling. 3 rd, The Guilford Press, New York, NY.

Koh, H., Burnasheva, R., & Suh, Y. (2022). Perceived ESG (environmental, social, governance) and consumers' responses: the mediating role of brand credibility, brand image, and perceived quality. *Sustainability*, 14(8), 4515. https://doi.org/10.3390/su14084515

Lee, B.Y., & So, Y.P. (2019). The role of customer delight and customer equity for loyalty in upscale hotels. *Journal of Hospitality and Tourism Management* 39: 175–184.

Lee, H. & Rhee, T. (2023). How does corporate esg management affect consumers' brand choice? *Sustainability*, 15(8), 6795. https://doi.org/10.3390/su15086795

Lu, Y. (2024). Esg initiatives and branding in food and beverage industry (us). *Advances in Economics Management and Political Sciences*, 93(1), 93-97. https://doi.org/10.54254/2754-1169/93/20241054

Nugroho, D. P. D., Hartauer, A., Hsu, Y., & Hartauer, C. (2024). Investigating the Interconnection between Environmental, Social, and Governance (ESG), and Corporate Social Responsibility (CSR) Strategies: An Examination of the Influence on Consumer Behavior. *Sustainability*, 16(2), 614. https://doi.org/10.3390/su16020614

Omonijo, O. N., & Zhang, Y. (2025). Examining the relationship between technological innovation, environmental social governance and corporate sustainability: the moderating role of green operational innovation. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1). https://doi.org/10.1057/s41599-025-04389-8

Park, S. R. & Oh, K. (2022). Integration of ESG information into individual investors' corporate investment decisions: utilizing the utaut framework. *Frontiers in Psychology*, 13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.899480

Puriwat, W. & Tripopsakul, S. (2023). Sustainability matters: unravelling the power of esg in fostering brand love and loyalty across generations and product involvements. *Sustainability*, 15(15), 11578. https://doi.org/10.3390/su151511578

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research*, Vol. 8 No. 1, pp. 23-74.

Schumacker, R.E. & Lomax, R.G. (1996). A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling. Psychology Press, New York, NY.

Sideri, L. (2023). The relationship between corporate environmental, social, governance issues and corporate sustainability in the financial sector: A managerial perspective. *Business Strategy & Development*, 6(4), 530–541. https://doi.org/10.1002/bsd2.260

Soper, D.S. (2022). A-Priori sample size calculator for structural equation models [software]. Available at: https://www.danielsoper.com/statcalc (accessed 10 January 2023).

Svanberg, J., Ardeshiri, T., Samsten, I., Öhman, P., Neidermeyer, P. E., Rana, T., … & Danielson, M. (2022). Corporate governance performance ratings with machine learning. *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*, 29(1), 50-68. https://doi.org/10.1002/isaf.1505

Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2007). Using Multivariate Statistics. 5th ed., Pearson Education, Boston, MA.

Trahan, R. T. & Jantz, B. (2023). What is esg? rethinking the "e" pillar. *Business Strategy and the Environment*, 32(7), 4382-4391. https://doi.org/10.1002/bse.3371

Wang, N., Pan, H., Feng, Y., and Du, S. (2023). How do esg practices create value for businesses? research review and prospects. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 15(5), 1155-1177. https://doi.org/10.1108/sampj-12-2021-0515

Wang, Y., Du, Q., Han, Y., & Hou, D. (2023). Executive Overconfidence and Corporate Environmental, Social, and Governance Performance. *Sustainability*, 15(21), 15570. https://doi.org/10.3390/su152115570

Yu, H., Ahn, M., & Han, E. (2023). Key driver of textile and apparel industry management: fashion brand esg and brand reputation. *Frontiers in Environmental Science*, 11. https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1140004

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1799-1828 | Araştırma Makalesi

Bir Afet Sigortası Ürünü Olan Zorunlu Deprem Sigortası Sunucusu DASK'ın Hibrit ÇKKV Modeli ile Performans Analizi

Derya Kutlu [1]

Öz

Sigorta sektörü, finansal hizmetler sektörünün sürekli gelişmesini sağlayan ve takip edilmesi gereken bir özelliğe sahiptir. Son yıllarda yaşanan doğal afetler ve yapılan düzenlemeler sektör verilerinin sürekli takip edilmesi gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Türkiye, çok sayıda büyük depremi yaşamıştır. Bu depremlerden biri de 6 Şubat 2023 depremi olarak çok büyük bir alanda gerçekleşen yıkıcı etkisiyle kayıtlara geçmiştir. Depremler sonucu oluşan zararların en aza indirilmesi için 2000 yılında hayata geçirilen Doğal Afet Sigortalar Kurumu (DASK); bir afet sigortası ürünü olan Zorunlu Deprem Sigortası (ZDS) ile oluşabilecek riskin sigorta şirketlerine devredilmesini sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı; bir afet sigortası ürünü olan ZDS'nin uygulanması açısından hayati öneme sahip sunucusu DASK'ın 2014-2023 yılları arasındaki performansının Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden LOPCOW objektif ağırlıklandırma ve MOOSRA sıralama yöntemleri kullanılarak analiz edilmesidir. LOPCOW yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre; DASK' ın 2014-2023 yılları arasındaki performansını etkileyen en önemli kriterin faaliyet kârı, en önemsiz kriterin ise poliçe sayısı olduğu ortaya konulmuştur. MOOSRA yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre; DASK'ın 2019-2023 döneminde performansının en iyi olduğu yılın 2018 yılı, performansının en düşük olduğu yılın ise 2023 yılı olduğu tespit edilmiştir. 2023 yılının en düşük performansa sahip olmasının 6 Şubat 2023 depremi ile ilişkili olduğu sonucu çıkarılabilir. Çalışma sonuçlarına bakılarak Türkiye'de büyük ölçekteki depremlerin yaşandığı yıllarda DASK'ın performanslarının da düşük olduğu belirlenmiştir. Literatürde DASK özelinde detaylı dönemsel analizler içeren çalışma kısıtlıdır. Bu çalışma bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu perspektiften bakıldığında çalışma kapsamında kullanılan LOPCOW ve MOOSRA Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinin literatüre dâhil edilmiş güncel yaklaşımlar olması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ürün, Zorunlu Deprem Sigortası, DASK, Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri (ÇKKV), LOPCOW, MOOSRA

Kutlu, D. (2025). Bir Afet Sigortası Ürünü Olan Zorunlu Deprem Sigortası Sunucusu DASK'ın Hibrit ÇKKV Modeli ile Performans Analizi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1799-1828. https://doi.org/10.15869/itobiad.1702618

Geliş Tarihi	20.05.2025
Kabul Tarihi	25.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr.Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Veysel Dursun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Sigortacılık ve Risk Yönetimi Bölümü, Sivas, Türkiye, deryautebay@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2258-9250

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1799-1828 | Research Article

Performance Analysis of Compulsory Earthquake Insurance Provider TCIP, a Disaster Insurance Product, with Hybrid MCDM Model

Derya Kutlu [1]

Abstract

The insurance sector has a characteristic that enables the financial services sector to continuously develop and requires close monitoring. Recent natural disasters and regulations have once again highlighted the need to continuously monitor sector data. Turkey has experienced numerous major earthquakes. One of these earthquakes, the February 6, 2023 earthquake, was recorded for its devastating impact across a vast area. The Natural Disaster Insurance Institution (TCIP), established in 2000 to minimize earthquake-related damage, transfers potential risks to insurance companies through its disaster insurance product, Compulsory Earthquake Insurance (CEI).

The purpose of this study is to analyse and rank the performance of TCIP, which is a vital provider in terms of the implementation of Compulsory Earthquake Insurance, a disaster insurance product, between 2014-2023 by using LOPCOW and MOOSRA methods from Multi-Criteria Decision Making Techniques. According to the results obtained with the LOPCOW method; it was revealed that the most important criterion affecting TCIP's performance between 2014-2023 is operating profit, while the least important criterion is the number of policies. According to the results obtained with the MOOSRA method; it was determined that the best performance of TCIP in the 2019-2023 period was in 2018 and the worst performance was in 2023. It can be concluded that the worst performance in 2023 is related to the 6 February 2023 earthquake. Based on the results of the study, it is determined that TCIP's performance is also low in the years of large-scale earthquakes in Türkiye. Studies specifically addressing DASK's periodic analysis are limited in the literature. This study aims to fill this gap. From this perspective, the fact that the LOPCOW and MOOSRA Multi-Criteria Decision-Making methods used in this study are current approaches incorporated into the literature demonstrates the originality of the study.

Keywords: Product, Compulsory Earthquake Insurance, DASK, Multi-Criteria Decision Making (MCDM), LOPCOW, MOOSRA

Kutlu, D. (2025). Performance Analysis of Compulsory Earthquake Insurance Provider TCIP, a Disaster Insurance Product, with Hybrid MCDM Model. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1799-1828. https://doi.org/10.15869/itobiad.1702618

Date of Submission	20.05.2025
Date of Acceptance	25.08.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Assistant Professor, Sivas Cumhuriyet University, Zara Veysel Dursun School of Applied Sciences, Department of Insurance and Risk Management, Sivas, Türkiye, deryautebay@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2258-9250

1. Giriş

Türkiye, %96'sı değişik tehlike büyüklükleri ile dünyanın en aktif deprem ve volkanik bölgelerinden birinde, Alp- Himalaya deprem kuşağında yer almaktadır (MTA, 2024; İncekara, 2022, s. 15). Türkiye'de farklı zamanlarda oluşan ve yıkıcı etkileri oldukça büyük, maddi manevi kayıplara yol açan depremler yaşanması sebebiyle doğal afet denildiğinde akla ilk gelen afetlerin başında depremler gelmektedir (Öztürk, 2018, s. 32; Altıntaş, 2024, s. 91). Son yaşanan 6 Şubat 2023 depreminin ortaya çıkardığı hasarın büyüklüğü alınması gereken önlemleri ve yapılması gerekli hazırlıkları yeniden gündeme getirmiştir. Deprem gibi afetlere hazırlanmanın bir yolu sigortadır. Elbette deprem sigortası depremlerin fiziksel etkisini azaltmaz veya olası deprem risklerine bir çözüm teşkil etmez. Ancak daha önce sigortalı olmak, kurtulanların tekrar ev ve iş yeri inşa etmelerini ve hayatlarına yeniden başlamalarını sağlayabilir. Bu bağlamda Türkiye'de meydana gelen 1999 Marmara Depremi sonrasında sigorta sektörü gelişimini hızlandırmış ve deprem sigortasının yapılması zorunlu hale gelmiştir. Devlet, 1999 yılına kadar afet fonuyla deprem riskini üstlenmiştir. Ancak büyük depremlerden sonra oluşan bilinçlenmeyle ZDS geliştirilmiş ve 2000 yılında Doğal Afet Sigortaları Kurumu (DASK) kurulmuştur (Engin ve Karakuş, 2020, s. 179). Doğal Afet Sigortalar Kurumu (DASK); depremler sonucu oluşan zararların en aza indirilmesi için bir afet sigortası ürünü olan ZDS yaptırılması, uygulanması ve yönetilmesi ile ilgili faaliyetleri yerine getiren tüzel kimliği olan bir kamu kamu kuruluşu olmakla birlikte oluşabilecek riskin sigorta şirketlerine devredilmesini sağlamaktadır (Şahin ve Pehlivan, 2007, s. 445; Bikçe, 2017, s. 28; Çilingir, 2018, s. 17; Yörükbulut, 2023).

Yaşanması muhtemel afetlerden olan depremler sonucunda devlete düşen mali yükleri en aza indirmek ve karşılaşılabilecek risklerin devredilerek hasarların yol açacağı kayıpların azaltılması için uygulanan ZDS'nın yararlarının topluma benimsetilmesine yönelik yapılacak bilgilendirmeler oldukça önem taşımaktadır. 6305 sayılı Afet Sigortaları Kanunu'nun 10. ve 11. maddelerinde, deprem sigortası yaptırmanın zorunluluğu, elektrik vb. gibi abonelik işlemlerde evlerin, işyerlerinin, özel mülkiyete ait tüm binaların deprem sigortasının olması gerektiğini ve bunun denetiminin yapılacağı hükmedilmiştir (DASK, 2012). DASK, ZDS'nin ülke genelinde yaygınlaşma aracı olarak sigorta şirketleri, bunların acenteleri ve banka şubelerinin ilgili birimlerini kullanmaktadır. Ayrıca sigorta yaptıranların ödeyebileceği tutarlardaki düşük primler ile meskenler güvence altına alınmakta, depremden sonra oluşabilecek hasarların mali yüklerinin tamamı devlet üzerine kalmadan dağıtılmaktadır (DASK Faaliyet Raporu, 2023).

Türkiye'nin içinde bulunduğu jeopolitik konum itibariyle geçmiş yıllarda birçok yıkıcı depremler yaşanmış olup gelecekte de bu tür depremlerin yaşanması kaçınılmazdır. Bu sebeple oluşabilecek risklere karşı güven ortamının oluşturulması, yaşanabilecek afet sonrasındaki ekonomik yıkımların azaltılması ve istikrarın azami ölçüde sağlanabilmesi için DASK önemli görevlere sahiptir. DASK, Türkiye'de afet sonrası mali toparlanma sürecinin önemli bir aktörü olan ZDS'nın uygulayıcısıdır. DASK'ın güçlü ve eksik yönlerini tespit etmek, sigortalılık oranı, ödeme kapasitesi ve etkinlik gibi konuların zaman içindeki gelişimini gözlemlemek büyük önem taşımaktadır. Bu süreç, afet sonrası kamu politikalarının etkili bir şekilde şekillendirilmesi için büyük öneme sahiptir. Ayrıca, büyük depremler sonrası artan mali yükümlülükler, kurumsal sürdürülebilirlik bağlamında DASK'ın yıllar içerisindeki performansının değerlendirilmesi gerekliliğini

ortaya koymaktadır. Buradan hareketle planlanan bu çalışmanın amacını; bir afet sigortası ürünü olan ZDS'nın uygulanması açısından hayati öneme sahip sunucusu DASK'ın 2014-2023 yılları arasındaki performansının Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden LOPCOW ve MOOSRA yöntemleri kullanılarak analiz edilmesi ve sıralanması oluşturmaktadır.

Çalışma tasarlanırken giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde; kavramsal çerçeve ile performans ölçümü ile ilgili çalışmalar, çalışmada kullanılan yöntemler ile yapılmış akademik çalışmaları kapsayan literatür değerlendirme tablosu sunulmuştur. Üçüncü bölüm araştırmanın amacı, yöntemi ve kullanılan yöntemlerin açıklayıcı bilgilerinden oluşmaktadır. Dördüncü bölüm; araştırmanın verilerinin analizi ve bulguların yorumlanmasından oluşmaktadır. Son bölüm olan beşinci bölümde; çalışmanın genel olarak değerlendirilmesi yapılmış, çalışmanın kısıtları belirtilmiş ve ileride yapılacak çalışmalar için tavsiyelerde bulunulmuştur. Literatür incelendiğinde DASK çerçevesinde yapılmış az sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Tian vd. (2014); "Çin'de yaşayan insanların deprem ve deprem sigortası algısı"'nı Nicel yöntem (anket) kullanarak analiz etmiş ve cinsiyet, gelir, eğitim seviyesinin deprem ve deprem sigortası algısı üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Taşcı (2024); MEREC ve CRADIS yöntemleri kullanılarak analiz yapmış ve DASK'ın performansının büyük ölçekteki depremlerin yaşandığı yıllarda düşüş yaşadığını tespit etmiştir. Literatürde DASK özelinde detaylı dönemsel analizler içeren çalışma sayısı kısıtlıdır. Bu çalışma bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu perspektiften bakıldığında çalışma kapsamında kullanılan LOPCOW ve MOOSRA Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinin literatüre dâhil edilmiş güncel yaklaşımlar olması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Söz konusu yöntemlerin güncel literatürdeki birçok çalışmada performans ölçümünde kullanılmış olması (Kahreman, 2024; Gülcemal vd., 2023; Ersoy, 2023; Paksoy ve Duran, 2023; Keleş, 2023) çalışmanın amaçları açısından, LOPCOW-MOOSRA entegre modeli ile kriter ağırlıklarının güvenilir bir şekilde belirlenmesi ve sağlıklı performans sıralaması için uygun bir seçim olduğu düşünülmüştür. Bu metodolojilerin kullanımı, sigorta sektörüne özgü performans analizinin çağdaş yöntemlerle yapılmasını sağlamış ve mevcut literatüre yenilikçi bir katkı sağlamıştır.

2. Kavramsal Çerçeve ve Literatür Değerlendirmesi

Afet, kısa veya uzun bir zaman diliminde beklenmedik bir şekilde meydana gelen ve insanların yaşamını, malını, geçim kaynağını ve çevresini olumsuz etkileyen, etkilenen ve toplumun bu afeti yönetmek ve normalliği yeniden sağlamak için dışarıdan yardıma ihtiyaç duyduğu bir olaydır. Afetler birçok türde olabilir. Deprem, sağanak yağış vb. gibi bazıları çok kısa bir sürede meydana gelebilirken, kuraklık gibi bazıları uzun bir süre devam edebilir. Benzer şekilde, etkilenen alan önemli ölçüde değişebilir ve afet türüne bağlı olarak çok geniş veya yerel olabilir. İnsanların yanlış yapı, terör eylemi gibi kasıtlı veya kasıtsız olarak sebep olduğu ya da doğa kaynaklı olarak insanların iradesinin dışında herhangi bir zamanda ortaya çıkabilen afetler; insanların yaşamlarını kaybetmelerine, yaralanmalarına, psikolojik olarak etkilenmelerine ve sonrasında geçim kaynaklarının kaybedilmesine kadar pek çok olumsuz duruma neden olmaktadırlar. Ayrıca gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini de ciddi anlamda zarara uğratmakta ve toplumların derinden etkilenmesine zemin hazırlayan hasarları da beraberinde getirmektedirler (Sawada ve Takasaki, 2017, s. 2; Orkunoğlu Şahin, 2017, s. 72; Supian ve Mamat, 2022, s. 2). Doğal afetlerin yönetilmesi konusunda yürütülmesi

gereken süreçlerden ilki; teknoloji temelli sağlam alt yapıların oluşturulması, doğal afetler için erkenden uyarı sistemlerinin yapılması ve binaların depreme dayanıklı olarak yapılmasıdır. Süreçlerden ikincisi ise afet sonrasındaki arama ve kurtarma çalışmalarının yapılması, sosyal yardım faaliyetlerinin yapılması, afet bölgelerine yönelik gerekli rehabilitasyon çalışmalarının yürütülmesi ve afet bölgesinin yeniden kurulmasına yönelik çalışmaların yapılmasıdır. Tüm bu süreçlerin gerçekleştirilmesi için ise ülkelerin büyük oranda mali fonlar oluşturmasını gerekli kılmakta ve ekonomilerine ciddi anlamda yük oluşturmaktadır (Sukono vd., 2022, s. 212). Söz konusu yükün yalnızca devlet tekelinde kalmaması ve ortaya çıkabilecek afetlerin maliyetlerinin yönetilebilmesi amacıyla risklerin sigorta mekanizmasıyla transferi sağlanmaktadır.

Depremlerin yıkıcı etkisi birçok insanın ölümüne yol açmış ve yıllarca onarılması zor büyük hasarlara neden olmuştur. Bireylerin yaşamları boyunca tehdit altında hissettikleri riskler karşısında, kendini koruma içgüdüsü sigorta yoluyla güvence aramıştır. Güvence ve güvenlik anlamlarına gelen sigorta kavramı (Eren ve Çütcü, 2021, s. 131); belirlenmiş bir prim karşılığında gelecekte karşılaşılabilecek risklerin neden olacağı maddi kayıpların, önceden ödemesi yapılmış ücretler ile oluşturulmuş ortak fonlar vasıtasıyla karşılanmasını taahhüt eden sözleşmelerdir (Demir vd., 2018, s. 3; Yayla, 2019, s. 108; Soylu ve Kırkbeşoğlu, 2020, s. 1524). Sigorta, meydana gelen doğal afetlerin sonrasında ortaya çıkan maddi kayıpları önlemez ya da azaltmaz. Fakat afetin sonrasında oluşan sürecin kolay yönetilmesini sağlamakta ve ortaya çıkan ekonomik kayıpların minimize edilmesini mümkün kılmaktadır. Küçük tutarlarda ödenen sigorta primlerinin afetler sonucunda ortaya çıkan ve kişilerin ya da kuruluşların tek seferde ve tek olarak üstesinden gelemeyecekleri büyük çaptaki maliyetlerin dağıtımı sigorta sistemleri ile mümkün olmaktadır. Böylelikle ortaya çıkan finansal zararların belirsizliği minimum seviyede olmakta ve devletin afetin doğurduğu sonuçları daha kolay yönetmesine zemin hazırlanmaktadır (Cebotari ve Youssef, 2020, s. 4).

Türkiye'de son 100 yılda yaşanan ve binlerce insanın ölmesine ve yüzbinlerce binanın hasar görmesine sebep olan depremler Tablo 1' de gösterilmiştir:

Tablo 1. Son 100 yılda Türkiye'de meydana gelen 7 ve üzeri Depremler

Tarih	Şehir	Depremin Büyüklüğü	Ölen kişi sayısı	Hasarlı Bina Sayısı
7 Mayıs 1930	Hakkari	7,2	2.514 kişi	3.000'e yakın bina
27 Aralık 1939	Erzincan	7,9	32.968 kişi	116.720 bina
20 Aralık 1942	Tokat, Erbaa	7,0	3.000 kişi	32.000'e yakın bina
27 Kasım 1943	Samsun, Ladik	7,2	4.000 kişi	40.000'e yakın bina
1 Şubat 1944	Bolu, Gerede	7,2	3.959 kişi	20.865 bina
18 Mart 1953	Çanakkale, Yenice	7,2	265 kişi	6.750 bina

25 Nisan 1957	Muğla, Fethiye	7,1	67 kişi	3.200'e yakın bina
26 Mayıs 1957	Bolu, Abant	7,1	52 kişi	5.200'e yakın bina
6 Ekim 1964	Balıkesir, Manyas	7,0	23 kişi	5.398 bina
28 Mart 1970	Kütahya, Gediz	7,2	1.086 kişi	19.291 bina
24 Kasım 1976	Van, Çaldıran	7,5	3.840 kişi	9.232 bina
17 Ağustos 1999	Kocaeli, Gölcük	7,4	17.480 kişi	73.342 bina
12 Kasım 1999	Düzce	7,2	763 kişi	35.519 bina
23 Ekim 2011	Van	7,2	644 kişi	17.005 bina
6 Şubat 2023 saat 04.17 6 Şubat 2023 saat 13.24	Kahramanmaraş, Pazarcık Kahramanmaraş, Elbistan'da	7,7 7,6	7 Mart 2023 itibarıyla 46.104 kişi	

Kaynak: (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK])

Türkiye'nin deprem derecelerine göre Deprem Bölgeleri Haritası aşağıdaki Şekil 1' de gösterilmiştir:

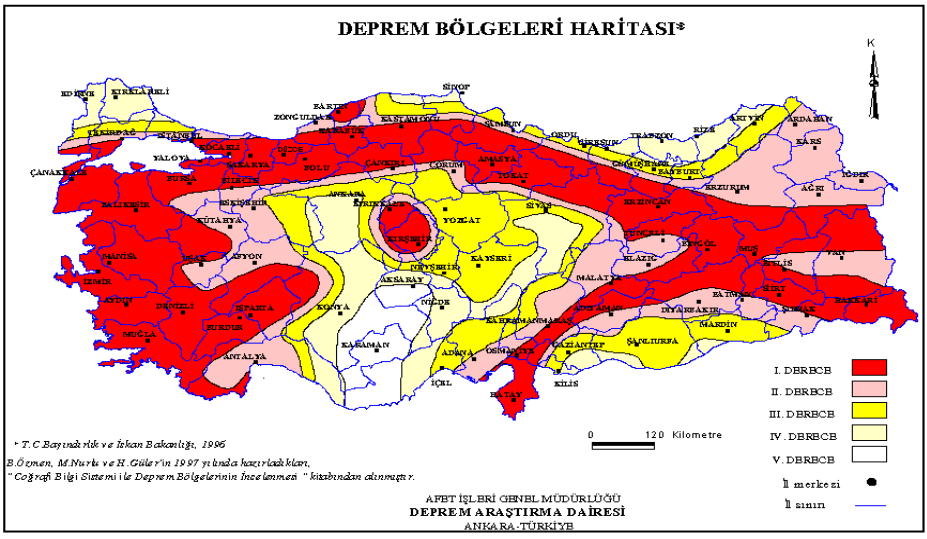

Şekil 1: AFAD Türkiye'deki Deprem Bölgeleri Haritası (Kaynak: (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD])

Tablo 2'de DASK'ın 2023 yılında yayınladığı ZDS Faaliyet Raporu'na göre Coğrafi Bölgeler Bazında ZDS Oranları yer almaktadır:

Tablo 2. Coğrafi Bölgeler Bazında Zorunlu Deprem Sigortası Oranları

	Marmara	Ege	İç Anadolu	Akdeniz	Karadeniz	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu
ZDS oranı	%66	%59	%53	%54	%47	%59	%51
Ortalama Prim (TL)	501	509	214	288	364	573	236
Konut Sayısı	6.840.000	2.970.000	3.780.000	2.517.000	1.993.000	868.000	1.124.000
Sigortalı Konut Sayısı	4.514.400	1.752.300	2.003.400	1.359.180	936.710	512.120	573.240

Kaynak: DASK 2023 yılı faaliyet raporu

Tablo 2'ye göre; Marmara Bölgesinde 4.514.400 (toplam konutun %66'sı), Ege Bölgesinde 1.752.300 (toplam konutun %59'u), İç Anadolu Bölgesinde 2.003.400 (toplam konutun %53'ü), Akdeniz Bölgesinde 1.359.180 (toplam konutun %54'ü), Karadeniz Bölgesinde 936.710 (toplam konutun %47'si), Doğu Anadolu Bölgesinde 512.120 (toplam konutun %59'u ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde ise 573.240 (toplam konutun %51'i) konuta ZDS yaptırılmıştır. Dolayısıyla 2023 yılında en fazla ZDS yapılma oranına sahip bölge Marmara Bölgesi olmuştur. ZDS oranlarının %50-60 civarlarında olması insanların zihninde sigorta bilincinin tam olarak yerleşmediği ve var olan deprem riskinin tam olarak önemsenmediği konularında fikir sağlayabilir. Çeşitli yıllarda ve yıkıcı büyüklüklerde deprem yaşayan illerde 2023 yılında yapılan ZDS oranları ise Şekil 2'de görülmektedir:

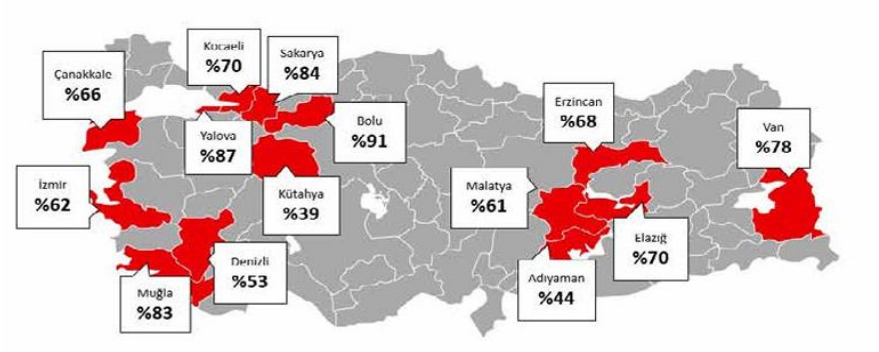

Şekil 2. Deprem Yaşayan İllerde ZDS Oranları (Kaynak: DASK 2023 yılı faaliyet raporu)

Şekil 2'ye göre deprem yaşayan iller arasında yer alan Bolu %91 oran ile en yüksek ZDS yaptıran şehir olmuştur. 2023 yılında yıkıcı depreminden etkilenen 11 il olan Kahramanmaraş (%53), Hatay (%38), Osmaniye (%60), Adıyaman (%44), Diyarbakır (%37), Şanlıurfa (%44), Gaziantep (%67), Kilis (%66), Adana (%57), Malatya (%61) ve Elazığ (%70) illerinde ZDS yapılmıştır.

Sigorta sektörünün performansı bağlamında yapılmış çalışmalar incelendiğinde; şirketlerin performanslarının sektör bazında karşılaştırıldığı ve Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri (ÇKKV), ZDS ile LOPCOW ve MOOSRA yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar Tablo 3'de özetlenmiştir:

Tablo 3. ÇKKV Algoritmaları ve LOPCOW ve MOOSRA Algoritmaları Kullanılarak Sigorta Sektöründe Performansı ve ZDS'ı Konu Alan Çalışma Örnekleri

Yazar	Konu	Yöntem	Sonuç
Güllülü, (1998)	"Depremi yaşayanların deprem öncesi ve sonrası düşünceleri"	Nicel veri toplama yöntemi (anket)	"Sigorta sektörünün bölgede gelişebilme potansiyeli taşıdığı ancak sigorta şirketlerinin insanları bilinçlendirme ve ürünlerin tanıtılması konusunda daha çok çalışmaları gerektiği ortaya konulmuştur."
Tsai vd., (2008)	"Tayvan'daki sigorta şirketlerine ait performansların sıralaması"	TOPSIS, ANP	"Tokio Marznrzue Newa sigorta şirketi optimum sigorta şirketi olarak belirlenmiştir."
Tian vd., (2014)	"Çin'de yaşayan insanların deprem ve deprem sigortası algısı"	Nicel yöntem (anket)	"Cinsiyet, gelir, eğitim seviyesi deprem ve deprem sigortası algısı üzerinde etkilidir"
Karagöz, (2014)	"ZDS ile ilgili düşüncelerin tespiti"	Nicel yöntem (anket)	"Toplumda yaşayan insanların yeterli bilince sahip olmadığı"
Baysal, (2018)	"Doğal afet bilinç seviyesi"	Nicel yöntem (anket)	"Deprem hakkındaki temel bilgiler insanlar tarafından bilinmekte"

Gharizadeh Beiragh vd. (2020)	"Sigorta Şirketleri için Sürdürülebilirlik Performans Değerlendirmesi için Çok Kriterli Karar Verme Modelinin kullanılması"	AHP ve PCA	"Dana, Razi ve Dey'in en iyi sürdürülebilirlik performansına sahip olduğunu tespit edilmiştir."
Özdemir, (2020).	"Akıllı Telefon Seçimi"	MOORA ve MOOSRA	"A6 modeli en iyi alternatif olarak tespit edilmiştir."
Ecer ve Pamucar, (2021)	"Covid-19 ve sigorta sektöründe sağlık hizmetleri"	MARCOS	"Geri ödeme süresi, prim fiyatı ve ağ en önemli faktörler olarak belirlendi."
Sağlam, (2021)	"İstanbul için ZDS konusundaki farkındalık"	Nicel yöntem (anket)	"yeterli bilgiye sahip olmayan insanlar prim tutarlarını da yüksek bulmuştur."
Demir, (2022)	"Türkiye'deki sigorta şirketine ait kurumsal performans değerlendirmesi"	PSI, MABAC, SD	"Anadolu Sigorta şirketi 2013 yılında en başarılı şirket olmuştur. 2018 yılında ise en başarısız şirket olmuştur. "
Terol vd., (2022)	"Hayat dışı sigortada faaliyet gösteren şirketler"	EBW ve MRP	"İspanyol hayat dışı sigorta pazarı performansının oldukça iyi olduğu belirlenmiştir"
Pehlivan ve Akpınar, (2022)	TARSİM performansının ölçülmesi	SD, ARAS	"TARSİM'in en başarılı yılı 2020; en başarısız yılı ise 2014 yılıdır"
Toslak, Aktürk ve Ulutaş, (2022)	Lojistik faaliyette bulunan bir firmanın performans değerlendirmesi	WEDBA, MEREC	"Firma 2020 yılında performansı en iyi iken 2010 yılında en düşük performans sergilemiştir"

Ecer, F. ve Pamucar, D., (2022)	"Gelişmekte olan ülke bankacılık sektöründe sürdürülebilirlik performans değerlendirmesi"	LOPCOW, DOBI	"Ortalama öz sermaye getirisi, elektrik tüketimi, şube sayısı ve "personel sayısı bankaların sürdürülebilirliği için en önemli dört kriterdir"
Öztaş, (2022)	"ZDS farkındalığı"	Nicel yöntem (anket)	"Karabük'de yaşayan insanların sigorta yaptırma oranlarının az olduğu, şirketlerinin poliçeler hakkında sigortalıya gerekli bilgilendirmeleri yapmadıkları"
Bektaş, S., 2022	"2002-2021 yılları arasındaki Türk sigorta sektörünün performansının değerlendirilmesi"	MEREC, EDAS LOPCOW, COCOSO	"En önemli kriterler sırasıyla ödenen toplam tazminat, toplam öz sermaye ve toplam varlıklar olarak belirlenmiştir."
Taşcı, M. Z., (2022)	"Allianz'ın Performans Analizi"	MOOSRA, LOPCOW	"Yıllar içerisinde performans artışı gözlenmekte ve Covid-19 döneminde başarılı bir performans ortaya koyduğu tespit edilmiştir"
Özbek, H. E. ve Özekenci, E. K., (2023).	"Gelişmekte Olan Ülkelerde Dijital Lojistik Pazar Performansının İncelenmesi"	LOPCOW, MAUT, TOPSIS, MARCOS ve CoCoSo	"Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) en yüksek dijital lojistik pazar performansına sahip olduğunu, onu Çin ve Katar'ın takip ettiğini göstermiştir. "

Sumerli Sarıgül, Ünlü ve Yaşar, (2023).	"Havalimanı Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi"	MEREC, MARCOS, CoCoSo	"Göçmenlik hizmeti kalitesi, hizmet kalitesini etkilemektedir."
Öztaş, T. ve Öztaş, GZ, (2024)	"G20 Ülkelerinin Yenilik Performanslarının Analizi"	LOPCOW-MAIRCA MCDM	"insan sermayesi ve araştırma en önemli göstergeler olarak bulunmuş ve en iyi inovasyon performansına sahip ülkenin ABD olduğu görülmüştür"
Mohammad Pour Khabbazi, N., & Taghizadeh Fashkache, H. (2024).	"Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Yapay Zekâ Kullanan Sigorta Şirketlerinin Performansının Karşılaştırılması"	AHP, TOPSIS, PROMETHEE	"Şirket I ve Şirket 6'nın en iyi performans gösterenler olduğu, bu şirketlerin yapay zekâ çözümlerini etkili bir şekilde entegre ettiklerini ve çeşitli performans ölçütlerinde mükemmellik gösterdikleri tespit edilmiştir."
Ulutaş, Topal, Görçün ve Ecer, (2024).	"Otomobil üretim firmaları için üçüncü taraf lojistik hizmet sağlayıcılarının değerlendirilmesi"	LOPCOW-PSI-MACONT	"nitelikli işgücü, finansal güç ve "BT-IS yetkinliğinin önemli parametreler olduğu belirlenmiştir."
Gohar, A. (2024).	"Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Karşılaştırmalı Çok Kriterli Karar Verme Analizi"	TOPSIS	"yurtdışındaki şirketler sigortacılık alanında sağladıkları olanaklar ve imkânlar açısından daha gelişmişken, buna karşılık, şirketlere yönelik farkındalık eksikliği ve güvenin azalması, Pakistan'da daha az sigorta poliçesi

			benimsenmesine yol açmaktadır.”
Özdağoğlu, A., Keleş, MK, & Şenefe, M., (2024).	“Türkiye'de perakende ve özel bankacılıkta müşteri tercihlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi”	Bulanık SWARA ve bulanık MOORA	“Güven ve uygun fiyatlandırma, müşterilerin tercihlerindeki en önemli faktörler olarak görünmektedir. Diğer önemli faktörler ise müşteri hizmetleri kalitesi ve mobil hizmetlerdir.”
Yılmaz Özekenci, S., (2024).	“BIST’de olan Enerji Endeksi faaliyet kolundaki Şirketlerin Finansal Performans Analizinin yapılması”	LOPCOW-CRITIC Tabanlı CoCoSo	“envanter devir hızı ve varlık devir hızı sırasıyla en önemli ve en önemsiz kriterler olarak bulunmuştur.”
Özekenci, E. K., (2024).	“Optimum pazar alternatiflerini bulmak”	FUCOM ve LOPCOW SPOTIS, RSMVC, CoCoSo ve Borda Count	“Ticaret dengesi en önemli ve GSYİH en az önemli kriterdir.”
Özekenci, E. K., (2024)	“OPEC Ülkelerinin Lojistik Performans Endeksinin değerlendirilmesi	ENTROPY, CRITIC, LOPCOW EDAS	“En önemli kriterlerin sırasıyla altyapı, uluslararası sevkiyatlar ve zamanında olma olduğu; Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) ve Angola'nın sırasıyla en yüksek ve en düşük lojistik performansını sergilediği tespit edilmiştir”
Özbek, A. ve Akyüz Kantarci, Ö., (2024).	“Çevrimiçi Yemek Siparişi Hizmet Platformlarının Değerlendirilmesi”	EDAS, LOPCOW and WASPAS	“Getir Yemek'in en uygun şirket olduğu tespit edilmiştir”

Asker, V., (2024).	"6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depreminin BİST'da işlemde olan işletmelere ait finansal performanslarına etkisi"	Cobra, Lopcow	"ARSAN, SANKO ve ISDMR işletmelerinin finansal performansları"

3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın amacını, bir afet sigortası ürünü olan ZDS 'nın sunucusu olan, ZDS'nin teminatını sağlamak ve bu sistemin başarılı şekilde devam ettirilmesini sağlamak amacıyla kurulmuş ve sigorta sektörünün özellikli kuruluşları arasında bulunan Doğal Afet Sigortaları Kurumu olan DASK'ın 2014-2023 yılları arasındaki performansının incelenmesi ve sıralanması oluşturmaktadır. Çalışmada verilerin analizinde Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden (ÇKKV) LOPCOW ve MOOSRA kullanılmıştır. Literatür araştırması sonucunda çalışmada kullanılacak performans değerlendirme kriterleri belirlenmiş ve bu kriterlere öncelikle LOPCOW yöntemi hesaplama adımları uygulanmıştır. Uygulama sonucunda kriterlere ilişkin önem ağırlıkları bulunmuştur. Daha sonra bu kriter ağırlıkları MOOSRA yönteminde kullanılarak, çalışmanın alternatifleri olan DASK'ın 2014-2023 yılları arasındaki performans sıralaması belirlenmiştir.

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) teknikleri ile birden fazla kriterin seçilerek ayrı özellikler taşıyan alternatiflerin içerisinden en iyisinin seçilmesi ya da söz konusu alternatiflerin ortaya konulan amaç doğrultusunda performansları dikkate alınarak sıralanması için kullanılmaktadır (Kaplanoğlu, 2018, s. 154). Bu anlamda performansların izlenmesi ve değerlendirmesi sürecinde işletmeler de birçok ölçütü esas alarak karar alma problemlerinin çözümlerine ilişkin ÇKKV tekniklerini kullanabilmektedirler (Ömürbek ve Eren, 2016, s. 2). Literatür incelemesi yapıldığında ÇKKV tekniklerinin kullanılarak sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin performanslarının karşılaştırılmasının yapıldığı görülmüştür. Bu çalışma için de ZDS sunucusu olan DASK için ÇKKV tekniklerinden faydalanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan LOPCOW ve MOOSRA yöntemleri, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) alanındaki literatüre yakın zamanda tanıtılmış olup, nesnel değerlendirme yetenekleriyle öne çıkmaktadır. LOPCOW yöntemi, öznel yorumlamadan uzak, nesnel sonuçlar sağlayan veri odaklı bir yaklaşımdır. Temel istatistiksel araçları olarak standart sapma ve yüzde oranlarını kullanır ve karar kriterlerinin ağırlıklarını belirlemek için yalnızca verileri kullanır (Ecer ve Pamucar, 2022). Bu özellik, karar vericilerin kişisel önyargılarının ağırlıklandırma süreci üzerindeki etkisini en aza indirmek açısından önemlidir. Buna karşılık, MOOSRA yönteminin fayda ve maliyet kriterlerini eş zamanlı bir şekilde değerlendirme kapasitesine sahip olduğu gösterilmiştir. Dahası, etkinliği büyük veri kümelerine kadar uzanır ve bu da basit hesaplama yapısıyla kolaylaştırılmıştır (Jagadish ve Ray, 2014). LOPCOW yöntemi ağırlıklandırmadaki nesnelliğiyle öne çıkarken, MOOSRA yöntemi alternatifleri sıralamada esnekliği ve uygulama kolaylığıyla dikkat çekmektedir. LOPCOW yöntemin en önemli avantajı, karar verici öznelliğine ihtiyaç duymadan,

doğrudan verilere dayalı olarak kriter ağırlıklarını belirlemesidir. Yöntem negatif değerlerden etkilenmemektedir. Ayrıca yöntemde kriter kısıtlaması yoktur. Hem fayda hem maliyet tipi kriterler için uygun çözüm sunmaktadır. Yöntem serinin ortalama karesel değerini standart sapmalarının yüzdesi olarak ifade ederek, verilerin boyutundan kaynaklanan farkı (boşluğu) ortadan kaldırmaktadır (Ecer ve Pamucar, 2022). MOOSRA yöntemi MOORA yöntemi ile benzerlikler gösterse de MOOSRA yöntemi kriterlerin değerlerindeki büyük değişimler karşısında daha az duyarlıdır. Ayrıca MOOSRA yöntemi sonuçların pozitif veya negatif olma olasılıklarını ortadan kaldırmaktadır. MOOSRA yöntemi negatif değerlere sahip başlangıç matrislerinde ek bir hesaplamaya ihtiyaç duymadan alternatiflerin performans skorlarını güvenilir bir biçimde hesaplayabilir. MOOSRA metodolojisinin basitliği, kısa sürede sonuca ulaşması ve temel matematiksel hesaplamalara sahip olması onu diğer ÇKKV algoritmalarına (Gri İlişkisel Analiz, VIKOR ve TOPSIS) karşı üstün kılar. (Altın, 2020; Gülcemal ve İzci, 2024). Yöntemlere ait söz konusu bu avantajlar çalışmanın amaçları açısından, LOPCOW-MOOSRA entegre modelinin kriter ağırlıklarının güvenilir bir şekilde belirlenmesi ve sağlıklı performans sıralaması için seçilmesinde etkili olmuştur. Bu metodolojilerin kullanımı, sigorta sektörüne özgü performans analizinin çağdaş yöntemlerle yapılmasını sağlamış ve mevcut literatüre yenilikçi bir katkı sağlamıştır (Bektaş, 2022; Özdemir, 2020).

Verilerin analizinde LOPCOW ile MOOSRA yöntemlerinin kullanıldığı hibrit bir karar modeli tercih edilmiştir. LOPCOW tekniği ile kriterlere ilişkin nesnel ağırlıklandırılma yapıldıktan sonra, alternatiflerin sıralanması için MOOSRA tekniği kullanılmıştır. LOPCOW ve MOOSRA yöntemlerine ait bilgiler aşağıdaki gibi ele alınmıştır:

3.1. LOPCOW Yöntemi

LOPCOW; Ecer ve Pamucar (2022)'nın literatüre kazandırdıkları güncel olan objektif bir ağırlıklandırma tekniğidir. Kriterlerin her birinin standart sapma değerleri ile yüzdelerinin hesaplanmasının ardından kriter ağırlıklarını objektif ve geçerli bir biçimde hesap edilebilmektedir. Yönteme ait uygulama basamakları aşağıda yer almaktadır (Ecer ve Pamucar, 2022, s. 4-5);

1. Aşama: m sayıdaki alternatif ile n sayıdaki kriteri içeren karar verme problemine ilişkin öncelikle "başlangıç karar matrisi" elde edilir.

$$X=\begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1j} & \cdots & X_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mj} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \qquad (1)$$

2. Aşama: Başlangıç karar matrisindeki elemanlar maliyet yönlü eşitlik 2 ve fayda yönlü Eşitlik 3 ile normalize yapılır.

$$r_{ij}=\frac{X_{max}-X_{ij}}{X_{max}-X_{min}} \qquad (2)$$

$$r_{ij}=\frac{X_{ij}-X_{min}}{X_{max}-X_{min}} \qquad (3)$$

3. Aşama: Kriterlerin her biri için yüzde değerleri (PV) bulunur.

$$PV_{ij}=\left|\ln\left(\frac{\sqrt{\frac{\sum_{i}^{m}=r_{ij}^{2}}{m}}}{\sigma}\right).100\right| \qquad (4)$$

4. Aşama: Kriterler için Eşitlik (5) kullanılarak objektif önem dereceleri bulunur.

$$\text{Wj}=\frac{PV_{ij}}{\sum_{i=1}^{n}PV_{ij}} \qquad (5)$$

3.2. MOOSRA Yöntemi

MOOSRA metodunu Das vd. (2012) geliştirmişlerdir. MOOSRA'nın uygulama basamakları şöyledir (Jagadish ve Ray, 2014, s. 560-561);

1. Aşama: "Başlangıç karar matrisi" yapılır.

$$X=\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \; i=1,2,\ldots\ldots,m \text{ and } j=1,2,\ldots\ldots,n \qquad (6)$$

2. Aşama: Karar matrisi normalize edilerek farklı birimlerde yer alan kriterler Eşitlik (7) ile birim olarak tek tipe dönüştürülür.

$$X^{*}_{ij}=\frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{n}x_{ij}^{2}}} \qquad (7)$$

3. Aşama: Alternatiflerin performanslarının puanları (Yi) Eşitlik (8) ile hesaplanır.

$$Y_{\text{i}}=\frac{\sum_{j=1}^{g}W_{j}x_{ij}^{*}}{\sum_{j=g+1}^{n}W_{j}x_{ij}^{*}} \qquad (8)$$

g: maksimize değer

n-g: minimize değer

Wj: *j*. değere ilişkin ağırlık değeri

4. Aşama: Alternatifler sıralanır. Bu sıralama büyükten küçüğe doğru yapılmakta ve en iyi alternatif olarak en büyük değer olan alternatif kabul edilmektedir.

$$Y_{i}=\frac{\sum_{j=1}^{g}X_{ij}^{*}}{\sum_{j=g+1}^{g}X_{ij}^{*}} \qquad (9)$$

4. Verilerin Analizi ve Bulguların Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde analizde kullanılan veriler ve analiz bulguları sunulmuştur. DASK'ın 2014-2023 yılları arasındaki performanslarının belirlenmesinde kullanılan göstergeler açıklanarak, LOPCOW ve MOOSRA tekniklerinin uygulanması ile ilgili bilgiler verilmiştir. Performans değerlendirilmesi amacıyla çalışmada kullanılacak kriterlere ait veriler, DASK'ın her yıl yayınlamış olduğu faaliyet raporları taranarak oluşturulmuştur. Söz konusu kriterlere ilişkin tanımlayıcı bilgiler aşağıdaki Tablo 4'de verilmiştir:

Tablo 4. Performans Değerlendirme Kriterleri

Değerlendirme Kriteri (DK)	Açıklama	Kodu	Nitelik Yönü
Prim Üretimi	Yıl içerisindeki prim üretimi	DK1	Maksimum
Ödenen Tazminat	Yıl içerisinde sigortalılara ödenen hasar ödemeleri	DK2	Minimum
Poliçe Sayısı	Yıl içerisinde düzenlenen poliçe sayısı	DK3	Maksimum
Faaliyet Kârı	Sigortacılık faaliyetlerinden elde edilen kâr	DK4	Maksimum
Acente sayısı	ZDS poliçe düzenlemeye yetkili acente sayısı	DK5	Maksimum
Yetkili Şirket sayısı	ZDS poliçe düzenlemeye yetkili sigorta şirketi	DK6	Maksimum

Tabloda gösterilen performans değerlendirme kriterleri literatür incelemesi sonucu seçilmiştir (Aydın Ünal, 2025: Taşcı, 2024; Aydın Ünal, 2024; Köse ve Dikme, 2021)

4.1. LOPCOW Sonuçları

LOPCOW yönteminin ilk aşamasında DASK'a ait 2014-2023 dönemi verilerinden oluşan matris Tablo 5'de gösterilmiştir:

Tablo 5. Başlangıç Karar Matrisi

Yıl	DK1(TL)	DK2(TL)	DK3(Adet)	DK4(TL)	DK5(Adet)	DK6(Adet)
2014	753884000	4363766	6808000	349118905	16000	33
2015	786083000	991201	7230000	411611064	16000	32
2016	876159000	893911	7628000	452147275	16000	31
2017	1020146000	8932645	8284000	546096308	16000	31
2018	1176970000	860856	8284000	669743291	16000	33
2019	1322662000	72801310	9490000	756132371	16000	32

2020	1629512000	834518113	9992000	211896940	17000	31
2021	1693202000	23947068	10532000	405486007	17000	33
2022	2424324000	122792445	10941000	397885566	17000	36
2023	4746924000	35416024818	11656000.00	-12789783561	17000	40

DASK'ın yıllık faaliyet raporlarındaki veriler kullanılarak oluşturulmuş Tablo 5'e göre; en düşük faaliyet karının (-12.789.783.561 TL) 2023 yılında olduğu görülmektedir. Bunun sebebi; 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen ve büyük yıkıma sebep olan deprem olarak görülebilir. Eşitlik (2 ve 3) kullanılarak başlangıç karar matrisi, kriterlerin sahip olduğu fayda, maliyet nitelikleri göz önüne alınarak normalize edilmiş olup söz konusu değerler Tablo 6'da görülmektedir:

Tablo 6. Normalize Karar Matrisi

Yıl	DK1(TL)	DK2(TL)	DK3(Adet)	DK4(TL)	DK5(Adet)	DK6(Adet)
2014	0.000	0.000	0.000	0.970	0.000	0.222
2015	0.008	0.000	0.000	0.975	0.000	0.111
2016	0.031	0.000	0.001	0.978	0.000	0.000
2017	0.067	0.000	0.001	0.984	0.000	0.000
2018	0.106	0.000	0.001	0.994	0.000	0.222
2019	0.142	0.002	0.002	1.000	0.000	0.111
2020	0.219	0.024	0.003	0.960	1.000	0.000
2021	0.235	0.001	0.003	0.974	1.000	0.222
2022	0.418	0.003	0.004	0.974	1.000	0.556
2023	1.000	1.000	1.000	0.000	1.000	1.000

Eşitlik (4-5) vasıtasıyla ilk olarak kriterlere ait yüzdelik değerler (P_V) değerleri hesaplanmış ve sonrasında kriterler için önem ağırlıkları (W_j) bulunmuş olup bulunan bu değerler Tablo 7'de gösterilmiştir:

Tablo 7. Yüzdelik Değerler (P_v) ve Kriterlerin Ağırlıkları (W_j)

Yıl	DK1	DK2	DK3	DK4	DK5	DK6
2014	0.000	0.000	0.000	0.941	0.000	0.049
2015	0.000	0.000	0.000	0.950	0.000	0.012
2016	0.001	0.000	0.000	0.956	0.000	0.000
2017	0.004	0.000	0.000	0.969	0.000	0.000
2018	0.011	0.000	0.000	0.987	0.000	0.049
2019	0.020	0.000	0.000	1.000	0.000	0.012

2020	0.048	0.001	0.000	0.921	1.000	0.000
2021	0.055	0.000	0.000	0.949	1.000	0.049
2022	0.175	0.000	0.000	0.948	1.000	0.309
2023	1.000	1.000	1.000	0.000	1.000	1.000
Toplam	1.315	1.001	1.000	8.621	4.000	1.481
Alternatif	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
Toplam/Alternatif	0.132	0.100	0.100	0.862	0.400	0.148
Ortalama Kare Değeri	0.363	0.316	0.316	0.928	0.632	0.385
Standart sapma	0.302	0.315	0.316	0.310	0.516	0.313
Yüzdelik Değerler	18.385	0.336	0.173	109.798	20.273	20.552
Ağırlıklar	0.108	0.002	0.001	0.648	0.120	0.121
Sıralama	4	5	6	1	3	2

LOPCOW yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlar incelendiğinde; DASK' ın 2014-2023 yılları arasındaki performansını etkileyen en önemli kriterin Faaliyet Kârı (DK4), en önemsiz kriterin ise Poliçe Sayısı (DK3) olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca DASK'ın söz konusu yıllardaki performansını etkileyen kriterlerin önem sıralarına bakıldığında; ikinci sıradaki kriterin Yetkili Şirket Sayısı (DK6), üçüncü sıradaki kriterin Acente Sayısı (DK5) ve dördüncü sıradaki kriterin ise Prim Üretimi (DK1) ve beşinci sıradaki kriterin ise ödenen tazminat (DK2) olduğu tespit edilmiştir. DASK'ın performansını artırabilmesi için faaliyet karını ve dağıtım kanalları olan şirket sayısı ile acente sayısını artırarak satış etkinliğini artırmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

4.2. MOOSRA Sonuçları

Tablo 5'de verilen başlangıç karar matrisinde yer alan elemanlar, Eşitlik (7) ile hesaplanarak normalize edilmiştir. Söz konusu matris aşağıdaki Tablo 8'de gösterilmiştir:

Tablo 8. MOOSRA Yöntemi Kullanılarak Elde Edilen Normalize Karar Matrisi

Yıl	DK1	DK2	DK3	DK4	DK5	DK6
2014	0.119	0.000	0.006	0.027	0.308	0.313
2015	0.124	0.000	0.006	0.032	0.308	0.304
2016	0.138	0.000	0.007	0.035	0.308	0.294
2017	0.161	0.000	0.007	0.042	0.308	0.294
2018	0.186	0.000	0.007	0.052	0.308	0.313
2019	0.209	0.002	0.008	0.059	0.308	0.304
2020	0.257	0.024	0.009	0.016	0.328	0.294

2021	0.268	0.001	0.009	0.031	0.328	0.313
2022	0.383	0.003	0.009	0.031	0.328	0.342
2023	0.750	1.000	1.000	-0.993	0.328	0.380

Eşitlik (8) ve LOPCOW yöntemi ile hesaplanan kriter önem ağırlıklarının kullanılmasıyla ağırlıklandırılmış "normalize karar matrisi" oluşturulmuş ve Tablo 9'da verilmiştir:

Tablo 9. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Yıl	DK1	DK2	DK3	DK4	DK5	DK6
2014	0.013	0.000	0.000	0.018	0.037	0.038
2015	0.013	0.000	0.000	0.021	0.037	0.037
2016	0.015	0.000	0.000	0.023	0.037	0.036
2017	0.017	0.000	0.000	0.027	0.037	0.036
2018	0.020	0.000	0.000	0.034	0.037	0.038
2019	0.023	0.000	0.000	0.038	0.037	0.037
2020	0.028	0.000	0.000	0.011	0.039	0.036
2021	0.029	0.000	0.000	0.020	0.039	0.038
2022	0.042	0.000	0.000	0.020	0.039	0.041
2023	0.081	0.002	0.001	-0.643	0.039	0.046

DASK'a ait 2019-2023 dönemi performansının sıralamasında öncelikle fayda ve maliyet kriterleri ayrı olarak toplanmıştır. Bu toplama sonucundaki değerler Eşitlik (9)' da kullanılarak alternatiflere ilişkin performansların değerleri hesap edilmiş ve çıkan sonuçları Tablo 10'da gösterilmiştir:

Tablo 10. MOOSRA Yöntemi ile 2019-2023 DASK Performans Sıralamaları

Yıl	$\sum_{j=1}^{g} X_{ij}^{*}$	$\sum_{j=g+1}^{g} X_{ij}^{*}$	Y_i	SIRALAMA
2014	0.105	0.000	431414.296	4
2015	0.108	0.000	1945183.637	3
2016	0.110	0.000	2205508.426	2
2017	0.118	0.000	235102.374	5
2018	0.129	0.000	2672223.370	1
2019	0.134	0.000	32995.603	7
2020	0.113	0.000	2429.484	9
2021	0.127	0.000	94463.736	6

2022	0.142	0.000	20692.456	8
2023	-0.476	0.002	-240.093	10

Tablo 10'da sunulan MOOSRA yöntemi sonuçları incelendiğinde ZDS sunucusu DASK'ın 2019-2023 döneminde performansının en iyi olduğu yılın 1. Sırada yer alan 2018 yılı olduğu, performansının en düşük olduğu yılın ise 10. sırada yer alan 2023 yılı olduğu belirlenmiştir. 2023 yılının en düşük performansa sahip olmasının 6 Şubat depremi ile ilişkili olduğu sonucu çıkarılabilir. Ayrıca DASK'ın 2014- 2023 yılları arasındaki performansına bakıldığında; DASK performansında söz konusu yıllar aralığında düşme ve yükselme gibi dalgalanmalar olduğunu görmek mümkündür. Türkiye'de 2014, 2015, 2016, 2017 ve 2021 yıllarında büyük ölçekte yıkıcı bir deprem yaşanmadığı için bu yıllardaki performans sıralamaları 2016 yılı için 2. sıra, 2015 yılı için 3. sıra, 2014 yılı için 4. sıra, 2017 yılı için 5. sıra ve 2021 yılı için 6. sıra şeklinde gerçekleşmiş ve 2018 yılından sonra en iyi performans düzeyine sahip yıllar olarak tespit edilmiştir. 2019 yılında Denizli'de meydana gelen 6 büyüklüğündeki deprem, 2020 yılında Elazığ'da meydana gelen 6,8 büyüklüğündeki deprem ve 2022 yılında İzmir ve Düzce'de meydana gelen 4,9 ve 6 büyüklüğündeki depremler nedeniyle bu yıllarda DASK'ın performans düzeylerinin düştüğü ve 2019 yılı için 7. sıra, 2022 yılı için 8. sıra ve 2020 yılı için 9. Sıra olarak belirlenmiştir. Bu performans sıralamalarına bakılarak Türkiye'de büyük ölçekteki depremlerin DASK'ın performanslarını düşürdüğü söylenebilir.

4.3. Duyarlılık Analizi

Kriterlerin göreceli önem düzeylerindeki değişimlerin karar alternatiflerinin nihai sıralamaları üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla, farklı kriter önem ağırlıklarına dayalı duyarlılık analizi gerçekleştirilmiştir. Farklı kriter ağırlıklarına dayalı duyarlılık analizi literatürde birçok çalışmada başarıyla uygulanmıştır. (Kahreman, 2024, s. 1458; Işık, 2022, s. 374; Pamučar vd., 2019, s. 244). Bu kapsamda, toplam 100 farklı senaryo geliştirilmiştir. Taşcı (2024, s. 874)'ün de çalışmasında uyguladığı şekilde her bir senaryoda belirli bir değerlendirme kriterinin önem ağırlığı %2 oranında azaltılmış, azalan ağırlık miktarı diğer kriterlere oransal olarak dağıtılarak ağırlık değerlerinin toplamı yeniden 1'e eşitlenmiştir. Elde edilen yeni ağırlıklar doğrultusunda her bir senaryo için alternatiflerin sıralamaları belirlenmiş ve ortaya çıkan sonuçlar Şekil 3'te sunulmuştur.

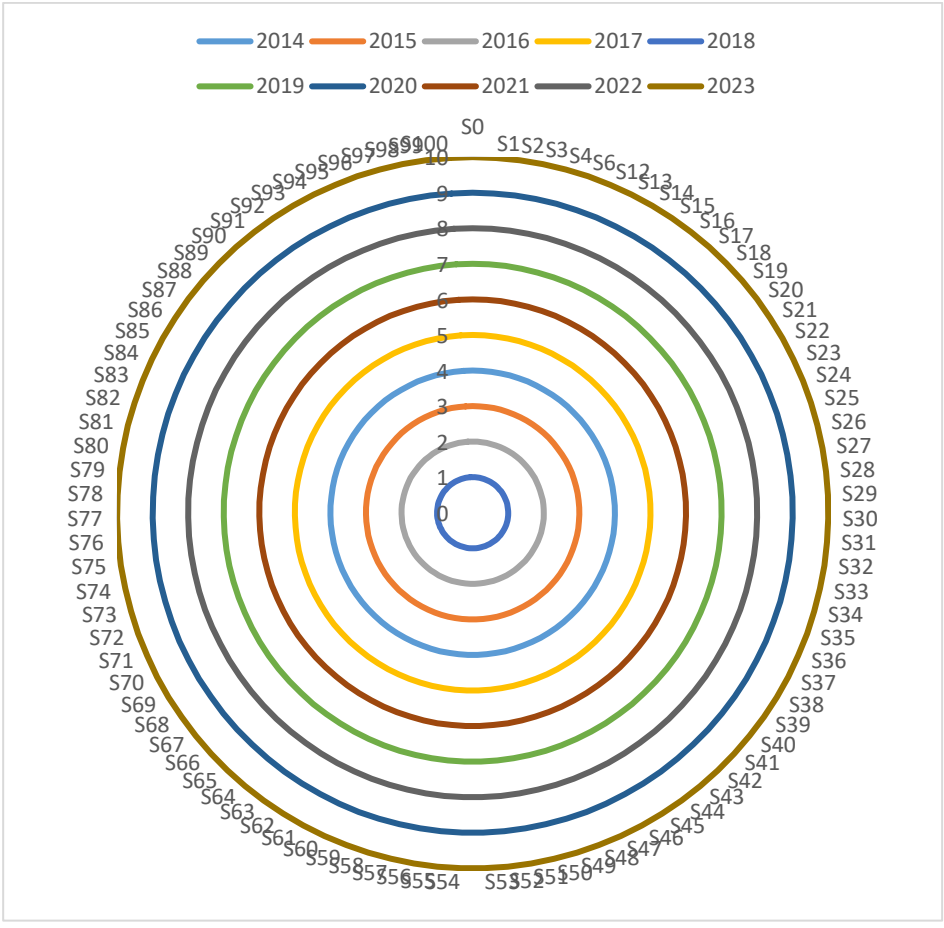

Şekil 3. Alternatiflerin 100 Senaryo Kullanılarak Duyarlılık Analizi

Şekil 3 incelendiğinde, grafikte yer alan 100 farklı kriter ağırlığı senaryosuna rağmen yıllara ait sıralama çizgilerinin birbirine oldukça yakın ve tutarlı bir şekilde konumlandığı görülmektedir. Bu durum, yapılan duyarlılık analizine göre, sıralama sonuçlarının kriter ağırlıklarındaki değişimlerden anlamlı ölçüde etkilenmediğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, farklı ağırlık setleri kullanılsa dahi yılların göreli performans sıralamaları gerçek sıralama ile sabit kalmıştır. Şekildeki seriler yılları yani çalışmanın alternatiflerini göstermektedir. Dairelerin hiçbirinin birbirini kesmiyor oluşu 100 farklı senaryoda kullanılan farklı kriter ağırlıklarının elde edilen sıralama sonuçlarını değiştirmediğini göstermektedir. Yani LOPCOW yöntemi ile elde edilen kriter ağırlıkları yerine kullanılan 100 farklı kriter ağırlığın senaryosu MOOSRA yöntemi ile elde edilen orijinal sıralama sonuçlarını değiştirmemiştir. Bu da çalışmada kullanılan LOPCOW-MOOSRA temelli modelin kararlı ve güvenilir bir değerlendirme yapabildiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye, içerisinde bulunduğu jeopolitik konum itibariyle geçmişte yaşanılan yıkıcı depremler de göz önüne alındığında her an deprem ile karşı karşıya kalma riski altında

olan bir ülkedir. Doğal afet söz konusu olduğunda akla ilk gelen depremler sonucunda oluşabilecek hasarlar için ZDS ile ilgili toplumda farkındalık oluşturulmasına, anlaşılmasına ve yaygın hale getirilmesine zemin hazırlanması ve bu doğrultuda çalışmaların yürütülmesi hayati öneme sahip olmaktadır. İnsanların deprem gibi doğal afetlerden sonra hayatlarına kaldıkları yerden devam edebilmeleri ve karşılaştıkları yıkımların maliyetlerinin en az düzeyde hissetmelerini sağlamak konusunda ZDS prim üretimlerinin artırılması rol oynamaktadır. İnsanların bütçelerini sarsmayacak, az tutarlarla ödeyebilecekleri primler ile afetler neticesinde ortaya çıkacak ve tek kişi ya da kuruluşun tek ödeme ile üstesinden gelemeyecekleri ölçüde büyük maliyetlerin sigorta işletmelerine dağıtılması ile riskin getireceği kriz sürecinin daha iyi yönetilmesi ve maddi kayıpların getireceği belirsizlik durumunun da azaltılması sağlanabilecektir.

Türkiye'de 1999 yılı öncesinde ve devletin afetler için ayırdığı fondan hasarların karşılanması uygulamasına, 1999 yılında meydana gelen ve kayıtlara 17480 kişinin yaşamını yitirdiği deprem olarak geçen Gölcük depremi sonrasında son verilmiştir. Devlet açısından ciddi bir yük meydana getiren bu uygulama 2000 yılı ile birlikte yerini riskin paylaştırılması amacıyla ZDS uygulamasına bırakmıştır. Çalışmanın amacını, bir afet sigortası ürünü olan ZDS'ın sunucusu olan, ZDS'nin teminatını sağlamak ve bu sistemin başarılı şekilde devam ettirilmesini sağlamak amacıyla kurulmuş ve sigorta sektörünün özellikli kuruluşları arasında bulunan Doğal Afet Sigortaları Kurumu olan DASK'ın 2014-2023 yılları arasındaki performansının incelenmesi ve sıralanması oluşturmaktadır. Çalışmada verilerin analizinde Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden (ÇKKV) LOPCOW ve MOOSRA kullanılmıştır. Bu yöntemlerin seçilmesinin nedeni "Araştırmanın Amacı ve Yöntemi" başlığı altında belirtilmiştir. Bu çalışmayı yapılan diğer performans değerlendirmeleri çalışmalarından farklı kılan taraf LOPCOW ve MOOSRA yöntemlerinin kullanılmış olmasıdır. Literatür araştırması sonucunda çalışmada kullanılacak performans kriterleri belirlenmiş ve bu kriterlere öncelikle LOPCOW yöntemi hesaplama adımları uygulanmıştır. Uygulama sonucunda kriterlere ilişkin önem ağırlıkları bulunmuştur. Daha sonra bu kriter ağırlıklarına MOOSRA yöntemi uygulanmış, DASK'ın 2014-2023 yılları arasındaki performanslarının sıralaması belirlenmiştir. Performans değerlendirilmesinin yapılması amacıyla çalışmada kullanılacak kriterler, DASK'ın her yıl yayınlamış olduğu faaliyet raporları taranarak oluşturulmuştur. Bu kriterler; prim üretimi, ödenen tazminat, poliçe sayısı, faaliyet kârı, acente sayısı ve yetkili şirket sayısı değişkenleridir.

LOPCOW yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlar incelendiğinde; DASK' ın 2014-2023 yılları arasındaki performansını etkileyen en önemli kriterin Faaliyet Kârı (DK4), en önemsiz kriterin ise Poliçe Sayısı (DK3) olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca DASK'ın söz konusu yıllardaki performansını etkileyen kriterlerin önem sıralarına bakıldığında; ikinci sıradaki kriterin Yetkili Şirket Sayısı (DK6), üçüncü sıradaki kriterin Acente Sayısı (DK5) ve dördüncü sıradaki kriterin ise Prim Üretimi (DK1) ve beşinci sıradaki kriterin ise ödenen tazminat (DK2) olduğu tespit edilmiştir. DASK'ın performansını artırabilmesi için faaliyet karını ve dağıtım kanalları olan şirket sayısı ile acente sayısını artırarak satış etkinliğini artırmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

MOOSRA yöntemi sonuçları incelendiğinde ZDS sunucusu DASK'ın 2019-2023 döneminde performansının en iyi olduğu yılın 1. Sırada yer alan 2018 yılı olduğu, performansının en düşük olduğu yılın ise 10. sırada yer alan 2023 yılı olduğu belirlenmiştir. 2023 yılının en düşük performansa sahip olmasının 6 Şubat depremi ile

ilişkili olduğu sonucu çıkarılabilir. Ayrıca DASK'ın 2014- 2023 yılları arasındaki performansına bakıldığında; DASK performansında söz konusu yıllar aralığında düşme ve yükselme gibi dalgalanmalar olduğunu görmek mümkündür. Türkiye'de 2014, 2015, 2016, 2017 ve 2021 yıllarında büyük ölçekte yıkıcı bir deprem yaşanmadığı için bu yıllardaki performans sıralamaları 2016 yılı için 2. sıra, 2015 yılı için 3. sıra, 2014 yılı için 4. sıra, 2017 yılı için 5. sıra ve 2021 yılı için 6. sıra şeklinde gerçekleşmiş ve 2018 yılından sonra en iyi performans düzeyine sahip yıllar olarak tespit edilmiştir. 2019 yılında Denizli'de meydana gelen 6 büyüklüğündeki deprem, 2020 yılında Elazığ'da meydana gelen 6,8 büyüklüğündeki deprem ve 2022 yılında İzmir ve Düzce'de meydana gelen 4,9 ve 6 büyüklüğündeki depremler nedeniyle bu yıllarda DASK'ın performans düzeylerinin düştüğü ve 2019 yılı için 7. sıra, 2022 yılı için 8. sıra ve 2020 yılı için 9. Sıra olarak belirlenmiştir. Bu performans sıralamalarına bakılarak Türkiye'de büyük ölçekteki depremlerin DASK'ın performanslarını düşürdüğü söylenebilir. Bunun sebebi analiz sonucunda da DASK'ın performansı üzerinde ödenen tazminat kriterinin de etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü yaşanılan büyük ölçekteki depremlerin oluşturduğu yıkımlar neticesinde DASK'ın karşı karşıya kaldığı tazminat ödemelerinin yüksek tutarlarda olması bu yıllardaki performansı da olumsuz etkilemekte ve düşüş yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu sonuçlar da çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir.

Literatür incelendiğinde DASK özelinde performans kriterlerine odaklanan çalışma sayısı fazla olmamakla birlikte bu çerçevede yapılmış Taşcı (2024) çalışmasında; ele aldığı performans kriterleri için MEREC ve CRADIS yöntemlerini kullanarak analiz yapmış ve DASK'ın performansının büyük ölçekteki depremlerin yaşandığı yıllarda düşüş yaşadığını tespit etmiştir. Bu sonuç yapılan çalışmanın sonucu ile örtüşmektedir. Bununla birlikte performans kriterlerine uygulanan MEREC prosedürü sonucu en yüksek performans kriterinin ödenen tazminat ve en düşük performans kriterinin poliçe sayısı olduğu tespit edilmiştir. Poliçe sayısının en düşük performansa sahip olması sonucu bu çalışmanın sonucu ile aynıdır. Pehlivan ve Akpınar (2022) TARSİM performansını ölçmek için ele aldıkları performans değerlendirme kriterleri için SD, ARAS yöntemlerini kullanmış ve SD kullanılarak yapılan performans değerlendirilmesi sonucunda performansın üzerinde en fazla etkisi olan kriterin karlılık olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç yapılan çalışma sonucu ile örtüşmektedir. Ayrıca "TARSİM'in en başarılı yılının 2020; en başarısız yılının ise 2014 yılı olduğunu tespit etmişlerdir. Vintilă vd. (2022); Romanya'da faaliyet gösteren sigorta şirketlerinden 10'unun bilançolarından seçilen toplam giderler, karşılıklar, ortalama çalışan sayısı, toplam yerleştirmeler, maddi olmayan varlıklar ve toplam gelir kriterlerinin performans analizini DEA metodu kullanarak yapmışlardır. Allianz ve City'nin en verimli firmalar olduğunu, Groupama ve Omniasig'in ise analiz edilen dönemlerin hiçbirinde optimum seviyede faaliyet gösteremediğini tespit etmişlerdir. Kutlu (2025) 7 sigorta şirketinin hizmet dağıtım performanslarını incelediği çalışmasında; en iyi hizmet dağıtım performansına sahip hayat dışı sigorta şirketinin SŞ3, en düşük hizmet dağıtım performansına sahip hayat dışı sigorta şirketinin ise SŞ7 olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca hayat dışı sigorta şirketlerinin hizmet dağıtım performansının belirlenmesinde en etkili üç kriterin sırasıyla; anlaşmalı banka sayısı, bölge müdürlüğü sayısı ve acente sayısı olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmada kullanılan ÇKKV yöntemlerinin sigorta sektöründe yer alan ve özel bir konuma sahip olan kuruluşa ait performansın analizinin yapılmasında kullanılması ve

kullanılan yöntemlerin literatürde yer alan güncel yöntemler olması nedeniyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın sonucunda ortaya çıkarılan DASK'ın performansının yıllar içerisinde artmış olması ve depremin yaşandığı yıllarda performansında düşüşlerin yaşanması çalışma sonuçlarının doğru ve gerçek olduğunu düşündürmektedir.

Araştırmanın kısıtları; sadece 10 yıllık bir dönemin dahil edilmesi, 6 kriter kullanılarak performansın değerlendirilmesi ve 2024 yılı faaliyet raporunun DASK tarafından yayınlanmamış olması sebebiyle araştırmada 2019-2023 yılları arasındaki performans değerlendirilmesi yapılabilmesidir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda daha fazla yıl ve kriterin analize dâhil edilmesi ya da farklı ÇKKV tekniklerinin uygulanmasıyla birlikte DASK performans düşüklüğü üzerinde enflasyon, döviz kuru gibi ekonomik faktörler ile politik değişikliklerin etkisinin araştırılarak daha geniş sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

AFAD, Türkiye deprem tehlike haritası. Erişim tarihi: 25.11.2024. https://www.afad.gov.tr/turkiye-deprem-tehlike-haritasi

Altın, H. (2020). Aras ve Moosra yöntemlerinin performans sonuçlarının karşılaştırılması: amerika kıtası ülkeleri. *Journal of Economics Finance and Accounting*, *7(2),* 173-186. https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2020.1212

Altıntaş, M. (2024). Afetler ve medya: Kahramanmaraş depremi örneği. Betül Çepni Şener (Ed.), *İletişim Çalışmaları Perspektifinden Medya Kültür ve Dijitalleşme*. (ss.89-102). Eğitim Yayınevi.

Asker, V. (2024). The Effect of Kahramanmaras Earthquakes on Financial Performance: An Application in Companies Located in the Earthquake Area. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 19(3)*, 713-725. https://doi.org/10.17153/oguiibf.1420199

Aydın Ünal, E. (2024). PSI-MEREC-MACONT hibrit modeli ile türkiye sağlık sigorta branşının yıllara göre performans sıralaması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 26(47),* 793-813. https://doi.org/10.18493/kmusekad.1448284

Aydın Ünal, E. (2025). Kasko üretimi yapan sigorta şirketlerin performansının hibrit ÇKKV modeli ile değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi, 59(1),* 77-100. https://doi.org/10.51551/verimlilik.1530339

Baysal, M. (2018). *Sabancı Üniversitesi personelinin mevcut acil durum planı ve deprem öncelikli olmak üzere doğal afetler hakkındaki farkındalık düzeyinin değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.

Bektaş, S. (2022). 2002-2021 dönemi Türk sigorta sektörünün performansının MEREC, LOPCOW, CoCoSo, EDAS ÇKKV yöntemleriyle değerlendirilmesi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, 16(2),* 247–283. https://doi.org/10.46520/bddkdergisi.1165290

Bikçe, M. (2017). Türkiye'deki depremlerde alınması gereken önlemler ve alınması gerekenler. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi, 9(2)*, 24-31. https://doi.org/10.29137/umagd.351464

Cebotari, A., & Youssef, K. (2020). Natural disaster insurance for sovereigns: issues, challenges and optimality. *IMF Working Paper, 20*/3.

Çilingir, G. A. (2018). Türkiye'de uygulanan afet yönetimi politikalarının incelenmesi: yasal düzenlemeler ve DASK. *Resilience, 2(1)*, 13-21.

Das, M. C., Sarkar, B., & Ray, S. (2012). Decision making under conflicting environment: a new MCDM method. *International Journal of Applied Decision Sciences 5(2),* 142-162.

DASK 2012, Kanun. Erişim tarihi: 17.11.2024. https://dask.gov.tr/tr/kanun

DASK, 2023 yılı faaliyet raporu. Erişim tarihi: 17.11.2024. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dask.gov.tr/upload/DASK_2023_Faaliyet%20Raporu.pdf

Demir, M., Bardakçı, S., & Günel, Y. (2018). Cumhuriyet Üniversitesi personelinin araç kaskosu için sigorta şirketi seçimini etkileyen faktörlerin demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19(1)*, 3-21.

Demir, G. (2022). Hayat dışı sigorta sektöründe kurumsal performansın PSI-SD tabanlı MABAC metodu ile ölçülmesi: Anadolu Sigorta örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 7*(1), 112-136.

Ecer, F., & Pamucar, D. (2021). MARCOS technique under intuitionistic fuzzy environment for determining the COVID-19 pandemic performance of insurance companies in terms of healthcare services. *Applied Soft Computing, 104*, 107199.

Ecer, F., & Pamucar, D. (2022). 'A novel LOPCOW-DOBI Multi-Criteria Sustainability Performance Assessment Methodology: An application in developing country banking sector. *Omega, 112(2022)*, 1-17.

Engin, C., & Karakuş, B. (2020). Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sigorta Sektörü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2)*, 73-189.

Eren, M. V., & Çütcü, İ. (2021). Sigortacılık Sektörü İle Seçili Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6(2)*, 131-140.

Ersoy, N. (2023). BIST perakende ticaret sektöründe LOPCOW-RSMVC modeli ile performans ölçümü. *Sosyoekonomi, 31(57)*, 419-436.

Gharizadeh Beiragh, R., Alizadeh, R., Shafiei Kaleibari, S., Cavallaro, F., Zolfani, S. H., Bausys, R., & Mardani, A. (2020). An integrated multi-criteria decision making model for sustainability performance assessment for ınsurance companies. *Sustainability*, *12*(3), 789. https://doi.org/10.3390/su12030789

Gohar, A. (2024). Navigating challenges in the ınsurance ındustry: a comparative MCDM analysis of developed and developing countries. *Yugoslav Journal Of Operations Research, 35(1)*, 31-50. doi:10.2298/YJOR231215005G

Gülcemal, T., & İzci, A. Ç. (2023). Türk katılım bankacılığı sektörünün performansının LOPCOW-MOOSRA modeliyle analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 25(1),* 115-134. https://doi.org/10.31671/doujournal.1287120

Güllülü, U. (1998). 13 Mart 1992 depreminden beş yıl sonra Erzincan'da deprem sigortasına karşı tüketici tutumları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 12(1-2),* 209-227.

İncekara, Ç. Ö. (2022). Sigorta eksperlerinin DASK sigortası değerlendirmelerinin bulanık mantık altında incelenmesi. *Euroasia Journal of Mathematics, Engineering, Natural & Medical Sciences, 9(21)*, 14 – 41.

Jagadish, J., & Ray, A. (2014). Green cutting fluid selection using MOOSRA method. International Journal of Research in Engineering and Technology, 3(3), 559–563. https://doi.org/10.15623/ijret.2014.0303101

Kahreman, Y. (2024). D8 ülkelerinin ekonomik performanslarının CRITIC/LOPCOW-COCOSO modeli ile değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(1),* 534-559.

Kaplanoğlu, E. (2018). ARAS ve COPRAS yöntemleriyle nakit akışına dayalı performans ölçümü: BİST kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler sektöründe bir uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi (Muvu)/Journal Of Accounting & Taxation Studies (JATS), 11(2).*

Karagöz, S. (2014). *Deprem Riski Sürecinde Türkiye'de Zorunlu Deprem Sigortası Uygulaması* Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Keleş, N. (2023). Türkiye'nin 81 ilinin sağlık performansının güncel karar verme yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(75),* 120-141. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1134082

Köse, A., & Dikme, B. (2021). Türk sigorta sektöründe hayat dışı branşlarda faaliyet gösteren şirketlerin performanslarının değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 13(24),* 171-188.

Kutlu, D. (2025). Sigorta şirketlerinin hizmet dağıtım performanslarının çok kriterli karar verme tekniği ile analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 24(1)*, 190-210. https://doi.org/10.17755/esosder.1516804

MTA (2024). Türkiye'nin deprem potansiyeli. Erişim tarihi: 18.11.2024. https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/deprem_potansiyeli

Orkunoğlu Şahin, İ. F. (2017). Doğal Afet Risk Yönetiminde Dünya Bankası Modeli. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar (628)*, 71-89.

Ömürbek, N., & Eren, H. (2016). Promethee, MOORA ve COPRAS yöntemleri ile oran analizi sonuçlarının değerlendirilmesi: Bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(16)*, 174-187.

Özbek, A., & Akyüz Kantarci, Ö. (2024). Evaluation of Online Food Ordering Service Platforms Using MCDM Methods. *International Scientific and Vocational Studies Journal, 8(2)*, 178-191. https://doi.org/10.47897/bilmes.1578941

Özbek, H. E., & Özekenci, E. K. (2023). Investigation of Digital Logistics Market Performance in Developing Countries with Hybrid MCDM Methods. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 8(2)*, 559-576.

Özdağoğlu, A., Keleş, M.K., & Şenefe, M. (2024). Bulanık SWARA ve bulanık MOORA bütünleşik yaklaşımıyla bankaların müşteri tercihleri açısından değerlendirilmesi. *Karar Analitiği ve Akıllı Hesaplama Dergisi*, *4* (1), 216–232. https://doi.org/10.31181/jdaic10007122024o

Özdemir, M.H (2020). MOORA ve MOOSRA yöntemleriyle akıllı telefon seçimi. *İstanbul Yönetim Dergisi* (*89*), 157-170. https://doi.org/10.26650/imj.2020.89.0007

Özekenci, E. K. (2024). Assessment of the logistics performance index of opec countries with ENTROPY, CRITIC and LOPCOW-BASED EDAS methods. *Journal of Transportation and Logistics, 9(2)*, 260-279. https://doi.org/10.26650/JTL.2024.1339285

Özekenci, E. K. (2024). International market selection based on integrated MCDM methods: a case study of ıron and steel sector. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 27(1)*, 274-293. https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1440711

Öztaş, M. O. (2022). *Zorunlu Deprem Sigortasının Toplumdaki Farkındalığı: Karabük İli Örneği.* Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

Öztaş, T., & Öztaş, GZ (2024). G20 ülkelerinin inovasyon performans analizi: Covıd-19 dönemini içeren yeni bir entegre LOPCOW-MAIRCA MCDM yaklaşımı. *Verimlilik Dergisi 1-20*. https://doi.org/10.51551/verimlilik.1320794

Öztürk, M. (2018). 2018 Türkiye bina deprem yönetmeliği ve Türkiye deprem tehlike haritası ile ilgili İç Anadolu bölgesi bazında bir değerlendirme. *Selçuk-Teknik Dergisi, 17(2)*, 31-42.

Paksoy, Ö. B., & Duran, Z. (2023). Otomotiv sektörünün covıd-19 sürecindeki finansal performansının CRITIC ve MOOSRA yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış, 22(68),* 227-248.

Pamučar, D., Ćirović, G., & Božanić, D. (2019). Application of interval valued fuzzy-rough numbers in multi-criteria decision making: The IVFRN-MAIRCA model. *Yugoslav Journal of Operations Research, 29(2)*, 221-247.

Pehlivan, E., & Akpınar, Ö. (2022). Çok kriterli karar verme teknikleri ile TARSİM özelinde bir uygulama. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6*(2), 132-151.

Sağlam, S.K. (2021) *Doğal Afet Sigorta Türü Olarak Zorunlu Deprem Sigortasının Toplumdaki Farkındalığı: İstanbul Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.

Sawada, Y., & Takasaki, Y. (2017). Natural disaster, poverty, and development: An introduction. *World Development, 94*, 2-15.

Soylu, A. B., & Kırkbeşoğlu, E. (2020). Dini inançların sigorta talebi üzerindeki etkileri: fenomenolojik bir araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(3)*, 1524-1539.

Sukono, S., Kalfin, K., Riaman, R., Supian, S., Hidayat, Y., Saputra, J., & Mamat, M. (2022). Determination of the natural disaster insurance premiums by considering the mitigation fund reserve decisions: An application of collective risk model. *Decision Science Letters, 11*(3), 211-222.

Sumerli Sarıgül, S., Ünlü, M., & Yaşar, E. (2023). A new MCDM approach in evaluating airport service quality: MEREC-BASED MARCOS AND COCOSO methods. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 6(1)*, 90-108. https://doi.org/10.33712/mana.1250335

Supian, S., & Mamat, M. (2022). Insurance as an alternative for sustainable economic recovery after natural disasters: *A Systematic Literature Review. Sustainability*, *14*(7), 4349.

Şahin, Y., & Pehlivan, A. (2007). Doğal afet risklerini paylaşma aracı olarak "deprem sigortası". *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Afet Sempozyumu, 5(7)*, 443.

Mohammad Pour Khabbazi, N., & Taghizadeh Fashkache, H. (2024). Comparing performance of insurance companies using artificial intelligence through multi-criteria

decision-making methods. *International Journal of Sustainable Applied Science and Engineering*, *1*(1), 15-27.

Taşcı, M. Z. (2022). Allianz sigorta şirketinin performansının LOPCOW-MOOSRA karar modeliyle analizi. *Socıal Scıences Studıes Journal (SSSJournal), 8(104)*, 3963-3970.

Taşcı, M. Z. (2024). MEREC ve CRADIS yöntemlerini içeren entegre bir ÇVKK modeli ile DASK özelinde bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 25(1)*, 35-53.

Kahreman, Y. (2024). G7 ülkeleri sürdürülebilir kalkınma performansının ölçülmesi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 14(4), 1447-1464. 10.48146/odusobiad.1410524.

Işık, Ö. (2022). COVID-19 SALGININININ KATILIM BANKACILIĞI SEKTÖRÜNÜN PERFORMANSINA ETKİSİNİN MEREC-PSI-MAIRCA MODELİYLE İNCELENMESİ. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2). https://doi.org/10.52122/nisantasisbd.1167829

Taşcı, M. Z. (2024). Multidimensional performance evaluation using the hybrid MCDM method: A case study in the Turkish non-life insurance sector. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty, 11(2),* 854-883.

Terol, Bilbao-, A., Parra, Arenas-, M., García, Quiroga-, R., & Terol, Bilbao-, C. (2022). An extended best–worst multiple reference point method: Application in the assessment of non-life insurance companies. *Operational Research*, *22*(5), 5323-5362.

Tian, L., Yao, P., & Jiang, S. J. (2014). Perception of earthquake risk: a study of the earthquake insurance pilot area in China. *Natural hazards*, *74*, 1595-1611.

Toslak, M., Aktürk, B., & Ulutaş, A. (2022). MEREC ve WEDBA yöntemleri ile bir lojistik firmasının yıllara göre performansının değerlendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, 33*, 363-372.

Pamučar, D., Ćirović, G., & Božanić, D. (2019). Application of interval valued fuzzy-rough numbers in multi-criteria decision making: The IVFRN-MAIRCA model. YUJOR, 29(2), 221-247.

Tsai, H.Y., Huang, B.H., & Wang, A.S.. (2008). Combining ANP and TOPSIS concepts for evaluation the performance of property-liability insurance companies, *J. Soc. Sci*. *4*, 56–61.

TÜBİTAK, 100 yıldaki depremler. Erişim tarihi: 18.11.2024. https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/turkiyede-son-yuzyilda-gerceklesen-buyuk-depremler#:~:text=23%20Ekim%202011'de%20Van,iki%20b%C3%BCy%C3%BCk%20deprem%20meydana%20geldi.

Ulutaş, A., Topal, A., Görçün, Ö. F., & Ecer, F. (2024). Yeni bir entegre gri LOPCOW-PSI-MACONT modeli kullanılarak otomobil üretim firmaları için üçüncü taraf lojistik hizmet sağlayıcılarının değerlendirilmesi. *Uygulamalı Uzman Sistemler*, *241*,122680.

Vintilă, A., Trucmel, I. M., & Roman, M. D. (2022). Measuring and analyzing the efficiency of firms in the ınsurance ındustry using DEA techniques. *Journal of Social and Economic Statistics, 11(1-2)*, 59-83.

Yayla, Ş. O. (2019).Sigortacılık ve Türkiye'de sigorta sektörünün durumu. *Liberal Düşünce Dergisi, 24(94)*, 107-125.

Yılmaz Özekenci, S. (2024). Financial performance analysis of BIST energy ındex companies with lopcowcrıtıc based COCOSO methods. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 27 (1)*, 48-64.

Yörükbulut, S. (2023). Socıal awareness of compulsory earthquake ınsurance after 6 February earthquake: The case of Kırıkkale. *International Journal of Social Sciences*, 442.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1829-1852 | Araştırma Makalesi

Otel Çalışanlarının Bireysel Yaratıcılık, Hizmet Kalitesi ve Hata Toleransı Algılarının Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

Yunus Emre Bilgiç [1] **Gülnur Karakaş Tandoğan** [2]

Öz

Turizm sektörünün önemli bir parçası olan otel işletmeleri, misafirlerine günün her saati hizmet sunan, misafirlerin istek ve gereksinimlerini karşılayan tesislerdir. Bu çalışma, otel işletmelerinde çalışanların bireysel yaratıcılık, hizmet kalitesi ve hata toleransı algılarının demografik özelliklere göre farklılıklarını incelemektedir. Misafir memnuniyeti, hizmetin kalitesi ve çalışanların hizmet sunumundaki tutumları, otel işletmelerinin başarısında kritik rol oynamaktadır. Hizmetin anında tüketilmesi ve insan faktörünün etkisi, hata olasılığını artırırken, çalışanların sorumluluk ve inisiyatif alması misafir memnuniyetini doğrudan etkilemektedir. Çalışanların sundukları hizmet kalitesi, hizmeti sunarken göstermiş oldukları sunum farklılıkları ve işletmenin veya yöneticilerin hatalara karşı tutumları otel işletmelerinde hizmet kalitesi, bireysel yaratıcılık ve hata toleransı kavramlarının önemini oldukça artırmaktadır. Çalışma evreni Kuşadası'nda faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri çalışanlarından oluşmaktadır. Çalışma kapsamında 29 otel işletmesinden izin alınarak kolayda örnekleme yöntemi ile 470 otel çalışanına ulaşılmıştır. Ancak elde edilen anketler analiz öncesinde incelenerek 413 tanesinin analize uygun olduğu tespit edilmiş ve çalışma bu veriler üzerinden istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda bireyse yaratıcılık ve hata toleransı algısının hizmet kalitesini etkilediği görülmüştür. Ayrıca bireysel yaratıcılık ölçeğinin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, sektörde çalışılan yıl, çalışılan departman ve çalışılan otel konsepti ile arasında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Hizmet kalitesi ölçeği ile eğitim durumu, çalışılan departman ve çalışılan otel konsepti ile arasında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Hata toleransı ölçeği ile eğitim durumu ve sektörde çalışılan yıl ile arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda sektöre çeşitli öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Yaratıcılık, Hata Toleransı, Hizmet Kalitesi, Otel İşletmeleri, Otel Çalışanları

Bilgiç, Y. E., & Karakaş Tandoğan, G. (2025). Otel Çalışanlarının Bireysel Yaratıcılık, Hizmet Kalitesi ve Hata Toleransı Algılarının Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1829-1852. https://doi.org/10.15869/itobiad.1542496

Geliş Tarihi	02.09.2024
Kabul Tarihi	10.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Dr, Aydın, Türkiye, y-e-bilgic@outlook.com ORCID: 0000-0002-3779-8082

2 Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Aydın, Türkiye, gulnur.tandogan@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1283-3910

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1829-1852 | Research Article

Examinig of Hotel Employees' Perceptions of Individual Creativity, Service Quality and Fault Tolerance in Terms of Demographic Variables

Yunus Emre Bilgiç [1] **Gülnur Karakaş Tandoğan** [2]

Abstract

Hotel businesses, which are an essential part of the tourism industry, are facilities that provide 24/7 service to meet the needs and expectations of their guests. This study examines the differences in hotel employees' perceptions of individual creativity, service quality, and error tolerance based on demographic characteristics. Guest satisfaction, service quality, and employees' attitudes toward service delivery play a critical role in the success of hotel businesses. Since services are consumed instantly and involve human interaction, the likelihood of errors increases. In this context, employees' responsibility and initiative-taking significantly impact guest satisfaction. The quality of service provided by employees, their unique approaches to service delivery, and the attitudes of management toward errors further emphasize the importance of service quality, individual creativity, and error tolerance in hotel businesses. The research population consists of employees working in 4- and 5-star hotels in Kuşadası. Within the scope of the study, permission was obtained from 29 hotel businesses, and 470 hotel employees were reached using the convenience sampling method. However, after reviewing the collected surveys before analysis, 413 were found suitable for evaluation, and the study was conducted using statistical software. The analysis results indicate that perceptions of individual creativity and error tolerance influence service quality. Additionally, the individual creativity scale differs based on gender, age, education level, years of experience in the industry, department, and hotel concept. The service quality scale varies by education level, department, and hotel concept. The error tolerance scale differs based on education level and years of experience in the industry. Based on the results obtained, various suggestions have been made for the sector.

Keywords: Individual Creativity, Service Quality, Mistake Tolerance, Hotel Management, Hotel Employees

Bilgiç, Y. E., & Karakaş Tandoğan, G. (2025). Examinig of Hotel Employees' Perceptions of Individual Creativity, Service Quality and Fault Tolerance in Terms of Demographic Variables. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1829-1852. https://doi.org/10.15869/itobiad.1542496

Date of Submission	02.09.2024
Date of Acceptance	10.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Dr, Aydın, Türkiye, y-e-bilgic@outlook.com ORCID: 0000-0002-3779-8082

2 Assoc. Prof, Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Management, Aydın, Türkiye, gulnur.tandogan@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1283-3910

Giriş

İşletmeler etik olmayan ve istenmeyen değişikliklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu değişimler hizmet sektörünün önemli bir parçası olan turizm işletmelerinde de yaygın bir şekilde görülmektedir (Demiray, 2023, s.636). Konaklama endüstrisinde rekabet üstünlüğü sağlanmanın önemli faktörlerinden biri hizmet kalitesidir. Dolayısıyla otel işletmeleri müşteri memnuniyetini kaliteli hizmet aracılığıyla sağlamadıkça rekabet ortamında ayakta kalamazlar (Al-Ababneh, 2017, s.189). Hizmet personelinin yeteneği, bilgi birikimi ve o anki motivasyonu önemli olduğundan, hizmet kalitesinin belirlenmesi soyut ve bireysel yargılar sonucunda gerçekleşmektedir (Gürbüz ve Ergülen, 2006, s.175). Hizmetin kalitesi, onu sağlayan işgücünün kalitesiyle, diğer bir ifadeyle istihdamın kalitesiyle ilgilidir (Keskin vd., 2023, s.609). Bu nedenle hizmet sunumu ve hizmet sunanların ortaya koymuş olduğu performans hizmet kalitesinin en belirleyici unsurudur. Hizmet kalitesi gerek müşteri memnuniyetine gerekse kurum imajına doğrudan etki etmektedir (Kalyoncuoğlu ve Faiz, 2016, s.69-70). Hizmet kavramı soyut bir kavram olduğu için müşterilerin beklentilerinin altında hizmet almaları sonucu olarak memnuniyetsizlik ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle işletmeler müşterilerini kaybetme riski yaşayabilmektedir (Bhandari vd., 2007, s.174-175).

Değişimlerin takip edilmesi, yeniliklere ayak uydurulması rekabet avantajının sağlanması için bir diğer önemli faktör de yaratıcılıktır. Bir işletmenin başarılı olması için yenilikçi ve yaratıcı olması gerekmektedir (Samen, 2008, s.376). Çalışanlar işletmeyi başarıya götüren bu önemli faktörlerin, yenilik, değişim, verimlilik ve yaratıcılık vb. temel kaynağı olarak görülmektedir. Bu sebeple yaratıcılığı engelleyici unsurların ortadan kaldırılması ve yaratıcılığın teşvik edilmesi büyük önem arz etmektedir (Akyüz, 2015, s.207). Araştırmalar yaratıcı bireylerin farklı yollar deneyerek yeni ürün ve hizmetler geliştirdiği, problemlere farklı çözüm yolları bulduğunu ortaya koymaktadır.

Otel işletmeleri gibi hizmetlerin sunulduğu anda tüketilmesi, insan faktörünün ön planda olması hizmet hatalarının oluşmasına neden olmaktadır. Bu noktada otel işletmeleri açısından oluşabilecek hataların önüne geçilmesi önem arz ederken, otel işletmeleri gibi emek-yoğun çalışan ve hizmet sunan işletmelerin hatalardan ders çıkarak öğrenmeyi benimsemeleri daha büyük önem arz etmektedir. Çünkü hatalar çoğu zaman bir şeylerin yanlış gittiğine veya değişmesi gerektiğine yönelik işaretler vermektedir (Uyar, 2018, s.760). Hatalardan öğrenmenin işletmeleri olumlu yönde etkilediği ortaya konmuş olsa da çoğu işletmenin hatalara tolerans göstermediğini de ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Hatalara karşı tolerans göstermeyen işletmeler başarıları ödüllendirirken, başarısızlıkları ve hataları cezalandırmaktadır. Yapılan hatalar neticesinde cezalandırılacağı algısına sahip çalışanlar yeni şeyler denemekten ve keşfetmekten korkmaktadır (Weinzimmer ve Esken, 2017, s.3).

Tüm işletmeler gibi otel işletmelerinin de faaliyetlerini sürdürebilmeleri için müşteri memnuniyeti, karlılık ve bunların sürdürülebilirliği sağlamaları önemli bir konu olmakla birlikte temel amaçları arasındadır. Yüksek yatırım maliyetleri ile kurulan otel işletmeleri çeşitli nedenlerden kaynaklı olsa da özünde yanlış yönetim anlayışı, doğru çalışanların istihdam edilmemesi gibi konular yatmaktadır. Bu nedenle otel işletmelerinin doğru yönetim stratejilerini izlemesi ve uygun çalışanların istihdam edilmesine gerekli özeni göstermeleri gerekmektedir. Otel işletmelerinde çalışanların tutumu, davranışı, sorunlara çözüm şekli, sorunlara müdahale hızı ve vermiş olduğu hizmete kattığı

farkındalık, tatil deneyimi gibi soyut bir kavramın misafirler tarafından olumlu veya olumsuz olarak yorumlanmasına neden olmaktadır.

Bu araştırmada, çalışanların bireysel yaratıcılık düzeyleri, hizmet kalitesi ve hata toleransı algılamaları tespit edilmeye çalışılmış, bireysel yaratıcılık, hizmet kalitesi ve hata toleransı ölçekleri ile demografik değişkenler arasında farklılık olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Hizmet veren işletmeler genelde oluşabilecek hatalara karşı sert tutum sergileyebilmektedir. Yeni şeyler denemekten, hata yapmaktan korkan ve eğer hata yaparsa cezalandırılacağını bilen çalışanlar, içlerinde var olan yaratıcılıklarını ortaya çıkaramaz, gösterilmesi gereken hizmet kalitesini gösteremezler. Bundan dolayı işletme sahipleri ve üst yönetim özellikle konaklama işletmeleri gibi hataların yoğun bir şekilde gerçekleşebildiği hizmet sektöründe çalışan bireylerin hatalarını hoşgörü ile karşılamalı ve onları yeni şeyler denemeye teşvik etmelidir. Geçmişte, günümüzde ve halen gelişmekte olan bütün buluşların hepsi, elektriğin ve lambanın, telefonun, bilgisayarın, dijital uygulamaların, kullandığımız bütün araç ve gereçlerin, ilaçların, yemeklerin ve içeceklerin bulunmasında yeni şeyler deneme ve yapılan hatalardan ders çıkarma ve daha iyisini yapma anlayışı söz konusudur. Başarılı birçok buluşun arkasında onlarca, yüzlerce ve hatta binlerce hata bulunmaktadır. Eğer işletmeler de gerçek başarıyı elde etmek istiyorsa hatalardan kaynaklı başarısızlıkları hoş görmeli, hataları gözden geçirmeli ve yeniden denemelidir. Ayrıca literatürde farklı sektörlerde hata yönetimi ve hata kültürünü inceleyen, bu kavramların diğer değişkenler ile ilişkilerini araştıran farklı çalışmalar yapılmış olsa da otel işletmelerinde hata toleransını ve diğer değişkenlerle ilişkisini inceleyen çalışmaların azlığı nedeni ile bu konuda literatürde boşluklar olduğu görülmektedir. Bu çalışma ile otel çalışanlarının bireysel yaratıcılığı, hizmet kalitesi ve hata toleransı algılarının demografik faktörlere göre farklılıklarını ortaya koyarak literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

1. Bireysel Yaratıcılık

Küreselleşen rekabet ortamı ve hızla artan teknolojik gelişmeler yaratıcılığın önemini artırmaktadır. Bundan dolayı işletmeler her geçen gün müşterilerine değer yaratabilmek ve farklılıklar sunabilmek için yaratıcılık faaliyetlerinde bulunmaktadır (Karcıoğlu ve Kaygın, 2013, s.101). Günlük yaşantımızda sık karşılaştığımız yaratıcılık kavramı; kavrama yeteneği, algılama, duyarlılık, esneklik, bilinçlilik, sezgi, yeniliğe açıklık ve buluş vb. zihinsel süreçleri barındıran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Töremen, 2003, s.227). Bireysel ve organizasyonel seviyelerde çeşitli şekillerde görülebilen yaratıcılık, organizasyonun amaçlarını daha iyi gerçekleştirebilmesi için ürün / hizmetlerin üretiminde yeni fikirler yaratmak olarak tanımlanabilmektedir (Taştan, 2016, s.105). Yaratıcılık; bireylerin veya kuruluşların yararlı ve yeni bir ürün, süreç veya fikri tasarlayıp uygulama yeteneğidir (Naktiyok, 2004, s.162). Yaratıcılık = Orijinallik x Kullanışlılık (yarar), olarak tanımlanabilir. Bu formül, göstermektedir ki yaratıcılığın ortaya çıkması için orijinallik ve faydaya gereksinim duyulmaktadır (De Dreu, 2010, s.439). Yaratıcı (yenilikçi) fikir önceden var olan kalıpların ötesine geçmek, sıradanlığı aşmak, durum ve olaylara yeni yaklaşımlar getirmek, kavramlar arası keşfedilmemişi ortaya çıkarmak, kısacası, esnek ve akıcı düşünme yeteneğidir (Aksüzek, 2008, s.26).

Yaratıcılık hakkında söz edebilmek için; fikir, günlük hayatta veya toplumda gerçekleşebilir veya uygulanabilir olmalıdır. Çünkü gerçekleşmemiş fikirlerin ortaya çıkışı yaratıcılıktan çok saçmalık olarak tanımlanabilir. Fikir ticari açıdan

değerlendirilmeli ve uygulanabilir olmalıdır. Yani maddi açıdan başarıya götürmesi ve hayata katkı sağlaması önemlidir (Kerse, 2013, s.45). Uzun yıllar boyunca bireysel farklılıklara odaklanan yaratıcılık kavramı üzerinde çalışan araştırmacılar, yaratıcı bir insanın diğer bir insandan nasıl ayrımlaştığı sorusuna cevap bulmaya çalışmışlardır (Amabile, 1997, s. 42). Yaratıcı kişiler, diğer insanlarla kolayca ekip halinde çalışan ve onları alışılmadık durumları ve görevleri keşfetmeye teşvik eden kişilerdir. Yaratıcılık, açık düşüncenin bir göstergesidir. Yaratıcı kişilerin bilgisinin zenginliği, yoğunluğu, seçimi olağanüstüdür ve eğitimi kendi elindedir. Pek çok yaratıcı bireyin hayatında öngörülemeyen başarısız sonuçların ve başarıların olduğu görülmektedir. Ancak bu başarısız sonuçlar birey üzerinde olumlu bir etkiye sahip olup, birey bu durumu kendini geliştirmek için bir fırsat olarak görmektedir (Cengiz vd., 2007, s.101). Yaratıcı kişiler; aşırı düzeyde hayal gücüne ve benzersiz fikirler yaratma becerisine sahip; durumlar arasında bağlantılar kuran, benzersiz ve esnek düşünen, akıcı bir şekilde farklı fikirler üreten, değişime ve yeniliğe karşı pozitif bir tutum sergileyen kişilerdir. Yaratıcı bir kişi, etrafındaki eksikliklere tahammül edememektedir. Doğuştan gelen yaratıcı gücü, meraklı doğası ve çeşitli düşünce özellikleriyle mevcut sorunlara ve eksikliklere çözümler aramaktadır. Bu beceriler yaratıcı bireyi yeni, benzersiz ve değişik sonuçlara götürmektedir. (Onur ve Zorlu, 2017, s.1547-1548).

Yaratıcı bireyler, farklı kültürleri öğrenme anlamında da meraklıdırlar ve diğer insanlarla grup halinde çalışabilmektedirler (Ache, 2000, s.443). Hizmet sektöründeki işletmeler, müşterilerinin beklentilerini çalışanlarının yaratıcılıkları ile karşılayarak rakiplerine üstünlük sağlamaktadır. Yaratıcı bireyler, işletmelerine istikrarlı bir rekabet gücü sağlamanın yanı sıra bölgenin gerek ulusal gerekse uluslararası rekabet gücünün artırılmasında da önemli rol oynamaktadır. Yaratıcı fikirler yeniliklere dönüştüğünde müşteri talep ve ihtiyaçlarını karşılayarak ve rakiplerinden farklı ürünler üreterek, rekabet avantajı elde edebilmektedir (Arslan, 2019, s.789-790).

2. Hizmet Kalitesi

Hizmet kavramı basitçe, bir kişi veya kuruluş tarafından başka bir kişi veya kuruluşa sağlanan soyut bir faaliyet veya fayda olarak tanımlanır (Kıngır, 2006, s.458). Amerikan Pazarlama Birliği'ne göre hizmetler, doğrudan üreticiden kullanıcıya değiş tokuş edilen, taşınamayan, depolanamayan ve neredeyse anında bozulabilen geniş ölçüde soyut olan mallardır (Mucuk, 2001, s.285). İster bireyler ister makineler tarafından gerçekleştirilen hizmetler, her şeyden önce fiziksel bir varlığı olmayan ve insanların ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan faaliyetlerdir. Hizmetleri mallardan ayıran ve aynı zamanda hizmet kalitesinin belirlenmesini zorlaştıran özellikler; soyutluk, eşzamanlılık, heterojenlik ve dayanıksızlıktır. Somut olmayan ürünler olan hizmetlerin kalite özelliklerinin üretilmeden önce tamamen kontrol edilememesi, hizmet kalitesinin kontrol edilmesini zorlaştırmaktadır (Çiçek ve Doğan, 2009, s. 202).

Hizmet kalitesi, bir kuruluşun müşteri gereksinimlerini karşılama veya beklentilerin üstüne çıkma becerisi olarak tanımlanmaktadır (Odabaşı, 2004, s.93). Hizmet kalitesi; maliyetleri düşürme, müşteri ihtiyaçlarını karşılama, satışları artırma ve yeniden satın alımları artırma üzerinde olumlu bir etkisi bulunan bir kavramdır (Tse ve Ho, 2009, s. 460).

Hizmet kalitesinin genel olarak özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Tekeli, 2001, s.141; Zengin ve Erdal, 2000, s.48; Dörtyol, 2014, s.95; Genç, 2009, s.137; Koçoğlu ve Aksoy, 2012, s.5);

- Sunulan veya kullanılan ürünlerde olabilecek değişiklikler tüketici memnuniyetini artırabilir ve ürünlerin fiyatını etkileyebilmektedir.
- Eksikliklerin giderilmesi, hızlı hizmet sunumu ve zamanında teslimat da memnuniyeti artırabilir.
- Sunulan hizmette insan etkisi çok fazladır ve hizmetin kalitesini insan beklentileri ve etkisi belirlemektedir.
- Hizmetin kaliteli olması, müşteri beklentilerini doğru şekilde karşılayabilmesine bağlıdır ve diğer işletmelerle kıyaslanarak değerlendirilir.
- Hizmet kalitesi, mükemmelliğe ulaşma ve çaba sarf etme ile ilgilidir ve işletmeler, yöneticiler, tüketiciler ve çalışanlar için olumlu sonuçlar doğurabilir.
- Hizmet kalitesi, müşteri beklentileri ile sunulan hizmet arasındaki farka göre değerlendirilir ve hizmet üretim ve sunum sürecinden ayrı düşünülemez.
- Hizmet kalitesi, müşterinin sübjektif tutumunu yansıtır.

İşletmelerin hizmet kalitesini yükseltmek için kendilerine bir strateji geliştirmeleri gerekmektedir. Bu strateji çerçevesinde çalışanlarını eğitmeli, hizmetlerini çeşitlendirmeli ve sunulan hizmet için kullanılan ekipmanları geliştirmelidir. Ancak unutulmamalıdır ki müşteri beklentileri analiz edilmeden gelişi güzel hazırlanmış stratejiler işletmenin hizmet kalitesini ve başarıya ulaşmasını engellemektedir. Özellikle turizm gibi iş gücünün yoğun olduğu hizmet sektörlerinde geliştirilen stratejilerin eğitim ağırlıklı olması gerekmektedir (Öztürk ve Seyhan, 2005, s.124). Hizmet kalitesinin algılanması ve belirlenmesinde, hizmet sunumunun yapıldığı ortam, hizmet süresi, hizmeti sağlayıcıların deneyimi, hizmet sürekliliği, güvenilirliği, doğruluğu ve esnekliği gibi faktörler önemli rol oynamaktadır. Bu faktörlerin belirleyicisi hizmeti alanlardır. Hizmet kalitesi soyut ve ürün kalitesine kıyasla ölçülmesi zor olduğundan, hizmet kalitesinin belirlenmesinde güvenilirlik, hizmet verme isteği, yetkinlik, ulaşabilirlik ve hız, insan ilişkileri, güvenlik, inanılırlık, müşteriyi anlama, hizmetin somutlaştırılması ve iletişim gibi bazı alt faktörlerde dikkate alınmalıdır (Torun, 2009, s.32). Turizm işletmelerinde kalite, turistlerin halihazırdaki veya ortaya çıkan gereksinimlerini karşılayabilen ürün ve/veya hizmetler üretmek ve sağlamak, iş verimliliğini artırabilmek ve etkili bir maliyet yönetimi süreciyle maliyetlerin azaltılması için kullanılan stratejik bir araçtır (Tütüncü, 2013, s.120). Turizm işletmelerinin başarısı ve devamlılığı için hizmet kalitesi önemlidir ve her geçen gün daha önemli hale gelmektedir. Turizm sektörü yapısının hızla değişmesi ve turist beklentilerinin devamlı olarak yükselmesi, rekabetin artması turizm sektöründe hizmet kalitesi çalışmalarının önemini artırmaktadır (Akbaba ve Kılınç, 2001, s.163). Müşteri tatmini, müşteri algı ve beklentilerine bağlı olduğu için hizmet kalitesi algısı önemli arz etmektedir (Kabir ve Carlsson, 2010, s.5).

3. Hata Toleransı

Hizmet ile ilgili gerçekleşen veya algılanan sorunlar, eksiklikler ve aksaklıklar hizmet hatası olarak ifade edilmektedir (Magnini ve Ford, 2004, s.280). Hizmet hatası,

beklenenden daha düşük bir hizmet almanın bir sonucu olarak müşteri memnuniyetsizliğinden kaynaklanmaktadır (Loo vd., 2013, s.730).

Müşteri talepleri karşılanırken bazen kasıtlı bazen de bilmeden bazı olumsuz durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu olumsuz durumlar kurumsal itibarın zedelenmesine ve işletmenin hedeflerinden sapmasına yol açmaktadır. Literatürde bu tür olumsuz olaylar genellikle hizmet hataları olarak tanımlanır. Hizmet hatası kavramı, yalnızca ürün ve hizmetlerin üretimindeki veya gösterilmesindeki kusurları veya belirsizlikleri tanımlamak için değil, aynı zamanda müşteri beklentilerinin karşılanmadığı durumları tanımlamak için de kullanılmaktadır (Akgöz ve Krasnikova, 2020, s.447). Bitner vd. (1990)'e göre hizmet hatası, hizmet aşamalarının herhangi bir yerinde meydana gelebilir ve hatta müşteri gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalabilmektedir. Hizmet hatası, deneyimlediğimiz hizmetlerin beklentilerimizi karşılamadığında ortaya çıkar. Akşam yemeğine zamanında gelmeyen bir restoran müşterisi, uzun süredir telefonda bekleyen bir banka müşterisi veya uçuşun gecikmesinden dolayı önemli bir toplantıya geç kalan bir havayolu müşterisi hizmet hatasını bizzat deneyimlemektedir (Şeker, 2018, s.30). Bu hatalar müşterilerde memnuniyetsizlik yaratır ve bunun sonucunda müşterilerin tekrar satın alma davranışını da etkilemektedir (Türkoğlu, 2007, s.4).

Müşterileri memnun etme amacıyla yapılan onca çabaya karşın hizmet sunumu esnasında yolunda gitmeyen işler olabilmektedir (Nguyen ve McColl-Kennedy, 2003, s.46). Hizmeti sunan ve hizmeti alan insan olduğu için kusursuz hizmet anlayışı doğru değildir. Bir hizmet hatası oluştuğunda, hizmeti alanlar hüsrana uğrayabilmekte, kızabilmekte ve işletmeye olan güvenlerini kaybedebilmektedir. Bu durum memnuniyetsizliğe, müşteri kaybına ve olumsuz ağızdan ağza sözlere neden olabilmektedir. Sosyal platform ve internetin kullanımının artmasıyla birlikte müşteriler şikayetlerini kolaylıkla bu alanlarda paylaşabilmektedir. Çevrimiçi ortamdaki olumsuz puanlar ve yorumlar, geniş bir kitleye ulaşarak diğer tüketicilerin dikkatini çekebilmekte ve gelecekteki satın alma davranışlarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Ancak hizmet telafileri, müşterilerin hizmet sağlayıcılara karşı tutum ve davranışlarının değişmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir (Guchait vd, 2019, s.931).

Örgütsel öğrenme için hatalar çok etkili bir fırsat sağlayabilir, çünkü bu deneyimler, örgüt üyelerinin mevcut varsayımlara karşı çıkmalarını ve yenilikçi fikirlerle hataları düzeltmeleri için bir teşvik görevi görür. Hata toleransındaki spesifik değer, bilgideki eksikliğin nerede olduğunu gösterme yeteneğine bağlıdır. Hatalar genellikle istenmezken, hatalardan öğrenme fikrini destekleyen affedici bir ortama sahip olmak, örgütsel öğrenme sürecini teşvik edebilir. Bu nedenle, bir kuruluşun keşiflerden yararlanabilmesi için, çalışanlarını yeni yöntemler keşfetmeye teşvik ederek çalışanların öğrenme sürecine etkin bir şekilde katılmalarını sağlamalıdır. Kuruluşlar bu süreçte yapılan hataları fark etmeli ve özellikle de tolere etmelidir. Sonuç olarak, kuruluşlar keşif fırsatları yoluyla öğrenebilirlerse iş verimliliği artırılabilir (Weinzimmer ve Esken, 2017, s.2-3). Ayrıca gelecekte aynı hatayı tekrar yapmaktan kaçınmak ve bir yanlışlığı düzeltmek için yapılan hatalardan öğrenmek ve ders çıkarmak, başlangıçta motivasyonel bir avantaj sağlamasından dolayı önemli bir rol oynamaktadır (Ellis ve Davidi, 2005, s.857).

Weinzimmer ve Esken (2017, s.5) çalışmalarında hata toleransı kavramını ortaya koymuşlardır ve hata toleransını "bir organizasyon içinde var olan, üyelerin risk

almasına, yenilikçi çözümler aramasına ve hata yapma korkusu olmadan daha yüksek bilgi geliştirmesine izin veren koşullar" olarak ifade etmişlerdir. Hata toleransı, çalışanlara, hataların oluşumunun kabulüyle karakterize edilen destekleyici bir çalışma ortamı sağlayan örgütsel düzeyde bağlamsal bir faktördür (Wang vd., 2021, s.4). Bir kuruluşun üyeleri hataların kabul edilebilir olduğunu anladıklarında, daha çok inisiyatif alabilirler (Carmeli ve Sheaffer, 2008, s.473). Hizmet çalışanları konuşurken, başkalarıyla iletişim kurarken ve mesai saatleri içerisinde hata yapabilirler. Hesap hataları, eksik siparişler, yanlış yapılan yemekler gibi hatalar çalışanlar ve yöneticiler tarafından yapılabilmektedir (Guchait vd., 2016, s.3). Weinzimmer ve Esken (2017) hata toleransını, yeni şeyler keşfetmek için gerekli olan "yaparak öğrenme" yaklaşımı olarak ifade etmektedir. Ayrıca örgüt üyelerine olumsuz sonuçlardan korkmadan hata yapmalarına izin verildiği takdirde onları inisiyatif alma ve yenilikçi fırsatları takip etme noktasında daha çok teşvik etmektedirler (Weinzimmer ve Esken, 2017, s.21). Frese ve Keith (2015) hata toleransı ve hata yönetimi eğitiminin benzer özellikler taşıdığını, çalışanlara hata yapma fırsatı verildiğini ve çalışanların hataların olumlu işlevi hakkında bilgilendirildiği ve hataların nedenleri hakkında eleştirel düşünmeye teşvik edildiğini ifade etmiştir.

Önceki yapılan çalışmalara bakıldığında Kanbur (2015) çalışmasında çalışanların bireysel yaratıcılıklarının demografik özelliklere göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Çalışma sonucuna göre; katılımcıların bireysel yaratıcılık düzeyleri, katılımcıların medeni durumları, yaşlarına, hobilerine, işyerindeki çalışma sürelerine, toplam çalışma sürelerine ve işi ile ilgili yayınları takip etme durumlarına farklılıkları ortaya koymuştur. Yılmaz ve İraz (2013) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların cinsiyet, yaş ve çalışma süresi gibi demografik değişkenler ile çalışanların yaratıcılık yönetimiyle ilişkili tutumlarını arasında da anlamlı ilişkiler ortaya konmuştur. Ercan İştin (2018) çalışanların hizmet kalitesine yönelik algılarını belirlemeye yönelik çalışmasında çalışanların cinsiyetlerine, medeni durumlarına, çalıştıkları pozisyonlarına ve yaşlarına göre farklılıklar olduğunu, çalışanların eğitim durumuna ve çalışma sürelerine göre farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Hançer'in (2017) çalışmasında çalışanların hizmet kalitesi algılamaları ile demografik değişkenler arasında farklılıklar olduğu görülmemiştir.

Önceki yapılan çalışmalar, genellikle bireysel yaratıcılık, hizmet kalitesi ve hata toleransı üzerine bağımsız analizler sunmaktadır. Bu çalışma ile bireysel yaratıcılık, hizmet kalitesi ve hata toleransının birbiriyle etkileşimini ve çalışanların demografik yapılarına göre bireysel yaratıcılık, hizmet kalitesi ve hata toleransı düzeylerinin belirlenerek literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve sektöre yönelik yeni yönetimsel çıkarımlar sunmak amaçlanmaktadır. Bundan dolayı araştırma için oluşturulan hipotezler;

H1: Katılımcıların cinsiyetleri ile $H1_a$ Bireysel yaratıcılık düzeyleri, $H1_b$ Hizmet kalitesi düzeyleri ve $H1_c$ hata toleransı algıları ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2: Katılımcıların yaşları ile $H2_a$ Bireysel yaratıcılık düzeyleri, $H2_b$ Hizmet kalitesi düzeyleri ve $H2_c$ hata toleransı algıları ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3: Katılımcıların medeni durumları ile $H3_a$ Bireysel yaratıcılık düzeyleri, $H3_b$ Hizmet kalitesi düzeyleri ve $H3_c$ hata toleransı algıları ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H4: Katılımcıların eğitim durumları ile $H4_a$ Bireysel yaratıcılık düzeyleri, $H4_b$ Hizmet kalitesi düzeyleri ve $H4_c$ hata toleransı algıları ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5: Katılımcıların sektörde çalışma süreleri ile $H5_a$ Bireysel yaratıcılık düzeyleri, $H5_b$ Hizmet kalitesi düzeyleri ve $H5_c$ hata toleransı algıları ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6: Katılımcıların çalıştıkları departman ile $H6_a$ Bireysel yaratıcılık düzeyleri, $H6_b$ Hizmet kalitesi düzeyleri ve $H6_c$ hata toleransı algıları ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H7: Katılımcıların çalıştıkları otel konsepti ile $H7_a$ Bireysel yaratıcılık düzeyleri, $H7_b$ Hizmet kalitesi düzeyleri ve $H7_c$ hata toleransı algıları ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

4. Yöntem

Otel işletmeleri gibi hizmetin ön planda olduğu işletmelerde en önemli başarı göstergelerinden biri kuşkusuz müşteri memnuniyetidir. Hizmet sunan işletmeler genelde oluşabilecek hatalara karşı sert tutum sergileyebilmektedir. Yeni şeyler denemekten, hata yapmaktan korkan ve eğer hata yaparsa cezalandırılacağını bilen çalışanlar, içlerinde var olan yaratıcılıklarını ortaya çıkaramaz, gösterilmesi gereken hizmet kalitesini gösteremezler. Bundan dolayı işletme sahipleri ve üst yönetim özellikle otel işletmeleri gibi hataların yoğun bir şekilde gerçekleşebildiği hizmet sektöründe çalışan bireylerin hatalarını hoşgörü ile karşılamalı ve onları yeni şeyler denemeye teşvik etmelidir. Bu araştırmanın amacı, emek-yoğun bir şekilde hizmet veren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerindeki çalışanların bireysel yaratıcılık ve hizmet kalitesi ve hata toleransı algılarının demografik özelliklere göre farklılıklarının belirlenmesidir.

Anketin ilk bölümünde katılımcıların bireysel özelliklerini belirlemek amacıyla demografik sorular bulunmaktadır. Elde edilen verilerin istatistiki olarak incelemesi için frekans analizinden yararlanılmıştır. Anketin ikinci bölümünde "Bireysel Yaratıcılık Ölçeği", üçüncü kısmında "Hizmet Kalitesi Ölçeği" ve dördüncü kısmında "Hata Toleransı Ölçeği" yer almaktadır. Hizmet Kalitesi için Ercan İştin (2019), Bireysel Yaratıcılık için Canal (2017) ve Hata Toleransı için Weinzimmer ve A.Esken (2017)'in çalışmalarında kullandıkları anketlerden yararlanılmıştır. Katılımcılar kendilerine yöneltilmiş olan maddelere "1-Hiç Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum ve 5-Tamamen Katılıyorum" cevapları vermektedir. Çalışma kapsamında değişkenleri arasındaki ilişkiyi ve etkiyi incelemek için kolerasyon ve regresyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırma hipotezlerinin test etmek amacıyla t-tesi ve anova testleri kullanılarak verilerin analizi istatistik programı üzerinden gerçekleştirilmiştir.

5. Bulgular

Araştırmaya dahil olan katılımcıların demografik özelliklerine Tablo 1'de yer verilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %54,5' inin erkek, %45,5' inin kadın, büyük çoğunluğunun (%56) 16-25 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların medeni durumlarını bakıldığında %74,9'unun bekar olduğu, çoğunluğunun (%39,4) lise düzeyinde eğitim seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların %51,6'sının sektörde 0-4 yıl arası çalıştıkları ve büyük çoğunluğunun (%40,6) servis departmanında çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların %55,2'si her şey dahil konseptinde hizmet veren otel işletmelerinde görev yaptığı görülmüştür.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Demografik ve Sosyal Özellikler		N	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	224	54,5
	Kadın	187	45,5
	Toplam	411	100,00
Yaş	16-25 yaş	230	56,0
	26-35 yaş	119	28,9
	36 Yaş ve üzeri	62	15,1
	Toplam	411	100,00
Medeni durum	Evli	103	25,1
	Bekar	308	74,9
	Toplam	411	100,00
Eğitim durumu	İlkokul	61	14,8
	Lise	162	39,4
	Önlisans	76	18,5
	Lisans ve üzeri	112	27,3
	Toplam	411	100,00
Sektörde çalışma süresi	0-4 yıl	212	51,6
	5-9 yıl	105	25,5
	10 yıl ve üzeri	94	22,9
	Toplam	411	100,00
Departman	Ön büro	90	21,9
	Mutfak	39	9,5
	Servis	167	40,6
	Kat hizmetleri	54	13,1
	Diğer departmanlar	61	14,8
	Toplam	411	100,00
Otel konsepti	Oda kahvaltı	43	10,5
	Her şey dahil	227	55,2
	Birkaç konsept birlikte	141	34,3
	Toplam	411	100,00

Elde edilen veriler temel bileşenler analizine tabi tutulmadan önce ölçeklerin faktör analizi için uygunluğu kontrol edilmiştir. Büyüköztürk (2002: 480), özellikle faktörlerin güçlü ve belirgin olması ve değişken sayısının çok fazla olmaması durumunda, faktör analizi için 100 ila 200 arası örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu belirtmektedir. Araştırmanın örneklem büyüklüğünün 200'ün üzerinde olması faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Verilerin faktör analizine uygunluğunu test etmek için kullanılan diğer ölçümler Bartlett testi (Bartlett, 1954) ve Kaiser-Meyer-Olkin (Kaiser 1970, 1974) örneklem yeterliliği ölçümüdür. Bartlett testinin anlamlı olması ($p<.05$) ve KMO değerinin 0.6 ve üzerinde olması ölçeğin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir (Pallant, 2015, s.201). Tablo 2 incelendiğinde ölçeklerin Bartlett testi sonuçlarının anlamlı olduğu ($p< .000$) ve KMO değerinin bireysel yaratıcılık ölçeği için ,932, hizmet kalitesi ölçeği için ,930 ve ,848 olduğu görülmektedir. Bu nedenle ölçeklerin faktör analizi için uygun olduğu değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekler	Faktör Yükleri	KMO Değeri	Barlett Küresellik Testi x2 Değeri	Anlamlılık	Toplam Açıklanan Varyans Değeri	Cronbach Alpha
Bireysel Yaratıcılık		,932	3061,373	,000	54,751	,931
BY 11	,793					
BY 12	,769					
BY 10	,760					
BY 6	,753					
BY 2	,749					
BY 7	,743					
BY 9	,742					
BY 3	,741					
BY 8	,737					
BY 5	,736					
BY 13	,714					
BY 4	,713					
BY 1	,660					
Hizmet Kalitesi		,930	2295,438	,000	54,028	,917
HK 10	,778					
HK 11	,765					
HK 2	,761					
HK 3	,757					
HK 4	,756					
HK 6	,725					
HK 8	,725					
HK 7	,720					
HK 1	,717					
HK 9	,707					
HK 5	,665					
Hata Toleransı		,848	952,783	,000	65,672	,870
HT 3	,871					
HT 4	,847					
HT 2	,797					
HT 5	,791					
HT 1	,739					

Tablo 2 incelendiğinde Bireysel yaratıcılık ölçeği ifadelerinin faktör yüklerinin 0.793 ve 0.660 aralığında olduğu görülmekte ve toplam varyansın %57,751'ini açıklamaktadır. Hizmet kalitesi ölçeği ifadelerinin faktör yüklerinin 0.778 ve 0.665 aralığında olduğu görülmekte ve toplam varyansın %54,028'ini açıklamaktadır. Hata Toleransı ölçeği ifadelerinin faktör yüklerinin 0.871 ve 0.739 aralığında olduğu görülmekte ve toplam varyansın %65,672'sini açıklamaktadır. Faktör analizinde en önemli kriterlerden biri, açıklanan varyansın toplam varyansın üzerinden %50'den fazla olması gerektiğidir (Yaşlıoğlu, 2017, s. 77). Yapılan güvenirlik analizleri sonucunda ölçeklerin Cronbach

Alpha güvenirlik katsayıları incelendiğinde bireysel yaratıcılık ölçeği ,931, hizmet kalitesi ölçeği ,917 ve hata toleransı ölçeği ,870 olduğu görülmektedir. Bu değerler ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

5.1. Korelasyon ve Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Ölçeklere uygulanan korelasyon analizi sonucuna hizmet kalitesi ölçeği ile bireysel yaratıcılık ölçeği arasında anlamlı (p<0,05; p: 0,00) ve pozitif yönlü yüksek seviyede (r: ,722) bir ilişki sonucuna ulaşılmıştır. Hizmet kalitesi ölçeği ile hata toleransı ölçeği arasında anlamlı (p<0,05; p: 0,00) ve pozitif yönlü zayıf (r: ,408) bir ilişki sonucuna ulaşılmıştır. Bireysel yaratıcılık ölçeği ile hata toleransı arasında anlamlı (p<0,05; p: 0,00) ve pozitif yönlü zayıf (r: ,447) bir ilişki sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Ölçekler Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi Sonucu

	Hizmet Kalitesi	Bireysel Yaratıcılık	Hata Toleransı
Hizmet Kalitesi	1		
Bireysel Yaratıcılık	,722**	1	
Hata Toleransı	,408**	,441**	1

Tablo 4. Hizmet Kalitesi İle Bireysel Yaratıcılık ve Hata Toleransı Arasındaki İlişkiye Yönelik Regresyon Analizi Sonucu

	β	t	p
Bireysel Yaratıcılık	,673	17,838	,000
Hata Toleransı	,112	2,958	,003

*p<0,05; R^2:0,532; F: 231,758 Bağımlı Değişken: Hizmet Kalitesi

Regresyon analizi sonucunda bireysel yaratıcılık (p: ,000) ve hata toleransı (p: ,003) ile hizmet kalitesi arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Elde edilen analiz sonucuna göre modelin bir bütün olarak anlamlı (F=231,758; p: ,000) olduğu ortaya konulmuştur. Bireysel yaratıcılığın (ß=0,673; t=17,838; p: ,00) ve hata toleransı algısının (ß=0,112; t=2,958; p: ,003) hizmet kalitesine etki ettiği görülmektedir.

5.2. Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

Ölçekler üzerinde yapılan inceleme sonucunda öncelikle elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediği kontrol edilmiştir. Araştırmada gözlem sayısı 29'dan fazla olduğundan normallik testi kapsamında Kolmogorow-Smirnov testinin kullanılması önerilmektedir (Karaatlı 2018, s.10).

Tablo 5. Normallik Testi

	Bireysel Yaratıcılık	Hizmet Kalitesi	Hata Toleransı
N	411	411	411
Kolmogorov-Smirnov (Sig.)	,000	,000	,000
Ortalama	4,026	4,191	3,720
Medyan	4,076	4,300	3,800
Çarpıklık	-,615	-1,079	-,443
Basıklık	-,065	1,141	-,581

Tablo 5'te normallik testi sonuçlarına yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde bireysel yaratıcılık ölçeğinin Kolmogorov-Simirnov değerinin p<,05 , ortalama ve medyan değerleri (mean: 4,026; median: 4,076) , çarpıklık değeri -,615 basıklık değeri -,065 olduğu görülmektedir. Hizmet kalitesi ölçeğinin Kolmogorov-Simirnov değerinin p<,05, ortalama ve medyan değerleri (mean: 4,191; median: 4,300), çarpıklık değeri -1,079 basıklık değeri 1,141'dir. Hata toleransı ölçeğinin Kolmogorov-Simirnov değerinin p<,05, ortalama ve medyan değerleri (mean: 3,720; median: 3,800), çarpıklık değeri -,443 basıklık değeri -,581 olduğu görülmektedir. -1,5 ve +1,5 aralığında bulunan çarpıklık ve basıklık değerleri ölçeklerin normal dağılımı sağladığını göstermektedir.

Katılımcıların demografik özelliklerine göre ölçeklere vermiş oldukları cevapların farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla istatistik programı aracılığıyla farklılık testleri uygulanmıştır.

Tablo 6. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Ölçeklere Vermiş Oldukları Cevapların Bağımsız T-Testi Sonuçlarının Dağılımı

		Bireysel Yaratıcılık				Hizmet Kalitesi				Hata Toleransı			
		Mean	Sd	t	P	Mean	Sd	t	P	Mean	Sd	t	p
Cinsiyet	Erken	4,12	,678	2,969	,003	4,20	,650	,585	,559	3,73	,973	,266	,790
	Kadın	4,91	,734			4,16	,720			3,70	,904		
Medeni Durum	Evli	4,11	,710	1,406	,161	4,22	,652	,516	,606	3,78	,919	,855	,393
	Bekar	3,99	,710			4,18	,692			3,69	949		

*p<0,05

Katılımcıların cinsiyetlerine ve medeni durumlarına göre ölçeklere vermiş oldukları cevaplar incelenerek cinsiyet ile sadece bireysel yaratıcılık ölçeği ile arasında(p=0,003>0,05) anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Kadın katılımcıların bireysel yaratıcılıklarının erkek katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre erkek çalışanların kadın çalışanlara göre hizmet kalitesi düzeyinin($\bar{x}$=4,20) ve hata toleransı algı düzeyinin($\bar{x}$=3,73) daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Analiz sonucuna göre evli katılımcıların bekar katılımcılara göre bireysel yaratıcılık düzeyinin($\bar{x}$=4,11) hizmet kalitesi düzeyinin($\bar{x}$=4,22) ve hata toleransı algı düzeyinin($\bar{x}$=3,78) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre $H1_a$ hipotezi kabul edilmiş, $H1_b$, $H1_c$, $H3_a$, $H3_b$ ve $H3_c$ hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Yaşlarına Göre Ölçeklere Vermiş Oldukları Cevapların Anova Testi Sonuçlarının Dağılımı

Ölçekler	Yaş	Mean	Sd	F	p	Anlamlı Fark (Tukey)
Bireysel Yaratıcılık	16-25 yaş	4,19	0,682	4,524	,011*	* 16-25 yaş /26-35 yaş p=,009
	26-35 yaş	3,93	0,717			
	36 yaş ve üzeri	4,17	0,606			
Hizmet Kalitesi	16-25 yaş	4,13	0,714	2,107	,123	
	26-35 yaş	4,28	0,588			
	36 yaş ve üzeri	4,22	0,716			
Hata Toleransı	16-25 yaş	4,07	0,827	1,464	,233	
	26-35 yaş	3,66	0,923			
	36 yaş ve üzeri	3,73	0,984			

*p<0,05

Tablo 7'de katılımcıların yaşlarına göre ölçeklere vermiş oldukları cevaplar incelenmiştir. İnceleme sonucunda hizmet kalitesi ölçeği ve hata toleransı ile katılımcıların yaşları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Ancak bireysel yaratıcılık ölçeği ile katılımcıların yaşları arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür (p: ,011). Farklılığı tespit etmek amacıyla Post-Hoc testlerinden Tukey testinden yararlanılmıştır. Test sonucuna göre farklılık oluşturan grupların 16-25 yaş ile 26-35 yaş (p: ,009) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar neticesinde 16-25 yaş katılımcıların 26-35 yaş katılımcılara göre bireysel yaratıcılık düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara göre $H2_a$ hipotezi kabul edilmiş, $H2_b$ ve $H2_c$ hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Ölçeklere Vermiş Oldukları Cevapların Anova Testi Sonuçlarının Dağılımı

Ölçekler	Eğitim Durumu	Mean	Sd	F	p	Anlamlı Fark (Tukey)
Bireysel Yaratıcılık	İlkokul	4,08	0,708	2,934	,033	* Lise /Lisans p=,023
	Lise	3,92	0,729			
	Önlisans	3,99	0,647			
	Lisans ve üzeri	4,17	0,709			
Hizmet Kalitesi	İlkokul	4,13	0,673	4,875	,002	* Lise /Lisans p=,001
	Lise	4,06	0,760			
	Önlisans	4,22	0,544			
	Lisans ve üzeri	4,37	0,613			
Hata Toleransı	İlkokul	3,96	0,906	4,194	,006	* İlkokul /Lise p=,020 * Lise/ Önlisans p=,032
	Lise	3,55	0,970			
	Önlisans	3,91	0,859			
	Lisans ve üzeri	3,68	0,930			

*p<0,05

Tablo 8'de çalışanların eğitim durumlarına göre ölçeklere vermiş oldukları cevaplar incelenmiştir. İnceleme sonucunda bireysel yaratıcılık ölçeği(p: ,033), hizmet kalitesi ölçeği(p: ,002) ile hata toleransı(p: ,006) ile katılımcıların eğitim durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Farklılığı tespit etmek amacıyla Post-Hoc testlerinden Tukey testinden yararlanılmıştır. Test sonucuna göre bireysel yaratıcılık ölçeği için fark yaratan gruplar lise ile lisans (p: ,023) olarak tespit edilmiştir. Eğitim durumu lisans ve üzeri düzeyinde olan çalışanların eğitim durumu lise düzeyinde olan çalışanlara göre bireysel yaratıcılık düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Tukey testi sonucuna

göre hizmet kalitesi ölçeği için fark yaratan gruplar lise ile lisans (p: ,001) olarak tespit edilmiştir. Eğitim durumu lisans ve üzeri düzeyinde olan çalışanların eğitim durumu lise düzeyinde olan çalışanlara göre hizmet kalitesi düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Tukey testi sonucuna göre hata toleransı ölçeği için fark yaratan gruplar ilkokul ile lise (p: ,020) ve lise ile önlisans(p: ,032) olarak tespit edilmiştir. Eğitim durumu ilkokul ve önlisans düzeyinde olan katılımcıların eğitim durumu lise düzeyinde olan katılımcılara göre hata toleransı algı düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara göre $H4_a$, $H4_b$ ve $H4_c$ hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 9. Katılımcıların Sektörde Çalışma Sürelerine Göre Ölçeklere Vermiş Oldukları Cevapların Anova Testi Sonuçlarının Dağılımı

Ölçekler	Sektörde Çalışma Süresi	Mean	Sd	F	p	Anlamlı Fark (Tukey)
Bireysel Yaratıcılık	0-4 yıl	3,99	0,660	3,656	,027	* 5-9 yıl /10 yıl ve üzeri p=,027
	5-9 yıl	3,93	0,781			
	10 yıl ve üzeri	4,19	0,720			
Hizmet Kalitesi	0-4 yıl	4,19	0,653	1,934	,146	
	5-9 yıl	4,09	0,754			
	10 yıl ve üzeri	4,29	0,655			
Hata Toleransı	0-4 yıl	3,70	0,915	2,955	,053	* 5-9 yıl /10 yıl ve üzeri p=,044
	5-9 yıl	3,58	0,931			
	10 yıl ve üzeri	3,90	0,989			

*p<0,05

Tablo 9'da katılımcıların sektörde çalışma sürelerine göre ölçeklere vermiş oldukları cevaplar incelenmiştir. İnceleme sonucunda bireysel yaratıcılık ölçeği(p: ,027) ile hata toleransı(p: ,053) ile katılımcıların sektörde çalışma süreleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Farklılığı tespit etmek amacıyla Post-Hoc testlerinden Tukey testinden yararlanılmıştır. Test sonucuna göre bireysel yaratıcılık ölçeği için fark yaratan grupların 5-9 yıl ile 10 yıl ve üzeri (p: ,027) ve hata toleransı ölçeği için fark yaratan grupların 5-9 yıl ile 10 yıl ve üzeri (p: ,044) olduğu görülmüştür. Sektörde çalışma süresi 10 yıl ve üzeri olan katılımcıların sektörde çalışma süresi 5-9 yıl olan katılımcılara göre bireysel yaratıcılık düzeylerinin ve hata toleransı algılarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara göre $H5_a$ ve $H5_c$ hipotezleri kabul edilmiş, $H5_b$ hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların Departmanlarına Göre Ölçeklere Vermiş Oldukları Cevapların Anova Testi Sonuçlarının Dağılımı

Ölçekler	Eğitim Durumu	Mean	Sd	F	p	Anlamlı Fark (Tukey)
Bireysel Yaratıcılık	Ön büro	4,26	0,653	5,698	,000	* Ön büro /Servis p=,000 * Servis / Diğer departmanlar p=,031
	Mutfak	3,97	0,646			
	Servis	3,86	0,743			
	Kat hizmetleri	4,01	0,676			
	Diğer departmanlar	4,16	0,667			
Hizmet Kalitesi	Ön büro	4,43	0,501	6,982	,000	* Ön büro /Mutfak p=,016 * Ön büro /Servis p=,000 * Servis / Diğer departmanlar p=,037
	Mutfak	4,04	0,621			
	Servis	4,02	0,787			
	Kat hizmetleri	4,27	0,544			
	Diğer	4,30	0,619			

	departmanlar				
Hata Toleransı	Ön büro	3,79	0,942	,752	,557
	Mutfak	3,85	0,801		
	Servis	3,66	0,978		
	Kat hizmetleri	3,78	0,957		
	Diğer departmanlar	3,61	0,911		

*p<0,05

Tablo 10'da katılımcıların çalıştıkları departmana göre ölçeklere vermiş oldukları cevaplar incelenmiştir. Analiz sonucunda bireysel yaratıcılık ölçeği(p: ,000) ile hizmet kalitesi ölçeği(p: ,000) ile katılımcıların çalıştıkları departmanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Farklılığı tespit etmek amacıyla Post-Hoc testlerinden Tukey testinden yararlanılmıştır. Test sonucuna göre bireysel yaratıcılık ölçeği için fark yaratan gruplar ön büro ile servis (p: ,000) ve servis ile diğer departmanlar(p: ,031) olarak tespit edilmiştir. Ön büro ve diğer departman çalışanlarının servis departmanında çalışanlara göre bireysel yaratıcılık düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Tukey testi sonucuna göre hizmet kalitesi ölçeği için fark yaratan gruplar ön büro ile mutfak(p: ,016), ön büro ile servis(p: ,000) ve servis ile diğer departmanlar(p: ,037) olarak tespit edilmiştir. Ön büro departmanında çalışanların mutfakta çalışanlara göre hizmet kalitesi düzeylerinin daha yüksek olduğu ayrıca ön büro ve diğer departman çalışanlarının servis departmanında çalışanlara göre hizmet kalitesi düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara göre $H6_a$ ve $H6_b$ hipotezleri kabul edilmiş, $H6_c$ hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 11. Katılımcıların Çalıştıkları Otel Konseptine Göre Ölçeklere Vermiş Oldukları Cevapların Anova Testi Sonuçlarının Dağılımı

Ölçekler	Otel Konsepti	Mean	Sd	F	p	Anlamlı Fark (Tukey)
Bireysel Yaratıcılık	Oda kahvaltı	4,31	0,374	6,462	,002	* Oda kahvaltı / Birkaç konsept birlikte p =,002
	Her şey dahil	4,05	0,725			
	Birkaç konsept birlikte	3,89	0,738			
Hizmet Kalitesi	Oda kahvaltı	4,37	0,326	11,041	,000	* Oda kahvaltı / Birkaç konsept birlikte p =,002 * Her şey dahil / Birkaç konsept birlikte p= ,000
	Her şey dahil	4,28	0,655			
	Birkaç konsept birlikte	3,98	0,753			
Hata Toleransı	Oda kahvaltı	3,79	1,056	1,057	,348	
	Her şey dahil	3,65	0,944			
	Birkaç konsept birlikte	3,79	0,899			

*p<0,05

Tablo 11'de katılımcıların çalıştıkları otel konseptine göre ölçeklere vermiş oldukları cevaplar incelenmiştir. Analiz sonucunda bireysel yaratıcılık ölçeği (p: ,002) ile hizmet kalitesi ölçeği(p: ,000) ile katılımcıların çalıştıkları otel konsepti arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Farklılığı tespit etmek amacıyla Post-Hoc testlerinden Tukey testinden yararlanılmıştır. Test sonucuna göre bireysel yaratıcılık ölçeği için fark yaratan gruplar oda kahvaltı ile birkaç konsept birlikte (p: ,002) olarak tespit edilmiştir. Oda kahvaltı konseptinde hizmet veren çalışanların birkaç konsept birlikte hizmet veren çalışanlara göre bireysel yaratıcılık düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Tukey testi sonucuna göre hizmet kalitesi ölçeği için fark yaratan gruplar oda kahvaltı ile birkaç

konsept birlikte (p: ,002) ve her şey dahil ile birkaç konsept birlikte(p: ,000) olarak tespit edilmiştir. Oda kahvaltı ve her şey dahil konseptinde hizmet veren çalışanların birkaç konsept birlikte hizmet veren çalışanlara göre hizmet kalitesi düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara göre $H7_a$ ve $H7_b$ hipotezleri kabul edilmiş, $H7_c$ hipotezi reddedilmiştir.

Sonuç

Otel işletmeleri gibi insan faktörünün ön planda olduğu işletmelerde çalışanların bireysel yaratıcılıkları ve hizmet kaliteleri rakip işletmelere karşı rekabet avantajı sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Çalışanlar bireysel yaratıcılıklarını ve hizmet sunumlarını sergilerken zaman zaman hata yapabilmektedir. Bu noktada yönetimin hatalar karşında sergilemiş olduğu tutum ve davranışlar çalışanların bireysel yaratıcılıklarının gelişmesinde ve hizmet kalitesinin artmasında veya örselenmesinde önem teşkil etmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışma ile çalışanların bireysel yaratıcılık düzeyleri, hizmet kalitesi düzeyleri ve hata toleransı algılarının belirlenmesi ve demografik özelliklere göre farklılıklar olup olmadığı ortaya konmuştur.

Katılımcıların %54,5'inin erkek, %45,5'ininde kadın olduğu, büyük çoğunluğunun (%56) 16-25 yaş aralığında, %28,9'u 26-35 yaş, ve %15,1'i 36 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %25'nin evli, %74,90'unun ise bekâr olduğu, (%39,4) lise mezunu, %14,8'inin ilköğretim mezunu, %18,5'ininde ön lisans mezunu ve %27,2'sininde lisans ve üstü eğitim aldığı görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun (%51,6) 0-4 yıl arasında, %25,5'inin 5-9 yıl, %22,9'unun, 10yıl ve üzeri turizm sektöründe çalıştıkları görülmektedir. Katılımcıların çalıştıkları departmanlara incelendiğinde, %21,9'unun ön büro, %9,5'inin mutfak, %40,6'sının F&B, %13,1'inin kat hizmetleri, %14,8'inin diğer departmanlarda (teknik, muhasebe, insan kaynakları, bilgi işlem, vb.) çalıştıkları görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%55,2) her şey dâhil, %8'i oda kahvaltı, %2,4'ü ultra her şey dâhil ve %34,3'ünün birkaç konsept bir arada hizmet veren otel işletmelerinde çalıştığı görülmektedir.

Bu çalışmada otel çalışanlarının bireysel yaratıcılık, hizmet kalitesi ve hata toleransı düzeyleri incelenmiştir. Bağımsız t testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılarak çalışmanın hipotezleri test edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda katılımcıların cinsiyetleri ile hizmet kalitesi ve hata toleransı arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. İştin (2018)'in çalışmasında iki boyutta ele alınan hizmet kalitesi ölçeğinde sorumluluk ve empati boyutunun cinsiyet ile arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiş, güven verme ve özen gösterme boyutu ile arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Ayrıca Mansour ve Nusairat (2012) cinsiyeti düzenleyici değişken olarak kullanıldığı çalışmalarında cinsiyetin işle ilgili tutumlar ve hizmet kalitesi arasındaki ilişki üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Yapılan analizler sonucunda katılımcıların cinsiyetleri bireysel yaratıcılık ile arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuç Kanbur (2015), Akça ve Beydilli (2018), Altınışık (2019)'un sonuçları ile benzerlik göstermemektedir. Bununla birlikte yapılan analizler sonucunda kadın katılımcıların bireysel yaratıcılıklarının erkek katılımcılara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu nedenle kadın çalışanlar yaratıcılık konusunda desteklenerek misafir memnuniyeti, hizmet kalitesi ve çalışan performansını artırma gibi konularda kadın çalışanlardan yararlanılmalıdır. Çalışanların medeni durumları ile bireysel yaratıcılık ile arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu sonuç

Mahmutoğlu (2022)'un çalışmasını desteklemekte ancak Kanbur (2015)'in sonuçları ile örtüşmemektedir. Çalışanların medeni durumları ile hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. İştin (2018)'in çalışmasında sorumluluk ve empati boyutunun medeni durum ile arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiş, güven verme ve özen gösterme boyutu ile arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Çalışanların medeni durumları ile hata toleransı ile arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Katılımcıların yaşları ile bireysel yaratıcılık ile arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuç Kanbur (2015)'in çalışmasını desteklemektedir. Ancak Mahmutoğlu (2022), Altınışık (2019)'un çalışmalarında yaş ile yaratıcılık ile arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktır. Yapılan analiz sonucunda genç çalışanların bireysel yaratıcılık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu nedenle otel işletmeleri arasında rekabet avantajı sağlayabilmek için genç çalışanlara daha fazla fırsat verilerek yenilikçi fikirlerin ortaya çıkması teşvik edilmelidir. Katılımcıların yaşları ile hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. İştin (2018)'in çalışmasında sorumluluk ve empati boyutunun yaş ile arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüş, güven verme ve özen gösterme boyutu ile arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Mansour ve Nusairat (2012) yaşın işle ilgili tutumlar ve hizmet kalitesi arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolü olduğunu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaşları ile hata toleransı arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. 16-25 yaş katılımcıların 26-35 yaş katılımcılara göre bireysel yaratıcılık düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuca göre genç çalışanların otel işletmelerine yeni ve farklı yöntemler getirebileceği göz ardı edilmemeli ve genç çalışanlara daha çok şans verilmelidir. Eğitim durumu lisans ve üzeri düzeyinde olan katılımcıların eğitim durumu lise düzeyinde olan katılımcılara göre bireysel yaratıcılık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç Altınışık (2019)'un araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Katılımcıların eğitim durumu ile hizmet kalitesi arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Ancak bu sonuç İştin (2018)'in sonuçları ile örtüşmemektedir. Ancak Mansour ve Nusairat (2012) eğitim durumunun işle ilgili tutumlar ve hizmet kalitesi arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolü olduğunu tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi yüksek olan çalışanların hizmet kalitesi algıları da yüksek olduğu görülmektedir. Otel işletmeleri, çalışanlarının eğitimine ve kendilerini geliştirmelerine olanak sağlamalı ve onları bu konuda desteklemelidir. Eğitim durumu ilkokul ve önlisans düzeyinde olan katılımcıların, eğitim durumu lise düzeyinde olan katılımcılara göre hata toleransı algı düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Sektörde çalışma süresi ile katılımcıların bireysel yaratıcılık düzeyleri Kanbur (2015)'in çalışmasının sonuçları ile örtüşmektedir. Sektörde çalışma süresi 10 yıl ve üzeri olan çalışanların, sektörde çalışma süresi 5-9 yıl olan katılımcılara göre bireysel yaratıcılık düzeylerinin ve hata toleransı algılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sektörde çalışma süresi ile katılımcıların hizmet kalitesi düzeylerinin İştin (2018)'in çalışması ile benzerlik göstererek farklılaşmadığı görülmüştür.

Otel çalışanlarının çalıştığı departmana göre yaratıcılık düzeylerinin farklılık gösterdiği görülmüştür ve Altınışık (2019), Mahmutoğlu (2022)'un sonuçlarını desteklemektedir. Yapılan analiz sonucunda ön büro ve diğer departman çalışanlarının servis departmanında çalışanlara göre bireysel yaratıcılık düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuç özellikle misafirle doğrudan iletişimde olan ön büro çalışanlarının hizmet sunumunda farklılık yaratması açısından önem arz etmektedir. Ön büro

departmanında çalışanların mutfakta çalışanlara göre hizmet kalitesi düzeylerinin daha yüksek olduğu ayrıca ön büro ve diğer departman çalışanlarının servis departmanında çalışanlara göre hizmet kalitesi düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Oda kahvaltı konseptinde hizmet veren çalışanların birkaç konsept birlikte hizmet veren çalışanlara göre bireysel yaratıcılık düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Oda kahvaltı ve her şey dahil konseptinde hizmet veren çalışanların birkaç konsept birlikte hizmet veren çalışanlara göre hizmet kalitesi düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuç hizmet çeşitliliğinin artmasının çalışanlar üzerindeki yükü artırarak hizmet kalitesini düşürmesinden kaynakla bilmektedir. Bundan dolayı birkaç konsept birlikte hizmet veren işletmeler çalışanların iş yükünü dengelenmeli ve çalışanlara her konsept için ayrı ayrı eğitimler vermelidir.

Otel yöneticileri çalışanların yaratıcılıklarını ortaya çıkarabilmeleri için onlara gerekli fırsatları vermeli ve desteklemelidir. Çalışanların yaratıcılık düzeyleri işe alım aşamasından itibaren düzenli olarak ölçülmeli, takibi yapılmalı ve yaratıcılığı engelleyen faktörler tespit edilerek ortadan kaldırılmalıdır. Böylelikle çalışanların yaratıcılıklarını ortaya çıkarabileceği uygun ortam sağlanmış olmaktadır. Otel işletmeleri, misafirlerin aldıkları hizmeti değerlendirmeye yönelik düzenli ölçümler yapmalıdır. Bununla birlikte çalışanların kendi sundukları hizmetlerin değerlendirmesini yapan ölçümler yaparak iki ölçüm sonucunun ne düzeyde örtüştüğü veya farklılaştığı konusunda değerlendirme yapılabilir. Değerlendirme sonucuna göre otel yönetimi, hizmet kalitesini arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmalıdır. Otel yöneticileri hataların önlemeyeceğini kabul etmeli ve hataları gerek gelişim gerekse eksikliklerin giderilmesi için bir ders olarak görmelidir. Çalışanların çoğu, yeni şeyler denemekten ve hata yapmaktan korkmaktadır. Bu noktada yöneticiler çalışanlarına hata yapanların, yeni şeyler deneyenlerin cezalandırılmayacağı algısını aşılamalıdır. Otel işletmeleri hata kültürü, hata toleransı kavramlarını ve uygulamalarını yönetim felsefelerine dahil ederek çalışanlar tarafından bu felsefenin algılanmasını sağlamalıdır. Otel işletmeleri eğitimli, yeniliğe ve kendini geliştirmeye açık personel istihdam ederek örgüt yaratıcılıklarının artmasına katkı sağlayabilir.

Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda gelecekte bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara ve işletmelere yönelik öneriler aşağıda sıralanmıştır.

- Kuşadası'nda bulunan 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde gerçekleştirilen bu çalışma gelecek çalışmalarda Kuşadası'nda bulunan diğer konaklama işletmeleri de araştırma kapmasına dahil edilerek elde edilen sonuçlar ile karşılaştırılabilir.
- Kuşadası'nda faaliyet gösteren yiyecek ve içecek işletmeleri, seyahat acentaları, farklı destinasyonlardaki otel işletmeleri, seyahat acentaları, yiyecek ve içecek işletmeleri çalışanları üzerinde gerçekleştirilecek benzer bir çalışma özellikle hata toleransı değişkenin etkisini ve önemi turizm alanında daha doğru bir şekilde ele alınmasını sağlayabilir.
- Gelecek araştırmalarda hata toleransı kavramının farklı sektörler üzerinde de ele alınması gerek literatüre gerekse yöneticilere farklı bakış açısı ve yönetim anlayışı kazandırabilir.
- Bu çalışma kapsamında nicel araştırma ve anket yönteminden yararlanılmıştır. Gelecek çalışmalarda görüşme, odak grup çalışması gibi nitel araştırma

yöntemleri veya karma yöntem kullanılarak benzer şekilde ele alınması değişkenler hakkında daha derinlemesine çıkarımlar yapılmasını sağlayabilir.

- İşletmeler çalışanlarına hata yönetimi eğitimi vererek işletmede hata yönetimi, hata toleransı kültürü oluşturmalı, çalışanların hata yapmaktan korkmamaları sağlanmalıdır.
- Çalışan eğitimine yatırım yapılarak, hizmet kalitesinin artırılması için düzenli eğitim programları oluşturulmalıdır.
- Çalışanların iş yükü dengelenerek hizmet kalitesi düşüşü engellenmelidir.
- Çalışanlara yaratıcılıklarını gösterebilmeleri için fırsatlar sunulmalı ve çalışanlar bu konuda teşvik edilmelidir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma Doç.Dr. Gülnur Karakaş Tandoğan danışmanlığında 2023 tarihinde tamamladığımız "Otel İşletmelerinde Psikolojik Güçlendirmenin Bireysel Yaratıcılığa ve Hizmet Kalitesine Etkisinde Hata Toleransının Rolü Üzerine Bir Araştırma" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. *Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.* * Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50), Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "A research on the role of mistake tolerance in the effect of psychological empowerment on individual creativity and service quality in hotels", supervised by Assoc. Prof. Gülnur Karakaş Tandoğan Ph.D. Dissertation, Aydın Adnan Menderes University, Aydın/Türkiye, 2023). *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.* * Ethics committee approval is not required for the study.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Kaynakça | References

Ache, P. (2000). Vision And Creativity—Challenge For City Regions. *Futures, 32*(5), 435-449.

Akbaba, A., & Kılınç, İ. (2001). Hizmet Kalitesi ve Turizm İşletmelerinde Servqual Uygulamaları. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 12*(2), 162-168.

Akça, İ., & Beydilli, E. T. (2018). İş Stresi Ve Yaratıcılık Süreci İlişkisi: Kütahya'daki Mutfak Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(Ek1), 283-307..

Akgöz, E., & Krasnikova, D. (2020). Konaklama İşletmelerinde Hizmet Hatası Telafi Stratejilerinin Kurumsal İtibara Etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13*(3), 446-461.

Aksüzek, S. (2008). İşletmelerde Rekabet Avantajı Olarak Yaratıcı Düşünceden. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara.

Akyüz, B. (2015). Örgütsel Sessizlik ve Bireysel Yaratıcılık Performansı İlişkisi: Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü. *Dumlupinar University Journal of Social Science/Dumlupinar Üniversitesi Soysyal Bilimler Dergisi*(44), 207-216.

Altınışık, D. (2019). Otel İşletmelerinde Örgüt İkliminin Örgütsel Yaratıcılığa Etkisi: İzmir'deki Dört Ve Beş Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Aydın.

Al-Ababneh, M. M. (2017). Service Quality In The Hospitality Industry. *Journal Of Tourism & Hospitality, 6*(1).

Amabile, T. M. (1997). Motivating Creativity In Organizations: On Doing What You Love and Loving What You Do. *California Management Review, 40*(1), 39-58.

Arslan, F. (2019). Lider Desteğinin Çalışanların Yaratıcılığına Etkisi: Otel İşletmeleri Yiyecek-İçecek Alanlarında Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24*(4), 783-791.

Barlett, M. S. (1954). A Note On The Multiplying Factors For Various Chi Square Approximations. *Journal of The Royal Statistical Society*(16), 296-298.

Bhandari, M. S., Tsarenko, Y., & Polonsky, M. J. (2007). A Proposed Multi-Dimensional Approach To Evaluating Service Recovery. *Journal of Services Marketing, 21*(3), 174-185.

Bitner, M. J., Booms, B. H., & Tetreault, M. S. (1990). The Service Encounter: Diagnosing Favorable And Unfavorable İncidents. *Journal of Marketing, 54*(1), 71-84.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar Ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*(32), 470-783.

Canal, B. (2017). Örgütsel Özdeşleşmenin Bireysel Yaratıcılık Üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Nevşehir.

Carmeli, A., & Sheaffer, Z. (2008). How Learning Leadership And Organizational Learning From Failures Enhance Perceived Organizational Capacity To Adapt To The

Task Environment. The *Journal of Applied Behavioral Science, 44*(4), 468-489.

Cengiz, E., Acuner, T., & Baki, B. (2007). Örgütsel Yaratıcılığı Belirleyen Faktörler Arası Yapısal İlişkiler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(1), 98-121.

Çiçek, R., & Doğan, İ. C. (2009). Müşteri Memnuniyetinin Artırılmasında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma: Niğde İli Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11*(1), 199-217.

De Dreu, C. K. (2010). Human Creativity: Reflections On The Role Of Culture. *Management And Organization Review, 6*(3), 437-446.

Demiray, G. (2023). Bilgi Uçurma (Whıstleblowıng) Algısına Yönelik Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(2), 636-654.

Dörtyol, İ. T. (2014). *Ulusal Kültür Perspektifinden Hizmet Kalitesi Ve Müşteri Değeri.* İstanbul: Beta Basım Yayım.

Ellis, S., & Davidi, I. (2005). After-Event Reviews: Drawing Lessons From Successful And Failed Experience. *Journal of Applied Psychology, 90*(5), 857-871.

Frese, M., & Keith, N. (2015). Action Errors, Error Management, And Learning In Organizations. *Annual Review of Psychology*(66), 661-687.

Genç, R. (2009). *Uluslararası Otel Ve Restoran Yönetiminde İnsan.* İstanbul: Beta Basım Yayım.

Guchait, P., Han, R., Wang, X., Abbott, J., & Liu, Y. (2019). Examining Stealing Thunder As A New Service Recovery Strategy: Impact On Customer Loyalty. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 31*(2), 931-952.

Guchait, P., Simons, T., & Paşamehmetoğlu, A. (2016). Error Recovery Performance: The Impact Of Leader Behavioral Integrity And Job Satisfaction. *Cornell Hospitality Quarterly, 57*(2), 150-161.

Gürbüz, E., & Ergülen, A. (2006). Hizmet Kalitesinin Ölçümü Ve Grönroos Modeli Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(35), 173-190.

Hançer, M. (2017). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Çalışanların Hizmet Kalitesi Algılamaları: Tokat İli Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Tokat.

İştin, A. E. (2018). Örgütsel Destek Algısının Hizmet Kalitesine Etkisinde Personel Güçlendirmenin Aracılık Rolü: Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Mersin.

Kabir, H., & Carlsson, T. (2010). Service Quality – Expectations, Perceptions And Satisfaction About Service Quality At Destination Gotland – A Case Study. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gotland Üniversitesi, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı*. İsveç.

Kaiser, H. F. (1970). A Second Generation Little Jiffy. *Psychometrika*(35), 401-415.

Kalyoncuoğlu, S., & Faiz, E. (2016). Hizmet Kalitesinin Kurumsal İmaja Etkisi: Kamu Ve Özel Mevduat Bankalari Üzerinde Bir Araştirma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17*(1), 67-103.

Kanbur, E. (2015). Çalışanların Bireysel Yaratıcılık Düzeylerinin İç Girişimcilik Performansları Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü. *Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Tokat.

Karaatlı, M. (2018). Verilerin Düzenlenmesi Ve Gösterimi, Editör: Şeref Kalaycı, Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (Ss: 1-47), 8. Baskı. Ankara: Dinamik Akademi Yayın Dağıtım.

Karcıoğlu, F., & Kaygın, E. (2013). Dönüştürücü Liderlik Anlayışının Yaratıcılığa Ve Yeniliğe Etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,, 4*(5), 99-111.

Kerse, G. (2013). Personel Güçlendirme İle Bireyin Yaratıcılık Algısı Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Erzurum.

Keskin, E., Demiray, G., & Demir, H. (2023). Otel Yöneticilerinin Turizm Eğitimine Yönelik Algıları. *23. Ulusal Turizm Kongresi "Turizm Eğitimi"* (S. 608-623). Ankara: Detay Yayıncılık.

Kıngır, S. (2006). Bir Hizmet İşletmesiolarak Beşyıldızlı Otel İşletmelerindeki Yönetsel Sorunlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(15), 457-481.

Koçoğlu, C. M., & Aksoy, R. (2012). Hizmet Kalitesinin Servperf Yöntemi İle Ölçülmesi: Otobüs İşletmeleri Üzerinde Bir Uygulama. *Akademik Bakış Dergisi, 29*(1), 1-20.

Loo, P. T., Boo, H. C., & Khoo-Lattimore, C. (2013). Rofiling Service Failure And Customer Online Complaint Motives In The Case Of Single Failure And Double Deviation. *Journal of Hospitality Marketing & Management, 22*(7), 728-751.

Magnini, V. P., & Ford, J. B. (2004). Service Failure Recovery İn China. *International Journal Of Contemporary Hospitality Management., 16*(5), 279-286.

Mahmutoğlu, Z. (2022). Turizm Sektörü Çalışanlarının Kariyer Uyum Yeteneğinin Bireysel Yaratıcılığa Etkisi (Alanya Otelleri Örneği). *Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Eskişehir.

Mansour, K., & Nusairat, F. (2012). The effect of work-related attitudes on the quality of service delivered by call centers. IJAR-BAE, 1(1), 1-16.

Mucuk, İ. (2001). *Pazarlama İlkeleri.* İstanbul: Türkmen Kitabevi Genişletilmiş 13. Basım.

Naktiyok, A. (2004). *İç Girirşimcilik.* İstanbul: Beta Yayınları.

Nguyen, D. T., & Mccoll-Kennedy, J. R. (2003). Diffusing Customer Anger In Service Recovery: A Conceptual Framework. *Australasian Marketing Journal (Amj), 11*(2), 46-55.

Odabaşı, Y. (2004). *Satısta Ve Pazarlamada Müsteri Iliskileri Yönetimi, 4.Baskı.* İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Onur, D., & Zorlu, T. (2017). Yaratıcılık Kavramı İle İlişkili Kuramsal Yaklaşımlar. *Itobiad: Journal Of The Human & Social Science Researches, 6*(3), 1535-1552.

Öztürk, Y., & Seyhan, K. (2005). Konaklama İşletmelerinde Sunulan Hizmet Kalitesinin Artırılmasında İşgören Eğitiminin Yeri Ve Önemi. *Gazi Üniversitesi Ticaret Ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*(1), 121-140.

Pallant, J. (2016). *Spss Kullanma Kılavuzu Spss İle Adım Adım Veri Analizi. (Çev. Balcı, S. Ve Ahi, B.)* . Ankara: Anı Yayıncılık (Eserin Orijinali 2015'te Yayımlandı).

Samen, S. (2008). İşletmelerde Yaratıcılığın Önemi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17*(2), 363-378.

Şeker, S. T. (2018). Bankacılık Sektöründe Hizmet Hatası. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Balıkesir.

Taştan, S. B. (2016). Psychological Capital: A Positive Psychological Resource And İts Relationship With Creative Performance Behavior. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(2), 101-118.

Tekeli, H. (2001). *Turizm Pazarlaması Ve Planlaması.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Torun, E. (2009). Dr. Sami Ulus Çocuk Hastalıkları Hastanesinde Beklenen Ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Servqual Ölçeği İle Değerlendirilmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü*. Bolu.

Töremen, F. (2003). *Yaratıcı Okul Ve Yönetimi.* Kuram Ve Uygulamada.

Tse, C. E., & Ho, S. C. (2009). Service Quality In The Hotel Industry: When Cultural Contexts Matter. *Cornell Hospitality Quarterly, 50*(4), 460-474.

Türkoğlu, A. (2007). Hizmet Hatasının Telafisi Ve Müşteri Tatmini Üzerindeki Etkileri: Kktc'deki Dört Ve Beş Yıldızlı Otel Ve Tatil Köylerinde Yapılan Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara.

Tütüncü, Ö. (2013). Konaklama İşletmelerinde Uluslararası Kalite Yönetim Sistemleri. N. Kozak İçinde, *Konaklama Hizmetlerinde Kalite Yönetimi* (S. 124-143). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Uyar, M. (2018). Hata Yönetim Anlayışı, İç Denetim Etkinliği Ve Öz Yetkinliğin Muhasebecilerin Hata İşleme Davranışına Etkileri Üzerine Keşifsel Bir İnceleme. *Third Sector Social Economic Review, 53*(3), 759-776.

Wang, X., Wen, X., Paşamehmetoğlu, A., & Guchait, P. (2021). Hospitality Employee's Mindfulness And Its Impact On Creativity And Customer Satisfaction: The Moderating Role Of Organizational Error Tolerance. *International Journal Of Hospitality Management, 94, 102846.*, 1-11.

Weinzimmer, L. G., & Esken, C. A. (2017). Learning From Mistakes: How Mistake Tolerance Positively Affects Organizational Learning And Performance. *The Journal Of Applied Behavioral Science, 53*(3), 1-27.

Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi Ve Geçerlilik: Keşfedici Ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*(46), 74-85.

Yılmaz, A., & İraz, R. (2013). Örgütsel Yaratıcılık Kültürü Bağlamında Çalışanların Yaratıcılık Yönetimine İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi:Konya İli Devlet Ve Katılım Bankaları Örneği. *International Journal Of Social Science, 6*(5), 829-855.

Zengin, E., & Erdal, A. (2000). Hizmet Sektöründe Toplam Kalite Yönetimi. *Journal Of Qafqaz University, 3*(1), 43-46.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1853-1870 | Araştırma Makalesi

Türkiye'de İmalat Sanayii Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet Analizi: Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sektörü Üzerine Bir Uygulama

Ülker Çam Karakaş [1]

Öz

İmalat sanayii sektörleri bir ekonominin reel üretim kapasitesini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Sektör, üretim performansı, istihdam katkısı, katma değer oluşturma, milli gelire olan etkisi gibi açılardan da önemlidir. İmalat sanayii sektörlerinin güçlü bir performans göstermesi ülkenin istikrarlı bir ekonomik büyüme sergilemesi için anahtar rol oynamaktadır. Ekonomiye doğrudan ve dolaylı katkıları nedeniyle, imalat sanayii sektörlerinin dikkatli bir şekilde takip edilmesi gerekmektedir. 23 farklı alt sektörden oluşan imalat sanayii sektörleri içerisinde yer alan kağıt ve kağıt ürünleri sektörü de önemli bir ekonomik paydaştır. Emek yoğun bir arka plandan sermaye yoğun üretim sürecine doğru bir evrim barındırmaktadır. Çalışmada, 2016-2023 yılı verilerinden hareketle Türkiye'deki imalat sanayii alt sektörü olan kağıt ve kağıt ürünleri sektörünün piyasa yapısı CR_4 ve CR_8 yoğunlaşma endeksi, Herfindahl-Hirschman endeksi ve entropi endeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, literatüre ve beklentilere paralel olarak düşük yoğunluklu rekabetçi bir sektör sonuçlarını ortaya koymaktadır. Mikro ve küçük ölçekli firmaların toplam sektör içerisindeki payı yüksek ancak toplam hasıla içindeki payı oldukça düşüktür. Orta ve büyük ölçekli firmaların ise firma sayısı olarak az olmalarına karşın toplam hasıla üretimindeki paylarının yüksek olduğu görülmektedir. Ancak, elde edilen bulgulardan çıkan sonuca göre, mikro ve küçük ölçekli firmaların yoğunlaşma düzeylerinin düşük ve rekabet düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Orta ve büyük ölçekli firmalarda ise orta düzey yoğunlaşma ve monopollü rekabet şartlarını taşımaktadır. Sonuç olarak, firma ölçeklerine bağlı olarak yoğunlaşma farklılığı ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın sonuç kısmında bunun nedenlerine ilişkin görüşler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kağıt Sektörü, İmalat Sanayi, Yoğunlaşma endeksi, Herfindahl-Hirschman endeksi, Entropi endeksi

Çam Karakaş, Ü. (2025). Türkiye'de İmalat Sanayii Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet Analizi: Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sektörü Üzerine Bir Uygulama. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1853-1870. https://doi.org/10.15869/itobiad.1638242

Geliş Tarihi	12.2.2025
Kabul Tarihi	20.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr.Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Gemerek MYO, Türkiye, ulkercam@cumhuriyet.edu.tr, ORCID:0000-0001-6005-2556

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1853-1870 | Research Article

Concentration and Competition Analysis in the Turkish Manufacturing Industry: A Case Study on the Paper and Paper Products Sector

Ülker Çam Karakaş [1]

Abstract

Manufacturing industries are crucial for showing the real production capacity of an economy. The sector is also important in terms of production performance, employment contribution, value-added generation, and its impact on national income. A strong performance of manufacturing industries plays a key role in ensuring stable economic growth for a country. Due to their direct and indirect contributions to the economy, manufacturing industries need to be carefully monitored. The paper and paper products sector, which is part of the manufacturing industries consisting of 23 different sub-sectors, is also a significant economic contributor. It has evolved from a labor-intensive background to a capital-intensive production process. This study analyzes the market structure of the paper and paper products sector, a sub-sector of manufacturing industries in Turkey, from 2016 to 2023, using CR_4 and CR_8 concentration indices, Herfindahl-Hirschman Index and the Entropy Index. The findings reveal a low-intensity, competitive sector, in line with the literature and expectations. The share of micro and small-scale firms within the total sector is high, but their share in total revenue is quite low. In contrast, although medium and large-scale firms are fewer in number, their share in total revenue production is significantly higher. However, the findings indicate that micro and small-scale firms have low concentration levels and high competition levels. On the other hand, medium and large-scale firms exhibit a moderate level of concentration and conditions of monopolistic competition. As a result, differences in concentration levels emerge depending on firm sizes. In the conclusion section of the study, the reasons for this phenomenon are discussed.

Keywords: Paper Products Sector, Manufacturing Industry, Concentration Index, Herfindahl-Hirschman Index, Entrophy Index

Çam Karakaş, Ü. (2025). Concentration and Competition Analysis in the Turkish Manufacturing Industry: A Case on the Paper and Paper Products Sector. *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 14(3), 1853-1870. https://doi.org/10.15869/itobiad.1638242

Date of Submission	12.02.2025
Date of Acceptance	20.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1]Assistant Prof.Dr, Sivas Cumhuriyet University, Gemerek Vocational School, Türkiye, ulkercam@cumhuriyet.edu.tr, ORCID:0000-0001-6005-2556

1.Giriş

Türkiye, ekonomik büyümesini sürdürebilmek ve uluslararası rekabette güçlü bir konum elde edebilmek için imalat sanayii sektörlerine büyük önem vermektedir. İmalat sanayii, ekonominin temel taşlarından biri olup, üretim kapasitesinin yanı sıra istihdam, ihracat ve katma değer yaratma açısından da kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin imalat sanayiinin çeşitliliği, tekstil, otomotiv, gıda, kimya, elektronik ve daha birçok sektörde geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu çeşitlilik, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamada önemli bir faktördür.

Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği için oldukça önemli olan imalat sanayii, son yıllarda modernizasyon ve dijitalleşme süreçlerine büyük bir ivme kazandırmıştır. Endüstri 4.0 uygulamaları, üretim süreçlerinin daha verimli hale gelmesini sağlamış, ancak aynı zamanda sektördeki rekabeti artırmıştır. Özellikle otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinde, Türk üreticiler uluslararası pazarlarda güçlü bir yer edinmiştir. Diğer taraftan, gıda ve tekstil sektörleri de Türkiye'nin en önemli ihracat kalemlerinden biridir. Örneğin 2024 yılı için bu iki sektörün ihracat toplamı toplam ihracatın yaklaşık %20'lik bir bölümüne denk gelmektedir (TÜİK, 2025). Ancak, Türkiye ekonomisinin ihracat performansına bakıldığında, bu performansın ağırlıklı olarak düşük, düşük-orta ve düşük ileri teknolojilerle üretim yapan sektörlere dayandığı görülmektedir. OECD ülkeleri arasında, teknoloji yoğunluğu düşük ihracat yapısı açısından Türkiye ortalamanın altında kalmaktadır. İhracatın ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği için ileri teknoloji, Ar-Ge içerikli üretim ve teknoloji transferi ve benzeri geliştirici desteklere gereksinim olduğu görülmektedir (Konak, 2018, s.70-76). Bu veriler ile Vernon'un (1992, s.415-418) ABD ekonomisi için ortaya koyduğu bilgiler örtüşmektedir. Bahse konu çalışmada, ABD üretim sektöründeki dış ticarete konu ürünlerin inovasyona bağlı olarak gelişim trendi analiz edilmektedir.

Bunun yanı sıra, Türkiye'deki imalat sanayii, maliyetlerin ve iş gücü verimliliğinin optimize edilmesi gibi önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Yüksek enerjide dışa bağımlılık, döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve finansman sorunları gibi faktörler, sektördeki oyuncuları rekabetçi kalabilmek adına daha yenilikçi çözümler aramaya yönlendirmektedir. Özellikle ihracata dayalı büyüme stratejileri, Türkiye'nin imalat sanayii sektörlerinin dünya pazarlarında daha etkin bir oyuncu olmasını sağlayabilir. Bu sektörün güçlü bir geleceğe sahip olabilmesi için, sürdürülebilir üretim yöntemleri, çevresel etkilerin minimize edilmesi ve Ar-Ge yatırımlarının artırılması gerekmektedir. Posner (1961, s.323) bu süreci uluslararası ticaretin ülkeler için ayırt edici ve ticarette rol kapma sürecinde önemli bir aşama olduğuna değinmektedir. Teknolojinin ticarette avantaj sağlayıcı bir bileşen olarak kabul edilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin imalat sanayiinin, sadece iç pazarda değil, küresel düzeyde de daha fazla söz sahibi olabilmesi için bu stratejik alanlarda ilerlemesi önemlidir. Bu noktaya ilişkin bir diğer önemli nokta ise imalat sanayii sektörlerinin üretim araçlarının teknolojik içeriğinin artırılması ve bunun sonucunda nihai ürünün hem miktar hem de teknoloji yoğun ve katma değer açısından daha verimli hale getirilmesinin sağlanmasıdır. Konak (2018, s.76) su tür bir üretim yapısı dönüşümünün hem sektörün hem de ülkenin genel üretim yapısının dönüştürülmesinde önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Bilgin & Berber (2020, s.413) Türkiye'deki dış ticaret ve imalat sanayii sektörlerinin yapısına ilişkin yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye'nin düşük ve orta düzey teknoloji yoğunluklu

bir üretim yapısının olduğu ve ihracatın da bu nedenle benzer bir trend izlediğini, buna karşın yüksek teknoloji içerikli ithalat yapısının ağırlığını koruduğunu ortaya koymuşlardır. Bunun sonucunda sürdürülebilir olmayan bir dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalınması kaçınılmaz olmaktadır.

İmalat sanayii sektörleri içerisinde yer alan ve işlem hacmi, ciro, karlılık ve dış ticaret hacminden ziyade yaygınlık ve istihdam katkısı açısından önemli bir yer tutan sektörlerden biri Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri sektörüdür. Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri sektörü, Türkiye'nin imalat sanayiinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu önem, sektörün teknoloji ve Ar-Ge içeriğinden, toplam ihracat payından yahut milli gelire olan katkısından değil; sektörün tüm Türkiye sathına yayılmış olmasından, 3 bin 500'ün üzerinde farklı ölçek büyüklüğüne sahip girişimcinin yer almasından, niteliğine bakmaksızın sadece işletmelerde ücretli istihdam edilen 100 bin dolayınca çalışanından kaynaklanmaktadır (İSO, 2018, s.1-2, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022, s.8-27). Sektör, hem iç pazara sağladığı katkı hem de ihracat potansiyeli ile büyük bir ekonomik paya sahiptir. Türkiye, kâğıt ve kâğıt ürünleri üretiminde bölgesel bir güç olma yolunda ilerlemektedir. Sektör, hem sanayi hem de günlük yaşam için temel gereksinim maddelerini üretmektedir; bu ürünler arasında yazılı kâğıt, ambalaj kâğıdı, gazete kâğıdı, hijyenik kağıtlar ve diğer çeşitli kâğıt ürünleri yer almaktadır. Kâğıt üretimi, hammadde temini açısından orman ürünlerine ve geri dönüşüm malzemelerine dayanmaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022, s.8-27). Türkiye, bu alandaki orman varlığını artırma ve geri dönüşüm oranlarını yükseltme konusunda çeşitli adımlar atmıştır. Son yıllarda, çevre dostu üretim yöntemlerine olan ilgi artmış, sürdürülebilirlik ve geri dönüşüm uygulamaları sektördeki önemli trendlerden biri haline gelmiştir. Ayrıca, teknolojik gelişmeler ve üretim süreçlerindeki yenilikler, verimlilik ve kaliteyi artırırken, maliyetleri de azaltmaktadır. Ancak, tüm gelişmelere ve ölçek ekonomisine rağmen kâğıt sektörü benzer emek yoğun sektörlerle birlikte (mobilya, dericilik, tekstil, ağaç-mantar, basım-yayın ve saraciye) sektörleri ile birlikte düşük teknoloji yoğun sektörler arasında yer almaya devam etmektedir (Bolkan & Kaplan, 2020, s.1015).

Türkiye'nin kâğıt ve kâğıt ürünleri sektörü, güçlü üretim kapasitesine sahip olmasına rağmen, hammadde temininde dışa bağımlılığı ve enerjideki maliyet artışları gibi zorluklarla karşı karşıyadır (Bıtrak, 2023, s.1043-1045). Buna karşın, özellikle ambalaj kâğıdı ve hijyenik kâğıt ürünleri ihracatı, Türkiye'nin sektördeki en güçlü büyüme alanlarını oluşturmakta olup, küresel pazarda rekabet edebilme yeteneğini artırmaktadır. Sektördeki en önemli gelişmelerden biri, dijitalleşme ve otomasyon süreçlerinin üretim süreçlerine entegrasyonudur. Bu sayede, üretim daha verimli hale gelmiş, sürdürülebilirlik konusunda yapılan yatırımlar artmıştır. Bu sektördeki gelişmeler, Türkiye'nin ekonomisine sağladığı katkıyı güçlendirirken, global pazarda daha etkin bir oyuncu olma potansiyelini de artırmaktadır.

İmalat sanayii sektörleri içinde yer alan alt sektörlerin bir kısmı Türkiye'nin toplam ihracat hacmi içindeki payı nedeniyle (ana metal sanayii, tekstil-konfeksiyon, motorlu kara taşıtları gibi), bir kısmı ithalatı sınırlandırıcı yerli üretim katkısı nedeniyle (gıda, plastik, cam eşya ürünleri, kimya ürünleri gibi), bir kısmı toplam üretim kapasitesi nedeniyle (mobilya, elektrikli teçhizat vb), bir kısmı teknoloji ve inovasyon içerikli katma değer oluşturan sektörler olması nedeniyle (elektronik, bilgisayar, optik, makine ekipmanları gibi) ve bir kısmı da istihdam payı nedeniyle (gıda-içeçek, kağıt ve müstahsalları, ağaç ürünleri, deri ve benzeri) önem arz eden sektörlerdir. Bazı sektörler

birden fazla açıdan ekonominin farklı yönlerine doğrudan ve dolaylı katkı sunmaktadırlar. Bu sektörler içinde Türkiye geneline bölge farklılığı olmaksızın yayılmış olan irili ufaklı 3 bin 500'e yakın işletme ile kâğıt sektörü dikkat çekici bir konumdadır. Ağırlıklı olarak geri dönüşümü de içinde barındıran ve nitelikli olmayan işgücüne hitap eden yönü ağır basan sektörün istihdam başta olmak üzere birden fazla alanı etkilediğini söylemek mümkündür.

İmalat sanayii sektörlerinin dış ticarete olan etkisi, sektör içinde yer alan firmaların ekonomik ve finansal performans ölçümleri (belirli büyüklükte olan firmalar için), sektörün geri dönüşüm prosesi içindeki etkinliği gibi farklı alanlarda akademik ve sektörel çalışmalar bulunmaktadır. Ancak, sektörün ölçeğe göre detaylandırılması ve toplam firma sayısına ve hasılalarına göre yoğunlaşma ve rekabetçiliğinin ölçümüne ilişkin analiz oldukça azdır. Bu bağlamda, bu çalışma diğer çalışmalardan ayrışmaktadır. Ölçümde, hesaplamaları birbirine benzer olmakla birlikte detaylarda ayrışan 4 farklı yönteme yer verilmiştir. Buradan hareketle elde edilen sonuçlar, literatüre, sektöre ilişkin referans kaynağı niteliğinde detaylı bilgi sağlamaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de imalat sanayii sektörleri arasında özellikle istihdam ve yaygınlık açısından önemli bir yer tutan Kağıt ve Kağıt Ürünleri sektörünün rekabet ve yoğunlaşma açısından analizini içermektedir. Çalışmada, sektöre ilişkin genel bilgiler verildikten sonra ilgili literatüre değinilmiş ve ölçek düzeyine göre detay sektör bilgileri tablo halinde verilmiştir. Analizlerde CR_4 ve CR_8 yoğunlaşma analizi, HHI ve Entropi endekslerine göre bir değerlendirme yapılarak sektörün yapısına ilişkin genel bir görünüm ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında da sektörün ölçek yapısına, üretim yapısına ve imalat sanayii sektörleri arasındaki payına ve analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre bir değerlendirme yapılmıştır.

2.Türkiye'de İmalat Sanayii ve Kağıt-Kağıt Ürünleri Sektörü

Türkiye'de imalat sanayii sektörleri, reel sektör üretimi açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir. Milli gelir içindeki payı açısından toplam Gayri Safi Milli Hasılanın %20'sine yakını bu sektörlerden oluşmaktadır. Buna ek olarak toplam istihdam içinde imalat sanayii sektörlerinin üstlendiği istihdam payı da %30'lar düzeyindedir (Türkiye İş Kurumu, 2021, s.5-7). Ancak, imalat sanayii sektörlerinin etkisi sadece doğrudan değil aynı zamanda sektörün çarpan mekanizması ile diğer geri ve ileri besleme etkinliği ile çok daha yüksektir. Ancak, imalat sanayii sektörlerinin üretim kapasitesi, kapasite kullanım oranı, Ar-Ge ve inovasyon içerikli üretim, girdi ve ara mallarda ithalat bağımlılığı, kur istikrarı gibi açılardan değerlendirildiğinde kırılgan bir yapısının olduğu görülmektedir (Kundak & Aydoğuş, 2018, s.260-265). Bununla birlikte Türkiye imalat sanayii sektörlerinin kendi içlerinde teknolojik gelişmelere adaptasyon, Ar-Ge ve inovasyona yönelik çabalarının da genişlediği görülmektedir. Firmaların, uluslararası rekabete uyum sağlamak ve pazar paylarını korumak ve geliştirmek adına yapmış oldukları bu çabaların sektör performanslarını artırdığı görülmektedir (Güler & Kanber, 2011, s.62).

İmalat sanayii sektörleri Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tasnifine göre bakıldığında 23 alt kategoride belirlenmiş olup bu sınıflamaların içinde 17 numaralı koda sahip olan sektör kağıt ve kağıt ürünleri sektörü olarak belirlenmiştir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023, s.25). Sektör, çeşitli ağaç türlerinden üretilen selüloz üretimini, odun hamuru imalatını, kullanılmış kağıtların geri dönüşümünü, geri dönüştürülen atıkların karton, ambalaj

malzemesi, kağıt, temizlik ve hijyen malzemesi üretimini ve benzeri üretim sürecini kapsamaktadır (İSO, 2018, s.1-2).

Tarihsel sürecin içinden bakıldığında; Akkayan (1979, s.183-184); çalışmasını yaptığı dönemdeki imkan kısıtlarına rağmen dönemin şartlarına oranla oldukça kapsamlı bir sektör analizi yapmıştır. Bahse konu çalışmada, Türkiye'deki kağıt sektörünün tarihsel gelişimini verilerle ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, sektöre ilişkin üretim, dış ticaret, istihdam ve gelir hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Türkiye'de kağıt ve karton mamulleri üretimine ilişkin ilk kayıtların 15.yy kaynaklarında görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak, en belirgin bilgiler III.Selim Döneminde açılan kağıt fabrikasına ilişkindir ancak bu tesis 6 ay gibi kısa bir sürede tasfiye edilmiştir. İlerleyen dönemde 1848, 1890 ve 1912 dönemlerinde birkaç özel sektör girişimi olsa da mali durumlar nedeniyle bu tesisler kısa sürede kapatılmıştır. Cumhuriyet Döneminde ise 1928 yılında ilk tesisin kurulması için girişimde bulunulmuş, başarısız olunmuştur. 1934 yılında temelleri atılan SEKA kağıt fabrikası ise ilk üretimini 1936 yılında gerçekleştirmiştir. Daha sonra tesise ilave tesisler kurulmuş ve selüloz üretimi de eklenmiştir. Tümertekin (1961, s.105-124) dönemin şartlarına göre imalat sanayii sektörlerine ilişkin yapmış olduğu çalışmasında, Türkiye'nin toplam sanayii firmalarının %25'ini barındıran İstanbul genelinde 1960 yılı firma sayımına göre 22 adet sektör paydaşı firmanın faaliyette olduğunu ifade etmektedir. Yine, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başlayan sanayileşme hamlesinde kağıt sektörüne önemli bir kamu harcaması payı ayrıldığını ve İkinci ve Üçüncü plan döneminde sektöre ayrılan meblağın 10 kat arttığı görülmektedir (Gökçen, 1974, s.137-150). Ancak, Kumaş (2024, s.650-659) çalışmasında Türkiye'de 1927 yılında yapılan sanayii sayımında kağıt ve karton sektörü ile ilgili Türkiye genelinde 348 tesisin varlığını ortaya koymaktadır. Bu tesislerin 172'si 4 kişi ve altında çalışanı olan ve 176'sı 4 kişiden fazla çalışanı olan tesislerdir. Yine Türkiye genelinde 51 kişi ve üzerinde çalışanı olan 321 firmanın 7'si kağıt ve karton sektörü firmasıdır. Kaynaklarda yer alan verilerin birbirleriyle tam uyuşmaması söz konusu olmakla birlikte sektörün Türkiye imalat sanayii ve istihdam başlığının uzun süredir önemli bir paydaşı olduğu görülmektedir.

Kağıt ve kağıt mamulleri sektörü, Türkiye'de imalat sanayii sektörü içerisinde işlem hacmi, hasıla, ihracat gibi kalemlerde ön sıralarda olmamasına karşın tüm ülke genelinde atık hammadde toplanmasından üretimine kadar insan gücü ve yaygınlık açısından çok sayıda paydaşa sahip olan bir sektör olarak önemli bir konuma sahiptir. Sokak kağıt toplayıcılarından toplama merkezlerine kadar yerel arka planda önemli bir alana yayılmış durumdadır. Türkiye'de özellikle son dönemde yükselen geri dönüşüm bilinciyle birlikte artan bir işlem hacmine sahiptir. TC Merkez Bankası Sektör Verilerinden (TCMB, 2025) hareketle elde edilen rakamlar bunu doğrulamaktadır. Sektörde faaliyet gösteren firmaların mikro, küçük, orta ve büyük kategorilerine ayrıştırıldığı görülmektedir. Bu firmaların sayısının da yıllar itibariyle artışı oldukça dikkat çekicidir.

Tablo 1: Yıllara ve Ölçeğine Göre Firma Sayıları

Yıl/Ölçek	*Mikro*	*Küçük*	*Orta*	*Büyük*	*TOPLAM*
2009	950	521	175	61	1707
2011	899	598	197	87	1781
2013	896	657	254	105	1912
2015	891	709	320	137	2057
2017	984	846	305	130	2265
2019	1481	735	250	80	2546
2021	1709	1015	323	144	3191
2023	2201	1000	279	94	3547

Kaynak: TC Merkez Bankası 2025 yılı Reel Sektör Verilerinden derlenmiştir, (15.02.2025).

Tablo 1'de görüldüğü üzere, yıllar itibariyle firma sayılarında oldukça belirgin bir artışın olduğu TC Merkez Bankası Reel Sektör İstatistikleri verilerinden derlenen rakamlarda görülmektedir. Yaklaşık 15 yıllık bir dönem içerisinde, sektörde faaliyet gösteren mikro, küçük ve orta ölçekli firmaların sayısı 2 kat düzeyinde artış göstermiştir. Büyük ölçekli firma sınıfında ise artış olmakla birlikte belirgin bir dalgalanma göze çarpmaktadır. Bu durum, hesaplamada kullanılan çalışan personel sayısı kaynaklı olup istihdam sayıları değiştiğinde firma ölçeği de değişiklik gösterebilmektedir.

Tablo 2: Yıllara Göre Hasıla ve Firma Ölçek Oranları

		2009	***2011***	***2013***	***2015***	***2017***	***2019***	***2021***	***2023***
Mikro	Bürüt Satış Oranı	2,63	1,90	1,58	1,19	0,90	2,14	1,29	2,23
Mikro	Toplam Firma sayısına Oranı	55,65	50,48	46,86	43,32	43,44	58,17	53,56	61,58
Küçük	Bürüt Satış Oranı	10,66	9,91	9,55	7,25	7,87	10,06	9,05	10,71
Küçük	Toplam Firma sayısına Oranı	30,52	33,58	34,36	34,47	37,35	28,87	31,81	27,98
Orta	Bürüt Satış Oranı	20,04	16,72	16,59	14,78	14,79	18,81	13,90	16,79
Orta	Toplam Firma sayısına Oranı	10,25	11,06	13,28	15,56	13,47	9,82	10,12	7,81
Büyük	Bürüt Satış Oranı	66,67	71,46	72,28	76,79	76,43	68,99	75,76	70,27
Büyük	Toplam Firma sayısına Oranı	3,57	4,88	5,49	6,66	5,74	3,14	4,51	2,63

Kaynak: TC Merkez Bankası 2025 yılı Reel Sektör Verilerinden derlenmiştir, (15.02.2025).

Tablo 2'de yer alan bilgiler Türkiye'de kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren firmaların ölçek düzeylerini ve toplam hasıla üretimindeki paylarını göstermektedir. Yıllar itibariyle hem firma ölçeklerinde hem de ölçek-hasıla ilişkisinde belirgin dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Ancak, tablonun genelinden görünen ana bilgi ölçek ile hasıla arasında oldukça zıt bir ilişkinin varlığıdır. Örneğin, 2009 yılında sektördeki toplam firmaların %55,65'i mikro ölçeklidir ve bu firmaların toplam hasılanın sadece %2,63'ünü ürettiği görülmektedir. Aynı yıl için büyük ölçekli firmaların toplam

firmalar içindeki payı %3,57 iken bu firmaların toplam hasılanın %66,67'sini ürettikleri görülmektedir. Benzer durum 2023 yılı verilerinde de görülmektedir. 2023 yılı için mikro, küçük ve orta büyüklükteki firmaların toplamı sektör toplamının %97,37 gibi büyük bir oranına eşit olmasına karşın toplam hasılanın %29,73'ünü üretmektedir. Toplam firmaların sadece %2,63'üne karşılık gelen (94 firma) büyük firmaların ise sektör hasılatının %70,27'sini ürettiği görülmektedir.

3.Literatür Özeti

Akyüz, Yıldırım & Balaban (2015, s.23-35) tarafından yapılan çalışmada veri zarflama yöntemi ile halka arz edilmiş sektör firmaları üzerinden yapılan performans analizine göre, finansal rasyolar üzerinden bir değerlendirme yapılmış ve firma performansları 2012 yılı baz alınarak sıralanmıştır. Elde edilen bulgular, firmaların performanslarının daha geliştirilebilir olduğu yönündedir ve buna yönelik alınması gereken önlemlere değinilmiştir.

Özaslan Saydar & Yalçın (2025, s.303-326) Borsa İstanbul'da işlem gören 5 firmanın gelir tablosu ve bilanço verilerinden hareketle 2018-2022 arası dönem için karlılık analizi yapmışlardır. Analiz sonucunda firma karlılığını etkileyen değişkenlerin karlılık ilişkileri yorumlanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı ve yeterli düzeyde açıklayıcı olduğu ortaya konulmaktadır.

Karadeniz, İskenderoğlu & Öcek (2021, s.160-171) tarafından kağıt ve kağıt mamulleri sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal tablolarından hareket bir ölçek analizi yapılmıştır. 2009-2019 yılları arası dönem için mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli firmaların finansal göstergelerinden hareketle yapılan analizlerde firma ölçekleri ile finansal performans arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı ve ölçek büyüdükçe performansın arttığı şeklinde bir bulgu ortaya konulmuştur.

Medetoğlu, Kavas & Öztürk (2023, s.173-196) Türkiye'de kağıt sektöründe halka açık firmaların finansal tablolarından 2016-2021 dönemi için elde edilen verilerden hareketle çok kriterli karar verme yöntemleri aracılığı ile bir finansal performans analizi yapmışlardır. Yapılan analizler sonrasında yıllara göre firmaların finansal performans sıralamaları ortaya konulmuştur.

Işık (2013, s.247-254) Türkiye'de imalat sanayii sektörlerinin 2010 yılı için yoğunlaşma analizinin yapıldığı çalışmasında 243 firmanın verilerinden hareket bir değerlendirme yapmaktadır. CR_4 yoğunlaşma endeksinden hareketle yapılan analizler sonucunda imalat sanayii sektörlerinde oligopol yapının ağırlıkta olduğu ve rekabet düzeyinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yoğunlaşma için, sermaye, reklam ve ölçek büyüklüğünün önemli etkilerinin olduğu ortaya konulmuştur.

Tanusondjaja, Dunn & Miari (2021, s.471-193) yapmış oldukları çalışmalarında, İngiltere imalat sanayii sektörlerinin yoğunlaşma düzeylerini CR_4, HHI ve Gini metodlarıyla ölçmüşlerdir. Elde edilen bulgulara göre İngiltere imalat sanayii sektörlerinde kayda değer bir yoğunlaşmanın varlığı ortaya konulmaktadır. Toplam üretimin %80'lik bir payının sektörün önde gelen ilk %20'lik diliminde yer alan firmalar tarafından karşılandığını ortaya koymaktadır.

İğdeli (2021, s.305-320) tarafından Türkiye'deki otomobil piyasasının yoğunlaşma düzeyini tespit etmek için yapmış olduğu çalışmasında, CR_4, CR_8, HHI, Entropi ve Nispi

entropi metodlarını kullanmıştır. 2004-2019 dönemi verilerinden hareketle yapılan analizler sonucunda, bahse konu sektörün monopollü rekabet şartlarına uygun hareket ettiği ve ancak trendin azalma eğiliminde olduğu değerlendirilmiştir.

Ahern, Kong & Yan (2024, s.1-29) ABD ekonomisinde 1990-2020 yılları arası verilerden hareketle istihdam yoğunlukları için yapmış oldukları çalışmalarında, HHI analizi baz alarak detaylı bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Bahse konu dönem itibariyle AB'de sektörlerdeki istihdam yoğunlaşmasının azaldığına ilişkin sonuçlara ulaşmışlardır. ABD piyasalarının daha az rekabetçi olmaya doğru gittiğine ilişkin önermeyi test etmek için yapılan analizlerden elde edilen bulgular bu varsayımı desteklememektedir.

Önder (2016, s.179-208) Türkiye'de bisküvi, çikolata ve şekerli mamuller üretim sektöründeki yoğunlaşmanın analizini yapmış olduğu çalışmasında 1997-2004 dönemi verilerini kullanarak n firma yoğunlaşma, Herfindahl Hirschman, Entropi ve Rosenbluth indekslerine göre bir ölçüm yapmıştır. Elde edilen bulgulara göre sektörün n firma yoğunlaşma oranlarına göre yüksek düzeyde yoğunlaşma, diğer ölçümlerde ise monopollü rekabet ve oligopol özellik gösterdiği ortaya konulmuştur.

Deniz & Abbasaliyeva (2022, s:1067-1083) Türkiye'de gıda (fast-food) sektörü için yapmış oldukları yoğunlaşma analizlerinde HHI, Entropi ve yoğunlaşma ölçütlerini kullanarak 8 farklı firmanın oluşturduğu yapıdaki yoğunlaşmayı test etmişlerdir. Elde edilen bulgular, her bir ölçüm yöntemi için benzer sonuçların orta konulduğunu ve sektörün önemli ölçüde oligopolistik özellik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Yaşar vd. (2020, s.687-704) Türkiye'de iç hat hava taşımacılığı sektörüne ilişkin piyasa yoğunlaşma analizlerini yaptıkları çalışmalarında 2012-2015 dönemi için n firma yoğunlaşma oranı ve HHI endekslerini kullanarak yapmış oldukları çalışmanın bulgularında sektörün rekabetçi yapıdan uzak olduğu görülmektedir. n firma yoğunlaşma ölçüm değerlerinin 1'e oldukça yakın olduğu ve monopol özelliği gösterdiği görülmektedir. HHI sonuçlarında da değerlerin oligopol ve çoğunlukla monopol sonuçlarını verdiği görülmektedir.

Önder & Pınar (2021, s.1-10) et ürünleri işleme ve saklama sektöründeki yoğunlaşma düzeyini analiz ettikleri çalışmalarında 2012-2019 dönemini kapsayan verilerden hareketle k firma, Herfindahl Hirschman, Entropi ve kapsamlı yoğunlaşma indekslerini kullanarak bir analiz yapmışlardır. Bulgular, sektöre ilişkin firma yoğunlaşmasının düşük, rekabet düzeyinin yüksek olduğunu ortaya koymakta ve piyasa yapısının rekabetçi ve monopollü rekabet piyasası özelliklerini taşıdığını ortaya koymaktadır.

Kaynak (2016, s.21-37) Türkiye'de giyim sektöründe faaliyet gösteren 500 büyük firma verilerinden hareketle 1995-2014 dönemini içeren çalışmasında n firma yoğunlaşma, HHI ve Entropi indekslerini kullanmıştır. Analizler sonucunda ortaya çıkan duruma göre sektör yoğunlaşmasının n firma yoğunlaşma indeksine göre dönemsel dalgalanma içinde olduğu ancak rekabetten uzaklaşma eğiliminin varlığını ifade etmektedir. HHI sonuçlarına göre ise benzer şekilde düşük yoğunlaşmadan orta düzey yoğunlaşmaya doğru bir seyrin varlığını ortaya koymuştur.

İmalat sanayii sektörleri ve kağıt ve kağıt mamulleri sektörü ile ilgili literatürdeki çalışmalara bakıldığında, çalışmaların önemli bir kısmının imalat sanayii sektörünün üretim, dış ticaret, ekonomik büyüme ve istihdam açısından analiz edildiği görülmektedir. Mikro temelli analizlerde de girdi çıktı analizi, karlılık, finansal

performans ve teknoloji kullanımı açısından değerlendirmelerin öne çıktığı görülmektedir.

Bu çalışmada yer alan Kağıt ve Kağıt Mamulleri sektörünün imalat sanayii sektörleri arasındaki konumu, sektörün rekabetçi yahut tekelleşmeye yönelik durumu olup olmadığının tespitine ilişkin bulgular sektöre ilişkin literatürle paralellik göstermektedir. Çalışmanın, hem sektöre ilişkin yazının derinleşmesi hem de detaya inerek analiz yapması açısından literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir. Analiz kısmında da görüleceği üzere, sektörün ölçeğe (mikro, küçük, orta, büyük) göre değerlendirildiğinde rekabetçi bir yapıda faaliyet gösterdiği ortaya konulmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de sektörün kümelenme gösteren bir yapısının olmamasıdır. Tersine, sektör ülke geneline yayılmış ve birbirini etkileme düzeyi düşük çok sayıda farklı ölçekte işletmeden oluşmaktadır. Bulgular sonucunda bu değerlendirmeye ulaşılması mümkündür.

4.Veri, Yöntem ve Bulgular

Türkiye'deki imalat sanayii sektörleri içinde 17 numaralı kodla tanımlanan kağıt ve kağıt mamulleri sektöründe yoğunlaşmanın ölçülmesini amaçlayan çalışmada kullanılan veriler TC Merkez Bankası Reel Sektör İstatistiklerinden ve KAP'dan alınmıştır. İmalat sanayii alt sektörlerine ilişkin ölçek düzeyleri, firma sayıları, sektöre ilişkin gelir tablosu ve bilanço verileri TC Merkez Bankası Reel Sektör İstatistiklerinden derlenirken, sektörün halka açık firmalarına ilişkin veriler KAP'dan elde edilmiştir. Sektör yoğunlaşmasının ölçülmesine yönelik veriler 2016-2023 yılları arası dönemi içermektedir. Her bir yıl için ayrı ayrı hesaplama yapılmıştır. Sektör yoğunlaşmasının ölçülmesine ilişkin geliştirilmiş olan çok sayıda yöntem ve indeks mevcuttur. Bu çalışmada, ilgili sektörün hasılat verilerinden hareketle CR_4, CR_8, HHI ve Entropi metodlarına göre bir ölçüm yapılmış ve bulgular değerlendirilmiştir. Hesaplamalar, Merkez Bankası Sektör Verilerini içeren excell tablosundan alınmıştır. Tasnif edilen veriler yine excell'de hesaplama yapılarak her bir indeks için ayrı ayrı elde edilmiştir ve sonuçlar referans değerlere göre yorumlanmıştır.

4.1. N Firma Yoğunlaşma Oranı (CR_4 ve CR_8)

İktisat yazınında, piyasa yapısının firma davranışlarına ve firma davranışlarının da piyasa yapısına olan etkilerinin analiz edildiği çok sayıda çalışma mevcuttur. Hemen tüm iktisadi faaliyet alanlarında aktörlerle piyasa yapısı arasında bir etkileşimin olduğu gözlemlenmektedir. Yapı-davranış performans paradigması olarak tanımlanan bu yaklaşım, fiyat ve fiyat dışı davranışların belirleyicileri olarak piyasa özellikleri ve endüstri performansı arasındaki ilişkileri test etmektedir (Yolaç, 2004, s:215).

Yoğunlaşma oranı basit hesaplanabilmesi nedeniyle en çok tercih edilen ölçütlerden biridir. Dış ticarette yoğunlaşma oranı belli sayıdaki firma, ürün, sektör veya ülkenin toplamdaki paylarını ifade etmektedir (Karadayı, 2019, s.240). Yoğunlaşma oranı, sektörde faaliyet gösteren en büyük 4 ve/veya 8 firmanın işlem hacimlerinin sektör toplamına oranlanması ile elde edilen değerdir. Her bir firmanın toplam hasılat değerlerinin sektör toplamına bölünmesi, o firmanın sektörde kapladığı alanı ifade etmektedir. Sektör hacminin toplamı 100'e eşit kabul edildiğinde tek tek her bir firmanın oranı 1 ile 100 arasında bir yerde olmaktadır. CR_4 yoğunlaşma ölçütüne göre, sektörün önde gelen ilk 4 firmasının toplam işlem hacminin sektörün geri kalan firmalarının

yönlendirilmesine imkan sağlayıp sağlamadığına yahut diğer firmaları doğrudan etkileyip etkilemediğine dikkat edilmektedir. Aynı şekilde CR_8 yoğunlaşma ölçütüne göre de en büyük işlem hacmine sahip olan ilk 8 firmanın sektörün toplamına oranı değerlendirmeye alınmaktadır.

$$Yoğunlaşma\ Oranı\ CR_n = \sum_{i=1}^{n} (P_i\ x\ 100)$$

Burada;

n = dikkate alınan en büyük firma sayısıdır (örneğin, ilk 4 firma için n=4)

P_i = i. en büyük firmanın sektördeki pazar payıdır (genellikle desimal biçimde ifade edilir, örneğin 0,15 gibi).

x 100 = yüzdelik olarak ifade etmek için kullanılan işlemdir.

Sonuç olarak, denklem çözümü, sektördeki en büyük "n" firmanın toplam pazar payını yüzde cinsinden verir. Sektörde rekabetin yoğunluğunu anlamak için kullanılır. Oran ne kadar yüksekse, yoğunlaşma o kadar fazladır ve rekabet o kadar azdır.

Yoğunlaşma oranı değerleri farklı değer aralıklarına göre olsa da genelde yakın değerlere göre sınıflanmakta ve yoğunlaşma oranına göre sektör analizi yapılmaktadır. Farklı çalışmalarda farklı kriter aralıkları verilse de genelde eğilim benzerdir.

Rekabet düzeyi 0 ise tam rekabet, rekabet düzeyi 0-40 ise etkin rekabet veya monopollü rekabet, rekabet düzeyi 41-60 ise düşük oligopol veya monopollü rekabet, rekabet düzeyi 61 ve üzeri ise oligopol yahut baskın firmanın etkinliği olarak kabul edilmektedir (Naldi & Flamini, 2014, s.5).

Diğer bir kriter aralığı referans değerlerinde CR_4 ve CR_8 değerlerinin, 0-30 arası düşük sektörel yoğunlaşma, 30-60 arası orta düzey yoğunlaşma ve 60-100 arası yüksek yoğunlaşma olduğu şeklinde kabul edilmektedir (Miller, 1971, s.289-293).

Pavic, Galetic & Piplica (2016, s.7)'nın değerlendirmelerine göre referans aralıkları ve sektör yapıları şu şekilde tanımlanmaktadır; 0-45 arası, düşük yoğunlaşma, etkin rekabet ve kısmen monopollü rekabet, 45-60 arası, orta düzey yoğunlaşma, monopollü rekabet ve düşük oligopol, 60-100 arası, yüksek yoğunlaşma, oligopol ve baskın firma etkinliği olarak yorumlanmıştır.

4.2. Herfindahl-Hirschman Endeksi

HHI genel olarak sektörel yoğunlaşmanın ölçülmesinde kullanılan önemli referanslardan biridir. Piyasa rekabet düzeyinin ölçülmesi, olası şirket birleşmelerinin piyasa yapına etkisi, piyasa yapısının değişip değişmeyeceği gibi durumlarda HHI referans değerlerine atıf yapılmaktadır (Peleckis, 2022, s.3-7, Bos vd, 2017, s.58-59:). Piyasada yoğunlaşma düzeyi arttıkça firmaların kendi aralarında anlaşma yapmaları daha kolay ve daha düşük maliyetli olmaktadır. Piyasada anlaşmalı işlemlerin sonucunda firma karlılıkları artmaktadır. Bu nedenle, yoğunlaşma oranlarına ilişkin bilgiler sanayi ekonomisinde önem arz etmektedir ve hem piyasa yapıcılar için hem de regülasyon için önemli bir veri girdisi sağlamaktadır (Dilek & Keskingöz, 2020, s:967). HHI değeri bir dereceye kadar piyasa yoğunluğunu yansıtmaktadır. Piyasa yoğunluğunun özet bir ölçütü olarak kabul

edilebilir. Sektördeki firmaların çıktı, sayı ve büyüklük dağılımında dikkate alınmaktadır ve anti-tröst analiz yöntemlerinden biri olarak dikkate alınmaktadır (Roades, 1995, s.657).

HHI değer aralıkları 0'dan başlar ve bu değer bahse konu piyasanın tam rekabet şartlarında hareket ettiğini ifade eder. Üst değer ise 10.000 olarak belirlenmiştir. Firmaların sektör paylarının karelerine göre değerlendirme yapıldığı için ve piyasadaki tüm firmaların toplam %100'e tekabül ettiği ve 100'ün karesinin 10.000 olduğu için en üst değer budur. HHI sonucunun maksimum olması, bahse konu piyasanın tam monopol ve bir baskın firmanın hakim olduğu piyasa olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

HHI değeri 1500 ve altında ise düşük yoğunluklu, 1500-2500 arasında ise orta düzey yoğunluklu, 2500 ve üzerinde ise yüksek yoğunlaşmanın olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Düşük yoğunlaşma aynı zamanda rekabetçi bir piyasa yapısını ifade ederken, orta düzey bir yoğunlaşma monopollü rekabet ile düşük oligopol eğilimli piyasa arası bir skalaya tekabül etmektedir. Yüksek yoğunlaşma ise yoğun oligopol veya tekel olarak değerlendirilmektedir.

$$Herfindahl - Hirschman\ (HHI) = \sum_{i=1}^{N} S_i^2$$

Burada, N, sektördeki toplam firma sayısını, s_i^2 her bir firmanın piyasa payını ifade eder.

4.3. Entropi Endeksi

Entropi endeksi, sektör yoğunlaşmalarının ölçülmesinde kullanılan ağırlıklandırmalardan biridir. Her bir firmanın sektör içindeki payının logaritması ile çarpılması ile elde edilmektedir. Entropi endeksi 0 ile 1 arasında değer almaktadır ve değer sıfıra yaklaştıkça yoğunlaşmanın arttığını ifade ederken değerin 1'e yaklaşması yoğunlaşmanın azaldığını göstermektedir (Yılmaz & Akkaya, 2020, s.262). Endeks değeri ile yoğunlaşma arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yani endekse ait düşük değerler yüksek yoğunlaşmayı gösterirken; yüksek değerler ise düşük yoğunlaşmayı gösterir (Ünlü & Yıldız, 2019, s.9-10). Bikker & Haaf (2002, s.15) entropi endeksini piyasa payına göre yeniden uyarlayarak denklemi 0-1 arasından 0 ile n arasına dönüştürmüş ve referans değerlerini sıfıra yakın ve sıfırdan uzak olarak tanımlamışlardır. Böylece, entropi değerleri yoğunlaşma oranına göre ters orantılı olarak yorumlanmaktadır. Değer, sıfıra yaklaştıkça monopolistik bir yapıyı ifade ederken sıfırdan ne kadar uzaklaşırsa o kadar rekabetçi bir yapıya sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Yayla, 2007, s.44-45).

$$Entropi\ Endeksi\ = -\sum_{i=1}^{N} P_i\ x\ \ln\ (P_i)$$

Burada pi değeri firmaların sektör içindeki paylarını, ln (pi) firma paylarının doğal logaritmasını ve N değeri de sektördeki firma sayısını ifade etmektedir.

Tablo 3: Ölçüm Sonuçları

Yıl	*CR_4*	*CR_8*	*HHI*	*EI*
2016	3,71	4,98	4,35	0,67
2017	3,92	5,09	4,92	0,53
2018	3,92	5,06	4,99	0,49
2019	3,36	4,35	3,50	0,75
2020	3,16	4,05	3,10	0,80
2021	3,63	5,17	4,67	0,84
2022	4,75	6,70	8,94	0,32
2023	4,79	6,78	9,25	0,43

Kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren firmaların CR_4, CR_8, HHI ve EI ölçüm sonuçları Tablo 3'te listelenmektedir. CR_4 yoğunlaşma endeksi, sektörde faaliyet gösteren işlem hacmi en yüksek 4 firmanın sektör içindeki ağırlıklarını göstermektedir. CR_4 yoğunlaşma endeksi formülünden hareketle elde edilen bulguların kriter aralıklarının literatürde farklılık gösterdiği çalışmalar olsa da genelde rekabetçi bir yapının varlığından söz edilebilir. Bulgular bunu desteklemektedir. Aynı şekilde sektörde faaliyet gösteren en büyük gelire sahip 8 firmanın CR_8 yoğunlaşma endeksi sonuçlarına göre sektörün rekabetçi bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

N firma yoğunlaşma (CR_4-CR_8) endeksi referans aralıkları		**Sektör yoğunlaşması**
0	→	Tam rekabet
0-30 arası 0-40 arası 0-45 arası	→	Etkin rekabet, orta düzey yoğunlaşma, monopollü rekabet
60-100 arası	→	Oligopol, baskın firma etkinliği, yüksek yoğunlaşma
100	→	Monopol

Yıllar itibariyle kağıt ve kağıt mamulleri sektöründe oluşan trende bakıldığında, CR_4 ve CR_8 endeksi değerlerinin 0'dan uzaklaşma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durum da sektörün giderek yoğun rekabetten daha az yoğunluktaki bir rekabet ortamına doğru evrildiği şeklinde yorumlanmaktadır. N firma yoğunlaşma endeksine göre CR_4 ve CR_8 endeks sonuçları kağıt ve kağıt mamulleri sektörünün rekabetçi bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Kağıt ve kağıt mamulleri sektörü için hesaplanan Herfindahl-Hirschman indeksi sonuçlarına bakıldığında, n firma yoğunlaşma oranı sonuçlarına benzer bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Sektörde faaliyet gösteren firmaların toplam içindeki paylarının kareleri alınarak yapılan hesaplamalar 0 ile 1, 0 ile 100 ve 0 ile 10000 arası değerlere göre yorumlanmaktadır. Tüm firmaların toplam içindeki paylarının %100'e eşit olduğu yaklaşımından hareketle maksimum değer 10000 olarak hesaplanmaktadır. Yüzdelik olarak yorumlandığında 0 ile 100 arası veya ondalık olarak 0 ile 1 arası bir ağırlıklandırmaya göre piyasa yapısına karar verilmektedir. HHI değeri 1500 ve altında ise rekabet düzeyinin yüksek olduğu, 1500-2500 arasında ise rekabet düzeyinin orta yoğunluklu olduğu ve 2500 ve üzerinde ise rekabet düzeyinin düşük olduğu şeklinde bir

değerlendirme yapılmaktadır. Endeks değeri 10000 olarak hesaplanmış ise bu sektörün tam monopol olarak hareket ettiği söylenebilir. Düşük yoğunlaşma aynı zamanda rekabetçi bir piyasa yapısını ifade ederken, orta düzey bir yoğunlaşma monopollü rekabet ile düşük oligopol eğilimli piyasa arası bir skalaya tekabül etmektedir. Yüksek yoğunlaşma ise yoğun oligopol veya tekel olarak değerlendirilmektedir

Kağıt ve kağıt mamulleri sektörünün yıllar itibariyle yoğunlaşma endeksi sonuçlarına bakıldığında rekabet düzeyinin yüksek olduğu ve sektör yoğunlaşmasının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ancak, yıllar itibariyle 2016-2023 dönemi için giderek yüksek rekabetten uzaklaşma eğiliminin ortaya çıktığı söylenebilir. HHI endeks sonuçları, bir önceki n firma yoğunlaşma endeksi sonuçları ile uyumlu görülmektedir.

Entropi endeksi logaritmik bir fonksiyon ile elde edilmektedir ve 0 ile 1 değerleri arasındadır. 0 ve 0'a yakın değerler tam rekabet ve yüksek rekabet düzeyini (düşük yoğunlaşma) temsil ederken 1 ve 1'e yakın değerler monopol ve monopole doğru ilerleyen bir piyasayı temsil etmektedir.

Entropi indeksine göre kağıt ve kağıt sektörü piyasa yapısına bakıldığında, sonuçların n firma yoğunlaşma endeksi ve HHI değerlerine göre nispeten rekabetten biraz daha uzak monopollü rekabet piyasası ve oligopol değerlerine daha yakın olduğu sonuçlarını vermektedir. Ancak, trendin yıllara göre biraz daha dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir.

5.Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye'de imalat sanayii sektörleri arasında hasıla, istihdam ve coğrafi yaygınlık gibi kriterler açısından önemli bir konuma sahip olan kağıt ve kağıt ürünleri sektörüne ilişkin yapılan analizler sektörün tam rekabet ve monopol skalası içerisinde daha çok rekabetçi bir yapıya yakın olduğunu göstermektedir. Ancak, bu noktada sektöre ilişkin ve dolayısıyla analiz ve sonuçlarına ilişkin bazı noktalara değinilmesi gerekmektedir.

Öncelikli olarak, sektörün çok sayıda firmadan ve çok sayıda farklı ölçekli firmalardan oluştuğunu ve bu nedenle kağıt toplama ve depolamadan geri dönüşüm tesislerine, selüloz üretiminden nitelikli ambalaj üretimine, gazete kağıdından nitelikli kaliteli kağıt üretimine, temizlik ve hijyen ürünlerinden sağlık sektörü tüketim ürünlerine kadar geniş bir yelpazeyi temsil ettiğini ifade etmek gerekmektedir. Bu nedenle, sektörü homojen bir yapıda değerlendirmek mümkün değildir. Sektörün heterojen yapısı, oligopolistik bir yapının oluşmasına engel taşımaktadır. Bulguların yorumlanmasında bu noktanın özellikle göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

İkinci olarak, sektörde faaliyet gösteren firmalar mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli olarak sınıflandırılmaktadır. Yıllar itibariyle, her dört sınıflamanın (mikro, küçük, orta, büyük) kapsama alanına giren firma sayısının arttığı görülmektedir. Her bir ölçeğin içinde barındırdığı firma sayısı ve hasılat verileri bir diğerinden ciddi şekilde farklılaşma göstermektedir. Bu sonuç da benzer şekilde sektör yoğunlaşmasının düşük ve rekabet yapısının yüksekliğini açıklamak için kullanılmaktadır.

Üçüncü olarak, sektörde faaliyet gösteren firma sayısı ve işlem hacimleri açısından ölçekler arasında görülen farklılık ve orantısızlık söz konusudur. Bu farklılığın en önemli nedeni, sektörün mikro ve küçük ölçekli paydaşlarının katma değeri ile orta ve büyük

ölçekli firmaların katma değerleri arasındaki farkın açıklanmasıdır. Bunun da temel nedeni mutlak heterojenliktir.

Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye'de kağıt ve kağıt ürünleri sektörü, imalat sanayii sektörünün oldukça önemli bir paydaşıdır. Rakamlar, sektörün hem sayısal olarak hem de nitelik olarak giderek hızlı bir artış trendinde olduğunu göstermektedir. Emek yoğun çalışan sektörün mikro ve küçük firmalarının niteliksiz emek istihdamına önemli bir katkısı olmakla birlikte ülke genelinde faaliyet göstermesi açısından bölgesel fark gözetmeksizin bir milli gelir paydaşı olduğunu göstermektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma bir araştırma makalesidir ve daha önce herhangi bir bilimsel dergi, kitap bölümü, akademik kongre vb alanlarda kullanılmamıştır. *Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.* Çalışmada canlı deney, anket vb gibi metodlara yer verilmemiş sadece resmi kurumların açık kaynaklarından derlenen ikincil verilerden hareketle analiz yapılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate (%5)
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması söz konusu değildir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın tasarım, veri toplama ve derleme, analiz, yazım, yorum ve yayına ilişkin tüm süreçler yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This study is a research article and has not been used in any scientific journal, book chapter, academic congress, etc. before. *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.* In the study, methods such as live experiments, surveys, etc. were not included in the study, and only secondary data compiled from open sources of official institutions were analyzed.
Plagiarism Checks	Yes – Ithenticate (%5)
Conflicts of Interest	There is no conflict of Interest in the article
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	No external funding was used to support this research.
Author Contributions	All processes related to the design, data collection and compilation, analysis, writing, interpretation and publication of the study were carried out by the author.

Kaynakça / References

Ahern, K. R., Kong, L., & Yan, X. (2024). *The Anatomy of Concentration: New Evidence From a Unified Framework* (No. w32057). National Bureau of Economic Research, 1-29.

Akkayan, S. C. (1979). Türkiye'de Kâğıt ve Karton Üretiminin Özel Sektör Yönünden İncelenmesi. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 183-199.

Akyüz, K., Yıldırım, İ., & Balaban, Y. (2015). Kağıt Sektöründe Yer Alan Firmaların Veri Zarflama Analizi Yardımıyla Etkinliklerinin Ölçümü. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi* (*14*). https://doi.org/10.18092/ijeas.49618.

Bıtrak, O. O. (2023). Türkiye kâğıt sanayisinde selüloz ithalatı: Eşbütünleşme İçin Artırılmış Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli (ARDL) Model ile Sınır Testi Yaklaşımı. *Alanya Akademik Bakış*, *7*(3), 1043-1061.

Bikker, J. A., & Haaf, K. (2002). Measures of competition and concentration in the banking industry: a review of the literature. *Economic & Financial Modelling*, *9*(2), 1-15.

Bilgin, T. & Berber M. (2020) Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve İmalat Sanayinde Teknoloji Yoğunluğu. İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar 2 (Ed:M.Mete). Gece Kitaplığı Yayınları. Aralık 2020, Ankara.

Bolkan, E., & Kaplan, F. (2020). Teknoloji Yoğun Malların Sektörel İhracatı: Türkiye Örneği. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 34(3), 1001-1020. https://doi.org/10.16951/atauniiibd.713014.

Bos, J. W. B., Chan, Y. L., Kolari, J. W., & Yuan, J. (2017). Competition, Concentration and Critical Mass: Why the Herfindahl–Hirschman Index is a Biased Competition Measure. *Handbook of Competition in Banking and Finance*, 58–88. doi:10.4337/9781785363306.00011.

Deniz, M., & Abbasaliyeva, V. (2022). Effects of Global Fast-Food Restaurants on Local Fast-Food Markets: Case of Turkey. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11(2), 1066-1088. https://doi.org/10.15869/itobiad.1059484

Dilek, S., & Kesgingöz, H. (2020). Relationship Between Success and Competition: The Analysis of Selected European Football Leagues. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9(2), 966-988. https://doi.org/10.15869/itobiad.696881.

Gökçen, A. M. (1974). Türkiye'de İmalat Sanayiinde Yapı Değişikliği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, *34*(1-4).

Güler, E. Ö., & Kanber, S. (2011). İnovasyon Aktivitelerinin İnovasyon Performansı Üzerine Etkileri: İmalat Sanayii Uygulaması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 61-76.

Işık, C. (2013). Türkiye İmalat Sanayiinde Rekabet Derecesi ve Yoğunlaşma Düzeyi. *Ekev Akademi Dergisi*, (57), 247-254.

İğdeli, A. (2021). The Impact of Market Size on Market Concentration in Turkish Automobile Industry. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, *16*(1), 305-320.

İstanbul Sanayi Odası (2018). Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalat Sanayi. *Küresel Rekabette İstanbul Sanayi Odası Meslek Komiteleri Sektör Stratejileri Projesi*, Yayın no:2018-5.

Karadayı, A. (2019). Dış Ticarette Yoğunlaşma: Türkiye'den Denizli İli Örneği. *Journal of*

Economics Finance and Accounting, 6(4), 236-247.

Karadeniz, E., İskenderoğlu, Ö., & Öcek, C. (2021). Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalat Sektörünün Finansal Performansının Ölçek Temelinde Analizi: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Sektör Bilançolarında Bir Araştırma. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 23(1), 160-171. https://doi.org/10.24011/barofd.891992.

Kaynak, S. (2016). Giyim Eşyası İmalatı Piyasa Yapısı ve Yoğunlaşma Oranı: Türkiye'nin İlk 500 Sanayi Kuruluşu Üzerine Bir Uygulama. Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, 12(30), 21-37. https://doi.org/10.17130/ijmeb.20161224223.

Konak, A. (2018). Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatının İhracat Hacmi Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Seçilmiş OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği. Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami Ve Politik Bilimler Dergisi, 3(2), 56-80. https://doi.org/10.24013/jomelips.489768.

Kumaş, N. (2024). Milli Mücadele Sonrası Yapılan İlk Sanayi Sayımı (1927) Verilerine Göre Türkiye Ekonomisinin Üretim Sektörleri. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 16(31), 649-668. https://doi.org/10.38155/ksbd.1370899.

Kundak, S., & Aydoğuş, İ. (2018). Türkiye'de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığının Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *17*(1).

Medetoğlu, B., Kavas, Y. B., & Öztürk, M. (2023). Financial Performance Determination with COPRAS and MOORA Methods: An Application in BIST Paper and Paper Products Printing Sector. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(1), 173-196. https://doi.org/10.30561/sinopusd.1240554.

Miller, R. A. (1971). Marginal concentration ratios as market structure variables. *The Review of Economics and Statistics*, 289-293.

Naldi, M. ve Flamini, M. (2014). The CR_4 Index and the Interval Estimation of the Herfindahl-Hirschman Index: An Empirical Comparison. (June 11, 2014). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2448656 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2448656.

Önder, K. (2016). Türkiye Bisküvi, Çikolatalı ve Şekerli Mamuller Sektörü: Firma Yoğunlaşma Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 179-208. https://doi.org/10.24988/deuiibf.2016312515.

Önder, K., & Pınar, Ç. (2021). Etin İşlenmesi ve Saklanması İmalat Sektörünün Firma Yoğunlaşma Bakış Açısı İle Analizi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, *6*(2), 1-10.

Özarslan Saydar, Ö., & Yalçın, M. (2025). BİST Orman Kağıt Basım Endeksindeki Şirketlerin Karlılığını Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi Yöntemi İle İncelenmesi. *Muhasebe Ve Denetime Bakış*, 24(74), 303-326. https://doi.org/10.55322/mdbakis.1565334.

Pavic, I., Galetic, F., & Piplica, D. (2016). Similarities and differences between the CR and HHI as an indicator of market concentration and market power. *British Journal of Economics, Management & Trade*, *13*(1), 1-8.

Peleckis, K. (2022). Determining the Level of Market Concentration in the Construction Sector—Case of Application of the HHI Index. *Sustainability*, *14*(2), 779, 1-16. https://doi.org/10.3390/su14020779.

Posner, M. V. (1961). International Trade and Technical Change. *Oxford Economic*

Papers, *13*(3), 323-341.

Rhoades, S.A. (1995). Market Share Inequality, the HHI, and Other Measures of the Firm-Composition of a Market. *Review of Industrial Organization,* **10**, 657–674 (1995). https://doi.org/10.1007/BF01024300.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022). Kağıt Sektör Raporu, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayınları,https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/KagitSektorRaporu(2022).pdf?1743033600075.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2023). Türkiye İmalat Sanayiinin Yapısal Analizi, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayınları, https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/suresiz-yayinlar/cr1304011103.

Tanusondjaja, A., Dunn, S., & Miari, C. (2021). Examining manufacturer concentration metrics in consumer packaged goods. *International Journal of Market Research*, *63* (4), 471-493.

TC Merkez Bankası (2025). Reel Sektör İstatistikleri, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Reel+Sektor+Istatistikleri, (e.t:01.2025).

TÜİK (2025). Dış Ticaret İstatistikleri, biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=2&param2=0&sitcrev=0&isicrev=4&sayac=5805, (e.t:19.03.2025)

Tümertekin, E. (1961). İstanbul'da Sanayi Faaliyetlerinin Bünyesi ve Türkiye Sanayiindeki Yeri. *İstanbul University Journal of Sociology*, *2*(16), 105-125.

Türkiye İş Kurumu (2021). 2021 Yılı İmalat Sektörü İşgücü Raporu, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://media.iskur.gov.tr/51149/imalat-sektoru.pdf, (e.t.02.2025).

Ünlü, F., & Yıldız, R. (2019). Türkiye'de Dış Ticaretin Teknolojik Yapısının Fasıl Bazlı Yoğunlaşma Analizleri İle Belirlenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 7-26.

Vernon, R. (1992). International Investment and International Trade in the Product Cycle. In *International Economic Policies and Their Theoretical Foundations* (pp. 415-435). Academic Press.

Yaşar, M., Kiracı, K., Kayhan, S., & Ustaömer, T. C. (2017). Türkiye İç Hat Hava Taşımacılığı Üzerine Herfindahl-Hirshman Endeksi ve CRm Yoğunlaşma Oranı Analizi ile Piyasa Yoğunlaşmasının Tespit Edilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (3), 687-704. doi: 10.21547/jss.287910.

Yayla, M. (2007). Türk bankacılık sektöründe yoğunlaşma ve rekabet: 1995-2005. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, *1*(1), 35-59.

Yılmaz, F., & Akkaya, G. (2020). Türkiye'nin Avrupa birliği ile dış ticaretinde yoğunlaşma analizi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *24*(2), 251-267.

Yolaç, S. (2004). Yapı-Davranış-Performans Paradigması. *Öneri Dergisi*, 6(22), 215-219. https://doi.org/10.14783/maruoneri.678781.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1871-1900 | Araştırma Makalesi

Türkiye Yüzyılı Maarif Modelini Temel Alan Okul Öncesi Eğitim Programındaki Öğrenme Çıktılarının İncelenmesi

Yeliz Bolat [1]

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ni (TYMM) temel alan ve beceri temelli olarak hazırlanan okul öncesi eğitim programındaki öğrenme çıktılarının, TYMM'deki alan becerilerine ve bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanın öğrenme düzeylerine göre incelenmesidir. Bu nitel araştırmada, doküman analizi temel yöntem olarak kullanılmıştır. Çalışmada, programla ilgili resmi dokümanlar incelenerek öğrenme çıktılarının alan becerilerine ve öğrenme düzeylerine göre dağılımı belirlenmiştir. Öğrenme çıktılarının Türkçe, matematik, fen, sosyal, hareket ve sağlık, sanat ve müzik alanındaki becerilere göre dağılımı belirlenirken OÖEP'de bulunan alan adları tema, alan becerileri ise alt tema olarak kabul edilmiş ve betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Öğrenme çıktılarının öğrenme alanlarına göre dağılımı belirlenirken, öğrenme alanları tema, öğrenme düzeyleri alt tema olarak kabul edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, okul öncesi eğitim programında Türkçe, matematik, fen, sosyal, sanat, müzik, hareket ve sağlık olmak üzere yedi alanda 52 beceriye yönelik yazılmış toplam 111 öğrenme çıktısı bulunduğu belirlenmiştir. Beceri alanlarına göre öğrenme çıktıları sosyal alanda yoğunlaşmıştır. Sanat alanında çok az öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Öğrenme çıktıları beceri alanlarına göre dengeli bir dağılım göstermemiştir. Okul öncesi eğitim programında en fazla bilişsel alanda öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Bu bağlamda, program zihinsel beceri ağırlıklı bir programdır. Duyuşsal ve Psikomotor becerilere daha az önem verilmiştir. Bilişsel alandaki öğrenme çıktıları anlama ve uygulama öğrenme düzeylerine, duyuşsal alandaki öğrenme çıktıları tepki verme, psikomotor alandaki öğrenme çıktıları beceri haline getirme düzeyinde yoğunlaşmıştır. Türkçe, matematik, fen, alanındaki öğrenme çıktılarının tamamı bilişsel alanda, sosyal ve sanat alandaki öğrenme çıktıları bilişsel ve duyuşsal alanda; hareket ve sağlık ile müzik alanındaki öğrenme çıktıları bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alandadır. Programın çocukların tüm gelişim alanlarını desteklemesi için duyuşsal ve psikomotor alanlara yönelik öğrenme çıktıları eklenebilir. Okul öncesi eğitim programında yer alan beceri alanlarına göre öğrenme çıktısı sayılarında yeni düzenlemeler yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, Okul Öncesi Eğitim Programı, Öğrenme Çıktısı Taksonomisi.

Bolat, Y. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modelini Temel Alan Okul Öncesi Eğitim Programındaki Öğrenme Çıktılarının İncelenmesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1871-1900. https://doi.org/10.15869/itobiad.1591733

Geliş Tarihi	26.11.2024
Kabul Tarihi	20.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye, yelizbolat@hitit.edu.tr, ORCID:0000-0002-1661-1645

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1871-1900 | Research Article

Examining the Learning Outcomes in the Preschool Curriculum Based on the Century Türkiye Maarif Model

Yeliz Bolat [1]

Abstract

The purpose of this study is to examine the learning outcomes in the preschool curriculum, which is based on the Century Türkiye Maarif Model and prepared in a skills-based manner, according to the domain skills in the Century Türkiye Maarif Model and the learning levels of the cognitive, affective and kinesthetic domains in revised Bloom's Taxonomy. In this qualitative study, document analysis was used as the main method. In the study, the official documents related to the program were examined and the distribution of learning outcomes according to domain skills and learning levels was determined. In determining the distribution of learning outcomes across the skills in Turkish, mathematics, science, social, movement and health, art, and music, the field names in the preschool curriculum were considered as themes, and the field skills were treated as sub-themes, with descriptive analysis employed. Similarly, in determining the distribution of learning outcomes according to learning domains, the domains were accepted as themes, while the learning levels were treated as sub-theme As a result of the examination, it was determined that there are 111 learning outcomes in the preschool education program, which are written for 52 skills in seven areas: Turkish, mathematics, science, social, art, music, movement and health. According to the skill areas, learning outcomes are concentrated in the social area. There are very few learning outcomes in the field of art. Learning outcomes did not show a balanced distribution according to skill area The preschool curriculum has the highest number of learning outcomes in the cognitive domain. In this context, the program is a mental skills-oriented program. Affective and kinesthetic skills were given less importance. Learning outcomes in the cognitive domain are concentrated at the levels of understanding and application learning, learning outcomes in the affective domain are concentrated at the level of reacting, and learning outcomes in the kinesthetic domain are concentrated at the level of turning into skill Learning outcomes in Turkish, mathematics, science and science are all in the cognitive domain; learning outcomes in social and arts are in the cognitive and affective domains; learning outcomes in movement and health and music are in the cognitive, affective and kinesthetic domain In order for the program to support all developmental areas of children, learning outcomes for affective and kinesthetic areas can be added. New revisions can be made in the number of learning outcomes according to the skill areas in the preschool curriculum.

Keywords: Century Türkiye Maarif Model, Preschool Curriculum, , Learning Outcomes Taxonomy.

Bolat, Y. (2025). Examining the Learning Outcomes in the Preschool Curriculum Based on the Century Türkiye Maarif Model. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1871-1900. https://doi.org/10.15869/itobiad.1591733

Date of Submission	26.11.2024
Date of Acceptance	20.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Assoc. Prof. Dr., Hitit University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development, Çorum, Türkiye, yelizbolat@hitit.edu.tr, ORCID:0000-0002-1661-1645

Giriş

Türkiye'de okul öncesi eğitim, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren önemli bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Çocukların gelişimine yönelik anlayıştaki değişimler, dünya genelindeki eğilimler ve okul öncesi eğitimle ilgili bilimsel çalışmalar ülkemizdeki okul öncesi eğitim programlarında yeni düzenlemeler yapılmasına neden olmuştur. Türkiye'de okul öncesi eğitimin tarihine bakıldığında okul öncesi eğitim programı ile ilgili çalışmaların 1960'lı yıllarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmaların sonucunda hazırlanan okul öncesi eğitim programı 1968 yılında uygulanmaya başlamıştır. Dönemin özellikleri ve ihtiyaçları dikkate alınarak 1989, 1994, 2002, 2006 ve 2013 yıllarında okul öncesi eğitim kurumları için yeni eğitim programları geliştirilmiştir (Demirel, 1992, s.28-30; Varış 1988). 1989 yılında kabul edilen program okul öncesi eğitim adına hazırlanmış ilk program tasarı olarak kabul edilmektedir. 1994 yılında resmi olarak bir okul öncesi eğitim programı hazırlanmıştır (Gelişli ve Yazıcı, 2012, s.86). Bu program, çocuğun gelişim alanlarını ve bu alanların gelişimini sağlayacak hedef davranışları içermiştir. Bu program ile ilgili yapılan değerlendirmeler, 1994 tarihli okul öncesi eğitim programının uygulanmasında yaşanan güçlükler ve programın yeterince anlaşılmaması gibi sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu eksiklikleri gidermek amacıyla iki yıllık kapsamlı bir çalışma sonucunda hazırlanan 2002 yılı programı, çocukların gelişimsel özelliklerini merkeze almış ve bu özelliklerin eğitim süreçlerinde bir araç olarak kullanılmasını zorunlu kılmıştır. 2002 programında, kazanılması hedeflenen davranışlar, çocuğun üç gelişim alanını ve bir beceri alanını göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir (Kandır, Özbey ve İnal, 2010, s.10). Okul öncesi eğitim programlarında yaşanan paradigmanın değişimi, 1994 ve 2002 yıllarında davranışçı yaklaşımın hakim olduğu programlardan, 2006 yılında çoklu zeka ve yapılandırmacılık gibi öğrenme kuramlarına dayalı programlara geçişle gözlemlenmiştir. Çocuğun bütüncül gelişimini hedefleyen 2006 programı, psikomotor, sosyal-duygusal, dil ve bilişsel gelişim alanlarını ve özbakım becerilerini kapsayan gelişimsel bir çerçeve sunmuştur. Bu program, yedi yıl uygulanmıştır (MEB, 2006). 2013 okul öncesi eğitim programı ise, çocukların gelişimsel süreçlerini merkeze alarak, bilişsel, dil, sosyal ve duygusal gelişim alanlarını bütüncül bir yaklaşımla ele almıştır. Sarmal bir yapıya sahip olan program, kazanımların tekrar eden ve derinleşen bir şekilde sunulmasını sağlayarak, çocukların öğrenmelerini kalıcı hale getirmiştir. Eklektik bir yaklaşım benimseyen programda farklı öğrenme merkezlerinden yararlanarak zenginleştirilmiş bir öğrenme ortamı sunmuştur (MEB, 2013). Okul öncesi eğitim programındaki son değişiklik 2024 yılında yapılmış ve aynı yıl iki farklı okul öncesi eğitim programı hazırlanmıştır. Bu programların birincisinde yapılan değişikler genel olarak şu şekildedir (Direk ve Batmaz, 2024, s.876,877) 2013 okul öncesi eğitim programı gibi gelişim alanlarını temel almış, ancak motor gelişim ile özbakım becerilerini "fiziksel gelişim ve sağlık özellikleri" başlığı altında birleştirmiştir. 2013 programında yer alan gelişim alanlarındaki yaş aralıkları"36-48 ay", "48-60 ay", "60-72 ay" iken, 2024 okulöncesi eğitim programında "36-48 ay", "49-60 ay", "61-72 ay" şeklinde düzenlenmiştir (Direk ve Batmaz, 2024). 2024 programında kazanım sayısı ve öğrenme merkezi sayısı arttırılmış, değerlendirme süreçlerinde değişiklik yapılmıştır.

2024 yılında hazırlanan diğer okul öncesi eğitim programı ise Milli eğitim Bakanlığı'nın (MEB) geliştirdiği Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne (TYMM) dayalı olarak yapılmıştır. TYMM'ye dayalı olarak hazırlanan öğretim programlarının temel yaklaşımı, öğrenciyi yetkin ve erdemli insan olarak geliştirmeyi hedefleyen, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ve

Beceriler Çerçevesi bileşenlerinden oluşan bütüncül bir modeldir. Bu modelde insan zihinsel, duygusal, bedensel, sosyal ve manevi gelişim yönleriyle bütüncül olarak ele alınır. Bu modele dayalı olarak hazırlanan öğretim programlarda bilgi, beceri, eğilim ve değerler; yetenek, ilgi, ihtiyaç ve bireysel farklılıklarla ele alınılarak güçlendirilir. Esnek bir yapı ile hazırlanan öğretim programları teknik açıdan gerektiğinde yenilenebilir, güncellenebilir ve sadeleşebilir. Aynı zamanda öğretim programları millî, manevi ve insani değerlerimizi kazandırarak hayata geçirmeyi amaçlanmaktadır (MEB, 2024a, s.4).

TYMM bireylerin ruh ve bedenini geliştirerek, ahlaklı, bilge, cesaretli, estetik, iradeli, sağlıklı, sorgulayıcı, üretken ve merhametli bireyler olmasını ve böylece yetkin ve erdemli insan yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için beceriler çerçevesi temel alınmaktadır. Beceriler çerçevesi karmaşık ve soyut fikirleri eyleme dönüştürme sürecinde ortaya çıkan kavramsal beceriler ile bu becerilerin derslere özgü yapılarını temsil eden alan becerilerinden oluşmaktadır. Bu becerileri, derse ait içerik çerçevesi ve sosyal-duygusal öğrenme becerilerini içeren Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi desteklemektedir. Kavramsal beceriler ve alan becerileri, ilgili derse ait bilgi kümelerini temsil eden içerik çerçevesi ile bütünleşerek öğrenme çıktılarını oluşturmaktadır (MEB, 2024a, s.11).

TYMM çerçevesinde hazırlanan okul öncesi eğitim programı, çocukların beceri temelli olarak gelişimlerini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu program, çocukların ilkokula geçiş için gerekli olan temel becerileri kazanmalarını sağlarken aynı zamanda onların sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimlerini de desteklemektedir. Program, çocukların sadece akademik değil, aynı zamanda sosyal, duygusal ve kültürel gelişimlerini de destekleyen bütüncül bir yaklaşım benimser. Bu yaklaşım sayesinde çocuklar, geleceğin gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip, değerlerine bağlı ve topluma duyarlı bireyler olarak yetişirler. Programda yer alan beceriler, çocukların gelişim düzeylerine uygun olarak belirlenmiş olup, bu sayede çocuklar kendi hızlarında öğrenme fırsatı bulurlar. Okul öncesi eğitim programı, yatay ve dikey bir hiyerarşiye sahiptir. Yatay hiyerarşi, programın içindeki farklı öğrenme alanları arasındaki ilişkileri belirlerken, dikey hiyerarşi ise okul öncesi eğitimden ilkokula geçişi sağlayan bir köprü görevi görür. Bu sayede çocuklar, gelecekteki öğrenme süreçlerine daha iyi hazırlanırlar (MEB, 2024b, s.12).

Okul öncesi eğitim programında "beceri", çocuğun bir öğrenme alanına yönelik zihinsel ve fiziksel eylemlerini ifade etmektedir. Bu eylemler, çocuğun bilgiyi işleme, anlama ve kullanma yeteneğini göstermektedir. Programda, beceriler; alan becerileri, kavramsal beceriler, sosyal-duygusal öğrenme becerileri ve okuryazarlık becerileri olmak üzere dört ana başlık altında incelenmektedir. Bu başlıklar altında yer alan alt beceriler, çocuğun bütüncül gelişimini desteklemek amacıyla birbiriyle ilişkili bir yapı oluşturmaktadır. Alan becerileri, bir öğrenme alanına özgü, o alanda yetkinlik kazanmayı sağlayacak bilgiden ve içerekten oluşmaktadır. Programda Türkçe, matematik, fen, sosyal, hareket ve sağlık, sanat, müzik olmak üzere 7 alanda beceriler bulunmaktadır. Kavramsal beceriler ise çocukların bir alandaki temel becerilerini kullanarak daha karmaşık ve yaratıcı işler üretmelerini sağlamaktadır. Kavramsal beceriler, yazmak-çizmek, bulmak-seçmek gibi temel becerilerden muhakeme etme, karar verme, sentezleme ve değerlendirme becerisi gibi bütünleşik becerilere doğru bir hiyerarşi içerisindedir. Sosyal-duygusal öğrenme becerileri, alan becerileriyle doğrudan ilişkili olmayan ancak diğer alanlardaki becerileri bütünleştirci role sahip becerilerdir. Bu beceriler, çocukların başkalarıyla iyi geçinmesini, duygularını kontrol etmesini ve kendine güvenmesini

uygularını anlamalarını, yönetmelerini ve başkalarının duygularına saygı göstermelerini sağlayan olan becerilerdir. Okuryazarlık becerileri, çocuklara bu programda verilen beceri alanlarındaki yeterliliklerin kazandırılmasına aracılık eden bir role sahiptir. Okuryazarlık; bilgi, beceri ve eğilimlerin alan becerileri ile etkileşiminde bireyin gelişimine katkıda bulunması bakımından önemli bir konumdadır (MEB, 2024b, s.12).

Beceri kavramının en önemli özelliklerinden birisi süreç sonunda gerçekleşmesidir. Bu nedenle okul öncesi eğitim programında yer alan her becerinin kendine ait süreç bileşenleri vardır. Bir becerinin kazanılması süreç bileşenlerinin kazanılmasıyla gerçekleşir. Örneğin karşılaştırma becerisinin edinilmesi için bireyin birden fazla durum, nesne, olay vb. arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemesi gerekir. Bu benzerlik ve farklılıklar belirlendiğinde karşılaştırma yapılabilir. Bu nedenle süreç bileşenleri beceri edinimindeki işlem adımları gibidir (MEB, 2024b, s.12).

Beceri temelli olarak hazırlanan okul öncesi eğitim programında öğrenme alanlarının içerik bilgileri ve alan becerileri birleştirilerek öğrenme çıktıları oluşturulmuştur. Becerilerin edinilmesinde önemli rolü olan süreç bileşenleri ise alt öğrenme çıktıları olarak ifade edilmiştir. Türkçe, matematik, fen, sosyal, hareket ve sağlık, sanat, müzik olmak üzere yedi alanda hazırlanan öğrenme çıktıları, çocukların gelişim özellikleri dikkate alınarak alanın içerik bilgisi ile bütünleştirilmiştir. Hiyerarşik olarak düşünüldüğünde alan becerisi, süreç bileşeni, öğrenme çıktısı, alt öğrenme çıktısı şeklinde detaylandırılan bir yapı mevcuttur. Bu yapıda öğrenme çıktıları doğrudan alan becerisinin kendisiyle alt öğrenme çıktıları ise süreç bileşeni ile eşleştirilmiştir (MEB, 2024b, s.13).

Türkçe alanında dinleme/izleme, okuma, konuşma, erken okuryazarlık becerileri; matematik alanında sayma, matematiksel muhakeme, matematiksel problem çözme, matematiksel temsil, veri ile çalışma ve veriye dayalı karar verme, matematiksel araç ve teknoloji ile çalışma; fen alanında bilimsel gözlem yapma, sınıflandırma, bilimsel gözleme dayalı tahmin etme, bilimsel veriye dayalı tahmin etme, operasyonel tanımlama yapma, hipotez oluşturma, deney yapma, bilimsel çıkarım yapma, bilimsel model oluşturma, tümevarımsal akıl yürütme, tümdengelimsel akıl yürütme, kanıt kullanma, bilimsel sorgulama yapma; sosyal alanda zamanı algılama ve kronolojik düşünme, kanıta dayalı sorgulama ve araştırma, değişim ve sürekliliği algılama, sosyal katılım, mekânsal düşünme, coğrafi sorgulama, coğrafi gözlem ve saha çalışması, harita, coğrafi içerikli tablo, grafik, şekil ve diyagram, eleştirel ve sosyolojik düşünme, finansal; hareket ve sağlık alanında büyük kas motor, ince motor, harekete ilişkin ritmik, beden farkındalığı, kişisel ve genel alan farkındalığı, eşle/grupla hareket, sağlıklı beslenme, zindelik, aktif yaşam, temizlik, güvenlik; sanat alanında anlama, inceleme, değer verme, uygulama; müzik alanında müziksel dinleme, müziksel söyleme, müziksel çalma, müziksel hareket, müziksel yaratıcılık, müziksel beğeni becerilerine yönelik öğrenme çıktıları yazılmıştır (MEB, 2024b, s.15-95).

Öğrenme çıktıları eğitim programlarının temel bileşenlerinden biridir. Eğitim programları amaç, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme olmak üzere dört ögeden oluşur. Eğitim programının amaçları öğretilecek içeriğin seçiminde, öğrenme öğretme sürecinde kullanılacak yöntem ya da tekniğin belirlenmesinde ve değerlendirme süreçlerinin planlanmasında etkilidir. Bu bağlamda amaçlar eğitim programının uygulanmasında etkili ve yol gösterici bir role sahiptir. Öğrenme çıktıları öğrencilerin

bilişsel, duyuşsal ya da psikomotor alanda gelişmelerini sağlamak amacıyla farklı öğrenme düzeylerinde yazılabilir. Öğrenme çıktılarının öğrenme düzeylerine göre sınıflandırılmasında kullanılan, dünyada ve ülkemizde yaygın olarak kullanılan ve kabul gören taksonomi Bloom Taksonomisi'dir (Bümen, 2006, s.3; Korkmaz ve Ünsal, 2016, s.174). 1956 yılında Bloom ve arkadaşları tarafından geliştirilen (Bümen, 2006, s.3) bu taksonominin orjinal versiyonunda öğrenme düzeyleri bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme olarak altı basamağa ayrılmıştır (Bloom, 1956, Akt, s. Sönmez, 2007). Orijinal taksonominin bilişsel süreçleri basitten karmaşığa tek boyutlu bir yapı içerisinde sınıflandırmasına, üst düzey öğrenmelerin alt düzeylere bağlı olmasının katı bir kural olarak sunulmasına, taksonomideki sentez düzeyinin değerlendirme düzeyini kapayabileceğine yönelik görüşler ve eleştiriler taksonominin yenilenmesine zemin oluşturmuştur (Bümen, 2006, s.6) 2001 yılında orijinal taksonomi Anderson ve Krathwohl (2010, s.6) tarafından yeniden düzenlenmiş, taksonomide hedefler için bilgi boyutu ve bilişsel süreç boyutu sınıflandırması oluşturulmuştur. Bilgi boyutunda bilgiler olgusal, kavramsal, işlemsel ve üstbilişsel bilgiler şeklinde sınıflandırılmıştır. Bilişsel süreç boyutunda ilk iki düzeyin adı değişmiş, bilgi düzeyi hatırlama, kavrama düzeyi anlama şeklinde adlandırılmış; Sentez düzeyi değerlendirme düzeyi ile yer değiştirerek en üst öğrenme düzeyi olmuş ve yaratma olarak adlandırılmıştır. Yenilenmiş Bloom taksonomisinde (Anderson ve Krathwohl, 2010, s.85) bilişsel alanda hatırlama, anlama, uygulama, çözümleme, değerlendirme ve yaratma olmak üzere altı öğrenme düzeyi bulunmaktadır. Hatırlama düzeyi bilginin uzun süreli bellekteki yerinin belirlenmesini ve geri getirilmesini içerir. Anlama düzeyi bilgiyi örneklendirme, gruplara ayırma, özetleme, sonuç çıkarma, karşılaştırma, açıklama ve yorumlama gibi eylemleri içermektedir. Uygulama basamağı, verilen bir durumda bir işlemi uygulamayı, bilgiyi kullanmayı gerektirir. Çözümleme basamağı, bir bilgi bütününü, materyali oluşturan parçalara ayırma, parçaların birbiriyle ve bütünle olan ilişkisinin belirtmeyi gerektirir. Değerlendirme basamağı, bir ölçüt belirleme ve bu ölçüte göre bir karşılaştırma yaparak çıkarımda bulunma ve karar verme eylemlerini içermektedir. Yaratma basamağı en üst basamaktır ve bu basamak ölçütlerden hareketle yeni hipotezler oluşturma, işlemler tasarlama, ürünler icat etme ve orijinal fikirler öne sürme eylemlerini içermektedir (Anderson ve Krathwohl, 2010).

Alanyazında duyuşsal alana yönelik Krathwohl (1964), De Landshere (1964), Raths, Harmin ve Simons (Kaltsounis, 1987) tarafından faklı taksonomiler geliştirilmiştir (Sönmez, 2007, s.90). Bunlar arasında en bilinen ve en yaygın kullanılanı, Krathwohl ve arkadaşlarının (1964) geliştirdiği, alma, tepkide bulunma, değer verme, örgütleme, nitelenmişlik olmak üzere beş düzey bulunan taksonomidir (Krathwohl vd, 1964, Akt. Karagöl ve Adıgüzel, 2022, s.220). Alma basamağı, birey olgunun nesnenin farkına varır, böylece uyarıcıya açık hale gelir. Tepkide bulunma basamağında, birey uyarıcılara yönelik bilinçli bir tepki verir, onlarla ilgilenir. Değer verme basamağında, birey uyarıcıya verdiği tepki açık bir kararlılık ve tutarlılık içerir, birey ilgilendiği değeri savunur, bağlanır ve çaba sarf eder. Örgütleme basamağında birey, yeni değerler ve yeni örüntüler oluşturur. Bu basamakta birey kendi değerlerini, toplumsal değerlerle karşılaştırır ve yeni örüntülerle sistemler oluşturabilir. Nitelenmişlik basamağı bireyin karakterini yansıttığı düzeydir. Birey dünya görüşünü ve yaşam anlayışını bu düzeyde yansıtır (Krathwohl 1964, Akt; Sönmez, 2007, s.100).

Psikomotor alanla ilgili Ragsdale (1950), Guilford (1958), Kibler (1970), ve Simpson (1966) tarafından yapılan farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır (Sönmez, 2007, s.102). Bloom'nun bilişsel alan, Krathwohl'un duyuşsal alan sınıflandırmasını göz önünde bulundurarak Sönmez (2007, s.102) psikomotor alanı uyarılma, kılavuz denetiminde yapma, beceri haline getirme, duruma uydurma ve yaratma olmak üzere beş düzeyde ele alan bir taksonomi oluşturmuştur. Uyarılma basamağı bireyin becerinin nasıl yapılacağını izlediği ve kendi vücudunu beceriye göre konumlandırdığı basamaktır. Kılavuz denetiminde yapma basamağında birey yapılacak eylemi, işi bir öğretmen ya da usta eşlinde işlem basamaklarına göre yapar. Beceri haline getirmede birey, kimseden yardım almadan kendi başına istenilen nitelikte ve sürede yapar. Duruma uydurma basamağında birey kazandığı, beceri haline getirdiği davranışı yeni bir durumda kullanabilecek şekilde becerisini uyarlayabilir. Yaratma basamağında psikomotor özelliği ağır basan orijinal, benzersiz ve yeni bir davranış örüntüsü oluşturulur (Krathwohl 1964, Akt; Sönmez, 2007, s.113).

Alanyazın incelendiğinde, farklı eğitim programlarındaki kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre incelendiği birçok araştırmaya rastlanabilir. Ancak okul öncesi eğitim programlarındaki kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre incelendiği araştırma sayısı oldukça azdır. Yapılan alanyazın taramasında, 2013 okul öncesi eğitim programındaki kazanım ve göstergelerin Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre Yılmaz, Aşkar, Yıldız ve Sönmez (2021) tarafından incelendiği bir araştırma olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra 2018 yılına ait okul öncesi eğitim etkinlik kitabının da yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre incelendiği bir çalışma (Yılmaz, Akbaba, Halıpınar, Oral ve Ulusoy-Ünlü, 2021, s.343) bulunmaktadır. Ayrıca, 2024 yılında uygulanmaya başlayan okul öncesi eğitim programının (TYMM'yi temel almayan) kazanım ve göstergelerinin taksonomiler açısından incelendiği bir araştırma da (Kunt ve Yılmaz Bursa, 2024, s.794) mevcuttur. Yapılan bu taramada Türkiye Yüzyılı Maarif Modelini temel alan ve beceri temelli olarak hazırlanan okul öncesi eğitim programındaki öğrenme çıktılarının incelendiği bir araştırmaya rastlanmamıştır.

1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Türkiye Yüzyılı Maarif Modelini temel alan ve beceri temelli olarak hazırlanan okul öncesi eğitim programındaki öğrenme çıktılarının incelenmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Okul öncesi eğitim programındaki öğrenme çıktılarının Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ndeki alan becerilerine göre genel dağılımı nasıldır?

2. Okul öncesi eğitim programındaki öğrenme çıktılarının bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanın öğrenme düzeylerine göre genel dağılımı nasıldır?

3. Okul öncesi eğitim programındaki;

a. Türkçe,

b. Matematik,

c. Fen,

d. Sosyal,

e. Hareket ve Sağlık,

f. Sanat,

g. Müzik alanındaki öğrenme çıktılarının bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanın öğrenme düzeylerine göre dağılımı nasıldır?

Bu çalışmada yukarıda belirtilen soruların cevaplanması, eğitim hedeflerinin niteliğini ve çocukların kazanması gereken becerilerin kapsamını değerlendirmek açısından önemlidir. Bu inceleme, eğitim programının ne kadar dengeli ve etkili olduğunu anlaşılmasına yardımcı olur. Bu inceleme öğrenme çıktılarının hangi alana ve hangi düzeye odaklanıldığını, ihmal edilen bir alan ya da düzey olup olmadığını gösterir. Öğrenme çıktılarının belirli alana ve düzeylere yoğunlaştığı programlar, çocukların gelişimi için gereken diğer düzeylerin ihmal edilmesine neden olabilir. Okul öncesi dönemde çocukların gelişimsel özelliklerine uygun beceriler kazandırmak esastır. Öğrenme çıktıları ile ilgili taksonomiler, çocukların mevcut gelişim düzeylerine uygun ve aşamalı olarak zorlaşan hedefler belirlemeye yardımcı olur. Bu sayede, çocukların potansiyellerini en iyi şekilde kullanmalarını sağlayacak bir eğitim ortamı oluşturulabilir. Öğrenme çıktılarının öğrenme alanları ve öğrenme düzeylerini belirlemek için yapılan analiz eğitim programında denge kurulmasına yardımcı olabilir. Öğrenme çıktılarının üç alana dengeli bir şekilde dağıtılması, öğrencilerin sadece bilgi edinmekle kalmayıp, aynı zamanda duygusal ve fiziksel becerilerini de geliştirmelerine olanak tanınmasını ve bu denge, öğrencilerin akademik başarılarının yanı sıra, sosyal ve duygusal gelişimlerinin desteklenmesini sağlayacaktır (Demirbaş ve Yağbasan, 2004, s.191; Yılmaz ve diğerleri, 2021, s.12) Ayrıca bu inceleme öğretmenlere rehberlik ederek, öğrenme çıktılarının daha iyi anlaşılmasını sağlar. Bu da öğretmenlerin aylık, günlük ve etkinlik planlarını, sınıf içi veya sınıf dışındaki etkinliklerini ve değerlendirme yöntemlerini daha bilinçli ve öğrenme çıktısı odaklı bir şekilde düzenlemelerine olanak tanır. Özetle, okul öncesi eğitim programındaki öğrenme çıktılarının incelenmesi, eğitim sürecinin kalitesini artırmak, gelişimsel uygunluğu sağlamak ve eğitim hedeflerinin kapsamını genişletmek açısından önemlidir.

2. Yöntem

Türkiye Yüzyılı Maarif Modelini temel alan okul öncesi eğitim programının öğrenme çıktılarını incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu nitel araştırmada, doküman analizi temel yöntem olarak kullanılmıştır. Çalışmada, programla ilgili resmi dokümanlar incelenerek öğrenme çıktılarının alan becerilerine ve öğrenme düzeylerine göre dağılımı belirlenmiştir. Nitel araştırmalarda dokümanlar önemli bir veri kaynağıdır (Creswell, 2005, s.238) ve doküman analizi eğitim araştırmalarında sıklıkla kullanılmaktadır (Ary, Jacobs ve Sorensen, 2010, s.29). Eğitim bilimleri alanında doktora derecesine sahip iki uzman tarafından yapılan analizlerin güvenirliği, görüş birliğinin, görüş ayrılıklarına oranlanlanarak güvenirlik değeri elde edilmiştir (.92) (Miles ve Huberman, 1994). Görüş ayrılığı olan düzeyler tartışılmış ve ortak karara bağlanmıştır.

2.1. Doküman Analizi Süreci

2.1.1 Dokümanların Elde Edilmesi: MEB 2024 yılında iki tane okul öncesi eğitim programı geliştirmiştir. Bunlardan ilki 2013 yılında yürürlüğe giren programın yeniden düzenlenmesi ile oluşturulmuştur. İkincisi ise TYMM'yi temel alarak beceri temelli olarak geliştirilen programdır. Bu çalışmada beceri temelli olarak geliştirilme ölçütü dikkate alınarak 2024'te TYMM'ye göre hazırlanan okul öncesi eğitim programı

incelenmiş ve araştırma bulguları bu program ile sınırlandırılmıştır. 2024-2025 eğitim-öğretim yılında uygulamaya geçen bu program, Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB, 2024b) resmi internet sayfasından (https://tymm.meb.gov.tr/ogretim-programlari/okul-oncesi) okul öncesi eğitim programı indirilerek incelenmiştir. Bu programda Türkçe, matematik, fen, sosyal, hareket ve sağlık, sanat ve müzik alanındaki becerilere göre oluşturulan öğrenme çıktılarına yer verilmiştir.

2.1.2 Dokümanların orijinalliğinin değerlendirilmesi: Okul öncesi eğitim programının orijinalliğini güvence altına almak için, MEB'in resmi internet sitesinden doğrudan alınan en güncel versiyonu kullanılmıştır.

2.1.3 Dokümanların analiz edilmesi: Dokümanın elde edilmesinden sonra okul öncesi eğitim programındaki 111 öğrenme çıktısı incelenmeye alınmıştır.

İlk olarak öğrenme çıktılarının Türkçe, matematik, fen, sosyal, hareket ve sağlık, sanat ve müzik alanındaki becerilere göre dağılımı belirlenmiştir. Bu dağılım belirlenirken OÖEP'de bulunan alan adları tema, alan becerileri ise alt tema olarak kabul edilmiş ve betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz, verilerin önceden belirlenmiş tema ya da kategoriler doğrultusunda özetlenip yorumlanmasına dayalı bir nitel analiz tekniğidir. Bu analizde dört aşamalı bir süreç izlenir, s. İlk olarak, analiz için kuramsal veya tematik bir çerçeve oluşturulur. Ardından, veriler bu çerçeveye göre düzenlenir ve analiz edilir. Üçüncü aşamada, bulgular açık ve anlaşılır biçimde sunulur, gerektiğinde doğrudan alıntılarla desteklenir. Son olarak, bu bulgular yorumlanarak anlamlandırılır ve aralarındaki ilişkiler açıklanır (Yıldırım & Şimşek, 2016, s.194).

Öğrenme çıktılarının düzeyleri belirlenirken de bilişsel, duyuşsal ve psikomotor öğrenme alanları tema, Yenilenmiş Bloom taksonomisinin bilişsel alan (hatırlama, anlama, uygulama, çözümleme, değerlendirme ve yaratma) sınıflandırmasına (Anderson ve Krathwohl, 2010, s.85), Krathwohl ve diğerlerinin duyuşsal alan basamaklarına (alma, tepkide bulunma, değer verme, örgütleme, nitelenmişlik) (1964, Akt; Sönmez, 2007, s.90) ve Sönmez'in psikomotor alan basamakları (uyarılma, kılavuz denetiminde yapma, beceri haline getirme, duruma uydurma ve yaratma) (2007, s.102) kod olarak kabul edilerek betimsel analiz yapılmıştır. Daha sonra bu öğrenme alanlarının alt basamaklarına karşılık gelen eylemsel ifadeleri incelenmiş ve öğrenme çıktılarının düzeylerini belirlemeye geçilmiştir.
Öğrenme çıktıları incelenirken, öncelikle öğrenme çıktısı cümlesinin sonundaki eylem ifadesine göre hangi bilişsel süreci ifade ettiği tespit edilmiştir. Örneğin; Türkçe alanındaki dinleme becerisi "Türkçe Alanı Dinleme Becerisi (TADB.) 3. Dinledikleri/izledikleri şiir, hikâye, tekerleme, video, tiyatro, animasyon vb. materyalleri çözümleyebilme." öğrenme çıktısında eylem ifadesi "çözümleyebilme" kelimesidir. Bu kelime çözümleme (Analiz) basamağındaki bir bilişsel süreci belirtmektedir. Sosyal alandaki "Sosyal Alan Becerisi (SAB).11.Dâhil olduğu oyun/etkinlik/proje grubunun çalışma konusuna ilişkin fikir üretebilme." öğrenme çıktısının eylem ifadesi olan "üretebilme" kelimesi ise yaratma basamağındaki düzeyi belirtmektedir. Okul öncesi eğitim programındaki sosyal, müzik ve hareket ve sağlık gibi alanlarda bilişsel süreçle ilgili olmayan psikomotor ya da duyuşsal alanla ilgili olan öğrenme çıktıları da bulunmaktadır. Örneğin; Sosyal alandaki "SAB.9.Yakın çevresinde oluşan gruplarla (oyun, etkinlik, proje vb.) sosyal temas oluşturabilme." Öğrenme çıktısı duyuşsal alanın tepki verme/tepkide bulunma düzeyini; Sanat alanındaki "Sanat Alan Becerisi (SNAB).3.

Sanat eserlerine ve sanatçılara değer verebilme" öğrenme çıktısı ise duyuşsal alanın değer verme basamağını belirtmektedir. Hareket ve Sağlık alanındaki " Hareket ve sağlık Alan Becerisi (HSAB).4. Beden farkındalığına dayalı hareket örüntüleri sergileyebilme" ve "HSAB.6. Eşle/grupla ahenk içinde hareket örüntüleri sergileyebilme" öğrenme çıktıları psikomotor alanın beceri haline getirme düzeyini işaret etmektedir. Bu öğrenme çıktıları da eylem ifadeleri dikkate alınarak ilgili oldukları alanlara göre düzeyleri belirlenmiştir.

3 Bulgular

Okul öncesi eğitim programının incelenmesi ile elde edilen bulgular araştırmanın alt amaçlarına göre sunulmuştur.

3.1. Okul Öncesi Eğitim Programının Öğrenme Çıktılarının Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ndeki Alan Becerilerine Göre Dağılımına Yönelik Elde Edilen Bulgular

Okul öncesi eğitim programının öğrenme çıktılarının Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ndeki alan becerilerine göre dağılımına yönelik elde edilen bulgular Tablo 1'de verilmiştir**.**

Tablo 1.

Okul Öncesi Eğitim Programının Öğrenme Çıktılarının Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ndeki Alan Becerilerine Göre Dağılımı

Beceri Alanı	Beceriler	Öğrenme çıktısı sayısı	Toplam	%
Türkçe	Dinleme/İzleme Becerisi	4	16	14.4
	Okuma Becerisi	4		
	Konuşma Becerisi	2		
	Erken Okuryazarlık Becerileri	6		
Matematik	Sayma Becerisi	1	16	14.4
	Matematiksel Muhakeme Becerisi	3		
	Matematiksel Problem Çözme Becerisi	4		
	Matematiksel Temsil Becerisi	2		
	Veri ile Çalışma ve Veriye Dayalı Karar Verme Becerisi	4		
	Matematiksel Araç ve Teknoloji İle Çalışma Becerisi	2		
Fen	Bilimsel Gözlem Yapma	1	13	11.7
	Sınıflandırma	1		

	Bilimsel Gözleme Dayalı Tahmin Etme	1		
	Bilimsel Veriye Dayalı Tahmin Etme	1		
	Operasyonel Tanımlama Yapma	1		
	Hipotez Oluşturma	1		
	Deney Yapma	1		
	Bilimsel Çıkarım Yapma	1		
	Bilimsel Model Oluşturma	1		
	Tümevarımsal Akıl Yürütme	1		
	Tümdengelimsel Akıl Yürütme	1		
	Kanıt Kullanma	1		
	Bilimsel Sorgulama Yapma	1		
Sosyal	Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme Becerisi	4	28	25.2
	Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma Becerisi	3		
	Değişim ve Sürekliliği Algılama Becerisi	1		
	Sosyal Katılım Becerisi	5		
	Mekânsal Düşünme Becerisi	2		
	Coğrafi Sorgulama Becerisi	1		
	Coğrafi Gözlem ve Saha Çalışması Becerisi	4		
	Harita Becerisi	3		
	Coğrafi İçerikli Tablo, Grafik, Şekil Ve Diyagram Becerisi	2		
	Eleştirel ve Sosyolojik Düşünme Becerileri	2		
	Finansal Beceri	1		
Hareket ve Sağlık	Büyük Kas Motor Becerileri	1	15	13.5
	İnce Motor Beceriler	1		
	Harekete İlişkin Ritmik Beceriler	1		
	Beden Farkındalığı Becerileri	1		

	Kişisel ve Genel Alan Farkındalığı Becerileri	2		
	Eşle/Grupla Hareket Becerileri	2		
	Sağlıklı Beslenme Becerileri	1		
	Zindelik Becerileri	1		
	Aktif Yaşam Becerileri	1		
	Temizlik Becerisi	1		
	Güvenlik Becerileri	3		
Sanat	Anlama	1	4	3.6
	İnceleme	1		
	Değer verme	1		
	Uygulama	1		
Müzik	Müziksel Dinleme Becerisi	4	19	17.2
	Müziksel Söyleme Becerisi	4		
	Müziksel Çalma Becerisi	4		
	Müziksel Hareket Becerisi	3		
	Müziksel Yaratıcılık Becerisi	2		
	Müziksel Beğeni Becerisi	2		
		Toplam	111	100

Tablo 1 incelendiğinde okul öncesi eğitim programında Türkçe, matematik, fen, sosyal, sanat, müzik, hareket ve sağlık olmak üzere yedi alanda 52 beceriye yönelik yazılmış toplam 111 öğrenme çıktısı olduğu görülmektedir. Türkçe alanında dört beceriye yönelik 16 (%14.4); matematik alanında altı beceriye yönelik 16 (%14.4); fen alanında on üç beceriye yönelik 13 (%11.7); sosyal alanda on bir beceriye yönelik 28 (%25.2); hareket ve sağlık alanında on bir beceriye yönelik 15 (%13.5); sanat alanında dört beceriye yönelik 4 (%3.6); müzik alanında altı beceriye yönelik 19 (%17.2) öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Bu bulgulara göre en fazla öğrenme çıktısı sosyal alanda, en az öğrenme çıktısı ise sanat alanında bulunmaktadır.

2.2. Okul Öncesi Eğitim Programındaki Öğrenme Çıktılarının Öğrenme Düzeylerine İlişkin Bulgular

Okul öncesi eğitim programındaki öğrenme çıktılarının öğrenme düzeylerine göre dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2.
Okul Öncesi Eğitim Programındaki Öğrenme Çıktılarının Dağılımı

Öğrenme Alanı	Öğrenme Düzeyi	f	Toplam	%
Bilişsel Alan	Hatırlama	3	86	77.5
	Anlama	34		
	Uygulama	27		
	Çözümleme	7		
	Değerlendirme	10		
	Yaratma	5		
Duyuşsal Alan	Alma	0	7	6.3
	Tepkide bulunma	4		
	Değer verme	1		
	Örgütleme	0		
	Nitelenmişlik	2		
Psikomotor Alan	Uyarılma	4	18	16.2
	Kılavuz denetiminde yapma	0		
	Beceri haline getirme	14		
	Duruma uydurma	0		
	Yaratma	0		
Toplam			111	100

Tablo 2 incelendiğinde okul öncesi eğitim programındaki 111 öğrenme çıktısından 86'sı (%77.5) bilişsel, 7'si (% 6.3) duyuşsal ve 18'i (%16,2) psikomotor alanda yer aldığı görülmektedir. En fazla öğrenme çıktısı bilişsel alanda, en az öğrenme çıktısı duyuşsal alanda bulunmaktadır. Bilişsel alandaki 86 öğrenme çıktısından 3'ü hatırlama; 34'ü anlama; 27'si uygulama, 7'si çözümleme;10'u değerlendirme ve 5'i yaratma basamağındadır. Tablo 3'te görüldüğü gibi bilişsel alandaki öğrenme çıktıları anlama ve uygulama düzeyinde yoğunlaşmıştır. Duyuşsal alandaki 7 öğrenme çıktısından 4'ü tepki verme; 1'i değer verme ve 2'si nitelenmişlik düzeyindedir. Alma ve örgütleme düzeyinde öğrenme çıktısı bulunmamaktadır. Psikomotor alandaki 18 öğrenme çıktısından 4'ü uyarılma; 14'ü beceri haline getirme düzeyindedir. Kılavuz denetiminde yapma, duruma uydurma ve yaratma düzeyinde öğrenme çıktısı bulunmamaktadır. Psikomotor alandaki öğrenme çıktılarının beceri haline getirme düzeyinde yoğunlaştığı görülmektedir.

2.3. Okul Öncesi Eğitim Programındaki Öğrenme Çıktılarının Alanlara Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Okul öncesi eğitim programındaki öğrenme çıktılarını daha ayrıntılı incelemek için öğrenme çıktılarının alanlar bazında dağılımları incelenmiş tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 3'te Türkçe alanındaki öğrenme çıktılarının öğrenme düzeylerine göre dağılımı sunulmuştur.

Tablo 3.
Türkçe Alanındaki Öğrenme Çıktılarının Öğrenme Düzeylerine Göre Dağılımı

Öğrenme Alanı	Öğrenme Düzeyleri	f	%
Bilişsel Alan	Hatırlama	1	6.25

	Anlama	3	18.75
	Uygulama	9	56.25
	Çözümleme	1	6.25
	Değerlendirme	-	-
	Yaratma	2	12.5
	Toplam	16	100

Tablo 3 incelendiğinde Türkçe alanındaki 16 öğrenme çıktısından 1'nin hatırlama, 3'nün anlama, 9'unun uygulama, 1'nin çözümleme ve 2'sinin yaratma düzeyinde olduğu, değerlendirme düzeyinde öğrenme çıktısı olmadığı görülmektedir. Buna göre en fazla öğrenme çıktısı uygulama düzeyindedir. Tablo 3'teki bulgular Türkçe alanında anlama ve uygulama düzeyine daha fazla önem verildiğini göstermektedir.

Matematik alanındaki öğrenme çıktılarının öğrenme düzeylerine göre dağılımı Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4.

Matematik Alanındaki Öğrenme Çıktılarının Öğrenme Düzeylerine Göre Dağılımı

Öğrenme Alanı	Öğrenme Düzeyleri	f	%
Bilişsel Alan	Hatırlama	-	-
	Anlama	8	50
	Uygulama	2	12.5
	Çözümleme	2	12.5
	Değerlendirme	3	18.75
	Yaratma	1	6.25
	Toplam	16	100

Tablo 4 incelendiğinde matematik alanındaki 16 öğrenme çıktısından 8'nin anlama, 2'sinin uygulama, 2'nin çözümleme ve 3'nün değerlendirme, 1'nin yaratma düzeyinde olduğu, hatırlama düzeyinde öğrenme çıktısı olmadığı görülmektedir. Buna göre en fazla öğrenme çıktısı anlama düzeyindedir.

Fen alanındaki öğrenme çıktılarının öğrenme düzeylerine göre dağılımı Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5.

Fen Alanındaki Öğrenme Çıktılarının Öğrenme Düzeylerine Göre Dağılımı

Öğrenme Alanı	Öğrenme Düzeyleri	f	%
Bilişsel Alan	Hatırlama	-	-
	Anlama	4	30.7

	Uygulama	5	38.5
	Çözümleme	-	-
	Değerlendirme	3	23.1
	Yaratma	1	7.7
	Toplam	13	100

Tablo 5 incelendiğinde fen alanındaki 13 öğrenme çıktısından 4'nün anlama, 5'nin uygulama, 3'nün değerlendirme, 1'nin yaratma düzeyinde olduğu, hatırlama ve çözümleme düzeyinde öğrenme çıktısı olmadığı görülmektedir. Buna göre en fazla öğrenme çıktısı uygulama düzeyindedir.

Sosyal alanındaki öğrenme çıktılarının öğrenme düzeylerine göre dağılımı Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6.

Sosyal Alanındaki Öğrenme Çıktılarının Öğrenme Düzeylerine Göre Dağılımı

Öğrenme Alanı	Öğrenme Düzeyleri	f	%
Bilişsel Alan	Hatırlama	;	3.57
	Anlama	12	42.86
	Uygulama	5	17.86
	Çözümleme	4	14.28
	Değerlendirme	2	7.14
	Yaratma	2	7.14
Duyuşsal Alan	Alma	-	-
	Tepkide bulunma	1	3.57
	Değer verme	1	3.57
	Örgütleme	-	-
	Nitelenmişlik	-	-
	Toplam	28	100

Tablo 6 incelendiğinde sosyal alanındaki 28 öğrenme çıktısından 1'nin hatırlama, 12'sinin anlama, 5'nin uygulama, 4'nün çözümleme, 2'nin değerlendirme, 2'nin yaratma düzeyinde olduğu görülmektedir. Buna göre en fazla öğrenme çıktısı anlama düzeyindedir. Bunun yanı sıra sosyal alandaki 28 öğrenme çıktısından ikisi Duyuşsal alanla ilgilidir. Bu öğrenme çıktılarından biri duyuşsal alanın tepkide bulunma, diğeri ise örgütleme düzeyindedir.

Hareket ve sağlık alanındaki öğrenme çıktılarının öğrenme düzeylerine göre dağılımı Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7.

Hareket ve Sağlık Alanındaki Öğrenme Çıktılarının Öğrenme Düzeylerine Göre Dağılımı

Öğrenme Alanı	Öğrenme Düzeyleri	f	%
Bilişsel Alan	Hatırlama	1	6.66
	Anlama	1	6.66
	Uygulama	2	13.32
	Çözümleme	-	-
	Değerlendirme	-	-
	Yaratma	-	-
Duyuşsal Alan	Alma	-	-
	Tepkide bulunma	-	-
	Değer verme	-	-
	Örgütleme	-	-
	Nitelenmişlik	2	13.32
Psikomotor Alan	Uyarılma	1	6.66
	Kılavuz denetiminde yapma	-	-
	Beceri haline getirme	8	53.3
	Duruma uydurma	-	-
	Yaratma	-	-
Toplam		15	100

Tablo 7 incelendiğinde hareket ve sağlık alanındaki 15 öğrenme çıktısından 3'nün bilişsel, 2'sinin duyuşsal ve 9'nun psikomotor alanla ilgili olduğu görülmektedir. Bilişsel alanla ilgili öğrenme çıktılarından 1'nin hatırlama, 1'nin anlama, 2'sinin uygulama düzeyinde olduğu, çözümleme, değerlendirme ve yaratma düzeyinde öğrenme çıktısı olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra psikomotor alanla ilgili öğrenme çıktılarından biri uyarılma, 8'si beceri haline getirme düzeyindedir. Duyuşsal alanla ilgili 2 öğrenme çıktısı nitelenmişlik düzeyindedir.

Sanat alanındaki öğrenme çıktılarının öğrenme düzeylerine göre dağılımı Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8.

Sanat Alanındaki Öğrenme Çıktılarının Öğrenme Düzeylerine Göre Dağılımı

Öğrenme Alanı	Öğrenme Düzeyleri	f	%
Bilişsel Alan	Hatırlama	-	-

	Anlama	-	-
	Uygulama	3	75
	Çözümleme	-	-
	Değerlendirme	-	-
	Yaratma	-	-
Duyuşsal Alan	Alma	-	-
	Tepkide bulunma	-	-
	Değer verme	1	25
	Örgütleme	-	-
	Nitelenmişlik	-	-
	Toplam	4	100

Tablo 8 incelendiğinde sanat alanındaki 4 öğrenme çıktısından 3'nün bilişsel, 1'nin duyuşsal alanla ilgili olduğu görülmektedir. Bilişsel alanla ilgili öğrenme çıktılarından 3'ü uygulama düzeyinde, duyuşsal alanla ilgili öğrenme çıktısı ise değer verme düzeyindedir.

Müzik alanındaki öğrenme çıktılarının öğrenme düzeylerine göre dağılımı Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9.
Müzik Alanındaki Öğrenme Çıktılarının Öğrenme Düzeylerine Göre Dağılımı

Öğrenme Alanı	Öğrenme Düzeyleri	f	%
Bilişsel Alan	Hatırlama	-	-
	Anlama	6	51.57
	Uygulama	1	5.26
	Çözümleme	-	-
	Değerlendirme	-	-
	Yaratma	1	5.26
Duyuşsal Alan	Alma	-	-
	Tepkide bulunma	2	10.52
	Değer verme	-	-
	Örgütleme	-	-
	Nitelenmişlik	-	-
Psikomotor Alan	Uyarılma	3	15.78
	Kılavuz denetiminde yapma	-	-
	Beceri haline getirme	6	31.57
	Duruma uydurma	-	-
	Yaratma	-	-
Toplam		19	100

Tablo 9 incelendiğinde olduğu görülmektedir. Bilişsel alanla ilgili öğrenme çıktılarından 6'sının anlama, 1'sinin uygulama düzeyinde olduğu görülmektedir. Duyuşsal alanla ilgili 2 öğrenme çıktısı tepkide bulunma düzeyindedir. Bunun yanı sıra psikomotor alanla ilgili öğrenme çıktılarından 3'ü uyarılma, 6'sı beceri haline getirme düzeyindedir.

4 Tartışma

Bu çalışmada Türkiye Yüzyılı Maarif Modeline göre becerileri temel alarak, çocukların sosyal-duygusal, dil, bilişsel ve motor becerilerinin gelişimini desteklemeyi, Türkçeyi doğru ve güzel konuşmayı, üyesi oldukları toplumun değerlerine uygun davranışlar sergilemeyi ve çocukları bir üst eğitim kademesi olan ilkokula hazırlamayı amaçlayan okul öncesi eğitim programının öğrenme çıktıları incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda;

Okul öncesi eğitim programında Türkçe, matematik, fen, sosyal, sanat, müzik, hareket ve sağlık olmak üzere yedi alanda 52 beceriye yönelik yazılmış toplam 111 öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Türkçe alanında dört beceriye yönelik 16; matematik alanında altı beceriye yönelik 16; fen alanında on üç beceriye yönelik 13; sosyal alanda on bir beceriye yönelik 28; hareket ve sağlık alanında on bir beceriye yönelik 15; sanat alanında dört beceriye yönelik 4; müzik alanında altı beceriye yönelik 19 öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Bu bulguya göre en fazla öğrenme çıktısı sosyal alanda, en az öğrenme çıktısı ise sanat alanında bulunmaktadır. Sosyal alanda en fazla öğrenme çıktısının bulunması (28 Çıktı, 11 Beceri), programın çocukların sosyal becerilerini geliştirmeye önem verildiği algısını yaratmakla beraber becerilere bakıldığında aslında sosyal alandaki becerilerin sadece birinin (sosyal katılım becerisi) sosyal beceri olduğu belirlenmiştir. Diğer becerilerin daha çok sosyal bilgiler ve coğrafya alanlarının içerikleri ile ilişkili beceriler olduğu görülmüştür. Bu durum, çocukların doğrudan sosyal etkileşim becerilerini kazanmaları açısından yetersiz kalabileceğine işaret etmektedir. Sosyal beceriler, çocukların akranlarıyla sağlıklı ilişkiler kurabilmeleri, empati geliştirebilmeleri, duygu düzenleme, iş birliği yapma, problem çözme gibi temel yaşam becerilerini kazanabilmeleri açısından önemlidir (Denham ve diğerleri., 2003, s.902; Rubin ve diğerleri, 2006, s.576). Denham (2006), sosyal-duygusal öğrenme çıktılarının okul öncesi dönemde çocukların öz düzenleme, grup içinde çalışma ve okul uyumu gibi konularda belirleyici olduğunu göstermektedir. Bierman ve diğerleri, (2008) ise, okul öncesi dönemde sosyal becerilere yeterince yer verilmediğinde, çocukların ilkokulda davranışsal problemler yaşama riskinin arttığını ortaya koymuştur. Bu nedenle, sosyal becerilere ilişkin öğrenme çıktılarının programda nitelikli ve çeşitli biçimlerde yer almaması, çocukların sosyal ilişkilerde zorluk yaşamalarına, özgüven gelişimlerinin sınırlı olmasına ve sınıf içi uyum problemleri yaşamalarına neden olabilir.

Sanat alanındaki öğrenme çıktılarının azlığı (4 Çıktı, 4 Beceri), programın çocukların sanatsal ifade becerilerini geliştirmeye daha az önem verildiğini göstermektedir. Sanat eğitimi; çocukların duygularını ifade etmeleri, estetik duyarlılık kazanmaları, yaratıcı düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirmeleri açısından önemli bir öğrenme alanıdır (Edwards, 2002, s.5; Eisner, 2002, s.341). Bu alandaki sınırlı öğrenme çıktıları, çocukların estetik duyarlılık, yaratıcılık, sanatın farklı biçimlerini keşfetme gibi sanatsal gelişim fırsatlarının yetersiz kalmasına neden olabilir. Winner, Goldstein ve Vincent-Lancrin (2013), sanat eğitiminin çocuğun yaratıcı düşünce gelişiminde ve hayal gücünü yapılandırmada doğrudan etkili olduğunu belirtmektedir. Golomb (2004), erken çocukluk döneminde sanatla aktif biçimde ilgilenmenin çocukların kavramsal düşünme, planlama ve motor koordinasyon gelişiminin desteklendiğini ifade etmektedir. Sanat alanındaki sınırlı öğrenme çıktısı, çocukların kendilerini farklı biçimlerde ifade etme, yaratıcı üretimlerde bulunma ve estetik bakış açısı geliştirme gibi gelişim alanlarında yetersiz kalmalarına yol açabilir. Bu durum uzun vadede yaratıcı düşünme

kapasitelerini, problem çözme becerilerini ve özgünlük düzeylerini olumsuz etkileyebilir.

Matematik ve Türkçe alanlarında 16'şar öğrenme çıktısı bulunması, temel akademik becerilere verilen önemin göstergesidir. Bu alanlardaki dengeli sayı, çocukların erken akademik hazırlıklarını destekleyerek ve gelecekteki öğrenme süreçlerine temel oluşturabilir. Erken çocukluk döneminde çocuklar çevrelerinde var olan matematiksel özellik ve ilişkileri, doğada var olan matematiksel örüntüleri fark ederek, inceleme ve keşfetme eğilimindedir (NAEYC [National Association for the Education of Young Children], 2010). Bu formal olmayan öğrenme yaşantılarıyla çocuklar, matematiksel kavramlar, özellikler ve ilişkilere yönelik deneyim kazanırlar (Nunes, Bryant, Barros ve Sylva, 2011, s.139). Bu bağlamda matematik alan becerilerin programda yer alması önem arz etmektedir. Fen alanında her bir beceriye karşılık bir öğrenme çıktısı bulunması, çocukların doğa, çevre ve bilimsel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik bir çaba olduğunun işaretidir. Fen alanı, çocukların merak duygusunu, gözlem yapma, soru sorma ve keşfetme becerilerini desteklemektedir. Ancak, fen alanındaki öğrenme çıktılarının sayıca sınırlı olması, çocukların bu becerileri derinlemesine ve farklı açılardan geliştirme fırsatını azaltabilir. Hareket ve sağlık alanındaki öğrenme çıktıları, çocukların fiziksel gelişimlerine, motor becerilerine ve sağlıklı yaşam alışkanlıklarına vurgu yapmaktadır. Bu alandaki öğrenme çıktısı, çocukların hareket yoluyla öğrenmelerini, bedenlerini tanımalarını ve sağlıklı yaşam becerilerini kazanmalarını desteklemektedir. Müzik alanında fazla sayıda öğrenme çıktısının bulunması (19 Çıktı, 6 Beceri), çocukların ritim duygusu, müziksel farkındalık, dinleme ve ses üretme becerilerinin önemsendiğini göstermektedir. Müzik, çocukların duygusal ve bilişsel gelişimlerine katkıda bulunan, aynı zamanda sosyal etkileşimi de güçlendiren bir alandır. Çocukların bütünsel gelişimi açısından erken yaşlarda sanat eğitimine başlanması, diğer alanlardaki becerilerine de katkı sağlamaktadır (Kelekçi Olgun, 2021, s.280). Bu bulgular, öğrenme çıktılarının alanlar arasında dengesiz bir şekilde dağıldığını göstermektedir. Sosyal alandaki yüksek yoğunluk, çocukların sosyal bilgiler becerilerine verilen önemi yansıtırken; sanat alanındaki düşük yoğunluk, yaratıcılık ve sanatsal ifade becerilerinin yeterince desteklenmediğini göstermektedir. Programın bu dağılımı, bazı alanların çocukların gelişiminde yeterince önceliklendirilmediğini ve desteklenmediğini ortaya koymaktadır. Alanlar arasındaki dengesizlik, eğitim programının gözden geçirilmesi ve öğrenme çıktılarının daha dengeli bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle sanat ve fen gibi alanlara daha fazla öğrenme çıktısı eklenmesi, çocukların yaratıcılık, eleştirel düşünme ve problem çözme gibi önemli becerilerinin gelişimine katkıda bulunacaktır.

Okul öncesi eğitim programında yer alan 111 öğrenme çıktısından 86'sı bilişsel, 7'si duyuşsal ve18'i psikomotor alanda yer almaktadır. En fazla öğrenme çıktısı bilişsel alanda, en az öğrenme çıktısı duyuşsal alanda bulunmaktadır. Öğrenme çıktılarının büyük bir kısmının (%77) bilişsel alanda yer alması, programın çocukların zihinsel becerilere büyük bir vurgu yaptığını göstermektedir. Okul öncesi dönemde bilişsel becerilerin gelişimi önemlidir; ancak bu oranın çok yüksek olması, duyuşsal ve psikomotor alanların ihmal edildiğine işaret etmektedir. Bu dengesizlik, çocukların duygusal gelişimi, sosyal becerileri ve hareket yetenekleri için gerekli olan yeterli desteğin sağlanmadığı anlamına gelebilir. Sadece 7 öğrenme çıktısının (%6) duyuşsal alanda yer alması, çocukların duygusal ve sosyal gelişimine yeterince önem verilmediği

anlamına gelmektedir. Duyuşsal öğrenme, çocukların duygularını anlama, empati kurma, sosyal etkileşimler geliştirme ve kendini ifade etme becerilerini kapsamaktadır. Bu becerilerin eksik kalması, çocukların duygusal ve sosyal hayata hazırlık sürecinde zorluklarla karşılaşmasına neden olabilir. 2013 okul öncesi eğitim programındaki kazanım ve göstergelerin Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelendiği araştırmada (Yılmaz, Aşkar, Yıldız ve Sönmez, 2021, s.1) kazanımlarda bilişsel alanla ilgili yüksek yoğunluk olduğu belirlenmiştir. Bu durumun 2024 yılı Maarif Modelini temel alan okul öncesi eğitim programında da devam ettiği görülmektedir.

Son yıllarda yapılan farklı araştırmalarda (Carter,2016, s.10; Cristovao, Candeias ve Verdasca, 2020, s.2) öğrencilerin bilişsel alandaki becerilerinin yanında bu becerileri destekleyecek sosyal duygusal becerilere de önem verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Duyuşsal alandaki becerilerin desteklenmesi eğitimin niteliğini arttırmak ve çocukların işbirliği yapma, empati kurma ve benlik becerileri için gereklidir (MEB, 2021). Psikomotor alandaki 18 öğrenme çıktısı (%16), fiziksel becerilerin ve hareket kabiliyetlerinin geliştirilmesi için bir miktar vurgu olsa da, bu alanın yeterince önceliklendirilmediğini göstermektedir. Psikomotor beceriler, ince ve kaba motor becerilerinin gelişimini, el-göz koordinasyonu, beden farkındalığı gibi okul öncesi dönemde kritik olan yetenekleri içerir. Fiziksel aktivitelerin ve oyunların sınırlı olması, çocukların sağlıklı fiziksel gelişimini olumsuz etkileyebilir. Eğitim programlarının, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanları dengeli bir şekilde ele alması gerekmektedir. Bu denge, çocukların hem zihinsel hem de duygusal ve fiziksel yönlerden bütünsel bir gelişim göstermesi için önemlidir. Mevcut dağılım, çocukların gelişiminin önemli yönlerinin göz ardı edilmesine yol açabilir ve eğitim sürecinin amacına tam anlamıyla ulaşmasını engelleyebilir. Bu dağılım, programın gözden geçirilmesi ve öğrenme çıktılarının dengeli bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini göstermektedir. Duyuşsal ve psikomotor alanlara yönelik öğrenme çıktılarının artırılması, programın çocukların tüm gelişim alanlarını desteklemesi açısından büyük önem taşımaktadır. 2013 okul öncesi eğitim programının kazanımlarının incelendiği araştırmada, 2013 okul öncesi eğitim programının bilişsel bir yapıya sahip olduğu ve kazanımlarının üçte birinin bilişsel alanla ilgili olduğu belirlenmiştir (Yılmaz ve diğerleri, 2021). Bu durumun yeni programda da devam ettiği görülmektedir. Çocukların hem zihinsel hem de duygusal ve fiziksel yönlerden bütünsel bir gelişim göstermesi için programın öğrenme çıktılarının yeniden ele alınması ve duyuşsal ve psikomotor alanlardaki öğrenme çıktılarının arttırılması gerekmektedir.

Bilişsel alandaki 86 öğrenme çıktısından 3'ü hatırlama; 34'ü anlama; 27'si uygulama, 7'si çözümleme;10'u değerlendirme ve 5'i yaratma basamağındadır ve bilişsel alandaki öğrenme çıktıları anlama ve uygulama düzeyinde yoğunlaşmıştır. Okul öncesi eğitim programındaki bu yoğunluk bilişsel alanla ilgili öğrenme çıktılarının çocuğun bilgiyi kavramasını, açıklamasını, sınıflandırmasını, yorumlamasını ve belirli durumlarda bilgiyi kullanma becerisini önemsendiğini göstermektedir. Yılmaz ve diğerleri (2021) tarafından 2013 okul öncesi eğitim programındaki kazanım ve göstergelerin Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelendiği araştırmada çalışmanın bu bulgusunu desteklemektedir. Yılmaz ve diğerleri (2021) tarafından yapılan araştırmada bilişsel alandaki kazanım ve göstergelerde en yüksek yoğunluğun anlama ve uygulama düzeyinde olduğu belirlenmiştir. 2024 yılında geliştirilen ve maarif modeli temel almayan okul öncesi eğitim programının kazanımlarının yenilenmiş Bloom taksonomisi

açısından incelendiği araştırmada da, kazanımların taksonominin ilk üç basamağı olan, hatırlama, anlama ve uygulama düzeylerinde yoğunluk olduğu, üst düzey öğrenmelere daha az yer verildiği belirlenmiştir(Kunt ve Yılmaz Bursa, 2024, s.794). Okul öncesi dönemde anlama ve uygulama düzeylerinin ağırlık kazanması, çocukların temel kavramları öğrenmesi ve bu kavramları günlük yaşantısına uyarlaması açısından uygun olabilir. Ancak bu yoğunlaşma taksonomideki daha üst düzey zihinsel becerilerin (çözümleme, değerlendirme, yaratma) de ihmal edildiğinin göstergesidir. Çözümleme düzeyindeki (7 Çıktı, %8) öğrenme çıktılarının azlığı, çocukların bilgi ve kavramları derinlemesine inceleyerek anlamlandırma, neden-sonuç ilişkileri kurma ve farklı bileşenleri ayırt etme becerilerinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Değerlendirme düzeyindeki (10 Çıktı, %12) öğrenme çıktıları da nispeten sınırlıdır. Bu, çocukların düşüncelerini, kararlarını veya eylemlerini eleştirel bir şekilde gözden geçirme, seçenekler arasında değerlendirme yapma ve karar verme becerilerinin yeterince desteklenmediğine işaret etmektedir. Yaratma basamağındaki (5 Çıktı, %6) öğrenme çıktılarının en az sayıda olması, çocukların yaratıcılıklarını ve yeni fikirler geliştirme kapasitelerinin geliştirilmesi konusunda eksiklikler olduğunu göstermektedir. Bu düzey, okul öncesi eğitimde yenilikçi düşünme ve problem çözme yeteneklerini teşvik etmek için oldukça önemlidir. Mayer (2002) bireylerin öğrendikleri bilgilerin transfer edebilmeleri için uygulama, analiz, değerlendirme ve yaratma basamaklarıyla ilgili kazanımlara yer verilmesi gerektiğini ve ancak bu şekilde anlamlı öğrenmenin gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Hatırlama basamağındaki sadece 3 öğrenme çıktısı (%3), bilgiyi hatırlama ve geri çağırma becerilerinin programda çok az vurgulandığını göstermektedir. Bu durum, öğretimin ezberci bir yaklaşımdan ziyade, kavrayışa ve uygulamaya dayalı olmasının tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Yenilenmiş Bloom taksonomisine göre üst düzey düşünme becerilerinin daha az yer alması, çocukların problem çözme, eleştirel düşünme ve yaratıcı düşünme gibi becerilerinin yeterince geliştirilmesinin hedeflenmediğini gösterir. Çocukların zihinsel esnekliklerini, problem çözme yeteneklerini ve yaratıcı düşünme kapasitelerini geliştirmeleri için öğrenme çıktılarının çözümleme, değerlendirme ve yaratma düzeylerinde artırılması gerekmektedir.

Duyuşsal alandaki 7 öğrenme çıktısından 4'ü tepki verme; 1'i değer verme ve 2'si nitelenmişlik düzeyindedir. Alma ve örgütleme düzeyinde öğrenme çıktısı bulunmamaktadır. Duyuşsal alan çıktılarının çoğunun tepki verme düzeyinde olması, programın çocuklardan duygusal ve sosyal uyaranlara karşı belirli tepkiler geliştirmelerini beklediğini gösterir. Tepki verme düzeyi (4 Çıktı, %57), çocukların bir etkinlik veya duruma katılım göstermesi, cevap vermesi ve başkalarıyla etkileşime geçmesi anlamına gelir. Tepki verme düzeyi, sosyal ilişkiler kurma ve duygusal farkındalık kazanma açısından önemli bir beceridir, ancak duyuşsal alanın daha derin ve karmaşık düzeylerini yeterince kapsamaz. Değer verme düzeyinde yalnızca bir öğrenme çıktısının bulunması, çocukların değerleri ve inançları benimseme, onlara göre davranışlarını yönlendirme gibi becerilerinin yeterince hedeflenmediği şeklinde yorumlanabilir. Değer verme, çocukların kendi duygu ve düşüncelerini geliştirmesi, başkalarının görüşlerine saygı duyması ve bu değerleri davranışlarında sergilemesi açısından oldukça önemli bir beceridir. Nitelenmişlik düzeyindeki (2 Çıktı, %29) öğrenme çıktılarının sınırlı olması, çocukların değerleri ve tutumları kişisel özellikleri haline getirme süreçlerinin programda yeterince desteklenmediğinin göstergesidir. Bu düzeydeki öğrenmeler, çocukların belirli tutum ve davranışları alışkanlık haline

getirmesi ve bunları kişiliklerinin bir parçası olarak sergilemesini içermektedir. Bu öğrenme düzeyi, özellikle sosyal ve duygusal alandaki öğrenmenin kalıcı hale gelmesi ve içselleştirilmesi için gereklidir. Alma düzeyinde hiçbir öğrenme çıktısının bulunmaması, çocukların dikkatlerini belirli uyaranlara yönlendirme, duygusal farkındalık geliştirme ve dış dünyadan gelen mesajları kabul etme gibi temel duygusal becerilerin desteklenmediğini ifade etmektedir. Alma düzeyi, duyuşsal öğrenmenin ilk aşamasıdır ve çocukların içsel ve dışsal uyaranları fark etmesi için gereklidir. Benzer şekilde örgütleme düzeyinde öğrenme çıktılarının olmaması, çocukların farklı değerleri ve tutumları içselleştirme, bu değerler arasında uyum sağlama ve davranışlarını bu değerlere göre düzenleme becerilerinin gelişimini sınırlamaktadır. Duyuşsal alandaki öğrenme çıktılarındaki eksiklikler, çocukların tutum ve değerleri mantıksal bir bütünlük içinde organize etmesini, kendi değer sistemini oluşturmasını zorlaştırabilir. Erken dönemde çocukların duygularını tanımaya, ifade etmeye ihtiyacı vardır. Bu şekilde çocuklar kendilerini tanır, benlik algıları oluşur ve başkalarını da tanıyıp, ilişki kurmaya başlarlar. Bu nedenle erken çocuklukta çocukların duyuşsal özellikleri desteklenmelidir (Saçan ve Kavruk, 2021, s.17). Duyuşsal alan kapsamında geliştirilecek olan becerilerin eksikliği okul öncesi dönemdeki çocuklarda empati eksikliği, çevreye ve topluma yönelik ilgisizlik ve adaptasyon güçlüğüne neden olabilir (Alzahrani, Alharbi ve Alodwani, 2019, s.144).

Psikomotor alandaki 18 öğrenme çıktısından 4'ü uyarılma; 14'ü beceri haline getirme düzeyindedir. Kılavuz denetiminde yapma, duruma uydurma ve yaratma düzeyinde öğrenme çıktısı bulunmamaktadır. psikomotor alandaki öğrenme çıktılarının beceri haline getirme düzeyinde yoğunlaştığı görülmektedir. Psikomotor alan çıktılarının büyük bir çoğunluğunun beceri haline getirme düzeyinde olması (14 Çıktı, %78), programın çocukların belirli hareket ve becerileri tekrar ederek alışkanlık haline getirmelerine odaklandığını göstermektedir. Beceri haline getirme, ince motor beceriler (örneğin, makasla kesme, kalem tutma) ve kaba motor beceriler (koşma, zıplama) gibi temel hareket becerilerinin kazandırılması açısından önemlidir. Uyarılma düzeyindeki öğrenme çıktılarının azlığı (4 Çıktı, %22), çocukların bir beceriye yönelik temel farkındalık geliştirme ve hareketi başlatma aşamasının sınırlı olarak ele alındığını gösterir. Uyarılma düzeyi, hareketin ilk farkındalığı, hareketi öğrenme ve basit şekillerde deneyimleme süreçlerini içermektedir. Bu düzeydeki eksiklikler, çocukların yeni hareketleri keşfetme ve temel fiziksel farkındalıklarını geliştirme aşamalarının yeterince desteklenmediğine işaret edebilir. Kılavuz denetiminde yapma düzeyi çocuğun bir beceriyi yetişkin veya rehber denetiminde yapmaya çalıştığı bir süreçtir (Gözütok, 2007, s.115). Bu aşama, çocukların hatalarını fark edip düzeltmeleri için fırsat verilir. Kılavuz denetiminde yapma düzeyindeki öğrenme çıktılarının olmaması, çocukların bir beceriyi kontrollü ve denetimli bir şekilde öğrenme fırsatının sınırlı olduğunu göstermektedir. Duruma uydurma, çocuğun bir beceriyi çeşitli durumlara uyarlayabilmesi, esneklik gösterebilmesi ve hareketleri farklı koşullarda uygulayabilmesi anlamına gelmektedir (Tan ve diğerleri, 2003, s.122) . Bu becerinin eksikliği, çocukların hareket yeteneklerinde esneklik kazanma ve becerileri farklı ortamlarda kullanabilme kabiliyetlerinin gelişmesini olumsuz etkileyebilir. Yaratma düzeyinde öğrenme çıktılarının bulunmaması, çocukların yeni hareketler geliştirme, yaratıcı fiziksel etkinlikler oluşturma ve hareketleri özgün bir şekilde bir araya getirme becerilerinin teşvik edilmediğini göstermektedir. Psikomotor alan öğrenme çıktılarının beceri haline getirme düzeyinde yoğunlaşması, çocukların mevcut hareket becerilerini tekrarlayarak

geliştirmeye odaklanıldığının göstergesidir. Ancak, kılavuz denetiminde yapma, duruma uydurma ve yaratma gibi daha ileri düzey becerilerin eksikliği, çocukların motor becerilerini daha esnek, yaratıcı ve uyarlanabilir bir şekilde kullanmalarına imkan vermemektedir. Bu durum, okul öncesi eğitim programında çocukların motor gelişiminin daha ileri seviyelere taşınmasını sınırlayabilir.

Türkçe alanındaki öğrenme çıktılarının hepsi bilişsel alanda bulunmakta, anlama ve uygulama düzeyinde yoğunlaşmaktadır. Beceri boyutunda bakıldığında Türkçe alanındaki dinleme/izleme ve okuma becerisine %25, konuşma becerisine %12.5 ve erken okuryazarlık becerisine %37.5 oranında ağırlık verilmiştir. Bu bulgu Türkçe dersinde dinleme/izleme, okuma ve konuşma becerilerinden çok okul öncesi dönemde erken okuryazarlık becerilerine önem verildiğini göstermektedir. Dinleme ve izleme becerileri çocukların dil gelişimde önemli bir yere sahiptir. Çocuklar bu beceriler sayesinde yeni kavramlar öğrenebilir ve kelime haznelerini genişletebilir. Bu beceriler sayesinde okul öncesi dönemde çocuklar dinledikleri hikâyeleri, izledikleri videoları, anlatılan olayları anlayıp, kavrayabilirler. Türkçe alanında konuşma becerisine az yer verilmesi çocukların sosyal duygusal gelişimi, özgüven kazanmaları, iletişim kurma becerileri açısından olumsuzluklara neden olabilir. Erken okuryazarlık becerileri, çocukların okuma ve yazmaya hazırlanmasına yardımcı olur. Harfleri tanıma, sesleri ayırt etme ve kelime oluşturma gibi temel beceriler, çocukların ilkokulda okuma ve yazmayı daha kolay öğrenmelerini sağlar. Ancak bu becerilere diğer becerilerden daha fazla yer verilmesi dengesiz bir dağılıma neden olmaktadır. Bu durum uygulamada okul öncesi öğretmenlerinin durumu farklı algılamasına okuma yazma öğretimi yapmalarına neden olabilir.

Matematik alanındaki 16 öğrenme çıktısının tamamı bilişsel alandadır ve yarısı anlama düzeyinde yoğunlaşmıştır. Öğrenme çıktılarının diğer yarısı uygulama (%12.5), çözümleme (%12.5), değerlendirme (%18.75), ve yaratma (%6.25) düzeyinde dağılmıştır. Öğrenme çıktılarının yarısının anlama düzeyinde olması, programda çocukların matematiksel kavramları ve temel bilgileri edinmelerine önem verildiğine işaret etmektedir. Aynı önemin uygulama düzeyine verilmemesi, edinilen bilgilerin gerçek hayatta ya da problemlerin çözümünde kullanılmasına odaklanılmadığını göstermektedir. Aynı şekilde çözümleme ve yaratma düzeyinde az çıktı olması öğrencilerin daha derin ve analitik düşünmelerini, yeni ve orijinal düşünceler ve çözümler üretmelerini kısıtlayacaktır. Bunun yanında öğrenme çıktılarında değerlendirme düzeyine görece daha fazla yer verilmesi öğrencilerin matematiksel bilgiler ile yargılama yapmasına, eleştirel düşünmesine ve karar verme becerilerinin gelişime katkı sağlayabilir.

Fen alanındaki 13 öğrenme çıktısının tamamı bilişsel alanda olmakla beraber anlama (%30.7) ve uygulama (%38.5) düzeyinde yoğunlaşmıştır. Değerlendirme (%23.1) ve yaratma (%7.7) düzeyinde daha az öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Bu alandaki öğrenme çıktılarının anlama ve uygulama düzeyinde uyumlu bir şekilde yüksek olması, fen ile ilgili edinilen bilgilerin gerçek hayatta ya da deneyler yoluyla kullanılmasına önem verildiğini göstermektedir. Değerlendirme düzeyindeki öğrenme çıktılarının varlığı, öğrencilerin bilimsel bilgileri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme, analiz etme ve sonuç çıkarma becerilerini geliştirmelerine yönelik bir çaba olarak yorumlanabilir. Yaratma düzeyinde az çıktı olması, okul öncesi dönemdeki çocuklar için yeni fikirler geliştirme yerine bilgiyi edinmenin ve kullanmanın hedeflendiğini göstermektedir. Okul

öncesi dönemdeki fen eğitimi etkinlikleri sayesinde çocuklar, öğrendikleri bilgileri günlük yaşamlarında nasıl kullanabileceklerini ve çevreye nasıl uyum sağlayabileceklerini deneyimleme fırsatı bulurlar (Akman ve Ünal, 2019, s.10).

Sosyal alandaki 28 öğrenme çıktısından 26'sı (%92.86) bilişsel alanda, 2'si (% 7.14) duyuşsal alandadır. Bilişsel alandaki öğrenme çıktıları anlama düzeyinde (%42.86) yoğunluk göstermektedir. Bunun yanında uygulama (%17.86) ve çözümleme (%14.28) düzeyine de önem verilmiştir. Duyuşsal alandaki iki öğrenme çıktısı da tepkide bulunma düzeyindedir. Sosyal alanın öğrenme çıktılarında bilişsel becerilere büyük ölçüde odaklanırken, öğrencilerin duygu ve tutumlarının gelişimine sınırlı bir yer verilmektedir. Anlama düzeyinin ön planda olması, sosyal alanın bilgi edinme ve anlamlandırma süreçlerine odaklandığını göstermektedir. Sosyal alanındaki becerilerin de özellikle sosyal bilgiler ve coğrafya alanları ile ilgili olması (%96), öğrencilerin sosyal-duygusal öğrenmelerin programda daha az önemsendiği izlenimi vermektedir. Okul öncesi dönemde sosyal-duygusal becerilerin ihmal edilmesi, çocukların duygularını tanıma, anlama ve ifade etmelerinde zorlanmalarına, paylaşma, işbirliği, sıra bekleme, çatışma becerileri gibi becerilerinin gelişmemesine, kendine güven, özsaygı eksikliği, empati kuramama gibi sonuçlara neden olabilir. Yaşamın ilk yıllarında kazanılan sosyal beceriler, çocuğun sosyal ilişkilerini başlatan, devam ettiren ve arkadaş ilişkilerinde problemlerini çözmesine yardımcı olan becerilerdir (Gülay ve Akman, 2009, s.47). Bu becerilerde sorun yaşayan çocuklar arkadaşlık ilişkilerinde uyum sorunu sorun yaşamakta, yalnız kalabilmekte ve okula uyum ve devam konusunda sıkıntı yaşamaktadır (Jones, Greenberg ve Crowley, 2015, s.2287).

Hareket ve sağlık alanındaki 15 öğrenme çıktısının % 59.94 psikomotor , %26.64'ü bilişsel ve %13.32'si duyuşsal alandadır. Psikomotor alandaki öğrenme çıktıları beceri haline getirme düzeyinde yoğunlaşmıştır. Bilişsel alandaki öğrenme çıktıları hatırlama, anlama ve uygulama düzeyindedir. Duyuşsal alandaki öğrenme çıktıları nitelenmişlik düzeyindedir. Bu bağlamda, hareket ve sağlık alanındaki öğrenme çıktılarının çoğunlukla psikomotor alana odaklandığını ve bunun yanında bilişsel ve duyuşsal alanların da belli bir oranda temsil edildiği görülmektedir. Psikomotor alanın ön planda tutulması hareket ve sağlık alanının gereğidir. Psikomotor alandaki öğrenme çıktılarının beceri haline getirme düzeyinde yoğunlaşmasıyla, çocukların temel hareketleri (koşma, zıplama, denge sağlama vb.) ve küçük kas hareketlerini öğrenip uygulayarak bu becerileri otomatikleştirmeleri ve akıcı bir şekilde yapmalarının amaçlanmaktadır. Okul öncesi dönemdeki çocuklar için hareket, öğrenme ve iletişim kurmanın vazgeçilmez unsurudur ve bu dönemde hızlı gelişim süreci içinde olan çocuklar yeni motor becerileri öğrenmeye hazır durumdadırlar (Gallahue ve Donnely, 2003, Akt. Kerkez, 2012, s.39). Bu dönemde temel hareketler olan koşu, atlama, sıçrama gibi becerileri öğrenen çocuklar için yaşam boyu kalıcı olacak ve yeni becerileri için temel oluşturacaktır (Kerkez, 2012, s.39).

Sanat alanındaki 4 öğrenme çıktısının 3'ü bilişsel alanda (%75) ve uygulama düzeyinde; 1'i duyuşsal alanda (%25) ve değer verme düzeyindedir. Bu bulgu sanat eğitiminde bilgi edinme ve edinilen bilginin uygulanmasının amaçlandığına işaret etmektedir. Burada çocukların sanatla ilgili öğrendikleri bilgileri, teknikleri ve kavramları uygulamalı olarak geliştirmelerine vurgu yapıldığı ve sanatsal ifadeyi uygulama konusunda deneyim kazanmalarının hedeflendiği söylenebilir. Ancak, duyuşsal alandaki düşük oran, sanatın duygusal ve estetik değerlerine daha fazla önem verilmesi gerektiğini göstermektedir. Sanat eğitimi, öğrencilerin sadece teknik becerileri öğrenmelerini değil, aynı zamanda

sanata karşı derin bir takdir ve duygusal bağ geliştirmelerini de desteklemelidir. Çünkü okul öncesi dönemde sanat eğitimi çocukların başka alanlarda ifade edemedikleri duygularını ifade etme imkanı sunan, çocukların kendilerine özgü yeni ürünler oluşturmalarını sağlayan, yaratıcılıklarını geliştiren, el-göz koordinasyonu kurmalarını sağlayan bir öğrenme alanıdır (Aral, 1999, s.12; Ulutaş ve Ersoy, 2004, s.69).

Müzik alanındaki 19 öğrenme çıktısından %36.82' sinin bilişsel, %10.52'sinin duyuşsal ve %47.34'nün psikomotor alanla ilgili olduğu belirlenmiştir. Bilişsel alandaki öğrenme çıktıları anlama (%51.57) düzeyinde yoğunlaşmıştır. Duyuşsal alandaki öğrenme çıktıları tepkide bulunma (%10.52), psikomotor alandaki öğrenme çıktıları uyarılma (%15.78) ve beceri haline getirme (%31.57) düzeyindedir. Çocuğun müzikal gelişiminde zihinsel beceriler, motor beceriler, şarkı söyleme becerisi ve müzikal kavramları algılayabilmesi etkilidir (Pratt, 1997, Akt. Kandır ve Türkoğlu, 2015, s.340). Bu bağlamda okul öncesi eğitim programında bilişsel ve denişsel öğrenme çıktılarının yoğun olması, müzik öğretiminde çocukların müzikle ilgili kavramları anlamaları ve müziksel ritimleri algılamaları, duygusal olarak tepki vermeleri ve fiziksel olarak uygulamalarına önem verildiğini göstermektedir. Böylelikle çocukların hem müzikal bilgi ve becerileri gelişebilir, hem de duygusal ve estetik yönleri desteklenebilir.

Sonuç

Okul öncesi eğitim programında Türkçe, matematik, fen, sosyal, sanat, müzik, hareket ve sağlık olmak üzere yedi alanda 52 beceriye yönelik yazılmış toplam 111 öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Alanlara göre öğrenme çıktıları sosyal alanda yoğunlaşmıştır. Sanat alanında çok az öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Öğrenme çıktıları alanlara göre dengeli bir dağılım göstermemiştir.

Okul öncesi eğitim programında en fazla bilişsel alanda öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Bu bağlamda, program zihinsel beceri ağırlıklı bir programdır. Duyuşsal ve Psikomotor becerilere daha az önem verilmiştir.

Bilişsel alandaki öğrenme çıktıları anlama ve uygulama öğrenme düzeyine yoğunlaşmıştır. Duyuşsal alandaki öğrenme çıktıları tepki verme, psikomotor alandaki öğrenme çıktıları beceri haline getirme düzeyinde yoğunlaşmıştır.

Türkçe, matematik, fen, alanındaki öğrenme çıktıları bilişsel alandadır. Sosyal ve sanat alandaki öğrenme çıktıları bilişsel ve duyuşsal alanda; hareket ve sağlık ile müzik alanındaki öğrenme çıktıları bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alandadır.

Öneriler

Bu araştırmada yapılan incelemeler, okul öncesi eğitim programında, TYMM'de yer alan beceri alanlarına ve taksonomilerdeki öğrenme düzeylerine göre dengeli bir dağılım olmadığını göstermiştir. Bu bağlamda okul öncesi eğitim programında yer alan beceri alanlarına göre öğrenme çıktısı sayısında yeni düzenlemeler yapılabilir. Özellikle sanat ve fen gibi alanlara daha fazla öğrenme çıktısı eklenerek, çocukların yaratıcılık, eleştirel düşünme ve problem çözme gibi önemli becerilerinin gelişimine katkıda bulunulabilir.

Programın çocukların tüm gelişim alanlarını desteklemesi için duyuşsal ve psikomotor alanlara yönelik öğrenme çıktıları eklenebilir.

Bilişsel alanda çocukların zihinsel esnekliklerini, problem çözme yeteneklerini ve yaratıcı düşünme kapasitelerini geliştirmeleri için, çözümleme, değerlendirme ve yaratma düzeylerinde öğrenme çıktıları eklenebilir.

Çocukların duyuşsal ve psikomotor alandaki gelişimlerini desteklemek için programda bu alanlarda yer verilmeyen öğrenme düzeylerine göre eklemeler yapılabilir.

Program geliştirme süreci dinamik bir süreçtir. Bir eğitim programı hazırlanıp uygulandıktan sonra ortaya çıkan sorunlara göre yeniden düzenlenebilir. İncelenen program henüz uygulanmamış, pilot uygulaması yapılmamış bir eğitim programıdır. Bu bağlamda programın bu yıl uygulanması ve uygulamayı yapan öğretmenlerin görüşlerinin de alınması ile programda değişikler ve yeni düzenlemeler yapılabilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	*Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.*
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	*It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Akman, B. ve Ünal M. (2019). *Erken çocuklukta fen ve matematik eğitimi.* İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Aksoy, P., ve Gresham, F. M. (2024). Evidence-Based Social-Emotional Learning Intervention Programs for Preschool Children: An Important Key to Development and Learning. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, *11*(3), 201-217. https://doi.org/10.52380/ijpe2024.11.3.1227

Alzahrani, M., Alharbi, M., ve Alodwani, A. (2019). The effect of social-emotional competence on children academic achievement and behavioral development. *International Education Studies*, *12*(12), 141-149. doi:10.5539/iev12n12p141.

Anderson, L. W., Krathwohl, D. R., (Ed) Airasian, P. W., Cruikshank, K. A., Mayer, R. E., Pintrich, P. R., Raths, J. ve Wittrock, M. C. (2010). Öğrenme öğretim ve değerlendirme ile ilgili bir sınıflama (A taxonomy for learning, teaching, and assessing). (Çev: D. A. Özçelik). Ankara: PegemA.

Aral, N. (1999). Sanat eğitimi-yaratıcılık etkileşimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *15*(15), 11-17.

Ary, D., Jacobs, L. C. ve Sorensen C. K. (2010). *Introduction to research in education.* Belmonth: Wadsworth Cengage Learning.

Bierman, K. L., Domitrovich, C. E., Nix, R. L., Gest, D., Welsh, J. A., Greenberg, M. T., ... & Gill, (2008). Promoting academic and social-emotional school readiness: The Head Start REDI program. *Child development*, *79*(6), 1802-1817. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2008.01227

Bümen, N. T. (2006). Program geliştirmede bir dönüm noktası: Yenilenmiş Bloom taksonomisi. *Education and Science*, *31*(142), 3-14. https://educationandscience.ted.org.tr/article/view/710

Carter, D. (2016). A nature-based social-emotional approach to supporting young children's holistic development in classrooms with and without walls: The social-emotional and environmental education development (SEED) framework. *International Journal of Early Childhood Environmental Education,* *4*(1), 9-24. https://eric.ed.gov/?id=EJ1120125

Creswell, J. W. (2005). *Educational research: planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research.* Pearson Prentice Hall.

Cristovao, A. M., Candeias, A. A. ve Verdasca, J. L. (2020). Development of socio-emotional and creative skills in primary education: Teachers' perceptions about the Gulbenkian XXI School Learning Communities Project. *Frontiers in Education*, *4*(160), 1-12. https://doi.org/10.3389/feduc.2019.00160

Denham, A. (2006). Social-emotional competence as support for school readiness: What is it and how do we assess it?. *Early education and development*, *17*(1), 57-89. https://doi.org/10.1207/s15566935eed1701_4

Denham, A., Caverly, , Schmidt, M., Blair, K., DeMulder, E., Caal, , ... & Mason, T. (2002). Preschool understanding of emotions: Contributions to classroom anger and

aggression. *Journal of child psychology and psychiatry*, *43*(7), 901-916. https://doi.org/10.1111/1469-7610.00139

Demirbaş, M., ve Yağbasan, R. (2004). Fen bilgisi öğretiminde, duyuşsal özelliklerin değerlendirilmesinin işlevi ve öğretim süreci içinde, öğretmen uygulamalarının analizi üzerine bir araştırma. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(2), 177-193. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/57226/808293

Demirel, Ö. (1992). Türkiye'de program geliştirme uygulamaları. *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, 7*(7), 27-43. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/88251

Direk, İ. N., ve Batmaz, O. (2024). Okul öncesi eğitim programlarına bir bakış: 2013 ve 2024 programlarının karşılaştırılması. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 866-880. https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1442767

Edwards, C. P. (2002). Three approaches from Europe: Waldorf, Montessori, and Reggio Emilia. *Early Childhood Research & Practice*, *4*(1), 1-14. https://eric.ed.gov/?id=ED464766

Eisner, E. W. (2002). *The Arts and the Creation of Mind*. Yale University Pres

Gelişli, E. ve Yazıcı, Y. (2012). Türkiye'de uygulanan okul öncesi eğitim programlarının tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 85-93. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/296402

Golomb, C. (2004). *The Child's Creation of a Pictorial World*. Psychology Pres

Gözütok, F.D. (2007). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ekinoks yayınları.

Gülay, H. ve Akman, B. (2009). *Okul öncesi dönemde sosyal beceriler*. Pegem Akademi.

Jones D. E., Greenberg M. ve Crowley M. (2015). Early social-emotional functioning and public health: the relationship between kindergarten social competence and future wellnes *American Journal of Public Health. 105*(11), 2283–2290. https://ajph.aphapublicationorg/doi/full/10.2105/AJPH.2015.302630

Karagöl, İ. ve Adıgüzel, O.C. (2022). Duyuşsal Alan ve Duyuşsal Alan Taksonomileri. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF), 6*(2), 217-240. https://dergipark.org.tr/en/pub/aujef/issue/69878/999650

Kandır, A., ve Türkoğlu, D. (2015). *MEB 2013 Okul öncesi eğitim programı'nın müzikal becerilerin gelişimi yönünden değerlendirilmesi.* [Sözlü bildiri]. Uluslararası Katılımlı III. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Kandır, A., Özbey, ve İnal, G. (2010). *Okul öncesi eğitim programı: Kuramsal temeller.* Morpa Kültür Yayıncılık.

Kelekçi Olgun, M. (2021). Erken çocukluk döneminde sanat eğitimi. F. Y.Ekici ve K.Kırkıç, (Ed.ler). *Erken çocukluk eğitimi içinde* (275-286). Nobel Tıp kitapevleri.

Kerkez, F. İ. (2012). Sağlıklı büyüme için okulöncesi dönemdeki çocuklarda hareket ve fiziksel aktivite. *Spor Bilimleri Dergisi*, *23*(1), 34-42. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbd/issue/16376/171341

Korkmaz, F., & Ünsal, (2016). Bloom'un yenilenmiş taksonomisine göre bir sınav analizi. *Turkish Journal of Education*, *5*(3), 82-95.

https://dergipark.org.tr/en/pub/turje/issue/24629/260599

Kunt, M. ve Yılmaz-Bursa, G. (2024). Okul Öncesi Eğitim Programı'nın taksonomiler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 22*(2), 794-814. https://doi.org/10.37217/tebd.1444915

Mayer, R. E. (2002). Cognitive theory and the design of multimedia instruction: An example of the twoway street between cognition and instruction. *New Directions for Teaching and Learning, 89*,55-71. https://doi.org/10.1002/tl.47

MEB, (2006). *Okul öncesi eğitim programı*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.

MEB, (2013). *Okul öncesi eğitim programı*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.

MEB, (2021). *Sosyal ve duygusal beceriler araştırması Türkiye ön raporu*. https:// https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_09/07170836_No19_-_OECD_Sosyal_ve_Duygusal_Beceriler_Arastirmasi.pdf .

MEB, (2024a). *Türkiye yüzyılı maarif modeli*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. https://tymm.meb.gov.tr/

MEB, (2024b). *Okul öncesi eğitim programı*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. https://tymm.meb.gov.tr/ogretim-programlari/okul-oncesi

Miles, M. B., and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. Sage Publication

NAEYC, (National Association for the Education of Young Children) (2010). *Early childhood mathematics: promoting good beginning Position statement*. https://www.naeyc.org/sites/default/files/globally-shared/downloads/PDFs/resources/position-statements/psmath.pdf

Nunes, T., Bryant, P., Barros, R., and Sylva, K. (2012). The relative importance of two different mathematical abilities to mathematical achievement. *British Journal of Educational Psychology*, *82*(1), 136-156. https://doi.org/10.1111/j.2044-8279.2011.02033.x

Rubin, K. H., Bukowski, W., & Parker, J. G. (2006). Peer interactions, relationships, and group *Handbook of child psychology*, *3*(5), 619-700. https://doi.org/10.1002/9780470147658.chpsy0310

Saçan, ve Kavruk, Z. (2021). Erken çocukluk döneminde gelişim. F. Y.Ekici ve K.Kırkıç, (Ed.ler). *Erken çocukluk eğitimi içinde* (1-28). Nobel Tıp Kitapevleri.

Sönmez, V. (2007). *Program geliştirmede öğretmen elkitabı*. Anı Yayıncılık.

Tan, Ş., Kayabaşı, Y. ve Erdoğan, A. (2003). *Öğretimi planlama ve değerlendirme*. Anı Yayıncılık.

Tataroğlu, E. (2011). Görsel sanatlar dersi kazanımlarının bilişsel-duyuşsal-psikomotor alan becerilerinin aşamalarına göre sınıflandırılması. *Milli Eğitim Dergisi*, *41*(190), 122-144. https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/36192/406915

Ulutaş, İ., ve Ersoy, Ö. (2004). Okul öncesi dönemde sanat eğitimi. *Gazi Üniversitesi*

Kastamonu Eğitim Dergisi, *12*(1), 1-12. https://search.trdizin.gov.tr/en/yayin/detay/81204/okul-oncesi-donemde-sanat-egitimi

Varış, F. (1988). *Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler*. Ankara üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Winner, E., Goldstein, T. R., & Vincent-Lancrin, (2013). *Art for Art's Sake? The Impact of Arts Education*. OECD Publishing.

Yılmaz, A., Akbaba, F. D., Halıpınar, F. M., Oral, ve Ulusoy-Ünlü, A. (2021). Okul öncesi eğitim etkinlik kitabının yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34*(1), 343-385. https://doi.org/10.19171/uefad.790815

Yılmaz, A., Aşkar, N., Yıldız, E. ve Sönmez, İ. (2021). Evaluation of 2013 preschool curriculum objectives and indicators according to revised Bloom's Taxonomy. *International Journal of Curriculum and Instructional Studies, 11*(1), 1-22. Doi: 10.31704/ijoci2021.001

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1901-1917 | Research Article

Ethics in Qualitative Research

Mehmet Demirhan [1]

Abstract

Ethical issues are matters that all researchers conducting scientific work must pay attention to. When examining the history of science, it is evident that it is rife with unethical behavior and practices. Ethical issues in qualitative research have often been a source of concern for qualitative researchers, and qualitative research raises different ethical issues. This is because qualitative research generally requires the collection of relatively unstructured data in natural settings and involves flexible research designs. In this regard, ethical behavior and principles in qualitative research are not limited to the behaviors and principles that researchers must pay attention to during the data collection process. These are points that researchers must pay attention to throughout all stages of research, from the process of determining the research design/topic to the publication process, and it is a great responsibility for qualitative researchers to uphold these principles. Since research often involves extensive collaboration between different individuals, disciplines, and institutions, ethical standards such as trust, accountability, mutual respect, and fairness are essential for studies. These ethical standards and norms ensure that researchers are held accountable to the public. Ethical shortcomings in research can cause significant harm to the public, participants, people, and animals. Qualitative researchers have argued against the historically dominant view that the most important purpose of research is to produce knowledge and protect human interests, stating that social research should be directed toward political and practical goals. Qualitative researchers are particularly committed to developing social justice by eliminating human rights violations and social inequalities, or by resisting or eliminating prevailing social structures. In this context, when designing and planning qualitative research, researchers must consider what kind of ethical problems may arise during the study and how these problems will be addressed. In this context, this study examines the ethical issues that researchers should pay attention to at every stage of qualitative research, presenting them step by step in detail. It highlights the importance of ethical issues by providing various examples of unethical practices in qualitative research. Furthermore, in the rapidly unfolding digital transformation process, attention is drawn to the different ethical problems that arise in the use of applications such as artificial intelligence.

Keywords: Ethics, Research, Study, Qualitative Research, Ethical Issues.

Demirhan, M. (2025). Ethics in Qualitative Research. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1901-1917. https://doi.org/10.15869/itobiad.1596716

Date of Submission	05.12.2024
Date of Acceptance	15.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Dr., MEB, Malatya, mhmtdmrhn44@hotmail.com, ORCID:0000-0003-3053-8875

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1901-1917 | Araştırma Makalesi

Nitel Araştırmalarda Etik

Mehmet Demirhan [1]

Öz

Etik hususlar, bilimsel çalışma yapan bütün araştırmacıların dikkat etmesi gereken konulardır. Bilim tarihi incelendiğinde etik dışı davranışlar ve uygulamalarla dolu olduğu görülmektedir. Nitel araştırmalarda etik konular ile ilgili hususlar nitel araştırmacılar için çoğu zaman endişe kaynağı olmuştur ve nitel araştırmalar, farklı etik sorunları gündeme getirmektedir. Çünkü nitel araştırmalar genellikle doğal ortamlarda, nispeten yapılandırılmamış verilerin toplanmasını gerektirmekte ve esnek çalışma dizaynları içermektedir. Bu bakımdan nitel araştırmalarda etik davranışlar ve ilkeler, sadece veri toplama sürecinde araştırmacının dikkat etmesi gereken davranış ve ilkeler değildir. Araştırma tasarımının/konusunun belirlenme sürecinde başlayıp yayımlanma sürecine kadar araştırmanın tüm aşamalarında araştırmacının dikkat etmesi gereken hususlardır ve nitel araştırmacıların bu ilkeleri korumaları büyük bir sorumluluktur. Araştırmalar genellikle farklı kişiler, farklı disiplinler ve farklı kurumlar arasında çok fazla işbirliği içerdiğinden güven, hesap verilebilirlik, karşılıklı saygı, adalet gibi etik standartlar çalışmalar için gereklidir. Bu etik standartlar ve normlar araştırmacıların kamuoyuna karşı sorumlu tutulmasını sağlar. Bir araştırmadaki etik eksiklikler halka, katılımcılara, insanlara ve hayvanlara önemli ölçüde zarar verebilir. Nitel araştırmacılar, geçmişte hakim olan araştırmanın en önemli amacının bilgi üretmek ve insan çıkarlarını gözetmektir, şeklindeki görüşlere karşı çıkarak sosyal araştırmaların siyasi ve pratik amaçlara yönlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir Nitel araştırmacılar özellikle insan hakları ihlallerini ve sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırarak ya da hakim toplumsal düzenlemelere direnerek veya onları ortadan kaldırarak sosyal adaleti geliştirmeye yönelik bir tavır içerisindedir. Bu pozisyon bağlamında nitel bir araştırmanın tasarlanma süreci ve planlanma sürecinde araştırmacılar, çalışma süresince ne tür etik problemlerin ortaya çıkacağını ve bu problemlerin nasıl ele alınacağını düşünmek mecburiyetindelerdir. Bu kapsamda bu çalışmada nitel bir araştırmada, araştırmacıların çalışmanın her aşamasında dikkat etmesi gereken etik hususlar aşama aşama ele alınmış, ayrıntıları ile sunulmuş, nitel araştırmalarda ihlal edilen etik dışı çalışmalara çeşitli örnekler verilerek etik hususların önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca hızlı bir şekilde gerçekleşen dijital dönüşüm sürecinde, yapay zeka gibi uygulamaların kullanılmasında gündeme gelen farklı etik problemlere dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Araştırma, Çalışma, Nitel Araştırma, Etik Hususlar.

Demirhan, M. (2025). Nitel Araştırmalarda Etik. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1901-1917. https://doi.org/10.15869/itobiad.1596716

Geliş Tarihi	05.12.2024
Kabul Tarihi	15.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

[1] Dr., Ministry of Education, Malatya, Türkiye, mhmtdmrhn44@hotmail.com ORCID:0000-0003-3053-8875

Introduction

The purpose of this study is to address in detail the ethical issues that researchers should pay attention to in qualitative research, to highlight the importance of ethical issues by providing various examples of unethical studies, and to draw attention to the different ethical problems that arise in the use of applications such as artificial intelligence in the rapidly occurring digital transformation process. The debate on right and wrong is as old as the history of writing (Sanjari et al. 2014, p. 2). Therefore, it can be said that ethical behavior has shaped human life since time immemorial. The term ethics has traditionally been associated with disciplines such as philosophy and theology. Over time, principles and rules related to specific moral and philosophical positions have been discussed and developed (Mauthner et al. 2002, p. 7). Even if scientists conduct their research independently, they also have the responsibility to examine the implications of the knowledge that may emerge on society and the environment and to warn about the consequences. Therefore, with the intensifying impact of technological and scientific developments on nature and society today, the social and ethical responsibilities of scientists are increasing (Turkish Academy of Sciences [TÜBA], 2002, p. 7). Yin (2011) stated that the key feature when working on a topic or doing any research is to maintain ethical codes (p. 25). At every stage of scientific research, ethical principles should guide the research and the researcher. History provides many grim examples of human rights violations. One particularly disturbing case occurred between 1932 and 1972, when over 400 African American individuals suffering from syphilis were intentionally denied treatment as part of a government-led medical study (Orb, Eisenhauer & Wynaden, 2000, p. 93).

Ethical problems are not limited to quantitative research. Humphreys' (1970, p. 85) study on homosexuals is a good example of the ethical problems that can occur in qualitative research. In his study, Humphreys violated the principle of privacy, misinformed and deceived the participants. In the study, he secretly noted down the license plates of men who engaged in immoral sexual behaviors in public toilets, and then reached these people by obtaining the addresses of the license plate owners he recorded from the motor vehicles branch. He introduced himself as a person working in the health service and interviewed them. This study, which examined the homosexual behavior of men, won Humphreys an important award, but there are many problems in terms of ethical principles.

Ethical values are everywhere and permeate all aspects of our lives. For example, we demand justice as professors and parents, or we value honesty both in the quality of research and in our daily dealings with other people (Soltis, 1989, p. 125). Ethics is classically defined as doing good and avoiding harm (Beauchamp & Childress, 1989, p. 115). In social scientific research, on the other hand, ethics covers the rules that should be considered during the conduct of scientific research.

There is an increasing number of ethical regulations, and in light of these regulations, there is a growing interest in research ethics in the twenty-first century (Wiles, 2013, p. 1). Bogdan (2007) noted that the word ethics, like the words sex and snake, is exciting and enveloping in its hidden meaning and evocative in its emotional meaning. Bogdan added that nothing is more incriminating for a professional than being accused of unethical practices (p. 48). David & Resnik (2011) stated that an action can be legal but unethical or, conversely, illegal but ethical (p. 1). However, despite significant criticism

of the regulations, ethical review systems have become entrenched in most research institutions. This has increased the need for training and resources to improve researchers' awareness of ethical issues and ethical literacy (Wiles, 2013, p. 1).

There are important reasons to follow ethical norms in research. Ethical norms organize research goals such as achieving truth and knowledge and preventing errors. For example, they oppose fabrication, falsification, and misrepresentation of research data, promote truth and prevent error (David & Resnik, 2011, p. 1). Research ethics also refers to the concept of professional ethics. It deals with what social researchers should or should not do, or what is considered a vice and what is considered a virtue when conducting research (Hammersley & Traianou, 2017, p. 36). In this respect, all scientists should have professional ethics and uphold values based on honesty and trust.

Since research often involves extensive collaboration among diverse individuals, disciplines, and institutions, ethical standards such as trust, accountability, mutual respect, and fairness are crucial. These ethical standards and norms ensure that researchers are held accountable to the public. Ethical shortcomings in research can significantly harm the public, participants, humans, and animals (David & Resnik, 2011, p. 2). Glesne (2015) argued that ethical issues are not something that can be forgotten as soon as the demands and expectations of university ethics committees and key players in research management are met but are an integral part of the researcher's daily interactions with participants and data (p. 223). TÜBA (2002) stated that participants in scientific research should, without exception and at all times, adhere to the following basic principles (pp. 12-13):

- To have the highest professional standards in the design and conduct of research
- Honesty, openness and self-criticism in conducting the research and analyzing the findings
- To have an attitude that sincerely and openly acknowledges the contributions of other researchers who have worked and are working on the same topic and to fully maintain this attitude throughout the entire scientific article writing process.

Qualitative researchers have challenged the prevailing views of the past that the most important purpose of research is to produce knowledge and pursue human interests, and have argued that social research should be directed towards political and practical goals. In particular, they have an attitude towards promoting social justice by eliminating human rights violations and social inequalities or by resisting or eliminating dominant social arrangements (Denzin & Lincoln, 2017, p. 11). In the process of designing and planning a qualitative research in the context of this position, researchers have to think about what kind of ethical problems will arise during the study and how these problems will be addressed. It is a common misconception among researchers that ethical principles should be followed only during the data collection process (Creswell, 2020, p. 57). However, ethical principles cover the rules that should be taken into account at every stage of the research, starting from the design process to the publication process.

Similarly, open-ended interviewing has been criticized, especially by feminists, for encouraging the disclosure of experiences and backgrounds that participants wish to keep private through a false sincerity created by the interviewers (Finch, 1984, p. 72). Confidentiality is defined as the protection of the data and information shared by

participants and the inaccessibility of this information to others. If participants feel that the principle of confidentiality will be undermined, they may misinterpret or misleading information and distort their answers (Gliner, Morgan & Leech, 2015, p. 371-378). At this point, the trust, relationship and sincerity that the researchers will give to the participants are of great importance.

The neglect of ethical principles in qualitative research not only leads to the violation of individual rights, but also jeopardizes the validity and reliability of the research. In this context, questions such as how to apply ethical principles, what kind of ethical dilemmas may arise in which situations and how to deal with these dilemmas have still not found clear and universal answers in the literature. In particular, problems such as the reduction of informed consent to formality, participants' inability to fully comprehend the content of their consent, and the reflection of the researcher's subjective influences on data interpretation cause qualitative research to be questioned in terms of ethics. In this context, the main problem of this study is to identify and propose solutions to the difficulties experienced in the implementation of ethical principles in qualitative research in a consistent and context-sensitive manner in practice, although they are discussed at the theoretical level.

The main purpose of this study is to examine the ethical problems encountered in qualitative research from a holistic perspective and to propose feasible strategies for solving these problems. In particular, the study aims to evaluate issues such as power asymmetries in researcher-participant relationships, informed consent processes, protection of privacy and researcher reflexivity in an ethical context. In addition, the impact of technological developments on ethical practices and how to improve the principles of transparency in research are among the main areas of investigation of this study. Thus, it is aimed to increase ethical sensitivity in social sciences and contribute to the reliability of qualitative research.

In qualitative research, ethical challenges often arise in ways that are less straightforward than in quantitative studies. They're typically more nuanced and complex, because qualitative methods rely heavily on personal interactions, interviews, and interpretations. Unlike quantitative research, which tends to follow rigid procedures and numerical data collection, qualitative studies deal with subjective experiences, emotions, and relationships—making ethical boundaries harder to define and navigate (Orb, Eisenhauer & Wynaden, 2000, p. 93). In this respect, ethical principles are an inseparable part of qualitative research and are an integral part of qualitative research from the inception of the framework of research questions to the creation of the research design, the selection of the appropriate methodology, the selection of topics in the population to be studied, data collection, data analysis and the process of forming an inference (Paul & Bandyopadhyay, 2018, p. 45). In this context, the ethical issues and ethical behaviors that a qualitative researcher should pay attention to at all stages of the research process are mentioned below.

Ethical Issues in the Research Design Process

Research design and ethics are not one and the same. A design meets ethical standards that give the observer the ability to make prospective decisions about the balance of possibilities (Ramcharan & Cutcliffe, 2001, p. 360). Emphasizing that topic selection and method design an ethical issues, Glesne (2015) stated that the topic chosen for research

and the planning made are related to the ethical and philosophical stance that the researcher has about the nature and purpose of the research (p. 224).

Before entering the field, the qualitative researcher should consider to what extent and in what way the research design will affect the private lives, personal rights, and daily lives of the participants and whether it will pose any risk to the participants (Seggie & Bayyurt, 2017, pp. 15-16). In addition, before starting the study, the researcher should examine the ethical standards in professional fields and get information about these standards. They should submit their research for approval by the university/institute editorial board, obtain local permissions from the research setting and participants, and identify the team and assistants they will need. If the research team consists of more than one person, the person who will lead the research should be determined by the joint decision of everyone (Creswell, 2020, p. 59).

In many cases, current ethical codes fall short when it comes to addressing the emotional toll that researchers themselves may experience throughout the research process. This is especially true in qualitative research, where scholars often delve into deeply personal or sensitive topics. When studying individuals' private lives and experiences, and then presenting these findings to the public, researchers encounter a range of ethical challenges that cannot be fully managed by simply applying standard theories or written guidelines. Qualitative research, by its nature, requires a more flexible and sensitive ethical framework—one that goes beyond rigid protocols and instead embraces the dynamic reality of human interaction. Both researchers and participants engage in a process that calls for empathy, reflexivity, and an awareness of power dynamics. That's why ethical decision-making in this context must be guided by a practical understanding of lived experience and a commitment to critical reflection, rather than solely relying on abstract principles (Aluwihare, 2012, p. 66). Glesne (2015) stated that Ethics Committees should be guided by the following five basic principles in their evaluation of application proposals and decision-making processes (p. 225):

- Participants should be provided with sufficient information about the research topics to make informed decisions about their participation in the research.
- Research participants should be able to withdraw at any point in the research without any sanction.
- All unnecessary risks to research participants should be eliminated.
- The benefits of the research to society and to the participants should preferably both outweigh all possible risks.
- Experiments should only be conducted by researchers with proven competence.

Lincoln (1998) stated that "the question of whether researchers are ready to enter the field with a thesis or dissertation problem poses an ethical problem" (p. 323). A researcher who is sensitive to ethical values should pay attention to establishing a trusting relationship with participants, treating the research site and participants with respect, and planning not only entry into the field but also exit from the field (Seggie & Bayyurt, 2017, p. 46).

Ethical Issues in Research Initiation

Qualitative research aims to understand how individuals interpret and make sense of their personal experiences, emotions, and beliefs. It focuses on uncovering the meanings behind people's stories and giving voice to their perspectives, which are often complex and deeply personal. Because this type of research frequently involves close interaction between researchers and participants—and delves into sensitive or private matters—it can lead to a range of ethical concerns. Both parties may encounter emotional vulnerability, power imbalances, and dilemmas around confidentiality and consent, making ethical reflection and responsibility essential throughout the research process (Aluwihare, 2012, p. 64). The researcher who starts a qualitative study should first determine the purpose of the research. Then, with informed consent, which is one of the very important steps of research ethics, the researcher should inform the participants about the details, purpose, principles and methods of the research (Paul & Bandyopadhyay, 2018, p. 804). After the qualitative researcher comes together with the participants and informs them about the purpose of the research, he/she should tell them that they do not have to sign the consent form if they do not want to (Creswell, 2020, p. 59).

At this point, Glesne (2015) stated that informed consent cannot prevent the misuse of research findings and cannot create a symmetrical relationship between the researcher and the researched (p. 228). However, it does inform participants that participation will be voluntary, that some aspects of the research may affect the welfare of the participants, and that they can freely terminate their participation at any point in the research. This is because the term "participant" is a term that has been used relatively recently emphasizes a voluntary collaboration between the researcher and the researcher (Gliner, Morgan & Leech, 2015, p. 59). In this context, qualitative researchers should carefully identify and implement ways to protect the people who participate in their studies (Yin, 2011, p. 145).

Nespor & Groenke (2009) talk about an ethical framework, which they call the "problem framing" process, which includes who to consider as participants, how to frame the research questions, which temporal and spatial phenomena to take into account, etc. before starting face-to-face interviews with participants. According to Nespor & Groenke, this framing both presupposes and assists the researcher with particular frames of communicability (p. 996). Wiles (2013) stated that ethical frames are an occasion to think about moral behavior and ethical dilemmas, providing criteria for the researcher to think about what is right or wrong to do (p. 4).

In qualitative research, the researcher's professional commitment and close relationship with his/her profession is important and this may affect ethical issues (Baarnhielm & Ekblad, 2002, p. 478). The qualitative researcher should learn other different characteristics such as religion, gender, culture, etc. that are important for the participants and pay attention to these characteristics during the study process. In ethnographic studies, the researcher should respect the values, beliefs, norms, and laws of the local people. It should show the necessary sensitivity to special samples, for example, if it is going to conduct a study on children, it should obtain permission from parents. In studies conducted with prisoners, elderly people living in nursing homes, children staying in love homes, etc., the necessary approvals and permissions should be obtained from both the participants and the authorities of the institutions they are

affiliated with (Creswell, 2020, p. 58). Emphasizing that qualitative research plans change frequently, Glesne (2015) pointed out that obtaining one-time standard consent at the beginning of projects is potentially problematic, especially in long-term research. In this respect, it can be said that in long-term research, it would be more beneficial in terms of research ethics to obtain consent from participants again at several critical stages of the research (p. 229).

Ethical Considerations in the Data Collection Process

The classic and pervasive main purpose of qualitative research is to "describe a phenomenon from the participants' perspective through observation and interviews" (Orb, Eisenhauer & Wynaden, 2000, p. 94), using non-quantitative research methods and creating, using and adopting interpersonal, social, cultural, educational contextual contexts (Soltis, 1989, p. 125) in a way that is altogether more and richer than what quantitative research does. Accurate in this respect qualitative research methods can provide access to intimate aspects of life with an appropriate deep moral engagement (Baarnhielm & Ekblad, 2002, p. 472). This sincerity is important to accurately capture the participants' perspectives, but it is important to pay attention to ethical considerations at this point. Ensuring the safety and well-being of participants is an important element of ethical research practice (Wiles, 2013, p. 7).

Ethical considerations in a qualitative study have a particular resonance due to the depth of the study process. Especially in face-to-face interviews with vulnerable participant groups, the concern of ethical issues becomes more salient (Roshaidi, 2018, p. 31). The most important aspects of ethics in qualitative research are high degree of caution, accuracy and honesty in sensitive issues (Paul & Bandyopadhyay, 2018, p. 47). Therefore, the qualitative researcher should create a safe environment during the data collection process, should not harm the research environment, and should proceed with the activities as smoothly as possible. He/she should discuss the purpose of the research and how to use the data and should not deceive the participants in any way. In addition, a balance of power should be observed in interviews and observations with participants. Sharing personal impressions and revealing emotions should be avoided and leading questions should be avoided. Rewarding the participants for their participation and support should also be considered (Creswell, 2020, p. 61). While positivist research emphasizes the separation between the researcher and the researched, most interpretivist research emphasizes the interaction between the researcher and the researched. The distance between the participants and the researcher is not a feature that makes the research more ethical in terms of achieving standards (Glesne, 2015, p. 224). In qualitative researchers, unlike quantitative researchers, there is a gradually developing relationship between the participant and the researcher, based on the goal of examining and making sense of reality through the eyes of the participants in the environment where the event takes place (Berg, 2009, p. 16). Because naturalistic research takes the researcher into the real world in which people live and work, and in-depth interviews reveal what is inside people (Patton, 2018, p. 419). In qualitative research, the relationship between the researcher and participant plays a crucial role in shaping the kind of data and insights that emerge. This interaction isn't just a means to gather information—it's a dynamic and collaborative process where empathy, trust, and genuine engagement are essential. Researchers must be both emotionally attuned and intellectually independent, striking a delicate balance between connecting with participants and maintaining objectivity. As the dialogue deepens, a

sense of intimacy often develops, which can enrich the research but also introduces risks. This closeness may blur ethical boundaries, potentially compromising the autonomy of participants or influencing their honesty. That's why researchers must remain critically aware of the power dynamics and emotional subtleties involved—ensuring that their methods uphold integrity while respecting the dignity and vulnerability of those they study (Baarnhielm & Ekblad, 2002, s. 475). During interviews, participants may say things they never intended to say. With the promise of confidentiality given to participants, interviews can turn into a kind of confessional (Patton, 2018, p. 407). In this context, qualitative researchers need to work with participants to conduct rich research and obtain detailed information. It can be said that it should establish a sincere and friendly relationship, but it should also set the boundaries of this well. Patton (2018) stated that social scientists do not have the legal protections that lawyers and clergy have, and that it is obligatory to report information and evidence to the police on sensitive issues that constitute important crimes, such as child abuse.

Qualitative field research is certainly an activity that presents difficult situations and ethically appropriate courses of action are not always possible (Truscott, 2004, p. 811). Ethical issues in qualitative research are at the core of social research and this is particularly emphasized in fieldwork. Because the best way to deal with ethical issues is to think about and prepare for them (Murray, 1995). One of the most important tasks of qualitative researchers is to minimize the flaws in observation and to obtain accurate information. Therefore, researchers need to constantly update their research skills in terms of methodology (Sanjari et al. 2014, p. 5). In addition, there are ethical concerns about the capture and production of images for the purposes of the research. Some of these concerns relate to the data collection itself; for example, video recording or photography can distract participants from what they are interested in and can seriously harm the situation under investigation. This is because participants may have concerns that the recorded images may be used for malicious purposes (Hammersley & Traianou, 2017, p. 60). The qualitative researcher should be very sensitive at this point, reassure and reassure the participants that they will not be harmed in any way.

Ethical Considerations in Data Analysis

Analyzing data in qualitative research can raise ethical issues. Since the researcher is the primary instrument of data collection, the data are filtered through the researcher's biases and theoretical stance. Deciding what is important and what is not, determining what to follow or not to follow during data collection and analysis is almost entirely under the control of the researcher (Merriam, 2018, p. 264). Therefore, the attitude of the researcher in data analysis is of great ethical importance.

The qualitative researcher should be transparent enough to show that he/she does not fit the data to his/her own beliefs, expectations, and prejudices. In order to ensure this transparency, he/she should present both data collection and data analysis processes in detail and clearly reveal how he/she reached the results (Yaşar, 2018, p. 68). It should report not only positive results but all positive and negative results. In addition, it should respect the privacy of the participants in analyzing the data be heard, use pseudonyms for participants, and develop complex profiles, while at the same time avoiding bias among participants (Creswell, 2020, p. 57).

The process of making sense of the data collected in qualitative data analysis is critical for the reliability and validity of the research. In this context, qualitative data analysis software such as NVivo, MAXQDA, ATLAS.ti offer significant advantages to researchers in terms of systematic coding of data, revealing themes and managing data transparently. Such software allows researchers to bring together a large number of documents, audio recordings, videos and visual materials on a single platform. NVivo, for example, allows researchers to apply their code directly to text, create visual representations, and cross-analyze data (Jackson & Bazeley, 2019, p. 2). MAXQDA, on the other hand, offers an accessible analysis environment for both experienced and new researchers with its user-friendly interface and powerful visualization tools (Kuckartz & Rädiker, 2019, p. 33). With this software, the coding process becomes more transparent because all analysis steps are recorded within the software and can be audited when necessary (Woolf & Silver, 2017).

Qualitative data analysis software also allows the reporting of quantitative outputs (e.g. code frequencies, common themes, emerging patterns) that support the researcher's subjective interpretations. This increases both the explainability of the research process and its acceptability by academic communities (Saldana, 2021). Code trees, thematic maps, and relationship diagrams created through software help to present research findings more effectively. They also play an important role in facilitating joint access and interpretation processes in team-based studies.

In conclusion, the use of qualitative data analysis software helps the researcher to approach the data systematically, manage the analysis process more transparently and increase the academic credibility of the research findings. Therefore, the use of such software is recommended as a strong methodological choice, especially in comprehensive qualitative research.

Ethical Considerations in the Reporting Process

Shils (1997) stated that the discovery and transmission of truth (knowledge) is the hallmark of the academic profession, just as the treatment of the patient is the hallmark of the medical profession (p. 3). Qualitative researchers emphasize not only the importance of understanding the theories and beliefs that inform their research, but also the importance of actively writing them down in their studies and reports (Creswell, 2020, p. 181). Researchers must ethically consider issues of participant and data confidentiality as they transcribe their work and begin to share it with a wider audience (Glesne, 2015, p. 249). A qualitative research report should reflect the decisions, practices, designs and data analysis processes taken during the research (Yaşar, 2018, p. 68). Qualitative studies tend to use methods that result in text production, not numerical outputs (Sanjari et al. 2014, p. 2). Therefore, maximum attention should be paid to the reporting process. The findings obtained in the reporting process should be reported honestly and should not be forged or fabricated in any way. References should be cited for quotations from the works of others, and plagiarism should be avoided. Information that would decipher the participant should be withheld, stories should be written with appropriate complexity so that they are not recognized, and the researcher should convey the research text to the reader using a clear and clear language (Creswell, 2020, p. 60). The researcher should be able to present what the data reveal in a way that is appropriate to the purpose of the research by using the full extent of his/her intellectual capacity and represent the data fairly (Yaşar, 2018, s. 69). In addition,

according to general ethical rules, before the research text reaches a wide audience, the participants of the research should be able to read the research text, observe it, discuss the content and form of the presentation, or experience the artistic dimension in some way (Glesne, 2015, p. 249).

Merriam (2018) draws attention to another point and states that ethical problems can also be observed in the process of communicating research findings to target audiences. Merriam stated that if a research to be conducted is supported by an institution, the research report may also be written for the supporting institution, so the researcher may lose control over the data collected and the use of the data for other purposes (p. 225).

Ethical Considerations in the Publishing Process

Ethical principles are part of the whole qualitative research project and researchers can ensure validity, reliability, rigor and quality in the study process. These principles are what protect the interests of the participants and can protect them from harm (Paul & Bandyopadhyay, 2018, p. 803). Therefore, in a qualitative study, ethical principles should always be at the forefront until the publication process and even after publication. The researcher should give a copy of the report to the relevant people and participants and share the practical results. They should not reuse the materials they have used for other research. The researcher should mention who will benefit from the research and the organization funding the research. If requested, they should be able to provide documentation that there are no conflicts of interest and ethical problems (Creswell, 2020, p. 60). It should not be forgotten that the ethically important thing(s) should be available to the researcher even after the research has been published and disseminated(Murray,1995).

Discussion and Conclusion

Ethical behaviors are principles that should guide everyone who conducts scientific research. Unethical behaviors are not only seen in quantitative research but are also frequently encountered in qualitative research processes. As partially mentioned in this study, the history of science is full of unethical behaviors and practices. Since qualitative research requires spending a long time in the field to collect rich and deep information and establishing close relationships with the participants, it can be said that both the types of unethical behaviors that may be encountered and the ethical dilemmas and risks that may be experienced are more likely to be experienced. It should not be forgotten that ethical behaviors are not only behaviors that the researcher should pay attention to during the data collection process. As discussed in the study, ethical principles are issues that the researcher should pay attention to at all stages of the study, starting from the process of determining the research design/research topic to the process of publishing the research, and it is a great responsibility for qualitative researchers to protect these principles. Even after the research is published, there are ethical issues -related to confidentiality, privacy, etc.- that a qualitative researcher must comply with and protect. The qualitative researcher should have an ethical framework to deal with all these ethical issues.

"Ethical codes are general and absolute" (Laine, 2000, p. 4), but it is also true that qualitative research inherently involves different ethical considerations. The challenges inherent in qualitative research can be addressed through awareness and the use of ethical principles, particularly autonomy, beneficence and justice can be mitigated (Orb,

Eisenhauer & Wynaden, 2000, p. 95). Since the main tool of qualitative research is human beings, researchers who intend to work with qualitative research method always have risks and possibilities such as including personal prejudices in the research process, being influenced by their own beliefs and values, making mistakes, and missing opportunities (Merriam, 2018, p. 16). For this reason, it is very valuable for both the researcher and the research for a qualitative researcher to critically evaluate and review their experiences and their own subjectivity during the research (Seggie & Bayyurt, 2017, p. 18). There is evidence that the current body of work on ethics in qualitative research has come a long way from the 1960s, when research was conducted at the expense of participants and audiences. Roth & Unger (2018, p. 4) noted that it is exciting to see that qualitative researchers tend to behave ethically not as a principle or law, but as a feature of the relationship between the researcher and the researched.

In the process of rapid digital transformation through science and technology, an ethical evaluation should be emphasized (Özcan, 2021, p. 91). The use of artificial intelligence in social sciences has also raised a number of ethical issues. The inclusion of this technology in research processes creates new question marks both in the methods of data collection and processing and in the reliability of research results. This ethical dilemma posed by artificial intelligence in social sciences is the potential of this technology to increase the risk of fraud and manipulation in scientific research. With artificial intelligence tools, it has become easier to generate text, create fake academic articles or manipulate data (Maral, 2024, p. 18- 19). In order to determine who is responsible for such risks, dangers, losses or damages caused by artificial intelligence, there is a need to determine the necessary criteria (Efe, 2021, p. 18). In addition, applications that can reveal such frauds should be developed and it should be made mandatory for researchers to undertake that they do not use such programs in their scientific studies.

Ethics in qualitative research is not limited to the permissions and approvals obtained before the research; it is a comprehensive area of responsibility that extends to all stages of the research. The researcher-participant relationship, which is at the core of the qualitative method, requires a more careful attitude in terms of ethics since the data are obtained directly from human experiences (Guillemin & Gillam, 2004, p. 263). The confidentiality of participants' identities, the protection of their privacy and the meaningful execution of informed consent processes are of particular importance in this method.

Ethical "dilemmas" encountered especially in qualitative research are too context-specific to be solved by fixed rules. In this context, the reflexivity of the researcher, i.e. constantly reviewing his/her own stance, biases and influences in the research process, forms the basis of ethical decisions (Berger, 2015, p. 230). Ethical reflexivity brings with it a perspective that questions whether it is possible to produce meaning without harming participants' narratives. In qualitative research, being aware of power relations also falls within the scope of ethical responsibility. The asymmetrical relationship between the researcher and the participant should be carefully considered, especially in studies with disadvantaged groups (Mertens, 2019, p.80). Therefore, ethics should be redefined not only to prevent harm but also to support the active participation of participants in the process.

Technological tools used in data analysis also contribute to ethical transparency. For example, qualitative analysis software such as NVivo or MAXQDA allows for systematic, traceable and reliable analysis of data (Bazeley & Jackson, 2013, p. 14). In this way, the

inferences made by the researcher during the analysis process become more open and auditable, which is important for ethical accountability.

This study revealed that ethical principles in qualitative research are not only a procedural obligation but also a dimension that affects the methodological and philosophical basis of the research. Ethical decision-making processes are directly related to the researcher's professional competence as well as personal sensitivity and contextual knowledge. Therefore, in planning and conducting qualitative research, ethical practices should not be seen only as a list of "to-dos".

Increasing ethics-oriented studies in the literature contribute to the redefinition of ethics in social sciences. In particular, the principles of reflexivity, participant-centeredness, sensitivity in data sharing and fairness in the interpretation of results make qualitative research more ethically responsible. The realization of such principles not only protects the participants but also increases the scientific validity of the research (Tracy, 2010, p. 848-849).

When a critical researcher gains a personal and professional perspective, he or she will somehow raise ethical questions in the public sphere (Soltis, 1989, p. 125). A researcher who puts ethical question(s) on his/her agenda has taken the right first step for his/her work. A researcher needs to have one critical personal characteristic in a research study throughout their entire career: bringing a strong sense of ethics to their research. Having such a sense is especially essential for qualitative researchers (Yin, 2011, p. 25).

Current and Technological Ethical Recommendations

While addressing ethical issues in qualitative research, the opportunities provided by technological developments both improve the quality of research processes and offer new solutions to researchers in the management of ethical risks. While traditional ethical approaches mostly focus on face-to-face interviews and physical data collection processes, digital tools have reshaped research methods. In this context, using technology in an ethically compatible manner is among the main responsibilities of researchers.

1. Data Protection and Encryption Software

Protecting participants' data is one of the most critical ethical responsibilities of qualitative research. Nowadays, advanced encryption software (e.g. VeraCrypt, BitLocker, NordLocker) can help protect sensitive data such as interview recordings and transcripts. With such tools, data can be securely stored both on the device and in the cloud (Ruivo et al., 2014, p. 20).

2. Anonymization Automations

Software such as NVivo, MAXQDA, and Atlas.ti can contribute to the anonymization process by automatically detecting identifying elements such as name, place, and institution in texts. These features allow the researcher to apply the principle of anonymity systematically and consistently (Woolf & Silver, 2017, p. 28).

3. Audio Consent Technologies

As an alternative to traditional written consent forms, it has become possible to obtain audio consent through mobile applications. Such digital methods strengthen ethical inclusion, especially in studies conducted with participants with low literacy levels (Nind

et al., 2013, p. 50).

4. Ethical Monitoring with Blockchain

Blockchain technology breaks new ground in ethical transparency to prevent data manipulation and keep time-stamped records of the analysis process. With this method, it becomes traceable which data was manipulated and when, which strengthens the ethical traceability of the research (Kotsiopoulos et al., 2020, s. 17).

5. Ethical Awareness Training with Virtual Reality (VR)

VR applications with ethical awareness scenarios developed for researchers can be used in pre-research training processes. Such applications enable experiential learning, especially on "interactive ethical dilemmas" (Schultze, 2014, s. 30).

6. Artificial Intelligence Supported Reflexivity Tools

Some newly developed software can analyze the diary or field notes written by the researcher and flag biased or contradictory statements. Such reflexivity-supported systems help the researcher to increase their awareness of their own position.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu makale, 14. ASEAD Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Nitel Araştırmalarda Etik" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "Ethics in Qualitative Research", orally delivered at the 14th ASEAD Social Sciences Symposium It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

References / Kaynakça

Aluwihare, D. (2012). Ethics in Qualitative Research: A Viev of the Participant's and Researchers' World from a Critical Standpoint, *International Journal of Qualitative Methods,* 64-81. doi: https://doi.org/10.1177/160940691201100208

Baarnhielm, S., & Ekblad, S. (2002). Qualitative research culture and ethics: A case discussion. *Transcultural Psychiatry, 39*(4), 469-483. doi: 10.1177/1363461502039004493

Barnes, J. (1979). *Who Should Know What? Social Science, Privacy and Ethics,* Harmondsworth, Penguin.

Bazeley, P., & Jackson, K. (2013). *Qualitative data analysis with NVivo* (2th ed.). SAGE. doi:10.1080/14780887.2014.992750

Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (1989). *Principles of Biomedical Ethics.* New York: NY: Oxford University Press.

Berg, B. L. (2009). *Qulitative Research Methods for the Social Sciens* (7th ed.). Boston: Allyn ve Bacon.

Berger, R. (2015). Now I see it, now I don't: Researcher's position and reflexivity in qualitative research. *Qualitative research*, *15*(2), 219-234. https:// doi.org/10.1177/ 1468794112468475

Bogdan, R. (2005). *Qualitative Research for Education: An Indroduction to Theory and Methods* (5th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Creswell, J. W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Desenleri* (5th ed.). (M. Bütün, & S. Demir, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.

Cooper, K. & White, R. E. (2012). *Qualitative Research in the Post-Modern Era. Contexts of Qualitative Research.* New York: Springer Science - Business Media B. V.

David, B., & Resnik, J. D. (2011). *What is Ethics in Research & Why is it Important.* National Institute of Environmental Health Sciences. http://www.niehs.nih.gov/research/resources/bioethics/whatis/index.cfm.

Denzin, N. (1992). Whose Cornerville is it Anyway? *Journal of Contemporary Etnoghraphy, 21*(1), 120-132. doi: https://doi.org/10.1177/089124169202100l007

Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2017). *The SAGE Handbook of Qualitative Research,* (5th ed.). Thousand Oaks, CA, Sage.

Efe, A. (2021). Yapay zeka risklerinin etik yönünden değerlendirilmesi. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, *3*(1), 1-24.

Finch, J. (1984). *It's Great to Have Someone to Talk to: The Ethics and Politics of Interviewing Women.* Roberts, H. and Bell, C. (ed.), Social Researching: Politics, Problems, Practice. London, Routledge & Kegan Paul.

Glesne, C. (2015). *Nitel Araştırmaya Giriş* (5. Baskı). (A. Ersoy, & P. Yalçınoğlu, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.

Gliner, J., Morgan, G., & Leech, N. (2015). *Uygulamada Araştırma Yöntemleri Desen ve Analizi Bütünleştiren Yaklaşım* (2 Baskı). (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Akademi.

Guillemin, M., & Gillam, L. (2004). Ethics, reflexivity, and "ethically important

moments" in research. *Qualitative inquiry*, *10*(2), 261-280. https://doi.org/10.1177/1077800403262360

Hammersley, M. & Traianou, A. (2017). *Nitel Araştırmalarda Etik*. (S. Balcı & B. Ahi, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.

Humphreys, L. (1970). *Tearoom Trade: Impersonal Sex in Public Places*. New York: Aldine Publishing Company.

Jackson, K., & Bazeley, P. (2019). *Qualitative data analysis with NVivo*.

Kotsiopoulos, I., Kotsopoulos, D., & Tsihrintzis, G. A. (2020). Blockchain technology in qualitative research: Enhancing data security and integrity. *Information, 11*(12), 563. https://doi.org/10.3390/info11120563

Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2019). Coding video data, audio data, and images. In Analyzing Qualitative Data with MAXQDA: Text, Audio, and Video (pp. 83-91). *Cham: Springer International Publishing.* doi:10.1007/978-3-030-15671-8

Laine, M. (2000). *Fieldwork, Participation and Practice. Ethics and Dilemmas in Qualitative Research*. London: SAGE Publications.

Lincoln, Y. S. (1998). The Ethics of Teaching in Qualitative Research. *Qualitative Inquiry, 4*(3), 315-327. doi: https://doi.org/10.1177/107780049800400301

Maral, T. (2024). Sosyal bilimlerin kesişim noktası: Yapay zeka ve etik. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *(Yapay Zeka ve Sosyal Bilimler Öğretimi),* 17-33.

Mauthner, M., Birch, M., Jessop, J. & Miller, T. (2002). *Ethics in Qualitative Research.*

London: Sage Publications.

Merriam, S. (2018). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Akademi.

Mertens, D. M. (2019). *Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods*. Sage publications.

Murray, L. W. (1995). Knowledge, Power and Ethics in Qualitative Social Research. *The American Sociologist, 26*(2), 22-34.

Nespor, J. & Groenke, S. L. (2009). Ethics, Problem Framing and Training in Qualitative Inquiry. *Qualitative Inquiry, 15*(2), 996-1012. doi: 10.1177/1077800409334188

Nicolaus, M. (1968). *Fat-cat Sociology: Remarks at the American Sociological Association Convention.* Hyperlink "http: //www.colorado.edu /sociology /gimenez /fatcat.html"www.colorado.edu /sociology/gimenez/fatcat.html (10.05.20).

Nind, M., Wiles, R., Bengry-Howell, A., & Crow, G. (2013). Methodological innovation and research ethics: forces in tension or forces in harmony?. *Qualitative Research*, *13*(6), 650-667. https://doi.org/10.1177/1468794112455042

Orb, A., Eisenhauer, L., & Wynaden, D. (2000). Ethics in Qualitative Research. *Journal of Nursing Scholarship, 33*(1), 93-96. doi: https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.2001.00093.x

Özcan, N. (2021). Dijital etik üzerine nitel bir araştırma. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, *9*(25), 89-108. https://doi.org/10.52528/genclikarastirmalari.1004342

Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (3. Baskı). (S. B. Demir, Çev.) Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Paul, U. K. & Bandyopadhyay, A. (2018). Qualitative Research: Ethical Issues. *Bengal Physician Journal*, *5*(3), 45-47. doi: 10.5005/jp-journals-10070-5215

Ramcharan, P. & Cutcliffe, J. R. (2001). Judging the Ethics of Qualitative Research: Considering the 'Ethics as Process' Model. *Health & Social Care in the Community*, *9*(6), 358-366. doi: 10.1046/j.1365-2524.2001.00323.x

Roshaidi, S. (2018). Ethical Considerations in Qualitative Study. *International Journal of Care Scholars, 1*(2), 29-33. doi: https://doi.org/10.31436/ijcs.v1i2.82

Roth, W. F. & Unger, H. V. (2018). Current Perspectives on Research Ethics in Qualitative Research. *Qualitative Social Research, 19*(3), doi: http://dx.doi.org/10.17169/fgs-19.3.3155

Ruivo, P., Santos, V., & Oliveira, T. (2014). Data protection in services and support roles–a qualitative research amongst ICT professionals. *Procedia Technology*, *16*, 710-717. doi:10.1016/j.protcy.2014.10.020

Saldaña, J. (2021). The coding manual for qualitative researchers.

Sanjari, M., Bahramnezhad, F., Fomani, F. K., Shoghi, M. & Cheraghi, M. A. (2014). Ethical Challenges of Researchers in Qualitative Studies: The Necessity to Develop a Specific Guideline. *Journal of Medical Ethics and History of Medicine, 7*(14), 1-6.

Schultze, U. (2014). Performing embodied ethics during fieldwork: Studying ICT and body politics. *Journal of Information Technology, 29*(4), 310–325. doi: 10.1057/ejis.2012.52

Seggie, F. N., & Bayyurt, Y. (2017). *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Shils, E. (1997). *The Academic Ethic. The Calling of Education*. Chicago, University of Chicago Press.

Soltis, J. F. (1989). The Ethics of Qualitative Research. *International Journal of Qualitative Studies in Education, 2*(2), 123-130. doi: https://doi.org/10.1080/0951839890020203

Tracy, S. J. (2010). Qualitative quality: Eight "big-tent" criteria for excellent qualitative research. *Qualitative inquiry*, *16*(10), 837-851. https://doi.org/10.1177/1077800410383121

Truscott D. (2004). *Fieldwork, Participation and Practice: Ethics and Dilemmas in Qualitative Research*, 811-813. doi: 10.1002/sce.20029

TÜBA, (2002). *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Wiles, R. (2013). *What are Qualitative Research Ethics?*. London: Bloomsbury Academic.

Woolf, N. H., & Silver, C. (2017). *Qualitative analysis using NVivo: The five-level QDA® method*. Routledge.

Yaşar, M. (2018). Nitel Araştırmalarda Nitelik Sorunu. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(2), 55-73. doi: https://doi.org/10.21666/muefd.426318

Yin, R. K. (2011). *Qualitative Research from Start to Finish*. New York: Guilford Press.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1918-1942 | Araştırma Makalesi

Konaklama İşletmelerindeki Yöneticilerin Yiyecek ve İçecek Maliyet Kontrol Algıları

Uğur Parlak [1] **Nilgün Sanalan Bilici** [2]

Öz

Konaklama sektöründeki işletmelerin öncelikli hedefi, müşterilerin konaklama ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bununla birlikte yiyecek ve içecek hizmetleri sunmaları, farklı maliyet kalemleriyle karşılaşmalarına neden olmakta ve yiyecek-içecek maliyet kontrolü giderek daha önemli hale gelmektedir. Diğer ticari işletmelerde olduğu gibi konaklama işletmelerinin de temel amacı kârını artırmak ve devamlılığını sağlamaktır. Bu doğrultuda, konaklama işletmelerinin etkin bir maliyet kontrol sistemi oluşturup uygulaması yiyecek içecek maliyetlerini kontrol altına almada kritik önem taşımaktadır. Böyle bir sistem, konaklama işletmelerinin verimlilik ve performansını artırmasının yanı sıra kârlılığını yükselterek devamlılığını sağlamakla birlikte rakip işletmeler karşısında rekabette üstünlük sağlamasına da yardımcı olmaktadır. Bu araştırmanın amacı Iğdır ilinde faaliyet gösteren konaklama işletmesi yöneticilerinin yiyecek ve içecek maliyet kontrolüne yönelik algılarını ölçmektir. Iğdır ilinde toplam 20 konaklama işletmesi bulunmakta olup bu araştırmaya 18 konaklama işletmesinin yöneticileri katılmıştır. Veriler, yüz yüze görüşmeler yapılarak uygulanan yapılandırılmış anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre yöneticilerin büyük bir kısmının yiyecek ve içecek maliyet kontrolüne yönelik algıları olumludur. Ancak yapılan istatistiksel analizler, yöneticilerin demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim durumu vb.) ile maliyet kontrol algıları arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Araştırma sonuçları ayrıca konaklama işletmelerinin yarıdan fazlasının 10 yıl ve üzerinde, yaklaşık %40'ının ise 20 yılın üzerinde faaliyette olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamındaki işletmelerin %80'den fazlası otel niteliğindedir ve bu işletmelerin mülkü kendilerine ait olsa bile yönetimin profesyonel kişilerce gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, söz konusu işletmelerin yarıdan fazlasında maliyet kontrolünü yürüten bağımsız bir birimin bulunması ve bu birimlerdeki kontrollerin eğitimli, genç kadrolarca gerçekleştirilmesi, işletme yönetiminde dinamizm ile birlikte etkin kontrol ve planlamanın varlığına işaret eden önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Konaklama İşletmeleri, Maliyet, Yiyecek ve İçecek, Maliyet Kontrolü, Yönetici Algısı

Parlak, U., & Sanalan Bilici, N. (2025). Konaklama İşletmelerindeki Yöneticilerin Yiyecek ve İçecek Maliyet Kontrol Algıları. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1918-1942. https://doi.org/10.15869/itobiad.1634667

Geliş Tarihi	06.02.2025
Kabul Tarihi	26.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Öğr. Gör, Iğdır Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, Iğdır, Türkiye, ugur.parlak@igdir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5901-7355

2 Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye, nilgun.bilici@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8318-7250

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1918-1942 | Research Article

Managers' Perceptions of Food and Beverage Cost Control in Accommodation Businesses

Uğur Parlak [1] **Nilgün Sanalan Bilici** [2]

Abstract

The primary goal of businesses in the accommodation sector is to meet customers' lodging needs. However, providing food and beverage services leads to various cost items, making food and beverage cost control increasingly important. As in other commercial enterprises, the main objective of accommodation businesses is to increase profitability and ensure continuity. In this regard, establishing and implementing an effective cost control system is of critical importance in controlling food and beverage costs. Such a system not only enhances the efficiency and performance of accommodation businesses but also increases profitability, ensures sustainability, and helps them gain a competitive advantage over rival enterprises. The aim of this study is to measure the perceptions of accommodation business managers operating in Iğdır regarding food and beverage cost control. There are a total of 20 accommodation businesses in Iğdır, and managers from 18 of these businesses participated in the research. Data were collected through structured questionnaires administered via face-to-face interviews. According to the results, most managers have positive perceptions of food and beverage cost control. However, statistical analyses show that there is no significant difference between managers' demographic characteristics (age, gender, education level, etc.) and their perceptions of cost control. The findings also reveal that more than half of the accommodation businesses have been operating for 10 years or more, with approximately 40% in operation for over 20 years. More than 80% of the businesses are hotels, and even though the properties are owned by the businesses themselves, management is carried out by professional personnel. Furthermore, the fact that more than half of these businesses have an independent unit responsible for cost control—and that these controls are conducted by young, well-trained staff—can be considered an important indicator of the presence of dynamism, effective control, and planning in business management.

Keywords: Hospitality Businesses, Cost, Food and Beverage, Cost Control, Manager Perception

Parlak, U., & Sanalan Bilici, N. (2025). Konaklama İşletmelerindeki Yöneticilerin Yiyecek ve İçecek Maliyet Kontrol Algıları. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1918-1942. https://doi.org/10.15869/itobiad.1634667

Date of Submission	06.02.2025
Date of Acceptance	26.09.2025
Date of Publication	30.30.2025
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

1 Lecturer, Iğdır University, Vocational School, Department Travel, Tourism and Entertainment Services, Iğdır, Türkiye, ugur.parlak@igdir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5901-7355

2 Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Finance, Erzincan, Türkiye, nilgun.bilici@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8318-7250

Giriş

Rekabetçi otel piyasasında kârlılığı artırmak ve sürdürülebilirliği sağlamak için gelir artışının yanı sıra maliyet kontrolü de büyük önem taşımaktadır. Gelirleri artırmak, tek başına yeterli olmaz; maliyetleri azaltmak veya kontrol altında tutmak gereklidir. Maliyet kontrolü; satın alma, depolama, dağıtım ve yiyecek-içecek hazırlığı gibi süreçleri içerir ve gerçekleşen maliyetlerin beklenenlerle karşılaştırılması yoluyla işletmenin verimliliğini ve kârlılığını artırmada kritik rol oynar (Köroğlu vd., 2011, s.34).

Konaklama işletmelerinde belirlenen bütçeyle yaptığı harcamalar genellikle farklılık göstermektedir. Bu nedenle bu maliyetlerin bütçeden neden daha yüksek olduğunu belirlemek ve yiyecek ve içecek departmanında yiyecek maliyetlerini kontrol etme stratejilerini geliştirmek için detaylı bir inceleme yapılması gerekmektedir (Artajaya vd., 2022, s. 119)

Yiyecek ve içecek hizmetleri için maliyet kontrolü büyük bir öneme sahiptir. Bu maliyetler; menü tasarımı, mutfak düzeni, gıda malzemeleri, işçilik, enerji ve sarf malzemeler gibi ilk planlama giderlerinin yanı sıra günlük işletme masraflarını da kapsar. Ticari amaçla faaliyet gösteren işletmeler, belirli bir kâr hedefine ulaşmak için yapılandırılırken sübvansiyonlu veya kamu destekli işletmeler dahi maliyetleri en düşük seviyede tutarak elde ettikleri geliri işletmeye aktarmayı ve böylece genel işletme giderlerini azaltmayı amaçlamaktadır (Davis vd., 2013, s.207-208).

Konaklama sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, diğer işletmeler gibi yüksek kâr elde etmeyi amaçlamaktadır. Ancak piyasadaki yoğun rekabet ortamı bu hedefe ulaşmayı güçleştirebilir. Bu işletmelerde personel masraflarının yanı sıra en büyük gider kalemlerinden biri yiyecek-içecek maliyetleridir. Dolayısıyla konaklama işletmeleri, rekabet gücünü koruyabilmek ve hedeflenen kâra ulaşabilmek için yiyecek-içecek maliyetlerini kontrol edebilmeli ve bu kontrol sürecini yakından izlemeli ve kapsamlı bir maliyet analizi yapmalıdır. Analiz sonucunda ortaya çıkabilecek sapmaların nedenleri tespit edilmeli ve uygun maliyet kontrol yöntemleri uygulanmalıdır (Aksu ve Eken, 2013, s.1271-1372).

Maliyetlerin işletmelere rekabet avantajı sağlayabilmesi, etkin bir maliyet kontrol sisteminin uygulanmasına bağlıdır. Bu sistemi başarılı kılmak için özellikle muhasebe veya denetim birimlerinde görev yapan personelin maliyet ve kontrol konusunda hem bilgi hem de deneyim sahibi olması ve düzenli eğitimlerle desteklenmesi önemlidir. Ayrıca satın alma, teslim alma, depolama, malzeme çıkarma, üretim, gelir kontrolü ve personel giderleri gibi maliyet kontrolünün temel unsurlarını kapsayan süreçlerde gerekli önlemler alınmalı ve uygun maliyet kontrol yöntemleri kullanılmalıdır (Köroğlu vd., 2011, s. 44).

Bu araştırma, Iğdır ilindeki konaklama işletmelerinin yöneticilerinin yiyecek ve içecek maliyet kontrolüne ilişkin algılarını ve farkındalık düzeylerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, Iğdır ilinde faaliyet gösteren toplam 18 konaklama işletmesinin yöneticileriyle yüz yüze görüşmeler yapılmış ve yapılandırılmış bir anket formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Araştırma bulguları, Iğdır ilindeki konaklama işletmelerinin yiyecek ve içecek maliyetlerini yönetme konusundaki güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyması açısından önemlidir. Özellikle

konaklama işletmelerinin yöneticilerinin maliyet kontrolüne yönelik algıları, bu maliyet kontrolünün işletmelere katkıları ele alınmaktadır. Elde edilen verilerin sektöre yönelik daha iyi stratejiler geliştirilmesi için önemli bir bilgi kaynağı sağlaması beklenmektedir. Bununla birlikte sonuçlar, konaklama sektöründe maliyet kontrol süreçlerinin geliştirilmesi, personel eğitimine yönelik ihtiyaçların belirlenmesi ve daha verimli maliyet yönetim sistemlerinin uygulanması için yol gösterici olabilir.

Bu araştırma, maliyet kontrolünün işletme başarısına olan katkısını vurgulamanın yanı sıra, Iğdır gibi yerel düzeydeki konaklama işletmelerinin karşılaştığı spesifik sorunları da aydınlatmaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar genel olarak büyük ölçekli otel işletmelerinde maliyet kontrol süreçlerine odaklanmaktadır. Ancak küçük ve orta ölçekli konaklama işletmelerinin maliyet kontrol süreçleri üzerine yapılan araştırmalar sınırlıdır. Bu araştırma, bölgesel bazda, özellikle küçük ve orta ölçekli konaklama işletmelerinde maliyet kontrol süreçlerine dair eksiklikleri ortaya koyarak bu alandaki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın birinci bölümünde yiyecek-içecek maliyet kontrol algısına ilişkin kavramsal çerçeve sunulmaktadır. İkinci bölümde konuya yönelik önceki çalışmalar incelenerek literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi açıklanmış, dördüncü bölümde bulgular sunulmuş ve analiz edilmiştir. Son olarak, beşinci bölümde araştırma sonuçları tartışılmış ve sektöre yönelik öneriler geliştirilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde maliyet kavramı, konaklama işletmelerinde yiyecek içecek maliyet kontrolü ve konaklama işletmelerinde yiyecek içecek maliyet kontrol yöntemleri detaylı olarak incelenmektedir.

1.1. Maliyet Kavramı

Literatürde maliyet kavramı ile ilgili farklı tanımlar bulunmaktadır. Türk Dil Kurumuna (2024) göre maliyet, üretimde bir mal elde edilinceye değin harcanan değerlerin toplamıdır.

Bir diğer tanıma göre maliyet, bir mal veya hizmet üretimi için yapılan harcamalar ve katlanılan ekonomik fedakârlıkların tümüdür (Alagöz ve Yılmaz, 2001, s. 152; Oğan ve Özulucan, 2017, s.74).

1.1. Konaklama İşletmelerinde Yiyecek İçecek Maliyet Kontrolü

Maliyet kontrolü, işletmelerin istenilen kalitede üretim yapabilmesi için yeterli miktarda girdi ile bu üretimin yapılmasını ve belirlenen bu maliyetin üstüne çıkmayı önlemek olarak tanımlanabilir (Anasız, 2019, s. 182). Maliyet kontrolü, maliyetlerin ideal düzeyini belirleyerek hedeflenen maliyetlere ulaşmayı amaçlayan bir süreçtir. Bu süreç, aynı zamanda ölçme ve değerlendirme faaliyetlerini de içerir. Gerçekleşen maliyetlerle planlanan maliyetler arasındaki sapmaların tespiti ve söz konusu farklılıklara yol açan nedenlerin analiz edilmesine dayanır. Yapılan analizler sonucunda, tespit edilen sapmaların tekrar oluşmaması için gerekli düzeltici önlemlerin sürekli ve sistematik olarak uygulanması gerekmektedir (Taşkın, 1997, s. 51). Maliyet kontrolü, bir işletmenin başarısını veya başarısızlığını belirleyen önemli bir faktördür.

Maliyet kontrolünde yapılan hatalar, doğrudan işletmenin gelirlerini olumsuz şekilde etkileyebilir (Suryani ve Wijaya, 2023, s. 513).

Maliyetlerin ölçülmesi, analiz edilmesi ve raporlanması farklı yöntemlerle gerçekleştirilebilir. Bir maliyet ölçümünün anlam ifade edebilmesi, söz konusu ölçümün hangi amaç doğrultusunda yapıldığına bağlı olduğundan, maliyetlerin ölçüm yöntemi kullanım amacına ve mevcut koşullara göre farklılık gösterebilir (Özçelik, 2019, s. 607).

Konaklama işletmeleri, ekonomik faydayı artırmak amacıyla maliyet kontrolüne önem verir. Maliyet kontrolü, hizmet kalitesini korurken işletme maliyetlerini azaltmak ve kârlılığı yükseltmek için gereklidir. Özellikle yiyecek-içecek maliyetlerinin etkin kontrolü, satın almadan servise kadar tüm süreçleri kapsar. Yöneticilerin, maliyetleri etkileyen faktörleri bilmesi ve gerektiğinde uygun önlemleri alması önemlidir (Çam, 2009, s.506: Sun, 2017, s.500).

Yiyecek - içecek maliyet kontrol yöntemleri uygulamalarda farklılıklar olmasına rağmen temelde amaçları aynıdır. Maliyet kontrol yöntemlerinin temel amacı, maliyetleri kontrol altına almak ve maliyet bilgilerinin yöneticilere zamanında ve doğru bir biçimde ulaştırılmasıdır (Dönmez vd., 2011, s.203).

Satışları artırmak, kârı yükseltmenin tek yolu değildir; özellikle yiyecek ve içecek operasyonlarındaki maliyetleri düşürmek de aynı derecede önemlidir. Yiyecek ve içecek yönetimi, yalnızca stok ve israf kontrolünü değil, aynı zamanda çalışanların kaynakları verimli kullanmasını sağlamayı da içerir. Bu süreç, işletmelerin giderlerini azaltarak genel verimliliğini artırır. Yiyecek ve içecek maliyet kontrolörleri, maliyetleri optimize etmek için operasyonun farklı aşamalarını denetlemeli ve düzenlemelidir (Awasthi vd., 2020, s. 1717-1718).

Maliyetlerin etkin bir şekilde yönetilebilmesi için maliyet kontrolörleri ve ilgili departman yöneticilerinin aktif rol alması gerekmektedir. Denetim süreci; satın alma, mal kabul, depolama ve departmanlara dağıtım aşamalarını kapsamaktadır. Ayrıca maliyet kontrolünü sağlamak ve stok yönetimini optimize etmek için düzenli envanter takibinin her ay yapılması büyük önem taşımaktadır (Putra vd., 2022, s. 166).

Konaklama işletmeleri, maliyet analizi sonrasında maliyetleri kontrol ederek rekabet gücünü artırmayı ve işletme kârlılığını korumayı hedeflemektedir. Bu bağlamda birçok işletme, henüz üretim aşamasındayken maliyet azaltma tekniklerine başvurur. Maliyet azaltmanın temel amacı, gereksiz maliyetlerin ortadan kaldırılmasıyla işletme kârının yükseltilmesidir (Doğdubay ve Sarıoğlan, 2010, s. 7).

İşletmelerin büyüklükleri ve operasyonel yapıları farklılık gösterdiğinden uyguladıkları maliyet kontrol yöntemleri de çeşitlenebilir. Her ne kadar işletmelerde uygulanan maliyet kontrol sistemleri farklılık arz etse de literatürde en yaygın olarak kullanılan maliyet sistemleri dört ana kategoride sınıflandırılabilir. Bunlar aşağıdaki gibidir (Erdinç, 2009, s. 315-316):

- Basit Maliyet Kontrol Yöntemi
- Ayrıntılı Maliyet Kontrol Yöntemi
- Standart Maliyet Kontrol Yöntemi
- Potansiyel Maliyet Kontrol Yöntemi

1.1.1. Basit Maliyet Kontrol Yöntemi

Basit maliyet kontrol yöntemi, satışlarla maliyetlerin oranlanmasına dayalı olduğu için yüzde kontrol yöntemleri olarak da adlandırılır (Özbirecikli ve Güven, 2016, s. 800). Günlük ve aylık olmak üzere iki şekilde uygulanabilir. Bu yöntemlerin her ikisinde de hesaplama mantığı aynıdır (Çiftçi ve Köroğlu, 2008, s. 35).

Satılan yiyecek ve içecek maliyetinin satış gelirlerine oranlanmasıyla yiyecek-içecek maliyet yüzdesi bulunur. Basit maliyet kontrol yönteminde bulunan bu yüzde değerler konaklama işletmelerine maliyetleri kontrol altına almaları için önemli bilgiler sağlamaktadır. Konaklama işletmeleri için yiyecek-içecek maliyet yüzdesinin %30 düzeyinde olması arzu edilmektedir (Akbulut ve Arslan, 2015, s. 87: Çam, 2009, s. 512).

1.1.2. Ayrıntılı Maliyet Kontrol Yöntemi

Ayrıntılı maliyet kontrol yöntemi, işletmelerin yiyecek ve içecek maliyetlerini kapsamlı ve detaylı bir şekilde analiz etmelerine olanak tanır. Bu yöntemde maliyet kalemleri gruplara ayrılarak (ana, üst ve alt) incelenir. Böylece her bir ürünün maliyeti tek tek veya bütün olarak incelenebilir ve belli bir zaman dilimindeki satışlarla ilişkilendirilebilir (Gül ve Ergün, 2010, s.130). Bu sayede konaklama işletmeleri yiyecek ve içecek maliyetlerini günlük bazda ve ayrıntılı bir şekilde takip edebilirler (Işık ve Yılmaz, 2016, s. 66).

1.1.3. Standart Maliyet Kontrol Yöntemi

Standart maliyet kontrol yöntemi, yiyecek ve içecek maliyetlerindeki değişimleri ayrıntılı bir şekilde analiz ederek bu değişimlerin kaynağını belirlemeye yardımcı olur. Bu yöntemde bir dönem boyunca gerçekleşen gerçek yiyecek ve içecek maliyetleri, dönem başında belirlenen standart maliyetlerle karşılaştırılır (Çiftçi ve Köroğlu, 2008, s. 36). Bu karşılaştırmanın sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için porsiyon büyüklüklerinin, kullanılacak malzemelerin niteliklerinin ve porsiyon başına düşen maliyetlerin önceden belirlenmesi büyük önem taşımaktadır (Yılmaz, 1997, s. 178).

Standart maliyet kontrolü yöntemi, yiyeceklerin standart maliyetlerinin yiyeceklerin gerçek maliyetleri ile karşılaştırılması ve toplam standart maliyetlerin toplam gerçek maliyetler ile karşılaştırılması olmak üzere iki şekilde uygulanabilmektedir (Köroğlu, 2007).

1.1.4. Potansiyel Maliyet Kontrol Yöntemi

Tahmini maliyet veya öngörülen maliyet yöntemi olarak bilinen bu yöntem, geçmiş dönemlerdeki yiyecek ve içeceklerin satış miktarlarından faydalanarak gelecek dönemler için maliyet ve satış tahmini yapmaya yarayan bir yöntemdir (Dönmez, Arıcı ve Kutluk, 2011, s. 208). Bu yöntem ile gelecekte gerçekleşmesi tahmin edilen maliyetlerin belirlenmesiyle gerçekleşmesi beklenen kâra yönelik satış fiyatları, porsiyon maliyetleri vb. unsurlar için gerekli tedbirlerin alınması ve bu kapsamda verimliliğin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılır. Bu yöntem sayesinde hem kaynakların etkin bir biçimde kullanılması hem de personel verimliliği artırılabilir (Meriç, 2020, s. 125).

2. İlgili Araştırmalar

Konaklama işletmelerinde maliyet kontrolü, işletme kârlılığı ve sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir ve akademik literatürde sıkça incelenmektedir. Literatürdeki çalışmalar, maliyet kontrol sistemlerinin etkinliği, uygulama zorlukları ve işletme verimliliğine etkileri gibi farklı açılardan konuyu ele almaktadır. Bu bölümde, ulusal ve uluslararası alandaki önemli araştırmaların amaçları, bulguları ve sonuçları kısaca özetlenmiştir.

Dönmez vd. (2011), Antalya ve çevresinde faaliyette bulunan 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin yiyecek içecek maliyet kontrol yöntemlerini ve fiyatlama konusunu araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, konaklama işletmelerinin çoğunluğunun maliyet kontrol sistemlerini kurdukları ve yiyecek-içecek maliyet kontrolüne önem verdikleri tespit edilmiştir.

Köroğlu vd.'nin (2011) yapmış oldukları araştırmanın amacı, Marmaris'te faaliyette olan otel işletmelerinde maliyet kontrolü sayesinde oluşabilecek rekabet üstünlüğü arasındaki ilişkiyi açıklamaktır. Araştırma sonucunda otellerin yıldız sayısı artıkça maliyet kontrol yöntemleri daha ayrıntılı ve gerçekçi sonuç verecek biçimde farklılaştığı tespit edilmiştir. Araştırmanın sonucunda 2 ve 3 yıldızlı otel işletmeleri maliyet kontrolüne gerekli önemi vermedikleri için diğer yıldız sayısı yüksek işletmelerle rekabet edemedikleri saptanmıştır.

Akbulut ve Arslan'ın (2015) yapmış oldukları araştırmanın amacı, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki otel işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrolü uygulamaları ve kullanılan prosedürleri belirlemek, ayrıca konaklama işletmeleri yöneticilerinin maliyet kontrolüne ilişkin düşüncelerini ortaya koymaktır. Sonuçlar, katılımcıların %100'ünün uygulanan maliyet kontrol yöntemlerinin maliyetleri azaltıcı etkisi olduğuna inandığını göstermektedir.

Cengiz ve Cengiz (2015) yapmış oldukları araştırmada, Florida'nın Orlando şehrindeki otel işletmelerinin yiyecek içecek maliyet kontrol süreçlerini incelemeyi ve bu süreçte kritik görülen noktalar için bir önem-performans analizi yapmayı amaçlamışlardır. Araştırma sonuçları, otelin büyüklüğüne bağlı olarak satın alma ve üretim aşamalarındaki maliyet kontrol önlemlerinin performans puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğunu, buna karşın depolama aşamasında böyle bir farklılık olmadığını göstermiştir. Ayrıca otelin büyüklüğü dikkate alındığında maliyet kontrol önlemlerinin önem puanları arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Yan vd. (2016) yapmış oldukları araştırmada ABD'de halka açık bir Çin finans markasını analiz etmişler ve analizde nitel ve nicel istatistikler bir arada kullanılmıştır. Sonuçlar, belirlenen altı maliyet kategorisinden ikisinin (standart oda maliyeti ile enerji ve bakım maliyeti) ideal değere ulaştığını, kiralama ve insan kaynaklarının ise aşırı değerlendiğini, franchise ücreti ve yenileme maliyetinin ise olduğundan daha az değerlendiğini ortaya koymaktadır.

Astawa vd. (2017) yapmış oldukları çalışmada, Bali'deki beş yıldızlı otellerde yiyecek ve içecek satın alma verimliliğini incelemişlerdir. Araştırma, 2016 yılında TripAdvisor tarafından ödüllendirilen on oteli kapsamaktadır. Veriler, satın alma departmanlarına uygulanan anketlerle toplanmış ve betimsel istatistik ile Ekonomik Sipariş Miktarı

(EOQ) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar, otellerin bozulabilir gıdalar için sözleşmeli alım, belirli tedarikçilerden düzenli sipariş ve küçük miktarlarda nakit alım gibi farklı satın alma sistemleri kullandığını göstermektedir. EOQ yöntemi, sipariş miktarlarını optimize ederek depolama maliyetlerini azaltabilir ve satın alma sürecinin verimliliğini artırabilir. Gelecekte otellerin, maliyetleri düşürmek ve performanslarını artırmak için ekonomik yaklaşımları daha fazla dikkate almaları önerilmektedir.

Büyükipekci ve Senel (2018), Konya'daki yiyecek-içecek işletmelerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında, işletmelerin maliyet kontrolüne verdikleri önemi ve kullandıkları sistemleri incelemişlerdir. Araştırma sonuçları, maliyet kontrolüne verilen önemin; eğitim düzeyi, şirket türü, işletme türü, menü türü ve uygulanan maliyet kontrol sistemi gibi değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiğini, ancak çalışan pozisyonu değişkeninin bu konuda anlamlı bir etki oluşturmadığını göstermiştir.

Cengiz ve diğerleri (2018) yapmış oldukları araştırmada yiyecek içecek bölümü yöneticilerinin maliyet kontrol önlemlerine verdikleri önem ile bu önlemlerin kullanım sıklığı arasındaki bağı ve bu kullanım sıklığının otelin finansal ve finansal olmayan performansına etkisini incelemiştir. Sonuçlar, önem düzeyi arttıkça maliyet kontrol önlemlerinin kullanımının da arttığını ve bu sık kullanımın, otelin çeşitli performans göstergeleri üzerindeki olumlu etkiye aracılık ettiğini göstermektedir.

Demirkol (2018) yapmış olduğu çalışmada Şanlıurfa'da faaliyette bulunan otel ve konuk evlerinde ki yiyecek-içecek maliyet kontrolünün sağlanmasına yönelik tutumu belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda yiyecek içecek departmanın maliyet kontrolü ile ilgili ifadeler ile demografik faktörler arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir.

Akmeşe ve Akkaya (2019) yapmış oldukları çalışmada, yiyecek içecek departmanında kullanılan maliyet kontrol sistemini yönetici ve personel açısından değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda işletmenin maliyet kontrol sürecinin fiyatları düşürmeye yardımcı olduğu ve ihtiyaç duyulan ürünlerin üretim alanlarının maliyeti etkilemediği görülmüştür.

Aksu ve Eken (2019) yapmış oldukları araştırmada, izlenebilen günlük toplam yiyecek maliyetleriyle birlikte kullanılan toplam maliyetlerin hangi kalemlerde oluştuğunu tespit etmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda günlük olarak ve ara dönmelerde en önemli maliyet unsuru olarak et ve deniz ürünleri olarak saptanırken, aylık olarak ise en önemli maliyet kalemleri sırasıyla et ve et ürünleri, deniz ürünleri, süt ve süt ürünleri, konserveler, tahıllar, tatlandırıcılar ve baharatlar, meyve ve sebzeler şeklinde sıralanmaktadır.

Wijaya ve Widhiastuty (2021), Papillon Echo Beach otelinde gıda maliyet kontrolünü ve karşılaşılan engelleri incelemiştir. Nitel ve nicel analizlerle değerlendirilen veriler, maliyet kontrolünün uygulandığını, ancak tam verimli olmadığını göstermektedir. Oda doluluk belirsizliği, fiyat dalgalanmaları ve depolama eksiklikleri temel engeller olarak belirlenmiştir. Çözüm olarak tedarikçi sözleşmeleri, etkili depolama ve fiyat istikrarı önerilmektedir. Nisan 2020'de gıda maliyetleri %67,79 artmış, bu durum pandemi ve tedarik sorunları gibi faktörlerden kaynaklanmıştır. Araştırma, otellerde maliyet yönetimi için stratejik öneriler sunmaktadır.

Saputra ve Wasita (2024), Fairfield by Marriott Bali Legian otelinde yiyecek maliyet kontrolü ve iç kontrol sisteminin etkinliğini araştırmıştır. Gözlem, görüşme ve dokümantasyon yöntemleriyle toplanan veriler, depolama ve satın alma süreçlerindeki verimsizliklerin maliyet farkına neden olduğunu göstermektedir. Standart ve gerçekleşen maliyetler arasındaki bu fark, kontrol sisteminin yeterince etkili olmadığını ortaya koymuştur. Araştırma, otelin envanter yönetimi ve denetim süreçlerini güçlendirerek maliyet farklarını en aza indirmesi ve kârlılığını artırması gerektiğini vurgulamaktadır.

Nasir ve Gunawan (2025), Aston Makassar Hotel & Convention Center'da yiyecek ve içecek maliyet kontrol stratejilerini inceleyerek hammadde fiyat dalgalanmaları ve tedarikçi bağımlılığının etkilerini araştırmıştır. Anket ve görüşme yöntemleriyle elde edilen veriler, tedarikçi seçimi, ürün kalitesi ve kaynak yönetiminin kârlılık ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini göstermektedir. Araştırmada büyük etkinliklerin harcamaları artırdığı ve stratejik planlamanın önem taşıdığı vurgulanmıştır. Araştırma, otellerin ekonomik belirsizlikleri yönetebilmesi ve rekabet avantajını sürdürebilmesi için etkin maliyet kontrol önlemlerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

3. Yöntem

Bu araştırmada, niceliksel araştırma yöntemi kullanılarak Iğdır ilindeki otel ve konukevlerinin yöneticilerinin yiyecek ve içecek maliyet kontrolüne ilişkin algıları incelenmiştir. Araştırmanın kapsamını belirlemek amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Iğdır iline yönelik verileri incelenmiş ve il merkezinde toplamda 20 konaklama işletmesinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu işletmelerden 18'i araştırmaya katılmayı kabul etmiş ve bu işletmelerden veriler elde edilmiştir.

Araştırma verileri, yapılandırılmış bir anket formu aracılığıyla yüz yüze görüşmeler yapılarak elde edilmiştir. Anket formu, katılımcıların demografik özelliklerini ve yiyecek-içecek maliyet kontrolüne yönelik algılarını ölçmeye yönelik sorular içermektedir. Yüz yüze görüşme yöntemi, veri toplama sürecinde daha yüksek güvenilirlik sağlamak amacıyla tercih edilmiş olup bu yöntem sayesinde katılımcıların sorulara doğru, açık ve ayrıntılı bir şekilde yanıt vermeleri sağlanmıştır. Ayrıca bu yöntem, katılımcılarla birebir etkileşim kurularak araştırmanın daha derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine olanak tanımıştır. Bu yöntem, Iğdır gibi sınırlı sayıda turizm işletmesinin bulunduğu bir bölgede, işletme yöneticilerinin maliyet kontrolü algılarını ölçmek ve konuya yönelik detaylı veriler elde etmek açısından etkili bir veri toplama tekniği sunmuştur. Araştırma, bu işletmelerin maliyet yönetimi uygulamalarını değerlendirmenin yanı sıra yerel düzeyde bu alanda karşılaşılan güçlü ve zayıf yönleri belirlemek için önemli bir temel sağlamaktadır.

3.1. Verilerin Toplanması ve Analizi

Iğdır ilindeki konaklama işletmelerinin yöneticileriyle gerçekleştirilen bu araştırmada veriler gönüllülük esasına dayalı olarak yapılandırılmış anketler aracılığıyla toplanmıştır. Anket uygulamaları, araştırmanın yapıldığı dönem olan Aralık 2023 ile Şubat 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu süreç boyunca, katılımcılarla birebir görüşmeler yapılmış ve anket uygulaması tamamlanmıştır.

Bu çalışma için, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 14 Kasım 2023 tarihli, E.88656144-000-2300366023 sayılı ve 269 numaralı karar ile etik kurul izin belgesi alınmıştır.

Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin veriler yer almakta; ikinci bölümde ise Demirkol (2018) tarafından geliştirilen ve konaklama işletmelerindeki yöneticilerin yiyecek-içecek departmanında maliyet kontrol algısını ölçmeye yönelik ifadelerden oluşan maliyet kontrol algısı ölçeği bulunmaktadır. Anket sorularında 5'li Likert ölçeği (1- Kesinlikle Katılmıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler, uygun istatistiksel yazılımlar kullanılarak analiz edilmiştir.

Bir araştırmada, bir gruptaki gözlem sayısının 30'un altında olması durumunda parametrik testlerin uygulanamayacağı belirtilmektedir (Arslan, 2016, s. 206). Bu nedenle, gözlem sayısının düşük olması sebebiyle parametrik olmayan testler tercih edilmiştir. Araştırmada, iki değişkene sahip gruplar arasındaki farklılıkları değerlendirmek amacıyla Mann-Whitney U Testi, ikiden fazla değişkene sahip gruplar arasındaki farklılıkların belirlenmesinde ise Kruskal-Wallis H Testi uygulanmıştır. Ayrıca, konaklama işletmelerinin faaliyet süresi ile yiyecek-içecek maliyet kontrol algısı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, konaklama işletmelerinde stok kontrolünün yapılma sıklığının yöneticilerin yiyecek-içecek maliyet kontrol algısı üzerindeki etkisini değerlendirmek üzere doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Bu araştırmada konaklama işletmelerindeki yöneticilerin yiyecek-içecek maliyet kontrolüne yönelik algılarını demografik ve işletme özelliklerine göre değerlendirmek amacıyla çeşitli hipotezler oluşturulmuş ve analiz edilmiştir. Bu hipotezler, şu şekildedir:

H_1: Konaklama işletmesi yöneticilerinin yaş grubuna göre yiyecek içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

H_2: Konaklama işletmesi yöneticilerinin medeni durumuna göre yiyecek içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

H_3: Konaklama işletmesi yöneticilerinin eğitim durumuna bağlı olarak yiyecek içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H_4: Konaklama işletmesi yöneticilerinin görev tanımlarına göre yiyecek içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

H_5: Konaklama işletmelerinde maliyet kontrolü için ayrı bir bölüm olan işletmeler ile olmayan işletmeler arasında yiyecek içecek maliyet kontrol algısı açısından anlamlı bir farklılık vardır.

H_6: Muhasebe eğitimi alan ve almayan işletme yöneticileri arasında yiyecek içecek maliyet kontrol algısı açısından anlamlı bir farklılık vardır.

H_7: Konaklama işletmesinin faaliyet süresi ile yiyecek içecek maliyet kontrol algısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır.

H8: Konaklama işletmesinin stok kontrolünün yapılma sıklığı, yiyecek içecek maliyet kontrol algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

4. Bulgular

Bu bölümde, araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerini tanımlayan veriler, konaklama işletmelerine ilişkin tanımlayıcı bilgiler ile araştırma hipotezlerinin analiz sonuçları yer almaktadır. Bu bilgiler, araştırmanın kapsamını daha iyi anlamak ve elde edilen bulguları değerlendirmek için önemli bir temel sağlamaktadır.

4.1. Ölçeğin Güvenirliliği

Tablo 1. Ölçeğin Güvenirlik Analizi

	Cronbach Alfa	N
Maliyet Kontrolü	0, 742	17

Tablo 1'de yer alan güvenirlik analizine göre konaklama işletmelerinin yiyecek ve içecek maliyet kontrolünü ölçmek amacıyla kullanılan ölçeğin güvenirlik katsayısı 0,742 olarak hesaplanmıştır.

Likert tipi ölçeklerde, güvenirlik analizleri için yaygın bir şekilde kullanılan Cronbach alfa yöntemi, ölçeğin iç tutarlılığını değerlendirmek amacıyla uygulanmıştır. Cronbach alfa değerleri genel olarak şu şekilde yorumlanmaktadır: 0,40'ın altında olması ölçeğin güvenirliğinin düşük olduğunu, 0,40 ile 0,60 arasında olması güvenirliğin zayıf düzeyde olduğunu, 0,60 ile 0,80 arasında olması güvenirliğin oldukça yüksek olduğunu ve 0,80 ile 1,00 arasında olması ise güvenirliğin çok yüksek olduğunu göstermektedir (Uzunsakal ve Yıldız, 2018, s. 19). Bu kapsamda araştırmada elde edilen Cronbach alfa değeri (0,742), ölçeğin güvenirlik açısından "oldukça yüksek" bir seviyede olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, kullanılan ölçeğin maliyet kontrolü ile ilgili ölçümleri sağlam ve tutarlı bir şekilde yapabildiğini göstermektedir.

4.2. Araştırmayı Tanımlayıcı Bilgiler

Araştırmaya katılan işletmelerin yöneticilerine ait demografik bilgiler, Tablo 2'de detaylı bir şekilde sunulmaktadır. Bu bilgiler, katılımcıların cinsiyet, yaş grubu, medeni durum ve eğitim düzeyleri gibi temel özelliklerini içermekte olup, araştırma sonuçlarının yorumlanması ve bağlamının daha iyi anlaşılması açısından önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılan konaklama işletmesi yöneticilerinin demografik profili incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun erkek (%88,9) olduğu belirlenmiştir. Yaş dağılımı açısından katılımcıların yarısı (%50) 30-39 yaş aralığında yer almakta olup, medeni durum bakımından çoğunluk evlidir (%72,3). Eğitim düzeyi analizinde katılımcıların yarısının (%50) lisans ve üzeri, %11,1'inin ön lisans ve %38,9'unun lise veya daha düşük seviyede eğitim aldığı görülmektedir. İşletmedeki görevlerine bakıldığında, %72,2'sinin müdür veya yönetici, %27,8'inin ise işletme ortağı veya sahibi olduğu saptanmıştır. Bu durum profesyonel yönetim kadrolarının işletmelerde etkin bir şekilde görev aldığını göstermektedir. Ayrıca katılımcıların büyük bir kısmının (%83,3) muhasebe eğitimi almış olması, yöneticilerin maliyet kontrol

süreçlerine teknik bilgiyle yaklaşabildiklerini ve uygulamalarda daha bilinçli kararlar verebildiklerini ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, konaklama işletmelerindeki yönetici profillerini anlamak ve maliyet kontrolüne yönelik algılarını bağlama oturtmak açısından önemli bir veri kaynağı sağlamaktadır.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	16	88,9
	Kadın	2	11,1
	Toplam	18	100
Yaş Grubu	20-29	3	16,7
	30-39	9	50
	40-49	3	16,7
	50 ve Üstü	3	16,7
	Toplam	18	100
Medeni Durum	Evli	13	72,2
	Bekar	5	27,8
	Toplam	18	100
Eğitim Durumu	Lise ve Altı	7	38,9
	Ön Lisans	2	11,1
	Lisans ve Üstü	9	50
	Toplam	18	100
Göreviniz	Müdür/Yönetici	13	72,2
	Ortak/Sahip	5	27,8
	Toplam	18	100
Muhasebe Eğitimi Aldınız Mı ?	Evet	15	83,3
	Hayır	3	16,7
	Toplam	18	100

Araştırmada, konaklama işletmelerine ilişkin tanımlayıcı bilgiler elde etmek amacıyla yöneltilen sorular doğrultusunda kapsamlı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu analizlerin sonuçları, işletmelerin faaliyet süreleri, sahiplik durumları, faaliyet türleri, maliyet kontrolü uygulamaları ve stok kontrol sıklıkları gibi temel özelliklerini ortaya koymaktadır. Söz konusu analizlere ilişkin detaylı veriler, Tablo 3'te sunulmuş olup, bu bilgiler işletmelerin genel profillerini anlamak ve araştırma bulgularını bu bağlamda değerlendirmek için önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır.

Tablo 3'teki analiz sonuçlarına göre araştırmanın yapıldığı konaklama işletmeleri, faaliyet süreleri açısından incelendiğinde, işletmelerin %38,9'unun 6-10 yıl ile 20 yıl ve üzeri süredir faaliyette olduğu, %22,2'sinin ise 11-19 yıl aralığında faaliyet gösterdiği belirlenmiştir. Sahiplik durumları açısından yapılan incelemede, konaklama işletmelerinin yarısından fazlasının (%55,6) kendi mülklerine ait olduğu tespit edilmiştir. Faaliyet türlerine göre değerlendirildiğinde, işletmelerin büyük bir çoğunluğunun (%83,3) otel işletmesi olduğu, %16,7'sinin ise konuk evi olarak faaliyet gösterdiği görülmüştür. Ayrıca, katılımcılara yöneltilen "İşletmenizde maliyet kontrolü için bağımsız bir bölüm bulunuyor mu?" sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde, işletmelerin yarıdan fazlasında (%55,4) maliyet kontrolü için bağımsız bir bölüm bulunduğu belirtmişlerdir. Stok kontrol uygulamaları incelendiğinde, katılımcıların %55,6'sının stok kontrollerini günlük olarak yaptıkları tespit edilmiştir. Bu durum, işletmelerin stok yönetimine verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Katılımcılara, "Maliyet kontrolü yapmak maliyetleri azaltıyor mu?" sorusu

yöneltildiğinde ise büyük bir çoğunluğun (%77,8), maliyet kontrolü yapmanın işletme maliyetlerini düşürdüğünü beyan ettiği belirlenmiştir.

Bu bulgular, konaklama işletmelerinin maliyet kontrolü ve stok yönetimi süreçlerinde genel yaklaşımlarını anlamak ve sektördeki uygulamaların etkinliğini değerlendirmek için önemli veriler sunmaktadır.

Tablo 3. Konaklama İşletmelerini Tanımlayıcı Bilgiler

Değişkenler		Frekans	Yüzde (%)
İşletmenin Faaliyet Süresi	6-10 Yıl	7	38,9
	11-19 Yıl	4	22,2
	20 Yıl ve Üstü	7	38,9
	Toplam	18	100
Sahiplik Durumu	Mülk	10	55,6
	Kira	3	16,7
	Ortaklık	2	11,1
	Kamu	3	16,7
	Toplam	18	100
Faaliyet Türü	Otel	15	83,3
	Konuk Evi	3	16,7
	Toplam	18	100
Maliyet Kontrolü İçin Bağımsız Bölüm Var Mı?	Evet	10	55,6
	Hayır	8	44,4
	Toplam	18	100
Stok Kontrolü Hangi Aralıklarla Yapılıyor?	Günlük	10	55,6
	Haftalık	4	22,2
	Aylık	2	11,1
	İhtiyaç Oldukça	2	11,1
	Toplam	18	100
Maliyet Kontrolü Yapmak Maliyetleri Azaltıyor mu?	Evet	14	77,8
	Hayır	4	22,2
	Toplam	18	100

Araştırmaya katılan katılımcıların maliyet kontrolü algılarını ölçmek amacıyla yöneltilen sorulara verilen yanıtlar analiz edilmiş ve bu analiz sonucunda önemli bulgular elde edilmiştir. Katılımcıların, maliyet kontrolüne ilişkin ifadelere verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde, "**Kesinlikle katılıyorum**" ve "**Katılıyorum**" seçeneklerini işaretleme oranının en yüksek olduğu ifadeler sırasıyla %100 ile "*Satın alma aşamasında yapılan denetimler maliyet kontrolü için gereklidir*" ve "*Hedeflenen maliyete ulaşmak için maliyet kontrolü yapılmalıdır*" şeklinde olmuştur. Bu ifadeleri, %94 oranında desteklenen "*Yiyecek ve içecek bölümündeki maliyet kontrolü diğer bölümlere göre daha önemlidir*" ifadesi takip etmektedir. Bu sonuçlar, katılımcıların maliyet kontrolü süreçlerinin önemine ilişkin yüksek bir farkındalığa sahip olduklarını göstermektedir. Diğer yandan, "**Kesinlikle katılmıyorum**" ve "**Katılmıyorum**" seçeneklerinin en yüksek oranda işaretlendiği ifadeler %33,3 ile "*Fazla miktarlarda alım yapmak maliyetleri düşürür*" ve "*Alımları pazarlık yöntemi ile yapmak maliyetleri düşürür*" şeklinde olmuştur. Bu bulgu, katılımcıların, aşırı stok yapmanın veya pazarlık yöntemiyle alım yapmanın maliyet kontrolü üzerindeki etkilerine yönelik şüpheci bir yaklaşıma sahip olduklarını göstermektedir.

Genel olarak katılımcıların yiyecek ve içecek maliyet kontrolüne yönelik algıları olumlu bulunmuştur. Bu durum, konaklama işletmelerinde maliyet kontrolünün etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için yöneticilerin farkındalık seviyesinin yüksek olduğunu ve bu süreci önemsediklerini ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, özellikle satın

alma ve departman bazlı maliyet kontrolü uygulamalarının, yöneticiler tarafından kritik olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

4.3. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmalarda, ortalamalar arasındaki farkları incelemek amacıyla kullanılan parametrik testlerin, veri setinin normal dağılım göstermemesi veya örneklem büyüklüğünün yetersiz olması durumlarında kullanılması uygun görülmemektedir. Bu tür koşullar altında, parametrik varsayımlardan bağımsız olarak analiz yapabilen parametrik olmayan testlerin kullanılması önerilmektedir (Field, 2009, s. 540). Ayrıca bir araştırmada, bir gruptaki gözlem sayısının 30'un altında olması durumunda parametrik testler yapılamamaktadır (Arslan, 2016, s. 206). Bu kapsamda araştırmada örneklem büyüklüğü düşük olduğu ve gözlem sayısının 30'un altında olması nedeniyle parametrik olmayan testlerin yapılması uygun görülmüştür. Bu nedenle, iki bağımsız grubun karşılaştırılmasında ***Mann-Whitney U Testi,*** üç veya daha fazla grubun karşılaştırılmasında ise ***Kruskal-Wallis H Testi*** kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında, konaklama işletmesi yöneticilerinin demografik özelliklerine bağlı olarak maliyet kontrol algılarındaki farklılıkları incelemek amacıyla parametrik olmayan istatistiksel testler uygulanmıştır. Bu testler, örneklem büyüklüğünün küçük olması veya verilerin normal dağılım göstermemesi gibi durumlarda, bağımsız gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farkların olup olmadığını değerlendirmek için tercih edilmiştir. Kullanılan parametrik olmayan testler arasında Mann–Whitney U testi, Kruskal–Wallis H testi gibi yöntemler yer almıştır. Analiz sonuçları detaylı bir şekilde Tablo 4'te sunulmuş olup, elde edilen bulgular konaklama sektöründeki maliyet kontrol stratejilerinin demografik faktörlerle nasıl ilişkili olduğunu anlamada önemli veri kaynakları sağlamaktadır. Bu bulgular, işletme yöneticilerinin demografik özelliklerine göre maliyet kontrol yaklaşımlarını optimize etmelerine yönelik stratejik karar alma süreçlerine katkıda bulunmaktadır.

Tablo 4. Araştırma Hipotezlerinin Analizleri (Parametrik Olmayan Farklılık Testleri İçin)

Yaş	N	X	SS	SO	Kruskal-Wallis H	
					X^2	p
20-29	3	65,67	7,024	8,83	2,674	0,445
30-39	9	65,78	8,151	9,50		
40-49	3	60,67	10,693	6,33		
50 ve Üstü	3	71,67	3,215	13,33		

Medeni Durum	N	ST	SO	Mann Whitney U		
				U	z	p
Evli	13	9,04	117,50	26,500	-0,594	0,552
Bekâr	5	10,70	53,50			

Eğitim Durumu	N	X	SS	SO	Kruskal-Wallis H	
					X^2	p
Lise	7	62,86	9,924	8,43	1,419	0,492
Ön Lisans	2	71,50	3,536	13,50		
Lisans ve Üstü	7	67,00	6,325	9,44		

Tablo 4. Devamı

Görev Tanımı	N	ST	SO	Mann Whitney U		
				U	z	p
Müdür/Yönetici	13	11,62	151,00	5,000	-2,723	0,006*
Ortak/Sahip	5	4,00	20,00			

Maliyet Kontrolü	N	ST	SO	Mann Whitney U

için Ayrı Bölüm Var mı?				U	z	p
Evet	10	10,30	103,00	32,000	-0,714	0,475
Hayır	8	8,50	68,00			
Muhasebe Eğitim Aldınız mı?	N	ST	SO	Mann Whitney U		
				U	z	p
Evet	15	9,27	139,00	19,000	-0,417	0,677
Hayır	3	10,67	32,00			

*p<0,05

Not: X: aritmetik ortalama, SS: standart sapma, ST: sıra toplamı, SO: sıra ortalaması

Tablo 4'te yer alan analiz sonuçlarına göre, H_1, H_2, H_3, H_4, H_5 ve H_6 hipotezleri, anlamlılık düzeyi **p < 0,05** kriterine göre değerlendirilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Konaklama işletmesi yöneticilerinin yaş gruplarına göre yiyecek ve içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu sonuç, yaş faktörünün yöneticilerin maliyet kontrol algıları üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilmemiştir.

Konaklama işletmesi yöneticilerinin medeni durumlarına göre yiyecek ve içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bu durum, yöneticilerin medeni durumlarının maliyet kontrolüne yönelik algılarını etkileyen bir faktör olmadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle H_2 hipotezi kabul edilmemiştir.

Konaklama işletmesi yöneticilerinin eğitim seviyelerine bağlı olarak yiyecek ve içecek maliyet kontrol algıları arasında anlamlı bir farklılık saptanamamıştır. Bu bulgu, bu araştırma için eğitim seviyesinin maliyet kontrol algısı üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığına işaret etmektedir. Bu sonuca göre H_3 hipotezi kabul edilmemiştir.

Araştırma bulgularına göre, konaklama işletmesi yöneticilerinin görev tanımlarına bağlı olarak yiyecek ve içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Özellikle, müdür veya yönetici pozisyonundaki bireylerin maliyet kontrol algılarının, işletme ortakları veya sahiplerine kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, yöneticilerin görev tanımlarının gerektirdiği şekilde maliyet kontrol süreçlerine daha fazla odaklanmaları ve bu alanda daha fazla sorumluluk üstlenmeleriyle açıklanabilir. Yöneticilerin operasyonel karar alma süreçlerinde maliyet etkinliğine öncelik vermeleri, bu algı farkını ortaya çıkaran temel etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir. H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Konaklama işletmelerinde maliyet kontrolü için bağımsız bir bölümün bulunup bulunmaması ile yöneticilerin yiyecek ve içecek maliyet kontrol algıları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu sonuç, maliyet kontrolü için bağımsız bir birimin varlığının algılar üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Bu nedenle H_5 hipotezi kabul edilmemiştir.

Konaklama işletmesi yöneticilerinin muhasebe eğitimi alıp almama durumlarına göre yiyecek ve içecek maliyet kontrol algıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç, muhasebe eğitimi almış olmanın maliyet kontrol algısında belirgin bir farklılık yaratmadığını göstermektedir. Bu nedenle H_6 hipotezi kabul edilmemiştir.

Araştırma kapsamında korelasyon analizi yapmadan önce, parametrik ya da parametrik olmayan bir analiz yönteminin kullanılmasına karar verilebilmesi için öncelikle verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Verilerin normal dağılıma uygunluğunu belirlemek amacıyla çarpıklık ve basıklık analizleri yapılmıştır. Tabachnick ve Fidell'e (2013) göre çarpıklık ve basıklık katsayılarının +1,5 ile -1,5 arasında olması, verilerin normal dağılım gösterdiğine işaret etmektedir. Araştırmada elde edilen çarpıklık ve basıklık katsayıları Tablo 5'te gösterilmiştir ve bu değerlere göre araştırma verilerinin normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, korelasyon analizi için parametrik yöntemlerin kullanılabileceğini göstermekte ve araştırmada kullanılacak istatistiksel analiz yöntemlerinin doğruluğunu desteklemektedir. Ayrıca verilerin normal dağılım göstermesi, çalışmanın sonuçlarının güvenilirliği ve geçerliliği açısından önemli bir temel sağlamaktadır.

Tablo 5. Verilerin Skewness ve Kurtosis Kat Sayıları

Ölçek Adı	N	Skewness		Kurtosis	
		Statistic	Standart Hata	Statistic	Standart Hata
Maliyet Kontrol Algısı	17	-0,690	0,536	-0,857	1,038

Araştırma kapsamında konaklama işletmelerinin faaliyet süresi ile yiyecek ve içecek maliyet kontrol algıları arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, işletmelerin faaliyet sürelerinin yöneticilerin maliyet kontrol algıları üzerindeki olası etkilerini değerlendirmek ve bu iki değişken arasındaki ilişki düzeyini ortaya koymak için uygulanmıştır.

Korelasyon analizine ilişkin elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur. Bu sonuçlar, işletme faaliyet süresinin maliyet kontrol algısı üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca analiz sonuçları, işletmelerin uzun vadeli yönetim uygulamalarının maliyet kontrol süreçlerindeki etkisine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Tablo 6 'da yer alan analiz sonuçlarına göre, tespit edilen anlamlılık değeri (p=0,342) ilişkinin anlamlı olduğunu belirleyen eşik değerden (p<0,05) büyük olduğu için, konaklama işletmelerinin faaliyet süresi ile yöneticilerin yiyecek ve içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu sonuç, işletmenin faaliyet süresinin yöneticilerin maliyet kontrol algısını etkileyen bir faktör olmadığını göstermektedir.

Tablo 6. İşletmenin Faaliyet Süresi ile Maliyet Kontrol Algısı Arasındaki Korelâsyon Analizi

		İşletmenin Faaliyet Süresi	Maliyet Kontrolü Algısı
İşletmenin Faaliyet Süresi	r	1	0,238
	p		0,342
Maliyet Kontrolü Algısı	r	0,238	1
	p	0,342	

*p<0,05

Bu analiz sonucuna dayanarak H_7 hipotezi bu araştırma kapsamında kabul edilmemiştir. Elde edilen bulgular, işletmenin faaliyet süresi gibi yapısal değişkenlerin, yöneticilerin maliyet kontrol süreçlerine yönelik algıları üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını işaret etmektedir. Bu durum, maliyet kontrol algısının daha çok bireysel

veya organizasyonel faktörlerden etkilenebileceği yönünde bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Araştırma kapsamında konaklama işletmelerinde stok kontrolünün yapılma sıklığının yiyecek ve içecek maliyet kontrol algısı üzerinde bir etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, stok kontrol sıklığının yöneticilerin maliyet kontrol algıları üzerindeki olası etkisini ölçmek ve aralarındaki ilişkiyi değerlendirmek için uygulanmıştır. Regresyon analizine ilişkin elde edilen sonuçlar, detaylı bir şekilde Tablo 7'de sunulmuştur. Bu bulgular, işletmelerde stok kontrolünün sıklığının, maliyet yönetimi süreçlerinde etkili bir faktör olup olmadığını anlamak ve bu alandaki uygulamalara yönelik stratejik çıkarımlar yapmak açısından önemli bir veri kaynağı sağlamaktadır.

Tablo 7'de yer alan analiz sonuçlarına göre, tespit edilen anlamlılık değeri (p=0,551), etkinin anlamlı olduğunu belirleyen eşik değerden (p<0,05) büyük olduğu için, stok kontrolünün yapılma sıklığının işletme yöneticilerinin yiyecek ve içecek maliyet kontrol algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Bu sonuç, stok kontrol sıklığının yöneticilerin maliyet kontrol algılarını şekillendiren bir faktör olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla H_8 hipotezi bu araştırma kapsamında kabul edilmemiştir. Bu bulgu, stok kontrol sıklığının tek başına maliyet kontrol algısı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmadığını, algıların şekillenmesinde diğer organizasyonel ve bireysel faktörlerin daha belirleyici olabileceğini işaret etmektedir. Bu durum, maliyet kontrol süreçlerinin daha kapsamlı bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 7. Stok Kontrolünün Yapılma Sıklığı ile Yiyecek İçecek Maliyet Kontrol Algısına İlişkin Regresyon Analizi

Model		Kareler Toplamı	df	Kare Ortalama	F	p
1	Regresyon	0,433	1	0,433	0,371	0,551
	Kalan	18,678	16	1,167		
	Toplam	19,111	17			

*p<0,05

4.4. Araştırma Hipotezlerinin Sonuçları

Araştırma kapsamında sekiz hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezlerden, "Konaklama işletmesi yöneticilerinin görev tanımlarına göre yiyecek ve içecek maliyet kontrol algıları arasında farklılıklar vardır" şeklindeki hipotez dışında, diğer tüm hipotezler kabul edilmemiştir. Hipotezlerin kabul edilme ve kabul edilmeme durumları Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Araştırma Hipotezlerinin Kabul Edilme / Kabul Edilmeme Durumları

Hipotezler	Sonuç
H_1: Konaklama işletmesi yöneticilerinin yaş grubuna göre yiyecek içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.	Kabul Edilmedi
H_2: Konaklama işletmesi yöneticilerinin medeni durumuna göre yiyecek içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.	Kabul Edilmedi
H_3: Konaklama işletmesi yöneticilerinin eğitim seviyelerine bağlı olarak yiyecek içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel	Kabul Edilmedi

olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	
H_4: Konaklama işletmesi yöneticilerinin görev tanımlarına göre yiyecek içecek maliyet kontrol algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.	Kabul Edildi
H_5: Konaklama işletmelerinde maliyet kontrolü için ayrı bir bölüm olan işletmeler ile olmayan işletmeler arasında yiyecek içecek maliyet kontrol algısı açısından anlamlı bir farklılık vardır.	Kabul Edilmedi
H_6: Muhasebe eğitimi alan işletme yöneticileri ile almayan işletme yöneticileri arasında yiyecek içecek maliyet kontrol algısı açısından anlamlı bir farklılık vardır.	Kabul Edilmedi
H_7: Konaklama işletmesinin faaliyet süresi ile yiyecek içecek maliyet kontrol algısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul Edilmedi
H_8: Konaklama işletmesinin stok kontrolünün yapılma sıklığı, yiyecek içecek maliyet kontrol algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.	Kabul Edilmedi

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, Iğdır ilinde faaliyet gösteren konaklama işletmeleri yöneticilerinin yiyecek ve içecek maliyet kontrolüne yönelik algılarını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Temel hedef, yöneticilerin maliyet kontrolüne ilişkin farkındalık düzeylerini ortaya koyarak konaklama işletmelerindeki maliyet kontrolünün etkinliğini incelemektir. Ayrıca yöneticilerin demografik özellikleri (yaş, medeni durum, eğitim durumu vb.) ile işletmelerin yapısal niteliklerinin (faaliyet süresi, sahiplik durumu, stok kontrol sıklığı vb.) yiyecek ve içecek maliyet kontrol algısı üzerindeki etkileri de analiz edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre yönetim kademesinin %72,2'sinin profesyonel yöneticelerden oluştuğu, %50'sinin lisans ve üzeri eğitim düzeyine sahip olduğu ve yine %50'sinin 30-

39 yaş aralığındaki gençlerden meydana geldiği belirlenmiştir. Bu veriler, işletmelerde yönetim kademesinin büyük oranda eğitimli ve profesyonel gençlerden oluştuğunu ve dolayısıyla etkin yönetici olarak kabul edilebilecek niteliklere sahip kişiler tarafından yönetildiğini göstermektedir. Ayrıca yönetim kademesindeki kişilerin %83 gibi oldukça yüksek oranda muhasebe eğitimi almış olması, işletmelerin finansal verileri okuma, değerlendirme ve yönetmede daha avantajlı bir konumda olduklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Araştırma kapsamındaki işletmelerin yarıdan fazlası 10 yıl ve üzerinde faaliyet gösterirken yaklaşık %40'ı 20 yılın üzerinde faaliyette bulunmaktadır. Çalışma kapsamındaki işletmelerin %80'den fazlası otel işletmesi olup bu işletmelerin mülkü kendilerine ait olmasına rağmen yönetimin profesyonel kişilerce gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca söz konusu işletmelerin yarıdan fazlasında maliyet kontrolüyle ilgili bağımsız bir bölümün bulunması ve maliyet kontrollerinin eğitimli genç kadrolarca yapılması, yönetimde dinamizmin yanı sıra etkin kontrol ve planlamanın varlığına işaret eden önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Araştırmada konaklama işletmelerinin yöneticilerinin yiyecek içecek maliyet kontrol algısı ile ilgili ifadelerin yüzde frekans analiz sonuçlarına göre yiyecek içecek departmanında ki maliyet kontrolünün diğer departmanlara nazaran daha önemli olduğu, hedeflenen maliyete ulaşmak için maliyet kontrolünün yapılması, satın alma aşamasında maliyet kontrolünün yapılması, satış fiyatları belirlenirken maliyet analizinin yapılması gerektiği ifadeleri yöneticiler tarafından daha fazla tercih edilmiştir. Fakat aynı firmadan mal almanın maliyetleri düşürücü bir etkisinin sorulduğu soruya yöneticilerin yarısı katılırken diğer yarısı katılmamaktadırlar.

Araştırma sonuçları, yöneticilerin maliyet kontrol algısının yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak yöneticiler, büyük miktarda satın almanın maliyetleri düşürdüğü görüşüne katılmamaktadır. Bunun nedeni, konaklama işletmelerinde kullanılan birçok malzemenin stok devir hızının yüksek olması, dolayısıyla bazı ürünlerin kullanım süresinin kısalığı nedeniyle çok fazla stok yapılamamasıdır.

Konaklama işletmeleri, gereksinim duydukları mal ve hizmetleri temin ederken farklı satın alma yöntemlerine başvurabilmektedir. Örneğin zincir oteller, geleceğe dair öngörülerin daha tutarlı olduğu dönemlerde merkezî bir noktadan alım yaparak uzun vadeli anlaşmalar gerçekleştirmeyi ve bu doğrultuda ihale yöntemini tercih etmeyi uygun bulmaktadır. Buna karşılık zincir otellerin bulunmadığı ve daha düşük yıldızlı konaklama işletmelerinin ağırlıkta olduğu Iğdır gibi bölgelerde doğrudan satın alma yöntemi daha yaygın bir uygulama olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik kriz ve belirsizlik dönemlerinde ise işletmeler, risklerini azaltmak amacıyla satın alımlarını daha kısa aralıklara yaymayı tercih etmektedir. Çam (2009) tarafından yürütülen bir çalışma, özellikle yüksek yıldızlı otellerde maliyet kontrolü süreçlerinin daha kapsamlı ve etkili biçimde uygulandığını ve bu sayede maliyet yönetiminde daha başarılı sonuçlar elde edilebildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, yüksek yıldızlı otel işletmelerinin ürün ve hizmet satın alımlarında ihale usulünü tercih etme nedenlerine kanıt olarak gösterilebilir. Araştırma bulgularına göre ihale yönteminin tercih edilmemesi, Iğdır'da düşük yıldızlı otellerin yoğunlukta olmasıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca mevsimsel değişiklikler ve ekonomik belirsizlikler, doğrudan alımı zorlaştırıcı unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak araştırmada işletmelerin yaklaşık yarısının doğrudan alımı desteklediği, diğer yarısının ise desteklemediği görülmüştür. Bu durumun bölgedeki konaklama işletmelerinin yapısıyla yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Araştırma sonucunda konaklama işletmesi yöneticilerinin demografik özellikleri (yaş grupları, medeni durum, eğitim durumu) ile yiyecek ve içecek maliyet kontrol algıları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Benzer şekilde Demirkol (2018) tarafından yürütülen çalışmada da yiyecek-içecek birimlerinin maliyet kontrolüne yönelik tutumları ile demografik değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı ortaya konmuştur. Dolayısıyla araştırma sonuçları, Demirkol'un (2018) araştırma sonuçları ile tutarlılık göstermektedir.

Yapılan analizler sonucunda konaklama işletmesi yöneticilerinin görev tanımlarına göre yiyecek ve içecek maliyet kontrol algıları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılığın kaynağının daha çok müdür/yönetici konumundaki kişilere dayandığı görülmektedir. Nitekim araştırmaya katılanların görev tanımları incelendiğinde yöneticilerin işletme sahibi veya ortaklara oranla sayıca daha fazla olduğu

anlaşılmaktadır. Ayrıca görevleri gereği işletme sahiplerine kıyasla yiyecek ve içecek maliyetleriyle ilgili algılarının daha yüksek olmasının bu kişilerin daha eğitimli, deneyimli ve dolayısıyla daha profesyonel olmalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Araştırma sonuçları, konaklama işletmelerinin faaliyet süreleri ve stok kontrol sıklıklarının yöneticilerin maliyet kontrol algıları üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermiştir. Bu sonuçlar uzun süredir faaliyet gösteren veya sık stok kontrolü yapan işletmelerle daha kısa süredir hizmet veren ya da seyrek stok kontrolü yapan işletmeler arasında, maliyet kontrol algısı açısından kayda değer bir farklılık olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla işletmenin faaliyet süresi ya da stok takibi sıklığı gibi yapısal özelliklerin, maliyet kontrol algısını doğrudan belirlemediği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca araştırmada, işletmelerde maliyet kontrolü için bağımsız bir bölümün varlığının ya da yöneticilerin muhasebe eğitimi alıp almamasının da maliyet kontrol algısı üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Bu da söz konusu yapısal veya eğitim temelli değişkenlerin tek başına maliyet kontrol algısını şekillendirmediğini göstermektedir.

Yapılan literatür taraması sonucunda; oteller daha iyi maliyet kontrolü, bütçe tahmini ve yönetimde etkin karar vermek için bilgi sistemlerine daha bağımlı hale geldikçe, bilgi sistemlerinin performans ölçümünün rolü otellerin stratejik değerlendirme ve planlamasında önemli bir etken haline geldiği vurgulanmıştır. Otellerin yıldız sayısı artıkça maliyet kontrol yöntemleri daha ayrıntılı ve gerçekçi sonuç verecek biçimde farklılaştığı tespit edilmiştir. Maliyet kontrol sistemi kuran konaklama işletmeleri yiyecek-içecek maliyet kontrolüne önem verdikleri saptanmıştır. Konaklama işletmelerinin maliyet kontrol süreci fiyatları düşürmeye yardımcı olduğu ve ihtiyaç duyulan ürünlerin üretim alanlarının maliyeti etkilemediğine yönelik sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçları, literatürdeki önceki çalışmalarla büyük ölçüde uyum göstermektedir. Özellikle Akbulut ve Arslan (2015) tarafından yapılan çalışmada, konaklama işletmelerinde maliyet kontrol süreçlerinin etkinliği vurgulanmış ve bu süreçlerin işletme performansı üzerindeki olumlu etkileri ortaya konmuştur. Benzer şekilde, Cengiz ve arkadaşları (2018) maliyet kontrol önlemlerinin kullanım sıklığının işletmenin finansal ve finansal olmayan performansı üzerindeki etkilerini detaylı bir biçimde incelemişlerdir. Bununla birlikte, bu araştırma literatürle genel olarak örtüşmekle birlikte, konaklama işletmelerinin faaliyet süreleri ve stok kontrol sıklığının yöneticilerin maliyet kontrol algıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmaması bakımından farklılık göstermektedir.

Köroğlu ve diğerleri (2011) tarafından yapılan araştırmada otellerin yıldız sayısı arttıkça maliyet kontrol yöntemlerinin daha ayrıntılı ve gerçekçi sonuçlar verecek şekilde farklılaştığı belirtilmiştir. Ancak bu araştırmada Iğdır ilindeki düşük yıldızlı konaklama işletmelerinin maliyet kontrol mekanizmalarının yeterince etkin olmaması nedeniyle, hipotezlerin çoğunun kabul edilmemesi söz konusu olmuştur. Bu farklılık, araştırmanın yürütüldüğü bölgesel ve sektörel koşulların farklı olmasından kaynaklanabilir. Özellikle Iğdır'daki konaklama işletmelerinin büyük çoğunluğunun kurumsallaşma sürecini tamamlamamış olması, maliyet kontrol süreçlerinde sistematik bir yapı kurulmasını engelleyebilir. Dolayısıyla araştırma bulgularındaki bu farklılık, çalışmanın

gerçekleştirildiği işletmelerin yapısal özellikleri, yönetim stratejileri ve bölgesel ekonomik dinamiklerden kaynaklanıyor olabilir.

Araştırmada yöneticilerin satın alma süreçlerindeki denetimleri, maliyet kontrolü açısından kritik gördüğü ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Astawa ve diğerleri (2017) Bali'de yaptıkları çalışmada, satın alma süreçlerinin maliyet kontrolü açısından önemini vurgulamıştır. Iğdır'daki otel işletmelerinin önemli bir bölümünün doğrudan satın alma yöntemini kullandığı tespit edilmiş olup işletmelerin mevcut ekonomik koşullar ve bölgesel yapılar nedeniyle farklı satın alma yöntemlerini benimsediği sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak bu araştırma, düşük yıldızlı ve henüz tam olarak kurumsallaşmamış konaklama işletmelerinin maliyet kontrol süreçlerinin iyileştirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu işletmelerin bilgi sistemlerini daha etkin kullanarak, profesyonel yönetim yaklaşımlarını benimseyerek ve çalışanlarını bu konuda düzenli olarak eğiterek maliyet kontrol mekanizmalarını güçlendirmeleri mümkündür. Böylece işletmeler, rekabet avantajı elde ederek sürdürülebilir bir büyüme süreci yakalayabilirler. Ayrıca bu araştırma sonuçlarının sektörde farkındalığı artırma ve gelecekteki çalışmalara yol gösterme açısından önemli katkılar sunmaktadır.

Araştırma bulguları, konaklama işletmelerinde maliyet kontrol süreçlerinin etkinliğinin artırılmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, yöneticilerin ve ilgili departman çalışanlarının maliyet kontrolüne ilişkin farkındalıklarını güçlendirecek, işletmelerin kurumsallaşma düzeyini yükseltecek ve bölgesel koşullara uygun stratejilerin geliştirilmesini sağlayacak çeşitli öneriler sunulmaktadır. Söz konusu öneriler aşağıda sıralanmaktadır:

- Konaklama işletmelerinde bilgi sistemlerinin etkin kullanımına yönelik yatırımlar artırılmalıdır. Bu sistemler sayesinde maliyetlerin gerçek zamanlı takibi ve raporlaması yapılabilir.
- Yöneticiler ve ilgili departman çalışanlarına düzenli olarak maliyet kontrolü ve finansal yönetim eğitimleri verilmelidir. Böylece kontrol süreçleri daha bilinçli şekilde yürütülebilir.
- İşletmelerin kurumsallaşma süreçlerini hızlandırmaları, profesyonel yönetim anlayışını benimsemeleri gerekmektedir. Özellikle bağımsız maliyet kontrol birimlerinin işlevselliği artırılmalıdır.
- Zincir otellerde ihale yöntemleri ve uzun vadeli anlaşmalar, küçük ölçekli otellerde ise bölgesel koşullara uygun esnek satın alma stratejileri uygulanmalıdır.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle çalışma yalnızca Iğdır ilinde faaliyet gösteren konaklama işletmeleri ile sınırlı olup, elde edilen bulguların diğer illerdeki veya farklı bölgesel yapıya sahip işletmelere genellenemez. Ayrıca araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Bu nedenle yöneticilerin beyanlarına dayalı algılar esas alınmış ve gözlemsel veya finansal veri analizi sınırlı kalmıştır. Çalışmada düşük yıldızlı ve kurumsallaşma sürecini tamamlamamış işletmeler ağırlıklı olduğundan, yüksek yıldızlı ve kurumsallaşmış işletmelerin maliyet kontrol mekanizmalarıyla ilgili çıkarımlar sınırlı olabilir. Bunun yanı sıra, araştırma nicel yöntemlerle yürütülmüş olup, yöneticilerin maliyet kontrolüne ilişkin algılarının

derinlemesine anlaşılması için nitel araştırma yöntemleriyle desteklenmesi gelecekteki çalışmalar için önem arz etmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Atatürk Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 14.11.2023 tarihli, 88656144-000-2300366023 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	**itobiad@itobiad.com**
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * (Atatürk University, Social Sciences and Humanities Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 14.11.2023, numbered 88656144-000-2300366023 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Kaynakça / References

Akbulut, H. ve Arslan, F. (2015). Yiyecek - içecek maliyet kontrolü: Batı Karadeniz bölgesindeki otel işletmelerine yönelik bir araştırma. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (3), 71-106.

Akmeşe, H., ve Akkaya, R. A. A. (2019). Costs control systems used in the F&B department of the hotels: Istanbul provıncıal example. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 99, 376-395.

Aksu, İ. ve Eken, T. (2019). Konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrol yöntemlerinin incelenmesi: ayrıntılı maliyet kontrol yöntemine ilişkin bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1358-1374.

Alagöz, A. ve Yılmaz, B. (2001). Çevre muhasebesi ve çevresel maliyetler. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 1(1-2), 147-158.

Anasız, İ. (2019). Otel işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrolü için israfı azaltacak farklı bir uygulama önerisi "hedef maliyetleme". *Kapadokya Akademik Bakış,* 2 (2) , 179-214.

Arslan, B. (2016). Beyaz eşya sektöründe faaliyet gösteren kurumların uyguladıkları sosyal sorumluluk projelerinin tüketicilerin marka sadakati üzerine etkileri. *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7(18), 196-209.

Artajaya, M., Wijaya, M. W. C., & Febrianto, I. G. A. (2022). Analysis the Causes of High Food Costs and Food Cost Control Strategies at the Food and Beverage Product Department at the Four Points Hotel by Sheraton Bali. *Pusaka: Journal of Tourism, Hospitality, Travel and Business Event*, 4(2), 119-124.

Astawa, I. P., Astawa, I. P. M., & Susyarini, N. P. W. A. (2017). Efficiency in the purchase of food and beverages in operation of star hotels in Bali. *International Journal of Applied Sciences in Tourism and Events*, *1*(1), 19.

Awasthi, A., Nain, A., & Roy, A. (2020). A study on cost cutting & control in food & beverage service department. *International Journal of Scientific & Technology Research*, *9*, 1717-1719.

Büyükipekci, S., & Senel, G. (2018). *The Importance of Cost Control in Food and Beverage Enterprises: Example in Konya.* Advances In Business, Hospitality and Tourism Research.

Cengiz, E., & Cengiz, F. (2015, Mayıs 26–29). *Food and Beverage Cost Control Process of Hotel Enterprises: The Case of Orlando, Florida*. International Interdisciplinary Business-Economics Advancement Conference, Las Vegas, NV, USA.

Cengiz, E., Cengiz, F., Demirciftci, T., & Cobanoglu, C. (2018). Do food and beverage cost-control measures increase hotel performance? A case study in Istanbul, Turkey. *Journal of Foodservice Business Research, 21*(5), 510–527. https://doi.org/10.1080/15378020.2018.1493893

Çam, M. (2009). Konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrolünün önemi ve Akdeniz bölgesindeki konaklama işletmelerinde bir anket çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 6 (11), 501-522.

Çiftçi, Y. ve Köroğlu, Ç. (2008). Otel işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrol yöntemlerinin incelenmesi Marmaris ilçesi örneği. *Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,* 10 (19) , 33-42.

Davis, B., Lockwood, A., Alcott, P., & Pantelidis, I. S. (2013). Food and beverage operations: Production and service. In B. Davis, A. Lockwood, P. Alcott, & I. S. Pantelidis (*Eds.*), *Food and beverage management* (4th Edition). Routledge.

Demirkol, Ö. F. (2018). Otel ve konukevi işletmelerinde yiyecek-içecek bölümünün maliyet kontrolü: Şanlıurfa ilinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 10(1), 797-815.

Doğdubay, M. ve Sarıoğlan, M. (2010). Büyük Ölçekli Otel İşletmelerinin Yiyecek-İçecek Ünitelerinde Maliyet Azaltılması ve Maliyet Azaltılmasında Kontrol Sistemlerinin Uygulanabilirliği. *Verimlilik Dergisi* (4).

Dönmez, A., Arıcı, A. ve Kutluk, F. A. (2011). Antalya'daki beş yıldızlı konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrolü ve fiyatlama uygulamaları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi,* 3 (1), 201-222.

Erdinç, S. B. (2009). Konaklama İşletmelerinde yiyecek-içecek maliyet analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 14(1), 313-330.

Field, A. P. (2009). Discovering statistics using IBM SPSS statistics: and sex and drugs and rock 'n' roll (3rd ed.). Sage Publications.

Gül, K. ve Ergün, H. (2010). Endüstriyel yiyecek işletmelerinde maliyet azaltıcı yeni yöntemler ve bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (45) , 127-145.

Işık, I. ve Yılmaz, B. B. (2016). Konaklama işletmelerinde yiyecek içecek maliyet kontrolü: bir otel işletmesinin yiyecek içecek maliyet kontrol yöntemleri üzerine inceleme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,* 11(1), 6-84.

Köroğlu, Ç. (2007, Ağustos). Otel işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrolü ve basit maliyet kontrol yöntemine ilişkin bir uygulama. http://www.mevzuatdergisi.com/2007/08a/02.htm (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2024).

Köroğlu, Ç., Biçici, F. ve Sezer, D. (2011). Otel işletmelerinde maliyet kontrolünün rekabet üstünlüğüne etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 33-48.

Meriç, E. (2020). Konaklama işletmelerinin yiyecek-içecek ünitelerinde satış fiyatı kontrol yöntemi ile kaçak tespitine yönelik bir uygulama. *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 41, 120-137.

Nasir, M. E., & Gunawan, I. (2025). Optimizing Cost Control in the Hospitality Sector: A Comprehensive Study of Food and Beverage Management. *Daengku: Journal of Humanities and Social Sciences Innovation*, *5*(1), 1-8.

Oğan, Y. ve Özulucan, A. (2017). Doğu Karadeniz bölgesindeki otel işletmelerinde kalite maliyet sistemleri. Ömer Halisdemir Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 10(1).

Özbirecikli, M. ve Güven, G. (2016). Lokantalarda Kullanılan Maliyet Hesaplama Yöntemleri Üzerine Bir Araştırma: Antakya Örneği. *World of Accounting Science*, 18(4), 797 – 823.

Özçelik, F. (2019). Maliyet Yöntemlerinin Değerlendirilmesi ve Seçimi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 607-622.

Putra, D. U., Lukitasari, R., Mulia, V. B., & Wibawa, I. K. (2022, December). Analisis Pengendalian Food Cost Di Hotel Vila Lumbung-Bali. In *Journey: Journal of Tourismpreneurship, Culinary, Hospitality, Convention and Event Management*, 5(2), s. 165-176.

Saputra, I. P. H., & Wasita, P. A. A. (2025). Analisis Sistem Pengendalian Internal Food Cost pada Hotel Fairfield by Marriott Bali Legian. *Seminar Ilmiah Nasional Teknologi, Sains, Dan Sosial Humaniora (SINTESA)*, *7*, 445–450.

Sun, J. (2017). Analysis on Cost Control in Hotel Financial Management. In *International Conference on Social Science, Management and Economics. Recuperado* (Vol. 28).

Suryani, A.A.I.S. & Wijaya, G. C. (2023). Optimization Of Beverage Cost Control in Hotels The One Legian. *Abdi Dosen*, 7(2), 510-513.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.

Taşkın, E. (1997). Otel İşletmelerinde Yiyecek Maliyetlerinin Kontrolü ve Azaltılması (Bir Anket Uygulaması) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı.

Türk Dil Kurumu. (2024). *https://sozluk.gov.tr/*. Erişim tarihi: 12 Haziran 2024.

Uzunsakal, E. & Yıldız, D. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.

Wijaya, I. M. K., & Widhiastuty, N. L. P. S. (2021). Pengendalian Food Cost Oleh Cost Controller Pada Papillon Echo Beach Canggu. *Journal of Tourism and Interdiciplinary Studies*, *1*(2), 82-92.

Yan, Q. Y., Shen, H. J. & Kong, H. (2016). Assessing hotel cost control through value engineering: a case study on the budget hotels in a middle-sized city in China. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 21(5), 512-523.

Yılmaz, Y. (1997). Konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrol süreci ve bir kontrol aracı olarak maliyet ve satışların analizi. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1943-1962 | Research Article

Corporate Social Responsibility Projects of Companies Responding to the COVID-19 Pandemic: Evidence from Türkiye

Üzeyir Yıldız [1]

Abstract

The COVID-19 pandemic has had serious health, social, and economic consequences worldwide. During this challenging period, companies, as key economic actors, have also played a role in combating the negative impacts of the pandemic. In this context, this study examines the Corporate Social Responsibility (CSR) activities carried out by companies in Türkiye during the COVID-19 pandemic in response to the negative effects experienced by their stakeholders. The sample consists of 21 companies/holdings selected from Capital magazine's 2023 list of "Top CSR Companies" and additional firms featured in the 2021 and 2022 lists. In this study, company websites, sustainability reports and open news sources were thoroughly examined using content analysis methodology, and identified CSR activities were categorized into themes based on five stakeholder groups: employees, customers, suppliers, shareholders, and the local community. Findings indicate that all companies in the sample implemented at least one CSR activity during the pandemic. The majority of CSR efforts targeted local community, followed by employees and customers. One of the most interesting findings of the research is that no CSR activities that directly appeal to suppliers and shareholders were identified. CSR activities for local communities commonly included in-kind or financial donations, contributions to medical supply production, scientific research support, and psychological or educational assistance. For employees, the most common practices involved implementing health and safety measures in the workplace, transitioning to remote and flexible work models, supporting mental and physical health, and providing online training platforms. CSR activities targeting customers were mostly observed in the banking and telecommunications sectors and included economic relief packages, restructuring loans, offering free or discounted internet packages, and enhancing digital services. The findings of this study, based on the context of Türkiye as a developing country, are expected to make a significant contribution to the evolving CSR literature.

Keywords: COVID-19, Corporate Social Responsibility, Stakeholder Theory, Content Analysis, Türkiye

Yıldız, Ü. (2025). Corporate Social Responsibility Projects of Companies Responding to the COVID-19 Pandemic: Evidence from Türkiye, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 14(3), 1943-1962. https://doi.org/10.15869/itobiad.1702800

Date of Submission	20.05.2025
Date of Acceptance	24.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Assist. Prof., Yalova University, Faculty of Economics and Administrative Science, Department of Business Administration, Yalova, Türkiye, uzeyir.yildiz@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8301-9975

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1943-1962 | Araştırma Makalesi

COVID-19 Pandemisine Yönelik Şirketlerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri: Türkiye'den Kanıtlar

Üzeyir Yıldız [1]

Öz

COVID-19 pandemisinin dünya çapında ciddi sağlık, sosyal ve ekonomik sonuçları oldu. Bu zorlu dönemde, önemli ekonomik aktörler olarak şirketler de pandeminin olumsuz etkileriyle mücadelede rol oynadılar. Bu çalışma, COVID-19 pandemisi sürecinde Türkiye'deki şirketlerin paydaşlarına yönelik gerçekleştirdikleri Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) faaliyetlerini incelemektedir. Örneklem, Capital dergisinin 2023 yılı "KSS'de En Başarılı Şirketler" listesi ve önceki iki yılın listelerinde yer alan şirketlerden oluşmaktadır ve toplamda 21 şirket/holding analiz edilmiştir. Çalışmada, içerik analizi metodolojisi kullanılarak şirket web siteleri, sürdürülebilirlik raporları ve açık haber kaynakları detaylı bir şekilde incelenmiş ve belirlenen KSS faaliyetleri, çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler, hissedarlar ve yerel toplum olmak üzere beş paydaş grubuna göre temalar halinde kategorize edilmiştir. Bulgulara göre, örneklemdeki tüm şirketlerin pandemi sürecinde en az bir paydaş grubuna yönelik pandeminin olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik KSS faaliyeti gerçekleştirdiği görülmektedir. En fazla KSS faaliyeti gerçekleştirilen paydaş grubunun yerel toplum olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın en ilginç bulgularından biri ise tedarikçilere ve hissedarlara doğrudan hitap eden herhangi bir KSS faaliyetinin tespit edilmemiş olmasıdır. Yerel toplum için yapılan faaliyetler arasında ayni ve nakdi bağışlar, sağlık desteği ve bilgilendirme çalışmaları öne çıkarken; çalışanlara yönelik faaliyetler arasında sağlık önlemleri, uzaktan çalışma modelleri ve online eğitim imkanları yer almaktadır. Müşterileri hedefleyen KSS faaliyetleri ise ekonomik yardım paketleri, ödemelerin yeniden yapılandırılması, ücretsiz veya indirimli internet paketleri sunulması ve dijital hizmetlerin iyileştirilmesi gibi faaliyetleri içermektedir. Bu çalışma, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye özelinde elde edilen bulgularla, KSS literatürüne anlamlı katkılar sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Paydaş Teorisi, İçerik Analizi, Türkiye

Yıldız, Ü. (2025). Corporate Social Responsibility Projects of Companies Responding to the COVID-19 Pandemic: Evidence from Türkiye. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1943-1962. https://doi.org/10.15869/itobiad.1702800

Geliş Tarihi	20.05.2025
Kabul Tarihi	24.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yalova, Türkiye, uzeyir.yildiz@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8301-9975

1. Introduction

Commonly known as the coronavirus, COVID-19 emerged in late 2019 and rapidly spread across the globe, becoming a global pandemic. The COVID-19 pandemic severely affected national economies and institutions worldwide. This global outbreak caused significant health, economic, and social issues for nearly two years in countries around the world. Consequently, during the pandemic, governments took unprecedented measures to mitigate the adverse effects of COVID-19 on their societies and economies.

In this context, the Turkish government also implemented various measures starting from March 16, 2020. In an effort to slow the spread of the virus, in-person education activities in primary schools, secondary schools, high schools, and universities were suspended, and education temporarily continued through remote learning. Later, on April 3, 2020, a partial lockdown was imposed, and wearing masks in enclosed public spaces became mandatory.

During the COVID-19 pandemic, businesses around the world faced significant negative impacts. In particular, the travel, tourism, and hospitality industries suffered major losses due to lockdowns and social distancing requirements. Moreover, many companies in various sectors encountered increased production costs and disruptions in the supply chain, which reduced output levels. Numerous businesses shifted to remote working models to maintain operations. At the same time, consumer demand for many products and services declined (Donthu & Gustafsson, 2020, p.285; Manuel & Herron, 2020, p.236). Therefore, the COVID-19 pandemic, which created global-scale health, economic, and social challenges, required the cooperation of all active stakeholders within countries to effectively address the emerging difficulties.

In recent years, companies, as economic actors, have been expected not only to fulfill their economic responsibilities but also to undertake social responsibilities. While fulfilling social responsibilities is often voluntary, it has become a desired and anticipated behavior from the perspective of stakeholders. Accordingly, companies engage in Corporate Social Responsibility (CSR) activities driven by various motivations toward their interdependent stakeholders (Aguilera et al., 2007, p.837). Thus, CSR, considered an ideal tool due to its win-win outcomes for companies, has become a well-institutionalized practice (Mahmud et al., 2020, p.1; Shabana et al., 2017, p.2.; Wickert & Risi, 2019, p.33).

Significant events such as pandemics negatively affect stakeholders, thereby shaping their CSR-related expectations from companies—usually toward alleviating these adverse effects. They also increase the pressure exerted by stakeholders on businesses. In this context, companies are often compelled to design their CSR efforts during crises like pandemics to address the problems faced by their stakeholders. If these expectations are not met, businesses may face the risk of losing customers, suppliers, and other stakeholders (He & Harris, 2020, p.177).

Within this context, it is important to investigate whether companies engaged in CSR activities during crises such as the COVID-19 pandemic, and if so, which stakeholders were targeted and what types of CSR practices were implemented. To date, both international (Sánchez & Sánchez, 2020; Schwarz & Kay, 2023) and national (Kırılmaz, 2021; Toksarı & Susur, 2021; Kafa, 2022; Bülbül et al., 2023) literature have examined CSR activities carried out by companies during the COVID-19 pandemic. However, these studies predominantly focus on hotel and accommodation businesses or are based on

narrowly scoped case analyses. Moreover, none of these studies have evaluated the CSR initiatives implemented during the pandemic from the perspective of different stakeholder groups. Therefore, the aim of this study is to investigate whether companies in Türkiye implemented CSR initiatives as part of their efforts to combat the COVID-19 pandemic, which had a profound impact on society, and if so, to identify the targeted stakeholders and the types of CSR activities undertaken. In this context, the research seeks to answer the following questions:

1. Have companies operating in Türkiye carried out any CSR activities during the COVID-19 pandemic?

2. Which stakeholder groups were targeted by these CSR activities?

3. What types of CSR practices were carried out as part of efforts to combat the pandemic?

Accordingly, this study first addresses and explains the concepts of COVID-19, stakeholder theory, and corporate social responsibility. Then, the research methodology is described, followed by the presentation and analysis of the findings obtained. The study concludes with a summary of results and suggestions for future research.

2. Conceptual Framework

2.1. COVID-19

The COVID-19 virus was first identified on December 31, 2019, in the city of Wuhan, located in China's Hubei province, and it quickly spread across the globe. The World Health Organization (WHO) declared a Public Health Emergency of International Concern on January 30, 2020, and officially named the disease "COVID-19" on February 11. As the outbreak evolved into a global crisis, COVID-19 was declared a pandemic by the WHO on March 12, 2020 (World Health Organization [WHO], 2020). According to WHO data, as of May 27, 2022, the total number of confirmed COVID-19 cases worldwide had reached 525,467,084, while the total number of deaths had risen to 6,285,171.

In Türkiye, the first confirmed COVID-19 case was reported on March 11, 2020. As of March 2023, over a three-year period, the total number of confirmed cases had reached 17,232,066, and the total number of COVID-19-related deaths was recorded as 102,174 (https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html). In addition to posing a serious public health threat, the coronavirus (COVID-19) outbreak has also significantly impacted national economies. In this context, the measures taken by countries to prevent the spread of the virus have generally had adverse effects on society as a whole, as well as on business production processes and employment.

2.2. Stakeholder Theory

Stakeholder theory was first systematically discussed in Freeman's (1984) book and has since gained widespread acceptance. Freeman (1984, p.46) defines the stakeholder concept as "any group or individual who can affect or is affected by the achievement of the organization's objectives." Based on this definition, stakeholder theory has become a fundamental framework for analyzing the groups to whom companies are considered responsible.

Stakeholder theory posits that a company must consider the interests of all stakeholders who can influence or are influenced by its operations, in order to achieve both its obligatory organizational goals and its voluntary social welfare objectives (Freeman,

1984, p.46). This theory explains the relationships between companies and their employees, customers, suppliers, and society as a whole (Donaldson & Preston, 1995, p.68). Based on stakeholder theory, corporate social responsibility (CSR) serves as a strategic management tool used to manage the aforementioned internal and external stakeholder groups (Mahmud et al., 2021, p.2). Modern companies are expected to integrate CSR into their operations and respond to the needs of stakeholders such as consumers, employees, investors, and local communities.

Stakeholders are often categorized into internal and external groups, as well as into primary and secondary stakeholders (Mu et al., 2024, p.595). Primary stakeholders are defined as "groups without whose continuous participation the corporation cannot survive," while secondary stakeholders are those who "influence or are influenced by the corporation but are not engaged in direct transactions and are not essential for its survival." The primary stakeholder group includes shareholders and investors, employees, customers, and suppliers. In contrast, the secondary stakeholder group consists of public stakeholders such as governments and communities, which provide infrastructure and markets, enforce laws and regulations, and to whom taxes and obligations are owed (Clarkson, 1995, p.106).

A review of the literature shows that many researchers adopt the stakeholder approach when investigating companies' CSR initiatives, and they identify various stakeholder groups in this context. For instance, Longo et al. (2005, p.31) identified four stakeholder groups in their study: employees, suppliers, customers, and local community. In the present study, stakeholder groups are classified as employees, suppliers, customers, local community, and shareholders. The CSR activities carried out by companies during the COVID-19 pandemic will be categorized and analyzed according to these five stakeholder groups.

2.3. Corporate Social Responsibility

For many years, Corporate Social Responsibility (CSR) was referred to more commonly as Social Responsibility (SR). The concept of SR was first introduced by Howard R. Bowen in his 1953 book The Social Responsibilities of the Businessman. This book, widely regarded as marking the beginning of the modern CSR literature, significantly influenced subsequent publications in the field and shaped much of the discourse on the topic (Carroll, 2008, p.23). In this context, Carroll—one of the pioneering researchers in the field of CSR—argues that Bowen should be recognized as the "Father of Corporate Social Responsibility" due to the groundbreaking nature of his early work (Carroll, 2006, p.5).

A review of the CSR literature reveals that there is no single, universally accepted definition of the concept. Various scholars have proposed different definitions over time. One of the earliest authors to define CSR, Davis, described it as "the firm's consideration of and response to issues beyond the narrow economic, technical, and legal requirements of the firm to accomplish social benefits along with the traditional economic gains which the firm seeks" (Davis, 1973, p. 312).

Moreover, some scholars have approached CSR from a different perspective, focusing on the harmful impacts companies may have on society. According to this view, CSR represents a commitment by companies to minimize or eliminate any adverse effects they may cause to society and to maximize long-term social benefits (Mohr, Webb & Harris, 2001, p.45).

In 1979, Carroll proposed a new definition of CSR, stating that "the social responsibility of business encompasses the economic, legal, ethical, and discretionary expectations that society has of organizations at a given point in time" (Carroll, 1979, p.499). He later developed this four-part framework into what is known as the "Pyramid of Corporate Social Responsibility," which offers a conceptual structure to help define the layers of business responsibility (Carroll, 1991, p.42).

Carroll's widely recognized four-dimensional CSR pyramid (1991, p.42) outlines four categories of responsibilities that businesses are expected to fulfill: economic, legal, ethical, and philanthropic. The foundation of the pyramid, economic responsibilities, underpins all other responsibilities and refers to producing goods and services desired by society and selling them at a profit (Carroll, 1991, p.41). Above this lies the legal responsibility, which refers to complying with laws and regulations, and fulfilling the obligations society has codified in legal terms. The next level, ethical responsibilities, encompasses the expectation that businesses act fairly, justly, and morally in their operations—doing what is right and avoiding harm (Carroll, 1991, p.41). At the top of the pyramid are philanthropic responsibilities, which involve being a good corporate citizen by contributing to community development and improving the quality of life in society (Carroll, 1991, p.42).

3. Research

3.1. Research Method

In this study, to investigate the CSR projects carried out by companies in Türkiye in response to the COVID-19 pandemic, the sample was drawn from the list titled "The Most Successful Companies in CSR", published in 2023 as part of the annual Corporate Social Responsibility Research conducted by Capital magazine. Each year, this list ranks 20 companies or holdings based on their CSR performance. To broaden the scope of the analysis, additional companies that were not included in the 2023 list but appeared in the CSR leaders lists of 2021 and 2022 were also incorporated. As a result, a total of 29 companies were initially identified. However, since some of these companies operate under the same holding or corporate group, they were evaluated collectively under their respective parent organizations. Consequently, the final sample consisted of 21 distinct companies or holdings. All companies included in the sample are presented in Table 1.

Table 1. List of Companies/Holdings in the Sample

No	Company/Holding Name
1	Koç Holding
2	Sabancı Holding
3	Eczacıbaşı Group
4	Türkiye İşbank
5	Doğan Holding
6	Garanti BBVA
7	Eti
8	Doğuş Holding
9	Turkcell
10	BP
11	HSBC

12	Ülker
13	BSH
14	Anadolu Group
15	P&G
16	Türk Telekom
17	Abdi İbrahim
18	Boyner
19	Borusan Holding
20	Enka
21	Denizbank

The Corporate Social Responsibility Research conducted by Capital magazine has been one of the most prominent and regularly conducted studies in Türkiye for the past 18 years. Accordingly, the list of successful CSR companies published within the scope of this research was deemed appropriate for use as the sample in this study.

As the research method, content analysis was selected in order to obtain more in-depth insights into the CSR activities of the companies (Xiao et al., 2020, p.3). In the first step of the data collection process, the official websites of the companies were reviewed to gather information about their CSR initiatives. Additionally, sustainability reports published by these companies and reliable open-access news sources were examined to identify further CSR-related activities.

CSR projects that were specifically implemented in response to the COVID-19 pandemic were selected and compiled. These identified projects were then categorized based on the stakeholder groups they targeted: employees, customers, suppliers, investors, and the local community. The steps of the research design are illustrated in Figure 1.

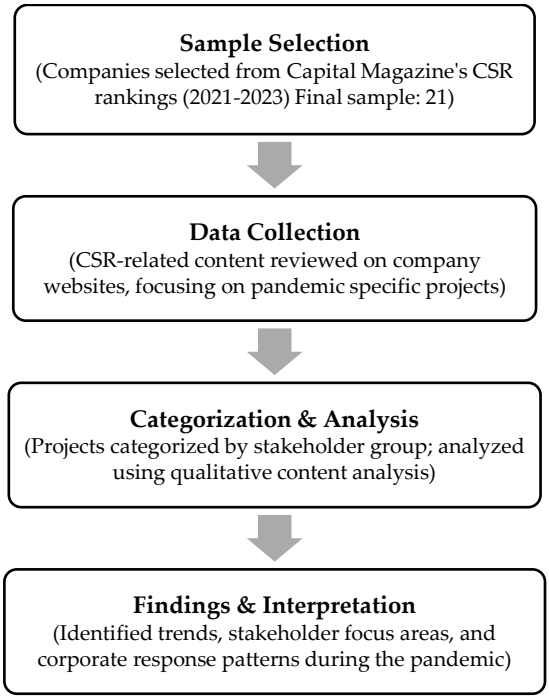

Figure 1. Research Design

The data analysis of the findings was carried out using the content analysis method and qualitative data coding techniques. A structured process was followed—from defining the data search platform, to content selection, coding, and data analysis. Throughout this process, the methodology benefited from previous studies in the field (Xiao et al., 2020, p.3; Mahmud et al., 2021, p.7).

3.2. Research Findings

According to the findings of the study, all companies in the sample engaged in CSR activities targeting at least one stakeholder group, aiming to address the problems caused by the COVID-19 outbreak and to mitigate its negative impacts. A total of 75 CSR activities were implemented by the sampled companies across all stakeholder groups. In this context, it was observed that the majority of these CSR initiatives (48%) were directed toward the local community, in response to the challenges posed by the pandemic. Employees were the second most frequently targeted stakeholder group (33.33%), followed by customers (18.67%).

As shown in Table 1, the findings of the study indicate that 17 out of the 21 companies/holdings examined carried out a total of 36 corporate social responsibility (CSR) activities directed toward the local community. This demonstrates a strong commitment among the majority of companies to contribute positively to their immediate social environment.

Table 1. CSR Activity Counts by Stakeholder Group

Stakeholders	Number of Companies	Number of Activities
Local Community	**17**	**36**
Employees	**15**	**25**
Customers	**10**	**14**
Suppliers	**0**	**0**
Shareholders	**0**	**0**

The fact that the number of activities exceeds the number of participating companies suggests that several firms undertook more than one initiative in this area, reflecting an active and potentially strategic approach to community engagement. In addition, it is observed that 15 companies implemented a total of 25 CSR activities for their employees. This highlights the importance that the companies in the sample place on employee satisfaction, motivation, and well-being.

However, when it comes to customers, only 10 companies have carried out 14 CSR initiatives. This comparatively lower engagement suggests that customer-focused CSR is less emphasized among the companies in the sample, which may point to an area where CSR practices could be further developed.

Interestingly, the study found that none of the companies carried out CSR activities specifically targeting suppliers or shareholders. This points to a notable gap in how companies engage with all stakeholder groups. Given the important roles suppliers and shareholders play in a company's ecosystem, their exclusion suggests that CSR strategies may not fully reflect a stakeholder-inclusive approach. This could be a deliberate choice, as companies might view initiatives aimed at the local community, employees, and

customers as having a more direct and visible impact on reputation and business performance. By improving public image, employee morale, and customer satisfaction, such activities can indirectly benefit suppliers and shareholders through stronger brand value, operational stability, and financial results. From this perspective, companies may believe that supporting core stakeholder groups also serves the broader interests of all parties involved. This approach reflects the instrumental view of CSR, which holds that responsible practices can enhance long-term shareholder value and competitive advantage—even if not all stakeholders are directly addressed (Garriga & Melé, 2004; McWilliams & Siegel, 2001; Porter & Kramer, 2006).

Overall, the data suggest that while companies tend to prioritize CSR efforts toward the local community, employees and customers, other key stakeholders—particularly suppliers and shareholders—remain largely unaddressed. In the following sections of the study, the CSR activities undertaken by companies in response to the COVID-19 pandemic—specifically targeting the local community, employees, and customers—will be presented in greater detail.

3.2.1. Companies Initiatives to Local Community During the COVID-19 Pandemic

According to the findings obtained in the study, 81% of the companies in the sample engaged in various CSR activities for the benefit of the local community. Based on this finding, it can be stated that companies were most committed to supporting the local community in response to the negative effects of the pandemic. During the pandemic, some companies implemented a single CSR initiative for the local community, while others carried out multiple projects. The specific themes and areas of the CSR initiatives conducted by companies for the local community are presented in detail in Table 2.

Table 2. Companies Initiatives to Local Community During the COVID-19 Pandemic

CSR Initiatives Themes to Local Community
Providing in-kind or monetary donations to campaigns organized for the benefit of the local community.
Contributing to the design and production of various urgently needed medical supplies
Contributing to informing the local community about COVID-19 and health
Conducting scientific studies on the pandemic
Providing psychological support to those in need during the pandemic
Supporting students who do not have the opportunity to access online education
Contributing to information and awareness activities on COVID-19

Among the CSR activities carried out for the local community, the most prominent initiative was the provision of in-kind and monetary donations. In particular, some companies repurposed their production facilities to meet urgent needs during the pandemic by manufacturing medical equipment and supplies for healthcare workers. Within this scope, companies were observed to have designed, produced, and donated a wide range of essential items, including face shields, masks, ventilators, and intubation cabins. For instance, Türk Telekom announced its contribution of over 40 million TL to the "We Are Enough for Us" National Solidarity Campaign (Türk Telekom Basın Bülteni, 2020). In-kind donations also represented a large portion of CSR initiatives. BSH Türkiye highlighted the company's efforts by stating (Hürriyet Gazetesi İnternet Haberi, 2020):

"We started producing face shields to support our health heroes. We manufacture 5,000 units per day at our Çerkezköy factory through a 24-hour shift system."

Similarly, Arçelik provided white goods and small household appliances to 170 hospitals to help ease the daily workload of healthcare professionals (Anadolu Ajansı İnternet Haberi, 2020). Eczacıbaşı Holding supported hotels serving healthcare workers by supplying disinfectants, hygiene products, and cleaning materials (Eczacıbaşı Group News, 2020). Additionally, BP Türkiye contributed by offering free fuel throughout April to ambulances operated by the Istanbul Provincial Health Directorate (Anadolu Ajansı İnternet Haberi, 2020).

Some companies in the sample focus on designing and producing urgently needed medical equipment for the local community. For example, Tofaş, a Koç Holding company, played a critical role by developing protective equipment in its R&D Center and distributing it to healthcare facilities in 70 provinces. The company produced 50,000 face shields and 1,300 biological sampling and intubation cabins (Koç Holding Basın Bülteni, 2020).

In addition to material support, companies sought to inform the public about COVID-19 and public health practices. Through public information campaigns, online resources, and partnerships with health authorities, companies helped combat misinformation and raise awareness about virus prevention and health management practices.

Although few, some companies have contributed to the pandemic by supporting or conducting scientific research through their foundations. For example, Ülker's Sabri Ülker Foundation has collaborated with internationally recognized organizations such as EUFIC to conduct comprehensive studies. One of its key efforts in this context was a survey conducted in 12 provinces that investigated the impact of the pandemic on dietary habits and provided scientifically based insights into short- and long-term dietary changes in Turkish society (Sabri Ülker Foundation Bizden Haberler, 2020).

The pandemic also exposed educational inequalities. In response, Boyner Group employees voluntarily donated televisions, tablets, and smartphones, while the IT department refurbished unused company tablets. As a result, 30 students without access to digital tools were able to continue their remote education (Boyner Grup 2021 Sürdürülebilirlik Raporu, 2021).

3.2.2. Companies Initiatives to Employees During the COVID-19 Pandemic

According to the findings of the study, 71% of the companies in the sample carried out various CSR activities targeting their employees in response to the negative effects of the COVID-19 pandemic. The specific areas of CSR initiatives related to employees are presented in Table 3.

Table 3. Companies Initiatives to Employees During the COVID-19 Pandemic

CSR Initiatives Themes to Employees
Implementation of necessary health measures in the work environment
Transition to a remote and flexible working model
Supporting the physical, mental and spiritual health of employees
Regularly informing employees about developments
Providing necessary equipment support to employees

Implementation of online training platforms
Contributing to the professional and personal development of employees
Regular control of employees in quarantine
Conducting surveys with employees regarding the company's attitude during the pandemic

Other notable CSR efforts included the transition to remote and flexible working models to protect employees from the adverse effects of the pandemic. For example, HSBC describes their approach as follows (HSBC Haberler, 2020):

"The measures we have taken to protect the health of our employees include extensive work from home practices, working from different locations, travel restrictions, and personal quarantine practices for employees returning from regions where the virus has been seen. During this process, we regularly inform our employees and continue to take basic health measures."

In addition, it appears that one of the activities carried out for employees within the scope of combating the pandemic is to support the physical, mental and spiritual health of employees. For example, Sabancı Holding highlights their activities in this context as follows (Sabancı Holding 2021 Sürdürülebilirlik Raporu, 2021):

"As Sabancı Group, we enriched our existing employee support programs for all our employees and their families by adding physical, mental, and emotional support packages—and we will continue to do so. In 2021, the scope of employee assistance programs was expanded to include stress management tools, mindfulness and resilience training programs, wellness practices, online dietitian support, coaching, and expert sessions."

Some companies are seen to ensure that employees have constant access to protective equipment. For example, Ülker explains what they do in this context as follows (HR Dergi Eylül Sayısı, 2020):

"We provided our teams with uninterrupted support in masks and disinfectants. A total of 215,000 masks, 72,500 gloves, and 17,200 bottles of hand sanitizer were delivered to 252 locations across Türkiye. Informative brochures and videos were prepared to ensure employees were thoroughly informed throughout the process. Employees in quarantine were regularly monitored for their health status, and communication was maintained without interruption."

It is also seen that some companies have created online training platforms to facilitate continuous learning and personal development of their employees and regularly conduct surveys to assess staff perceptions of the company's pandemic response. Such practices reflect a holistic and responsive approach to employee-centred CSR during the crisis. All these initiatives by companies show that companies are paying attention to the difficulties faced by their employees during the epidemic and are actively trying to reduce its negative effects.

3.2.3. Companies Initiatives to Customers During the COVID-19 Pandemic

According to the findings of the study, only 35% of the companies in the sample engaged in CSR activities aimed at mitigating the negative effects of the COVID-19 pandemic for their customers. Compared to initiatives targeting the local community or employees,

CSR projects directed toward customers were relatively fewer. One possible explanation for this could be that companies did not wish to treat their customers as a stakeholder group separate from the local community.

Another interesting finding from the research is that the companies engaging in CSR activities for their customers primarily operated in the banking and telecommunications sectors. This may be due to the fact that these industries rely heavily on customer trust and place significant emphasis on customer satisfaction. Within this context, the CSR activities carried out by the companies in the sample to support their customers during the pandemic are presented in Table 4.

Table 4. Companies Initiatives to Customers During the COVID-19 Pandemic

CSR Initiatives Themes to Customers
Implementation of economic support packages
Design and implementation of new applications for the pandemic
Creation of digital channels for customer service

With regard to customers, the findings indicate that companies primarily implemented economic support packages to help mitigate the financial difficulties experienced by customers due to the pandemic. In the banking sector, these packages included measures such as loan deferrals, debt restructuring, and flexible repayment options. For example, Türkiye İşBank introduced a wide-ranging relief package designed to ease the financial burden across sectors. As detailed in their statement (Türkiye İş Bankası Haberler ve Medya, 2020):

"Customers who require assistance until May 31 will be allowed to defer principal/interest/installment payments until June 30.

All needs—especially from sectors negatively affected by the pandemic, such as tourism, logistics, shopping malls, and retail—will be evaluated on a case-by-case basis, and all necessary support, including grace periods, will be provided.

SMEs and micro-enterprises will be supported through existing credit limits, and additional limits will be pursued where necessary to help them fulfill pre-pandemic commercial obligations.

Customers, whether they have a payroll agreement with the bank or not, will be assisted in paying the next three months' salaries, provided they do not reduce employment, by allocating additional credit limits if needed.

No fees will be charged for money transfers via digital channels, including card-to-card transfers, until May 31.

For customers shopping for essentials, especially in the health and food sectors, credit card limits will be increased if necessary.

POS and fiscal cash register fees will be deferred for three months.

Individual customers will also be allowed to postpone their consumer loan, credit card, and overdraft payments for three months upon request."

In the telecommunications sector, companies launched internet data gift campaigns or significantly discounted internet packages to ensure that customers—especially those required to stay at home—could access the internet more comfortably during the pandemic.

Additional CSR activities targeting customers included the enhancement of customer service operations, the development of new digital communication channels, and the design and implementation of user-friendly applications. These initiatives were aimed at easing the negative impacts of the pandemic on customers.

Many companies responded to the need for safer and more efficient communication by enhancing or establishing digital customer service channels. These initiatives ensured that customers could access essential goods and services, make inquiries, and manage their accounts without the need for in-person interaction—minimizing health risks while maintaining service continuity.

4. Conclusion

In this study, it was investigated whether companies in Türkiye implemented Corporate Social Responsibility (CSR) initiatives as part of their efforts to combat the COVID-19 pandemic, which had profound effects on society. If such initiatives were implemented, the study further explored which stakeholder groups were targeted and what types of activities were carried out.

According to the findings, all companies in the sample engaged in at least one CSR activity aimed at addressing the problems caused by the COVID-19 pandemic and mitigating its negative impacts. The majority of companies carried out CSR initiatives targeting more than one stakeholder group.

A total of 75 CSR activities targeting all stakeholder groups were identified among the sampled companies. Of these, 48% were directed toward the local community and were largely in response to the challenges brought about by the pandemic. Employees were the second most frequently targeted group (33.33%), followed by customers (18.67%).

It was observed that 81% of companies implemented one or more CSR activities targeting the local community. The high frequency of such initiatives can be considered natural within the Turkish context, which is characterized by a collectivist culture. Furthermore, this finding suggests a strong commitment among companies to contribute positively to the societies in which they operate. The number of local community-related activities exceeding the number of companies in the sample indicates that several firms carried out multiple initiatives in this area.

Regarding employees, 71% of the companies conducted CSR activities targeting this group, amounting to a total of 25 initiatives. The fact that employees were the second most targeted stakeholder group reflects the importance companies place on employee satisfaction, motivation, and well-being. Considering that business success largely depends on employees—and that companies cannot operate without them—it is understandable that this group was a focal point during the pandemic.

The findings also indicate that only 48% of the sampled companies carried out CSR activities aimed at reducing the negative effects of the pandemic on customers. The relatively lower frequency of customer-focused initiatives compared to those for

employees or the local community may suggest that companies do not view customers as a separate stakeholder group but rather as part of the local community or potential future customers.

CSR initiatives directed at the local community mainly included in-kind and cash donations, health support, and informational campaigns. For employees, the activities consisted of health precautions, remote working arrangements, and online training opportunities. Customer-focused initiatives included financial aid packages, flexible payment options, free or discounted internet packages, and improvements in digital services. The findings related to these three stakeholder groups are largely consistent with similar studies in the international literature (Sánchez & Sánchez, 2020, p.8; Schwarz & Kay, 2023, p.116).

One of the most interesting findings of this research is that no CSR initiatives directly targeting suppliers or shareholders were identified. This may reflect a deliberate choice by companies, as initiatives aimed at local communities, employees, and customers are likely to have a more immediate and visible impact on reputation and business performance. A positive public image, high employee morale, and customer satisfaction can directly improve a company's performance, which in turn may indirectly benefit suppliers and shareholders. This finding somewhat diverges from earlier international studies. For example, Sánchez and Sánchez (2020, p.7), in their research on Spanish companies, found that firms tried to create value for owners and investors during the pandemic.

When the results are evaluated within the framework of stakeholder theory, it is observed that companies largely aimed to meet the expectations of their stakeholders during the COVID-19 crisis and played an active role in mitigating the pandemic's adverse effects on them. However, the ideal according to stakeholder theory is for companies to create value for all stakeholders and address the needs of each group. Therefore, maintaining a balance among all stakeholder interests in CSR practices is a critical issue that companies should consider (Mu et al., 2024, p.594).

In conclusion, this study aimed to examine whether companies operating in Türkiye played an effective role in combating the pandemic with respect to five key stakeholder groups: local communities, employees, customers, shareholders, and suppliers. It also aimed to identify what types of CSR projects were implemented for these stakeholders. Considering Türkiye's status as a developing country with a unique cultural context, the findings of this study are expected to provide valuable contributions to the CSR literature.

Despite its valuable contributions, this study has certain limitations. Only the companies listed in Capital magazine's "Most Successful CSR Companies" list were included, which may have excluded other companies from the research scope. Another limitation is that only the official websites of the sampled companies were analyzed; their official social media accounts were not examined.

The scope of this study is limited to Türkiye, a developing country. Therefore, future studies could conduct comparative analyses between developed and developing countries. Additionally, using mixed-method approaches, further research could investigate how the CSR activities carried out during the COVID-19 pandemic were perceived by stakeholders such as employees and customers.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

References | Kaynakça

Abdi İbrahim Basın Bülteni. (2020). Abdi İbrahim İle novelfarma güçlerini birleştirdi, covid-19 tedavi protokolündeki İlaç rekor sürede üretildi. Erişim Adresi: https://www.abdiibrahim.com.tr/basinda/basin-bultenleri/abdi-ibrahim-ile-novelfarma-guclerini-birlestirdi-covid-19-tedavi-protokolundeki-ilac-rekor-surede-uretildi. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

AgeSA Basın Odası. (2021). AvivaSA'dan Pandemi Yardım Projesi. Erişim Adresi: https://www.agesa.com.tr/web/51-2588-1-1/agesa-tr/hakkimizda/iletisim-faaliyetleri-basin-odasi/avivasadan-pandemi-yardim-projesi. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Aguilera, R.V., Rupp, D.E., Williams, C. A. & Ganapathi J. (2007). Putting the S back in corporate social responsibility: A multilevel theory of social change in organizations. Academy of Management Review, 32, 836-863.

Anadolu Ajansı İnternet Haberi. (2020). Arçelik'ten 170 hastaneye beyaz eşya ve küçük ev aleti bağışı. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/isdunyasi/hizmet/arcelikten-170-hastaneye-beyaz-esya-ve-kucuk-ev-aleti-bagisi/656464. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Anadolu Ajansı İnternet Haberi. (2020). BP Türkiye'den İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü ambulanslarına akaryakıt desteği. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bp-turkiyeden-istanbul-il-saglik-mudurlugu-ambulanslarina-akaryakit-destegi/1786442. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Anadolu Ajansı İnternet Haberi. (2020). Doğan Grubu'ndan Milli Dayanışma Kampanyası'na 9 milyon TL destek. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dogan-grubu-ndan-milli-dayanisma-kampanyasi-na-9-milyon-tl-destek/1788333. Erişim Tarihi: 03.11.2024.

Anadolu Ajansı İnternet Haberi. (2020). Turkcell Genel Müdürü Murat Erkan: 'Evde hayat var' dedik, ne gerekiyorsa yaptık. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkcell-genel-muduru-murat-erkan-evde-hayat-var-dedik-ne-gerekiyorsa-yaptik/1777360. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Anadolu Efes 2020 Sürdürülebilirlik Raporu. (2020). Erişim Adresi: https://www.anadoluefes.com/Upload/Docs/Anadolu_Efes_2020_Surdurulebilirlik%20Raporuu.pdf. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Arçelik Basın Bülteni. (2020). Yerli Mekanik Ventilatörün Seri Üretimi Hakkında Açıklama. Erişim Adresi: https://www.arcelikglobal.com/sirket/medya/basin-bultenleri/yerli-mekanik-ventilatorun-seri-uretimi-hakkinda-aciklama/. Erişim Tarihi: 01.11.2024.

Barnett, M. L. (2007). Stakeholder influence capacity and the variability of financial returns to corporate social responsibility. Academy of Management Review, 32(3), 794-816.

Borusan Grubu Haberler. (2020). COVID-19 salgını ile Mücadelede "Dayanışma Destek Platformu. Erişim Adresi: https://www.borusan.com/Uploads/raporlar/faaliyet/2020/covid-19-suresince-borusan.html. Erişim Tarihi: 03.11.2024.

Bowen, H. R. (1953). Social responsibilities of the businessman. New York: Harper & Row.

Boyner Grup 2021 Sürdürülebilirlik Raporu. (2021). İş Sağlığı Çalışan Güvenliği. Erişim Adresi: https://www.boynergrup.com/folders/2021.pdf. Erişim Tarihi: 03.11.2024.

Bülbül, S., Arslan, Ö. E., & Yıldırım, M. (2023). Pandemide kurumsal sosyal sorumluluk: Konaklama işletmeleri üzerine bir inceleme. Turizm Akademik Dergisi, 10(1), 19-34.

Carroll, A. B. & Shabana K. M. (2010). The business case for corporate social responsibility: a review of concepts, research and practice. International Journal of Management Reviews, 12(1), 85-105.

Carroll, A. B. (1979). A three-dimensional conceptual model of corporate performance. Academy of Management Review, 4(4), 497-505.

Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate cocial responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. Business Horizons, 34(4), 39-48.

Carroll, A. B. (1999). Corporate social responsibility: Evolution of a definitional construct. Business & Society, 38(3), 268-295.

Carroll, A. B. (2006). Corporate Social Responsibility: A Historical Perspective', in Marc J. Epstein and Kirk O. Hanson (eds.), The Accountable Corporation, Westport, Conn.: Praeger Publishers, 3, 3–30.

Carroll, A. B. (2008). A History of Corporate Social Responsibility: Concepts and Practices. In A. Crane et al. (Eds.), The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility, Oxford Academic, 19-46.

Carroll, A. B. (2021). Corporate social responsibility (CSR) and the COVID-19 pandemic: Organizational and managerial implications. Journal of Strategy and Management, 14(3), 315–330.

Clarkson M. E. (1995). A stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance. Academy of Management Review, 20(1), 92-117.

Davis, K. (1973). The case for and against business assumption of social responsibilities. Academy of Management Journal, 16(2), 312-322.

Denizbank Basın Bülteni. (2020). Koronavirüse karşı dayanışmaya 10 Milyon TL destek. Erişim Adresi: https://www.denizbank.com/_files/denizbanktan-koronavirus-ile-mucadelede-kobilere-buyuk-nefes.pdf. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Doğuş Holding 2021 Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporu. (2021). Erişim Adresi: https://www.dogusotomotiv.com.tr/newdogusotomotiv_files/2022721185324629_Dogus_KSR_2020_TR-v17.pdf. Erişim Tarihi: 02.11.2024.

Donaldson, T., & Preston, L. E. (1995). The stakeholder theory of the corporation: Concepts, evidence, and implications. Academy of Management Review, 20(1), 65-91.

Donthu, N., & Gustafsson, A. (2020). COVID-19'un iş ve araştırma üzerindeki etkileri. İşletme Araştırmaları Dergisi, 117, 284–289.

Eczacıbaşı Group News. (2020). Eczacıbaşı Koronavirüsü #birlikteaşarız programı. Erişim Adresi: https://www.eczacibasi.com.tr/we-news/eczacibasi-koronaviruesue-birlikteasariz-programi. Erişim Tarihi: 03.11.2024.

ENKA Sürdürülebilirlik. (2020). ENKA, Covid-19 salgını ile mücadelede yerel toplumlara destek sağlamaktadır. Erişim Adresi: https://www.enka.com/tr/enka-covid-19-salgini-ile-mucadelede-yerel-toplumlara-destek-saglamaktadir/. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Eryılmaz, B. (2020). Türkiye'de faaliyet gösteren otel zincirlerinin yeni tip koronavirüs (Covid-19) bilgilendirmeleri. Turizm Akademik Dergisi, 7(1), 15-27.

Eti Basın Bülteni. (2020). Eti'nin üretim tesisleri 'TSE COVID-19 Güvenli Üretim Belgesi'ni aldı. Erişim Adresi: https://www.etietieti.com/etinin-uretim-tesisleri-tse-covid-19-guvenli-uretim-belgesini-aldi. Erişim Tarihi: 03.11.2024.

Ford Otosan Basın Kitleri. (2020). Sağlık çalışanlarının koronavirüsle mücadelesine Ford Otosan'dan destek. Erişim Adresi: https://www.fordotosan.com.tr/tr/medya/basin-kitleri/saglik-calisanlarinin-koronavirusle-mucadelesine-ford-otosandan-destek. Erişim Tarihi: 01.11.2024.

Freeman, R.E. (1984). Strategic management: a stakeholder approach, Pitman Publishing, Boston, MA.

Garanti BBVA'dan Haberler. (2020). Garanti BBVA'dan Bağış Bilgilendirmesi. (Erişim Adresi: https://www.garantibbva.com.tr/kurumsal-iletisim/garanti-bbva-bagis. Erişim Tarihi: 02.11.2024.

García-Sánchez, I.-M., & García-Sánchez, A. (2020). Corporate social responsibility during COVID-19 pandemic. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 6(4), 126.

Garriga, E., & Melé, D. (2004). Corporate social responsibility theories: Mapping the territory. Journal of Business Ethics, 53(1), 51–71.

Gigauri, I. (2022). Corporate social responsibility and COVID-19 pandemic crisis: Evidence from Georgia. In Research anthology on developing socially responsible businesses, IGI Global, 1668-1687.

He, H., & Harris, L. (2020). The impact of Covid-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. Journal of business research, 116, 176-182.

HR Dergi Eylül Sayısı. (2020). Ülker'in kuruluşundan bu yana gerek topluma gerekse kurum çalışanlarına en büyük vaadi her zaman 'Mutluluk' oldu. Erişim Adresi: https://hrdergi.com/ulkerin-kurulusundan-bu-yana-gerek-topluma-gerekse-kurum-calisanlarina-en-buyuk-vaadi-her-zaman-mutluluk-oldu. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

HSBC Haberler. (2020). Koronavirüs Salgını Kapsamında Aldığımız Önlemler. Erişim Adresi: https://www.hsbc.com.tr/haberler/koronavirus-salgini-kapsaminda-aldigimiz-onlemler. Erişim Tarihi: 03.11.2024.

Hürriyet Gazetesi İnternet Haberi, (2020). BSH, sağlık çalışanları için yüz siperi üretiyor. Erişim Adresi: https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/bsh-saglik-calisanlari-icin-yuz-siperi-uretiyor-41518168. Erişim Tarihi: 03.11.2024.

Hürriyet Gazetesi İnternet Haberi. (2020). Milli Dayanışma Kampanyası'na destek yağıyor. Erişim Adresi: https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/milli-dayanismakampanyasina-destek-yagiyor-41488178. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Kafa, N. (2022). Otel işletmelerinde sosyal sorumluluk uygulamaları ve covid 19 döneminde yerli turistlerin beklentilerinin belirlenmesi. Journal of Business Innovation and Governance, 5(1), 22-43.

Kırılmaz, S. K. (2021). İşletmelerin Covid-19 pandemisi dönemindeki kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin örnek olaylarla incelenmesi. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 16(1), 31-45.

Koç Holding Basın Bülteni. (2020). Koç Topluluğunda Koronavirüs Seferberliği. Erişim Adresi: https://www.koc.com.tr/medya-merkezi/haberler/2020/koc-toplulugunda-koronavirus-seferberligi. Erişim Tarihi: 01.11.2024.

Koç Holding Haberler. (2021). Koç Holding'in Covid-19 Sürecindeki Başarılı İnsan Kaynakları Uygulamaları WEF Tarafından Dünyaya Örnek Gösterildi!. Erişim Adresi: https://www.koc.com.tr/medya-merkezi/haberler/2021/wef-insan-kaynaklari. Erişim Tarihi: 01.11.2024.

Le, T.T., Tiwari, A.K., Behl, A., & Pereira, V. (2021). Role of perceived corporate social responsibility in the nexus of perceived cause-related marketing and repurchase intention in emerging markets", Management Decision, 60(10), 2642-2668.

Longo, M., Mura, M., & Bonoli, A. (2005). Corporate social responsibility and corporate performance: the case of Italian SMEs", Corporate Governance, 5(4), 28-42.

Mahmud, A., Ding, D., & Hasan, M. (2021). Corporate social responsibility: Business responses to coronavirus (COVID-19) pandemic, SAGE Open, 1–17.

Mahmud, A., Ding, D., & Hasan, M. M. (2021). Corporate social responsibility: Business responses to coronavirus (COVID-19) pandemic. SAGE open, 11(1), 2158244020988710.

Mahmud, A., Ding, D., Kiani, A., & Hasan, M. (2020). Corporate social responsibility programs and community perceptions of societal progress in Bangladesh: A multi method approach. SAGE Open, 10(2), 1–17.

Manuel, T., & Herron, T. L. (2020). An ethical perspective of business CSR and the COVID-19 pandemic. Society and Business Review, 15(3), 235-253.

McWilliams, A., & Siegel, D. (2001). Corporate social responsibility: A theory of the firm perspective. Academy of Management Review, 26(1), 117–127.

Mohr L. A., Webb D. J. ve Harris K. E. (2001). Do consumers expect companies to be socially responsible? The impact of corporate social responsibility on buying behavior. Journal of Consumer Affairs, 35(1), 45-72.

Moir, L. (2001). What do we mean by corporate social responsibility? Corporate Governance: The international journal of business in society, 1(2), 16-22.

Mu, H. L., Xu, J., & Chen, S. (2024). The impact of corporate social responsibility types on happiness management: a stakeholder theory perspective. Management Decision, 62(2), 591-613.

Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). The link between competitive advantage and corporate social responsibility. Harvard Business Review, 84(12), 78–92.

P&G Blog. (2021). P&G'den İhtiyaç Sahiplerine Yardım Çeki. Erişim Adresi: https://www.pg.com.tr/blogs/pg-den-ihtiyac-sahiplerine-yardim-ceki/. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Sabancı Holding 2021 Sürdürülebilirlik Raporu. (2021). Erişim Adresi: https://yatirimciiliskileri.sabanci.com/tr/images/pdf/sabanci-holding-2021-surdurulebilirlik-raporu.pdf. Erişim Tarihi: 02.11.2024.

Sabri Ülker Foundation Bizden Haberler. (2020). Covid-19 ve Yeme Alışkanlıkları. Erişim Adresi: https://www.sabriulkerfoundation.org/tr/bizden-haberler/detay/sabri-ulker-vakfi-2020-yilini-nasil-gecirdi. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Schwartz, M. S., & Kay, A. (2023). The COVID-19 global crisis and corporate social responsibility. Asian Journal of Business Ethics, 12(1), 101-124.

Shabana, K. M., Buchholtz, A. K., & Carroll, A. B. (2017). The institutionalization of corporate social responsibility reporting. Business & Society, 56(8), 1107–1135.

Toksarı, M., & Susur, M. (2021). Covid-19 salgın sürecinde markaların kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının vaka analizi yöntemi ile incelenmesi. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 8(1), 41-58.

Türkiye İş Bankası Haberler ve Medya. (2020). İş Bankası'ndan koronavirüs salgını nedeniyle ekonomiye destek paketi. Erişim Adresi: https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/is-bankasindan-koronavirus-salgini-nedeniyle-ekonomiye-destek-paketi. Erişim Adresi: 04.11.2024.

Türk Telekom Basın Bülteni. (2020). Türk Telekom'dan 'Millî Dayanışma'ya 40 milyon TL. Erişim Adresi: https://medya.turktelekom.com.tr/turk-telekom-dan-milli-dayanisma-ya-40-milyon-tl. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Türk Telekom Basın Bülteni. (2020). Türk Telekom: "Virüse karşı mücadelede kesintisiz iletişim. Erişim Adresi: https://medya.turktelekom.com.tr/turk-telekom-viruse-karsi-mucadelede-kesintisiz-iletisim. Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Wickert, C., & Risi, D. (2019). Corporate social responsibility. Cambridge University Press.

Xiao, M., Cooke, F. L., Xu, J., & Bian, H. (2020). To what extent is corporate social responsibility part of human resource management in the Chinese context? A review of literature and future research directions. Human Resource Management Review, 30(4), 100726.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1963-1985 | Araştırma Makalesi

19. Yüzyıldan Günümüze Süryani Göçlerinin Dinamikleri: Tarihsel ve Sosyopolitik Bir İnceleme

Ulaş Kalay [1]

Öz

Günümüzde diaspora olarak varlığını sürdüren ve kültürel miraslarını koruma çabası içinde olan Süryaniler, tarihsel olarak Mezopotamya'nın kuzey kesimlerinde, bugünkü Türkiye, Suriye, Irak ve İran sınırları içerisinde yer alan bölgelerde yaşamış kadim bir topluluktur. Mezopotamya'nın kültürel ve dini tarihinde önemli bir rol üstlenen Süryaniler, 19. yüzyılın sonlarından itibaren artan siyasal, dinsel ve toplumsal baskılar sonucunda anavatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu makalenin temel amacı, Süryani kimliğinde önemli dönüşümlere yol açan bu göç süreçlerini ve bunların sosyo-politik bağlamlarını karşılaştırmalı bir analiz çerçevesinde ele almak; aynı zamanda Süryanilerin bu göç deneyimleri sırasında karşılaştıkları zorlukları ortaya koymaktır.

Literatürde Süryani topluluğuna dair çeşitli tarihsel, sosyolojik ve antropolojik çalışmalar bulunmakla birlikte, göç olgusunu doğrudan ve bütüncül biçimde ele alan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Ayrıca mevcut çalışmaların büyük bölümü Türkiye sınırları içinde yaşayan Batı Süryanilerin deneyimlerine odaklanmaktadır. Oysa I. Dünya Savaşı sonrasında yalnızca Türkiye'de değil; İran, Irak, Suriye ve Lübnan'da da önemli sayıda Süryani topluluğu oluşmuş ve bu Süryani topluluklar farklı siyasi rejimler ve toplumsal yapılar altında kimlik süreçlerini tamamlamışlardır. Bu noktada Batı Süryaniler ile Doğu Süryanilerin göç güzergâhları, sosyo-politik etkileşimleri ve diaspora yapılanmaları birbirinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, söz konusu makale Mezopotamya coğrafyasındaki Batı ve Doğu Süryanilerin göç deneyimlerini tarihsel ve karşılaştırmalı bir çerçevede ele alarak, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Süryaniler, Göç, Kimlik, Diaspora, Kolektif Hafıza

Kalay, U. (2025). 19. Yüzyıldan Günümüze Süryani Göçlerinin Dinamikleri: Tarihsel ve Sosyopolitik Bir İnceleme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1963-1985. https://doi.org/10.15869/itobiad.1683847

Geliş Tarihi	25.04.2025
Kabul Tarihi	16.07.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr, Bağımsız Araştırmacı, Aydın, Türkiye, ulas_kalay@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4762-8930

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1963-1985 | Research Article

The Dynamics of Syriac Migration from the 19th Century to the Present: A Historical and Socio-Political Analysis

Ulaş Kalay [1]

Abstract

Today existing as a diaspora and striving to preserve their cultural heritage, the Syriacs are an ancient community that historically lived in the northern regions of Mesopotamia—within the borders of present-day Turkey, Syria, Iraq, and Iran. Having played a significant role in the cultural and religious history of Mesopotamia, the Syriacs were forced to abandon their ancestral lands due to increasing political, religious, and social pressures from the late 19th century onward. The main objective of this article is to examine these migration processes—which have led to significant transformations in Syriac identity—and their socio-political contexts through a comparative analytical framework. It also aims to highlight the challenges faced by the Syriac community during their migration experiences.

Although various historical, sociological, and anthropological studies on the Syriac community exist in the literature, research that directly and comprehensively addresses the phenomenon of migration is quite limited. The majority of current studies focus on the experiences of Western Syriacs living within the borders of Turkey. However, following World War I, significant Syriac communities not only in formed in Turkey but also in Iran, Iraq, Syria, and Lebanon, where they completed their identity formation processes under different political regimes and social structures. The migration routes, socio-political interactions, and diaspora formations of Western and Eastern Syriacs differ significantly from one another. In this context, this article aims to fill an important gap in the literature by addressing the migration experiences of Western and Eastern Syriacs in the Mesopotamian region within a historical and comparative framework.

Keywords: Syriacs, Migration, Identity, Diaspora, Collective Memory

Kalay, U. (2025). The Dynamics of Syriac Migration from the 19th Century to the Present: A Historical and Socio-Political Analysis. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 1963-1985. https://doi.org/10.15869/itobiad.1683847

Date of Submission	25.04.2025
Date of Acceptance	16.07.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Dr, Independet Researcher, Aydın, Türkiye, ulas_kalay@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4762-8930

Giriş

Süryaniler, tarihsel olarak Mezopotamya'nın en eski yerleşik halklardan biridir. Aramicenin Süryanilerin konuştuğu dil olması nedeniyle topluluğun önemli bir kesimi kendilerini Arami halkının bir parçası olarak kabul etmektedir (Tahincioğlu, 2019, s.23). Literatürde de Süryani kimliğini hem dil hem de dini miras açısından Arami halkıyla ilişkilendiren yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlara göre Süryaniler, Arami dilini ve kültürünü benimsemiş bir halktır ve Hıristiyanlık sonrası putperest olanlardan kendilerini ayrıştırmak için "Süryani" adını kullanmaya başlamışlardır (Messo, 2017, s.48). Ancak bu görüşe karşı olarak bazı araştırmacılar, Süryanilerin Asurlarla olan ilişkisini de vurgulamaktadır. Süryani ve Asur adları arasında etimolojik bağlantı kuran bu araştırmacılara göre Süryaniler, Asurluların torunlarıdır (Parpola, 2012, s.15)

Süryanilerin etnik kökenine dair tartışmalar genellikle tarihsel ve dilsel bağlamda farklı bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Bir yandan Süryanilerin Arami kökenli olduğu kabul edilirken, diğer yandan Asur kültürüyle de bağlantılar kurulmaktadır (Özcoşar, 2006, s.15). Bu tartışmalar aslında Süryani kimliğinin çok katmanlı ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü Süryani halkı, tarihsel olarak Mezopotamya'da birçok etnik grup ve kültürle etkileşime girmiştir. Bu durum, Süryani kimliğinin zamanla farklı kültürel unsurların taşımasına neden olduğunu düşündürtebilir (Erol, 2016, s.41).

Süryani kimliğinin tarihsel olarak sadece etnik kökenle değil, aynı zamanda dini kimlikle şekillendiği de vurgulanmalıdır. Erken Hristiyanlık dönemi, özellikle Antakya Kilisesi'nin kuruluşu Süryani kimliğini önemli ölçüde etkileyen bir dönüm noktası olmuştur (Doru, 2012, s.84; Tahincioğlu, 2019, s.49). Dolayısıyla Süryani kimliğinin hem Mezopotamya'nın kültürel değerleri hem de Hıristiyanlığın gelişimi ile kurduğu etkileşimlerle harmanlandığı ifade edilebilir.

Mezopotamya'nın zengin kültürel mirasında hem dini hem de kültürel açıdan önemli bir rol oynamış olan Süryaniler, binlerce yıl boyunca bu topraklarda varlıklarını sürdürmüşlerdir (Tahincioğlu, 2019). Ancak, siyasi kararlar, dini baskılar, toplumsal çatışmalar ve ekonomik şartların yetersizliği nedeniyle Süryaniler büyük bir göç hareketine tabi olmuşlardır (Olgun, 2008, s.277; Erol, 2015, s.59). 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar süregelen Süryani göçlerinin genel nedenleri ve yönleri incelendiğinde, bu göçlerin dört farklı dalga halinde gerçekleştiği söylenebilir. Birinci göç dalgası, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde meydana gelen toplumsal olayların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Atto, 2011, s.147; Turgut, 2016, s.277). Bu süreç, 1840'lı yıllardan başlayıp 1920'lere kadar devam etmiştir. İkinci göç dalgası ise Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından onun siyasi-coğrafi sınırları içinde kurulan ulus-devletlerin ulusal bir kimlik inşasını gerçekleştirebilmek adına siyasal hükümetlerin tek tipleştirme uygulamaları neticesinde gerçekleşmiştir (Olgun, 2008, s.280). Her bir ulus-devlet içinde Süryani göçü farklı tarihlerde ve farklı yönlere doğru gerçekleşmiş olsa da göçlerin temel nedeni aynıdır ve bu durum bu göçlerin aynı dalga içinde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu göçler genel olarak 1924 yılından başlayıp 1950'lere kadar sürmüştür (Kalay, 2024, s.176). Üçüncü göç dalgası, ikinci dalgaya benzer şekilde Süryanilerin yaşadıkları ülkelerdeki siyasi istikrarsızlık ve terör olayları gibi spesifik nedenlerden kaynaklanmıştır (Olgun, 2008, s.281). Ancak, bu dalgayı ikinci göç dalgasından ayıran temel özellik göçün sonuçlarıdır. 1950'lerin sonlarından başlayıp 1990'ların ortalarına kadar devam eden bu göç dalgası, diasporada önemli bir Süryani nüfusunu yaratmış ve önceki dalgalarda ortaya çıkan Süryani kimlik siyasetine karşı yeni

bir kimlik stratejisi ortaya çıkarmıştır. Son olarak dördüncü göç dalgası, Amerika Birleşik Devletleri'nin 2003'de Irak'a müdahalesinin ardından Ortadoğu'da etkisini arttıran köktenci dinci grupların siyasal nüfuz elde etmesiyle ilişkilidir. 2000'li yılların başında Irak'taki az sayıdaki Süryani nüfusunu kapsayan bu göçler, 2011'deki iç savaşın ardından Suriye'deki Süryani nüfusunu da içine alarak günümüzde devam etmiştir (Kalay, 2024, s.203).

Göç faaliyetinin yanı sıra siyasi sınır değişiklikleri de bir halkın coğrafi dağılımını ve toplumsal yapısını önemli ölçüde değiştirebilir. Örneğin 243 yılından beri Bizans İmparatorluğu tarafından yönetilen Nusaybin ve çevresi, 363 yılında Pers İmparatorluğu sınırlarına dahil olunca Süryani topluluğu hem coğrafi hem de toplumsal anlamda bölünme yaşamıştır (Hayes, 2005, s.140). Çünkü Bizans ve Pers İmparatorlukları arasında sınır çekişmelerinin yaşandığı bu dönemde aynı zamanda Hıristiyan kültürünü temsil eden iki merkezin çekişmeleri de bulunmaktaydı ve bu durum Süryaniler arasında da ihtilafların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Hayes, 2005, s.133). Bu iki merkezden birincisi Helenistik düşünce çerçevesinde şekillenen İskenderiye Kilisesi'nin görüşlerini temsil ederken, diğeri semitik kültür anlayışı ile doğu etkilerini karakterize eden Antakya Kilisesi'ni temsil etmektedir (Erol, 2016, s.43). 318 yılında İsa'nın doğasıma ilişkin yürütülen teolojik tartışmalarla gün yüzüne çıkan bu iki merkezin liderlik çekişmesi önce topluluğun kendi içinde bölünmesine sonra da Antakya Kilisesi'ne bağlı olan Süryanilerin Bizans kontrolünde olan kiliselerden ayrışmasına neden olmuştur (Erol, 2016, s.45)

İsa'nın doğası ve bedeni üzerine yaşanan teolojik tartışmaları çözmeyi amaçlayan 325 tarihli İznik Konsil'inde, İsa'yı Tanrı ve insan arasında bir yerde konumlandıran ve her ikisinin kendine özgün niteliklerinin ayrı şekilde sürdürüldüğünü ifade eden Ariusçu görüş sapkın ilan edilmiştir (Erol, 2016, s.44). Ancak yine de İsa'nın tabiatı üzerine yapılan tartışmalar sonlanmamıştır. Antakya Kilise'sinin Tanrı Biliminden ve Arius'un görüşlerinden etkilenen dönemin İstanbul Patriği Nastur, İsa'nın iki tabiat taşıdığını ifade eden "diofizit" düşüncesini ortaya atmıştır ve bu nedenle 431 tarihli Efes Konsili'nde aforoz edilmiştir. Bu tarihten sonra Süryanilerin önemli bir çoğunluğu 325 tarihli İznik konsili kararlarını, yani İsa'nın tanrısal ve insani doğasının birbirinden ayrılmaz olduğunu belirten "monofizit" inancını takip ederken, bir bölümü de Nastur'un görüşlerini takip etmeye başlamıştır. Nastur'un görüşlerini savunanlara karşı Bizans tarafından baskı uygulanmaya başlanınca, önemli sayıda Süryani, Nusaybin sınırlarına doğru göç etmek zorunda kalmıştır (Öztürk, 2005, s.22, Erdoğan, 2013, s.13; Özcoşar ve Deniz, 2021, s.91). İsa'nın doğası hakkında tartışmalar yine de sonlanmamış ve Hıristiyanlık aleminin temsilcileri 451 tarihinde Kadıköy'de bir kez daha toplanılmıştır. Bu konsilde Roma ve İstanbul Kiliseleri öncekinin aksine "monofizit" anlayışı terk ederek yerine "diofizit" görüşünü kabul edince, "monofizit" anlayışı devam ettiren Süryaniler kendi bağımsız kilise örgütlenmelerini oluşturmaya başlamışlardır (Erdoğan, 2013, s.14).

Tüm bu gelişmeler altında, Bizans ve Pers İmparatorlukları arasındaki sınır çizgisinin Süryaniler için yalnızca coğrafi bir ayrımı değil, teolojik ve dini anlamda topluluğun ayrışmasını da hatırlattığı söylenebilir. Öyle ki literatürde de Bizans sınırları içinde kalan ve "monofizit" anlayışını sürdüren Süryaniler, "Batı Süryanileri" olarak adlandırılırken Pers sınırları içinde kalan ve "diofizit" anlayışını sürdüren Süryaniler, "Doğu Süryanileri" olarak adlandırılmıştır (Erol, 2016, s.47). Bunun dışında kimi çalışmalarda Batı Süryanilerin Yakub Baraday liderliğinde örgütlenmelerini sağladıkları için

"Yakubiler", Doğu Süryanilerin de Nastur'un öğretilerini takip ettikleri için "Nasturiler" şeklinde ifade edildiği söylenebilir (Öztürk, 2005, s. 13; Erdoğan, 2013, s.14). Ayrıca her iki örgütlenme, zaman içerisinde misyonerlerin faaliyetleri ile kendi içinde birçok kez daha bölünme yaşamıştır. Dolayısıyla literatürde "Protestan Süryani", "Katolik Süryani" ve Keldaniler[3] gibi ifadelere de rastlanmaktadır (Özcoşar, 2006, s.20).

Literatürde Süryani topluluğu üzerine yapılan araştırmalar bulunsa da Süryanilerin göçlerine dair yapılan özgü çalışmalar sınırlıdır. Bu sınırlı çalışmalar içinde Ramazan Turgut'un (2016), *Bir Halkın Göç Hikayesi: Süryanilerin XX. Yüzyılda Türkiye'den Avrupa'ya Göç Süreci*, Mehmet Keske'nin (2010) *Mardin'de Süryaniler: Nüfus Hareketleri ve Nedenleri* ve Haşim Erdoğan'ın (2013) *20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye'deki Süryaniler* adlı çalışmaları Türkiye'de yaşayan Süryanilerin göç nedenlerine değinmesi bakımından önemlidir. Ancak bu çalışmalar genel olarak Batı Süryanilerin göç deneyimlerine odaklanmaktadır. Diğer taraftan Hakan Olgun (2008), *Asuri Göçleri ve Kimlik Arayışı* adlı makalesinde Doğu Süryanileri ele alırken, Batı Süryanilere dair çok az içerik sunmuştur. Bu çalışmalara ek olarak Süryanilerin Avrupa'ya göçlerinin ardından bu topluluğun göç ettikleri ülkelerdeki toplumlarla entegrasyon süreçlerini anlamaya yönelik yapılan bazı akademik çalışmalar da Süryani göçlerine ilişkin kaynak oluşturabilmektedir. Örneğin Naures Atto'nun (2011) *Hostages in Homeland, Orphans in the Diaspora: Identity Discourses Among the Assyrian/Syriac Elites in European Diaspora* adlı çalışması bu kaynaklar arasında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Fakat bu çalışma da konusu gereği göç meselesine

[3] Roma Kilisesi için Nasturiler sapkın olarak görüldüğünden Doğu Süryani Kiliseleri'nden ayrılan topluluğa, Nasturilerden farklı oldukları izlenimini oluşturabilmek için "Keldaniler" adı verilmiştir (Turgut, 2018, s.636). Bu bağlamda Keldani topluluğu, 1551 tarihli patriklik seçiminde Doğu Süryani Kiliselerinin bölünmesi ile ortaya çıkmıştır. II. Mar Şem'un Timothy'in (1318-1332) patrikliğinden beri Doğu Süryani Patrikleri seçimle değil, veraset sistemi ile atanmıştır. Dönemin patriği tarafından kendi ailesine mensup olan en büyük erkek çocuğun hayattayken patriklik makamına takdisi edilmiştir. Dolayısıyla patriklik makamının amcadan yeğene ya da kardeşten kardeşe şeklinde devam ettiği söylenebilir. 16. yüzyılın ortalarına kadar yedi patrik Musul'da bu şekilde görev yapmıştır. Ancak 1551'de bazı piskoposlar tarafından Mar Şem'un Denha'nın patriklik vasfının taşımadığı öne sürülerek patriklik makamına Suluka ailesinden Yuhanna'nın oturması istenince Doğu Süryaniler arasında çekişmeler başlamıştır. Bu süreçte Roma'nın desteğini alan Yuhanna Suluka, Katolik mezhebine geçerek 1553'te Diyarbakır'da yeni bir patriklik merkezi kurmuştur (Özcoşar ve Deniz, 2021, 92-93). Ancak Mar Şem'un Denha'nın taraftarlarının baskısı nedeniyle Suluka, Diyarbakır Valisi tarafından tutuklanmış ve sonrasında da öldürülmüştür. Suluka öldürüldükten sonra tek patrik kalan Mar Şem'un Denha'nın, Nasturileri bir araya getireceği düşünülse de bu gerçekleşmemiştir. Denha'nın karşısına bu kez Patrik İlyas çıkmıştır ve iki patriklik arasındaki çekişme devam etmiştir. Bu çekişmede her iki taraf da daha fazla güç elde edebilmek için Papa ile ilişkiye girmeye çalışmıştır. 1778'e gelindiğinde Musul merkezli patrik Roma'ya kesin olarak itaat etmişken, Diyarbakır'daki Süryaniler eski geleneksel yapıya dönmüş ve merkezlerini Hakkari'ye Koçanis'e taşımıştır. Diyarbakır'da Roma'ya bağlı kalanlar ise Patrik Yusuf liderliğinde "Babil Ülkesi Patriği" ünvanı ile örgütlenmelerini devam ettirmişlerdir. 1828 yılına gelindiğinde Diyarbakır'daki bu patriklik makamı ile Musul Patrikliği birleştirilmiştir (Özcoşar, 2005, s.275-277). Kısacası literatürde Hakkari'nin Koçanis bölgesinde bulunan kilise örgütlenmesi "Nasturi Kilisesi" veya "Asur Kilisesi" olarak ifade edilirken, Roma'ya bağlanan Süryani Kiliseleri "Keldani Kiliseleri" olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Özcoşar, 2005).

tam anlamıyla odaklanmamaktadır. Bu bağlamda literatürde Süryani göçlerini ele alan çalışmalar bulunsa da Süryanilerin göç süreçlerine yönelik kapsamlı bir analiz yapıldığı ifade edilemez.

Vurgulandığı üzere Bizans ve Pers siyasal sınırlarında ayrık düşen Süryaniler, sosyal kimlik süreçlerini Batı ve Doğu Süryani Kiliseleri altında tamamlamışlardır. Batı ve Doğu Süryanilerin tarihsel süreçteki gelişimleri, devlet altındaki idari yapıları ve dini farklılıkları göz önüne alındığında Süryani göçleri ile ilgili bir çalışma yapılırken Batı ve Doğu Süryanilerin deneyimleri ayrı olarak ele alınmalı ve farklılıklar karşılaştırılarak analiz edilmelidir. Bu bağlamda bu makale, Süryani topluluğunun yaşadığı göç deneyimlerini topluluğunun tarihi, coğrafi, dini ve kültürel farklılıklarını göz önünde bulundurarak karşılaştırmalı olarak incelenmeye ve bu konu ile ilgili literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaya çalışmıştır.

1. Birinci Göç Dalgası (1843-1920): Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Toplumsal Kırılmalar ve Sınır Ötesi Kaçışlar

19. yüzyılın ortalarına doğru Süryanilerin göç etmelerinin birden fazla temel nedeni bulunmaktadır. Ancak, bu göç olgusu büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme süreciyle ilişkilidir. Özellikle 1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Vilayetlerinde artan etnik ve dini gerilimler, bu dönemdeki toplumsal yapıyı ciddi şekilde sarsmış ve Süryanilerin göçlerine zemin hazırlamıştır (Keske, 2010, s.163). Ancak asıl göçler I. Dünya Savaşı sürecinde, özellikle sınır bölgelerinde yaşayan Hristiyan nüfusun tehcirine yönelik uygulamalar ile gerçekleşmiştir (Erol, 2016, s.93-94). Bu bağlamda, birinci göç dalgasına ilişkin analiz iki kronolojik temaya ayrılarak incelenmelidir.

Birinci göç dalgasının ilk aşaması, 1843 ile 1896 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınır vilayetlerinde yer alan Kürt aşiretlerinin ve daha sonra kurulan Hamidiye Alaylarının, Doğu Süryani topluluğuna yönelik başlattığı şiddet olaylarıyla şekillenmiştir (Keske, 2010, s.163). Bu şiddet olayların temeli ise İmparatorluğun güçlü ve modern bir merkezi örgütlenme yapısına dönüşmesi için başlatılan yapısal reformlarla başlamıştır. Taşra yönetiminde güçlü bir mahalli idari yapısının güçlendirilmesi için başlatılan reformlar, uzun yıllar boyunca özerk bir şekilde yaşamış olan Kürt aşiretlerinin siyasi ve ekonomik anlamda güç kaybetmesine yol açmıştır (Biçer, 2010, s.62). Kürt aşiretlerinin avantajların kaybolduğu dönemde Müslüman olmayan topluluklar ise bu reformlardan fayda sağlamıştır (Öztemiz, 2007, s.107). Böylece misyonerlik faaliyetlerinin Doğu Süryanilere sağladığı avantajlar karşısında Kürt topluluğunda oluşan "kıskançlık" duygusu, Hakkâri bölgesinde Doğu Süryanilerine yönelik başlatılan şiddetin arka planını oluşturmuştur (İleri, 2005, s.147; Öztemiz, 2007, s.107).

Ne Osmanlı millet sisteminde ne de Müslüman olmayan topluluklar için çıkarılan salnamelerde Doğu Süryanilerin idare biçimleri hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır (Seyfeli, 2005, s.82). Ancak Babiali'nin Hakkâri merkezli Süryanileri ile olan ilişkisinin tıpkı Kürt aşiretleriyle olduğu gibi vergi karşılığında kurulduğu söylenebilir. Bazı kaynaklarda geçen bilgilere göre Hakkâri bölgesinde bulunan Süryani aşiretlerinden Tiyariler 500, Tahumlar 150 ve Cilolar 70 lira yıllık vergi ödeme yükümlülükleri bulunmaktadır. Doğu Süryaniler'in Babiali ile olan bu ilişkisi onların dinsel bu kültürel konularda serbest hareket ettiğini göstermektedir (İleri, 2005, s.142).

Hakkâri dağlarında ekonomik olarak zor şartlar altında yaşayan Süryaniler bu serbestlikten hareketle misyonerler ile çok yakın bir ilişki kurmuşlardır. Misyoner raporlarından alıntı yapan Cihangir İleri'nin (2005, s.145) de vurguladığı üzere bu bölgede yaşayan Süryaniler bir çift öküz karşılığında mezheplerini değiştirebilme potansiyeline sahip olmuşlardır.

19. yüzyıl ortalarına kadar Hakkâri bölgesindeki Kürtler ile Doğu Süryaniler arasındaki ilişkilerin oldukça iyi olduğu söylenebilir. Her iki topluluk vergi ve toprak paylaşımı gibi konularda geçmişten beri çatışma içinde olsalar da bu çatışmalar hiçbir zaman aşiret kavgasından öteye geçmemiştir. Hatta Doğu Süryanilerde aşiret çıkarları dini çıkarların önünde olduğundan kimi Süryani aşiretlerinin kendi topluluğuna karşı Kürtlerle ile ittifak ettiği süreçler olmuştur (İleri, 2005, s.145). Ancak misyonerlerin bölgede aktif bir şekilde faaliyet göstermeye başlamasından sonra bölgedeki toplumsal ve ekonomik denge bozulmaya başlamıştır. Misyonerlerin, Doğu Süryanileri için inşa ettikleri hizmet binaları, okullar ve hastaneler, Kürt topluluklarının geri planda kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle Kürt aşiretleri Doğu Süryanileri düşman olarak görmeye başlamışlardır (İleri, 2005, s.152).

Hakkari'de Misyonerlik faaliyetlerinin arttırdığı dönemde, Botan Emiri Bedirhan Bey'in de desteğini alan Hakkâri Emiri Nurullah Bey, hakimiyetini pekiştirmek için Doğu Süryanilerine olan baskısını arttırmaya çalışmıştır. Bu süreçte Nurullah Bey, Doğu Süryanilerin vergi yükümlülüklerini ağırlaştırmıştır. Buna karşılık, Doğu Süryani Patriği Mar Şimun ve topluluğu Tiyari aşireti, vergi ödeme ve itaat etme taleplerini reddetmişlerdir. Hatta bu süreçte misyonerlerin kışkırtmaları neticesinde Tiyari aşireti lideri, Müslüman aşiretlerini rahatsız edecek davranışlar göstermeye başlamış, bu durumun sonlandırılması için Bedirhan Bey tarafından gönderilen elçileri de öldürmüştür (İleri, 2005, s.152). Böylesine bir güç mücadelesinin sürdüğü bir dönemde, ayrıca İngilizlerin Hakkâri'de bir misyon merkezi kuracağına dair haberin yayılması, Müslüman-Hristiyan düşmanlığının daha fazla derinleşmesine ve 1843-1846 yılları boyunca sürecek toplumsal bir şiddetin patlak vermesine yol açmıştır. Bu haber sonrası Nurullah Bey, Hakkâri'nin Barwar sancağında yaşayan Tiyari ve Tuhup Süryanilerinin köylerine saldırarak binlerce Süryani'nin ölmesine, kilise ve yaşam alanlarının tahrip olmasına yol açmıştır. Sürecin sonunda sağ kalan Doğu Süryanilerin önemli bir bölümü ise bu şiddet sarmalının içinde can güvenliklerini korumak adına soydaşlarının bulunduğu Urmiye'ye, yani İran'a göç etmişlerdir (İleri, 2005, s. 153; Öztemiz, 2007, s. 113).

Her ne kadar Doğu Süryanilerine yönelik şiddet olaylarının uluslararası kamuoyunun tepkisiyle karşılaşması ve akabinde 1847'de Botan Emiri Bedirhan Bey'in tutuklanıp idaresindeki Emirliğin dağıtılması gerçekleşse de bu gelişmeler bölgedeki Müslüman-Hristiyan çatışmasını sonlandırmamıştır. Kırım Savaşı ve 93 Harbi'nde (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) oluşan Hıristiyanların Ruslara yardım etme olasılığına dair yaygın düşünce, Müslüman-Hristiyan çatışmasını daha da körüklemiştir (Özcoşar, 2006, s.121). 93 Harbi sonrası İngiltere ve Rusya'nın baskıları ile Ermeniler lehine yapılan reformlar ise Ermeni çetelerinin cesaretlenmesine giden yolu açarken, Müslüman toplulukların endişe duymasına neden olmuştur. Dolayısıyla bölgedeki asayiş bozucu faaliyetler giderek dozunu arttırmıştır (Güllü, 2018, s.457).

Bu süreçte İmparatorluğun doğu sınırlarını güvence altına almak ve bölgedeki asayişi sağlamak amacıyla II. Abdülhamit, Hamidiye Alaylarını oluşturmuştur. Pan-İslam

düşüncesine dayalı bir paramiliter güç olarak ortaya çıkan Hamidiye Alayları, İmparatorluğa sadık olmayı kabul eden birçok Kürt aşiretinin silahlandırılmasıyla kurulmuştur (Öztemiz, 2007, s. 107). Ancak bu süreçte Bazı Kürt aşiretleri, Bab-ı Ali'nin onlara sağladığı olanakları geçmişteki ilişkilerine dair öç almak amacıyla kullanmaya çalışmışlardır (Kodaman, 1987, s.20). Bu dönemde Hamidiye Alaylarına bağlı bazı Kürt birlikler, Bab-ı Ali'den gelen emirlerin dışına çıkarak Doğu Süryanilere karşı şiddet eylemlerinde bulunmuşlardır (Öztemiz, 2007, s.112). Dolayısıyla Hakkâri bölgesinde yaşayan Süryanilerin önemli bir kısmı bu süreçte İran'ın Urmiye bölgesine geçerek Rusya'ya bağlı birliklere katılmışlardır (Kaymaz, 2007, s.116.).

Görüldüğü üzere modernleşme ve merkezileşme süreçlerinde Doğu Süryanileri hem Kürt aşiretlerinin hem de Babiali'nin oluşturduğu paramiliter güçlerin baskılarına maruz kalmışlardır. Bu nedenle, Doğu Süryanileri hayatta kalabilmek için göç etmişlerdir. Batı Süryanileri ise Osmanlı İmparatorluğu'nun batısında, yani Mardin ve çevresinde, savaş şartlarından ve stratejilerinden daha uzakta kalmışlar ve dolayısıyla toplumsal şiddet riskiyle daha az karşılaşmışlardır. Bu durumun oluşumu Batı Süryanilerin bu süreçte toplumsal bir göçe kalkışmamalarının nedeni olarak gösterilebilir.

1894-1896 yıllarında bölgede ortaya çıkan toplumsal olaylar doğrudan Batı Süryanilerin göçüne neden olmamışsa da toplumsal yaşamlarını etkilemiştir. Tarihsel süreçte Süryanilerin Ermeni Patrikliğine tabii olmaları yaşanan şiddet olaylarında Ermenilerden ayırt edilmelerini zorlaştırmıştır. Hatta Batı Süryani topluluğunun önde gelenleri, o yıllarda yaşanan olayların sorumlusu olarak Ermenileri gören bir tutum sergileseler de Kürt aşiretleri tarafından Batı Süryanilerin de dini ibadetlerine ve köylerine saldırılar olmuştur (Güllü, 2018, s.461-463).

Yavuz Sultan Selim'in 1516 tarihinde Küdüs'te Ermeni Patriği III. Serkis'e verdiği fermandan Batı Süryanilerin idari yapısının mezhep benzerliğinden kaynaklı olarak Ermeni Patrikliği yönetimine verildiği anlaşılmaktadır (Özcoşar, 2006, s.35). Bu durumun Kudüs'te bulunan Süryaniler ile sınırlı olduğu düşünülse de ilerleyen yıllarda Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin İstanbul Ermeni Patrikhanesi altında faaliyet göstereceğinden Mardin ve çevresinde yaşayan Süryanilerin de merkezle ilişkisinin Ermeni Patrikliği altında sürdürüldüğü ifade edilebilir (Güllü, 2019, s.290). İlk defa 1885 yılında çıkarılan salnamede Mardin merkezli Süryani Patrikliği, Ermeni Patrikliğinden ayrı bahsedilmiş ve Süryani adı millet olarak zikredilmiştir. Yine de 1897 tarihine kadar çıkarılan salnamelere bakıldığında Mardin merkezli Süryani Patrikliğinin değişik isimlerle verildiği ve kimi zaman Ermeni Patrikliği altında belirtildiği fark edilmektedir (Seyfeli, 2005, s.71-75; Güllü, 2019, s.298). Dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarına kadar Mardin Merkezli Süryanilerin Babiali'ye karşı sorumluluğunun ve idarisinin Ermeni Patrikliği idari altında biçimlendiği söylenebilir. Bu durum, özellikle yerel halk nezdinde onların Ermeniler ile aynı millet olduğu yanılgısını oluşturmuştur. Bu nedenle 1894-1896 yılları arasında yaşanan Müslüman-Hıristiyan çatışmasında Ermeni komitelerince organize edilen olaylarda Süryanilerin ne Babiali'ye ne de bölgede birlikte yaşadıkları toplumsal kesimlere karşı herhangi bir faaliyeti olmamasına rağmen Kürt aşiretlerinin sert tepkilerine maruz kaldığı söylenebilir. Ancak Hakkâri bölgesine göre Mardin bölgesinde asayiş daha erken tesis edildiğinden Batı Süryanilerin toplumsal bir şekilde göç etmelerine gerek kalmamıştır (Güllü, 2019, s.300-301).

Birinci göç dalgasının ikinci aşaması ise I. Dünya Savaşı'na gidilen süreç ile başlamıştır. Bu dönemdeki göç aslında Süryanilerin ilk kitlesel göçünü ifade etmektedir, çünkü bu

süreç yalnızca Doğu Süryanileriyle sınırlı kalmamış, Batı Süryanilerini de kapsamıştır.

Balkan Savaşları'nın olumsuz sonuçlarından yararlanan ve "Jön Türkler" olarak bilinen eski askeri elitlerin iktidarı ele geçirmelerinin ardından yaşanan süreçte, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasetinin etnik "tikelcilik" üzerine şekillendirilmesi ve Osmanlı toplumunun daha homojen hale getirilmesi amacıyla etnik kimliklerin tehdit olarak algılanması diğer etnik azınlıklar ile birlikte Süryanilerin de doğdukları topraklardan çıkarılmalarına neden olmuştur (Gaunt, 2006, s.121; Erol, 2016, s. 93). Ne yazık ki eldeki veriler ve araştırmaların birbirlerine olan tutarsızlığı bu göç dalgasının boyutlarına ve kayıplarına ilişkin bir tespitin yapılmasını zorlaştırmaktadır (Turgut, 2016, s. 279). Özellikle de Paris Barış Konferansında Asur-Keldani heyetlerinin ve Türk heyetlerinin bu süreçteki nüfus değişikliğine ilişkin öne sürdüğü veriler arasında bir uçurum bulunmaktadır (Gaunt, 2006, s.405). Ancak, ifade edilebilir ki I. Dünya Savaşı'nın sonunda, Süryanilerin yaşadığı bölgelerde, özellikle Doğu Süryanilerinin köylerinde çok az sayıda Süryani kalmıştır. Binlerce Süryani, tehcir ve savaş sürecinde hayatını kaybetmiş, hayatta kalanlar ise daha güvenlikli limanlara sığınarak, önce Irak ve Suriye bölgelerine, oradan da deniz aşırı ülkelere göç etmeye çalışmıştır (Özmen, 2006, s.89; Turgut, 2016, s.279).

Sonuç olarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan göçlerin izleri takip edildiğinde, Süryanilerin ilk olarak can güvenliklerini sağlamak amacıyla Ortadoğu'da küresel güçlerin kontrolündeki bölgelerdeki yerleşim yerlerine yöneldikleri, sonrasında ise denizaşırı ülkelere göç ettikleri görülmektedir. Bu dönemde Süryani göçlerinin arkasında yatan en önemli nedenler ise etnik ve dini faktörlerle ilişkili olarak siyasi ve toplumsal baskılar olmuştur.

2. İkinci Göç Dalgası (1924-1950): Yeni Siyasal Sınırlar ve Baskılar

Mezopotamya topraklarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında kurulan yeni düzende Süryaniler için iki hayati konu ön plana çıkmıştır. Birincisi, Osmanlı döneminde yaşadıkları topraklardan zorla göç ettirilen ya da can güvenliklerini sağlamak için kendi iradeleriyle göç eden Süryanilerin tekrar anavatan topraklarına dönüp dönmeyeceği konusudur (Kaymaz, 2007, s.118). Bu konu kısa bir zaman içinde siyasal açıdan önem taşıyan bir meseleye, "Musul Sorununa" eklemlenmiş ve 1924 tarihli Hakkâri bölgesinde yaşayan Doğu Süryani Ayaklanmasının temel sebeplerinden biri olmuştur (Kalay, 2024, s.178). Bununla birlikte ikinci önemli konu, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti altında Süryanilerin azınlık haklarının nasıl şekilleneceği sorusu ile ilgili olmuştur (Erol, 2016, s.99). Lozan Barış Konferansı'nda Süryanilerin azınlık haklarına ilişkin herhangi bir kararın olmaması onların birtakım haklardan mahrum kaldığını ve ileride yaşanacak siyasal gelişmeler nedeniyle dezavantajlı duruma düştüğünü düşündürebilir (Turgut, 2016, s.281). Dolayısıyla ikinci göç dalgasının Doğu Süryanilerin topraklarından uzaklaşma, Batı Süryanilerin ise yeni kurulan ulus-devlet altında kimliklerinin tanınmama korkusu nedeniyle iki bağlama sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle birinci göç dalgasında olduğu gibi bu göçlerin de birbirinden ayrı şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Hakkâri dolaylarında yaşayan Doğu Süryanilerinin yurtsuzluk sorununa bağlı olarak ortaya çıkan göçler, büyük ölçüde İngilizlerin Musul meselesindeki stratejik müdahaleleriyle şekillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında

İngilizler, Musul bölgesindeki hak iddialarını güçlendirmek amacıyla savaş zamanında ittifak kurdukları Doğu Süryanileri yönlendirmeye çalışmıştır. Yaklaşık olarak 20 bin Doğu Süryani'yi savaş sonrasında Irak'taki Bakuba kampına yerleştiren İngilizler, bu topluluğun anavatanlarında otonom bir devlet kurma arzularını, Musul meselesinde kendi tezlerini destekleyecek bir araç olarak görmüşlerdir (Bayburt, 2010, s.60). Çünkü, İngilizler bu arzunun Türkler tarafından kabul edilmeyeceğini ve herhangi bir girişime karşı Türk rejiminin sert önlemler alacağını öngörmüşler ve Musul meselesinin Milliyetler Cemiyeti'nde tartışılacağı bir dönemde, Doğu Süryanilerinin Türklerle çatışmaya girmesinin Türkiye'yi saldırgan bir devlet olarak göstereceğini ve bu durumun da kendi duruşlarını güçlendireceğini hesaplamışlardır. Bu bağlamda İngilizler, Doğu Süryanilerine hem maddi destek sağlamış hem de onları manevi olarak cesaretlendirmişlerdir (Anzerlioğlu, 1998, s.127). İlk olarak, Bakuba kampında bulunan Doğu Süryaniler, Türkiye ile Irak arasındaki tampon bölge olarak düşünülen Minden'e yerleştirilmiş, daha sonra bu göçmenler Doruk, İmadiye ve Hakkâri dağlarına doğru hareket ettirilerek Türk rejimine karşı silahlı faaliyetlerde bulunmaları sağlanmıştır (Kaymaz, 2007, s. 121; Kalay, 2024, s.177).

Bu süreçte Doğu Süryani aşiretlerinden olan Nuhup Aşireti'nin lideri Gülyano Hakkâri valisini tutsak ederek ve yanındaki İl Jandarma Komutanı ile üç eri öldürerek şiddet olaylarının tırmanmasına neden olmuştur. Her ne kadar olaylar Süryani aşiretlerinin diğer bir kolu olan Tiyari aşireti lideri Hoşabe tarafından sonlandırılıp valinin sağ kurtulması sağlansa da bölgede gerçekleşen taşkınlık ve çetecilik faaliyeti gerekçe gösterilerek Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 16 Eylül 1924'te Doğu Süryanilere harekât başlatılmıştır (Tahincioğlu, 2019, s.266). Anavatanlarına dönme umudu ile son bir çırpınış gösteren Doğu Süryanileri bu harekât sonrası tekrar Irak'a sığınmak zorunda kalmışlardır (Bayburt, 2009, s.227). Tüm bu olaylar bittiğinde Milletler Cemiyeti'nin Musul'un 25 yıl boyunca Irak manda yönetimine bağlanmasını ve Hakkari'nin Türkiye'ye ait olduğunu belirten kararı aslında İngilizlerin Doğu Süryanilerin yurtsuzluk konusu ile ilgilenmediğini, Musul konusunda kendi çıkarlarını koruduğunu göstermektedir (Kaymaz, 2007, s.128). Öyle ki 1924 yılında başlayan Hakkari'deki Doğu Süryani ayaklanmalarının ve yurt arzusu hareketlerinin başarısız olmasının ardından, Doğu Süryaniler İngiltere mandası altında Irak'ta da kendilerine bir yuva bulamamış, hatta 1932 yılında İngilizlerin Irak'tan çekilmesi ile Doğu Süryanilerin zorla taşınma konusu bir kez daha gündeme gelmiştir.

İngiltere, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Süryanilerinden oluşturduğu Levy Birliklerini, savaş bitmesine rağmen Irak'ta manda yönetimi sonrası boşluğu doldurmak ve gelecekteki İngiliz çıkarlarını korumak amacıyla hazır bir şekilde bekletmiştir (Kaymaz, 2007, s.124). Ancak Doğu Süryanilerinin yurt arayışının devam etmesi ve İngilizlerin desteğiyle Levy Birliklerinin aktif bir şekilde hareket etmesi, Araplar arasında manda yönetimi son bulduktan sonra Hristiyanların ayaklanacağı endişesini doğurmuştur (Olgun, 2008, s. 280). Bu nedenle 1932'de İngilizler Irak'tan çekildikten sonra yeni kurulan Irak rejimi, önce Levy Birliklerini dağıtmış, ardından da Doğu Süryanileri küçük gruplara ayırarak onları ülkenin farklı bölgelerine göç etmeye zorlamıştır (Kalay, 2024, s.180). Bu gelişmeler, Doğu Süryanilerinin topluluk halinde yaşamalarının engellenmesine yönelik bir adım olarak görülmüştür. Doğu Süryanilerinin bu kararlara karşı direnişi ise toplumsal bir çatışmanın doğmasına neden olmuştur. 1933 yılında Doğu Süryaniler ile Araplar arasında çıkan çatışma sonucunda yaklaşık üç bin Doğu Süryani hayatını kaybetmiştir. Dolayısıyla Irak'taki yaşamlarının imkânsız hale gelmesi ve sürekli

baskılara maruz kalmaları sonucunda Hakkâri bölgesinden Irak'a yerleşen Doğu Süryanileri, kendilerine yeni bir yaşam bulamayarak Fransa yönetimi altındaki Suriye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca şiddet olaylarını gerekçe gösteren Irak hükümeti, Doğu Süryani Patrikliğini de ülkeden çıkmaya zorlamıştır. Bu süreçte, Doğu Süryani Patrikliği yer değiştirerek Kıbrıs'a yerleşmiştir (Kaymaz, 2007, s. 130).

Mardin ve çevresinde yaşayan Batı Süryanilerinin 1924 ile 1946 yılları arasında gerçekleştirdiği göçler ise Doğu Süryanilerin göç etme nedenlerinden farklı bir biçimde şekillenmiştir. Batı Süryanilerinin gerçekleştirdiği göçler, ulus-devlet inşası sürecinde uygulanan Türkleştirme politikalarının azınlık kimliklerinin varoluşsal felsefelerine yönelik bir tehdit olarak algılanması sonucunda ortaya çıkmıştır (Erol, 2015, s.68).

Doğu Süryanilerin aksine Batı Süryanileri ne savaş zamanı ne de savaş sonrası özerk bir yönetim duygusuna sahip olmamışlardır. Öyle ki Batı Süryanileri 19. yüzyılın ortalarından itibaren bölgede faaliyet gösteren misyoneri dahi protesto etmiş ve soydaşlarından bu misyonerlerle iş birliği yapanlara karşı mesafe koymuşlardır (Dolapönü, 1972, s.103; Tahincioğlu, 2019, s.237). Ayrıca, Kurtuluş Savaşı sürecinde Batı Süryani Patriği III. İlyas'ın Türk rejimini destekleyen bir dizi açıklaması ve eylemi bulunmaktadır. 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını kutlamak amacıyla Patriklik tarafından gönderilen telgraf bunlardan biridir (Günel, 1970, s.187).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra Batı Süryanilerinin talebi, ülkede diğer halklarla eşit haklara sahip olabilmektir (Atto, 2011, s.96). Çünkü Lozan görüşmelerinde azınlık haklarından kimin faydalanacağına dair açık bir isim verilmemiş olmasına rağmen Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler, yazılı olmayan bir konsensüsle azınlık haklarından yararlanacak gruplar olarak kabul edilmiş, Müslüman olmayan diğer topluluklar ise bu haklardan mahrum bırakılmıştır (Oran, 2014, s.17). Ayrıca 1924'teki Hakkâri Olayları ve 1925'teki Şeyh Sait İsyanı sonrası, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tek parti hükümeti, kendi otoritesine tehdit oluşturabileceği düşünülen dini azınlıkları sindirmeye yönelik bir dizi girişimde bulunmuştur[4]. Dolayısıyla, iktidara karşı tehdit oluşturabilecek tüm kimliklerde olduğu gibi Süryaniler de dışlanmaya tabi tutulmuştur (Atto, 2011, s.97). Bu süreçte, Batı Süryani Ortodoks Kilisesi Patriği İlyas Efendi, 1925'in ilk yıllarında Türkiye'yi terk ederek Irak'a yerleşmiştir (Erol, 2016, s.100). Bu gelişmenin ardından, 31 Aralık 1930 tarihli ve 354/1115 numaralı teskere ile Batı Süryani Ortodoks Kilisesi Patriği İlyas Efendi'nin Türk vatandaşlığından çıkarılması için bir teklif hazırlanmış ve 1931 yılında İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylanarak kabul edilmiştir (Cumhuriyet Arşivi, 1931). Bunun sonucunda, İlyas Efendi'nin Türkiye'de ikamet etmesi engellenmiştir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nde ruhani liderlerin ikamet edebilmesi için

[4] Şu vurgulanmalıdır ki, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde 1930'larda başlayan Türkleştirme siyaseti yalnızca Süryanilere yönelik bir faaliyet olarak değerlendirilmemelidir. Yeni kurulan Cumhuriyet rejimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarını ortadan kaldırmak amacıyla yeni bir ulus inşası sürecine girmiştir. Bu bağlamda, etnik köken, dini mezhep ve sınıf ayrımı gözetmeksizin, devlet sınırları içindeki tüm topluluklara nüfuz etmeye çalışılmıştır. Güney Çeğin (2018, s.36), bu süreci tek parti rejiminin "toplumu izleme" ve "kontrol etme" yeteneğini arttırmaya çalışması ve bunun devletin militarist özellikleriyle eş zamanlı bir şekilde birleşmesi olarak açıklamaktadır. Çeğin'e göre, devletin yaptırım gücünün merkezileşmesi için "milliyetçi siyasi mühendislik" gereklidir. Bu durumun oluşması, siyasal iktidarın kendi düşüncelerini şiddet aygıtları üzerinden topluma dayatmayı meşru görmesine yol açmıştır.

Türk vatandaşı olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda Patrik İlyas'ın vefatından sonra yerine seçilen Efrem Barsavm'ın da Irak vatandaşı olması nedeniyle, Süryani Ortodoks Patriklik Merkezinin anavatandan ayrılması zaruri hale gelmiştir. Tüm bu gelişmelerin sonucunda, Mardin'deki Deyrulzafaran Manastırı'nda bulunan Süryani Ortodoks Patriklik Merkezi, 1932 yılında Humus'a taşınmıştır (Erol, 2016, s.101). Ancak Tek parti hükümeti döneminde, Süryani Ortodoks Patrikliğine karşı yapılan müdahaleler bununla sınırlı kalmamıştır. 7 Haziran 1937 tarihli kararname ile, Patrik İlyas Efendi'den sonra Süryani Ortodoks Kilisesi Patrikliğine seçilen Efrem Barsavm'ın da Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik bir tehdit oluşturduğu gerekçesiyle Türkiye sınırlarına girmesi yasaklanmıştır (Cumhuriyet Arşivi, 1937). Dolayısıyla bu gelişmeler Süryaniler için hem dini hem de kültürel kimliklerin hedef alındığı endişesini oluşturmuştur.

Süryanilerin endişeleri, yalnızca dini alanda sınırlı kalmamıştır. Örneğin Tek Parti Döneminde, vatandaşlık bağının güçlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen milliyetçi faaliyetler, Süryaniler tarafından kültürel geleneklerini tehdit eden ve sosyal hayatın her alanında karşılarına çıkan ciddi yaptırımlar olarak algılanmıştır (Keske, 2010, s.165). Özellikle 1928 yılında, resmi dilin yaygınlaştırılması amacıyla başlatılan "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası, tek parti rejiminin ideolojik doğrultusunda yapılan milliyetçi faaliyetlerin en somut örneklerinden biri olarak, azınlıklar için kimliklerinin ve kültürlerinin dışlandığı algısına yol açmıştır (Özdemir, 2021 s.7). Bunun yanı sıra, tek parti döneminde azınlıkların kimliklerini tehdit eden en önemli adımlardan biri de 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu olmuştur. Söz konusu kanunun, "Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka bir dil konuşanlar hakkında harsi, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile, Dahiliye lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartı ile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek de bu tedbirler içindedir" hükmü, azınlıklar üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş ve adeta onlara sopa göstermiştir (İskân Kanunu, 1934). Bu hükümde, "Türk kültürü" kavramının ne anlama geldiği net bir şekilde tanımlanmamış olup kimlerin Türk kültürünün parçası olarak kabul edileceği tamamen devletin o dönemdeki tanımlamalarıyla belirlenmiştir. Dolayısıyla, bu hüküm, iktidarın Türk kültürünün bir parçası olarak görmediği grupları istediği zaman başka yerlere taşıma yetkisine sahip olmasını mümkün kılmaktadır. Her ne kadar bu hüküm, Cumhuriyet tarihi boyunca özellikle Süryanilere karşı doğrudan kullanılmamış olsa da dönemin azınlıklar üzerinde baskı oluşturabileceği ve kimliklerinin korunmasına yönelik ciddi endişelere yol açabileceği söylenebilir.

Süryanilerin göç etmelerine neden olan bir diğer konu ise ekonomik alanda ortaya çıkan gelişmeler ile ilgilidir[5]. Sait Çetinoğlu (2012), 1935 yılında yayımlanan *Mardin Ulus Sesi* gazetesinin haberlerine dayanarak, Mardin İcra Dairesi, Vilayet Defterdarlığı, Mardin Sulh Hukuk Mahkemesi ve Tapu Dairesi tarafından yayımlanan ilanları incelemiş ve bu ilanlar aracılığıyla Hıristiyanlardan Müslümanlara gerçekleştirilen mülk, arazi ve

[5] Tim Jacoby'e (2010: 174-176) göre, tek partili dönemde yürütülen ekonomik politikaların temel amacı, Müslüman olmayan toplulukların hem nüfus hem de ekonomik açıdan güçsüzleştirilerek ulusal bir ekonomi yaratılmasıdır. Bu dönemde, azınlık grupların ekonomik varlıklarının zayıflatılması, ulusal kimlik ve birliktelik adına stratejik bir hedef olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, ekonomik politikalar sadece iktisadi değil, aynı zamanda sosyo-politik bir mühendislik aracı olarak da işlev görmüştür.

sermaye transferlerini tespit etmiştir. Çetinoğlu'na göre, savaş sırasında göç eden Süryanilerin geride bıraktıkları varlıklar, devlet tarafından el konulmuş ve sonrasında Müslümanlara ya satılmış ya da kiraya verilmiştir. Bu süreç, Süryani topluluğunun önemli ölçüde ekonomik varlık kaybı yaşamasına neden olmuş, topluluğun sosyo-ekonomik yapısını ciddi şekilde sarsmıştır. Bununla birlikte tek parti döneminde, Süryanileri ekonomik anlamda etkileyen diğer gelişme, Müslüman olmayan azınlıkların vergilendirilmesi amacıyla çıkarılan Varlıklar Vergisi Kanunu'nun, Süryanilere gayri resmi olarak uygulanması olmuştur. Bölgenin ticari yaşamında önemli bir yere sahip olan Süryaniler, resmi olarak azınlık haklarından faydalanmamalarına rağmen bu kanun nedeniyle dolaylı olarak ağır vergilerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu vergi yükü, zamanla onların maddi durumlarını zayıflatmış ve zamanla ekonomik alanın dışına çıkmaya zorlamıştır (Keske, 2010, s.165; Erol, 2016, s.103).

Resmi olarak azınlık haklarından faydalanamayan Süryanilerin Müslüman olmayan diğer azınlıklar için uygulanan politikalardan dolaylı olarak etkilendiği diğer bir konu ise 1941 yılında "Yirmi Kura Askerlik" adı altında gerçekleştirilen 1896-1913 yılları arasında doğmuş olan Müslüman olmayan erkeklerin askere çağrılması ve onlara yönelik askeri bir düzenin uygulanmasıdır. Bu uygulama ile Süryaniler, askeri sorumluluklarını Müslüman Türk vatandaşları gibi değil, Müslüman olmayan azınlıklara uygulanan yöntemlere benzer şekilde çeşitli iş kollarında çalışarak yerine getirmişlerdir (Keske, 2010, s.165). II. Dünya Savaşı'na yönelik askeri hazırlık sürecinde uzun süre boyunca zor koşullar altında, yol yapımı ve duvar işçiliği gibi mesleklerde askerlik görevini yerine getiren Süryaniler, I. Dünya Savaşı'ndan edindikleri kötü deneyimler nedeniyle askeri sorumluluklarını yerine getirme konusunda büyük bir endişe duymaya başlamışlardır. Bu korku, onların izinli oldukları zamanlarda Türkiye sınırlarının dışına çıkarak bu zorlu süreçten kaçmalarına neden olmuştur. Ayrıca, askere gidenlerin yaşadıkları zorluklar ve korkular, askerlik çağındaki diğer Süryanileri de etkilemiş ve bir kısmı, askere alınmadan önce Suriye'nin Kamışlı bölgesine geçerek ülkeden ayrılmayı tercih etmiştir (Kalay, 2024, s.461).

Sonuç olarak, Süryanilerin I. Dünya Savaşı yıllarında sahip olduğu kötü deneyimlerin hatıralarına kazındığı ve ortaya çıkan herhangi bir siyasal ve sosyal gelişmelerde kendini gösterdiği söylenebilir. Dolayısıyla yeni kurulan rejimlerde azınlık kimliklerine karşı alınan herhangi bir uygulama karşısında Süryanilerin kimlik endişeleri bu süreçteki göçlerin temel nedenini oluşturmuştur.

3. Üçüncü Göç Dalgası (1957-1994): Ortadoğu'dan Avrupa'ya Uzanan Umut ve Kimlik Arayışı

1950 ile 1990 yılları arasında Süryanilerin gerçekleştirdikleri göçler, Ortadoğu'dan kaçış olarak değerlendirilebilir. Çünkü 1950'lerden sonra Ortadoğu'da, toplumsal infiale yol açan bir olayın yaşanmaması neredeyse imkânsız hale gelmiştir. İran, Irak, Türkiye, Suriye ve Lübnan sınırları içinde sayıca az ve siyasi olarak güçsüz bir konumda bulunan Süryaniler, Ortadoğu'ya dair pek çok sorun karşısında kimliklerinin giderek daha fazla tehdit altında olduğunu hissetmişlerdir. Bu tehditler, Süryanilerin azınlık kimliklerine daha güvenli bir yaşam alanı sağlayabilecek ülkelere doğru göç etmelerine yol açmıştır (Olgun, 2008, s.281). Bu nedenle bu göç sürecinin izinin takip edilebilmesi açısından Süryanilerin göçlerine neden olan her bir ülkeye ilişkin belirgin olayların ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

Irak ve Türkiye'de yaşayan Süryanilerin Suriye'ye göç etmesiyle birlikte, özellikle Kamışlı'da önemli bir Süryani nüfusu oluşmuştur (Keske, 2010, s.165). Suriye yönetiminin 1943 yılında yayımladığı raporda, Süryanilerin nüfusları her ne kadar Suriyeli Ortodoks ve Katolikler, Asurlular, Keldaniler ve Manuriler şeklinde ayrı başlıklar altında ifade edilmiş olsalar da bu nüfus sayılarının yaklaşık olarak 75 bin civarında olduğu anlaşılabilmektedir. Bunun dışında, aynı rapora göre, 3 milyona yakın bir Suriye nüfusu içinde %16'sının Hıristiyan olduğu bir ortamda, Türkiye'den göç eden Süryanilerin de varlığı hesaba katıldığında, Süryani topluluğunun sosyo-kültürel yapısının Suriye'de güçlendiği söylenebilir (Orhan, 2012, s.9). Ancak, Suriye'de oluşan Süryani toplum yapısındaki en önemli gelişmenin göçler sonrası Doğu ve Batı Süryanilerinin aynı mekandaki toplumsal birlikteliğinin olduğu söylenebilir. Çünkü farklı deneyimler ile kimlik gelişimlerini tamamlayan bu iki grup, uzun bir zaman sonra Suriye'de aynı mekânda ortak deneyimler ile mücadele ederek ilk defa ortak bir kimlik ve sosyal yapı oluşturmaya çalışmıştır.

Fransızların 1946'da ülkeden çekilmeleriyle birlikte, kamusal ve siyasal alanda önemli avantajların kaybedildiği bir süreç başlamıştır. Fransız yönetimi altında, 1930 yılında yapılan anayasa ile Suriye rejimi, özellikle Hıristiyan azınlık topluluklarına devlet yönetimine katılmada belirli haklar ve ayrıcalıklar tanımışken, bağımsızlık sonrası Suriye'nin yeni yönetimi bu toplulukların toplumsal ve siyasal statülerini zayıflatmıştır (Albayrak, 2011, s.624). 1950'de kabul edilen yeni anayasanın İslam hukukunun temel alındığı bir çerçevede hazırlanması, dinsel kimliklerin kamusal alanda ayrımcılığa uğramasına yol açmış ve bu durum, Süryani toplumu için de zorlu bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Bu değişim, Süryanilerin hem kamusal alanda daha az görünür olmasına hem de toplumsal düzeyde dışlanmasına neden olmuştur (Erol, 2016, s.141).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tek partili dönemde izlediği politikalara benzer şekilde, Suriye rejimi de manda yönetiminden kurtulduktan sonra kendi milliyetçi kimliğini inşa ederken, ilk adım olarak toplumdaki farklılıkları dizayn etmeye çalışmıştır. Ortadoğu'da toplumsal farklılıklar denince akla ilk olarak Müslüman olmayan azınlıklar gelmektedir. Öyle ki 1948'den itibaren süregelen Arap-İsrail çatışmasının etkisiyle Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğinin bir doktrin olarak yükselmesi Suriye'de dini azınlıkların hedefe koyulmasını daha da kolaylaştırmıştır. Özellikle 1958'de Suriye ile Mısır'ın birleşmesiyle birlikte Pan-Arabizm hareketi Suriye'de ilk olarak siyasi alanda kendini göstererek dini azınlıkları devlet mekanizmalarından dışlamış ve sonra da eğitim ve hukuk alanlarına yayılarak dini azınlıkların toplum nezdinde ayrımcılığa uğramasına yol açmıştır. Bu bağlamda, bu baskılardan etkilenen gruplardan biri de Süryaniler olmuştur (Şahin ve Cavlak, 2018, s.164).

Suriye'de Pan-Arabizm'in amacı, azınlıkların yeni siyasi sistemle bütünleşmelerini sağlamak ve dolayısıyla onların kimliklerini tamamen silmeyi hedeflemek olmuştur. Bu ideoloji, bölgedeki etnik ve dini çeşitliliği bir tehdit olarak gördüğü için manda sonrası kurulan yeni Suriye rejimi azınlıkların toplumsal yapı içindeki özgün kimliklerini yok etmeyi amaçlayan uygulamalara yönelmiştir. Bu süreçte Süryaniler ise 1957 yılında oluşturdukları organizasyonla Pan-Arabizm karşısında ezilen kimliklerini ve kültürlerini koruyamaya çalışmışlardır. Asur Demokratik Örgütü (ADO) adıyla örgütlenen Süryaniler, kendi etnik kimliklerine ve sosyo-kültürlerine dair bir canlanma başlatmışlardır. Mezhepsel farklılıkların ötesine geçerek tüm Süryanileri ulusal kimlik

etrafında birleştirmeyi hedefleyen bu örgüt, o güne kadar topluluğun örgütlenmesinde etkin olan dini kurumları da eleştirerek siyasal bir seferberlik hareketi başlatmayı amaçlamıştır (Atto, 2011, s.291-292). Ancak, kısa süre içinde ADO'nun başlattığı bu harekete hem Suriye rejimi hem de Süryani Ortodoks Patrikliği sert açıklamalarda bulunarak bu hareketin bir yer altı örgütü olarak görünmelerini sağlamıştır (Atto, 2011, s.295). Etnik ve kültürel kimliklerini savunan Süryanilerin zamanla rejim karşıtı olarak gösterilmesi ve bu konuda baskıların artması önemli sayıdaki Süryani'yi endişelendirmiştir. Bu süreç 1963'te gerçekleşen darbeye kadar devam etmiş ve önemli bir sayıdaki Süryani nüfusunun Lübnan'a göç etmesine neden olmuştur (Atto, 2011, s.152).

Süryani topluluğu Lübnan'a göç ettikten sonra tarihi bağlar açısından bir dizi benzerlik taşıdığı önemli bir toplulukla, Marunilerle iç içe geçmiş bir şekilde yaşamaya başlamıştır. 7. yüzyılda Antakya Kilisesi'nden ayrılan Maruniler, köken olarak Süryanilerle ortak bir geçmişe sahiptir (Erol, 2016, s.151). 1943'te Lübnan'da Fransa'nın manda yönetiminin sona ermesinin ardından nüfus üstünlüğüne sahip olan Maruniler, devlet yönetiminde önemli bir hâkimiyet kurmuş, devlet başkanlığının Marunilerden olması yönünde anayasayı biçimlendirmiştir. Bu durum, Ortadoğu'nun herhangi bir ülkesinde görülmeyecek şekilde Hristiyanların Lübnan'daki siyasi ve idari yapıdaki etkinliğini pekiştirmiştir (McCallum, 2006, s.100).

Lübnan'daki Maruni nüfusunun belirgin şekilde fazla olması, Süryani topluluğunun da ülkede beklenmedik derecede geniş hukuki haklara ve imtiyazlara sahip olmalarını sağlamıştır. Ancak, bu durum uzun süre devam etmemiştir. 1956 yılında patlak veren Süveyş Krizi ve ikinci Arap-İsrail Savaşı, Lübnan'daki Hristiyan ve Müslüman topluluklar arasındaki farkları toplumsal düzeyde daha görünür kılmıştır. Bu gelişmeler, Potansiyel bir sivil çatışmayı önlemek amacıyla dönemin Cumhurbaşkanı Fuat Şehab'ı, Müslümanlara daha fazla siyasi temsil hakkı tanıyacak reformlar gerçekleştirmeye zorlamıştır (McCallum, 2006, s.289). 1967'deki Altı Gün Savaşları olarak bilinen üçüncü Arap-İsrail Savaşı ile birlikte Filistin'den göç eden Müslümanların Lübnan'a yerleştirilmesi sonrası ise bölgede Müslüman-Hıristiyan dengesi daha belirgin bir şekilde bozulmuş ve hatta Hizbullah'ın siyasal zemini hazırlanmıştır (Erol, 2016, s.154).

Hayatlarının tehdit altında olduğu bir iç savaş ortamında yaşamalarını sürdüremeyeceklerini düşünen Süryaniler, 1967 yılında Dünya Kiliseler Konseyi ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların desteğiyle güvenli bir şekilde bölgeden tahliye edilmiştir (Gaunt, 2010, s.5). Bu süreçte İsveç devleti, iç savaş nedeniyle zor durumda kalan Süryanilerin mülteci başvurularını sorunsuz bir şekilde kabul etmiş ve onlara barınma desteği sağlamıştır. Böylece, Süryanilerin Avrupa'da diaspora oluşturma süreci de başlamıştır (Çalışkan, 2014, s. 90).

Avrupa'ya yönelik Süryani göçleri, başlangıçta Lübnan'dan başlamış olsa da günümüzdeki Süryani nüfusunun büyük çoğunluğunun Türkiye'den göç eden Süryaniler tarafından oluştuğu söylenebilir. Bu bağlamda, 1950 sonrasında Türkiye'den gerçekleşen Süryani göçlerinin ardında yatan bazı önemli sebeplerin Tek Parti Döneminde gerçekleşen göçlerden ayrı olarak tekrar ele alınması gerekmektedir.

Mandacılık sisteminin sona ermesi ve Pan-Arabizm ideolojisinin Ortadoğu'da kökleşmesi, Türkiye'de yaşayan Süryanilerin Ortadoğu'ya yönelik ilgilerini önemli ölçüde azaltmıştır. Bu gelişmenin bir sonucu olarak, 1950'lerin ortalarından itibaren

Mardin ve çevresindeki Süryaniler, göç tercihlerinde İstanbul başta olmak üzere Türkiye'nin batısındaki büyük şehirlere yönelmişlerdir. 1950'lerin ortalarından başlayıp 1960'lı yılların sonlarına kadar süren bu göç hareketleri, genel olarak Türkiye'nin kırsal alanlarından merkezlerine doğru gerçekleşen büyük göç dalgaları ile ilgilidir (Turgut, 2016, s.282). Bu dönemde, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin ekonomik ve sosyal açıdan yaşadığı yetersizlikler etnik ve dini kimliklere bakılmaksızın bu bölgelerdeki toplulukların büyük şehirlere göç etmelerine yol açmıştır (Atto, 2011, s.156). Ancak İsveç başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinin Lübnan iç savaşından olumsuz etkilenen Süryani göçmen başvurularını kabul etmeye başlaması ve 1970'lerin başlarında aile birleşimi politikalarının devreye girmesi ile Türkiye'de yaşayan Süryanilerin Avrupa'ya olan göçleri de başlamıştır (Çalışkan, 2014, s.90).

1970'lerden sonra Türkiye'de yaşayan Süryanilerin göç etmelerinin sebepleri ise şu şekilde sıralanabilir: (1) 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında bölgede Süryanilere yönelik toplumsal tepkilerin ortaya çıkması ve (2) 1980'li yıllardan itibaren bölgede yaşanan terör olaylarının yoğunlaşması (Olgun, 2008, s.282; Keske, 2010, s.169). Özellikle 1980'lerden sonra Türk Silahlı Kuvvetleri, PKK ve Hizbullah arasındaki çatışmaların ortasında kalan Süryanilerin en büyük endişesi herhangi bir tarafı destekliyor gerekçesi ile diğer tarafın olumsuz eylemlerine uğramak olmuştur. Çünkü bu süreçte birçok Kürt ağası, Süryanileri bir tarafa destek veriyor gibi göstererek diğer tarafın tehdidini baskı aracı olarak kullanmaya başlamıştır (Erol, 2016, s.111). Ayrıca, Hizbullah'ın fidye için Müslüman olmayanları kaçırma girişimi Süryanilerde büyük korku yaratmıştır. Avrupa Süryani Birliği'nin sözcüsü David Vergilli'nin raporuna göre, 1987 ile 2000 yılları arasında altmış Süryani kaybolmuş veya cinayete kurban gitmiştir (Makko, 2012, s.67). Sonuç olarak, terör faaliyetlerinin olduğu bir süreçte bir de Süryanilere yönelik faili meçhul cinayetleri ortaya çıkınca Mardin ve çevresinde yaşayan Süryanilerin neredeyse tamamı sessizce evlerini terk edip Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir (Keske, 2010, s.168).

Süryanilerin üçüncü göç dalgası, genellikle Suriye, Lübnan ve Türkiye üzerinden değerlendirilse de I. Dünya Savaşı sırasında Hakkâri'den İran'ın Urmiye bölgesine yerleşen Doğu Süryanileri ile Irak'ın Musul bölgesinde yaşayan Keldanilerin göçleri de dikkate alınmalıdır. Bu göç hareketleri, belirli bir zaman diliminde ve tek bir lokasyon şeklinde gerçekleşmemiştir. Uzun vadede gerçekleşen bu göçlerin önemli bir kısmı, 1980'lerde başlayıp 1990'lara kadar süren İran-Irak Savaşı'nın bölge üzerindeki etkisiyle bağlantılıdır. Bu süreçte, dini kimlikleri nedeniyle zarar gören Süryaniler can güvenliklerini sağlayabilmek için mallarını ve mülklerini arkada bırakarak yurtlarından uzaklaşmışlardır (Olgun, 2008, s.281).

Kısacası, Süryanilerin üçüncü göç dalgası Ortadoğu'dan daha geniş coğrafyalara yönelen bir kaçışın dönüm noktası olmuştur. Her bir ülkede farklı olaylar nedeniyle gerçekleşen göç hareketleri, temelde Süryanilerin dini kimliklerinden dolayı maruz kaldıkları ayrımcılık, şiddet ve baskılardan kaynaklanmıştır. Yaşanan savaşlar, terör olayları ve etnik çatışmalar Süryanileri Avrupa başta olmak üzere farklı bölgelere göç etmeye zorlamıştır.

4. Dördüncü Göç Dalgası (2002-Günümüz): Mezopotamya'dan Ayrılışın Kalıcılaşması

20. yüzyıl Süryaniler için gerçekten de bir göç yüzyılı olmuştur. Mezopotamya bölgesindeki Süryani nüfusu yerinden edilme, savaşlar ve dini baskılar nedeniyle zaman

içinde yok olma noktasına gelmiştir. Ve 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesinin ardından önce Irak'ta sonra da Suriye'de ortaya çıkan siyasal boşluk ve güvenlik sorunları nedeniyle kalan az sayıdaki Süryani de göç etmek zorunda kalmıştır (Vergili, 2014,12 Haziran).

2003'teki Amerikan müdahalesi sonrası Irak'ta ortaya çıkan siyasal boşluk, ülkeyi iç savaşa sürüklemiş ve radikal grupların etkisini arttırmıştır. Özellikle Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD) gibi radikal İslamcı örgütler, Keldanileri ve diğer Hristiyan azınlıkları hedef almışlardır. IŞİD'in, Irak'ta Keldani Kiliseleri'ni hedef alması, insanları zorla göçe zorlaması ve köylerini ele geçirmesi, Keldanilerin göç süreçlerini hızlandırmıştır. Neticesinde Ninova bölgesindeki Keldaniler ilk defa tarihsel olarak yerleşik oldukları topraklardan büyük bir kitlesel göç ile ayrılmışlardır (Cheterian, 2016, 22 Haziran). 2011 yılına gelindiğinde ise IŞİD, bu sefer Suriye'nin kuzeyinde Batı Süryanilerini hedef almıştır. Ancak Suriye'deki Süryani göçleri sadece IŞİD'in faaliyetleri ile açıklanamaz. İç savaşın etkileri, mezhepçi çatışmalar ve radikal grupların yükselişi ve de Rojava olarak bilinen bölgede PYD terör örgütünün özerklik kazanma ve kendi yönetimlerini kurma çabaları Süryanileri önemli ölçüde etkilemiştir (Başaran, 2019, 10 Ekim).

Kürt yönetimi Suriye'de azınlık grupları ile bazı anlaşmalar yaparak onları güvence altına almayı hedeflese de Süryani toplulukları, bu yeni yönetim ve güç yapılarının kültürel ve dini kimliklerine karşı tehdit yaratmasından endişe etmiştir. Bu süreçte Kamışlı ilçesindeki Dirik ve Dirbesiye beldelerinde bulunan Süryani okullarına yönelik saldırılar ve eğitim faaliyetlerinin zorla son verilmesi bu endişelerin haklılığını ortaya çıkarmaktadır (Anadolu Ajansı, 2018, 30 Ağustos). Bu durum, Süryani topluluğunun kültürel kimliklerini koruma çabalarına karşı bir hamle olmaktadır. Çünkü Süryanilerin tarih boyunca kendi dillerini, kültürlerini ve dini kimliklerini korumak için büyük çaba harcadığı görülebilmektedir. Bu bağlamda Suriye'deki Süryani okullarının sadece akademik eğitim için önem taşımadığı aynı zamanda bu toplulukların dil, kültür ve dini değerlerini genç nesillere aktarma işlevi de gördüğü söylenebilir. Dolayısıyla PYD terör örgütünün Kamışlı gibi yerlerdeki Süryani okullarına son verme kararı, sadece eğitim alanına bir müdahale olarak algılanmamalı aynı zamanda kültürel bir baskı olarak da görülmelidir.

Sonuç olarak, dördüncü göç dalgası 2000'den sonra Irak ve Suriye'deki gelişen olaylarla başlamıştır. Süryani toplulukları, bölgedeki dini ve etnik tehditlerden dolayı güvenli limanlar aramaya başlamıştır. Bu süreçte Süryaniler, Süryani dernekleri ve kiliseleri aracılığıyla özellikle Türkiye üzerinden Avrupa'ya göç etmişlerdir (Poyrazlar, 2013, 1 Kasım).

Sonuç

Bu makalede, Süryani topluluğunun 19. ve 20. yüzyıllarda gerçekleştirdiği dört ana göç dalgasının kapsamlı bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme süreci, ulus-devlet inşa süreçleri, etnik-dini gerilimler ve uluslararası güçlerin Süryani göçleri üzerindeki etkisi bu çalışmada ayrıntılı biçimde ortaya konulurken, göç olgusunun da Süryani kimliğinin dinamik bir yapıya dönüşmesindeki belirleyici rolü vurgulanmıştır.

Bu çalışma Süryani kimliğinin yalnızca etnik ya da dini bir kimlik olarak değil, aynı zamanda tarihsel koşullar, siyasal sınır değişiklikleri ve toplumsal dinamiklerle şekillenen bir aidiyet yapısı olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. İncelemelerden Süryani göçlerinin sadece fiziksel bir yer değiştirme olmadığı; kimlik,

aidiyet ve toplumsal bellek açısından yeniden yapılanma sürecini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü görüldüğü üzere Doğu ve Batı Süryanilerin göç deneyimleri çoğu zaman farklı şekillerde gelişme göstermiştir. Ayrıca her bir göç dalgası toplumsal, siyasal ve kültürel konuların farklı boyutları ile ilgili olmuştur. Bu bağlamda Süryani kimliğinin farklı sosyo-siyasi bağlamlarda nasıl temsil edildiğini anlamak ve diasporada yaşanan kimlik krizinin nedenlerini saptamak için göç deneyimlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir.

Birinci göç dalgası, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşme politikaları, Kürt aşiret yapılarının dönüşümü ve misyonerlik faaliyetleri sonucu Doğu Süryanilerinin İran, Irak ve Suriye'ye; savaş sonrasında ise Batı'ya yönelmesini kapsamıştır. Bu dönemde Doğu Süryaniler toplumsal ve siyasal olaylardan önemli derecede etkilenmişken Batı Süryaniler, Doğu Süryanilere göre daha az etkilenmiş ve toplumsal şiddetten nispeten uzak kalmıştır.

Benzer bir durum ikinci göç dalgasında da yaşanmıştır. Doğu Süryaniler bu süreçte önce Musul Sorunu bağlamında İngiliz stratejilerinin etkisiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile çatışmaya itilmiş ve başarılı olamayınca da Irak sınırlarında yerleşik hayata geçmeyi kabul etmiştir. Ancak Irak manda yönetiminin sona ermesinden sonra Doğu Süryanilerin geleceğine dair belirsizlikler ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan Irak hükümetinin siyasi baskıları ve iskân siyaseti sonucunda Doğu Süryaniler bir kez daha siyasi ve toplumsal şiddet ile karşılaşmış ve neticesinde de Suriye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır.

1950-1990 yılları arasında gerçekleşen üçüncü göç dalgası, Ortadoğu'nun yakın tarihinin bir nevi özeti niteliğindedir. Bu dönemde gerçekleşen göç hareketleri Süryani kimliğine yönelik artan tehdit algısıyla şekillenmiş ve bir anlamda Ortadoğu'dan sistematik bir kaçışı ifade etmiştir. Ortadoğu'da farklı biçimlerde gelişen siyasal baskılar, etnik-dini ayrımcılık, iç savaşlar, terör ortamı ve asimilasyon siyaseti, Süryanilerin göç etme kararlarını belirleyici hale getirmiştir. Süryaniler bu göçleri yalnızca hayatta kalabilmek için değil; kültürel, dini ve etnik kimliklerini koruyabilmek için de gerçekleştirmiştir.

Üçüncü göç deneyimi sürecinde Doğu ve Batı Süryanilerin Suriye'de bir araya gelmesi ve ortak deneyimler yaşaması, Süryanilerin diaspora öncesi ortak bir kimlik bilincinin oluşumuna zemin hazırlamıştır denilebilir. Arap-İsrail savaşlarının tetiklediği toplumsal dönüşümler sonucu Pan-Arabizm, Süryanilerin merkeziyetçi siyaset karşısında dayanışmayı ve birlikteliği sağlayan bir kimlik stratejisine ihtiyaç duymalarına yol açmıştır. Böylece Suriye'de ADO hareketi ile birlikte tüm mezhepsel farklılıkları kenara iten bir kimlik inşasının ilk tohumu atılmış ve Avrupa'ya bu tohum ile birlikte göç edilmiştir.

2003'teki ABD müdahalesi sonrası Irak'ta oluşan siyasal boşluk, IŞİD'in yükselişi ve Suriye iç savaşı ile birlikte, Süryanilerin yaşadığı yerler bir kez daha hedef haline gelmiştir. Kültürel kurumların kapatılması, dini mekânların tahribi ve eğitim kurumlarının baskı altına alınması, bu topluluğun artık Ortadoğu'da kalıcı olamayacağı algısını pekiştirmiştir. Dolayısıyla günümüzde Süryanilerin Ortadoğu'dan kaçışı hala daha devam etmektedir. Bugün Süryani kimliği, diaspora yapısı içerisinde varlığını sürdürmektedir. Bir zamanlar tarihsel, kültürel ve dini merkezleri olan Mezopotamya topraklarında ise yalnızca sembolik bir Süryani nüfus kalmıştır.

Sonuç olarak bu makale, Süryani göçlerini yalnızca tarihsel olaylar bağlamında değil, kimlik, aidiyet ve toplumsal bellek perspektifinden ele alarak literatüre farklı bir

yaklaşım sunmaya çalışmıştır. Ayrıca bu makale Süryani kimliğinin göç süreçleriyle şekillenen dinamik bir yapı olduğunu ortaya koyarak etno-dinsel kimliklerin sosyo-politik bağlamlardaki dönüşümünü anlamaya gayret etmiştir. Bu nedenle bu makalenin Ortadoğu'daki azınlık topluluklarının yaşadığı dönüşümleri analiz etmek isteyen araştırmalara önemli bir referans kaynağı sunabileceği düşünülebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma Doç. Dr. Özgür Budak danışmanlığında 10.05.2024 tarihinde tamamladığım *Devlet, Kimlik ve Hafıza: Diasporada ve Anavatanda Süryani Kimliğinin Farklı Veçheleri* başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "State, Identity and Memory: Different Aspects of Syriac Identity in Diaspora and Homeland", supervised by Özgür Budak (Ph.D. Dissertation, Ege University, İzmir/Turkey, 2024). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Albayrak, K. (2011). Günümüz Ortadoğu'sunda Süryaniler, *Ortadoğu Yıllığı*, 7 (VII), 615-632.

Anadolu Ajansı. (2018, 30 Ağustos). YPG/PKK'nın Suriye'de Süryani Okullarını Kapatmasına Tepki, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ypg-pkknin-suriyede-suryani-okullarini-kapatmasina-tepki-/1241815.

Anzerlioğlu, Y. (1998). XIX. Yy. ve Sonrasında Nasturi Hıristiyanlarının Faaliyetleri, *Türk Yurdu*, XVIII (134), 178-187.

Atto, N. (2011). *Hostages in the Homeland, Orphans in the Diaspora: Identity Discourses Among the Assyrian/Syriac Elites in the European Diaspora*. Leiden, Leiden University Press.

Başaran, A. (2019, 10 Ekim). Terör Örgütü YPG/PKK Suriye'nin Kuzeyinde Çocukları Alıkoyuyur, *Anadolu Ajansı*, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/teror-orgutu-ypg-pkk-suriyenin-kuzeyinde-cocuklari-alikoyuyor/1608304.

Bayburt, D. (2009). *Türk Tarihinde Süryaniler (1830-1938)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi S. B. E. Tarih Anabilim Dalı, Ankara.

Bayburt D. (2010). Milli Mücadele Döneminde Süryaniler, *Akademik Bakış*, 3 (6), 45-72.

Biçer, B. (2016) Sultan II. Abdülhamit'in Kürt Politikası, *Tarih Okulu Dergisi*, 9 (XXVI), s.57-86. DOI: http://dx.doi.org/10.14225/Joh889

Cheterian, V. (2016, 22 Haziran). Süryaniler için Irak'ta Bir Gelecek Mümkün mü?, *Agos*, Erişim Adresi: https://www.agos.com.tr/tr/yazi/15731/suryaniler-icin-irak-ta-bir-gelecek-mumkun-mu.

Cumhuriyet Arşivi. (1931). Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 17-1-18.

Cumhuriyet Arşivi. (1937). Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 75-50-1.

Çalışkan, H. (2014*). İsveç'teki Süryani Toplumunun Temel Sorunları ve Türkiye İle Olan İlişkileri* (Uzmanlık Tezi). T. C. Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.

Çeğin, G. (2018). Erken Cumhuriyet Döneminde Rejimin Militarist Özerkliği, (Eds) Çeğin, G. ve Şer, İ. (Eds). *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları* içinde (31-55), İstanbul, İletişim Yayınları.

Çetinoğlu, S. (2012). İttihat ve Terakki Komitesinin Etnik Politikası ve Cumhuriyet Dönemi Sonrası Mardin'de Mülkiyet Değişimi, *Çok Kültürlü Yaşamda Süryaniler ve Mülkiyet Sorunu Konferansı Tebliği*, İstanbul.

Dolapönü, H. (1972). *Tarihte Mardin*, İstanbul, Hilal Matbaası.

Doru, N. (2012). *Süryanilerde Felsefe*, İstanbul, Yaba Yayınları.

Erdoğan, H. (2013). *20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye'deki Süryaniler* (Doktora Tezi), Erciyes Ü. S.B.E. Tarih Anabilim Dalı, Kayseri.

Erol, S. (2015). The Syriacs of Turkey: A Religious Community on the Path of Recognition, *Archives de Sciences Sociales Des Religions*, 171, 59-80.DOI: https://doi.org/10.4000/assr.27027

Erol, S. (2016). *Mazlum ve Makul, İstanbul Süryanilerinde Etno-Dinsel Kimlik İnşası ve Kimlik Stratejileri*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Gaunt, D. (2006). *Massacres, Resistance, Protectors: Muslim-Christian Relations in Eastern Anatolia During World War I,* New Jersey, Gorgias Press.

Gaunt, D. (2010). Identity Conflicts Among Oriental Christian in Sweden, Cultural diversity, *Multilingualism and Ethnic minorities in Sweden, International Conference* 2-3 September 2009, Stockholm, Sweden, International Web Journal, Sens Public, DOI: https://doi.org/10.7202/1064038ar

Güllü, R. E. (2018) II. Abdülhamit Döneminde Meydana Gelen Ermeni İsyanları Karşısında Süryaniler ve Süryani Patrikhanesi, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 8 1- 05 Ekim 2018, Ankara, Türkiye, ss.457-471,

Güllü, R. E. (2019). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Süryani Kilisesi ve Süryanilerin İdaresi, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, LIII (2019), s. 287-319.

Günel, A. (1970). *Türk Süryaniler Tarihi*, Diyarbakır, Oya Matbaası.

Hayes, E. R. (2005). *Urfa Akademisi* (çev. Günenç, Y.), 2. Basım, İstanbul, Yaba Yayınları.

İleri, C. (2005). Osmanlı Devletindeki Nasturilerin Genel Durumu, Taşgın, A., Tanrıverdi, E. ve Seyfeli, C. (Eds) *Süryaniler ve Süryanilik (Cilt 1*) içinde (141-161), Ankara, Orient Yayınları.

İskan Kanunu. (1934, Haziran). *Kanunlar Dergisi*, Sayı:2510, Erişim Adresi: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302510.pdf.

Jacoby, T. (2010). *Sosyal İktidar ve Türk Devleti* (çev. Evci, D), Ankara, Birleşik Yayınları.

Kalay, U. (2024). *Devlet Kimlik ve Hafıza: Diasporada ve Anavatanda Süryani Kimliğinin Farklı Veçheleri* (Doktora Tezi), Ege Ü. S.B.E. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir.

Kaymaz, İ. Ş. (2007). Aldatılan Bir Halkın Trajedisi: Asuriler (Süryaniler), *Akademik Ortadoğu*, 1 (2), 109-141.

Keske, M. (2010). *Mardin'de Süryaniler: Nüfus Hareketleri ve Nedenleri* (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Ü. S.B.E. Sosyoloji Anabilim Dalı, Van.

Kodaman, B. (1987). *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Makko, A. (2012). Living Between the Fronts: The Turkish-Kurdish Conflicts and Assyrians. Omtzigt, P., Tozman, M. ve Tyndall, A. (Eds). *The Slow Disappearance of the Syriac from Turkey and the Grounds of the Mor Gabriel Monastery* içinde (63-71), Berlin, LIT Verlag.

McCallum, F. (2006). *The Political role of the Patriarch in Contemporary Middle East: An Examination of the Coptic Orthodox and Maronite Tradition*, Andrews, University of St. Andrews Press.

Messo, J. (2017). *Aramenas and the Making of Assyrians: The Last Aramic-Speaking Christians of the Middle East*, Germany, Aramaic Press.

Olgun, H. (2008). Asuri Göçleri ve Kimlik Arayışı, *Milel ve Nihal*, 5 (3), 269-301.

Oran, B. (2014). Azınlıklar Nasıl Azınlık Oldu?, İnceoğlu, Y. ve Çoban, S. (Eds), *Azınlıklar, Ötekiler ve Medya* içinde (17-50), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Orhan, O. (2012). Kaos ve Otoriterlik İkileminde Suriye Hıristiyanları, *Ortadoğu Analiz*, 4 (43), 9-17.

Özcoşar, İ. (2005). Papalığın Müdahalesi ve Süryani Kiliselerinde Bölünme: Keldani ve Süryani Katolik Patrikleri, Taşğın A., Tanrıverdi E. ve Seyfeli C. (Eds), *Süryaniler ve Süryanilik (Cilt 1)* içinde (267-299), Ankara, Orient Yayınları.

Özcoşar, İ. (2006). *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri* (Doktora Tezi), Erciyes Ü. S.B.E. Tarih Anabilim Dalı, Kayseri.

Özcoşar, İ., Deniz, M. S. (2021). *Hakkarili Nasturilerin Osmanlı Merkez Otoritesi İle İlişkileri,* Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (2), 84-108. DOI: https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1031569

Özdemir, K. (2021). *Atatürk Döneminde Uygulanan 'Vatandaş Türkçe Konuş' Kampanyaları* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi S. B. E. Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

Özmen, A. (2006). *Tur Abdin Süryanileri Örneğinde Etno-Kültürel Sınırlar* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, S. B. E. Halkbilim Anabilim Dalı, Ankara.

Öztemiz, M. (2007). *II. Abdülhamit'ten Günümüze Sosyolojik, Siyasal ve Hukuki Açıdan Süryaniler* (Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi S. B. E. Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

Öztürk, L. (2005). İslamiyet'in Yayıldığı Coğrafya'da Yaşayan Hıristiyanların Tarihine Genel Bir Bakış, Taşğın A., Tanrıverdi E. ve Seyfeli C. (Eds), *Süryaniler ve Süryanilik (Cilt 1)* içinde (11-37), Ankara, Orient Yayınları.

Parpola, S. (2012). National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Indentity in Post-Empire Times, Cetrez, Ö. A., Donabed, S. G., Makko A. (Eds) *The Assyrian heritage: Threads of Continuity and Influence* içinde (3-47), Uppsala, Uppsala Universitet.

Poyrazlar, E. (2013, 1 Kasım). İki Ateş Arasında: Suriyeli Hıristiyanlar, BBC News Türkçe, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/11/131101_suriye_hristiyanlar_elcin.

Seyfeli, C. (2005). Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler, Taşğın, A., Tanrıverdi, E. ve Seyfeli C. (Eds.), *Süryaniler ve Süryanilik* (Cilt 1) içinde (49-141), Ankara, Orient Yayınları.

Şahin, K. ve Cavlak, Ç. M. (2018). Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* 5 (16), 152-174.

Tahincioğlu, Y. (2019). *Tarihleri, Kültürleri ve İnançlarıyla 5500 Yıldır Bu Topraklarda Yaşayan Süryaniler*, 21. Baskı, İstanbul, Butik Yayıncılık.

Turgut, R. (2016). Bir Halkın Göç Hikayesi: Süryanilerin XX. Yüzyılda Türkiye'den Avrupa'ya Göç Süreci, *Mukaddime*, 7 (2), 275-294. DOI: https://doi.org/10.19059/mukaddime.81485

Turgut, R. (2018). Diyarbakır Keldani Kilisesi'nin Doğuşu, Özcoşar, İ., Karakaş, A., Öztürk, M. ve Polat, Z. (Eds) *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır* içinde (613-645), İstanbul, Matsis Matbaa.

Vergili, D. (2014, 12 Haziran). Irak'ta Süryanilere Bir Kez Daha Göç Yolları Düştü, Erişim Adresi: http://www.suryaniler.com/konuk-yazarlar.asp?id=1141.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1986-2011 | Araştırma Makalesi

Stratejik Yönetim ve Rekabet: Türkiye Demir-Çelik Sektöründe Yoğunlaşma Göstergeleri Üzerinden Bir İnceleme

Mustafa Yücel [1]

Öz

Bu çalışma, Türkiye demir-çelik sektöründe faaliyet gösteren firmaların değişen rekabet dinamiklerine uygun şekilde verebilecekleri stratejik yönelimleri, stratejik yönetim kuramları çerçevesinde bütünleşik bir şekilde incelemektedir. 2019-2023 dönemine ait sektörel veriler kullanılarak üretim gelirlerine dayalı Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI), Entropi Endeksi (EI) ve CR_4-CR_8 oranları hesaplanmıştır. Söz konusu yapıyı stratejik açıdan değerlendirmek amacıyla çalışmada Porter'ın Beş Güç Modeli ana temel olmak üzere, Kaynaklara Dayalı Görüş (RBV) ve Ansoff'un Büyüme Matrisi ile üç teorik bakış açısı çerçevelendirilmiştir. Buna ek olarak, Çevresel Belirsizlik, Dinamik Yetkinlikler ve Sürdürülebilirlik yaklaşımları tamamlayıcı niteliğinde entegre edilmiştir. Çalışmanın bulguları, Türkiye demir-çelik ana metal sanayinde 2019-2023 dönemi boyunca HHI değerlerinin ve CR_4-CR_8 oranlarının düşmekte olduğunu, öte yandan Entropi Endeksi'nin artmakta olduğunu göstermiştir. Yoğunlaşma koşullarının azaldığını ve pazar paylarının daha eşit dağıldığını gösteren bulgular, sektörde yapısal değişimlerin meydana geldiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda Porter'ın modeli, düşük yoğunlaşmalı pazarlarda firmalara fiyat rekabeti yerine farklılaşma stratejilerini önermektedir. POSCO'nun çözüm odaklı pazarlama yaklaşımı ve SSAB'nin HYBRIT projesi gibi örnekler, söz konusu stratejilerin nasıl uygulandığını göstermektedir. RBV çerçevesinde, dijital altyapı, beşerî sermaye ve yenilik yönetimi gibi firma içi kaynaklar, sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün temel unsurları olarak öne çıkmaktadır. ArcelorMittal'in XCarb™ platformu ve POSCO'nun örgütsel yapılanma revizyonları, iç kaynakların stratejik değerini yansıtan örneklerdir. Ansoff'un büyüme stratejileri kapsamında ise, altyapı yatırımlarının yoğun olduğu bölgelere yönelik ihracat ve müşterilerle kurulan teknik iş birliklerinin etkili uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır. Analizin işaret ettiği çevresel belirsizliğe ise Dinamik Yetkinlikler Yaklaşımı, örgütsel çeviklik, yenilik kapasitesi ve öğrenme yeteneğinin vurgusu ile cevap vermektedir. Özetle, çalışma nicel analizleri stratejik yönetim kuramlarıyla bütünleştirerek dönüşüm sürecindeki bir sanayi kolunda firma davranışlarını kapsamlı biçimde açıklamakta, gelişmekte olan pazar bağlamında rekabet yapısı ile firma stratejileri arasındaki ilişkiye dair teorik boşlukların giderilmesine katkı sağlamakta ve uygulayıcılara yönelik somut öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Yönetim, Beş Güç Modeli, Rekabet Stratejileri, Kaynaklara Dayalı Görüş, Büyüme Stratejileri, Yoğunlaşma Analizi

Yücel, M. (2025). Stratejik Yönetim ve Rekabet: Türkiye Demir-Çelik Sektöründe Yoğunlaşma Göstergeleri Üzerinden Bir İnceleme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 1986-2011. https://doi.org/10.15869/itobiad.1694901

Geliş Tarihi	07.05.2025
Kabul Tarihi	19.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Kastamonu, Türkiye, mustafayucel@kastamonu.edu.tr, ORCID:0000-0003-1818-4189

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 1986-2011 | Research Article

Strategic Management and Competition: An Evaluation Based on Concentration Indicators in the Turkish Iron and Steel Sector*

Mustafa Yücel [1]

Abstract

This study examines the strategic orientations that firms operating in the Turkish iron and steel sector may adopt in response to changing competitive dynamics, within an integrated framework of strategic management theories. Using sectoral data from the 2019-2023 period, the Herfindahl-Hirschman Index (HHI), the Entropy Index (EI), and CR_4-CR_8 ratios were calculated based on production revenues. To evaluate the strategic implications of this structure, the study primarily employed Porter's Five Forces Model, complemented by the Resource-Based View (RBV) and Ansoff's Growth Matrix as three theoretical perspectives. Also, Environmental Uncertainty, Dynamic Capabilities, and Sustainability were incorporated as supplementary lenses. The findings indicate that during the 2019-2023 period, HHI values and CR4-CR8 ratios declined, while the Entropy Index increased in the Turkish iron and steel industry. These results, showing reduced concentration and a more equal distribution of market shares, point to structural transformations within the sector. In this context, Porter's model suggests that in low-concentration markets firms should prioritize differentiation strategies over price competition. Examples such as POSCO's solution-oriented marketing approach and SSAB's HYBRIT project illustrate how such strategies can be implemented. Within the RBV framework, digital infrastructure, human capital, and innovation management emerge as key resources for achieving sustainable competitive advantage. ArcelorMittal's XCarb™ platform and POSCO's organizational restructuring highlight the strategic value of internal resources. In terms of Ansoff's growth strategies, exports to regions with significant infrastructure investment and technical collaborations with customers appear as effective practices. The analysis highlights environmental uncertainty, which the Dynamic Capabilities approach addresses through organizational agility, innovation capacity, and learning ability. Overall, the study integrates quantitative analyses with strategic management theories to provide a comprehensive explanation of firm behavior in a transforming industry, contributes to addressing theoretical gaps regarding the relationship between market structure and firm strategies in emerging markets, and offers practical recommendations for managers.

Keywords: Strategic Management, Five Forces Model, Competitive Strategies, Resource-Based View (RBV), Growth Strategies, Concentration Analysis

Yücel, M. (2025). Strategic management and competition: An evaluation based on concentration indicators in the Turkish iron and steel sector, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 14(3), 1986-2011. https://doi.org/10.15869/itobiad.1694901

Date of Submission	07.05.2025
Date of Acceptance	19.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.	

1 Assist. Prof. Dr., Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences Faculty, Business Administration Dept., Kastamonu, Türkiye, mustafayucel@kastamonu.edu.tr, ORCID:0000-0003-1818-4189

Giriş

Stratejik yönetim alanı, firmaların rekabetçi çevrelerde konumlanma biçimlerini ve bu çevrelere nasıl uyum sağlayarak sürdürülebilir rekabet avantajı elde ettiklerini analiz etmeyi temel bir araştırma odağı olarak ele almaktadır. Bu bağlamda, sektör yapısının rekabet dinamikleri üzerindeki belirleyici etkisi, özellikle sektör temelli stratejik analiz modelleri çerçevesinde önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Michael Porter tarafından geliştirilen Beş Güç Modeli, sektör yapısının rekabetin şiddetini nasıl şekillendirdiğini açıklayarak firmaların çevresel baskılara karşı nasıl stratejiler geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Porter, 1980, s. 3-43).

Türkiye'de demir-çelik ana metal sanayi, üretim kapasitesi, ihracat gücü ve istihdam katkısıyla stratejik öneme sahip sektörler arasında yer almaktadır. Sektör hem yerel hem de küresel düzeyde yoğun rekabet baskılarına maruz kalmakta (Ersöz, Düğenci, Ünver ve Eyiol, 2015, s. 75-90; Konak ve Kamacı, 2019, s. 49-70), dolayısıyla arz-talep dengesizlikleri, döviz kuru dalgalanmaları ve emtia fiyatlarındaki değişkenlik gibi faktörler firmaların stratejik esnekliklerini ve çevresel adaptasyon kabiliyetlerini zorlamaktadır. Bu bağlamda pazar paylarının dağılımı ve sektörel yoğunlaşma yapısı gibi faktörler, firmaların stratejik karar alma süreçlerinde önem arz etmektedir (Ergün, 2023, s. 252-267; Kayacı, 2024, s. 155-175).

Bu çalışma, Türkiye'deki demir-çelik ana metal sanayi firmalarının 2019-2023 yılları arasındaki üretimden satış verileri temelinde sektörel yoğunlaşma düzeylerini analiz ederek söz konusu bulguları stratejik yönetim perspektifinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Porter'ın Beş Güç Modeli çalışmanın teorik zeminini oluşturmakta ve sektördeki rekabet baskısının boyutlarını değerlendirmek için temel çerçeve olarak kullanılmaktadır. Elde edilen bulgular, sektörel yoğunlaşma düzeyinin ve pazar payı dağılımının, firmalar için ne tür stratejik zorunluluklar veya fırsatlar doğurduğunu anlamaya yöneliktir.

Çalışmanın tartışma bölümünde sektörel bulgular, stratejik yönetimin önemli yaklaşımları olan Kaynaklara Dayalı Görüş (RBV), Ansoff'un Büyüme Stratejileri Matrisi ve Dinamik Yetkinlikler Perspektifi çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu bağlamda, firmaların mevcut çevresel koşullarda nasıl konumlanabilecekleri açıklanmakta ve böylece sektör temelli bulgular ile örgütsel stratejiler arasında teorik bir köprü kurulması amaçlanmaktadır.

Firmaların çevresel tehdit ve fırsatlara nasıl yanıt verebileceklerini anlamak açısından sektör yapısı analizleri temel yönlendirici araçlar arasında yer almaktadır. Özellikle sermaye yoğunluğu yüksek, arz fazlası riskine açık ve dışsal belirsizliklere duyarlı sektörlerde, sektörel analizler, stratejik kararların rasyonel biçimde alınması açısından kritik önem taşımaktadır.

Literatürde bu alanda yapılan pek çok çalışma, çoğunlukla piyasa yoğunluğu analizleriyle sınırlı kalmaktadır (Topcu ve Sarıgül, 2019, s. 517-524; Dilek ve Konak, 2022, s. 1-16; Rodríguez-Castelán, López-Calva ve Barriga-Cabanillas, 2023, s. 1-16). Dolayısıyla bu çalışma, yalnızca ekonomik analizler sunmanın ötesine geçerek firmalara stratejik rehberlik sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, sektör yapısı analizini stratejik yönetim literatüründe yer alan farklı teorik yaklaşımlar ile bütünleştirerek, çok katmanlı bir kuramsal değerlendirme zemini sunmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel araştırma sorusu "Türkiye'de demir-çelik ana metal sanayinde 2019-2023 yılları arasında sektörel

rekabet yapısı nasıl şekillenmekte ve firmalar bu yapıya hangi stratejilerle cevap vermelidir?" üzerine inşa edilmiştir.

Gerçekleştirilen analizler, sektörel yoğunlaşma düzeyinin zaman içindeki değişimini ortaya koyarken, firmaların bahse konu olan çevresel rekabet baskıları karşısında hangi stratejik yönelimleri benimsemeleri gerektiğine ilişkin çıkarımlar üretmektedir. Araştırmanın sonuçlarının hem stratejik yönetim teorilerine hem de sektörel uygulamalara katkı sunması beklenmektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde, stratejik yönetim literatürü kapsamında sektör yapısı, rekabet dinamikleri ve yoğunlaşma göstergeleri ele alınmaktadır. Ek olarak, Porter'ın Beş Güç Modeli, Kaynaklara Dayalı Görüş (RBV), Ansoff'un Büyüme Stratejileri ve Dinamik Yetkinlikler Yaklaşımları kuramsal çerçeveyi oluşturmaktadır. İkinci bölümde, Türkiye demir-çelik ana metal sanayinde faaliyet gösteren firmaların 2019-2023 yıllarına ait üretimden satış verileri temel alınarak Herfindahl-Hirschman Endeksi, Entropi Endeksi ve CR_4/CR_8 oranları kullanılarak sektörel yoğunlaşma düzeyi hesaplanmaktadır. Üçüncü bölümde, elde edilen bulgular sektör yapısındaki dönüşümün rekabet dinamiklerine etkisi açısından değerlendirilmekte, ilgili teorik yaklaşımlar çerçevesinde firma düzeyinde stratejik yönelim önerileri geliştirilmektedir. Ayrıca stratejik yönetim teorileriyle bütünleşik bulgular çerçevesinde sektörel politika ve uygulamalara yönelik öneriler sunulmuş ve gelecekteki araştırmalar için açılımlar tartışılmıştır. Son bölümde ise araştırmanın temel sonuçları özetlenmiştir.

1. Literatür Taraması

1.1. Stratejik Yönetim Perspektifinde Rekabet Ortamı ve Sektör Yapısının Önemi

Stratejik yönetim literatürü, firmaların uzun vadeli rekabet üstünlüğü elde etmelerinde dış çevrenin belirleyici rol oynadığını vurgulamaktadır (Murphy ve Seriki, 2021, s. 739-758). Rekabetin yoğunluğu, pazara giriş engelleri, ikame ürünlerin varlığı ve paydaşların pazarlık gücü gibi çevresel faktörler, firmaların strateji geliştirme süreçlerini doğrudan şekillendirmektedir (Isabelle, Horak, McKinnon ve Palumbo, 2020, s. 28-41). Bu nedenle, firmaların sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmesi için faaliyet gösterilen sektörün yapısal özelliklerini doğru analiz etmesi ve stratejilerini uyumlu bir şekilde yapılandırması gerekmektedir.

Sektör yapısının rekabet ortamı üzerindeki etkisi, firmaların temel stratejik yönelimlerini (maliyet liderliği, farklılaşma veya odaklanma gibi) belirlemede stratejik bir kaldıraç işlevi görmektedir (Porter, 1980, s. 3-34). Özellikle sermaye yoğunluğu yüksek, dışsal şoklara açık ve teknolojik dönüşümlere duyarlı sektörlerde, sektörel yapıların derinlemesine analiz edilmesi, stratejik planlamanın ön koşulu olarak değerlendirilmektedir (Isabella vd., 2020, s. 28-41; Ameer ve Othman, 2020, s. 91-110; Kohnová ve Salajová, 2023, s. 1-22). Bu bağlamda, sektör yoğunlaşmasının ve pazar payı dağılımının nesnel göstergelerle izlenmesi, stratejik yönetim sürecinde çevresel analiz aşamasının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

1.2. Porter'ın Beş Güç Modeli Çerçevesinde Sektör Analizi ve Rekabet Stratejileri

Porter'ın stratejik yönetim literatürüne kazandırdığı Beş Güç Modeli, sektör yapısının rekabet baskılarını nasıl şekillendirdiğini sistematik olarak analiz etme imkanı sunmaktadır (Porter, 1980, s. 3-43). Söz konusu model, bir sektörün çekiciliğini ve rekabet şiddetini belirleyen beş ana gücü (mevcut rakipler arası rekabet, yeni girişlerin tehdidi, ikame ürünlerin tehdidi, tedarikçilerin pazarlık gücü ve müşterilerin pazarlık gücü) kapsamlı şekilde değerlendirmektedir. Bahsi geçen faktörler, firmaların çevresel baskılara karşı hangi stratejilerle pozisyon alması gerektiği konusunda yönlendirici bir zemin oluşturmaktadır (Isabelle vd., 2020, s. 28-41; Hafezi, Wood, Akhavan ve Pakseresht, 2020, s. 1-16).

Porter, rekabeti şekillendiren beş temel gücün yanı sıra, firmaların bu yapısal baskılar karşısında izlemesi gereken maliyet liderliği, farklılaşma ve odaklanma olmak üzere üç temel rekabet stratejisini de ortaya koymuştur. Farklılaşma stratejisi, benzer ürünler sunan rakipler arasında ayırt edici özellikler yaratarak müşteri bağlılığını artırmayı hedeflemektedir. Maliyet liderliği stratejisi, üretim ve operasyonel süreçlerdeki verimlilik sayesinde fiyat avantajı sağlamayı amaçlamaktadır. Odaklanma stratejisi ise belirli bir müşteri grubu, ürün hattı veya coğrafi bölgeye yoğunlaşarak rekabet avantajı yaratmayı hedeflemektedir (Porter, 1980, s. 34-48; Narayanan ve Fahey, 2005, s. 207-223).

Dolayısıyla Beş Güç Modeli'nin sektör temelli stratejik analizdeki rolü, firmaların öncelikle dış çevreyi analiz ederek mevcut çevresel baskılara karşı nasıl etkili pozisyon alınacağını anlamalarını sağlamaktadır. Bu doğrultuda, sektörel yoğunlaşma analizleri, firmaların rekabetçi konumlarını belirlemelerine yardımcı olan önemli araçlardır. Özellikle pazar payı dağılımlarını ölçmeye yönelik geliştirilmiş göstergeler, sektördeki yapısal yoğunluk seviyesini ortaya koymak açısından önem taşımaktadır (Narayanan ve Fahey, 2005, s. 207-223; Elango ve Dhandapani, 2020, s. 139-148; Burford vd., 2021, s. 30-57).

Bu kapsamda kullanılan ölçütlerden biri olan Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI), sektördeki yoğunlaşma düzeyini, Entropi Endeksi (EI) rekabet çeşitliliğini ve homojenliği, CR_4 ve CR_8 oranları ise en büyük dört ve sekiz firmanın sektördeki ağırlığını ortaya koymaktadır (Tanusondjaja Dunn ve Miari, 2021, s. 471-493; Kvålseth, 2022, s. 51-60; Ahmad ve Habibah, 2021, s. 26-41). Söz konusu yoğunlaşma göstergeleri sektörel yapının rekabet baskısı üzerindeki etkisini nesnel biçimde değerlendirme fırsatı sunarak stratejik yönetim kararları için veri temelli bir çerçeve oluşturmaktadır (Rodríguez-Castelán vd., 2023, s. 1-16).

1.3. Kaynaklara Dayalı Görüş (RBV) ve Büyüme Stratejileri (Ansoff Matrisi)

Stratejik yönetim literatüründe, sektör yapısının yanı sıra firma içi kaynakların ve yeteneklerin rekabet avantajı oluşturmada kritik bir rol oynadığı da vurgulanmaktadır. Kaynaklara Dayalı Görüş (Resource-Based View - RBV), firmaların nadir, değerli, taklit edilmesi zor ve örgüt içi düzenlemelerle desteklenen kaynaklar sayesinde uzun vadeli rekabet avantajı sağlayabileceklerini ileri sürmektedir (Azevedo, Jugdev ve Mathur, 2022, s. 1013-1031). Dolayısıyla firmalar sahip oldukları eşsiz kaynak ve yetenekleri aracılığıyla farklılaşarak rekabet üstünlüğü elde edebileceklerdir (Sun, Chen ve Mei, 2024, s. 1-8).

Büyüme stratejileri açısından ise Ansoff'un geliştirdiği Büyüme Stratejileri Matrisi önemli bir referans çerçevesi sunmaktadır. Söz konusu matris, firmaların mevcut ürün ve pazar yapılarını kullanarak büyüme stratejileri oluşturabileceklerini öngörmektedir (Ansoff, 1957, s. 113-124). Özellikle düşük yoğunlaşmanın hakim olduğu sektörlerde, firmaların pazar derinleştirme, pazar geliştirme, ürün geliştirme veya çeşitlendirme stratejileri uygulamaları, rekabet avantajı yaratma açısından kritik hale gelmektedir (Ljubownikow ve Ang, 2020, s. 81-94; Becerra, Markarian ve Santalo, 2020, s. 2126-2152; Leonidou, Palihawadana, Aykol ve Christodoulides, 2022, s. 18-39).

Çalışma kapsamında elde edilen yoğunlaşma bulguları, RBV ve Ansoff'un büyüme stratejileri perspektifi çerçevesinde değerlendirilmekte olup, firma düzeyinde stratejik yönetim opsiyonlarına ilişkin öneriler sunulmaktadır.

1.4. Yoğunlaşma Analizlerine Dayalı Önceki Çalışmalar

Sektör yoğunlaşması ve rekabet yapısı üzerine yapılan çalışmalar, stratejik yönetim çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Farklı sektörlerde gerçekleştirilen analizler, yoğunlaşma düzeyinin rekabet şiddeti, kârlılık oranları ve stratejik davranış kalıpları üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur (Yucel, Dilek ve Yucel, 2025, s. 153-164; Shaurav ve Rath, 2023, s. 128-144; Christensen, Knudsen, Nash ve Stieglitz, 2020, s. 2315-2338).

Mitra ve Roy (2010, s. 12-17), küresel çelik sektöründe artan yoğunlaşmanın rekabeti azalttığını ortaya koyarak, yoğunlaşmanın verimlilik açısından avantajlar sağlasa da rekabeti sınırlayıcı etkiler yaratabileceğine işaret etmektedir. Benzer şekilde, Amerikan çelik endüstrisinin 1970-1997 yılları arasındaki piyasa yapısını HHI ve yoğunlaşma oranları aracılığıyla inceleyen bir çalışmada, yoğunlaşmanın zamanla azaldığı ve bunun rekabet düzeyini artırdığı belirlenmiştir (Coffin, 2003, s. 1-6). Rekabet-yoğunlaşma ilişkisini farklı bir sektörde ele alan Yaşar ve Kiracı (2017, s. 1-10) ise hava yolu sektöründe gerçekleştirdikleri ampirik analizde, piyasa yoğunlaşmasının bölgelere göre farklılık gösterdiğini ve yoğunlaşmanın arttığı pazarlarda rekabet seviyesinin azalarak sektörün giderek oligopolistik bir yapıya yöneldiğini ortaya koymuştur. Son olarak, Kvålseth (2018, s. 1-24), piyasa yoğunlaşmasının artmasıyla rekabet seviyesinin azalabileceğini ve bu ilişkinin Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) ile m-firma yoğunlaşma oranı (CR_m) üzerinden değerlendirilebileceğini göstermiştir.

Türkiye özelinde, demir-çelik sektöründe yapılan yoğunlaşma analizleri sınırlı sayıda olmakla birlikte, sektörün genel olarak düşük yoğunlaşmaya sahip olduğunu ve rekabetçi bir yapının hakim olduğunu göstermektedir (Topcu ve Sarıgül, 2019, s. 517-524). Bununla birlikte, bu çalışmaların çoğunda yoğunlaşma analizleri iktisadi bir bakış açısıyla ele alınmış, stratejik yönetim bağlamında sektörel yapının firma stratejileri üzerindeki etkilerine yeterli ölçüde yer verilmemiştir. Bu durum, yönetim ve organizasyon literatürü içerisinde sektörel rekabet analizlerinin daha derinlemesine incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Bu çalışma, sektör yapısının rekabet dinamikleri üzerindeki etkisini stratejik yönetim perspektifiyle ele alarak Michael Porter tarafından geliştirilen Beş Güç Modeli çerçevesinde yapılandırılmaktadır. Beş Güç Modeli, sektör içerisindeki rekabet

baskılarını belirleyen temel yapısal unsurları sistematik biçimde analiz etmeye olanak tanımakta ve firmaların bu yapısal güçlere karşı nasıl stratejik pozisyon alabileceklerini değerlendirme fırsatı sunmaktadır (Porter, 1980, s. 21-35).

Türkiye demir-çelik ana metal sanayi, sermaye yoğun yapısı ve dalgalı rekabet koşulları nedeniyle yoğunlaşma analizlerinin önem taşıdığı sektörlerden biridir. Literatürde, yoğunlaşma düzeyinin rekabet şiddetiyle yakından ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Coffin (2003) ve Mitra ve Roy (2010), küresel çelik sektöründe yoğunlaşma düzeyinin zamanla azaldığını ve bunun rekabeti artırdığını göstermektedir. Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda da sektörün düşük yoğunlaşma yapısına sahip olduğu belirtilmektedir (Topcu ve Sarıgül, 2019; Dilek ve Konak, 2022). Bu bağlamda ilk hipotez geliştirilmiştir:

H1: 2019-2023 döneminde Türkiye demir-çelik ana metal sanayinde üretimden satışlara dayalı pazar yoğunlaşması düşük düzeydedir ve zaman içinde azalış göstermektedir.

Porter'ın Beş Güç Modeli, düşük yoğunlaşmalı piyasalarda rekabetin fiyat temelli olmaktan çıkarak farklılaşmaya yöneldiğini vurgulamaktadır (Porter, 1980, s. 21-35; Morikawa, 2021, s. 1-8). Benzer şekilde Kaynaklara Dayalı Görüş (RBV), yoğun rekabet koşullarında firmaların nadir ve taklit edilmesi güç içsel kaynaklarını etkin biçimde kullanarak sürdürülebilir avantaj yaratabileceğini ortaya koymaktadır (Barney, s. 1991, 99-120; Sun vd., 2024, s. 1-8). Ansoff'un Büyüme Matrisi ise çeşitlendirme ve pazar geliştirme stratejilerinin düşük yoğunlaşma ortamında rekabet gücünü artırmada kritik rol oynadığını göstermektedir (Lee ve Kwon, 2018, s. 2422-2432). Bu çerçevede ikinci hipotez şu şekilde formüle edilmiştir:

H2: Türkiye demir-çelik ana metal sanayinde yoğunlaşma düzeyinin düşük olması durumunda, firmaların farklılaşma, çeşitlendirme ve dış pazarlara açılım gibi stratejik yönetim yaklaşımlarını önceliklendirmeleri beklenmektedir.

Hipotezlerden H1, sektördeki mevcut yoğunlaşma düzeyini ve yıllar içindeki eğilimini belirlemeye odaklanırken; H2, bu yapısal koşulların firmaların stratejik yönelimleri üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla çalışma, pazar yapısına ilişkin değerlendirmenin yanı sıra stratejik yönetim literatüründe Beş Güç Modeli, RBV ve Ansoff'un Büyüme Stratejileri çerçevesinde nasıl anlamlandırıldığını bütüncül bir bakış açısı geliştirmektedir.

2.2. Veri Seti ve Örneklem

Araştırmada kullanılan veri seti, İstanbul Sanayi Odası (ISO) tarafından yayımlanan "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" ve "İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" listelerinden elde edilmiştir (ISO, 2025a; 2025b). Çalışmada, demir-çelik ana metal sanayinde faaliyet gösteren ve 2019-2023 yılları arasında her yıl düzenli olarak üretimden satışlar verisi bulunan firmalar örneklem kapsamına alınmıştır. Belirlenen kriterler doğrultusunda, toplamda 61 firma çalışmanın örneklemini oluşturmuştur.

Çalışmada yalnızca üretimden satışlar verileri kullanılmış, firmaların yalnızca demir-çelik üretim faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerin analiz edilmesi ve sektörel yoğunlaşma ölçümünün daha sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi amacıyla diğer gelir kalemlerini de içeren net satışlar değerlendirmeye dahil edilmemiştir.

2.3. Kullanılan Ölçüm Yöntemleri

Sektör yoğunlaşmasını ölçmek amacıyla literatürde yaygın olarak kullanılan üç temel gösterge dikkate alınmıştır:

Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI):

Sektördeki firmaların pazar paylarının karelerinin toplamı alınarak hesaplanmakta olup, sektör yoğunlaşmasının derecesi hakkında bilgi vermektedir. Formül aşağıda yer almaktadır (Hirschman, 1980, s. 157-162; Herfindal, 1950, s. 19):

$$HHI = \sum_{i=1}^{N} S_i^2 = S_1^2 + S_2^2 + \cdots \ldots S_N^2 \quad (1)$$

Formülde *N*, sektörde faaliyet gösteren toplam firma sayısını göstermekte; *i*, 1'den *N*'e kadar numaralandırılmış firmaları temsil etmektedir. S_i ise sektördeki her bir firmanın toplam pazar içindeki payını göstermektedir.

HHI değeri yükseldikçe sektör yoğunlaşmasının arttığı, dolayısıyla rekabetin azaldığı kabul edilmektedir. ABD Adalet Bakanlığı ve Federal Ticaret Komisyonu tarafından yapılan sınıflamaya göre, HHI değeri 1500'ün altında ise piyasa "düşük yoğunlaşmış", 1500-2500 arası ise "orta düzeyde yoğunlaşmış", 2500'ün üzerinde ise "yüksek yoğunlaşmış" kabul edilmektedir (U.S. Department of Justice & Federal Trade Commission [DOJ & FTC], 2010).

Entropi Endeksi (EI):

Pazar paylarının eşitlik düzeyini ölçerek sektör içerisindeki rekabetin yaygınlık derecesini değerlendirmektedir. İlgili formül aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Attaran, 1986, s. 44-54):

$$EI = \sum_{i=1}^{n} S_i log \frac{1}{S_i} \quad (2)$$

Formülde *i*, 1'den *N*'e kadar olan firmaların sıra numarasını ifade etmektedir. S_i ise *i*'nci firmanın firmanın toplam pazar içindeki payını gösterirken, *N* toplam firma sayısını ifade etmektedir.

EI değeri arttıkça pazar paylarının daha eşit dağıldığı ve rekabetin daha yoğun olduğu bir yapının mevcut olduğu kabul edilmektedir (Petrov, 2021, s. 389-392; Angelidis, Ioannidis, Makris, Antoniou, ve Varsakelis, 2020, s. 1-17).

Konsantrasyon Oranları (CR_4 ve CR_8):

Sektördeki en büyük dört (CR_4) ve en büyük sekiz (CR_8) firmanın toplam pazar payını göstermektedir. Formül gösterimi aşağıdaki şekildedir (Schrer, 1980; Tanusondjaja vd., 2021, s. 471-493; Van Dam vd., 2021, s. 1-15):

$$CR_N = \sum_{i=1}^{N} S_i = S_1 + S_2 + \cdots \ldots S_N \quad (3)$$

Burada CR_N ilk N firmanın konsantrasyon oranını, S_i ise i'nci firmanın toplam Pazar payı içerisindeki payını göstermektedir. N dikkate alınan toplam firma sayısını ifade etmektedir.

CR oranları, büyük ölçekli firmaların sektördeki kontrol düzeyini değerlendirmek amacıyla kullanılmakta ve rekabet yapısının anlaşılmasında önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Söz konusu ölçüm yöntemleri, stratejik yönetim alanında sektör yapısının analiz edilmesi ve firmaların rekabet stratejilerinin belirlenmesi süreçlerinde sıklıkla kullanılan göstergeler arasında yer almaktadır (Khairurrahman vd., 2023, s. 170-179; Shchelokova ve Vertogradov, 2021, s. 137-162).

2.4. Analiz ve Değerlendirme

Türkiye demir-çelik ana metal sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2019-2023 yılları arasındaki üretimden satışlar verileri dikkate alınarak sektörel yoğunlaşma düzeyleri analiz edilmiştir. Analizde 2019-2023 yılları arasındaki veriler kullanılarak her yıl için sektör yoğunlaşma endeksleri hesaplanmıştır. HHI, EI, CR_4 ve CR_8 değerleri yıllık bazda analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar üzerinden sektördeki rekabet yapısındaki değişimler değerlendirilmiştir. Elde edilen bulguların, çalışmada temel alınan teorik çerçeve ışığında firmaların sektörel güç ilişkilerine göre nasıl stratejik hamleler geliştirmesi gerektiğine dair önemli ipuçları sağlaması amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada ölçülen yapının stratejik yönetim perspektifinden firmalar için doğurduğu zorunluluk ve fırsatlar da ortaya konulmuş, Beş Güç Modeli, RBV ve Büyüme Stratejileri aracılığıyla firma düzeyinde stratejik çıkarımlar sunulmuştur.

3. Bulgular

3.1. Üretimden Satışlar (2019-2023) Genel Görünümü

Çalışma kapsamında analiz edilen 61 firmanın üretimden satışlar tutarları hem Türk Lirası (TL) hem de Amerikan Doları (USD) bazında Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Türkiye Demir-Çelik Ana Metal Sanayi Firmalarının Üretimden Satışlar Tutarları (TL ve USD), 2019-2023

Year	Total (TL)	Döviz Kuru (Yıl Sonu)	Total (USD)
2019	128.269.017.960	5,95	21.555.282.229
2020	158.146.296.823	7,43	21.277.099.415
2021	339.309.815.512	13,35	25.410.755.299
2022	631.943.415.651	18,73	33.736.035.429
2023	761.196.539.405	29,49	25.810.884.546

Kaynak: (ISO, 2025a); (ISO, 2025b); (TCMB, 2025)

Toplam üretimden satışlar, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) ilgili yılların 29-30-31 Aralık tarihli (Yılın son işlem günü) döviz satış kurları kullanılarak Amerikan Doları (USD) cinsine çevrilmiştir. Çalışmada yalnızca üretimden satışlar verileri dikkate alınmış, yalnızca demir-çelik üretim faaliyetlerine dayalı pazar yapısının ve rekabet dinamiklerinin daha doğru ölçümlenmesi amacıyla firmaların diğer faaliyetlerden elde ettikleri gelirler analiz kapsamı dışında bırakılmıştır.

Söz konusu dönemde üretimden satışlar TL bazında yaklaşık altı kat artış göstermiştir. Söz konusu artış, ilk etapta bakıldığında büyük ölçüde sektörün üretim kapasitesini genişletmesi, ihracat potansiyelinin güçlenmesi ve fiyat bazlı genişlemelerin etkisini düşündürebilir. Ancak USD bazındaki veriler incelendiğinde, özellikle 2020-2021-2022 yılları boyunca üretimden satışların güçlü bir artış gösterdiği, ancak 2023 yılında USD bazında düşüş yaşandığı ve 2021 seviyesine döndüğü görülmektedir. Dolayısıyla, üretimden satışlardaki TL cinsinden artışın önemli bir kısmının kur artışlarından kaynaklandığını, reel anlamda sektör büyüklüğünde dalgalanmalar yaşandığını göstermektedir. Söz konusu duruma bakıldığında, sektörün stratejik yönetim süreçlerinde finansal büyüklük yerine rekabet pozisyonuna ve pazar yapısına dayalı karar verme mekanizmaları üzerinde durulması gerektiği düşünülebilir.

3.2. Pazar Yoğunlaşması ve Rekabet Göstergeleri (2019-2023)

Sektördeki pazar yapısının analizine ilişkin yoğunlaşma ve rekabet göstergeleri Tablo 2'de sunulmuştur. Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI), Entropi Endeksi (EI) ve CR_4/CR_8 oranları üzerinden yapılan değerlendirme, sektörün yıllar itibarıyla rekabet yapısına dair önemli bulgular sunmaktadır.

Tablo 2. 2019-2023 Dönemi Pazar Yoğunlaşması ve Rekabet Göstergeleri

Year	HHI	EI	CR_4	CR_8
2019	506,176	1,5015	36,76	52,17
2020	472,602	1,5118	35,89	50,89
2021	480,950	1,5043	35,89	51,06
2022	479,691	1,5054	36,23	51,26
2023	449,498	1,5246	34,07	50,46

HHI değerlerinin beş yıl boyunca tümüyle 1.500 eşik değerinin altında seyretmesi, sektörün yoğunlaşma açısından düşük rekabet engellerine ve yüksek rekabet düzeyine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. 2019'da 506 seviyesinde olan HHI'nin 2023'te 449'a düşmesi, sektörde rekabetin daha da arttığına işaret etmektedir. Bu durum, Porter'ın Beş Güç Modeli kapsamında değerlendirildiğinde, yeni girişim tehditlerinin görece yüksek, sektörel gücün ise dağınık olduğu bir yapı ile örtüşmektedir.

Entropi Endeksi'nde gözlemlenen artış eğilimi (1,5015'ten 1,5246'ya), firmalar arasındaki pazar paylarının zaman içinde daha eşit dağıldığını ve sektörel çeşitliliğin arttığını göstermektedir. Bu, sektörde stratejik boşlukların oluşabileceği ve yeni oyuncular için fırsat alanlarının genişlediği anlamına gelmektedir.

CR_4 ve CR_8 oranlarında yıllar içinde gözlemlenen küçük oranlı azalmalar, büyük ölçekli firmaların sektördeki hâkimiyetinde göreli bir gerileme olduğunu göstermektedir. 2019 yılında en büyük dört firmanın toplam pazar payı %36,76 iken, bu oran 2023'te %34,07'ye gerilemiştir. İlk sekiz firma için ise bu oran %52,17'den %50,46'ya düşmüştür. Dolayısıyla, sektörde rekabetçi yoğunluğun daha fazla aktör arasına yayıldığı ve pazar

yapısının oligopolistik bir çerçeveden uzaklaşarak daha dağılmış bir rekabet ortamına yöneldiği anlaşılmaktadır.

Söz konusu bulgular, sektörün stratejik analizinde dışsal rekabet baskılarının (örneğin müşteri pazarlık gücü, ikame tehdidi) yanı sıra içsel pozisyonlanma (örneğin farklılaşma, stratejik ittifaklar) ihtiyacını da güçlendiren bir yapıyı ortaya koymaktadır.

3.3. Sektördeki Lider Firmalar ve Pazar Payları (2019-2023)

2019-2023 yılları arasında üretimden satışlar bazında sektördeki en büyük sekiz firmanın yıllık pazar payları Tablo 3'te sunulmaktadır. Veriler, sektörün lider firmalarının toplam satışların yaklaşık yarısını kontrol ettiğini ve bu yapıdaki değişimlerin rekabet yoğunluğuna yönelik önemli sinyaller sunduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Türkiye Demir-Çelik Ana Metal Sanayi: 2019-2023 Yılları Arasında Satış Gelirlerine Göre İlk 8 Firma (% Pay)

Year	Companies	Market Share (%)
2019	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.	12,77
	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	11,02
	İçdaş Çelik Enerji Tersane ve Ulaşım Sanayi A.Ş.	7,64
	Tosçelik Profil ve Sac Endüstrisi A.Ş.	5,31
	KARDEMİR Karabük Demir Çelik San. ve Tic. A.Ş.	4,63
	Borçelik Çelik San. Tic. A.Ş.	4,54
	Kroman Çelik Sanayii A.Ş.	3,12
	Yücel Boru ve Profil Endüstrisi A.Ş.	3,09
2020	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	10,73
	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.	10,69
	İçdaş Çelik Enerji Tersane ve Ulaşım Sanayi A.Ş.	7,99
	Tosçelik Profil ve Sac Endüstrisi A.Ş.	6,46
	KARDEMİR Karabük Demir Çelik San. ve Tic. A.Ş.	4,61
	Borçelik Çelik San. Tic. A.Ş.	4,30
	Yücel Boru ve Profil Endüstrisi A.Ş.	3,16
	Baştuğ Metalurji Sanayi A.Ş.	2,90
2021	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.	11,39
	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	10,84
	İçdaş Çelik Enerji Tersane ve Ulaşım Sanayi A.Ş.	7,59
	Tosçelik Profil ve Sac Endüstrisi A.Ş.	6,06
	Borçelik Çelik San. Tic. A.Ş.	4,31
	KARDEMİR Karabük Demir Çelik San. ve Tic. A.Ş.	4,20
	Yücel Boru ve Profil Endüstrisi A.Ş.	3,38
	Tatmetal Çelik San. ve Tic. A.Ş.	3,26
2022	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	10,99
	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.	10,59
	İçdaş Çelik Enerji Tersane ve Ulaşım Sanayi A.Ş.	8,30
	Tosçelik Profil ve Sac Endüstrisi A.Ş.	6,34
	Borçelik Çelik San. Tic. A.Ş.	4,48
	KARDEMİR Karabük Demir Çelik San. ve Tic. A.Ş.	4,24

	Yücel Boru ve Profil Endüstrisi A.Ş.	3,26
	İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş.	3,03
2023	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	10,44
	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.	10,09
	İçdaş Çelik Enerji Tersane ve Ulaşım Sanayi A.Ş.	7,16
	Tosçelik Profil ve Sac Endüstrisi A.Ş.	6,36
	KARDEMİR Karabük Demir Çelik San. ve Tic. A.Ş.	5,05
	Borçelik Çelik San. Tic. A.Ş.	4,56
	Yücel Boru ve Profil Endüstrisi A.Ş.	3,68
	Kroman Çelik Sanayii A.Ş.	3,09

Analiz, İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. ile Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.'nin sektörün lider aktörleri olmaya devam ettiğini, ancak bu firmaların pazar paylarında yıllar içinde belirgin bir azalma yaşandığını göstermektedir. Örneğin, 2019 yılında toplamda yaklaşık %23,8 olan bu iki firmanın toplam pazar payı, 2023 yılında %20,5'e gerilemiştir. Bu durum, sektördeki liderlik konumunun mutlak bir hâkimiyet yerine göreli üstünlüğe dönüştüğünü ve sektörel güç dengesinin daha yatay bir yapıya evrildiğini düşündürmektedir. Buna karşılık, daha önceki yıllarda orta sıralarda yer alan firmaların pazar paylarını korudukları veya hafif artışlar elde ettikleri görülmektedir. Özellikle İçdaş, Tosçelik, KARDEMİR ve Borçelik gibi firmalar, paylarını istikrarlı bir biçimde sürdürerek sektördeki rekabetin çok aktörlü bir yapıya doğru yöneldiğine işaret etmektedir.

Porter'ın Beş Güç Modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu tablo sektördeki mevcut rakipler arasındaki rekabet şiddetinin zamanla artmakta olduğunu göstermektedir. Lider firmaların pazar paylarındaki küçülme, sektörel yoğunlaşmanın zayıfladığı ve daha çok sayıda firmanın rekabet yarışına katıldığı bir yapının ortaya çıktığını desteklemektedir. Bu durum, firmalar açısından farklılaşma, maliyet avantajı veya stratejik ittifaklar gibi stratejilerie yönelimi daha uygun hale getirmektedir. Bu çerçevede, sektördeki liderlik pozisyonlarının mutlak ve sürdürülebilir olmadığı, pazardaki konumun korunması ve geliştirilmesi için stratejik çeviklik ve yeniden konumlanma becerilerinin kritik önemde olduğu değerlendirilebilir.

4. Tartışma

4.1. Beş Güç Modeli ile Rekabet Stratejilerinin Değerlendirilmesi

Çalışmanın bulguları, Türkiye demir-çelik ana metal sanayinde 2019-2023 dönemi boyunca HHI değerlerinin ve CR4-CR8 oranlarının düşmekte, Entropi Endeksi'nin ise artmakta olduğunu göstermektedir. Bu durum Porter'ın Beş Güç Modeli'nde özellikle "mevcut rakipler arasındaki rekabet" gücünün artışına işaret etmektedir. Dolayısıyla kâr marjlarının baskılandığı, pazar paylarının daha dengeli dağılmaya başladığı ve büyük ölçekli firmaların görece güç kaybına uğradığı, pazardaki rekabet dengesinin daha çok sayıda aktöre yayıldığı, sektörde müşteri ve tedarikçi pazarlık gücü gibi diğer güçlerin daha belirgin hale geldiği anlaşılmaktadır (Porter, 1980, s. 17-33).

Düşük yoğunlaşmalı bir sektörde rekabet baskısı arttıkça, firmaların farklılaşma stratejilerine yönelerek fiyat dışı rekabet avantajları sağlamaları beklenmektedir. Nitekim Widuri ve Sutanto (2019), yüksek rekabet baskısı altındaki firmaların kazanç yönetimi uygulamalarına daha az başvurdukları ve farklılaşma stratejileriyle rekabet ettiklerini göstermiştir. Benzer şekilde, Morikawa (2021, s. 1-8), kaliteye dayalı farklılaşmanın

yoğun rekabet ortamında kârlılığı ve verimliliği artırdığını ortaya koymuştur. Chen ve Miller (2012, s. 135-210) ve Besanko vd. (2012, s. 258-284) ise düşük yoğunlaşmaya sahip sektörlerde inovasyon kapasitesinin öne çıktığını ve firmaların bu sayede rekabet üstünlüğü elde edebildiğini savunmaktadır.

Porter'ın Beş Güç Modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde, demir-çelik sektörü düşük pazar yoğunlaşmasının ve homojen ürünlerin yaygın olduğu bir yapı sergilemektedir (Koca, 2008, s.66). Bu durumun sektöre yeni girişlerin cazibesini artırarak potansiyel rakiplerin tehdidini yükselttiği anlaşılmaktadır. Ürünlerin homojen yapısı ikame ürün tehdidini sınırlandırsa da müşterilerin pazarlık gücü ve fiyat duyarlılığı oldukça yüksektir (İMİB, 2020). Söz konusu koşullar firmaları fiyat rekabetinin yanı sıra ürün kalitesi, teslimat süresi ve hizmet farklılaştırması gibi alanlarda stratejik farklılaşmaya zorlamaktadır (Kim ve Mauborgne, 2005, s. 14-42).

Bu çerçevede, düşük yoğunlaşmalı bir sektörde rekabet baskısına karşı farklılaşma stratejileri geliştiren bazı başarılı uygulamalar dikkat çekmektedir. Örneğin, Güney Koreli çelik üreticisi POSCO, Çin'in düşük maliyetli üretim baskısı karşısında fiyat rekabetinden sıyrılarak katma değerli ürün ve hizmetlerle stratejik farklılaşmaya yönelmiştir. Şirket, mühendislerini doğrudan müşterilerle çalıştırarak, "solution marketing" olarak adlandırılan bir yaklaşımla müşteri ihtiyaçlarına özel yüksek kaliteli çelik ürünleri geliştirmiştir (Blitz, 2017, s. 26-32). Benzer şekilde, İsveçli SSAB firması, HYBRIT girişimi aracılığıyla çelik üretiminde fosil yakıtlar yerine hidrojen kullanarak çevresel sürdürülebilirliği stratejik bir farklılaşma unsuru haline getirmiştir. 2026'ya kadar ticari düzeyde fosilsiz çelik üretimine geçmeyi hedefleyen girişim, rekabet baskısı altında inovatif çevresel pozisyonlanmanın etkili bir örneği olarak değerlendirilebilir (SSAB, 2025; HYBRIT Development, 2025). Söz konusu örnekler değerlendirildiğinde, yüksek rekabet baskısı altında stratejik avantaj elde edebilmek adına firmaların nasıl pozisyon alabileceği daha somut bir şekilde anlaşılabilmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye demir-çelik sektöründe faaliyet gösteren firmaların fiyat temelli stratejilerin ötesine geçmeleri, farklılaşma temelli yaklaşımları önceliklendirmeleri ve bu doğrultuda ürün kalitesini, müşteri odaklı çözümleri ve çevresel sürdürülebilirliği merkeze alan yenilikçi yatırımlara yönelmeleri önem arz etmektedir.

4.2. RBV Çerçevesinde Rekabet Avantajı Değerlendirmesi

RBV (Barney, 1991, s. 99-120), açısından bakıldığında rekabetin yoğunlaştığı ve pazar paylarının daha dengeli dağıldığı ortamlarda firmaların sahip oldukları farklılaştırıcı iç kaynaklar aracılığıyla uzun vadeli üstünlük sağlayabilecekleri anlaşılmaktadır (Sun vd., 2024, s. 1-8; Mailani, Hulu, Simamora ve Kesuma, 2024, s. 1-15). Daha açık bir ifade ile, dış çevredeki değişkenliklere karşılık içsel yetkinliklerin stratejik biçimde yönetilmesi ve örgüt içi kapasite inşasına öncelik verilmesi, çevresel baskılara karşı sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlayacaktır (Peteraf ve Barney, 2003, s. 309-323; Chen, Michel ve Lin, 2021, s. 1820-1840; Nayak, Bhattacharyya ve Krishnamoorthy, 2022, s. 656-679). Dolayısıyla demir-çelik ana metal sanayi özelinde yapılan analiz, firmaların içsel kapasitelerine odaklanmaları gerektiğini göstermektedir.

Literatürdeki çeşitli ampirik çalışmalar da RBV'nin özellikle bu tür rekabet ortamlarında etkili yaklaşımlar sunduğunu desteklemektedir. Örneğin, Madadipouya (2015, s. 21-30), yoğun rekabet baskısı altında faaliyet gösteren firmaların bilgi teknolojileri altyapısı, insan kaynakları yetkinlikleri ve yenilik yönetimi gibi örgütsel kaynaklara yatırım

yaparak farklılaştıklarını belirtmektedir. Barakat (2023) ise, insan sermayesi ve örgütsel çevikliğin sürdürülebilir rekabet avantajının temel belirleyicileri olduğunu ortaya koymaktadır. Gajdzik ve Wolniak (2021, s. 1-25) ise çelik sektöründe dijitalleşmenin üretim süreçlerinde esneklik ve kaliteyi artırarak kaynak temelli avantajı güçlendirdiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, ArcelorMittal'in XCarb™ dijital dönüşüm stratejisi örnek olarak gösterilebilir. Üretim süreçlerinde yapay zekâ temelli kestirimci bakım sistemleri ve düşük emisyonlu süreç teknolojilerine yatırım yapan şirket hem çevresel sürdürülebilirlik hem de operasyonel verimlilik açısından stratejik kaynaklarını etkin biçimde değerlendirmektedir (ArcelorMittal, 2025a; 2025b; 2025c). Öte yandan Güney Koreli çelik üreticisi POSCO'nun uygulamaları da RBV temelinde desteklenen bir başka örnektir. Şirket, içsel iş birliklerini artırmak ve süreç inovasyonunu kurumsallaştırmak amacıyla örgütsel bariyerleri kaldırmış, ERP sistemleri, Six Sigma metodolojisi ve çapraz fonksiyonlu iş birliği platformlarıyla kurum içi öğrenme ve esnekliğe dayalı stratejik yetkinliklerini geliştirmiştir (Blitz, 2017, s. 26-32).

Öte yandan, RBV'nin uygulanmasında çevresel dinamizm gibi bağlamsal faktörler firmaya özel kaynakların değerini zamanla değiştirebilmekte ve sürdürülebilir rekabet avantajı yaratma sürecini zorlaştırabilmektedir (Gerhart ve Feng, 2021, s. 1796-1819). Bu nedenle RBV'nin çevresel belirsizlik ve dinamik yetkinlikler perspektifi ile birlikte değerlendirilmesi, yaklaşımın statik kalma riskini azaltmakta ve daha çevik strateji geliştirme imkânı sunmaktadır (Lubis, 2022 s. 587-596; Sun vd., 2024, s. 1-8).

Sonuç olarak RBV perspektifinde bakıldığında Türkiye demir-çelik ana metal sanayi firmalarının sahip oldukları teknolojik altyapıyı, üretim verimliliğini, tedarik zinciri yönetimi kapasitelerini ve insan kaynakları yetkinliklerini çevresel değişkenlere uyarlayacak şekilde, dinamik bir yönetim yaklaşımı içerisinde dönüştürmelerinin önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

4.3. Ansoff'un Büyüme Stratejileri Matrisi Çerçevesinde Stratejik Yönelimler

Artan rekabet baskısı altında faaliyet gösteren firmaların, uygun rekabet stratejisini seçme ve mevcut kaynaklarını etkin biçimde yönetme haricinde, büyüme yönelimlerini de çevresel koşullara uygun şekilde belirlemeleri önem arz etmektedir. Bu noktada Ansoff'un Büyüme Stratejileri Matrisi, firmalara mevcut/yeni ürünler ile mevcut/yeni pazarlar üzerinden geliştirilebilecek stratejik hamleleri sistematik biçimde sunan bir çerçeve sağlamaktadır. Bu bağlamda, Matris, pazar penetrasyonu, pazar geliştirme, ürün geliştirme ve çeşitlendirme olmak üzere dört temel stratejiye odaklanmaktadır (Ansoff, 1957, s. 113-124).

Yoğunlaşma koşullarının azaldığını ve pazar paylarının daha eşit dağıldığını gösteren bulgular, ortaya çıkan boşluk ve fırsat alanlarını değerlendirmelerini gerekli kılmaktadır (Ristanti, Arisanti ve Sulistyo, 2024, s. 90-99; Omosa, Muya, Omari ve Momanyi, 2022, s. 279-296; Sari, Putri ve Monica, 2020, s. 104-114). Ayrıca lider firmaların pazar paylarında gözlemlenen düşüşler de Ansoff'un önerdiği stratejik yaklaşımların önemini vurgulamaktadır (Jakšetić, 2020, s. 1; Skalnik, Kipley ve Helm-Stevens, 2022, s. 223-234; Ristanti vd., 2024, s. 90-99).

Pazar geliştirme stratejisi kapsamında, Delphos Insights (2025) ve Dünya Ekonomik Forumu (2025) raporları, Güneydoğu Asya ve Afrika gibi gelişmekte olan bölgelerde

altyapı yatırımları ve temiz enerji açığının demir-çelik üreticileri için stratejik fırsatlar sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu tür gelişmekte olan pazarlara ihracat yoluyla erişim, firmaların ölçek ekonomilerinden yararlanmasına ve pazar risklerini azaltmasına katkı sağlayabilmektedir (Aulakh, Kotabe ve Teegen, 2000, s. 342-361).

Pazar penetrasyonu stratejisi, mevcut pazarda müşteri payını artırmayı, müşteri sadakatini güçlendirmeyi ve ürün kullanım sıklığını yükseltmeyi amaçlamaktadır (Ansoff, 1957, s. 113-124). Ristanti ve diğerleri (2024, s. 90-99), rekabet yoğunluğu yüksek pazarlarda müşteri sadakatinin güçlendirilmesi ve operasyonel verimliliğin artırılması yoluyla pazar payının korunabileceğini vurgulamaktadır. Demir-çelik sektöründe faaliyet gösteren POSCO, bu stratejiyi uygulamada sektörel iş birlikleri yoluyla derinleştirme yaklaşımı sergilemiştir. Şirketin özellikle otomotiv üreticileriyle gerçekleştirdiği teknik ortaklıklar, müşteri ihtiyaçlarına özel çelik ürünleri geliştirme, üretim süreçlerini uyarlama ve nihai ürün performansını artırma gibi yönleriyle, uzun vadeli ticari ilişkilerin temelini oluşturmuştur (Blitz, 2017, s. 26-32).

Ürün geliştirme stratejisi açısından, çelik üreticilerinin yüksek dayanımlı ve hafif alaşımlı ürünler geliştirme çabaları, sektörün inovasyon kapasitesini göstermektedir. Örneğin, Japonya merkezli Nippon Steel firması çarpışma güvenliğini artırmak, asidik, yüksek sıcaklık ve benzeri ortamlarda aşınmayı azaltmak gibi amaçlarla ultra dayanımlı ve hafif çelik alaşımı ürünler geliştirmiştir (Nippon Steel, 2023a; 2023b). Diğer taraftan İsveç menşeili SSAB firmasının, hidrojen bazlı HYBRIT teknolojisi de çevresel sürdürülebilirliği önceleyen ürün çeşitlendirmesi kapsamında sektörde farklılaşma stratejisini başarıyla uyguladığını göstermektedir (SSAB, 2025). Lee ve Kwon (2018, s. 2422-2432) tarafından yapılan araştırma da sanayi sektörlerinde ürün inovasyonunun rekabet yoğunluğuna bağlı olarak pazar payı kazanımında belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Firmaların stratejik ittifaklara yönelmesi özellikle ürün geliştirme süreçlerinde önemli faydalar sağlamaktadır. Strašek ve diğerleri (2020, s. 133-144) stratejik iş birliklerine katılan firmaların açık inovasyon düzeylerinin çeşitlendirilmiş iş birliği ağları yardımıyla arttığını ifade etmiştir. Ayrıca söz konusu firmaların hem çalışan başına katma değer ve net kâr gibi temel performans göstergelerinde sektör ortalamasının üzerinde sonuçlar elde ettiğini hem de ürün yeniliği ve örgütsel gelişim alanlarında fayda sağladığını ortaya koymuştur. Tolettini ve Di Maria (2023, s. 1-23) ise, Endüstri 4.0 teknolojileri ile sürdürülebilirlik stratejilerinin entegrasyonunun, tedarik zinciri dışında kalan aktörlerle ve hatta rakip firmalarla iş birliklerinin oluşmasına olanak tanıyarak firmaların iş modellerinde şaşırtıcı dönüşümlere yol açtığını ileri sürmektedir.

Çeşitlendirme stratejisi ise daha karmaşık ve riskli bir alan olarak değerlendirilmektedir. Pugliese ve diğerleri (2019, s. 1-22), başarılı bir çeşitlendirmenin yalnızca stratejik uyum gösteren alanlara yönelmesi durumunda sürdürülebilir sonuçlar doğurabileceğini ifade etmektedir. Ali ve diğerleri (2016, s. 393-410) ise belli bir seviyeye kadar fayda sağlayan çeşitlendirmenin, bir noktadan sonra negatif etkiler getirmeye başlayacağını öne sürmüştür. Özellikle demir-çelik gibi sermaye yoğun ve uzmanlık gerektiren sektörlerde, çekirdek iş alanından uzaklaşmak firma için verimsizlik ve kaynak kaybı riski doğurabilir. Bu nedenle, çeşitlendirme stratejisinin mevcut yetkinliklerle uyum içerisinde tasarlanması gerekmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye demir-çelik ana metal sanayi firmalarının, Ansoff'un büyüme stratejileri doğrultusunda inovatif ürün geliştirme ve sürdürülebilirlik faaliyetlerine hız vermeleri, dış pazarlara açılmaları ve stratejik uyum gözeten çeşitlendirme hamleleri gerçekleştirmeleri, artan rekabet baskısı ve Entropi artışının işaret ettiği fırsat boşlukları karşısında önemli stratejik avantajlar sunabilecektir.

4.4. Rekabetçi Ortamda Tamamlayıcı Stratejik Yönelimler: Belirsizlik, Dinamik Yetkinlik ve Sürdürülebilirlik

Her geçen gün daha hızlı ve ani değişimlerin yaşandığı küresel ortamda piyasaların ve aktörlerin birbirine bağlı olması, değişimlerin farklı sektör ve coğrafyalar arasında yayılmasına neden olmakta, dolayısıyla şirketlere zorluk ve fırsatları bir arada getirmektedir (Niehaus, Hansen, Mocan ve Barmayoun, 2023, s. 1-12). Özellikle COVID-19 gibi kriz dönemlerinin yaşandığı global arenada, veya doğası gereği belirsizlik ve volatilite düzeyinin genellikle yüksek olduğu gelişmekte olan piyasalarda, şirketlerin çoklu stratejileri bir arada değerlendirmesi önem arz etmektedir (Sharma vd., 2020, s. 188-192; Demir ve Angwin, 2021, s. 282-313).

Çalışmada elde edilen HHI ve CR değerlerindeki belirgin gerileme ve Entropi Endeksi'ndeki artış, Türkiye demir-çelik sektöründe yapısal değişimlerin meydana geldiğini, dolayısıyla firmaların belirsizlik ortamında dinamik yetkinlikler geliştirme ve sürdürülebilirlik temelli dönüşümlere yönelme gerekliliğini desteklemektedir.

Bu bağlamda Çevresel Belirsizlik Teorisi, firmaların faaliyet gösterdiği çevrenin karmaşıklığı, dinamizmi ve öngörülemezliği arttıkça, stratejik karar alma süreçlerinin daha karmaşık ve riskli hale geldiğini savunmaktadır (Milliken, 1987, s. 133-143). Belirsizliğin yüksek olduğu ortamlarda, firmaların çevresel sinyalleri doğru okuyabilme ve hızlı tepki verebilme kabiliyetleri, hayatta kalma ve rekabet avantajı sağlama açısından kritik önem taşımaktadır (Koç vd., 2022, s. 1-18; Çakmak, 2023, s. 67-87; Haarhaus ve Liening, 2020, s. 1-15). Çevresel belirsizlik altında firmaların başarı şansı ise mevcut kaynaklarını yönetmenin yanı sıra çevre koşullarına göre yeniden yapılanma ve dönüşme kapasitelerine bağlıdır (Chen ve Tian, 2022, s. 184-193; Goumagias, Fernandes, Nucciarelli ve Li, 2022, s. 78-91).

Bu bağlamda Dinamik Yetkinlikler yaklaşımı, firmaların mevcut kaynaklarını çevre koşullarına göre yeniden yapılandırarak değişime hızla uyum sağlayabilmelerine odaklanmaktadır. Örneğin, Chen ve Zheng (2022, s. 1-20), sektörler arası volatilitenin yüksek olduğu pazarlarda dinamik yetkinliklerin, özellikle inovasyon kabiliyeti ve örgütsel öğrenme hızının, rekabet avantajı üzerinde belirleyici olduğu gösterilmiştir. Benzer şekilde Ahammad, ve arkadaşları (2021, s. 1-13), belirsiz ortamlarda stratejik çevikliğin firmaların uzun vadeli performansını artırdığını öne sürmüştür.

Diğer taraftan, çevresel belirsizlik ortamında aşırı değişim çabalarının örgütsel bütünlük üzerinde olumsuz etkilere sebep olabileceğine de dikkat edilmelidir. Nitekim Peng ve arkadaşları (2019, s. 1-15), dinamik yetkinliklerin aşırı kullanımı durumunda firmaların stratejik tutarlılığı kaybedebileceği ve kaynak israfına yol açabileceğini belirtmiştir. Söz konusu riske rağmen, özellikle hızlı değişen sektörlerde, çevresel değişime adaptasyon kapasitesinin hayatta kalmak ve büyümek için vazgeçilmez bir stratejik gereklilik olduğu genel olarak kabul edilmektedir (Haarhaus ve Liening, 2020, s. 1-15; Sun vd., 2024, s. 1-8).

Dış çevre adaptasyonu bağlamında gelişen trendlere uyum sağlamak önem arz eden diğer bir unsurdur (Granig ve Hilgarter, 2020, s. 525-544). Dolayısıyla şirketleri çeşitli açılardan ilgilendiren sürdürülebilirlik ve dijital dönüşüm stratejileri de değerlendirilmelidir (Chen ve Tian, 2022, s. 184-193; Yucel ve Yucel, 2024, s. 1-19). Bu noktada Endüstri 4.0 teknolojileri ile sürdürülebilirlik stratejilerinin entegrasyonunun sağladığı faydalar önemli mesajlar vermektedir (Tolettini ve Di Maria, 2023, s. 1-23). Nitekim demir çelik sektöründeki POSCO, başta Finex teknolojisi olmak üzere çevre odaklı inovasyon stratejileri kapsamındaki çeşitli uygulamaları ile gerek emisyon azaltımı, gerek maliyetlerin düşürülmesi, gerekse özel yatırım ve devlet teşviklerinden faydalanma gibi faydalar elde etmiştir (Blitz, 2017, s. 26-32).

Türkiye'deki önde gelen demir-çelik üreticilerinin (2023 yılı itibarıyla CR_8 kapsamındaki firmalar) kamuya açık güncel raporları incelendiğinde, sürdürülebilirlik alanında küresel eğilimlerle giderek daha fazla uyum sağlandığı görülmektedir. Bu kapsamda, emisyon azaltım hedeflerinin benimsenmesi ve ZEROSTEEL projesi gibi uluslararası girişimlere katılım örnek olarak gösterilebilir (Erdemir, 2024, s. 123; Tosyalı Holding, 2022, s. 61-89). Ancak, SSAB'nin HYBRIT projesi (SSAB, 2022) veya ArcelorMittal'in XCarb girişimi (ArcelorMittal, n.d.-b) gibi küresel lider firmaların ortaya koyduğu dönüşüm ölçeğindeki teknolojik hamlelerle karşılaştırıldığında, Türk firmalarının henüz benzer ölçekte ve etki düzeyinde projeler açıkladıkları görülmemektedir. Bu nedenle, Türk demir-çelik firmaları açısından ileri düzey sürdürülebilir teknolojilerinin benimsenmesi, uluslararası rekabet gücünün artırılması açısından önemli stratejik gelişim alanları bulunmaktadır.

Sonuç itibariyle, artan çevresel belirsizlik ve yoğunlaşan rekabet baskısı altında, Türkiye demir-çelik ana metal sanayi firmalarının mevcut kaynaklarını çevik biçimde yapılandırma, yönlendirme ve dönüştürme kapasitesiyle hareket etmeleri gerekmektedir. Bu nedenle firmaların dinamik yetkinliklerini geliştirmeleri, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik eksenlerinde stratejik pozisyon almaları rekabetçi kalabilmeleri açısından kritik bir gereklilik haline gelmektedir.

4.5. Çalışmanın Sınırlılıkları ve İleriki Çalışmalara Yönelik Öneriler

Bu çalışma, Türkiye demir-çelik ana metal sanayi özelinde 2019-2023 dönemine ait üretimden satış verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın çerçevesinin dağılmaması açısından bazı yönler kapsam dışı bırakılmıştır:

- Çalışmada yalnızca üretimden satış verileri dikkate alınmış, yatırım, ihracat ve Ar-Ge harcamaları gibi göstergeler kapsam dışında bırakılmıştır. Bu tercih, analizde odaklanmayı sağlamakla birlikte bulguların yalnızca üretim performansına dayalı rekabet yapısıyla sınırlı kalmasına neden olmuştur.
- Analiz, mevcut piyasa yapısını görebilmek adına beş yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Ancak bu durum uzun vadeli yapısal değişimlerin izlenmesini sınırlamaktadır.
- Çalışma, ana metal sanayi alt sektörlerinden yalnızca demir-çelik üretimine odaklanmıştır. Alüminyum, bakır gibi diğer ana metaller dışarıda bırakılmıştır.
- Çalışmada Beş Güç Modeli, Kaynaklara Dayalı Görüş (RBV), Ansoff'un Büyüme Stratejileri ve Dinamik Yetkinlikler Yaklaşımları kullanılmıştır. Ancak Stakeholder Theory, Institutional Theory veya CSR gibi diğer potansiyel çerçeveler kapsam dışı kalmıştır.

Çalışmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurulduğunda, ileriki araştırmalar için çeşitli geliştirme alanları önerilebilir. İlk olarak, dış ticaret hacmi ve AR-GE harcamaları gibi farklı veri türlerinin analize dahil edilmesi, firmalar üzerinde çok boyutlu inceleme ile mevcut durumun daha net görülebilmesine yardımcı olabilecektir. Diğer taraftan, belirli demir-çelik firmalarına yönelik derinlemesine vaka analizleri ile niteliksel değerlendirmeler yapılması da sektör dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır. Ayrıca, diğer ana metal sanayi sektörleri (örneğin alüminyum, çinko) ya da farklı ülke örnekleriyle karşılaştırmalı biçimde çalışmalar, farklı sektörlerdeki dinamiklerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kullanılan teorik yaklaşımlar haricinde paydaş yönetimi, kurumsal sosyal sorumluluk ve yönetişim temelli kuramsal çerçevelerin değerlendirilmesi de daha bütüncül bir bakış açısına sahip olabilmek adına önem arz etmektedir. Son olarak, demir-çelik sektöründeki firmalara yönelik vaka analizlerinin gerçekleştirilmesi, firmaların stratejik yönelimlerini anlamaya yönelik daha derin bilgiler sunabilecektir.

Bu bağlamda, stratejik yönetim literatürüne teorik perspektiflerle daha bütünleşik bir bakış açısı sunan bu çalışmanın, gelecekte farklı sektör ve coğrafyalarda gerçekleştirilecek benzer analizlere metodolojik ve kavramsal bir zemin oluşturması beklenmektedir. Böylece stratejik yönelimlerin sektörel bağlamda nasıl şekillenmesi gerektiğine dair literatürde daha derinlemesine bir anlayış geliştirilebilecektir.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye demir-çelik ana metal sanayi sektöründe 2019-2023 dönemine ait üretimden satış verileri üzerinden sektörel yoğunlaşma düzeyini analiz ederek artan rekabet baskısını stratejik yönetim kuramları çerçevesinde değerlendirmiştir. Analizler, sektördeki yoğunlaşma seviyesinin düşük olduğunu, rekabetin zaman içinde yaygınlaştığını ve lider firmaların pazar paylarının görece azaldığını göstermektedir. Söz konusu durum, firmaları farklılaşma, inovasyon ve uluslararası açılım gibi daha çevik stratejilerle pozisyon almaya yöneltmektedir. HHI ve CR değerlerindeki gerileme ile Entropi Endeksi'ndeki artışın işaret ettiği bu yapısal değişimler, firmaların farklılaşma, kaynaklarını etkin biçimde kullanma, büyüme opsiyonlarını değerlendirme ve dinamik yetkinliklerini güçlendirme gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada Porter'ın Beş Güç Modeli başta olmak üzere RBV, Ansoff'un Büyüme Stratejileri ve Dinamik Yetkinlikler bütüncül biçimde entegre edilmiştir. Bu sayede Wójcik (2015, s. 83-107) ve Kruse, Mueller-Using ve Wedemeier (2024, s. 1-26) tarafından dile getirilen teorik entegrasyon eksikliği kısmen giderilmiş, sektörel yoğunlaşmanın firma stratejileri üzerindeki etkisi ikincil faaliyetlerden arındırılmış veri ile desteklenmiştir.

Uygulayıcılar açısından çalışma, ihracat stratejileri (Aulakh vd., 2000, s. 342-361; Pudjiarti ve Darmanto, 2020, s. 575-584), müşteri odaklı ürün geliştirme ve sürdürülebilirlik temelli farklılaşma (SSAB, 2025.; Blitz, 2017, s. 26-32), stratejik uyum gözeten çeşitlendirme (Ali vd., 2016, s. 393-410; Pugliese vd., 2019, s. 1-22) ve dinamik yetkinliklerin inşası (Ahammad vd., 2021, s. 1-13; Chen ve Zheng, 2022, s. 1-20) gibi yönelimlerin kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma hem stratejik yönetim

teorilerinin çoklu perspektiften kullanımına katkı sağlamakta hem de Türkiye demir-çelik sektörü özelinde uygulayıcılara stratejik kararlar için kapsamlı bir değerlendirme zemini sunmaktadır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma ikincil veriler kullanılarak hazırlanmış olup etik kurul izni gerektirmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This study was conducted using secondary data and does not require ethics committee approval. *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cite*.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Ahammad, M. F., Basu, S., Munjal, S., Clegg, J., & Shoham, O. B. (2021). Strategic agility, environmental uncertainties and international performance: The perspective of Indian firms. *Journal of World Business*, *56*(4), 101218.

Ahmad, A. A., & Habibah, S. N. (2021). Market structure and determinants of firm profitability on general insurance industry in Indonesia. *Studies in Business and Economics*, *16*(1), 26-41.

Ali, S., Haider Hashmi, S., & Mehmood, T. (2016). Corporate diversification and firm performance: An inverted U-shaped hypothesis. *International Journal of Organizational Leadership*, *5*(4), 393-410.

Ameer, R., & Othman, R. (2020). Industry structure, R&D intensity, and performance in New Zealand: New insight on the Porter hypothesis. *Journal of Economic Studies*, *47*(1), 91-110.

Angelidis, G., Ioannidis, E., Makris, G., Antoniou, I., & Varsakelis, N. (2020). Competitive conditions in global value chain networks: An assessment using entropy and network analysis. *Entropy*, *22*(10), 1068.

Ansoff, H. I. (1957). Strategies for diversification. *Harvard Business Review*, 35(5), 113-124.

ArcelorMittal. (2025a). XCarb™: Sustainable steel. Erişim adresi (27 Nisan 2025): https://corporate.arcelormittal.com/about/research-and-development/leveraging-the-digital-economy

ArcelorMittal. (2025b). XCarb™: Sustainable steel. Erişim adresi (27 Nisan 2025): https://projects.arcelormittal.com/energy/sustainability/xcarb

ArcelorMittal. (2025c). XCarb™ Innovation fund. Erişim adresi (27 Nisan 2025): https://corporate.arcelormittal.com/climate-action/xcarb/xcarb-innovation-fund

Attaran, M. (1986). Industrial diversity and economic performance in US areas. *The Annals of Regional Science*, *20*(2), 44-54.

Aulakh, P. S., Kotabe, M., & Teegen, H. (2000). Export strategies and performance of firms from emerging economies: Evidence from Brazil, Chile, and Mexico. *Academy of Management Journal, 43*(3), 342-361.

Azevedo, A., Jugdev, K., & Mathur, G. (2022). The impact of organizational support for the project management process on project and firm performance. *International Journal of Managing Projects in Business,* 15(7), 1013-1031.

Barakat, N. (2023). *The relationship between organizational agility, human resources, and competitive advantage* (Doktora tezi, Lorraine Üniversitesi, Fransa). HAL Archives. Erişim adresi: https://theses.hal.science/tel-04001997v1

Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120.

Becerra, M., Markarian, G., & Santalo, J. (2020). The effect of import competition on product diversification revisited. *Strategic Management Journal*, *41*(11), 2126-2152.

Besanko, D., Dranove, D., Shanley, M., & Schaefer, S. (2012). *Economics of strategy* (6th ed.). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.Wiley.

Blitz, A. (2017). Lessons from the steel industry: If you can't compete on price, innovate your way to value-added differentiation. *Strategy & Leadership*, *45*(5), 26-32. https://doi.org/10.1108/SL-07-2017-0070

Burford, N., Shipilov, A. V., & Furr, N. R. (2022). How ecosystem structure affects firm performance in response to a negative shock to interdependencies. *Strategic Management Journal*, *43*(1), 30-57.

Chen, H., & Tian, Z. (2022). Environmental uncertainty, resource orchestration and digital transformation: A fuzzy-set QCA approach. *Journal of Business Research*, *139*, 184-193.

Chen, J., & Zheng, L. (2022). Influence of organizational learning and dynamic capability on organizational performance of human resource service enterprises. *Frontiers in Psychology*, *13*, 889327.

Chen, M. J., & Miller, D. (2012). Competitive dynamics: Themes, trends, and a prospective research platform. *Academy of management annals,* 6(1), 135-210.

Chen, M. J., Michel, J. G., & Lin, W. (2021). Worlds apart? Connecting competitive dynamics and the resource-based view of the firm. *Journal of Management, 47*(7), 1820-1840.

Christensen, M., Knudsen, T., Nash, U. W., & Stieglitz, N. (2020). Industry competition and firm conduct: Joint determinants of risk-return relations. *Strategic Management Journal*, *41*(12), 2315-2338.

Coffin, D. A. (2003). The state of steel. *Indiana Business Review*, *78*(1), 1-6. Erişim adresi: https://www.ibrc.indiana.edu/ibr/2003/spring/article1.html

Çakmak, Z. (2023). Adapting to environmental change: The importance of organizational agility in the business landscape. *Florya Chronicles of Political Economy*, *9*(1), 67-87.

Delphos Insights. (2025). Infrastructure investment 2025: Top emerging market opportunities. Erişim adresi (28 Nisan 2025): https://delphos.co/news/blog/infrastructure-investment-2025-top-emerging-market-opportunities

Demir, R., & Angwin, D. (2021). Multidexterity: Combining competing business models in transforming economies. *Management and Organization Review*, 17(2), 282-313.

Dilek, S., & Konak, A. (2022). Kuzey Afrika ülkelerinin ithalatında kaynak ülke çeşitlendirmesinin yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman endeksi aracılığıyla ölçümü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 18(1), 1-16.

Elango, B., & Dhandapani, K. (2020). Does institutional industry context matter to performance? An extension of the institution-based view. *Journal of Business Research*, *115*, 139-148.

Erdemir. (2024). Entegre faaliyet raporu. (2024). Erişim adresi: https://www.erdemir.com.tr/storage/uploads/2025/03/05ad962f63a4d47bb4256188401167eb.pdf

Ergün, Ü. R. (2023). Türkiye'nin politik küreselleşmesinde demir çelik sektörünün rolü: Yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(4), 252-267.

Ersöz, T., Düğenci, M., Ünver, M., & Eyiol, B. (2015). Demir çelik sektörüne genel bir bakış ve beş milyon ton üstü demir çelik ihracatı yapan ülkelerin kümeleme analizi ile incelenmesi. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, *4*(2), 75-90.

Gajdzik, B., & Wolniak, R. (2021). Digitalisation and innovation in the steel industry in Poland—Selected tools of ICT in an analysis of statistical data and a case study. *Energies*, *14*(11), 3034.

Gerhart, B., & Feng, J. (2021). The resource-based view of the firm, human resources, and human capital: Progress and prospects. *Journal of management*, *47*(7), 1796-1819.

Goumagias, N., Fernandes, K. J., Nucciarelli, A., & Li, F. (2022). How to overcome path dependency through resource reconfiguration. *Journal of Business Research*, *145*, 78-91.

Granig, P., & Hilgarter, K. (2020). Organisational resilience: A qualitative study about how organisations handle trends and their effects on business models from experts' views. *International Journal of Innovation Science*, *12*(5), 525-544.

Haarhaus, T., & Liening, A. (2020). Building dynamic capabilities to cope with environmental uncertainty: The role of strategic foresight. *Technological Forecasting and Social Change*, *155*, 120033.

Hafezi, R., Wood, D. A., Akhavan, A. N., & Pakseresht, S. (2020). Iran in the emerging global natural gas market: A scenario-based competitive analysis and policy assessment. *Resources Policy*, *68*, 101790.

Herfindahl, O. C. (1950). *Concentration in the U.S. steel industry* (Doktora tezi, Columbia University, New York). Erişim adresi: https://archive.org/details/herfindahl-concentration-in-the-steel-industry-1950-publish/page/n29/mode/2up .

Hirschman, A. O. (1980). *National power and the structure of foreign trade* (Expanded ed.). Berkeley, California: University of California Press. (Original work published 1945)

HYBRIT Development (2025). HYBRIT Demonstrationdemonstration. Erişim adresi (28 Nisan 2025): https://www.hybritdevelopment.se/en/hybrit-demonstration/

Isabelle, D., Horak, K., McKinnon, S., & Palumbo, C. (2020). Is Porter's Five Forces Framework Still Relevant? A study of the capital/labour intensity continuum via mining and IT industries. *Technology Innovation Management Review*, *10*(6), 28-41.

ISO (2025a). Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu. Erişim adresi (1 Nisan 2025): https://iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu

ISO (2025b). Türkiye'nin ikinci 500 büyük sanayi kuruluşu. Erişim adresi (1 Nisan 2025): https://iso500.org.tr/ikinci-500-buyuk-sanayi-kurulusu

İstanbul Maden İhracatçıları Birliği [İMİB]. (2020). *Demir-çelik sektör analizi raporu*. Erişim adresi: https://imib.org.tr/wp-content/uploads/demir.pdf

Jakšetić, A. (2020). *Strateške opcıje: Razvojnı vektorı ıgora ansoffa* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Polytechnic of Sibenik. Management). Šibenik: Veleučilište u Šibeniku. Preuzeto. Erişim adresi: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:143:694499

Kayacı, B., & Kanten, P. (2024). Örgütsel çevikliğin öncülleri: Proaktif kişilik, bilişsel esneklik, örgütsel öğrenme. *Troy Academy*, *9*(2), 155-175.

Khairurrahman, A. L., Badriah, L. S., Sambodo, H., Rahajuni, D., Kadarwati, N., Pudjianto, H., ... & Priyono, R. (2023). Informative ındustrial analytic for effective retail business performance: A Case of emerging economy. *WSEAS Transactions on Systems*, *22*, 170-179.

Kim, W. C., & Mauborgne, R. (2005). *Blue ocean strategy: How to create uncontested market space and make the competition irrelevant.* Boston, MA: Harvard Business School Press.Harvard Business School Press.

Koca, M. A. (2008). *Türk demir çelik sanayii için strateji önerileri: Bütünleşme ve ortak girdi temini* (Planlama Uzmanlığı Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı). Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Turk-Demir-Celik-Sanayii-Icin-Strateji-Onerileri-Butunlesme-ve-Ortak-Girdi-Temini-Mehmet-Akif-Koca.pdf

Koç, E., Delibaş, M. B., & Anadol, Y. (2022). Environmental uncertainties and competitive advantage: A sequential mediation model of supply chain integration and supply chain agility. *Sustainability*, *14*(14), 8928.

Kohnová, L., & Salajová, N. (2023). Re-thinking Industry 4.0 effect on competitive forces: Empirical study on innovation. *Sustainability*, *15*(3), 2637.

Konak, A., & Kamacı, A. (2019). Effects of ıron-steel sector on global competıtıon, economıc growth and unemployment. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *26*(1), 49-70.

Kruse, M., Mueller-Using, S., & Wedemeier, J. (2024). Sectoral specialization and productivity in European metropolitan regions: empirical insights and policy implications. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 1-26.

Kvålseth, T. O. (2018). Relationship between concentration ratio and Herfindahl-Hirschman index: A re-examination based on majorization theory. *Heliyon*, *4*(10).

Kvålseth, T. O. (2022). Cautionary note about the Herfindahl-Hirschman Index of market (industry) concentration. *Contemporary Economics*, *16*(1), 51-60.

Lee, S., & Kwon, Y. (2018). How does the competitive intensity affect the firm's product strategies? K. S. Soliman (Ed.), *Proceedings of the 31st International Business Information Management Association Conference (IBIMA)* (s. 2422-2432) içinde. IBIMA Publishing.

Leonidou, L. C., Palihawadana, D., Aykol, B., & Christodoulides, P. (2022). Effective small and medium-sized enterprise import strategy: Its drivers, moderators, and outcomes. *Journal of International Marketing*, *30*(1), 18-39.

Ljubownikow, G., & Ang, S. H. (2020). Competition, diversification and performance. *Journal of Business Research*, *112*, 81-94.

Lubis, N. W. (2022). Resource Based View (RBV) in improving company strategic capacity. *Research Horizon*, *2*(6), 587-596.

Madadipouya, K. (2015). A review on the strategic use of IT applications in achieving and sustaining competitive advantage. *International Journal of Managing Public Sector Information and Communication Technologies (IJMPICT)*, *6*(2), 21-30. https://doi.org/10.5121/ijmpict.2015.6202

Mailani, D., Hulu, M. Z. T., Simamora, M. R., & Kesuma, S. A. (2024). Resource-based view theory to achieve a sustainable competitive advantage of the firm: Systematic literature review. *International Journal of Entrepreneurship and Sustainability Studies*, *4*(1), 1.

Milliken, F. J. (1987). Three types of perceived uncertainty about the environment: State, effect, and response uncertainty. *Academy of Management review*, *12*(1), 133-143.

Mitra, P., & Roy, D. (2010). *Global competitiveness in the steel industry*. Asia-Pacific Journal of Management Research and Innovation, 6(4), 12-17. https://doi.org/10.1177/097324701000600416

Morikawa, M. (2021). Price competition vs. quality competition: Evidence from firm surveys. *Journal of Economics and Business*, *116*, 106007.

Murphy, R., & Seriki, O. (2021). The impact of environmental turbulence on the strategic decision-making process in Irish quantity surveying (QS) professional service firms (PSFs). *Construction Management and Economics*, *39*(9), 739-758.

Narayanan, V. K., & Fahey, L. (2005). The relevance of the institutional underpinnings of Porter's five forces framework to emerging economies: An epistemological analysis. *Journal of Management Studies*, *42*(1), 207-223.

Nayak, B., Bhattacharyya, S. S., & Krishnamoorthy, B. (2023). Integrating the dialectic perspectives of resource-based view and industrial organization theory for competitive advantage-a review and research agenda. *Journal of Business & Industrial Marketing*, *38*(3), 656-679.

Niehaus, M., Hansen, K., Mocan, M., & Barmayoun, D. (2023). Unraveling successful company organizations: a research design to explore strategies for thriving amid market turbulence. *Administrative Sciences*, *13*(9), 204.

Nippon Steel (2023a). NSafe-Hull. Erişim adresi (28 Nisan 2025): https://www.nipponsteel.com/product/catalog_download/pdf/A103en.pdf

Nippon Steel (2023b). Corrosion-resistant Steel Plates. Erişim adresi (28 Nisan 2025): https://www.nipponsteel.com/product/catalog_download/pdf/A110en.pdf

Omosa, H. M., Muya, J., Omari, S., & Momanyi, C. (2022). Role of product diversification strategy on performance of selected tea factories *in Kenya. International Academic Journal of Innovation, Leadership and Entrepreneurship*, 2(2), 279-296.

Peng, M. Y. P., Zhang, Z., Yen, H. Y., & Yang, S. M. (2019). Dynamic capabilities and firm performance in the high-tech industry: quadratic and moderating effects under differing ambidexterity levels. *Sustainability*, *11*(18), 5004.

Peteraf, M. A., & Barney, J. B. (2003). Unraveling the resource-based tangle. *Managerial and Decision Economics,* 24(4), 309-323. https://doi.org/10.1002/mde.1126

Petrov, I. (2021). Entropy and hierarchy of competition in the World semiconductor market during COVID-19 pandemics. *2021 International Conference Automatics and Informatics (ICAI)* içinde (s. 389-392). New York, NY: IEEE. https://doi.org/10.1109/ICAI52893.2021.9639441

Porter, M. E. (1980). *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. New York: Free Press.

Pudjiarti, E. S. & Darmanto, S. (2020). Interactive control capability, effective organizational learning and firm performance: An empirical study of milling and metal industry in Tegal. *Management Science Letters*, *10*(3), 575-584.

Pugliese, E., Napolitano, L., Zaccaria, A., & Pietronero, L. (2019). Coherent diversification in corporate technological portfolios. *PloS one*, *14*(10), e0223403.

Ristanti, R., Arisanti, Y., & Sulistyo, A. (2024). Peningkatan daya saing UMKM dalam menembus pasar ekspor. *PANUNTUN (Jurnal Budaya, Pariwisata, dan Ekonomi Kreatif)*, *1*(2), 90-99.

Rodríguez-Castelán, C., López-Calva, L. F., & Barriga-Cabanillas, O. (2023). Market concentration, trade exposure, and firm productivity in developing countries: Evidence from Mexico. *World Development*, *165*, 106199.

Sari, R. P., Putri, A. A., & Monica, A. M. (2020). External competition strategy analysis and blue ocean strategy using strategy management approaches. Relevance: Journal of Management and Business, 3 (2), 104-114.

Scherer, F. M. (1980). *Industrial Market Structure and Economic Performance*. Houghton Mifflin.

Sharma, P., Leung, T. Y., Kingshott, R. P., Davcik, N. S., & Cardinali, S. (2020). Managing uncertainty during a global pandemic: An international business perspective. *Journal of business research*, 116, 188-192.

Shaurav, K., & Rath, B. N. (2023). Market concentration, diversification and firm's performance in the case of Indian chemical industry. *Science, Technology and Society*, *28*(1), 128-144.

Shchelokova, S. V., & Vertogradov, V. A. (2021). SV matrix: Strategic competitive analysis tool based on the dominance level. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 6: Ekonomika= Moscow University Economics Bulletin*, *6*, 137-162.

Skalnik, P., Kipley, D., & Helm-Stevens, R. (2022). Ansoff's Strategic Turbulence Model: Why It's Important to Marketing Strategy. *Archives of Business Research*, (10/2).

SSAB (2025). A new revolutionary steelmaking technology. Erişim adresi (28 Nisan 2025): https://www.ssab.com/en-us/fossil-free-steel/insights/hybrit-a-new-revolutionary-steelmaking-technology

Strašek, A., Pušavec, F., & Likar, B. (2020). Open innovation and business performance improvement in strategic business alliances. *Management: Journal of Contemporary Management Issues*, *25*(1), 133-144.

Sun, W., Chen, K., & Mei, J. (2024). Integrating the Resource-Based View and Dynamic Capabilities: a Comprehensive Framework for Sustaining Competitive Advantage in Dynamic Markets. *EPRA International Journal of Economic and Business Review*, *12*(9), 1-8.

Tanusondjaja, A., Dunn, S., & Miari, C. (2021). Examining manufacturer concentration metrics in consumer packaged goods. *International Journal of Market Research*, *63*(4), 471-493.

TCMB. Gösterge niteliğindeki merkez bankası kurları. Erişim adresi (26 Nisan 2025): https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html

Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic management journal*, *18*(7), 509-533.

Tolettini, L., & Di Maria, E. (2023). The impact of industry 4.0 on the steel sector: paving the way for a disruptive digital and ecological transformation. *Recycling*, *8*(4), 55.

Topcu, B.A. & Sarıgül, S.S. (2019). Türkiye demir çelik sektörü ihracatının yoğunlaşma analizi. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, *5*(17) 517-524.

Tosyalı Holding. (2024). Tosyalı holding sürdürülebilirlik raporu 2022. Erişim adresi: https://www.tosyaliholding.com.tr/uploads/file/78204e6a789e90e5d3414903d5de94dd-1722604935243.pdf

U.S. Department of Justice & Federal Trade Commission. (2010). *Horizontal merger guidelines*. Erişim adresi: https://www.justice.gov/atr/horizontal-merger-guidelines-08192010

Van Dam, I., Wood, B., Sacks, G., Allais, O., & Vandevijvere, S. (2021). A detailed mapping of the food industry in the European single market: Similarities and differences in market structure across countries and sectors. *International journal of behavioral nutrition and physical activity*, *18*(1), 54.

Widuri, R., & Sutanto, J. E. (2019). Differentiation strategy and market competition as determinants of earnings management. K. S. Soliman (Ed.), *Proceedings of the 3rd International Conference on Tourism, Economics, Accounting, Management, and Social Science (TEAMS 2018)* (s. 171-176) içinde. Paris: Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/teams-18.2019.30

Wójcik, P. (2015). Exploring links between dynamic capabilities perspective and resource-based view: A literature overview. *International Journal of Management and Economics*, *45*(1), 83-107.

World Economic Forum. (2025). Accelerating clean energy ınvestment in emerging economies. Erişim adresi: https://www.weforum.org/stories/2025/04/unlocking-clean-energy-investment-in-emerging-markets

Yaşar, M., & Kiracı, K. (2017). Market share, the number of competitors and concentration: An empirical application on the airline industry. *V. Anadolu International Conference in Economics* (s. 1-10) içinde. Eskişehir, Türkiye.

Yucel, M., & Yucel, S. (2024). Environmental, Social, and Governance (ESG) Dynamics in the Energy Sector: Strategic Approaches for Sustainable Development. *Energies*, *17*(24), 6291. https://doi.org/10.3390/en17246291

Yucel, S., Dilek, S., & Yucel, M. (2025). concentration analysis of Türkiye's light commercial vehicle sector: a strategic approach to market dominance. *Sosyoekonomi*, 33(65), 153-168. https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2025.03.08

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 2012-2032 | Araştırma Makalesi

Afet Yönetiminde Yapay Zekâ Destekli İnsansız Hava Araçlarının Rolü

Bülent Yıldız [1]

Öz

Afetler, doğa olaylarının veya insan kaynaklı tehlikelerin kontrolsüz biçimde ortaya çıkmasıyla oluşan, geniş çaplı can, mal ve çevre kayıplarına yol açan olaylardır. Depremler, seller, orman yangınları, teknolojik kazalar ve nükleer sızıntılar gibi afetler, hem ani müdahale gerektiren durumlar yaratmakta hem de uzun vadeli sosyal ve ekonomik etkiler doğurmaktadır. Artan kentleşme, iklim değişikliği, nüfus yoğunluğu ve çevresel bozulma gibi etkenler, bu afetlerin hem sıklığını hem de şiddetini artırmaktadır. Bu nedenle, afet yönetiminin yalnızca geleneksel yöntemlere dayalı olarak yürütülmesi artık yeterli olmamakta; yeni nesil teknolojik çözümlerin entegrasyonu kaçınılmaz hâle gelmektedir. Bu çalışma, afet yönetimi süreçlerinde yapay zekâ (YZ) destekli insansız hava araçlarının (İHA) sunduğu katkıları incelemeyi ve bu teknolojilerin farklı afet türlerine göre kullanım olanaklarını çok boyutlu bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada literatür taramasına dayalı nitel yöntem kullanılmış, ulusal ve uluslararası kaynaklar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. YZ destekli İHA'ların afetin hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarında üstlendiği roller; operasyonel avantajlar, sınırlılıklar ve uygulama örnekleri üzerinden ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, bu teknolojilerin özellikle afetin ilk 72 saati gibi kritik zaman diliminde arama-kurtarma, hasar tespiti, malzeme ulaştırma, tehlikeli bölgelere erişim sağlama, gerçek zamanlı veri toplama ve iletişim kurma gibi görevlerde hızlı ve etkili çözümler sunduğunu ortaya koymaktadır. Gerçek zamanlı görüntüleme, hasar tespiti, arama-kurtarma desteği, tehlikeli alanlara erişim, malzeme ulaştırma, iletişim ağlarının kurulması ve riskli bölgelerin haritalanması gibi görevlerde önemli katkılar sunduğu belirlenmiştir. Ayrıca YZ; büyük veri analitiği, makine öğrenmesi, derin öğrenme ve uzaktan algılama sistemleriyle afet tahmini, erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi ve kaynakların önceliklendirilmesi gibi kritik karar destek süreçlerine entegre olmaktadır. Bu teknolojilerin birlikte kullanımı, afet yönetiminde yalnızca teknik bir kolaylık değil, aynı zamanda stratejik bir paradigma değişimini temsil etmektedir. Çalışma, karar vericilere yönelik somut öneriler geliştirerek politika, eğitim, mevzuat ve teknik kapasite alanlarında çok paydaşlı bir dönüşüm ihtiyacına dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet Yönetimi, Yapay Zekâ, İnsansız Hava Araçları, Erken Uyarı Sistemleri, Büyük Veri, Müdahale Stratejileri.

Yıldız, B. (2025). Afet Yönetiminde Yapay Zekâ Destekli İnsansız Hava Araçlarının Rolü. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 2012-2032. https://doi.org/10.15869/itobiad.1706168

Geliş Tarihi	25.05.2025
Kabul Tarihi	11.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

1 Doçent Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Kastamonu, Türkiye, byildiz@kastamonu.edu.tr ORCID:0000-0002-5368-2805

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 2012-2032 | Research Article

The Role of Artificial Intelligence Supported Unmanned Aerial Vehicles in Disaster Management

Bülent Yıldız [1]

Abstract

Disasters are events caused by the uncontrolled occurrence of natural phenomena or man-made hazards, leading to large-scale loss of life, property and environment. Disasters such as earthquakes, floods, forest fires, technological accidents and nuclear leaks create situations that require immediate intervention and have long-term social and economic impacts. Factors such as increasing urbanisation, climate change, population density and environmental degradation increase both the frequency and severity of these disasters. Therefore, it is no longer sufficient to carry out disaster management based only on traditional methods; integration of new generation technological solutions becomes inevitable. This study aims to examine the contributions of artificial intelligence (AI)-supported unmanned aerial vehicles (UAVs) in disaster management processes and to evaluate the possibilities of using these technologies according to different types of disasters from a multidimensional perspective. In the study, qualitative method based on literature review was used and national and international sources were analysed comparatively. The roles of AI-supported UAVs in disaster preparedness, response and recovery phases are discussed through operational advantages, limitations and application examples. The findings reveal that these technologies offer fast and effective solutions in tasks such as search and rescue, damage assessment, material delivery, access to hazardous areas, real-time data collection and communication, especially in critical time periods such as the first 72 hours of the disaster. Real-time imaging, damage assessment, search and rescue support, access to hazardous areas, material transport, establishment of communication networks and mapping of risky areas have been determined to make significant contributions. Moreover, AI is integrated with big data analytics, machine learning, deep learning and remote sensing systems into critical decision support processes such as disaster forecasting, development of early warning systems and prioritisation of resources. The combined use of these technologies represents not only a technical convenience but also a strategic paradigm shift in disaster management. The study draws attention to the need for a multi-stakeholder transformation in the areas of policy, education, legislation and technical capacity by developing concrete recommendations for decision makers.

Keywords: Disaster Management, Artificial İntelligence, Unmanned Aerial Vehicles, Early Warning Systems, Big Data, Response Strategies.

Yıldız, B. (2025). The Role of Artificial Intelligence Supported Unmanned Aerial Vehicles in Disaster Management. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 2012-2032. https://doi.org/10.15869/itobiad.1706168

Date of Submission	25.05.2025
Date of Acceptance	11.08.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Assoc Prof. Dr., Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administrtion, Kastamonu, Türkiye, byildiz@kastamonu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-5368-2805

Giriş

Doğal ve insan kaynaklı afetler, dünya genelinde can kayıplarına, ekonomik kayıplara ve çevresel yıkıma neden olan büyük ölçekli krizlerdir. Deprem, sel, orman yangını ve teknolojik kazalar gibi olaylar, afet yönetiminin yalnızca müdahale değil; hazırlık, risk azaltma ve iyileştirme aşamalarında da güçlü stratejiler gerektirdiğini ortaya koymaktadır (Velev & Zlateva, 2023; Şengöz, 2024). Günümüzde bu stratejilerin etkinliğini artırmak amacıyla bilgi ve iletişim teknolojileri başta olmak üzere yapay zekâ (YZ) ve insansız hava aracı (İHA) sistemleri gibi ileri teknolojiler afet yönetim süreçlerine entegre edilmektedir.

YZ, büyük veri analitiği, makine öğrenmesi ve derin öğrenme gibi tekniklerle afetlerin tahmini, erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi ve karar destek mekanizmalarının güçlendirilmesinde önemli roller üstlenmektedir (Dixit vd., 2024; Sun vd., 2020). Öte yandan, insansız hava araçları, afet bölgelerinde hızlı veri toplama, haritalama, hasar tespiti, malzeme ulaştırma ve arama-kurtarma gibi görevleri yerine getirerek afet müdahalesinde yüksek düzeyde işlevsellik sunmaktadır (Ozbiltekin-Pala vd., 2025; Daud vd., 2022). Bu iki teknolojinin entegre şekilde kullanılması, afetlere yönelik müdahaleyi daha hızlı, daha güvenli ve daha etkili hâle getirmektedir.

Bu çalışmanın amacı; yapay zekâ destekli İHA'ların afet yönetimi bağlamındaki rolünü incelemek, bu teknolojilerin afetin farklı aşamalarında nasıl kullanıldığını ortaya koymak ve söz konusu teknolojilerin sunduğu avantajları, sınırlılıkları ve uygulama örnekleriyle birlikte değerlendirmektir. Bu yönüyle çalışma, yalnızca İHA'ları ya da YZ sistemlerini tekil olarak ele alan araştırmalardan farklılaşmakta; her iki teknolojinin birlikte kullanıldığı senaryoları bütüncül bir çerçevede analiz ederek literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu çalışma, afet türlerine göre teknolojilerin uygulanabilirliğini de sorgulayarak alan yazında karşılaştırmalı ve uygulamalı bir perspektif ortaya koymaktadır.

Bu kapsamda, çalışmanın temel araştırma soruları şunlardır:

S1.YZ destekli İHA'lar, afet yönetiminin hangi aşamalarında en etkili şekilde kullanılmaktadır?

S2.İHA ve YZ teknolojilerinin entegrasyonu, geleneksel afet müdahale yöntemlerine kıyasla ne tür operasyonel avantajlar sunmaktadır?

S3.Afet türüne göre İHA ve YZ kullanımının sınırlılıkları ve uygulanabilirlik düzeyleri nelerdir?

Bu makalenin özgün yönü, afet yönetimi bağlamında YZ ve İHA teknolojilerini birlikte ele alan bütüncül bir yaklaşımı benimsemesidir. Literatürde genellikle YZ veya İHA sistemleri ayrı ayrı incelenmekte, bu teknolojilerin entegrasyonu ise sınırlı örneklerle ele alınmaktadır. Bu çalışma, YZ destekli İHA'ların afetin hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarındaki çok boyutlu rollerini detaylı biçimde analiz ederek, bu teknolojilerin birlikte kullanımından doğan sinerjiyi ortaya koymaktadır. Ayrıca farklı afet türlerine göre teknolojilerin uygulanabilirliğini karşılaştırmalı olarak değerlendirerek, literatürde eksik kalan uygulama odaklı bir boşluğu doldurmaktadır. Afet türleri bağlamında özgül kullanım senaryoları sunması, teknolojik sınırlılıkları ve mevzuatsal engelleri tartışması, çalışmanın literatüre katkısını artıran başlıca unsurlardır. Böylece bu makale, hem

akademik çevreler hem de afet yönetimi politikaları geliştiren karar vericiler için stratejik, kuramsal ve pratik açıdan yeni bir çerçeve sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; YZ destekli İHA'ların afet yönetimi süreçlerindeki rolünü çok boyutlu bir bakış açısıyla incelemektir. Bu kapsamda çalışma, üç aşamalı bir yapıda kurgulanmıştır. İlk aşamada, afet yönetimi, yapay zekâ teknolojileri ve İHA sistemleriyle ilgili kavramsal çerçeve açıklanarak, bu teknolojilerin teorik temelleri ortaya konulacaktır. İkinci aşamada, ulusal ve uluslararası akademik literatür taranarak YZ destekli İHA'ların farklı afet türlerine göre kullanım biçimleri, sundukları avantajlar, sınırlılıklar ve uygulama örnekleri incelenecektir. Bu analizde, afetin hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarına göre teknolojilerin görev dağılımı da sistematik biçimde ele alınacaktır. Üçüncü aşamada ise, elde edilen bulgular üzerinden değerlendirme yapılacak; teknolojilerin stratejik katkıları tartışılarak, afet yönetimi alanında politika yapıcılar, uygulayıcılar ve araştırmacılar için somut öneriler geliştirilecektir. Bu yönüyle çalışma, yalnızca İHA'lar veya YZ sistemlerini bağımsız olarak ele alan önceki çalışmalardan farklılaşmakta; her iki teknolojinin entegrasyonuna odaklanarak literatürdeki kuramsal ve uygulamalı boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Bu çalışma, nitel bir araştırma olarak tasarlanmış olup yöntem olarak sistematik literatür taraması yaklaşımı benimsenmiştir. Tarama süreci kapsamında Web of Science, Scopus, TRDizin, IEEE Xplore ve Google Scholar veri tabanları kullanılmış; "disaster management – afet yönetimi", "artificial intelligence – yapay zeka", "unmanned aerial vehicles – insansız hava araçları", "AI in emergency response- Acil durum müdahalesinde yapay zeka" ve "drone" gibi anahtar kelimeler ile Boolean operatörlerinden (AND, OR) yararlanılmıştır. Dahil etme ölçütleri olarak; 2010-2024 yılları arasında yayımlanmış, afet yönetimi ve ilgili teknolojiler bağlamında hakemli akademik yayınlar temel alınmış; blog yazıları, doğrulanmamış kaynaklar ve teknik dışı raporlar dışlanmıştır.

1.Afet Kavramı

Afetler, bir toplumun mevcut kapasitesiyle baş edemeyeceği düzeyde yıkıcı sonuçlara neden olan, ani gelişen olaylardır. Kaynağına göre doğal ya da insan kaynaklı olabilen bu olaylar; can ve mal kaybının yanı sıra çevresel, ekonomik ve sosyal sistemler üzerinde derin tahribata yol açmaktadır (Eren & Duman, 2025, s. 14; Velev & Zlateva, 2023, s. 387). Deprem, sel, kasırga, tsunami ve orman yangını gibi doğal afetler, özellikle belirli coğrafi bölgelerde yoğun şekilde görülmekte; çevresel yıkım ve altyapı hasarına neden olmaktadır. Orman yangınları ise, rüzgar, arazi yapısı ve nem gibi etmenlerle hızla yayılmakta, toksik dumanlarla ekosistemleri tehdit etmektedir (Akhyar vd., 2024, s. 1).

Doğal afetlerin yanı sıra, endüstriyel kazalar, büyük yangınlar ve nükleer sızıntılar gibi insan kaynaklı afetler de ciddi tehlikeler oluşturmakta ve acil müdahale gerektirmektedir (Kamat vd., 2023, s. 419). Afetlerin ortaya çıkışı, tehlikenin varlığı ile birlikte toplumun kırılganlığı ve müdahale kapasitesinin yetersizliğiyle şekillenmektedir (Oktari vd., 2020, s. 2). Bu durum, afetin yalnızca fiziksel değil; psikolojik, ekonomik ve toplumsal etkiler doğurmasına neden olur.

Afetler, toplum yaşamını kesintiye uğratan ve çok paydaşlı, koordineli müdahale süreçlerini zorunlu kılan karmaşık olaylardır (Erkal & Değerliyurt, 2009, s. 149). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, küresel ısınma ve çevre kirliliği gibi çevresel tehditlerin de etkisiyle afetlerin sıklığı ve yıkıcılığı artmaktadır. Bu nedenle, afetlerin erken tespiti ve

etkin yönetimi hem bireylerin korunması hem de afet yönetim sistemlerinin güçlendirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır (Aboualola vd., 2023, s. 73788; Şengöz, 2024, s. 57).

Afetler; doğal, teknolojik veya insan kaynaklı nedenlerle meydana gelen ve toplumların normal işleyişini kesintiye uğratarak can ve mal kayıplarına yol açan olaylardır. Jeolojik, iklimsel ve biyolojik afetler gibi alt kategorilere ayrılan bu olaylar, geniş çaplı fiziksel ve toplumsal etkiler doğurabilir. Afet yönetiminin temel amacı, toplumsal direnci artırmak ve afetlerin yol açabileceği zararları en aza indirmektir. Bu amaçla, hazırlık, hızlı müdahale, etkili kaynak kullanımı ve iyileştirme süreçlerini içeren kapsamlı stratejiler geliştirilir (Eren & Duman, 2025, s. 16).

Afet yönetimi süreci; afet öncesi, afet anı ve afet sonrası olmak üzere üç aşamada ele alınmaktadır. Öncesinde, risk azaltıcı yasal ve teknik önlemler uygulanmakta; afet sırasında arama-kurtarma, iletişim, tahliye ve geçici barınma gibi faaliyetler yürütülmekte; sonrasında ise sağlık hizmetlerinin sürekliliği, temel ihtiyaçların karşılanması ve iyileştirme çalışmalarının başlatılması hedeflenmektedir (Erkal & Değerliyurt, 2009, s. 152). Bu döngüsel yapı, sadece zararları azaltmakla kalmayıp sürdürülebilir kalkınma hedeflerine de katkı sunmaktadır.

Afet riskleri, tehlike, kırılganlık ve müdahale kapasitesinin birleşimiyle ortaya çıkmakta; riskin tanımı ise, olumsuz olayların gerçekleşme olasılığı ile bu olayların etkilerinin bileşiminden oluşmaktadır (Ghaffarian vd., 2023, s. 3). Bu nedenle, afet yönetimi önleme, azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirmeyi içeren bütüncül bir yaklaşım gerektirir (Linardos vd., 2022, s. 447). Kurumlar arası işbirliği ve bilgi paylaşımı bu süreçte kritik öneme sahipken; afetin zamanlaması ve etkilerine dair belirsizlikler yönetsel zorluklar yaratmaktadır (Ghadge, 2023, s. 1545). Bu noktada, yapay zekâ ve gelişmiş teknolojiler; risk analizi, erken uyarı sistemleri, altyapı dayanıklılığı ve tahliye planlaması gibi alanlarda afet yönetimine stratejik katkılar sunmaktadır (Habibi Rad vd., 2021, s. 13).

Afet müdahalesi ve kurtarma, afet yönetiminin en kritik aşamaları arasında yer almakta olup, zaman baskısı, sınırlı kaynaklar ve karmaşık görev dağılımı gibi zorluklarla karşı karşıyadır. Bu süreçte, farklı uzmanlıklara sahip personelin ve mevcut kaynakların etkin şekilde görevlendirilmesi gerekmektedir. Ancak belirsizlikler ve operasyonel kısıtlamalar, planlamayı zorlaştırmakta ve uygun müdahale yapılamaması durumunda can ve mal kayıplarını artırabilmektedir (Rolland vd., 2010, s. 68).

Bu nedenle, karar destek sistemleri, özellikle hibrit meta-sezgisel yaklaşımlar temelinde geliştirilen modeller, afet müdahalesinde etkili çözümler sunmaktadır. Geleneksel yöntemlerin büyük ölçüde reaktif ve insan gücüne dayalı olması, bu sistemlerin sınırlı kalmasına yol açarken; YZ ve büyük veri teknolojileri afetin tüm aşamalarında (hazırlık, müdahale, iyileştirme) karar alma süreçlerini daha hızlı ve etkili hale getirmektedir (Şengöz, 2024, s. 57).

Afet yönetimi, farklı disiplinlerin bir araya geldiği, toplumları daha dirençli kılmayı hedefleyen bir süreçtir. Bu süreç, zamanında uyarıların yapılması, gerçek zamanlı veri toplanması, tahliye planlarının hazırlanması, hasar tespiti ve acil önlemlerin uygulanmasını içeren çok boyutlu bir koordinasyon gerektirmektedir. Ancak geleneksel sistemler, gerçek zamanlı veri işleme kapasitesinin yetersizliği nedeniyle bu ihtiyaçlara tam anlamıyla karşılık verememektedir (Zeng vd., 2023, s. 2).

Afetlere karşı en önemli unsur insan kaynağıdır**.** Çünkü etkili bir müdahale, can kayıplarını önlemenin temel yolu olarak görülmektedir (Shavarani & Vizvari, 2018, s. 228). Bu bağlamda, kaynak ve sorumlulukların etkili bir şekilde organize edilmesi, afetlerin bireyler ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmada hayati önem taşımaktadır (Kankanamge vd., 2021, s. 4).

2.İnsansız Hava Araçları (İHA)

İnsansız Hava Araçları (İHA), herhangi bir doğrudan insan müdahalesi olmaksızın, uzaktan kumanda ile ya da tamamen otonom olarak görev yapabilen hava sistemleridir. Başlangıçta yalnızca askeri amaçlarla geliştirilen bu sistemler, zamanla kontrol teknolojilerindeki ilerlemeler ve üretim maliyetlerindeki düşüş sayesinde sivil ve ticari alanlarda da yaygınlık kazanmıştır (Calamoneri vd., 2024, s. 1). Günümüzde İHA'lar; orman yangınlarıyla mücadele, bitki hastalıklarının tespiti, lojistik taşımacılık, devriye faaliyetleri ve özellikle arama-kurtarma operasyonları gibi birçok kritik görevde etkili biçimde kullanılmaktadır.

İHA teknolojisinin kökeni I. Dünya Savaşı'na dayanmaktadır. Bu dönemde geliştirilen ve "kendi kendine uçan hava torpidosu" olarak adlandırılan Kettering Böceği, ilk İHA prototipi olarak kabul edilmektedir. Orville Wright ve Charles Kettering tarafından geliştirilen bu sistem, yaklaşık 75 mil menzile sahip, bomba taşıyabilen ahşap yapıdaki çift kanatlı bir hava aracıydı (Estrada & Ndoma, 2019, s. 376). II. Dünya Savaşı süresince keşif ve gözetleme faaliyetlerinde kullanılan İHA'lar, 1950'li yıllarda görev sonrası geri dönebilen modellerle geliştirilmeye devam etmiş; 1960'lardan itibaren ise tamamen pilotsuz, elektronik sistemlerle donatılmış hâliyle düşman hareketlerinin izlenmesinde aktif olarak görev almıştır (Doctor vd., 2019, s. 1341).

Günümüzde "drone" adıyla da bilinen bu sistemler, savunma sanayisinden afet yönetimine, sağlıktan tarıma kadar geniş bir alanda kullanılmaktadır (Grogan vd., 2018, s. 1; Sivasuriyan, 2021, s. 93). Özellikle afet yönetimi bağlamında, İHA'lar insan müdahalesinin riskli veya mümkün olmadığı durumlarda hızlı, güvenli ve etkili çözümler sunmaktadır. Arama-kurtarma, hasar tespiti, lojistik destek ve iletişim altyapısı sağlama gibi işlevlerle bu teknolojiler, afetin her aşamasında stratejik roller üstlenmektedir (Yıldızbası & Gür, 2020, s. 57; Ozbiltekin-Pala vd., 2025, s. 6).

İHA'lar sabit ya da döner kanatlı olarak tasarlanmakta; yük taşıma, yüksek çözünürlüklü görüntüleme ve uzaktan algılama gibi yetenekleriyle altyapı denetimi, tarım, ormancılık ve çevresel izleme gibi birçok uygulama alanında işlev görmektedir (Chou vd., 2010, s. 140). Özellikle afet bölgelerinde; düşük irtifada uçuş, dar alanlara erişim, farklı açılardan görüntü alma gibi teknik avantajları, İHA'ları geleneksel hava/satellit platformlarına göre daha esnek ve maliyet etkin bir alternatif hâline getirmektedir (Giordan vd., 2017, s. 2; Jazairy vd., 2024, s. 2).

Küçük ve taktik sınıf İHA'lar, afet sonrası iletişim altyapısının kurulması, konum tespiti, sıcaklık ölçümü ve hava destekli haritalama gibi görevlerde sıklıkla tercih edilmektedir. Genellikle 20 kg'dan hafif olan bu araçlar; yüksek çözünürlüklü kameralar, termal sensörler ve canlı yayın kabiliyetiyle donatılarak acil müdahale ekiplerinin sahada hızlı ve güvenli kararlar almasına katkı sağlamaktadır (Salmoral vd., 2020, s. 2; Sharma vd., 2024, s. 1).

Tarihsel olaylar da İHA'ların etkinliğini göstermektedir. Örneğin, Katrina ve Wilma Kasırgaları ile L'Aquila Depremi sonrası gerçekleştirilen arama-kurtarma ve yapı denetimi faaliyetlerinde İHA'ların kullanımı kritik öneme sahip olmuş; elde edilen hava görüntüleri sayesinde ilk müdahale ekiplerine yapısal bilgi aktarımı sağlanmıştır (Quaritsch vd., 2010, s. 57).

Teknik açıdan değerlendirildiğinde, İHA sistemleri üç ana bileşenden oluşur: uçan araç, yer kontrol istasyonu ve komuta-kontrol bağlantısı. Bu sistemler; uçuş moduna göre uzaktan kumandalı veya otonom olarak çalışabilir. Performans kriterleri açısından ise ağırlık, menzil, irtifa, motor tipi ve görev yetenekleri doğrultusunda sınıflandırılmaktadır (Usanmaz vd., 2020, s. 1470).

Kentsel alanlardaki yasal ve güvenlik düzenlemeleri, bazı ticari uygulamaları sınırlandırsa da İHA'ların hızlı konuşlanabilir yapısı, düşük maliyetli oluşu ve insan gücünü riske atmadan görev gerçekleştirme kapasitesi, onları afet ve acil durum yönetimi açısından vazgeçilmez bir teknoloji haline getirmiştir (Yakushiji vd., 2020, s. 2; Bloss, 2007, s. 12; Masroor vd., 2021, s. 185).

3.Yapay Zekâ (YZ) ve Afet Yönetimi

YZ, büyük veri analitiği, otonom sistemler, robotik teknolojiler ve iletişim altyapıları ile entegre biçimde çalışarak afet yönetimi alanında dönüşüm yaratma potansiyeline sahip bir teknolojidir. YZ, özellikle afet risklerinin öngörülmesi, erken uyarı sistemlerinin güçlendirilmesi, kaynak tahsisi ve karar destek mekanizmalarının etkinleştirilmesinde stratejik bir rol üstlenmektedir (Dixit vd., 2024, s. 2; Kankanamge vd., 2021, s. 3).

Bu teknolojik dönüşümün önemli bileşenlerinden biri olan Nesnelerin İnterneti (IoT), sıcaklık, nem, sismik hareket gibi çevresel verileri toplayan sensör ve cihazlarla gerçek zamanlı izleme imkânı sunmakta; bu veriler YZ algoritmalarıyla analiz edilerek afet öncesi uyarı sistemlerine entegre edilmektedir. Ayrıca, mobil uygulamalar ve mesajlaşma servisleri, halkın bilgilendirilmesini ve topluluk temelli iletişim süreçlerini desteklemekte; kalabalık kaynaklı veri toplama (crowdsourcing) gibi mekanizmalarla yönetişim süreçlerine katkı sunmaktadır (Dixit vd., 2024, s. 5)**.**

YZ, afetlerin dört temel aşaması olan hazırlık, zarar azaltma, müdahale ve iyileştirme süreçlerinin tamamında aktif rol oynamaktadır. Hazırlık aşamasında risk haritaları, tahliye planları ve eğitim programları için veri sağlamakta; azaltma sürecinde bina yönetmelikleri ve altyapı önlemleri için tahmin modelleri üretmekte; müdahale sırasında hızlı karar desteği sunmakta; iyileştirme aşamasında ise hasar tespiti, kaynak yönetimi ve yeniden yapılanma stratejilerinin geliştirilmesini kolaylaştırmaktadır (Tan vd., 2021, s. 2391; Gupta & Roy, 2024, s. 314).

Afet türlerine göre YZ'nin kullanım biçimleri çeşitlenmektedir:

Depremler: Sismik verilerin analizi, artçı şok tahmini ve bina hasar değerlendirmesi ile erken uyarı ve yapısal güvenlik katkısı sunmaktadır

Heyelanlar: Uydu ve jeolojik verilerle çalışan makine öğrenimi algoritmaları, erken tahmin sistemlerinin doğruluğunu artırmaktadır.

Seller: Yağış verileri ve görüntü analizleri kullanılarak selin şiddeti ve yayılma alanı önceden tespit edilebilmektedir.

Volkanik patlamalar: Görüntüleme teknikleriyle entegre edilen modeller, kül yayılımı ve patlama saatine dair öngörüler üretmektedir (Gupta & Roy, 2024, s. 314).

YZ tabanlı sistemler; uydu görüntüleme, uzaktan algılama, coğrafi analiz ve robotik araçlarla entegre çalışarak afet öncesi ve sonrası değerlendirme süreçlerini desteklemekte, bilgi üretimini hızlandırmakta ve karar vericilere stratejik katkılar sağlamaktadır (Eren & Duman, 2025, s. 20). Bu süreçte sanal asistanlar ve mobil uygulamalar, gerçek zamanlı konum paylaşımı, çevrimdışı iletişim ve psikososyal destek gibi işlevlerle müdahale ekipleri ve halk arasında iletişim köprüsü kurmaktadır.

YZ sistemleri, lojistik regresyon, destek vektör makineleri, sinir ağları gibi modellemeler ile özellikle çığ, sel ve yangın gibi olaylarda geleneksel yöntemlere kıyasla daha hızlı ve hassas risk tahmini sunmaktadır (Sun vd., 2020, s. 2635). Derin öğrenme modelleri sayesinde, sismik aktivite ve sel su seviyesi gibi veriler analiz edilerek doğrudan müdahaleyi yönlendiren çıktılar elde edilmektedir (Jung vd., 2020, s. 4; Hasanuzzaman vd., 2023, s. 536).

Giderek artan afet tehdidi, yalnızca reaktif değil, proaktif ve veri temelli yönetim yaklaşımlarını zorunlu kılmaktadır (Velev & Zlateva, 2023, s. 388). Bu noktada YZ, şehir planlaması, altyapı izleme, sosyal medya analizi, risk farkındalığı ve kamu iletişimi gibi çok boyutlu alanlarda da kullanılmakta; afet yönetimini yalnızca müdahale değil, bütüncül bir sistem olarak yeniden şekillendirmektedir (Kankanamge vd., 2021, s. 3; Renugadevi & Medida, 2024, s. 136).

YZ'nin diğer önemli katkılarından biri, açıklanabilir YZ modelleri ile şeffaf ve güvenilir karar destek sistemleri geliştirmesidir. Özellikle afet müdahalesinde kullanılan robotik sistemler, sensör temelli algoritmalar ve bulut altyapılı veri sistemleri, olay yerinden gerçek zamanlı veri akışı sağlayarak hızlı müdahaleye olanak tanımaktadır (Abid vd., 2021, s. 7; AlAli & Alabady, 2022, s. 2; Albahri vd., 2024, s. 20).

YZ teknolojisi afet yönetiminde yalnızca bir teknik yenilik değil, aynı zamanda stratejik bir dönüşüm aracıdır. Doğru kurgulanmış YZ sistemleri, can kaybının azaltılmasından müdahale kaynaklarının etkin kullanımına, toplumsal farkındalığın artırılmasından iletişim altyapısının sürekliliğine kadar pek çok alanda hayat kurtarıcı işlevler üstlenmektedir (Hasanuzzaman vd., 2023, s. 534; Habibi Rad vd., 2021, s. 13; Rahmatizadeh & Kohzadi, 2024, s. 2).

4.Afet Yönetimi ve İnsansız Hava Araçları

İHA'lar, başlangıçta askeri amaçlarla geliştirilmiş olsalar da günümüzde suç mahallerinin incelenmesi, deniz canlılarının takibi, habitat değerlendirmesi, tarımsal gözlem ve bitki örtüsü haritalaması gibi çok çeşitli sivil ve bilimsel alanlarda yaygın biçimde kullanılmaktadır (Daud vd., 2022, s. 30). Son yıllarda İHA teknolojisinin hızla gelişmesiyle birlikte, bu araçların kullanım alanları da önemli ölçüde genişlemiş; sivil lojistikten askeri gözetlemeye, çevresel izleme faaliyetlerinden afet yönetimine kadar birçok sektörde etkin şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Afet yönetimi, hazırlık, müdahale ve iyileştirme gibi aşamaları kapsayan çok disiplinli bir çalışma alanıdır. Bu kapsamda YZ ve büyük veri teknolojileri, afet risklerinin önceden tespiti ve önleme stratejilerinin geliştirilmesi açısından etkin araçlar olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle nüfus yoğunluğu, tarihsel afet verileri ve altyapı bilgileri gibi

büyük veri setlerinin YZ algoritmalarıyla analiz edilmesi sayesinde, potansiyel tehlikelere karşı erken uyarı sistemleri geliştirilebilmektedir (Şengöz, 2024, s. 69).

İHA'ların afet yönetimi sürecindeki rolleri, zaman ölçeğine göre farklılık göstermektedir. Afet öncesinde erken uyarı ve gözetim, afet anında müdahale desteği, sonrasında ise hasar tespiti ve kurtarma faaliyetleri gibi çok yönlü kullanım alanları mevcuttur. Bu görevler, afetin türü, şiddeti ve yönetim düzeyine bağlı olarak stratejik, operasyonel ve taktik düzeylerde çeşitlilik arz etmektedir (Restas, 2015, s. 317). Özellikle doğal afetlerin ardından gerçekleştirilen acil müdahale süreçlerinde, bağımsız biçimde konuşlandırılabilen ve iletişim altyapısını destekleyebilen İHA ağları, hızlı ve etkili çözümler sunmaktadır. Ancak bu süreçlerin başarısı büyük ölçüde, etkili görev atama ve keşif rotalarının planlanabilmesine bağlıdır (Alawad vd., 2023, s. 1).

Keşif ve gözetleme senaryolarında çoklu İHA sistemleriyle rota planlaması, günümüzde önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu alanda geliştirilen algoritmalar genellikle seyahat süresini en aza indirmeyi hedeflemektedir. Ancak özellikle pille çalışan sistemlere özgü enerji kısıtları gibi kritik zorluklar, çoğu zaman yeterince dikkate alınmamaktadır. Afet sonrası gerçekleştirilen kurtarma operasyonlarında ise, yüksek öncelikli bölgelere yönelik rota planlamasının yapılması, müdahale hızını artırmakta ve toplam görev sayısını azaltarak operasyonel verimliliği yükseltmektedir (Calamoneri vd., 2024, s. 3).

Aşağıda yer alan Şekil 1, afet yönetiminin temel aşamalarında İHA ve YZ teknolojilerinin nasıl bir iş bölümü ve katkı sunduğunu özetlemektedir. Şekil 1., afet yönetiminin üç temel aşamasında (hazırlık, müdahale ve iyileştirme) İHA ve YZ teknolojilerinin sunduğu katkıları özetlemektedir. Hazırlık aşamasında YZ risk analizi ve erken uyarı sistemlerini desteklerken, İHA'lar gözetleme ve haritalama faaliyetlerinde görev almaktadır. Müdahale sürecinde ise YZ destekli karar sistemleri kaynak tahsisini yönlendirirken, İHA'lar arama-kurtarma ve veri iletimi işlevlerini üstlenmektedir. İyileştirme aşamasında ise YZ planlama süreçlerine katkı sunarken, İHA'lar hasar tespiti ve lojistik destek sağlar. Bu model, Restas (2015), Calamoneri vd. (2024), Şengöz (2024), Erkal & Değerliyurt (2009) ve Ejaz vd. (2019) gibi çalışmaların ortaya koyduğu kavramsal yapı temel alınarak oluşturulmuştur.

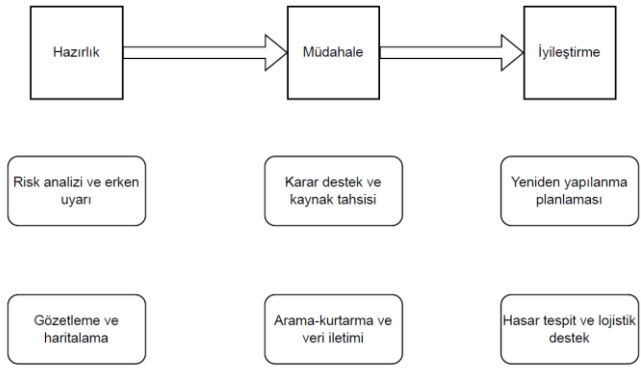

Şekil 1. Afet Yönetimi Aşamaları ve İHA-YZ Entegrasyonu

4.1. İnsansız Hava Araçlarının Afet Yönetiminde Artan Stratejik Önemi

İHA'lar, afet yönetiminde insanların doğrudan tehlikeye maruz kalmasını önleme, göreve özgü esnek uyarlanabilirlik ve maliyet etkinliği gibi temel avantajları sayesinde, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarında yüksek teknolojili ve çok yönlü araçlar olarak öne çıkmaktadır (Nair vd., 2024, s. 1801).

Doğal ya da insan kaynaklı afetler; can ve mal kayıplarına, çevresel zararlara ve toplumsal düzenin bozulmasına yol açan beklenmedik olaylardır. Bu olaylara yönelik müdahale biçimleri, afetin türüne ve kapsamına göre değişkenlik gösterebilir. Bu bağlamda, İHA'lar yardım ulaştırma, hasar tespiti ve bilgi iletimi gibi kritik görevlerde hızlı, güvenli ve düşük maliyetli çözümler sunarak afet yönetimine stratejik katkılar sağlamaktadır (Nikhil vd., 2020, s. 140).

İHA'ların işlevi yalnızca afet sonrası müdahaleyle sınırlı kalmayıp, zarar azaltma ve önleyici uygulamalarda da etkin şekilde yer almaktadır. Özellikle endüstriyel kazalar ve zararlı gazların izlenmesi gibi yüksek riskli senaryolarda, çevresel tehditlerin erken tespiti açısından önemli araçlardır. Akıllı şehir altyapılarıyla entegre edildiklerinde hem veri toplama hem de iletişim desteği sağlayarak çok katmanlı bir işlevsellik sunarlar (Hildmann & Kovacs, 2019, s. 5). Ayrıca, afet öncesi hazırlık planlarının oluşturulması, risk değerlendirmelerinin yapılması ve veri altyapısının hazırlanması gibi süreçlerde, İHA'lar uydu sistemleri ve insanlı hava araçlarına alternatif olarak tercih edilebilmektedir (Griffin, 2014, s. 270). Bu sistemlerin sunduğu yüksek durumsal farkındalık, afet yönetimi kararlarının daha hızlı ve doğru biçimde alınmasına katkı sağlamaktadır (Ejaz vd., 2019, s. 5).

Afet yönetiminin tüm aşamalarında —hazırlık, müdahale ve iyileştirme— İHA sistemleri stratejik roller üstlenmektedir. Deprem, sel, yangın ve kimyasal sızıntı gibi çeşitli afet türlerinde; olay öncesi risk analizi, olay anında gözetim ve müdahale, sonrasında ise hasar tespiti ve kurtarma faaliyetlerinde etkili biçimde kullanılmaktadırlar. Özellikle önleyici devriye uçuşları, zehirli yayılım tespiti, yüksek çözünürlüklü görüntüleme ve hızlı veri iletimi gibi özellikleriyle, karar alma süreçlerinin verimliliğini artırmaktadır (Restas, 2017; Kamat vd., 2023).

Afet anlarında arama-kurtarma, veri toplama ve lojistik destek gibi çok boyutlu işlevleriyle, İHA'lar afet yönetiminin vazgeçilmez teknolojilerinden biri hâline gelmiştir. Geniş alanları kısa sürede tarayabilme yetenekleri, arama faaliyetlerinin etkinliğini artırmakta; ısı, ses ve titreşim sensörleriyle donatıldıklarında, moloz altındaki canlıların tespitinde hayati rol oynamaktadırlar (Daud vd., 2022, s. 30). Ayrıca, afet sonrası sıkça karşılaşılan koordinasyon eksikliği ve kaynak israfı gibi sorunlar, İHA destekli görüntüleme ve veri iletimi sistemleriyle büyük ölçüde azaltılabilmektedir. Gerçek zamanlı durumsal farkındalık sunan bu sistemler, kurtarma ekiplerinin yönlendirilmesinde kritik destek sağlamaktadır. Örneğin, sel gibi afetlerde İHA'lar, erişilemeyen bölgelere ilaç, gıda ve acil yardım malzemesi ulaştırarak hayati katkılar sunmaktadır (Nawaz vd., 2019, s. 88).

Deprem gibi yıkıcı afetlerde, çöken yapıların tespiti, arama-kurtarma ekiplerinin yönlendirilmesi ve malzeme taşınması gibi operasyonel görevlerde İHA'lar aktif biçimde kullanılmaktadır. Ayrıca, üç boyutlu modelleme ve dijital haritalama yoluyla sahadaki yapısal hasarların ayrıntılı analizleri gerçekleştirilebilmektedir (Lyu vd., 2023, s. 10). Gelişmiş sensör ve konum belirleme teknolojileri sayesinde, modern İHA sistemleri

önceden tanımlanmış bölgeleri otonom olarak izleyebilmekte; görüntüleme kameraları, gaz sensörleri, lazer tarayıcılar ve çok bantlı görüntüleme sistemleri ile yangın, salgın hastalıklar ve çevresel tehditlerin tespitinde etkin rol üstlenmektedir (Blišťanová vd., 2022, s. 120).

Gerçek zamanlı veri ve görüntü sağlayabilme yeteneği sayesinde İHA sistemleri, müdahale, kurtarma ve risk azaltma süreçlerinde ekiplerin durumsal farkındalığını önemli ölçüde artırmaktadır. Arama-kurtarma, tehlike izleme ve ulaşım planlaması gibi görevlerde; hasarlı yollar ve tahliye güzergâhları gibi kritik veriler toplanarak ulaşım yönetim sistemlerine entegre edilmekte ve karar alma süreçleri hızlandırılmaktadır (Kim & Davidson, 2015, s. 86).

İHA'lar yalnızca afet yönetimiyle sınırlı kalmayıp; ulaşım, tarım ve çevre koruma gibi alanlarda da dönüştürücü bir teknoloji olarak değerlendirilmektedir. Afet bağlamında ise arama-kurtarma, tıbbi malzeme taşımacılığı, altyapı gözetimi ve iletişim ağlarının yeniden kurulması gibi kritik görevlerde etkili şekilde kullanılmaktadır (Kim & Davidson, 2015, s. 83). Bu görevlerde elde edilen görüntü ve haritalama verileri, afet öncesi risk analizi, olay anı planlaması ve afet sonrası iyileştirme süreçleri açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle üç boyutlu haritalar, tsunami, sel ve heyelan gibi afet türlerine yönelik riskli bölgelerin tespiti ve zaman serili analizlerle çevresel değişimlerin izlenmesi açısından kritik rol oynamaktadır (Duverneuil, 2016, s. 6).

İHA sistemleri afet yönetiminde yalnızca geleneksel yöntemleri desteklemekle kalmamakta; aynı zamanda onları tamamlayıcı ve bazı durumlarda yerlerine geçebilecek bir teknoloji olarak dikkat çekmektedir. Haritalama, görüntü analizi, iletişim altyapısının yeniden kurulması ve bilgi aktarımı gibi alanlarda çok yönlü görevler üstlenebilen bu sistemler; sensör entegrasyonu, yüksek irtifa platformları ve bulut tabanlı çözümlerle desteklenerek zarar gören altyapıların yerine alternatif sistemlerin geliştirilmesine imkân tanımaktadır (Yıldızbası & Gür, 2020).

YZ ve İHA tabanlı sistemlerin afet yönetiminde sunduğu avantajlar, geleneksel yöntemlerle karşılaştırmalı biçimde Tablo 1'de sunulmuştur. Bu karşılaştırmalı tablo, afet yönetiminde kullanılan geleneksel yöntemlerle YZ ve İHA tabanlı yaklaşımların çeşitli kriterler bağlamındaki farklılıklarını ortaya koymaktadır. Veri toplama hızı, erişilebilirlik, güvenlik, analiz kabiliyeti ve çevresel uyum gibi kritik başlıklarda YZ ve İHA teknolojileri daha dinamik, otonom ve esnek çözümler sunmaktadır. Özellikle müdahale ve değerlendirme süreçlerinde gerçek zamanlı izleme ve karar destek mekanizmaları ile bu teknolojiler operasyonel verimliliği artırmaktadır. Bu karşılaştırma, Daud vd. (2022), Kim & Davidson (2015), Blišťanová vd. (2022), Partigöç (2022), Özmen & Özden (2013), Sivasuriyan (2021) gibi literatürdeki çalışmaların bulgularına dayanmaktadır.

Tablo 1 incelendiğinde, YZ ve İHA tabanlı sistemlerin afet yönetimi süreçlerinde geleneksel yöntemlere kıyasla önemli avantajlar sunduğu görülmektedir. Veri toplama hızındaki artış, erişilemeyen bölgelere müdahale edebilme kapasitesi ve insan müdahalesini minimize ederek operasyonel güvenliği artırması, bu teknolojilerin öne çıkan yönlerindendir. Ayrıca gerçek zamanlı izleme ve gelişmiş analiz yetenekleri sayesinde karar alma süreçleri daha hızlı ve etkili biçimde yönetilebilmektedir. Geleneksel yöntemlerin fiziksel sınırlamaları ve altyapı bağımlılığına karşılık, YZ ve İHA sistemleri mobilite, esneklik ve ölçeklenebilirlik açısından ciddi avantajlar sağlamaktadır.

Bu farklılıklar, afet anında kritik verilerin hızlı elde edilmesi ve müdahale kararlarının desteklenmesi açısından stratejik bir dönüşümün göstergesidir.

Tablo 1. YZ ve İHA Teknolojilerinin Geleneksel Yöntemlere Göre Avantajları

Kriter	Geleneksel Yöntemler	İHA & YZ Teknolojileri
Veri Toplama Hızı	Düşük - manuel süreçlere dayalı	Yüksek - otonom ve hızlı
Erişilebilirlik	Kısıtlı (özellikle riskli alanlarda)	Zor coğrafyalara erişim mümkün
Operasyonel Güvenlik	İnsan gücüne bağımlı, riskli	İnsansız ve uzaktan operasyon
Gerçek Zamanlı İzleme	Genellikle gecikmeli	Gerçek zamanlı veri akışı
Maliyet Etkinliği	Uzun vadede yüksek maliyetli	Kaynak kullanımında verimli
Analiz Yeteneği	Sınırlı analiz kapasitesi	Gelişmiş modelleme ve öngörü
Çevresel Uyum	Çoğunlukla sabit altyapıya bağlı	Mobil ve uyarlanabilir altyapı

Afet türlerine göre İHA kullanım senaryoları Tablo 2'de verilmiştir. Tablo2, farklı afet türlerine göre İHA sistemlerinin sunduğu uygulama biçimlerini ve gereken özel donanımları göstermektedir. Tablo, Daud vd. (2022), Nawaz vd. (2019), Lyu vd. (2023), Blišťanová vd. (2022), Arain & Moeini (2016) gibi çalışmalarda aktarılan örnek olaylar ve teknik öneriler temel alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 2. Afet Türlerine Göre İHA Kullanım Senaryoları

Afet Türü	İHA Uygulaması	Özel Donanım
Deprem	Hasar tespiti, kurtarma	LIDAR, Termal Kamera
Sel	Su seviyesi analizi	Multispektral Kamera
Yangın	Sıcak nokta tespiti	IR Kamera, Duman Sensörü
Nükleer Kaza	Emisyon analizi, durum izleme	Gaz Sensörleri, Radyasyon Ölçer

Tablo 2 incelendiğinde, farklı afet türlerinin gerektirdiği İHA uygulamalarının ve teknik donanım ihtiyaçlarının çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Depremler için LIDAR ve termal kamera gibi hassas sensörlerle donatılmış İHA'lar hasar tespiti ve kurtarma faaliyetlerinde öne çıkarken; sel olaylarında multispektral kameralar yardımıyla su seviyesi ve taşkın alanları hakkında detaylı analizler yapılabilmektedir. Yangın senaryolarında ise sıcak nokta tespiti için IR kameralar ve duman sensörleri kritik öneme sahiptir. Nükleer kazalar gibi yüksek riskli durumlarda, gaz ve radyasyon sensörleriyle donatılmış İHA'lar hem operatör güvenliğini sağlamakta hem de durumsal farkındalığı artırmaktadır. Bu çeşitlilik, afet türüne özgü çözümler geliştirmenin ve uygun ekipmanla entegre İHA sistemlerinin kullanımının ne kadar hayati olduğunu ortaya koymaktadır.

4.2. Zorlu Coğrafyalarda Operasyonel Yetenekler ve Sensör Entegrasyonu

İHA'lar, özellikle zor coğrafi koşullara sahip dağlık ve ulaşılması güç bölgelerde veri toplama yetenekleri sayesinde, insani yardım lojistiğinde vazgeçilmez araçlar hâline gelmiştir. Uydu görüntülerine kıyasla daha düşük maliyetli olmaları, zaman ve kaynak

yönetimi açısından önemli avantajlar sunmaktadır. LIDAR ve radar sistemleriyle donatıldıklarında ise, özellikle depremler sonrasında zemin değişikliklerinin ve yapısal hasarların ayrıntılı biçimde haritalandırılmasında etkin biçimde kullanılabilmektedirler. Sel gibi afetlerde ise uydu, İHA ve kara tabanlı kamera sistemlerinin entegre kullanımıyla su seviyesi, altyapı durumu ve ulaşım ağlarındaki hasar gibi kritik veriler hızlıca toplanabilmektedir (Sever vd., 2024; Akhyar vd., 2024).

Karayolu erişiminin kısıtlı olduğu afet bölgelerinde, orta ve büyük ölçekli İHA sistemleri, insani yardım malzemeleri ile teknik ekipmanların taşınmasında aktif rol oynamaktadır. Bu tür sistemlerden elde edilen görüntülerle oluşturulan üç boyutlu modeller hem hasar analizlerine temel oluşturmakta hem de yeniden yapılanma süreçlerinin planlanmasına katkı sağlamaktadır (Li & Hu, 2021, s. 6). İHA'ların afet lojistiğine sunduğu esneklik, maliyet etkinliği ve gerçek zamanlı veri sağlama kapasiteleri; kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör tarafından yoğun bir şekilde benimsenmelerine neden olmaktadır (Ozbiltekin-Pala vd., 2025, s. 3).

Özellikle orman yangınlarının yönetiminde İHA sistemleri; sıcak nokta tespiti, yangının ilerleyişinin gerçek zamanlı izlenmesi ve yangın sonrası alan gözlemi gibi görevleri başarıyla yerine getirmektedir. İnsanlı uçuşlara göre çok daha düşük maliyetlerle yüksek doğrulukta veri sağlayabilen bu sistemler, erken müdahale kapasitesini önemli ölçüde artırmaktadır (Arain & Moeini, 2016, s. 4).

Yüksek riskli olaylar, özellikle nükleer kazalar gibi insan müdahalesinin tehlikeli ya da mümkün olmadığı durumlarda, İHA'lar emisyon yayılımı takibi, bölgesel durum analizi ve çevresel parametrelerin ölçümü gibi görevlerde güvenli ve etkili veri sunma kapasitesine sahiptir. Ani gelişen doğal afetlerde, özellikle depremlerde hızlı hasar tespiti ve afet bölgesinin havadan haritalandırılması açısından İHA'lar en uygun teknolojiler arasında yer almaktadır. Küçük ölçekli sistemler dahi, sınırlı kaynaklarla yüksek doğrulukta veri üretimi gerçekleştirerek kaynak yönetimi ve operasyonel planlama süreçlerine değerli katkılar sunmaktadır (Nawaz vd., 2019, s. 88).

İHA'ların afet yönetimindeki katkıları yalnızca fiziksel hasar analiziyle sınırlı değildir; sağlık hizmetlerinde de kritik roller üstlenmektedirler. Erişilemeyen bölgelere otomatik harici defibrilatör (AED) gibi hayati tıbbi cihazların ulaştırılması, özellikle ilk müdahale sürecinde yaşamsal önem taşımaktadır. Ayrıca, su kaynaklı afetlerde —örneğin taşkın, kuraklık ve havza taşmaları gibi durumlarda— İHA'lar; sürekli veri akışı sağlayarak havza izleme, taşkın analizi ve kuraklık takibi gibi işlevlerde müdahale planlamasını desteklemektedir (Sivasuriyan, 2021, s. 95).

4.3. İletişim Altyapısının Yeniden Kurulmasında İnsansız Hava Araçlarının Rolü

Kriz anlarında, geleneksel iletişim altyapılarının zarar gördüğü durumlarda İHA'lar internet bağlantısı sağlamada stratejik avantajlar sunmaktadır. Uzak veya erişilemeyen bölgelere hızla konuşlandırılabilmeleri, gerçek zamanlı bağlantı kurabilmeleri ve mobil röle istasyonları olarak işlev görebilmeleri sayesinde afet müdahale sürecinin etkinliğini artırmaktadırlar. Kara tabanlı unsurlarla entegrasyonları, özellikle deprem ve kasırga gibi felaketlerde iletişim ağlarının kesintiye uğradığı durumlarda kritik önem taşımaktadır (Danach vd., 2025, s. 2).

İHA'lar, afet sonrası geçici iletişim ağları kurmak için havada baz istasyonları olarak görev alabilmekte ve hızlı konuşlandırma ile kablosuz kapsama sağlamaktadır. Kullanıcı

yoğunluğuna göre dinamik olarak yeniden konumlandırılabilen bu sistemler, 5G milimetre dalga teknolojileri ile iletişim kalitesini artırmakta; aynı zamanda ışın yönlendirme teknikleri sayesinde enerji verimliliği de sağlamaktadır (Sharma vd., 2024, s. 2).

4.4. Gerçek Zamanlı Bilgi Akışı ve Stratejik Faydalar

Afet yönetiminin tüm aşamalarında bilgi, en kritik unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle istihbarat, keşif ve gözetleme faaliyetleri; afetin hazırlık, değerlendirme, müdahale ve iyileştirme evrelerinin başarısı açısından hayati önem taşımaktadır. Çeşitli sensörlerle donatılmış İHA'lar, erken uyarıdan hasar tespitine, arama-kurtarmadan iletişim desteğine kadar çok geniş bir işlev yelpazesi sunarak bu süreçlerin etkinliğini artırmaktadır (Worden vd., 2020, s. 1).

Her ne kadar İHA teknolojisinin bu potansiyeli belirgin olsa da afet yönetimi sahasında hâlen yeterince yaygın biçimde kullanılmadığı görülmektedir. Özellikle düşük maliyetli ve taktik sınıf İHA'lar, taşınabilir yapıları ve esnek konuşlandırılabilirlik özellikleri sayesinde geniş alanların eş zamanlı olarak taranmasında oldukça etkili araçlardır (Ameri vd., 2009, s. 1). Bu sistemler, giyilebilir cihazlarla entegre edildiklerinde altyapının bulunmadığı bölgelerde iletişim imkânı sunmakta; arama-kurtarma operasyonları sırasında kurtarma mesajlarının iletimine katkı sağlamaktadır (Ejaz vd., 2019, s. 5).

2019 yılında özel bir şirket tarafından geliştirilen kablosuz ağ entegreli İHA sistemlerinin, orman yangınları esnasında itfaiyeye gerçek zamanlı hava görüntüleri sağlaması, bu teknolojilerin sahadaki etkinliğini somut biçimde ortaya koymuştur. Kablosuz Sensör Ağları (Wireless Sensor Networks – WSN) ile entegre edilen bu sistemler; çevresel veri toplama, hızlı tarama ve anlık analiz yapabilme kapasiteleriyle afet bilgisi üretiminde güçlü araçlar hâline gelmiştir (Glantz vd., 2020, s. 917).

Sabit ve döner kanatlı İHA'ların hibrit biçimde kullanılması ise, özellikle erişilmesi güç veya tehlikeli bölgelerde veri toplama süreçlerinde büyük avantajlar sunmaktadır. Yangın söndürme ya da lojistik destek gibi yüksek riskli görevlerde mürettebatsız operasyon yapabilmeleri, insan hayatını tehlikeye atmadan müdahale edilmesini mümkün kılmaktadır. Nitekim 2013 yılında askeri sınıf bir İHA'nın sivil bir yangın müdahalesinde ilk kez kullanılması, bu potansiyelin erken örneklerinden biri olarak kayda geçmiştir (Worden vd., 2020, s. 1).

Özellikle sel felaketleri sonrasında, makine öğrenmesi algoritmalarıyla donatılmış İHA'lar, görüntüleme ve analiz süreçlerinde yüksek etkililik göstermektedir. Görüntü segmentasyonu, yapay sinir ağları (Artificial Neural Networks – ANN) ve evrişimli sinir ağları (Convolutional Neural Networks – CNN) gibi yöntemler aracılığıyla altyapı hasarları ve su baskını seviyeleri gerçek zamanlı olarak değerlendirilebilmektedir (Munawar vd., 2021, s. 5).

İHA teknolojisinin kullanım alanı afetlerle sınırlı kalmamakta; tarım, orman gözetimi ve çığ riski analizi gibi birçok alanda da yaygın biçimde tercih edilmektedir. Özellikle mevcut haritaların yetersiz kaldığı afet senaryolarında, drone filoları aracılığıyla hızlı ve doğru haritalama yapılabilmekte, bu sayede durumsal farkındalık daha etkin şekilde sağlanmaktadır (Aicardi vd., 2014, s. 3). Hasar değerlendirme, yardım dağıtımı, iletişim desteği, yangına müdahale, insani yardım ve acil sağlık hizmetleri gibi çok çeşitli

görevlerde İHA sistemlerinin kamu ve özel sektör tarafından yoğun biçimde kullanıldığı gözlemlenmektedir (Bahçıvan, 2024, s. 187).

Afet sonrası ilk müdahale sürecinin en temel hedefi, hayatta kalanları en kısa sürede tespit etmektir. İHA'lar, geniş alanları hızlı biçimde tarayabilme kapasiteleri sayesinde bu süreci hızlandırmakta; zaman kazandırmakta ve operasyonel verimliliği artırarak maliyetleri azaltmaktadır (Griffin, 2014, s. 266).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma, YZ destekli İHA'ların, afet yönetimi süreçlerindeki rolünü kapsamlı biçimde incelemeyi amaçlamıştır. Afetler, giderek daha karmaşık hale gelen doğaları nedeniyle, yalnızca insan gücüne dayalı müdahale yöntemleriyle yönetilemeyecek boyutlara ulaşmaktadır (Velev & Zlateva, 2023; Şengöz, 2024). Bu bağlamda, YZ ve İHA teknolojilerinin entegrasyonu, afet yönetiminde çok yönlü katkılar sunan stratejik bir yenilik alanı olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, YZ ve İHA teknolojilerinin afetin hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarında işlevsel biçimde kullanılabildiğini ortaya koymuştur. Özellikle müdahale aşamasında, bu teknolojiler; gerçek zamanlı veri akışı, hasar tespiti, arama-kurtarma operasyonları, durumsal farkındalık sağlama, malzeme ulaştırma ve tehlikeli alanlara güvenli erişim gibi açılardan önemli avantajlar sunmaktadır (Habibi Rad vd., 2021; Ozbiltekin-Pala vd., 2025; Daud vd., 2022).

YZ, büyük veri analitiği ve derin öğrenme gibi tekniklerle afetleri öngörmeye, erken uyarı sistemlerini geliştirmeye ve karar alma süreçlerini desteklemeye katkı sağlamakta; insansız hava araçları ise hız, erişilebilirlik ve yüksek manevra kabiliyeti sayesinde fiziksel operasyonları kolaylaştırmaktadır (Dixit vd., 2024; Albahri vd., 2024; Hasanuzzaman vd., 2023). Özellikle karmaşık ve hızlı gelişen felaketlerde, bu iki teknolojinin bütünleşik biçimde kullanımı, müdahale süresini kısaltmakta ve can kaybını en aza indirmektedir.

YZ ve İHA sistemlerinin afet yönetiminde sunduğu faydalar, literatürdeki birçok çalışmayla paralellik göstermektedir. Örneğin Tan vd. (2021), afet müdahalesinde hızlı karar alma süreçlerinde YZ tabanlı araçların önemine vurgu yaparken; Ghaffarian vd. (2023), YZ'nin önleme, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarındaki işlevselliğini sistematik biçimde ortaya koymaktadır. Bu çalışma, söz konusu katkıların İHA teknolojisi ile bütünleştiğinde daha da arttığını göstermektedir.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli bulgu, afet türlerinin teknolojik uygulamalara olan uygunluk düzeylerinin farklılaşmasıdır. Örneğin, orman yangınlarında İHA'lar, sıcak nokta tespiti ve duman yayılımı takibinde yüksek başarı sağlarken (Akhyar vd., 2024), sel felaketlerinde hava koşulları nedeniyle uçuş kısıtlamaları ve veri iletiminde gecikmeler yaşanabilmektedir (Albahri vd., 2024). Deprem sonrası yapı hasarı analizinde ise, LİDAR ve termal görüntüleme sistemleriyle donatılmış İHA'lar, manuel tespit süreçlerinden çok daha hızlı ve güvenli veri sağlamaktadır (Quaritsch vd., 2010; Yıldızbası & Gür, 2020).

Bununla birlikte, sistemlerin uygulanabilirliğini sınırlayan bazı teknik, ekonomik ve hukuki faktörler de göz ardı edilemez. Veri güvenliği, YZ algoritmalarının şeffaflığı, maliyet etkinliği, kullanıcı eğitimi ve mevzuat eksiklikleri, teknolojilerin yaygınlaştırılmasında karşılaşılan temel engeller arasında yer almaktadır (Rahmatizadeh & Kohzadi, 2024; Hildmann & Kovacs, 2019).

Yapay zekâ ve İHA kullanımına yönelik ulusal afet yönetimi politikaları, yasal altyapı ile desteklenmeli; özel sektör, kamu ve akademi iş birliğiyle etik, güvenlik ve veri mahremiyeti çerçevesinde standartlar oluşturulmalıdır

Farklı afet senaryoları için özelleştirilmiş YZ-IHA sistemleri tasarlanmalı; örneğin depremde yapı hasarı analizi, selde su seviyesi takibi, yangında sıcaklık dağılımı izleme gibi görevler için farklı donanım ve yazılım kombinasyonları oluşturulmalıdır.

Afet yönetiminde görev alan kamu kurumları ve yerel yönetimlerin, bu teknolojileri kullanabilecek insan kaynağını geliştirmek için senaryo tabanlı eğitim programları düzenlemesi gerekmektedir. Ayrıca toplumun da bu sistemlerle ilgili temel farkındalığa sahip olması sağlanmalıdır.

İHA'lar ve IoT sensörleriyle entegre çalışacak erken uyarı sistemleri, özellikle riskli bölgelerde yaygınlaştırılmalı; hava tahmini, sismik izleme, yangın algılama gibi veriler YZ algoritmalarıyla analiz edilerek afet risk haritaları üretilmelidir.

YZ destekli İHA sistemlerinin afet yönetimi planlarına entegre edilmesi sağlanmalı; ulaşım, sağlık, enerji ve iletişim gibi kritik altyapı alanlarıyla uyumlu çalışabilecek veri paylaşım protokolleri geliştirilmelidir.

AFAD ve yerel yönetimler, afet öncesi ve sonrası YZ destekli İHA kullanımına dair operasyonel kılavuzlar hazırlamalıdır. Bu kılavuzlar, hangi afet türünde nasıl bir İHA donanımı ve yazılımı kullanılacağına dair senaryo tabanlı yönergeler içermelidir. Belediye ve valilik düzeyinde düzenli olarak YZ-İHA entegrasyonlu tatbikatlar planlanmalı; bu sayede ekipler, afet anında teknolojiyi etkili biçimde kullanma konusunda hazırlıklı hale getirilmelidir. Belediyeler ve il AFAD birimleri, İHA pilotluğu, görüntü analizi ve YZ temelli karar destek sistemleri konusunda teknik personel yetiştirmelidir. Bu eğitimler, iş birliği içinde üniversiteler veya TÜBİTAK destekli olabilir. YZ-İHA sistemlerinin topladığı verilerin, farklı kurumlar arasında hızlı ve güvenli biçimde paylaşılabilmesi için ortak veri protokolleri geliştirilmelidir. YZ-İHA sistemleri, sahada konuşlandırılan mobil kriz yönetim merkezleriyle gerçek zamanlı entegre çalışacak şekilde planlanmalıdır. Bu sayede karar destek sistemleri anlık olarak sahaya müdahale yönlendirmesi yapabilir. İHA kullanımında sivil havacılık, kişisel veriler ve ulusal güvenlik gibi konulara dikkat edilerek, yasal çerçevede çalışacak sistemler geliştirilmeli ve veri güvenliği politikaları oluşturulmalıdır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cite.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Abid, S. K., Sulaiman, N., Chan, S. W., Nazir, U., Abid, M., Han, H., ... & Vega-Muñoz, A. (2021). Toward an integrated disaster management approach: how artificial intelligence can boost disaster management. *Sustainability,* 13(22), 12560.

Aboualola, M., Abualsaud, K., Khattab, T., Zorba, N., & Hassanein, H. S. (2023). Edge technologies for disaster management: A survey of social media and artificial intelligence integration. *IEEE access*, 11, 73782-73802.

Aicardi, I., Chiabrando, F., Lingua, A. M., Noardo, F., & Piras, M. (2014). Unmanned aerial systems for data acquisitions in disaster management applications. JUNCO. *Journal of universities and international development cooperation university of Turin*. Turin: Universita di Torino, 164-171.

Akhyar, A., Zulkifley, M. A., Lee, J., Song, T., Han, J., Cho, C., ... & Hong, B. W. (2024). Deep artificial intelligence applications for natural disaster management systems: A methodological review. *Ecological Indicators*, 163, 112067.

AlAli, Z. T., & Alabady, S. A. (2022). The role of unmanned aerial vehicle and related technologies in disasters. *Remote Sensing Applications: Society and Environment*, 28, 100873.

Alawad, W., Halima, N. B., & Aziz, L. (2023). An unmanned aerial vehicle (UAV) system for disaster and crisis management in smart cities. *Electronics,* 12(4), 1051.

Albahri, A. S., Khaleel, Y. L., Habeeb, M. A., Ismael, R. D., Hameed, Q. A., Deveci, M., ... & Alzubaidi, L. (2024). A systematic review of trustworthy artificial intelligence applications in natural disasters. *Computers and Electrical Engineering*, 118, 109409.

Ameri, B., Meger, D., Power, K., & Gao, Y. (2009, March). UAS applications: Disaster & emergency management. *American Society for Photogrammetry and Remote Sensing*.

Arain, F., & Moeini, S. (2016). Leveraging on unmanned aerial vehicle (UAV) for effective emergency response and disaster management. In Proceedings of the Project Management Symposium at U of MD *College Park Maryland*.

Bahçıvan, S. (2024). Afet Yönetiminde Sosyal Medya, İnsansız Hava Araçları (Drone) ve Diğer Teknolojik Araçların Rolü. *Strategic Public Management Journal*, 10(17), 175-193.

Blišťanová, M., Blišťan, P., Tirpáková, M., & Kľučka, I. (2022). Unmanned aircraft systems in support of disaster management. *Transportation research procedia*, 65, 116-125.

Bloss, R. (2007). By air, land and sea, the unmanned vehicles are coming. *Industrial Robot: An International Journal,* 34(1), 12-16.

Calamoneri, T., Corò, F., & Mancini, S. (2024). Management of a post-disaster emergency scenario through unmanned aerial vehicles: Multi-Depot Multi-Trip Vehicle Routing with Total Completion Time Minimization. *Expert Systems with Applications*, 251, 123766.

Chou, T. Y., Yeh, M. L., Chen, Y. C., & Chen, Y. H. (2010). Disaster monitoring and management by the unmanned aerial vehicle technology.: *ISPRS TC VII Symposium*

Danach, K., Harb, H., Rashid, A. S. K., Al-Tarawneh, M. A., & Aly, W. H. F. (2025). Location planning techniques for Internet provider service unmanned aerial vehicles during crisis. *Results in Engineering*, 25, 103833.

Daud, S. M. S. M., Yusof, M. Y. P. M., Heo, C. C., Khoo, L. S., Singh, M. K. C., Mahmood, M. S., & Nawawi, H. (2022). Applications of drone in disaster management: A scoping review. *Science & Justice*, 62(1), 30-42.

Dixit, A., Chauhan, R., & Shaw, R. (2024). Application of smart systems and emerging technologies for disaster risk reduction and management in Nepal. *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environmen*t, https://doi.org/10.1108/IJDRBE-07-2023-0085 .

Doctor, A., Khirani, D., Raut, R. D., & Narwane, V. S. (2019, July). Literature Review on Employment of Unmanned Aerial Vehicles for Disaster Management. In Proceedings of the *International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, Pilsen, Czech Republic (pp. 23-26).

Duverneuil, B. (2016). Unmanned Aerial Vehicles in Response to Natural Disasters. *Aerial Drone Archaeology & Preservation* December 2016

Ejaz, W., Azam, M. A., Saadat, S., Iqbal, F., & Hanan, A. (2019). Unmanned aerial vehicles enabled IoT platform for disaster management. *Energies*, 12(14), 2706.

Eren, V., & Duman, H. (2025). Artıfıcıal Intellıgence Support In Dısaster Management. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 13-36.

Erkal, T., & Değerliyurt, M. (2009). Türkiye'de afet yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 147-164.

Estrada, M. A. R., & Ndoma, A. (2019). The uses of unmanned aerial vehicles–UAV's-(or drones) in social logistic: Natural disasters response and humanitarian relief aid. *Procedia Computer Science*, 149, 375-383.

Ghadge, A. (2023). ICT-enabled approach for humanitarian disaster management: a systems perspective. *The International Journal of Logistics Management*, 34(6), 1543-1565.

Ghaffarian, S., Taghikhah, F. R., & Maier, H. R. (2023). Explainable artificial intelligence in disaster risk management: Achievements and prospective futures. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 98, 104123.

Giordan, D., Manconi, A., Remondino, F., & Nex, F. (2017). Use of unmanned aerial vehicles in monitoring application and management of natural hazards. *Geomatics, Natural Hazards and Risk*, 8(1), 1-4.

Glantz, E. J., Ritter, F. E., Gilbreath, D., Stager, S. J., Anton, A., & Emani, R. (2020, May). UAV Use in Disaster Management. In *ISCRAM (*pp. 914-921).

Griffin, G. F. (2014). The use of unmanned aerial vehicles for disaster management. *Geomatica,* 68(4), 265-281.

Grogan, S., Pellerin, R., & Gamache, M. (2018). The use of unmanned aerial vehicles and drones in search and rescue operations–a survey. *Proceedings of the PROLOG*, 1-13.

Gupta, T., & Roy, S. (2024, April). A*pplications of artificial intelligence in disaster management. In Proceedings of the 2024* 10th International Conference on Computing and Artificial Intelligence (pp. 313-318).

Habibi Rad, M., Mojtahedi, M., & Ostwald, M. J. (2021). Industry 4.0, disaster risk management and infrastructure resilience: A systematic review and bibliometric analysis. *Buildings,* 11(9), 411.

Hasanuzzaman, M., Hossain, S., & Shil, S. K. (2023). Enhancing disaster management through AI-driven predictive analytics: improving preparedness and response. *International Journal of Advanced Engineering Technologies and Innovations*, 1(01), 533-562.

Hildmann, H., & Kovacs, E. (2019). Review: Using unmanned aerial vehicles (UAVs) as mobile sensing platforms (MSPs) for disaster response, civil security and public safety. *Drones* 3 (3): 59.

Jazairy, A., Persson, E., Brho, M., von Haartman, R., & Hilletofth, P. (2024). Drones in last-mile delivery: a systematic literature review from a logistics management perspective. *The International Journal of Logistics Management*, https://doi.org/10.1108/IJLM-04-2023-0149.

Jung, D., Tran Tuan, V., Quoc Tran, D., Park, M., & Park, S. (2020). Conceptual framework of an intelligent decision support system for smart city disaster management. *Applied Sciences*, 10(2), 666.

Kamat, A., Shanker, S., & Barve, A. (2023). Assessing the factors affecting implementation of unmanned aerial vehicles in Indian humanitarian logistics: a g-DANP approach. *Journal of Modelling in Management*, 18(2), 416-456.

Kankanamge, N., Yigitcanlar, T., & Goonetilleke, A. (2021). Public perceptions on artificial intelligence driven disaster management: Evidence from Sydney, Melbourne and Brisbane. *Telematics and Informatics*, 65, 101729.

Kim, K., & Davidson, J. (2015). Unmanned aircraft systems used for disaster management. Transportation Research Record, 2532(1), 83-90.

Li, T., & Hu, H. (2021). Development of the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) in emergency rescue in China. *Risk Management and Healthcare Policy*, 4293-4299.

Linardos, V., Drakaki, M., Tzionas, P., & Karnavas, Y. L. (2022). Machine learning in disaster management: recent developments in methods and applications. *Machine Learning and Knowledge Extraction*, 4(2).

Lyu, M., Zhao, Y., Huang, C., & Huang, H. (2023). Unmanned aerial vehicles for search and rescue: A survey. *Remote Sensing*, 15(13), 3266.

Masroor, R., Naeem, M., & Ejaz, W. (2021). Efficient deployment of UAVs for disaster management: A multi-criterion optimization approach. *Computer Communications*, 177, 185-194.

Munawar, H. S., Ullah, F., Qayyum, S., Khan, S. I., & Mojtahedi, M. (2021). UAVs in disaster management: Application of integrated aerial imagery and convolutional neural network for flood detection. *Sustainability,* 13(14), 7547.

Nair, V. G., D'Souza, J. M., & Rafikh, R. M. (2024). A scoping review on unmanned aerial vehicles in disaster management: Challenges and opportunities. *Journal of Robotics and Control* (JRC), 5(6), 1799-1826.

Nawaz, H., Ali, H. M., & Massan, S. (2019). Applications of unmanned aerial vehicles: a review. 3C Tecnología_*Glosas de innovación aplicadas a la pyme*, 85-105.

Nikhil, N., Shreyas, S. M., Vyshnavi, G., & Yadav, S. (2020, August). *Unmanned aerial vehicles (UAV) in disaster management applications.* In 2020 Third International Conference on Smart Systems and Inventive Technology (ICSSIT) (pp. 140-148). IEEE.

Oktari, R. S., Munadi, K., Idroes, R., & Sofyan, H. (2020). Knowledge management practices in disaster management: Systematic review. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 51, 101881.

Ozbiltekin-Pala, M., Yavas, V., & Ozkan-Ozen, Y. D. (2025). Drivers and barriers of unmanned aerial vehicles in emergency logistics operations. *Technology in Society*, 82, 102894.

Özmen, B., & Özden, T. (2013). Türkiye'nin afet yönetim sistemine ilişkin eleştirel bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (49).

Partigöç, N. S. (2022). Afet risk yönetiminde yapay zekâ kullanımının rolü. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 15(4), 401-411.

Quaritsch, M., Kruggl, K., Wischounig-Strucl, D., Bhattacharya, S., Shah, M., & Rinner, B. (2010). Networked UAVs as aerial sensor network for disaster management applications. e & *i Elektrotechnik und Informationstechnik*, 127(3), 56-63.

Rahmatizadeh, S., & Kohzadi, Z. (2024). The role of artificial intelligence in disaster management in Iran: A narrative review. *Journal of Medical Library and Information Science,* 5.

Renugadevi, R., & Medida, L. H. (2024). Artificial Intelligence and IoT-Based Disaster Management System. In Predicting Natural Disasters With AI and Machine Learning (pp. 135-146). IGI Global Scientific Publishing.

Restas, A. (2015). Drone applications for supporting disaster management. *World Journal of Engineering and Technology,* 3(3), 316-321.

Restas, A. (2017). Disaster management supported by unmanned aerial systems (UAS) focusing especially on natural disasters. Zeszyty Naukowe SGSP/Szkoła Główna Służby Pożarniczej.

Rolland, E., Patterson, R. A., Ward, K., & Dodin, B. (2010). Decision support for disaster management. *Operations Management Research*, 3, 68-79.

Salmoral, G., Rivas Casado, M., Muthusamy, M., Butler, D., Menon, P. P., & Leinster, P. (2020). Guidelines for the use of unmanned aerial systems in flood emergency response. *Water,* 12(2), 521.

Sever, H., Aksungur, B. N., Güven, E., & Eren, T. (2024). Çok kriterli karar verme yöntemleriyle afetlerde insansız hava araçlarının değerlendirmesi. *Acil Yardım ve Afet Bilimi Dergisi*, 4(1), 15-22.

Sharma, R., Chopra, S. R., & Gupta, A. (2024). Power optimization of unmanned aerial vehicle-assisted future wireless communication using hybrid beamforming technique in disaster management. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 1285, No. 1, p. 012025). IOP Publishing.

Shavarani, S. M., & Vizvari, B. (2018). Post-disaster transportation of seriously injured people to hospitals. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 8(2), 227-251.

Sivasuriyan, V. (2021). Drone usage and disaster management. *Bodhi Int. J. Res. Humanit. Arts Sci*, 5, 93-97.

Sun, W., Bocchini, P., & Davison, B. D. (2020). Applications of artificial intelligence for disaster management. *Natural Hazards*, 103(3), 2631-2689.

Şengöz, M. (2024). Harnessing Artificial Intelligence and Big Data for Proactive Disaster Management: Strategies, Challenges, and Future Directions. *Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi,* 7(2), 57-91.

Tan, L., Guo, J., Mohanarajah, S., & Zhou, K. (2021). Can we detect trends in natural disaster management with artificial intelligence? A review of modeling practices. *Natural Hazards,* 107, 2389-2417.

Usanmaz, O., Karaderili, M., Sahin, O., & Savaş, T. (2020). The enhancement of the prescribed track for unmanned air vehicles. *Aircraft Engineering and Aerospace Technology*, 92(10), 1469-1473.

Velev, D., & Zlateva, P. (2023). Challenges of artificial intelligence application for disaster risk management. The International Archives of the Photogrammetry, *Remote Sensing and Spatial Information Sciences,* 48, 387-394.

Worden, M. R., Murray, C. C., Karwan, M. H., Ortiz-Peña, H. J., & Nagi, R. (2020). Sensor tasking for unmanned aerial vehicles in disaster management missions with limited communications bandwidth. *Computers & Industrial Engineering*, 149, 106754.

Yakushiji, K., Fujita, H., Murata, M., Hiroi, N., Hamabe, Y., & Yakushiji, F. (2020). Short-range transportation using unmanned aerial vehicles (UAVs) during disasters in Japan. *Drones*. 4 (4), 68.

Yıldızbası, A., & Gür, L. (2020). A decision support model for unmanned aerial vehicles assisted disaster response using AHP-TOPSIS method. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (20), 56-66.

Zeng, F., Pang, C., & Tang, H. (2023). Sensors on the internet of things systems for urban disaster management: a systematic literature review. *Sensors*, 23(17), 7475.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 2033-2057 | Araştırma Makalesi

Program Müziği Perspektifinden Barok Dönem Keman Eserlerinde Tematik ve Dramatik Unsurlar

Tuna Taşdemir [1]

Öz

Bu çalışmada, Barok Dönem'de keman için yazılmış eserlerde yer alan tematik içerikler ve bestecilerin bu eserlerindeki anlatıyı güçlendirmek amacıyla kullandıkları keman çalma teknikleri program müziği çerçevesinden incelenmiştir. Program müziğinin, soyut müzikal yapıların ötesine geçerek belirli bir hikâye, olay ya da duyguyu ifade etme amacı taşıyan müzik yaklaşımı olduğu, araştırmada sunulan örneklerle vurgulanmıştır. Müzik tarihi dönemleri boyunca gelişimini sürdüren program müziği, farklı tür ve formların ortaya çıkmasını ve birçok besteci tarafından bu yaklaşımda eserler üretilmesini sağlamıştır. Program müziği terimi ilk olarak Romantik Dönem'de Franz Liszt tarafından ortaya atılmış olsa da bu yaklaşıma dayalı yazılmış Barok Dönem eserlerine rastlanmaktadır. Program müziği yaklaşımı ile bestelenmiş Barok Dönem eserlerinde sıklıkla doğa olayları ve dini/mitolojik hikayeler konularının işlendiği görülmektedir. Bu doğrultuda, doğa olaylarının anlatıldığı Antonio Vivaldi'nin Dört Mevsim Op.8 konçertoları ve Hıristiyanlığa ait dini hikayelerin anlatıldığı Heinrich Ignaz Franz Biber'in Mystery (Rosary) Sonatları merkezinde kemanın teknik ve anlatımsal olanaklarının program müziği içerisinde nasıl değerlendirildiği detaylı olarak analiz edilmiştir. Keşfedici türdeki bu araştırmada, doküman analizi yönteminden faydalanılmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilere göre doğa olaylarının tasviri için Vivaldi'nin genellikle yay tekniklerinden ve orkestrasyon çeşitliliğinden yararlandığı, kendi zamanına kadar benzeri görülmemiş bir yöntem olarak eserinde sonelere yer vererek program müziğini uyguladığı görülmüştür. Biber'in program müziği yaklaşımı incelendiğinde ise besteci, eserlerinde virtüözite gerektiren keman çalma tekniklerine yer vermiş, melodik yapıya dayalı tasvirlerde bulunmuş ve scordatura yöntemini kullanarak eserlerde anlatılan hikayelere göre kemanın akort düzenini değiştirmiştir. Müzik tarihi dönemleri içerisinde program müziği yaklaşımının gelişimi ve bu yaklaşım ile yazılan farklı bestecilere ait eserlerin incelendiği çalışmalara kaynak olması açısından bu araştırmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Program Müziği, Barok Dönem, Dört Mevsim, Mystery (Rosary) Sonatları, Keman Çalma Teknikleri.

Taşdemir, T. (2025). Program Müziği Perspektifinden Barok Dönem Keman Eserlerinde Tematik ve Dramatik Unsurlar. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 14(3), 2033-2057. https://doi.org/10.15869/itobiad.1682656

Geliş Tarihi	24.04.2025
Kabul Tarihi	01.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü, Malatya, Türkiye, tunatasdemir41@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3495-3593

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (3), 2033-2057 | Research Article

Thematic and Dramatic Elements in Baroque Violin Works from the Perspective of Program Music

Tuna Taşdemir [1]

Abstract

In this study, the thematic contents of the works written for violin in the Baroque period and the violin playing techniques used by the composers to strengthen the narrative in these works are examined within the framework of program music. The examples presented in the study emphasize that program music is a musical approach that goes beyond abstract musical structures and aims to express a specific story, event or emotion. Continuing its development throughout the periods of music history, program music has led to the emergence of different genres and forms and the production of works in this approach by many composers. Although the term program music was first introduced by Franz Liszt in the Romantic Period, there are also works written with this approach in the Baroque Period. In Baroque period works composed with the program music approach, it is seen that natural phenomena and religious/mythological stories are frequently covered. In this direction, how the technical and narrative possibilities of the violin are evaluated in program music in the center of Antonio Vivaldi's Four Seasons Op.8 concertos, in which natural events are narrated, and Heinrich Ignaz Franz Biber's Mystery (Rosary) Sonatas, in which Christian religious stories are narrated, were analyzed in detail. In this exploratory study, the document analysis method was used and the data obtained were analyzed by content analysis. According to the data obtained in the research, it was seen that Vivaldi generally used bowing techniques and orchestration diversity for the depiction of natural events, and applied program music by including sonnets in his work as an unprecedented method until his time. When Biber's approach to program music is examined, the composer included violin playing techniques requiring virtuosity in his works, made descriptions based on melodic structure and changed the tuning order of the violin according to the stories told in the works by using the scordatura method. It is thought that this research is important in terms of being a source for studies examining the development of the program music approach within the periods of music history and the works of different composers written with this approach.

Keywords: Program Music, Baroque Period, Four Seasons, Mystery (Rosary) Sonatas, Violin Playing Techniques.

Taşdemir, T. (2025). Thematic and Dramatic Elements in Baroque Violin Works from the Perspective of Program Music. Journal of the Human and Social Science Researches, 14(3), 2033-2057. https://doi.org/10.15869/itobiad.1682656

Date of Submission	24.04.2025
Date of Acceptance	01.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

1 Asst. Prof., Malatya Turgut Ozal Univ. Faculty of Arts Design and Architecture, Performing Arts Department Malatya, Türkiye, tunatasdemir41@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3495-3593

Giriş

Müzik eserleri, bestecilerin yaşadıkları sosyal ve kültürel ortamın etkisiyle üretildikleri dönemin estetik anlayışını ve sanatsal fikirleri yansıtan yapıtlardır. Bu doğrultuda, döneme hakim olan sanat anlayışının, bestecilerin müzikal stilleri, kullandıkları besteleme teknikleri ve orkestrasyon biçimleri üzerinde etkili olduğu, bununla birlikte bestecilerin benimsedikleri yaklaşımlar dolayısıyla karakteristik farklılıkların ortaya çıkmasına etki ettiği görülmektedir. Bu farklılıklar, bestecilerin kompozisyon yaklaşımlarına dayalı yeni besteleme anlayışlarının ve farklı müzik formlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Program müziğinin bu bağlamda soyut müziksel yapıların ötesinde bir hikaye, tema ya da fikri sesler aracılığıyla tasvir ederek ve çalgı müziğinde anlatım gücünü artırmayı hedefleyen bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bu yaklaşım, dinleyicinin zihninde bir olay ya da duygular dizisini canlandırarak hayal gücünü harekete geçirmekte ve müziği anlamlandırmaktadır (Wallace, 1898, s. 140-141). "Tasviri müzik" olarak tanımlanan program müziği yaklaşımının salt müziğin karşıtı olduğu ve 19. yüzyılda öneminin arttığı belirtilmiştir (Aktüze, 2010, s. 483). Herhangi bir hikaye anlatımı veya müzik dışı bir anlamı ifade etme amacı olmayan salt müzik, müziğin kendi yapısal öğelerine dayalı olarak tasarlanmış ve estetik düzen ile yapısal bütünlük üzerine kurgulanmış iken program müziği yaklaşımında, müziğin hikaye veya tema anlatımı üzerine vurgu yapılmaktadır (Pederson, 2009, s. 243).

Belirli bir sahneyi, toplumsal bir olayı, edebi eseri, durumu, hikayeyi veya duyguyu müzik yoluyla betimleyen, belli bir konu ve başlığa sahip çalgısal müzik şeklinde tanımlanan program müziği terimi (Çalgan, 2017, s. 653), ilk defa Romantik Dönem'de Liszt tarafından senfonik şiir türünde kullanılmış olsa da (Tardü, 2014, s. 164), sistematik bir yapıya Barok Dönem'de ulaşmış ve bu dönemde erken program müziği anlayışı gelişmiştir (Niecks, 1907, s. 6). Program müziğinin yükselmeye başladığı asıl dönem 19. yüzyıl olsa da önceki dönemlerde bu yaklaşımla bestelenmiş sayısız örneği olan eserler bulunmaktadır (Mendl, 1932, s. 448). Örnek olarak Chen'in (2022) çalışmasında, Johann Jacob Froberger, François Couperin, Jean- Phillipe Rameau, Johann Kuhnau ve Johann Sebastian Bach'ın bu dönemde program müziği karakterine sahip eserleri incelenmiştir (Chen, 2022, s. 1). Kuş seslerinin taklit edildiği Johann Fux'un Frühlings Süiti (Ramirez, 1967, s. 27) ve Biber'in Sonata Representazione eserinde farklı hayvan seslerinin taklit edilmesi gibi örnekler de henüz adı konmamış bir program müziğinin ilkel hali olarak düşünülebilir.

Barok Dönem'de çalgısal müzik, farklı tür ve formlarda yazılmış eserlerle ciddi bir gelişim gösterse de klasik Batı müziğinde dini müziğin halen ciddi ölçüde etkisi olduğu görülmektedir (Tian, 2023, s. 48). İncil'de anlatılan olayları konu alan ve Barok Dönem'de yazılmış program müziği eserleri için Johann Kuhnau'ya ait Biblical Sonatas eseri örnek verilebilir (Leichtentritt, 1938, s. 222-223). Bu eserlerin dinleyicide belli duyguları harekete geçirebilmesi için de hikayenin, besteleme, müziksel anlatım ve çalgı çalma teknikleri aracılığıyla tasvir edildiği görülmektedir. Bu çalışmada incelenen, İncil'de yer alan hikayelerin anlatıldığı Biber'in Mystery (Rosary) Sonatları Erken Barok, Jean-Féry Rebel'in Les Élémens Süiti (Le Chaos) eseri ise Geç Barok Dönem'de yazılmış konuya ilişkin örneklerdendir.

Program müziğinde anlatılan hikayeler ve görsel temalar, genel olarak daha önceden başkaları tarafından yazılmış hikaye, roman, şiir veya resim gibi sanatsal eserleri konu almaktadır (Pemberton, 2009, s. 3). Program müziği, doğa seslerini simgeleyenler, görsel öğeleri tasvir edenler ve duygular gibi bireysel kavramları seslerle anlatanlar olmak

üzere üç gruba ayrılmaktadır (Wallace, 1898, s. 140). Kaynağından denize ulaşana kadar bir nehrin akışının işlendiği Smetana'nın Vltava (The Moldau) eseri, hayvanların özelliklerinin betimlendiği Camille Saint-Saëns'ın Hayvanlar Karnavalı eseri ve karşılıksız bir aşk hikayesinin anlatıldığı Hector Berlioz'un Fantastik Senfoni eseri bu üç gruba örnek niteliğinde, farklı dönemlerde program müziği yaklaşımı ile bestelenmiş eserlerdir. Başlarda program müziğin estetik bütünlük oluşturmada bazı kısıtlamalara yol açtığı ve önceden belirlenen hikayelerin tasvirin sanatsal üretimi sınırlandırdığına ilişkin eleştiriler bulunsa da (Temperley, 1971, s. 593; Micznik, 1999, s. 208), sonrasında birçok besteci ve eleştirmen tarafından bu yaklaşımın yeni bir estetik standart oluşturduğu görüşü kabul edilmiştir (Dahlhaus, 1970, s. 18).

Araştırmada incelenen Antonio Vivaldi'nin Dört Mevsim (Mevsimler Konçertosu) adlı eseri, Barok Dönem'de program müziği yaklaşımı ile bestelenmiş en bilinen eser örneklerindendir (Batubara, 2020, s. 119; Çalgan, 2017, s. 653; Everett, 1996, s. 70-90; Zhong, 2023, s. 35). Yine araştırmada incelenen ve Erken Barok Dönem eseri olan Biber'in Rosary Sonatları içerisinde dini hikayelerin işlendiği ve program müziği özellikleri taşıyan sonatlar yer almaktadır (Lopez Cesena, 2022, s. 20). Bu müzik kapsamında keman için yazılmış eserler incelendiğinde, bestecilerin genellikle doğa olayları ve dini/mitolojik hikayeleri konu alan eserler ürettikleri dikkat çekmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada dini hikayeler ile doğa olaylarının tasvir edildiği eserler program müziği bağlamında incelenmiş ve dönemin anlatıma dayalı müzik yaklaşımı biçimsel ve teknik düzeyde somutlaştırılmıştır.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, Barok Dönem'de keman için yazılmış eserlerde yer alan tematik ve dramatik içerik ile betimleme amacıyla kullanılan bestecilik ve çalma teknikleri arasındaki ilişkinin program müziği perspektifinden incelenmesidir. Bu kapsamda çalışmada, doğa olayları ile dini/mitolojik konulu eserlerdeki anlatıların tasvirinde kullanılan keman çalma tekniklerinin ve eserin orkestrasyon yapısının, tematik ve dramatik ifade unsuru olarak nasıl kullanıldığının analiz edilmesi hedeflenmiştir. Araştırmada, doğa olaylarının betimlenmesine odaklanan Antonio Vivaldi'nin Dört Mevsim Op. 8 konçertoları ile Hıristiyanlığa ait dini hikayeleri işleyen Heinrich Ignaz Franz Biber'in Mystery (Rosary) Sonatları incelenmiştir. Program müziği karakteri taşıyan bu eserler örnekleminde dönemin estetik anlayışının, keman repertuvarı gelişimine ve kemanın teknik ifade imkanlarına etkisi hakkında da bilgi sağlanması araştırmanın amaçlarındandır.

Önem

Çalgı müziği, Barok Dönem'de belirgin bir dönüşüm yaşayarak diğer müzik türleri içerisinde önemli bir yer edinmiş, buna bağlı olarak çalgılar da teknik açıdan gelişim göstermiştir. Bu dönemde bestelenmiş program müziği karakterine sahip eserlerin incelenmesinin, dönemin estetik anlayışını, çalgıların kullanım olanaklarını ve müzikal ifade biçimlerini anlamak açısından önem taşıdığı düşünülmektedir. Araştırmada incelenen Antonio Vivaldi'nin Dört Mevsim konçertoları ve Heinrich Ignaz Franz Biber'in Mystery (Rosary) Sonatları'nın, müziksel özellikleri dolayısıyla Barok Dönem müziğinin hem tematik hem de teknik boyutunu kavramaya olanak sağlayan program müziği karakterindeki eserler olduğu düşünülmektedir. Bu eserlerin program müziği çerçevesinden incelenmesinin, kemanın teknik ifade imkanları, keman repertuvarının

gelişimi ve Barok Dönem'in anlatıya dayalı estetik anlayışına yönelik bilgi sağlaması bakımından alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Problem Durumu

Program müziği, müzik tarihinde genellikle Romantik Dönem ve sonrasında yazılan eserlerle ilişkilendirilen ve sınırlandırılan, belli bir edebi metin, hikaye, olay veya duygunun seslerle betimlendiği bir yaklaşım olarak bilinmektedir. Önceki dönemde bestelenen eserler incelendiğinde ise bu yaklaşımın kökenlerinin, Rönesans ve Erken Barok dönemlerdeki tasviri müzik anlayışına kadar uzandığı, sistematik bir yapıya Barok Dönem'de ulaştığı ve bu yaklaşımla yazılan eserlerin keman repertuvarında belirgin bir yer edindiği görülmektedir. Örnek olarak, Antonio Vivaldi'nin Dört Mevsim konçertoları ve Heinrich Ignaz Franz Biber'in Mystery (Rosary) Sonatları, dönemin estetik anlayışını taşıyan ve müzikteki anlatı ifadesini kemanın teknik kapasitesiyle birleştiren örneklerdendir. İlgili literatürde, program müziği özelliklerini içeren Barok Dönem eser incelemelerinin ve bu eserlerde anlatı ifadesini yansıtan çalgı çalma tekniklerinin analiz edildiği araştırmaların sınırlı sayıda olduğu, çoğunlukla incelenen eserlerin form ve armonik yapıları bakımından incelendiği görülmektedir. Bu sebeple çalışmada, Barok Dönem keman eserlerinde kullanılan orkestrasyon yapısının ve keman çalma tekniklerinin, eserdeki tematik içerik ile nasıl ilişkilendirildiğinin seçilmiş eserler üzerinden belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi "Barok Dönem'de keman için yazılmış eserlerin içerdiği tematik ve dramatik unsurların program müziği yaklaşımı açısından özellikleri nelerdir?" şeklinde oluşturulmuştur.

Araştırmanın alt problemleri ise "Heinrich Ignaz Franz von Biber'in Mystery (Rosary) Sonatları'ndaki dini/mitolojik olayları konu alan tematik içerik ile kullanılan keman çalma teknikleri arasındaki ilişki nasıldır?" ve "Antonio Vivaldi'nin Dört Mevsim Konçertoları'ndaki doğa olaylarını konu alan tematik içerik ile kullanılan keman çalma teknikleri arasındaki ilişki nasıldır?" biçimindedir.

Yöntem

Keşfedici türdeki bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Veri toplama sürecinde ilgili literatür taranmış, kitap, makale ve lisansüstü tezler incelenerek araştırma konusu ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Bu süreçte, var olan görsel ve işitsel kayıtların ve belgelerin incelenerek veri elde edildiği belgesel tarama (doküman analizi) yöntemi kullanılmıştır (Karasar, 2008, s. 183). Elde edilen bilgiler doğrultusunda, Barok Dönem'de keman için yazılmış ve program müziği karakterine sahip eserler evreninden Heinrich Ignaz Franz von Biber'in Mystery (Rosary) Sonatları ve Antonio Vivaldi'nin Dört Mevsim (Le Quattro Stagioni) Op.8 eserleri, araştırmada incelenmek üzere amaçsal örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Amaçsal örnekleme, belli ölçütleri karşılayan veya belli özellikleri taşıyan, çalışma için bilgi bakımından derinlemesine araştırma yapmaya imkan sağlayan zengin durumların seçilmesi olarak tanımlanmıştır (Büyüköztürk vd., 2014, s. 90). Örneklem olarak belirlenen iki eserin görüntü ve ses kayıtları ile birlikte notaları, çalışma konusuna ilişkin içerdikleri tematik ve dramatik unsurların tespiti amacıyla içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiş, eserlerde yer alan betimleme biçimleri ve anlatı ifadeleri ile kullanılan keman çalma teknikleri arasındaki ilişki program müziği çerçevesinde değerlendirilmiştir. İçerik analizi yöntemi, belirli kavram ve temalar altında toplanan benzer verilerin derin bir analiz uygulanarak okuyucu tarafından anlaşılabilir hale getirilmesi ve yorumlanması işlemi olarak

tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 227). Yapılan içerik analizi doğrultusunda araştırma için seçilen eserlerde yer alan tematik ifadelerin tasviri için kullanılan keman çalma teknikleri tespit edilmiş ve bu tekniklerin uygulanma biçimi ile program müziği yaklaşımı özelliği taşıyan tematik ve dramatik unsurlar arasındaki ilişkiler tespit edilmiştir.

Bulgular

Heinrich Ignaz Franz von Biber, Mystery (Rosary) Sonatları

Program müziğinin erken dönem eserlerinden olan Mystery (Rosary) Sonatları, keman ve basso continuo için yazılmış 15 eserden oluşmaktadır. Gizemlere dahil olmayan, Meryem'e adanmış Sol minör Passacaglia (No. 16) eseri de bu sonatlara ek olarak yazılmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısında tamamlanan eser, üç ana gruptan oluşan ve her grubu beşer sonattan oluşan bir yapıya sahiptir. Eserde Katolik kilisesinin "Rosary Mysteries" (Tespih Gizemleri) olarak bilinen ayin ve dini olayları tasvir edilmiştir. Grupların isimleri ise şu şekildedir: The Joyful Mysteries (Neşeli Gizemler), The Sorrowful Mysteries (Acı Dolu Gizemler) ve The Glorius Mysteries (Şanlı Gizemler).

Eserde bulunan her sonat, belirli bir dini hikayeyi yansıtacak biçimde bestelenmiş ve sonatlarda yer verilen hikayeye uygun keman çalma tekniklerini içerecek biçimde yazılmıştır. Joyful Mysteries sonatlarında Meryem'in İsa ile müjdelenmesi gibi hayatının kutsal olayları, Sorrowful Mysteries sonatlarında İsa'nın yaşadığı zorluklar ve çarmıha gerilişi, Glorius Mysteries sonatlarında ise İsa'nın dirilişi ve Meryem'in göğe yükselmesi konusu işlenmektedir. Besteci, elyazmasında sonatları "gizemler" şeklinde isimlendirmemiş fakat her sonatın başında bakır levha gravürlerle hangi gizeme yönelik yazıldığı tasvir edilmiştir (Giles, 2018, s. 75). Konu ile ilgili görselin bir bölümü Görsel 1'de sunulmuştur.

Görsel 1. Heinrich Biber, Sonata XIII, The Descent of the Holy Spirit (Pentecost) (Bayerische Staatsbibliothek München), Mus. Mss. 4123, pp. 58, 59, akt. Giles, 2018, s. 77).

Keman çalma teknikleri açısından yenilikçi bir yaklaşıma sahip olan eserde, program müziğinin anlatım olanakları geliştirmek amacıyla kemanda standart dışı akort (scordatura) kullanımı dikkat çekmektedir. Görsel 1'de görüldüğü üzere her sonatın başlangıcında, anahtardan önce kemanın tellerinin akort düzeni ile ilgili bilgi verilmiştir.

Rosary Mysteries sonatlarının ve The Joyful Mysteries grubunun ilki The Annunciation (Meryem'e Müjde), diğer sonatlardan farklı olarak scordatura tekniği kullanılmayan tek sonattır. Eserde, Meryem'e İsa'nın müjdesinin verilmesinin temsil edilmesi dolayısıyla neşeli ve parlak bir etki sağlanması amaçlanmıştır. Bundan dolayı eserde trill, mordent

gibi süslemelere sıkça yer verilmiş, hızlı gamlar ve arpejlerden oluşan pasajlar kullanılmıştır. Her bölüm, tempo, ritmik yapı ve içerdiği pasajların özelliklerine göre değişkenlik göstermektedir. Sonatın ilk bölümünde, Meryem ve Cebrail arasında geçen diyalog tasvir edilmiştir (Lopez Cesena, 2022, s. 58). Bu diyaloğun, 32'lik notalardan oluşan hızlı pasajların ardından gelen, daha sakin ve sıcak bir etki bırakan, bağlı notaların bulunduğu pasajlar ile karşıtlık oluşturularak tasvir edildiği görülmektedir. Eserdeki 32'lik notaların Cebrail'in konuşmasını, 32'lik olmayan, daha uzun ve bağlı notaların ise Meryem'in konuşmasını temsil ettiği düşünülmektedir (Lopez Cesena, 2022, s. 59-61).

Genel olarak mutlu bir ifadeye yer verilen ve Meryem'in Elizabeth'i ziyaretinin anlatıldığı ikinci sonatta (The Visitation), özellikle Presto bölümünde karşılıklı sevincin tasvir edildiği hızlı pasajlar bulunmaktadır. Üçüncü sonat (The Nativity), İsa'nın doğumunu ve doğumdan sonra Mısır'a kaçışı anlatmaktadır. Özellikle ilk üç bölümdeki ani oktav değişimlerinin, inici ve çıkıcı dizilerden oluşan hızlı pasajların, ayrıca dans formunda olan ve koşmak kelimesinden türeyen "Courante" bölümünün, İsa'nın doğumundan hemen sonra Mısır'a kaçışın tasviri olduğu söylenebilir (Clements, 2002, s. 142). Dördüncü sonat (The Presentation in the Temple), bebek İsa'nın mabette sunuluşu ritüelini betimlemektedir. Diğer sonatlardan farklı olarak uzun ve tek bölümlü bir Ciacona'dan oluşan dördüncü sonatta scordatura tekniği uygulanmıştır. Kemanın la-re-la-re biçiminde akort edilmesi ile mabetteki yankılanma tasvir edilmektedir (Clements, 2022, s. 143). Genel olarak mutlu bir ifadeye sahip olan beşinci sonat (The Finding of Jesus in the Temple), 12 yaşındaki İsa'nın Kudüs'teki tapınakta öğretmenler ile konuşmasını ve Meryem ile Yusuf'un kaybettikleri İsa'yı tapınakta bulmalarını betimlemektedir. La-Mi-La-Do diyez biçiminde akort edilen keman, mi telinin kalınlaştırılması ve iki kalın telin tizleştirilmesi ile ani tını değişikliği olmaksızın güçlü ve enerjik bir bas bölgesinden üst bölgeye tutarlı geçiş yapılmasını sağlamaktadır (Edgar, 2008, s. 61). İsa'nın ailesi tarafından bulunması dolayısıyla sonatın, sevinci temsil eden, neşeli bir melodik yapıda kurgulandığı söylenebilir.

The Sorrowful Mysteries (Hüzünlü Gizemler), İsa'nın yaşadığı zorluklar ve gördüğü işkencelerin tasvir edildiği beş sonattan oluşan gruptur. Altıncı sonat (The Agony in the Garden), İsa'nın Getsemani Bahçesi'nde dua ederken yaşadığı acıyı ve içsel mücadelesini anlatan bir anlatıya sahip olduğundan, scordatura tekniği kullanılan eserde keman La bemol-Mi bemol-Sol-Re biçiminde uyumsuz aralıklarla akort edilmektedir. Yedinci sonatta (The Scourging at the Pillar), İsa'nın sütuna bağlanarak kırbaçlanması anlatılmaktadır. Eserin Sarabande ve Variatio I bölümlerindeki tekrarlanan notalarla kırbaç sesi tasvir edilmiştir (Clements, 2002, s. 153-155). Ayrıca scordatura tekniği uygulanarak Do-Fa-La-Do düzeninde akort edilen kemanın sol ve re tellerinin dörtlü ve üçlü aralıklarla tizleştirilerek gerilmesi, mi telinin ise üçlü aralıkla kalınlaştırılması dolayısıyla kemanın dar bir ses aralığına sıkıştırılarak çalınması istenmiştir. Konu ile ilgili örnek Görsel 2'de sunulmuştur.

Görsel 2. Mystery Sonat VII, Sarabande (a) 1-4. Ölçüler ve Variato I (b) 1-5. Ölçüler

(Clements, 2002, s. 155).

İsa'nın başına dikenli taç yerleştirilmesinin anlatıldığı sekizinci sonatta (The Crowning with Thorns), scordatura tekniği uygulanarak son derece gerilimli bir akort düzeni kullanılmış, Sol teli beşli ses aralığı kadar tizleştirilerek çalgının sınırları zorlanmıştır. Sonatın akort düzeninin sahip olduğu gerginliğin, eserin konusu ile ilişkili olduğu ve gerilimin sebebinin scordatura uygulanmasından kaynaklı olduğu görülmektedir (Edgar, 2008, s. 67). Dokuzuncu sonat (The Carrying of the Cross), İsa'nın çarmıhı taşıması sürecini anlatmaktadır. Sonatın özellikle Courante ve Double bölümlerinde keman çalma tekniklerinin giderek zorlaşması, İsa'nın çarmıhı taşırken zaman geçtikçe artan fiziksel ve ruhsal yorgunluğunu temsil etmektedir (Clements, 2002, s. 158). Onuncu sonatta ise İsa'nın çarmıha gerilmesi ve yaşamının son anları anlatılmaktadır. Preludium ve beş varyasyon içeren bir Arya'dan oluşan sonat, İsa'nın çarmıhta söylediği yedi sözü temsil etmek amacıyla yedi bölüme ayrılmış, konunun kemanla tasvir edildiği boyutta ise Preludium bölümündeki üçlü akorlarla çivilerin İsa'nın bedenine çakılması betimlenmiştir (Clements, 2002, s. 161-162). Konu ile ilgili örnek Görsel 3'te sunulmuştur.

Görsel 3. Mystery Sonat X, 1-7. Ölçüler (Clements, 2002, s. 162).

The Glorius Mysteries Sonatları, İsa'nın dirilişi ve Meryem'in göğe kabul edilişinin anlatıldığı sonatlardır. İsa'nın dirilişinin anlatıldığı 11. Sonatta (The Resurrection), keman telleri Sol-Re-Sol-Re olarak akort edilse de orta iki tel yer değiştirilerek tellerin Sol-Sol-Re-Re düzeninde olması sağlanmaktadır. Bu sonattaki benzersiz akort düzeni, çarmıha gerilmenin hüznü ile dirilişin zaferi arasında bir köprü kurarak, derin bir mistik anlatım sunmaktadır (Strand-Polyak, 2013, s. 127). Tellerin kuyrukta ve kulaklarda çaprazlanmasının çarmıhı sembolize eden iki görünür haç oluşturmuş ve bu durum, eserin gravüründe İsa'nın tuttuğu bayraktaki haçı yansıtmaktadır (Clements, 2002, s. 165). Konu ile ilgili örnek Görsel 4'te sunulmuştur.

Görsel 4. Mystery Sonat 11'de Keman Tellerinin Çapraz Kullanımı (Edgar, 2008, s. 78)

İsa'nın göğe yükselişinin anlatıldığı 12. Sonatta (The Ascension), kemanın kalın tellerinin tizleştirilip ince tellerinin kalınlaştırıldığı ve ses aralığının daraltılarak Do-Mi-Sol-Do biçiminde akort edildiği görülmektedir. Intrada ve Aria Tubicinum bölümlerinde gergin haldeki kalın tellerin parmak basılmadan kullanıldığı görülen eserde Biber'in, bilinçli olarak bu tellerin sürekli bir ses sağlamasını ve forte nüansında çalınmasını istediği düşünülebilir. Sonraki bölümlerde ise genellikle üst seslerin çalındığı, kalın tellerin nadiren kullanıldığı görülmektedir. La ve Mi tellerinin kalınlaştırılması ile bu tellerdeki gerginliğin azaltılması, daha parlak ve zarif bir tını elde etmek için kullanılmıştır (Edgar, 2008, s. 81). Intrada bölümünün alto anahtarında yazıldığı ve o dönem bu anahtarın keman için değil trompet için yazıldığını belirten Clements (2002), eserin özellikle ilk iki bölümünün fanfar ve trompet benzeri bir yapıda yazıldığından ve bu yapının 17. yüzyıl Salzburg'unda Göğe Yükseliş'in bilinen bir sembolü olarak kabul edildiğinden bahsetmiştir (Clements, 2002, s. 168-169). Trompetin ise askeri bir tören tınısı yarattığını ve İsa'nın görkemli bir şekilde göğe yükselişini tasvir ettiğini söylemek mümkündür.

Sonat 13'te (The Descent of the Holy Spirit), İsa'nın göğe yükselişinin ardından Kutsal Ruh'un yeryüzüne indiği anlatılmaktadır. Kemanın tellerinin La-Mi-Do diyez-Mi şeklinde akort edildiği görülen eserin birinci bölümünde çift seslerin kullanım biçimi dikkat çekmektedir. Rüzgar ve fırtınanın tasvir edildiği (Giles, 2018, s. 92) eserde, paralel beşlilerden oluşan uzun bir pasaja yer verilmesi dikkat çekmektedir (De Souza, 2020, s. 8). Sonatın gravüründe anlatılan hikayeden yola çıkılarak arka arkaya gelen üçlü aralıklı, çift sesli 16'lık notaların ve eserde kullanılan yay tekniklerinin Kutsal Ruh'un inişini ve oluşan rüzgarı betimlediği söylenebilir (Clements, 2002, s. 170). Konu ile ilgili örnek Görsel 5'te sunulmuştur.

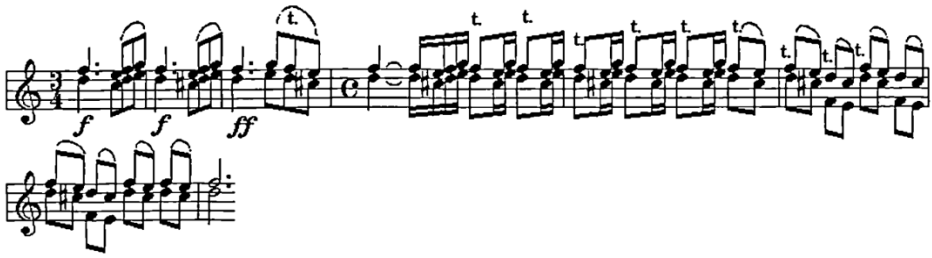

Görsel 5. Mystery Sonat XIII, Sonata, 12-19. Ölçüler (Clements, 2002, s. 170).

Sonat 14'te (The Assumption of the Virgin), Meryem'in göğe yükselişi anlatılmaktadır. Çıkıcı diziler ve yükselen melodilere yer verilen eserde göğe yükselişin ve yüceliğin sembolize edildiği söylenebilir. Eserin bitişine dört ölçü kala kemanın aniden durması ve basso continuo partisinin devam ederek eseri tamamlaması (abrubtio), Meryem'in göğe yükselişini tasvir etmektedir (Clements, 2002, s. 171). La-Re-La-Re şeklinde bir tel kort düzeni kullanılan sonatta, önceki sonatlarda bulunan gergin yapıya karşı daha geniş ve hafif bir ifadeye yer verilmiştir. Heinrich Biber'in Rosary Sonatları koleksiyonunun son keman eseri olan 15. Sonat (The Coronation of the Virgin), Meryem'in taç giymesinin anlatıldığı eserdir. Sol-Do-Sol-Re düzeninde akort edilen tellerin sağladığı rahatlatıcı ve dingin tını, eserde anlatılan konu ile doğrudan ilişkilidir. Biber'in bu sonatın Sarabande bölümünde kullandığı "Circulatio" adlı Barok Dönem müzikal figürü, çemberin iki yarısını belirten bir yapıdadır ve Meryem'in tacını tasvir etmektedir (Clements, 2002, s. 174-175). Figür ile ilgili örnek Görsel 6'da sunulmuştur.

Görsel 6. Sarabande Bölümündeki Circulatio Figürü (Clements, 2002, s. 175)

Antonio Vivaldi, Dört Mevsim (Le Quattro Stagioni) Op.8

Vivaldi'nin "inkar edilemez ölçüde program müziği karakterine sahip 22 eserinden biri" (Wilk, 2020, s. 253) ve Barok Dönem'in en bilinen program müziği yaklaşımını içeren örneklerinden olan Dört Mevsim eseri (Batubara, 2020, s. 119; Çalgan, 2017, s. 653; Everett, 1996, s. 70-90; Zhong, 2023, s. 35), Uyum ve Buluşun Çekişmesi anlamına gelen Il cimento dell'armonia e dell'inventione başlıklı 12 konçertonun Le Quattro Stagioni başlığında toplanmış ilk dört konçertosudur. İlkbahar (La Primavera) Op.8 No.1, Yaz (L'Estate) Op.8 No.2, Sonbahar (L'Autunno) Op.8 No.3 ve Kış (L'Invierno) Op.8 No.4 isimli konçertoların hepsi üçer bölümden oluşmaktadır. Barok Dönem'in popüler konuları olan dini ve alegorik hikayelerden Vivaldi'nin Dört Mevsim Konçertolarında uzaklaşılmıştır. Eser, doğanın gücünün betimlendiği ve insanlığın kendi kontrolü dışındaki olaylarla kurduğu karmaşık, fiziksel ve duygusal ilişkiye yönelik artan ilgiyi örneklemektedir (Lockey, 2017, s. 265). Mevsimlere ait rüzgar uğultusu, yağmur sesi, kuru yaprakların düşüşü, kuşların ötüşü gibi olayları Vivaldi, bu eserinde plastik bir anlayışla resmetmiştir (Yener, 2001, s. 364). Her mevsimi kendi bakış açısıyla tasvir eden

Vivaldi, Yaz ve Kış Konçertolarını rahatsızlıkla ve tehlikeyle ilişkilendirmiş, Yaz için insanların savunmasızlığını, Kış için ise zorluklara rağmen insanların eğlenmesini konu almıştır (Everett, 1996, s. 70-71). Dört Mevsim Konçertosu'nu incelediği çalışmasında Işılay (2022), Vivaldi'nin mevsimleri algılayışı ve eserlerinde yansıttığı biçim üzerinde, bestecinin yaşadığı dönemin coğrafya, çevre ve iklim özelliklerinin etkisi olduğunu belirtmiştir.

Her konçertonun bir mevsimi betimlediği eserde, her mevsime eşlik edecek biçimde yazılmış birer şiir (sone) bulunmaktadır. Bu sonelerin edebi anlamda amatör yapıda oluşu ve Venedik lehçesine ait ifadeleri taşıması sebebiyle Vivaldi tarafından yazılmış olabileceği düşünülmektedir (Wilk, 2020, s. 258). Benzer şekilde Vivaldi'nin imzalı mektuplarında Venedik lehçesi unsurları içeren "mosconi" yerine "mossoni", "cant" yerine "canni" gibi yazım biçiminden yola çıkılarak sonelerde kullanılan yazımın benzerliği dikkat çekmekte, ayrıca bestecinin zaman zaman arya ve resitatif metinlerini yeniden yazdığı düşünüldüğünde sonelerin yazarının kendisi olabileceği görüşüne ulaşılmaktadır (Everett, 1996, s. 70). Müzik yoluyla anlatılan hikayeye rehberlik yapması amacıyla yazılan bu soneler, partisyonda ilgili müzik cümlesinin bulunduğu yerlere müziğin resmedilmesi amaçlanarak besteci tarafından yazılmıştır. İtalyanca olan soneler, Işılay'ın (2022) çalışmasında Türkçeye çevrilerek sunulmuştur. Sonelerin yanı sıra tasviri yapılması istenen konular partisyonda ilgili çalgı notasının üzerine yazılmış ve bu kısımları müzisyenlerin, bestecinin belirttiği biçimde çalmaları istenmiştir. İlkbahar Konçertosu ikinci bölümün başlangıcında viyola partisinde "havlayan köpek" (Il cane che grida), Yaz Konçertosu birinci bölümün başında "sıcağın verdiği bitkinlik" (Languideza per il caldo) ve Sonbahar Konçertosu ikinci bölümün başında "uyuyan sarhoşlar" (Ubriachi dormienti), partisyonda yazan metinlerdeki örneklerden bazılarıdır. Eserde yer verilen bu metinlerin, eserin içerdiği betimlemelerin ve anlatımın dinleyici tarafından anlaşılmasını kolaylaştırdığı söylenebilir. Eserin konusunun anlaşılması ile ilgili olarak dinleyicilerin, eserle ilgili ön bilgiye sahip olmasının, program müziği eserlerindeki sembolik anlatımın amacına ulaşabilmesi ve doğru anlama kaygısı taşıyan dinleyiciler için yol göstermesi açısından bir zorunluluk olduğu düşünülmektedir (Karadeniz, 2020, s. 31).

Konçerto No.1 Op.8, "İlkbahar" (La Primavera)

Barok Dönem program müziğinin en belirgin örneklerinden olan İlkbahar Konçertosu, bahar mevsiminin coşkusunu ve doğanın canlanmasını betimleyen bir eserdir. Allegro bölümünde baharın gelişini niteleyen kuş cıvıltıları, akan suyun sesi ve güçlü rüzgarların esintisi gibi doğa olayları tasvir edilmiştir. Tüm bu betimlemeler bestecinin kullandığı çalgı çalma teknikleri ve orkestrasyon yapısı ile aktarılmış, bunun yanı sıra hikayenin dinleyici tarafından kolayca resmedilebilmesi için partitür üzerinde, müzikle ilişkilendirilen metinlere yer verilmiştir.

Konçertonun ve birinci bölümün hikayesinin anlatılması için eserin başında partisyonda "Bahar geldi" (Giunt'é la Primavera) metninin yazıldığı görülmektedir. Mi Majör tonunda yazılan bölümde, baharın gelişinin verdiği sevinci betimlemek için majör tonuna yer verilmiştir. Sonenin devamı ise 21. ölçünün üçüncü zamanında başlamaktadır: "…ve kuşlar onu sevinçli şarkılarla selamlıyorlar" (Işılay, 2022, s. 65). Bölümde 27. ölçüye kadar süren melodik yapı ve keman partilerinde yer verilen tekniklerin kuş cıvıltılarını betimlediği açıkça fark edilmektedir. İlgili ölçülere ait örnek Görsel 7'de sunulmuştur.

Görsel 7. Keman Partilerinde Kuş Cıvıltılarının Betimlenmesi (URL 1)

Betimlenen kuş cıvıltıları sonenin öncesinde, 14. ölçünün üçüncü zamanında keman partilerinin üzerinde yazan "kuşların şarkısı" (Il Canto de gl'uccelli) metni ile başlamaktadır. Kuşların ötüşünü tasvir edebilmek için keman partilerinde Vivaldi'nin mordent, trill ve staccato yay tekniklerini kullandığı, sol elde ise tiz seslerden oluşan 16'lık ve 32'lik tekrar eden hızlı notalara yer verdiği görülmektedir. Konu ile ilgili örnek Görsel 8'de sunulmuştur.

Görsel 8. Kuşların Şarkısı Metninin Keman Partilerinde Betimlenmesi (URL 1)

Bölümün 32. ölçüsünde başlayan ve 40. ölçüye kadar süren 16'lık notalar, metinde anlatılan suyun akışını (Scorrono i fonti) betimlemektedir. Bu etkiyi sağlamak için pasajın, ikili aralıklarla yazıldığı ve notaların ikişer bağlı çalındığı görülmektedir. 44. ölçüde metinde belirtilen gök gürültüsü (Tuoni) ve şimşek seslerinin tasviri ise keskin bir ifadeye sahip olması amacıyla tekrar eden 32'lik notalar halinde yazılmıştır. İfadenin dinleyiciye daha etkili aktarılması için bu pasaj, detache yay tekniği kullanılarak çalınmaktadır. Konu ile ilgili örnek Görsel 9'da sunulmuştur.

Görsel 9. Gök Gürültüsü ve Şimşek Sesi Tasvirinin Notasyonda Gösterimi (URL 1)

Eserin ağır tempolu Largo bölümünde yazan metin, müziğin karakterini destekler biçimde tasarlanmıştır. Metinde, çobanın köpeğiyle birlikte çiçeklerle dolu bir çayırda, yaprak hışırtıları arasında uyuduğu yazmaktadır (Işılay, 2022, s. 65-66). Bölümün başında viyola partisinde yazan "havlayan köpek" (Il cane de che grida), keman partilerinde yazan "bitkilerin hışırtısı" (Mormorio di frondi e piante) ve solo keman partisinde yazan "uyuyan çoban" (Il caparo che dorme), her parti farklı bir ifadeyi yansıtması amacı taşımaktadır. Konu ile ilgili örnek Görsel 10'da sunulmuştur.

Görsel 10. Largo Bölümünde Tasvir Edilen Ögeler (URL 1)

Konçerto No.2 Op.8 "Yaz" (L'Estate)

Yaz mevsiminin doğa olaylarının konu alındığı konçertoda, sonelerde yazan yaz mevsiminin kavurucu sıcağı, farklı özellikteki rüzgarları ve fırtınaları betimlenmektedir. Eserin birinci bölümünde ilk 30 ölçü boyunca süren melodik yapı, yaz sıcağının bunaltıcı hissini yaşatan bir biçimdedir. Bu bölüm için yazılmış sonenin çevirisi incelendiğinde, sıcaktan bitap düşen canlılar ve kuruyan ağaçlardan bahsedilmektedir (Işılay, 2022, s. 65). 31. ölçüde solo keman partisinde başlayan ve 51. ölçüye kadar süren pasajda, bestecinin yazılı olarak sonelerde belirttiği üzere guguk kuşu sesi betimlenmektedir. Konu ile ilgili örnek Görsel 11'de sunulmuştur.

Görsel 11. Guguk Kuşu Sesinin Tasviri (URL 2)

Eserin 72 ve 77. ölçüleri arasında solo keman partisinde, İlkbahar Konçertosu'ndakine benzeyen bir melodik yapıda saka kuşu tasvirine yer verilmiştir. 78. ölçüde, kemanda legato tekniği ile çalınan ve üçlemelerle başlayan bir pasaj bulunmaktadır. Bu pasajla ilişkili olarak, 82. ölçüden itibaren noktalı 16'lık ve 32'lik notalardan oluşan bir melodi ile pasaj devam etmektedir. Müziksel yapısının değiştiği fark edilen 90. ölçüde detache tekniği ile çalınan 16'lık notalardan oluşan inici ve çıkıcı diziler, farklı türdeki rüzgarları betimleyecek biçimde kurgulanmıştır. Sonelerde bu pasajların "Tatlı bir Zefir rüzgarı" ve "Meydan okurcasına bastıran Bora rüzgarı" şeklinde belirtildiği (Işılay, 2022, s. 65) ve bu rüzgarların yapısının tasvirine uygun keman çalma tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Sakin bir esinti olan Zefir rüzgarının betimlenmesi için bu pasaj legato tekniğinde ve piano nüansında yazılmış, şiddetli yapıdaki Bora rüzgarı için ise detache tekniği ve forte nüansı kullanılmıştır. Konu ile ilgili örnekler Görsel 12 ve Görsel 13'te sunulmuştur.

Görsel 12. Zefir Rüzgarlarının Tasviri (URL 2)

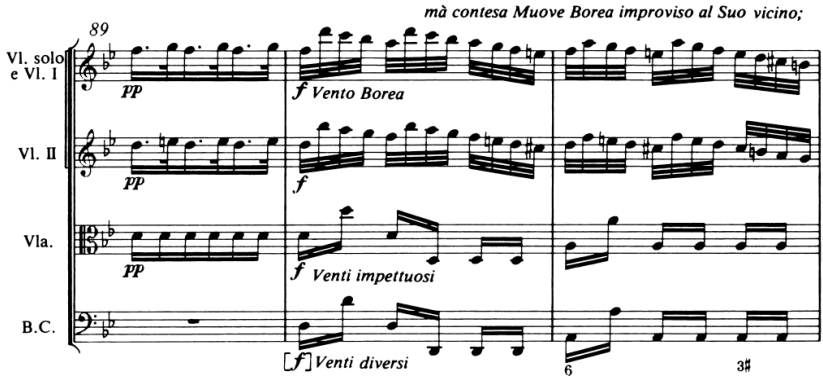

Görsel 13. Bora Rüzgarlarının Tasviri (URL 2)

Bölümde 116. ölçüden başlayan ve 154. ölçüye kadar süren pasajda, yazılmış metne göre bir çocuğun ağlaması betimlenmiştir. Metne uygun olarak, farklı tonlarda yazılmış motiflerin tekrarlarından oluşan hüzünlü melodiler, solo keman aracılığıyla legato tekniği kullanılarak tasvir edilmiştir. Eserin ikinci bölümü adagio temposunda olmasına rağmen solo keman tarafından çalınan melodinin duraksadığı ölçülerde orkestra eşliğinin detache tekniğinde ve presto temposunda onaltılık notaları seslendirdiği görülmektedir. Üçüncü ölçünün üçüncü zamanı ile dördüncü ölçüde, sekizinci ölçünün

üçüncü zamanı ile dokuzuncu ölçüde, 16. ölçüde ve 19. ölçüde görülen bu durum, metinde de belirtilen şimşeklerin tasviri ve üçüncü bölümde anlatılan fırtınanın hazırlayıcısı olarak düşünülebilir. Bölümde sakin bir melodinin hakim olduğu solo keman partisi ile orkestra eşliğindeki bu karşıtlık, orkestrasyon aracılığıyla yapılan betimlemelere örnek teşkil etmektedir. Bir fırtınayı ve fırtınanın zarar verdiği ekinleri konu alan eserin üçüncü bölümü, presto temposunda yazıldığından ve genel anlamda detache yay tekniğiyle çalındığından keskin bir ifadeye sahiptir. Tekrar eden notalar, arpej sesleri ve inici-çıkıcı dizilerden oluşturulmuş pasajlar eser boyunca devam ederek bölümün tutarlı ve sürekli bir dinamik yapıda olmasını sağlamıştır.

Konçerto No.3 Op.8 "Sonbahar" (L'Autunno)

Diğer konçertolarda da olduğu gibi bu eserde sonbahar mevsiminin özellikleri, konçerto için yazılan sonelerle uyumlu betimlemelerden oluşmaktadır. Ekinlerin hasat edildiği mevsim olmasından dolayı köylülerin sevinçlerini, kutlamalarını, yaz mevsiminin bunaltıcı sıcağından ve fırtınalarından sonra havanın rahatlatıcı etkisini konu alan konçertoda besteci, şenlikli bir birinci bölüm, dingin bir ikinci bölüm ve av sahnesinin coşkusunun tasvir edildiği bir üçüncü bölüm bestelemiştir.

Allegro temposundaki birinci bölüm, bereketli bir hasadı dans ve şarkılarla kutlayan çiftçileri konu alan bir soneyle paralel olarak neşeli atmosferi yansıtmak amacıyla fa majör tonunda yazılmıştır. Bölümün başında şenlikte dans eden çiftçiler betimlendiği için geneli sekizlik ve dörtlük notalardan oluşan yapıdaki dengeli bir orkestrasyona yer verilmiştir. Konu ile ilgili örnek Görsel 14'te sunulmuştur.

Görsel 14. Dans Eden Çiftçilerin Betimlenmesi (URL 3)

Bölümde uzun bir zaman dengeli ilerleyen müzik, 32. ölçünün üçüncü zamanında 16'lık notalarla başlayan ve 36. ölçüden itibaren 32'lik notalarla devam eden solo keman partisinde değişken ve dengesiz yapıya dönüşmektedir. 57. ölçüye kadar görülen bu değişimler, 67. ölçünün üçüncü zamanında yine benzer değişiklerle devam etmektedir. Eşlik eden çalgıların partilerinde de görülen, önceki ölçülere göre düzensizleşen bu yapının sebebi ise yine sonelere göre yorumlandığında anlam kazanmaktadır. Sarhoş anlamına gelen "L'Ubriaco" kelimesinin yazıldığı yerde başlayan düzensiz yapı ile

şenlikte eğlenen çiftçilerin eğlencenin sonunda yaşadıkları sarhoşluk müzik yoluyla tasvir edilmiştir. Konu ile ilgili örnek Görsel 15'te sunulmuştur.

Görsel 15. Çiftçilerin Sarhoşluğunun Betimlenmesi (URL 3).

Eserde, sonelerde yazılan sarhoş çiftçilerin uykuya dalmasını (Finiscono col Sonno il lor godere) tasvir etmek amacıyla 89. ölçüden 105. ölçüye kadar temponun larghetto olarak değiştirildiği de görülmektedir. Orkestrasyonda görülen ritmik yapı ile beraber bölüm içerisinde geçici olarak temponun değişimiyle anlatım güçlendirilmektedir.

Eserin ikinci bölümünde, önceki bölümde uykuya dalan köylülerin, sonbaharın serinliğinde devam eden huzurlu uykusu anlatılmaktadır. Bu durumun durağanlığının tasviri için ise zaten ağır tempodaki bölümün orkestrasyonunda, uzun sürelere sahip ve sıkça legato tekniğinde yazılmış notalara yer verildiği görülmektedir. Program müziği öğelerinin yansıtılması amacıyla keman partisinde hiçbir melodik figür veya süsleme kullanmayan besteci, derin uykuyu betimlemek için sade bir müziksel yapıya yer vermiştir.

Konçertonun son bölümünde, sonelerde belirtildiği üzere köpeklerle birlikte çıkılan bir av (La caccia) anlatılmaktadır. Av esnasında yaşanan heyecan ve koşuşturma, bölümün tamamında hareketli bir dinamik yapı kullanılarak betimlenmiştir. Ritornello tekniği ile tekrarlanan motifin melodik yapısı, bakır üflemeli çalgılara benzer şekilde kurgulanarak sonelerde belirtilen av esnasında kullanılan av borusunu nitelemektedir. Bölümde 82-86 ve 92-96. ölçüleri arasında avcıların patlayan silah seslerin tasvir edilmiştir. (Everett, 1996, s. 87). Konu ile ilgili örnek Görsel 16'da sunulmuştur.

Görsel 16. Patlayan Silah Seslerinin Betimlenmesi (URL 3).

Eserde 129-135. ölçüler arasında, av hayvanın vurularak yaralı halde kaçmaya çalıştığı fakat sonunda öldüğünün sonelerde belirtildiği pasaj, hayvanın paniğini belirtecek biçimde yazılmıştır. Solo keman partisinde yazılan 32'lik notalar, legato tekniği ile çalınan inici dizilerden oluşmaktadır. Konu ile ilgili örnek Görsel 17'de sunulmuştur.

Görsel 17. Vurulan Av Hayvanının Kaçışının Betimlenmesi (URL 3)

Konçerto No.4 Op.8 "Kış" (L'Inverno)

Kış mevsiminin zorlu koşullarının, dondurucu soğuğun, sert esen rüzgarların anlatıldığı konçerto, sonelerde yazılan doğa olaylarının müziğe yansıtıldığı bir eserdir. Allegro non molto başlıklı ilk bölümün orkestrasyonunda ve müzik cümlelerinde, sonelerde yazan donma, titreme ve rüzgar efektlerinin betimlendiği görülmektedir. İlk 11 ölçüde, sonelerde yazan "soğuktan titremenin" tasviri için staccato tekniği ve ikişer bağlı çalınan

hızlı notalara, ek olarak solo keman partisinde trill'lere yer verilmiştir. Konu ile ilgili örnek Görsel 18'de sunulmuştur.

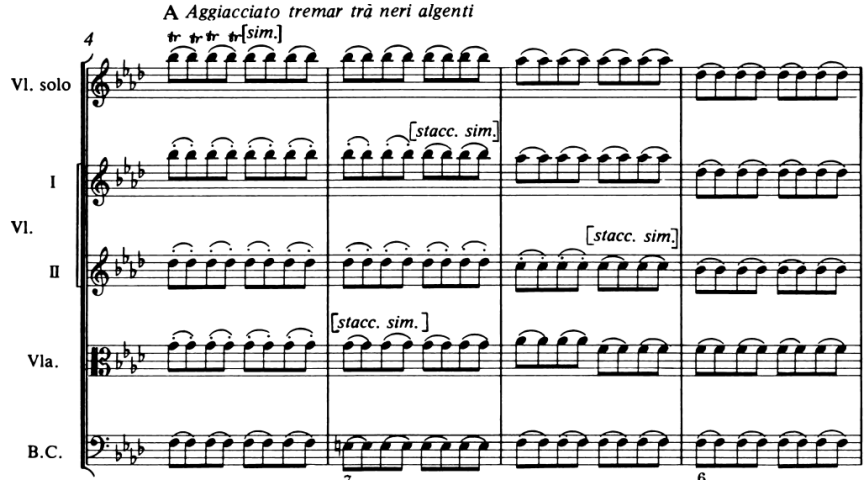

Görsel 18. Soğuktan Titremenin Betimlenmesi (URL 4)

Sonede yazan korkunç rüzgar, 12 ve 18. ölçüler arasında solo keman partisinde 32'lik notalardan oluşan pasajı kapsamaktadır. Rüzgarın şiddetini belirtmek için keskin bir ifadenin üretilmesini amaçlayan besteci, solo kemanda detache tekniğinde çalınan arpej sesleri ve inici diziden oluşan notalara yer vermiştir. Konu ile ilgili örnek Görsel 19'da sunulmuştur.

Görsel 19. Şiddetli Rüzgarın Solo Keman Partisinde Betimlenmesi (URL 4)

Eserin 22. ölçüsünün üçüncü zamanında başlayan pasajda, sonede yazan koşuşturmanın detache tekniğinde çalınan 32'lik notlarla betimlendiği, 33. ölçünün üçüncü zamanında ise 12. ölçüdeki pasajdan farklı olarak tekrar eden 32'lik notalarla rüzgarların tasvirinin yapıldığı görülmektedir. Sonede yazan tıkırdayan dişlerin betimlendiği 47 ve 55. ölçüler arasında solo kemanda çift sesli tremolo notalar bulunmaktadır. Konu ile ilgili örnek Görsel 20'de sunulmuştur.

Görsel 20. Dişlerin Tıkırdamasının Tremolo İle Betimlenmesi (URL 4)

Eserin Largo temposundaki ikinci bölümü, içeride ateş başında yaşanan huzur ve dışarıda yağan yağmurun betimlenmesi ile başlamaktadır. Huzurlu ortamı majör bir tonalitede yazılmış melodiyle tasvir eden besteci, yağmur damlalarını ise birinci ve ikinci kemanda pizzicato ile çalınan eşlikle anlatmaktadır. Konu ile ilgili örnek Görsel 21'de sunulmuştur.

Görsel 21. İkinci Bölümde Huzur ve Yağmurun Betimlenmesi (URL 4)

Eserin üçüncü bölümünde, kış mevsiminin getirdiği zorluklar hareketli bir müziksel yapı ile anlatmaktadır. Sonelerde yazan buz üzerinde yavaş ve temkinli adımlarla yürüme, eserin 39. ölçüsüne kadar geneli legato tekniğinde çalınan müzikle betimlenmiştir. Buz üzerinde düşüşün betimlendiği 40. ölçüde başlayan pasaj, ani ve sert bir müzik ile belli edilmiştir. Bölümün devamında eserin sonuna kadar farklı özellikteki rüzgarların farklı

yapıda melodilerle ve orkestrasyonla tasvir edildiği görülmektedir. Konu ile ilgili örnek Görsel 22'de sunulmuştur.

Görsel 22. Buz Üzerinde Düşüşün Betimlenmesi (URL 4)

Sonuç

Araştırmada incelenen Biber'in Mystery Sonatları'nın her birinde İsa'nın ve Meryem'in yaşadıkları dini olaylar anlatılmıştır. Bu sonatlar, biçimsel olarak 17. yüzyılın sonat geleneğine bağlı kalmakla birlikte, içerik açısından döneminin ötesinde, anlatı ve sembolizm açısından zengin bir müziksel yapıya sahiptir. Yapılan analizlerde, eserlerin hikayelerinin anlatımında, yazıldığı dönem müziğine kıyasla sıra dışı keman çalma tekniklerinin kullanıldığı, en belirgin tekniğin ise 14 sonatta kullanılan scordatura tekniği olduğu tespit edilmiştir. İlk sonat dışında tüm eserlerde scordatura tekniğinin uygulandığı, anlatıma ilişkin her sonatın kendi tematik kurgusuna ait keman akort düzenine sahip olduğu görülmektedir. Giles (2018), Biber'in çağdaşları Johann Heinrich Schmeltzer ve Georg Muffat'ın eserleri de dahil olmak üzere 17. yüzyıl solo keman repertuvarında bu tekniğin genellikle kemanın ses aralığının yeterli olmadığı eserlerde veya çalınması mümkün olmayan bazı akorların seslendirilebilmesi için kullanıldığını belirtmiştir (Giles, 2018, s. 72-73). Kendi döneminde her sonat için farklı keman akort düzeninin kullanılmasından dolayı bu eserin sıra dışı olduğu, ayrıca eserin anlatımına yönelik bu tekniğin uygulanması sebebiyle eserin program müziği yaklaşımına sahip olduğu çalışmada elde edilen çıkarımlardan biridir. Örnek olarak Yedinci Sonat'ta İsa'nın sütuna bağlanarak kırbaçlandığı hikayede İsa'nın yaşadığı gerginlik hissinin yaşatılması ve duygusal içeriğin vurgulanması için kemanın tellerinin gerilimi artırılmıştır (De Souza, 2020, s. 4). Ayrıca çalışmada yapılan analize göre scordatura tekniğinin dışında hızlı çalınan pasajlar, çoksesli notalar, yay teknikleri ve hikaye anlatımına yönelik nüans farklılıkları gibi eserde kullanılan keman çalma teknikleri dolayısıyla eserin virtüozite gerektirdiği söylenebilir. Araştırma bulgularına göre bestecinin eserlerde, keman çalma tekniklerinden farklı olarak besteleme teknikleri aracılığıyla görsel tasvirlere de yer verdiği görülmektedir. 15. Sonat'ın Sarabande bölümünde taç şeklini elde etmek için kullanılan circulatio tekniği ve 11. Sonat'ta tellerin çaprazlanarak haç şekli oluşturulması, bu tespite yönelik örneklerdendir.

Araştırmada incelenen Vivaldi'ye ait dört konçertoda, program müziği yaklaşımına dayalı anlatının dinleyiciye aktarılması için çeşitli yay tekniklerinden ve orkestrasyon

yapısındaki değişimlerden faydalandığı tespit edilmiştir. Anlatının dinleyici tarafından anlaşılabilmesi için eserlerde besteci tarafından yazıldığı tahmin edilen sonelere yer verilmesi ise eserin dikkat çeken özelliklerindendir. Yazıldığı dönemde benzer özelliğe sahip bir esere rastlanmadığından bunun alışılmadık bir durum olduğu söylenebilir (Kirana, Alberthiene ve Rusdi, 2023, s. 29). Eserde kuş sesleri, hafif esen rüzgarlar, fırtınalar, dondurucu soğuk hava gibi doğa olaylarının yanı sıra hasat, şenlik, sarhoşluk gibi insana özgü olaylar da betimlenmiştir. Eser ile ilgili yapılan analizlerde bestecinin hızlı pasajlarla fırtına, arpej kullanımı ile gök gürültüsü, trill ile kuş cıvıltıları, tremoloyla soğuk havada titreme ve pizzicato ile yağmur damlaları gibi doğadaki sesleri tasvir ettiği belirlenmiştir. Ayrıca orkestrasyonda kullandığı motiflerdeki ani değişim ve dinamik kontrastlar aracılığıyla havanın ve atmosferin değişimini betimlemiştir. Müzik ve program içeriği arasında kurulan etkileşimin konçerto türüne derinlik kattığını belirten Melnic ve Ciobanu (2024), keman ve orkestra için yazılan bu eserlerin, bestecilik için sağladığı yenilik ve çeşitlilik ile müzikal anlatımı zenginleştirdiği görüşünü sunmuşlardır (Melnic ve Ciobanu, 2024, s. 7).

Öneriler

Barok Dönem bestecilerinin kemanın teknik imkanlarını kullanarak, yazıldığı dönemde henüz tanımlanmamış olsa da program müziği yaklaşımına benzer özelliklere sahip eserler ürettikleri görülmektedir. Bu doğrultuda araştırmacıların, bu dönemde yazılmış, farklı bestecilere ait ve benzer konuları içeren eserlerin anlatı özelliklerini bestecilik ve çalgı çalma teknikleri bakımından incelemeleri ve karşılaştırmalı analizlerini yapmaları önerilebilir. Araştırmada incelenen eserlerin, Barok Dönem'de kemanın bir anlatı aracı olarak kullanılabileceğini göstermesi bakımından hem dönemine öncülük ettiği hem de program müziği kavramının tarihsel gelişiminde önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Program müziğinin farklı çalgılarda ve eserlerde uygulanma biçiminin analizi, bu yaklaşımın çalgı repertuvarları üzerindeki etkisinin incelenmesi ve farklı dönemlere ait program müziği yaklaşımı ile bestelenen eserlerin karşılaştırmalı analizlerinin yapılması, sonraki çalışmalar için araştırmacılara önerilmektedir. Farklı dönemlerde ve farklı besteciler tarafından yazılmış, mevsimlerin anlatıldığı eserlerde yer alan tekniklerin incelenmesi ve Vivaldi'nin Dört Mevsim eseri ile karşılaştırmalı analizinin yapılması, araştırmacılara önerilen konular arasındadır. Benzer biçimde araştırmacılara, dini/mitolojik konuları işleyen farklı dönemde yazılmış çalgı müziği eserleri ile Biber'in araştırmada incelenen eserinin, anlatı ifadesi yönünden, bestecilik ve çalgı çalma teknikleri bakımından karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi önerilebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cite.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Aktüze, İ. (2010). *Müziği anlamak ansiklopedik müzik sözlüğü.* (3. Basım). İstanbul: Pan Yayıncılık.

Batubara J. (2020). The rhythm of birds: A programmatic musical composition about living in Tanjung Malim. *Music Scholarship / Problemy Muzykal'noj Nauki, 2,* 116-125. DOI: 10.33779/2587-6341.2020.2.116-125

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* (18. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Chan, C. Y. (2022). Programmatic elements in Early Baroque keyboard music. Doctorate thesis. University of California, Santa Barbara. Erişim linki: https://escholarship.org/uc/item/3gc4b0ks

Clements, J. N. (2002). Aspects of the Ars rhetorica in the violin music of Heinrich Biber (1644-1704). Doctorate thesis. University of London, England.

Çalgan, B. (2017). Programlı müzik: İzlenimci müzikte doğa betimlemeleri ve C. Debussy'nin 'Su' temalı piyano parçaları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18*(33), 651-669. DOI: 10.21550/sosbilder.297013

Dahlhaus, C. (1970). Wagner and program music. *Studies in Romanticism*, *9*(1), 3-20. https://www.jstor.org/stable/25599742

De Souza, J. (2020). Instrumental transformations in Heinrich Biber's Mystery Sonatas. *Society for Music Theory, 26*(4), 1-16. DOI: 10.30535/mto.26.4.1

Edgar, D. J. (2008). *The encoding of faith: Scordatura in Heinrich Biber's Mystery Sonatas.* Doctorate Dissertation. University of York, England.

Everett, P. (1996). *Vivaldi: The Four Seasons and other concertos, Op. 8.* Cambridge: Cambidge University Press.

Giles, R. (2018). Physicality and devotion in Heinrich Ignaz Franz Biber's Rosary Sonatas. *Yale Journal of Music & Religion, 4*(2), 68-104. DOI: 10.17132/2377-231X.1105

Hepokoski, J. (2014). Program music. In Stephen C. Downes (ed.), *Aesthetics of Music: Musicological perspectives,* 62-83. New York: Routledge.

Işılay, V. (2022). Annales Okulu çerçevesinden Vivaldi'nin Dört Mevsim Konçertoları. *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi, 23,* 23-68. DOI: 10.59446/porteakademik.1118341.

Karadeniz, İ. (2020). Program müziği kavramına hermeneutik bir yaklaşım. *YEDİ, 23,* 21-33, DOI: 10.17484/yedi.579048

Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar-ilkeler-teknikler.* (18. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kirana, M. W., Alberthiene, A. & Rusdi, F. C. (2023). Semiotic dimension deconstruction in the first movement of "Spring" by Vivaldi. *Jurnal Seni Musik, 12(*1), 25-33. DOI: 10.15294/jsm.v12i1.69540

Leichtentritt, H. (1938). *Music, history, and ideas.* Harvard University Press.

Lockey, N. (2017). Antonio Vivaldi and the sublime seasons: Sonority and texture as expressive devices in early eighteenth-century Italian music. *Eighteenth Century Music, 14*(2), 265-283. DOI:10.1017/S1478570617000070

Lopez Cesena, F. (2022). *Musical signification in Biber's Rosary Sonatas.* Doctorate Thesis. Western University, Canada. Erişim linki: https://ir.lib.uwo.ca/etd/8825

Melnic, V. & Ciobanu, G. (2024). Exploring the connections between narrative and suggestive, or about programmism in violin concertos and orchestras from the 20th century. *Studiul Artelor Și Culturologie: Istorie, teorie, practică, 1*(46), 7-15. https://doi.org/10.55383/amtap.2024.1.01

Mendl, R. W. S. (1932). The art of the symphonic poem. *The Musical Quarterly, 18*(3), 443-462. https://www.jstor.org/stable/738887

Micznik, V. (1999). The absolute limitations of programme music: The case of Liszt's 'Die Ideale'. *Music & Letters, 80*(2), 207-240. Erişim Linki: https://www.jstor.org/stable/855179

Newcomb, A. (1984). Once more "between absolute and program music": Schumann's Second Symphony. *19th-Century Music, 7*(3), 233-250. https://www.jstor.org/stable/746379

Niecks, F. (1907). Programme Music in the last four centuries: A contribution to the history of musical expression. London: Novello and Company.

Pederson, S. (2009). Defining the term absolute music histtorically. *Music & Letters, 90*(2), 240-262. https://doi.org/10.1093/ml/gcp009

Pemberton, A. (2009). *The composer's approach to the symphonic poem.* Bachelor of science thesis. University of Oregon, Oregon. Erişim linki: https://scholarsbank.uoregon.edu/items/80909abe-d37d-4cfc-b101-aad75ba19c5b

Ramirez, C. J. (1967). A historical study of the doctrine of the affections as exemplified in the theoretical writings of Johann Mattheson and Jean-Philippe Rameau. Master's Thesis. University of Oregon, Oregon. Erişim linki: https://www.proquest.com/dissertations-theses/historical-study-doctrine-affections-as/docview/193844976/se-2

Strand-Polyak, L. D. (2013). *The virtuoso's idiom: Spectacularity and the seventeenth century violin sonata.* Doctorate thesis. University of California, Los Angeles. Erişim Linki: https://escholarship.org/uc/item/9qc6h9vq

Tardü, D. (2014). Arthur Schopenhauer ve Frıedrıch Nietzsche'nin program müziğine yaklaşımları. *Rast Müzikoloji Dergisi, 2*(1), 163-173. DOI: 10.12975/rastmd.2014.02.01.00027

Temperley, N. (1971). The "Symphonie fantastique" and its program. *The Musical Quarterly, 57*(4), 593-608. Erişim Linki: https://www.jstor.org/stable/741260

Tian, Y. (2023). Vivaldi Violin Concerto "Four Seasons" – Spring music analysis. *BCP Education & Psychology, 11,* 47-50. https://doi.org/10.54691/kry66a16

URL1: https://imslp.eu/files/imglnks/euimg/b/b8/IMSLP922147-PMLP126432-vivaldi_le_quattro_stagioni_op.8_eulenburg_1.pdf (Erişim Tarihi: 03.03.2025)

URL2: https://imslp.eu/files/imglnks/euimg/1/17/IMSLP922148-PMLP126433-vivaldi_le_quattro_stagioni_op.8_eulenburg_2.pdf (Erişim Tarihi: 03.03.2025)

URL3: https://imslp.eu/files/imglnks/euimg/a/a2/IMSLP922149-PMLP126434-vivaldi_le_quattro_stagioni_op.8_eulenburg_3.pdf (Erişim Tarihi: 03.03.2025)

URL4: https://imslp.eu/files/imglnks/euimg/7/79/IMSLP922150-PMLP126435-vivaldi_le_quattro_stagioni_op.8_eulenburg_4.pdf (Erişim Tarihi: 03.03.2025)

Wallace, W. (1898). The scope of programme music. *Proceedings of the Musical Association, 25,* 139–156. DOI:10.1093/jrma/25.1.139

Wilk, P. (2020). *The Venetian instrumental concerto during Vivaldi's time.* (Translated by John Comber). Peter Lang. DOI: 10.3726/b17799

Yener, F. (2001). Müzik kılavuzu. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zhong, Q. (2023). *Programmatic music in violin literature.* Doctorate thesis. University of Maryland, Maryland.